

S. Lubelblom

GRÓF KLEBELSBERG KUNO

BESZÉDEI, CIKKEI ÉS
TÖRVÉNYJAVASLATAI

1916-1926

BUDAPEST, 1927
AZ ATHENAEÛM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

*Két magyar asszonynak:
boldogult jó Anyám emlékének és
Feleségemnek, életutamon hűséges társamnak
ajánlom ezt a könyvet*

ELŐSZÓ.

Dr. Werner Adolf, ki most Zirc nagyérdemű apátja, a 90-es évek elején a székesfehérvári főgimnáziumban tanárom volt a magyar irodalomból. Werner egy alkalommal mosolyogva mondotta boldogult anyámnak, hogy nincs az az erő, amellyel engem patetikus vers elszavalására lehetne bírni és hogy nem emlékszik arra, hogy dolgozataimban valaha csak egy szóvirágot is leírtam volna. A pátosztól való ez az irtózásom azóta sem múlt el s így beszédet sem mondhattam el soha a szó retorikai értelmében. De ilyen lelki szerkezettel bíró ember adhat-e ki egyáltalában beszédeket? Nincs-e ellenmondás egyéniségem egyik alapvonása és e könyv megjelenése között, amely túlnyomórészt beszédeket foglal magában? Valóban beszédeimnek nincs is alaki jelentősége, tisztán tárgyi okok indítottak azok közrebocsátására.

Valamennyi beszéd, hírlapi cikk és törvényjavaslat, mely e kötet tartalmát alkotja, egyetlen életcél, egyetlen életideál szolgálatában áll. Akár a berlini vagy a római egyetem aulájában, akár a kecskeméti vagy szegedi tanyákon, akár a Balaton mellett vagy a nemzetgyűlésen beszéltem, mindenütt a magyar műveltség megmentését és felvirágoztatását igyekeztem erőmhöz képest szolgálni és azon túl a magyar ügyet, mert ha idegen hangzású nevet viselő magyarnak szabad valamiben különböznie a többi magyartól, ez a különbség csak abban állhat, hogy a szenvedő hazát, ha lehet, még jobban szeresse.

Mikor még Ausztriával együtt éltünk a régi monarchia keretében és miniszterelnökségi szolgálatom révén beláthattam az állami ügyek rejtekeibe is, az a meggyőződés kristályosodott ki bennem, melyet tör-

ténelmi tanulmányaim még jobban megerősítettek, hogy Ausztriával szemben kicsiny és nagy ügyekben nem egyszer azért maradtunk alul, mert a részletes szaktudást igénylő kérdésekben gyengébbnek bizonyultunk. Ezenfelül a hiányos nyelvismeret is gátja volt annak, hogy a külföldi irodalom, művészet, tudományosság és publicisztika előtt a magyar ügyet sikerrel képviseljük. Így azután könnyű szerrel sikerült ellenfeleinknek, hogy bennünket az európai közvélemény előtt elrágalmazzanak, népszerűtlenné tegyenek, aminek Trianonban keservesen megadtuk az árát. Már abban az időben egész világosan láttam, hogy a kultúrpolitikában sokkal nagyobb erőfeszítésekre, nagyobb pénzügyi áldozatokra, sokkal tervszerűbb munkára van szükség, mint amekkorára magunkat korábban elszánni tudtuk.

A monarchia összeomlása után helyzetünk még nehezebbé vált. Szomszédaink területben, népességben és anyagi erőforrásokban megnövekedtek; művelődési fölényünk leküzdése végett tervszerű kultúrpolitikai programokat állítottak fel, melyeknek megvalósítására hatalmas pénzügyi erőket vetettek latba. Életünk, belső mozgalmaink nem viharok többé egy pohár vízben; nyugati nagyhatalmaknak követői székelnek közöttünk, kik éber szemmel figyelik szellemi és gazdasági erőink fejlődését. Ne feledjük el, hogy az a szent terület, amelyet mi hazáinknak nevezünk, Közép-Európában, Európa belvárosában fekszik és ha mi magyarok csak egy kisebb műveltségű állam zsupfedeles házában akarnánk élni, akkor ilyen ház számára nagyon korán túlságosan drágává válnék Európának ebben a belvárosában a házhely. Lebontanák szegény zsupfedeles házunkat és más szerencsésebb nemzetek építenének itt modern palotát. Valójában lét vagy nemlét kérdéséről van itt szó.

A háború alatt és után, még mint a Magyar Történelmi Társulat elnöke, reményt és bizalmat igyekeztem kelteni az akkor csüggedni kezdő tudós világban. Miniszterségem első éveiben, állami pénzügyeink összeomlása idején sokszor szinte kétségbeesett harcot folytattam az ellen, hogy egy rosszul alkalmazott takarékosági politika művelődésünk életszerveit, a magyar kultúra alapintézményeit meg ne támadja. Iszonyatos felelősség nehezedett abban az időben reám, ez magyarázza

meg azt, hogy e harcban egyszer-másszor régi jó barátaimmal is szembe-kerültem. Amikor végre Bethlen István gróf államművészetének sikerült a konszolidálás és a szanálás, akkor igyekeztem az alkotó kultúrpolitikának szerves programját felállítani és abból lépésről-lépésre annyit megvalósítani, amennyi pénzügyi erőnkől tellett.

Minden beszéd, minden cikk és minden törvényjavaslat külön-külön, de koncentrikusan ezt a szent célt szolgálta és most azért bocsátom azokat egyetlen kötetbe foglalva közre, mert azt remélem, hogy így a művelődését szerető és féltő nemzet teljes képet nyer majd a *Bethlen-kabinet kulturális politikájáról* és támogatni fog a magyar művelődés felvirágoztatásának munkájában, amelyhez egyetlen halandó ereje túlságosan törekeny és gyenge.

Budapesten, 1927 március havában.

Gróf Klebelsberg Kuno.

TARTALOM.

TUDOMÁNY, IRODALOM, MŰVÉSZET.

Oldal

1. A magyar történeti kutatás feladatai és a szellemi tudományok terén a kutató munka megszervezése. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitó beszédek. (1917-1923.)	3-73
2. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem	74-129
3. A Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló törvényjavaslat	130-143
4. A természettudományi kongresszus feladatai és a természettudományok terén a kutató munka megszervezése	144-202
5. A tihanyi biológiai intézet alapkövetétele	203-212
6. Külföldi egyetemeken tartott beszédek:	
a) A berlini egyetem aulájában 1925. október 20.	213-232
b) A római egyetem aulájában 1927. március 16	233-252
c) A magyar kultúra megmentése	253-257
8. Br. Eötvös Loránd emlékezete	258-261
9. Kölcsey emlékezete	262-266
10. Br. Eötvös József emléke	267-277
11. Jókai emlékezete	278-283
12. Bókefl Rémig emléke	284-285
13. Tóth Lajos emléke	286-287
14. Gragger Róbert	288-289
15. A Zeneművészeti Főiskola	290-291
16. Egyházművészeti műemlékeink sorsa	292-294
17. A százéves miskolci kőszínház	295-300
18. Blaha Lujza	301-302
19. Jászai Mari emléke	303-305
20. A magyar rekonstrukciók	306-310

KULTÚRPOLITIKA ÉS KÖZOKTATÁSÜGY.

21. A magyar gyermekvédelem	313-320
22. A tehetségvédelem és a pályaválasztás kultúr- és gazdaságpolitikai jelentősége	321-327
23. A magyar kultúra jövője	328-332
24. A népművelés Budapesten	333-346
25. Budapest környékének népoktatása	347-348

26. Falusi népiskoláink kiépítése	349-351
27. Az Alföld egészsége és műveltsége	352-355
28. Szabolcs	356-359
29. A kecskeméti tanyai iskolák, felavatása	360-362
30. A nyolcosztályú népiskola	363-365
31. Feladataink a népművelés terén	366-371
32. A magyar polgári iskola	372-373
33. A kultusztárca és a tisztviselői létszámcsoökkentés	374-388
34. Közoktatásügyi és kulturális feladatok	389-409
35. A magyar középiskolai reform	410-457
36. Nőnevelési kérdések	458-466
37. A nőnevelés reformja	467-470
38. A középiskolai tanárképzés	471-485
39. A magyar kultúra fejlesztéséről	486-489
40. Egyetem-mészárlás és kultúrfölény	490-492
41. Magyar Heidelberg	493-496
42. Avatóbeszéd	497-499
43. A szegedi egyetem jövője	500-502
44. A diákjóléti intézmények fejlesztéséről	503-505
45. Az országos testnevelési alap	506-515
46. A kultusztárca programja	516-536
47. A magyar kultúrpolitika jelen feladatai	537-555
48. A magyar kultusztárca	556-575
49. Az iskolán kívüli népművelés	576-582

ALKALMI CIKKEK ÉS BESZÉDEK.

50. A magyar rokkantügy szervezetéről	585-597
51. A kormányzói hatáskör kiterjesztése	598-603
52. Beköszöntőbeszéd ..A.	604-608
53. A magyar asszony hivatása nemzeti katasztrófánk után ...	609-611
54. A tudományos szervezkedés	612-615
55. Beszéd	616-622
56. A katolikusok feladatairól az ország újjáépítésében	623-627
57. Jubileumi beszéd	628-633
58. Egyházaink történeti felelőssége	634-636
59. Magyarország jövőendő vezérei	637-641
60. A középiskolai tanév elején	642-645
61. Az egyetemi tanév küszöbén	646-649
62. Budapesti építési problémák	650-653
63. Három férfiú	654-656
64. A porosz kultuszminiszter látogatása	657-659
65. A hazatérő bíboros-hercegprímás	660-662
66. Mohács	663-668
67. Tisza István emlékezete	669-672
68. Új célok felé	673-675

TUDOMÁNY, IRODALOM, MŰVÉSZET.

A magyar történeti kutatás feladatai és a kutató munka megszervezése.

A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésein tartott elnöki megnyitóbeszéd.

I.

Elmondott 1917. április 26-án.
Megjelent a »Századok« 1917. évfolyamának 209-224. lapjain.

Tisztelt Közgyűlés!

Feltűnik az idegen előtt, hogy ezekben a nehéz időkben a közhangulat nálunk komoly, de nem szomorú. A végtelen háborúk és a történelmi csapások nemzete most klasszikus korát éri megint melyben egész nagyságában bontakozik ki a viharedzett magyar génusz. Nyugodtan és derűsen nézünk a jövőbe, mert történetünkben tudjuk, hogy a megpróbáltatások, sőt a katasztrófák minálunk tüneményes fejlődésnek, csodás fellendülésnek kiindulópontjai voltak. Azt mondják a statisztikusok, hogy háború után felszökik a fiúgyermek születésének arányszáma. Így pótolja a természet a népesség férfirészében beállott veszteséget. Korszakos hadjáratok, nagy katasztrófák után valami hasonlót látunk a szellemi világban is. Egészséges nemzetek lelke ilyenkor mintegy varázsütésre megtelik alkotási vágygal és tetterővel, így követi a dülést és a rombolást a termékeny munka időszak.

A honfoglalás céltudatos harcai és a vezérek korának céltalan portyázásai nagy és véres veszteségeket okoztak az alig kialakult, csekély számú magyar nemzetnek. A békeszerző Géza uralma alatt a politikai céltalanságnak, az éretlen zűrzavarnak ebből a káoszából csodás hirtelenséggel bontakozik ki Magyarország legnagyobb kora. A birodalomépítő Árpádok rakta ciklopikus alapfalak repedés nélkül tartják ma is a magyar állam ezredéves épületét. Szent István a vezéri

intézménynek királysággá fejlesztésével az országot akkori európai értelemben vett állammá teszi. A vármegyék és egyházmegyék alakításával pedig megteremti az ország politikai és kulturális szervezetét. László és Kálmán utat törnek a tengerhez. III. Béla hűbéres tartományokat szerezve a Balkánon, birodalommal fokozza fel országát.

A virágzásnak ezt a korszakát idő előtt elhervasztja a tatárjárás korai fagya. De a nagy nemzeti katasztrófa megint termékenyít. IV. Béla, a tatárjárás előtt közepes király, a szörnyű csapás után felgyenesedik, alakja nőttön nő s az ország első reorganizátorává lesz. Hatalmasnak kellett lenni ennek az új honalapításnak, mert ezen épült fel az Anjouk ragyogó lovagkora és a Hunyadiak páncélos korszaka.

Legnagyobb nemzeti katasztrófánk a másfélvezádos török uralom volt. Ezt is erőnk rohamos növekedése követte. S amint hosszú volt a pusztulás korszaka, úgy hosszúra nyúlt az alkotás ideje is. A munka már III. Károly alatt megkezdődött, de az igazi föllendülés Mária Terézia alatt állott be. A magyar anyák termékenysége benépesítette az Alföldet. A kipisztult óriási terület így fajunk erejének főforrása lett. Az Alföldnek újból való benépesítése XVIII. századbeli történetünk legnagyobb eseménye. E nélkül számbeli többségét nem biztosíthatta volna a magyarság a nagyarányú és tervszerű német telepítéssel, a szerbek bejövételével és az oláhok beszivárgásával szemben. A török háborúkban és Rákóczi szabadságharcában vérszegénnyé vált nemzet maga kezdetben gyenge volt a regeneráció nagy feladatának megoldására. Először a katolikus egyház jött segítségére. Egyik nagy nemzeti egyházunk, a református, az előző korszakban, a nemzet önvédelmi és szabadságharcaiban bizonyult államfenntartó tényezőnek. A másik, a katolikus egyház egyik legnagyobb nemzeti érdeme, hogy a török kiűzetése után romjaiból felépítette és közművelődésileg újjászervezte az országot. Nemzetközi szervezeténél és kapcsolatainál fogva nyugati szellemet és segéderőket ültet át hozzánk. De nem idegen nemzet szellemét, nem idegen állam szervezetét és erejét. Hanem szellemet, szervezetet és erőt, mely itt csodás gyorsasággal magyarrá lesz. A nagy felszabadító háború is világháború volt, mint a mai. Akkor is óriási volt a pusztulás, akárcsak ma. Szimbolikus, hogy ebben a háborúban robbant fel Athénben Perikles Parthenonja és Székesfehérváron az Árpádok koronázó-temploma. Ekkor dőlt romba Mátyás budai palotája s ekkortájt készült el Versaillesban XIV. Lajos csodás kastélya, építési lázba ejtve egész Európát. Ezt az alkotó lázát hozzánk is elhozta a katolikus egyház. Bámulatos gyor-

sasággal fényes székesegyházak és püspöki paloták, papnevelők és iskolák, kolostorok és plébániák emelkedtek, melyek ma is díszére válnak vidéki városainknak és falvainknak. A XVIII. század második felében változik a kor szelleme. A vezetés a kulturális téren az egyházzal az államra megy át. Ekkor a nagy királyné kezdő és vezető ereje viszi tovább a nemzetet. Az ország lassan visszanyeri természetes határait, a területi épségét, kikerekedik. Mária Terézia visszacsatolja a Marosontúlt és az országnak adja Fiumét. Állandó gondoskodásának tárgya az iskola, mellyel megveti a nemzeti megújulás korának szellemi alapjait. Általában igazságtalanok vagyunk a XVIII. századdal szemben. Az alatta folyt helyreállítás és erőgyűjtés nélkül lehetetlen lett volna a felvirágzásnak az a korszaka, mely 1823-tól 1848-ig tart, melyért a legnagyobb nemzetek is irigységgel tekinthetnek reánk.

Az 1849-iki szabadságharc bukása a virágzás e korszakának is végét vetett. Utána idegen uralom, újabb háborúk és pénzügyi bajok hátráltatták a rekonstrukciót, melynek útját a kiegyezés nyitotta meg. A Schwarzenberg-Bach-korszak feloldotta a magyar állam egész szervezetét. Az 1860-iki részleges és az 1867-iki teljes helyreállításkor egészen új államot kellett építenünk. A régi Magyarország középponti kormány szerveit: a nádorságot, udvari kancelláriát és helytartótanácsot még az 1848-iki magyar törvényhozás elejtette s a felelős magyar minisztériummal cserélte fel, de a helyi közigazgatás történeti szerveit: a vármegyéket, átmentettük az új Magyarországba. A kor államférfiai világosan felismerték, mily nehéz a magyar közélet folytonosságának 11, illetve 18 évi megszakítása után, az államilag kikristályosodott Európa közepén, a XIX. században új államot építeni. A feladat fontossága átment a köztudatba s a »magyar állam kiépítése« előbb tartalmas program, utóbb divatos jelszó lett. Buda és Pest egyesítésével, akkori szabályozásával és céltudatos fejlesztésével az ország politikai, társadalmi és szellemi középpontot nyert. A fővárosból kiinduló sugaras vasúthálózatunk létesítése, a budapesti dunai rakodó és a fumei kikötő kiépítése pedig gazdasági egységgé foglalta össze az állam egész területét. Trefort fáradhatatlan kezdései kulturális téren is előbbrevítették a nemzetet, bár a fejlődés a tanügy terén állott be a legkésőbb. De egészben a kiegyezés óta tüneményes gyorsasággal fejlődött ki Ferenc-József Magyarországa, melynek föllendülését most is követi egy negyedik összeomlás, hanem a háborúknak ebben a legnagyobbikában rendületlenül áll hazánk.

Óhajjuk s minden jel arra mutat, hogy a nagy háború végéhez közeledik. Földünk hatalmainak ebből a nagy erőpróbájából, mely egyhamar nem ismétlődhetik meg, ép területtel és megnövekedett tekintéllyel kerül ki Magyarország. Belső dolgainkba beleszólni, békés munkánkat megzavarni jó ideig nem fog memi senki. És most is, mint korábbi pusztítások és rombolások után, tele van a levegő, tele vannak a lelkek alkotási vágygal. A közszellemnek jellegzetes és egyben örvendetes tünete, hogy a háborúval járó elernyedés, tompultság és lelki bénaság közepette milyen örömmel fogad a közvélemény minden mégoly kicsiny koncepciót. Nem is olyan régen azt, ki merészebben tervezni mert, hamarosan fantasztának, utópistának kiáltották ki. Ma a közvélemény és a sajtó lesve lesi a termékeny eszméket, melyeket tette lehet váltani, a helyreállítás nagy művének programját. Semmi sem elég nagy. Olyan óriási a szenvedett kár, hogy hatalmasat kell alkotnunk, ha nemcsak pótolni, hanem fejlődni is akarunk. A ránk derülő békében nem nélkülözhetjük most sem az idegenből jött eszméket és az idegen erőket. De nem akarunk kozmopoliszt építeni. Nem akarjuk, hogy nemzetközi befolyások és külföldi példák hatása alatt elmosódjék itt a sajátos nemzeti. A német, a francia, ha a béke feltételei felől tervezget* német, francia békét emleget. Mi, ha az eljövendő béke feladatairól gondolkodunk, magyar alkotások után sóvárgunk. A XIX. század nagy reformjaihoz költők, írók és államférfiak a nemzeti múlt nagyságából merítették az ihletet, a sikerbe vetett hitet és a nemzeti zamatot. Katona, Virág, Horváth és Szalay a nemzet elé tárták dicsőséges történetét. A költők Attila világverő hunjairól, Árpád honfoglaló magyarjairól, Nagy Lajos mesés leventéiről, a Hunyadiak titáni harcairól énekeltek. És ebben a szellemi légkörben építették fel József nádor, Széchenyi és Deák az új Magyarországot. Most maga a háború is a történeti emlékek egész raját idézi fel. Délen és Keleten, Macsóban és Szerényben hagyományoktól megszentelt földet öntöz vérével megint a magyar katona. Megelevenednek és megújulnak az ősi vitézség legendái. Világforgalmi fontosságát visszanyeri a nagy közlekedési út, mely a keresztes háborúk óta a Duna völgyén át vezetett nyugatról és északról hazánkon keresztül Byzáncba. Mindez izgatja, felrzza a történeti érzéket és a magyar történelem újból ki fogja sugározni csodás nemzeti erejét, sajátos, eredeti inspirációval töltve be az alkotásra hivatottaknak lelkét.

A magyar történelem a maga ihlető erejét akkor tudja napjainkban megint igazán kifejteni, ha tudományának megadjuk a neki való szervezetet. A modern korszak óriási méreteit csak szervezetekkel lehet átfogni. Amire korábban elég volt lelkes és tehetséges emberek egyéni vállalkozása, abból ma már igen sokat csak szervezetek láthatnak el sikeresen. A magyar históriának a XVIII. század második és a XIX. század első felében beállott tüneményes föllendülését egyesek bámulatos szorgalmának és áldozatkészségének köszönhetjük. Hevenessi Gábor még a XVII. században 93 kötetre, Kaprinai István a XVIII. században 154 kötetre való oklevelet gyűjtött össze és másolt le. Fejér György már oklevelek kiadására is vállalkozni mert és 1829-től 1844-ig Codex Diplomaticusából 43 kötetet volt képes kinyomtatni. Szentiványi Márton nyomán a két Kovachich régi törvényeinket és más jogtörténeti anyagot bocsátott közre. Katona István pedig 42 kötetes História Criticájával történetünk összefüggő és kimerítő megírására tett eredményes kísérletet. Hálás bámulattal tekintünk fel ezekre a munkákra. Hogy rácsáfolnak ezek a nagy munkások arra a divatra, de veszedelmes, mert önbizalmunkat morzsoló vádaskodásra, mintha fajunk kitartó munkára, következetes erőfeszítésre képtelen volna. Az elpusztíthatatlan munkakedv, mely a Fejérekben és Katonákban lüktetett, él ma is. Csak szervezés és vezetés dolga, hogy újabb virágzást fakasszon.

A siker a kérdések és feladatok négy csoportjának megoldásától függ. Meg kell teremteni a tudósnevelés összes előfeltételeit. Szervezni kell megfelelő számú állást, hogy a történelem önálló művelésére valóban hivatással bírók megélhetése és előmenetele biztosítva legyen. Gondoskodni kell a források összegyűjtéséről és közzétételéről s elő kell segíteni a történelmi művek kiadását. Fokozni kell a közönség érdeklődését a történelem iránt s általában bele kell vinni a magyar köztudatba a tudományos munka fokozottabb becslését.

Szegény nemzet vagyunk. Különösen középosztályunk anyagi helyzete súlyos. Kevés ifjúnak jut osztályrészülni, hogy a szép egyetemi éveket zavartalanul és egészen tanulmányainak szentelhesse. Még kisebb azoknak a szerencséseknek a száma, akik egyetemi tanulmányaik befejezte, vizsgálataik letétele után néhány évet továbbképzésükre fordíthatnak. Éppen a bölcsészeti karra lépő ifjak jelentékeny része keresetre, óraadásra van utalva s az ehhez való időt tanulmányaitól vonja el. Idő előtt kifárad, elveszti lelkének derűjét, kedélyének lendületét, elméjének frissességét, tehetsége elfonnyad. Szerény, de

tisztes megélhetést adó ösztöndíjakra, ingyenes kollégiumi és intézeti helyekre, tanulmányúti segélyekre és megbízásokra van szükség, hogy a mutatkozó tudományos hajlam és kutató ész számára gondtalan munkaidőt biztosíthassunk. Ezen az úton is elő kell segítenünk a szelekció érvényesülését, mert az a nemzet, mely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, az a középszerűség kezén elsorvad. Kényelmes optimizmus azt állítani, hogy az igazi tehetség magának úgyis utat tör. A legfinomabb, az üde, derűs tehetségek, a bájos alkotásoknak ezek a játékos hajlamú mesterei törnek le a legkönnyebben. De az erők közül is hányan lobbannak el elkeseredésük tüzeiben meddön, hányan válnak meghasonlásukban romboló tényezővé, kik alkotó munkára lettek volna képesek. És azok a szerencsések, is, akik célhoz érnek, mennyi időt kénytelenek igazi hivatásuktól elvonni. Pedig ma már egy-egy tudományos szak anyyira megduzzadt, hogy egész élet sem elég kimerítésére. Mindezeknek a bajoknak egyik legfőbb ellenszere a kiválasztásnak szervezése.

Pályadíjaktól s a tudományos munka utólagos jutalmazásának hasonló más módjaitól számottevő eredményt alig várhatunk. Hogy mennyire nem felelnek meg korunk szellemének, mutatja, hogy gyakran meddők maradnak. Túlnagy szerep jut itt a véletlennek. Rend szerint a díjak összege sem magas. Legföljebb egy tanulmányút, egy könyv kinyomatása kerül ki belőlük, de nem lehet rájuk az élet megtervezésénél számítani. Korábban bizonyos miszticizmusra hajló naivitással azt remélték, hogy jutalmak kitűzésével az ismeretlenség titokzatos homályából új és új, eredeti, őserőtől duzzadó tehetségeket lehet előcsalni, felfedezni, akiket azután az ünnepeltetéssel egybekötött nyilvános elismerés még becsesebb további munkára serkent. A modern embert józanabbá és számítóbbá tette a létért való megnehezedett, kiélesedett küzdelem. Ma nem vádolhatjuk meg anyagelevőséggel azt, aki előre a kezébe akarja kapni a pénzt, mely egy tudományos munka megírása idején megélhetését biztosítja, ha a rangsor és a nyugdíj szempontjából beszámítható évekkal is számol. Igaz, hogy ösztöndíj, tanulmányúti segély és megbízás esetén némileg előlegezni kell a bizalmat s nem látjuk előre a kész művet, mint a jutalmaknál. De a tudósnevelést nem szabad az üzleti élet, a befektetés biztosságának szempontjából nézni s különben is, ha a tanárok és intézeti vezetők az ösztöndíjra, tanulmányúti segélyre vagy megbízásra tekintetbe jövő ifjak előképzettségét és egyéniségét gondosan

megfigyelik, akkor a tévedések, a meddő költségek ritkaság számába mennek. A pályadíjak, az utólagos jutalmazás rendszerét elvileg és egészében elítélni azért mégsem szabad. Tekintve a tudományos munka csekély jövedelmezőségét, egyenesen kívánatos, hogy legalább jutalmak révén a szellemi munkás is juthasson némi anyagi előnyökhöz. De a tudományok iránt érdeklődő adakozó és hagyományozó hasonlíthatatlanul nagyobb szolgálatot tesz, ha a tudósnevelés külső, anyagi előfeltételének megteremtésére, a bimbózó tehetségek számára ösztöndíjra, tanulmányúti segélyekre vagy megbízásokra tesz alapítványt, mint ha pályadíjakra és jutalmakra áldoz. Természetes, hogy nem szabad mindent az adakozási morál emelkedésétől, a társadalmi áldozatkészségtől várni, hanem különösen az ösztöndíj-akcióból az államnak is teljes mértékben ki kell venni a maga részét. Lényegesen csökkenti az előzetes segélyezés rendszerében rejlő kockázatot, ha nemcsak szétszórt ösztöndíjakat, tanulmányúti segélyeket és megbízásokat osztunk, hanem az ifjakat bel- és külföldi történeti intézetekben egyesítjük, hol szakszerű irányítás és méltó felügyelet alatt, házikönyvtárral és más segédeszközökkel ellátva, a napi élet száz aprólékos bajaitól menten élhetnek tanulmányaiknak. Az ilyen intézet a társai közül az egyetemen kiváló, a tudományos hajlammal bíró ifjút a diplomatikai praktikumtól, a történelmi szemináriumtól átveszi, pár munkás esztendőn át a megélhetés gondját tőle távol tartja, kutatóvá képezi, sikerült dolgozatait kiadja és élete folyását később is szemmel tartva, eligazodását és elhelyezkedését a tudományos életben elősegíti. Az intézeti vezető, az igazgató és a titkár kifürkészi a tagok előképzettségének hiányait, azokat pótoltatja és így tudásukat egyenletessé teszi. Megállapítja tehetségük irányát és annak megfelelő feladatok elé állítja őket. Korlátozza a csapongást és a választott tárgy túlságos kiterjesztését. Állandóan útbaigazítást és felvilágosítást adva, átsegíti növendékeit a tudományos munka első nehézségein, melyek nem egy magára hagyott tehetőséget riasztottak el. A belföldi történeti intézet célja inkább a történelem segédtudományainak és a történeti kutatás módszerének teljes és gyakorlati elsajátíttatása. A külföldi intézeteké pedig, hogy tagjaik a legfontosabb levéltárak, gyűjtemények és emlékek felhasználásával már önálló tudományos munkásságot fejtsenek ki. Rómában Fraknoi Vilmos kezdése alapján a Magyar Tudományos Akadémia szervezett ilyen külföldi intézetet, Konstantinápolyban pedig Karácson Imre nyomán a magyar állam. Karácson Imre itt hangyaszorgalom-

mal dolgozva, lassanként eligazodott a török levéltárakban, s midőn fáradozásainak gyümölcse érni kezdett, váratlanul elhnyt, halálával figyelmeztetve bennünket arra, hogy többé ne egyének személyes vállalkozására, hanem intézmények állandó alapjára fektessük akcióinkat. Különben az egymást követő kutatóknak a munkát óriási időpazarlással mindig újra kellene kezdeniök, holott az intézet az elődök folyton halmozódó gyakorlati és tudományos tapasztalatait játszva közvetíti az újonnan érkezőknek. Róma és Konstantinápoly mellett intézetet kell majd szerveznünk Bécsben, melynek levéltárai nagy részét őrzik nemzeti történetünk emlékeinek. Magyar történeti intézetek állítását Rómában és Konstantinápolyban kezdve, voltaképpen nem követtünk helyes sorrendet. Hazai történeti intézet létesítésével kellett volna a szervezés munkáját megnyitni. Az egyetemi szemináriumok és a külföldi kutatás között még áthidalásra van szükség s attól lehet tartani, hogy külföldi ösztöndíjasaink első éve olyan bevezető és előkészítő tanulmányokban fog eltelni, melyeket honi intézetben, szakszerű útbaigazítás mellett, sikeresebben végezhetek volna. A magyar történeti tudomány megszervezésének egyik leg-sürgősebb feladata, hogy ezt a belföldi intézetet megalkossuk. S ha József Ferenc főherceg úr ő fenségének a konstantinápolyi magyar tudományos intézet igazgatótanácsa alakuló ülésén mondott beszédében felvetett eszméjét követve, sikerülne ezt a budapesti előkészítő, központi intézetet a konstantinápolyi és római fennálló és a Bécsben tervezett intézettel egységes nagy szervezetben egyesíteni, akkor a magyar tudósnevelésnek s magának a kutatásnak olyan hatalmas intézményét létesítenök, mely ritkítaná párját egész Európában.

Az anyagi és a szervezeti kérdések mellett döntő fontossággal bír az a szellem, melyben a tudományos és főiskolai ügyek adminisztrációja az ügyeket intézi. Fődolog itt a fiatal tehetségeknek egyénenként való ismerése. Aki népoktatást szervez, az szórja bőven a művelődés magvát a nép széles rétegeinek televény földjébe, mint a magyar magvető. Aki tudósnevelés körül törődik, az legyen orchideakerész, foglalkozzék minden cseréppel külön-külön.

Lelkismeretlenség lenne ifjakat történészi pályára nevelni, ha megélhetésük és boldogulásuk biztosítva nem lenne. Két új egyetemünk szervezése a magyar tudományosság szempontjából általában s a történelemre is korszakos lesz. De nem érhetjük be azzal, hogy csupán a főszakokra, a nemzeti és a világtörténelemre, jog-, irodalom-, művelődési és művészettörténetre szervezzünk tanszékeket. A debreceni egye-

temnek a török hódoltság és a protestantizmus, a kolozsvári egyetemnek az erdélyi fejedelemség történetével, a pozsonyinak pedig a XVII. és XVIII. század latinnyelvű magyarországi irodalmával és művészetével kellene behatóbban foglalkoznia s ennek az iránynak külön tanszékek szervezésében is kifejezésre kellene jutni. Az utolsó évtizedekben annyit emlegettük a természettudományok és az orvosi oktatás fokozott jelentőségét, hogy e közben szinte megfélemedtünk a szellemi tudományokról, különösen a történelemtől. Míg a természettudományi és orvosi karokon a tanárok mellett adjunktusok működnek, addig a történelmi tanszékek mellett egyetlen adjunktus sincs. Pedig pl. a diplomatika rendes tanárától bajos követelni, hogy a diplomatikai írástanból vagy kortanból növendékeivel elemi gyakorlatokat tartson. Főleg a kezdőkkel való bajlódás adjunktusnak való munka lenne. Fiatalabb segéderő alkalmazása igen hasznos továbbá azért is, mert az ilyen fiatal tudós a hallgatósághoz korban és társadalmilag közelebb állván, a kölcsönös érintkezés is közvetlenebb és fesztelenebb lehet, mint maga a tanár és a fiatalság között. Hovatovább négy egyetem történeti tanszékei s a remélhetőleg hozzájuk csatlakozó adjunktúrák jelentékeny számú állást képviselnek s remélhető, hogy önállóan kutató és valódi tudományos szellemtől áthatott historikusaink a jövőben elég korán, még munkaerejük virágában tanszékhez fognak jutni.

A tudományos hajlammal bíró ifjak jelentékeny része levéltárainkban, múzeumainkban és könyvtárainkban helyezkedett el. Ezek az intézetek voltak eddig a magyar historikus-nevelésnek melegágyai s valóban csodálatraméltó, hogy a magyar tudományos irodalom terén uralkodó mostoha viszonyok dacára különösen a Nemzeti Múzeum és az Országos Levéltár személyzete milyen kiterjedt irodalmi munkásságot fejtett ki. Budapesti intézeteink egyik-másik osztályán az állások száma némileg még emelhető ugyan, de a múzeum- és könyvtárügynek legújabb fejlődése úgy a könyvtár embereivel, mint a muzeológussal szemben mindig nagyobb igényeket támaszt. A szakszerű gyűjtés, a gyűjtött anyagnak tudományos feldolgozása, instruktív és tetszetős kiállítása kimeríti az egész munkaerőt és irodalmi tevékenységre mind kevesebb idő marad. Vidéki múzeumaink pedig annyira el vannak forgácsolva, annyi a törpe és oly kevés az igazi múzeum, hogy csak kevés főhivatású állást lehetett szervezni. Ha elforgácsolt anyagunkat sikerülne néhány nagyobb regionális múzeumban egyesíteni s ezek anyagát az illető vidéken tervszerű gyűjtéssel kiegészíteni, akkor további állások rendszeresítésére nyílnék indokolt alkalom. A vármegyei és városi

levéltári állások is valóban tudományos, igazi levéltári állásokká fejlesztethetők ki ott, hol a törvényhatóság levéltárát sikerült átmenteni az idők viharain, ahol elég nagy és értékes anyag áll rendelkezésre. . Állandóan szaporodó középfokú intézeteinknek és polgári iskoláinknak történeti tanároknak való folyton növekvő szükséglete a főbiztosítéka annak, hogy fiatalabb historikusaink előbb-utóbb álláshoz jutnak. Ez a tanári kar folyóiratainkban és az iskolai értesítőknél valóban számottevő irodalmi munkásságot fejt ki. Nem egy vidéki városunk mostoha kulturális viszonyai mellett a tanár az egyetemről magával hozott szintjét csak akkor tarthatja fenn, ha olvasmánnyal, tanulmányokkal pótolja a szóbeli, gondolatébresztő érintkezés hiányát. Csoportosuljanak történelemtanáraink minél számosabban Társulatunk körül, mely különös rokonszenvvel fordul feléjük és mindent el fog követni, hogy különösen a kedvezőtlen állomásokon lévő társaink is kivehessek részüket a tudományos munkából.

A fejlődés iránya arra mutat, hogy egyetemi, levéltári, múzeumi, könyvtári és középiskolai tanári állások mellett új csoportja alakul ki azoknak az állásoknak, melyeket tudományos szakképzettséggel bíró egyéneknek kell betölteni. Elsősorban az Akadémiák s mellettük egyesületek sorozatos nagy műveket, forrásokat, gyűjteményes munkákat és folyóiratokat adnak ki, melyeknek lelkiismeretes és szakszerű szerkesztése és kellő időben való pontos megjelenése egész ember munkáerejét igényli. Tudományos hivatalnoki kar fejlődhetik így ki, mely a mi, sok tekintetben még kisarányú viszonyaink között önálló státust nem alkothat, hanem legcélszerűbben a középiskolai tanári karba osztható be. Társulatunk tudományos tennivalói is annyira növekednek, hogy máris főhivatású titkári állásra lenne szükségünk.

A tudósnevelés szervezése, tisztas megélhetést és kellő előmenetelt biztosító állások létesítése hatalmas lendületet fog adni magának a tudományos munkának: a források összegyűjtésének, kiadásának és feldolgozásának. Országos Levéltárunk új palotája hazai anyagunkat teszi az eddiginél sokkalta hozzáférhetőbbé. Külföldi intézeteink pedig idegen levéltáraknak hazai vonatkozású anyagát fogják felkutatni. A források kiadása terén főleg a Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Történelmi Emlékek közrebocsátásával és Társulatunk is nagyarányú tevékenységet fejtett ki. De az eddigi publikációknál sajnálatl nélkülözőzzük a modern kort közvetlenül megelőző időnek, Buda 1687-iki visszafoglalásától az 1848-iki szabadságharcig eltelt korszaknak emlékeit. Pedig a XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a

korábbi meddő háborúk és felekezeti villongások helyébe közjogi, kulturális és közgazdasági törekvések léptek, melyek mai közéletünknek közvetlen előzményei s melyeknek ismerete nélkül viszonyaink és számos intézményünk igazán meg sem érthetők. Elsőben arra a nagy tervezetésre és berendezkedésre kívánok rámutatni, mely a törökök kiűzetését nyomon követte. Itt van Kollonicsnak hírhedt Einrichtungs-werk-je. Itt van Mária Terézia és József alatt a németek telepítésének céltudatos nagy akciója, ami mellett kicsiséggé törpül, amit telepítési téren a kiegyezés óta tettünk. Itt van a neoaquistica commissio munkássága, mely megvetette mai földbirtokviszonyainknak alapjait. Itt vannak a jobbgység helyzetének javítására tett intézkedések. Utalok továbbá országgyűlésünk bizottságának rendszeres munkálataira s különösen az 1823-tól 1848-ig eltelt huszonöt év számos emlékére. Az a tény, hogy erre a korszakra nézve történeti emlékeink nagy bőséggel vannak, nem szolgálhat okul arra, hogy semmit se adjunk ki. Gazdag anyagunkból ki kell választanunk a lényegest, a valóban becsest és jellegzetest s azt közzé kell adnunk olyan bevezető tanulmányok kapcsán, melyek a kiadott forrásokat kerek gondolatkörré foglalják össze s történelmünk egészébe beillesztik. Az ilyen köteteknek nemcsak tudósaink, hanem közigazdánk és politikusaink is hasznát látnák. Hiszen az államiratnak és a politikai beszédnek is a maga szépségét éppen az aktuális eseménynek a történelmi előzményekkel való összekapcsolása, a nemzeti élet nagy folytonosságába való beállítása adja meg. Remélem, hogy ezen újabbkori történelmi kútfőknek kiadásához szükséges anyagi eszközöket sikerülni fog Társulatunk számára előteremtenem s hogy a háború után teljes erővel hozzáláthatunk a nagy munkához.

Dacára annak, hogy a magyar tudományos könyvpiac helyzete általában kedvezőtlen, különösen kisebb történelmi dolgozatok kiadását folyóirataink biztosítják. Társulatunk azáltal, hogy félszázadon át megszokott nélkül kiadta a »Századok« 50 évfolyamát nemcsak kincsházat emelt a magyar történelemnek, hanem a tudósok nemzedékeinek tette lehetővé dolgozataik közrebocsátását. A XIX. század szellemének a specifikáció, az alszakokra válás felelt meg s ehhez képest az általános történelemmel foglalkozó folyóiratok mellett had-, gazdaság-, irodalom- és művészettörténeti folyóiratok keletkeztek. A folyóiratok számának folytonos szaporodása és szakok szerint való túlságos szétválása még a külföldön is aggodalmat keltett, nálunk pedig minden újabb alapítás valóságos veszedelmet jelentene. Olvasóközönségünk köre úgysis csekély, anyagi ereje korlátolt. A magyar középosztályú

család budgetje az elmaradhatatlan napilapon kívül egy történeti folyóirat költségeinél többet alig bír meg. És ha a történelem nagy mezejének mentől kisebb részét öleli fel egy folyóirat, annál kevésbbé számíthat a történelem barátjainak széles körére és olvasóközönsége az illető tudományág szakembereire zsugorodik össze. Visszahatásként a XIX. század túlságos munkamegosztására és egyoldalúságaira, a XX. század szelleme szintetikus s a kor ezen iránya meg fog óvni bennünket attól, hogy sok törpe folyóiratot alapítsunk, melyek többé-kevésbbé a nyilvánosság kizárásával jelennének meg.

A tudományos termelés klasszikus és kétségtelenül legnemesebb alakja az önálló könyv. Ha az ifjú tudós két-három íves cikkeivel folyóiratokban már szerencsét próbált, legfőbb vágya, hogy könyvvel tegyen tanúságot fejlődő erejéről. Tekintve, hogy évtizedeken át két egyetemünk volt csak, hogy városaink fejletlenek s még ma is csak négy városunk (Budapest, Szeged, Szabadka, Debrecen) népessége éri el a 100.000 lelket, nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar tudományos könyv csak csekély példányban kel el. A nagyközönség igényeivel számoló, lelkiismeretes szerkesztés mellett azonban a történelmi könyvnek is megvan az olvasóközönsége, amit a Társulatunk által kiadott Történeti Életrajzok szép kelendősége is bizonyít.

A rendkívül mozgékony német könyvkiadók valósággal elárasztják közönségünket és a külföldet is népszerű élet- és korrajzokkal, egyes vidékek és városok múltját felölelő, többnyire képes művekkel. Részben bámulattal, részben mosollyal nézzük ezt a túltermelést. Az igazság itt is a középúton van. E művek nagy kelendősége bizonyítja, hogy a nagyközönség tényleg szükségét érzi, hogy hézagot pótolnak. Társadalmak művelődési szintje lassan és fokozatosan emelkedik s nem jól tenné a tudomány, ha a történelem iránt érdeklődő, de még fejletlen közönséget a dilettantizmusnak szolgáltatná ki s ha nem venné nevelését, izlésének és igényeinek fejlesztését kezébe. Népszerű élet- és korrajzok mellett hazánk egyes vidékeinek és jellegzetes városainak történeti és művészeti bemutatása nemcsak jelentékeny olvasóközönségre számíthatna, hanem a saját hazájában utazó magyar embernek is jó eligazítást nyújtana. Nyugaton csak Pozsonyra és Nagyszombatra, keleten Erdélyre és érdekes városaira kívánok rámutatni. A siker előfeltétele természetesen a tudományos megbízhatóság, a rövideg, a világos és művészi előadás.

Ha olvasóközönségünket így céltudatosan és tervszerűen neveljük, ha négy egyetemünk megannyi nagy művelődési gócponttá fej-

lődik, mely egymásra kölcsönösen hatva mégis önálló utakat jár, ha vidéki városaink általában fejlődnek s középosztályunk anyagi helyzete fokozatosan javul: akkor könyveink kiadása is kikerül a szubvenciók gyermekkoosijából s a magyar történelmi könyv is a maga lábán fog járni.

De van a magyar tudományosság és így a magyar történetírás fellendülésének egy nagy akadálya, amelyet nehéz lesz leküzdeni, mert a magyar közszellem mélyén rejlik. Minden más tevékenységgel szemben túlságos jelentőséget tulajdonítunk a politikának. A napi politika izgalmainak nagyítóüvegén át semmiségek nagy események csalóka látszatát keltik, melyek a történelmi távlatban szappanbuborékként oszlanak el. Közvélemény és sajtó a politikai élet szereplőire vetíti a közfigyelem fénycsóvját. Természetes, hogy a fényesebb előmenetel és a nagyobb közelismerés a politika terére csalja a tehetségeket, amelynek zord légkörében sokan meddővé váltak, akik az irodalom és tudomány terén hasznosat alkothattak volna. Le kell fokozni a köztudatban a politikai szereplés jelentőségét. Ne a politizálás, hanem a közegészségügyi, kulturális, tudományos és irodalmi, közgazdasági és szociálpolitikai alkotás legyen ez új nemzedék eszménye. Ez a háború nagy pedagógus volt. Óriási tűzének világánál jobban megláthattuk az élet nagy realitásait, valódi szükségleteinket. Adja az Isten, hogy a magyar lélek nagy alkotási vágya gyümölcsöző munkában nyerjen kielégülést. Hozza meg az eljövendő béke a kulturális javak legnagyobbikának, a magyar tudományosságnak a várva-várt általános fellendülést!

Ezzel a kívánsággal a Magyar Történelmi Társulat évi rendes közgyűlését megnyitom.

II.

Elmondattott 1918. április 25-én.
Megjelent a »Századok« 1918. évfolyamának 225-230. lapjain.

Tisztelt Közgyűlés!

Egyesületek alakításának korát éljük. Az utóbbi évtizedekben gombamódrára teremték társadalmi szervezetek, különféle olyan célok megvalósítására, melyek időnként éppen népszerűek voltak. Egy időben tudományos, majd közművelődési, újabban pedig szociálpolitikai, főleg népjóléti és közegészségügyi egyesületek keletkeztek, az állam

és az önkormányzati testek mellett az egyesületekre kétségtelenül nagy szerep vár olyan feladatok megvalósításában, melyek az egyén erejét felülmúlják. Mégis látva azt az aránytalanságot, mely egyfelől a kitűzött ragyogó célok, a felállított dús programmok és az elhangzott lelkes beszédek, másfelől az elért eredmények között tapasztalható, a tagdíjat fizető és adakozó közönségben bizonyos csalódottság mutatkozik, mi kárára válik nemcsak az életképtelen alakulatoknak, hanem azoknak az egyesületeknek is, melyek valóban értékeset alkottak. A hiba nemcsak a vezetés és az anyagi eszközök elégtelenségében, hanem rendszerint abban is rejlik, hogy olyan célokat tűznek ki, melyek az egyesületi munka erejét meghaladják vagy pedig nem felelnek meg az egyesületi munka természetének. Az elérhető cél tiszta és világos felismerése egyesületi téren is a siker főzálóga.

Tévedés lenne azt hinni, hogy tudományos egyesület maga tudományt űzhet. A tudományos munka az egyén legszemélyesebb megnyilatkozása. Az egyesület csak kedvező előfeltételeket teremthet s egyik főfeladata, hogy szervezze a tudományos munkát. A nagyüzemek korát éljük anyagi és szellemi téren egyaránt. A történelem mezején is elmúlt a kaliforniai aranykeresés kora s bár az egyesek levéltári kutatása még vezethet időnként váratlan és tüneményes eredményekre, de általában ma már többeknek tervszerűen összefogott munkája szükséges annak az óriási adathalmaznak a kibányászásához, mely különösen az annyira szétágazó újkori történelem fölépítéséhez szükséges. A modern kor igényeinek és követeléseinek a forráskutatás terén az ilyen nagy tudományos kollektív vállalkozások felelnek meg, melyeknek eredménye hatalmas sorozatos kiadványokban ölt testet.

A Magyar Történelmi Társulat folyóiratának, a »Századokénak hasábjain már több mint félszázadon át egyesíti a magyar történelem művelőit. Most pedig azon vagyunk, hogy levéltári kutatóinkat szervezzük nagyobbabszabású történelmi forráskiadásra. A múlt év tavaszán elnöki székfoglalóbeszédemben rámutattam arra, hogy az eddigi publikációknál sajnálattal nélkülözzük a modern kort közvetlenül megelőző időnek, Buda 1686-iki visszafoglalásától az 1848-iki szabadságharcig eltelt korszaknak emlékeit. Egyúttal kifejeztem azt a reményemet is, hogy ezen újabbkori történelmi kútfőknek kiadásához szükséges anyagi eszközöket sikerülni fog társulatunk számára előteremteni. Ebben a reményemben nem is csalatkoztam, amennyiben eddig 116.713 K tőke gyűlt össze és évi 7500 K állami szubvenció iránt nyertünk ígéretet. Ezek az anyagi eszközök lehetővé teszik, hogy a

béke helyreállítával »Magyarország újabkori történetének forrásai« gyűjtőcím alatt összefoglalt sorozatos kiadványunkból évenként több kötetet bocsássunk közre.

Vállalatunk sikerének szép záloga, hogy a fent jelzett korszak legkimagaslóbb alakjának, József nádornak dédunokája, József Ferenc főherceg úr ő fensége a tudományos vállalkozás védnökségét elfogadni méltóztatott.

Az így megvetett alapon most meg kell alkotnunk vállalatunk szervezetét. E végből alapszabályainknak mintegy kiegészítéseképpen van szerencsém beterjeszteni az erre vonatkozó szabályok tervét s annak tartalmát főbb vonásaiban a következőkben ismertetni. E szabályok szerint a vállalat az 1686-tól 1848-ig lefolyt korszakot öleli ugyan fel, de amennyiben valamely intézmény gyökerei a megelőző korból nyúlnának vissza, avagy fejlődésének bizonyos szakára később záródnak le, az intézmény előző és későbbi fejlődésére vonatkozó főbb források is fölvehetők lesznek a róla szóló műbe. A kiadvány négy és pedig 1. általános történeti, 2. közigazgatási, 3. vallási, művelődési és művészeti, 4. gazdasági és társadalmi osztályra oszlik. Az újkori történelem természetének megfelelően különös figyelemmel leszünk azoknak az adatoknak közrebocsátására, melyek alapján részletesen meglesz rajzolható a nemzet társadalmi és gazdasági kialakulása a XVIII. században és a XIX. század első felében. A sorozatos kiadvány részeit alkotó egyes művek, bevezető ismertetésből (értekezésből) és magából a forrásanyag közléséből állnak. Ez utóbbit szükséghez képest jegyzetek magyarázzák s a művet név- és tárgymutató, esetleg magyarázó szójegyzék teszi hasznavehetőbbé. A társulat a vállalat szellemi ügyeit külön intéző-, és szakbizottságok útján látja el. A legalább 20 és legfeljebb 30 szakemberből, valamint a társulat tisztikarából alakuló intéző-bizottság megállapítja és időnként kiegészíti az egész vállalat tervét és felállítja a szerkesztésnél szem előtt tartandó elveket. A legnagyobb súlyt fogjuk fektetni arra, hogy a kötetek ne öletszerűen jelenjenek meg a szerint, amint egyik vagy másik kutató éppen anyagot ajánl fel közzétételre, hanem előre akarjuk megállapítani az egész sorozatos vállalat tervét és az egyes tárgykörök fontossága szerint a művek megjelenésének sorrendjét. Az intéző-bizottság továbbá megállapítja a kiadandó egyes műveket, megbízást ad a művek elkészítésére, határoz az elkészült mű kiadása vagy a megbízás megvonása, továbbá az elkészített munka kiegészítése, rövidítése és átalakítása fölött. Az intéző-bizottság választja meg a kiadvány négy osztályának megfelelő négy

szakbizottságot is, melyeknek az a feladata, hogy az ügyeket az intéző-bizottság számára szakszempontból előkészítsék. Az adományokból befolyó összegeket lehetőleg tőkeként kell kezelni s a kiadásokat elsősorban a tőke kamataiból, rendes évi segélyekből és a kiadványok után befolyó jövedelmekből kell fedezni. A szabályok, melyeknek főbb rendelkezéseit az imént volt szerencsém ismertetni, a t. Közgyűlés rendelkezésére állanak s a magam részéről azzal a kéréssel van szerencsém a t. Közgyűléshez fordulni, méltóztassék azokat elfogadni s az elnökséget felhatalmazni, hogy azokat jóváhagyás végett a m. kir. belügy-miniszter elé terjeszthesse.

A fedezet összegyűjtése és a szervezkedés után most kezdetét veszi a vállalat részletes programjának kidolgozása és azután maga a tudományos munka. Levéltári kutatóinknak szakértelmükkel különös lelkiismeretességet s a legapróbb részletekig lehető alaposágot kell itt párosítani, hogy a mi vállalatunk méltó helyet foglaljon el az újkori nagy forráskiadások között.

Imént ismertetett első vállalkozásunk előkészítése közben érintkezést kerestem a bécsi magyar történetírókkal és köztük elsősorban Károlyi Árpád cs. és kir. osztályfőnök úrral, a bécsi levéltárak legbehatóbb ismerőjével. Ennek a beszélgetésnek eredménye egy értékes emlékirat, melynek függelékében Károlyi Árpád új eszmével fordul hozzám. Jelzi, hogy a bécsi állami levéltár diplomáciai iratai között hatalmas mennyiségben csaknem hiánytalanul őrizi uralkodóink konstantinápolyi orátorainak, rezidenseinek, internunciusainak jelentéseit s a hozzájuk küldött utasításokat 1526-tól kezdve a legújabb időkig. »Azok az életbevágó érdekek, – írja Károlyi Árpád – amelyek a monarchiának, de különösen Magyarországnak és Erdélynek a fényes portához való viszonyát jellemzik, önként utalnak e történeti kútforrás óriási értékére. Belőlük ezer és ezer új adat és részlet meríthető történetünkhöz a török uralom idejéből, de még azon túl is II. Rákóczi Ferenc haláláig. Adatok, amelyek azonkívül a bécsi udvar keleti politikájának korszakait, de másrésről a fényes porta politikáját is megvilágítják és így az egyetemes történelem kútforrásainak jellegével is bírnak.« Majd hozzát teszi Károlyi, hogy »említett konstantinápolyi jelentések egy része magyar diplomaták (követek, ágensek) tollából származik, tárgyilag pedig jóformán az egész levelezés a magyar állam külpolitikái helyzetével s annak a török-erdélyi-habsburgi államrendszer kereteiben való változásaival foglalkozik s mint ilyen – 1526 óta nem lévén külön magyar diplomácia – egyetlen magyar (nem erdélyi)

diplomáciai kútfőnek tekinthető«. Károlyi szavaihoz nincs mit hozzáadnom, meggyőznek azok mindenkit arról, hogy ez iratok kiadásával egész új világosságot vethetünk a török hódítás korára. Az óriási anyagból Gévay Antal, a bécsi udvari levéltár tisztviselője a XIX. század első felében két kötetben és néhány füzetben közzétette e diplomáciai iratok legfontosabb]ait 1526-tól 1541-ig. A román közoktatásiügyi minisztérium megbízásából pedig Hurmuzaki és utódai publikálták azokat az adatokat, melyek uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek jelentéseiben a két oláh tartományra és részben Erdélyre vonatkoznak. Károlyi Árpád azt javasolja, hogy egy újabb sorozatos kiadványt kezdjünk ott, ahol Gévay publikációja megszűnik, 1542-vel s haladjunk a felszabadító török hadjáratok megkezdéséig, mint amikor a fényes portával való diplomáciai összeköttetés jó időre megszakadt. Ennek a másfél századnak rengeteg anyagából szigorúan megválogatva öt vaskos (45-50 íves) kötetre valót lehetne közölni és egy pótkötetben lehetne hozni azután a Rákóczi-korra vonatkozó s a bujdosó fejedelem haláláig terjedő értékes adatokat. Károlyi emlékiratának végén kilátásba helyezi, hogy ameddig erői és viszonyai megengedik, maga is szívesen részt venne a szerkesztés munkájában.

Uralkodóink konstantinápolyi diplomáciai képviselőinek jelentéseiben foglalt anyagot kiegészítenék Velence bécsi követeinek folyó jelentései (dispacci), melyekből a bécsi állami levéltár szintén hatalmas sorozatot őriz. San Marco köztársaságának mindig jól értesült diplomatáit közelről érdekelte, mi történik a magyar-török végeken s erről kormányuknak rendszeresen beszámoltak. Ezeket a folyó jelentéseket a bécsi akadémia kiadta a Rudolf uralkodásának kezdetéig, ott azonban a vállalatot abbahagyta, mert úgy találta, hogy az anyag inkább Magyarországot érdeklí, mint Ausztriát. Miként Gévay művét, úgy folytatnunk kellene hát a velencei követei jelentéseinek kiadását is.

Károlyi emlékiratának benyomása alatt hozzáálltam a publikáció biztosításához szükséges anyagi eszközök összegyűjtéséhez és jelenthetem a t. Közgyűlésnek, hogy eddig erre a második vállalkozásunkra 31.000 K gyűlt össze, mi két kötet megjelenését máris biztosítja. Mai összejövetelünkből elküldhetjük a hírt Károlyi Árpádnak Bécsbe, hol a magyar történetírói névre annyi becsületet hozott, hogy a Magyar Történelmi Társulat készen áll gyönyörű kezdeményezésének megvalósítására.

Megindíthatunk hát egy második sorozatos vállalatot »*Diplomáciai fonások Magyarország újkori történelméhez*« gyűjtőcím alatt,

mely két osztályból állana és tartalmazná 1. uralkodóink konstantinápolyi képviselőinek jelentéseit s a nekik adott utasításokat a II. Rákóczi Ferenc-féle emigráció végéig, 2. a velencei köztársaság bécsi követeinek folyó jelentéseit a török háborúk befejeztéig. Midőn a t. Közgyűlés hozzájárulását ehhez a második vállalatunkhoz is kérem, egyben jelzem, hogy ennek szabályait a legközelebbi közgyűlésünk elé lesz szerencsém terjeszteni.

Gyakran látjuk a nemzetek életében, hogy az azokat érő világtörténelmi események termékeny mozgalmaknak, hasznos alkotások egész sorának kiindulópontjai. 1806-ban a jénai csatamezőn katasztrófa érte Poroszországot, melyen a Nagy Frigyes szervezte nagyszerű, de mesterseges államalakulat valósággal összeroppan. Vom Steinre, a nagy reformminiszterre várt a feladat, hogy úgyszólván új Poroszországot építsen fel. És alig rázta le Németország az idegen igát, maga vom Stein kezdeményezte a Monumenta Germaniae Historica kiadását. Lassanként kiemelkedünk a világháborúból mi is. Termékeny kezdeményezésekre, nagyszabású alkotásokra lesz szükség a legkülönbözőbb tereken nálunk is. Vegye ki ebből az alkotó nemzeti munkából a maga részét két sorozatos forráskiadási nagy vállalkozásával, melyeket fentebb ismertettem, a Magyar Történelmi Társulat is. A magyar nemzetre most nem ünnepek, hanem dolgos hétköznapi várak és midőn a munkához a magyar történetírókat egyszerű szavammal felhívom, idei közgyűlésünket ezennel megnyitom.

III.

Elmondattott 1920. május 14-én.
Megjelent a »Századok« 1920. évfolyamának 321-340. lapjain.

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn-191Z-tavasán megtisztelő bizalmukból az „elnöki széklet elfoglaltam, azt a hazafias reményemet fejeztem ki, hogy Magyarország ép területtel és megnövekedett tekintéllyel kerül ki a világháborúból. Remélni akartam, remélnem kellett, hogy Mohi és Mohács, Nagymajtény és Világos megismétlődni nem fog, hogy tüneményes katonai erőfeszítésünk után magyar békét, vagyis olyan békét köthetünk, hogy senkit ki nem rabolva, magunkét biztonságban bírhatjuk. Hogy ezt akkor remélnem nem volt döreség, arról utólagosan

is meggyőzött egy legújabbban kezembe került históriai dokumentum: Poincarének az a beszéde, melyet a francia akadémia 1920. évi február hó 5-én tartott ülésén mondott válaszul Foch tábornagy székfoglaló-beszédjére. Poincaré, ki a háború egész folyamán köztársasági elnök volt, valóban koronatanú a döntő eseményekre s az események nagy összefüggésére nézve. Nekünk, kik a háborút a Ludendorff- és Höfer-féle jelentések szemüvegén át láttuk, különösen érdekes az eseményeknek az Entente részéről való autentikus előadása. Az 1918. év sorsdöntő tavaszáról *Poincaré* a következőket mondta:

»Az egész tél folyamán a németek Oroszországból, Komániából és Olaszországból áthoztak Franciaország ellen, vágyaik és pusztító dühük ez állandó tárgya ellen, 64 új hadosztályt. Nagy főhadiszállásuk Spaaban rendezkedett be, Hindenburg és Ludendorff parancsnoki állomásukat Avesnesben ütötték fel és császáruknak ünnepélyesen bejelentették, hogy hadseregük csakhamar teljesen össze lesz vonva és kész »története legnagyobb feladatának teljesítésére«. Egyszerűbben kifejezve, le akartak bennünket törni, még mielőtt teljesen harcra képes állapotba jutottak volna Parshing tábornok csapatai, melyeknek kihajózása havonként tekintélyes számban kezdetét vette. Félelmes támadás fenyegetése nehezedett tehát sorainkra. Haig tábornagy és Pétain tábornok előkészületeket tettek, hogy felfogják a csapást. Március 21-én szürkület előtt történt, hogy az arcvonal egyik legsebezhetőbb helyére lesújtottak Fontaine-les-Croisilles-től Fargniers-ig, ahol a brit és a francia seregek érintkeztek és ahol szétválasztásukra egy heves és váratlan lökés talán elégséges lehetett. Marwitz és Hutier 37 hadosztályt vet rá 14-re, melyeket Byng és Gough tábornokok vezettek. A III. angol hadsereg ellenáll, de az V., mellyel szemben az ellenfél főerőfeszítését teszi, enged. Az a zóna, melyet a németek, miután elpusztították, elhagytak, három nap alatt újból el van árasztva. Hasztalan veri fel Pétain hú fegyverbarátsággal tartalékait és küldi sürgősen a legfenyegetettebb pontokra a Fayolleokat, Humberteket, Debenecket, Pelléket, akik mindennel, ami kezük ügyébe esik, megkísérik, hogy új gátakat építsenek és eltorlaszolják az áradat útját. Ham, Péronne elesett, Noyon elfoglalás előtt áll, az ellenség Montdidier-re nyomul, hogy megnyissa az amiens-i utat és elvágja az összeköttetést az angolok közt és közöttünk. 24-én a veszedelem akkora, hogy a francia seregek főparancsnoka attól tartva, hogy nem képes fenntartani az összeköttetést a folyvást hátráló szövetségessel, olyan utasítást ad alvezéreinek, amely már félig számol a *halálos szétválás*

lehetőségével: »Mindenekelőtt fenntartani a francia hadseregek összességének szilárd szerkezetét... Azután, ha lehet, fenntartani az összeköttetést a brit erővel.« Haig tábornagy a maga részéről 25-én Abbeville-ből azt írja, hogy a francia és angol hadseregek szétválasztása csak idő kérdése, hogy a helyzet helyreállítása végett a Somme-nál, Amiens-től nyugatra haladéktalanul össze kell vonni legkevesebb 20 francia hadosztályt azzal a feladattal, hogy a német támadást oldalba fogja és hozzáteszi, hogy az angol hadsereg kénytelen lassan visszavonulóban harcolni, fedezve a calais-i csatorna kikötőit. Így egységes főparancsnokság és egyetlen vezető akarat hiányában hadseregünk kétségtelenül arra kényszerül, hogy dél felé csoportosuljon és az angol hadsereg, hogy a La Manche csatormánál lévő bázisaira hátráljon. – *Ez a küszöbön álló katasztrófa.* Haig tábornagy tisztaba jött a veszedelemmel és sürgönyileg megkereste Londonban a brit vezérkar főnökét, hogy az angol kormány egy tagjával jöjjön Franciaországba és kérje egységes főparancsnokság beállítását. Lord Milner és Wilson tábornok 25-én meg is érkeznek. Ugyanazon a napon Clemenceau úr, ön és én Compiègne-be megyünk Pétain tábornokhoz s valamennyien másnapra találkozót tűzünk ki Doullens-ba, ahol találni fogjuk Haig tábornagyot. Amiens-en túl az utak zsúfolva vannak angol csapatokkal, melyek már észak felé özönlenek vissza az éles márciusi szélben, mely arcukat verdesi. Mikor leszállunk a kocsiról, Haig tábornagy még megbeszélést folytat hadseregparancsnokaival. Hogy meg ne szakítsuk, egy óránál tovább járunk föl s alá a városház kicsi kertjében. Ön enyhíti ezt a hosszú várakozást, ismételve mindnyájunknak, hogy nem kell kétségbe esni, hogy védeni kell lépésről-lépésre a haza szent földjének minden egyes rögét és hogy mindenáron meg kell akadályozni az ellenség beszüremkedését az angolok közé és közenk. Végül fölmegyünk a polgármesteri hivatal nagytermébe s ott az értekezleten nyilvánvalóvá lesz a két kormány teljes egyetértése s egyben Haig tábornagy és Pétain tábornok hazafias önzetlensége. A két főparancsnok hozzájárulásával megbízzák önt a nyugati fronton a szövetséges hadseregek műveleteinek összhangbahozatalával. Ön tüstént úgy határoz, hogy a francia és a brit csapatok mindenekelőtt szoros kapcsolatban maradnak és fedezik Amiens-t. Pár órán belül ön látja Fayolle tábornokot, Debenev tábornokot, Gough tábornokot és valamennyinek azt az utasítást adja: »Tartani, mindenképpen tartani«. Másnap a németek az Oise-nál fel vannak tartóztatva, s ha be is nyomulnak Montdidier-be s ha azon a szomorú nagypénteki napon,

melynek Párizs megőrizte nyomasztó emléket, Moreuil elesően van, Piémont már ellenáll minden támadásnak és húsvét vasárnapjával *a remény újra éled* a szövetséges hadseregek szívében.«

És most lássuk az ellenpróbát! *Hindenburg* tábornagy » *Aus meinem Leben*« című művének »A franciaországi nagy csata« feliratú fejezetében elmondja az offenzíva előkészítését és három első napjának lefolyását. Azután így folytatja:

»23-án esnek az első gránátok az ellenséges fővárosba. Támadásunknak nyugat felé való ilyen fényes előhaladása mellett, ami mindent árnyékba borít, ami a nyugati fronton évek óta történt, *lehetőnél, tűnik fel előttem, hogy Amiens-ig áthatolunk*. Amiens a gócpontja a Somme által élesen kettéválasztott közép- és északfranciaországi hadszíntér legfontosabb vasúti vonalainak, mely területek közül az utóbbi Anglia főküzdőtere. A város tehát a legnagyobb stratégiai értékkel bír. Ha a kezünkbe kerül, vagy ha legalább is sikerül Amiens-t és vidékét erélyes ágyútűzünk alá venni, akkor az ellenség hadműveleti színtere ketté van repesztve, a taktikai áttörés stratégiai áttöréssé van kiszélesítve, Anglia az egyik oldalon, Franciaország a másikon. A két ország különböző politikai és stratégiai érdekét ilyen siker által talán szét lehet választani. Jelöljük meg ezeket az érdekeket e két szóval: Calais és Párizs. Előre tehát Amiens felé! És tényleg óriási léptekkel haladunk is előre tovább. Eleven fantáziáknak és tüzes vágyaknak természetesen még mindig nem elég gyorsan. Hiszen attól kell tartanunk, hogy az ellenség is felismeri a fenyegető veszedelmet s hogy mindent megkísérel elhárítására. Angol tartalékok az északi szárnyról, francia csapatok egész középső Franciaországból kétségtelenül Amiens és környéke felé sietnek. Az is várható, hogy a francia vezetés előrenyomulásunknak dél felől oldalába veti magát. A negyedik csatanap estéjén Bapaume a kezünkben van. Péronne és a Somme-vonal dél felé elmarad első divízióink mögött. Megint elértük a régi Somme-csatateret... Az angol front jelentékeny részei szét vannak verve és meglehetősen ellenállás nélkül hátrálnak Amiens felé. De most először támadásunk jobbszárnyát alkotó hadseregünk akad meg. Hogy a csatát ismét folyamatba hozzuk, új erőkkel támadjuk meg az Arras-tól keletre fekvő magaslatokat. A kísérlet azonban csak helyenként sikerül. A vállalat abbanmarad. Közben támadásunk közepe beveszi Albert-t. A balszárny, fedezve a dél felől jövő támadások ellen, a hetedik csatanapon Roye-on át Montdidier-ig tör előre. A döntés tehát most inkább, mint valaha, Amiens irányában van. Arra felé

még jól haladunk előre. De az ellenállás nemsokára itt is szívósabb lesz, a mozgás lassúbb és lassúbb. Az Amiens felé szárnyalt fantáziát és reményeket vissza kell vonni. A tényeket úgy kell venni, amint vannak. Emberi munka töredék marad. Kedvező alkalmakat mulasztanak, nem mindenütt fognak a dolgokhoz kellő akaraterevel, még ott sem, ahol ragyogó cél van kilátásban. Minden egyes katonának szeretnénk odakiáltani: Nyomulj előre Amiens-re, add oda akaratod utolsó maradékát! *Amiens talán a végső győzelmet jelenti.* Vedd be legalább Villers Bretonneux-t, hogy az ottani magaslatokról nehéz tüzérség tömegeivel uralkodhassunk Amiens fölött I« Hiába, az erők elernyedtek. Az ellenség világosan felismeri, mit veszítene Villers Bretonneux-vel. Áttörésünk arcéle elé mindent odavet, amit oda hozhat. A francia megjelenik s tömegtámadásával és harcedzett tüzérségével megmenti a helyzetet szövetségesének és önmagának.«

Hallottuk mind a két pártot. Tanúságtételük lényegében összevág. A világháború 1918 márciusának utolsó napjaiban dőlt el Amiens előtt. A végső győzelem küszöbén állottunk. Az Entente ennek akkor teljes tudatában volt s a szövetségesek abban a kritikus időben összevetették vállukat, összeszedték minden erejüket, közös főparancsnokságot létesítettek. Megvolt-e ugyanezen időben a mi erőfeszítéseinkben is az egység, mint a túloldalon? Clemenceau és Lloyd George minden vereség és csalódás dacára, Oroszország és Románia összeomlása után is fenn tudták tartani az acélos, harcias hangulatot. Megakadályoztuk-e mi, hogy a mi oldalunkon Erzberger és Károlyi pacifisztikus ábrándok felkeltésével elhomályosítsák szemünk előtt, minő sors vár reánk teljes legyőzetésünk esetén, hogy elvegyék a mögöttes országrésznek bizalmát a győzelem lehetőségébe, hogy belevigyék a tömegekbe a csüggedést, ami azután megmérgezte frontjainkat is? Felismerték-e a magyar vezető politikusok, hogy a német hadseregnek 1918. augusztus 8-iki vereségével a nagy háborút elvesztettük s nem érte-e őket egészen váratlanul a Bulgária kilépésével október elején beállott végső összeomlás. Nem a bizakodó hangulatból való hirtelen kiábrándulás és az ezzel járó fejvesztés tette-e csak lehetővé, hogy Károlyi és társai szétzüllesszék a hadsereget és dezorganizálják az államot?

De bárminő válaszokat is ad majd a tisztábban látó jövő ezekre a sorsdöntő kérdésekre, annyi kétségtelen, hogy a románok és szerbek, még kevésbé a csehek és osztrák-németek, akik között hazánkat fel akarják osztani, minket ebben a háborúban katonailag le nem győztek.

Ellenkezőleg, Románia és Szerbia tökéletesen összeomlottak. A rajtunk

osztokodó államokkal szemben nincs meg tehát bennünk az inferioritás érzése, nincs meg bennünk az a tudat, hogy ők győztek, hogy ők az erősebbek. Nem a saját erejükből kerekedtek felül. A történelem tanúsága szerint pedig az államok, rendszerint nem képesek olyan pozíciót fenntartani, amelyet nem a saját erejükből vívtak ki. Ezért és mivel a magyar nemzet, mely a jósorsban sokszor súlyosan vétkezik, éppen a balsorsban tudja nagy történelmi erényeit, turáni ősejét kifejtteni, a katasztrófa által meg nem rendített optimizmussal remélem, hogy az ország területi épsége helyre fog állani. A török hódoltság idején egyik nemzedék a másik után azzal a törhetetlen hittel szállott a sírba, hogy a következő szerencsésebb lesz és megéri a török iga lerázását. Én hiszem, hogy most nem fog annyi idő eltelni, mint Mohácstól Buda visszavételéig, a Temesség felszabadulásáig.

Legutóbbi összefoglalásunk óta átlépett az örökkévalóságba s ezzel be a magyar históriába az a férfiú, aki homéroszi harcaiban a magyar nemzetnek mondhatni megtestesítője volt és akit Barras emlékiratairól írt tanulmánya, meg Szadovától Szedánig című értékes dolgozata révén a magyar történetírás is a magáénak tekint: *Tisza István*. Ennek a nagy magyar embernek élete sommáját én három nagy felismerésben látom, melyek közül a két első valósággal revelációszerű. Korán észrevette a nemzetet a nemzeten erőt vevő disszólúciót, a köztünk elharapódzó féltelenséget és fegyelmezetlenséget, amely a végén lehetővé tette az. 1918. év őszének és az 1919. év tavaszának siralmas eseményeit. Ebből a felismerésből folytak küzdelmei az obstrukció ellen, a parlamenti rend érdekében. Megsejtette a világháború közeledését s a nagy erőpróbára katonailag is erőssé akarta tenni nemzetét. Ezért pártolta a véderő fejlesztésére irányult katonai javaslatokat. De világosan látta a monarchia gyöngeségét is. Ezért mindent elkövetett a háború elkerülésére. Amidőn azonban ennek dacára belesodortak Jiejonünket, fajunk nagyszerű erő kifejtése alapján világtekintélyt szerzett Magyarországnak, a nagy akcióban a magyar államot erő- és méltóságteljesen képviselte. Ez az ő életének sommája. Tisza István életének nagy problémája pedig az, hogy ha látta a monarchia gyöngeségét, ha sejtette az elkövetkezendő veszélyeket, ha ennek a meglátásnak alapján ellenezte a háborút: akkor, feltartóztatni nem tudván, miért nem mondott le, miért nem vonta ki ezzel magát a formális felelősség alól. Hiszen történelmi tanulmányából is tudjuk, mennyire hibáztatta a preventív háborút, vagyis az olyan háborút, melyet azzal az indokolással indítanak, hogy azt ne az ellenfél indítsa meg neki kedvezőbb idő-

ben és körülmények között. Hiszen éppen ezért ítéli el az Olivier-kabinet 1870-iki hadüzenetét. Hogy a feltett kérdésre válaszolni lehessen, ahhoz kettőt kell ismerni: az 1867-től 1918-ig fennállott osztrák-magyar monarchia belső természetét és Tisza Istvánnak gondolkozását, egész lelki szerkezetét. Az osztrák-magyar monarchia úgy létesült, hogy a századokon át előkészített és 1849-től 1867-ig tényleg fennállott osztrák összbirodalom két részre vált. Az összbirodalomból a monarchiába azonban már csak a történeti egymásután következé-
ben is átszivárgott igen sok politikai *elem* s ezek között a legszámot-
tevőbb az volt, hogy a külügyeket és a hadügyeket az uralkodó tényleg nagy önállósággal intézte. A delegáción kívül a magyar miniszter-
elnöknek megvolt ugyan alkotmányyszerű befolyása a külügyek veze-
tésére, de ugyanezt a befolyást a paritás révén az osztrák miniszter-
elnökök is igénybevétték a maguk számára. Az ügyekben folytonosan
benn lévő közös külügyminiszterekkel és katonai tanácsadókkal szem-
ben a magyar miniszterelnök befolyása a dolog természeténél fogva csak
korlátoltabb lehetett, egyes kimagaslóbb elhatározásokra szorítkozha-
tott, melyeket azonban az előzmények, a diplomáciai akciók folyto-
nossága, a külpolitikai események összefüggő sora már döntően befo-
lyásolt. Az osztrák-magyar monarchia ilyen tényleges szervezete
mellett a magyar miniszterelnök kabinetválság formális felidézésével az
események sodrát fel nem tartóztathatta. Ennek a kérdésnek eldön-
tésénél nem szabad szem elől téveszteni, hogy Tisza a háború kitöré-
sekor Bécsben még távolról sem bírt azzal a különös politikai súllyal és
befolyással, melyet éppen a háború folyamán a magyar nemzet tüne-
ményes erő kifejtésének méltó politikai képviselésével I. Ferenc József-
nél utóbb kivívott. Ha pedig egyszer feltartóztathatlan volt a hábo-
rúhoz vezetett diplomáciai akció, akkor Tisza István erkölcsi felfogása
mellett egyenesen lehetetlenség volt a visszalépés, a formális felelősség
alól lemondás révén való szabadulás. Jellemének alapvonása, leg-
egyénibb sajátja volt a heroikus kötelességteljesítés, a kötelességtelje-
sítés különösen akkor, ha azt hitte, hogy az odiózus, hogy ha a mun-
kát maga elvégezni nem fogja, másokat a népszerűség elvesztésétől
való félelem attól vissza fog tartani. Ilyen pillanatokban valóságos
ihlet vett rajta erőt és nagy erkölcsi magasságokba tudott emelkedni.
Itt a magyarázata annak is, hogy időnként nagy ellenállásokat korbá-
csolt föl maga ellen. Mikor látta, hogy a háborút nem tudja föltartóz-
tatni, egyenesen gyávaságnak tartotta volna a kormányrúdtól való
távozást, midőn már villámlott és dörgött és éppen belekerült a viharba

a hajó. Érezte azt is, hogy erélyes, akaraterős lénye őt különösen alkalmassá teszi, hogy háborús időkben nemzetének vezére legyen. Mert valóban, ha lombikban vegyileg akarnók összeállítani mindazokat a szellemi és erkölcsi elemeket, melyeket egy háborús miniszterelnöknek magában egyesítenie kell, akkor erre a hivatásra így mesterségesen sem állíthatnánk össze más egyéniséget, mint amilyen a Tisza Istváné volt. A lövészárokban küzdő magyar nemzet méltó megtestesítője volt ő, nem hiába ki is kívánczozott a lövészárokba, mikor politikai missziója véget ért.

Rendületlen híve volt a dualizmusnak, mert az ország területi épségét csak úgy látta fenntarthatónak, ha Ausztriával összefogva nagyhatalmat alkotunk, az Ausztriához való viszony legcélszerűbb megoldását pedig a Deák koncepciójában látta, melyet nem konfliktusok, hanem meggyőzés útján, az összbirodalmi eszme fokozatos, de következetes leküzdésével valóban paritásos dualizmussá igyekezett kialakítani. Jelentős lépés volt ezen az úton az együttes címer kérdésének szabályozása, mely a paritásos dualizmusnak lett volna a szimbóluma. Több jel arra mutat, hogy bizonyos centralista körök a háborút azért is óhajtották, mert a katonai tényezők hatáskörének és befolyásának a háborúval járó természetes növekedését kihasználhatónak vélték a dualizmus visszafejlesztésére, a magyar nemzet érvényesülésének visszaszorítására. Ezekkel a veszedelmekkel szemben különösen éber volt s a katonai hatalom túlterjeszkedése elé a magyar államhatalom függetlenségének védelmére áttörhetetlen gátakat emelt. Midőn felmerült Lengyelország csatlakozásának gondolata, azt inkább Ausztriával kívánta volna olyan lazább kapcsolatba hozni, mint amilyenben a délszláv országok velünk állottak, illetve kerültek volna, csak hogy elkerülje a dualizmust, vagy éppen a Habsburgok jogara alatt álló országok négyes csoportosítását és fenntartsa a dualizmust, mely kizárja a leszavaztatást, a magyar állam szuverén akaratának alkotmányjogi korlátozását. A magyar nemzet gyönyörű hűsége, hatalmas háborús erő kifejtése valóságos reveláció volt az agg Ferenc Józsefnek, ki Tiszát a dualizmus védelmében, utóbb végső következményeinek levonásában növekvő meggyőződéssel támogatta. Király és vezető minisztere így emberileg is mind közelebb jutottak egymáshoz s így növekedett boldogult nagy királyunk utolsó idejében Tisza befolyásával a magyar államnak a monarchiára gyakorolt befolyása.

Tisza a nagy kérdésekben és a kormányzat folyó ügyeiben egyaránt bámulatos személyes munkát fejtett ki. Ezért jól tenné a kor-

many, ha sajátkezü és tollbmondott álamiratait a történelem számára való megőrzés végett a miniszterelnök irattárából mielőbb átutalná az Országos Levéltárba. Államférfiúi képességei kifejlődésének teljességében volt, midőn a hatalomról távozott, de akkor sem maradt tétlen, hanem küzdött tovább karddal és szavának szuggesztív erejével, hogy mentse a menthetőt.

Amikor pedig ránk borult a balsors, amikor annyian elvesztették a fejüket és szívüket, midőn Németországban és Ausztriában, Bulgáriában és Törökországban a háború korának szereplői szertefutottak s oly sok nagy a végén dicstelentül omlott össze, akkor mint igazi férfi szembelepett a végzettel és elesett, mint hős és mártír. A velencei köztársaság utolsó doge-ja: Lodovico Manin, Lavaletta utolsó aktív nagymestere: Hompesch, puhán kapituláltak és örökre vége lett Velence önállóságának és a máltai rend államának. Az 1849-iki összeomlás után az aradi tizenhárom vére, a világháború elvesztése után a Károlyi-féle lázadás becstelenségeinek közepette is a Tisza István vére a nemzeti balsorsba belevitte a heroikus elemet, a katasztrófába az erőt, a halálba a szépséget. Mint minden mártírvér, az ő vére is mag lesz, a magyar erő megújulásának magva akkor, ha az áldott magyar földet és a magyar kultúra mezejét mi, akik itt maradtunk, arcunk verejtékével megmunkáljuk.

Mert, igen tisztelt Közgyűlés, sohasem fogok felhagyni annak hangoztatásával, hogy ne keressünk mi valami csodaszert, ne keressünk mi valami egészen újszerű, szokatlan politikai módszert ahhoz, hogy lábra tudjunk állni, hanem dolgozzunk, dolgozzunk becsületesen, dolgozzunk szakszerűen minden téren. A történelmi tudományos munka megszervezése az a nemzeti kötelesség, mely részben a mi Társulatunkra vár.

Ezen a téren éppen most széleskörű és mélyreható tevékenység lehetősége kínálkozik. Az új Ausztria megnyitotta a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárnak azokat a magyar vonatkozású részeit, melyek eddig zár alatt voltak. Felszabadult tehát az a leglényegesebb, legérdemlegesebb forrásanyag, mely lehetővé teszi a magyar nemzet XIX. századbeli történelmének megírását. Hitelesen megállapítható lesz a bécsi kormány összeköttetése a nemzetiségi mozgalmakkal, fel lesz deríthető 1848-49-iki szabadságharcunk történetének több tisztázatlan részlete, az abszolutizmus kora s az osztrák diplomáciának a magyar emigráció figyelemmel kísérésére és működésének ellensúlyozására irányult akciója, az októberi diploma és a februári pátens körül folyt politikai harc és az 1867-iki kiegyezés előkészítése. Általában

bőséges anyag áll rendelkezésre annak megvilágítására, mint küzdött az újkor folyamán a kialakuló osztrák nagyhatalom a magyar állam-eszmével, a jóléti és rendőrállam német rendszere a magyar rendi állammal, a magyar szabadság eszméjével, a magyar függetlenségi törekvésekkel. De hazánk történetének török korszakára is srazdae-forrásanyagot tartalmaz a Habsburgok bécsi nagy levéltára, mely legalább is egyenrangú a világ legnagyobb levéltáraival, a pápai és a velencei levéltárral, a párizsi Bibliothèque nationale-lal vagy a simancasi Archivo general de Espanaval. Ennek a levéltárnak magyar szempontból leendő rendszeres átkutatására Társulatunk expedíciót küld Bécsbe s reméljük, hogy ezt az expedíciókat állandó intézménnyé: *Mcsi magyar történeti intézeté* fejleszthetjük ki. Reményünk van arra is, hogy a nemzeti hadsereg a magyar testőrség bécsi palotájában rendelkezésünkre bocsátja Bessenyeinek és testtörtársainak szobáit, honnan a magyar irodalom megújhedása Mária Terézia uralkodása alatt megindult. Vállalkozásunk sikerének főzálaga, hogy a munkálatok irányítását *Károlyi Árpád*, a levéltár- volt igazgatója-és anyagának egyik legbehatóbb ismerője szíves volt elvállalni, kit a vezetésben dr. Szekfű Gyula és dr. Eckhart Ferenc Bécsben élő magyar történészek fognak támogatni. A misszió tagjai, 3-4 kutató pedig a nyár folyamán indul útnak Bécsbe s akkor a már teljesen előkészített munka nyomban kezdetét is veheti. Most egyébként, hogy kedvezőtlen valuta-viszonyaink a római és konstantinápolyi magyar történelmi intézetek működésének újból való megkezdése elé egyelőre leküzdhetetlen akadályt gördítenek, az osztrák pénz ellenben a mienkkel egyenlő mértékben értéktelenedett el, most egyedül Bécsben gondolhatunk rendszeres külföldi kutatás szervezésére.

Károlyi Árpád törhetetlen kutatókedve nem várta meg, míg mi rendszeres munkára felkészülünk, hanem szerencsés és szakértő kézzel belenyúlt a bécsi rengeteg anyagba s kiemelte abból Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatékát, melyről az Akadémiának kimerítő jelentést tett s mely irodalmi hagyaték »*Magyarország újabbkori történetének forrásai*« című sorozatos kiadásunk első két kötetét fogja betölteni. Az osztrák rendőrségnek az a házkutató akciója, mely Széchenyit döblingi visszavonultságában felzaklatta és irományaitól megfosztotta, nem kímélte Falk Miksát és Kecskeméthy Aurélt (írói nevén Kákay Aranyost), Széchenyi körének ezt a két kiemelkedő publicistáját sem. Lefoglalt irataik egy további kötetben napvilágot fognak látni a Pester Lloyd társulat áldozatkészségéből. *Angyal Dávid* tagtársunk ugyan-

csak a bécsi levéltárban rátalált az 1848- 49-iki honvédelmi bizottmány iratai között Kossuth és Görgey levelezésére, mely anyag forráskiadásunk negyedik kötetét fogja alkotni. Tizenegy további kötet megszerkesztésére pedig tervszerűleg előre megállapított program alapján a megbízást már megadtuk s így »Magyarország újbabbkori történetének forrásai« belátható időn belül bő anyagot fognak szolgáltatni az 1686-tól 1918-ig eltelt kor történelméhez, lehetővé fogják tenni" jogtörténelmünk hiányzó utolsó három századának megírását és az újkori magyar gazdaságtörténelem alapjainak megvetését. Három év óta előkészített ennek a forráskiadásunknak tényleges megindítását eddig a Károlyi-féle lázadással ránk tört események tartóztatták fel. Nagy nehézségek leküzdése után valahára oda jutottunk, hogy a jövő év elején vállalatunk első kötetei megjelenhetnek. Három-négy elsőrangú fontosságú kötettel köszöntünk tehát be nemcsak értékes anyagot nyújtva a szaktudósnak, hanem Társulatunk egy másik főhivatásának megfelelően, páratlan érdekességű olvasmányt adva a haza múltja iránt érdeklődő magyar nagyközönség kezébe.

A magyar nemzet történelmének teljes és egyenletes kimunkálása céljából hatalmas erőfeszítésre lenne szükség, hogy a rekonstrukciónak 1686-tól 1918-ig eltelt korszakát közvetlenül megelőzőt török idők részletes, hű képét is megrajzolhassuk. A török veszedelem a világtörténelem egyik legnagyobb és legsajátosabb jelensége, mely a középkor végére és az újkor első felére rányomta a maga jellegzetes bélyegét. Igaz ugyan, hogy az ottoman birodalom az 1699-iki karlócai béke után is jelentős politikai tényező maradt, de fenyegető erejét Európával, a kereszténységgel szemben elvesztette. Ettől az időponttól a török kérdés politikai természetét átalakult, balkáni kérdéssé vált, melyben a nagyhatalmak, elsősorban az osztrák és orosz diplomácia versengtek. A török kérdés imént megkülönböztetett első korszakában bennünket érdekel elsősorban, mert Zsigmond, a Hunyadiak és a Jagellók alatt a magyar birodalom volt az a hatalom, mely föltartóztatta az Izlam betörését Közép-Európába. A mohácsi vésszel, az azt követő kettős királyválasztással, a királyi Magyarországnak és Erdélynek szétválásával a helyzet sok tekintetben megváltozott ugyan, de mint a hősi várvédelmek: Temesvár, Sziget, Eger, Drégely, Kőszeg s általában a végbeli harcok mutatják, a nemzet még saját erejével ellenállott. Európa szemében persze Magyarország hovatovább azzá a területté lett, melyen a Nyugat a török veszedelem ellen védekezett. A felszabadító háborúk befejeztével a török kérdés elveszti speciális magyar

jelleget s a felszabadult nemzet Széchenyi felléptéig nem tekint többé délnek, a Balkán felé, hanem annyi pusztítás után a rekonstrukció nagy művével és különállásának, alkotmányának védelmével van elfoglalva, melyet a kivérzett országtól éppen a felszabadítás ellenében akar a kialakuló osztrák hatalom elvenni.

A magyar tudományosságnak ekként úgyszólván becsületbeli kötelessége, hogy az európai török uralom első, magyarnak nevezhető korszakát, a XIV. század második felétől a XVII. század végéig, teljesen felderítse és feldolgozza. Ez az a tér, ahol a nemzeti történelem az egyetemes történelemmel a legszorosabban összefügg s így a magyar történeti kutatás a hozzá legközelebb fekvő, természetes terét az egyetemes történelemben is megtalálja. Magyar egyetemes történész pl. az angol forradalomra, a Stuartok korára vagy az amerikai szabadságharcra, Washingtonra vonatkozólag eredeti kutatásokat alig fog végezni. Ellenben Byzanc életének különösen utolsó szakával, a XV., XVI. és XVII. századbeli török történelemmel, a balkáni szláv népek s az oláhok e korbéli történetével s azzal, hogy a pápaságot és a német császárságot, Velencét és Lengyelországot a török veszély mint érintette, magyar egyetemes történésznek kell foglalkoznia. E cél megvalósítása végett két rendszabályra lenne szükség. A magyar nemzet nagy világtörténeti szolgálata: a török elleni védekezés kora számára egyik egyetemünkön külön tanszéket kellene felállítani, amint pl. a franciák külön tanszéket létesítettek a Sorbonne-on saját nagy világtörténeti cselekedetük: a nagy forradalom számára. Továbbá az európai török veszedelem korára nézve nagy sorozatos forráspublikációt kellene szervezni, melynek a Társulatunk által tervezett »*Diplomáciai fonások Magyarország újkori történelméhez*« című vállalat, nevezetesen a Habsburgok konstantinápolyi képviselőinek, a velencei köztársaság bécsi és konstantinápolyi követeinek jelentései csak egyik osztályát alkotnák. Társulatunk egyébként e téren is átlépett a tervezgetés mezejéről a tettekére, amennyiben dr. Szekfü Gyulának megbízást adott Gévay művének folytatására, s ha a nyomdai viszonyok megengedik, uralkodóink konstantinápolyi követeinek jelentéseiből s a nekik adott utasításokból is megjelenhet belátható időn belül egy kötet. A török történeti katedra sikeres működésének és a török korszakra vonatkozó forráskiadás különleges értékének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy legyenek törökül nemcsak tudó, hanem a XV., XVI. és XVII. századbeli török iratokat olvasni képes történészeink. Nekünk magyaroknak lenne volta-képpen a hivatásunk az is, hogy tudományosan megalapítsuk a török

oklevéltant. Mint közoktatásügyi államtitkár, részben e célból szerveztem a konstantinápolyi magyar tudományos intézetet, mely a viszonyok mostohaságánál fogva most szünetel, de melyet, mihelyt pénzügyi helyzetünk és valutánk javulása megengedi, ismét üzembe keli helyezni.

Soknak szemében szinte képtelenségnek látszik, hogy midőn máról holnapra alig tudunk megélni, midőn százezrek koplalnak, mi a tudomány támogatása terén tervezgetni, sőt cselekedni mjtjünk. Nem kerültek-e a mi terveink ebben a leromlott országban magasán a luxuspont fölé? Mert a társadalmi jelenségek terén a luxuspont nem olyan fixpont, mint a természeti világban a hőmérőn a fagypont. A luxuspont a népek gazdagodásával emelkedik, szegényedésével esik, s így leromlott nemzeteknél sok minden a luxuspont fölé kerül, fényűzéssé válik, ami korábban szellemi, kulturális szükséglet volt s más, szerencsésebb nemzeteknél az ma is. Erre való tekintettel egyesek már föl is vetették a kérdést, hogy a m. kir. Operaháznak fenntartása nem esik-e a luxuspont fölé. De nekünk magyaroknak művelődési téren a luxuspont megállapításában nagyon óvatosaknak kell lennünk. Éppen nekünk magyaroknak nem szabad megengednünk, hogy kultúránk összezsugorodjék. Hiszen jogcímünket hazánk területi épségének helyreállítására is kiválóképpen.. arra alapítjuk, hogymi nagyobb, értékesebb kultúrát tudtunk ezen a helyen kifejteni, mint azok a népek és államok, melyeket az Entente a mi rovásunkra területileg és népességben nálunk mesterségesen nagyobbá tett. Ha pedig parasztállammá fejlődnénk vissza, amit egyesek jelszóként elég meggondolatlanul hangoztatnak, ha Liszt, Munkácsi és Eötvös hazája megszűnnék a kultúra számottevő tényezője lenni, akkor megdőlné a belső jogosultsága annak, hogy Európa közepén önálló nemzeti létet folytathassunk. És ne gondoljuk, hogy jelenlegi nagy szükségünk és inségünk csak a mi saját, egészen különálló bajunk. A tudományosság a legyőzött államokban mindenütt valóságos váltságba jutott s így az emberiség egyetemes művelődésének szempontjából sem közömbös, hogy a földgömb legyőzött része a szellemi hanyatlásnak ellen tud-e állani.

Különösen amit Németország nemcsak egyetemei érdekében, hanem múzeumok alapítása és anyaguk kiegészítése, archeológiai ásatások szervezése, tisztán a tudományos kutatást szolgáló intézetek felállítása terén tett, az a tudománypolitika terén egyedül áll a történelemben. S most, a nagy összeomlás után, számos intézmény léte ott is kockán forog.

A frankfurti egyetem alapítványi tőkéje nem elégséges a főiskola fenntartására, Poroszország pedig nem volt képes államsegélyt adni. A tanszemélyzet elszéledőben, az egyetem feloszlóban van.

Különösen súlyos helyzetbe kerültek a tisztán tudományos kutatás céljából felállított intézetek. A természettudományi kísérletezéshez szükséges segédeszközök, anyagok megdrágultak, s nem is szólva a személyi kiadások emelkedéséről, felszökött a szén, gáz, víz és villamosáram ára, mely dologi kiadások az ilyen intézetek gazdálkodásában nagy szerepet játszanak. Jellemző, amit e tekintetben Haber Frigyes vegyész mond a »Vilmos császár társulat« berlin-dahlemi intézeteiről, melyeket, éppen mivel alapítványokon nyugosznak, a megszűnés veszedelme fenyeget. A folyó kiadások apasztásával, takarékoskodással számottevő eredményt elérni nem lehet, mert amint a gép, hogy egyáltalában járjon, bizonyos üresmozgási munkát fogyaszt, úgy a tudományos intézetnek is, hogy egyáltalában üzemben maradjon, bizonyos kiadásokra van szüksége, melyek a drágaság következtében magasabbak, mint az alapítvány jövedelme. Így nem marad más hátra, mint hogy magát az alapítványi tőkét feléljék, melynek pedig az volt a hivatása, hogy ezeket a tudományos kutatási intézeteket állandóan fenntartsa. De az ilyen rablógazdálkodásnak a révén is az intézeteknek csak három-négy évvel való további fennállását lehet biztosítani. Ez idő letelte után a tudományos intézetek hasonlítani fognak a velencei palotákhoz, melyek üresen állanak s a látogatónak elmúlt nagyság érdekes képét nyújtják. A tudományos munka Németországban Haber szerint előreláthatólag meg fog bénulni, mert nem részesül abban az anyagi támogatásban, melyre okvetlenül szüksége van, s a nagy nyilvánosság csak akkor fog ráeszmélni a bajra, amidőn a beállott kár már nem lesz jóvátehető. Mert felozlott tudományos intézeteket nem lehet egy év alatt újból megszervezni, ha az anyagi eszközök megint rendelkezésre állanak. A tudományosság éppen úgy, mint a közigazgatás és a jogszolgáltatás, a népesség egy bizonyos körén nyugszik, mely nemcsak hivatásának, hanem hivatásából is él. Ha a népességnek ez a köre megélhetésének biztosítása végett kénytelen lesz más feladatok felé fordulni, akkor a kontinuitás megszakad s az így előállott rombolást évtizedek alatt sem lehet pótolni. Nem vak véletlenség az, hogy klinikákon és más tudományos intézetekben a professzor rendszerint 50-es, az adjunktus 40-es, az asszisztensek 30-as, a tanulóifjúság pedig 20-as éveit éli. Így kapcsolódik egyik nemzedék a másikba, így csúszik át egyik tudása leg-

könnyebben a másokra, így nyer biztosítást a tudományos munka folytonossága. Ha az ilyen intézetek létszámát apasztják s e végből a gépezetből kivesszük egy-egy lényeges alkotórészt, akkor a gép működése akadozik, megáll. A folytonosság megszakad. A tudományos üzem pedig kényes szerkezet, mellyel valójában csinján kell bánni.

Harnack Adolf, a porosz volt királyi, most állami könyvtár igazgatója szerint ez a nagy intézmény is a legkomolyabban teszedelmezett van. A külföldi könyvek ára a német valuta leromlása következtében a békeár tizenötszörösére szökkent fel, s így az intézmény a külföldi irodalom, a politika és technika terén hézagossá vált s külföldi folyóiratokra sem igen képes előfizetni. 1914-ben az olvasótermekben 2300 folyóirat volt kitéve, most csak 140 külföldi folyóiratot tud járni. Németországban a belföldi könyvek ára is négyszeresre emelkedett s ennek következtében a háború folyamán megjelent, könyveknek csak negyedét tudta az intézet beszerezni. De a füzve beszerzett könyvanyag is kihasználatlanul hever, mert a könyvtár nem győzi a megötszörösödött kötetési költségeket.

A német kiadók nemcsak azzal szereztek hervadhatatlan érdemeket nemzetük művelése körül, hogy olcsó áron adtak folyóiratokat, klasszikusokat és népies könyveket az olvasóközönség kezébe, hanem azzal is, hogy a nagyobb cégek becsületbeli dolguknak, a firma prestige-kérdésének tekintették, hogy tudományos művek kiadására még veszteség árán is vállalkozzanak. És még ilyen kiadói erkölcs mellett is, Harnack siráma szerint, német tudományos szakmunkák kiadása szünetel.

Ez a pár példa is világosan mutatja, hogy a kulturális bajok Németországban is nagyok. Kétségtelen azonban, hogy a nagy német nép, mely műveltségének annyit köszönhet, mostani kulturális krízisét le fogja küzdeni. Különösen gyors lesz ezen a téren a haladás, ha erejéből továbbra is veszít a szocializmus, melynek egyik legellen-szenvesebb jelensége a testi munkának minden belső jogosultság nélküli túlbecsülése a magasabbrendű, a szellemi munka rovására.

Magyarországon a papír árának felszökése folytán ezek a bajok fokozottabb mértékben vannak meg, bár abból, hogy a pesti aszfaltot a napilapok légiója lepi el, arra lehet következtetni, hogy papír és nyomdafesték mégis csak akad. A magyar nemzet ma olyan, mint az önhibáján kívül elszegényedett család, mely palotából padlásszobába költözik. De a padlásszobában is születtek nagy emberek, nagy eszmék, padlásszobából tüneményes pályák indultak ki. Sanyarú viszo-

nyok között, megértésre alig találva tört magának utat az újra ébredő magyar irodalom s a kezdődő magyar tudományosság a XVIII. század második és a XIX. század első felében. Ma közönségünk műveltebb s nem lelki tompasággal, hanem csak anyagi nehézségekkel kell küzdenünk. Igaz, hogy a háborútól és az azt követő lázadásoktól tönkretett államra alig számíthatunk. Főleg a társadalom áldozatkész-ségére vagyunk utalva. De talán a megcsontított hazát jobban fogjuk szeretni. Mint minden nemzeti szerencsétlenség után, talán most is nőni fog az érdeklődés dicsőséges múltunk, történelmünk iránt. Az 1918-iki összeomlásig fennállott nagy Magyarországon, ha tudományos célra pénz kellett, rendszerint az államhoz fordultak. Ezért parlament és miniszterek, különösen a pénzügyminiszterek, sokat panaszkodtak. Pedig nem ez volt a baj, hanem éppen ellenkezően az, hogy az államnak alig volt tudánypolitikája, hogy tudományos célokra, különösen a szellemi tudományok támogatására nem fordított eleget. Ezen a téren a legsúlyosabb mulasztás az volt, hogy a kolozsvári egyetemnek a kiegyezés után történt alapításától a pozsonyi és debreceni egyetem létesítéséig több mint negyven év alatt a főiskolai ügy extenzív fejlesztése érdekében semmi sem történt. A nagy országnak csak két tudományegyeteme és egy műegyeteme volt. Minden tudányszaknak így csak pár tanszéke lévén, tudományos pályáról Magyarországon jóformán beszélni sem lehetett, mert egy-két katedra megüresedésére való várakozás életpályának nem is nevezhető. Szerencsejáték számába ment, ha valaki életének még fejlődésképes szakában egyetemi tanszékre tudott jutni. Így állott a dolog a tudósnevelés, a tanárok szempontjából. Az ifjúság pedig sok tantárgynál túlszűfolt tantermekben szorongott s így tanár és ifjúság között való közvetlen érintkezésről a legtöbb esetben szó sem lehetett. Nem kis részben egyetemi bajainknak tulajdonítható a mostani nemzedék szellemi meddősége és az, hogy általában kevés, egyes tereken pedig nincs magasabb értelemben vett szakemberünk. De ha itthon nem nyitottak magasabb tanulási lehetőségeket, legalább rendszeres ösztöndíj-akcióval gondoskodtak volna arról, hogy válogatott, arra hivatott ifjak nagy számmal külföldi főiskolákra mehettek volna. Ha meggondoljuk, hogy a XVI. században legalább is 3000 magyar ifjú járt külföldi főiskolákon, hogy már ebben a korban főpapok, főúri nemzetségek, mint a Kévyak, Thurzók, Hlész-házyak, városok, mint Bártfa, Lócse, Selmec, alapítványok útján gondoskodtak a külföldi iskoláztatás előmozdításáról, akkor szégyen-

kezve kell megállapítanunk, hogy korunkban ezen a téren is aránylag kevés és rendszertelenül történt. Szorosan a mi szakmánk tekintetében pedig rá kell mutatni arra, hogy külföldi levéltáraknak magyar szempontból való rendszeres átkutatására s az így nyert anyagnak monumentális vállalatban való kiadása iránt rendszeres akció nem indult meg, ami pedig kétszeresen fontos olyan országra nézve, melynek saját levéltárai különösen a török időben jórészt elpusztultak. Hogy pedig ezen a téren lehetett valóban érdemlegeset alkotni, arról a magyar katolikus egyház nagyszerű forráskiadásai bizonyosságot tesznek. Az a pár millió, amibe nagyarányú tudománypártolás évente került volna, a magyar állam pénzügyeit akkor nem rongálta volna meg, s most, midőn egyelőre az államra igazán alig számíthatunk, fájdalommal kell megállapítanunk, hogy a kiegyezéstől az összeomlásig eltelt félszázad alatt, mely áldott kor minden téren nagy alkotások lehetőségét nyitotta meg, az állam a szellemi tudományok terén nagy alkotásokkal adós maradt s most nekünk hasonlíthatatlanul mostohább viszonyok között kell újból hozzálátni a szervező és alkotó munkához. Új tudományos intézetek létesítését az államtól nem várjuk, de azt igenis kérjük, hogy a meglévőket hozza és tartsa rendben. Az Országos Levéltár új palotáját az összezsugorodó országban érthetetlen módon folyton szaporodó és terjeszkedő hivatalok foglalják le. Ki kell azt sürgősen üríteni s át kell adni tudományos rendeltetésének. Viszonyaink visszafejlődését világosan mutatja, hogy már egy épület kiürítése és eredeti céljára való fordítása is nehezen megoldható kérdéssé vált. Nagy nemzeti levéltárunkat át kellene tenni a közoktatásiügyi minisztérium hatáskörébe. Hiszen a levéltár nem régi hivatalos iratok puszta raktára, nem is főleg nemesi családfák átvizsgálására hivatott szerv, hanem elsősorban tudományos intézet, melyet mint ilyent kell adminisztrálni s melynél a kinevezési politikának is a tudósnévelés ugyanolyan szempontjai szerint kell igazodnia, mint a múzeumoknál és könyvtáraknál.

Így állunk az állammal; most áttérek a társadalomra.

Az elmúlt két évtizedben ismételten rámutattak arra, hogy társadalmunkból hovatovább kivész a történelmi érzék. Az ország, különösen a főváros gondolkozásának ez az új iránya nemcsak a nemzeti érzés gyengülését jelentette, hanem fogékonnyá is tette a lelkeket felforgató, rendbontó eszmék befogadására. A magyar nemzetnek többször kellett fegyverhez nyúlnia az idegen, osztrák érdekek csatlósává lett államhatalommal szemben, de ezek a forradalmak szabadság-

harok voltak a nemzet legszentebb jogainak védelmére, melyek nem tagadták meg a múltat, hanem ellenkezőleg, történeti jogainkat védtek. Hogy Károlyi Mihály mozgalma nemzettagadó lázadásá fajult, annak a vezetők gyarláságán kívül oka volt kétségtelenül az is, hogy széles néprétegek, hogy a középosztály, az értelmiség egy részének lelkéből kivesszett minden nemzeti, kivesszett az a tudat, hogy a múlt milyen erkölcsi és jogi kincsesház a népek életében. Jászi Oszkár és radikális köre a maga szempontjából egész öntudatosan cselekedett, midőn támadta a történelem tanítását, a magyar történetírás hagyományos nemes szellemét, midőn gyengíteni igyekezett a történelmi érzéket, mert tudta, hogy légben lógó elméletei a történelem, a múltak reális tapasztalatai segélyével könnyen megdönthetők, mert sejtette, hogy csak dicső múltjáról megfélekedezett nemzedék fordulhat felületes tanításai felé. Aki ezredéves alkotmányunkhoz ragaszkodik, aki fel tudja fogni a jogfolytonosságnak, a politikai tradícióknak erkölcsi és gyakorlati jelentőségét, mint felfogja a világ első alkotmányos nemzete: az angol, – az sohasem szegődhet a társadalmi rendbontás, a mindent felforgatás vörös zászlaja alá. Valójában a történelem nem retrospektív, a múltakba visszatekintő kíváncsiság csupán, hanem hatalmas erkölcsi erő, melynek ha ismerete és szeretete a lelkekből kivész, akkor a nemzet olyan, mint az emlékezőtehetségét vesztett ember, aki nem okul, hanem oktalanul rohan a veszedelembé, a vesztébe. A társadalom tehát önmagát, saját rendjét védi, ha a történetírást pártolja.

Az anyagi bajok a magyar tudományosságot létében fenyegetik. Ne engedje hát a magyar társadalom a magyar kultúrát összeomlani. Kiki áldozzon egy-egy könyv kiadására, egy-egy tudományos megbízatásra; a tehetősebbek, a közeli rokonok nélkül állók egy-egy nagyobb intézmény alapítására. Az nem lehet, hogy még a megcsontított Magyarországon, még a leapadt magyar nemzetben is ne akadjon egyetlen egy áldozatkész ember, aki a nemzeti történetírásnak, a hazafias szellem ez örök forrásának fejlődését magyar történeti intézet alapításával biztosítaná. Több mint százéves terv valósulhatna meg. Kovachich Márton György az 1790-91-iki reform-országgyűlés alkalmából nagyobb dolgozatot írt, melyben institutum diplomatico-historicum szervezését hozta javaslatba. A Párizsban és Bécsben utóbb létesült történeti intézetek voltaképpen oklevéltani szakiskolák. Kovachich szeméi előtt olyan intézmény létesítése lebegett, melynek feladata hazánk történeti forrásainak tervszerű összegyűj-

tése, másolása és kiadása lett volna. Nekünk a Kovachich-féle gondolat fenntartásával a két típust egységes intézménnyé kellene összeolvasztanunk. A franciák speciális főiskolák szervezése által intézményesen gondoskodtak a szellemi tudományok három alapintézménye: a levéltár, a könyvtár és a múzeum számára alkalmas szakszemélyzet kiképzéséről. Az 1821. évi február hó 22-iki rendelettel alapított s az 1846. évi december hó 31-iki rendelettel újjászervezett École des chartes-nak az a hivatása, hogy három évfolyamán a levéltárak és könyvtárak számára hivatásos személyzetet neveljen s ezenkívül általában levéltári kutatásra képes diplomatikusokat képezzen ki. Az 1882-ben létesített École du Louvre pedig ugyancsak három évfolyamán a múzeumok, továbbá tudományos missziók és ásatások számára képez ki szakembereket, s ezenfelül feladata, hogy a nagyközönség oktatására is kihasználja a francia nemzeti múzeumok anyagát s így gyümölcsoztesse az e gyűjteményekben rejlő művelő erőt. Országos Levéltárunkban, Nemzeti Múzeumunkban és Egyetemi Könyvtárunkban, Szépművészeti és Iparművészeti Múzeumunkban kétségtelenül nekünk is rendelkezésünkre állanak azok az erők, melyek a történeti tudományok magasabb iskolájába összefoglalva, az arra hivatottakat az egyetem mellett és azt kiegészítve, a történelem segédtudományaiba, továbbá az általános és a művelődéstörténeti, az irodalom- és művészettörténeti kutatás módszerébe beavatnák s ezenkívül a felsorolt intézmények számára szakszemélyzetet képeznének. Az így megszervezendő intézménynek a történeti kutatás iránt különös képességgel bíró végzett növendékei pedig a Kovachich-féle eszme értelmében forráskritikai és forráskiadási munkára az intézet kötelékében vissza lennének tarthatók. Ekként elkerülhetnők azt is, hogy a tudományos munkára az egyetemen rákapott fiatal historikusok vidéki városokban középiskolai dolgozatokba legyenek kénytelenek temetkezni, miközben legjobb éveik leperegnek, lendületük ellanyhul, a tudományra nézve nem egyszer elvesznek.

A forradalmi mámor elmúlt. Itt a kijózanodás ideje. Ne áltassuk magunkat! Következnek a szükség és nélkülözés keserves évei. Atyáink nagy örökségét ez a nemzedék eltékozolta. Következik összes viszonyainknak összezsugorodása. Itt egy ember, ott egy intézmény dül romba. A magyar történeti intézet lehetne az a bárka, mely a magyar történetírást átmenthetné a jobb jövő révpartjára. Ez a mentés most a mi nemzedékünk feladata. A veszedelem nagy. A vészjelt e helyről megadni szomorú, de hazafias kötelességem.

A helyzet komolyságának teljes tudatában, de szívós munkára eltökélten Társulatunk ezidei rendes közgyűlését megnyitom.

IV.

Elmondattott J.921. december 30-án.
Megjelent a »Századok« 1921. évfolyamának 145-160. lapjain.

Tisztelt Közgyűlés!

1920 tavaszán, midőn a Magyar Történelmi Társulat közgyűlése nemzeti katasztrófáink után első ízben összeült, éles-vészjelt adtunk, hogy a magyar közvéleményt kábultságából felrúzzuk s hogy a nemzeti áldozatkészséget művelődésünk megmentésére fölkeltsük. Agitációs munkánk nem maradt eredménytelen. Társulatunk céljaira ezideig „kerekén 4 millió gyűlt össze. De a Történelmi Társulat akciója fölkelte az Akadémia, a Kisfaludy- és a Petőfi-Társaság nemes versenyét is, s ma már el lehet mondani, hogy a tudományos és irodalmi nagy szervezeteknek mintegy 10 millió alapjuk van, ami tervszerű és gazdaságos felhasználás mellett még a mostani drágaságban is* számottevő munkásság kifejlesztését teszi lehetővé.

Midőn nem az államkincstár ajtaján kopogtattunk, hanem a társadalomhoz fordultunk, akkor hagyományos magyar utakon jártunk. A tudomány- és művészetpártolás minálunk nem volt fejedelmi s csak kevésbé volt állami feladat. Szimbolikus e tekintetben a külföldi nagy akadémiák és a mi akadémiánk alapítása és kifejlődése közötti különbség. Míg a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti alapítás, mely anyagi eszközeit is a társadalom áldozatkészségének köszönheti, addig a kontinens hasonjellegetű nagy intézményeit többnyire az uralkodók alapították a végből, hogy az állam által rendelkezésükre bocsátott szubvenciókból irányítsák az ország tudománypolitikáját.

Ősanyjuk az Académie française, melyet XIII. Lajos vezető minisztere, Richelieu létesített. A nagy kardinális mint kultúrpolitikus is sastekinteteket vetett a messze jövőbe, de mint igazi réalpolitikusknak első célja ez alapításnál az volt, hogy a francia nyelvet az önkényességek és szabálytalanságok salakjától megtisztítva, a barbár nyelvek sorából kiemelje és számára azt a magas fokot biztosítsa, melyet a maga idején a görög és a latin elfoglalt, hogy így a nagy nyelvek sorában a francia a harmadik legyen. És hogy a francia nyelv

nemcsak tökéletes instrumentum a legkomplikáltabb gondolatok kifejezésére, hanem diplomáciai, sőt világnyelv is, az nemcsak Richelieu törekvéseinek és a francia akadémia munkásságának egyik legértékesebb eredménye, hanem egyben Franciaország politikai sikereinek egyik főtényezője.

A közép- és keleteurópai akadémiai törekvések nagy mozgatója, Leibniz is korának fejedelmeire vetette szemét. Poroszországban I. Frigyesnél hamarosan, Oroszországban Nagy Péternél pedig halála után meghallgatásra talált, Drezdában és Bécsben ellenben sikertelenül kopogtatott. Ismét szimbolikus, hogy a porosz királyság és a berlini akadémia megalapítása 1700-ban úgyszólván egyidőben történt s azóta a kapcsolat állam és kultúra között ott állandó. Sophie Charlotte, a nagyműveltségű királyné, örömmel karolta fel Leibniz tervét. Férje, I. Frigyes pedig hamarosan átlátta, hogy új királysága székvárosának és udvarának vele kapcsolatos tudós társaságra már csali a prestige okából is szüksége van és a naptármonopólium bevételeinek átengedésével a szükséges anyagi eszközöknek is birtokába juttatta az új intézményt. A királyi akadémia második és valódi megalapítója azonban voltaképpen Nagy Frigyes lett, kinek tudósok társasága uralkodásának kezdete óta valóságos életszükséglet volt és aki a sokoldalú Maupertuist állítva a szervezet élére, annak valóban tudományos működését minden téren biztosította. Poroszország 1864-1871-iki tüneményes sikerei után megkezdődött ott a tudományok monumentális állami támogatása. Mommsen I. Vilmos császárról mondott 1888-iki emlékbeszédében nyomatékosan mutatott rá arra, hogy a tudomány fejlesztése állami feladat. »Aki a német nép sorsát intézi, – úgymond – az nem hagyhatja figyelmen kívül a német tudományt sem, s az államférfiúi munka e részének jelentősége állandóan növekszik. A kutatás bármely mezején minél magasabbak a feladatok, annál kevésbé elégséges már az egyes munkás szorgalma és képessége. A munka szervezése úgy az anyaggyűjtés, mint a feldolgozás meg az új munkatársak kiképzése terén mindig nagyobb terjedelművé válik, és mindenekelőtt szükség van az intézményeknek arra az állandóságára, mely az egyes ember élettartamán túl a munka folytatását biztosítja.« Így Mommsen.

Bajorországban az akadémia-alapítás szintén a politikai irányzatban beállott fordulattal, az államnak reorganizációjával függött össze. Max Emanuel választó, XIV. Lajos szövetségese, belesodródott a spanyol örökösödési háborúba; VI. Károly császár és bajor választó,

Mária Terézia ellenfele pedig beavatkozott az osztrák örökösödési háborúba. Általában ez a két Wittelsbach Bajorország erejét meghaladó hatalmi politikát folytatott, mely a kis országot egészen kiemerítette. A szükséges fordulat III. Maximilián József alatt következett be, ki a felvilágosodott abszolutizmus eszközeivel népének jólétét igyekezett emelni és belterjes politikába kezdett. Közgazdasági és pénzügyi reformjainak kulturális kiegészítése céljából behozta az általános tankötelezettséget, 1759-ben pedig Münchenben megalapította a választófejedelmi akadémiát, mely a szabadkutatás és a cenzúramentesség privilégiumát nyerte és a német nyelv meg a bajor történelem művelésével, továbbá természettudományi kutatásokkal foglalkozott. A XIX. században pedig a Wittelsbachok egyenesen arra törekedtek, hogy székvárosukból modern Athént csináljanak. I. Lajos Münchent művészvárossá tette, II. Maximilián pedig a tudományokat karolta fel. Rankének ez a királyi barátja volt a mi szakmánknak, a históriának talán legnagyobb mecénása. A nagy északnémet történész emlékirata alapján 1859-ben megalapította a bajor királyi akadémia történelmi bizottságát s bőkezűen gondoskodott a felállított hatalmas program kiviteléhez szükséges anyagi eszközökről. E széles keretben indult meg a német birodalmi gyűlési emlékek kiadása, a kiváló német egyéniségek életrajzának gyűjteménye és több más sorozatos nagy történelmi mű.

Míndezen az akadémiák államalapította intézetek, melyeket be-
ragyogta, melyeknek tekintélyét növelte a fejedelmi kegy. A nemzet és a dinasztia között a múltakban felmerült sajnos félreértés következményeként fejedelmi kegy a magyar tudományos intézetekre vajmi ritkán terjedt ki. De talán ennél is nagyobb baj volt, hogy a kiegyezés óta, mikor már magunk rendelkezünk az állam pénzügyi eszközei felett, helytelenül alkalmazott takarékoságból igazán nagy koncepciójú intézkedés kulturális téren vajmi kevés történt. Mégis, látva azt az erőteljes gazdasági fejlődést, mely a kilencvenes évek elejétől a világháború kitöréséig eltelt negyedszázad alatt lefolyt, abban az időben erősen reméltem, hogy a magyar állam pénzügyi helyzete nagyarányú tudománypolitikai program felállítását teszi majd lehetővé s hogy ebből kifolyólag a magyarság is beléphet a nagy kultúrmentek sorába. Reméltem, hogy állami könyvtárainkat, múzeumainkat, egyetemeinket, klinikáinkat és más kutatási intézeteinket úgy a szellemi, mint a természettudományok terén rendszeresen kifejleszthetjük. Reméltem, hogy történelmi, föld- és néprajzi kutatások céljából

egyed tudósokat és egész missziókat küldhetünk a külföldre. A világ-háború és nemzeti katasztrófáink azonban főleg az állami pénzügyeket rongálták meg s így igényeinket az állammal szemben most lényegesen le kell szállítanunk. Mégis meg kell mutatnunk, hogy a történetek dacára sem váltunk Balkánná, hogy legalább kulturális alapintézményeinket fenn tudjuk tartani.

Kulturális nagy intézményeink sorában a legújabb időkig mostoha-gyermek volt a bennünket legközelebről érdeklő Országos Levéltár, mely mind a mai napig teljesen alkalmatlan helyiségekben zsellékedik. A Levéltár új épülete közvetlenül a háború kitörése előtt tető alá jutott ugyan, de belső berendezését a háborús anyagszűkére való tekintettel, sajnos, függőben hagyták. Örömmre szolgál, hogy a befejezési munkálatokra mint belügyminiszternek 11,500.000 koronát bocsátott rendelkezésemre Kállay Tibor pénzügyminiszter, ki a Kállay-nemzettség nagy tradícióinak megfelelően már ismételtan tanújelét adta nagy megértésének történelmi céljaink iránt. Ezzel, úgy hiszem, az Országos Levéltár is a végleg konszolidált intézmények sorába lép, s igyekezni fogok, hogy ez a nemzeti intézetünk ne csak nemesi családfák felülvizsgálatára használtassék, hanem elsősorban mint tudományos intézet adminisztráltassék, melynek mégis az a fő hivatása, hogy történelmünk ott őrzött ősforrásait szakszerűen rendezze és nyilvántartsa, a források használatát a kutatóknak megkönnyítse, a kútfők publikálásában közreműködjék és egy megindítandó folyóiratban az anyagot rendszeresen ismertesse. Ha az Országos Levéltár egyéb rokon kultúrintézményekkel összefogva évnegyedes folyóiratot adna ki, úgy ez nemcsak pótolhatná a megszűnt »Történelmi Társaság«-t, hanem a »Századok«-at is tehermentesíthetné oly irányban, hogy a szigorúan szakszerű, főleg a diplomatikai és kronológiai cikkeket, meg a levéltári ismertetések is közreadhatná. A tisztán tudósoknak szóló cikkekétől ekként leterhelt »Századok«-ban azután főleg feldolgozásokat, kisebb terjedelmű monográfiákat, essay-eket és történelemfilozófiai cikkeket hozhatnának s így a közönség szélesebb rétegeinek érdeklődésére is számíthatnának. Hogy az Országos Levéltár új és méltó otthonában a fokozott tudományos igényeknek meg tudjon felelni, ahhoz megapadt tisztviselői kara is kiegészítésre szorul. Nevezetesen szükség volna jog- és gazdaságtörténészre, valamint a művészeti vonatkozású anyagra való tekintettel művészettörténészre is.

Az Országos Levéltár reorganizációján kívül mélyrehatóbb állami intézkedést alig várhatunk. Annál buzgóbban kell azonban folytat-

nunk az agitációt, hogy a társadalmi áldozatkészség el ne lankadjon, és annál gondosabban kell a mi társulatunknak is a történelmi munka rendszeres programját felállítani. Felemelő érzés, hogy e részben olyan férfiak nyomdokaiban járunk, mint boldogult nagy elődünk: Ipolyi Arnold, ki bölcs volt a célkitűzésben és elhalt érdemes főtít-kárunk: Szilágyi Sándor, ki a munkatársakat annyi szeretettel tudta egy-egy tudományos vállalkozás körül csoportosítani. Aki kételkedik abban, van-e belső jogosultsága a kultúrpolitikusnak ahhoz, hogy a tudományos szakkörök elé programokat terjesszen, az olvassa el Ipolyi Arnold három monumentális beszédét, melyben Társulatunk-vándorgyűlésein a gazdaság-, had- és művészettörténelem művelésére serkentette a historikusokat. Azt hiszem, nagy elődöm, Ipolyi Arnold szellemében cselekszem, midőn a magyar művészettörténelemnek Társulatunk működési körébe újból való felvételét indítványozom. Kicsinyek lettünk, összezsugorodtunk, erőnket össze kell tartanunk, minden egyes történelmi tudományág művelésére külön egyesület fenntartani képesek nem vagyunk. Ezért barátsággal és bizalommal hívom művészettörténész kartársainkat, helyezkedjenek el és dolgozzanak Társulatunk keretében.

„Törekvéseinknek minden téren egyik főhibája a szervezetlenség és a tervszerűtlenség. Általában túlsók magyar ember tartja magát egyéniségnek, amiből azután jogot merít önkényes célkitűzésre, csapongásra, és rokontörekvésű emberekben inkább versenytársat, sőt ellenséget lát, semmint munkatársat, kivel a közös cél elérésére erőit egyesítenie kellene. Ahhoz, hogy valamely szervezet ne csak az alapszabályok papírján legyen meg, hanem mint eleven valóság éljen és hasson, ahhoz az anyagi eszközöktől eltekintve főleg kettő kell: céltudatos vezetés és olyan tagok, kik harmonikus együttműködésre hajlandók, a vezetésben bíznak, egymás között pedig rokonszenveznek. Annak, hogy a magyar nemzetnek ma nincs közelmért vezére, úgy mint voltak a XIX. században József nádor, Széchenyi, majd Kossuth, azután Deák, annak nemcsak az az oka, hogy napjainkban ritka az igazán kiemelkedő politikai vezető talentum, hanem nem kis mértékben az is, hogy a tömegekben túlsók a képzelt egyéniség, ki magáról azt hiszi, hogy a legkomplikáltabb kül- és belpolitikai, közgazdasági és szociális kérdésekben a saját fejével is el tud igazodni és voltaképpen nem szorul vezetésre. Anyai nagyatyám büszke volt arra, hogy több dunántúli köznemes társával levett kalappal sorfalat állott Deáknak az Angol királynő előcsarnokában és élete végéig mint

megannyi orákulumot emlegette a haza bölcsének elejtett szavait. Ma vezethetlenné vált a tömeg. Lám a német tud »Genosse«, a nagy egészbe készségesen és szervesen beleilleszkedő tag lenni, ki önkorlátozásra, önfegyelmezésre is hajlandó, csakhogy az egész viruljon. Főleg a szervezkedési képesség és készség magyarázza meg azt, mint volt képes a németiség öt éven át ellenállni úgyszólván az egész világnak. A tervszerűség és szervezethez nemcsak a politikában záloga a sikernek, hanem általában minden téren. A modern élet méretei hihetlenül megnövekedtek s az így megnövekedett feladatokkal, követelményekkel és munkatömeggel az egyes ember megbirkózni alig tud. Ez erőt meghaladja, társulnia kell.

És ez nincs másképpen a tudományos élet terén sem. Jól tudom én azt, hogy a tudományos felfedezés, a találmány a lángész legsajátosabb megnyilatkozása, az Isten-áldotta tehetség rejtelmes mélységeiből tör elő, akárcsak a tűzhányó lávája vagy a gejzír forróvize a föld titokzatos rétegeiből. De ilyen szükségképpen egyedülálló, sajnos ritka, tűneményes erupciók mellett a szakképzettek ezrei működnek közre a tudományok továbbfejlesztésén. Főleg az előmunkálatokhoz, az anyaggyűjtéshez, a tudományos felgyártmányok előállításához kívánatlik meg számos szorgalmas kéz, sok, a munka tömegétől vissza nem rettenő friss, fiatal erő. A tudományos munkának mennyiségileg túlnyomó része nem a lángész, hanem szorgalmas kezek produktuma. A botanikusok tervszerűen beutazzák az egyenlítő öserdeit és a sarki tájakat, Ázsia belsejét és az óceánokat, hogy a növénytárakban minél teljesebb gyűjteményeket állítsanak össze földünk flórájából, mely gyűjtemények azután a további kutatásnak nélkülözhetetlen alapföltételei. A historikusok pedig végigjárják Európa nagy levéltárait, hogy egy-egy korszak története ne egyoldalú forrásból és hézagos adatokból, hanem minél teljesebb anyagból legyen megépíthető. Így jönnek létre a nagy történelmi forráskiadások, melyeknek tervét csekélyszámú embernek egységesen kell megkonstruálnia, melyeket azonban csak nagyszámú fiatal kutatók egyesített munkája érlelhet tette. A középkor történelmi kútforrások kiadása viszonylag könnyebb feladat, mert a diplomatika már kimunkált tudomány s az írásos emlékek abból a korból csekélyebb számmal maradtak fenn, mint az újabb időkben; úgyhogy fel lehet állítani az elvet, hogy úgyszólván minden oklevél becses emlék és regesztákban vagy egész terjedelemben kiadható. Sokkal nehezebb probléma az újkor történelmi emlékeinek publikálása, melyek, éppen mivel nagy számban maradtak fenn, gondos kiválasztást

igényelnek. A vezető egyéniségek, a főcselekmények és az alapintézmények köré kell csoportosítani az anyagot s ezekre a tárgyra vonatkozólag is csak a leglényegesebb, legjellegzetesebb és az események összefüggése szempontjából számottevő darabokat kell közreadni. Ezek mind az egyén erejét meghaladó nagy tudományos vállalkozások, melyeknek meglátása, kezdeményezése, megszervezése és adminisztrálása az akadémiáknak és más tudományos társaságoknak talán legfőbb feladata. Jól mondta Mommsen, I. Vilmos korának nagy tudománypolitikusa, a berlini akadémia Leibniz-émléknepjén, 1887. június 30-án tartott beszédében, hogy az akadémia működési tere ott van, ahol »a munkaköltségek az egyes ember anyagi eszközeit meghaladják, ahol tudós-asszociációra van szükség, ahol a nagy tudományos vállalkozások az egyes ember erején és élettartamán túl terjedő fölvezetést tesznek szükségessé«. Majd így folytatta: »A tudomány bizonyára mindig individuális marad és minden nagyot és jót nem végezhet az akadémia, hanem az egyes ember, akár akadémikus, akár nem. De a munka vagy helyesebben az előmunkálatok megszervezésének jelentősége e mellett mérhetetlen, állandóan növekszik és ezt megvalósítani vannak hivatva a tudományos akadémiák.« Wilamovitz-Moellendorff pedig, ki Harnack mellett nagy szerepet játszott a német tudományosságban II. Vilmos alatti fellendítésében, talán túlélésen mondja: »Tudományt lehet, sőt részben kell is úgy üzni, hogy mindenki azt teszi, amit akar, tehát sportszerűleg. De olyan feladatoknál, melyek az egyén erejét meghaladják, szervezésre van szükség és a dolog nem megy férfias fegyelem és önmegtartó alárendelés nélkül.« Azután hozzát teszi, hogy »aki meg akarja ismerni a német jellemet, az nézze meg a német munkát. Menjen el a mezőgazdákhoz és az erdészekhez, akik vízenyős réteket és mocsarakat tesznek művelhetővé és a földből mindig nagyobb jövedelmet vonnak ki. Menjen a német kohókba és bányákba, az ipari és kereskedelmi nagy üzemekbe, a nagy bankokba és irodákba, a katonai gyakorlóterekre, de menjen el a német akadémiákba is. Mindenütt ugyanazt a német szellemét látja majd a munkának: a kezdeményező gondolatot, amely szükségképpen az egyesé és a közös célra összefogott sokaság tetterejét.« Ha tudományos téren nagyot és összefüggőt akarunk alkotni, követnünk kell Mommsen és Moellendorff tanácsát. Ebben az értelemben a magyar szervező erőnek próbáját akarta adni társulatunk, midőn historikusaink színét-javát tömöríteni igyekezett »Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai« című vállalatunk körül. A sorozatot Széchenyi István döblingi irodalmi

hagyatéka nyitotta meg, melyet Károlyi Árpád talált meg és látott el történeti bevezetéssel és jegyzetekkel. Magyarország kormányzója ebből az alkalomból magas kéziratot intézett az agg tudóshoz, melyben a mű megjelenését irodalmi eseménynek mondja és mellyel ő főmértősége Károlyi érdemes személyében kitüntette és megtisztelte az egész magyar történetírást.

Tervszerűsége nemcsak azért van szükség a tudományos munka terén, hogy az egyes ember erőit meghaladó feladatokra a munkatársakat összhangzatos tevékenységre egyesítsük, hanem azért is, hogy a történelmünk terén mutatkozó hézagokat fokozatosan kitölthessük. Nemzeti múltunk több korszaka, így, különösen a XV. század első fele, a XVIII. és XIX. század pedig úgyszólván a maga egészében kevésbé van felderítve. De fejletlenek történelmünknek egyes speciális ágai is, mint a társadalom- és párttörténet, a gazdaságtörténet, a közgazdaságtörténet és művészettörténetünk. Az igaz, hogy az individualitás fájdalmas megszorítása lenne, ha kész tudósokat akarnánk hajlamaik, előtanulmányaik és terveik ellenére valamely korszakkal vagy tudományággal való foglalkozásra unszolni. De az egyes egyetemi intézeteket vezető tanároknak a szemináriumi témák és disszertációs tézisek kitűzésénél bőséges alkalmuk nyílik az új nemzedék tanulmányainak irányítására. A mutatkozó hézagok kitöltésére nem pályadíjakat kell kitűzni, hanem embereket kell nevelni. A budapesti egyetem történeti szemináriumait valóságos történeti intézetekké lehetne kifejleszteni, ha akadnának nagylelkű adakozók, akik rendszeres évi stipendiumok kilátásba helyezésével 4-5 egyetemet végzett ifjúnak lehetővé tennék, hogy a szaktanár felügyelete alatt 2-3 évig mint asszisztens vagy adjunktus továbbdolgozhasson, miközben a kezdő szemináristákkal is behatóbban foglalkozhatnak. Általában a szemináriumokra, a tudósképzésnek ezekre a melegházaira az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell majd fordítanunk. Nagy baj volt, hogy az állam ezeknek az intézeteknek könyvtárait nem részesítette kellő anyagi támogatásban, úgyhogy még a legszükségesebb új könyveket és folyóiratokat sem voltak képesek megvenni, mi azzal a veszéllyel is jár, hogy a mai könyvtárak mellett maguk a professzorok sem szerzhettek kellő időben tudomást az egyes szakok új eredményeiről. Annál dicséretesebb, hogy gróf Zichy Rafaelné kezdeményezésére Almásy Imre, Hoyos Miksa, Somssich László és Révay Simon grófok évente nagyobb mennyiségű búza egyenértékét ajánlották fel a történeti és filozófiai szemináriumok könyvtárainak gyarapítására. Persze

az egyetemi oktatás, a szeminárium nem mutathat fel igazi eredményeket akkor, ha az ifjúság kellő előtanulmányok nélkül jön fel a főiskolába.

Az előtanulmányok sorában nem tudom eléggé hangsúlyozni a történezsre nézve a nyelvtanulás fontosságát. Itt nem Berlitz- vagy más rokon módszer szerint elsajátított beszélgetési készségre gondolok, hanem arra, hogy a magyar historikus az újkor nagy nemzeteinek történeti emlékeit és műveit eredetiben olvasni tudja. A középkorra valahogy csak meglemnénk, mert a finn-ugor és turáni nyelvészetet nálunk behatóan művelik, a latin és a görög nyelvet pedig ifjúságunk még a középiskolában tanulja. Persze nem ártana, ha ifjúságunk a gimnáziumban a latin klasszikusok mellett a középkori, különösen a hazai latinsággal is megismerkednék. Fel kellene venni a tantervbe Anonymusnak és Kézainak, fontosabb törvényeinknek, pl. az aranybullának és Verbőczynek, Bonfininek és Galeottinak, Istvánffynak és Szamosközynek, Bél Mátyásnak és Katona Istvánnak szemelvényekben való olvasását. Görög tantervünkbe is beilleszthetők lennének a benünket oly közeltől érdeklő byzanci auktorok: Priscus Rhetor és Leo Grammaticus, Bölcs Leó és Konstantin Porphyrogenitus császárok munkáinak magyar vonatkozású részei. A nagy fennakadások azonban a modern nyelvek terén vannak és hogy az újkori, különösen a XVIII. és XIX. századbeli egyetemes históriának nálunk oly kevés művelője akadt, annak nem csekély részben oka történészeink fogyatékos nyelvismereteiben rejlik. Attól a fiatal tudóstól, aki történelemből a doktori fokot meg akarja szerezni, okvetlenül meg kellene kívánni a németen kívül még egy nyugateurópai nyelvnek, a franciának, olasznak vagy angolnak ismeretét.

Azelőtt a tudósnevelés és a szellemi termelés nagy kérdései mellett a könyvek és folyóiratok technikai előállításának eg éssen alárendelt jelentősége volt s legfeljebb egy-egy mű díszesebb kiállításáról, az illusztrációk és a mellékletek művészi kiviteléről emlékeztek meg a könyvbírálok. Ma az, hogy mérsékelhetők-e a legszerényebb kivitelű magyar könyv előállításának és terjesztésének költségei, a tudományos munka lét- vagy nemlét-kérdésévé duzzadt fel. Az üzleti úton beszerzett papír árát és a nyomdák által felszámított előállítási költségeket a tudományos társulatok sem képesek viselni, még kevésbbé az egyes tudományos írók, kik művüket maguk óhajtanák kiadni. Ha a folytonos drágulás ellen szervezkedés útján nem tudnánk védekezni, akkor a tudományos könyvkiadást Magyarországon egyszerűen be kellene

szüntetni. A nyereszkesedésre alakult nyomdavállalatoktól nem lehet méltányosan követelni azt, hogy tudományos célra állandóan önköltségen vagy éppen veszteséggel dolgozzanak. Hiszen minden önköltségen végzett munka más, haszonhajtó munka elől veszi el a nyomda idejét és helyét. A tömérdek napilap, hirdetés és más hasonló sajtótermék pedig elég sok, jól jövedelmező munkát ad ezeknek a nyomdákknak s így a kellőképpen foglalkoztatott üzleti nyomdák nem is vehetik rossz néven a tudományos intézeteknek és testületeknek, ha a maguk szükségleteinek kielégítésére altruista nyomdát alapítanak. Mindezerért Társulatunk hálásan karolta fel az altruista nyomdának Czakó Elemér által felvetett tervét, melynek a testvér-társulatok bevonásával és az Országos Központi Hitelszövetkezet hathatós támogatása mellett 8-9 millió korona alaptőkével való megalakulása biztosítottnak tekinthető. Minthogy pedig ez a nyomda a papirost is közvetlenül és nagyban szerzi majd be, azért az önköltséges papír és nyomás előnyeit egyaránt élvezni fogjuk.

Ha megszervezzük úgy szellemileg, mint technikailag a tudományos termelést, akkor kötelességünk gondoskodni a termék értékesítéséről is, mi csak abban az esetben sikerülhet, ha kellő mozgékonyssággal végezzük a könyv kiadását, ha a sajtót a tudományos könyv terjesztésének szolgálatába tudjuk állítani és ha meg tudjuk szervezni az olvasóközönséget.

Társulatunk, mint kifejezetten tudományos egyesület, egész belső szervezeténél fogva nem rendelkezik azokkal az erőkkal, melyek a könyvkiadással üzleti szellemben tudnának foglalkozni. Ennek a hiánynak pótlására Zielinski Szilárd kezdeményezésére és lelkes támogatása mellett két és fél millió korona alaptőkével könyvkiadó-vállalatot alapítottunk, melynek részvényei csekély kivétellel Társulatunk tulajdonában vannak. A vállalat, melynek üzleti kiépítése most van folyamatban, működését Széchenyi István naplójának teljes kiadásával kezdi meg.

Az előttünk álló nehéz években túlnyomólag olyan műveket szándékozunk kiadni, melyek tárgyak jelentőségénél és feldolgozásuk szintjénél fogva a művelt közönség szélesebb rétegeinek érdeklődésére tarthatnak számot. Az érdeklődés felkeltése végett nem szabad visszariadni a tisztes, a tárgyi reklámtól sem. A sajtó a modern életben olyan eszköz, mely nélkül tömegeredményeket elérni nem lehet. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékának közrebocsátásánál tett tapasztalataink e részben a legszebb reményre jogosítanak, amennyiben a napisajtó a közönséget készséggel és pontosan tájékoztatta Társulatunk e kiad-

ványáról és további irodalmi terveinkről. A sajtónak értékes támogató-ságáért e helyről is őszinte köszönetet mondok.

Az olvasóközönség megszervezése ma különösen fontos feladat, midőn az ország kétharmadrészének elszakításával olvasóközönségünk igen értékes részét, különösen a Felvidék és Erdély művelt magyarságát elveszítettük. Az egyes évek irodalmi termésében valóban értékes munka nem túlnagy számmal van. Ezeket a műveket bevinni a művelt nagyközönség széles rétegeibe – ez a feladat. A XIX. század folyamán majdnem minden nagyobb vidéki városban irodalmi körök alakultak, melyek helyenként intenzív életet is élnek, ha akad mozgékonyabb titkáruk. Az összeomlás óta pedig különösen a nemzeti gondolat ápolására nagy társadalmi szervezetek alakultak, melyek az egész országot behálózzák fiókjakkal. E szervezeteknek lenne egyik legszebb feladata, hogy a sajtó által ismertetett, valóban értékes műveket 10, 15, 20%-ot meg nem haladó haszonrészesedés mellett közvetlenül az olvasó kezébe juttassák. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének kiterjedt vidéki szervezete teljes mértékben kivette részét Széchenyi döbblingi irodalmi hagyatékának terjesztéséből. A szövetségnek ezért a hazafias munkájáért a Magyar Történelmi Társulat meleg köszönetét tolmácsolom. A jó magyar könyvnek be kell jutni minden igaz magyar házba. Ez nemcsak művelődésünknek, hanem nemzeti fennmaradásunknak is lét- vagy nemlét-kérdése.

Mert téves azt hinni, hogy a háborúkat követő békekötésekkel megszűnik a küzdelem. A küzdelem állandó jelenség az ember és az emberiség életében. A küzdelem a történelem egyik örök princípiuma, mely időnként csak formáit változtatja. A fegyverek harcát az egyes nemzeti gazdaságok és kultúrák harca követi.

Alig zajlott le az 1870-71-iki német-francia háború, a Eichstag 1871. május 24-iki ülésében máris annak a kívánságának adott kifejezést, hogy Strassburgban mintaegyetemet szervezzenek, melynek tanárait Németország legkiválóbbjai közül vegyék egyenesen azzal a céllal, hogy Elzász-Lotaringiában a német szellem úttörői legyenek. Az egyetem már 1872-ben megkezdte működését s az idők folyamán külön városrészé fejlődött ki, melyben parkok között paloták, klinikák, kutatóintézetek és laboratóriumok egész sora emelkedik. A németiségnek ez a hatalmas alkotása az 1914-18-iki háború után francia kézre került és Franciaország teljes mértékben felismerte ennek az intézménynek a jelentőségét. André Hallays a »Revue des Deux Mondes« 1919. évi folyamában a strassburgi egyetemről írott cikkében erélyesen

sürgeti a francia tudomány és a francia gondolat védelmének szervezését a Rajnánál. »Ezt a munkát – úgymond – Németország szeme előtt fogjuk végezni. Nézni fog bennünket, lesni fog bennünket, számíthatunk éberségére. Ha kudarcot vallunk, észrevesszük örömen; ha munkánk sikerrel jár, nyugtalanságán. A rajnamelléki nép a legjobb helyen lévő, a legfigyelmesebb tanúja lesz művünknek. Akárcsak müncheni, lipcsei vagy berlini polgártársaik, – rosszakaró gúnnyal nézik majd az erőfeszítést, melyet Franciaország kísért meg Elzászban. Meg is vannak egyébként győződve róla, hogy ezek az erőfeszítések megghiúsulnak és hogy a strassburgi egyetem marazmusra és romlásra van kárhozthatva, mert mint jó németek, még mindig hisznek kultúrájuk kiválóságában és a latin fajok testi silánységában. Az a lelki zavar is, melybe katonai vereségük érzete őket keverte, súlyosabb lesz, ha látják, hogy *ellenfeleik* gazdasági és, amint ők mondani szokták, *kulturális győzelmeket aratnak*. És ezek közül a győzelmek közül büszkeségüket leginkább azok fogják bántani, melyeknek színhelye Elzász lesz. Talán meg is ingatnák a rajnaiak hűségét a Birodalom iránt. A német militarizmus összeomlása kicsinyiség lenne, *ha nem pusztítjuk el Németország erkölcsi fegyverzetét*, s az eszköz ennek a célnak elérésére az, hogy Németország kezdjen kételkedni önmagában és missziójában. A legszemlembesebb propaganda, a legügyesebb diplomácia itt nem segít. Az egyedüli érv, az egyedüli ok, mely *demoralizálni fogja Németországot, az, ha mi sikeresek leszünk Elzászban*. Ha Elzász tíz év alatt virágzó tartomány képét fogja mutatni, a rajnaiak kisebb ragaszkodást fognak érezni a Birodalom iránt. Ha tíz év alatt a strassburgi egyetem Európa egyik első tudományos intézete lesz, *a germán kultúra dogmája el fogja veszíteni sok hívét* még Németországban is. Strassburgban fog eldőlni a Birodalom és ... Franciarszág jövője.« Valójában alig rajzolták még meg élesebben a *kultúrák küzdelmét*, mint André Hallays ebben a pár mondatban.

Alig ráztuk le 1867-ben az osztrák politika és kultúra igáját, hazánk keletén Kolozsvárott egyetemet alapítottunk mi is, hogy Erdély bércei között a magyar művelődés fellegvéra legyen. Nem a véletlen sajtóságos találkozása, szeszélye az, hogy a kolozsvári magyar egyetem is 1872-ben nyílt meg, mint a strassburgi német és 1919-ben ugyanakkor halt meg, mint a strassburgi.

Madách szerint az ember hivatása, hogy küzdjön és bizon. Bizakodásra van szükségünk nekünk is az előttünk álló nehéz küzdelmekhez. Mennyivel jobb helyzetben voltak a mi kiváló elődeink, kik

1867-ben megalakították a Történelmi Társulatot, a kiegyezés évében, mikor nagy alkotási lehetőségek előtt állottak, mikor még a levegő is telve volt bizalommal és reménységgel. Ezek közül a nagyjaink közül már csak egy van az élők sorában. A többit a gondviselés abban a nagy kegyelemben részesítette, hogy nem kellett megémiök nemzeti összeomlásunkat. Ők, kik a múltat kutatták, míg közöttünk éltek itt lent, a földi korlátoktól menten, lelki szemeikkel már beelátnak a magyar jövőbe, láthatják nemzeti feltámadásunkat. Ennek biztosságát sugározta bele a mi lelkünkbe, kiknek földi szemei előtt még rejtély a jövő. Adjanak a maguk biztosságából nekünk bizodalmat, hogy legyen erők kemény küzdelmeinkhez.

Ezzel a főhászszerű könyörgéssel Társulatunk 1921. évi közgyűlését megnyitom.

V.

Elmondott 1922. november 30-án.
Majelent a »Századok« 1922. évfolyamának 609-625. lapjain.

Tisztelt Közgyűlés!

Amilyen mértékben közeledünk Szilveszter estéjéhez, Petőfi születésének százéves évfordulójához, úgy fordulnak gondolataink is egyre jobban és jobban a nagy magyar költőhöz, minden idők lírikusainak egyik legnagyobbikához. Ha egyéniségét a historikus és politikus szemével nézzük, nem tagadhatjuk, hogy Petőfi forradalmi lélek volt. »Apostol« című költeményébe szemmeláthatólag saját élményeit szövi bele. A hősbén, Szilveszterben kedve telik, ajkára saját érzelmeit, saját gondolatait, saját szavait adja. Szilveszter pedig tipikus forradalmár. Olyan, mint amilyenek a XIX. század derekán a vérbeli forradalmárt elképzelték, aki titkos nyomdában könyvet nyomat, melyben ostorozza a királyok és a papok bűneit, akit ezért sötét tömlőbe vetnek s mikor végre kiszabadul, merényletet követ el a király ellen, amiért a vérpádon kell lakolnia. Petőfi király-versei (A királyok ellen, Itt a nyíl, mibe lőjem, A királyokhoz, A király és a hóhér, Akasszátok fel a királyokat, stb.) is telve vannak izzó, szilaj gyűlölettel a restaurációs királyság ellen, amint az a bécsi kongresszus nyomán kialakult. Sőt saját forradalmi irányát olyan magasztosnak tartja, hogy azt át akarja vinni bálványozott nemzetére s megteszi a magyart egyenesen a forradalom Bayard-lovagjának. »Európa csendes, újra

csendes, elzúgtak forradalmi. Szégyen reá! Lecsendesült és szabadságát nem vívta ki. Magára hagyták, egymagára a gyáva népek a magyart; lánc csörög minden kézen, csupán a magyar kezében cseng. a kard... Emelje ez föl lelkeinket, hogy mi vagyunk a lámpafény, mely amidőn a többi alszik, ég a sötétség éjjelén. Ha a mi fényünk nem lobogna a véghetetlen éjen át, azt gondolhatnak fenn az égben, hogy elenyészett a világ. Tekints reánk, tekints, szabadság, ismerd meg mostan népedet; midőn más könnyet sem mer adni, mi vérrel áldozunk neked.« Igen, Petőfi forradalmár volt, de nemzeti forradalmár. Hazafias lírája a maga hatalmas lendületeit a nemzeti múlt szépségeiből és nagyságaiból merítette. Petőfi történeti érzéke és hazafisága 1848-49-iki forradalmunkat, mely nemcsak szabadságharc volt, hanem a társadalmi forradalom számos ismervét is magán viseli, belekötötte a nemzeti élet nagy folytonosságába.

Ezzel homlokegyenest ellentétben az a forradalmi szellem, mely az 1918-19-iki összeomlásunkkor tombolta ki magát, ahistorikus és anacionális radikalizmus volt. Ez az irány a maga teljes vakmerőségében ütötte fel fejét már a szabadtanítás 1907. évi pécsi kongresszusán a Pikier Gyulák és Jászi Oszkárók felszólalásaiban. Hirdetve a katedréről és a sajtó által, mind tovább harapódzott, míg a végén beletaszított bennünket az 1918. és az 1919. év posványaiába. És ez nemcsak minálunk volt így. A franciák az 1789-iki és az 1848-iki forradalmuk eszméit és embereit, a nagy forradalomban előfordult sok gyarlóság és vérengzés dacára is, büszkén vallják a magukénak. Az 1870-71-iki vereségük nyomán kitört párizsi commune-ről ellenben mélységesen hallgatnak s ezt az eseményt mint idegen testet lökik ki nemzeti történetükből, akárcsak mi Károlyi Mihály és Kun Béla uralmának szennyos hónapjait. A Károlyi-Kun-féle forradalomnak a nemzet lelkétől idegen, a nemzet legszentebb javait emésző, sorvasztó mivoltát senki sem fejezte ki találóbban, mint korunk legigazibb hazafias költője, Vargha Gyula »Ördögmalom« című költeményében. »Zakatot, zúg az ördögmalom, azt zúzza, mi már ma csak ócska lom. Becsület, hűség, hit, honszerelem fut le garatján örült-sebesen. Rohanó malomkő forgó tánca morzsolja, marja, vadul hahotázva; a derce patakban omol már s boldogan zsákol a fekete molnár.« És valójában az anacionális és ahistorikus radikalizmus olyan a társadalomban, mint a nem-oldódó anyag az ember organizmusában. Ha nem sikerül onnan erőszakkal eltávolítani, akkor a nemzet-egész bomlását idézi elő, amint ezt Oroszország mai állapotában egészen világosan láthatjuk.

Ez ellen az ahistorikus radikalizmus ellen, mely a nemzetek egészségének egyik legveszedelmesebb ellensége, egyik leghathatósabb gyógyszer a történeti érzék ápolása. Ez a meggyőződés vezetett akkor, midőn a bolsevizmus összeomlása után nyomban hozzáálltam a Magyar Történelmi Társulat rekonstruálásához, melynek egyik főhivatása éppen a történeti érzéknek ápolása a magyar nemzetben. És itt én nem propagandairatokra gondolok, hanem komoly, jól megírt történelmi munkákra. Mert, igen tisztelt Közgyűlés, a becsületes, jó munka a legjobb propaganda. Mi volt az oka, hogy az érdeklődés a történelem iránt s ezzel a történeti érzék minálunk rohamosan hanyatlásnak indult? A múltakban e részben nem volt hiba. Úgyszólván minden vidéki házban ott voltak Horváth Mihály vagy Szalay László munkái, s az öregek, a mi atyáink és nagyatyáink, e könyveket érdeklődéssel és szeretettel lapozgatták. Az ok a korszellem változásán kívül abban az irányban rejlett, melyet az utolsó félszázad történetírása vett. Az nagyon helyes felismerés volt, hogy miután Katona, Fessier, Horváth és Szalay megírták Magyarország összefoglaló történetét, egyelőre részletkutatóokra volt szükség, hogy a mutatkozó hézagok kitölthetők, a homályban maradt problémák tisztázhatók legyenek. Ez megfelelt a XIX. század specifikáló szellemének is. De nézetem szerint, túlzásba mentünk. Történészeink kezdtek kizárólag szaktársaik számára írni, a kiadott közlemények között túlsók volt az adalék, bizonyos félelem, bizonyos horror mutatkozott a főbenjáró, nagy kérdésekkel, a főeseményekkel való foglalkozástól, inkább harmadrangú részletkérdésekkel pepecseltek, nem voltak tekintettel a művészi kompozíció és előadás követelményeire, az újabb kort elhanyagolták, a legújabb kort pedig szinte kerülték. Mindezért a nagyközönség érdeklődése elfordult a történelemtől, a választott témák és azok feldolgozási módja nem tudták a közérdeklődést megragadni és lekötni. A bajok felismerésével egyben adva van gyógyszerük is. Mindenekelőtt el kell választani a tudományos félgyártmányokat a feldolgozóaktól. Legyen és lesz is egy orgánunk, melyben a tudós ír a tudós számára, melyben regesztumok, diplomatikai, kronológiai cikkek, forráskritikák és hasonló természetű szakközlemények jelennek meg. Ez lesz a *lettári Szemle*. A »Századok« pedig hozzanak olyan kész feldolgozásokat, apróbb közleményeket és könyvismertetések, melyek minden művelt ember érdeklődésére számot tarthatnak. A tárgyak megválasztásánál meg részesítsük elsőbbségben a nemzeti történelmünk fősodrába eső nagy eseményeket és kimagasló személyiségeket.

Adjunk elsőbbséget a hozzánk közelebb fekvő koroknak. Hiszen középiskolai tantervünkéből fakadó valóságos szégyen; hogy az érettségített magyar ifjú történeti tudása jóformán a francia forradalommal végződik és hihetelen tájékozatlanságot mutat a XIX. század eseményei iránt, melyeket a külföldi művelt ember tüzetesen ismer. A földrajz elégtelen tanításán kívül éppen a XIX. századbeli história rendszeres elhanyagolása volt főoka annak is, hogy sokan pl. az osztrák középiskolát jobbnak tartották, mint a magyart, ami pedig nem felelt meg a valóságnak.

Legújabbkori történetírásunk egyik főfogyatékosága, hogy túlnyomólag az országgyűlések és a politikai irodalom történetével foglalkozik és elhanyagolja a kormányzás és a közigazgatás történetét. Pedig a magyar állam reális élete nem a politikai beszédekből és feliratokból, nem hírlapi cikkekből és röpiratokból áll, hanem abból a pozitív adminisztratív munkából, melyet a magyar ancien régimében a nádorok és kancellárok, a kormányzések és törvényhatóságok, a vármegyék és városok végeztek, modern alkotmányosságunk idejében pedig a miniszterelnökök és szakminiszterek, a központi és helyi hatóságok kifejtettek. Régebben a Mária Terézia-féle urbárium és a ratio educationis, a Sárvíz-szabályozás és a Nemzeti Múzeum építése hasonlíthatatlanul fontosabb volt, mint a diétákon elhangzott és sokat emlegetett sistersgős beszédek. Újabban pedig a kolozsvári tudományegyetem és a műegyetem alapítása, a budapesti nagy város-szabályozás, a dunai rakpartok, a Sugár-út és a körutak kiépítése, Szeged rekonstrukciója és a Tisza-szabályozás, a magyar államvasutak hálózatának létesítése, a nemzet nagy éleletszükségelei szempontjából lényegesen fontosabb mozzanatok, mint aminők az annak idején nagy port felvert parlamenti tárgyalások voltak: a véderővita, a Bánffy Dezső ellen folyt obstrukció, az ú. n. nemzeti küzdelem és más hasonló izgalmas dolgok. A kormányzati és közigazgatási történelem behatóbb művelése nemcsak történetírásunk egyoldalúságait fogja enyhíteni, hanem realpolitikai irányba fogja terelni a nemzet politikai gondolkozását is, amire akkora szükség lenne.

A régi magyar kormányzás történetének rendszeres feltárása végett javasoltam a nádorok és királyi helytartók életrajzáinak megírását és ezzel kapcsolatban legfontosabb államirataik kiadását. Mindössze kilenc személyiség jönne itt tekintetbe. A sort herceg Esterházy Pál nyitná meg, a török felszabadító háborúk és a Rákóczi-féle szabadságharc korának nádora (1681-1713). Őt követte Pálffy

Miklós, e kornak szintén egyik kimagasló egyénisége és a *pragmatica sanctio* idejének palatinusa (1714-1732). Itt a nádorok sorát Lotharingiai Ferenc kormányzósága szakítja meg (1732-1739), de Mária Terézia uralkodása alatt még két magyar nemesi családból származó nádor következik: gróf Pálffy János (1741-1751) és gróf Batthyány Lajos (1751-1765), az utolsó. Halála után az 1764-65-iki diéta lefolyásától elkedvetlenedett királyné kedvenc leányának: az eszes Mária Krisztinának férjét, Albrecht szász herceget tette meg királyi kormányzóvá (1765-1780), kinek pozsonyi udvara, mint a magyarországi rokókó egyik főszíntere, művelődéstörténeti szempontból is érdekes és aki, mint a nagy műpártoló szász Augustok ivadéka, már az atyai házból hozta magával a művészetek szeretetét, aminek később, németalföldi kormányzó korában, az Albertina összegyűjtésével fényes tanújelét adta; ezenkívül hazánkban a földművesnép sorsa és a mezőgazdaság fellendítése iránt is melegen érdeklődött. II. József összbirodalmi kísérletének bukása után a nádorság ősi intézményét is visszaállítják s huszonöt évi megszakítás után az emlékezetes 1790-iki diéta újból palatinust választ, de már nem a magyar nemesség sarjai közül,--hanem II. Lipót király fiát: Sándor Lipót főherceget, ki az első az egymást követő három főherceg-nádor sorában. Sándor Lipót főherceg a Martinovics-féle összeesküvés korának nádora (1790-1795), öt évi hivataloskodás után korán tragikus véget ér, de nyomában előbb mint királyi helytartó (1795) s nemsokára rá mint palatinus, II. Lipót egy másik fia, József főherceg lép, a nagy reálpolitikus, aki félszázados (1796-1847) nádorsága alatt rányomta nemes egyéniségének bélyegét a magyar históriára s akinek nevét, ha felsoroljuk XIX. századbeli nagyjainkat, Széchenyivel, Kossuthal és Deákkal együtt kell kegyeletesen emlegetnünk. A nádorok sorát István főherceg zárja le, kinek rövid hivataloskodását az 1848-iki szabadságharc vágta el. Az Országos Levéltár nádori levéltári osztályában, a bécsi archívumokban és a nádori családok levéltáraiban e kilenc férfiú kormányzatára vonatkozólag bőséges anyagot őriznek, melyből életrajzukat és működésüket, különösen szerepüket Magyarország kormányzásában részletesen meg lehet ímni. Az első hatnál beérhetjük életrajzokkal, melyekhez legfontosabb államirataikat csak mellékletként kellene csatolni. A főherceg-nádorok államiratait, levelezését és naplóját ellenben nagy forráskiadásban adja ki társulatunk. Mályusz Elemér fiatal tagtársunk már gyűjti Sándor Lipót irodalmi hagyatékát, Domanovszky Sándor egyetemi professzor pedig előreláthatóan

már a jövő évben elkészül József nádor Összes munkái három első kötetével, mely a francia forradalom és a napóleoni háborúk korát öleli fel. A nagy palatinus művei előreláthatólag 10-12 vaskos kötetet fognak betölteni s csak ha ez a korszakos forráspublikáció megjelenik, akkor látja majd a magyar nemzet, mit köszönhet József nádor szintiszta hazafiságának és államférfiúi higgadságának.

A magyar kormányzat élén állott nádorok és királyi helytartók hivatalos érintkezését a királlyal és az udvarral a magyar kancellárok közvetítették. Még közelebb vezet tehát bennünket legfőbb állami ügyeink elintézésének gócpontjaihoz a magyar udvari kancellárok életének és működésének ismerete. A modern történetírás mindinkább felismeri, hogy a nagy dolgokhoz nem egyszer inkább csak nevüket adó uralkodók és miniszterek mögött, a háttér félhomályában, magasabb hivatalnokok és más magas funkcionáriusok állottak, akik az ügyeknek valódi irányítói és intézői voltak, s így az igazi történelem megírásához ezek egyéniségének és működésének megismerése mulhatatlanul szükséges. Már csak az udvari élet elzárkózottságánál és bécsi hivataloskodásuknál fogva is az országtól távol, mintegy félhomályban működtek a kancellárok, rejtélyes alakok, kik iránt a nemzet széles rétegei ösztönszerű bizalmatlanságot éreztek. Ha a levéltári kutatás működésükről el fogja lebbentem a titokzatosság fátyolát, opportunistá vagy kényszerű megalkuvások hosszú sora mellett a becsületes magyar hazafiság sok nemes megnyilatkozását is fogjuk látni. A kancellárok története különös érdekességet nyer attól az időtől fogva, midőn ezt a fontos hivatalt már nem egyházi méltóságok, hanem világi politikusok viselik. A kancelláriának 1690-iki újjászervezése után még két egyházi férfiú következik: elefanti Jaklin Balázs és Mattyasovszky László, de utánuk a XVIII. század elején gróf Illésházy Miklós következik (1706-1723), ki az első a világi kancellárok sorában. Őt ismét három egyházi követi: gróf Erdődy László Ádám, gróf Esterházy Imre, az érdekes paulinus és Acsády Adám, az utolsó egyházi. Mária Terézia magyar kormányzatának felderítéséhez ismerni kell a nagy királynő négy kancellárját, Batthyány Lajos (1733-46), Nádasdy Lipót (1746-58), Pálffy Miklós (1758-62) és Esterházy Ferenc (1762-85) grófok szerepét. Az átmenetet a francia forradalom korán át a XIX. századba gróf Pálffy Károly képviseli (1786-1807). Hozzánk időben közelebb esik s így érdekfűzősünket talán még inkább leköti a XIX. század hét kancellárja: gróf Erdődy József (1807-19), herceg Koháry Ferenc (1820-26),

gróf Nádasdy Mihály (1826-27), Keviczky Ádám (1828-36), gróf Pálffy Fidél (1836-38), gróf Majláth Antal (1839-47) és gróf Apponyi György (1847-48) működése. A kancellárok mellett természetesen figyelmet érdemel egyik másik alkancellár és az olyan érdekes egyéniségek, mint Grassalkovich Antal kamarai elnök, ki már csak építkezései révén is megérdemelne egy művészet- és művelődéstörténeti monográfiát. A magyar kancellária egész levéltárát Országos Levéltárunk őrzi s azoknak a nemzetségeknek levéltárában is gazdag idevágó anyag lesz, melyeknek sarjai kancellárok voltak. A magyar kormányzat történetének szempontjából ezek az oly fontos monográfiák is megírhatók lesznek tehát, mihelyt egy-egy feladatra alkalmas történetíró vállalkozik.

Az országnak a török járom alól való felszabadítása és a Habsburgok örökös királyságának törvénybe iktatása után, a XVII. század végén, messze szétágazó tervezgetés indult meg abban a tekintetben, miként kell a felszabadulás után területben rendkívül megnövekedett Magyarországot kormányozni, hatóságait megszervezni, birtokviszonyait rendezni. Kollonics Einrichtungswerkje csak egyik mozzanat ebben a tervezgetésben, melyből többek között kisarjadzik a kancellária újjászervezése és a neoacquistica commissio beállítása. Ezeknek a bonyodalmas tárgyalásoknak kibogozásával foglalkozik Baranyai Béla tagtársunk, ki előreláthatólag az évek hosszabb során át folytatja majd bécsi intézetünk kötelékében levéltári kutatásait. E kutatások érdekes adalékot szolgáltatottak központi kormánysszékeink: a kancellária, a helytartótanács és az udvari kamara történetéhez. A magyar ancien régime e három központi főhatósága történetének megírása is okvetlenül szükséges ahhoz, hogy a magyar közigazgatási történelmet egyáltalában meg lehessen konstruálni. A kancelláriára mint hatóságra vonatkozó publikációt Baranyai Béla, az udvari kamarára vonatkozót pedig Herzog József tagtársunk készíti elő.

De a Baranyai-féle bécsi kutatások nemcsak kormányzat- és közigazgatástörténelmi szempontból bírnak jelentőséggel, hanem azért is, mert a neoacquistica commissio munkálkodásának feltárása vetheti csak meg újabbkori gazdaság- és társadalomtörténetünk hordképes alapjait is. A törökök Európa meghódított részeiben a földbirtokot szajmet-ekre vagy timár-okra osztva a szipahik birtokába bocsátották, aMk földbirtokosok és katonák voltak egy személyben. A katonai és földbirtokos-szervezet ekként a legszorosabb összefüggésben állott egymással. Ebből az állapotból szükségszerűséggel következett,

hogy amidőn a török uralom Magyarországon megdőlt, a török földbirtokosok is sietve távoztak az országból. Ezt egyébként szükségessé tette az a világnézetbeli különbség is, mely a keresztény Közép-Európa és a mohamedán Kelet között fennállott, mely a két elemnek együtt-lakását abban az időben egyenesen kizárta. A török uralom alatt állott Alföldet, a Dunántúl délkeleti részét és a Közép-Dunának északi part-jait, egy óriási, termékeny területet, egyszerre odahagyták összes földbirtokosai. Hogy a birtokviszonyoknak úgyszólván újjáteremtése mekkora feladat volt, azt nem kell bővebben fejtegetni. Erre a munkára volt hivatott a *neoaquistica commissio*, melynek munkálatai úgyszólván alapját képezik „a magyar földbirtok mai megoszlásának. Erre a területre ömlött rá a szerb és német telepítés, ugyancsak a törökök által elhagyott városokba költözött be a német polgárság. A Rákóczi-féle szabadságharc egy darabig feltartóztatja a gazdasági fejlődést is, de azután megindul az új magyar gazdasági élet kialakulása. A XVIII. század gazdaságtörténetének rendszeres feldolgozásába már belekezdünk. Eckhardt Ferenc tagtársunknak sajtó alatt lévő munkája »A bécsi udvar gazdasági politikája Mária Terézia korában« megmutatja, hogy a Habsburgok legipariasabb tartományának, Sziléziának elveszte után mikép igyekezett a bécsi politika Colbert merkantilista rendszerének és a német kameralisták tanainak felhasználásával az osztrák ipart fejleszteni és Magyarországot ez ipar gyarmati fogyasztójának színvonalán tartani. E munka folytatásaként fel kell majd deríteni a napóleoni háborúk nyomán járt nagy pénzügyi válságot, az akkori devalvációt és mindennek közgazdasági kihatását a XIX. század első évtizedeire. Ismertetni kell a magyar gazdasági életet a napóleoni háborúk után, melybe aztán bekapcsolódnak Széchenyi gazdasági és reformtörekvései. Vizsgálatra vár az ősiség és úrbériség eltörlésének és magánjogunk ezzel járt átalakulásának kihatása a magyar társadalomra a XIX. század második felében. A XVIII. század gazdasági viszonyait jellegzetesen illusztrálnak a nagy vagyonszerzők életrajzai: Haruckern, Grassalkovich és Szina biográfiája.

A történelmi szakok közül a művészettörténelem emelkedett ki leglassabban a dilettantizmusból. Az egyes műemlékek eredetére és létrejöttük körülményeire vonatkozó fáradságos levéltári kutatásoknál persze könnyebb a műalkotások pusztá elbeszélő leírása, azoknak az elragadtatás hangján való méltatása s a felettük való esztetizálás. Csakhogy ilyen eljárás mellett felderítetlen marad a műalkotás belső

összefüggése korának felfogásával, szellemével, erkölcsével és ízlésével. Csak így jöhetett létre a kortól és időtől független, ú. n. abszolút műalkotás fogalma. Valamennyien, kicsinyek és nagyok, térben és időben élünk s ebből az összefüggésből kiragadni nem lehet senkit és semmit, ami ezen a földön létezik. Csak egy ahistorikus esztétika juthatott arra a rögeszmére, hogy a görög-római, az ó-keresztény, a román, a gót és renaissance stílus alkotásai voltak csak művésziek s hogy a XVI. század második felével voltaképpen megszűnt az igazi művészet, hogy a barokk és rokokó ezt a nevet nem is érdemli meg. Ennek a rögeszmének volt aztán siralmas gyakorlati eredménye a stíltiszta restaurálás, amikor a román és gót templomokból kidobálták a barokk és rokokó műalkotásokat. Így a kassai dóm stíltiszta helyreállításakor onnan eltávolított műalkotásokból egy jóízű műgyűjtő egész múzeumot állított össze. A pozsonyi dóm ilyen restaurálásának pedig áldozatul esett Rafael Donner gyönyörű Szent Márton oltára, mely a maga nemében kétségtelenül tökéletesebb alkotás, mint maga a restaurált templom, egy elég jó, de mégis csak másodrendű gótikus épület. A műemlék, amely bentmarad az élet forgatagában, éli a maga sajátos életét az egymást követő korokon át s mindegyik meghagyja rajta a maga bélyegét. Éppen ezáltal szövődnek be egyes épületek a nemzetek életébe. Az említett művészettörténeti felfogás a Baedeker és más útikönyvek révén beszivárgott a közönség szélesebb rétegeibe is, mely kalauzok a, XVII. és XVIII. század nagy alkotásait rendszerint azzal a jelzővel intézték el, hogy »barokk épület«. Pedig józan ésszel és főleg egészséges szemmel nem lehet tagadni, hogy Bernini és Juvara, Mansard és Soufflot, Balthasar Neumann és Fischer von Erlach nagy építészek, Pozzo és Tiepolo, Watteau és Lancret, Baucher és Nattier nagy festők, Coyzevox és Houdon nagy szobrászok voltak. Ha a művészettörténet valóban historikus, akkor tudnia kell, hogy minden kornak megvan a maga sajátos művészete, amely létjogosultságát éppen annak a kornak szellemében találja. Becsüljük meg tehát mi is azt a barokk és rokokó művészetet, mely nálunk a török felszabadító háborúk után felvirágozott. És ettől nem tarthat vissza bennünket az, hogy az alkotó művészek idegenek voltak. Hiszen román és gót műemlékeink túlnyomó részét sem magyar mesterek alkották. A bajorok pedig a müncheni és környékbeli rokokó épületeiket azért nem becsülik kevesebbre, mert francia építész, Cuvilier emelte azokat. Többnyire magyar mecénások rendelésére és költségén, legtöbbször az ő ízlésük és utasításuk szerint dolgoztak ezek a művészek és alkotásukat itt hagyták

magyar földön. És én kérdelem: maradtak-e ilyen műalkotások nagyobb számmal Romániában vagy Szerbiában? Éppen az, hogy a humanizmus és a renaissance, reformáció és ellenreformáció, barokk és rokokó, fejedelmi abszolutizmus és forradalmak, mint nagy európai eszmearamlatok eljutottak hozzánk, de a magyar határon túl keletre és délre rendszerint nem jutottak, ez mutatja, hogy hol voltak és hol vannak az európai művelődés végső határai. A pécsi és gyulafehérvári székesegyház, a kassai dóm épügy határkövei a nyugati civilizációnál, mint a magyar jezsuiták barokk templomai és kollégiumai, az Esterházyak és Grassalkovichok rokokó kastélyai. Éppen ezért igaz örömmel tölt el, hogy az a mag, melyet e helyről elnöki székfoglalóbeszédemben elhintettem, nem esett terméketlen talajra. Rendszeres kutatás indult meg a XVII. és XVIII. századi műemlékeink történetének felderítésére. A vonatkozó írott források feltárása párhuzamosan történik a műemlék felvételével és publikálásával. Az Országos Levéltárban külön szakerőt, Kaposy János tagtársunkat állítottam be azzal a szigorúan körülhatárolt feladattal, hogy a Mária Terézia és II. József alatt eltörölt szerzetesrendek iratai között, a kamarai levéltár aktáiban és más idevonatkozó anyagban kutasson a XVII. és XVIII. századbeli magyarországi művészet írott kútfoi után, s ha érdemleges és összefüggő anyagot talál, hívja föl erre a művészettörténeti szeminárium figyelmét. Általában a szeminárium munkásságáról csak a teljes elismerés hangján szólhatok. E szeminárium dolgozatai sorában újabban két monográfia jelent meg: dr. Pigler Andoré a pápai plébániatemplomról és dr. Kaposy Jánosé a szombathelyi székesegyházról. E két fiatal kutató a nyár folyamán munkába vette a győri volt jezsuita-templom, továbbá a székesfehérvári volt karmelita- és a sümegi plébániatemplom feldolgozását. Tervbe vettük Tróger és Maulbertsch, Kracker és Dorfmeister egész magyarországi működésének rendszeres feldolgozását. E munka folytán új életre kelnek a XVIII. század magyar mecénásai. Biró veszprémi, Esterházy Károly egri és Szily szombathelyi püspökök, elfelejtett jezsuita rektorok és pálos generálisok. Nem egy finom ízlésű ember, aki stílszerűen sorakozik oda Mária Terézia parókás nádorai, kancellárai és generálisai mellé.

A XIX. század második felében és a XX. század első tizedében olyan volt a közszellem, hogy nemcsak a politikusok, hanem még a historikusok sem méltányolták eléggé az egyházak döntő befolyását a nemzetek életére. A vallásosság révén, az erkölcsnek iskoláik által a művelődésnek ápolásával pótolhatatlan szolgálatot tesznek az egyházak

az emberiségnek és az egyes népeknek. Ennek félreismerése, a közszellem jelzett iránya volt akadálya annak, hogy pl. Simor kardinális egyéniségét, munkásságát, egész jelentőségét sem ismerte úgy el a magyar közvélemény, ahogy e nagy főpap azt megérdemelte volna. Dacára annak, hogy Békefi Kémig kutatásai részletekben is felderítették, mit köszönhet a magyar nemzet különösen a középkor folyamán művelődési és tanügyi téren a katolikus egyháznak; annak dacára, hogy Pázmány munkáinak kiadása az újkor e nagy magyar primásának életművét is elének tárja, az egyháztörténelem iránt mégsem mutatkozott igazi érdeklődés. A XVIII. században Voltaire diadalittasan hirdette, hogy az egyház teljesen elavult intézmény. Ma Voltaire művei elavultán porosodnak a könyvtárak polcain, az egyház örökzöld fája pedig termi tovább gyümölcseit. Ma, midőn példátlan balsors mélységeiből újra fel kell emelkednie szerencsétlen nemzetünknek, vissza kell térnünk az örök erők forrásaihoz. Egyébként ez általános európai irányzat és a francia politika is ma már elhibázottnak látja a Combes-korszak radikális kilengéseit. Társulatunk a vallásos renaissance-ot az egyháztörténeti kutatások felkarolásával támogathatja. A magyar katolikus hierarchia a primáság intézményében csúcsosodik ki. De Magyarország hercegprimásai nemcsak a nemzet főpapjai voltak, hanem közjogi állasuknál fogva életük és működésük beleszövődött az ország közéletébe is. A primácia sorsa minálunk szorososan össze van nőve a nemzet életével és fejlődésével. A török felszabadító háború Széchenyi Györgyöt (1685-95) találta a primási székből. 103 évre nyúlt tartalmas életét különösen nemzeti és egyházi célokra tett nagy adományai teszik emlékezetessé. A török iga alól történt felszabadítást drágán, nagyon drágán kellett megfizetnie a magyar nemzetnek. Sáskahad módjára vetették rá magukat az idegenek. A primási székre is egymás után két idegen került. Ádáz ellenségünk Kollonics Lipót (1695-1707), kit a Rákóczi-féle szabadságharc felidézésének felelőssége terhel és Christian August zeitzi szász herceg (1700-tól mint coadjutor, 1707-től 1725-ig mint primás), ki sok jóakaratot mutatott és III. Károlytól a német birodalmi örökös hercegséget kapta a primácia számára. Utóda, gróf Esterházy Imre (1725-45), a XVIII század első felének egyik legérdekesebb alakja. A pálosrendből emelkedett a primási székre, politikai szerepe még tisztázásra vár, műízlését mauzóleuma dicséri, melyet mint Alamizsnás Szent János kápolnáját építtetett és díszíttetett a pozsonyi dóm mellett Donner Raffaellel, kinek mecénása volt, kit évek hosszabb során át foglalkoztatott. Keze már a *pragmatica sanctio* elő-

készítésében is benne volt, Mária Teréziát ő koronázta s része volt a »Vitam et sanguinem«-jelenet lelkesedésének felidőzésében is. Halálával rendszerré kezdett válni a primási szék gyakori és hosszú üresedésben tartása, egyike azoknak az eszközöknek, melyekkel a bécsi hatalom gyöngíteni igyekezett nemzetünket. Gróf Csáky Miklós (1751-57) nem egészen hat éves és gróf Barkóczy Ferenc (1764-65) alig pár hónapos primásságától eltekintve Mária Terézia uralkodása alatt az országnak úgyszólván nem volt primása, s csak a királyné uralkodásának végén, mikor már hosszú időn át betöltetlen volt a nádori és primási szék egyaránt, lépett a XVII. század nagy primásainak örökébe gróf Batthyány József kardinális (1766-99), Batthyány Lajos nádor fia, II. József a hazára és egyházra egyaránt romboló irányzatának határozott és nemes ellenfele, a pozsonyi gyönyörű primási palota építtetője, ki jól megírt életrajzot igazán megérdemelne. Halála után voltaképpen húsz évig volt megint üres a primási szék, mert a 23 éves Károly Ambrus főherceg (1808-9) pár hónapos főpásztorsága csak epizóduszámba mehet. A XIX. század húszas éveinek primása, Rudnay Sándor kardinális, ki alatt végbement a várva-várt visszaköltözés Nagyszombatból és Pozsonyból Esztergomba és megkezdődött a Bazilika építése. A harmincas években ismét az elkedvetlenítő üresedést látjuk, mígnem Kopácsy József lép az esztergomi érseki székbe, a reformkor nagy magyar főpapja, kinek József nádorral egyidőben, a forradalom előestéjén történt elhalálózása pótolhatatlan kár volt. Kopácsy életrajzának megírása lényegesen kiegészítené a reformkor történetét, mely a magyar nemzet életének kétségtelenül egyik legtermékenyebb, leghatalmasabb időszaka. Két századon belül, mostoha viszonyok között, négy olyan főpap, mint Széchenyi és Batthyány, Kopácsy és Simor, valójában becsületére válik a magyar nemzetnek és a magyar katholicizmusnak egyaránt.

Míg a XVII. és XVIII. század magyar főpapjai a római Collegium Germanicumból az ellenreformáció korának olasz kultúráját hozták haza, a Pázmáneumot végzetek pedig a bécsi egyetemen nyerték kiképzésüket, addig különösen az erdélyi református papok és politikusok német, holland és skót főiskolákat látogattak. Ez az északnyugati befolyás szemmel látható az erdélyi irodalmon és politikán egyaránt. Az erdélyi fejedelemség különállásának lehetősége abban a politikai egyensúlyban találja magyarozatát, mely a XVI. és XVII. század folyamán a német és török császárság között fennállott. Mihelyt a föl-szabadító háborúval Törökország európai pozíciója megingott, az

erdélyi fejedelemség különállása is lehetetlenné vált s az erdélyi politikusok számára az lón a megoldásra váró probléma, mint lehet Erdélynek a fejedelmi korban kifejlődött alkotmányát a győztes I. Lipóttal szemben biztosítani. E politika legpregnansabb képviselője Bethlen Miklós, kinek nemcsak önéletírását, hanem egyéb munkáit és levelezését is összefoglaló, kritikai kiadásban közre szándékozik bocsátani Társulatunk. Ugyanennek a kornak nagy erdélyi politikusa Teleki Mihály. Levelezésének kiadását Társulatunk már 1905-ben megkezdte. Ezideig hét kötet jelent meg, a rendelkezésre álló anyag azonban még legalább további öt kötetet betöltene. Elnökségem becsületbeli kötelességének tartom az elődeim által megkezdett, illetve folytatott nagy publikáció befejezését. A magyar élet egyik sajnálatos hibája, hogy minálunk az utód rendszerint nem folytatja elődjének megkezdett munkáját, annak irányával rendszerint szakít, művét nem egyszer lerombolni igyekszik. Azért marad a politikai életben annyi reformtorzó, az irodalmi és tudományos téren pedig annyi megkezdett, de be nem fejezett sorozatos publikáció. Társulatunk folytatni fogja a nemzeti katasztrófáink következtében megszakadt másik sorozatos vállalkozását: a történelmi életrajzokat is; csak hogy a meginduló új sorozatnak történelmünk fősodrában kell maradnia s az újabkori magyar történelem vezető egyéniségeinek életrajzait kell majd nyújtania. A magyar ancien régime az 1848-iki pozsonyi diétával fejeződik be, amely egyúttal megvetette a parlamentarizmus alapját hazánkban. Az első felelős kormány, a Batthyány-kabinet államiratainak kiadását Károlyi Árpád már munkába vette. Ezzel a munkával újabb hatalmas sorozatnak kellene megindulnia. Ott vannak Kossuth kormányzó-ságának és a Szemere-minisztériumnak írásai. Gyönyörű anyagkiadásának rendjén fel akarjuk táni Kossuth szereplését az emigrációban, Teleki László működését és katasztrófáját, ó-konzervatívjaink küzdelmét a Schwarzenberg-Bach-rendszer ellen, az 1867-iki kiegyezés előkészítését, a kiegyezési mű létrejöttét és mindezt gyönyörűen kiegészítenék és illusztrálnák ezen kor vezető embereinek: Eötvösnek, Lónyay Menyhértnek, Csengerynek, Pauler Tivadarnak emlékiratszerű feljegyzései. Ezeknek kiadása úgyszólván egy új világot, egy eddig ismeretlen mémoires-irodalmat nyitna meg olvasóközönségünk és irodalomtörténetünk előtt. A munkások és a munkakészség megvan Társulatunk kötelékében; a magyar társadalom áldozatkészségén és olvasó, könyvvásárló kedvén múlik, hogy mindez belátható időn belül megjelenessen.

A trecento és quattrocento kultúrája az Anjou-, a luxemburgi és a Hunyadi-ház uralkodása alatt Magyarországra is elhatott; humanizmus és renaissance különösen Mátyás uralkodása alatt magyar földön szép virágokat hajtott. A mohácsi vész nemzedéke ezt a műveltséget a nagy nemzeti katasztrófa közepette nem tudta megmenteni, a művelődés fáklyáját nem tudta az utána következő nemzedéknek átadni. Igaz ugyan, hogy a XVI. század folyamán újabb művelődési mozgalmat látunk hazánkban, de ez már a protestantizusból fakadt és egy egészen új és más folyamat. A mohácsi vész nemzedékének kettős a történelmi felelőssége; nem tudta a példátlan politikai és katonai katasztrófát a nemzettől elhárítani és mikor a szerencsétlenség bekövetkezett, nem tudta korábbi műveltségünk folytonosságát fenntartani. Vigyázzon a mai nemzedék, hogy a veszett világháború, a botor forradalmak és a trianoni békén felül meg ne érje még a modern magyar művelődés összeomlását is. 1867 óta számottevő művelődést tudtunk a három hegy és a négy folyó völgyében kifejleszteni és nekünk szent kötelességünk, hogy ezt a műveltséget a következő nemzedékre átszámazzassuk. Nem szabad, hogy ugyanaz a történelmi felelősség súlyosodjék a mi szerencsétlen generációnkra, amely felelősség alól a mohácsi vész nemzedékét fölmenteni nem lehet. Akkor a pogány török ádáz barbársága volt a veszedelem, mely gyökerestül irtotta a műveltséget, ma a szellemi életet sorvasztó szegénységen kívül egy másik barbársággal állunk szemben: a proletariátusnak azzal az igényével, hogy a testi munkát fölébe helyezi a szellemi munkának. És ez világvészedelem. Az Institut de France október hó 25-i M idei nyilvános ülésén René Doumic, az Académie Française igazgatója, megemlékezett az intézmény halottairól s beszédét a következőképpen végezte:

»Ezek a tanárok, tudósok, művészek, különböző irányú férfiak, valamennyien egy közös vonással bírtak: a *szellemi munka* szenvedélyes szeretetével. Valamennyien ugyanannak az ügynek szentelték magukat: a *magas művelődés* ügyének. Azon dolgoztak, hogy kiszélesítsék ezt a *legmagasabbrangú életet*, amelyben áll az emberiség nemesége. Minden erejüket, minden tehetségüket, minden erényüket arra áldozták, hogy erősítsék az *értelmiség* ragyogását és uralmát a világon. Az *értelmiség* uralkodása! Kell-e hinnünk, hogy ott kell állnunk *hanyatlásának kezdetén*? Igaz-e, hogy annak a kornak jellege, amelybe belépünk, éppen az *értelmi elemnek visszafejlődése*?... A tények nagyon is nyilvánvalók. Tény, hogy közvetlenül a háború után a *szellemi munka jövedelmezősége és a testi munka hozadéka között az egyensúly*

megbomlott. Ennek következménye, hogy a szellemi foglalkozásoktól elfordulnak, odahagyják a nagy iskolákat. Sajnos tény, hogy a *közön-ségesség téri hódít* és hogy *társa, a tudatlanság, mind önteltebb, mind lár-másabb, mind terpeszkedőbb...* El sem tudjuk képzelni, hogy ezt az annyi század folyamán felhalmozott kincset tőlünk el lehetne rabolni, mert egy világnak a végét nehezen tudjuk elgondolni. És mégis. A barbárok csapásai alatt egész civilizációk omlottak össze, amelyek talán felérték a mienkkel s amelyek szintén abban a hitben éltek, hogy fennmaradásuk biztosítva van. És igen különféle barbárok vannak... Jegyezzük meg, hogy ugyanezek a szimptomák mutatkoznak minden országban, veszély fenyeget minden nemzetet... Rendes időkben az Institut de France lehet elefántcsontból való torony s beérheti a dekoratív szereppel. Mi általános fermentáció idejében élünk. Ez egy új világ keletkezése. A művelt emberiség hálás lenne önöknek, ha segítenék megakadályozni szellemi örökségének rombadőlését.«

Végre hát a franciák is látják a veszedelmet, melynek felidezésében a szerencsétlen Párizs-környéki békék kieroszakolásával akkora részük volt. Az emberiség nemcsak a világháborútól, hanem ezektől az erőszakos békéktől is beteg, melyek állandóvá tették a nyughatatlanságot a lelkekben s amelyek által felidézett nyomorból sarjadnak ki a szociális bajok. Mi nem léphetünk fel azzal az óriási igénnyel, mint az Institut de France, hogy az emberiség összműveltségének megmentésén dolgozzunk; de a magunk műveltségét meg akarjuk és meg fogjuk menteni. Alighogy a bolsevizmus posványából kivergődtünk, a Magyar Történelmi Társulat nyomban felvette a tudományos munka folytonosságának fonalát és ma már büszkén állapíthatjuk meg, hogy ezen a téren a magyar tudományos szervezetek között mi voltunk az elsők. Innen van az, hogy minden számottevő magyar historikus keze tele van dologgal. A vetés érőben van, a könyvek készülőben, az altruista nyomda üzemben, a kiadáshoz szükséges papír birtokunkban. A Történelmi Társulat erejének tudatában nyugodtan néz a jövőbe. A tria-
. nőni béke minden poklán át sem tudják ellenfeleink meggátolni, hogy a magyar művelődést megmentsük.

Ettől a szilárd hittől áthatva Társulatunk ezidei közgyűlését megnyitóm.

VI.

Elmondattott 1923. december 27-én.
Megjelent a »Századok« 1923. évfolyamának 225-234. lapjain.

Tisztelt Közgyűlés!

A centennáriumok korát éljük. Nem akarom mondani: divatját, mert a divat változó, a visszaemlékezés, a megemlékezés szüksége pedig egyik legnemesebb állandó sajátsága az emberi léleknek. A rómaiak undenos decies per annos tartották klasszikus emlékünnepeiket Kr. e. 346-ban, 236-ban, 126-ban és 17-ben. Az utóbbi alkalomra íratta Augustus császár Horatiuszal a Carmen Saeculare-t, minden idők emlékeinek legnagyobb szerűbbjét. A római klasszikus tradíciót, mint annyi más téren, úgy itt is átvette a római katolikus egyház s anno sanctoi révén belevitte a jubileumi év gondolatát a világegyház tömegeibe. De e százas évfordulók alkalmával nemcsak a kegyelet adóját rójuk le, hanem történelmi szelekciót is gyakorlunk. Egy egész század már erős szelektor, szűrőjén az egykorúak véleményéből, a kortársak dicséretéből és gáncsából sok-sok minden lemarad, retortája már előállítja a jellemekből és a cselekményekből azt a párlatot, mely felszívódik a történelemben. Soha a magyar história folyamán centennáriumok tartására szebb és gyakoribb alkalom nem kínálkozott, mint éppen mostanában. Hiszen a múlt század 20-as éveiben vette kezdetét a reformkor, mely nagy emberek születésében és föllépésében, meg nagy eseményekben egyaránt termékeny volt. Száz évvel ezelőtt született Petőfi, Madách és Ipolyi, száz évvel ezelőtt írta Kölcsey örök dalát: a Himnuszt, a reformkor nyitányát.

Petőfi általános történelmi jelentőségéről a múlt évben emlékeztem meg.

Madáchot még inkább a magunkénak mondhatjuk, mert az embernek tragédiáját a világtörténelem legjellemzőbb korszakaiból vett képekben tárja elénk. Darabját szinte kis világtörténelemnek nevezhetjük, melyben csiráit látjuk a legújabban annyira hangsúlyozott *eszmetörténeli* szempontoknak is. Hiszen Ádám minden jelenetben az illető kor uralkodó eszméjét képviseli s miközben csalódik abban, már fejlődik is lelkében a következő idők új iránya, látjuk a korszellem változásának lélektani indokait s annak átalakulását az örök ember lelkében, mi voltaképpen eszmetörténet drámai formában.

A három nagy ember közül azonban *Ipolyi* a mienk leginkább, nemcsak azon az alaki jogcímen, hogy Társulatunknak 1878-tól 1886-ig elnöke volt, hanem mert irányító és szervező tevékenységével döntő befolyást gyakorolt a magyar történetírás munkájára és fejlődésére. Sokoldalúsága megkapó. Egyaránt lehetne nevezni a magyar *folklore*, *művelődés-* és *művészet-történelem* megalapítójának vagy legalább is egyik első művelőjének. Figyelemreméltó, milyen korán meglátta a *gazdaságtörténeti* kutatások jelentőségét, melyek óriási kiterjedésüket a külföldön is az ő kezdeményezése után érték el. A művészetet nemcsak a történetész, hanem a műértő szemével is nézte; érzéke volt az élő művészet iránt. Jelentőségét különösen művésztörténeti szempontból Hekler Antal tagtársunk méltatja mai emlékezésében, de mint e Társulat elnöke és mint kultuszminiszter egyaránt kötelességemnek ismerem, hogy nemes egyénisége és gazdag tehetsége előtt meghajtsam a magyar közművelődés zászlaját. A kiegyezéstől az összeomlásig eltelt időnek Trefort mellett legnagyobb *kultúrpolitikus*a volt *Ipolyi*, kinek nem volt szüksége az államhatalom birtokára ahhoz, hogy kitörölhetetlen betűkkel írja be nevét nemzete művelődésének történetébe.

A reformkor fenséges ouverture-jének: a *Himnusz*-nak centennáriumát *Kölcsey* csonka vármegyéjének székhelyén, Mátészalkán és a költő sírjánál, Csekén, a nyár elején megültük s ez alkalommal Szatmár vármegyével elhatároztuk, hogy *Kölcsey* országgyűlési naplójából, beszédeiből és egyéb politikai, vagyis általános és nem szorosan irodalomtörténeti jelentőségű műveiből, mint történeti kútfőkből és mint a magyar politikai gondolkozásnak rendkívül becses emlékeiből, kritikai kiadást rendezünk. Nem vagyok barátja az olyan ünnepeknek, melyek csupán beszédekben merülnek ki, s az ily ünnepek főcélját abban látom, hogy lelkesítő hatásuk alkotásokra: áldozatkészségre, irodalmi és tudományos tettekre serkent. A mátészalkai nap ilyen termékeny centennárium volt.

De csak a küszöbön álló esztendő választ el bennünket egy másik, még jelentősebb centennáriumtól, *Széchenyi* 1825-iki föllépésének százéves fordulójától. Azok, akik a korszakok elejét és végét konkrét tényekhez szeretik hozzáfűzni, a *reformkor* kezdetét *Széchenyi* nagy-szerű adományában látják, mellyel megvetette Akadémiánk alapját. Mily jellemző, hogy ugyanebben az évben adta ki *Vörösmarty* a honfoglalás korának hőskölteményét: a *Zalán futását*. *Palma*, *Pray*, *Katona*, a XVIII. század nagy historikusai, föltárták nemzeti múltunk

főbb forrásait s azokat latin műveikben összefoglalták, nagyjából feldolgozták. A XIX. század elején Virág magyar, Fessier pedig német művében átírta, feldolgozta a gazdag anyagot s így azt szélesebb köröknek is hozzáférhetővé tette. Az így feltáruló nagyszerű nemzeti múlt szinte elemi erővel inspirálta költőinket. Innen van az, hogy fejlődő epikánk és drámánk történeti tárgyakat választott s hazafias líránk is ezekből táplálkozott. A nemzet múltjának költői által tolmácsoltt nagyságából merítette az erőt az akkori jelen küzdelmeihez s a reményt a jövőbe. De míg a költőket inkább a múlt vonzotta, abba tekintettek vissza s Vörösmarty 1823-tól 1825-ig csengő hexameterjeivel valósággal megzenésítette Anonymust, addig Széchenyi, a reformer, a jövő felé orientálta a nemzetet s tette buzdított. Es valójában a tett emberének centennáriumát méltóképpen csak tettel ünnepehetjük meg, mire már jó előre felkészült Társulatunk. Még 1921-ben megindítottuk *Gróf Széchenyi István összes munkái-nak* kiadását, amiből eddig csak 2 kötet látott még napvilágot. *Széchenyi naplói* teljes kiadásának *I. kötetét* azonban már szedik, úgyszintén *Blick-jének* kritikai kiadását is; *levelezésének* I. kötete és a *Kelet Népe* pedig legközelebb nyomdába kerül. Remélem hogy a centennáris év végére a 20 kötetre tervezett nagy jubiláris kiadás 8 kötetét a nemzet kezébe adhatja Társulatunk.

Széchenyi kezdését követni fogják a *reformkor* többi nagy eseményeinek emlékünnepei. Lassanként megtelt a közélet tehetségekkel. Egymás után fölléptek a vezetők: Wesselényi, a két Dessewffy, Deák, Kossuth, Batthyány, Eötvös, Kemény, eredeti, érdekes, értékes, tartalmas egyéniségek, kik bekapcsolták nemzetüket az európai nagy eszméáramlatokba s mégsem mosták el különös sajátosságait. Jöttek az alkotások: reformok és intézmények, melyek Magyarországot teljesen európai színvonalra emelték s azon megtartották. Embereknek és alkotásoknak különös varázst kölcsönöz, hogy alapszabán hatalmas *művelődési vágy* mozgatott mindent. Sokáig, szinte a forradalom előestéjéig gátat tudtak vetni annak, hogy a sivár politizálás elnyomja a kulturális mozzanatokot, mert az volt a meggyőződésük, hogy csak a »kipallérozott«, a műveltség által fajsúlyában megnövekedett nemzet találhatik majd súlyosnak, ha a világtörténelem mérlegén megméri. Reformkorunk igazi belső tartalma művelődési, s éppen ezért mindazok a centennáris ünnepek, melyek a közelebbi jövőben egymást fogják érni, megannyi alkalom lesznek arra, hogy megmutassuk a világnak, mily értékes, becsületes munkása ez az igazságtalanul meggyö-

tört kis nemzet az emberiségnek. De mégis a reformkor emlékünnepei igazán haszonhajtók csak akkor lesznek, ha fel tudjuk rázni a szunynyadó *nemzeti áldozatkészséget*. Az az áldott kor a nagyszerű nemzeti intézményeket többnyire közadakozásból hívta életre. Milyen lesújtóan szomorú lenne, ha még ma a színvonaluk fenntartásához szükséges összeget sem tudnók összekoldulni!

A vége felé közeledő esztendő nemcsak emlékekben volt gazdag, hanem minden szegénységünk dacára is három olyan kulturális alkotást tudunk befejezéséhez közelebb vinni, melyek művelődésünk életében számottevők fognak maradni. Befejeztük az első *két debreceni klinikát*, – új székhelyére, *Pécsre* költöztetett a hajléktalanná vált *Erzsébet-egyetem*, – s ami bennünket legközelebről érdekelt, *új palotáját* elgglalhatta az *Országos Levéltár*.

Éppen e helyről, a Történelmi Társulat elnöki székéből először mint egyszerű kultúrpolitikus sürgettem, utóbb mint belügyminiszter megígértem, mint kultuszminiszter pedig Isten segítségével keresztülvittem a háború folytán több mint tíz évig épült és félig befejezetlenül más célra használt *levéltári palota* visszaadását s eredeti rendeltetésének megfelelő befejezését. Ha váratlan akadály ismét közbe nem jön, pár hét alatt a még fölszerelés alatt álló II. emeleti nagy raktár is elkészül s akkor forma szerint is átadhatjuk a Gyűjteményegyetemnek az új palotát. Az új épületbe való átköltözés azonban nemcsak az Országos Levéltár elhelyezésének kérdését oldotta meg véglegesen, hanem szimbóluma annak a belső átalakulásnak is, melyen ez a nagy közgyűjteményünk főigazgatójának, Csánki Dezső kedves alelnökünknek vezetése alatt átment. Tudományos személyzete a leggondosabb szelekció alapján nem kevesebb mint 7 új taggal egészült ki s az így megerősödött intézmény ez év nyarán megindította saját tudományos folyóiratát: a *Levéltári Közlemények*-et. Ekként immár megvan minden külső és belső előfeltétele annak, hogy a Levéltár a magyar történeti kutatásnak egyik legfőbb tényezőjévé váljék.

Midőn az ősz elején az *Erzsébet-egyetemet* Pécssett új otthonába bevezettem, azt a kívánságomat adtam útravalóul: legyen a magyar Heidelberg a Mecsek alján. Azt hittem, közmegnyugvást fog kelteni, hogy Ferenc József korának ezt az utolsó alkotását életben tudtuk tartani és kedvező környezetbe helyeztük. Pécs éghajlata enyhe, talaja telítve van történeti emlékekkel; az ó-keresztény katakombák, a román dóm, a mecsetek és türbék, a barokk épületek mind arról regélnek, hogy a város minden korban számottevő művelődési gócpont

volt, amit lakosságának színvonala is elárul. Annál inkább meglepett, midőn még egyetemi körökből is *hangokat* hallottunk a *vidéki egyetemek ellen*. Készséggel elismerem a felszólalók jóhiszeműségét és intencióik tisztaságát, de annál inkább kötelességem rámutatni akciójuk veszedelmes voltára. Érveiket mások felhasználják annak bizonyítgatására, hogy az utóbbi időben túlsók történik minálunk a magas kultúra érdekében. A demagógia, ha egyszer ezt jelszóként felkapja, nem fog különböztetni egyetem és egyetem között. A feleslegesség nagyon relatív valami – különösen kulturális téren. A fővárost egyébként sem jó szemmel néző vidék pl. egy szép napon megsokalhatja a budapesti egyetem párhuzamos tanszékeit s a takarékoság örve alatt könnyen kezdetüket vehetik a legfájdalmasabb megszorítások. Ne játsszunk a tüzzel. A katonai leszerelést már ránk kényszerítették. Végzetes lenne, ha ezt a *kulturális leszerelés* követné.

Az igaz, a múltakban is voltak nagy magyar tudósok. Fajunk tehetséges s az igazi lángész magának sok esetben utat tör. De ki tudta-e fejteni pl. a kedvezőtlen körülmények között egyedül álló Bolyai gazdag tehetségének teljességét, nem hiányzott-e neki ijesztő elszigeteltségében a megértő környezet termékenyítő ereje? Az intézmények fejletlensége mellett lehetnek *egyes tudósok*, de nem lehet *tudományosság*. Mi pedig éppen *magyar tudományosságot* akarunk. Akarjuk, hogy kutatóink egymást tudományosan ellenőrizzék, bírálataikkal egymást kiigazítsák, elismerésükkel buzdítsák. Akarjuk az eszmék és irányok sűrűlődsát – természetesen személyeskedések nélkül. Akarunk megértő olvasóközönséget a szaktársak szűkebb és a művelt társadalom tágabb körében. De mindehhez nagyobb számú állás kell.

Ha most már azt vizsgáljuk, hogy maradék Magyarországon maradt-e annyi kulturális intézmény, hogy keretében a történeti tudományok művelői számára *elégleges állás* legyen rendelkezésre, akkor a következő megnyugtató kép tárul elénk.

A budapesti egyetemen a világtörténelemnek 3, a magyar történelemnek 2, az egyháztörténelemnek 1, a művelődéstörténelemnek 1, az irodalomtörténelemnek 2, a művészettörténelemnek 1. az archeológiának 1, a jogtörténelemnek 3, a történeti segédtudományoknak 1 tanszéke van. Együtt 15 katedra, nem is szólva a klasszikus és modern nyelvek tanszékeiről, melyeknek köre nemcsak a nyelvtanra, s a nyelvészetre, hanem az illető irodalom történetére is kiterjed. A három vidéki egyetemen van 5 világtörténelmi, 3 magyartörténelmi, 4 egy-

háztörténelmi, 3 irodalomtörténelmi, 1 művelődéstörténelmi, 1 archeológiai és 3 jogtörténelmi, összesen 20 történelmi tanszék. Ha még ide számítjuk a műegyetemünkön szervezett 1 magyar irodalomtörténeti, 1 ókori és 1 középkori építészeti katedrát, úgy egyetemünkön nem kevesebb mint 38 történelmi tanszékot mutathatunk ki, mihez a képzőművészeti főiskolán, az Eötvös-kollégiumon, a Pedagógiumon és az Erzsébet-nőiskola főiskolai tagozatán szervezett 3 történelmi, 3 irodalomtörténelmi és 1 művészettörténelmi, együtt 7 további főiskolai állás járul. Ebből a 45 historikusból kétségtelenül igen tekintélyes szellemi vezérkar kerül ki.

A Gyűjtemény egyetem tudományos tisztviselői karába ezidő szerint 53 történész tartozik. Ez az új intézményünk azonban külön még arra is hivatott, hogy az egyetemek történelmi szemináriumából kiszemelje a kifejezetten tudományos hajlammal bíró ifjúságot, az ekként szeligáltakat külföldi kutatási intézeteinkbe küldje s az ott is beváltak számára saját tudományos létszámában állást biztosítson s így a nagy *hidverést az egyetemtől a hivatáshoz* olyan módon végezze, hogy a fiatal tudós a mindjárt az élet kezdetén eléje tornyosodó nehézségek középete fel ne örlődjék, hanem első lendületét sorvasztó csalódások nélkül, közvetlenül a tudományos kutatás szolgálatába állíthassa. Hogy ennek a gondolatnak intézményes biztosítását korábban elmulasztották, sok tehetség elkallódásának volt oka és annak, hogy számosan fáradtan értek a célhoz, mikor már nem tudták azt az erőt és munkásságot kifejteni, mint ha kedvező viszonyok között kezdtették volna meg tudományos pályájukat.

Középiskoláinkon, gimnáziumainkon és reáliskoláinkon a történeti tudományoknak 906 tanára működik, kik kiképzésüket minősítési szabályaink értelmében egyetemen nyerték. Ekként az *1000-et* is meghaladja az egyetemi minősítéssel bíró történeti szaktanárok száma, kikhez még a tanítóképző, a felső kereskedelmi és a polgári iskola történelmi tanárai járulnak. Olyan tekintélyes létszám ez, melyből író és szakközönség bőségesen kikerül. A kellő létszám megvan, csak arra kell ügyelni, hogy ne maradjon összefogó vezetés nélkül, hogy ne atomizálódjék, hanem történészeink egy öntudatos karrá forrjanak össze. Ennek első eszköze, hogy minden tanári könyvtár számára járjon két ténetsi folyóiratunk: a »Századok« és a »Levéltári Közlemények«, ami megnyitja a lehetőségét annak, hogy különösen vidéki tanáraink is lépést tarthassanak a tudomány haladásával és a tudományos életünkben előforduló eseményekről tájékozást nyerjenek. Közelebb kell

továbbá hoznunk *irodalomtörténészeinket* a politikai történészekhez. A XIX. század specializáló iránya még a történeti tudományok keretén belül is szinte izolálta az egyes ágakat, pedig az irodalom mindenkori fejlődése csak egyik mozzanata a nemzet összetételének, a politikai történelem pedig szegény és sivár, ha azt a szellemi élet fejlődésének kihatásával tárgyaljuk. Az irodalomtörténelem tanárait szívesen látnók minél nagyobb számban Társulatunk tagjainak sorában. Hiszem, hogy csatlakozásuk és részvételük Társulatunk nagyobb vállalkozásaiban az ő tudományos törekvéseiknek is nem kis mértékben javára válnék.

De hogy a történelmi tudományok valóban virágozzanak hazánkban, ahhoz főképpen kell széleskörű *olvasóközönség*, kell *nemzeti érdeklődés*. És míg ma a források feltárása és tudományos felkészültség tekintetében hasonlíthatatlanul előbbre vagyunk, mint mondjuk Horváth Mihály és Szalay László idején voltunk: addig a közérdeklődés ma távolról sem olyan élénk a történelem iránt, mint korábban volt. Pedig ez igen nagy baj. Az orvos, a mérnök írhat oly szakszerűen, hogy azt csak kartársai értik meg, mert az orvosi vagy a műszaki tudományoknak nem éppen szükséges a széles néprétegek közé kijutniok; elég, ha a beteget jól gyógyítják, az utakat, gátakat, hidakat, vasutakat, házakat jól építik. A teológusnál sem baj, ha azt csak paptársa érti meg; a fő itt is a hívek lelki gondozása, hogy szépek, épületek legyenek a prédikációk. De ha a historikus csak kartársa számára ír, *Fart pour Fart* és szava nem hat el közvetlenül nemzetéhez, akkor tudománya halott, mert itt hiányzik a közvetítő a tudós és a hasznélvező közönség között: a gyakorló orvos, az építész, az ügyvéd, a lelkészkedő pap. A historikus, miközben feltárja a legkeserűbb igazságokat, nemzetének moralistája, nevelője s így közvetlenül kell hogy ahhoz szóljon. A segédtudományok művelése, a forráspublikációk előkészítésének közepette sohase feledkezzünk meg arról, hogy minden történelmi munka végcélja az emberiség, a nemzetek, a kimagasló egyéniségek és események történetének olyan világos, művészi előadása, hogy azt minden műveltebb ember ne csak megértse, hanem érdeklődéssel, élvezettel fogadja be lelkébe.

A magyar nemzet a nagy háborúból nagybetegen került ki s most lábbadozik. Idegrendszere izgékony, lelke tele van kétellyel, bizonytalansággal. A politika pokoli zsvájában, zürzavarában hasztalan keres eligazítást. Soha irodalomra és tudományra olyan *szent feladat* nem várt, mint ma, nemzetünknek ebben a lelki válságában. Megmutatni nemzeti

múltunkban, nemzeti géniusunkban az örök értékeket, ennek révén növelni az önbizalmat, az önmegbecsülest, figyelmeztetni a nemzeti hibákra, fejleszteni a nemzeti erényeket, saját értékének öntudatára ébreszteni a magyart: ez a szent feladat. Én nemzetemnek további életképességében, jövőjében erős, eleven hittel hiszek, s éppen azért remélem, hogy amint nemzeti katasztrófáink után a történelmi tudományok művelőiben új munkakedvet tudunk fakasztani, azonképpen visszahódítjuk a hazai történelem számára a nemzet szerető érdeklődését.

Ebben a reményben nyitom meg Társulatunk ezidei közgyűlését.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem.

I.

Törvényjavaslat nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről. Benyújtotta a nemzetgyűlés 1922. augusztus 17-iki ülésén.

Tisztelt Nemzetgyűlés!

Az előttem felszólalt tisztelt képviselő úr szép és szakszerű beszédben találóan hangoztatta kulturális főlényünket. Valójában azon kincsek között, amelyek a magyar nemzetnek a nagy összeomlás után is megmaradtak, az első helyet foglalja el az a művelődési főlény, amellyel a magyar nemzet ma is bír az öt környező kelet-európai népek felett. Nekünk szent kötelességünk, hogy ezt a művelődési főlényt megőrizzük, megtartsuk, s úgy, amint apáinktól átvettük, fiainkra is átszarmasztassuk. De nekem, mint aki ma a magyar közművelődés állami ápolásáért felelős vagyok, mindig hangsúlyoznom kell azt az igazságot, hogy a kultúra nem olyan kincs, amelyet pusztá őrzéssel meg lehetne tartani. A művelődést minden egyes nemzedéknek verejtékes munkával kell újra és újra kiküzdenie s a nemzetnek is folyvást dolgoznia kell, hogy a maga művelődési szintjét fenntarthassa.

Ha azt vizsgálom, hogy melyek azok az eszközök, amelyekkel a nemzetek művelődésüket megtarthatják és továbbfejleszthetik, akkor én erre főleg két nagy eszközt látok. Az első a népműveltségnek, a tömegműveltségnek a fejlesztése, a második magának a tudományosságának az ápolása.

Demokratikus korunkban elsősorban természetesen arra kell törekedni, hogy minél értékesebb műveltséget vigyünk bele a magyar nemzet legszélesebb rétegeibe. De e mellett kell, hogy legyen tudó-

mánypolitikánk is. Azok az orvosok, akik százezreket beoltanak himlő ellen, jöltevői az emberiségnek; de hogy az orvosok százezreket, milliókat beolthassanak egy rettenetes kór, a feketehimlő ellen, ahhoz kell, hogy tudományos laboratóriumokban előállítsák azt a szérumot, mely az oltás céljából szükséges. így van ez a kultúrpolitika terén is. Ahhoz, hogy a magyar néptanító igazi magyar kultúrát vihessen be népünk milliói közé, kell, hogy a magyar kutatóintézetekben és könyvtárakban, a magyar laboratóriumokban és klinikákban komoly, tudományos munka folyjék. Mi azonban nem azt akarjuk, hogy nemzetközi kultúrát oltsanak be a magyar nép széles rétegeibe. Hisz akkor kiforgatnók azt nemzeti nivoltából és a magyar néptanító csak idegen kultúrának lenne utazóügynöke, *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.)* commis voyageurje. Mi azt akarjuk, hogy a magyar agyvelőkben teremjen meg az a kultúra, mely kimegy az Alföldre, a Dunántúlra és ott népszerűsíteni fogja a magyar tudományt. *(Zaj Ű szélsőbaloldalon.)* Ha önök nem ilyen kultúrát akarnak a tömegekbe vinni, akkor önök nem építeni, hanem rombolni fognak. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. Zaj és közbeszólások a szélsőbaloldalon.)*

Én négy évig voltam népoktatásügyi államtitkár és tíz évig vittem a Julián-egyesület ügyeit, mely a Szlavóniában élő magyarok részére népiskolákat létesített és így mindenestre fogom méltányolni tudni a népművelődés nagy érdekeit, de ismételten hangsúlyozom, hogy mi nem akarunk nemzetköziséget, mi magyar elmékben kitermelt tudományosságot akarunk. *(Vanczák János közbeszólása. Zaj a jobboldalon.)*

Ha most azt vizsgálom, hogy ezt a magyar kultúrát milyen intézményekben lehet fejleszteni, akkor elsősorban három intézményt látok. Az első a Magyar Tudományos Akadémia. A kormányzó úr ő főméltósága e tekintetben megragadta az iniciatívát és a kormány az ezévi munkálatokra hatmilliót bocsátott a Magyar Tudományos Akadémia rendelkezésére, mely összeg mindenestre elégséges lesz arra, hogy a legégetőbb szükségletek egyelőre kielégítést nyerjenek.

Még a háborút megelőző időkben két egyetem felállítását határoztuk el, egyet Pozsonyban és egyet Debrecenben. A nemzeti katasztrófa után a pozsonyi és a kolozsvári egyetem hontalanná lett és örök dicsőségére fog válni hivatali elődeimnek és a pénzügyminiszter uraknak is, hogy a nemzeti összeomlás idején nem csüggedtek el, hanem elhatározták ezen egyetemeknek Pécssett és Szegeden való fenntartását. Talán sokan vannak, akik vitatják, hogy ifjaink a megmaradt két

egyetemen, Budapesten és Debrecenben is elvégezhetnék tanulmányait, miért tartsuk hát fenn a másik két egyetemet is. Az ilyen vélekedés csak az egyetemi intézmény teljes félreértésén alapulhat. Hiszen az egyetemek nemcsak tanító-, hanem egyúttal kutatási intézetek is. És amikor a legutóbbi debreceni utam alkalmából főleg az orvosi fakultások elméleti intézeteiben és laboratóriumaiban, de a klinikákon is megjelentem, igaz örömmel állapítottam meg, hogy ott nemcsak tanítói munka van kialakulóban, hanem komoly kutatási munka is és ennek hatása alatt készséggel megígértem az ott dolgozó fiatal tudósoknak és orvosoknak, hogy hajlandó vagyok egy orvosi szaklapot alapítani, hogy abban tudományos munkásságuk eredményeit közzétehessek.

Egy egyetem csak akkor életképes, ha ott tudományos szellem él, ha ott tudományos munka folyik. *(Zaj a szélsőbaloldalon. Közbeszólások.)*

Hála Istennek, amint személyesen meggyőződtem a Debrecenben kialakuló orvosi fakultáson, ez a munka folyik és a tudományos szellem minálunk megvan. Nekünk magyaroknak nagy nemzeti előnyeink mellett megvan az a hibánk, hogy szeretjük minden dolgunkat lekicsinyelni. Becsüljük meg azt, ahol kemény munka lüktet.

Az Akadémián és az egyetemeken kívül a tudományok termelésének harmadik nagy fókusa közgyűjteményeink: könyvtáraink, levéltáraink, múzeumaink. Ezeknek belső értékét van hivatva az én tiszteletteljes nézetem szerint előmozdítani az a javaslat, amelyet bemutatni szerencsém volt. Az összeomlás után anyagi erőink is megfogyatkoztak és én mély hálával vagyok lekötelezve az egymást követő pénzügyminiszter uraknak azért, mert nem szorították meg azokat az anyagi eszközöket, amelyek nemzeti művelődési intézeteink fenn tartására szükségesek; viszont, hogy megadták a szükséges fedezetet, ez mireánk azt a kötelezettséget rója, hogy iparkodjunk azoknak teljesítőképességét a lehetőségig fokozni. Azon kell lennünk, hogy megmaradt kultúrintézményeink kifejtsék azon munkának maximumát, amelynek kifejtése egyáltalában lehetséges.

A laikus ember, aki gyakran látja, hogy milyen gyér közgyűjteményeink látogatása, különösen a múzeumokkal szemben, felvetheti a kérdést, vajjon megvan-e a múzeumügynek, a közgyűjteményügynek az a belső értéke és nemzeti jelentősége, amelyet egyes idealisták annak tulajdonítanak. De a közgyűjtemények értékelésénél nem szabad a súlypontot kizárólag arra vetni, hogy szám szerint hány ember

nézi meg, hány ember látogatja azokat. Az igazi súlypont voltaképpen azon a tudományos munkán van, amelyet az illető közgyűjtemények tudományos tisztviselői kara kifejt. Hiszen minálunk, ahol a társadalmi áldozatkészség a tudományok és művészetek támogatására, sajnos, vajmi kevés, a tudományok művelésénél a súlypont az egyetemekre és arra a csekély számú tudományos stallumra esik, amely ezen kívül még fennáll. És ha kérdem, hol vannak ezek az állások, a felelet nem lehet más, mint az, hogy közgyűjteményeink keretében. Én remélem, hogy ezeknek a tudományos állásoknak számát mintegy százra sikerülni fog felemelni és ha száz ember tudományos téren komolyan dolgozik, akkor számottevő eredményeket is érhet el. (*Giesswein Sándor: Protekció útján jutnak oda!*)

Csodálom a t. közbeszóló képviselő úr megjegyzését. (*Mozgás half elől. Elnök cseppet.*) Hiszen javaslatom éppen azt célozza, hogy a politikai befolyásoknak esetleg kitett minisztereknek eddigi teljes kinevezési joga korlátoztassék és a jelölés joga magának az autonóm közgyűjteményeknek adassék meg. Ha a t. közbeszóló képviselő úr a javaslatnak ezt a célját nem ismerte fel, akkor a javaslatot el sem olvasta. (*Mozgás balfelől.*)

Javaslatom az intézkedéseknek két nagyobb csoportjából áll. Az egyik megteremti a magyar állami alkalmazottaknak új státusát: a tudományos tisztviselőkét. És ez megtörténik az államnak újabb anyagi megterhelése nélkül, mert csak meglévő állásokat kommaszszálunk összesített létszámba, mert a javaslat egyik alapvető rendelkezése az, hogy az egyes közgyűjteményeknél alkalmazásban lévő törpe státusokat egy nagy összlétszámban egyesítjük, ami által rendszeres előmenetel lesz lehetséges. Ennél a pontnál a pénzügyminiszter úr t. barátommal egyetértőleg hozzájárulok Usetty t. képviselő-társamnak ahhoz a javaslatához, hogy a közgyűjteményeknél a tudományos tisztviselői karban a szolgálat a VIII. fizetési osztályban kezdődjék. Mert az a fiatal ember, aki azokat az elméleti ismereteket megszerezte, amelyek szükségesek ahhoz, hogy valaki egy nagy közgyűjtemény keretében tudományos tisztviselői karban foglaljon helyet, valóban megérdemli azt, hogy szolgálatát a VIII. fizetési osztályban kezdje. Eddig a közgyűjteményeknél alkalmazott egyéneknek minősítése egységesen szabályozva nem volt. Hogy ide protekció révén dilettantizmus be ne törjön, korlátot kívántam a javaslatban felállítani, amely abból áll, hogy a legnagyobb magyar tudományos kvalifikáció: a doktorátus, a mérnöki oklevél minősítsen arra, hogy

valaki nagy gyűjteményeinkhez kinevezhető legyen. A közbeszólásra válaszolva kijelentem, hogy meg akarom védeni nagy közgyűjteményeinket a protekció s a protekció révén a dilettantizmus betörésével szemben is. Ennek olyanféleképpen akarok gátat vetni, hogy az az autonómia, amelyet közgyűjteményeinknek adni akarok, az autonómia szerve: a közgyűjteményi tanács lesz hivatva az egyes megüresedő állásokra jelölni és a miniszternek eddigi korlátlan kinevezési joga oda fog korlátozottni, hogy a miniszternek a jelölésekkel szemben csak visszautasítási joga lesz és csak olyan egyént nevezhet ki, illetőleg hozhat az államfőnél javaslatba, akit a megkonstruálandó autonómia arra az állásra jelölt.

Ezekben ismertettem javaslatom első intézkedési csoportját, amely hivatva van garantálni, hogy nagy gyűjteményeink tudományos tisztviselői sorába csak olyanok léphessenek be, akik igazán alkalmasak tudományos pályára.

Javaslatom második alapvető rendelkezése az, hogy öt nagy közgyűjteményünket egyetlen jogi személyiség keretébe foglalja össze: az *Országos Magyar Gyűjteményegyetembe* és hogy ennek igen messzemenő önkormányzati jogokat biztosít. Mikor javaslatomat benyújtottam, a létrejövő új önkormányzati testnek, új jogi személyiségnek nevet még nem adtam. Nem találtam meg az eléggé jellegzetes nevet. Javaslatomat azonban több tudós barátommal közöltem és ezek közül Concha Győző professzor úr, a magyar jogi kar egyik büszkesége, nekem atyai barátom, egy levelében felhívta figyelmemet arra, hogy nevezzük a létrehozandó új jogi személyiséget Országos Magyar Gyűjtemény egyetemnek. Én ezt a kifejezést rendkívül jellegzetesnek tartom és ezért el is fogadom.

A t. Nemzetgyűlés tudni méltóztatik, hogy az egyetem nem iskolát jelent, hanem tulajdonképpen a római jog értelmében egyetemet, öszszeséget. Azonkívül az »egyetem« szónak egy másik színezete is van: az általánosság, az egyetemlegesség, s így ez a műkifejezés arra is alkalmas, hogy a legkülönbébb irányú és természetű gyűjteményekből alakuló egységet markánsan megjelölje. Ez a jogi személyiség magában foglalja az összes nagy könyvtárakat, művészeti, természet-tudományi és néprajzi gyűjteményeket. Az előadó úr tehát hozzájárulással javaslatba fogja hozni, hogy a létrejövő új önkormányzati testet gyűjteményegyetemnek nevezzük.»

Az államtól különálló jogi személyiséget kívánok közgyűjteményeinknek adni. Méltóztatnak tudni, hogy a kiegyezésig Magyaror-

szag, a magyar állam művelődéspolitikai téren vajmi csekélyét tehetett; a bécsi tényezők ettől visszatartottak bennünket. A Nemzeti Múzeum is közadakozásokból jött létre. Tehát csak a tradíciót követjük, mikor ezen gyűjtemények felett az államnak nem óhajtunk olyan befolyást biztosítani, amely erkölcsileg meg sem illetheti, s az államtól különálló jogi személyiséget ezen közgyűjtemények egyetemének mi megadjuk. De külön jogi személyiséget kreálnak mindenhol Európában akkor is, ha a társadalmi áldozatkészséget igyekeznek felkelteni. Amint az indokolásban is megemlítettem, az adóhivatal nem az az intézmény, amely erre a célra alkalmas volna, mert hiszen az államnak önként senki sem adakozik, hiszen az államnak lerójuk az adóinkat.

Ha az ember a társadalmi áldozatkészségre akar apellálni, akkor külön jogi személyiséget konstruál azért, hogy azok az adományok, amelyeket remél, ne az állampénztárba folyjanak be, hanem a jogi személyiséghez, amely azután azokat hivatásszerűleg használja fel. Usetty igen tisztelt képviselő úr javasolta is, hogy a törvényben kifejezetten kimondassék, hogy amennyiben valaki nagy közgyűjteményeink egyikére vagy másikára ad, az adomány mindig az adakozó intencióinak megfelelően használtassék fel. Azt hiszem, hogy a 3. § régi 10., illetőleg új 11. pontjában megfelelően kifejezésre is jut ez a gondolat.

Mikor a törvényjavaslatot barátaimmal, a múzeumok főigazgatóival letárgyaltam, felmerült az az eszme is, hogy ne létesítsünk-e minden egyes múzeum számára külön jogi személyiséget, hogy ne konstruáljunk-e az Országos Levéltárból, a Nemzeti Múzeumból stb. külön jogi személyiséget. Ezek azonban keskeny alapot képeztek volna, törpe alakulatok lettek volna s az erők szétforgácsolására vezettek volna. Ha azonban mi öt nagy közgyűjteményünket egy nagy önkormányzatba foglaljuk össze, akkor abban együtt lesz a bevonandó egyetemi tanárok révén – hogy úgy mondjam – a magyar tudományosságnak színe-java. S ha ez a szervezet azután egyszer a szavát felemeli, – s az igazságügyminiszter úr ő excellenciája meg is ígérte nekem, hogy a benyújtandó törvényjavaslatba felvesz egy olyan rendelkezést, mely szerint a Gyűjteményegyetem képviselője is tagja lenne a felállítandó felsőháznak – ha az így létrejövendő igen széles autonómia s az abban már felölelt tudományosság széles köre egyszer szót emel, akkor annak révén úgyszólván a magyar tudományosság fog megszólalni és ennek meglesz a visszhangja úgy a törvényhozás két házában, mint a magyar nemzet egészében. *(Helyeslés.)*

Ezért határoztam el magamat arra, hogy nem kis, gyenge önkor-

mányzati testeket létesíték, hanem egyetlen nagy, erős jogi személyiséget, amely úgyszólván az egész magyar tudományosságot képviseli. Az előttem szólott képviselő urak joggal hangsúlyozták, hogy épségben kell tartani az egyes intézetek különállását. Ezt nem is kívánom érinteni. Az egyes intézetek élén álló főigazgatókon nagy felelősség, tudományos felelősség nyugszik. Ők irányítják annak az intézménynek tudomány- és művészet-politikáját. Éppen azért, ha a 3. § egyes rendelkezéseit át méltóztatnak olvasni, amely az új önkormányzati test nevében eljárni hivatott Tanács hatáskörét rendezi, egyetlen egy olyan pontot nem fognak látni, amely az igazgatónak önállóságát korlátozná; kizárólag azokat a jogokat ruházom át a létesítendő új tanácsra, amelyeket eddig a vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetőleg minisztérium gyakorolt. Ezek a tennivalók pedig természetüknél fogva szigorúan tudományos és művészeti tennivalók, amelyeket a dolog természeténél fogva az adminisztráció a bürokráciától mentesen csak a szaktudás és az arra való rátermettség van hivatva végezni.

Törvényjavaslatom megkoncipiálásánál két rendszer között választhattam. Az egyik lett volna az abszolutisztikus, sőt mondhatnám az autokrata rendszer, mely egyetlen egy embert, egy intendánst, mondjuk főigazgatót állított volna nagy tudományos közgyűjteményeink élére. Azok, akik ezen rendszer mellett érvelnek, hivatkozni szoktak az ókorból Periklészre és Augustus római császárra; hivatkoznak továbbá Lorenzo di Medici-re és Frederico di Montefeltre-re, a nagy renaissance pápákra, XIV. Lajosra, II. Maximilián bajor királyra, szóval: a nagy mecénásokra. Én azt hiszem, hogy századonként visszatérő zsenikre nagy intézményeket túlméretezni nem szabad. A magunk intézményeit úgy kell megalkotnunk, hogy azok normális viszonyok között, nagy lángelmék születése nélkül is funkcionáljanak. Éppen azért nem is abszolutisztikus vagy autokratikus alapon építettem fel törvényjavaslatomat, hanem az önkormányzati eszme alapján. *(Helyeslés.)* Ha nézem azt, hogy a modern korban a nagy mecénások hogyan szervezték meg a maguk nagy alkotásait, akkor azt látom, hogy például az amerikai Rockefeller nem maga intézi alapítványainak nehéz, világraszóló ügyeit, hanem egy szakemberekből álló kollégiumot létesített erre a célra. Ezen az úton indul el az én törvényjavaslatom is: az önkormányzat útján. Az egyetlen autonómiája analógia lehet e tekintetben is. Természetes, hogy a törvényjavaslat csak önkormányzati szervezetet adhat; az önkor-

mányzati szellemet azoknak a férfiaknak kell majd magukkal hozniok, akik hivatva lesznek ezt az autonómiát megvalósítani. Éppen azért a közgyűjtemények tanácsát úgy koncipiáltam meg, hogy abban csak olyan férfiak vesznek részt, akikről joggal feltehető, hogy az önkormányzati érettség tanújelét adták.

Kik fognak ebben a Tanácsban résztvenni? Készt fognak benne venni a múzeumi főtisztviselők, akik a maguk gyűjteményét szükségképp ismerik, hiszen egy életet töltöttek azok mellett; részt fognak venni egyetemi tanárok, akik az egyetemi autonómiából már magukkal hozzák az önkormányzati életnek gyakorlati ismeretét és részt fog venni öt műértő mecénás is. S ennél a pontnál meg akarom nyugtatni Nagy János igen tisztelt barátomat abban a tekintetben, hogy nem szükségképp mecénásokat, adakozókat kell oda kinevezni. A javaslat a »lehetőleg« szót használja, ami jogilag annyit jelent, hogy ha megfelelő ilyen férfiak nem találhatnának, akkor, természetesen, kinevezhetők más műértők is. De nem helyezkedhetem az egyes-hivatalnoki elv, egy főigazgatóság létesítésének alapjára azért sem, mert az állam mai pénzügyi helyzetében új hivatal kreálását javasolni nem szabad. Akkor, amikor kénytelenek vagyunk a néptanítók százait elbocsátani, mert az állam pénzügyi helyzete így kívánja, bűn lenne az, hogy új hivatalokat kreáljunk a IV. vagy V. fizetési osztályba. Éppen azért, t. Nemzetgyűlés, a javaslat a nobile officiumban eljáró elnökön kívül az ügyvezető alelnökséget sem szervezi meg, mint külön állást, hanem úgy rendelkezik, hogy az öt közgyűjtemény főigazgatói váltakozva két-évenként fogják betölteni az ügyvezető alelnöki tiszteket és el fogják látni mindazokat a tennivalókat, amelyek ebből a törvényjavaslatból kifolyólag keletkeznek. Hangsúlyozom tehát, hogy nincs szó új hivatalok kreálásáról; a főigazgatók készséggel vállalkoztak arra, hogy a felmerülő kulturális tennivalókat el fogják intézni.

Az önként értődik, hogy egy közönséges önkormányzati sémával, egy egységesen megalkotott önkormányzati kollégiummal itt célt érni nem lehet, mert hiszen a Gyűjteményegyetemben egyesíteni fogunk igen különféle szervezeteket. Egyesíteni fogunk könyvtárakat, művészeti gyűjteményeket: a Szépművészeti Múzeumot, az Iparművészeti Múzeumot, a Nemzeti Múzeum régiségtárát – amelyben, mint méltóztatik tudni, művészeti tárgyak nagy számmal foglaltatnak – és egyesíteni fogunk természettudományi gyűjteményeket: ásványtárát, növénytárát, állattárát, a néprajziak tárát és így természetes, hogy a mi gyűjteményünk igen heterogén természetű lesz. Ennek megfelelően

a differenciálódó szaktanácsok rendszerét kell követnem: azt a rendszert, hogy plénumban a létesítendő Tanács igen ritkán, csak egészen általános kérdésekben fog eljárni és a munka vagy szaktanácsokban, vagy igazgatótanácsokban fog folyni. Ahol szigorúan szakkérdésekről lesz szó, ott kisebb, ötös szaktanácsot létesítünk, mindig azon közgyűjtemény vagy a közgyűjtemény azon osztálya érdekeinek megfelelően, amelyről szó van. Ahol pedig adminisztratív ügyekről van szó, ott igazgatótanács fog eljárni, amelyben részt fognak venni a nagy gyűjtemények főigazgatói: az az öt főigazgató, akiről azután igazán fel lehet tételezni, hogy rendelkeznek azokkal a közigazgatási ismeretekkel, amelyek közgyűjteményeink vezetéséhez, adminisztrálásához okvetlenül szükségesek.

T. Nemzetgyűlés! Mi önkormányzati téren eddig is tettünk jelentékeny kísérleteket. Hogy ezeket a kísérleteket nagyobb siker nem koronázta, abban jelentékeny része volt annak, hogy a létrehozott önkormányzati szervezeteknek nem adtunk kellő hatáskört és csak a véleményadás és nem a határozathozatal jogával ruháztuk fel azokat. Már pedig olyan szervezetek, amelyeknek nincs érdemleges hatáskörük, amelyek csak véleményt mondhatnak és nem határozhatnak, igazi hatékony munkát ki nem fejthetnek, sőt az azoknak kötelékébe bevontak is csakhamar felvetik magukkal szemben a kérdést, hogy voltaképpen ér-e valamit az ő közreműködésük; nem felesleges emberek-e; csakhamar elkedvetlenednek és az egész önkormányzati kísérlet dugába dől. *(Helyeslés.)* Azért ez a javaslat érdemleges és nagy hatáskört biztosít a létesítendő gyűjteményegyetemi tanácsnak.

Megilleti a jelölés joga a tudományos állásokra és a miniszter csak olyan egyént nevezhet ki, akit a létesítendő tanács jelöl. Azok tehát, akik a protekció betörése miatt aggodalmaskodnak, ennél a pontnál teljes megnyugvást találnak. Meg fogja állapítani a tanács az egyes közintézmények gyűjtési köreit is és amennyiben e tekintetben rendszertelenség mutatkozik, rendelkezhetik majd abban a tekintetben, hogy egyik vagy másik muzeális vagy levéltári objektum egyik gyűjteményből a másikba áthelyeztessék. A közgyűjtemények vagyonának elidegenítésében, különösen a műtárgyak eladásában, aukció vagy csere útján való értékesítésében a véleményadás messzemenő joga fogja megilletni. Szabályrendelet-alkotási joga lesz a tanácsnak úgy önmagára, mint a fennhatósága alatt álló közgyűjteményekre nézve. Költségvetési és zárszámadási joga lesz, amennyiben az az állami budget-jog érintése nélkül egyáltalában megkonstruálható. Fordulni fog a hazai

közönséghez, főleg az adakozókedv, az adakozási morál felkeltése iránt, amire az állam mai rossz pénzügyi helyzetében okvetlenül szükség van, és fordulhat a külföldre is, különösen a nemzetközi könyvcsere szervezése dolgában, ahol bizony eddig, sajnos, nagy tarkaság és tervszerűtlenség mutatkozott.

T. Nemzetgyűlés! Amint hangsúlyoztam, széleskörű autonómiát kívánok biztosítani közgyűjteményeinknek, mert itt tudósok autonómiájáról van szó. Egy zászlóaljat vagy egy pénzügyigazgatóságot egészen másként kell vezetni, mint tudósokat és művészeket. Én egy fél életet töltöttem tudósok körében és mindig csodálkoztam azon, hogy egyes emberek azt mondták, hogy tudósokkal nehéz bánni. Én mindig azt találtam, hogy nagyon könnyű velük bánni, csak bizonyos szempontokat kell szem előtt tartani, amelyeket egy tudós ember joggal megkövetelhet, hogy vele szemben érvényesüljenek. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Ezt a szempontot, az adminisztrációnak a tudomány előtt való ezt a tiszteletteljes meghajlását van hivatva kifejezésre juttatni az a törvényjavaslat, amelyet van szerencsém benyújtani.

És amikor én nem az abszolutizmus útján jártam, amikor nem egyetlen főigazgatót akarok nagy gyűjteményeink élére állítani, hanem egy önkormányzatot, akkor azt hiszem, hogy hagyományos magyar utakon járok, mert talán a magyar jogfejlődésnek, a magyar jogalkotó géniusznak legszebb alkotása éppen a közigazgatási önkormányzat terén létesült. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Mi lehet szebb valami, mint a XVI. századtól a XIX. század közepéig a magyar vármegye volt? És hogyha a fejlődő kor esetleg kötelez bennünket arra, hogy egyik vagy másik önkormányzati testünket megreformáljuk, vagy éppen – amit én mindig sajnálok – államosítsuk, akkor gondoskodnunk kell arról, hogy a magyar nemzet élő fája mindig újabb és újabb önkormányzatokat teremjen, mert az önkormányzat a szabadság közigazgatási joga. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Én pedig az utóbbi időkben átélt csalódások után sem akarok felhág y ni azzal a rám nézve drága eszmével, amelyet egyesek illúzióknak nevezhetnek, hogy a magyar nemzet a szabadság nemzete, amely csak akkor igazgatható jól, ha bizonyos tereken megvan a maga önkormányzata. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Nem az abszolutizmus, hanem a szabadság, a szabadságot jogilag kifejezésre juttató önkormányzat alapjára fektettem tehát a magam törvényjavaslatát, amely – meg vagyok róla győződve – hogyha a t. Nemzetgyűlés elfogadja, előre fogja vinni a magyar tudományosságot azon az úton, amelyen apáink jártak, amelyen a mai nemzedék legjobbjai jár-

nak és amelyen a mi fiaink kell hogy járjanak. (*Élénk helyeslés.*) Ezen az alapon, ettől a meggyőződéstől áthatva kérem a t. Nemzetgyűlést, méltóztassék törvényjavaslatomat általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni. (*Élénk éljenzés és taps a jobboldalon.*)

II.

1922. évi XIX. törvénycikk

nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről.¹

(Kihirdetett az Országos Törvénytárban 1922. évi szeptember hó 1. napján.)

Emlékeztül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

*1. §. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem és annak Tanácsa.*²

Nemzeti nagy közgyűjteményeink, úgymint:

1. a Magyar Királyi Országos Levéltár;
2. a Magyar Nemzeti Múzeum közös címébe foglalt *a)* Országos Széchényi-könyvtár, *b)* érem- és régiségtár, *c)* állattár, *d)* növénytár, *e)* ásvány- és őslénytár, *f)* néprajziak tára;
3. az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum;
4. az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és
5. a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem könyvtára (ez utóbbi csak a 10. §-ban megjelölt feltétel bekövetkezése esetén) *egy különálló önkormányzati testet alkotnak, mely az Országos Magyar Gyűjteményegyetem nevét viseli s a következő szakaszokban meghatározott önkormányzati jogait az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa által gyakorolja. Az így létrejövő jogi személyiség adományokat és hagyományokat is elfogadhat.*³

¹ Az eredeti törvényjavaslat címe: »nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről«. A javaslat részletes tárgyalása során Barabás Samu előadó javaslatára történt a módosítás.

² Azl. § címe a javaslatban ez volt: »A nagy közgyűjtemények jogi személyisége és önkormányzata. A Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanács A A törvényjavaslat általános tárgyalásánál bejelentettem, hogy az egy jogi személyiségben egyesítendő intézeteket *Concha Győző ár.* egyetemi tanár indítványára az »Országos Magyar Gyűjteményegyetem« összefoglaló névvel kívánja megjelölni. E javaslatot a részletes tárgyalás során a nemzetgyűlés elfogadta s ennek megfelelően adott e §-nak új címet.

³ Az 5. pont szövege a javaslatban: »... *bekövetkezése esetén) élükön a Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanáccsal egy különálló önkormányzati testet alkotnak. Az így létrejövő jogi személyiség adományokat és hagyományokat is elfogadhat.*

Az intézeteknek ez a jogi helyzete személyzetüknek állami alkalmazotti mivoltát nem érinti.«

A javaslatnál eltérő új szöveg az előadó fogalmazásában azért iktattott be, mert az intézmény új nevet kapott.

2. §. A Tanács szervezete.

A Tanács áll:

1. az intézetek első tisztviselőiből és a Nemzeti Múzeum osztályainak (1. §. 2. a)-f) pont) vezetőiből, akik a Tanácsnak hivatalból tagjai;

2. a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt évre meghívott összesen tíz egyetemi vagy műegyetemi tanárból;

3. a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt évre meghívott öt, lehetőleg olyan műértőből, aki az intézeteknek nagyobb értéket adományozott.

A Tanácsban alakulása és a munkálatok megindulása idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnököl, utóbb a Tanács jelölése alapján öt évről öt évre elnököt nevez ki. Az elnököt akadályoztatása esetén az alelnök helyettesíti, aki a folyó ügyvitelt is ellátja. *Az alelnöki tisztet az intézetek első tisztviselői az 1. § sorrendjében hétévenként váltakozva töltik he.¹* A Tanács titkárait a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeli ki.

A Tanács teljes ülésben jelöli saját elnökét és meghívás alá eső tagjait (3. §. 1. pont) és állást foglal általános elvi könyvtári, levéltári és muzeális kérdésekben; egyébként szaktanácsban vagy igazgatótanácsban jár el. A 3. §. 2. és 5-7. pontjaiban felsorolt esetekben (az 5. §. harmadik bekezdésében megjelölt esetek kivételével) ötös szaktanácsot kell alakítani, mely az elnökön kívül két intézeti tudományos tisztviselőből és két más tagból áll, és pedig a) az érdekelt intézet első tisztviselőjéből, o) ha a Nemzeti Múzeumot érdeklő ügyről van szó, ez intézet érdekelt osztályának vezetőjéből, ha pedig más intézetről, akkor a rokon intézet első tisztviselőjéből, és c) a művészeti gyűjteményeknél (ideértve a Nemzeti Múzeum régiségtárát is) a szakmájánál fogva legközelebről érdekelt tanárból és egy műértőből, a többi intézetenél a szakmájánál fogva legközelebről érdekelt két tanárból. Az intézetek első tisztviselőit személyi kérdésekben a tanácsnak saját intézetükre vonatkozó határozatával szemben vétőjog illeti meg. A 3. §. 3., 4. és 8-13. pontjaiban felsorolt esetekben pedig igazgatótanács ül össze, amely az elnökön kívül az intézetek első tisztviselőiből s ugyanannyi tanárból és műértőből alakul, úgy, hogy a tanárok száma a műértők számát legalább eggyel meghaladja.

A Tanács szervezetének és eljárásának részleteit szervezeti szabályzat rendezi (3. § 8. pont és 11. § III. pont), *mely azt is megállapítja, hogy érdekelttség esetén az érdekelt tanács tag helyettesítéséről miként történik gondoskodás.²*

¹ A javaslat eredeti szövege: *»Az alelnöki tisztet a Tanácsban képviselt intézetek első tisztviselői rangjuk sorrendjében töltik be.«* A részletes tárgyalás során az előadó javaslatára és megokolásom szerint azért történt a módosítás, hogy bizonyos időközönben mindegyik intézet első tisztviselőjére rákerüljön az alelnökség. Az eredeti szöveg szerint a főigazgató személyében való változás esetén a rangban fiatalabb főigazgató elesett volna az alelnökségtől.

² A javaslatban nem szerepelt ez a rész. *»... mely azt is megállapítja, hogy érdekelttség esetén az érdekelt tanács tag helyettesítéséről miként történik gondoskodás.«* Az előadó javaslatára történt ez a kiegészítés.

Az ebben a szakaszban felhívott paragrafus-számok eltérnek a javaslat számaiktól, minek az a magyarázata, hogy a 3. §-ba új pont iktatott be.

3. §. A Tanács hatásköre.

A Tanács

1. jelöli saját elnökét és meghívás alá eső tagjait (2. § 2. és 3. pont);
 2. jelöli az intézetek tudományos és közigazgatási tisztviselőit és a tudományos segédszemélyzet tagjait (4. § 1., 2. és 3. pontja) úgy a kezdő állások betöltésénél, mint a magasabb állásra való kinevezésnél;

3. megállapítja a tudományos tisztviselői kar tagjaira nézve a meddőséget és a megférhetetlenséget (7. §);

4. *előterjesztést tesz a korhatárt betöltött tudományos tisztviselőnek állásában megtartása iránt* (8. §);^x

5. az intézetek gyűjtési körének megállapítása és tisztázása által biztosítja azok zavartalan, harmonikus együttműködését; gondoskodik róla, hogy a könyvtári, levéltári és muzeális anyag a megállapított gyűjtési szempontoknak megfelelő helyére kerüljön. A gyűjtési terület megállapításának és az anyag'áthelyezésének kérdésében hozott határozatot a határozat keltétől számított tíz éven belül csak mindkét érdekelt intézet első tisztviselőjének együttes kívánságára lehet újra tárgyalás alá venni;

6. tárgyalja és véleményezi az intézetek anyagának eladás, aukció vagy csere útján való elidegenítésére vonatkozó terveket, melyeket ellenző többség esetén tiltakozó felirattal terjeszt döntés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé;

7. megállapítja az ásatások, továbbá a természettudományi és néprajzi gyűjtések rendszeres tervét és gondoskodik a programnak fokozatos végrehajtásáról;

8. *saját maga és a femhatósága alatt álló nagy közgyűjtemények (1. § 1-5. pont) számára a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával szervezeti és ügyviteli szabályrendeleteket alkot, melyeknél az intézetek különböző természete által megkívánt eltérések figyelembevételével lehető egyöntetűségre kell törekedni. Nagy közgyűjteményeinknél új osztályt létesíteni és meglévőit összevonni vagy megszüntetni csak szervezeti szabályrendelettel lehet;*²

9. tárgyalja az intézetek vezetősége által összeállított költségvetéseket és zárószámadásokat, valamint az intézetek működéséről szerkesztett évi jelentéseket és azokat véleményes jelentéssel a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjeszti. Az adományokból és hagyományokból befolyó összegek felhasználása tekintetében ellenben a Tanács saját hatáskörében határoz s e részben a vallás- és közoktatásügyi minisztert csak a felügyelet joga illeti meg;

10. képviseli az önkormányzati testet (1. §) és nevében jogügyleteket köt;

11. igyekszik a társadalom érdeklődését nemzeti nagy közgyűjteményeink iránt felkelteni, ébrentartani és a közönséget áldozatkészségre indí-

¹ Ezt a rendelkezést a nemzetgyűlés az előadó javaslatára a 8. § értelmében vette föl mint új pontot.

² Ezt a pontot a nemzetgyűlés javaslatomra vette föl a törvénybe.

tani. Az így gyűjtött anyagi eszközöket a Tanács alapszerűleg kezeli és gondoskodik tervszerű felhasználásukról. E mellett szervezeti szabályzatokban az egyes intézetek is felhatalmazást nyerhetnek külön alap létesítésére melybe úgy a gyűjteményeik gyarapítására szolgáló állami javadalmazások mint magánosok részéről kifejezetten az illető intézetnek juttatott adományok és hagyományok rendeltetésszerű felhasználásra beutalandók;

12. tárgyalja és szükség esetén a kívánatos tervszerű egységesség és teljesség szempontjából irányítja az intézeteknek külföldi folyóiratok és könyvek beszerzésére irányuló csereakcióját;

13. véleményt mond azokban a könyvtári, levéltári és muzeális kérdésekben, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjeszt;

14. eljár mindazokban az ügyekben, melyeket a szervezeti szabályzatok (3. § 8. pont és 11. § III. pont) hatáskörébe utalnak. Ily esetekben a szervezeti szabályzatban azt is meg kell állapítani, hogy az illető ügy szak- vagy igazgatótanácsban tárgyalandó-e.

4. §. Az intézetek személyzete és ennek elméleti minősítése.

Az intézet személyzete áll

1. a tudományos tisztviselői karból,
2. a tudományos és műszaki segédszemélyzetből,
3. a közigazgatási személyzetből.¹

A tudományos tisztviselői kar elméleti minősítése rendszerint a bölcsészeti doktorátus. Minősít továbbá bármely egyetemi doktorátus vagy műegyetemi mérnöki oklevél is. A tudományos tisztviselői karban mindössze legfeljebb tíz állásra alkalmazhatók azonban oly doktorátussal vagy mérnöki oklevéllel nem bíró egyének is, akik hivatosságukat kiváló irodalmi vagy gyakorlati működéssel igazolták, ha a jelölő szaktanács egyhangúan vagy legalább négy szavazattal jelöli őket kinevezésre. *A tudományos tisztviselői állásokra a kinevezés a VIII. fizetési osztállyal kezdődik.*²

A tudományos és műszaki segédszemélyzetbe azokat kell sorolni, akik az egyes intézeteknél szükséges különleges technikai szakismerettel bírnak, mint a restaurátor, a gipszöntő, a konzervátor, a fényképész, a mechanikus stb. E személyzet esetleges elméleti minősítését a szervezeti szabályzatok rendezik (3. § 8. pont és 11. § III. pont).

A közigazgatási személyzet minősítésére nézve az állami alkalmazottakra érvényes általános szabályok irányadók.

¹ A törvényjavaslatban a 3. pont szövege: »a közigazgatási személyzetből, mely a) tisztviselőkre, b) kezelőkre és c) alisztekre oszlik.« A részletezést a nemzetgyűlés az előadó javaslatára indokolásom szerint azért hagyta ki, mert törvényeink úgyis felsorolják, melyek a közigazgatási alkalmazottak s ezért itt újból felsorolni nem szükséges.

² Ez a rendelkezés: »A tudományos tisztviselői állásokra a kinevezés a VIII. fizetési osztállyal kezdődik«, Usety Ferenc nemzetgyűlési képviselő indítványára vetett föl.

Az intézetek személyzete az 1-3. pontban felsorolt három csoportban külön-külön összlétszámot alkot. Az alkalmazottakat az egyes intézetekhez a Tanács rendszeres előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter osztja be és számukra kül- és belföldön tudományos megbízásokat is adhat.

5. §. A jelölés és a kinevezés.

A jelölést kezdő állások betöltésénél pályázat előzi meg, melyet a Tanács elnöke ír ki.

A jelölés előadmány alapján történik. Az előadói tisztelet az érdekelt intézet első tisztviselője, kezdő állások betöltésénél kivüle még a szakmájánál fogva legközelebről érdekelt tanár látja el.

A jelölést a tudományos és a közigazgatási tisztviselői karra és a tudományos és műszaki segédszemélyzetre nézve a szaktanács eszközlí (a 2. §. utolsóelőtti bekezdése és a 3. § 2. pontja, a 4. § 1., 2. és 3. pontja) az intézetek első tisztviselőinek és a Nemzeti Múzeum osztályai vezetőinek kivételével, kikre nézve a jelölés az igazgatótanács hatáskörébe tartozik.

A kinevezés, illetve a kinevezésre való előterjesztés joga a vallás- és közoktatásügyi minisztert illeti, aki azonban csak a Tanács által jelölt egyént nevezhet ki vagy hozhat javaslatba, egyébként csak a visszautasítás joga illeti meg. Ha azonban az intézet első tisztviselőjét megillető vétőjognak másodízben történt alkalmazása következtében jelölés nem jöhetett létre, az illető állásra nézve a kinevezés, illetve az előterjesztéstétel teljes joga a vallás- és közoktatásügyi miniszterre háramlik.

Az egyél: közigazgatási alkalmazottakat¹ ellenben az intézet első tisztviselőjének előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Tanács közléjéjéte nélkül nevezi ki.

6. §. A könyvtárnoki, levéltárnoki és múzeumi tisztviselői gyakorlati tanfolyam és szakvizsga.

A 4. §-ban szabályozott elméleti minősítésen felül a könyvtárnoki, levéltárnoki és múzeumi tudományos tisztviselői szakképzés és gyakorlati minősítés rendezése végett a vallás- és közoktatásügyi miniszter az intézetek személyzetének és gyűjteményeinek felhasználásával, továbbá az intézet kötelékén kívül álló szakemberek bevonásával gyakorlati tanfolyamot szervezhet és szakvizsgálatot rendszeresíthet. A törvény életbelépte előtt három évvel s az után alkalmazott tudományos tisztviselők kötelesek a tanfolyamot látogatni és a záróvizsgát, mely egyben a gyakorlati szakvizsga, sikeresen letenni. Aki e köteléségének két év alatt nem felel meg, a szolgálattól elbocsátandó.

A tudományos és műszaki segédszemélyzet gyakorlati kiképzésének ügyét a szervezeti szabályzatok (3. § 8. pont és 11. § III. pont) rendezik.

¹ Az eredeti javaslat e része így kezdődött: »A közigazgatási kezelőket és al-tiszteket (4. § 3. b) és c) pontja)«. Az új szöveg a 4. § 3. pontján történt módosításnak a következménye.

7. §. *A meddőség és a megférhetetlenség.*

Meddőnek tekintendő az a tisztviselő, aki a gondjaira bízott gyűjtemény anyagának könyvtári, levéltári, illetve muzeális és tudományos feldolgozása terén huzamosabb időn át nem fejt ki eredményes tevékenységet.

Megférhetetlennek kell tekinteni azt, aki valamely intézet belbékéjét olyan mértékben bontja meg, hogy a társaival való eredményes együttműködést ezzel lehetetlenné teszi.

Ha a Tanács valakire nézve a meddőséget, illetve a megférhetetlenséget megállapítja, szabályszerű elbánásban részesítése iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztést tesz.

8. §. *A korhatár.*

Meddőség és megférhetetlenség eseteit kivéve az intézetek tudományos tisztviselői hivatalból csakis 70-ik életévük betöltésével nyugdíjazhatók. Jogában áll azonban a miniszternek a Tanács előterjesztésére a magyar tudományosság kimagasló alakjait 70-ik életévük betöltése után is állásukban megtartani, de ily tisztviselők számfelettivé válnak és állásuk betölthető.

9. §. *Az Országos Levéltár.*

Az Országos Levéltár tudományos intézet, melynek hivatása, hogy:

1. levéltári anyagát szakszerűen őrizze, gondozza, rendezze és gyarapítsa, rendszeresen tanulmányozza, tudományosan ismertesse és kiadja, a tudományos kutatásokat végző feleknek erre az engedélyt megadja s őket szakszerű útbaigazításokkal ellátja;

2. a történelmi megvilágítást igénylő kérdésekben a magyar államnak tudományos szakvéleményt adjon;

3. a nemességi ügyekben szakvéleményt adjon;

4. az ott őrzött iratokról hiteles másolatot készítsen.

Az állami főbb hatóságoknak és hivataloknak iratait, melyek 32 évesek és ennél régebbi keletűek, az 1. pontban felsorolt levéltári anyag között leendő további megőrzés végett át kell adni az Országos Levéltárnak. Az átadásnak és a szükségessé váló selejtezésnek módozatait az Országos Levéltár meghallgatása után a minisztérium külön rendelettel szabályozza.

A 2. pontban felsorolt tudományos szakvéleményt az Országos Levéltártól csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetítésével lehet kérni. Ha a tudományos szakvélemény szükségessége tekintetében a vallás- és közoktatásügyi és más érdekelt miniszter között nézeteltérés merül fel, a minisztertanács határoz.

A 3. és 4. pontban felsorolt tennivalókat az Országos Levéltár a vallás- és közoktatásügyi miniszter által rendeleti úton megállapítandó díjak lefizetése ellenében látja el. Az ekként befolyó összegek az Országos Levéltári Alapba utalandók, mely az Országos Levéltár tudományos feladataira fordítandó (3. § 11. pont).

10. §. Jogfenntartás a budapesti tudományegyetem javára.

E törvény a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem könyvtárára nézve csak abban az esetben nyer alkalmazást, ha ehhez az egyetem hozzájárul. Ha ez alapon az Egyetemi Könyvtár a Tanács fennhatósága alá helyeztetik (1. § 5. pont), ez a körülmény a budapesti tudományegyetemnek a könyvtárhoz való egyéb jogait nem érinti.

11. §. Vegyes és átmeneti rendelkezések.

I. Az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár által az őrizetükben levő iratokról kiállított másolatok hiteles másolatok természetével bírnak.

II. *Ha valaki az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karába a Magyar Történelmi Társulat Bécsi Tudományos Intézetétől vagy a Római Magyar Történelmi Intézettől neveztetik ki, amely intézeteknél töltött idő az 1912: LXV. törvénycikk határozmányai szerint beszámításra nem alkalmas, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a pénzügyminiszter előzetes hozzájárulásával az illető részére a kinevezéskor biztosíthatja azt, hogy a főiskolai képzettség megszerzésétől a fent említett tudományos tisztviselői karba történt kinevezettség eltelt idő vagy annak egy meghatározott része az ellátás megállapításánál az 1912: LXV. törvénycikk értelmében beszámítható szolgálati időhöz hozzá fog számíttatni. A jelen szakasz alapján hozzászámítható időnek tartamát a polgári időszámítás szerint kell meghatározni és az tíz évet meg nem haladhat!*

III Az első szervezéskor a Tanácsnak tanár- és műértő-tagjait (2. § 2. és 3. pontja) a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes jelölés nélkül hívja meg s első alkalommal a Tanács szervezeti és ügyviteli szabályzatát is rendeleti úton maga állapítja meg (3. § 8. pont).²

IV. Ha a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Tanács munkálatainak megindulása után a Tanács elnökségétől visszavonul (2. § második bekezdése), az elnököt a Tanács előterjesztésére az első öt évi időköz hátralevő részére nevezi ki.

V. *E törvény életbeléptétől számított öt év alatt a tudományos tisztviselői karba való kinevezésre minősít a középiskolai tanári oklevél is. (4. §).³*

VI. Az intézetek személyzetének összlétszámba való egyesítése (4. §. utolsó bekezdése) alkalmazásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter a tudományos tisztviselői karra vonatkozólag az illető tisztviselők tudományos és szolgálati érdemeire való tekintettel rangsort készített és itt az esetleges helyesbítéseket

¹ Ez a pont az előadó javaslata alapján kívánságomra vététt föl.

² A javaslat eredeti szövege: » Az első szervezéskor a Tanácsnak tanár- és műértő-tagjait (2. § 2. és 3. pontja) a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes jelölés nélkül hívja meg A AZ ez után következő kiegészítést a közoktatásügyi bizottság javaslataára vette föl a nemzetgyűlés a törvénybe.

³ Ezt a rendelkezést Usety Ferenc nemzetgyűlési képviselő indítványa alapján és kívánságomra vette föl a nemzetgyűlés az előadó fogalmazásában.

foganatosítja. E rangsor megállapítása alkalmával a vallás- és közoktatásügyi miniszter a személyzet bármely tagját szabályszerű elbánás alá vonhatja.¹

VII. A törvény 1. §-ában felsorolt közgyűjtemények ingatlanainak és ingóságainak az Országos Magyar Gyűjteményegyetemre való átruházása, továbbá a Gyűjteményegyetem javára tett adományok és hagyományok vagyonátruházási illeték alá nem esnek.²

VIII. A vidéki közgyűjtemények ügyeinek rendezéséről a vallás- és közoktatásügyi miniszter köteles külön törvényjavaslatot a nemzetgyűlés (országgyűlés) elé terjeszteni.

IX. A törvény életbeléptével hatályukat veszítik a vele ellentétes összes jogszabályok s ezek sorában az 1883. évi I. t.-c. 13. §-ának az *Országos Levéltárra vonatkozó rendelkezései is.*³

12. §. Végrehajtási záradék.

E törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter bizatik meg.

E törvénycikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvénycikket, mint a nemzet akaratát, mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom.

Kelt Budapesten, ezerkilencszázhuszonkettedik évi augusztus hó harmincadik napján.

Horthy Miklós s. k.
Magyarország kormányzója.

Gróf Bethlen István s. k.
m. kir. miniszterelnök.

¹ Ez a pont a javaslatban így szólt: »Az intézetek személyzetének összlétszámba való egyesítése (4. § utolsó bekezdése) alkalmával a vallás- és közoktatásügyi miniszter a személyzet bármely tagját szabályszerű elbánás alá vonhatja.« A törvénybe iktatott szöveget a nemzetgyűlés Usetty Ferenc nemzetgyűlési képviselő fogalmazásában fogadta el.

² Ez a rendelkezés kívánságomra az előadó javaslata alapján vétetett föl a törvénybe.

³ A javaslat szövege így szólt: »A törvény életbeléptével hatályukat veszítik a vele ellentétes összes jogszabályok s ezek sorában az 1883. évi I. t.-c. 13. §-a is.«. A módosítás az előadó javaslatára történt.

Indokolás

a »nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről« szóló törvényjavaslatához.¹

Nemzeti nagy közgyűjteményeink, úgymint a m. kir. Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum közös címébe foglalt 6 gyűjtemény: az Országos Széchenyi-könyvtár, az érem- és régiségtár, az állattár, a növénytár, az ásvány- és őslény tár és a néprajziak tára, továbbá az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem könyvtára nemcsak azért bírnak különös jelentőséggel, mert gyűjteményeik és táraik nagy művelődési értékeket őriznek, hanem azért is, mert tisztviselőik sorában a magyar tudományosság számos kimagasló tagja foglal helyet. Társadalmunk szegénysége, a magán tudománypártolás majdnem teljes hiánya s a tudományos magánegyesületeknek ebből folyó pangása mellett az egyetemeken kívül az ez intézményeknél szervezett állások úgyszólván az egyedüli tudományos állások hazánkban. Ezért ez intézményeknek és alkalmazottaik személyi ügyeinek valóban szakszerű igazgatásáról való gondoskodás tudománypolitikánk egyik jelentős feladata.

E cél elérése két különféle rendszer alkalmazásával kísérlelhető meg. Vagy az egyes hivatalnoki elv alapján egy intendáns, egy főigazgató kinevezésével, mint ahogy az az állami színházaknál szokásos és mint ahogy azt a poroszok a berlini múzeumoknál tették; vagy az önkormányzati elv alkalmazásával, a gyűjtemények tudományos vezetőiből és az intézetek keretén kívül álló szakemberekből és műértő mecénásokból alakítva meg a különleges tudományos igazgatást ellátni hivatott kollégiumot. Az organizálásnak egyik főelve, hogy minden szervezetnek az intézésére váró ügyek természetéhez kell alkalmazkodnia. Így a gyors mozgást és határozott cselekvést igénylő színház csak az igazgatói rendszer alkalmazásával vezethető célszerűen. A tudományos gyűjteményeknek nagyobb elmélyedésre és szé-

¹ A törvény indokolása az általam a nemzetgyűlés elé terjesztett eredeti törvényjavaslatához készült. (L. a törvéynél a jegyzetekben ismertetett eredeti szöveget). A kihirdetett törvény rendelkezései és az indokolás között mutatkozó eltérések a nemzetgyűlés által a törvény szövegén eszközölt módosítások következményei. Az indokolás 1922. július 26-án kelt.

lesebbkörű tanulmányozásra szoruló dolgai ellenben inkább szak-
tanácsokban intézhetők alkalmasan. Közgyűjteményeink heterogén
természete mellett egyetlen intendáns nem is bírhatna azokkal a szak-
ismeretekkel, melyek a sikeres működésnek nélkülözhetetlen előfel-
tételai. De mindettől eltekintve, az állam pénzügyeinek mai helyzete-
tében újabb hivatal szervezése kizártnak látszik. Az önkormányzati
elv alapjára helyeztem tehát törvényjavaslatomat, mely az intéze-
teket a felállítandó Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanács fenn-
hatósága alatt egy az államtól különálló jogi személyiségben fog-
lalja össze s az így létesülő egységes szervezetnek szakügyekben meg-
felelő autonómiát biztosít. Nagy nemzeti kulturális intézményeink
javasolt új szervezete sok tekintetben hasonlít egyetemeink autonó-
miájához, mely rendszer tudományos intézetek igazgatására tapasztalás
szerint sokkal alkalmasabb, mint a tisztán bürokratikus, minisz-
teriális adminisztráció, s ezen felül kellő védelmet nyújt főleg az ellen,
hogy politikai befolyás vagy protekció férkőzzék hozzá a tisztán tudomá-
nyos szempontok szerint összeválogatandó személyzet kineve-
zéséhez. Általában az államosítás és a vele járó bürokratikus adminis-
tráció az utolsó félszázadban minálunk határozottan túltengett az
önkormányzati eszme rovására, ami az egyéni kezdeményezésre az
egész vonalon bénítólag hatott és különösen a finomabb kezelést
igénylő szellemi és közművelődési ügyeknél kétszeresen károsnak bizo-
nyult. Törvénnyel természetesen csak önkormányzati szervezetet
lehet létesíteni, az önkormányzati szellemet azoknak a férfiaknak kell
magukkal hozniok, akikből az új intézményt vezetni hivatott kol-
légium alakul. És az önkormányzati élethez szükséges erkölcsi és szel-
lemi képességeket kiknél tételezhetjük fel inkább, mint azoknál aki-
ket méltóknak találtunk arra, hogy nagy közgyűjteményeink élére
állítsuk, és azoknál a professzoroknál, akik az egyetemi autonómia
keretében már egyébként is bele vannak gyakorolva az ügyeknek
önkormányzati intézésébe. Bizton remélhető, hogy a közgyűjtemé-
nyeink autonómiájának megalapozására hivatott szakemberek és
műértő mecénások nemcsak önkormányzati képességet hoznak majd
az új szervezetbe, hanem a törvény által létesített tág keretbe nagy
szaktudást, kiváló műizlést, eszméket és koncepciókat visznek be s a
gyűjtemények igaz szeretetét.

Művelődési politikánk égető feladata lenne továbbá a Nemzeti
Múzeum természettudományi és néprajzi gyűjteményeinek, meg-
régiségtárának önállósítása s az így létesülő külön múzeumok szá-

mára egy-egy külön palota emelése. Ez a megoldás azzal az előnnyel is járna, hogy az egészen más gondolatkörbe tartozó természettudományi rész a többi gyűjteménytől elválna s így a jövőben egészen heterogén anyag és szakszemélyzet nem állna egységes közvetlen igazgatás alatt. A jelzett megoldás esetén Pollák szép múzeumkörüti palotája kizárólag nemzeti könyvtár céljaira szolgálhatna. De állami pénzügyeink mai helyzete és az építkezés drágasága következtében erre egyelőre nem gondolhatunk. Már az is igen öröndetes, hogy az Országos Levéltárnak a háború következtében befejezetlenül maradt palotáját ez év őszén végre használatba vehetjük. E részben megnyugtatásunkra szolgálhat, hogy a világháború következtében külföldön sincsenek sokkal kedvezőbb viszonyok. Amint a porosz kultuszminiszternek a berlini múzeumok külső alakulásáról folyó évi január hó 30-án a porosz országgyűlés elé terjesztett emlékiratából kitűnik, a vesztt háború következtében a II. Vilmos császár uralkodása alatt felállított hatalmas múzeumépítési programot kénytelenek voltak szűkebbre vonni. A berlini múzeumi szigeten épülő új palota méreteit redukálják, a berlin-dahlemléi néprajzi múzeumtelep kiépítését pedig egészen elejtik, az ott félig-meddig elkészült ázsiai múzeumot raktári célokra akarják felhasználni. De a múzeumok külső fejlesztésében beálló fennakadásnak nem szabad bennünket elcsüggeszteni. Nagy egyoldalúság lenne, ha csak építkezésekben és vásárlásokban látnók nagy intézeteink fejlődését. Igaz ugyan, hogy a könyvtárak számára okvetlenül meg kell szereznünk a legszármottevőbb új könyveket és folyóiratokat, mert különben élő könyvtárból holt könyvmúzeummmá száradnak össze. De levéltárainknál és múzeumainknál építkezések és vásárlások nélkül is óriási tér nyílik a szakképzett és lelkiismeretes levéltárnok és múzeumi tisztviselő számára. A gyűjtemények anyagának minél teljesebb átdolgozása, rendezése, felállítása, katalogizálása, az egyes tárgyak tudományos meghatározása, részben publikálása, nagy intézeteink anyagának a népművelés szempontjából való értékesítése mindmegannyi olyan munka, mely a múzeumok szintjét, kulturális belértékét sokkal inkább emeli, mint a külterjes muzeális politika. A gyűjtemények anyagának az utóbbi időben divatossá vált talán túlzott hangsúlyozásával szemben az eleven, a személyi erőket kívánja a javaslat hatékonyabbá tenni s főképpen e célt szolgálják alábbi részletes rendelkezései.

1.§.

Az intézetek keretén kívül álló szakemberek, sőt szabad társadalmi elem is bevonhatók lettek volna a gyűjtemények tudományos igazgatásába akkor is, ha nemzeti nagy közgyűjteményeinket a jövőben is mint merőben állami intézményeket akarnók kezelni. De erőteljes, pezsgő önkormányzati élet, tapasztalás szerint csak külön jogi személyiség keretében fejlődik ki. Ezenkívül a társadalmi áldozatkészség is sokkal nehezebben mozdul meg állami intézetek érdekében, mert az államkincstárba senki sem adakozik szívesen, az adóhivatal nem alkalmas persely az intézmények javára szolgáló adományok számára. Az általános indokolásban felhozott okokon kívül főleg e két okból ruházza fel a javaslat nemzeti nagy közgyűjteményeinket az államtól különálló jogi személyiséggel.

A törvényjavaslat megtervezésénél beható megfontolás tárgya volt, hogy az öt nagy közgyűjteménynek külön-külön adjunk-e jogi személyiséget vagy az öt intézetet egyetlen önkormányzati test kötelekében egyesítsük-e. A javaslat a második módozat alapján van fölépítve, mert az egyes közgyűjtemények külön-külön nagyon keskeny alapot képeztek volna ahhoz, hogy azon életképes és tartalmas autonómia felépíthető lett volna. A rendszer törpe testületek létesítéséhez, az erők elforgácsolásához vezetett volna. A javasolt megoldás mellett ellenben a tervezett önkormányzati testben a magyar tudományosság legszámottevőbb elemei, szakembereink színe-java egyesítve lesz, úgy, hogy ha egy ilyen testület szavát fölemeli, akkor közvetítésével úgyszólván maga a magyar tudományosság beszél s így annak meg-
' lesz a kellő tekintélye, súlya és nyomatéka a hivatalos világ és a nagyközönség előtt egyaránt. Ennek a súlynak fokozása végett és abból a célból, hogy a Tanács szavát a törvényhozásban is fölemelhesse, nagy gyűjteményeink érdekeit a törvényhozás terén is érvényesíthesse, a felsőházi készült törvénytervezetbe a kormány oly rendelkezést vett be, mely szerint a Magyar Tudományos Akadémia és egyetemeink mellett a Tanács is képviselőt küld a felsőházba. Természetes, hogy az öt nagy közgyűjteménynek egyetlen jogi személyiségben való egyesítése dacára is épségben kell hagyni az egyes intézetek belső életének függetlenségét, amely gondolatot szolgálja a 3. § 8. pontjának az a rendelkezése is, mely szerint minden egyes nagy intézetnek meglesz a maga külön alapja, melybe a gyűjteményeik gyarapítására

szolgáló állami javadalmazásokon felül rendeltetésszerű fölhasználás végett befolyának az illető intézetnek juttatott adományok és hagyományok.

A jogi személyiség nem a javaslat 2. és 3. §-ával szervezendő kollégiumot: a Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanácsot illetné, hanem a nagy gyűjtemények összességét s a Tanács az így létesülő önkormányzati testnek csak egyik szervét képezné.

Dacára annak, hogy az élükön a Tanáccsal egyesített intézetek egy az államtól különálló jogi személyiséget alkotnának, az intézetek alkalmazottjai mégis továbbra is minden tekintetben állami alkalmazottak maradnának. Csak abban az esetben, ha nagyobb adományok és hagyományok a létesítendő Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Országos Alapot nagyobb mértékben megduzzasztanák, akkor gondolhatnánk a most létesített szervezet korporatív jellegének teljesebb kifejlesztésére és ennek során az intézeti alkalmazottak számára különleges jogállás biztosítására is.

2. §.

Közművelődési ügyekben nálunk a múltakban alakított tanácsoknak általában az volt a hibájuk, hogy nagyszámú tagból állottak s a társadalmi és a közélet kiválóságait, az irodalom és a tudomány neveseit hívták meg azokba, akik ha egy-egy ülésre el is mentek, a dolog természeténél fogva állandó érdeklődést és aktív közreműködést az illető ügynek nem szentelhetek. A törvényjavaslat az elnökkel együtt 27 tagból álló olyan kisebb tanácsot akar a tervezett önkormányzati test élére állítani, amelynek tagjairól joggal feltehető, hogy az elébük kerülő könyvtári, levéltári és muzeális kérdésekkel majd behatóan foglalkoznak.

Ebből az alap gondolatból kiindulva a javaslat a Tanácsot három-féle elemből konstruálja meg.

Tagjai lennének az intézetek első tisztviselői és ezenkívül még a Nemzeti Múzeum osztályainak vezetői, mert ennek az intézetnek egyes osztályai voltaképpen megannyi külön múzeumot alkotnak. Ez a 11 fő tisztviselő képviselné a Tanácsban a könyvtárnoki, levéltárnoki és muzeális tisztviselői gyakorlatot és azt a különleges szak tudást, melyet csak könyvtárban, levéltárban vagy múzeumban teljesített hosszú szolgálat alatt lehet elsajátítani.

Tagja lenne a tanácsnak 10 egyetemi tanár, kit a vallás- és közoktatásügyi miniszter öt évre hívna meg elsősorban a legközelebről érdekelt egyetemi bölcsészeti kar, továbbá a hittudományi, a jogi és államtudományi kar, nemkülönben az orvosi kar és a Múzeumtanári Elméleti Tanácsa.

A szabad társadalmi elemet az az 5 műértő képviselné, akit a vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyancsak öt évre hívna meg lehetőleg olyan tekintélyes egyének sorából, akik az intézeteknek, főleg a múzeumoknak pénzben, könyvekben, levéltári vagy muzeális anyagban számottevő adományt tettek. Különösen a múzeumok fejlődésének fog a műértő szabad társadalmi elemnek az intézeti adminisztrációba való bevonása javára válni. Általában pedig a társadalmi elem szükséges kiegészítője lesz úgy az intézeti tudományos tisztviselő, mint az elméleti tudós által képviselt szigorú szakszerűségnek.

A szervezési munkák idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter lenne a tanács elnöke, mert neki hivatalánál fogva rendelkezésére állnak az a hatalom és azok az eszközök, amelyek egy ilyen nagyszabású önkormányzati testnek kulturális igazgatásunk egészébe való szerves beillesztéséhez megkívánatnak. Később azonban a miniszter az állandó közreműködést igénylő elnökséget nem láthatja el, hanem szintén öt évről öt évre elnököt nevezne ki. Különösen hangsúlyozni kívánom, hogy nincs szó újabb állás szervezéséről s hogy az elnök rendszeres illetményeket nem élvezne.

A folyó ügymenet ellátása az ügyvezető alelnökre nehezednék. Mivel egyfelől az állam mai pénzügyi helyzetében új hivatal szervezése ki van zárva, másfelől rendszeres ügymenet hivatal nélkül nem biztosítható, azért a javaslat azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az alelnöki tisztet a tanácsban képviselt intézetek első tisztviselői rangjuk sorrendjében kétévénként váltakozva töltik be. Az első tisztviselők a miniszter által melléjük kirendelt titkárra és saját intézetük személyzetére támaszkodva a folyó ügyeket könnyűszerrel el fogják látni.

A Tanács szervezetének megállapítását lényegesen megnehezíti, hogy fennhatósága alatt igen különböző irányú gyűjtemények és személyzet lesz egyesítve. Ez a nehézség azonban már adva van legnagyobb intézetünknek: a Nemzeti Múzeumnak belső szervezetében, amely a könyvtár mellett művészeti gyűjteményt (a régiségtárt), természettudományi gyűjteményeket és néprajzi múzeumot, tehát

egészen heterogén anyagot foglal magában. A közönséges önkormányzati sémával, egységesen összeállított változatlan összetételű kollégiummal a szervezeti kérdést megoldani nem lehetne s a Tanácsnak több esetben szaktanácsra kell differenciálódnia, kisebb tanácsokká mintegy feloldódnia. A javaslatban tervezett tanácsnak sajátossága éppen abban állana, hogy 27 tagú teljes ülésben csak igen csekély számú esetben járna el. Csupán akkor, mikor saját elnökét és tagjait jelölné, a jövőben képviselőjét a felsőházba megválasztaná és midőn egészen általános természetű könyvtári, levéltári és muzeális kérdésekben kellene állást foglalni. A valódi munka azonban részben szaktanácsokban, részben igazgatótanácsban folyna. A javaslat az egységes bizottsági rendszer helyett az ügyek és intézetek szerint változó tanácsok rendszerére van fölépítve. Az intézetek nincsenek ugyan izolálva, de egymással csak rokonirányú téraik és rokontermészetű tennivalókat kifejtő tisztviselőik révén fonódnak össze.

A szaktanácsok 5-5 tagból állnának és az elnökön kívül 2 intézeti tudományos főtisztviselőből és 2 más tagból alakulnának. A javaslat minden egyes gyűjtemény részére irányának, természetének megfelelő szaktanácsot állít össze s heterogén ügyeknek és szakembereknek összekapcsolását gondosan kerüli. A Nemzeti Múzeum természet-tudományi gyűjteményei és a Szépművészeti Múzeum között belső kapcsolat nincs és éppen ezért a szaktanácsokban ilyen heterogén irányú gyűjtemények és szakmák képviselői együttműködni nem fognak. De az Országos Levéltár és a Nemzeti Múzeum kéziratára, az Egyetemi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum könyvtára, az Iparművészeti Múzeum és a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára egymáshoz természetüknél fogva igen közel álló gyűjtemények, melyeknek szakszemélyzete egymást a szaktanácsokban sikeresen támogathatja. Ezért a javaslat szerint a szaktanács tagja az érdekelt intézet első tisztviselője, továbbá, ha a Nemzeti Múzeumot érdeklő ügyről van szó, akkor az intézet érdekelt osztályának vezetője, ha pedig más intézetről van szó, akkor a rokon legközelebbi intézet első tisztviselője lenne. Amint már érintve volt, az ötös szaktanácsok 2-2 intézeti főtisztviselőn kívül még 2-2 más tagból állnának. A művészeti gyűjteményeknél, úgymint a Szépművészeti Múzeumnál, az Iparművészeti Múzeumnál és a Nemzeti Múzeum régiségtáránál nagyon kívánatos, hogy a szakembereken kívül a szaktanácsba 1-1 finom ízlésű nem-hivatalnok műértő is bevonassék. Tagja lenne továbbá a művészeti gyűjtemények szaktanácsának 1-1 egyetemi tanár, pl. a művészettör-

ténelem, illetve a művelődéstörténelem professzora. A többi gyűjteményeknél pedig, így a könyvtáraknál, levéltáraknál és természet-táraknál az illető szaktanácsokban a 2-2 szakmájánál fogva legközelebről érdekelt professzor foglalhatja helyét. A vázolt rendszer alkalmazása mellett minden könyvtári, levéltári és muzeális ügy a természetének megfelelő szakférfiak döntése elé kerülne.

Az inkább adminisztratív természetű ügyek pedig ugyancsak a Tanács kebelében szervezett igazgatótanács hatáskörébe utaltatnának, mely 11 tagból állna és a Tanácselnökön kívül az öt intézet első tisztviselőjéből és ugyancsak öt más tagból alakulna. Látnivaló, hogy az igazgatótanácsban a súlypont a gyűjtemény első tisztviselőire esnék, kiknek hosszabb adminisztratív praxisa az ügyek megfelelő ellátását garantálná. Tagjai lennének továbbá az igazgatótanácsnak tanárok és műértők is, úgy, hogy a tanárok száma a műértőkével legalább egygel meghaladja.

A törvény a szervezetnek csak alapvonásait tartalmazhatja, a további részletek: minden egyes gyűjtemény különleges szaktanácsának egybeállítására, a tanácskozás és határozathozatal módja stb. a tanács szervezeti szabályzatában lesznek rendezendők.

3. §.

Az önkormányzati testek csak akkor válnak életképes alakulattá, ha érdemleges hatáskörük van. Ha ellenben csak harmadrendű jelentőségű kérdéseket utalunk eléjük és csak véleményadás jogával ruházzuk fel azokat, a határozathozatal jogával pedig nem, akkor a résztvevők hamarosan elkedvetlenednek, munkájukat feleslegesnek látják s az egész alakulat szétesik. E szempont szem elől tévesztése volt az oka annak, hogy számos félénk önkormányzati kísérletünk előbb-utóbb zátonyra jutott. E tanulságokon okulva, a javaslat a Tanácsnak érdemleges hatáskört biztosít s e szakasz 12. pontja megnyitja a lehetőségét annak, hogy hatásköre a megalkotandó szervezeti szabályzatban még kiterjesztessék. Mindjárt szervezéskor a hatáskörnek tágabb megvonásától a javaslat azért tartózkodik, mert időt kíván biztosítani az egyes nagy közgyűjteményeknek arra, hogy az önkormányzati élet előnyeit tapasztalván, önmagától oszoljon el az az aggodalom, mely a Tanácstól az egyes intézetek különállását félti.

A Tanács önállóságát lesz hivatva erősíteni az a rendelkezés, hogy

maga jelöli saját elnökét és miniszteri meghívás alá eső tagjait, vagyis a Tanácsba bevonandó professzorokat és műértő mecénásokat.

A Tanács legérdemlegesebb joga, hogy jelöli az intézetek tudományos és közigazgatási tisztviselőit és a tudományos segédszemélyzet tagjait, úgy a kezdőállások betöltésénél, mint a magasabb állásra való kinevezésnél. A jelölésre és a kinevezésre vonatkozó részletes rendelkezéseket a javaslat 5. §-a tartalmazza, amely szerint a Tanács jelölésével szemben a vallás- és közoktatásügyi minisztert csak a visszautasítás joga illeti meg. Ezek szerint nagy közgyűjteményeinket a kandidálásnak ugyanaz a joga illetné meg, amellyel egyetemeink bírnak.

A Tanács megállapíthatja az intézetek alkalmazottaira nézve a meddőséget és a férhetetlenséget. A meddőség és a férhetetlenség fogalmát a 7. § írja közelebbről körül és szabályozza a megállapításánál követendő eljárást is.

Hivatása lesz, hogy szabatosan megvonja az egyes intézetek gyűjtési körét. E gyűjtési kör bizonytalanságából és határozatlanságából kifolyólag a múltban könnyen megeshetett, hogy egymástól különálló intézeteink vetélkedjenek egyes eladásra kerülő műtárgyak vagy ereklyék megszerzésében s kölcsönös ajánlataikkal felferjék az árát, természetesen az államkincstár kárára, melyből mind a két vetélkedő intézet táplálkozott. Megadja a javaslat a Tanácsnak azt a nagyjelentőségű jogot is, hogy az egyes intézetek gyűjtési körének megvonása után és annak alapján a miniszter közbejötté nélkül saját hatáskörében intézkedhetik bizonyos iratoknak, könyveknek, műtárgyaknak, ereklyéknek, készülékeknek stb. egyik intézetből a másikba való áthelyezése iránt, mert úgy a kutatást, mint a katalógizálást, a muzeális felállítást, a csoportosítást és a szemléltetést egyaránt megnehezíti, hogyha összetartozó anyag különböző intézetek között egészen ötletszerűen szét van tépve. Ilyen találkozási felületek a következő intézetek között vannak: a Nemzeti Múzeum régiségtára és az Iparművészeti Múzeum között, ugyancsak a Nemzeti Múzeum régiségtára és a Szépművészeti Múzeum között, a Nemzeti Múzeum kéziratára és az Országos Levéltár között, a Nemzeti Múzeum könyvtára és az Egyetemi Könyvtár között. Állandó bizonytalanságot, sőt nyugtalanságot vinne be azonban az egyes intézetek életébe és gyűjtő munkájába, ha a gyűjtési kör határát és bizonyos tárgyaknak egyik gyűjteményből a másikba való áthelyezését mindig újból és újból lehetne felvetni és időnként esetleg ellenkező értelemben eldönteni. Ennek

elkérülése végett kimondja a javaslat, hogy az ilyen határozatokat a meghozataluktól számított 10 éven belül csak mindkét érdekelt intézet első tisztviselőjének együttes kívánságára lehet újra tárgyalás alá venni.

Túl nagy a felelősség, mely az intézetek anyagának eladás, aukció és csere útján való elidegenítésekor az egyes intézet vezetőségére nehezedik. Mivel e téren tévedések az intézetnek helyrehozhatatlan művészeti, tudományos erkölcsi és anyagi kárt is okozhatnak, indokolt, hogy e kérdések szakemberekből álló tanács által felülvizsgáltassanak. Ha a Tanács úgy találná, hogy az intézet által javaslatba hozott elidegenítés mellőzendő, akkor a kérdést tiltakozó felirattal végleges eldöntés céljából a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé terjesztheti.

Az ásatási ügynek felelős gazdája, tervszerű központi irányítója minálunk mindezideig nem volt. Ami történt, Henszlmann Imrének és a Nemzeti Múzeum elismerésreméltó kezdeményezésének volt köszönhető. A lefolytatott magánásatások aggályosak voltak nemcsak azért, mert a leletek magánkézbe és nem egyszer külföldre kerültek, néha elkallódtak, hanem azért is, mert a kellő szakértelem és gondosság híjával végzett ásatások műtárgyakat rombolhatnak szét és különösen az épületek alapfalait szerte vetve, még az alaprajzok későbbi rekonstrukcióját is lehetetlenné tehetik. Ma, midőn mű- és egyéb muzeális tárgyak vásárlása pénzünk elértéktelenedése folytán egyelőre úgyszólván lehetetlenné vált, múzeumaink anyagának gyarapításáról is magánadományokon kívül jóformán csakis ásatások útján gondoskodhatunk. A római telepek rendszeres feltárása esetleg lehetővé teheti számunkra egy pannóniai múzeum létesítését, mely munkálatokkal belekapcsolódhatnánk a nemzetközi archeológiai kutatásokba. Szép eredménnyel kecsegtet az őskori és népvándorlási, különösen a bennünket legközelebről érdeklő honfoglaláskorabeli lelhelyek felkutatása, valamint a balesetek és nemzeti szerencsétlenségeink következtében elpusztult középső- és újabbkori műemlékeink romjainak feltárása is. Különös gondot kell majd fordítani az őskori és a népvándorlás korabeli ásatásokra azért is, mert a remélhető leleteknek nagy a jelentőségük a nemzetközi tudományosság szempontjából is. Hiszen ez a két kor az, melyre vonatkozólag általános középeurópai történelmi és kultúr-problémák innen, a mi anyagunk alapján oldhatók csak meg. Ezen a téren is rendszeres munkára van szükség. Meg kell állapítani azokat a helyeket, történelmi és műemlékeket, melyek még feltárára várnak. A munka fontosságának és sürgősségének szempontjából meg kell

határozni a munkálatok egymásutánját. Remélem, hogy ha a Tanács előkészítő munkálatai a nagyközönség érdeklődését az ásatások ügye iránt újból felkeltik s tapasztalni fogják, hogy terv- és szakszerű munka van készülöben, akkor bizonyára akadni fognak adakozók is, akik a program végrehajtásának anyagi előfeltételeit megteremtik. A közép- és újkori emlékek föltárásánál a Tanácsnak majd keresni kell az együttműködést a Műemlékek Országos Bizottságával. A természet-tudományi és néprajzi gyűjtésekbe is nagyobb rendszerességet kell bevinnünk s e téren is az a hivatás vár a Tanácsra, hogy a munkálatoknak összefüggő nagyobb tervezetét dolgozza ki.

A jövőben az egyes intézetek költségvetése, zárószámadása és működéséről szerkesztett évi jelentése nem kerül közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi miniszter elé, hanem előzetesen és előkészítésképpen a Tanács mindezt tárgyalja s véleményes jelentéssel terjeszti majd a miniszter elé. Így nemcsak a szükséges igazgatási egységesség lenne biztosítható az intézetek kezelésében, hanem az egyik intézetnél szerzett tapasztalatok, tett kezdeményezések, meghonosított javítások útmutatóul szolgálhatnának a többi intézeteknek is s azoknál hasznosíthatók lesznek. Az állami javadalmazáson felül az újonnan létesülő önkormányzati test (1. §) és a kötelekébe tartozó egyes közgyűjtemények remélhetőleg adományokban és hagyományokban fognak részesülni. E bevételek fölött a Tanács saját hatáskörében határozna s e részben a vallás- és közoktatásügyi minisztert csak az a felügyeleti jog illetné, mellyel a felügyeleti hatóságok az önkormányzati testek saját belügyei felett is bírnak.

A nagy közgyűjtemények összességét, mint önkormányzati testet, a Tanács képviselné s ez lenne hivatva a jogi személyiség nevében jogügyleteket kötni.

A javaslat megadja a Tanácsnak az engedelmet arra, hogy az intézetek érdekében közvetlenül fordulhasson a hazai nagyközönséghez s akciót fejthessen ki a nemzeti áldozatkészség, a nemzeti adakozó, adományozó és hagyományt tevő kedv felkeltésére. Nagy segítségére lesz a Tanácsnak hivatása e részének betöltésénél, hogy képviselője helyet foglalna a felsőházban, ahol alkalma nyílnék nemcsak a törvényhozásban résztvenni, hanem a felsőházból az egész nemzeti társadalomhoz szólni. Főleg az így befolyt összegekből alakulna a Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Országos Alap, melynek kezeléséről és tervszerű felhasználásáról való gondoskodás a Tanács feladata lenne. Miként az 1. § indokolása már kiemelte, az Országos Alap mellett külön

alapja lehet minden egyes nagy közgyűjteménynek. A javaslat felhatalmazást kíván adni arra is, hogy az egyes intézetek anyagának gyarapítására szolgáló állami javadalmazások az intézeteknek ezekbe a külön alapjaiba beutalhatók legyenek. Gyakran megesik ugyanis, hogy valamely számottevő darab csupán több év állami javadalmazásának egyesítésével, sőt még magánadományoknak is hozzáöntésével vásárolható csak meg; ez pedig másként, mint ilyen külön alapok létesítése útján meg nem oldható.

A nemzetközi tudományos érintkezést legkönnyebben a külföldi tudományos összekötéssel bíró szakférjak kezdeményezhetik és az ebből kifejlődő könyvcsere is legcélszerűbben az egyes intézetek maguk bonyolítják le. A nemzetközi könyvcsere ilyen széttagolt-sága mellett azonban kétszeresen ügyelni kell arra, hogy az akcióban azért meglegyen a kívánatos egység és tervszerűség, minek biztosítása szintén a Tanács feladatát képezné.

A Tanács véleményező szerve is lenne a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az összes könyvtári, levéltári és muzeális ügyekben.

Gondosan kerüli azonban a javaslat, hogy a Tanácsnak oly hatáskört adjon, mely az egyes intézetek vezetőségét a kezdeményezésben, gyűjteményeinek kezelésében, rendezésében, gyarapításában, fejlesztésében feszélyezné, vagy éppen megbénítaná. Azért a könyvtári, levéltári és muzeális munkáért, mely az egyes intézetekben folyik, elsősorban az intézet vezetősége, másodsorban szakszemélyzete a felelős és ezért nem is korlátozható ily természetű munkásságának szabadságában. Viszont az a körülmény, hogy a nagy közgyűjtemények évi jelentéseikben kötelesek lesznek beszámolni a tudományos személyzet minden egyes tagja által kifejtett könyvtári, levéltári és muzeális szakmunkákról s arról az előhaladásról, melyet ezen munkálatok következtében az egyes gyűjtemények és táruk anyagának rendezése, felállítása, katalogizálása, szemléltetése, ismertetése stb. tett, – lényegesen hozzá fog járulni az intézeti tevékenység megelevenedéséhez s ott, ahol netán lanyhaság mutatkoznék, a Tanácsnak lesz hivatása az évi jelentés tárgyalása alkalmával a szükséges intézkedéseket kezdeményezni.

4. §.

Nemzeti nagy közgyűjteményeink személyzetét az állami szolgálatban felállított csoportokba beleszorítani nem lehet s éppen ezért a javaslat három különleges csoportot tervez.

Az elsőt a tudományos tisztviselői kar alkotná, melybe rendszerint csak teljes főiskolai végzettséggel bíró egyének kerülnének be s mely végezné az intézetekben a könyvtárnoki, levéltárnoki és muzeális tudományos természetű szakmunkát. Ilyen tudományos szakmunka a levéltárban az anyagnak rendezése, rendszeres tanulmányozása, ismertetése, kiadása és a kutatóknak útbaigazításokkal való ellátása; a könyvtárban a bel- és külföldi irodalom legkiválóbb termékeinek, könyveknek és folyóiratoknak vétele, illetve előfizetésre való kiszemelése, a műveknek tudományszakokba való beosztása, katalógizálása és az olvasóközönségnek felvilágosítással, tanáccsal való ellátása; múzeumokban az anyag gyarapítása és e révén a gyűjtemény tervszerű kiépítése, az egyes tárgyak tudományos meghatározása, ismertetése és publikálása, felállítása, tanulságos és izléses szemléltetése, múzeumi katalógusok készítése és a gyűjtemény anyagából időszaki váltakozó kiállítások »rendezése. Mindmégannyi oly munka, mely az intézet anyagával kapcsolatban áll. Ezzel szemben az intézet anyagával összefüggésben nem lévő tudományos munkásságnak a hivataltalos időtartama alatt és éppen azért a hivataltalos tennivalók rovására való végzése nem helyeselhető s rendszerint az illető hivataltalokra bízott Gyűjteményrész elhanyagolására, huzamosabb időn át visszafejlődésére vezet. A felsorolt tennivalók tudományos természetéből következik, hogy e csoport tisztviselőitől tudományos minősítést kell megkövetelnünk, melyet a mi felsőbb oktatási rendszerünkben a doktorátus képvisel. Az intézeteknek elsősorban olyan szakerek kellene, akik a bölcsészeti karon a szellemi vagy a természettudományokból szereztek doktorátust, de ezenkívül az Országos Levéltárnak a jog- és államtudományi doktorokra, a Nemzeti Múzeum természettárának esetleg mérnökre és orvosra, a könyvtáraknak pedig a tudományok legkülönbözőbb ágaiban jártas egyénekre van szükségük. Mindezt kimondja a javaslat, hogy a tudományos tisztviselői karba való felvételre minősít a tudományegyetem bármelyik doktorátusa és a műegyetem bármelyik mérnöki oklevele. A tudományos minősítésnek ilyen szigorú megszabására azért van szükség, hogy nagy közgyűjteményeinket, a magyar tudományos munka e fő műhelyeit dilettáns elemek el ne árásszák. Némi kivételt kellett tennünk e szabály alól művészeti gyűjteményeinkre való tekintettel, melyeknél műérzékkel és finom ízléssel bíró egyének alkalmazására feltétlenül szükség van, akik nem rendelkeznek mindig a fenti tudományos minősítéssel. A dilettáns elem betörésének azonban gátat szab a javaslatnak az a

rendelkezése, hogy az egész tudományos tisztviselői karban mindössze legfeljebb tíz állásra alkalmazhatók csak a megkívánt általános elméleti minősítéssel nem bíró egyének. Ezenkívül kell, hogy az illetők hivatottságukat kiváló irodalmi vagy gyakorlati működéssel már beigazolták. Jelölésükhöz pedig az öt tagból álló szaktanácsban egyhangúság vagy legalább négy szavazat kívántatik meg. A javaslat így biztosítani igyekszik, hogy a személyzet e csoportjának túlnyomó többsége szigorúan tudományos képzettségű egyénekből alakuljon ugyan, de egyes elismert kiválóságok pusztán az elméleti minősítés hiánya miatt közgyűjteményeinkből mereven ki ne rekesztessenek.

Az alkalmazottak második csoportját a tudományos és műszaki segédszemélyzet alkotná, melybe a közgyűjteményeknek azon alkalmazottait kell sorolni, akik az egyes intézeteknél szükséges különleges technikai szakismerettel bírnak, mint a restaurátor, a gipszmintázó, a konzervátor, a fényképész, a mechanikus stb. A személyzet e csoportja számára egységes minősítést megállapítani nem lehet, ellenkezésképpen a kidolgozandó részletes szervezeti szabályzatokban kell majd minden egyes intézet minden egyes ilyen szolgálati ágára nézve a megfelelő minősítést előírni.

A nagy közgyűjtemények alkalmazottainak harmadik csoportját a közigazgatási személyzet alkotná, amely az e részben általánosan érvényes szabályok szerint tisztviselőkre, kezelőkre és altisztekre oszlik. E személyzet minősítésére nézve az állami alkalmazottakra érvényes közönséges szabályok lesznek irányadók.

Eddig intézeteink személyzete egyenként csekély számú külön létszámokat alkotott s ennek következtében az előmeneteli viszonyok egészen kiszámíthatatlanok voltak. Ha csekély létszám mellett gyors egymásutánban magasabb tisztviselők nyugalomba mentek, egészen jogosulatlan gyors előmeneteleknek voltunk tanúi. Néha pedig évek hosszú során, sőt évtizedeken át nem volt üresedés s akkor a személyzet valósággal megmerevedett. Kis létszámnak egyenesen jellemrontó a befolyása, mert az alkalmazott előmenetelt csupán föllebbvalóinak halálától, nyugdíjbamenetelétől vagy fegyelmi eltávolításától remélhet, mi a gyengébbeket egészségtelen gondolatokra, intrikákra, személyeskedő irodalmi polémiákra vezetheti rá. Ha azonban nagy tudományos intézeteink személyzetét összlétszámban egyesítjük, akkor ezáltal a rendszeres előmenetelt biztosíthatjuk s ezenkívül módot nyújtunk arra is, hogy a személyzet egyes tagjai egyik intézménytől a másikhoz áthelyezhetők legyenek, mi a szolgálatnak nem

egy esetben szintén fontos érdeke. Az egész személyzet természetesen nem önthető egységes létszámba, hanem a felállított három csoport-hoz képest egy összesített létszámot alkotnának valamennyi közgyűjtemény tudományos tisztviselői, egy másodikat valamennyi közgyűjtemény tudományos és műszaki segédeiről, egy harmadikat pedig ugyancsak valamennyi közgyűjtemény közigazgatási alkalmazottai.

A személyzetnek az egyes intézetek között való fel-, illetve elosztása a Tanács rendszeres előterjesztésére történék. Ugyancsak a Tanácsnak lenne hivatása gondoskodni arról is, hogy a személyzetnek bizonyos hányada kül- és belföldi tudományos kiküldetéseken látókerét tágíthassa és ismereteit kiegészíthesse és különféle tudományos faktorok által szervezett nagyobb kutatási vállalkozásokban közreműködhessek. Így pl. az Országos Levéltárnak ezidő szerint két tisztviselője működik a Magyar Történelmi Társulat bécsi történelmi intézetének keretében a volt császári és királyi házi, udvari és állami levéltár nagyfotosságú forrásanyagának kutatásában.

5. §.

A javaslatnak egyik alapvető rendelkezése a tudományos személyzet megfelelő kiválasztásának, a szelekciónak intézményes biztosítása. Már az előző szakaszban ismertetett magas elméleti minősítés kikötése is szigorú szelekciós szabály. De ezen túlmenően a törvényjavaslat a tudományos és közigazgatási tisztviselői karra, továbbá a tudományos és műszaki segédszemélyzetre nézve a jelölést és a kinevezést akként rendezi, hogy a hivatott egyének szeligálása biztosíttassék.

Általánosan bevált gyakorlat, hogy kezdőállások betöltésénél pályázatot írnak ki.

A jelölés előadmány alapján történék. Az előadói tisztet az érdekelt intézet első tisztviselője, kezdőállások betöltésénél kivülről még a szakmájánál fogva legközelebről érdekelt tanár látná el. Az intézeti főtisztviselő kezdőállások betöltésénél elsősorban azt a szempontot lenne hivatva képviselni, hogy az illető intézetnek egy meghatározott ügykörre milyen szakképzettségű és irányú új erőre lenne szüksége. A másik parallel előadó a megfelelő szakos szemináriumi professzor lenne, aki a tudósnevelés érdekeit képviselné és felvilá-

gosítást adhatna abban a tekintetben, hogy az egyetemet végző növendékek közül kiknek vannak kifejezetten tudományos hajlamaik s ezért kik lennének olyan tudományos környezetbe helyezendők, hogy képességeiket a legkedvezőbb miliőben, legteljesebben kifejleszthessék. A szemináriumos professzornak is megnyugvására szolgál, ha tudja, hogy kifejezetten tudományos irányt vett növendéke nem lesz kénytelen kedvezőtlen életviszonyok kényszere következtében a tudományos munkával felhagyni, hanem ellenkezőleg magának a professzornak a Tanácsban elfoglalt állásánál fogva módjában lesz igazán kiváló növendékeit egyenesen szemináriumának dolgozóasztalától nagy kulturális intézményeink tudományos légkörébe átvezetni. Csak, ha ilyen elhelyezést biztosítva lát, a lelkiismeretes professzor csupán ily esetben terelhet egy-egy kifejezetten tudományos hajlamú ifjút tudományos pályára. Egyfelől az intézetek által képviselt tudományos szükségletnek, másfelől a tudós termelésnek ilyen tervszerű és intézményes egymásmellé állítása kétségtelenül nagy mértékben javára fog válni az intézeti kinevezéseknek és valósággal organizálni fogja a szelekciót, Magasabb állásokra való kinevezésnél egyetemi tanárnak, mint második referensnek közreműködésére már nincsen szükség, mert saját intézetének alkalmazottját a főnök kötelességszerűen ismerni tartozik s így az előadásra is egyedül ő a hivatott.

Maga a jelölés rendszerint ötös szaktanácsban történék, amely mint az a 3. §. indokolásánál bővebben ki volt fejtve, mindig az illető szak embereiből alakulna meg, pl. a Nemzeti Múzeum természet-tárainál az elnökön és a Nemzeti Múzeum főigazgatóján kívül az állat-, növény- vagy ásvány- és őslénytár vezetőjéből, továbbá a tudományegyetem vagy a műegyetem illető természettudományi szakos két tanárából, vagy az Országos Levéltárnál az elnökön és a főigazgatón kívül a Nemzeti Múzeum vagy az Egyetemi Könyvtár első tisztviselőjéből és két történelmi szakos professzorból. Kivételt e szabály alól csak az intézetek első tisztviselőinek és a Nemzeti Múzeum osztályai vezetőinek jelölése képezne, kikre nézve e jog az igazgatótanácsot illetné. A vezető főtisztviselő kiszemelésénél ugyanis már nemcsak a szaktudás, hanem a különös egyéni kiválóság követelménye és az adminisztratív rátermettség is tekintetbe jön s ennek a mérlegelésére leginkább a társintézeteknek hasonló hatáskört betöltő vezetői a hivatottak, akik az igazgatótanácsban fognak domináló pozíciót elfoglalni.

A kinevezés, illetve a kinevezésre az államfőnek való előterjesztés joga a vallás- és közoktatásügyi minisztert illetné, aki azonban csak a Tanács által jelölt egyént nevezhetné ki vagy hozhatná kinevezésre javaslatba, egyébként csak a visszautasítás joga illetné meg. E rendelkezés révén a nagy közgyűjteményeinkből alakuló új önkormányzati test ismét egy olyan önkormányzati jogosítványt nyer, amely egyetemeinknek egyik legsarkalatosabb autonóm joga. Az intézet első tisztviselőjét személyi kérdésekben a jelölő szaktanácsnak saját intézetére vonatkozó kandidáló határozatával szemben vétőjog illetné meg. Megeshetnék tehát, hogyha a szaktanács jelöltjének személyéhez, az első tisztviselő pedig vétőjához következetesen ragaszkodnék, jelölés nem jöhetne létre. Azért a javaslat azt a kiegészítő-rendeletet tartalmazza, hogy a vétónak másodízben történt alkalmazása esetén az illető állásra nézve a kinevezés, illetve az előterjesztés teljes joga, szoros kivétellekppen a vallás- és közoktatásügyi miniszterre hármanék át.

Az intézetek tudományos élete szempontjából a közigazgatási kezelők és altisztek már alárendeltebb jelentőséggel bírnak s éppen azért ennél az alsopornál a bonyolultabb jelölési eljárás nem nyerne alkalmazást, hanem a kinevezés az intézet első tisztviselőjének előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe esnék.

6. §.

A 4. § csupán az elméleti minősítést rendezi, de a könyvtárnoknak, levéltárnoknak és múzeumi tudományos tisztviselőnek a rendszeres és biztos elméleti alapon felül még szüksége van a specifikus szakismeretek egész sorára, melyek csak szűkebb értelemben vett szakemberek által tartott egészen különleges előadások, útbaigazítások és praktikumok rendjén sajátíthatók el. Franciaországban a levéltárnokok és könyvtárnokok képzésére szervezték az École de Chartes-ot, a múzeumi tisztviselők szakképzésére pedig az École du Louvre-t. Minthogy Országos Levéltárunk, Egyetemi Könyvtárunk és Múzeumaink kellő számban rendelkeznek olyan szakerőkkel, akik hasonló előadások és praktikumok tartására képesek s ebbe a munkába az intézetek keretén kívül álló szakerők is bevonhatók, azért számottevő költség és újabb külön szervezkedés nélkül egy ilyen levéltárnoki, könyvtárnoki és múzeumi tudományos tisztviselői szaktanfolyam

könnyűszerrel meg lesz szervezhető, melynek sikeres elvégzéséről záróvizsga letételével kellene bizonyosságot tenni. Ez a vizsga adná meg a különleges levéltárnoki, könyvtárnoki és múzeumi tudományos tisztviselői gyakorlati minősítést.

Amint a tudományos és műszaki segédszemélyzet elméleti minősítését nem lehet általánosan szabályozni, éppúgy azokat agy gyakorlati készségeket sem, amelyekre hivatásuk betöltésénél szükségük van. Oly részletek ezek, melyek nem törvénybe, hanem a részletes szervezeti szabályokba valók.

7. §.

Éppen mivel a javaslat következő 8. §-a a tudományos tisztviselői karnak állásában nagyobb biztosságot és függetlenséget nyújt és a törvényjavaslat általában a miniszter hatáskörét nagy közgyűjteményeinkkel szemben lényegesen korlátozza, azért kell gondoskodni arról, hogy az időelött meddővé vált vagy férhetetlennek bizonyult ilyen tisztviselők az intézetekből önkormányzati úton eltávolíthatók legyenek.

A meddőség fogalmát a javaslat akként állapítja meg, hogy aki a gondjaira bízott gyűjtemény anyagának könyvtári, levéltári, illetve muzeális és tudományos feldolgozása terén huzamosabb időn át nem fejt ki eredményes tevékenységet, azt meddőnek kell tekinteni.

Megférhetetlen pedig a javaslat szerint az, aki valamely intézet belbékéjét olyan mértékben bontja meg, hogy a társaival való eredményes együttműködést ezzel lehetetlenné teszi.

A meddő tisztviselő a csekély számú tudományos állások közül egyet lefoglalván, lehetséges, hogy pusztá ottlétével egy egész tudományágat bénít meg. A férhetetlen természetű intézeti alkalmazott pedig nemcsak tisztviselőtársainak életét keseríti meg, hanem vizsályt szítva, valósággal megbonthatja az illető intézmény belső életét. A fegyelmi eljárás ilyen egyének eltávolítására tapasztalás szerint a legkritikább esetben alkalmas. Az eltávolítás a miniszter diszkréciójára sem bízható. A javaslat azonban megadja a jogot a magasállású egyénekből alakuló ötös szaktanácsnak, melyről a teljes pártatlanságot feltételezni lehet, hogy a meddőséget, illetve a megférhetlenséget megállapítsa s ez alapon az illetőnek szabályszerű elbánás alá vonása iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztést teheszen.

8. §.

Nemzeti nagy közgyűjteményeink tisztviselőkarában országos tudósaink mellett, sok komoly szakember foglal helyet úgy, hogy e kiváló férfiak egyéni súlyuknál fogva is méltán különleges elbánásra tarthatnak igényt. Hogyha pedig a szelekció a jövőben a javasolt módon fog történni, az intézetek személyzetének szintje számottevőleg növekedni fog. Mindezért a tudományos tisztviselők elmozdítására nézve a bíróságainknál érvényben lévő szabályokkal sok tekintetben analóg rendelkezést kívánok meghonosítani. A tudományos tisztviselők hivatalból rendszerint csakis 70-ik életévük betöltésével lesznek nyugdíjazhatók. E kedvezményen felül jogában fog állani a miniszternek, hogy a Tanács előterjesztésére a magyar tudományosság kimagasló alakjait 70-ik életévük betöltése után is állásukban megtarthassa. Nehogy azonban az ilyen érdemes férfiakat a maradásban feshélyezze az a tudat, hogy ezáltal fiatalabb kartársaik előmenetelét lassítják, a törvényjavaslat azt a rendelkezést tartalmazza, hogy az ekként marasztott tudományos tisztviselő számfelettivé válnék és állása betölthető. E rendszer van a német egyetemeken a kiérdemesült tanárookra nézve érvényben.

9. §.

Az 1922/23. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat 31. §-a szerint az Országos Levéltár a belügyminisztérium hatásköréből a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe utaltatik át. A levéltár főhatóságában bekövetkező ez a változás is kifejezésre hozza, hogy ez intézet természetében is bizonyos átalakulás áll be. Eddig a szakasz 3. pontjában felsorolt nemesi ügyek intézése vette igénybe az Országos Levéltár munkaerejének mintegy 90%-át. A jövőben a súlypont áthelyeződik az 1. pontban felsorolt tenni-valókra, vagyis a levéltári anyag szakszerű őrzésére, gondozására, rendezésére és gyarapítására, rendszeres tanulmányozására, tudományos ismertetésére és kiadására, a tudományos kutatást végző feleknek erre az engedély megadására és szakszerű útbaigazításokkal való ellátására. Hogy a levéltár e hivatásának minél teljesebben meg-

felelhessen, tudományos negyedévi folyóirat kiadására megfelelő összeget bocsátottam az intézet rendelkezésére. Újkori történelmünk legfőbb emlékeit a Habsburgok bécsi házi, udvari és állami levéltára mellett, Országos Levéltárunk őrzi. E megbecsülhetetlen anyagnak szakképzett személyzet által való intenzív levéltári átdolgozása éppen újkori történetírásunknak remélhetőleg újabb lendületet fog adni. Hogy a levéltár és tudományos személyzete főhivatásának visszaadható legyen, azért gátat kell vetni annak is, hogy egyes kérdések történeti megvilágítására a levéltár tudományos közreműködését az egyes hatóságok és hivatalok túlkönnyen igénybevehessék. A múltban megesett, hogy az Országos Levéltár hosszas kutatások alapján terjedelmes munkákat dolgozott ki anélkül, hogy ekkora munka végzetésére komoly ok lett volna s az így keletkezett értékes elaborátumok a hivatalokban utóbb egyszerűen irattárba helyeztetek. A közoktatásügyi miniszternek lesz majd hivatása örködni afelett, hogy a levéltár, mint a magyar állam tudományos tanácsadója, csak valóban nagy horderejű állami ügyekben vétessék igénybe s felesleges munkálatok végzetésével voltaképpen hivatásától el ne vonassék. Hasonlóképpen kötelessége lesz, hogy a levéltárat megvédje a nemesi ügyekkel való elárasztásától, mert demokratikus korunkban egy lényegében tudományos intézetnek ilyen mellékvágányra terelése egyenesen megengedhetetlen. Visszaélés az Országos Levéltár értékes munkaerejével az is, hogy magánosoknak régi oklevelekből aránytalanul olcsó áron másolatokat készít. Mindezen visszasságokkal szemben csak megfelelő magasabb díjszabás felállítása által lehet a levéltárt megvédeni, mi egyfelől sok embert vissza fog tartani attól, hogy nemesi ügyekben égető szükség nélkül kutattasson, vagy régebbi iratokról az intézeti személyzet igénybevételével hiteles másolatokat készíttessen; másfelől olyan külön bevételekhez juttatja majd az intézetet, melyet tudományos céljaira fordíthat.

Gondoskodni kell továbbá arról is, hogy az 1867 óta eltelt korszak hivatalos iratai, amennyiben folyó ügyek intézéséhez mint előiratok már nem szükségesek, az Országos Levéltárnak megőrzés végett átadassanak, mely alkalommal az iratok szakszerű selejtezéséről is gondoskodás történhetnék. Magának az 1867-iki kiegyezési műnek, de az Ausztriával 10 évenként megújított közgazdasági kiegyezéseknek iratai is ma már történeti-kütfői értékkel bírnak és az elkallódástól megóvándók. A nagy bűnperek iratai kor- és erkölcstörténeti jelentőségük stb. A 32 éves iratokra a folyó ügyintézésnek márcsak igen

kivételesen van szüksége s így a főbb hatóságok irataikat 1890-től visszamenőleg az Országos Levéltárba bízvást áttehetik. Az átadásnak és a szükségessé váló selejtezésnek módozatait az Országos Levéltár meghallgatása után a minisztérium külön rendelettel szabályozná.

10. §.

Az Egyetemi Könyvtár a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem egyik intézete s a javaslat az egyetem jogait a könyvtárhoz kifejezetten fenntartja. De úgy magának az intézetnek, mint különösen személyzetének jelentős érdeke, hogy a javasolt szervezkedés keretéből ki ne maradjon. Csekély létszáma mellett ugyanis normális előmeneteli viszonyokról ott szó sem lehet s ez a baj csak a személyzetnek az összlétszámba való felvételével orvosolható.

Az egyetem szempontjából a központi könyvtár az újabb idők fejlődése következtében egyébként is sokat veszített jelentőségéből, mert az egyetem az egyes tanszékek mellett szervezett szemináriumok és intézetek szakkönyvtárainak kifejlesztésére fekteti a főszűlyt, melyek úgy magának a tanárnak olvasmányai, mint a szemináriumok és intézetek keretében fejlődő ifjúság szempontjából döntő jelentőséggel bírnak. A főiskolai tanulóifjúság tömegigényeinek kielégítéséről meg főleg tankönyvtár létesítése útján történhetnek megfelelőbben gondoskodás. Mivel továbbá a Nemzeti Múzeum könyvtárának elsősorban a magyar és a magyar vonatkozású irodalom gyűjtése a fő hivatása, azért mellette szükség van olyan nagy könyvtárra, mely az egyetemes irodalom színét-javát a magyar olvasóközönségnek hozzáférhetővé teszi. Az Egyetemi Könyvtár állagának ilyen irányú fokozottabb kiegészítését az intézménynek a Tanács alá helyezése jelentékenyen előmozdíthatná, mert a Tanács többek között márcsak a nemzetközi könyvcserre szervezése útján is a könyvtárat becses külföldi anyaggal fogja gyarapíthatni.

A budapesti tudományegyetem tanácsa és karai a szűnődő folyamán alig lennének összehívhatók és így az egyetemet a könyvtár ügyének tervezett megoldására nézve nem hallgathattam meg. Mivel egyrésről az egyetem meghallgatása nélkül az ügyet a szerzett jogokra való tekintettel eldönteni még törvényhozási úton sem lenne méltányos, másfelől a nagy gyűjtemények igazgatásának reformja sürgős, azért választja a javaslat azt a megoldást, illetve iktatja be e szakaszba

azt a záradékot, hogy a törvény a könyvtárra csak az esetben nyer alkalmazást, ha ehhez az egyetem hozzájárul.

Ez eset bekövetkeztével is természetesen a kapcsolat az egyetem és a könyvtár között számos vonatkozásban fennmaradna, így különösen a könyvrendelés és kikölcsönzés terén.

11. §.

Az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár sok értékes régi iratot őriz és személyzete, mint jeleztem, felemelt díjszabások mellett, továbbra is fog másolatokat készíteni. Tekintettel ez intézetek és személyzetük jelentőségére, bizvást kimondható, hogy az őrizetükben lévő iratokról kiállított másolatok hiteles másolatok jellegével bírnak.

A törvény természetesen a Tanács szervezetének csak alapvonásait állapítja meg, a részletek a szervezeti szabályzatban nyernek majd feldolgozást. Szükségessé fog válni továbbá, hogy a Tanács a fennhatósága alá kerülő nagy közgyűjtemények számára, a törvény rendelkezéseinek szem előtt tartásával, az egyes intézetek különböző természetével ugyan számolva, de egyébként lehetőleg egyöntetű szervezeti szabályzatokat dolgoztasson ki.

A szakasz III., IV. és VII. pontjaiban foglalt átmeneti rendelkezések nem igényelnek bővebb indokolást.

Intézmények minden gyökeres átszervezésénél, még a bíróságoknál is, a törvényhozó korlátolt időre meg szokta adni a felhatalmazást arra, hogy a személyzet egyes tagjai hivatalból megfelelő elbánás alá legyenek vonhatók. Ezt a felhatalmazást kéri a javaslat az intézetek személyzetének összlétszámba való egyesítése időpontjára korlátozva a vallás- és közoktatásügyi miniszter számára.

A vidéki közgyűjtemények, különösen a vidéki múzeumok ügye, törvényhozási rendezést igényel. Egységes országos múzeumi politika szempontjából arra kell törekedni, hogy szerteszerűen ne pár túlzásúfolt, de kevésbé látogatott szoba képviselje a vidéki közgyűjtemény fogalmát, hanem egész vidékek anyagát felölelő regionális közgyűjtemények jöjjenek létre, élükön egy-egy olyan szakszerű tisztviselővel, aki tennivalóit főhivatás és nem mellékfoglalkozásként látja el. A vidéki muzeális kérdésnek ily irányú megoldása az érdekeltekkel még előzetes tárgyalásokat igényel. Ezért a kérdésnek e része nem oldható meg

ennek a törvénynek keretében, hanem a vidéki közgyűjtemények ügyéről külön javaslatot szándékozom annak idején a törvényhozás elé terjeszteni.

12. §.

A Tanács és az egyes intézetek szervezeti szabályzatainak kibocsátásán, illetve jóváhagyásán kívül a vallás- és közoktatásügyi miniszter kötelessége a szükséges végrehajtási rendelet megalkotása s általában a törvény végrehajtásáról való gondoskodás.

III.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa 1922. évi november hó 18-iki alakuló ülésén mondott elnöki megnyitó-beszéd.

Igen tisztelt Gyűjteményegyetemi Tanács!

Midőn a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről szóló 1922. évi XIX. t.-c. 2. §-ának azon rendelkezése alapján, hogy a Tanácsban alakulása és a munkálatok megindulása idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnököl, az elnöki székelt elfoglalom: természetesen fogják találni, hogy mint a törvényt kezdeményező és azért felelős miniszter, ki óhajtom fejteni azokat a történeti és organizatórius gondolatokat, melyek engem az Országos Magyar Gyűjteményegyetem megszervezésénél vezettek. És hol tehetném ezt alkalmasabb helyen, mint éppen Önök előtt, igen tisztelt uraim, akik a magyar teóriát, a magyar tudományosságot képviselik és akik hivatva lesznek a törvény végrehajtásában, az életbe való átvitelében közreműködni.

A magyar jogalkotó génusznek önkormányzati téren kétségtelenül legérdekesebb megnyilatkozása a vármegye ősrégi intézménye. A vármegyei önkormányzatban a magyar köznemességnek, Werbőczy populusának hazafisága, vagyoni és társadalmi ereje lüktetett. Ez volt a jogi intézményt betöltő és megelevenítő energia. A vármegyei élet azután kifejlesztette a táblabírói típust, a magyar józanságnak ezt a nemes megnyilatkozását. Midőn a XIX. század közepén az úrbér és ősiség megszűnt és ezt a mélyreható jogi és társadalmi

reformot kedvezőtlen mezőgazdasági konjunktúra követte s ennek folytán a föld kezdett kicsúszni a magyar középbirtokos osztály lába alól, akkor természetesen meggyengültek a magyar municipiális autonómia alapjai is, de túlzó állítás, hogy megbomlottak volna. Sokan persze azt kezdték hangoztatni, hogy a magyar nemzetből kivészőben van az önkormányzati képesség. Bizonyára öntudatlanul hirdetőjévé szegődtek Kollonics sötét, rosszakaratú mondásának: »Jugi inpaciens, libertatis incapax.« És mindennek dacára a vármegye mindmáig fennáll és a háborúban éppen gyakorlati irányánál fogva jobban bevált, mint az annyit dicsőített osztrák bürokrácia, mely több korona-tartományban szinte csődöt mondott, nem volt képes megfelelni azoknak a sajátos és új közigazgatási feladatoknak, melyek elé a világháború állította az adminisztratív organizációt.

Erős meggyőződésem, hogy a közigazgatás magyar formája az önkormányzat és hogy a Németországból átvett és sikeres működéséhez éppen a német aprólékos pontosságot megkívánó bürokratikus adminisztráció minálunk közmegelegedésre fungálni nem igen fog. Természetes, hogy minden téren az önkormányzati elvet nem lehet a közigazgatás megszervezésénél alapul venni. Itt különösen két szempont a döntő. Először, hogy megbírja-e az illető ügyek természete az önkormányzati intézést. Másodsor, hogy az érdekelt foglalkozási körben vannak-e az önkormányzat ellátására képes és kész emberek. A kérdés, mely a bennünket érdeklő ügyben eldöntésre várt, az volt, hogy a művelődés legmagasabb régióiban, a tudományos ügyek intézésének az önkormányzati, vagy az egyes hivatalnoki elintézés-e az alkalmasabb formája. Vizsgáljuk meg ezt az imént felállított két szempontból.

A tudományos élet szervezeteinek alaptípusa a tudományegyetem és a tudományos akadémia. Az egyetemek kialakulását a középkor jogfejlődésének köszönhetjük, az akadémiák az új korban, a felvilágosult abszolutizmus idején keletkeztek. Bologna, a Sorbonne, az első német egyetem: Prága és az ezek mintájára alakult többi egyetemek mind autonóm korporációk és szervesen illeszkednek be a középkor gazdag szövetkezeti, testületi életébe, melyet Gierke tárt fel előttünk és írt le olyan plasztikusan. De éppen mivel a középkor szelleme belső természetéből kifolyólag minden téren bőségesen teremtette a testületi önkormányzatokat: a káptalanokat, a szerzetes- és lovagrendeket, a konfraternitásokat és más szodalitásokat, azért ellen lehetne vetni, hogy az egyetemek a kor organizatórius irányzatának megfelelően szervezkedtek önkormányzati alapon és nem azért, mert a

tudományos munka közigazgatásának az önkormányzati elv az igazi organizatórius princípiuma. Ha azonban a tudományos akadémiák keletkezését nézzük, akkor azt látjuk, hogy azok éppen a felvilágosult abszolutizmus virágkorában jöttek létre, a XVII. és XVIII. században, midőn a fejedelmek irtó hadjáratot folytattak a rendi önkormányzat ellen és a középkor folyamán kialakult különféle autonómiákat nem akarták tovább megtúrni. Elnöki megnyitóbeszédemben, melvet a múlt évben a Magyar Történelmi Társulatban tartottam, vázoltam az európai nagy akadémiák keletkezését. Szóltam a francia akadémiáról, melyet XIII. Lajos mindenható minisztere: Richelieu kardinális alapított, minden idők nagy államférfiai közül talán a legabszolutisztikusabb. A berlini akadémia I. Frigyesnek, a porosz királyság megalapítójának köszöni létét; újjáalapítója pedig Nagy Frigyes lett, akiben úgyszólván teljét éri el a felvilágosult abszolutizmus. A szentpétervári akadémiát Nagy Péter alapította, amihez nem szükséges kommentár. A müncheni akadémia alapítója, III. Maximilián József szintén a bajor jóléti és rendőrállamnak volt a legöntudatosabb képviselője. Hogy mindezek a férfiak az önkormányzati elvnek barátai lettek volna, azt igazán nem lehet állítani. De midőn arra került a sor, hogy bámulatos céltudatossággal újjászervezett államaikban meghonosítsák és fejlesszék a tudományosságot, akkor ezt nem bürokrataik útján kísérelték meg, hanem tudós társaságokat szerveztek és szemben a korszellemmel és saját személyes organizatórius irányzatukkal, éppen csak itt és ebben az egyetlen esetben a korporatív formát választották, mert meg voltak róla győződve, hogy a tudományos világban nem »Polizei«-re és bürokráciára, hanem önkormányzati szabadságra van szükség.

A szabadság nemcsak a tudományos *kutatás*, hanem a tudományos *igazgatás* sikerének is nélkülözhetetlen előfeltétele; a közigazgatási szabadság jogi formája pedig az autonómia. Ez az igazság az alap gondolata az 1922. évi XIX. törvénycikknek s kísérletem lényege éppen abban áll, hogy a tudományegyetemeknél és a tudományos akadémiáknál történetileg kialakult és gyakorlatilag bevált önkormányzati rendszert át akarom ültetni nagy közgyűjteményeink igazgatásába.

Az önkormányzat egyik-másik könyvtár és múzeum igazgatásába beszívárgott ugyan, de általában a nagy közgyűjteményeknél eddig nem érvényesült. Ha ennek okát vizsgálom, azt az egyes intézetek fejlődésének menetében találok meg. A levéltárak többnyire megszünt, régi hatóságok irattáraiból és meglévő hivatalok régi aktáiból

alakultak és soká túlnyomólag gyakorlati célokat szolgáltak, többé-kevésbé a Herolden-Amt szerepét töltötték be, nemesi és kamarási próbákat készítettek s ezenkívül okmánymásolatokat szolgáltattak ki. A levéltárak vezetésében és igazgatásában a tisztán tudományos szempont csak lassan és fokozatosan tudott magának utat törni s az irattári hivatalos jelleg, mint súlyos kolonc, soká gátolta tudományos életük föllendülését. A könyvtárak igazgatásánál is az elrendezés, őrzés és kikölcsönzés technikuma nagyon könnyen elnyomhatja a könyvtár magasabb, tudományos feladatait. A múzeumok pedig fejedelmek és főurak műízlésének és gyűjtési szenvedélyének köszönhetőek létrejöttüket, embereknek, kik műtárgyak környezetével szebbé akarták tenni életüket, céljuk a műélvezet és nem tudományos kutatás volt. Ekként a tudományos szempont a nagy közgyűjtemények mindhárom típusánál: levéltárnál, könyvtárnál és múzeumnál a múltak remíniszenciáival és bizonyos technikai nehézségekkel küzd, de a jövő fejlődés iránya a tudományos követeléseknek mind erősebb érvényesülése lesz s amilyen arányban hódít majd a tudományos szellem a közgyűjteményekben, olyan mértékben fog a tudományos igazgatás igazi formája: az önkormányzat ezen a téren is érvényesülni.

De hátráltatja az Önkormányzati elvnek nagy közgyűjtemények igazgatásában való térhódítását az a kodifikatórikus nehézség is, hogy ez intézményeknél nagyon nehéz az önkormányzat megfelelő formájának megkonstruálása.

Szükségképpen hajótörést kell szenvedni minden olyan szervezkedési kísérletnek, mely az egyes közgyűjteményeknek külön-külön akarna önkormányzatot adni. Egy-egy ilyen intézet túlságosan keskeny alap ahhoz, hogy rajta életképes autonómiát fel lehetne építeni. Hogy Nemzeti Múzeumunk nem kevesebb mint hat tárat egyesít a maga kötelékében, voltaképpen abnormitás és főleg annak a sajnálatos körülménynek kifolyása, hogy az elmúlt jobb időkben megfeledeztünk külön magyar művelődéstörténelmi, külön néprajzi és külön természettudományi múzeumok építéséről, mely esetben ezek a táruk a XIX. század specifikáló természetének megfelelően kétségtelenül önálló intézményekké fejlődtek volna. Ma azonban még tény, hogy Nemzeti Múzeumunk nagy és sokoldalú intézmény, de még így sem szolgáltatott megfelelő alapot önkormányzat kifejlesztésére, amit az is mutat, hogy az ott társadalmi elemek bevonásával megszervezett tanács nem is tudott életre kelni. Csak ha a nagy közgyűjtemények három típusát; levéltárat, könyvtárat és múzeumot, mint megannyi

fakultást egy nagy, szerves egészbe, egy jogi személyiségbe összefoglaljuk s ennek az önkormányzati testnek érdemes, nagy hatáskört adunk, akkor remélhetjük pezsgő önkormányzati élet kifejlődését. Arra a szerepre, hogy harmadrangú jelentőségű kérdésekben pusztán véleményt adjon le, melyet a miniszter, ha akarja, megfogad, ha akarja, félretesz, komoly, munkás, elfoglalt ember alig lenne kapható. De mikor Önök, igen tisztelt Uraim, a felett fognak tanácskozni és határozni, hogy kiket állítsanak nemzeti nagy közgyűjteményeink élére, miként történjék ott a tudományos személyzet felvétele és előléptetése, akkor bizonyára az a tudat fogja áthatni lelküket, hogy levéltárunk, könyvtáraink és múzeumaink sorsa a kezükbe van letéve, gondosságukra és ügyszeretetükre van bízva és valójában nem lehet az a depimáló érzésük, hogy csak apró-cseprő ügyek intézésére hívtak meg.

Amikor levéltárat, könyvtárat és múzeumot magasabb szervezet kötelékében összefoglalunk, korántsem kapcsolunk össze olyan intézményeket, melyek között belső rokonság nincsen, melyek heterogén természetűknél fogva nem lennének alkalmasak az együttműködésre. Ellenkezőleg a közgyűjteményeknek ez a három típusa hasonlíthatatlanul közelebb áll egymáshoz, mint a tudományegyetemeknek egyes karai, sőt mint egyugyanazon kar, a filozófiai fakultás keretén belül egyfelől a szellemi, másfelől a természettudományok. Levéltárnak, könyvtárnak és múzeumnak közös vonása, hogy mind a három gyűjtemény, ahol az új szerzéseknél, a regisztrálásnál és katalogizálásnál, a megőrzésnél és felállításnál, az ismertetésnél és publikálásnál sok tekintetben azonos, részben hasonlatos elvek az irányadók. Elannyira, hogy az egyik Gyűjteményfajtánál tett tapasztalatok számos esetben hasznosíthatók lesznek a többi gyűjteményeknél. Az intézetek gyűjtési körét egymástól elválasztó határmesgyéken pedig különösen szükséges az együttműködés, nehogy párhuzamos gyűjtések forduljanak elő, minek luxusát a magyar nemzet mai súlyos anyagi helyzetében nem engedhetjük meg magunknak.

Az igazi szervezési nehézség nem is a levéltár, könyvtár és múzeum szerves egybekapcsolásában áll, hanem annak a kérdésnek megoldásában, milyen elemekből kell a Gyűjteményegyetem autonómiáját gyakorolni hivatott szervet összealkotni. Az egyetemen a tanárok, az akadémián a tudósok, vagyis alakilag egyenlő tényezők, »pares« állnak egymás mellett s így közös kollégiumban való egyesítésük révén szinte önmagától alakul ki az autonómia. A nagy közgyűjtemények tisztviselőikara ellenben hierarchikus ranglétrán oszlik meg; fel- és

alárendelteknek közös testületben való egyesítése pedig mindig dez-organizációhoz vezet, mint ezt a Károlyi-korszakban és a proletárdiktatúra idején ily módon alakult különböző tanácsoknál bőségesen alkalmunk volt tapasztalni. Az 1922. évi XIX. t.-c. a Gyűjteményegyetem Tanácsában három elemet egyesít. A közgyűjtemények főtisztviselőit, akik életük java részét töltötték az illető intézmény kötelékében, annak szükségleteit legközelebből ismerik s vele valóssággal össze vannak forrva. Bevonja a törvény a Tanácsba azokat az egyetemi tanárokat, kik azokkal a tudományszakokkal foglalkoznak, melyek a közgyűjteményekkel, azok egyes osztályaival, táraival összefüggnek s akik tudományos hajlamú tanítványaik köréből új erőket nevelhetnek az egyes intézetek számára. Ezenfelül az egyetemi tanárok magukkal hozzák az egyetemi autonómia köréből a járatosságot és a gyakorlatot az ügyek önkormányzati intézésére. A szigorú szakszerűséget képviselő közgyűjteményi főtisztviselőkön és egyetemi tanárokon kívül még műértőket is bevon a Gyűjteményegyetemi Tanácsba, akik műízlésüket és társadalmi függetlenségüket hozzák a közös munkához és hivatva vannak a nagyközönség által a közgyűjteményekkel szemben emelt jogos kívánságokat is képviselni. E három elem egyesítésével, azt hiszem, sikerült olyan kollégiumot konstruálni, mely minden tekintetben képes lesz a nemzeti nagy közgyűjteményeink tudományos és művészeti igazgatásában való aktív közreműködésre. Mint minden autonómiának, úgy a Gyűjteményegyetem önkormányzatának sorsa is ott dől el, hogy sikerül-e önkormányzati képességgel bíró olyan egyéneket egyesíteni, akik az illető ügyet szeretik, azzal törődni, azért fáradozni készek. És kikről tehető ez fel leginkább, mint a közgyűjtemények vezetőiről, egyetemi tanárokról és műértőkről, akiket részben hivatásuk, részben hajlamuk és előszeretetük fűz össze a múzeummal, a könyvtárral vagy a levéltárral.

A Gyűjteményegyetem megszervezése elé tornyosodó organizatorikus nehézségek között talán a leglényegesebb annak a kérdésnek megoldása volt, lehet-e és hogyan összeegyeztetni a Gyűjteményegyetem önkormányzatát az egyes intézetek tudományos és művészeti munkájának önállóságával. Nem fogja-e a gyűjtemény egyetemi Tanács megbénítani az intézetek vezetőinek szabad kezdeményezését, nem fog-e rájuk nehezedni táraik gyarapításában, kiépítésében, felállításában, szóval egész levéltári, könyvtári vagy muzeális politikájukban? E kérdés megoldását abban kerestem, hogy a Gyűjte-

ményegyetemi Tanács egész hatáskörét a közoktatásügyi miniszter eddigi hatásköréből hasítottam ki, az egyes közgyűjtemények vezetőinek hatáskörét pedig nemcsak érintetlenül hagytam, hanem önállóságukat még lényegesen növeltem a szervezeti és ügyviteli szabályrendelet 32. §-ával mely az intézetek tudományos és művészeti célú összes bevételeit alapban egyesíti s ez alap felett felsőbb tényezők előzetes hozzájárulásától mentesen a vezetőnek szabad rendelkezést, utalványozási jogot ad. Az intézeti főtisztviselő önállósága ugyanis abban a kérdésben csúcsosodik ki, hogy megfelelő anyagi eszközök felett szabadon rendelkezhetik-e levéltári, könyvtári vagy muzeális eszméinek, terveinek megvalósítására. Az idézett szabályrendelet 14. §-a pedig egyenesen kizárja azt, hogy a Tanács az egyes intézetek tudományos és művészeti politikájukba előzetes utasítások adásával beavatkozassék. Igaz ugyan, hogy e szakasz értelmében a Tanács, az egyes intézetekre nézve kötelező évi jelentések kapcsán, azok működését tárgyalás alá veszi, utólagos felelősség alól azonban senki sem mentesíthető, hiszen általános szervezeti alapelv, hogy aki hatalmat gyakorol, annak viselnie kell intézkedéseiért az utólagos felelősséget. Mint fénytől az árnyék, olyan elválaszthatatlan a hatalomtól a felelősség.

Mint hogy meggyőződésem szerint ekként sikerült leküzdeni mindazokat a nehézségeket, melyek nagy közgyűjteményeink autonóm igazgatása elé tomyosultak, azért bizton remélem, hogy az egyetemek és akadémiák szervezetéből átültetett autonómia fel fog virulni levéltárunk, könyvtáraink és múzeumaink körében. Akinek e részben még kétségei lehetnének, az vegye fontolóra az eddigi állapotot.

Eddig közgyűjteményeink felett az érdekelt szakminiszter joggal, alakilag úgyszólván korlátlan úr volt, minden az ő felelősségére ment. A miniszteri felelősség túlfeszített elve azonban a modern alkotmányjognak egyik legnagyobb fikciója. A centralizáló rendszer következtében a minisztériumokban összefutó ügyek tömege oly nagy, hogy azt egyetlen ember igazán nem tekintheti át. Mentől inkább ambicionálja a miniszter, hogy minden ügy átmenjen a kezén, munkája annál vizenyösebb lesz s közreműködése pusztá alakisággá zsugorodik össze. A modern miniszternek sajnos le kell mondia arról a vonzó szerepről, hogy Mátyás király módjára tölgyfa alatt személyesen tegyen igazságot. Csak az a miniszter tudhat igazán kormányozni, aki nagy feladatokra korlátozza magát. Különben elmerül a folyó-ügyek özönében s nem marad ideje nagyobb koncepciókra. Nem egy

miniszterség meddő voltának ez a methodikai hiba volt az oka. De ha a miniszter valóban miniszter akar lenni és a nagy ügyekre vonja össze erejét, akkor az eddigi rendszer mellett kire háramlott a részletkérdések elintézésének a főszülya?

A miniszteriális bürokráciára, mely azonban az egyes közgyűjteményektől sokkal távolabb áll, semhogy azoknak személyi és szakügyeit közvetlenül és részletesen ismerhetné. Amilyen fonák például az általános közigazgatásban, hogy az élet sodrában bennálló, tapasztalt alispánok és polgármesterek határozatait és intézkedéseit a minisztériumban segédfogalmazók és fogalmazók bírálják felül és változtatják meg, épp oly helytelen lenne, ha a nagy közgyűjtemények vezetőinek javaslatait a közoktatásügyi minisztérium bürokráciája akarná érdemileg és szakszerűen felülbírálni. Magam is a magyar bürokráciában nőttem fel, közvetlenül láttam azt a becsületes munkát, amelyet hivatalnoki karunk kifejt. De éppen ennek a hivatalnoki karnak tesztünk rossz szolgálatot, ha adminisztrációra beállított és nevelt emberektől olyan tevékenységet követelünk, ami munkakörükön természetesen kívül esik.

Mindezt behatóan megfontolva, arra határoztam tehát magamat, hogy széleskörű autonómiát biztosítsunk nagy közgyűjteményeinknek, hogy a közigazgatási szabadság megtermékenyítse működésüket, de ehhez a gondolathoz az 1922. évi XIX. t.-c. megtervezésénél még egy másodikat fűztem: a magyar tudományos tisztviselői kar megszervezését, hogy nemzeti katasztrófánk után is fenntarthatassuk a magyar tudományos munka folytonosságát.

Amikor a porosz költségvetésben a berlini akadémiánál 4 állást szerveztek tudományos hivatalnokok számára: akkor Roethe professzor a II. Vilmos császár 25 éves uralkodói jubileuma alkalmából kiadott díszműben a következőket írta: »Szép idealizmus rejlett a porosz államnak abban az elhatározásában, hogy új csoportját alakítja meg az olyan hivatalnokoknak, kik gyakorlati mellékélclok nélkül egészen a tiszta tudományos tevékenységnek élhetnek.« Már az 1922. évi XIX. t.-c. 4. §-a is megnyitotta a lehetőségét annak, hogy a Gyűjteményegyetem egyes tudományos tisztviselői kül- és belföldön tisztán tudományos megbízást nyerjenek; a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatása iránt a nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatom pedig e tisztviselői kar egyes tagjainak tudományos munkára az Akadémia rendelkezésére bocsátását is tervbe veszi. Örömmel állapíthatom meg, hogy a magyar Gyűjteményegye-

temnek 107 tudományos alkalmazottja lesz. Olyan létszám ez, mely becsletére válik a megcsonkított Magyarországnak s mely, ha kedvező feltételek és viszonyok között fejlődhetik és dolgozhatik, művelődésünknek egyik fő tényezőjévé válhatik. Egymagában az, hogy 107 tisztviselőt közös létszámban egyesítünk s e státust elnevezzük tudományos hivatalnoki karnak, ezt a személyzetet tudós személyzetté még nem avatná. Hogy megköveteljük a legmagasabb tudományos minősítést, a doktorátust: ez is csak annyit biztosít, hogy megfelelő elméleti képzettséggel bíró ifjak lépnek nagy közgyűjteményeink szolgálatába. Hogy azoknál az intézeteknél, melyeket a törvény nagy közgyűjteményeink közé sorol, a szolgálat a VIII. fizetési osztályban kezdődik és jelentékenyen emelkedik a magasabb fizetési osztályba tartozó állások száma, ez a körülmény is a kedvezőbb előmeneteli viszonyok megteremtése útján csak külsőlegesen hat a munkakedv élesztésére. Az igazi, a döntő hatást attól a különleges, attól a magasabbrendű igazgatástól várom, mely a jövőben hivatva lesz a magyar tudományos tisztviselői kart vezetni. Itt nem lehet sablonok szerint eljárni, mint az általános bürokrácia nagy tömegeinél. Itt minden egyénnel külön-külön kell foglalkozni. Meg kell figyelni hajlamait, képességeit s az ezeknek leginkább megfelelő munkakörbe kell helyezni. Módot kell neki nyújtani, hogy külföldi kutatási intézetekben, külföldi küldetésekben látköre szélesedjék. Érezze a legfiatalabb allevéltárnok vagy alkönyvtárnok is, hogy a Gyűjteményegyetem vezetőinek szeme állandóan rajta van. Érezze a szakértő és szeretetteljes vezető, irányító kezét.

Mi az a munka, mely a magyar tudományos tisztviselői karra vár? Midőn ezt a feladatot »tudományos munká«-nak neveztem, azt tapasztaltam, hogy nem egyszer félreértettek. Azt hitték, hogy én csak kutatásra, cikkek és könyvek írására gondolok. Korántsem. Én a levéltárban, könyvtárban és múzeumban folyó belső szakmunkát is kifejezetten tudományos munkának tekintem. Csak hisztorikus ismerheti és értékelheti ig az an a gondjaira bízott levéltári anyagot. Csak aki a modern társadalom-, gazdaság-, művelődés- és művészet-történelem magasabb szempontjait ismeri, az adhat szakszerű felvilágosításokat, útbaigazításokat a levéltárban dolgozni kívánó kutatóknak. Ma, midőn valutánk leromlása folytán külföldi könyvek vásárlására aránylag kevés jut, a könyvtárnoknak kétszeresen figyelemmel kell kísérni az egész külföldi irodalmat, a könyvismertetések és bírálattokat, hogy biztos szemmel ki tudja választani azokat a munkákat,

melyeknek megszerzése feltétlenül szükséges. A múzeumban egy-egy meghatározás hetek, sőt hónapok kutatásának eredménye. A muzeális anyag felállítása, időnként váltakozó kiállítások összeválogatása, csoportosítása egészen speciális tudást s ezenfelül ízlést igényel. A jó múzeumi katalógusba, különösen a speciális katalógusba rengeteg tudományos munka van befektetve. Ahol pedig megkísérlük, hogy a művészetek egész fejlődését vázolják az illető múzeum anyagának alapulvételével, ott a katalógus valóságos összefüggő művészettörténelemmé fejlődik. Ez mind nem lépi át a legszorosabban vett levéltári, könyvtári, illetve muzeális munka kereteit s mégis kifejezetten *tudományos* tevékenység, mert ez utóbbi nem szükségképpen egyúttal *irodalmi* munka is. Persze örömmel kell üdvözlönnünk, ha Gyűjteményegyetemünk tudományos tisztviselői kara minél nagyobb számban vesz részt a magyar tudományos irodalomban. Ez azonban különösen akkor lesz igazán gyümölcsöző, ha az irodalmi munka is szoros tárgyi kapcsolatban áll az illető tisztviselőre bízott levéltári, könyvtári vagy muzeális anyaggal. Azt a művelődési kincset, melyet levéltáraink, könyvtáraink és múzeumaink őriznek, nekünk magyaroknak kell feldolgoznunk s bevinnünk a bel- és külföldi irodalomba. Nagy közgyűjteményeinknek egyúttal kutatási intézeteknek is kell lenniök.

Én remélem, hogy a kedvezőbb munkafeltételek közé hozott tudományos tisztviselői kar levéltárunk, könyvtáraink és múzeumaink szintjét lényegesen emelni fogja; bár nem tévesztem szem elől, hogy nagy külső nehézségekkel kell még megküzdenünk. A forradalmak végigtapostak nagy közgyűjteményeinken is, egyik-másik intézetünk valósággal elnéptelenedett, túlkicsiny a tudományos személyzete. Majdnem valamennyi helyszükével vagy kedvezőtlen elhelyezés nehézségeivel küzd. A diagnózist intézetről-intézetre haladva kell megállapítani.

Országos Levéltárunk őrsi újkori történelmünk emlékeinek zömét. Hogy még mint belügyminiszter kezdeményeztem ennek a nagy közgyűjteményünknek a közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe való átbocsátását, ezt főleg attól a meggyőződéstől áthatva tettem, hogy az Országos Levéltárnak nem elsősorban a hivatása, hogy nemesi családfákat, kamarási próbákat és hiteles másolatokat készítsen, hanem az, hogy ott igazi tudományos levéltári munka folyjon. Nagy hiba volt, hogy az Országos Levéltárt ettől a hivatásától elvonták. A Levéltárra ráoktrojált e rendszer mellett magánosok apró-cseprő ügyei el lesznek ugyan intézve, de elintézetlen marad a magyar nemzetnek az a nagy ügye, hogy megismerhesse a XVIII. és XIX. századi

históriáját. Hiszen alig van legújabbkori történelmünk. Ami e téren megjelent, annak jórésze inkább publicisztika vagy történelem-filozófiaféle, melyet az aktaszerű anyag beható ismerete nélkül írtak. A haladó kor új igényekkel lépett fel a történetírással szemben és előtérbe léptek a társadalom-, gazdaság- és közigazgatástörténelmi kutatások, mely téren bizony módfelett el vagyunk maradva. Az Országos Levéltár éppen e részben rendkívül becses anyagát elsősorban magának az intézet személyzetének kell levéltárilag átdolgoznia, hogy a kutatókat és a történelmi szemináriumokat figyelmeztethesse azokra a kérdésekre, melyekre nézve érdemes, bőséges és összefüggő a forrásanyag. Ausztriával való kapcsolatunk és azon tény következtében, hogy királyaink állandóan Bécsben éltek, a nagy ügyekre, a legfontosabb döntésekre, azok indokaira vonatkozó újkori aktaanyagot a bécsi levéltárak tartalmazzák. E kútfők kiaknázására alakította a Magyar Történelmi Társulat bécsi tudományos intézetét, mely az Országos Levéltár személyzetének természetesen rendelkezésére áll, hogy a fontos kérdésekre vonatkozó itthoni anyagunk a bécsi döntéseket tartalmazó ottani iratok másolataival rendszeresen kiegészíthető legyen. A budapesti és bécsi államiratoknak ilyen párhuzamos egymásmelléállítása esetén a kutatók egy négyszázéves nagy történelmi folyamatnak mind a két oldalát állandóan láthatják. Még mint belügyminiszter rendelkezésére bocsátottam az Országos Levéltárnak az anyagi eszközöket egy szakfolyóirat: a »Levéltári Közlemények« megindítására és fenntartására. E közlöny lehetővé teszi majd levéltárunk személyzetének, hogy tudományos munkásságáról a magyar szakközönséget állandóan tájékoztassa s a fontosabb leleteket közrebocsáthassa. Gondoskodni kívánok arról is, hogy az időnként eladás alá kerülő fontosabb iratok megvásárlására az Országos Levéltárnak is álljon megfelelő fedezet rendelkezésére, mely eddig – s ez éppoly szomorú, mint amilyen jellemző – teljesen hiányzott. A Magyar Országos Levéltárnak nem volt tudományos javadalmozása! Még súlyosbitja az intézet helyzetét, hogy személyzete az utóbbi években rendkívül megapadt. Egyes osztályok és tudományzakok teljesen el vannak ott árvulva. Égető szükség lenne egy-egy jog-, közigazgatási és gazdaságtörténészre. Szerencsére e nagy közgyűjteményünk élén igaz tudományos szellemtől áthatott olyan szakferfiú áll, akitől az intézet reorganizációját bízton remélhetjük. Legyen az új épületbe való beköltözés szimbóluma annak a belső átalakulásnak is, melyen a levéltár, mint intézmény, most átmegy.

A levéltár természeténél fogva, hogy úgy mondjam, arisztokratikus intézmény. Arisztokratikus olyan értelemben, hogy nem tűzheti ki feladatául, hogy az ott őrzött anyagot a nagy tömegnek hozzáférhetővé tegye. Egészen másként áll a dolog a múzeumoknál, melyekkel szemben demokratikus korunkban azzal a követeléssel lépnek fel, hogy lefelé, a népesség széles, alsó rétegeire is hathassanak. Hangoztatják, hogy napjainkban a múzeumoknak egyik főhivatása, hogy a tömegek műveltségét, ízlését emeljék. Magam sem zárkózom el e törekvések jogossága elől, de túlzott optimizmustól óva intenek. Nagy múzeumaink szintje és a tömeg átlagos műveltsége között túlnagy ahhoz a távolság, hogy a múzeumokban látottak az alsó néprétegek valódi szellemi tulajdonává lehessenek. Az esetek túlnyomó többségében futólagos, gyorsan ismét elmosódó benyomásokról lehet csak szó. Lefelé inkább a tömegek lelkivilágához közelebb álló népmúzeumokkal kell dolgozni; a nagy múzeumok igazi közönsége ellenben a szakembereken kívül az intelligencia, amely a tudósokkal együtt képviseli a nemzetek mindenkori művelődését. Ne feledjük, hogy nemcsak a proletariátusnak, a középosztálynak is megvannak a maga tömegei és éppen ezen tömegek kell, hogy képezzék a nagy múzeumok látogatóinak zömét. A múzeumok kifelé ható tevékenységének az intelligencia széles rétegeihez kell fordulnia. A múzeumok tudományos tisztviselői kara által tartandó előadások és vezetések jöhetnek itt elsősorban tekintetbe, melyekhez hozzá kell szoktatni a közönséget. E végből középiskoláink tanulóinak rendszeresen kell látogatniuk nagy múzeumainkat. Az állami színházakban rendezett ifjúsági előadásoknál nem állok meg, hanem a múzeumok látogatását is rendszeresen fogom szervezni. Persze, ha a gyermekeket kettős sorokban végighajszoljuk a múzeumok tárain, akkor éppoly kevés eredményt fogunk elérni, mint az iskolai olvasmányokkal, melyeket a lelketlen tanítás hihetetlenül ellaposíthat s melyek a remekművel szemben élvezet helyett nem egyszer undort ébresztenek. A szaktanárnak a múzeumi szaktisztviselővel a látogatás előtt keresni kell az érintkezést, a tanárnak a látogatást elő kell készítenie s annak csak a táraknak egy nagyon is körülhatárolt kisebb részére kell szorítkoznia. A múzeumok és közönségük között való benső kapcsolat erősítése azonban aránylag könnyebb feladat, jóformán csak kellő szervezés és jóakarát kérdése. Múzeumügyünk nagy bajai egészen más téren vannak.

Nemzeti Múzeumunk helyszíuke következtében kritikus helyzetbe került. Wlassics Gyula kultuszminisztersége meghozta a Szépművé-

szeti és Iparművészeti Múzeumot, de azután a budapesti múzeum-építkezések terén teljes stagnálás állott be, mivel szemben a vidéki múzeum-ügy terén tett erőtlen és jórészt eredménytelen kísérletek nem nyújthatnak kárpótlást. Iskolapéldái e kísérletek az erők elforgácsolásának, a rendszertelenségnek. A természetes folyamat az lett volna, hogy a Nemzeti Múzeumból fokozatosan ki kellett volna válnia a régiség- és éremtárnak, mely az Iparművészeti Múzeum egy részével magyar művelődéstörténeti múzeummá fejlődhetett volna, ki kellett volna válnia a néprajzi múzeumnak, továbbá az ásvány-, növény- és állattárnak, mely három tár együtt életképes természettudományi múzeumot alkothatott volna. Ez esetben Pollák gyönyörű múzeum-körúti palotája teljesen az Országos Széchenyi Könyvtár rendelkezésére maradt volna, mely célra az épület megfelelő belső átalakítással teljesen alkalmas is lenne. Mindezzel azonban a millenniumtól az összeomlásig eltelt negyedszázad, mely annyit politizált, adós maradt s ma, midőn az építkezési költségek szédületes magasságba szöktek fel, itt állunk túlszűfolt, fulladozó tárainkkal; egyik akadályozza a másik továbbfejlődését; a néprajzi múzeum szép anyaga pedig lassan, de biztosan pusztul a városligeti Iparcsarnoknak mind kétebb értékű fedele alatt. Egy kultúrállam múzeumügyének nem szabad ilyen állapotban maradni. Magát a Nemzeti Múzeumot is a napóleoni háborúk okozta pénzügyi és valutáris kalamitások közepette a nemzet áldozatkészségéből építették. A debreceni ref. kollégium palotáját is abban az időben emelték közadakozásból. Az esztergomi bazilika céljaira később, de szintén nemzeti adakozás folyt. Hatalmas erőfeszítéssel, az idők mostohasága dacára is ki kell hát ragadnunk Nemzeti Múzeumunkat mostani tarthatatlan állapotából. Az államnak meg kell tennie, amit tehet, de meg kell mozdulni a nemzeti áldozatkészségnek is és művelődésmentő gyűjtést kell szervezni a külföldi magyarság között is. Hiszen idegenbe szakadt véreink ma aránylag csekély áldozattal régi hazájukon nagyot segíthetnek.

A Nemzeti Múzeumnál a néprajziak tára pusztulásának meggátlása mellett az Országos Széchenyi Könyvtár színvonalon tartása a nagy probléma. Maradék-Magyarország nyomdatermékeit e könyvtár mint kötelező-példányokat megkapja, de az elszakított területeken megjelenő magyar könyvek megszerzése már nagy nehézségekbe ütközik s még inkább a külföldi irodalomé. A nemzetközi könyvcseres rendszeres megszervezésével is remélhetőleg enyhítünk majd a bajon, de különösen a pénzügyminiszter úr által a Gyűjteményegyetem

alapítása alkalmából rendelkezésünkre bocsátott 10 millió korona lehetővé fogja tenni, hogy a háború kitörése óta eltelt 8 év alatt keletkezett legtátongóbb hiányokat pótolhassuk s így legalább egyetlen országos könyvtárunk legyen, mely a külföldi irodalmak legszámottevőbb új termékeit bírja. S e pontnál állapodjunk meg egy percre. Közvetlen tapasztalatból tudom, saját szememmel láttam, hogy Budapesten bizonyos alapvető munkák és folyóiratsorozatok kétszer, sőt többször is megvannak, mások viszont minden könyvtárból teljesen hiányzanak. A békében is baj volt az ilyen erőpocsékolás. Ma azonban bűn a magyar művelődés ellen. Hogy e rendszertelenség okát világosan megláthassuk, ahhoz ismernünk kell a budapesti közkönyvtárak tagozódását. Az egyetemnek van könyvtára, ezenkívül az orvosi karnak mint egésznek van könyvtára, továbbá a klinikáknak, az egyetemi intézeteknek és szemináriumoknak is van külön könyvtárak. A Nemzeti Múzeum egyik legnagyobb osztálya az Országos Széchényi Könyvtár, ezenkívül ez intézet többi tárainak van külön könyvtárak s a többi múzeumoknak is önálló szakkönyvtárak. És ez mind helyes, erre mind szükség van. De ha mindezek a könyvtárak bizonyos mértékben nem futnak össze egy magasabb egészbe, akkor szinte adva van a rendszertelenség, helyesebben rendszerré válik a parallel gyűjtés. A közgyűjteményeknél talán sehol sincs annyira szükség a Gyűjteményegyetem összefogó, rendező szerepére, mint éppen a könyvtárügy terén. Mint kultuszminiszternek egyik főkötelességem, hogy a tudományos kutatás szabadságát garantáljam, de mint organizátor kérem, viszont nekem biztosítsák a szervezés szabadságát. Engedjenek nekem szabad kezet, hogy könyvtárügyünk bajain rendszeres akcióval segíthessek. A Gyűjteményegyetemnek a könyvtárügy terén még egy nagy feladata lenne; az, hogy elkészítse a budapesti, esetleg a magyarországi nagy könyvtárak összesített katalógusát, hogy a kutatók könnyen és gyorsan tájékozódhassanak abban a tekintetben, mely könyvek vannak meg egyáltalában nálunk s hol találhatók.

Szépművészeti Múzeumunk épügy, mint az Országos Levéltár, valósággal el van néptelenedve. Innét van az, hogy értékes, szép anyaga egy részének felállítása még mindig késik. Pusztá kinevezésekkel a bajt orvosolni nem lehet. A művészettörténeti szeminárium hivatása, hogy a Szépművészeti Múzeum egyes feladat-csoportjai számára rendszeresen nevelje, képezze a szükséges szakeroket.

Az Iparművészeti Múzeum palotája a múzeumon kívül az Iparművészeti Iskolát is magában foglalja. A palota építése óta mind a

két intézmény örvedetesen fejlődött s így mindkettő helyszükével küzd. Ez annál sajnálatosabb, mert korunk művészeti összfejlődésében az iparművészet mind nagyobb teret foglal el. Ezt az irányzatot nekünk magyaroknak kétszeres okunk van követni, mert az iparművészetet még a csökkent vásárlóképességgel bíró magyar közönség is képes vételeivel táplálni. Ettől a meggyőződéstől áthatva karoltam föl Magyarországnak a milánó-monzai nemzetközi iparművészeti kiállításon való részvételét is. A Gyűjteményegyetem Tanácsának pedig egyik föladata lesz, hogy esetleg az iparművészet fejlesztésében érdekelt közgazdasági tényezők áldozatkészségének fölkeltésével a múzeumnál és iskolánál mutatkozó helyszükét megszüntesse.

Általában a gyűjtemény egyetemi Tanács szervezeti szabályrendeletének 22. §-a a Tanács feladatai közé sorolja, hogy rendszeresen tárgyalja közgyűjteményeink általános helyzetét s ez alapon megalkossa és időnként a változó viszonyokhoz képest kiegészítse a szükséges szervezések és építkezések szervesen összefüggő tervét. A néprajzi múzeum tervének fölvételével külön leiratban is volt szerencsém a tisztelt Tanácsnak alkalmat adni arra, hogy múzeumi krízisünkkel - melyet tagadni hiba lenne -- rendszeresen foglalkozhasson.

Hogy nagy közgyűjteményeink tudományos, technikai és közgazgatási személyzetének összlétszámba való egyesítése s e révén egy nagy státus létesítése milyen reális szükséglet volt, annak bizonyosága az is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia is kérte állandó alkalmazottainak a Gyűjteményegyetem összlétszámba való fölvételét. Az Akadémia állami támogatása iránt a nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatommal teljesíteni kívánom az Akadémia ez óhaját is. Szívesen fogjuk látni az Akadémia kiküldötteit és érdemes alkalmazottait körünkben s reméljük, hogy együttműködésünk javára fog válni mind a két nagy nemzeti intézménynek, az Akadémiának és a Gyűjteményegyetemnek egyaránt.

Az Akadémia személyzetének a Gyűjteményegyetem összlétszámba való fölvételével egyfelől az Akadémia, másfelől a Gyűjteményegyetem és a magyar állam között jogviszony jó létre, melynek azonban nem szabad korlátoznia az Akadémia eddig élvezett és féltve őrzött önállóságát, függetlenségét. A modern jogállam az alanyi közjogok védelmét nem parlamenti interpellációktól vagy a gyűlékezési és sajtószabadságtól várja, hanem független bíróság előtt való panaszjogtól. Csak a bírói jogvédelem garantálja igazán a jogszerűséget a közigazgatásban. A magam részéről ezt a bírói jogvédelmet

nemcsak az Akadémiának kívánom megadni függetlenségének védelmére, hanem a Gyűjteményegyetemnek is. Élvezze Akadémia és Gyűjteményegyetem egyaránt ugyanazt a bírói védelmet, melyet az 1907. évi LX. t.-c. a magyar törvényhatóságoknak: a vármegyéknek és a törvényhatósági joggal felruházott városoknak megadott. Csak az olyan autonómiák bírnak reális értékkel, melyek hatáskörüket független bíróság előtt védhetik.

De erősíteni kívánom a Gyűjteményegyetemet azzal is, hogy kérésemre igen tisztelt barátom, az igazságügyminiszter úr, felsőházi javaslatába oly rendelkezést iktatott be, mely szerint a Gyűjteményegyetem Tanácsa a felsőházba két tagot választ. Kívánatos, hogy különösen a költségvetési tárgyalásoknál nagy közgyűjteményeink hivatásos képviselői fölemelhessék szavukat levéltáraink, könyvtáraink és múzeumaink érdekében.

Közeledünk Szilveszter-estéjéhez, melyen száz évvel ezelőtt egy alföldi faluban megszületett a magyar nemzetnek egyik legnagyobb költője: Petőfi Sándor. A centennárium alkalmából sok, talán túlsók szavó fog esni Petőfiről és szavait is majd bőségesen idézik, a magam részéről egy mondását kívánom kiemelni: »Minden Demoszthenesznél szebben beszél a tett«. Midőn a Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői kara számára olyan előmeneteli és kinevezési lehetőségeket nyitottam meg, melyekre eddig nálunk példa nem volt; midőn a nemzeti katasztrófáink által hiányossá vált könyvtáraink anyagának kiegészítésére 10 millió korona hitelt bocsátok a Gyűjteményegyetem rendelkezésére: akkor, azt hiszem, e téren mindent megtettem, ami a magyar kultuszminiszternek ma módjában áll. Úgy érzem, hogy az állam megtette a maga kötelességét. Most a társadalmon és a szakembereken a sor. Sokan panaszkodnak, hogy újabban túlságos sok a gyűjtés, nagyon is gyakoriak az adakozási fölhívások. Való igaz! De elfelejtik, hogy a nemzeti szükség is nagy. Akkora, mint aminő a mohácsi vész óta még nem volt. Újra föl kell hát ébreszteni a nemzeti áldozatkészséget nagy közgyűjteményeink iránt. Szakembereink pedig az intézetekben olyan arányú és színvonalú munkásságot fejtenek ki, mely kikényszeríti a közelismerést.

Bízva bízom, hogy a Gyűjteményegyetem Tanácsa társadalmi súlyával, tudományos tekintélyével és szaktudásával e célok biztosítása érdekében minden lehető elkövet s ettől a reménytől áthatva, a Tanácsnak első ülését ezennel megnyitom.

A Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló törvényjavaslat.

Beterjesztve a nemzetgyűlés
1922. november 28-iki ülésén.

I.

Tisztelt Nemzetgyűlés!

Úgy érzem, hogy most olyan javaslat fekszik a nemzetgyűlés asztalán, amely jó magyar emberek között nem igényel indokolást. *(Úgy van! Úgy van!)* Hogy mégis szót kérek a javaslatához, ezt azért teszem, mert úgy érzem, hogy ma kötelességünk megemlékezni azon eseményekről, amelyek drágák minden jó magyar embernek.

Az 1825-iki diétán történt, hogy a sérelmek dolgában feliratot intéztek a királyhoz. Hiszen hosszú abszolút-korszak után tartatott ez az országgyűlés. Az alsóház és a felsőház között folyt az üzenetváltás a királyhoz intézendő felirat tárgyában, amelyben két lényeges" pont volt: a nemzeti nevelés és oktatás kérdése és a magyar nyelv dolga. Ez a két kérdés volt kitűzve a kerületi ülések november 2-án és november 3-án tartott ülésére. Mi sem természetesebb, mint az, hogy már november 2-án, az oktatás kérdésénél is érintették, hogy szükség lenne egy magyar tudóstársaságra, amelynek első hivatása a magyar nyelv kifejlesztése lenne. A tulajdonképpeni korszakos esemény azonban a november 3-iki ülésen történt, midőn felsőbüki Nagy Pál, az ellenzék lelkes szónoka, szóvá tette, hogy az 1790-iki diéta már kötelességévé tette a tisztviselőknek, hogy záros határidő alatt tanuljanak meg magyarul. A király, I. Ferenc, gyermekeit magyar nyelvre is oktatta és így a szónok jogosan szemére vethette az - arisztokráciának, hogy nem taníttatja gyermekeit kellőképpen magyarul. Felhozta, hogy a nagybirtok az arisztokrácia kezén van, tehát kell ott pénznek lenni arra is, hogy a magyar nyelv érdekében szükséges áldozatok meghozassanak. *(Rupert Rezső köbeszólása.)*

Felsőbüki Nagy Pál utalt arra, hogy mit tett a francia akadémia a végből, hogy a francia nyelv kiműveltesék, minden gondolat kifejezésére alkalmassá tétessék és hogy az akadémia működése folytán végül a francia nyelv világnyelv lett. Rámutatott arra, hogy a magyar nyelv a németesítő kísérletekkel és a deák nyelv uralmával szemben csak az esetben fog diadallal megküzdhetni, ha ez a nyelv minden tekintetben kiműveltetik, s e célból javaslatba hozta a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását, hozzátéve, hogy ehhez három dolog kell: először is pénz, másodsor is pénz, harmadszor is pénz. *(Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

Az ellenzék szónokának ezt a beszédét egy fiatal huszárkapitány, aki nem volt a kerületi ülés tagja, hiszen főrendiházi tag volt, szerényen a fal mellett állva hallgatta és Nagy Pál beszédének behatása alatt előlépett és kijelentette, hogy ő magyar földbirtokos és földbirtokainak egy évi jövedelmét, 60.000 forintot felajánlja a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására. Ennek a nagylelkűségnek visszhangja támadt s ez magával ragadott többeket először ott az ülésben, azután az országban s így alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia. József nádor, e kor minden nagy kezdeményezésének őszinte barátja, magáévá tette az Akadémia eszméjét is és így jöhetett létre azután az 1827. évi XI. t.-cikk, amely kimondta az akadémia alapítását. Miért jött létre ez a törvénycikk, hiszen az állam akkor az akadémia alapításához valóban semmi anyagi áldozattal nem járult? Azért látták szükségesnek a hazafiak ennek a törvényjavaslatnak megalkotását, mert az akkori rendőrállamban, amely minden egyesületet féltékenyen nézett, szükségesnek látták, hogy az akadémia megalapítását törvényben biztosítsák. Nemzeti közadakozásból jött létre a Magyar Tudományos Akadémia és az akadémia hűségesen kezelte a rábizott alapokat. Gróf Dessewffy Emil, az akadémia egyik kiváló elnöke, megépíttette a gyönyörű palotát, a megmaradt alapot pedig záloglevelekbe és állampapírokba helyezték el, pupilláris biztosítékú papírokba, mint a hivatalos nyelv mondja és a befolyt jövedelmek évtizedeken keresztül elégségesek voltak arra, hogy az akadémia a maga tudományos és adminisztratív kiadásait azokból fedezze.

Közbejött azonban valutánknak sajnálatos hanyatlása, amely az Akadémiát nehéz gazdasági helyzetbe sodorta. Ez az állapot indította a kormányzó úr ő főméltóságát arra, hogy ez év nyarán magas kéziratot intézzon hozzám, hogy gondoskodjam az Akadémia tudományos

munkássága folytonosságának biztosításáról. A legsürgősebb szükségletek kielégítésére az 1922-23. évi kezelés terhére hatmillió korona rendelkezésére is bocsátattott akkor a Tudományos Akadémiának, ez az összeg azonban csak az első szükségletek kielégítésére volt elégséges s így szükségessé vált, hogy az akadémia tudományos munkássága folytonosságának állandó biztosításáról gondoskodják a törvényhozás.

November 3-án, az Akadémia alapításának évfordulóján azzal a tiszteletteljes előterjesztéssel fordultam tehát a kormányzó úr ő főméltósága elé, hogy vegye a kezébe az Akadémia állami támogatásának ügyét is. Előterjesztésem meghallgatásra talált. És itt őszinte köszönetet kell mondanom a pénzügyminiszter úr igen t. barátomnak, hogy kezdeményezésemet a legteljesebb megértéssel és áldozatkészséggel karolta föl. így jött létre ez a törvényjavaslat, amelyet az előadó úr igen tárgyilagosan ismertetett és amelyhez a magam részéről csak igen keveset kell hozzátennem.

Ez a törvényjavaslat két rendelkezést tartalmaz. Első szakaszában elrendeli, hogy a kormány évente 12 millió koronát bocsásson az Akadémia rendelkezésére, elszámolás kötelezettsége nélkül. Hogy miért elszámolás kötelezettsége nélkül, arra a kérdésre lesz szerencsém még visszatérni. Ezenkívül az Akadémiának állandó illetményel alkalmazott személyzetét átvesszük a Gyűjteményegyetem személyzetének összlétszámba, ami további két és fél millió korona megtakarítást jelent a Magyar Tudományos Akadémiának. E két címen együtt 14 és fél millió koronát, közel 15 milliót bocsátottunk az Akadémia rendelkezésére, ami nem nagy összeg a mai körülmények között, de mégis kétségtelenül biztosítja, hogy az Akadémia működése a jelenlegi súlyos helyzetben fennakadni nem fog.

Különös gondoskodásunk tárgya volt az, hogy dacára az állami szubvencionának, az Akadémia ne kerüljön függő viszonyba az állammal, a kormánnyal szemben. Amint már említettem, az Akadémia alapja közadakozásból jött össze. Ez a körülmény lehetővé tette az Akadémiának teljes függetlenségét a mindenkori politikai áramlatokkal szemben. Ez abnormitás, mert ha Európa többi akadémiait méltóztatik tekinteni, azt fogják látni, hogy a többi akadémiaik mind állami, fejedelmi alapítások. Állami alapítások a tudományoknak autonóm intézése; csak nálunk, ahol a hatalom hosszú ideig nem pártolta a magyar kultúra fejlesztését, sőt időnként ellene is volt, volt szükséges, hogy nemzeti áldozatkészségből jöjjön össze az Akadémiának vagyona,

alapja. Evvel természetesen az az előny jár, hogy az Akadémia teljesen független az államhatalomtól, a mindenkori kormányoktól. Nekünk nem szabad visszaélnünk azzal, hogy az Akadémia ma nehéz szituációba került, olyan szempontból, hogy az állami szubvenció ellenében mi bizonyos befolyást akarjunk gyakorolni az Akadémiának tudományos működésére. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Nekünk akkor, amikor az Akadémiának az állami szubvenciót felajánljuk, már magában a javaslatban garanciával kell körülbástyáznunk az Akadémiát arra nézve, hogy a jövő kormányoknak se juthasson eszébe és ne is álljon módjában az Akadémia tudományos működését befolyásolni. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Nekem, mint aki ezekben a nehéz időkben a magyar kultúra ápolásáért felelős vagyok, az elődeimtől átöröklött szent kötelességem, hogy a tudományos kutatásnak függetlensége felett örökjdem. *(Helyeslés a jobboldalon és a középén.)* Ennek garatálása végett három rendelkezést vettem fel a törvényjavaslatba. Az első szakaszban szám-szerűleg is megállapítottam azt az évi szubvenciót, amely az Akadémiának ezentúl kijár. Másodsor, kiemeltem magában a javaslatban azt, hogy az Akadémia a kormánynak elszámolási kötelezettséggel nem tartozik. Az Akadémiának van igazgatótanácsa, amelyben az alapító családok képviselői, az ország legkiválóbb funkcionáriusai, a dologhoz hozzáértő, a tudományok iránt érdeklődő férfiak ülnek benn, ezek tehát az Akadémia számadásait mindenkor az Akadémia keretén belül ellenőrizni fogják. Nincs tehát semmi szükség arra, hogy itt egy további ellenőrzés lehetősége nyitassék meg, annál kevésbbé, mert ilyen kormányellenőrzés mindig módot nyújthatna a mindenkori politikai törekvéseknek az Akadémiába való beszivárgására, amivel szemben mint kultuszminiszternek a leghatározottabban állást kell foglalnom.

De bevettem a törvényjavaslat 4. §-ába egy rendelkezést, amely a közigazgatási bíróság elé, tehát a legmagasabb közjogi bíróságunk elé, megnyitja a panasz útját az Akadémia számára mindazokban az esetekben, amikor úgy találná, hogy a hatalom a szubvencionálás révén meg nem engedett befolyást akarna gyakorolni az Akadémia működésére. Mindezekben az ügyekben a közigazgatási bíróságnak cassatorius hatásköre van; megsemmisítheti annak a kultuszminiszternek határozatát, aki az Akadémia autonómiájába akarna avatkozni. Egy esetben azonban a közigazgatási bíróságnak érdemben rendelkező hatásköre is lesz, t. i. akkor, ha a kultuszminiszter a jövőben

meg akarná tagadni az Akadémiától azt a szubvenciót, amelyet a törvényhozás számára megállapított. Az Akadémiának módjában lesz a közigazgatás előtt panasszal rászorítani a mindenkori kultusz-minisztert arra, hogy a magyar törvényhozás által a Magyar Tudományos Akadémiának megszavazott szubvenciót tényleg kiszolgáltassa. Azt hiszem, hogy a törvényjavaslatban foglalt ez a három rendelkezés az Akadémia teljes autonómiájának, teljes tudományos függetlenségének garantálására elégséges és azt feltétlenül biztosítja.

Mikor az 1825-27. évi diéta az Akadémiáról szóló XXL törvény-cikket megalkotta, akkor ennek a törvénycikknek élőbeszédében a Karok és Rendek egy gyönyörű vallomást tettek. Azt mondták, hogy a Karok és Rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányul. Tanúságot tettek a mellett, hogy az akkor még fejletlen magyar nyelvet a magyar törvényhozás igenis ki akarja fejleszteni. Mi ebben a javaslatban, amelyet volt szerencsém a nemzetgyűlés elé terjeszteni, szintén demonstrálni akarjuk, hogy a nemzet a jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életere-jéről azzal is tanúságot tesz, sőt talán azzal tesz a legnemesebb módon tanúságot, hogy a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetünkben is biztosítja. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Akkor arról volt szó, hogy meg kell teremteni a magyar nyelvet. Hála Istennek, a mi nagyatyáink és atyáink megteremtették ezt a tökéletes, ezt a gyönyörű magyar nyelvet és ezen a nyelven komoly tudományos munkásság folyt. Nekünk az a hivatásunk, hogy nemzeti szerencsétlenségeink mélységeiben is ezt a kultúrát fenn tudjuk tartani. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

A mohácsi vész nemzedékén kettős felelősség nyugszik. Nem tudták elhárítani az országtól a példátlan diplomáciai és katonai katasztrófát; de ez nem volt elég, hanem azt a kultúrát is, amely az Anjouk, Luxemburgok és a Hunyadiak alatt kifejlődött, a renaissance kultúrát, a humanisztikus kultúrát is hagyták össz'eomlani, mert az a művelődés, amely azután a XVI. század folyamán itt kifejlődött, már egészen más forrásokból táplálkozott; az a német és francia reformáció révén szivárgott ide, – a Trecento és Quattrocento kultúrája azonban, amelyet az Anjouk és a Hunyadiak hoztak el hozzánk, a mohácsi vész nemzedékének kezén elkallódott.

A mi szerencsétlen nemzedékünk is egy példátlan politikai és

katonai katasztrófát ért meg. Nem szabad, hogy a második katasztrófa is elérjen bennünket, *(Úgy van! jobbfelől.)* amely a mohácsi vész nemzedékét elérte; nem szabad, hogy az a magyar művelődés, amely 1848 óta itt kifejlődött s amely tulajdonképpen Bessenyei fellépése óta vette kezdetét, ennek a szerencsétlen nemzedéknek a kezén kallódjon el. Nem szabad, hogy a mi nemzedékünket is ugyanaz a felelősség terhelje, amely alól a mohácsi vész nemzedékét felmenteni nem lehet. Ez az oka annak, amiért a kormány ezt a javaslatot a nemzetgyűlés elé terjeszti, s azt hiszem, hogy mikor ezt a törvényjavaslatot tárgyaljuk, erőt vesz rajtunk, áthat bennünket az 1825. évi november 3-án tartott kerületi ülés szelleme, amikor minden jó magyar ember érzése, akarata abban a nagy eszmében egyesült, hogy meg kell teremteni a magyar irodalmi nyelvet. Ma viszont fenn kell tartanunk a magyar kultúrát.

Felszólalásomat annak a jelenetnek rövid vázolásával kezdettem, mellyel Széchenyi István gróf megalapította a Magyar Tudományos Akadémiát. Ő, aki életében annyit szenvedett, az után sóvárgott, hogy barátai és minden jó magyar ember az ő elmúlása után is időnként megemlékezzék róla, – e végett alapította a Széchenyi-serleget is – azt hiszem, hogy ma, amikor ezzel a javaslattal megerősítjük és lehetővé tesszük az ő nagy, szent alapításának működését, balsam lesz ez odaát szenvedő lelkére, – mert mindenesetre szenved, a magyar nemzet mai szenvedéseit velünk együtt érezve – balsam lesz az ő lelkére, ha megemlékezünk az ő nagy alapításáról. *(Úgy van! jobbfelől.)* Iparkodjunk méltóvá lenni hozzá; iparkodjunk nemzeti szenvedéseink, jogosulatlan megaláztatásaink közben is azokra a magaságokra emelkedni, ahova ő el tudott jutni. Ezzel a kívánsággal ajánlom a javaslatot a t. Nemzetgyűlésnek elfogadásra. Kérem a t. Nemzetgyűlést, hasson át bennünket az 1825. évi diétának szelleme. *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon.)*

II.

1923. évi I. törvénycikk

a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról.

(Kihirdetett az Országos Törvénytarban 1923. évi január hó 3-án.)

Emlékeztül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

1. §. Az Akadémia rendes évi segélyezése.

A nemzet jövőjébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanúságot tesz, hogy a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetében is biztosítja. Ennek előmozdítására az állam a magyar tudományosság legfőbb szervének, a Magyar Tudományos Akadémiának (könyvkiadásra, folyóiratok fenntartására, tudományos pályadíjakra és tudományos megbízásokra stb.) évi 12 millió¹ korona rendes segélyt biztosít az állammal szemben való *elszámolás kötelezettsége nélkül*. A segélyezés az 1923-1924. költségvetési évvél kezdődik.

2. §. Az Akadémia állandó alkalmazottainak a Gyűjteményegyetem személyzetének összlétszámába való felvétele.

A Magyar Tudományos Akadémia ténylegesen szolgáló állandó alkalmazottai a főtitkár, az osztálytitkárok és a főkönyvtárnok kivételével az Országos Magyar Gyűjteményegyetem személyzetének összlétszámába felvételnek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter az *Akadémia meghallgatásával*, a Gyűjteményegyetem Tanácsának *előterjesztésére* a személyzetet, figyelemmel elméleti minősítésére és az Akadémiánál az átvétel időpontjában elfoglalt állására, az 1922. évi XIX. t.-c. 4. §-ának 1-3. pontjaiban felsorolt csoportokba és a megfelelő fizetési osztályokba kinevezi és az összlétszám rangsorába megfelelően elhelyezi.

Az Akadémia és a Gyűjteményegyetem Tanácsa időről-időre egyességleg állapítja meg, hogy jövőben a Gyűjteményegyetem összlétszámából hány és milyen minőségű alkalmazott osztassák be szolgálatételre az Akadémiához. Ehhez az egyességhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges.

¹ Az eredeti törvényjavaslat-tervezet a segélyt búzaegyenértékben kívánta megállapítani. Ehhez a minisztertanács elvi okokból nem járult hozzá. Ezért a javaslat 8 milliót vett föl, melyet a közoktatásügyi, igazságügyi és pénzügyi bizottság együttes ülése emelt föl 12 millióra. Hasonlóképpen ez az együttes bizottság javasolta a segély rendeltetésére vonatkozó s a törvénybe zárójel között beiktatott részletezést. E módosításon kívül a nemzetgyűlés a javaslaton semmi változtatást nem tett.

Az Akadémia elnökének hozzájárulása nélkül sem a Gyűjteményegyetemnek az Akadémiához beosztott alkalmazottait az Akadémiától más közgyűjteményhez áthelyezni, sem a Gyűjteményegyetem személyzetéből új erőt az Akadémiához beosztani nem lehet.

3. §. *Az Akadémia részvétele a Gyűjteményegyetem Tanácsában.*

A Gyűjteményegyetem Tanácsába pótlólag felvétetik:

1. az Akadémia főtíkára, aki azokkal a jogokkal bír, mint a nemzeti nagy közgyűjtemények első tisztviselői s így az igazgatótanácsnak is hivatalból tagja. Az ügyvezető alelnökség tisztét azonban nem viseli;

2. az Akadémia által választott két tag.

Az 1922. évi XIX. t.-c. 3. §-ának 2-4. pontjaiban felsorolt azokban az esetekben, melyekben a Gyűjteményegyetemnek az Akadémiához beosztott alkalmazottairól van szó, a szaktanácsot (az 1922. évi XIX. t.-c. 2. §-ának utolsóelőtti bekezdése) úgy kell megalakítani, hogy a Gyűjteményegyetem Tanácsának elnökén kívül az Akadémia főtíkárából, az Akadémia által választott két tagból és a Magyar Királyi Országos Levéltár vagy a Magyar Nemzeti Múzeum első tisztviselőjéből álljon.

Abban az esetben, ha az 1922. évi XIX. t.-c. 2. §-ának utolsóelőtti bekezdése értelmében szervezendő szaktanácsok határozatai között ellentét mutatkozik, az ügyet a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa dönti el.

4. §. *Bírói jogvédelem.*

Az Akadémia vagy a Gyűjteményegyetem panasa alapján a m. kir. közigazgatási bíróság hivatott mindazoknak a vitás jogi kérdéseknek eldöntésére, melyek a magyar állam, illetve a Gyűjteményegyetem és az Akadémia között e törvény alapján létrejött jogviszonyból kifolyólag felmerülnek.

Eljárásnak van továbbá helye a m. kir. közigazgatási bíróság előtt a miniszternek vagy a miniszter bármely közegének az 1922. évi XIX. t.-cikkkel létesített Országos Magyar Gyűjteményegyetemre sérelmes rendelete, határozata és intézkedése ellen is azon az alapon, hogy azzal a miniszter vagy a miniszternek közegje a Gyűjteményegyetemnek, a Gyűjteményegyetem szerveinek vagy közegjeinek törvényes hatáskörét sérti, a Gyűjteményegyetemmel szemben valamely hatósági jogot törvényellenesen gyakorol, törvényt vagy más törvényes szabályt sért. Az e szakasz alapján emelhető panasz joga megilleti a Gyűjteményegyetem Tanácsának teljes ülését, ha pedig az határozatképes számmal nem gyűlt volna össze, az igazgatótanácsot.

E szakasz mindkét bekezdésének esetében a m. kir. közigazgatási bíróság előtti eljárásban az 1907. évi LX. t.-c. rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni. A közigazgatási bíróság az e törvény által hatáskörébe utalt ügyekben, amennyiben a panasznak helyt ad, a megtámadott rendeletet, határozatot vagy intézkedést csak megsemmisítheti, de érdemlegesen nem intézkedhetik, kivéve azt az esetet, ha a miniszter az e törvény 1. §-ában megállapított államsegélyt törvényellenesen nem szolgáltatja ki, amikor is a közigazgatási bíróság a minisztert erre kötelezi.

5. §. *A Gyűjteményegyetem Tanácsa szervezeti és ügyviteli szabályrendeleténél
kiegészítése.*

E törvény életbelépésétől számított egy hónapon belül a Gyűjteményegyetem Tanácsának szervezeti és ügyviteli szabályrendeletét megfelelően ki kell egészíteni.

6. §. *Végrehajtási záradék.*

E törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter bizatik meg.

E törvénycikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvénycikket, mint a nemzet akaratát, mind magam megtartom, mind másokkal is megtartatom.

Kelt Budapesten, ezerkilencszázhuszonharmadik évi január hó második napján.

Horthy Miklós s. k.,
Magyarország kormányzója.

Gróf Bethlen István s. k.,
m. kir. miniszterelnök.

Indokolás

»a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról« szülő törvényjavaslatához.¹

A Magyar Tudományos Akadémia, eltérően a többi európai hasonló intézettől, nem állami, nem fejedelmi, hanem nemzeti alapítás. Nemzeti áldozatkészség teremtette elő vagyonát is, melyet részben szép palotájának építésére fordított, részben állampapírokból és záloglevelekből helyezte el. Pénzünk elértéktelenedése folytán az Akadémia ekként elhelyezett kereső vagyona és annak hozadéka annyira csökkent, hogy ez utóbbi még az igazgatási költségek fedezésére sem elégséges. Első kulturális intézményünk e súlyos helyzete arra indította a kormányzó urat ő föméltóságát, hogy a következő magas kéziratot bocsássa ki:

¹ Az indokolás 1922. november 16-án kelt.

»Kedves gróf Klebeisberg! A magyar tudományosság súlyos válsága mindnyájunkat aggodalommal tölt el. Nem kétlem, hogy a művelődésünk megmentése érdekében megindult lelkes akció a nemzetet áldozatkészségre fogja serkenteni. De az államnak is kötelessége, hogy amennyire súlyos pénzügyi helyzete megengedi, a mostani átmeneti nehéz időkben résztvegyen a nemzet közművelődési válságának enyhítésében. Míg az akadémiák Európa-szerre az állam által alapított és támogatott tudományos testületek, addig nálunk a Magyar Tudományos Akadémia csaknem kizárólag a társadalom áldozatkészségére maradt utalva. Ezért Akadémiánk nagy kulturális jelentőségétől áthatva, kívánatosnak tartom, hogy az állam annak segítségére siessen, miért is utasítom Önt, hogy a magyar királyi pénzügyminiszterrel és a Magyar Tudományos Akadémiával haldéktalanul érintkezésbe lépve, tegye meg a szükséges alkotmányos lépéseket ezen intézményünk zavartalan működésének állami támogatással való biztosítására.

Kelt Gödöllőn, 1922. évi június hó 28. napján.»

Horthy s. k.

Gróf Klebelsberg Kuno s. k.

Ez alapon a pénzügyminiszter úr hozzájárulásával és a minisztertanács felhatalmazása alapján az 1922-23. kezelés terhére a legsürgősebb szükségletekre 6 millió korona egyszerismindenkori államsegélyt bocsátottam az Akadémia rendelkezésére. Ezzel azonban az Akadémia tudományos munkásságának folytonossága még nincs biztosítva. Akadémiánk anyagi tekintetben úgyszólván újra való megalapításra vár s ebből az államnak és a társadalomnak egyaránt 'ki kell vennie a maga részét. Magyarország kormányzójának kezdeményezésére javaslatba hozom tehát, hogy az Akadémiát az 1923-24. költségvetési évtől kezdve az állam állandó támogatásban részesítse. E támogatás két irányú lenne. Egyfelől megszabott rendes évi államsegélyben részesülne az Akadémia, másfelől ténylegesen szolgáló állandó alkalmazottai a főtitkár, az osztálytitkárok és a főkönyvtárnok kivételével az 1922. évi XIX. törvénycikkkel alkotott Országos Magyar Gyűjteménygyetem személyzetének összlétszámába vétetnének fel. Az állandó évi államsegély és annak tervszerű felhasználása lehetővé tenné az Akadémia számára, hogy tudományos munkája folytonosságát biztosítsa, vagy legalább legfontosabb kiadványait és folyóiratait fenntarthassa. Alkalmazottainak állami ellátásba véte-

lével pedig igazgatási költségeinek tetemes részétől szabadulna. Az állam részéről a kettős segélyezés útján az Akadémiának juttatott állandó támogatás meghaladná az évi 10 millió koronát.¹ Jelenleg ugyanis az Akadémia ténylegesen szolgáló alkalmazottainak illetményeire évente 2,173.280 korona készpénzt, továbbá 125 q szén, 25 q fa, 8 öltözet ruha és 8 pár cipő egyenértékét, nyugdíjasainak ellátására pedig évente 611.646 korona készpénzt, továbbá 10 q fa és 20 q szén egyenértékét kénytelen fordítani. Egymagában a nyugdíjasok ellátására szükséges összeg úgyszólván teljesen felemészti az Akadémia egész vagyonának évi jövedelmét. Állandó állami támogatás nyújtása egyébként is megfelel Európa kultúrállamaiban az akadémiákkal szemben fennálló állapotnak, sőt a külföldi akadémiák és hasonló tudományos intézetek személyzetét is az illető államok fizetik.

A másik alapvető gondolat, amely a javaslatban kifejezésre jut, a törvényhatósági önkormányzat védelmi szervezetének az Országos Magyar Gyűjteményegyetemre és a Magyar Tudományos Akadémiára való kiterjesztése. E téren úttörő lenne a javaslat, mert az 1907. évi LX. t.-cikkkel a törvényhatóságok részére biztosított garantális panaszjog eddig kizárólag a törvényhatósági önkormányzat védelmére szolgált. A javaslat a mellett, hogy az 1907. évi LX. t.-c. rendelkezéseinek alkalmazásával megtalálja a módját annak, hogy a miniszternek, vagy a miniszter közegének sérelmes rendelkezése ellen az önkormányzat lényeges alkotó elemét képező garantális panaszjogot e két tudományos önkormányzati szervezetünk is ugyanolyan mérvben és módon gyakorolhassa, mint a törvényhatóságok, egyben törvényes biztosítékot is nyújtana az Akadémiának arra nézve, hogy a javaslatban megállapított államsegély törvényellenes ki nem szolgáltatása esetén bírói jogvédelemmel élhessen és a minisztert az államsegély folyósítására bírói úton kötelezhessen. E jogkiterjesztést teljes mértékben indokolja az a cél, melyet az 1922. évi XIX. t.-c. az Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek biztosított Önkormányzattal a szellemi és közművelődési ügyek önkormányzati intézésével elérni kíván, másfelől annak szüksége, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának, mint első tudományos intézetünknek, eddigi önkormányzata megfelelően erősíthessék és intézményesen biztosíthassák akkor, amikor

¹ Ez az összeg a javaslat által eredetileg tervezett 8 millió segély törvénybeiktatása esetén állt volna meg.

alkalmazottainak állami ellátásba vételével önkormányzati szervezete az állammal közvetlen érintkezésbe kerül.

E két főszempont szolgálatában állanak a javaslat alábbi részletes rendelkezései.

1.§.

E szakasz művelődésünk megmentése érdekében ünnepélyesen deklarálja az Akadémia állami támogatásának szükségét és ezzel kifejezést ad a nemzet jövőjébe és életerejébe vetett tántoríthatatlan hitünknek, a midőn megállapítja a nemzet mai mostoha helyzetében is az állam kötelességét a tudományos munka folytonosságának biztosítására.

Az állandó állami segélyezés mérvére és kezdetére vonatkozó rendelkezések nem igényelnek bővebb indokolást.

Az Akadémia állandó alkalmazottainak állami ellátásba vételénél legcélszerűbbnek látszott az a mód, melyet javaslatom választ, amidőn ezeket az alkalmazottakat a Gyűjteményegyetem személyzetének összlétszámába felveszi. Ajánlja ezt a megoldási módot annak a munkának hasonlósága is, amelynek ellátására e két tudományos intézmény személyzete hivatott; főleg azt a jelentékeny előnyt kívánja azonban ez a rendelkezés az Akadémia alkalmazottainak biztosítani, amelyet a rendszeres előmenetel szempontjából, kisebb külön állami létszámmal szemben, egy oly nagy létszám jelent, amelyet az 1922. évi XIX. t.-e. 4. §-a tudományos és művészeti országos intézeteink személyzetének összlétszámába egyesítésével teremtett.

A szakasz első bekezdése a beillesztés módját, az Akadémia személyzetének a Gyűjteményegyetem létszámába az első alkalomból való elhelyezését szabályozza. Az Akadémia és a Gyűjteményegyetem önkormányzatának megfelelően a személyzetnek az 1922. évi XIX. t.-c. 4. §-ának 1-3. pontjaiban felsorolt csoportokba és az egyes fizetési osztályokba való beosztása és megfelelő rangsorolása természetesen az Akadémia meghallgatásával és a Gyűjteményegyetem Tanácsának előterjesztésére történék. A második és harmadik bekezdés már a Gyűjteményegyetem létszámába tartozó személyzet beosztá-

sának kérdését rendezi. Az Akadémia s a Gyűjteményegyetem önkormányzatára és arra való tekintettel, hogy az Akadémia nem válnék a Gyűjteményegyetem tagjává, csupán alkalmazottai kerülnének összeállításába, biztosítani kell az Akadémia részére azt a jogot, hogy maga állapíthassa meg időről-időre egyességgel a Gyűjteményegyetem Tanácsával, hogy a Gyűjteményegyetem összeállításában hány és milyen minőségű alkalmazott osztassék be szolgálattételre az Akadémiához. Önként értendődik tehát, hogy az Akadémia elnökének hozzájárulása nélkül a Gyűjteményegyetemnek az Akadémiához már beosztott alkalmazottait sem lehetne az Akadémiától más közgyűjteményhez áthelyezni, sem a Gyűjteményegyetem személyzetéből új erőt az Akadémiához beosztani. Az Akadémia s a Gyűjteményegyetem között az alkalmazottak beosztására nézve megállapított egyesség érvényéhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásának kikötése a főfelügyeleti jog természetes következménye.

3. §.

Az Akadémia alkalmazottainak a Gyűjteményegyetem összeállításába való felvétele önként hozza magával, hogy a Gyűjteményegyetem önkormányzati jogainak gyakorlására hivatott Tanácsban az Akadémia megfelelő képviseltetéséről is gondoskodni és e képviselőknek ugyanazokat a jogokat kell biztosítani, melyek az 1922. évi XIX. t.-c. értelmében a nemzeti nagy közgyűjtemények első tisztviselőit megilletik. Az Akadémia önkormányzata, valamint a tudományos világban elfoglalt helyzete és súlya azt is megkívánja, hogy a Gyűjteményegyetem Tanácsában főtitkárán kívül még két általa választott taggal is képviselve legyen. Az Akadémiának ez a három képviselője a Gyűjteményegyetem Tanácsa teljes ülésének, a főtitkár igazgatótanácsának is hivatalból tagja volna. A főtitkár a tanács ügyvezető alelnöki tisztét azért nem viselné, mert az Akadémia nem válik a Gyűjteményegyetem alkotó tagjává. A szaktanácsba azonban a javaslat 3. §-ának utolsó bekezdésében felsorolt mindazokban az esetekben, melyekben a Gyűjteményegyetemnek az Akadémiához beosztott alkalmazottairól van szó, mindenkor meg kellene hívni az Akadémia mindhárom képviselőjét.

4. §.

Az ebben a szakaszban foglalt rendelkezések az indokolás általános részében előadottak után nem igényelnek további megvilágítást. Önként értendőik tehát az is, hogy ennek a szakasznak alapján a közigazgatási bíróság előtt folyamatba tett eljárásban az 1907. évi IX. t.-c. rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni. A szakasznak az a rendelkezése, hogy a panasz joga a Gyűjteményegyetemet illetően a Gyűjteményegyetem Tanácsának teljes ülését, ha pedig az határozatképes számmal nem gyűlt volna össze, az igazgatótanácsot illeti, a Gyűjteményegyetem szervezetéből folyik; annak megállapítását viszont, hogy az Akadémia mely szerve útján kívánja majd panaszjogát gyakorolni, a javaslat természetesen az Akadémia elhatározására bízta.

5. §.

Mivel az 1922. évi XIX. t.-c. 11. §. III. pontjában nyert felhatalmazás alapján a Gyűjteményegyetem Tanácsának szervezeti és ügyviteli szabályrendeletét megállapítottam és életbelépttettem, az Akadémia állandó alkalmazottait viszont már 1923. évi január hó 1-től kezdődőleg állami ellátásba szándékozom átvinni, biztosítanom kellett a szervezeti és ügyviteli szabályrendeletnek e javaslat rendelkezései folytán szükségessé váló sürgős kiegészítését.

6. §.

E törvény végrehajtásáról való gondoskodás a vallás- és közoktatásügyi miniszter kötelessége.

A természettudományi kongresszus feladatai és a kutató munka megszervezése.

I.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1925. december 25-iki számában.

Nem volt véletlenség, hogy miniszterségem első három évében inkább a szellemi tudományok rekonstrukciójával foglalkoztam, mert a szellemi tudományok túlnyomó többségének sikeres műveléséhez jóformán nem kell más, mint egy könyvtár. A természettudományok felvirágzásának ellenben sokkal költségesebbek az előfeltételei. Az államnak korábbi kétségbeejtő pénzügyi helyzetében nagyobb anyagi eszközök megmozgatására még csak gondolni sem lehetett. Olyan arányban azonban, amint állami pénzügyeink fokozatosan rendbejönnek, foglalkoznunk kell a természettudományok rekonstrukciójával is, annyival is inkább, mert a modern termelés fokozásának a természettudományok virágzása nélkülözhetetlen előfeltétele. El lehetett volna-e képzelni a német vegyipar, különösen a festékipar tüneményes fellendülését a német kémiai tudomány nélkül? A német mezőgazdaság sem tudott volna megbirkózni a német talajjal és a német klíma mostohaaságával, ha *Liebig*-nek és utódainak agrokémiai kutatásai és a német mezőgazdasági gépgyárak műszaki konstrukciói segítségére nem siettek volna a német gazdának.

Ezek a megfontolások vezették Magyarországot kormányzóját, amikor szívesen fogadta előterjesztésemet egy, a legszélesebb értelemben vett természettudományi kongresszus tartása iránt.

A kongresszus foglalkozni fog az elméleti természettudományokkal és azok gyakorlati alkalmazásának három főelágazásával, úgymint az *orvosi*, a *műszaki* és a *mezőgazdasági tudományokkal*. Mindhárom gyakorlati elágazásnak alapját az elméleti természettudományok

alkotják: a fizika, a kémia, a biológia, geológia, ezen a közös alapon épülnek fel a gyakorlati diszciplínák.

Eddig legtöbbször aránylag az *orvosi tudomány* érdekében tettünk. Kolozsvári gyönyörű klinikáinkat ugyan elvesztettük, de helyettük *Debrecenien* új klinikatelepet létesítettünk, *Pécssett* sikerült minden építkezés nélkül összes klinikáinkat mintaszerűen elhelyezni, s a jövő évben a gyermekklinika építésével valószínűen hozzálatunk a szegedi orvosi fakultás konstrukciójához.

Már jobban elmaradtunk a *műszaki tudományok* tekintetében. Műegyetemünk laboratóriumi épületei közvetlenül a háború kitörése előtt készültek el, s így felszerelésük megakadt. Ma abban a szomorú helyzetben vagyunk, hogy műegyetemünk laboratóriumi üresen, felszerelés nélkül állanak, csekély gépbeli felszerelésük többnyire elavult.

Leginkább a *mezőgazdasági tudomány* terén maradtunk el. De a természettudományi felsőoktatástól eltekintve, még nagyobbak a hiányok a tisztán tudományos és kutató intézetek terén.

A kiegyezéstől az összeomlásig békében eltelt félszázad nem volt képes megoldani a természettudományi múzeum ügyét. Gazdag ásványtárunk, növénytárunk és állattárunk bennszorult a Nemzeti Múzeum szűk szervezetében, amelynek egész működése inkább a szellemi tudományokra volt beállítva és míg a Szépművészeti Múzeum, majd az Iparművészeti Múzeum anyaga fokozatosan kivált a Nemzeti Múzeumból, addig a három természettár nem kapott új épületet és így derék tudományos tisztviselői karának minden fáradozása ellenére pangásnak indult. A kiegyezés korát követő két évtizedben még hiányzott a pénz, amikor pedig a kilencvenes években az állami finanszírozás megerősödtek, akkor a sok obstrukció tékozolta el a nemzet idejét. Ma itt állunk, jóformán egyedül a kultúrnemzetek sorában, természettudományi múzeum nélkül. Figyelemmel a biológia óriási fellendülésére és azokra a gyakorlati eredményekre, amelyekkel az élettan az orvosi tudomány terén is biztat, elmulaszthatatlan kötelességünk, hogy természettudományi múzeumunkat a szükséges laboratóriumokkal együtt mielőbb megépíthessük.

A biológia terén természetesen nem maradhatunk addig tétlenül, amíg a természettudományi múzeum munkálataihoz hozzáfoghatunk; hogy e téren még szomszédjaink mögött is el ne maradjunk, cselekedni kell. Itt van Balatonunk, Európa legnagyobb édesvízi tava, amely az állattani kutatásoknál óriási teret nyit. A Nemzeti Múzeum Állat-

tára Révfülpön saját erejéből megszervezte a balatoni biológiai állomást. Most a tihanyi kolostor alatt, József főherceg kastélyának tőszomszédságában telket vásároltam a Bencés-rendtől egy élettani intézet céljaira, amely telek olyan nagy, hogy rajta még a főiskolai ifjúság számára balatoni sporttelep is elfér és harminc-negyven ifjú nyerhet majd ott elhelyezést. Tekintettel arra, hogy Tihany a téli sportokra éppúgy alkalmas, mint nyáron az evezésre, úszásra, négyheti tartózkodást véve alapul, az év rendelkezésre álló hét hónapjában 300 ifjúnak nyújthatunk alkalmat üdülésre és testedzésre.

Az élettani állomással kapcsolatban a turisztikára való tekintettel, balatoni akváriumot létesítünk. Ha már a balatoni halértékesítés sajátos megszervezése mellett a fürdővendég balatoni halat úgyis ritkán lát a tálban, legalább láthassa a halat az akváriumban. Ennél az építkezésnél a művészetnek is jut némi feladat. A biológiai állomás művészi díszítését *Vaszary János* festőművésznk vállalta.

A Balaton vidékének nagy baja, hogy a legutóbbi időkig, magán a fürdön kívül, egyebet alig nyújtott. Most a keszthelyi balatoni múzeum építése, továbbá a keszthelyi élettani állomás és a laboratórium mindenesetre növelni fogja a balatonvidék látnivalóinak a számát.

Ógyallai csillagvizsgálónkat a trianoni béke folytán elvesztettük. Helyette most újat építünk a Svábhegyen. A munkálatok serényen folynak. Két éven belül elkészül a drezdai Heyde-cégnél épülő nagy műszer is, s így a magyar csillagászati tudomány elsorvadásának is elejét vettük. A csillagvizsgáló mellett akarjuk megépíteni a nemzeti katasztrófánk következtében ugyancsak megszűnt földmágnességi intézetet, esetleg itt nyerhet elhelyezést egy fizikai kutatóintézetünk is, amelynek rezgésmentes talajra van szüksége.

Akármerre nézünk, csupa megoldatlan feladat! Még olyan kegyeletes tartozásokkal is adósok vagyunk, mint Eötvös Lóránd báró sir-emléke.

A természettudományi kongresszus hivatása lesz, hogy leg-égetőbb feladatainkra a természettudományok tág mezején rámutasson, felrzza a nemzet lelkiismeretét közönyéből és belevigye a köztudatba a természettudományok fejlődésének sorsdöntő nemzeti fontosságát.

II.

Elnöki beszéd a Magyar Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi országos kongresszus 1926 január 3-án tartott ünnepélyes megnyitó ülésén.

Főméltóságú Kormányzó Úr!

Tisztelt Természet tudományi Kongresszus!

Úgy érzem, hogy mai felszólalásomat a köszönet szavával kell kezdenem. A köszönet szavával Főméltóságodhoz, hogy ezt a mi kongresszusunkat kegyesen összehívni, megjelenésével megtisztelni és most megnyitni méltóztatott. A köszönet szavával a királyi hercegekhez, akik nem hiányoznak nemzeti ünnepeinkről. A köszönet szavával a nemzetgyűlés elnökéhez, aki megjelenésével is jelezte azt az érdeklődést, amelyet a magyar törvényhozás a kultúra nagy érdekei iránt mindenkor tanúsított. Hálás köszönetet mondok a kormány fejének, a miniszterelnök úr ő excellenciájának, aki megjelenésének tényével nemcsak érdeklődését dokumentálta a kongresszus iránt, hanem ebben szimbólumát látjuk annak a hatalmas támogatásnak is, amelyben ő a kultuszkormányt részesíti a magyar művelődés mentésének nehéz munkájában. Meleg köszönetet kívánok mondani *Becker* porosz kultuszminiszter úr ő excellenciájának, aki azzal, hogy dr. *Richter Werner* miniszteri direktor urat, a főiskolai csoport főnökét hozzánk a mai kongresszusra elküldte, kifejezésre juttatta azt, hogy milyen nagy súlyt helyez a Magyarország és Németország között való szellemi együttműködésnek ápolására és további kifejlesztésére. De meleg köszönetet kell mondanom még igen tisztelt munkatársaimnak, elsősorban *Schimaneck Emil* műegyetemi prorektor úrnak, aki még a múlt év folyamán, mint legnagyobb természettudományi főiskolánknak, a budapesti műegyetemnek rektora, az előkészítés nehéz munkáját megkezdte és szakosztályi elnöktársaival, dr. *Tauffer Vilmos*, dr. *Tangl Károly*, dr. *Kerpely Kálmán* és dr. *Gorka Sándor* egyetemi professzor urakkal együtt ezt a kongresszust előkészítette. Köszönjük a szakférfiak hosszú sorának azt, hogy értékesnél-értékesebb referátumokat dolgoztak ki és ezzel felmentettek bennünket az alól a fáradság alól, hogy hosszú felolvasásokat kelljen a kongresszusnak meghallgatnia. Ezek a referátumok szét vannak osztva és

majd a szakosztályokban a vita minden további előkészület és hozs-zadalmasság nélkül megindulhat.

Tisztelt Országos Kongresszus! Úgy érzem, hogy elhibáznám mai felszólalásom célját, ha a magam részéről programot óhajtánék adni. Hiszen ankéteknek és kongresszusoknak éppen az a hivatásuk, hogy úgy a közvéleményt, mint pedig a hivatalos köröket felvilágo-sítsák abban a tekintetben, hogy mi a tennivaló. Ebben az esetben nem a miniszter feladata az, hogy programot adjon, hanem a szak-férfiak véleményét kell elsősorban meghallgatnia abban a tekintetben, hogy mi itt a teendő. Ezért csak mintegy bevezetni óhajtom a kongresz-szus tanácskozásait, egyes szempontokra mutatva rá és megrajzolva azokat a kereteket, amelyeket szakszerű tartalommal a kongresszus lesz hivatva kitölteni.

Ha a magyar művelődés történetére visszapillantást vetünk, a nemzetnek viharteljes történetében mindig beleütközünk a török hódoltság másfélszázados tényébe, amely művelődési szempontból éppen abból a területből, mely a trianoni Magyarországot alkotja, valósággal tabula rasa-t csinált. Ezelőtt a középkori Magyarország az Árpádok alatt, különösen pedig az Anjouk és a Hunyadiak uralma idejében nemcsak hatalmilag állott teljesen a nyugateurópai nemzetek színvonalán, hanem művelődési tekintetben is. A török hódoltság azután visszavetett bennünket és az újabb kor kivérzetten, kimerülten találta a magyar nemzetet. A török hódoltságból való rekonstrukciót, az akkori újra való felébredést rendkívül megnehezítette az a tény, hogy míg a szerencsésebb nyugateurópai nemzetekbe a felvilágosodott abszolutizmus az állami hatalom kényszereszközeivel maga vezette be a kultúrát s úgyszólván rájuk erőszakolta a kultúra áldásait, addig a magyar nemzeti törekvéseknek a hatalommal szemben, az állam-hatalom ellenére kellett érvényesülniök, a nemzeti áldozatkészségnek kellett előteremteni az eszközöket, nagy kultúrintézmények létesí-tésére és azt, hogy ezek létesítése pusztán megengedtessek, a nagy nádornak úgy kellett a hatalommal szemben úgyszólván kikönyörög-nie. Ilyen körülmények között örök büszkesége a magyar nemzetnek, hogy még az 1848 előtti időkben létre tudtuk hozni a Magyar Tudo-mányos Akadémiát, Nemzeti Múzeumunkat, Ludovika Akadémiánkat, a magyar katonai nevelésnek ezt az alapintézményét. Nemzeti Szín-házunkat és egyéb kulturális intézményeinket tisztán nemzeti áldozat-készségből, akkor, amikor Nyugat-Európa szerencsés nemzeteinek ezt a fejedelmek és az államok létesítették. Midőn azután 1867 után

legalább belpolitikai tekintetben ura lett a magyar nemzet sorsának, óriási hiányok előtt állottunk. Népiskolaügyünknek elhanyagolását talán csak a magyar kórházügynek mostoha helyzete múlta felül. Éppen azért az akkori kultúrpolitika, a kiegyezés korának és a későbbi évtizedeknek kultúrpolitikája is az előtt a kényszer előtt állott, hogy klinikákat létesítsen. Kettős okból. Először, hogy biztosítsa az orvosképzést, másodsorban, hogy magasabb értelemben vett kórházakat is létesítsen a klinikák alakjában és hogy azokon a klinikákon ambulancia folyjon, ami a legdemokratikusabb neme a közegészségügy ápolásának. Ezért tehát természetes volt és a magyar nemzet nagy szükségleteinek megfelelt, hogy a magyar főiskolai politika elsősorban az orvosképzésre, klinikák létesítésére fektette akkor a fősúlyt, mert utóvégre a nemzet fizikai egészségének biztosítása, a nemzet fizikai állagának erősítése, mint elsősorú feladat meredtek annak a kornak kultúrpolitikusi elé. Az orvosképzés mellett nagy figyelemben részesítette kezdettől fogva a művészetet, a szépirodalmat és a szellemi tudományokat. Ez világszerte mindenütt így van. Különösen a fejedelmi és más mecénások, de állami kultúrpolitikuskok is, a magas kultúra világában a gyönyörködtetőt, a közvetlen örömet szerzőt rendszerint fölébe helyezik a hasznosnak. Éppen azért a kultúrpolitikuskok és mecénások elsősorban a művészeteket és a szépirodalmat pártolják, amelyek szebbé, élvezetessé teszik az életet. Másodsorban következik azután a szellemi tudományok kultusza, a filozófiáé, az esztétikáé, az irodalom- és művészettörténeté és a többi szellemi tudományoké. A természettudományok a támogatásban általában meglehetősen későn jöttek tekintetbe. De csak a nagyobb tömegeknél, mert az igazán nagy elmék, a világátfogó elmék mindig átlátták a természettudományok sorsdöntő jelentőségét. Az ókornak kétségtelenül legnagyobb gondolkozója *Aristoteles* és *Aristoteles* életművében a természettudományoknak ugyanannyi tér jut, mint a szellemi tudományoknak. És ha az újkorban *Goethét* nézzük, az ő hatalmas költői alkotásai mellett ott vannak optikai, mineralógiai kutatásai, amelyeket az egykorú filiszterek talán kételkedéssel néztek, de ma bámuljuk *Goethe* természettudományi intuíciót. Tehát még abban a korban is, amikor a tömegek, a mecénások, az állami kultúrpolitikuskok nem látták át a természettudományok sorsdöntő jelentőségét, az olyan nagy lángelmék, mint *Aristoteles* és *Goethe*, már megsejtették isteni intuícióval a természettudományoknak jelentőségét, jövőjét és fejlődését.

Tisztelt Kongresszus! Akkor a kultúrpolitikának ez az iránya tényleg helyes volt. Nekünk először is szükségünk volt kórházat pótló klinikákra, szükségünk volt orvosképzésre. Azután a fejlődés irányának megfelelően cselekedtünk, hogy felkaroltuk a művészeteket, támogattuk az akkor még gyenge magyar szépirodalmat, támogattuk a szellemi tudományokat. De most, hogy a kor tudománypolitikája kifejezetten természettudományi irányt vett, megint meg kell értenünk az idők jelét és teljes nyomatékkal, teljes erővel fel kell karolnunk a természettudományok támogatását. És itt ne riadjunk vissza attól, hogy elsősorban felhívjuk a figyelmet az elméleti természettudományok kultuszára, mindennek alapjára, a fizikára és a kémiára és ami ezen nyugszik, a fiziológiára és biológiára. Sokszor visszaéltek, tisztelt Kongresszus, nagy elmék szárnyassá vált igéivel, de talán egy nagy ember nagy mondásával sem éltek annyit vissza, mint azzal a goethei mondással, hogy szürke minden elmélet és zöld az élet eleven fája. Óriási hiba az elméletnek szembeállítása a gyakorlattal, mert ha valamegy elmélet nem válik be a gyakorlatban, az nem azt jelenti, hogy elméletre nincs szükség, hanem vagy azt, hogy az elmélet rossz, vagy azt, hogy a szerencsétlen kísérletező, aki azt alkalmazni akarja, nem teoretikus, hanem impraktikus ember. Viszont a gyakorlat, amely nem nyugszik megfelelő elméleti alapon, üres rutinná válik és legritkább esetben emelkedik csak a pusztá mesterség fölé. Elmélet és gyakorlat között nincsen ellentét. Ellenkezőleg. Ma már az újabb fejlődés éppen odairányul, hogy a tudományt a termelés szolgálatába állítsa. A Vilmos Császár-Társulat kutatóintézetei közül számosan kifejezetten azzal a céllal jöttek létre, hogy a német ipar versenyképességét a világversenyben növeljék. Közismeretű, hogy éppen a német ipar, a német vegyipar a maga tüneményes fellendülését a német teoretikus kémikusoknak köszönheti és a német kémikusok voltak azok, akik a háború folyamán olyan anyagoknak pótlószereit állították elő, amelyeket a birodalom a blokádnak miatt behozni nem tudott. Éppen a német példán okulva, a többi nemzetek is, franciák, angolok, ma már felismerték a természettudományi laboratóriumokban folyó munka sorsdöntő, óriási jelentőségét és innen van az, hogy ma a természettudományok művelése világszerte a kultúrnemzetek közművelődési politikájában. Meg kell értenünk nekünk is az idők jelét és nem szabad elmaradnunk más nemzetek mögött. Nem győzöm eléggé hangsúlyozni azt, hogy a kultúrpolitika hosszúléjratú váltó. Itt, a tantermekben sokáig lehet hibázni és senki sem veszi észre.

De hosszú idő múlva, amikor az új nemzedék az életbe kikerül, akkor azután a hibákon többé nem lehet segíteni és egy újabb nemzedéknek kell jönnie, hogy a hibát ki lehessen javítani. Rettenetes lenne valamennyiünk felelőssége, de hihetetlen súlyos lenne az én felelősségem, ha húsz évvel ezután azt mondanák, hogy mi nem ismertük fel az idők jelét, nem karoltuk fel a természettudományokat és éppen ezen a téren elmaradva állana húsz év múlva a magyar nemzet a jobban művelt és e téren jobban felszerelt nemzetekkel szemben. Ezt a felelősséget nem lehetne elviselni.

Az elméleti természettudományok alapján hármias felépítmény nyugszik. Az orvosi tudományok, a technikai tudományok és a mezőgazdasági tudományok csoportja. Míg a filiszterek azt még kétségbevonhatják, hogy az elméleti szakoknak van gyakorlati jelentősége, de azt, hogy ezeknek a szakoknak nagy, az életre való közvetlen fontossága van, még a laikus sem vonhatja kétségbe. Éppen azért az elméleti szakok mellett a természettudományoknak ezt a három nagy csoportját külön állítottuk be kongresszusunk napirendjébe és külön szakosztályokban fogunk foglalkozni az orvostudományokkal, a műszaki tudományokkal és a mezőgazdasági tudományokkal.

Egyiknek jelentőségét sem kell kiemelnem. Háború után, világháború után, amikor sok tekintetben betegen áll itt a magyar nemzet, az orvosi tudománynak és a közegészségügynek fontosságát nem kell külön hangsúlyozni. A technikai tudományok is erősítik a termelést, a mezőgazdasági tudományok pedig egy agrárállamban, mint amilyen Magyarország, egyenesen sorsdöntő jelentőséggel bírnak.

Tisztelt Kongresszus! A tudományos akadémiák mellett a magas kultúra világában eddig két alapszervezetet ismertek: az egyetemeket és a múzeumokat. Az egyetemeket, amelyek kutattak és tanítottak s a múzeumokat, amelyek kutattak és szemléltettek. A számra nézve nagy nemzetek most e két típus közé – az egyetemek és a múzeumok közé (az egyetemekhez odasorozom természetesen a műegyetemeket is) – újabban egy harmadik típust is közbeiktattak: a kutatóintézetet. A kutatóintézetekben a tudományos személyzet már fel van mentve úgy az egyetemi tanítás, mint a múzeumi szemléltetés gondjai és fáradalmai alól, azért, hogy egész munkásságát kizárólag a tudományos kutatásnak szentelhesse. Ennek a típusnak legpregnansabb alakjai a Vilmos Császár-Társulat dahlemi természettudományi kutató-intézetei.

Kis nemzeteknek anyagi ereje nem engedi meg, hogy az összes főtudományozások számára külön kutatóintézeteket létesítsenek s

ilyenek állítását csak akkor engedhetik meg maguknak, ha azok valami speciális okból leginkább csak az ő területükön szervezhetőek. Mi magyarok csak olyan téren vállalkozhatunk kutatóintézetek létesítésére, amelyen vagy területünkéből vagy klímánkából, vagy egyéb viszonyainkból kifolyó valami olyan specifikumunk van, amilyennel más nemzetek nem rendelkeznek. Például a mi természeti kincsünk Közép-Európának legnagyobb édesvizű tava, a Balaton. Ennek biológiai átkutatása tehát a magyar nemzet tudományos és egyben becsületbeli kötelessége. Ezen a téren igenis akarunk egy biológiai állomást a Balaton mellett létesíteni. A nagy diszciplínák mindegyik ágában azonban ma, az állami pénzügyek mai helyzetében külön kutatóintézeteket nem létesíthetünk, ezért nálunk a főiskolai tanszékek mellett szervezett intézeteknek és laboratóriumoknak, továbbá a múzeumoknak kell a kutatás munkáját végezniök.

Ha sorban végignézem ezeket az intézeteket, mit látok akkor? Látok a filozófiai fakultások mellett lévő természettudományi intézeteknél és laboratóriumoknál bizonyos visszamaradást. Hiszen a legnagyobb erőfeszítést a klinikák létesítése terén tettük és meggyőződésem szerint helyesen tettük. A természettudományi kutatásnak szentélyei azonban – hogy úgy fejezzem ki magamat – elsősorban a filozófiai fakultások természettudományi és az orvosi fakultások elméleti intézetei, amelyeket a jövőben elhanyagolnunk nem szabad. Ha ebben a pillanatban talán csak korlátolt mértékben tudunk is építkezni, mindenesetre különösen Budapesten gondoskodni kell arról, hogy nagy területek jökor az építkezésekre rezerváltassanak, hogy majdan tervszerűen egy olyan telep létesüljön, mint amelyet a németek ma Berlin mellett Dahlemben létrehoztak. Jelentékeny a mi visszamaradásunk a filozófiai és orvosi fakultások elméleti tanszékein, az elméleti intézeteknél és laboratóriumoknál is, de nagy a visszamaradásunk a műgyetemen is. Ez a gyönyörű palota közvetlenül a háború kitörése előtt készült el s a gépesamokának és laboratóriumainak felszerelésére már nem maradt pénz és idő. A műgyetem kész épületének teljes felszerelése tehát a magyar termelés biztosítása szempontjából is elsőrangú feladat.

Ki akarnék térni itt a mezőgazdasági tudományok kapcsán a közgazdasági fakultásra is, amelynek jogosultságát az utóbbi időben többszörösen kétségbevonták. Rendkívül nagyrabecsülöm azokat a férfiakat, akik ebben a tekintetben szót emeltek és nagy súlyt is helyeztek a maguk szakmájában az ő véleményükre. Kötelességem azonban,

hogy mint kultúrpolitikus ezen a téren rámutassak egy igazságra, amelyet ebben a teremben, azt hiszem, alig fognak kétségbevonni a szakemberek. És ez a következő: Óriási különbség van főiskolai színvonalra emelt és főiskolai színvonalon álló, lényegükben szakiskolák és egy egyetemi fakultás között. Minden szakember meg fogja erősíteni azt, hogy a szakiskola még akkor is, ha főiskolai nivóra emelkedett, a maga részéről elsősorban és kiváltképpen csak az oktatás célját szolgálja, az egyetemenél azonban az oktatással párhuzamosan áll a kutatási szempont is. Ha pedig mi azt akarjuk, hogy legyen magyar mezőgazdasági tudomány, – és kell, hogy ezt akarjuk egy agrárállamban – hogy legyen eredeti magyar mezőgazdasági gondolkodás, akkor nem érhetjük be olyan főiskolai színvonalon álló, de lényegében szakiskolával, amelynek hivatása a szakiskola természetéből kifolyólag elsősorban az, hogy oktasson, hanem e mellett okvetetlenül kell egyetemi színvonalon álló mezőgazdasági főiskolát létesíteni és ha már ezt megvan, akkor fenntartani, amelynek kötelessége azután, – és ezt számon fogom kérni – hogy a tanítás mellett a mezőgazdasági tudományok terén a kutatás nagy szempontját is érvényesítse.

Tisztelt Országos Kongresszus! A harmadik nagy szervezet a magas kultúra világában a múzeum. Nálunk és egyebütt is a fejlődés az volt, hogy Nemzeti Múzeumunk, mint egy nagy kaptár, magában egyesítette összes közgyűjteményeinket és a fejlődés itt is differenciálódás volt. A Magyar Nemzeti Múzeum rajként bocsátotta ki magából az egyes önállósuló múzeumokat. így vált ki annak szervezetéből a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeum. Sajnos, azonban az utolsó negyedszázadban a magyar múzeumügy megdermedt. Azokban az időkben, amikor még lett volna fedezet egy magyar természet-tudományi múzeum létesítésére, ez nem történt meg, úgyhogy most a világháború után leszegényedve itt állunk természetrajzi múzeum nélkül. Mindig vérzik a lelkem, ha látom Nemzeti Múzeumunk egyes tárainak derék, nagy tudású tisztviselőit teljesen lehetetlen elhelyezési viszonyok között küszködni, ahol nemcsak a kiállítási tárgyakra nincs megfelelő hely, hanem ahol nagy, rendszeres gyűjteményt sem lehet felállítani és ahol nincsenek laboratóriumok a tudományos munkára, ami kétszeresen veszedelem egy olyan országban, amely külön kutatóintézeteket csak kivételesen létesíthet, s így a kutatás munkáját az egyetemek mellett éppen a múzeumok szaktárainak kell elvégezniök.

Csak érinteni kívánom a kisebb hiányokat. Itt vannak természet-tudományi könyvtáraink nagy hiányai. Hiányoznak a legmodernebb

összefoglaló nagy szakmunkák. Még mindig hiányoznak alapvető folyóiratok, amelyeknek sorozatait a háború óta nem tudjuk kiegészíteni. Hogy ez mit jelent, azt szakemberek előtt nem kell fejtegetni, hiszen méltóztatnak tudni, hogy a modern természettudományi tudásnak nagy raktárai éppen ezek az időszaki folyóiratok. De nekünk nem az lesz a feladatunk, hogy panaszkodjunk, nekünk az lesz a feladatunk, hogy szembenézzünk a helyzettel, megállapítsuk a hiányokat és javaslatokat tegyünk ezeknek a hiányoknak kiküszöbölésére. Javaslatokat kettős irányban: a program és az organizáció tekintetében.

Az első program. Nekünk magyaroknak nagy nemzeti érényeink mellett talán legnagyobb hibánk abban van, hogy nincs meg nálunk a kellő kohézió. Mncs meg kellő kohézió személyes tekintetben és gyakoriak közöttünk a viszályok, de nincs meg nálunk a kellő kohézió különösen tárgyi tekintetben. Valahogy nem tudjuk a kérdéseket a maguk nagy összefüggésében tekinteni, hanem majd-nem önkényesen kiragadunk időnként egy-egy kérdést, amely divatba jön, nem is tudni, mi okból és akkor azt a kérdést önmagában akarjuk megoldani, tekintet nélkül a rokonproblémákra. Most, mikor a természettudományi kutatást fokozottabb mértékben meg akarjuk szervezni Magyarországon, nem szabad ebbe a hibába esnünk. Összefüggő nagy programot kell készítenünk, hogy mindaz, ami már történt, szervesen beleilleszkedjék egy nagy egészbe. És itt azt óhajtanám hangsúlyozni, hogy inkább kevesebbet csináljunk, de amit csinálunk, azt csináljuk meg jól és méltóképpen, mert különben egy jobb jövőben ugyanazt másodszer kellene megcsinálni és még egyszer kelthetnénk. Nekünk egységes nagy programot kell felállítanunk, de számolnunk kell azzal, hogy a magyar állam a mai pénzügyi viszonyok között ezt az egész programot egyszerre megvalósítani nem tudja. Éppen ezért nemcsak arra van szükség, hogy mi egy tervszerű és nagy terjedelmű programot álltsunk fel, hanem arra is, hogy a feladatok égető sürgőssége szempontjából megállapítsuk az egymásutánt is, rámutassunk azokra a feladatokra, amelyeket mielőbb el kell végeznünk, a többieket későbbre, egy jobb jövőre hagyva, de mindig szemelőtt tartva azt az egészet, amelyet évek hosszú során, esetleg évtizedek munkájával szolgálni akarunk.

A másik rész, amely tekintetben javaslatokat várunk a kongresszuszustói, az organizáció. Mert hiszen a korábbi kongresszusok meddőségének mi volt az oka? Szakértő vélemények elhangzottak ott bő-

ségesen, mikor azonban a kongresszus feloszlott, hátramaradt egypár kötet kiadvány, hoztak egyes határozatokat, mindennek azonban gazdája nem maradt és a dolog feledésbe ment. Azt hiszem tehát, hogy nekünk egy szervezetet kell ebből a kongresszusból kifolyólag teremtenünk, amely azoknak az eszméknek miniszteri változásokon felüli letéteményese marad, amelyeket a kongresszus évek hosszabb sorozatára nézve megállapít. Kongresszusokat gyakran tartani nem lehet, viszont a tudomány haladása szükségessé teszi a programm időnként való kiegészítését és módosítását a változott viszonyokhoz képest, amire csak ilyen állandó szervezet alkalmas.

Én kettős szervezetre gondolok. Az egyik csak állami szervezet lehet. Ennek a kongresszust előkészítő bizottságnak, amely olyan sikerrel működött, mintegy folytatásaképpen egy állami természettudományi tanácsra, amely hivatva van a kultuszminisztert ezekben a szakügyekben mindig megfelelő tanáccsal, javaslatokkal ellátni és amely, ha sikerülni fog egy természettudományi kutatási alapot létesíteni, ezt a kutatási alapot is kezelhetné és ennek felhasználása tekintetében a miniszternek javaslatokat tehetne. Ez az állami segédszerv. Ettől függetlenül – és hangsúlyozom, a kormánytól is teljesen függetlenül, mert nem jó az, ha ezeken a tereken államhatalom és társadalmi tevékenység összevegyítették – létre kell jönnie egy nagy társadalmi alakulatnak, egy olyan egyesületnek, amely a német Vilmos Császár-Társulat mintájára alakult, egy olyan alakulásnak, amely egyfelől a magyar természettudományok képviselőiből, másfelől pedig a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, forgalom, üzemek képviselőiből áll, akik együttműködnének azoknak a magyar tudományoknak fejlesztése érdekében, amelyek közvetlenül jelentősek a mezőgazdaság, az ipar, a forgalom, az üzemek szempontjából. Egy állami szervezetre és egy társadalmi szervezetre van tehát szükség, amely letéteményese, felelős gazdája, megvalósítója lehetne azoknak az eszméknek, amelyek itt felvetettek, azoknak a javaslatoknak, amelyek kivihetőeknek mutatkoznak.

Tisztelt Kongresszus! Ezzel be is fejezhetném, sajnos, egy kissé hosszúra nyúlt felszólalásomat. Csak egyre óhajtánék még rámutatni. Azt mondják a statisztikusok, hogy nagy háborúk után felszökik a fiúgyermek születésének arányszáma a leánygyermekével szemben, így volt ez a korábbi háborúk után és így van ez a hosszúra nyúlt világháborút követő korban is. Ezt statisztikai adatokkal is alá lehet támasztani. Én azonban azt hiszem, hogy ez nem elszigetelt statisztika.

tikai tény, nem elszigetelt jelenség, hanem csak egy mozzanata annak a nagy regeneratív folyamatnak, amely egészséges nemzetekben nagy katasztrófák után megindul. Mert az egészséges nemzetek abban különböznek a beteg és csenevész népektől, hogy míg ezek a katasztrófák súlya alatt összeomlanak vagy visszafejlődnek, addig az egészséges népek, mint a visszanyesett fa, a katasztrófák után kétszeres erővel fejlődnek. Én Magyarország regenerációját nemcsak abban látom, hogy a fiúgyermekes születésének arányszáma nő, hogy pénzügyeinket bámulatosan gyorsan tudtuk regenerálni, hanem egy rendkívül nemes jelenségben is, jelesen abban, hogy Magyarország ezeréves története folyamán soha akkora érdeklődés a nemzetben a közművelődés, a nemzeti kultúra iránt nem mutatkozott, mint éppen nemzeti katasztrófáink idejében. Korábban künn a nagy tömegek nem mindig óhajtották az elemi iskolát. Mit látunk ma? Azt látjuk, hogy a mezőgazdasági népesség mindenütt óriási anyagi áldozatot hoz csak azért, hogy új iskolák létesítését előmozdítsa. És látjuk ezt a bámulatos cselekvési vágyat, ezt a bámulatos munkakedvet a magyar kultúra magas régióiban, a főiskolákon, tudományos intézeteinkben és múzeumainkban. Mindenki tele van munkakedvvel, alkotási vágygal, amiben a magyar élni akarás nyilvánul meg. A magyar anya, aki a világra hozza az újszülöttet és a magyar tudós, aki kutat és tanít, ugyanazt a szent célt szolgálja: Magyarország feltámadását, amiben eleven, soha meg nem szűnő, erős hittel hiszünk.

Ezzel a nagy érzéssel, ezzel a nagy reménységgel lássunk hozzá tanácskozásainkhoz.

III.

Törvényjavaslat

a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről.

1. §. Országos Természettudományi Tanács felállítása.

(1) Az elméleti és alkalmazott természettudományok rendszeres és tervszerű fejlesztésének előmozdítása céljából Országos Természettudományi Tanácsot kell alakítani, melynek különös feladata, hogy

a) az ország egyetemes érdekei szempontjából fontos problémákat tudománypolitikai programba foglalja és a bel- és külföld tudományos mozgalmait figyelemmel tartva, a program fokozatos kiegészítéséről állandóan gondoskodik;

h) a program végrehajtására irányuló kutató munkát megindítsa, íranyítsa és ellenőrizze;

e) általában a magyar tudományosság színvonalon maradása érdekében szükséges intézkedéseket ne csak a vallás- és közoktatásügyi, vagy más érdekelt miniszternél kezdeményezze, hanem azokra a nemzeti közvélemény figyelmét is felhívja;

d) a természettudományi tudománysszakok intézeteinek és kutatóinak összhangzatos együttműködését biztosítsa;

e) az intézeteknek és laboratóriumoknak műszerekkel és más eszközökkel való felszerelését figyelemmel kísérrje;

f) az Országos Természettudományi Alap (3. §.) felhasználása iránt határozzon;

g) véleményt mondjon mindazokban a Tanács munkakörébe vágó ügyekben, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi, vagy más miniszter eléje utal;

h) a természettudományi kutatás nemzetközi szervezeteiben Magyarországot képviselje.

(2) A Tanács hatáskörének részleteit a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeleti úton szabályozza.

2. §. A Tanács szervezete.

(1) Az Országos Természettudományi Tanács elnökből, ügyvezető alelnökből és 80 tagból áll.

(2) A Tanácsban alakulásakor és működésének megindulása idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnököl. Utóbb az elnököt a Tanács intézőbizottságának jelölése alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére öt évről öt évre az államfő nevezi ki.

(3) Az elnököt akadályoztatása esetén az ügyvezető alelnök helyettesíti, aki a folyó ügyvitelt is ellátja. Az ügyvezető alelnököt a Tanács intézőbizottságának előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter öt évről öt évre nevezi ki.

(4) A Tanács tagjait a vallás- és közoktatásügyi miniszter hívja meg, hogy a Tanácsban az elméleti természettudományok, valamint az orvosi, technikai és mezőgazdasági tudományok, továbbá az egyetemi karok, a főiskolák és nagyobb tudományos intézetek képviselve legyenek. A tagok közé két tudánypolitikus és a Tanács céljainak előmozdítására alakult társadalmi egyesületeknek legfeljebb három képviselője is meghívandó.

(5) A tanácstagok megbízása öt évre szól. Minden év végén a tagok egyötöde kilép és helyükbe az új tagokat maga a Tanács intézőbizottsága hozza a vallás- és közoktatásügyi miniszternél javaslatba, akit csak a visszautasítás joga illet meg. Olyan tagok, akiknek megbízatása lejárt, újból ajánlhatók.

(6) A Tanács az egyes tudománysszakok szerint albizottságokra oszlik s azonkívül külön albizottság létesítendő a műszer- és anyagbeszerzésre. Több albizottságot közösen érintő kérdések tárgyalására azok kiküldötteiből

csoporthoz alakíthatók. A Tanács főszerepe egy 10 tagból álló intéző-bizottság, amelynek tagjait a Tanács tagjai közül a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelöli ki és amely az albizottságok, illetőleg a csoportok javaslata alapján határoz.

(7) A jegyzői és a Tanács működésével kapcsolatos egyéb írásbeli tennivalókat az Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek természettudományi intézeteibe beosztott tudományos, valamint a közigazgatási személyzete látja el.

(8) Az ügyrendet a Tanács meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

3. §. Az Országos Természettudományi Alap.

(1) Az elméleti és alkalmazott természettudományok kutató és tanító munkájának támogatása céljából Országos Természettudományi Alapot kell létesíteni. Ennek az alapnak kezdővagyonára az az 1,000.000 aranykorona, amely a legsürgősebb problémák megoldásához szükséges tudományos felszerelések és anyagok beszerzésére, az 1925: XXIII. t.-c. 2. §-ában nyert felhatalmazás alapján, a hasznos beruházások keretében engedélyeztetett.

(2) Az Alap jövedelmei:

- a) az állami költségvetésekbe az Alap céljaira felvett összegek;
- b) a törvényhatóságok és községek által adott hozzájárulások;
- c) egyesületek, intézetek és intézmények adományai;
- d) egyéb adományok és esetlegesen egyéb jövedelmek.

(3) Az Alapot a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezeli. A kezelésével kapcsolatos számviteli teendőket a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvevősege látja el. Az (1) bekezdésben említett 1,000.000 aranykorona mikénti felhasználásáról a Tanács javaslatának meghallgatása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz, aki ennek az összegnek terhére az utalványozást teljesíti. Az Alap további jövedelmeinek mikénti felhasználása feletti határozás a Tanács hatáskörébe tartozik (1. § f) pont), amely hatáskörét az intéző-bizottságra is ruházhatja. Az utalványozás joga az elnököt, akadályoztatása esetén az ügyvezető alelnököt illeti meg.

(4) Az Alap állaga, valamint jövedelme csak a Tanács, illetőleg az intéző-bizottság által megállapított célokra fordítható. Ingatlan szerzéséhez és létesítéséhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulása szükséges. A Tanács által nyújtott támogatásból beszerzett műszerek, felszerelések, stb. az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tulajdonába kerülnek s mint ilyenek megjelölendők. Ha az a munka, amelynek céljára a műszer, felszerelés stb. beszereztetett, befejezést nyert, a Tanács állandó bizottsága az illetékes albizottság javaslata alapján határoz, a műszer, felszerelés, stb. további használata tárgyában.

(5) Az Alap vagyona és jövedelmei az Alap rendeltetésének megfelelően teljesen kimeríthetők.

4. §. Budapesti matematikai és természettudományi kar és telep.

(1) A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karát ketté választhassa akként, hogy a kötelékéből kivendő matematikai és természettudományi tanszékekből és a hozzájuk tartozó intézetekből és laboratóriumokból külön matematikai és természettudományi kart alakítson.

(2) E kar s általában a Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem, továbbá a Kir. József Műegyetem fejlődése által kívánt, valamint az Országos Magyar Gyűjteményegyetem javára be kell kebelezni a máris az államkincstár tulajdonában lévő, együtt 9 hold 960-2 négyszögöl kiterjedésű 4.109., 4.110., 4.113. és 4.115. új helyrajzi számú telkeket, továbbá fenn kell tartani a Fővárosi Közmunkák Tanácsának kezelése alatt álló Fővárosi Pénzalap tulajdonában lévő, mintegy 4 hold 727 négyszögöl kiterjedésű területet, amelyet a létesítendő Boráros-téri híd tengelyében tervezett 120 méter széles főút vonal, továbbá a 37-39 méter szélességben kiépítendő Műegyetemi rakpart, a 4.109., 4.110., 4.113. és 4.115. új helyrajzi számú kincstári telkek déli oldala és a Stoczek- utca között fekszik.

5. §. Szegedi matematikai és természettudományi kar és telep.

(1) A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy megszüntethető főiskolák tanszékeit a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem matematikai és természettudományi karának további kifejlesztése céljából az általános és az alkalmazott természettudományok tanszékeivé fokozatosan átalakíthassa. A részleteket a miniszter rendeleti úton szabályozza. Ez a tanszékalakítás másodsorban a műegyetem és a többi egyetemek természettudományi irányban leendő fejlesztése irányában is történhetik.

(2) A szegedi egyetemi építkezések sorrendjét akként kell megállapítani, hogy közvetlenül a klinikák felépítése után, amennyiben pedig a rendelkezésre álló anyagi eszközök megengedik, a klinikákkal lehetőleg párhuzamosan a természettudományi intézetek és laboratóriumok építtessenek fel.

6. §. A svábhegyi csillagvizsgáló és a tihanyi élettani intézet.

(1) A svábhegyi csillagvizsgáló és a tihanyi élettani intézet az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kötelékébe, személyzetük pedig a Gyűjteményegyetem összlétszámába tartozik.

(2) E két intézet után a Gyűjteményegyetem tanácsa tagjainak számát 4-gyel akként kell emelni, hogy 2 tagot a csillagászat és a rokonszakok, 2 tagot pedig az élettan művelőinek sorából kell választani. Mindkét intézet számára a Tanács keretén belül külön szaktanácsot kell alakítani. A továbbiakról e részben a Gyűjteményegyetem szabályrendeletet alkot, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagy jóvá.

(3) Egyfelől a tihanyi élettani állomás, másfelől az egyetemek és főiskolák érdekelt természettudományi tanszékei közt való együttműködés rendezése céljából a Gyűjteményegyetem tanácsa és az érdekelt karok tárgyaló szakbizottságokat küldenek ki. A megállapodásokat, melyek öt-évenként ugyanilyen úton felülvizsgálat alá esnek, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyja jóvá. Ha a tárgyaló szakbizottságok megegyezni nem tudnak, az együttműködést a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel szabályozza.

7. §. Országos Természettudományi Múzeum.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi tárainak elhelyezésére szolgáló Természettudományi Múzeum céljára a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kezelésében lévő Fővárosi Pénzalap tulajdonát alkotó, az I. ker. Lágymányoson a Boráros-téri híd tengelyében tervezett 120 méter széles főútvonal, továbbá a Vepeléri-út folytatásában a leendő köröndön át a 4.082. új helyrajzi számú telek északi határán tervezett 1517 méter széles út, a 4.101. új helyrajzi számú telek északi oldalán tervezett 15-17 méter széles út és a 37-39 méter szélességben kiépítendő Múzeumrakpart között fekvő mintegy 5.425 négyszögöl kiterjedésű terület fenntartandó.

8. §. Országos Növénykert.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy amennyiben az összekötő vasúti híd kelenföldi feljárótöltésétől délre fekvő, úgynevezett Nádor-kertből megfelelő terület bocsátatik rendelkezésére, azt e célra elfogadhassa, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, mint jogi személy nevére telekkönyvileg bekebeleztesse és a rendelkezésére álló hitelek keretében a szükséges föld-, kertészeti és építési munkálatokat foganatosíthassa.

9. §. Ösztöndíjak és kutatási segélyek.

A tudományos ösztöndíjgyűjtés szervezéséről szóló 1926. évi ..... t.-c. értelmében felhasználható ösztöndíjak és kutatási segélyek arányos részben a természettudományok művelői számára adományozandók.

10. §. Zárórendelkezések.

(1) Az e törvényben felállított tudománypolitikai programot a vallás- és közoktatásügyi miniszter oly ütemben valósítja meg, amint a törvényhozás a szükséges hiteleket rendelkezésre bocsátja.

(2) Ezt a törvényt a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre, aki a Tanács működéséről a nemzetgyűlésnek évenként jelentést tesz.

Budapest, 1926. évi június hó 16-án.

Indokolás

»a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről« szülő törvényjavaslathoz.

Általános indokolás.

Ismert osztályozása a századoknak, hogy a XVIII. a bölcselété és a XIX. a történelemé volt, a XX. század pedig a természettudományé lesz. Ez a felosztás a fejlődést meglehetősen sommásan intézi el, mert hiszen a természettudományi nagy alaptalálmányok egy része már a XVIII. század szellemi kincse, a XIX. század folyamán pedig az alkalmazott természettudományok, úgymint az orvosi, műszaki és mezőgazdasági tudományok már tüneményesen fellendültek. Mindazonáltal igaz, hogy a XX. századra a természettudomány nyomja rá a maga bélyegét. E tudományos korszakkal összhangba kell hoznunk a magyar kultúrpolitikát. E felismerésen nyugszik és ezt a célt szolgálja a jelen törvényjavaslat.

Az utóbbi századokban a magyar nemzet nem volt ura sorsának, csak az 1867-iki kiegyezés adta vissza legalább belpolitikai téren örendelkezési jogát. Az újonnan alakult magyar kormány rozzant népiskolákkal és még rozzantabb kórházakkal vette át az országot. Ezért Trefort, Markusovszky és Tóth Lajos, kik döntő befolyást gyakoroltak tudománypolitikánkra, igen helyesen a fősúlyt az orvosi fakultások fejlesztésére, klinikák építésére fordították. Ezzel hármassal «élt szolgáltak, emelték az orvostudományt klinikák alakjában, magasabbrendű közkórházakat létesítettek és a klinikai ambulanciák révén széles néprétegek ingyenes gyógykezelését biztosították, ami szociálpolitikánk fejlettsége mellett kétszeres jelentőséggel bír. A fentjelzett tudománypolitikai koncepciónak volt eredménye a budapesti belső és külső, a kolozsvári és a debreceni klinikai telep nagyarányú kiépítése. Mi sem áll tölem távolabb, minthogy a magyar kultúrpolitikának ezt az immár hagyományossá vált fonálát elejtsem; ellenkezőleg egy éven belül teljesen befejezem a debreceni klinikai telepet, melynek a világháború előtt tető alá került épületeit az idő által megrongáltan, nyers állapotban vettem át; ez év folyamán továbbá megkezdem a szegedi egyetem gyermekgyógyászati és sebészeti klinikájának építését. De az orvostudomány nem abszorbeálhatja teljesen a magyar tudománypolitikát s különösen a természettudományok egyéb ágairól sem szabad megfeledkezni.

Így nem szabad megfeledezni az elméleti természettudományokról s ezek között elsősorban a fizikáról, kémiáról, a geológiáról és a mineralógiáról, a biológiáról és a fizioológiáról. És itt senkit se téveszsen meg az »elméleti« jelző, melyet szeretnek a gyakorlatiatlannal azonosítani. Sokszor visszaélnék nagyembereknek szárnyassá vált igéivel, de talán legtöbbet azzal a goethei mondással, hogy szürke minden elmélet és zöld az élet eleven fája. Az elméletet a gyakorlattal szembe állítani nem szabad. Ha valamely elmélet a praxisban nem válik be, az csak kettőt jelenthet, vagy éppen téves az illető elmélet, vagy az elméleti alapon a gyakorlatban szerencsétlenül kísérletező impraktikus, ügyetlen ember. A gyakorlat pedig, mely nem nyugszik kellő elméleti alapon, pusztá rutin, mely csak a legkritikább esetben emelkedik a mesterség színvonala fölé. Az újabb fejlődés egyenesen odairányul, hogy a tudományt közvetlenül a termelés szolgálatába állítsa. Báró Eötvös Loránd életének egyik nagy műve a földi nehézség erőterének átkutatása volt a torziós inga segítségével, olyan részletességgel és érzékenységgel, melyet előtte, kihivetetlenek tartottak. A nehézségi erőter alakulásából következtetést vonhatott a föld mélyének szerkezetére. Ámbár Eötvöst tisztán tudományos cél vezette, módszere igen fontos gyakorlati célt is szolgál a petróleum- és földgáz-kutatásokban. Ha valahol a föld mélyében van petróleum vagy földgáz, akkor az Eötvös-féle eszközzel kijelölhető az a hely, ahol a fúrás a legtöbb sikerrel kecsegtet. Álljon itt egy kis németországi statisztika a fúrásokról: 100 taláalomra végzett fúrás közül eredményes 2, 100 a geológusok útmutatása szerinti fúrás közül eredményes 8, 100 az Eötvös-inga segítségével végzett fúrás közül eredményes 66. Közismeretű az is, hogy a német vegyiipar tüneményes fellendülését a német kémikusoknak, a német vegyészeti tudomány találmányainak köszönheti. Bayer Adolf müncheni professzor találmányának kiépítésével a németek a két legnélkülözhetetlen festéket, az indigót és az alizarint a kátrányból vegyi úton állították elő, ami azután válságba sodorta Kelet-India indigó- és a francia gyarmatok alizarin-iparát. Még élénken él emlékezetünkben, hogy a háború folyamán a német vegyészek voltak azok, akik olyan anyagok szurrogátumait is elő tudták állítani, melyeket a birodalom a blokád miatt nem hozhatott be. A Vilmos Császár-Társaság kutató intézetei közül is több éppen azzal a kimondott céllal jött létre, hogy a német ipar versenyképességét a világversenyben a német tudományosság hatalmával növeljék. A németeken kívül a franciák és az angol-szász világ

is tisztában van a természettudományi laboratóriumokban folyó munka sorsdöntő jelentőségével. Bizvást el lehet mondani, hogy a természettudományok beható művelése ma vezérgondolat az emberiség kultúrpolitikájában. Nekünk magyaroknak is meg kell értenünk az idők jelét s ehhez képest kell beállítanunk tudománypolitikánkat.

Ezt nem szabad elmulasztanunk jelenlegi sajátos helyzetünkől folyó abból a nemzeti okból sem, hogy az elvesztett világháborúban és a bitor forradalmakban összeomlott hazánk rekonstrukciójánál a természettudományok hatalmával meg kell hatványoznunk a rendelkezésünkre álló erőket. E munkánál előtérbe lépnek az alkalmazott természettudományok, úgymint az orvosi tudományok, melyek a háborúból betegen hazakerült magyar nemzeti fizikai állagát vannak hivatva rekonstruálni, továbbá a műszaki tudományok (gépészet, építészet stb.) és a mezőgazdasági tudományok, melyek közvetlen szolgálatában állanak a termelésnek és melyek közül különösen az utolsó, olyan agrárállamban, mint Magyarország, a kultúrpolitika főtengelyébe kell hogy essenek.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy a természettudományi kutatás és tanítás fellendítésére nagy akcióra van szükség, mely azonban csak abban az esetben vezet célra, ha jól átgondolt, előre megállapított program szerint, tervszerűen látunk a munkához. Nekünk magyaroknak az utóbbi évtizedekben az egyik főhibánk, hogy nem igen tudjuk a kérdéseket a maguk nagy összefüggésében áttekinteni, hanem majdnem önkényesen kiragadunk időnként egy-egy kérdést, amely divatba jó, nem is tudni mi okból és akkor ezt az egy kérdést önmagában akarjuk megoldani, tekintet nélkül a vele összefüggő rokonproblémákra, a vele határos többi kérdésekre. Most, hogy a természettudományi kutatást és oktatást fokozottabb mértékben meg akarjuk szervezni, nem szabad ebbe a hibába esnünk, hanem szerves programot kell felállítanunk és ezt fokozatosan megvalósítanunk, úgyhogy mindaz, amit pénzügyi erőnkhez képest egymásután megvalósítunk, fokozatosan harmonikus egységgé egészüljön ki. Ilyen művet a miniszter maga el sem készíthet, szakemberek tanácsára, közreműködésére van szüksége. A megoldásra váró feladatok nagy számára és rendkívüli jelentőségére való tekintettel a szakkörök szóhozjuttatása céljából legmértöbbnek *Országos Természettudományi Kongresszus* tartása látszott.

Ezek a megfontolások vezették a kormányzó úr ő főmértóságát,

midőn a Kongresszus Munkálatának 1. oldalán teljes terjedelmében közölt magas kéziratot méltóztatott kibocsátani.

Az ekként összehívott kongresszus 1926. évi január hó 3-án összeült és hat napon át folytatta tanácskozásait. A munkálatait magában foglaló vaskos kötet a jelen általános indokolás mellékleteképpen van szerencsém a t. Nemzetgyűlés rendelkezésére bocsátani.

Ez a hatalmas anyag holt kincs maradna azonban abban az esetben, ha előző kongresszusok irományainak sorsát követve, egyszerűen a könyvtárak polcára kerülne és nem létesítenénk *szervezetet*, mely a kongresszus tanácskozásaiból kialakuló programnak mintegy letéteményese és állandó képviselője lesz, melynek függetlennek kell lenni a napi politika változataitól és mely belső összetételénél fogva alkalmas arra, hogy a program következetes végrehajtására ügyeljen. E cél teljes biztosítására egy állami és egy társadalmi szervre van szükség. Az állami szerv az *Országos Természettudományi Tanács* lenne, melynek felállítása iránt a törvényjavaslat két első szakasza intézkedik. E Tanács tudománypolitikai tanácsadó szerve lenne a közoktatásügyi miniszternek, s ezenkívül aktíve közreműködnék a bel- és külföldi ösztöndíjak adományozásában, meg a laboratóriumoknak műszerekkel való ellátásában. E szervezet, a mi kisebbsirányú viszonyainkra leegyszerűsítve, hivatva lesz tudománypolitikai szervezetünkben azt a szerepet betölteni, amelyet a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft lát el. Ezen az állami jellegű tanácson kívül, a közoktatásügyi minisztertől is teljesen függetlenül, megalakulóban van a *Széchenyi István Társaság*, mely hivatva lesz a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, meg a pénzügyi világ kiválóságait a tudósokkal és a tudományos intézetekkel közvetlen kapcsolatba hozni a Vilmos Császár-Társaság mintájára. A fenti két szerv megalkotásáig sem maradtunk azonban tétlenek, hanem a kongresszus előkészítő-bizottságát több új tag bevonásával végrehajtó-bizottsággá bővíttem ki, mely az ügyeket ideiglenesen mindaddig vinni fogja, míg az e törvényjavaslatban tervezett Országos Természettudományi Tanács mint állandó és végleges szerv meg nem alakul.

A kongresszus tanácskozásainak alapulvételével a végleges nagy program felállítása a végrehajtó-bizottság és folytatólag a Tanács feladata lesz. Ez természetesen csak hosszabb munka gyümölcse lehet. Vannak azonban egyes alapvető kérdések, melyekben, természetesen a végrehajtó-bizottság meghallgatása után, már most vég-

legesen állást kell foglalnunk, midőn a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésről szóló ezt a szerves törvényjavaslatot megalkotjuk, melynek éppen az a főcélja, hogy legalább két évtizedes tervszerű munka alapjait lerakja. De szabad-e nekünk a magyar nemzet mai helyzetében nagyobb tervekkel foglalkozni? Erre Franciaország példájával felelhetünk, amely az 1870-71-et követő időkben vesztett háború, területcsontítás, öt milliárd aranyfrank hadisarc fizetése, forradalom és kommunizmus után állott, akárcsak mi. Charles de Freycinet, a nemrég elhunyt francia nagy államférfiú, mint a *Dufaure-kabinet közmunkaügyi minisztere*, a 70-es évek végén óriási vasút, tengeri kikötő és belvízi csatorna-építési programot tartalmazó törvényjavaslattal állott elő, mely nem kevesebb, mint közel 9.000 km hosszúságú új vasútvonalak építését tartalmazta s a többi tervezett művel együtt 5 milliárd aranyfrank kiadást vett kilátásba. Freycinet, hogy ezt a szédületes programot megmagyarázza, valósággal agitatorikus körutat tett Franciaországban. »Ha egy nép annyit szenvedett mint a miénk, keserves nyolc éven át – mondotta boulognei beszédében – csak egy dolgot nyújthatunk neki, hogy vigasztaljuk és ismét nagyvá tegyük s ez a munka. Azt mondják, hogy programmom túlnagy és veszélyezteti az állam pénzügyeit; de ha a koncepció merész is, a végrehajtás megfontolt«. A francia kamara a javaslatokat 1879. július 17-én meg is szavazta. A tudománypolitikának a csatornák és kikötők építésével szemben van egy nagy előnye, t. i., hogy sokkal olcsóbb; különösen a természettudományok terén aránylag kis eszközök felhasználásával nagy kulturális és gazdasági eredményeket lehet elérni. A siker előfeltétele azonban a tervszerűség s éppen ezt a tervszerűséget szolgálja ez a törvényjavaslat, mely csak a nagy célokat állítja fel, az évi állami költségvetésekre bízva azt, hogy a pénzügyek mindenkori helyzetéhez képest mennyit költhetünk a kivitelre s így milyen ütemben haladunk a program megvalósításának útján. De hogy nem állítunk fel a javaslatban délibabos terveket, abban a tekintetben megnyugtató, hogyha csak a kultusztárca mai szerény beruházási hitele nem csorbíttatik, a program két évtized alatt annnyival is inkább megvalósítható, mert a modern természettudósok intézeteik számára nemcsak, hogy nem keresik, de egyenesen kerülik a költséges monumentális épületeket. Midőn a Vilmos Császár-Társaság által tervezett biológiai kutatási intézetek mikénti létesítését a porosz kultuszminisztériumban 1912. január 3-án tartott értekezleten megvitatták, a szakemberek szinte

egyhangúlag az építészek azon törekvése ellen foglaltak állást, hogy költséges palotákat emeljenek, mert a természettudományok gyors haladása következtében aránylag rövidebb idő alatt át- és hozzáépítések válnak szükségessé, ami monumentális épületnél nagy nehézségbe ütközik. A németek elgondolása szerint a természettudományi intézet Nutzbau és nem Monumentalbau. Különösen a kémianak és a fizikának alagsori és földszinti helyiségekre van szüksége a rezgések elkerülése és az egyenletesebb hőmérséklet biztosítása céljából. Ezek az egyszerű modorban kiviendő földszintes és emeletes épületek azonban, ha nagyobb telepen pavilionszerűen szétszórva épülnek és környezetüket kertészetileg szépen rendezzük, befásítjuk, nemcsak a tudományos és oktatási célnak fognak teljes mértékben megfelelni, hanem a komoly szépség erejével is fognak hatni.

Még a háború előtt szerencsésen elkészült műegyetemünkön kívül a magyar természettudományok két alapintézménye a budapesti egyetem bölcsészeti kara, amely ma még közös szervezetben egyesíti a szellemi és a természettudományok tanszékeit és a szegedi egyetem matematikai és természettudományi kara. Mindkettő oly kedvezőtlen karban van, hogy behatóan kell velük foglalkoznunk.

A Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvár elvesztével hajléktalanná vált s többek között oda kellett hagyni gyönyörű biológiai intézetét, mely egyike volt Európa legmodernebb ilyen intézményeinek. A szegedi egyetem építésének keretében vár megoldásra a természettudományi intézetek és laboratóriumok végleges elhelyezése is.

A Pázmány Péter Tudományegyetem természettudományi intézeteinek és laboratóriumainak reorganizációja csak akkor kecsegtet igazi sikerrel, ha ezt a reorganizációt szervesen bele tudjuk illeszteni egy nagy koncepcióba, mely abban áll, hogy a Budapesten létesítendő természettudományi intézeteket egymás szomszédságában kell felépíteni és tervszerűen akként elhelyezni, hogy egységes természettudományi telep, mondjuk, egy magyar Dahlem keletkezzék. Althoff Frigyesnek, a porosz kultuszminisztérium nagy tudománypolitikusának az a hatalmas eszméje támadt, hogy a porosz államnak Berlin tözsomszédságában fekvő dahlemi kincstári uradalma tudományos város alapítására használtassék ki. Amennyiben valamely természettudományi intézet elhelyezése Berlin belső területén tarthatatlanná vált, számára az új épületet már Dahlemben emelte. Életében azonban tervének csak csekély részét tudta megvalósítani, de II. Vilmos császár

1909-ben elrendelte, hogy Althoff hátrahagyott írásából az ő dahlemi koncepcióját rekonstruálják, melyet azután a császár támogatásával fokozatosan végrehajtottak úgy, hogy ma már Dahlem Nagy-Berlinnek az a városrésze, ahol a német birodalmi főváros természettudományi intézeteinek nagyrésze központosítva van. Althoff dahlemi gondolatában kettő a lényeges mozzanat: a nagyság és a tervszerűség. Nagy méretekre mi magyarok különösen mai helyzetünkben nem gondolhatunk, viszont kétszeres kötelességünk, hogy csekély anyagi eszközeinket tervszerűen használjuk fel. Tervszerű eljárás mellett a mi viszonyainkra redukált magyar Dahlemet bizonyára létesíthetünk. E probléma megoldásánál két előkérdésre kell felelni. Mely intézetekre terjedjen ki ez a telep és hol helyeztessék el?

Ami az első kérdést illeti, erre merőben elvi szempontból azt a választ kell adni, hogy legcélszerűbb lenne a *budapesti* összes főiskolák és más tudományos intézetek természettudományi intézeteit, laboratóriumait és tárait *közös nagy telepen* egyesíteni. Ennek az elvi követelménynek indoka korántsem a modern ember előszeretében rejlik az egyszerű és az egyszerű képletek iránt, hanem egy tudománypolitikai megfontolásban, mely abban áll, hogy a közös telepen való területi koncentráció az egyes intézmények szakirányának sokkal nagyobb fokú specializálását engedi meg. Ezt a felfogást szabadjon példával igazolnom. Kémiai tanszékekre szüksége van a műegyetemnek, hol egész külön vegyészeti fakultás áll fenn, továbbá a bölcsészeti, az orvosi és a közgazdasági karnak. Ha ezek az intézmények egymástól teljesen elkülönítve és térbelileg is távol működnek, akkor a tanszékek megannyi parallel katedrát jelentenek, melyek legfőljebb azon kapcsolatnál fogva, mellyel saját karukkal állnak, nyernek bizonyos fokig speciális színezetet. Ha ellenben az intézmények együtt vannak, akkor nem kell az összes fakultásokon egy-egy tanármak az egész tárgyon átmenni, hanem minden katedrán a napjainkban már rendkívül elágazott vegyészeti tudományt egy-egy ágára lehet specializálni, mivel egyik fakultás tanulói könnyűszerrel átjárhatnak hallgatni a másik fakultás illető tanárait. A nagy és gazdag nemzetek éppen a természettudományok terén főleg azáltal szárnyalják túl a kisebb népeket, hogy intézményeik megszervezésénél a specializálódás terén messzebb tudnak elmenni. Ezt a fogyatékoságot, mely adva van, hacsak nem akarunk ki nem elégítő helyzetbe beletörődni, csupán célszerűbb szervezeti intézkedésekkel ellensúlyozhatjuk. Viszont

számolni kell az egyes fakultások elzárkózási vágyával, mely nálunk, sajnos, módfelett ki van fejlődve; minden kar önmagában teljes akar lenni és nem szeret ráutalva lenni más karok vagy éppen más főiskolák rokonintézeteire. Pedig ez a fakultáspartikularizmus a legélesebb ellentétben áll a nagy egyetemi gondolattal, mely abban áll, hogy az universitas docet omnia, hogy az egyetem nagy egész, melynek karai csak adminisztratív válaszfalat jelentenek, de hallgatói azt a profeszszort hallgatják, akinek szakmájára szükségük van, tekintet nélkül arra, hogy az illető tanár melyik karhoz tartozik. Az elkülönülés az egyetem egységét felbontja és a karok szakiskolákká süllyednek. Az ilyen dekompozíció a kultúrpolitika terén nem újság. I. Napoleon az ancien régime univerzitását külön szakfőiskolákká bontotta szét, mi a francia főiskolai oktatásnak oly hanyatlását idézte elő, hogy a harmadik köztársaság kénytelen volt az egységes egyetem történelmi típusát helyreállítani, vagyis a külön főiskolákat újból fakultássá alakítva vissza, azokat egy magasabb egész alkotórészévé tenni. Bár jól tudom, hogy a fakultáspartikularizmussal nehéz harcaim lesznek, a fenti tudománypolitikai okoktól vezetve meggyőződéssel veszem azt fel, mert a természet örök törvényei ugyanazok, leendő középiskolai tanároknak, orvosoknak, mérnököknek vagy mezőgazdákknak adjuk is azokat elő. A fenti elvi követelménynek a gyakorlatban az egész vonalon, sajnos, alig tehetek eleget. Például az állatorvosi főiskola intézetei márcsak azon oknál fogva is, hogy a földművelésügyi minisztérium hatásköre alá tartoznak, alig jöhetnek tekintetbe. Az orvosi kar kifejezetten természettudományi elméleti intézetei körül lesz a harc a legnehezebb, mert míg például a meglévő és a tervezett második orvosi biológiai tanszéknek is legcélszerűbben a természetrajzi biológiai katedrák és a létesítendő természetrajzi múzeum mellett lenne a helye, addig az orvosi kar szintén figyelemreméltó okokból súlyt vet arra, hogy intézetei, melyeknek zöme a belső és külső klinikai telepen van csoportosítva, együtt maradjanak. Annak ellenben alig lesz számottevő ellenzéke, hogy a budapesti egyetem bölcsészeti karának természettudományi katedrái és laboratóriumai, továbbá a Budapesten létesítendő természettudományi kutatási intézetek, legnagyobb természettudományi főiskolánk: a műgyetem szomszédságába kerüljenek, mely posztulátummal el is érhetünk a második előkérdéshez.

Ez a második előkérdés az, hogy *Budapesten hol* létesítsük ezt az egységes természettudományi telepet. A válasz fenti fejtegetéseimből önként adódik. Minthogy a szomszédság a műgyetemmel

elsőrendű követelmény, ennek új telepe pedig oly adottságot jelent, mely nemzedékeken át változatlanul fenn fog állni, azért legelsősorban a műgyetem tőszomszédságában lévő telektömbre kell gondolni. E megoldás mellett szól egy más adottság is: a botanikus kert számára legújabbán megvásárolt telkek a műgyetemhez csatlakozó telkekhez való közelsége. Az évtizedeken át vajúdó sok kérdés között egyik legfájdalmasabb a növénykert elhelyezése volt. Végre a főváros megvásárolta e célra az úgynevezett Nádor-kertet, mely talán nem eszményi terület, de végre egyszer egy elfogadható megoldás s ezért nagy hiba lenne újabb jobb lehetőségek után kutatva, az ügyet visszalökni a bizonytalanság stádiumába. Nagy súllyal esik a latba a műgyetemmel szomszédos megoldás mellett az a körülmény is, hogy e telkek a fővárosi pénzalap tulajdonát képezik s így telekvásárlási vagy éppen kisajátítási költségek nem merülnek fel. Modern természet-tudományi telepről lévén szó, melynek laboratóriumai precíziós műszerekkel dolgoznak, épületeitől a forgalomból származó rázkódásokat lehetőleg el kell háritani. A kiszemelt terület ebből a szempontból is előnyös, mert jelenleg nincs ott forgalom s ez a terület legnagyobb részétől a jövőben is távol tartható. Igaz, hogy más szép területekre is felhívták a figyelmet. Elsősorban a Vérmezőre, de erre annyi tényező és annyi intézmény aspirál, hogy e versenytársak leküzdése is rendkívül nehézségekbe ütköznék, nem is szólva arról, hogy a honvédelmi kincstár sem akar ettől az ingatlantól megválni. Ráterelték továbbá a figyelmet az új Szent János-kórház mögött elterülő két, megszüntetés előtt álló temetőre. Általános városrendezési szempontból bárminő nagy súlyt is kell azonban fektetni a budai hegyvidékre, mégis a terület kedvezőtlen geológiai viszonyai és főképpen többi főiskolánktól és internátusainktól való nagy távolsága ellentmondanak igénybevételének.

Ekként a műgyetem szomszédságában elterülő telkek mellett foglalva állást, szabatosan körül kellene írni azt a területet, melyet a szóban levő telep számára rezerválni kell. A Ferenc József-hídtól délre a budai oldalon a Duna mentén a műgyetemi rakpart vezet, melyre a műgyetem főépületének homlokzata tekint. Ez az útvonal ezidőszerint még zsákutca, amennyiben folytatása az a vasúti összekötő hídig terjedő töltés, mely a nagy Dunát a lágmányosi tószertü területtől elválasztja. Ezt a még nagyrészt rendezetlen területet két részre fogja szelni a pesti Ferenc-körút folytatásául szánt Boráros-téri híd budai lejárójától a Verpeléti-útig tervezett széles avenue,

amely fekvésénél és méreteinél fogva monumentális kiképzésre vár. Ettől a tervezett avenuetől északra és délre két nagy telekcsoport keletkezik. Bennünket elsősorban az északi telektömb érdekel, melyet a Ferenc József-hídtól a Boráros-téri hidig kiépítendő Műgyetemrakpart; az innét a Stoczek-utcáig a műgyetemi telek mentén vezető keresztutca: a Bertalan-utca; a műgyetemi rakparttal párhuzamosan haladó Stoczek-utca, végül a fentemlített nagy avenue határol. E telektömb 9 hold és 960.2 négyszögöl, vagyis oly terület, melyen nemcsak a bölcsészeti kar természettudományi intézetei, hanem a tervezett kutatási intézetek is elférnek s még maradna megfelelő tér a távoli jövőbeli terjeszkedésre is. A többször említett nagy avenuetől a vasúti összekötő híd budai folytatását alkotó töltésig fekvő telektömböt a főváros állandó kiállítási területnek szánta; minthogy azonban az óriási területet kiállítási célokat szolgáló épületekkel még igen bőséges parkozás mellett sem lehetne betölteni és minthogy a kiállítási terület vonzóerejét a közönségre csak növelné, ha keretében múzeum is lenne, azért az avenuetől délre fekvő telektömbnek közvetlenül az avenue-re néző része a természettudományi múzeum számára lenne fenntartandó, mely a Nemzeti Múzeumnak ásvány-, növény- és állattárát lenne hivatva befogadni. A szóban lévő telkek a jelzett nagy célra leendő lekötését lényegesen megkönnyíti az a körülmény, hogy a műgyetem szomszédságában fekvő és a közeli jövőben beépítendő területek már jórészt fel vannak töltve, a további területek pedig egyenesen predestinálva vannak arra, hogy kétévtizedes Program számára rezerváltassanak, mert fokozatos feltöltésük is hosszabb időt fog igénybe venni s így nem emelhető tervem ellen az az ellenvetés, hogy építkezésre megérett és készen álló területeket tart használaton kívüli állapotban csak lassú egymásutánban megvalósítható beruházási program céljaira. A két lágymányosi nagy telektömbnek mintegy folytatása és lezárása lenne a vasúti töltésen túl a Nádor-kertben elhelyezendő növénykert.

Az egész telep természetesen csak kétévtizedes építési idő alatt lesz fokozatosan elkészíthető s így önként adódik a sorrend kérdése, vagyis fölmerül a kérdés, hogy belátható jövőben mely intézetek kerülhetnek a műgyetemi telepnek mintegy folytatását képező telektömbre. Véglegesen állást foglalni e részben is csak a Természettudományi Tanács rendszeres munkálatai alapján kívánok, de a Természettudományi Kongresszus tanácskozásai során a legégetőbb szükségletek annyira nyilvánvalókká váltak, hogy azokról nagyjában tájékoztat-

hatom a t. Nemzetgyűlést. A természettudományok terén ezidőszerint két intézmény van folyamatban, három továbbinak felállítását pedig a Kongresszuson nyomatékosan sürgették, e három közül kettő azonban, ú. m. a fizikai és a kémiai ikerintézmények, a tervezés stádiumában vannak. Az első kettő a svábhegyi csillagvizsgáló (1926/27. évi költségvetés, XVI. fejezet, 25. cím, beruházások, 1. rovat) és a tihanyi biológiai kutatóintézet (u. o. 2. rovat); a másik három pedig a geofizikai kutatóintézet, ideértve a szeizmológiai és a földmágneses obszervatóriumokat, továbbá a budapesti egyetem gyakorlati fizikai és a műegyetemi kísérleti fizikai tanszékei, valamint a budapesti egyetem és a műegyetem szerves kémiai tanszékei a velük kapcsolatos laboratóriumokkal. E három utóbbi intézménynek a műegyetem melletti telepen leendő létesítéséhez fokozatosan hozzáláthatunk, mihelyt a két előbbi elkészülvén, az építésük és berendezésük által most lekötve tartott beruházási hitelek (együtt 517.120 pengő) felszabadulnak.

E pontnál ki kell térnem a *természettudományi kutatóintézetek*-nk nálunk még kevésbé ismert problémájára. Harnack Adolf, a nagy egyháztörténész és tudománypolitikus, II. Vilmos császárhoz 1909 november 21-én intézett emlékiratában Humboldt Vilmos nyomán rámutatott arra, hogy a tudományos akadémiák és az egyetemek mellett még a tudományos intézményeknek egy harmadik fajtájára is szükség van; szükség van ú. n. kutatási intézetekre. Ez az emlékirat a tudománypolitikanak klasszikus dokumentuma s annak terén korszakot alkot. Minthogy kis nemzeteknél a múzeumoknak is messzemenő tudományos munkásságot kell kifejteniök, nekünk magyaroknak tudománypolitikai törekvéseinkben a fenti három típus mellé mint negyediket oda kell vennünk a múzeumot is. Az egyetem hivatása, hogy kutasson és a mellett tanítson; a múzeumé, hogy kutasson és a mellett szemléltessen. A kutatási intézetben ellenben az ott alkalmazott tudományos személyzet már fel van mentve úgy az egyetemi tanítás, mint a múzeumi szemléltetés gondjai és fáradalmai alól azért, hogy az egész munkakészségét kizárólag a tudományos kutatásnak szentelhesse. Ennek az intézménytípusnak legpregnánsabb képviselői a Vilmos Császár-Társaság dahlemi kutatási intézetei, melyek éppen Harnack imént jelzett kezdeményezése alapján jöttek létre. Kis nemzeteknek intézményszervezési kérdésekben pénzügyi okokból óvatosaknak kell lenniök. Éppen azért nekünk magyaroknak csak olyan tereken szabad külön kutatási intézetek létesítésére gondolni, amelyeken területünk-ből, klímánk-ból vagy egyéb sajátos viszonyainkból, avagy más külön-

leges okból valami olyan specifikumunk van, mely felett éppen csak mi rendelkezünk. Minálunk az általános nagy diszciplínák terén az egyetemeknek és múzeumoknak kell a tanítás, illetőleg szemléltetés mellett a kutatási feladatoknak is megfelelni és külön kutatási intézet létesítéséhez különleges, mondhatni kivételes jogcím kell.

Így nekünk magyaroknak van egy nagy természeti kincsünk: Európa legnagyobb édesvízi tava: a Balaton. Ennek élettani átkutatása a magyar tudományosságnak speciális kötelessége. A Balatonnak és környékének állat- és növényvilága bő kutatási lehetőséget nyit meg, éppen azért a balatoni limnológiai állomás gondolata önként kiszélesedik a magyar *biológiai* kutatóintézet koncepciójává, mely intézet céljaira a telket a rendkívül kedvező fekvésű Tihanyban már meg is vettem. Különösen ha sikerülni fog az intézetet akváriummal és terráriummal, továbbá a kísérleti állatok befogadására szolgáló kisistállóval és növényházzal kiegészíteni, úgy ez az alapítás nagy lendületet fog adni az élettani tudományoknak hazánkban. De még ha kezdetben meg is kellene maradnunk a limnológia szűkebb kerete között, ilyen intézménytől igen sokat várhatunk, mint azt a poroszok plőni, a dánok hillerödi és az osztrákok lunzi édesvízi élettani állomásának példája és eredményei mutatják.

Másik magyar specifikum Eötvös Lóránd nagy találmánya, a torziós inga. Az Országos Természettudományi Kongresszuson köztetszésre is talált a kezdeményezés, hogy *geofizikai* kutatási intézetet létesítsünk, melynek az lenne első hivatása, hogy Eötvös készülékével a kísérleteket folytassa s azt tökéletesítse. Minthogy Eötvös elmulasztotta, hogy műszerére szabadalmat kérjen, annak gyártását külföldi cégek ragadták magukhoz s ha még tudományos munkáját sem folytatjuk mi magyarok, akkor az egész korszakos felfedezés lassanként elvész a magyar tudományosság számára s a külföld sajátítja ki azt. E mellett a geofizikai intézetben lenne elhelyezhető a szeizmológiai és a földmágneses obszervatórium is; az első ugyanis a Nemzeti Múzeum két pincehelyiségében rendkívül kedvezőtlen állapotban van, az utóbbit pedig Ógyallával elveszítettük s így újjáalapításra szorul.

Íme két valóban specifikus magyar jogcím egy biológiai és egy geofizikai kutatási intézet létesítésére, melyek közül az első Tihanyban készül, a másodikat pedig a műegyetem melletti egységes természettudományi telepen, ennek a villamosvonalaktól legtávolabb eső, legnyugalmasabb részére tervezzük.

A kutatási intézeteknek nálunk még ismertetésre és bővebb indokolásra szoruló problémáján kívül sokkal rövidebb tudománypolitikai megvilágítást kíván a svábhegyi csillagvizsgáló, továbbá a fizikai és a kémiai ikerintézetek létesítése.

A trianoni békeszerződés folytán elvesztettük Konkoly-Thege szép alapítását: az ógyallai *csillagvizsgálót*. Ha nem akartuk, hogy nemzeti katasztrófánkhoz ez a tudományág is áldozatul essék, pótlásáról kellett gondoskodni és teljes erővel folyik is a svábhegyi magyar csillagászati obszervatórium kiépítése. Eddig elkészült a központi épület és az egyik kis kupola, ebben az építési campagne-ban megépítjük a nagy kupolát, a drezdai Heyde-cég pedig már dolgozik a nagy reflektoron, mely az intézmény főműszere lesz. A megelőző két költségvetési évben csak 610 millió papírkoronát fordíthattam a munkára, a folyó évi költségvetésben azonban már 194.880 pengő, a jövő évben pedig 472.000 pengő van e célra előirányozva. Ezenfelül egyik kupola költségeit Budapest székesfőváros magára vállalta.

A budapesti bölcsészeti kar *gyakorlati fizikai* intézete e fakultás Múzeum-körúti épületében van elhelyezve, a Múzeum-körút azonban Budapestnek egyik legnagyobb forgalmú vonala, melyen igen jelentékeny a villamosvasúti közlekedés is. A nagy közlekedés a magas épületben olyan rezgéseket okoz, amely a precíziós műszerek használatát rendkívül megnehezíti elannyira, hogy bizonyos megfigyeléseket csak éjnek idején lehet végezni, amikor rövid időn át a közlekedés szünetel. Úgy ennek az intézetnek, mint a műegyetem *kísérleti fizikai* tanszékének épületét is fel fog kelleni venni azon intézmények sorába, melyek elsősorban lennének a műegyetem melletti telepre áthelyezendők.

Tudománypolitikánkra szomorú világot vet az *organikus chemia* elhanyagolt helyzete hazánkban, holott éppen e tudományszak áll napjainkban világszerte a természettudományi érdeklődés előterében. A budapesti tudományegyetemen a szerves kémiának egyáltalában nincs tanszéke, a műegyetemen pedig a katedrával egybekötött laboratórium elhelyezése és felszerelése annyi kívánni valót hagy, hogy a tudós professzor kutatásai rendkívül meg vannak nehezítve. Mind e bajokon gyökeresen és egyben koncentrikus módon úgy segíthetnénk, ha a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán is megszerveznénk az organikus kémia hiányzó tanszékét s úgy ez új tanszék, mint a műegyetemi szerves kémiai katedra számára az új telepen emelnék a követelményeknek teljesen megfelelő hajlékot.

A természettudománypolitikának egyik fontos alkotó része az ösztöndíjügy és pedig úgy a bel-, mint a külföldi. Az idevonatkozó felvilágosításokat az anyag elrendezésének egysége szempontjából, annak a törvényjavaslatomnak indokolásában adom, melyet az ösztöndíjügyről és a külföldi magyar intézetekről jelen törvényjavaslatommal egyidejűleg és összefüggésben nyújtok be.

A természettudományok fejlesztésére vonatkozó program további részletének felállításába már be kívánom vonni a jelen törvény alapján megszervezendő Országos Természettudományi Tanácsot. E törvényjavaslat egyes intézkedéseiről pedig az alábbi részletes indokolás nyújt beható felvilágosítást.

Részletes indokolás.

Az I. §-hoz. Az általános indokolás kifejtette az Országos Természettudományi Tanács felállításának szükségességét.

A Tanács hatáskörét úgy kívántam megállapítani, hogy a hazai tudománypolitikáknak egyik oszlopa lehessen. Az a cél lebeg szemem előtt, hogy ez a tanács magában egyesítse az elméleti és alkalmazott természettudományok minden ágának képviselőit, akik áthatva annak a ténynek a jelentőségétől, hogy a modern tudósnak nemcsak kutatónak, vagy tanárnak kell lennie, hanem egyúttal szervezőnek is, közreműködjenek a tudományos munka feltételeinek megteremtésében. Ez a szervezkedés szükségszerű következménye a természettudományok terén az utolsó félszázadban kifejlődött nagyarányú specializálódásnak.

Az Országos Természettudományi Tanács hatáskörének megállapításánál utalok a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslatomra is, amely az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében ösztöndíjtanács felállítását rendeli. A két tanács hatásköre egymást akként egészíti ki, hogy az Ösztöndíjtanács gondolja tudománypolitikai szempontból a tudományos munka emberi, a Természettudományi Tanács pedig a természettudományokra vonatkozólag annak dologi előfeltételeit. Az ösztöndíjügy teljes tervszerűséggel és áttekintéssel csak úgy intézhető, ha a szellemi tudományok a természettudományok szükségletével egyidejűleg nyernék elbírálást. A dologi, főleg műszerben felszerelés viszont csak a természettudományoknál játszik oly nagy szerepet, hogy annak külön megszervezése szükséges.

Az Országos Természettudományi Tanács hatáskörét megállapító

felsorolás e feladatokat részletezi, hogy tervszerű és átfogó akció alapjait rakhassuk le. A *h)* pontra vonatkozólag van szerencsém megjegyezni, hogy a háború alatt és óta számos volt ellenséges és semleges államban *Conseil national de recherches*-ek alakultak a természettudományi kutatás szervezésére, amelyek a *Conseil International de recherches*-be tömörültek. Általában a tudományos munkának nemzetenként való megszervezése mindenütt felismert szükségletnek tekintendő s a nemzetközi szellemi kapcsolatok tervszerű fejlesztése is az összes művelt nemzeteket foglalkoztatja. A Nemzetek Szövetsége a Nemzetközi Értelmi Együttműködés bizottságát állította fel, amelynek végrehajtó szerveként 1926 januárjában nyílt meg Párizsban a Nemzetközi Értelmi Együttműködés Intézete. A Természettudományi Tanács e nemzetközi viszonylatokba való bekapcsolódásunkban is jelentős szerepet játszhatik s erre jelöli ki e § *h)* pontja.

A 2. §-hoz. A Tanácsot aránylag nagyszámú tagból kívánom összeállítani. Nemcsak abból a megfontolásból kiindulva, hogy a természettudományok minél többoldalúan legyenek képviselve, hanem azért is, hogy a szélesebb keret lehetővé tegye az összes érdekelt egyetemek és más főiskolák képviselőinek bevonását és egyúttal ilyen módon tudományos életünk minél szélesebb köreinek ebbe a tudománypolitikai együttműködésbe való beszervezését. Tudománypolitikai tevékenységünk a múltban abból állott, hogy tudományos köreink eddigi passzivitása miatt a hivatalos tudománypolitikát intéző állami tényezőknek nemcsak a tudományos igényeknek kielégítése, vagy a jelentkező igények sorrendjének megállapítása volt a feladata, hanem a tudomány igényeinek felkutatása és a fejlesztésre irányuló csaknem minden kezdeményezés is. Bár a hivatásuk magaslatán álló kormánytényezők sohasem mondhatnak le arról, hogy a vezetést kezükben tartsák, ami az iniciatíva lehetőségét is magában foglalja, csak használhat az ügynek, ha az iniciatíva nem kizárólag tőlük származik, hanem abban a tudomány művelői osztoznak. Mint fentebb kifejtettem, a külföldön ezt már felismerték és ez nálunk is elkerülhetetlen. Ez azonban tudósaink eddigi magatartásának nagyarányú megváltozását kívánja és a Tanács kereteinek széleskörű megállapításában ennek elősegítésére alkalmas eszközt vélek találni.

A Tanács szervezete akként van megállapítva, hogy az eredményes munka minél inkább biztosítható. Ezért a nagy létszámú Tanács a természettudományok különböző ágainak megfelelő szűkebb albizottságokban fog tanácskozni, amelyben a rokonszakták képviselői

fognak helyet foglalni és az azok által előkészített javaslatokról a szűkörű intéző-bizottság fog határozni. A műszerekkel való ellátás nagy fontosságára való tekintettel erre a célra külön albizottság létesítése kívánatos, amelyben a műszer- és vegyészeti ipar képviselői is helyet fognak foglalni.

A Tanács adminisztratív teendőinek ellátása legcélszerűbben az Országos Magyar Gyűjteményegyetemre bízható, amely természet-tudományi képzettséggel bíró, tudományos, valamint a bürokratikus ügyintézésben jártas közigazgatási személyzettel egyaránt rendelkezik. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel való kapcsolatról egyébként a *külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség céljai szolgáló ösztöndíjakról* szóló törvényjavaslatom általános indokolásában bővebben szölok.

A 3. §-hoz. Az Országos Természet-, Orvosi, Technikai és Mezőgazdaságtudományi Kongresszus tanácskozásainak nagyjelentőségű összefoglaló eredményeire már az általános indokolás is rámutatott. A kormány előterjesztésére Smith Jeremiás, a Nemzetek Szövetségének főbiztosa szíves volt hozzájárulni, hogy a külföldi kölcsön beruházási célra szolgáló részéből egymillió aranykorona a legsürgősebb feladatok megvalósítására fordítható legyen és ez az összeg már rendelkezésemre is van bocsátva. Az összeget alapszerűen kívánom kezelni és a felosztása iránti javaslatot a Tanácsnak kívánom fenntartani, amely ilymódon nagyon is érdemleges munkával kezdheti működését és ezáltal nemcsak saját hivatottságának öntudata, hanem tekintélye is növekedni fog.

A Tanács hivatását természetesen csak akkor fogja tudni teljesen betölteni, ha nem ad hoc állásfoglalásokra és intézkedésekre van kárhoztatva, hanem hosszabb időre szóló programot dolgozhat ki és az annak megvalósításához szükséges anyagi eszközökre is számíthat. Ezért kívánom a természettudományi alap rendes évi dotálását a vallás- és közoktatásügyi minisztérium költségvetése terhére állandóan biztosítani.

A 4. §-hoz. Az 1. bekezdés felhatalmazást tartalmaz, amellyel a vallás- és közoktatásügyi miniszter akkor élhet, amikor arra az időpontot alkalmasnak találja. Az újabb fejlődés az egyetemek szervezetében az, hogy a bölcsészettudomány-karokból a matematikai és természettudományi tanszékeket kiveszik és önálló karban egyesítik. Nálunk is az 1872-ben szervezett kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek külön bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, valamint

külön matematikai és természettudományi kara van s a pozsonyi és debreceni egyetemek is 1912-ben bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karokkal szerveztettek, amely karokban természettudományi tanszékek nincsenek. Hasonló a helyzet Németországban, ahol a történeti alapon egységesen fejlődött bölcsészet- és természettudományi karokat többfelé széjjelválasztották. A széjjelválasztás indoka az, hogy a tudományágak specializálódása következtében a tanszékek annyira felszaporodtak, hogy pl. a budapesti bölcsészettudományi karnak a létszámredukció után is 50 tanszéke van. Egyes nagy külföldi egyetemeknek ennél is nagyobb karai vannak. Ez a nagy létszám és a szellemtudományi és természettudományi gondolkodás nagy különbsége lehetetlenné teszi az ügyek szakszerű tárgyalását, mert számos kérdésben olyanok szavazata van többségben, akik nem tárgyi, hanem személyi szempontok szerint foglalnak állást. Ez különösen érvényes az egyetem legfőbb jogának, a tanszékekre való jelölés jogának gyakorlásánál, amely kérdésben a két szak együttműködése nem gyümölcsöző.

Egyetemeink közül a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem a legrégebb. Bölcsészeti karának természettudományi intézetei 40-50 év előtt épültek, úgyhogy azóta nemcsak a tudományok haladtak oly nagy lépéssel, hogy berendezésük és felszerelésük sok tekintetben elmaradottnak tekintendő, hanem a főváros fejlődése is oly nagyarányú volt, hogy ez az intézetek használhatóságát szintén megváltoztatta.

Az általános indokolásban kifejtettem, hogy az új intézeteket miért kívánom egy helyen elhelyezni és hogy ez a természettudományi telep hol legyen. Az ott elmondottakhoz ezen a helyen azt kívánom hozzáfűzni, hogy a Lágymányoson a József-műegyetemtől délre kiszemelt területnek a tudományegyetem többi épületesoportjaival való összeköttetése rendkívül kedvező. Az összehasonlításhoz a Műegyetem mai telkének a Műegyetem-rakparton lévő déli sarkát veszem. Ez a pont a Ferenc József-hídon át a Pázmány Péter Tudományegyetem központi épületétől (Egyetem-tér) és a közgazdaságtudományi kartól 1.5, a bölcsészeti karnak a Múzeum-körút 4-6. szám a. épületesoportjától 1.8, az Üllői-út 26. sz. a. lévő, úgynevezett belső klinikai teleptől 2, a 78. sz. a. lévő külső klinikai teleptől 3-2 kilométernyire van, a létesítendő Boráros-téri hídon át a belső klinikai telep 1.5, a külső klinikai telep 2.6, a Budaörsi-úton, a Sashegy aljában lévő Horthy Miklós-útról a Ferenc József-hídon át a Múzeum-körútra és az Üllői-útra, valamint a Boráros-téri híd megépítése után azon át a Ferenc-

körútra vezető villamosvasúti vonalak nagyon meggyorsítják, s a közlekedést az ebben az irányban, s többek közt a Műegyetemi rakparton is kifejlesztendő autóbuszforgalom még jobban meg fogja javítani. Az új természettudományi telepnek kedvező fekvése akkor tűnik ki különösen ha a fenti adatokat összehasonlítjuk azzal, hogy a dahlemi tudományos intézetek távolsága a berlini egyetem központi épületétől 18 kilométer.

Az 5. §-hoz. A budapestin kívül csak a szegedi Ferenc József Tudományegyetemnek van matematikai és természettudományi fakultása. Ennek jelenlegi elhelyezéséről az általános indokolás tájékoztat. Ez a szakasz a fakultás korszerű fejlesztéséről kíván gondoskodni. A személyi kérdés megoldása több költséget azért nem fog okozni, mert megszüntethető főiskolák tanszékeinek átszervezésére nyer a miniszter felhatalmazást, az intézetek elhelyezésének kérdése pedig a szegedi egyetem megkezdett új építkezéseinek keretében úgyis előirányoztatik, csak azt kívánom e § útján biztosítani, hogy a természettudományi intézetek kiépítése a szellemi tudományokéit, amennyiben azokra is szükség lesz, megelőzze.

A 6. §-hoz. A svábhegyi csillagvizsgáló és a tihanyi élettani intézet létesítésének szükségességét az általános indokolásban kifejtettem. E § az intézetek szervezetének és hovatartozóságának kérdését rendezi. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetemről szóló 1922. évi XIX. t.-c. a Gyűjteményegyetem tanácsának létszámát megállapította és ezért a tagok számának felemeléséről szintén törvényben kell gondoskodni.

A tihanyi élettani állomás egyetemeink és más érdekelt főiskoláink kutató- és oktatómunkája szempontjából egyaránt nagyjelentőségű. Kívánatos tehát annak biztosítása, hogy az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel való együttműködésük a tudományos munka minél nagyobb eredményességének szem előtt tartásával rendeztessék. E § utolsó bekezdése várakozásom szerint gyakorlatilag rendkívül megfelelő megoldást hoz javaslatba.

A 7. §-hoz. Természettudományi munkásságunknak egyik nagy akadálya az, hogy nincs modern természettudományi múzeumunk. Nemzeti Múzeumunknak van ugyan gazdag ásvány-, növény- és állattára, azok azonban oly helyszükével küzdenek, hogy tanító gyűjteményük felállítása csak részben, tudományos gyűjteményüknek a rendszeres munkát lehetővé tevő elhelyezése pedig egyáltalán nem lehetséges. Ezért a modern külföldi múzeumok tanúságainak figyelembe-

vételével e három tárat egyesítő új épületre van szükség, mely egyrészt tudományos kutató laboratóriumokkal is fel van szerelve és ezáltal a természettajzi múzeum kérdését hosszú időre megoldja, másrészt a Nemzeti Múzeum főépületének elhagyása útján az ottani katasztrofális helyszűkén is segít és egyéb múzeumi problémák megoldását is tervszerű módon lehetővé teszi.

A Természettajzi Múzeum számára legalkalmasabb hely szintén a Múgyetemtől délre fekvő terület, amely egyrészt az egyetem megfelelő elméleti intézeteihez és tanszékeihez, másrészt az Országos Növénykerthez lesz közel és szerves kapcsolatba hozható.

A 8. §-hoz. Az Üllői-úti egyetemi növénykertnek második, úgynevezett külső klinikai telep céljára való felhasználása után új növénykert létesítéséről kellett gondoskodni. E célra az 1908: XLVIII. t.-c. 6. §-a a minisztérium által megvett Margitsziget középső részén kíván 36.000 ölet biztosítani. Ezt a rendelkezést mint célszerűtlent, az 1922:1. t.-c. 12. §-a akként módosította, hogy a fővárosi pénzalap az Országos Növénykert céljára 38.000 □-öl területet köteles rendelkezésre bocsátani. Tárgyalások folynak oly irányban, hogy a fővárosi pénzalap e célra a Székesfővárostól az e §-ban körülírt úgynevezett Nádor-kertet szerezze meg s mivel azt a szakértők alkalmasnak ítélték, a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy azt az Országos Növénykert céljára az általános indokolásban bővebben kifejtett okokból elfogadja. Minthogy azonban a modern külföldi növénykertek mind nagyobb területen jöttek létre, így a münchen - nymphemburgi is 29, a berlin-dahlemi 73, a londoni Kew-Garden 182 kat. holdnyi területen, arra kell törekednem, hogy olyan megoldást érjek el, amely legalább egy évszázadra az igényeknek megfelel. Az Országos Növénykertet azért kívánom az Országos Magyar Gyűjteményegyetem nevére telekkönyveztetni, hogy tudományos célú, önálló jogi személynek legyen tulajdona, a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem pedig a maga nem megfelelő gazdasági adminisztrációjával ilyen nagy kert kezelésére nem alkalmas.

A 9. és 10. §-hoz. Ezek a §-ok részletesebb indokolást nem kívánnak.

IV.

Törvényjavaslat

a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról.

1. §. Tudósok, művészek és szakemberek magasabb kiképzése.

(1) Magyar tudósok, művészek és szakemberek magasabb kiképzésének előmozdítására külföldi magyar intézetek, valamint ösztöndíjak és kutatási segélyek szolgálnak, melyek a bel- és a külföldre szólnak. Ide kell sorozni a középfokú intézetek azon tanárjelöltjeit, kik az angol, francia, német és olasz nyelv és irodalom oktatására készülnek. E kedvezmények adományozásánál a tanár- és tudósképzés szempontjain kívül figyelemmel kell lenni arra is, hogy minden téren, úgymint a kormányzat, a közegészségügy, a szociálpolitika, a közgazdaság, a mezőgazdaság, a technika, a művészet stb. terén kellő számmal legyenek olyan legmagasabb kiképzésben részesített szakemberek, akikre a nemzeti élet nagy kérdéseinek szakszerű megoldása érdekében szükség van.

(2) A külföld legfőbb művelődési gócpontjaiban a vallás- és közoktatásügyi miniszter az ottani tanulmányok megkönnyítése és az ösztöndíjasok, vagy kutatók elhelyezése végett magyar intézeteket létesíthet.

(3) Olyan külföldi városokban végzendő tanulmányokra, amelyekben magyar intézetek nincsenek, kézi ösztöndíjak adatnak, amelyek azonban külföldi kolléga-ekhez lehetnek kötve.

(4) A tudományos munkának Magyarországon való előmozdítására egyszeri kutatási segélyek vagy évi ösztöndíjak szolgálnak.

(5) Az ösztöndíjak fedezésére és a külföldi magyar intézetek fenntartására a következő összegek szolgálnak:

a) a Nemzeti Közművelődési Alapítvány jövedelméből az ennek a szakasznak első bekezdésében megjelölt célokra fordítható összeg;

b) a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelésében lévő alapok és alapítványok jövedelmének e célra fordítható része;

c) az állami költségvetésben e célra előirányzott összegek;

d) az esetleges adományokból rendelkezésre álló összegek, illetőleg ösztöndíjjállomások;

e) a volt ösztöndíjasok által későbbi boldogulásuk idején visszatérített összegek, amelyek az Országos Magyar Gyűjteményegyetem által külön alaként kezelendők.

2. §. A külföldi magyar intézetek szervezete.

(1) A külföldi magyar intézetek tudományos kutató intézetből, művész-képző intézetből és főiskolai kollégiumból (Collegium Hungaricum) állhatnak, mely osztályok közül kettőt vagy hármat is egyesíthetnek szervezetükben.

(2) A fennálló és a jövőben szervezendő külföldi magyar intézetek az Országos Magyar Gyűjteményegyetem hatósága alá helyeztetnek és onnan csak törvényes rendelkezéssel vonhatók ki. Az állam azok céljára ingatlanokat is szerezhet, amelyek az Országos Magyar Gyűjteményegyetem nevére telekkönyvezendők. Ez a rendelkezés nem érinti a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem közt a Bécsi Magyar Történeti Intézetre vonatkozólag fennálló, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem közt a Római Magyar Történeti Intézetre vonatkozólag kötendő szerződés rendelkezéseit.

(3) A törvényhozás tudomásul veszi, hogy a m. kir. tiszti testőrségnek Bécsben a VII, Museumstrasse 7. szám alatti és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megszerzett palotája a bécsi magyar intézetek célját szolgálja, valamint, hogy Berlinben a N. W. 7. Dorotheenstrasse 2. számú palotát a vallás- és közoktatásügyi miniszter a berlini magyar intézetek céljára megvásárolta. A paloták a vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alól nem vonhatók ki és csupán közművelődési célokra használhatók fel.

(4) Az egyes intézetek élén az államfő, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter által alkalmazott igazgató áll. Ha valamely államban több magyar intézet (tudományos kutató intézet, művészképző intézet és főiskolai kollégium (Collegium Hungaricum) van, azok élére az államfő a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a kiváló tudományos tekintéllyel bíró férfiak sorából kurátort állíthat.

(5) A külföldi magyar intézeteknek az állami költségvetés terhére rendszerezített állást betöltő személyzete (igazgatók, tudományos és közigazgatási tisztviselők, altisztek stb.) az Országos Magyar Gyűjteményegyetem személyzetének létszámába tartozik. A külföldi magyar intézetek évi költségvetését a vallás- és közoktatásügyi miniszter az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának javaslatára állapítja meg. A hatósága alá helyezett intézmények számára az Országos Magyar Gyűjteményegyetem az 1922. évi XIX. t.-c. értelmében szabályrendeleteket alkot, amelyek érvényességéhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges. E szervezeti szabályzatok állapítják meg a kurátorok és az igazgatók hatáskörét is. A külföldi magyar intézeteknek kurátorai és igazgatói, ha magyar állampolgárok, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának hivatalból tagjai.

3. §. Az ösztöndíj-tanács felállítására.

A magyar tudományos és művészeti munka egészséges fejlődésének biztosítása végett, ösztöndíj-tanácsot kell létesíteni, amelynek feladata, hogy

1. állandóan figyelemmel kísérje a tudományágak művelőinek megoszlását mind a szellemi, mind a természettudományok terén s a vallás- és közoktatásügyi vagy más érdekelt miniszternek jelentést tegyen arról, hogy mely tudományágakban van hiány;

2. felhívja a figyelmet olyan tehetségekre, akiknek tudományos kutatásra való kifejlesztése biztosítandó;

3. a bel- és külföldi tudományos munkálkodást állandóan figyelemmel kísérje a végből, hogy a tudósképzés érdekében az egyes tudományágak vezető tudósait vagy a legmegfelelőbb intézeteket kijelölhesse;

4. a bel- és külföldi ösztöndíjakra, továbbá a kutatási segélyekre és kiküldetésekre nézve jelöljön, illetőleg előterjesztést tegyen;

5. a külföldi művészképző intézetekbe kiküldendő ösztöndíjasokat (építészek, képzőművészek, zenészek, iparművészek) jelölje;

6. véleményt mondjon mindazokban a Tanács hatáskörébe tartozó ügyekben, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi vagy más miniszter elébe utal.

4. §. Az ösztöndíj-tanács szervezete,

(1) Az ösztöndíj-tanács tagjai a következők:

a) a vallás- és közoktatásügyi miniszter által meghívott 15 egyetemi vagy műegyetemi, vagy más főiskolai (nyilvános rendes, rendkívüli vagy magán-) tanár;

b) az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe foglalt négy nagy közgyűjtemény főigazgatói, valamint a Gyűjteményegyetem tanácsa által kiküldött két tag;

c) a négy tudományegyetem: hittudományi, jog- és államtudományi, orvosi, bölcsészeti és matematika természettudományi karai és a József-műegyetem szakosztályai által kiküldött 1-1 tag, a közgazdaságtudományi kar, az állatorvosi főiskola és a bánya- és erdőmérnöki főiskola, valamint az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola és az Országos Magyar Zene-művészeti Főiskola által kiküldött 1-1 tag;

d) az Országos Természettudományi Tanács intézőbizottsága (10 tag);

e) a vallás- és közoktatásügyi miniszter által meghívott két tudomány-politikus, két képző- és két zeneművész;

f) a külföldi magyar intézetek kurátorai és igazgatói. (2. §.).

(2) A tanács tagjai közt a szellemi és a természettudományok képviselői egyenlő számban legyenek. Ezért az (1) bekezdés *a)* pontjában megjelölt tagok csak a tagoknak a *b-f)* pontok alapján megtörtént kiküldése után hivatásuk meg.

(3) Az ösztöndíj-tanács megbízása öt évre szól. Ez alól csak a külföldi magyar intézetek kurátorai és igazgatói vétetnek ki (1. bekezdés, *f)* pont), akik a Tanácsnak hivataluk egész tartamára tagjai. Minden év végén a tagok egyötöde kilép és helyükbe az új tagokat az (1) bekezdés *i-d)* pontjaiban megjelölt szervek maguk küldik ki, az *a)* és *e)* pontjaiban megjelölt tagokat pedig a Tanács intéző-bizottsága hozza a vallás- és közoktatásügyi miniszternél javaslatba, akit csak a visszautasítás joga illet meg. Olyan tagok, akiknek megbízatása lejárt, újból ajánlhatók. Az első négy évben sorsolás jelöli ki azokat a tagokat, akik kilépnek a Tanácsból.

(4) A Tanács elnökét és alelnökét a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére az államfő öt-öt évre nevezi ki oly módon, hogy az egyik a szellemi, a másik a természettudományok képviselői közül való legyen.

(5) A Tanács az elnök és alelnök beszámításával tizenkéttagú intéző-bizottságban és az egyes tudomány- és művészeti ágaknak megfelelően szükség szerint alakítandó albizottságokban működik. Az intéző-bizottság, melynek tagjait a Tanács meghallgatásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki, a szellemi és természettudományoknak megfelelően 5-5 tagból álló két szakbizottságra oszlik, amelyek a Tanács elnökének, illetőleg alelnökének vezetése alatt működnek. A szellemi tudományok szakbizottságát művészeti kérdések tárgyalásakor egy képző- és egy zeneművész egészsíti ki. Az albizottságok az ügyeket szakszerűen előkészítik s az intéző bizottság illetékes szakbizottsága dönt. Az intéző-bizottság az általánosérdekű ügyeket a két szakbizottság együttes ülésén tárgyalja és dönti el. Szavazategyenlőség esetén az elnök dönt.

(6) A Tanács az Országos Magyar Gyűjteményegyetem önkormányzatának részese és annak révén az 1923. évi I. t.-c. 4. §-ában megállapított bírói jogvédelem rá is kiterjed. Elnöke és alelnöke tagja a Gyűjteményegyetem tanácsának. Az ösztöndíj-tanács működésével kapcsolatos írásbeli teendőket az Országos Magyar Gyűjteményegyetem személyzete látja el.

5. §. Az ösztöndíjakra való jelölés.

(1) A vallás- és közoktatásügyi miniszter megállapítja, hogy a következő költségvetési évben az 1. §-ban megjelölt forrásokból előreláthatólag hány és milyen ösztöndíj állomás és kutatási segélyekre milyen összeg és ezekből mennyi fog a szellemi és mennyi a természettudományok, valamint mennyi a művészetek művelőinek rendelkezésre állni és ezt, valamint a megállapított tudomány- és művészetpolitikai szükségleteket legkésőbb március hó végéig közli az ösztöndíj-tanács elnökével, aki az ösztöndíj-állomásokra nyilvános pályázatot hirdet. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselőinek 10%-a részére minden évben ösztöndíj biztosítandó

(2) Az egyetemek és főiskolák, illetőleg az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa vagy az Országos Természettudományi Tanács által minősített pályázók közül az ösztöndíj-tanács jelöli ki azokat, akiket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek indokolt javaslattal az ösztöndíj adományozására előterjeszt. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a javaslat felett határoz, a jelöltekkel szemben azonban csak a visszautasítás joga illeti meg.

(3) Az ösztöndíj meghatározott időre, egyszerre legfeljebb egy évre engedélyezendő, de második s indokolt esetben harmadik évre meghosszabbítható. Az ösztöndíj indokolt esetben megvonható.

(4) A kutatási segélyek esetről-esetre, a szükség és a fedezet szerint az ösztöndíj adományozási eljárás szerint adományozhatók.

(5) Az ösztöndíjakat és kutatási segélyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter utalványozza.

6. §. Az ösztöndíjakkal kapcsolatos előnyök és kötelességek.

(1) Azok az ifjak, akik tudományos ösztöndíjat eredménnyel élveztek, az állami szolgálatban való alkalmazásnál előnyben részesítendők.

(2) Az egyetemi tanulmányok befejezését követő képesítő oklevél megszerzése után ösztöndíj élvezetében töltött idő az állami szolgálatba beszámítandó, ha a kinevezés az ösztöndíj élvezetét nyomban vagy legfeljebb két év megszakítással követi.

Az ösztöndíj vagy kutatási segély élvezője tartozik

a) tanulmányai vagy kutatása menetéről félévenként és azok eredményéről az ösztöndíj vagy segély lejártakor az ösztöndíj-tanácsnak beszámoló jelentést tenni;

b) az életben való boldogulásuk idején ösztöndíjuk vagy segélyük összegét az ösztöndíj-tanácsnak tehetségük szerint visszatéríteni.

(4) A vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmaztatik, hogy az e törvény alapján adományozott ösztöndíj élvezetében külföldön szerzett oklevelek Magyarországon való elismertetésének feltételeit rendeletileg a fennálló törvényes rendelkezésektől eltérően szabályozhassa.

7. §. Végrehajtási záradék.

Ezt a törvényt a vallás- és közoktatásügyi miniszter hajtja végre, aki az ösztöndíjügyről a nemzetgyűlésnek minden évben nyomtatott jelentést tartozik előterjeszteni.

Indokolás

»a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról« szülő törvényjavaslatához.

Általános indokolás.

Kultúrpolitikáin két alapgondolaton épül fel. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek, nagy tömegeinek értelmi szintjét. Ezt a célt szolgálja a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. t.-c, melyet javaslatomra szavazott meg a tisztelt Nemzetgyűlés, továbbá a polgári iskoláról szóló javaslatom, melyet egyidejűleg terjesztek a t. Nemzetgyűlés elé. Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren kellő számban álljanak oly szakemberek rendelkezésre, kik teljesen európai színvonalon állnak s így minden működési téren, minden szakmában a nagy feladatok megoldásánál elsőrangú erőkre támaszkodhassunk. E másik célból adom be egyidejűleg a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről szóló javaslatomat s e második célt fogja meggyőződésem szerint előmozdítani a külföldi magyar intézetekről és a tudományos ösztöndíjügy szervezéséről szóló jelen javaslatom is.

A tervszerű tudománypolitika nem érheti be a főiskolák pusztá megszerzésével, hanem ügyelnie kell arra is, hogy a főiskolák azon kiváló növendékei, akiről joggal tételezhető fel, hogy az életben is lényegesen fölébe tudnak emelkedni az átlagnak, a megélhetés gondjaitól mentesítve, egész idejüket és egész munkaerejüket tanulmányaiknak szentelhessék. Lehetővé kell főiskolai tanáraink számára tenni a professzor azon legnemesebb és legmagasabb kötelességének teljesítését, hogy amennyiben szemináriumában, laboratóriumában vagy klinikáján egy-egy valódi tehetség csillámlik fel, ösztöndíjban részesítését kezdeményezhesse, ezúton a létért való küzdelem mindennapi gondjaitól mentesítse, hogy ekként teljesen tanulmányainak élvén, tehetségét minél teljesebben kifejtse. Szükség van tehát tudományos ösztöndíjakra már az itthoni tanulmányi idő alatt is. De ösztöndíjügyünk szervezete teljessé csak akkor válik, ha a legtehetségesebbek számára a külföldi tanulás lehetőségét is megnyitjuk.

Közismeretű, hogy a természettudományok nem ismernek országhatárokat és a szellemi tudományok jelentékeny része is általános a művelt emberiség körében. Sőt a szorosan nemzeti szakok művelését is megtermékenyíti, ha a nemzetközi tudományosság magas szempontjainak állandó szem előtt tartásával művelik azokat. Még nagy nemzetek kulturális életének is megártott az, ha egyes időszakokban túltengő sovínizmusból vagy saját szellemi életük túlbecsülése következtében elzárkóztak a külfölddel szemben, a kis nemzetekre pedig egyenesen végzetes, ha izolálódnak a nagy kultúrnépekkel szemben s annak a tévhitnek adják oda magukat, hogy elzárkozottan valami egészen speciálisan nemzetit tudnak kiforni. Viszont sajátos nemzeti bélyeg megőrzése a szellemi élet terén parancsoló szükség. Pedig a számra nézve kisebb és szegényebb nemzetek csak nehezen tudnak maguk számára kulturális autarkiát kiküzdeni s talán még nehezebben tudják ezt az autarkiát fenntartani. Egyrésztől nemzeti sajátosságokat kell védelmezni, ha mint külön népegyéniség elenyészni nem akarnak, másfelől a szellemi izolálódás veszélyét el kell kerülniök. Midőn Szent István évezredünk elején az elé a sorsdöntő feladat elé került, hogy a magyar államot és annak keretében a magyar egyházat megalapítsa, többféle lehetőségekkel számolhatott. A pogányság további fenntartásával igyekezhetett volna a magyarság ázsiai jellegét továbbra is fenntartani. Csatlakozhatott volna Kelet-Róma egyházához és a bizánci államkoncepcióhoz, mely Kelet-Európa ortodox államrendszéréhez csatolt volna bennünket, végül bevezethette népét a nyugati

egyházba, mely akkor a nyugati műveltség legáltalánosabb és legmagasabbrendű képviselője és letéteményese volt. Szent István ez utóbbi megoldást választotta s e nyugati orientáció mellett tesznek tanúságot egyéb nagy tényei és elhatározásai is. Legközelebbi nyugati szomszédunk akkor a bajor hercegség volt, Szent István ebből a német országból hozott magának élettársat. Bajorországban akkor a szász császári ház uralkodott, II. Henrik római német császár és egyben bajor herceg is volt, e császár nővérét, Gizellát vette feleségül István s így a császársággal és a pápasággal, a nyugati államrendszer e két főtényezőjével egyaránt kapcsolatot létesített az első nagy magyar király. Fiát, Imrét a nagyműveltségű velencei férfiú, Szent Gellért püspökkel neveltette, mert az egyház és Velence akkor legelsőrendű műveltségi gócpontok voltak s ő birodalma örökösének európai műveltséget akart adni. Kulturális törekvéseiben a montecassinói bencésekre támaszkodott, arra a rendre, amely a korai középkornak kódén átmentette az emberiség számára a klasszikus antik irodalomnak kincseit. Mindezek jól átgondolt és céltudatos intézkedések voltak, amelyekkel István király bekapcsolta nemzetét a nyugati műveltségbe s így már maga a magyar állam és egyházalapítás a nyugati orientáció jegyében történt. Ő és Árpádhazbeli utódai behozták Magyarországra a középkor nagy szerzetesrendjeit: a benediktinusokat, a premontrieket, ciszterciátákat, franciskánusokat és dominikánusokat, kik akkor az európai műveltségnek és tudományosságnak képviselői voltak. Az Árpád-ház kihalta után az Anjou-nemzetség, a Capet francia királyi ház egy mellékága, Nápolyból átültette hozzánk a trecento francia-normandévolasz kultúrát. Nagy Lajos Pécsét egyetemét alapított, miközben a nápolyi egyetem is szemé előtt lebeghetett. Ezek a korai kapcsolatok, amelyek bennünket az olasz művelődéssel összefűztek, a Hunyadiak alatt még jobban megerősödtek. Mátyás, ki aragoni Ferrante nápolyi király leányát, Beatrixot vette nőül, a korai renaissance művészeinek és a humanista íróknak az Alpeseiken innét egyik első támogatója volt. A XVI. században a magyar diákok a német egyetemekről elhozták ide a protestantizmust; egy századdal később Pázmány bíbornok elhozta hozzánk is az ellenreformációt és a barokk-kor szellemét; míg az erdélyi fejedelmek az északi protestáns hatalmakhoz kerestek politikai és kulturális összeköttetéseket. Mária Terézia alatt a magyar nemesség körében is általánossá vált a rokokó divatja. A XVIII. század második felében pedig a francia felvilágosodás behatása alatt új virágzásnak indult a magyar irodalom. A francia forradalom túl-

zásaitól elriasztva, a magyar nemzet elfordult a francia művelődéstől és a német idealizmus befolyása alá került. A német klasszicizmus és a német romantika befolyása nagyra nőtt és irodalmunknak termékeny impulzusokat adott. A magyar szellemi történetnek ez a rövid vázlata is mutatja, hogy a magyar nemzet évezredes történetének folyamán azon volt, hogy Európa nagy szellemi áramlatait befogadja és belsőleg feldolgozza. A görög keleti államok tőlünk keletre és délre nem élték át az európai szellemtörténetnek ezeket a korszakait, Magyarország délkeleti határai egyben az európai művelődés határai is voltak. Csak az utolsó négy század folyamán merültek fel zavaró mozzanatok. A régi Ausztria polgári és katonai bürokráciája politikai alkimiát űzött és egyenesen megdöbbentő következetességgel azon dolgozott, hogy a magyar nemzetet az osztrák összbirodalomba beolvassza. Ezzel a megsemmisítési törekvéssel szemben a magyar nemzet életösztöne valósággal fiziológiailag reagált. A nyugati befolyásoknak korábban oly hozzáférhető magyar nép kénytelen volt mindinkább elzárkózni és magának élni. Az összbirodalmi törekvésekben van a magyar sovinizmus magyarázata és teljes mentsége. Most, hogy a régi monarchia felbomlásával a négyszáz éves veszély elenyészett, minden aggodalomtól menten járhatjuk azt az utat, amelyen Szent István megindult, azt a nagy utat, amelyen a középkor folyamán és az újkor első századaiban sokezer magyar diák járt, menve Bologna és Padova, Wittenberg, Halle és Párizs egyetemeire. Különben a külföldönlét csak kozmopolita-hajlandóságú egyéneket tántorít el a hazához való ragaszkodástól. Széchenyi élettörténetéből jól tudjuk, hogy éppen külföldi útjai s ezekből kifolyólag Magyarország elmaradottságának felismerése korbácsolta fel benne a hazafiságot és a reformeri vágyat. Éppen a külföldön szerzett tudásával a nemzeti ügy szolgálatába álló Széchenyi nagyszerű egyénisége valóságos megtestesülése ugyan annak a gondolatnak, melyet külföldi ösztöndíjakkal és intézetekkel akarunk most tervszerűen, rendszeresen és intézményesen megvalósítani.

Félreértés elkerülése végett, ki akarom emelni, hogy e törvényjavaslatban nem a nagyobb tömegek kiképzését biztosító extenzív ösztöndíj akcióról van szó, ezt a célt a Nemzeti Közművelődési Alapítványról szóló, már a nemzetgyűlés előtt fekvő, de még letárgyalást váró törvényjavaslatom lesz hivatva szolgálni; ez a törvényjavaslat tudósok, művészek, általában elsőrangú szakemberek kiképzését van hivatva biztosítani.

A fentiekben megjelölt és ismertetett kultúrpolitikai célokat csak intézmények segítségével lehet rendszeresen megvalósítani s törvényjavaslatom e végből két új intézményt hoz, ú. m. a külföldi intézetet és a magas kultúra önkormányzatának egyetemfeletti, országos központi szervét (Überuniversität). Az első típus úgyszólván teljesen kiforrott, kész, amennyiben Bécsben és Berlinben ilyen intézmények már működésben vannak s most csupán arra kérem a t. Nemzetgyűlést, hogy a gyakorlatban kipróbált és bevált intézményeknek törvényes alapot adjunk s az intézmény-típust törvénnyel megrögzítsük. A második intézmény még fogalmilag is csak kialakulóban van s így egyelőre csak azt javaslom, hogy az Országos Ösztöndíjtanács létesítésével rakjunk fel újabb követ felépítéséhez.

A tervszerű művészeti és tudománypolitikával bíró államok régtől fogva szükségét érezték annak, hogy külföldre küldött ösztöndíjsaik az idegenben szakszerű irányítás és ellenőrző felügyelet alatt álljanak. Az ösztöndíjasok nagyobbik része éppen az ifjúkornak abban a szakában megy külföldre, amidőn a nagyvárosok kísértésével szemben különösen fogékony a lélek s így a tehetséges, de gyengébb jellemű ifjak *nem* egyszer vonatnak el tanulmányaiktól. De túl az ellenőrző felügyeleten, rendkívül fontos, hogy az idegenbe kimenő ösztöndíjas ne álljon elhagyottan és tanácstalanul, hanem legyen ott a magyar intézet előjáróságának személyében olyan férfiú, aki az illető ország főiskolai rendszerét ismeri, ki tudja jelölni azokat a legkiválóbb tanárokat, kik az egyes szakmákban rendelkezésre állnak és személyes összeköttetései révén be is tudja az ösztöndíjast ajánlani az egyes szemináriumokba, laboratóriumokba, klinikákra, könyvtárakba, levéltárakba, múzeumokba stb. Szükség van továbbá házi könyvtárra, hol az ifjú megtalálja mindama segédkönyveket (szótárakat, lexikonokat, kézikönyveket), melyeket minden egyes ösztöndíjas magával külön-külön ki nem vihet, melyre azonban tanulmányainak az idegenben való sikeres folytatásához szüksége van. Hyen intézetek a külföldön már régen működnek. Athénben a franciák 1846-ban, az angolok 1886-ban, Rómában a németek 1829-ben, az osztrákok 1881-ben, a franciák 1873-ban, az angolok 1901-ben, a románok 1921-ben alapítottak művészettörténeti, archeológiai, illetőleg történeti intézeteket. Hasonlóképpen Kairóban, Konstantinápolyban stb. létesültek több nemzetnek hasonló intézetei. Franciaországnak ma az említettekén kívül Firenzében és Nápolyban, Madridban és Barcelonában, Londonban, Prágában, Varsóban, Szófiában és Buenos-Ayresben vannak külföldi inté-

zetei, amelyeket nemcsak tudományos kutató intézeteknek, hanem a nemzetközi szellemi együttműködés kiválóan alkalmas szerveinek tekint.

A mi kifejlődésben levő külföldi intézeteinkben az a specifikum, hogy mi voltaképpen két intézményt egyesítünk közös szervezetben, ú. m. kutatási intézetet főiskolai tanulmányaikat már bevégzett fiatal tudósok (graduated students) számára, kik azért mennek külföldre, hogy valamelyik neves professzor vagy más elsőrendű szakember mellett magukat tökéletesítsék vagy éppen *önállóan* tovább kutassanak és főiskolai internátust (Collegium Hungaricum), mely főiskolai hallgatók befogadására szolgál. Számos különleges szakmára ugyanis főiskoláink, sajnos, még nincsenek úgy berendezve és felszerelve, hogy itthon teljesen a magunk erejéből elsőrangú szakembereket tudnánk nevelni, mint például csillagászatban, zenetörténelemben stb. s ezenfelül a modern nyelvészet terén is csak abban az esetben lesznek jó középiskolai tanáraink, ha az angol, a francia, a német és az olasz nyelv leendő középiskolai tanárait legalább részben az illető ország főiskoláin képezzük ki. A magyar külföldi intézet típusa tehát kutató intézetnek és főiskolai internátusnak közös szervezetbe való egyesítéséből fog állni, melynek keretében az egyetemi hallgatókra csak kedvező hatással lehet, ha fiatal tudós és kutató honfitársaik környezetében élhetnek. Azokon a tudományos gócpontokon, melyek egyben elsőrendű művészvárosok is, a külföldi iskolázási akció további kifejlődése során külföldi intézeteinknek majd művészeti osztállyal is ki kell bővülniök, mert a magyar művészképzés nem lehet teljes, ha különösen képzőművészeinknek és építészeinknek nem adunk módot arra, hogy tanulmányaikat Olaszországban és Párizsban fejezhessék be. Arra törekszem, hogy római intézetünket ilyen művészeti osztállyal kiegészíthessük, a párizsi intézetet pedig kezdettől fogva úgy tervezem, hogy a főiskolai internátus és kutató intézet mellett már megszervezéskor létesüljön a képzőművészeti osztály.

Miután a fentiekben röviden vázoltam a külföldi magyar intézet típusát, áttérek annak a másik intézménynek az ismertetésére, mely szintén az e törvényjavaslatban kijelölt célokat van hivatva szolgálni, melyet azonban éppen újságjánál és kialakulóban levő mivoltánál fogva műszóval megnevezni még nehezen lehet. A tudományos élet megszervezésének talán legnehezebb, de mindenesetre legmegasabbrendű kérdése ugyanis az, lehet-e olyan országos központi egyetemfeletti szervezet (Überuniversität) célszerűen létesíteni, melynek az

lenne a hivatása, hogy a magas kultúrának az egyetemek kereteiből kiemelkedő kérdéseit intézze és szervezetében az összes tudományos intézmények (egyetemek és egyéb főiskolák, nagy közgyűjtemények) képviselőit saját kötelékében egyesítve, azok tervszerű együttműködését biztosítsa. Régebben, midőn a természettudományok a nagy hídverést a tudomány és az élet között még nem végezték el s így a tudományos üzem méretei még kisebbek voltak, midőn minden nemzet tudományossága kis mikrokozmosz volt s a nemzetközi érintkezés csupán egyes tudósok személyes magánérintkezései és levelezései útján bonyolódott le, a tudományos akadémiák és az egyetek teljesen kielégítették a tudományosság szervezeti igényeit. Az akadémiák azonban az újabb időkben mindinkább arra szorítkoznak, hogy irodalmi és tudományos pályázatokat tartsanak, továbbá, hogy ilyen műveknek, különösen hosszabb kiadványsorozatoknak megjelenését biztosítsák. Ezenkívül a mi akadémiánk nemzeti áldozatkészségből kisarjadt, lényegében társadalmi alakulat, melyet az állam privilegizál ugyan, de melynek társadalmi alapjelleget nem lenne szabad azzal elhomályosítani, hogy állami természetű szervek, úgymint egyetek, könyvtárak, levéltárak és múzeumok szervezeti összefoglalására használjuk fel. Az egyetek pedig a kutatás és a tanítás célját szolgálják s így nem jó, ha kellenél többet adminisztrálnak, ami csak elvonja azokat voltaképpen hivatásuktól s egyébként is nagyszámú tanárból álló karaikkal, ebből folyó nehezkesebb szervezetükkel és lassúbb ügyvitellükkel kevésbé alkalmasak a nagy mozgékonyt igénylő modern tudományos adminisztráció ellátására. Viszont a legutóbbi negyedszázad folyamán a tudományos élet régebben nem sejtett mértékben differenciálódott és a népek mindinkább érzik a nemzetközi szellemi együttműködés szükségét. A tudományosság méreteinek ez a megnövekedése adminisztrációjának tekintetében is fokozta az igényeket, melyeket csak magasabbrendű szervezet elégíthet ki. A kultuszminisztérium központi bürokráciája egymagában e feladatokkal nem birkózhatik meg. Tudósokból, kultúrpolitikusokból és adminisztratív erőkből alakuló kollegiális, korporatív szervekre van szükség, hogy a kultuszminisztérium hatékony felügyelete alatt önkormányzati úton lássák el a tudományos igazgatás magasabbrendű tennivalóit. A magas kultúra kérdései egy részének autonóm igazgatása céljából javasoltam az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létesítését. (1922. évi XIX. és 1923. évi I. t.-c). Országos nagy közgyűjteményeinket (könyvtárainkat, levéltárainkat és múzeumainkat) korábban a közoktatás-

ügyi minisztérium és az intézeti főigazgatók bürokratikusán adminisztráltak s az egyes intézmények egymástól izoláltan működtek s a Gyűjteményegyetem azt a célt is szolgálja, hogy nagy közgyűjteményeinket magasabb egészbe foglalja össze. Ez azonban csak első lépés volt a magyar tudományosság egységes megszervezésére; a Gyűjteményegyetemi Tanácson kívül szükség lenne még négy szerve: ú. m. egyetemközi bizottságra, országos szellemtudományi és országos természettudományi tanácsra, továbbá országos ösztöndíj-tanácsra. A két elsőnek létesítését későbbre kívánom halasztani. Az egyetemközi bizottság megalakítása a tervezett egész szervezkedésnek mintegy záróköve lenne. A szellemtudományi tanács felállítása pedig az Országos Szellemtudományi Kongresszus által kidolgozandó rendszeres program kifolyása lehetne, mely kongresszus előmunkálatai még hosszabb időt vesznek igénybe. De a múlt év december havában tartott Országos Természettudományi Kongresszus nagyértékű eredményeinek biztosítása céljából egyidejűleg külön beterjesztett törvényjavaslatban Országos Természettudományi Tanács létesítését kezdeményezem. A jelen törvényjavaslat pedig a tudományos ösztöndíjú egységes és terszerű, politikamentes intézésére Országos Ösztöndíjtanács felállítását hozza. A fejlesztés végcéljának a fenti öt kollégiumnak egy magasabb egészbe való egybefoglalásának kell lennie, mely keretben a szellemtudományi és a természettudományi tanács a tudományszakok összességét, az egyetemközi bizottság és a Gyűjteményegyetemi tanács a magas kultúra intézményeinek összességét képviselné, az ösztöndíjtanács pedig a tudomány jövőjét, a tudósképzést irányítaná s mindennek intézményes együvé tartozása az egységes és összhangzatos munkát biztosítaná. De ezt a nagy művet csak fokozatosan lehet megvalósítani, mert a gondolat éppen új voltánál fogva még nagy ellenzésbe ütköznék, bár eszmém külföldön is foglalkoztatja a tudománypolitikuskokat. A nagy cél felé, hogy a magyar tudományosságnak összefoglaló központi szervezetet adjunk, csak lépésről-lépésre kívánok haladni. Először javasoltam a Gyűjteményegyetemi Tanács létesítését, most két törvényjavaslatban indítványozom a Természettudományi és az Ösztöndíjtanács felállítását s e három tanács szervezeti egybefoglalásának gondolata egyelőre csak abban a rendelkezésben nyer kifejezést, hogy a tanácsok működésével egybekötött adminisztratív munkát már csak takarékoság okából is a Gyűjteményegyetem személyzete látja el. Kérem tehát a t. Nemzetgyűlést, méltóztassék az Országos Ösztöndíjtanácsot, melyről az

alábbiakban bővebben szólok, nemcsak önmagában mérlegelni, hanem úgy is tekinteni, mint egy követ, egy fokozatosan felépülő nagy egészhez.

Midⁿ a múlt század kilencvenes éveinek elején a külföldi egyetemeket jártam, bámulattal töltött el az a szorgalom, amelyet a japán hallgatóknál tapasztaltam. Mikor megkérdeztem őket, bírják-e a napi 12-14 órai megfeszített szellemi munkát, azt válaszolták, hogy ők akkor még a szegény japán állam ösztöndíjaival tanultak külföldön s ezért ők úgy érzik, hogy egyenesen megrabolnák hazájukat, ha minden idegszáluk végső megfeszítésével nem dolgoznának. Magam is azt adtam erkölcsi útravalóul külföldre menő ösztöndíjasainknak, hogy a magyar haza, a magyar föld legnemesebb terményét, búzáját adja el a külföldön, hogy kiváló tehetségű fiatalok külföldi iskolázását lehetővé tegye és meglopja hazáját az, aki az idegenben nem fordítja minden erejét tudásának tökéletesbítésére. Nyilvánvaló, hogy a tudományos és művészeti ösztöndíj akció csak akkor fogja a várt gyümölcsöket meghozni, ha külföldre ifjúságunknak valóban a színét és a virágját küldjük, vagyis ki kell zárnunk a protekciót és biztosítani kell a szelekciót. Közismert, hogy éppen a parlamentáris kormányforma mellett van a miniszter leginkább kitéve a protekció nyomásának, mely hazánkban módfelett felburjánzott s így éppen egy olyan ügycsoport intézésénél, ahol a jogosulatlan pártfogás a legnagyobb kárt okozhatja, intézményesen kell védőgátakat építeni a protekció betörésével szemben. Ez azonban a kérdésnek csak negatív oldala; intézményesen kell biztosítani azt is, hogy jól megszervezett szelekció révén éppen a legtehetségesebbek és a legmegbízhatóbbak nyerjék el tudományos és művészeti ösztöndíjainkat. Ennek a célnak biztosítására olyan kandidáló tanács látszik a megfelelőbbnek, melyben minden főiskolánk és egyéb nagy tudományos intézetünk, továbbá minden tudományszak képviselve van. Ha e tanács kandidációjával szemben a közoktatásügyi miniszternek megadjuk a visszautasítás jogát, akkor egyfelől biztosítva van, hogy a miniszterre a protekció nyomást nem gyakorolhat, másfelől a miniszter is megakadályozhatja azt, hogy a tanács a maga részéről kevésbé alkalmas jelölteket juttathasson ösztöndíjhoz. Biztosítva van továbbá a szakszerűség is, mert a tanács összeállítására – amint ezt a részletes indokolásban bővebben kifejtem – olyan lesz, hogy abban minden szakma kiváló képviselője megfelelően szóhoz jut.

Részletes indokolás.

Az 1. §-hoz. Hazai felsőoktatásunk magas színvonala indokolja azt az álláspontomat, hogy bármely pályára készülő ifjaktól megkívánom, hogy hazai főiskolán végezzék tanulmányaikat és szerezzék oklevelüket és külföldi tanulmányukat abból a célból tartom az ösztöndíj-akció keretében támogatandónak, hogy itthoni tanulmányaik kiegészítésére, látókörük szélesítésére, kutatási módszerek elsajátítására szolgáljon. Ez alól kivételt csak átmenetileg, némely tudománypolitikai okból kijelölt tudományágnál s állandóan a nyelvszakos középiskolai tanárjelölteknel tartok indokoltnak, akiknél kívánatos, hogy minél előbb kerüljenek a szaktárgyakul választott modern nyelvet beszélő környezetbe és ezért már egyetemi tanulmányaik alatt is részeshetnek külföldi ösztöndíjban.

Az ösztöndíjtanácsnak az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében való szervezését azért tartom kívánatosnak, hogy egyrészt annak az 1922. évi XIX., illetőleg az 1923. évi I. t.-c. által biztosított függetlenségében részesüljön, másrészt, mert a külföldi magyar intézetek szintén a Gyűjteményegyetem fennhatósága alá tartoznak és a tanács működése a külföldi intézetekkel a legszorosabb kapcsolatban van. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetében a szaktanácsok eddig is fontos szerepet játszanak.

Az ösztöndíjtanácsnak az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel való szervezeti kapcsolata hozza magával, hogy a működésével kapcsolatos írásbeli teendőket is a Gyűjteményegyetem személyzete lássa el.

A 2. §-hoz. A külföldi magyar intézetek vagy tudományos kutató intézetek, vagy kollégiumok. Az intézetek céljáról és működéséről a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak »A külföldi magyar intézetek alapítása és 1924/25. évi működése« című kiadványa nyújt részletes felvilágosítást.

Az intézetek közül a Római Magyar Történeti Intézetnek eddig a többiektől lényegesen eltérő jogállása volt. Az néhai Fraknoi Vilmos é. püspök adományából létesült és a Magyar Tudományos Akadémia által választott bizottság irányítása alatt áll. Eddigi különállásának fenntartása azonban mind az intézetre magára, mind a tudományos ösztöndíjügyre nézve hátrányos volna, ezért a többi intézetekhez hasonlóan az *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* hatósága alá való helyezését javaslom, amellyel az 1923. évi I. t.-c. értelmében a Magyar Tudományos Akadémia személyzete útján máris kapcsolatban van.

Az Akadémiának a Római Magyar Történeti Intézet vezetésére való befolyása az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel kötendő szerződés útján lesz biztosítható.

A külföldi magyar intézetek eddig két helyen nyertek monumentális elhelyezést: Bécsben és Berlinben.

A m. kir. testőrség palotája eredetileg a Trauthson hercegi családé volt. János Donát herceg főkamrás és az aranyvapjasrend lovagja megbízásából a nagyírú műépítész, az idősb Fischer von Erlach tervezte a legnemesebb barokkstílusban emelt, háromhajós hatalmas előcsarnokkal, a tetőzetig érő remek lépcsőházzal s a kételemeitnyi nemes ízlésű díszteremmel ellátott épületet. A palota már 1712-ben készen állott, de alig félszázadig maradt a hercegi család birtokában. Már az építetőfia, János Vilmos herceg, akiben a család fiága kihalt, eladta 1760-ban az akkor fölállított m. kir. testőrségnek, amelynek számára a vételárat a megyék és szab. kir. városok önkéntes adományai hozták össze.

Egyfolytában közel egy századig szolgálta a palota a m. kir. testőrség céljait, amely idő alatt a szükségesség vált, de barbáru ízléstelen melléképületek emelése a palota északi homlokzatának perspektíváját s az előtte volt remek barokk-parkot apránként tönkretette. De másrészt meg a palota falai közt éltek és működtek Bessenyei György és testtársai, a magyar irodalom és magyar szellem újjáélesztői s falai közt tanult nem egy kitűnő magyar katona, hogy csak Görgeyt és Klapkát említsük s nem kis jelentőségű tény a palota életében az sem, hogy 1760-tól 1899-ig 1260 magyar nemes ifjú pallérozódásának volt iskolája.

A tradíció a 48-as események miatt megszakadt; a m. kir. testőrséget egy 1849-iki kabinet-i rendelet feloszlátá s az épületbe már 1850 elején beköltözött a »K. k. Garde-Gendarmarie« és a főhadparancsnokság irodája.

Csaknem húsz esztendeig használta e két katonai intézmény a palotát, mely ugyanaz idő alatt is a m. kir. testőralap tulajdona maradt, de belsejében sok kaszányaszerű átalakítás miatt sokat szenvedett, míg végre 1869-ben újra befogadhatta a két évvel azelőtt visszaállított m. kir. testőrséget.

Miután a nagy »összeomlás« következteben a m. kir. testőrség megszűnt, a palotát 1925-ben a m. kir. tiszti testőralappal kötött szerződés alapján a vallás- és közoktatásiügyi tárca vette át.

A Berliini Magyar Intézet részére a NW. 7. Dorotheenstrasse 2. számú házat vásároltam meg, amelyet W. Herz, titkos tana-

csos, a berlini kereskedelmi és iparkamara akkori elnöke 1875-ben előkelő stílusban építtetett ugyanazzal az építésszel, aki a Pariser Platzon, a Brandenburger Tornál levő francia nagykövetségi szép palotát építette. Az épület az egyetem tőszomszédságában van, s különös előnye az, hogy közös kert kapcsolja egy, a Spree partján, a Museum-Insellel szemben álló palotához, amelyet Knobelsdorff, Nagy Frigyes porosz királynak az az építészé épített, aki a berlini Operaháznak és a potsdami Sanssouci-kastélynak is mestere. Ez a palota műemléknek van nyilvánítva, s porosz állami tulajdon. Most a porosz kormány ezt az egész épületet a berlini egyetem Magyar tudományos intézete részére adja át, amely eddig a Dorotheenstrasse 6. sz. házban volt 16 szobában elhelyezve, ez a hely azonban már szűk lett. A Knobelsdorff-féle palota átengedésével a porosz kormány, amely a porosz állami költségvetés terhére tartja fenn a magyar tanszéket és a magyar tudományos intézetet, a magyar szellemi élettel való kapcsolat erősítésére nagy áldozatkészséggel oly intézkedést tett, amely teljesen megokolja, hogy az eddigi NW. 6. Marienstrasse 6. számú kis házban elhelyezett Collegium Hungaricum céljára a magyar állam a fentemlített méltó palotát szerezte meg.

A római magyar történeti intézet a néhai Fraknói Vilmos által ajándékozott villában van elhelyezve, amely az eddigi szükségletnek megfelelt.

A 3. §-hoz. A tudományos ösztöndíjügy megszervezése a nemzeti művelődésre teljes hatását csak úgy fogja tudni kifejteni, ha gondoskodás történik arról, hogy az összes tudományos szakmákra kiterjedjék és a tudomány nagy összefüggéseit figyelembevéve, gondoskodik személyi téren a magyar tudományos élet önálló fejlődésének feltételeiről. E cél eléréséhez kettő szükséges. Egyrészt az, ami minden nevelői eredménynek előfeltétele, tudniillik a következetesség és állandóság az irányításban, a másik a sokoldalúság, amely a szellemi és természettudományok minden ágát figyelemmel kíséri és azok arányos fejlődését szemmel tartja. Mindkét cél eléréséhez testületi szervre van szükség, mert egyetlen ember az összes tudományokban való jártassággal nem bírhat, sem pedig különösen a parlamentáris kormányzás rendszere mellett a szükséges állandósága nem lehet meg. Ezért javaslom az ösztöndíjtanács felállítását, amelynek feladatát igyekeztem akként meghatározni, hogy a tudományos szakreszcencia képzésének egész területét tudománypolitikai látószögéből áttekinthesse és necsak az ösztöndíjasok személyének kijelölésére,

hanem a hazai tudomány szükségleteinek nyilvántartására és a tudósképzés terén irányadó külföldi tudósokkal és intézetekkel való, legálább is szellemi kapcsolat fenntartására alkalmas legyen.

A 4. §-hoz. Az ösztöndíjtanács összeállítására olyan módot javaslok, amely alkalmas biztosítani mind a szellemi és természet-tudományok minden ágát képviselő szakférfiak bevonását, mind pedig a kapcsolatot azokkal a rétegekkel, amelyekből a tudományos kutatásra alkalmas tehetségek feltűnése leginkább várható.

Az ösztöndíjtanács megbízatása 5 évre szól, de ez nem egyszerre szűnik meg, hanem a tagoknak évenként egyötöde lép ki és ezáltal a tanács működésében és tudománypolitikájában az a folytonosság és következetesség, amely nélkül működése üdvös nem lehet, biztosítva van.

Az ösztöndíjtanácsnak összlétszáma aránylag nagy. Ezért kívánatos, hogy az egyes tudományágaknak megfelelő albizottságokban tanácskozzék és egy 10 tagú intéző-bizottság legyen a döntés jogával felruházva.

A nyelvszakos tanárjelöltek külföldön való képzése egyike a hazai tudománypolitika nagyjelentőségű feladatainak. Az 1924. évi XI. t.-c. által bevezetett középiskolai reform a reálgimnáziumban is kötelező tárggyá tette a modern nyelvek (a németen kívül francia, angol vagy olasz) tanítását és ezáltal megtöbbszörözte a szükségletet ilyen szakos középiskolai tanároknak.

A békeszerződés következtében ugyanis elvesztettük mindazokat a területeket, amelyekről a német anyanyelvű tanárnemzedék (szepesi és erdélyi szászok, délmagyarországi svábok és nyugatmagyarországi németek) kikerültek és így ma a német szakos tanárjelölteket is tősgyökeres magyar ifjak sorából kell képezni. A francia tanárszükséglet jelentékenyen növekedett, az angol és olasz nyelv pedig csak most vezetett be és így ezek a nyelvek mint szaktárgyak eddig a középiskolai tanárképzésben nem is szerepeltek. A külföldi ösztöndíjakkciónak egyik fontos feladata tehát a modern nyelvek tanítására kiválóan képzett tanároknak kellő számban való nevelése. E mellett természetesen a szellemi és természettudományok többi ága, valamint a művészetek is megfelelő gondozásban részesítendőek.

A tudományos szukreszcencia képzésére ez a törvényjavaslat kétféle eszközt biztosít. Az egyik a bel- és külföldre egész évre szóló, sőt esetleg megújítható ösztöndíjak, a másik kutatási segélyek, amelyek rövidebb időre szólnak vagy kisebb arányú támogatást jelen-

tenek. Az ösztöndíjakra érhető módon aránytalanul nagyobb mértékben van szükség, a költséges külföldi tartózkodás megkönnyítésére, de nem volna helyes kizárni azt sem, hogy arra méltó tehetséges ifjak itthoni kutatásaikban is támogatásban részesüljenek, amely őket a kenyérkeresés gondjaitól mentesíti és lehetővé teszi számukra, hogy egész erejüket a kutatásnak szentelhessék.

Célszerűnek és gazdaságosnak bizonyult az az eljárás, hogy a fontos külföldi tudományos gócpontokban, ahol a magyar kutatók és ösztöndíjasok állandóan nagyobb számban tartózkodnak, magyar intézetek létesüljenek és azok céljára saját ingatlanok szereztessenek. Az ilyen magyar intézetek tudományos tekintélyű vezető irányítása mellett biztosítják a magyar kutatók és ösztöndíjasok részére az illető városban való tudományos munkának legkedvezőbb feltételeit az ottani tudományos körökkel való állandó és a dolog természeténél fogva egyre mélyülő kapcsolat révén.

Az ösztöndíjak fedezésére és a külföldi magyar intézetek fenntartására szolgáló összegeket a (6.) bekezdés jelöli meg. Az *a*) pontban említett Nemzeti Közművelődési Alapítvány létesítésére vonatkozó törvényjavaslat a Nemzetgyűlés előtt van és várja letárgyalását. A *b*) pont a báttaszéki Mária Terézia-alapra és más kisebb jelentőségű alapokra utal. A *c*) pont az állami költségvetésben e célra szolgáló hiteleket jelöli meg, amelyeknek nagysága évről-évre lesz megállapítandó. A *d*) pont olyan adományokra és ösztöndíjakra vonatkozik, amelyek a háború óta külföldi forrásokból (Francia-, Német-, Olaszország kormányainak, az amerikai Rockefeller Alapítványnak s más alapoknak adományából) bocsáttattak a magyar ifjúság külföldi tanulmányainak előmozdítására rendelkezésre. Az *e*) pont a 6. § indoklásában nyer bővebb megvilágítást.

A külföldi intézetek állandó személyzete az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létszámába tartozik, ami azok számára a nagy létszámba való tartozás által biztosított arányos előlépés előnyét nyújtja.

Az intézetek igazgatására és költségvetésére vonatkozó rendelkezések az Országos Magyar Gyűjteményegyetem fennhatósága alá való helyezésükből folynak.

Az 5. §-hoz. Az ösztöndíjadományozási eljárás akként van szabályozva, hogy a miniszter tudománypolitikai irányításának az ösztöndíjtanács tagjainak emberismeretével való összhangba hozatala útján a legjobb eredmény legyen biztosítható. Az egyetemeknek és az Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek az ösztöndíjasok kijelölé-

sere való befolyása nemcsak a tanács összetétele, hanem a pályázók minősítése útján is biztosítva van.

Az a rendelkezés, hogy az ösztöndíjakat és kutatási segélyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter utalványozza, nincs ellentétben e szakasz többi rendelkezéseivel, hanem csak azt jelenti, hogy az 1. §-ban megjelölt források feletti utalványozási jog őt illeti, azt azonban csak az 5. §-ban megállapított eljárás szerint kijelölt ösztöndíjasok javára gyakorolja.

A 6. §-hoz. Ha az állam az ösztöndíjügy megszervezésével új tudósnemzedék állandó nevelésére ily nagy erőfeszítést tesz, méltányos, hogy ezt a válogatott ifjúságot az állami feladatok megoldására igyekezék biztosítani. Ezért kell kimondani, hogy az ösztöndíjasok az állami szolgálatban való alkalmazásnál előnyben részesítendők. Hasonlóképpen méltányos az ösztöndíjasokkal szemben, hogyha hosszabb időt szentelnek kiképeztetésüknek, az ne jelentsen számukra hátrányt az olyanokkal szemben, akik az oklevél megszerzéséhez minálisan megkívánt tanulmányokra szorítkoznak.

Azok a kötelezettségek, amelyeket a (3.) bekezdés előír, az ösztöndíjügy céljának minél teljesebb megvalósítását kívánják biztosítani.

A (4) bekezdésben a vallás- és közoktatásügyi miniszter részére szóló felhatalmazás azt a célt kívánja szolgáltni, hogy az ösztöndíj élvezetében külföldön szerzett oklevelek itthon való felhasználásának útjából a nem indokolt akadályok elhárítása és így az ösztöndíjügy eredményeinek kibontakozása előmozdítottassék.

A 7-ik §-hoz. A nemzetgyűlésnek e nagyfontosságú nemzetnevelési kérdés iránt állandó érdeklődésnek fenntartását kívánja szolgáltni az a rendelkezés, amely a vallás- és közoktatásügyi minisztert arra kötelezi, hogy az ösztöndíjgyőről a nemzetgyűlésnek minden évben nyomtatott jelentést terjesszen elő.

V.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
január 31-iki számában.

Az Országos Természettudományi Kongresszust kettős célból tartottuk. Meg akartuk állapítani, hogy a természettudományi kutatás és oktatás érdekében milyen intézkedésekre van szükség s ez alapon egységes és tervszerű tudománypolitikai programot akartunk felállítani. Továbbá fel akartuk hívni a nemzeti közvélemény figyel-

mét arra, hogy az ország rekonstrukciójának előmozdítására mily sorsdöntő fontosságú a természettudományok hazai művelése, mert a kultúrpolitika sikerének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a szorosán állami munkán kívül a társadalmi támogatás se hiányozzék. A kongresszus első célját teljes mértékben elérte, tanácskozásaiból oly program bontakozott ki, mely kétségtelenül irányt fog szabni a következő tíz évre tudománypolitikánknak a természettudomány terén. Második célját azonban a kongresszus, sajnos, nem érthette el, mert közbejött a frankbotrány, amely a közérdeklődést ellenerővel más irányba terelte. Éppen azért mindnyájunknak, kik a Természettudományi Kongresszus munkájában aktív részt vettünk, kötelességünk, hogy a közvéleményt a kialakult tervekről és azok megvalósításának eszközeiről legalább utólag tájékoztassuk. Ezt a célt kívánják szolgálni soraim.

A kongresszus szakosztályi ülésein, a részletes tárgyalás során, egyértelműen megállapítottuk, hogy a természettudományi kutatás terén az egész vonalon mutatkozó legnagyobb bajunk az, hogy a bölcsészeti kark természettudományi, az orvosi kark elméleti intézeteinek, valamint a műegyetemnek, a közgazdasági karnak és a Nemzeti Múzeum természettárainak laboratóriumai műszerekkel hiányosan vannak ellátva. Oka ennek részben az, hogy a háborús, a forradalmi és az inflációs időkben újabb beszerzések csak kisebb mértékben történtek, részben pedig az, hogy a régi műszerek közül sok elavult. Első erőfeszitésem tehát odairányult, hogy a hiányok pótlására egy valóban számottevő nagy összeget minél sürgősebben bocsáthassak rendelkezésre. Hála annak a megértésnek, melyet a pénzügyminiszter úrnál és Smith főbiztos úrnál találtam, a hasznos beruházásokból 1 millió aranykoronát kaptam, amely lehetővé teszi azt, hogy ez évben 20 laboratóriumot teljesen rendbe hozzunk. Mint-hogy ebből a millióból a legegésőbb bajokon segíteni tudunk, a későbbi évek költségvetésébe elégséges lesz évi 200.000 aranykorona, hogy laboratóriumaink felszerelése tekintetében színvonalon tudjunk maradni.

Már csak a kellő sorrend megtartása szempontjából sem láttam volna helyesnek, hogy új intézmények létesítéséről beszéljünk mindaddig, amíg a meglévőknek felszerelését rendbe nem hozzuk. Most azonban, hogy az egymillió laboratóriumi segély a felszerelési kérdést jórészt megoldja, már bátrabban tervezhetünk.

Különösen a németek a tudományos munka szervezését magas fokra emelték s az organizációnak ebben a korában az egyedülálló

ember izolált erőfeszítése vajmi kevés eredménnyel járhat s csak jól megszervezett intézményektől várhatjuk a kutatás és oktatás fellendülését. Szerencsére az intézmények létesítése körül sem állt be nálunk stagnálás.

Mínthogy Trianon folytán elvesztettük ógyallai csillagvizsgálókat, pótlásáról kellett gondoskodni és teljes erővel folyik is a svábhegyi magyar obszervatórium kiépítése. A megelőző két költségvetési évben csak 610,000.000 koronát fordíthattam e célra, a folyó évre azonban már 2.436,000.000 K, a jövőre pedig 8.900,000.000 K van előirányozva úgy, hogy belátható időn belül 8 és félmilliárdot fordítunk a magyar csillagászat alapintézményének megépítésére.

A tudománypolitika terén is vannak divatok, melyek elől teljesen elzárkózni alig lehet. Ma ilyen divatos tudományok a szociológia, a folklóre és a biológia. Nemcsak a növénytant és az állattant elevenítette meg, hogy a korábbi egyoldalú rendszertani szempontokkal szemben újabban a növény- és állatélettani szempontokat tolták előtérbe, hanem az orvosi biológia is olyan problémákat vetett fel, amelyek mélyen belenyúlnak a gyakorlati terápiába is. Az orvosi biológia terén nélkülözhetetlenül szükséges, hogy a budapesti egyetem orvosi karán egy második élettani tanszék és intézet felállíttassék. A természetrajzi biológia terén pedig eleget kell tennünk egy nemzetközi tudományos kötelességünknek azzal, hogy Európa legnagyobb édesvizű tavának: a Balatonnak rendszeres élettani átkutatása céljából biológiai állomást létesítsünk. A jövő évi költségvetésbe e célra már 3 milliárd be van állítva és a tihanyi félszigeten sikerült e célra rendkívül kedvező fekvésű telket szereznem, ahol nemcsak a balatoni élettani állomás és akvárium fog elférni, hanem főiskolai vízisporttelep is. Ez intézet iránt a külföldön is oly nagy az érdeklődés, hogy a németekkel már tárgyalást folytatok a tudóscsere kérdésében. Annak ellenében, hogy két-három szobát rezerválnánk német kutatók számára, viszont helyeket kaphatunk a németek tudományos intézeteiben.

Amint a svábhegyi csillagvizsgáló és a tihanyi élettani állomás építésére most lekötött hitelek fokozatosan felszabadulnak, hozzáláthatunk egy geofizikai intézet építéséhez, amelynek az lenne elsősorban hivatása, hogy Eötvös Lóránd torziós ingájával a kísérleteket folytassa. Mínthogy Eötvös elmulasztotta műszerének szabadalmaztatását, annak gyártását külföldi cégek ragadták magukhoz, s ha mi magyarok még tudományos munkáját sem folytatjuk, akkor az egész korszakos

felfedezés lassanként elvész a magyar tudományosság számára s a külföld sajátítja azt ki. Ez intézettel kapcsolatban oldhatnék meg az Eötvös-mauzóleum kérdését is olyanszerűen, amint azt Pasteurrel a franciák tették, aki a párizsi Pasteur-intézet egy kápolnaszerűleg kiképzett termében nyugszik. A geofizikai intézetet Budapesten kell majd felépíteni s ugyanitt kell belátható időn belül gondoskodni a bölcsészeti kar természettudományi intézeteinek megfelelő elhelyezéséről is. A Múzeum-körüton ugyanis a kocsik és főleg a villamosok rázása folytán olyanok a helyi viszonyok, hogy precíziós mérésekre alig lehet gondolni és az épületek egyébként sem alkalmasak e célra. Már most gondoskodnunk kell tehát olyan telekről, ahol az orvosi kar elméleti és a bölcsészeti kar természettudományi laboratóriumai és az olyan kutatóintézet, mint a geofizikai, egyesíthetők lennének. A berlin-dahlemi koncepció lebeg itt szemem előtt, természetesen a mi szűkösebb viszonyainknak megfelelően szerényebb keretekben. E célra tekintetbe jöhetnek a műegyetem melletti lágymányosi telkek, az Új Szent János-kórház mögötti hatalmas temetőtelek, esetleg a Nádor-kert. E részben még a fővárossal kell tárgyalnom, tervszerű terjeszkedéshez szükséges nagy telket biztosítanunk kell még oly időben, mielőtt a nagyobb építkezések megint megindulnak.

De nemcsak a telekkérdésnél óhajtom a jövőbetekintés, a tervszerűség és következetesség szempontjait érvényesíteni, hanem általában a Természettudományi Kongresszus eredményeit, a kongresszus által felállított nagy programot szeretném olyan szervezetek kezébe letenni, amelyek függetlenek a napi politika változásaitól és belső összetételüknél fogva alkalmasak arra, hogy a program következetes végrehajtására ügyeljenek. E cél biztosítására egy állami és egy társadalmi szervre gondolok.

Legközelebb törvényjavaslatot nyújtok be *Országos Természettudományi Tanács és Alap* létesítése iránt, mely Tanács tudománypolitikai tanácsadó szerve lesz a közoktatásügyi miniszternek és a mellett széleskörű autonómiával lesz felruházva a bel- és külföldi ösztöndíjügyekben, meg a laboratóriumoknak műszerekkel való felszerelése terén. E mellett az állami jellegű tanács mellett a közoktatásügyi minisztertől is teljesen függetlenül megalakulóban van a *Széchenyi István Társaság*, mely hivatva lesz a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem meg a pénzügyi világ kiválóságait a tudósokkal és a tudományos intézetekkel közvetlen kapcsolatba hozni a berlini Vilmos Császár Társaság mintájára. A kormány magát ettől a társaságtól teljesen távol-

tartja, nehogy alkalmat adjon arra, hogy egyesek a kormány vagy a kultuszminiszter iránt való bizalmatlanságukat ürügyül használhassák fel arra, hogy ne áldozzanak a hazának és a magyar tudományosságnak. Egy teljesen politikamentes és torolag tarsadata szervezet jön létre a Széchenyi István Társaságban és bízom benne, hogy amint az állam mindazt megteszi a természettudományok fellendítése érdekében, amit a pénzügyi helyzet megenged, azonképpen a társadalom és minden hazafias magyar ember is bveszi majd a maga részét a természettudományi kutatás és oktatás intézményes és rendszeres támogatására alakuló Széchenyi István Társaság felvirágoztatásából.

A tihanyi biológiai intézet alapkövetétele.

I.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
augusztus 24-iki számában.

Holnap tesszük le a tihanyi biológiai kutatási intézet és a balatoni akvárium alapkövét.

A világháború óta a természettudományok állanak a kormányok kultúrpolitikájának és a tudományos világ érdeklődésének középpontjában mindenütt. A sokféle ágazó természettudományok szélesebb körén belül pedig különösen a biológia és a kémia áll homlokterben. A kémia helyzete Magyarországon kielégítőnek mondható, mert főiskoláinkon a vegytannak számos tanszéke van, műegyetemünkön pedig egész kémiai fakultás működik. Sokkal mostohább nálunk a biológiának, az élet tudományának a sorsa, amelynek pedig nemcsak általában a természettudomány, hanem a gyakorlati orvosi tudomány, a gyógyászat szempontjából is megbecsülhetetlen az értéke. A legfőbb ideje volt tehát, hogy a biológia is önálló külön otthont nyerjen hazánkban.

A világon mindenütt és korábban minálunk is örömmel üdvözöltek minden intézkedést, minden alapítást, mely a tudománynak érdekeit szolgálta. Pártpolitikai és taktikai okokból azonban legújabbán minálunk hangok emelkedtek a tudományok fejlesztése ellen, ami feltűnő és szomorú olyan régi kultúrnemzetnél, mint amilyen a magyar.

A kishitűség sokaknak azt súgja, hogy a magasműveltség régióiban, a tudomány és a művészet fejlesztése körül csak nagy államok fejthetnek ki sikeres tevékenységet. Az emberiség művelődéstörténete azonban éppen ellenkezőre tanít. A klasszikus ókorban is a kis görög köztársaságok, ezek a törpeállamok hasonlíthatatlanul többet tettek irodalomért, tudományért és művészetért, mint a római világbirodalom. A renaissance műveltség is a XV. és XVI. században a kis olasz fejedelmi udvarokból és köztársaságokból áramlott szét. A Mediciek Firen-

zéje nélkül el sem lehetne képzelni a renaissance-t és a humanizmust. A XVIII. században pedig a kis német udvarok lettek a tudomány és a művészet nagy mecénásai. Karl August egy kis német hercegség weimari udvarában és jénai egyetemén egyesítette kora vezető elméit: Wielandot, Herdert, Schillert és Goethét; e parányi állam ápolókeze nélkül aligha fejlődhetett volna ki a maga teljességében a német irodalom klasszikus korszaka. Weimar szerepét Goethe halála után ismét egy német középállam: Bajorország vette át. I. Lajos, ez a finom műértő a királyi trónon, Münchenből állami kezdeményezéssel művészvárost csinált, a nagyvilág szemében babérral borítva a bajor nevet. Fia II. Maximilián a nagy történelem, Rankét vona körébe s a király és a tudós közösen alapították a müncheni akadémia történelmi bizottságát, amelynek munkássága korszakot alkotott a történelmi kutatás terén. Ennek fia II. Lajos, bár excentrikus fő, felismerte Wagner Richard művészetének epochális jelentőségét és míg Bismarck és a nagy német birodalom Wagner javaslatait a német zeneművészet megújítása iránt fölényes kézmozdulattal elutasította, addig II. Lajos megértése és áldozatkészsége lehetővé tette a bayreuthi Festspielhaus felépítését, mely hosszú időre a wagneri művészet és a Wagner-kultusz központjává avatta a bajorok hazáját. A törpefejedelemségek között is talán egyik legtörpebb volt a szászmeiningeni és II. György herceg mégis oly színházat és színtársulatot hozott össze, mellyel a hetvenes, évektől a kilencvenes évekig diadalútban járta be egész Európát, dicsőséget hozva saját nevére és parányi hercegségére. A művelődéstörténelemből tehát inkább azt a tapasztalatot lehet levonni, hogy annál az intímabb viszonynál fogva, mely éppen a méretek kicsinyisége következtében a közép- és kisállamokban a kultúrpolitikai vezetés meg a tudósok, művészek és írók között könnyebben kifejlődhet: ezek a közép- és kisállamok leginkább alkalmasak a tudomány, művészet és irodalom pártolására, fejlesztésére. A mammutállamok kolosszális dimenziói ellenben lényegesen megnehezítik az individualizálást, amiről a nagy államok kultuszminiszterei nekem személyesen panaszkodtak is. A magyar faj nagy tehetsége mellett a tervszerű művészeti és tudománypolitika tehát a legnagyobb eredménnyel kecsegtet annak ellenére, hogy a trianoni megnyirbálás után terület, lélekszám és nemzeti vagyon tekintetében a középállamok sorába estünk vissza.

Kultuszminiszteri tisztem kötelességemmé teszi, hogy éber figyelemmel kísérjem a nagy nemzeteknek és a bennünket környező közép- és kisállamoknak kultúrpolitikáját. A nagy nemzetekét azért, hogy

lássuk a világ kultúrpolitikájának uralkodó eszméit és a magunkét ezekkel a világáramlatokkal állandóan összhangban tartjuk. A német, francia, angol és amerikai kultúrpolitikai orientáció vezetett rá a természettudományi oktatás és kutatás, különösen a kémia és a biológia felkarolásának szükségességére. De éberem figyelmem kell azt is, mi történik körülöttünk a szukcessziós államokban és tovább keleten és délen, a végből, hogy azt az előnyt, mellyel azokat a művelődési versenyben ma még megelőzzük, nemzeti katasztrófánk dacára továbbra is fenn tudjuk tartani. Szomszédainknál mindenütt gőzerővel folyik a munka. A jugoszlávok Laibachban új egyetemet alapítottak, a korábban csonka zágrábi és belgrádi egyetemet pedig orvosi fakultással egészítették ki úgy, hogy most Jugoszlávia három klinikai telep építéséhez látott hozzá: úgymint Laibachban, Zágrábban és Belgrádban; azonkívül jogi fakultást állított Szabadkán és bölcsészeti Úszkubben. Görögország most ősszel újabb egyetemet nyit meg Szalonikiben. Kománia pedig bukaresti és jassii régebbi egyetemei mellett nemcsak fenntartotta a tőlünk elvett kolozsvári és az osztrákoktól elvett csernovitzit, hanem a szellemi együttműködés nemzeti bizottságainak varsói konferenciáján 150 millió aranyfrank népszövetségi kölcsönt igényelt egyetemeinek kiépítésére és felszerelésére. A szukcessziós államokban és a Balkánon éppen a magasműveltség fejlesztése érdekében olyan méretű munka folyik, amely becsületére válik az illető államoknak. Az ember szinte elcsodálkozik azon, hogy ezekben a túlnyomóig mezőgazdasági kisexisztenciából álló választóközönség által létrehozott parlamentekben miképpen sikerül a jugoszláv, a görög és a román kultuszminisztereknek a magasműveltség céljait szolgáló kiadásokkal ennyire megterhelt budget-eket keresztülvinni, ami kétségtelenül dicsőséget hoz ez államférfiak nevére, de rendkívül megnehezíti a verseny tartását a magyar kultuszminiszternek. Micsoda végzetes dolog lett volna, ha Kelet-Európa ilyen kultúrpolitikai haladásának közepette mi magyarok a pénzügyi kishitűség csüggedt pillanataiban szegedi, pécsi és debreceni egyetemeink megszüntetésére ragadtattuk volna magunkat s kényszerű katonai leszerelésünket önkéntes kulturális leszereléssel tetéztük volna. Hol van az a széles váll, amely ekkora felelősséget viselni bírna?

Anyagi eszközeink fogyatékoságát kettővel pótolhatjuk. Először megbecsülhetetlen értéket képvisel az, hogy mint régi kultúrmemzet, a műveltség legtöbb terén rendelkezünk kellő képzettségű és kellő számú szakemberrel s ilyeneket folytatólag nevelünk is külföldi ösztön-

díjakciónk révén. Másodszor sokat be lehet hozni nagyobb tervszerűséggel is. Januárban a természettudományi kongresszust is azért tartottuk, hogy a természettudományok fejlesztésére 20 évre előre szerves programot állítsunk be, megjelölve a szükséges intézkedéseket, intézményeket és azok egymásutánjait. E program megvalósítása terén az első számottevő intézkedés 1 millió aranykoronának a folyósítása volt természettudományi laboratóriumaink felszerelésére, kiegészítésére. A műegyetem, a tudományegyetemek bölcsészeti karainak természettudományi és az orvosi fakultások elméleti intézeteinek laboratóriumai a világháború óta bizony rendkívül el voltak hanyagolva, a legmodernebb műszerek és készülékek javarésze hiányzott s így először meglévő intézeteinket kellett sürgősen karbahelyezni. Ezután holnap hozzálátunk ahhoz, hogy Tihanyban a biológia számára emeljük magyar földön méltó otthont, amely tervünk iránt a nemzetközi tudósvilág körében nagy az érdeklődés s éppen ebből az alkalomból meleghangú sürgőnyt kaptam Schmidt-Ott porosz államminisztertől, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft nagyérdemű elnökétől, mely szervezet a német birodalom összes egyetemeit és tudományos akadémiáit kötelékében egyesíti. A tihanyi telep keretében balatoni akvárium lesz, hogy a fürdőző közönségnek és a turistáknak bemutatthassuk a magyar tenger halait, mélyének, a tófenének gazdag állat- és növényvilágát. Azonkívül mintegy 40 szobás internátus is épül, melyben a kül- és belföldi kutatókon kívül középfokú iskoláink természettudományi szakos tanárai is elhelyezést nyernek a végből, hogy nyári üdüléssel egybekötve, ismereteiket kiegészíthessék, amire egyetlen szakban sincs oly nagy szükség, mint a szédületes gyorsasággal haladó természettudományok terén. A tihanyi biológiai intézet tehát a tudományos kutatás, az ismeretterjesztő szemléltetés és a tanári továbbképzés hármas célját fogja szolgálni, azonkívül tudományos összeköttetések révén becületet fog hozni a nagyvilágban a magyar névre és a tudóscsere révén értékes nemzetközi összeköttetéseket biztosít majd a magyar tudományoságnak, hasonló szerepet töltve be, mint a nápolyi biológiai intézet, vagy a monakói oceanológiai múzeum, avagy a németek és a franciák limnológiai állomásai. Mert ne feledjük, hogy a nemzetközileg ellenőrzött és elismert magyar tudományos és művészeti munka a leghatalmasabb eszköze a jó értelemben vett propagandának is, mellyel rokonszenvet kelthetünk szerencsétlen hazánk és igaz ügyünk iránt a világ nagy kultúrnemzeteinél.

Legyen hát az az alapkö, melyet Bethlen István gróf, Magyarország miniszterelnöke holnap Tihanyban letesz, necsak a biológiai kutatóintézet első köve, hanem egyúttal sarkköve egy hatalmasabb épületnek, melynek egyes pillérei ott állnak majd a Balaton, a Duna és a Tisza partján és melynek ívezése beborítja az egész magyar hazát; legyen ez az alapkö szimbolikus sarkköve a megújuló Magyarország felvirágzó természettudományi kultúrájának.

II.

Az intézet alapkövetétele alkalmából 1926. augusztus 25-én tartott beszéd.¹

Közvetlenül a világháború után a legyőzött nemzetek csak azt látták, mit veszítettek emberéletben és területben; a győzőket pedig elvakította a diadal mámorja. Csak pár év múlva vette észre az egész kontinentális Európa, hogy a túlhosszúra nyúlt mérkőzésben legyőzöttek és győzők egyaránt tönkrementek. Az államok pénze és pénzügyei rendre meginogtak s Európa népeinek hatalmas áldozatot kellett hozniok, hogy az állami pénzügyeket rendbehozzák. Tagadhatatlan érdeme marad a magyar miniszterelnöknek és pénzügyi munkatársainak, hogy az állam szanálását sikeresen végrehajtották, amint azt a népszövetség pénzügyi bizottsága az egész világ színe előtt nyilvánosan megállapította. De Bethlen István gróf kezében a pénzügyi szanálás csak eszköz volt, hogy lehetővé tegyen egy más, még nagyobb rekonstrukciót: a nemzet közgazdasági és kulturális erőinek rekonstrukcióját. Az 1867-iki kiegyezés után folyt minálunk ilyen nagyszabású újjáépítés, de akkor egyoldalúan a közigazgatási, igazságszolgáltatási és közgazdasági kérdések állottak az előtérben, a kultusztárca ellenben mostohagyermek volt. Lesújtó, hogy a kiegyezéstől az 1918-iki összeomlásig eltelt félszázad alatt mindenfajta népiskolák emelésére mindössze csak 37,750.398 aranykoronát fordítottak, a feladat óriási méreteihez képest koldusösszeget, minek törpesége akkor tűnik csak fel igazán, ha meggondoljuk, hogy ugyanazon idő alatt aranykoronában több milliárd államadósságot hal-

¹ Németül megjelent a »Pester Lloyd« 73. évf. 191. (1926. augusztus 26.) számában.

moztak fel, melyből mindenre bőségesen jutott, csak éppen a kultusztárca volt kénytelen morzsákkal beérni. A beruházási összegek ilyen célszerűtlen felosztásának keserves gyümölcse azután az az egy milliónál több, hat évnél idősebb analfabéta, akitől hemzseg az Alföld és a Dunántúl. Bethlen István grófnak más a politikai összkonceptiója, ő a most kezdődő nagy rekonstrukciós műben a művelődést a magyar nemzeti erő többi tényezőivel egyenrangúnak tekinti. Ebből az ő meggyőződéséből fakad, hogy rövid négy év alatt 14,651.667 aranykoronát bocsátott rendelkezésemre, hogy népiskolákat építsünk az alföldi tanyákon, a Tiszamellék és a Dunántúl iskolátlan községeiben és Budapestnek hihetetlenül elhanyagolt elővárosaiban. De e mellett, méltányolva a magas kultúrának sorsdöntő jelentőségét különösen oly korban, midőn az összes nemzetek a természettudományok fejlesztésére vetették magukat, a beruházási hitelek szétosztásánál meghallgatta azon előterjesztéseimet is, melyek figyelmen kívül hagyva a demagóg jelszavakat, intézményeket kértek természettudományi oktatás és kutatás számára. Innét van az, hogy a mai napon, midőn a tihanyi biológiai kutatási intézet és a balatoni akvárium építéséhez hozzálátunk, őt nemcsak mint a kormány fejét kértük fel arra, hogy a készülő mű alapkövét tegye le, hanem mint a tudománypolitika őszinte barátját, mint azt az igazán modern államférfiút is, aki megértette az idők jelét, a természettudományok állami támogatásának sorsdöntő fontosságát. Biztosíthatom ő excellenciáját, hogy az egész magyar tudományos világ érzelmeit tolmácsolom akkor, mikor köszönöm neki, hogy kormányelnöki összkonceptiójában a kultúrpolitikának megfelelő helyet biztosított úgy, hogy a magyar művelődés nem érzi többé magát mostohagyermeknek; köszönjük neki különösen a tudománypolitika támogatását, aminek külső kifejezését adta azzal is, hogy a magyar tudományosságának mai ünnepén körünkben megjelent. Hála illeti Bud János ő excellenciáját is, ezt az egyetemi professzort a miniszteri székben, aki a tudós megértésével nézi kultúrpolitikai törekvéseinket, ami azután vissza is tükröződik az állami költségvetés számos szlopain.

Mentől jelentékenyebb összegeket bocsát azonban az állam a közoktatásügyi tárca rendelkezésére, annál nagyobb is a kultuszminiszter felelőssége abban a tekintetben, hogy a pénzeket tervszerűen használja fel. Ez a tudat vezetett bennünket akkor, midőn a folyó év elején az Országos Természettudományi Kongresszust összehívtuk, melyen megvitattuk úgy az elméleti, mint az alkalmazott

természettudományoknak, vagyis a műszaki, orvosi és mezőgazdasági tudományoknak helyzetét hazánkban, keresvén a további felvirágoztatásuk érdekében teendő legcélszerűbb és legsürgősebb intézkedéseket. A kongresszus tanácskozásait hatalmas kötetbe összefoglalva tártuk a magyar közönség elé, eredményeit pedig törvényjavaslatba sűrítve alkotmányos tárgyalás végett már a nemzetgyűlés elé terjesztettem. A tervszerűsége való törekvésben nagy segítségemre voltak Becker porosz kultuszminiszter úr és Schmidt-Ott porosz államminiszter úr, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke, akik rendelkezésemre bocsátották azokat az alapvető memorandumokat, rendszeres nagy munkálatokat és építési terveket, melyeken felépítették monumentális tudománypolitikájukat. Mintegy húsz évre előre szerves programot állítottunk fel, megállapítva a szükséges intézkedéseket és intézményeket s azok egymásutánját. A végrehajtás részben állami, részben társadalmi erővel húsz év alatt megvalósítható. Ilyen eljárás mellett elérhetjük azt, hogy a végén egy hatalmas mű kerekedik majd ki és a végrehajtás fokozatossága következtében évente mégis csak kisebb, könnyen viselhető áldozatokra lesz szükség.

Ennek az egységes természettudományi programnak a keretében előkelő hely jut a *tihanyi biológiai intézetnek*, melynek építéséhez most fogunk hozzá. Mit foglal ez intézmény magában? Balatoni akváriumot, tudományos kutatási intézetet és tanári továbbképzőt.

A balatoni akvárium az iskolán kívüli népművelésre, vagyis a népszerű szemléltetésre és a Balaton-kultusz fejlesztésére hivatott. A modern pedagógia túl van a száraz könyvtudomány terjesztésén. Ma a fősúlyt nem arra helyezzük, hogy az eleven életet herbáriumokba préseljük, az állatokat pedig kóccal kitömjük, hanem a természetet a maga pezsgő elevenségében iparkodunk azok elé odatárni, akiknek nyitott szemük és fogékony lelkük van a természet nagyságának és szépségeinek meglátására. A Balaton mélye, a nagy tó feneke tele van csodálatos élettel, amelybe sem a Balaton körül élő nép, sem pedig a fürdővendég nem tekinthetett be. A modern szemléltető oktatás a természetnek ezen csodálatos titkait majd elárulja azoknak, akik balatoni akváriumunkat látogatni fogják. Mily vonzó erő lesz ez a turisztikának és az idegenforgalomnak!

Gyermekkoromat a 80-as évek végén és a 90-es évek elején magam is a Balaton partján töltöttem, mikor az első nagyobb építkezések megindultak. Valahányszor egy-egy kis fürdőhely megnyílt,

abban a reményben ringattuk magunkat, hogy a magyar tenger partján világfürdő létesül s majd jönnek az idegen turisták, akiket akkoriban az angol utazók képében testesítettünk meg. Az ánglius persze nem érkezett meg. Mi magyarok szeretjük magunkat áltatni s a lelkesülés pillanataiban nagyító üvegen át látjuk dolgainkat. Ahhoz hogy a nemzetközi turisztika elárassza a Balaton partjait, nem elégséges a természet szépsége és néhány csinosabb szálloda. A vierwaldstädti és a genfi tónak, a Lago maggiore-nak, a Como-nak és a Garda-nak partjai tele vannak évszázadok óta keletkezett műalkotásokkal, pompás kastélyokkal és csodaszép villákkal, az ezerégyéjszaka elbeszéléseire emlékeztető kertekkel, a legmodernebb komfort tartalmazó szállodákkal és szanatóriumokkal. Mindezt mi, történeti balsorstól annyiszor sújtott magyarok, rövid idő alatt nem hozhatjuk létre. De igenis állítom, hogy nagy pazarlás lenne. ha azt, amit csinálunk, kicsinyes kishitűségből oly kisszerűen koncipiálnánk meg, hogy megint csak ne üsse meg a legszegényebb európai mértéket s az ánglius jövetelével megint csak áltassuk magunkat.

Igenis állítom, ha csínnal csináljuk meg balatoni akváriumunkat és főleg, ha kellőképpen felszereljük és tudományos szellemmel megtöltjük biológiai kutatási intézetünket, akkor különösen a külföldi tudósok nem fognak elmaradni. Hiszen máris örvendetes érdeklődés mutatkozik nemzetközi tudományos körökben a távoli kis Magyarország eme természettudományi alapítása iránt. Horváth Géának, az akadémia természettudományi osztálya érdemes elnökének kezdeményezésére és a magyar kormány meghívására jövőre Magyarországon fog ülésezni a nemzetközi zoológiai kongresszus. Minden nemzetek biológusainak ezen összejövetele alkalmával szándékozunk jövő ősszel a tihanyi intézet tudományos részét rendeltetésének átadni, hogy vigyék el hazájukba hírért annak, hogy ez a Trianonban megcsónkított kis nemzet nem csüggedt el, hanem csonkán is, bénán is becsülettel közreműködni akar az emberiség földi élete legnagyobb javának: a tudományosságának gyarapításán. A tihanyi lesz az első rendszeres természettudományi kutatási intézet Magyarországon.

Korábban a magas kultúra intézményeinek világszerte három fajtája volt: az egyetem, a tudományos akadémia és a múzeum. Poroszországé az érdem, hogy a berlini egyetem centennáriuma alkalmából, nagyszerű német szervezőképességgel, negyedik alaptípust munkáltak ki: a tudományos kutató intézetet, mely kizárólag a kutatásra van beállítva, öntudatos ellentétben az egyetemek termé-

szettani laboratóriumaival, melyek a kutatást és az oktatást párhuzamosan szolgálják. A Vilmos Császár-Társaság különösen Berlin-Dahlemben az ilyen kutatási intézetek egész sorát állította fel. Mi magyarok nem vesszük át változatlanul a kutatási intézet német típusát, mert a kapcsolatot oktatás és kutatás között rendkívül termékenynek tartjuk s bár a tihanyi intézetet, mint különálló szervezet, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem fennhatósága alá rendeljük, mégis szerves kapcsolatba hozzuk tudományegyetemeink és műegyetemünk rokon tanszékeivel és laboratóriumaival. Lényegében azonban önálló kutatási intézet létesül, az első a magyar földön.

A népszerűsítő ismeretterjesztés és a tudományos kutatás mellett nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a hivatásról sem, amely a tanári továbbképzés terén vár a tihanyi intézetre. Középfokú iskoláink tanári kara az egyetemekről és más főiskolákról szép természettudományi műveltséggel felszerelve távozik. De azután jön az évek morzsoló hatása; az emberi természet örök gyöngéje: a felejtés végzi a maga pusztító munkáját; közben pedig a természettudományok rohamosan haladnak előre. Közülünk a legtöbben még a természettudományi oktatásnak azt a sivár emlékét hoztuk el az iskolából, hogy rendszereztuk a növényeket meg az állatokat és megtanultuk azok botanikai és zoológiai nevét, ami a legtöbbször lelketlen sematizálássá fajult. Hol van a modern biológiai oktatás ma a korábbi sematikus eljárástól, amely növényben és állatban egyaránt az életnek mélységes rejtélyeit és jelenségeit és törvényeit kutatja? Az emberi tudás egyetlen terén sincs tehát akkora szükség a tanár ismereteinek felfrissítésére és szakmájában való továbbképzésére, mint éppen a természettudományok terén. Es ezenfelül mily nagy szüksége van középfokú iskoláink nehéz viszonyok között küszködő tanári karának nyári üdülésre és hol találhatná meg ezt szebb és olcsóbb formák között, mint a kultusztárcának a magyar tenger partján létesülő internátusában, hol az üdülést és a művelődést felnőtt emberhez méltó módon összekötheti. Ha május hónaptól október végéig tanári karunkat turnusokban Tihanyba behívjuk, természettudományi szakos tanárainknak műveltségét hatalmas lépéssel visszük előre.

A tihanyi intézetnek ekként az a hivatása, hogy a természet szépségét és a természet hatalmát a nemzeti újjáépítés szolgálatába állítsa. A természet szépségének kihasználását szolgálja majd az intézet, midőn a balatoni kultuszt és a turisztikát előmozdítja. De

még becsesebb tényezője lehet nemzeti feltámadásunknak azzal, ha merít számunkra a természet hatalmából, a természet erőiből. Igenis akarjuk, hogy duzzadjon, feszüljön a magyar izom, de óriási naivítás lenne azt hinni, hogy pusztá izommal és ököllel fel lehet venni a versenyt az alkotásnak és a rombolásnak azon gépeivel és szerszámaival, amelyek lenyűgözve a természet energiáit, a tudás révén meghatványozzák a pusztá fizikai erőt.

Áldozatkészségének és erejének végső megfeszítésével itt áll ez a nemzet munkakészen. Ide is alkotó munka kezdetére jöttünk össze és kérjük a nagy Alkotót ott fenn a csillagok felett, akinek segítségével nélkül hiú minden emberi törekvés, áldja meg becsületes szándékunkat. Bár újabb-újabb balsorsot mért erre a sokat szenvedett nemzetre, nem lázadozunk kifürkészhetetlen végzései ellen, nem csüggedünk csapásai alatt, hanem hívó, töredelmes lélekkel kérjük, segítse meg az ő hatalmas kezével a mi munkánkat. Erős, eleven hittel hisszük, hogy amint atyáinkat sem hagyta el Mohács után, azonképpen segítségére jön most is egy szenvedő, de nemes népnek, amely hisz, küzd és dolgozik.

Külföldi egyetemeken tartott előadások.

I.

A berlini egyetem aulájában 1925. október 20-án. A német nyelvű előadás ezen fordítása megjelent a »Néptanítók Lapja« 1925. november 1-i számában és a »Budapesti Szemle« 1926. 1. füzetében.

1895 októberében – tehát éppen harminc évvel ezelőtt – egy ifjú magyar jelent meg a Friderica Wilhelmina Rektor Magnificus-a előtt, hogy tiszteletteljesen kérje az Alma Mater kebelébe való felvételét. Most, harminc esztendő után, ez a magyar ismét visszatért Berlinbe s ott ugyanazon a helyen áll, hol egykor az ősz tudós kezét nyújtotta neki. Termékeny ismeretekben meggazdagodva, hálátelt szívvel hagyta el annak idején a német birodalom fővárosát; ma pedig elhozta magával csodálatát a német kultúra kiterjedése és mélysége, a német nép nagysága előtt, annak a hatalmas népnek, amely talán még sohasem mutatkozott annyira nagynak, mint a Tilsit és Versailles után következett végzetes években. Három évtizeddel ezelőtt az ifjú csupán a maga személyes nagyrabecsülését és szeretetét hozta magával a német szellem és a német egyéniség iránt; ma, a férfi, felelősségteljes állásában egész Magyarország nevében tolmácsolhatja bensőséges ragaszkodás és a mélyen átértett hála érzelmeit a nemes szenvedő társnak, a nagy német nemzetnek.

Szerfölött megtisztelő meghívásnak engedve, kettős szándékkal jöttem Berlinbe: egyrészt azért, hogy azokat a szellemi kötelekeket, melyek a magyart és németet mindenkor egyesítették, ha lehet, még szorosabbra fűzzem, másrészt, hogy beszámoljak arról az emyedetlen munkáról, melyet Magyarországon az összeomlás után végeztünk, a hagyományokban gazdag magyar kultúra megmentésére.

Ha a békekötés óta a népek szellemi együttműködésének helyreállítására tagadhatatlanul sok jóakarattal tett kísérletek csupán nagyon

szerény és a felhasznált erőnek és időnek meg nem felelő eredményre vezettek, akkor ennek az oka főleg abban a körülményben rejlik, hogy hiányzott a német tudományos világnak, valamint az összehasonlíthatatlan német szervező művészetnek közreműködése. Németország nélkül az emberiség együttes kultúrájának képviselője el sem képzelhető és Németország közreműködése híján csak nehezen jöhetnek létre tudományos vállalkozások, melyek sokak erejének céltudatos összefogását követelik meg. Mi magyarok, nem akarjuk és nem tudjuk nélkülözni a hatalmas német műveltség segítségét és én épp azért jöttem a német birodalmi fővárosba, hogy egy maradandó kultúrintézmény, egy. Collegium Hungaricum felállításával szellemi együttműködésünknek organikus, azaz folytonos és eleven formát adjak.

Kulturális újjáépítésünkről szóló beszámolómban szeretném lehetőleg elkerülni, hogy a részletekre kitérjek és csak a főszeponctokra óhajtának szorítkozni, melyek minket lemondással teljes mentő és újjáépítő munkánkban vezettek és vezetnek. Kétségtől csak kevés nép van, melynél a múlt nagy eseményei a jelen gondolkodását és érzéseit oly mértékben befolyásolták, mint nálunk és a külföldi megfigyelő előtt épp ezért tűnik fel nálunk oly sok minden alig érthetőnek, sőt egyenesen rejtelmesnek. Ez okból fejtegetéseimben arra fogok törekedni, hogy megmutassam, mennyire meg van határozva a mi mai kultúrpolitikánk egy ezeréves történelem fő mozzanatai, főleg a másfél-százados török uralom súlyos következményei és az osztrák állammal való négy százados összeköttetésünk által. Ausztria alatt természetesen a régi Ausztriát értem, nevezetesen II. Rudolftól 1848-ig és – félreértések elkerülése végett – nyomatékosan hangsúlyozom, hogy mindaz, amit a régi Ausztria szláv szellemmel erősen átítatott államgépezetéről és a gyakran németellenesen beállított állammű vezetéséről kifejték, egyáltalában nem vonatkozik a mi németosztrák testvéreinkre, kiket mint hű bajtársakat a legutóbbi világháborúban is nagyrabecsültünk és szertettünk. Ugyanez vonatkozik a velünk ma és sok évtized óta barátságban élő török nemzetre is, mellyel a világháború alatt vállvetve küzdöttünk és amelynek nemzeti megújódását testvéri szimpátiával figyeljük. Szükségtelen külön megjegyezmem, hogy előadásom folyamán, az alkalmat megragadva, rá fogok arra mutatni, mennyire szem előtt tartottuk kultúrpolitikánkban a nagy német mintaképeket, nemzeti sajátosságunk teljes megőrzése mellett.

Mindjárt a kultúra központosításának, illetőleg decentralizálásának döntő kérdésében újabban a sok század folyamán történelmileg és

szervesen kifejlődött német módszert követjük. Állami és szellemi életüknek decentralizációja miatt gyakran összehasonlították a németeket és a görögöket. A Fekete-tenger partjaitól kezdve, végig az ión partokon és az Égei-tenger szigetein, végig a tulajdonképpeni Görögországon, egészen Szicíliaig és Alsó-Olaszországig, a kis görög államok hosszú és virágzó sora állott fönn, melyek között sok kiváló, részben összehasonlíthatatlan kultúrközpont volt. Egyenesen megvesztegető és a megfigyelőt bámullattal tölti el, mennyire hasonlítanak ezek a csodálatos görög viszonyok a német egyházi, világi és választófejedelemségeknek, valamint a német birodalmi és Hanza-városoknak rendszeréhez, nemcsak külsőleg, hanem lényegükben is. Ha azonban Itália politikai és szellemi kultúráját szemléljük történelmének három eseménydús századában, a Trecento, Quattrocento és Cinquecento folyamán, akkor talán még mélyebb és ékesszólóbb hasonlatosság lep meg bennünket. Az egymást felváltó Anjou- és Aragon-házak Nápolya, a renaissance-pápák Kómája, a Montefeltrék Urbinója, aMalatesták Eiminije, a Mediciek Florence, a Viscontik és Sfürzák Milánója, a Farnesek Pármája, az Esték Ferrarája, a Gonzagák Mantuája, valamint a városállamok: Pisa, Genua és Velence mind összehasonlíthatók a nagy-német fejedelmi mecénás-családokkal, Thüningi Herman tartománygróftól Karl August weimari hercegig és tovább, illetőleg Nürnberg, Augsburg, Frankfurt, Köln, Hamburg, Bréma stb. városaival. Véleményem szerint azonban ezek a megegyezések – mint már hangsúlyoztam – nem esetleges, véletlen hasonlatosságok, sőt előttem úgy tűnik fel, hogy a világtörténelem legkiválóbb, klasszikus kultúrnépei – történelmi-periodikus, fejlődéstörténelmi értelemben értve - a decentralizációban juttatják kifejezésre a lényegüknek leginkább megfelelő szervezési formát. Ezzel a benső ösztönnel szemben áll a régi Róma és a modern Franciaország tudatos hajlama a merev, hézagmentes szervezésre, mely az egységre és az egyéniség legyőzésére törekszik. Augustus császár utódjai, XI. Lajos, Richelieu bíboros, XIV. Lajos és a két Bonaparte a fő képviselői ennek a római-gall rendszernek.

Milyenek voltak a viszonyok ebben a tekintetben Magyarországon? Magyarországi királyai a legutolsó négy század alatt az országon kívül tartották udvarukat és ilyenformán hiányzott az udvar és a főváros, mely a szellemi és társadalmi kristályosodás megtermékenyítő és összefoglaló középpontja lehetett volna. A régi Ausztria centralisztikus (bürokráciája szívós következetességgel követte célját, hogy Bécsset

birodalmi fővárossá, tehát Magyarország fővárosává is tegye; a magyar nemzet önérzete és önállóságérzete mellett azonban természetes, hogy az ellen teljes erejéből védekezett. Ily körülmények között, a kultúra felülről irányított ápolásának teljes hiányában, Magyarország három történelmi egyházának, a katolikus, református és evangélikus egyháznak kellett a nemzeti iskolák megszervezését, mint a nemzeti műveltség alapját, önállóan és öntevékenyen a kezébe vennie. Ez a három egyház alapította meg Magyarországon a nép-, közép- és főiskolákat, azokat saját erejéből tartotta fenn évszázadokon át és fejlesztette tovább. Így támadtak Nagyszombaton, Pozsonyban, Sopronban, Pécsen, Pápán, Egerben, Sárospatakon, Eperjesen, Debrecenben, Nagyenyeden felekezeti alapon, de a nemzeti kultúra szolgálatában működő kultúrközpontok. Mikor azután az 1867. évben I. Ferenc József és Deák Ferenc létrehozták a kiegyezést és Magyarországnak ismét megadatott annak lehetősége, hogy belügyeit szabadon irányítsa, mindenekelőtt a budapesti egyetemet, Pázmány Péter bíbornoknak, a XVII. század legnagyobb magyar egyházfejelmének államosított alapítását, építette át és fejlesztette ki nagystílusú módon és modern szellemben, jelentős anyagi eszközök felhasználásával. Sőt még tovább is ment és pedig nemcsak a nagyvonalúságban, hanem a nagylelkűségben is: Erdély számára Kolozsvárt, Horvátországnak Zágráiban saját, új egyetemet emelt. A tulajdonképpeni Magyarországnak tehát, as úgynevezett mellékországok nélkül, csupán egy egyeteme volt, mely mellett a régi felekezeti főiskolák, az úgynevezett akadémiák és líceumok, nem tudtak többé virágozni és lassan-lassan el kellett sorvadniuk. Közben gyors ütemben fejlődött ki a főváros, Budapest, melyben lassanként összpontosult Magyarország teljes politikai, gazdasági és társadalmi élete és úgyszólván egyik napról a másikra milliós várossá növekedett, – sajnos, nagyrészt a tradíciókban gazdag, tiszteletreméltó vidéki városok kárára. Immár az országnak csaknem teljes szellemi élete a fővárosban lüktetett és ezt egészen a világháborút közvetlenül megelőző időig rendkívül örömdetesnek tartották. Csúpan századunk tízes éveinek elején kezdett bennünk annak belátása derengeni, hogy rossz úton indultunk el és rendkívül ártalmas irányt követünk. Ezt a tévedést helyesen felismerve, 1912-ben két új egyetemnek, a pozsonyinak és a debreceninek felállítását határoztuk el és a világháború alatt a képzelhető legsúlyosabb viszonyok között mindkettőt félig-meddig berendeztük és rendeltetésének átadtuk. A szörnyű trianoni béke elragadta tőlünk Pozsony és Kolozsvár egyetemi váró-

sait s így a tragikus összeomlás után itt állottunk a két vagyon- és hajléktalan egyetemmel, valamint a még be nem fejezett debreceni egyetemmel. Ismét fel kellett vetnünk és megválaszolnunk a-it a döntő fontosságú kérdést, vajjon megelégszünk-e a budapesti egyetemmel, leépítvén a vidéki egyetemeket, vagy pedig heroikus erőfeszítéssel megakadályozzuk, hogy a magyar állam katonai lefegyverzését a magyar faj kulturális leszerelése kövesse.

A kultúra területén való versenyben az egyetemet dreadnoughthoz hasonlíthatjuk és ily nagy egységeket nem akartunk és nem is volt szabad elveszteni. Amaz elhatározásunknál azonban, hogy mindhárom vidéki egyetemet fönntartjuk, a legfontosabb tényező az a szándék volt, hogy véglegesen szakítsunk a kulturális centralizáció rendszerével és a decentralizáció útján haladjunk bátran és szilárdan tovább. A régi pozsonyi egyetemet Pécssett, az egykori kolozsvári egyetemet Szegeden helyeztük el, úgyhogy ma csonka Magyarországon – a debreceni és budapesti egyetemeket beszámítva – négy egyetemmel rendelkezünk. Magas törvényszékek és állami hivatalok, középiskolák és kórházak önként bocsátották rendelkezésre épületeiket, vidéki városok nagy anyagi áldozatokat hoztak, számos adomány érkezett magánemberektől, hogy a menekült egyetemek számára bár szerény, de új hajlékot teremthessünk. Politikai pályám legszebb emlékeinek egyike azonban az a megindító jelenet, amikor egy egyszerű fölművesképviselő, a magyar Alföld istenadta fia, lépett előm és a kisgazdák nevében tiltakozott azon híresztelés ellen, mintha soraik között csak egy is vonakodnék adójával és hazafiúi áldozatkészséggel hozzájárulni a menekült egyetemek megmentéséhez és fönntartásához. Ez az eset jelképesen mutatja, hol rejtőznek Magyarország erejének gyökerei, hol csobog az a csodaforrás, melyből nemzeti életünk folyton ifjúságot és egészséget merít. Három vidéki város: Debrecen, Pécs és Szeged ily módon egyetemi várossá lett, számunkra pedig nagy elégtétel, tiszta öröm látnunk, mennyire együttműködnek mindhárom helyen egyetem és város, hogy egész országrészek számára új kultúrcentrumokat teremtsenek. A számok félre nem érthető világossággal bizonyítják egyébként, hogy mennyire élet- és fejlődésképesek ezek az egyetemek: a múlt iskolaévben a budapesti egyetem 5808 hallgatója mellett a debreceni egyetemre 894, a pécsire 1200 és a szegedire 1090 hallgató iratkozott be. A jelen tehát teljes mértékben kielégítő, annál is inkább, mivel szép és gyümölcsöző jövőt ígér.

Az éppen kifejtett kérdést, vajjon egy nép kultúrája legcélszerűb-

ben a központosítás vagy pedig a decentralizáció elvén szervezhető-e meg, fontosságban és bonyolultságban még felülmúlja egy másik, nevezetesen az a súlyos kérdés, hogy valódi, hamisítatlan parlamentarizmus és folytonos, célratörékvő kultúrpolitika összegyeztethető politikai fogalmak-e? A pártok váltakozó gazdálkodása az államgépezet vezetésében egyenesen a parlamentáris rendszer lényegéhez tartozik, amelyből szükségszerűleg következik, hogy a mindenkori többségből alakított minisztériumok egymást a kormányzásban időről-időre felváltják. Az angol parlamentarizmus klasszikus idejében Tory-k és Wight-ok bizonyos törvényszerűséggel váltakoztak s ez oly jelenség, mely magában véve szükségszerűleg nem jár okvetlenül káros következményekkel. Az ily váltakozás nagyjában megfelel az emberi természetnek, mely túlságosan gyorsan és könnyen ráun arra, ami fennáll és folyton hajlandó föltételezni, hogy a viszonyok javulása csupán az uralkodó rendszer és a vezető egyéniségek fölváltása útján érhető el.

A 18. és 19. század Nagybritanniájában, amely a kontinentális parlamentarizmusnak mintaképpül szolgált, a vezető államgépezetben való gyakori változás káros hatása alig mutatkozott, minthogy az angol államhatalom messzemenő önkorlátozása mellett főképpen a külpolitika kérdéseit és gazdasági problémákat, mint adóügy és vámpolitika, kellett eldönteni, tehát csupán oly területről volt szó, amelyeken a helyzetek és viszonylatok gyorsan változnak. Nyilvánvaló az is, hogy a parlamentáris rendszernek rendkívüli érzékenysége tökéletesen megfelel e politikai pártok nagy mozgékonyságának. A belső kormányzást azonban, a szónak kontinentális, tehát legkiterjedtebb értelmében, a múltban és részben ma is önkormányzati testületeknek, egyesületeknek, sőt magánszemélyeknek engedték át Angliában, úgyhogy a pártok és minisztériumok változása arra alig volt valaha is hatással. Hátra marad még bevárnunk, mennyire fog bevélni a parlamentarizmus az ő szülőhazájában az állami hatáskörnek belpolitikai téren való további kiterjesztése és az üzemeknek fokozódó államosítása mellett.

A kül- és gazdaságpolitika agilitásával és rugalmasságával szemben, a kultúrpolitika a pillanatnyi változásoktól való bizonyos függetlenséget kíván meg. Ezt hosszúlejáratú váltóhoz hasonlítjuk és lényege főleg azért van meghatározva, hogy mindig a jövő generáció számára dolgozik. Főiskolai kiképzést tartva szem előtt, az iskola látogatás tartama 16-17 évre terjed; amellet figyelmebe veendő, hogy e hosszú tanulmánynak, az egymásra következő iskolafajok minden különbözősége mellett is, tervszerűen fölépített, belsőleg össze-

függő egészet kell alkotnia. Nyilvánvaló dolog, hogy ily körülmények között az iskolafajok és tantervek gyakori megváltoztatásának súlyos zavarokkal és akadályokkal kell járnia. Egy szaknak pl. a humaniórák oktatásának korlátozására a tanárok illető csoportjában bénító bizonytalanságot és súlyos hivatási gondokat kelt.

A kultúrpolitika hosszú tartamát az a körülmény is szükségessé teszi, hogy valamely iskolafaj reformját a tanárképzés megfelelő átforgalmazásával kell elkészíteni, mert egyébként az a veszély fenyeget, hogy a reform a tanterv papirosáról nem vihető át az életbe, mivel a megvalósításához szükséges tanerők nem állnak rendelkezésre. Egyszóval az iskolának, hogy virágozhassék, állandóságra és nyugalomra van szüksége. Míg ezt hangsúlyozom, természetesen tökéletesen távol állok attól, hogy a pedagógiai konzervativizmus vagy éppen quietizmus érdekében emeljek szót. A reformok szükségesek és kikerülhetetlenek, azonban csupán a jól átgondolt és hosszú időn át kipróbált reformok, melyeket nem kell rövidesen bevezetésük után ismét megváltoztatni.

Noha Magyarországon a háború előtt elvileg a parlamentáris rendszer uralkodott, azonban Ő felsége, néhai Ferenc József királyunk konzervativizmusa az államügyek vezetésében nagy állandóságot biztosított. Jellegzetes módon a 67-es kiegyezéstől az összeomlásig terjedő ötven évnek több mint felére két magyar kultuszminiszternek, nevezetesen Trefortnak és Wlassicsnak tevékenysége esik. Ma Magyarországon teljes és valódi parlamentarizmus uralkodik és nekünk kötelességünk, hogy kultúrpolitikánk számára is gyümölcsozttessük azt a nagy előnyt, melyet a parlamentarizmus nyújt, nevezetesen a folytonos, benső kontaktust a közvéleménnyel, a melegen lüktető, reális élettel; e mellett azonban rajt kell lennünk, hogy az iskolát a pártpolitika betöréseitől és az átmeneti hangulatok, jelszavak túlságos rázkódtatásaitól megóvjuk. Mily eszközök állnak rendelkezésünkre, hogy a jelzett veszélyeket kikerüljük és a kitűzött célt elérjük?

Elsősorban és mindenekelőtt törekvésünk arra irányul, hogy kultúrpolitikánkban általános nemzeti álláspontot foglaljunk el; apolitikus hivatalvezetésre törekszünk, azaz igyekszünk a kultuszértéket a politikától mentesíteni. Hogy mily zavarbaejtő következményekkel jár ennek az eljárásnak az ellenkezője, azt épp saját példánk mutatja, Magyarország belpolitikája egy magát liberálisnak nevező, valójában azonban szabad-konzervatív irányt követett, melynek főképviselői a két Tisza: apa és fiú, voltak. Az összeomlás azután a radikalizmust hozta magával, majd nemsokára rá a szocializmust, mely csakhamar a

kommunizmusba csapott át, amire a legbelsejében felkavart nemzet ellenforradalmi rendszerrel felelt. Mindegyik régimének természetesen megvolt a maga kultuszminisztere, aki a tanszemélyzettől saját ideológiájának képviselőjét, saját világnézetének hirdetését követelte meg, ami éppen tanszemélyzetünk jellemesebb részére volt a legelviselhetlenebb. Azon három és fél év óta, mióta én a kultusztárcát átvettem, főtörekvésem az volt, hogy a közoktatásügyi minisztérium házából mindennemű pártpolitikát kizárjak és hogy a tanítótestületnek visszaadjam belső nyugalalmát és hivatásában való biztonságát.

Az, hogy a kultuszminisztériumot annak mindenkori vezetője mint apolitikus tárcát kormányozza, főleg az illető miniszternek temperamentumától, impulzivitásától, egyszóval egyéniségétől függ. Ez azonban csak esetleges és épp ezért a személyes garanciák mellett objektív, organizatórikus garanciákat is kell keresni, lehetőleg elkerülendő annak veszélyét, hogy a kultúrpolitika a pártok váltakozása közben ide-oda cibáltassék. Ha már kölcsönvettük Angliától a parlamentáris rendszert, úgy azt a maga egészében, mint organikus egységet kell átvennünk. Nem szabad tehát *alkotmány jogi* részénél megállanunk, hanem a *közigazgatási jog* területén is magunkévá kell tennünk és be kell vezetnünk az autonómiák, önkormányzatok azon módszerét, melyet az Önök *Gneistje* oly mesterien vázolt. Az angol parlamentarizmusnak a napóleoni centralizmussal és bürokratizmussal való összeolvasztása rendkívül aggályos. Ellenben a régi magyar jogöntudatnak nagyon megfelel, ha autonómiákat állítunk a központi hatóságok túlságos hatalmának ellensúlyozásául. A legutóbbi négy század folyamán a magyar nemzetnek állandóan résen kellett lennie az egységes birodalom megvalósításának törekvéseivel szemben s minthogy a központi hatóságok Ausztria részéről túlságosan ki voltak téve nyomásnak és csak kevéssé bizonyultak ellenállóképeseknek, a nemzet arra törekedett, hogy az autonóm testületek, főleg a törvényhatóságok, a vármegyék megerősítésével ezen központi hatóságok hatáskörét lehetőleg korlátozza. Az említett elméleti mérlegelésektől és az ily nemzet tradícióktól vezetve, főleg a magasabb kultúra terén újabb autonómiákat teremtetünk és a már fennállókat újabb biztosítékokkal vettük körül.

A nyugatnak legtöbb nagy tudományos akadémiaja a tudósoknak az állam által alapított, kiváltságos és szubvencionált testülete, a nemzeti nyelv és a tudományok ápolására; ezzel szemben a Magyar Tudományos Akadémia keletkezésében és lényegében társadalmi alapítás, mely létét egyedül a nemzeti áldozatkészségnek köszönheti.

Mindaddig, míg Ausztriával a közösség főnállott, a magyar műveltség e főszerve és középpontja teljes függetlenségének biztosítása érdekében, elvileg visszautasított mindennemű állandó állami segélyt. Az összeomlást követő infláció ideje alatt az Akadémia vagyona, mely állami járadékokban és záloglevelekben volt elhelyezve, tökéletesen elértéktelenedett, úgyhogy az működését korlátozni és kiadványait beszüntetni volt kénytelen. Ekkor sietett segítségére az állam: átvette az Akadémia személyzetét és állandó évi szubvenციót engedélyezett számára, úgy azonban, hogy törvényileg biztosította az Akadémia teljes függetlenségét a kormánnyal szemben és a politikai hatalmi túlkapasok megakadályozására vitás kérdések esetén a legfelsőbb közigazgatási bíróságot jelölte ki illetékesnek.

Más téren is ugyanezt az utat követtük az autonóm kultúrtevékenység biztosítására. A nagy nyilvános gyűjteményeket egyetlen testületben egyesítettük, mely messzemenő önkormányzati joggal van felruházva. (Nagy, országos múzeumainknak, archívumainknak és könyvtárainknak ezen egyetlen jogi személyben egyesített összességét a »nyilvános gyűjtemények egyetemé«-nek neveztük el.) Kettős célt tartottunk ennél szem előtt. Egyrészt eleve ki akartuk zárni annak lehetőségét, hogy a pártpolitika betolakodjék a magasabb kultúra régióiba, másrészt azonban újra fel akartuk éleszteni és meg akartuk erősíteni a tudományos szellemet ezekben az intézményekben. Nagy nemzetek megtehetik s meg is teszik, hogy specializálnak ezen a téren, külön kutatóintézeteket emelve az egyetemek és múzeumok mellett. A kis nemzeteknek gazdálkodniuk kell erőikkel és nyilvános gyűjteményeiktől meg kell kívánniok, hogy bizonyos mértékben a kutatóintézetek feladatait is magukra vállalják. Az egyetemek és a tudományos akadémiák fejlődése arra tanít bennünket, hogy a magas kultúra igazgatásának klasszikus formája nem a bürokrácia, hanem az autonómia, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy erős egyéniségek az adott korlátokon belül is megtermékenyítő befolyást ne gyakoroljanak. Az újjáteremtett szervezet így is számos technikai előnyt hozott magával. Az egyes gyűjteményeknek csupán csekélyszámú személyzete volt, mi tehát egyesítettük őket egy 90 tudományos tisztviselelőből álló egyetlen státusban, miáltal biztosítottuk számukra a rendszeres előléptetést. Az általános létszámcsökkentés ellenére fenntartottuk ezt az aránylag magas létszámot, mint-hogy ez állásokkal egyttal azt a célt is követtük, hogy fiatal szak-kutatóink egész sorának anyagilag megfelelő existenciát nyújtsunk.

Kis nemzetnél aránylag keveset bízhatunk csak az egyéni iniciatívára és a társadalmi erőkre; az új tudományos nemzedéket tervszerűleg és organizatórikus úton kell biztosítanunk. Ezért az egyetemek tudományos utánpótlásának kiválasztását a nyilvános gyűjteményeknek engedjük át, melyeknek kandidáló szenátusa felerészben az illető gyűjtemények igazgatóiból, másik fele azonban a megfelelő szakok egyetemi tanáraiból áll. Ennél a nemzeti reformnál abból az elvből indultunk ki, hogy a főiskolai tanárok számára lehetővé kell tenni, hogy legkiválóbb tanítványaikat, szemináriumuk vagy laboratóriumuk legtündöklőbb tehetségeit, kiknek lelkében a kutatóöszön szent tüze lángol, tudományosan ösztönző állásokban helyezhessék el. Az új nemzedék fölnevelésének ezt a módját csupán három év óta követjük, de már e rövid idő alatt is sikerült egyetemeink abszolvál[ai közül kiválasztanunk a legjobb tehetségeket, olyannyira, hogy nagy gyűjteményeinket fiatalosan friss, munkás szellem tölti el. S ha hiányoznak is az anyagi eszközök ahhoz, hogy gyűjteményeink számára újabb, kiadó vásárlásokat, jelentékenyebb beszerzéseket tehesünk, bőséges kárpótlást találunk a személyzetnek a tudományért és kutatásért való meleg és tiszta lelkesedésében. A vezető állásokra való kandidálás is a »Nyilvános Gyűjteményegyetem« szenátusának joga és az ily módon, nevezetesen a jövőendő kollégák által tett választás éppannyira bevált, mint a tanároknak az egyetemekre való általános szokásos meghívása. Ez új, a nagy nyilvános gyűjteményekből alakított önkormányzati testület mellett még két másik, ősrégi autonómia áll fenn: egyetemeink és egyházaink autonómiája. A magyar egyetemek német mintára vannak berendezve, mindegyiknek a tanárok közül választott rektor áll az élén. Nagy, történelmi egyházaink a legfőbb iskola-fenntartók, mégpedig oly mértékben, hogy a 17.415 népiskolai osztályból 6221 katolikus, 2422 református és 727 evangélikus. A század fordulójakor nálunk is felmerültek világiasító és államosító törekvések és ennek az irányzatnak eredménye az a 4197 állami és 3033 községi iskolaosztály, melyekkel Magyarországon rendelkezünk. Ennek az irányzatnak képviselői a pedagógusok és bürokrataik egy szűkebb köréből toborzódtak, azonban a nálunk döntő jelentőségű falusi lakosság, valamint az intelligencia többségének beleegyezését nem voltak képesek megnyerni. Ez esetben nem annyira elméleti vagy elvi mérlegelések, hanem egész specifikusan magyar motívumok határozták meg az egyházakra kedvező általános irányzatot. A régi Ausztria centralisztikus nyomásával szemben a felekezeti iskolák

képviselték és védtek meg az anyanyelven való nemzeti oktatás eszméjét, ezért azok nagy hazafias tradíciók viselői. Az egyházak vagyona és a hívők áldozatkészsége jelentékenyen tehermentesítik az államot, illetőleg a községeket, amennyiben az iskolák fenntartási költségeinek jelentékeny részét azok viselik. Az államot e felől semmiféle veszély nem fenyegeti, mert a magyar egyházak mértékadó személyiségei másfél század óta annyira békés érzelmekkel vannak kölcsönösen egymás iránt, hogy iskolarendszerünk felekezeti tagozódása nemhogy felekezeti vitáknak, hanem meg felekezeti egyoldalúságnak sem válhatik okozójává.

Az önkormányzat és a decentralizáció eszméjét tovább követve, épp most szándékozunk négy kultúrtartományra osztani fel a közoktatás igazgatását, mégpedig egy-egy, a kultuszminiszter javaslatára a kormányzó által kinevezett elnök vezetése alatt, négy egyetemi városunkban lévő székhellyel, az illető egyetemek filozófiai fakultásának és az illető kultúrtartomány középiskolai igazgatóinak bevonásával. Erre a testületre szándékozunk átruházni tanárok kinevezésénél és a tanügyi igazgatásban való kinevezések esetén a kijelölés jogát s más messzemenő hatáskört is bízunk majd rájuk a polgári és népiskolák terén. Ily módon oly teendőket hártunk át rá, melyek csaknem agyonnyomják a központot ezerféle terhükkel és megakadályozzák a minisztert és főhivatalnokait abban, hogy munkaerejüket a maga teljes egészében a nagy pedagógiai és szervezeti kérdéseknek szenteljék.

Ha az önkormányzat elvét a magyar kultúrpolitikában a fentebb vázolt módon igyekszünk is megvalósítani, mindamellet szilárdan azon az állásponton vagyunk, hogy a kezdeményezés csorbítatlanul a miniszter joga s nem engedhető meg, hogy alkotmányjogilag felelőtlen elemek keresztezzék vagy hatástalanná tegyék az ő kultúrpolitikájának nagy vonalait. Montesquieu találóan és mélyértelműen mondja a hatalmak megoszlásáról szóló klasszikus tanában, hogy a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomnak egymással egyensúlyban kell lennie. Ugyanez áll a tanügyi igazgatásra, egyrészt a miniszter vezető és felülvizsgáló joga, másrészt az önkormányzati testületek illetékessége tekintetében. A miniszternek mindenesetre gyakran elég kényelmetlen a különböző testületekkel és azoknak sokszor túlságosan egyoldalú szakemberével való vesződés. Tetterős miniszter céltudatos akarata azonban, ha azt a közvélemény rokonszenve támogatja, okvetlenül érvényt fog magának szerezni; ily módon azonban lehetetlenné válik, hogy minden az uralkodó pártkoalícióban

beállott változásnál és az ezáltal okozott miniszterváltozás esetén hirtelen és közvetlen változás álljon be a kultúrpolitika alapelveiben, hogy az utód szétrombolja elődjének művét és ily módon megrázódtassa, összezilálja az egész közoktatást.

A kultúrpolitikának legkölségesebb része kétségtelenül a művészetek ápolása: ami valóban súlyos feladat pénzügyi nehézségekkel küzdő állam és háború meg forradalmak következtében elszegényedett társadalom számára. Szerencsére sikerült biztosítani a magyar nemzeti művészet főszozpainak: a Nemzeti Színháznak, a M. Kir. Operaháznak, a Zeneakadémiának és a Képzőművészeti Főiskolának fenntartását. E mellett arra is törekedtünk, hogy nagyobb középítkezések kivitelénél ne hanyagoljuk el a művészi díszítést, hogy ily módon szobrászoknak és festőknek a művészeti tevékenységre alkalmat nyújtsunk. Szépművészeti Múzeumunkat vásárlásaiban állandóan a belföldi művészet érdekei vezetik, de arra is gondot viselünk, hogy ezeknél a vásárlásoknál, valamint a Képzőművészeti Főiskola tanári székeinek betöltésénél ne valamelyik egyoldalú művészi felfogás vezessen, hanem, hogy eleget tegyünk minden élet- és fejlődés-képes irányzatnak..

További fontos, szinte sorsdöntő kérdése a magyar kultúrpolitikának az a mérlegelés, hogy ápoljuk, vagy éppen szaporítsuk és erősítsük-e összeköttetéseinket a nagy nyugati kultúrákkal, vagy pedig egyre jobban elzárkozunk-e a külföldi befolyások elől. Kevésbbé nagy és gazdag nemzetek a kulturális önállóságot csak nehezen küzdhetik ki és még nehezebben tarthatják fenn. Meg kell hogy őrizzék nemzeti sajátosságukat, másrészt pedig el kell kerülniök a szellemi izoláltságot. Midőn Szent István az első évezred fordulójakor magára vállalta a magyar állam és a magyar egyház megalapításának végzetterhes feladatát, különböző lehetőségek előtt állt. A pogányság fenn tartásával megőrizhette volna a magyarság ázsiai jellegét és az új államra ennek bélyegét nyomhatta volna rá; csatlakozhatott volna Kelet-Róma keresztény egyházához, ami Kelet-Európának ortodox államrendszerébe illesztett volna bennünket; végül népét a nyugat-római egyházhoz vezethette, mely akkor a nyugati műveltség legmagasabb és legáltalánosabb képviselője volt. Szent István az utóbbi utat választotta és így mindjárt a magyar állam megalakításakor a nyugati orientációnak kötötte le magát és népét. Ő maga és az Árpád-házból való utódjai telepítették meg Magyarországon a középkor nagy szerzetesrendjeit: a benedekrendieket, a premonstreieket, a cisz-

tercitákat, a ferencrendieket és a dominikánusokat, amelyek az akkori európai műveltség és tudomány hordozói voltak. Az Árpád-dinasztia kihaltával az Anjouk nemzetsége, a francia királyi ház egyik mellékgága Nápolyból a Trecento francia-norman-déltáliai kultúráját hozta «1 hozzánk Magyarországra. Az ebből a házból való I. Lajos király Pécszet egyetemet alapított, aminél valószínűleg a nápolyi egyetem lebegett mintaként szeme előtt. Ezek a korai kötelékek, amelyek bennünket az olasz kultúrával egybekapcsoltak, a Hunyadiak nemzeti dinasztijának uralma alatt aztán még megerősödtek. Korvin Mátyás, aki nápolyi királynak, aragóniai Ferrantenak egyik leányát vette nőül, a korai renaissance művészeinek egyik legelső transalpiniai pártfogója és gyámolítója volt. A német egyetemekről hozták haza a XVI. században a magyar diákok a protestantizmust; egy évszázaddal később Pázmány bíbornok az ellenreformáció zászlaját bontotta ki, de Erdély fejedelmei az északi protestáns hatalmakkal kerestek püöitkai és kulturális kapcsolatokat. Mária Terézia uralma alatt a magyar nemességet a rokokó szelleme hódította meg, a XVIII. század második felében pedig a francia felvilágosodás elevenítette meg irodalmunkat. A francia forradalom véres túlzásaitól visszarettenve, a magyar nemzet kultúrosztöne a német idealizmus felé fordult. A német klasszicizmus és a német romantika hatalmas befolyást gyakorolt s mély és termékeny serkentéseket nyújtott.

A magyar szellemtörténelemnek ez a futólagos vázlatja is azt bizonyítja, mily buzgón törekedett a magyar nemzet ezeréves történelmének folyamán arra, hogy Európa nagy szellemi áramlatait átvegye és bensőségesen földolgozza. A tőlünk délkeletre fekvő keleti ortodox államok az európai történelemnek ezeket a korszakait nem élték át; Magyarország délkeleti határai egyben az európai kultúrának is határai voltak. Csak a legutóbbi négy évszázadban léptek föl náluk súlyos zavarok. A régi Ausztria polgári és katonai bürokráciája politikai alkímiát akart üzni s szinte ijesztő következetességgel arra törekedett, hogy a magyar nemzetet a régi Ausztria összbirodalmába beolvassza. E megsemmisítő törekvés ellen a magyar nemzet öfenntartási ösztöne egyenesen fiziológiailag reagált: az előbb oly könnyen megközelíthető magyarság elzárkózott és benső életet élt. A világháborút követő összeomlás, az 1526. évi mohácsi vész mellett Magyarország legnagyobb katasztrófája, meghozta nekünk az állami függetlenséget, mely mindenestre inkább csak elméletben van meg, mint a valóságban, mert hiszen erősen fölfegyverzett szom-

szédaink között mi teljesen leszerelteti állunk itt. Kulturális téren azonban tényleg függetlenek vagyunk s ezt a függetlenséget teljesen ki is akarjuk használni, hogy még bensőségebben bekapcsolódjunk a nyugati kultúrába.

E nyugatnak irányuló kultúrprogramm megvalósításának egyik legfontosabb momentuma a berlini magyar kollégium létesítése, amely mintegy kulturális hídfőül tekintendő. Ennek az intézménynek különösen két célt kell szolgálnia: először is legyen internátusa a mi kezdő germanistáinknak, a német nyelv és irodalom jövőendő közép- és felsőiskolai tanárainak, akik ezentúl a német egyetemeken fogják akadémiai tanulmányaikat végezni; másodsor pedig szolgáljon ott-honul ama fiatal magyar kutatók és tudósok részére, akiket a német tudományos intézetek szívélyesen befogadtak. Rómában és Bécsben is létesítettünk a tudományos kutatás részére intézeteket s különös megtiszteltetésünkre és örömünkre szolgál, hogy németbirodalmi történettudósok is állandóan látogatják a mi bécsi Történelmi Intézetünket, ahol részükre három helyiség van berendezve. Ezenkívül, amiként mélyen t. barátommal, Schmidt-Ott öexcellenciájával megállapodtunk, a mi balatoni élettani állomásunkban is szabad elhelyezést és étkezést biztosítunk a német természetkutatóknak.

Komoly és eredményes külföldi tanulmányoknak természetesen elengedhetetlen előfeltétele az illető modern nyelv ismerete. Kis népek felső- és középkoláinak legnagyobb nehézsége, hogy a modern nyelvek közül eggyel többel kell megterhelve lenniök, mint a nagy nyugati népek megfelelő iskolái. Ha a német, angol, olasz, spanyol vagy francia elsajátította a maga anyanyelvét, egyben már egy világnyelvet is tud. Mi magyarok ellenben a mi szép nyelvünkkel teljesen egyedül állunk. Ezenfelül a magyar turáni nyelv, mely alkatában és szókincsében igen lényegesen eltű az indogermán nyelvektől. A görög, latin, német nyelvten oktatásánál nem tudunk analóg alakokat és szóköteket szembehelyezni, miért is a magyar gyermeknek aránytalanul nagyobb nehézséget okoz valamely nyugati nyelv elsajátítása, mint pl. a németnek.

Ezt és sok egyéb körülményt is figyelembe kellett vennünk, amidőn tavaly a mi középkolai oktatásügyünket gyökeres reformnak vetettük alá. E reform lényege abban áll, hogy porosz mintára a humanisztikus gimnázium és a modern reálskola közé mint harmadik iskolafajt – sajnos, elég későn – a reálgimnáziumot iktattuk. A reálgimnázium nem középfaj, kompromisszum akar lenni a

gimnázium és reáliskola közt, hanem önálló, külön iskolának tekintendő saját, mégpedig modern műveltségideállal. A reálgimnáziumi oktatás középpontjában két modern nyelv áll, melyek egyike állandóan a német; a latint természetesen fenntartottuk. A vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, mely még a Léon Bérard-féle francia középiskolai tanterv hatályon kívül helyezése előtt folyt le, olyan hangok is hallatszottak, melyek azt követelték, hogy térjünk át a francia rendszerre, az ő közös alépítményével s a felsőbb osztályokban a furkációkkal. A magyar törvényhozó testület túlnyomó többsége azonban a mellett döntött, hogy az iskolafajok megállapításánál a német rendszer tartassék fenn. E parlamenti határozat meghozatalánál főleg két szempont volt irányadó. Ha a négy alsó osztályt egységessé teszik s ezen a módon közös alépítményt teremtenek, ebből vagy az következik, hogy a gyermekek egyik része – későbbi hivatása szempontjából – sok haszontalant, de legalább is felhasználhatatlant tanul, vagy pedig az, hogy a középiskola alsó tagozata a felsőbb népiskola, vagy amint minálunk nevezik: a polgári iskola bizonyos fajává fejlődik. A Bérard-féle tanterv négy évi latin és két évi görög nyelvet ír elő, valamennyi, tehát ama tanulók részére is, akik a felső osztályokban olyan furkációt szándékoznak választani, mely nálunk a felső reáliskolának felel meg (görög és latin nyelv nélkül). A Bérard-féle tanterv értelmében tehát a gyermekeknek egy holt nyelv grammatikájával kellene vesződniök, a nélkül, hogy előtanulmányaik gyümölcseit is learatnák, a nélkül, hogy a klasszikus autorok olvasásában gyönyörködhetnének. Ez a rendszer tehát nem bizonyult fenntarthatónak. Ha ellenben a közös alépítményt semlegesíténök, akkor minden lényegest a felső osztályokban kellene összehalmozunk, aminek viszont elviselhetetlen túrterhelés lenne a folyománya. Így tehát minden körülmények között előnyben részesítendő az iskolafajok elkülönítésének rendszere, amelynél az iskola megtartja egyseges jellegét, mindenik fajnak sajátossága teljesen kidomborítható s a megfelelő tananyag az egyes osztályok közt egyenletesen felosztható. E reformunk értelmében a mai Magyarországon meglevő 114 középiskolából továbbra is megmaradt 26 humanisztikus gimnázium és 17 reáliskola, míg 71 reálgimnáziummá alakult át. Megállapíthatom, hogy az újfajta reálgimnáziumok csakhamar megnyerték a szülők kegyét és bizalmát. Alapgondolatunk követelésével most majd egy lépéssel továbbhaladunk s azzal a tervvel foglalkozunk, hogy a leányoktatás terén is a leánygimnázium mellé egy latinmentes iskola-

fajt vezessünk be, amelyet leánylíceumnak fogunk nevezni s hol az oktatás középpontjában két modern nyelv és irodalom fog állni. Megjegyzendő amellet, hogy a leányiskolái reformot olyan pedagógusok közreműködésével tervezzük és dolgozzuk ki, akik leányiskolában szerezték tapasztalataikat, mert eddigelé – legalább minálunk -- a leányoktatásnak az volt a rákfenéje, hogy nagyon kevésé számoltak a női psziché sajátosságaival.

Középiskolai oktatásunk reformja tehát az egész vonalon folyamatban van s e pillanatban legfőbb gondunk arra irányul, hogy a szükséges számú modern nyelvészt, germanistát, anglistát és romanistát a megfelelő külföldi egyetemeken kiképeztessük. Az összes ide tartozó intézkedések összefüggő rendszert alkotnak s céljuk, hogy a magyar értelmiséget a modern nyelvek és irodalmak útján a nyugati szellemi életbe bevezessük, ily módon kapcsolatainkat a nyugati kultúrával kimélyítsük s ezáltal a magyar génuszt megtermékenyítsük. Ebben a választékos körben nincs szükség különösen kiemelnem, hogy a humanisztikus gimnáziumban az antik kultúra tanulmányát a görög és latin nyelvoktatással karöltve komolyan vesszük és a lehető legnagyobb alapossággal foglalkozunk vele. De határozottan állást foglalok – s ez nálunk kemény küzdelmet jelent – minden túlzott, öncéllá fajult grammatizálás ellen, ami egyenesen kiöl a gyerekekből minden tárgybeli érdeklődést. Ezzel szemben nyomatékosan hangoztatom annak szükségét, hogy az olvasmányok lényegébe, a görögök és rómaiak irodalmába és kultúrájába, az antik világ szellemébe kell behatolni.

Amint az eddig kifejtettekből láthatni, egyrészt mindent elkövetünk annak megakadályozására, hogy demagóg jelszavakkal visszaélve, a magas kultúra és a felső- s középoktatás intézményei elhanyagoltassanak; de másrészt nem zárkozhatunk el annak beismerése elől, hogy a mi demokratikus korszakunkban a kultúrpolitika voltaképpen főcéljának nagyszabású népművelésnek kell lennie. Magyarországon a népoktatás területén szerencsére nincsenek alapvető jelentőségű nyílt kérdések, melyek a politikai szenvedélyeket is lángra lobbanthatnák. Az állami közoktatásügyi kormányzat látja el a főfelügyeletet valamennyi népiskola fölött; nem okoz nekünk fejtörést az egységes iskola problémája sem, mely Franciaországban heves harc középpontjául szolgál. A mi közép- és főiskoláink nincsenek előkészítő osztályokkal ellátva, másfelől minden magyar gyermek köteles a népiskolát látogatni.

Mindenesetre mi sem vagyunk megkímélve sokféle nehézségtől; de ezek megint egész specifikusan magyarok s Magyarország különleges települési viszonyaiból származnak. Számos idegent, aki megismerkedett a magyar Alfölddel, elvárásolt a sajátos szépsége a magyar pusztának, amelyet Petőfi és Arany költészettől átítatott romantikával övezett körül. Csak kevesen tudják, hogy a »puszta« szó etimológiailag a »pusztítani« igéhez tartozik, mely németül annyi, mint »verwüsten«; a »puszta« értelme tehát németül »Verwüstetes«, »Wüste«. A nagy magyar Alföld a török uralom előtt sűrűn be volt népesedve; a törökök pusztították azt el, ők változtatták át pusztává. Itt-ott hirdeti még egy-egy templom romja, egy-egy magányosan kimeredő templomtorony, hogy ott valaha falu állt. A német kultúrtörténet a legaprólékosabb részletekig kimutatta, hogy a harmincéves háború minő sorvasztó hatással volt a lakosság számára, jólétére és a kultúrára. Ez a háború azonban csak harminc esztendeig tartott, holott Magyarország 160 éven át görnyedt a török rabigában; a mellett hazánk véráztatta földjén nem európaiak, nem egyazon erkölcsű népek állottak szemben egymással, hanem két világ: a kereszténység és az izlám. E török uralomnak az volt a következménye, hogy bukása után az ország jelentékeny részét újra be kellett népesíteni. Az Alföldre lassanként visszatért a lakosság, de az újabb telepítésnek ezzel a módjával együttjárt, hogy aránylag kevés zárt falu keletkezett, mert az új jövevények jobbadán földjük közepén ütötték föl házukat, udvarukat. Órákon át utazhat az ember gyorsvonattal a pusztán keresztül s folyton csak szétszórt, magányos parasztházakat lát, amelyeket magyarán »tanyák«-nak hívunk. De még a Dunántúl is, ahol a nemesség a spáhiktól elhagyott latifundiumait visszakapta, szintén csak elkülönzött, magányos majorok keletkeztek. Ily telepedési viszonyok mellett természetesen nehéz dolog az iskolaköteles gyermekeket valamely közeli, vagy legalább elérhető iskolában egyesíteni. Magyarországon nincsen egyetlen olyan zárt telep, egyetlen falu sem, amelynek ne lenne meg a maga saját iskolája. S ha az analfabéták száma ennek dacára – sajnos – jelentékeny, ennek oka csakis a mi különleges telepedési viszonyainkban rejlik. De éppen most vár parlamenti tárgyalásra egy törvényjavaslat, mely egyrészt az állam által évenként 2½ millió aranykoronával javadalmazott iskolaépítési alapról gondoskodik, másrészt pedig a helyi érdekeltiségeket, elsősorban a nagybirtokot kötelezi, hogy az iskolaépületek emelésével járó költségekhez hozzájáruljanak s a távoleső tanyákról,

majorokról kocsin szállítsák a gyermekeket az iskolába s innen haza. Hogy ez az akció minő rendkívüli nehézségekkel jár, annak jelzésére csak azt említem meg, hogy mindenütt csak egytantermes iskola-épület és tanítói lakás emeléséről van szó s hogy a tanyai iskolánál alkalmazott tanítónak teljes életét magányosságban kell eltöltenie, mert a távolság nem tán a legközelebbi várostól, de a legközelebbi falutól is gyakran egynapi út. Itt tehát csaknem leküzdhetetlen nehézségeket kell megoldani s ha sikerül nekem, hogy a tervezett módon az általános iskolabajárást keresztülvigyem, abban közéleti szereplésem legfelségebb jutalmát fogom látni.

Népiskoláink további benső kiépítésének tervét eddigelé azzal az ellenvetéssel fogadták, hogy mielőtt az iskolaköteles kor kiterjesztésére és a tanterv gazdagítására gondolnánk, előbb valamennyi tanköteles általános iskolabajárását kell biztosítanunk. Nos, a tervbevett nagy iskolaépítési akció megnyitja az útját a magyar népoktatás-ügy további benső fejlesztésének is. Jelenleg hatévi tankötelességre épített hatosztályos iskolánk van, amelyhez hároméves kötelező továbbképző tanfolyam csatlakozik. Világos, hogy ez a szűkreszabott iskolaidő az egész életre szóló kulturális megalapozásra ma már nem elegendő. Most azon vagyunk, hogy a népiskolához további két osztályt, az ismétlő iskolához pedig egy negyedik évfolyamot csatoljunk, úgyhogy tízesztendős átmeneti időszak után mindenik magyar gyermek hatodik évtől tizennegyedik évéig a népiskolát, tizennégyéves korától pedig a tizennyolcadikig a továbbképző tanfolyamot fogja látogatni. A gazdasági tárgyak ezidőszerint csak a továbbképző tanfolyam tantervébe vannak beillesztve, jövőben azonban az alföldi népiskolák felsőbb osztályaiban is teret nyitunk nevezetesen a mezőgazdasági tantárgyaknak. A továbbképző tanfolyam felsőbb évfolyamai az ifjúságot az önálló olvasásra fogják kiképezni s a népkönyvtárak helyes és eredményes használatára rávezetni. Reméljük, hogy a szellemi továbbképzés kötelezettségének ilyenmő kiterjesztése érettebb ifjúságunknál semminő ellenállással nem fog találkozni, minthogy két évvel ezelőtt a testgyakorlásban való kötelező részvételt, amely pedig egész a húszéves életkorig terjed, akadálytalanul be tudtuk vezetni, úgyhogy manapság az egész országban szenvedélyesen folyik a gyakorlatozás és tornázás.

Az ezelőtti, meglehetősen egyoldalú értelemképzést fokozott erkölcsi neveléssel, különösen az akaratnak, a szolidaritás érzetének, <az altruizmusnak és az emberszeretetnek erősítésével kell emelni és

megnemesíteni. Hiszen általános felfogás szerint az utóbbi évtizedek iskolája nem menthető fel az alól a vád alól, hogy a növekedő osztálygyűlölettel szemben elmulasztotta intenzívebb erkölcsi és szociális nevelés útján a benső ellensúly megalkotását.

Nekünk magyaroknak égető szükségünk van egy erkölcsi és kulturális acélfürdőre. A világháború utáni összeomlás következtében a 325.411 négyszögkilométernyi államterületből csak 92.916 négyszögkilométer, a 20,886.487 főnyi lakosságból pedig csupán 7,980.143 maradt meg. Teljes nagyságában azonban csak akkor mérhetjük föl a magyar katasztrófát, ha egy pillantást vetünk a magyar államterület történelmi fejlődésére. A török, délről előnyomulva, meghódította a Nagy-Magyar-Alföldet és a Dunántúlt, tehát éppen azokat a területeket, amelyekből Magyarország Trianon óta áll; az ő pusztító hatalma elől a lakosság, a hatóságok, egyházak, iskolák Felső-Magyarország és Erdély hegységeibe voltak kénytelenek menekülni. Trianon folytán azonban éppen Felső-Magyarországot és Erdélyt veszítettük el, úgyhogy a XVI. és XVII. század Magyarországja egészen más területekből állt, mint jelenleg. Egyszóval: a mai Magyarország a török hódoltság idejében, az akkori Magyarország pedig ma veszett el és került a Balkán hatalmába. Ebben a tényben nyilvánul a magyar történelem teljes tragikumja; de egyben bizonyosága annak is, mennyire független a magyar patriotizmus helytől, időtől, minden sorsfordulattól. Honszeretet és anyanyelv nem meríti ki, hanem mint acélos szolidaritása nyilvánul mindazoknak, akik magyarán gondolkoznak és éreznek. Az állam területének ez a cseréje magyarázza mostani szegénységünket is történelmi műemlékekben. Mert az Árpádok székesfehérvári bazilikáját, a nagy egyházi rendek kolostorait, az Anjou-dinasztia visegrádi kastélyát, Hunyadi Mátyás budai várát és a magyar középkor számos más monumentális építményét a török nyom nélkül megsemmisítette; Vajdahunyad lovagvárát, Gyulafehérvár, Kassa, Pozsony dómjait, Felső-Magyarország és Erdély sok más műemlékét pedig a trianoni béke ragadta el tőlünk. A magyar történelem a katasztrófák egybefüggő sorozata s a romhalmazok az ő emlékművei. Hogy azonban mindennek dacára még a legutóbbi összeomlás után sem csüggedtünk el, ez Magyarország elpusztíthatatlan életerejének legcsattanóbb bizonyítéka. Nemzeti területünk elvesztése után kettőzött szeretettel és odaadással ragaszkodunk nemzeti kultúrvagyonunk integritásához.

Az 1867. évi kiegyezéstől a világháború kitöréséig terjedt félszáza-

don át békében és munkásságban élt a magyar nemzet: az anyagi jólét emelkedett, kultúránk pedig bámulatos módon fejlődött, amiről persze a külföld csak keveset tudott. Nyelvünk természetesen izolált benünket, de a régi monarchia diplomáciája is értette a módját, hogy utunkat elzárja, ha a fekete-sárga határpóznákon kívül kerestünk szellemi kapcsolatokat. Még azt is rossz szemmel nézték, hogy akadémiai ifjúságunk tömegesen látogatta a német birodalmi főiskolákat. Ha nem lett volna Petőfink, Jókaink, Lisztünk, Munkácsynk, sohasem szereztek volna rólunk tudomást a külföldön; ők voltak a mi szellemi követeink. Ezt a mi alig ismert, hozzánk ellátogató, jóakarató barátaink által mindig újból fölfedezett kultúránkat, viszontagságos múltunknak ezt a legdrágább örökségét, híven meg akarjuk őrizni és egy szebb jövő számára sértetlenül átmenteni. Mi, a katonailag lefegyverzetek, minden megmaradt erőnket egyetlen cél szolgálatába szánjuk: az előbbeni Nagy-Magyarország egész szellemi fegyverzete csonkítatlanul maradjon fenn csonka Magyarország részére, a magyar szellemi kultúra fajsúlya, amelyet ezelőtt huszonegy milliónyi népesség hordozott, veszteség nélkül oszljon meg a megmaradt nyolc millió magyar között. Teljes tudatában vagyunk e feladat nehézségének, de ehhez a kemény munkához bizalmat és bátorságot merítünk a nagy német nemzet követendő példájából, mely nemzet Jéna és Versailles után is megállta helyét s a politikai szerencsétlenségeket felülmúlhatatlan szellemi erővel ki tudta egyenlíteni. Fölsimítottuk, hogy azon a pályán kell haladnunk, amelyen olyan kultúrpolitikusok, mint *Humboldt* Vilmos, *Áilenstein*, *Alihoff*, *Harnack*, *Schmidt-Ott*, *Becker* a német szellemi életet, fenyegető mélységeken keresztül, a magasba vezették.

A magyar ezredek mindig becsülettel harcoltak és véreztek Németország büszke hadseregeinek oldalán s a közösen ontott vér bizonyára a legerősebb kötelék, ami embereket és népeket összetart. A *de profundis* kiemelkedő Magyarország bizton reméli, hogy a német nemzet, a német hűség népe, nem feledkezik meg a bátor fegyvertársról és az alkotó béke éveiben őt munkatársai közé fogadja. Így a szellem erejével és Isten segítségével teremtsünk magunknak jobb jövőndőt.

E hő kívánsággal fejezem be előadásomat, amellyel Önöknek, mélyen tisztelt Uram, futólagos bepillantást óhajtottam nyújtani a magyar nép reménykedő, viaskodó lelkébe. Megjelenésükkel hazám kulturális és élni-tőrekvését tisztelték meg szerény személyemben. Ezért a magyar nemzet nevében szíves köszönetemet nyilvánítom.

II.

A római egyetem aulájában 1926. március 16-án olasz nyelven tartott előadás.

Fedele ő excellenciája, az Önök mélyen tisztelt kultuszminisztere, akinek működését mi, külföldi kollégái állandó figyelemmel és folyton növekvő nagybecsüléssel kísérjük, kitüntetett engem azzal, hogy felszólított előadás tartására arról, hogy miként lehetne az Olasz- és Magyarország között fennálló hagyományos szellemi kapcsolatokat kifejleszteni és mind szorosabbá tenni. A választ erre a nekünk magyaroknak kedves kérdésre az Önök gyönyörű nyelvén szeretném megadni, de elnézésüket kell kérnem azért, hogy a kiejtésem idegenszerű, mert az olasz nyelvet inkább irodalom-szerűleg ismerem és, sajnos, különösen az utóbbi időben, olasz beszédre alig nyílt alkalmam.

Mióta a Népszövetség a népek közötti szellemi együttműködés ápolását fölvette programjába és ennek előmozdítására előbb Genfben bizottságot, majd Párizsban hivatalt szervezett, erről az akcióról sok szó esik. Önökre azonban, igen tisztelt uraim, ez az akció nem fog az újság ingerével hatni, mert az olasz nemzet a más népekkel való szellemi érintkezés szükségességét századok óta nemcsak hirdeti, hanem gyakorolja is. Nagy építészeik, szobrászaik és festőik, zeneszerzőik, virtuózaik és színművészeik századok óta járják a világot, megtermékenyítve más népek gondolkozását és fantáziáját, felidézve a bámulatot az olasz alkotó erő, az olasz géniusz iránt és becsületet hozva az olasz névre. Viszont a kultúrnemzetek tudósai, különösen régészei és műtörténészei, írói és költői, képzőművészei és zenészei, valamint természettudósai ezrével látogatják Olaszország művészeti és természeti kincseit. A franciák Rómában 1666-ban képzőművészeti iskolát létesítettek és nyomukban járva a többi népek, közöttük mi magyarok is, szerveztek Rómában és más olasz művelődési gócponton művészeti, archeológiai és történeti intézeteket. Olaszország és a művelt világ között ez a Coopération Intellectuelle nem postulatum, hanem évszázadok óta érvényben levő élő valóság. Nincsen tehát Európának fővárosa, ahol erről a kérdésről helyszerűbb lenne szólni, mint itt Rómában és az olasz nemzet körében.

A Népszövetség részéről is tagadhatatlanul sok jóakarat nyilat-

közik meg, kapunk rengeteg jelentést és statisztikai anyagot. Őszintén meg kell azonban mondanom, hogy a népszövetségi munkában még nem látom a nagy koncepciót, a nagyszabású és amellet gyakorlati javaslatokat, amelyek az eszmének testet adhatnának. De nézetem szerint igazságtalanok lennének, ha a Népszövetség bizottságától és hivatalától, mely szervek az ügyeket vagy bizottságilag és így nehézkesen, vagy éppen bürokratikusán intézik, túlságosan sokat követelnénk, hiszen az ilyen szerv a legjobb esetben csak a jóakaró harmadik személy, a közvetítő szerepére vállalkozhatik. A népek között pedig éppen a közvetlen érintkezésre van szükség. A súlypont, hangsúlyozom, ezen a közvetlenségen van. Mivel lehet ezt biztosítani? Nézetem szerint főképpen kettővel. Az egyes nemzetek vezető kultúrpolitikusainak személyes érintkezésével és a nagy kultúrnemzetek művelődési gócpontjaiban külföldi intézetek létesítésével. Az egyik a személyes érintkezés frissességével és közvetlenségével hat, a másik az állandó intézmények lényegéhez tartozó folytonossággal és rendszerességei biztosítja az együttműködés tartósságát.

Látogatásukkal megtisztelték a magyar kultuszminisztert Kari Heinrich Becker porosz kultuszminiszter úr, valamint a finn és az cszt kultuszminiszter urak, nemkülönb Schmidt-Ott államminiszter, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke, amely az összes német egyetemeket és akadémiákat egyesíti szervezetében. Tavalý a magyar-porosz szellemi együttműködés kiépítése végett Berlinben jártam és most különös örömmel tettem eleget Fedele ő excellenciája meghívásának, biztosan remélve, hogy személyes tárgyalásaink során gyorsan megoldhatunk kérdéseket, amelyek levelezés és akták révén csak nehezen lennének előmozdíthatok. Ha a kultúrnemzetek közoktatásügyi miniszterei közötti személyes eszmecsere ilyen módon rendszeressé válik, akkor e révén a szellemi együttműködés oly formáját találjuk meg, melynek csakhamar szemmel láthatók lesznek a gyakorlati eredményei.

Boldogult Fraknói Vilmos püspök, a mi jeles történészünk, nemcsak tudományos munkásságának javarészét szentelte az olasz-magyar történeti és művelődési kapcsolatok felderítésére, hanem szenvedélyesen szerette Olaszországot és ezt a gyönyörű várost, ahol villát vásárolt s utóbb abban történeti intézetet alapított. Ezt a római magyar történeti intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartják fenn, az én jelenlegi utazásom-

nak pedig egyik főcélja az, hogy ez intézménynek oly Collegium Hungaricum-má való kifejlesztését letárgyaljam, mely nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem az *eleven jelent* keresi és a magyar ifjúságot ide vezeti ebbe a fascizmus által csodálatos pezsgésbe hozott olasz életbe, a tanulni vágyó ifjúságot ide terelje Róma főiskoláira, hogy itt olasz kartársaikkal együtt tanuljanak, együtt dolgozzanak és életreszóló barátságokat kössenek.

Ezektől az eszközöktől várom, hogy az olasz és magyar szellemi élet szorosabb kapcsolatba jutnak egymással, ami annyival könnyebb lesz, mert általában az olasz, nézetem szerint, a gondviseléstől szinte kiválasztott nemzet arra, hogy más népek géniuszát megtermékenyítse és mert az olasz és magyar történelem rokonvonásai következtében erre meggyőződéseim szerint mind a két nép lelkületében különös szellemi predispozíció van meg.

Alig van a világtörténelemnek nagy nemzete, amely az emberiség szellemi életét oly nagy mértékben befolyásolta volna, mint éppen az olasz. Olaszország azonban szellemi kincseit bámulatos bőkezűséggel és önzetlenséggel osztotta ki, anélkül, hogy a más népeknek ajándékozott kultúrjává ellenében azoknak politikai függetlenségét követelte volna vételár gyanánt. Tagadhatatlan például, hogy Franciaország 1789-iki nagy forradalmának eszméit szétszórva Európában, hatalmas fejlődésnek alapjait rakta le. De I. Napoleon e szellemi ajándékok ellenértékéért Európa népeinek önállóságát és függetlenségét követelte, s még műalkotásait is elszedvén, azokat párizsi múzeumába hordta össze. Olaszország és Spanyolország, Belgium és Hollandia, a német fejedelemségek egy része lelkesen fogadták az 1789-iki eszméket, de azután I. Napoleon vaskeze alatt vagy francia départementekké porlódtak szét, vagy családjának tagjait voltak kénytelenek trónjukra fogadni. A régi Ausztria is így járt el velünk magyarokkal szemben. Közvetítette ugyan hozzánk a német kultúrát, de ő sem önzetlenül, hanem ebből jogalapot formált magának arra, hogy önállóságunknak egy részét elvegye. A középkori Magyarország, az Árpádok, a nápolyi Anjouk és a Hunyadiak Magyarországa, független, hatalmas és művelt volt. De ránk tört a török és 160 évig tartotta az ozmán birodalom országunk nagy részét megszállva. Természetes, hosv virágzó szellemi életünk abban a szomorú korban hanyatlásnak indult. Végre a XVII. század 80-as éveiben egy nagy olasznak, az Odescalchiak nemzetségéből való XI. Ince pápának kezdeményezésére, európai koalíció keletkezett, mely kiszorította a magyar föld-

ról a törököt. De az osztrák imperializmus a nemzetől felszabadításáért, amely pedig Európának volt kollektív ténye és nem egyedül Ausztriáé, függetlenségünket követelte ellenértékül és politikai függőségünk megerősítéseképpen művelődésünket is befolyása alá igyekezett hajtani. Jellemző e részben, hogy a XVIII században magyar ifjaknak megtiltották Ausztrián kívül eső külföldi egyetemek látogatását. Persze, a kényszer visszahatást szült. Mária Terézia alatt magyar nemes ifjabból testőrséget szerveztek Bécsben oly módon, hogy abba minden magyar vármegye két-két ifjút küldjön. Ettől az intézkedéstől azt remélték, hogy a hosszabb bécsi szolgálat után megyéjükbe visszatérő nemes ifjak oda visszaviszik magukkal az osztrák szellemet és így sikerülni fog a magyar nemzeti élet alapsejtjeibe, a megyékbe osztrákbarát érzéseket bevinni. Az eredmény éppen ellenkező lett. A XVIII. század 70-es éveiben a fiatal magyar testőrtisztek Bécsben Voltairet, Rousseaut és a francia enciklopédistákat olvasták és francia szellemben újították meg a magyar irodalmat. Ezt az irodalmi fellendülést a XIX. század 20-as éveitől politikai reformkor követte, amelynek úttörője gróf Széchenyi István volt. Ő is az osztrák szellemi befolyás ellen fordult és öntudatos tervszerűséggel az angol politikai intézményeket, az angol közgazdasági és társadalmi fejlődést vette mintaképül és nagy műszaki alkotásaihoz angol mérnököket hívott meg. A mi nemzedékünk pedig, amelyet az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek, a diplomáciának, a hadseregnek német nyelve a német műveltség felé utalt, dacból még sem ment az osztrák egyetemekre, hanem a német birodalom főiskoláira, úgyhogy ma sokkal szorosabb és bensőségebb szellemi kapcsolatunk van Berlinnel, mint Béccsel. A tapasztalatok azt mutatják, hogy kulturális téren minden nyomás nem szellemi befolyás nyeréséhez, hanem éppen ellenkezőleg elzárkózáshoz vezet és hogy ennek folytán a népek közötti szellemi együttműködésre irányuló akció vezetésére elsősorban azok a nemzetek vannak hivatva, melyek ebbe a szent ügybe egoisztikus momentumokat nem kevernek. És valóban, Olaszország azt az óriási szellemi befolyást, amelyet századokon át a többi művelt nemzetre gyakorolt, ilyen egoisztikus hatalmi célokra soha ki nem használta, hanem nemes belső kényszerűségtől sodorva, önzetlenül odaállott a gyengék mellé, hevítve még attól a nagy érzéstől, attól a különös gyönyörűségtől, amelyet a géniusznak mások megsegítése okoz. Innét van az, hogy míg a németek Lessing nyomán tudatosan elzárkóztak a francia befolyás elől, mi magyarok pedig védekeztünk az osztrák

behatással szemben, addig az olasz kultúra előtt éppen önzetlenségénél fogva az összes nemzetek lelke bizalommal megnyílt.

De ezenfelül a magyar lelket olasz kulturális befolyások befogadására különösen fogékonyra teszi az, hogy az utolsó négy században közös történeti sorsot viselve, a két nemzet pszichéje is sok tekintetben egyenlőképpen alakult.

Három egymást követő fejedelmi generációnak tervszerű házassági politikája közös uralom alá hozta Ausztriát, a Németalföldeket, Spanyolországot, a két Sziciliát, Csehországot és Magyarországot. E három világtörténelmi jelentőségű házasság és az azok következtében beállott országegyesítések folytán új imperiális gondolat született meg, amely lényegesen eltért a régebbi német császári eszmétől. V. Károly császár ezt az új imperializmust hihetetlen lelki hidegséggel és brutalitással képviselte, Magyarországon sógorát, II. Lajos királyt Szolimánnal szemben 1526-ban nyugodtan veszni hagyta, kegyetlenül elbánt I. Ferenc francia király személyével, amidőn pedig VII. Kelemen pápa politikáját magával szemben túlságosan önállónak látta, elvadult zsoldosait bocsátotta Itáliára, akik azután 1527-ben megrendezték a Sacco di Roma-t és bevették Firenzét is ami nemcsak politikai szerencsétlenség volt, hanem az első nagy csapás a renaissance virágzó kultúrájára is. Bárminő nagy, hidegen számító, mindent a célnak feláldozó volt is V. Károly államművészete, mégis teljes csőddel végződött, mert az egész koncepció belsőleg beteg volt. Lehetetlen elgondolás az, hogy a legkülönbélebb nemzetek mondjanak le öncélúságukról, mondjanak le arról, hogy állami életüknek legfőbb kérdéseit a saját életérdeküknek megfelelően döntsék el, csak azért, hogy egy világbirodalom fejlődhessen ki. Az a tény egymagában, hogy ennek a koncepciónak leghatalmasabb képviselője, V. Károly végül kiábrándultan, csalódottan, megtörtén és dolgovégezetlenül vonult vissza San Yuste kolostorba, komor prognosztikon olyan irányban, hogy ez az imperializmus nem lehetett a jövőben sem termékeny az emberiség életére nézve. Ez különösen világossá vált akkor, amikor a francia-forradalom, a napóleoni háborúk és a bécsi kongresszus határozatai folytán egész Európában fellángol a nacionalizmus. Ez az imperialisztikus koncepció gátja volt az olasz és a német nép egyesülésének, akadálya volt az olasz és magyar nemzet függetlenségének, de' még a csehek, szerbek és lengyelek sem érezték magukat e hatalom alatt teljesen otthonosnak és kielégültnek. Ez a hatalom egyenlő súllyal nehezedett rá az olasz Po völgyére és a magyar Tisza

mellékére. És Lombardia és Veneto hazafiait épúgy elhurcolták Kufstein és Spielberg kazamatáiba, mint a mi Alföldünk, vagy a Dunántúlnak magyar fiait. 1848-ban Carlo Alberto ugyanazzal a hatalommal állt szemben, mint Kossuth Lajos s amikor Szardínia elbukott Novaránál, a mi világosi katasztrófánk is elkerülhetetlenné vált. Magenta és Solferino ellenben nálunk is meghozta a Bach-féle abszolutizmus összeomlását, az 1866-iki olasz-porosz-osztrák háború nyomán pedig Ausztria kénytelen volt az 1867-iki kiegyezést Deák Ferencsel megkötni. Az olaszok 1866-ig, mi jóformán az 1918-iki összeomlásig álltunk ez imperiális eszme és hatalom nyomása alatt, amely legvégén egy világtörténelmi katasztrófa során összeomlván, bennünket szerencsétlen magyarokat is romjai alá temetett, kik pedig azzal belső, lelki ellentétben álltunk. Hiábavaló volt az a sok áldozat, amelyet a népektől az osztrák imperializmus követelt, az még sem bizonyult fenntarthatónak. Olaszok és magyarok azonban századokon át ugyanazon nyomás alatt éltünk és a szabadságnak és függetlenségnek ugyanazokért az eszméiért küzdöttünk és szenvedtünk. Innét van az, hogy egyenlőképpen nacionalisták vagyunk, innét van az, hogy az idegen igával szemben egyenlően türelmetlenek vagyunk, innét van az, hogy politikai eszméinknek és érzéseinknek óriási tömege azonos, innét van az, hogy jobban meg tudjuk egymást érteni.

Valóban a testvériesülésre, a szellemi együttműködésre megvan bennünk a hajlandóság, de ezt tetté kell érlelni. Hányszor határozták el testvériesülési ünnepeken, hogy az ott megszületett vagy megerősödött érzések állandósítása céljából művelődési téren is közelednek egymáshoz a nemzetek. A pusztá lelkesedésnél azonban megállnunk nem szabad, sőt még a rapszodikus cselekvés sem vezethet eredményre. Két nemzet művelődésének egymáshoz való közeledése nagyszerű, de egyúttal nehéz feladat is, amelyet csak rendszeres és következetes munkával lehet elérni. Az olasz-magyar szellemi kapcsolatok ápolása terén abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy ebben az ünnepélyes órában nem kell csupán a jövőben megvalósítandó tervek kifejtésére szorítkoznom, hanem már tényleges eredményekről számolhatok be.

Javaslatomra a nemzetgyűlés törvényt alkotott a fiú- és leányközépiskolákról. Mindkét törvénynek lényeges rendelkezése *az olasz nyelvnek és irodalomnál kötelező tantárgyként való bevezetése a magyar középiskola tantervébe.* Pedagógusnak nem kell bővebben magyaráz-

nom, hogy a középiskola az egész tanügynek éppen az a része, amely a gyakori módosításokat a legkevésbé bírja meg és éppen azért igen fontos okoknak kellett lenni azoknak, melyek e lépésre kész-tettek.

Figyelembe vettem, hogy az olasz nyelv rendszere, az olasz nyelv-tan logikailag legalább is annyira kicsiszolt, mint a francia vagy a német és ilyen körülmények között arra a logikai iskolázásra, melyet egy tökéletesen kifejlesztett grammatika a tanuló elméjének nyújt, teljesen megfelel. Ezenfelül az olasz nyelvnek a latin nyelvvel való nagy belső rokonságánál fogva az olasz és latin nyelv tanítása a közép-iskolában egymást kölcsönösen támogatja. De korántsem ezek az érvek voltak rám döntő hatással, hiszen a középiskolai nyelvtanítás célja koránt sincs kimerítve a grammatika rendszerének és a szókincsnek elsa-játíttatásával. Nem szabad beérnünk azzal sem, hogy az olvasmányok révén futó bepillanást engedjünk az illető nemzet irodalmába. Arra a magasabb célra kell törekednünk, hogy a tanuló kerek képet kapjon egy nép kultúrájának lényegéről. Sokáig hiányossága és egyoldalúsága volt a gimnáziumi oktatásnak, hogy majdnem egyoldalú irodalmi kép-zést adott. Ma a kultúrkép teljessége okából igyekszünk kiterjeszkedni a képző- és a zeneművészetre is, sőt meg akarjuk mutatni, hogy mit tett az illető nemzet a találmányok, a felfedezések s a tudományok terén. Ha ebből a szélesebb kultúrpolitikai szemszögből nézem az olasz műve-lődést, meg kell állapítanom, hogy *az olasz kultúra voltaképpen az újkor alapművelődése*, melynek beható ismerete nélkül az újkor civilizációját meg sem lehet érteni. Alapos tudáshoz csak a genetikai módszer vezet. Ennek alkalmazása pedig arra tanít, hogy az olasz géniusz az emberiség életében új korszellemeket, az irodalomban és művészetben új mű-fajokat, új intézménytípusokat forrott ki, melyeket a többi népek több-kevesebb módosítással átvettek. A humanizmus és ikertestvére, a renaissance; a barokk, mely azt tovább fejlesztette és a klasszicizmus, mely felváltotta, éppúgy olasz kreáció, mint az újkor szerelmi lírája és eposza, vagy az opera és a szimfónia, vagy a gimnázium és a dal-színház, vagy a zenei és képzőművészeti iskola. A nagy nemzeteket ere-jükből fakadó érthető önértékük némileg gátolja abban, hogy a velük sokban versengő más nagy nemzetek igazi kulturális értékét elismerjek. Mi, számra nézve kisebb nemzetek fiai, e részben tisztábban látunk és sokszor elbámulunk azon, hogy egyik-másik európai nemzet mint igyekszik olyat eredetinek, sajátosnak feltüntetni, amiről pedig nyilván-való, hogy olasz impulzus szülötte. Az igaz, hogy sok minden teljes kifej-

lődését, virágzásának teljességét angol, francia vagy német földön érte el, de az eredet Olaszországba vezet vissza, a dolgok genezise az olasz történelem és művelődés nélkül meg sem érthető. Midőn mindezt magamban ismételten és behatóan átgondoltam, egy meggyőződés alakult ki bennem és egy kérdés merült fel lelkemben. A meggyőződés az, hogy *az olasz nyelv és művelődés lehető oktatása nélkül a magyar középiskola az újkori művelődés fejlődésének igazi képét nem adhatná.* A kérdés pedig az, hogy nem értem, hogy a többi nemzetek is miért nem tértek ugyanerre az útra. De éppen azért, mert a miáltalunk, magyarok által, követett út még meglehetősen magábanálló, engedjék meg nekem azt az első pillanatra bizarrnak látszó kísérletet, hogy éppen a külföldi kultúrpolitikus idegen szemével gyorsan áttekintsek az önök művelődéstörténetén, folyvást azt kutatva, hogy az újkor kialakulását, belső tartalmát miért nem lehet nekünk többi nemzeteknek az iskolában kellőképpen megértetni az olasz művelődés részletes oktatása nélkül. E futólagos áttekintés közben legyen szabad folyvást figyelemmel lennem az olasz-magyar szellemi kapcsolatokra.

Az egyik nagy olasz, aki teljes rendszerbe foglalta a középkor egész gondolkozását, Aquinói Tamás még meg sem született, midőn egy másik nagy olasz, Assiszi Ferenc ujjongva örül a természetnek, himnuszt énekel a naphoz, hatalmas érzelmeket és új eszméket dob be a tömegekbe, melyek beláthatatlan fejlődésekhez adták meg az impulzust. De szent Ferenc élete és példája az erkölcsi nevelés szempontjából is mily hálás téma.

Akkorra már kifejlődtek városaik, a művelődés gócpontjai. A keresztes háborúkban Venezia, Pisa és Genova már világtörténelmi tényezők. A császárokkal már büszkén szembeszállt a lombard városok élén Milano és a toscanai városok élén készül kulturális világmissziójára az utolérhetetlen Firenze. Niccolo Pisano faragja szobrait, úgy ébred a szobrászat. A nagy Irnérius már régen elvégezte az alapvetést, van újra igazi jogi oktatás. Bononia docet, a bolognai egyetem már javában működik, úgyszintén Napoli és Padova is, hová a középkor folyamán annyi magyar diák járt. Mind megannyi fejlődési folyamatok, történeti, főleg kultúrtörténeti tények, melyek a jó tanár számára a gondolatébresztő magyarázatok szinte beláthatatlan lehetőségét nyitják meg.

Csak ilyen szellemi és gazdasági alapokon jöhetett létre az önök pompás trecentója, melynek küszöbén ott áll az emberfeletti Dante,

amelyben Petrarca énekelt és új életre élesztette az ókort, melyben Boccaccio írt és Giotto festett. Nagyrabecstülöm, mint iskolai olvasmányt, Sofokles és Aristofanes, Shakespeare és Molière, Schiller és Goethe színműveit, de pedagógiai értékre, a józan vallásosság ápolása és a történelmi érzék fejlesztése szempontjából, meg költői szépség tekintetében a Divina commedia legalább is egyenértékű velük. És ifjú fantáziát megragadhat-e valami jobban, mint Ugolinónak vagy a riminii Malatestáknak családi tragédiája? És lehet-e a modern lírai költészetet irodalomtörténeti szempontból alaposan méltatni Petrarca rímjei nélkül, amelyekre közvetlenül vagy közvetve minden visszavezethető. És szent Ferencet és korát hogyan szemléltethetnénk jobban, mintha legalább reprodukcióban bemutatjuk a gyermeknek Giottonak és tanítványainak képeit. Ebben a században Olaszország nagy uralkodó családot adott Magyarországnak; a Nápolyban lélekben és művelődésben olaszvá vált Anjoukat. 1301-ben kihalt az Árpádoknak honfoglaló nemzeti dinasztiája s a középkorban, mikor a király személyétől és a királyi családtól még nem vált külön az állam absztrakt fogalma, a dinasztia kihalása természetesen mindenütt elsőrendű nemzeti krízissé vált. Károly Róbert, kiben nagyanyja Mária, V. István magyar király leánya révén Árpád vére folyt, rendre leküzdötte vetélytársait, a Wittelsbach-nemzetségből való Ottót és a Przemysl-házból való Vencelt és új, korszerű intézményeket létesítve, konszolidálta magát és családját a magyar trónon. Fia Lajos alatt, akit mi magyarok nagynak nevezünk, hazánk Kelet-Európának vezető nagyhatalma lett. Bár az Anjou-nemzetség nálunk teljesen nemzetivé vált s e dinasztia nem hagyta történelmünkben idegen uralom emlékét, mégis vele sok olasz ember, eszme, intézmény és szokás jutott el hozzánk, megtermékenyítve a magyar életet. Gazdasági tekintetben Olaszország, a maga ipart s világes és már pénzkereskedelmet is űző városaival messze fölötte állt ez időben egész Európának. Különösen a magas gazdasági fejlődés legfőbb eredményeivel termékenyítette meg e két nagy magyar Anjou király Magyarországot. Firenzei mintára aranypénzt verettek, aranybányákat nyitottak, utakat építettek, városokat magasra fejlesztettek, ezekben az ipart, főleg a céhszervezést behozatalával, és a kereskedelmet, ennek a világereszkedelemben való bekapcsolásával mozdították elő.

Közben ráköszönt önökre quattrocentójuk, az emberiség ébredésének, felocsúadásának csodálatos korszaka. Brunelleschi építi a firenzei dóm kupoláját, ő meg Donatello és Ghiberti már versenyeznek a battistero bronz kapujának domborműveiért, Masaccio és Masolino pedig

festik a Capella Brancacci freskóit. Mi a renaissancenak már ebbe a kezdeteibe is belekapcsolódtunk. Nagy Lajos leányát, Anjou Máriát, a luxemburgi Zsigmond vette el, a későbbi német császár, aki e házassága révén magyar király lett. Zsigmond szolgálatába fogadta a firenzei Filippo Scolari-t és megtette temesi ispánnak, mely tiszttel akkor a török elleni határszéli katonai védelem kötelessége volt egybekötve. Scolari magyar nőtt vett feleségül: Ozorai Borbálát és felesége révén nálunk őt Ozorai Pip ónak nevezték kortársai. Scolari Firenzéből Magyarországra hívta honfitársát, Masolinót, ki itt a királyok ősrégi székvárosában, Székesfehérváron és felesége uradalmán, Ozorán dolgozott. Masolino alkotásai a török időkben nyom nélkül elpusztultak, de fennmaradt köztünk az emléke egy derék olasz hadvezérnek, ki magyarrá lett és egy jó olasz művésznek, ki a renaissance legkezdetén magyar épületeket díszített.

Közben olasz tudósok új életre keltették a görög és római irodalmat. A latin nyelv élt a középkor egész folyamán, de a római kultúra szelleme iránt elvesztette a fogékonyság, Aristotelesszel és Vergiliusszal inkább teológiai szempontból foglalkoztak. Az olasz humanizmusnak kellett eljőnie, hogy az emberiség ismét részesévé váljék az antik kultúrának. Es itt a magyar gyermek megtanulja, hogy a humanisták vetették meg az alapját a gimnáziumoknak, az újkor fő középiskola-típusának. A humanizmusnak ebbe a nagyszerű mozgalmába is mi magyarok korán kapcsolódtunk be történelmünknek egyik legérdekesebb alakja, Vitéz János kardinális révén. Pályája már Zsigmond alatt kezdődik s egymás után öt magyar államfőnek volt titkárja, majd kancellárja. Könyvtárának gyűjtését, melyet Vespasiano da Bisticci, a nagy firenzei könyvkereskedő leírt, még mint váradi püspök kezdte meg s Hunyadi Mátyásba, kinek nevelője volt, beoltotta a könyv szeretetét. Utóbb az esztergomi székbe emelkedve, tovább élt könyvgyűjtő szenvedélyének és 1465-ben Pozsonyban Academia Istropolitana néven több karból álló főiskolát alapított. Vitéz unokaöccsét, Janus Pannoniust, 13 éves korában Ferrarába küldte Guarinóhoz humanisztikus tanulmányok folytatása végett, hol korának csodagyermekévé fejlődött. Hazatérve pécsi püspök lett, ő is könyvtárt gyűjtött s a latin versek hosszú sorát költötte, megénekelve Velence és Milano nagy mérközését.

Az alapvető munkát a humanizmus terén kétségtelenül Vitéz kardinális végezte. Hunyadi Mátyás király azon csak tovább épített különösen attól az időponttól kezdve, hogy nőül vette Ferrante nápolyi király leányát, Beatrice d'Arragonát. Udvara teljesen megnyílt az

olasz humanizmus és renaissance számára s e téren az Alpokon túl a többi fejedelmek csak jóval utóbb követték. Körébe vonta Bonfinit, kivel megíratta Livius mintája szerint a magyar történelmet. Galeotti feljegyezte szellemes és tréfás mondásait s Vasari számos olasz művészt sorolt fel, kik részben dolgoztak neki, részben ellátogattak budai és visegrádi udvarába. Tudjuk, hogy Verocchio szobrokat küldött számára és Benedetto da Majano, a firenzei Palazzo Strozzi építő mestere, Budára jött hozzá és neki dolgozott. Kulturális alkotásai közül a legjelentékenyebb a firenzei Chimenti Camicia, Baccio Cellini vagy a bolognai Aristotele Fioravanti által részben az új stílusban épített pompás budai várpalotája és, ami világhírré tett szert, e palotában elhelyezett könyvtára, az ú. n. Corvina volt, amelynek számára a legszebb kéziratokat a firenzei miniatűr-festő, Attavante szállította. Mostani balsorsában és hazafias bánatában kétszeresen meghatotta a magyar nemzetet, hogy Corvin Mátyás könyvtárának az egész világon szétszóródott maradványaiból két gyönyörű codexet Mussolini ő excellenciája nekünk ajándékozott, mely nagyszerű ajándékért nemzetem nevében a nagy államférfinak meleg köszönetet mondok. Mátyás király szeretetét és bámulatát az olasz kultúra iránt kortársai jól ismerték, Ludovico il Moro tudta, hogy azzal szerezhetett neki legnagyobb örömet, hogy ajándékba küldte neki Lionardo da Vinci egy Madonnáját. Megkapó a hasonlatosság a műértő Sforza és Benito Mussolini gyönyörű gesztusa között, melyet több, mint négy század választ el egymástól, de mindkét ajándékot mégis az olasz-magyar testvériségnek ugyanaz az érzése sugalta. Mátyás király műalkotásainak legnagyobb részét elpusztította a török, de megmaradt nekünk nagyszerű egyéniségének emléke, egy igazi renaissance emberé, ki olasz nagy kortársaival, IV. Sixtussal, Federigo di Montefeltrével, Lorenzo de Medicivel, Lodovico il Moréval kongeniális.

Hunyadi Mátyás 1490-ben halt meg, Lorenzo de Medici csak két évvel élte túl, halálukkal megindul hazájuk romlása. 1494-ben VIII. Károly francia király megrohanta Olaszországot, ezzel megindul a francia, spanyol és német háborúk szakadatlan sora, mely idegen igába hajtotta szép hazájukat. Nálunk pedig Mátyás két tehetetlen utóda alatt a szerencsétlen török háborúk beláthatatlan sora kezdődik.

Bár Bakócz Tamás kardinális és esztergomi érsek, e nagy műértő es Werbőczy István, az olasz képzettségű legnagyobb magyar jogász és kodifikátor révén még van összeköttetésünk a cinquecento szellemével

is, Mohács után már a magas renaissanceból nem vehettük ki olyan mértékben a részünket, mint ahogy Nagy Lajos be tudott bennünket kötni a trecento és Hunyadi Mátyás a quattrocento művelődésébe. Ez úr utólagos kipótlása végett talán kétszeresen fontos, hogy tervszerű művészeti oktatás keretében megismerkedhessek a magyar gyermek a Lionardo da Vinci, Rafael és Michelangelo, Correggio, Giorgione és Tizian életműveivel, melyek az emberi alkotás csúcspontjait képezik, önbecsülésre és a géniusz bámulatára tanítják az emberiséget. Téves korrajz lenne, ha a quattrocento és a cinquecento olasz kultúrájának középpontjába egyoldalúan a képzőművészeteket állítanék be. Ebben a két században az egész olasz élet az általános virágzás korát élte s az olasz erő kisugárzott az emberi tevékenység legkülönbözőbb irányában. Így ekkor teremtik meg a Nagy Károlymonda felhasználásával Bojardo és Ariosto a modern hőskölteményt, melyet Tasso juttatott a tökélynek még magasabb fokára, ki ismét a magyar Zrínyi Miklós és annyi más epikus költő mintaképe lett. Ekkor emelik művészi tökélyre Machiavelli és Guicciardini a politikai történetírást többé nem az ókor és a humanisták latin nyelvén, hanem az anyanyelven. És ha akár e két történésznek politikai dolgozatait, akár a velencei köztársaság követeinek dispaccióit és zárójelentéseit olvassuk, elbámulunk a politikai gondolkozás fejlettségén. Ekkor alakítják ki a kis olasz államok fejedelmei az újkori műértő mecénás típusát is. A harcias Esztek ferrarai udvara adta a milieut a hősköltemény kialakulásához. De valamennyi fejedelmet felülmúlták a Mediciek, akikhez intézte Machiavelli Principéjét s akiknek szolgálatában Guicciardini is állott. Csodálatos udvar volt az urbinoi is, melyben művészetté tudták emelni a finom modort úgy, hogy az ottani élet tanulságairól szűrte le Baldassare Castiglione az udvariasság szabályait. A művészet nagyrabecsülésén kívül a történeti érzék fejlettségére vall, hogy Giorgio Vasari lerakván a művészettörténelem alapjait, az életrajzok hosszú sorában tárgyalta a renaissance nagy művészeit, Benvenuto Cellini pedig önéletrajzával mintát adott a memoire-iro dalomnak. A történelemben minden kornak megvan a maga belső jogosultsága, helyesebben belső szükségessége, mi pedagógusok azonban az ifjúság elé nem a hanyatló korokat tárjuk oda, hanem azokat, melyekben egy-egy vezető kultúrmenzset kebelében az emberiség ereje különös gazdagsággal fermentált. Ezért tartom oly gondolatébresztőnek a magyar gyermekre nézve, ha éppen e kor művelődéstörténetét ismertetjük meg vele különös részletességgel.

A bányászoktól tudjuk, hogy még a leggazdagabb fém- és szén-telepek is kimerülnek. Így van ez a szellemi irányzatokkal is. A Rafaelt és Michelangelót követő úgynevezett manierista festők pl. a Zuccarók tanulmányozásából nyilvánvaló, hogy a renaissance szellemében eredetien tovább dolgozni alig lehetett volna s elérkezett a hangulat ahhoz, hogy valami új születhessen meg. Míg az alpesentüli népekhez ez az új már készen jut el, addig önöknél szinte észrevétlenül születik meg. Hiszen a Jesù-t Vignola még a késői renaissance jegyében kezdi meg, della Porta azonban már barokkosán fejezi be, olyan új templom-típust teremtve, melyet a jezsuita-rend szétvitt az egész világon. A S. Pietrot a renaissance teljének mestere, maga Bramante kezdi meg, kupuláját Michelangelo tervezi, de della Porta és Fontana építik meg s ezt a világtemplomot Maderna és Bernini barokk építészek fejezik be. Ezek a példák mutatják csak igazán, mennyire *alapkultúra az olasz*, hiszen a művészeti irányok változása az önök nagy építkezései közben áll be. Az emberiség irányainak ezeket a nagy változásait más modern nemzetek művelődésének alapulvételével genetikusan megmagyarázni nem lehet. Főképpen V. Sixtus alatt a cinquecento vége felé nagy olasz lángelmék így készítették elő a seicentót, melyet korábban annyira félreismertek, jobban mondva nem ismertek. Hiszen Jakob Burchard túlnyomó befolyásának súlya alatt azt írták a művelődéstörténelmi kézikönyvek, melyek a barokkstílust jogosulatlanul lebecsülték és a képzőművészetekre helyezve a fősúlyt, a zenét csak melleleg kezelték, hogy a renaissance hanyatlásával megszűnt az igazi művészet. Olasz tanulmányai során most megtanulja a magyar ifjú, hogy a barokk-szellem és stílus megteremtése révén az olasz génius époly szolgálatot tett az emberiségnek, mint mikor korábban önöktől indult európai hódító útjára a román stílus, majd a humanizmus és a renaissance. És megtanulja a magyar gyermek azt is, hogy éppen a barokk kornak abban a két századában, a XVII-ben és a XVIII-ban, mely a zene fejlődésére oly kedvező lelki és társadalmi milieu volt, mint teremtik meg nagy olasz szerzők és virtuózok a modern zenét. A barokk kulturális belérték tekintetében sem marad el a renaissance mögött, sőt annyiban még gazdagabb, hogy míg a renaissance idejében az újkor zenéje még csak bontogatja szárnyait, addig a barokk-kor művészetét a csodálatos lendületet vett zenei élet még többoldalúvá tette. Az olasz élet méreteinek hihetetlen megnövekedése, az olasz mecénásoknak vagyonszáma és áldozatkészsége, a nagy számokban és arányokban való gondolkodás merészsége, a nagyszeriség kultusza, az egész nemzet

nagyvonalúsága kellett ahhoz, hogy a barokk-szellem megszülethessen, mely a római császárok kora óta nem látott méretekkal dolgozott építészetben, szobrászatban, festészetben egyaránt. A festők még segítségére jöttek az építésznek, mikor konstrukcióit festett elemekkel megtoldják, a kupolákat megnyitják, hogy a tekintetnek utat nyissanak fel az égre, melyet benépesítenek az alakok százaival. Aki nem látta Pietro da Cortona művészetét a palazzo Barberini nagytermének mennyezetén, aki nem csodálta Luca Giordano freskóit a firenzei Palazzo Mediciben és az Escorial kupolájában, hova a művészt II. Carlos spanyol király hívta meg, aki nem bámúlta Andrea da Pozzo S. Ignazio-beli mennyezetét, aki nem zárándokolt el Veneziába a Palazzo Labiába, Würzburgba a hercegérseki kastélyba és a madridi királyi kastélyba nyomába járva a nagy Tiepolónak, annak nem lehet igazi fogalma a grandiózus festői kompozíciókról. A modern türelmetlenség mindent összevon és meg rövidít. Az öt felvonásos dráma előbb három felvonásra sorvadt, majd egyetlen felvonássá zsugorodott össze. A három hasábos hírlapi vezércikk egy hasábra olvadt el. Szobáink falait kis képek díszítik. A modern élet elaprózódásával szemben mennyire fejleszti az ifjúság komponáló képességét és érzékét a nagyság iránt, ha ezeket a gigászi freskóciklusokat látja, melyek minden terjedelmességük mellett összefüggő egészet alkotnak.

Ha lehetővé válnék a lehetetlen, ha történész, ki behatóan ismeri valamely kor politikai eseményeit, vezető személyiségeinek életét, irodalmát és művészetét, vissza tudna térni abba a korba, bizonyára sok mindent másnak találna, mint ahogy azt magának elgondolta, mert sok abból, mit legtalálóbban a kor levegőjének nevezhetünk, sem szóval, sem művészi ábrázolással meg nem rögzíthető és pótolhatatlanul elvész az utókorra nézve. Leginkább a zene az, amelyben a kornak egyébként kifejezhetetlen hangulatvilága tovább él. Olaszországban madonnaszobrok előtt szombat estéken már régtől fogva énekeltek dicsőítő dalokat s a renaissance századaiban is sokat zenéltek, de az olasz zenei élet dús gazdagsága mégis a barokk-korral tör elemi erővel elő. Míg a quattrocentóban és cinquecentóban a képzőművészetek mellé mint egyenrangú művészeti ágat, a zenét még nem lehet párhuzamba helyezni, addig a következő két században, melyet a barokk szelleme leng át, a Carracciak, a Guido Reni, Pietro da Cortona és Luca Giordano képei és freskói, Algardi és Bernini szobrai mellé oda kell állítani Peri, Monteverdi, Cavalli, Scarlatti és Pergolesi operáit, az ellenreformáció szellemében Emilio del Cavalière és Carissimi kompozícióival megszületett

oratóriumokat és a simfoniákat. Attól az időponttól kezdve, hogy Rinuccini librettójára Peri 1594-ben megírta első »dramma per musical-ját: a Dafnét, az olasz geniusnak ez a nagy kreációja: az opera seria és az opera buffa immár három évszázadnál hosszabb idő óta gyönyörködteti az emberiséget. Míg a harcias Esték ferrarai udvarában látjuk megszületni a modern eposzt, addig a finom műzslésű Gonzagák mantovai udvarában tökéletesítette Claudio Monteverdi az olasz operát annyira, hogy megindulhatott diadalmi útjára a többi fejedelmi udvarokba. Velencében 1637-ben megnyílt az első nyilvános operaház, melynek példájára a zenei színházak egész sora keletkezett, úgyhogy a XVIII. század folyamán alig volt kis német fejedelmi rezidencia, melynek nem lenne meg a maga olasz opera színháza. Mindezt azonban nem szabad a halhatatlan istenek áltaí a nagy olasz lángelméknek ingyen adott ajándékként odaállítani, mert a tüneményes sikereket becsületes munka készíti elő. Ebben az időben létesültek a zenei konzervatóriumok s olyan nagy művész, mint Scarlatti, sem átalta, hogy a nápolyi «onservatorio di Sant Onofrio élére álljon. Lodovico Carracci pedig Bolognában megalapította az Accademia degli Incamminatit, oly festészeti főiskolát, hol a művészet technikája mellett elméletet, esztétikát is tanítottak. Operaházak, zeneművészeti és festészeti iskolák alapítása oly művészeti intézménytípusok megalkotását jelenti, melyek általánossá váltak a világban.

Az opera seria és az opera buffa mellett ott látjuk még az olasz néplélek remek megnyilatkozását a commedie del'artét, pompás alakjaival, melyeket Carlo Gozzi megnemesíteni igyekezett, a porcellántechnika pedig elvitt a világ összes vitrinjeibe. Külsőleg harcban ezekkel a népies tényezőkkel, de belsőleg mint folytatójuk a XVIII. századnak bájosan mulató Veneziájában Carlo Goldoni megteremtette az új vígjátékot, mely alkotásai Goldonit az emberi nem nagy megkacagtatói, Aristofanes és Molière mellé emelik.

Ez a barokk-művészet mireánk magyarokra egész különös jelentőséggel bír, mert a török kiűzetése hazánkból a seicento nyolcvanas éveiben történt s így Magyarországnak a felszabadítás nyomában járt rekonstrukciója egészen a barokk jegyében folyt le. Templomaink, kolostoraink és középületeink egy részét olasz művészek építették és díszítették, a többieken is ki lehet mutatni a közvetlen vagy legalább is a közvetett olasz befolyást.

Ebben az időben Észak-Olaszországból, főleg Lombardiából, a comói tó vidékéről szinte rajokban indult meg olasz mesterek vándor-

lása észak felé, kik azután az idegenben művészcsaládokat alapítottak. E nemzetségek közül talán a legkiterjedtebb a Carlone. Ez a comói-tó partjáról származó család, mint freskófestő és dekorátor, a genovai barokkművészetben játszott jelentős szerepet. Egyik tagja, Carlo Carlone fölvándorolt a Kajna völgyébe s a ludwigsburgi kastély nagy galériájának mennyezetképeit festette. Ugyané család egy másik stukkátor és építőművész ága Bécs felé vette útját és innen nyert összeköttetést Magyarországgal. Carlo Martino Carlone császári építőmester tervei alapján épült a legnagyobb magyar mecénás-nemzetség, az Eszterházy hercegek kismartoni kastélya és ugyanő építette 1653-tól a loretomi szerviták kolostorát és díszes templomát. Gianbattista Carlone vezetésével folyt 1635-46-ig Magyarország akkori székhelyén Pozsonyban a királyi vár építése. A XVIII. században a család egyes tagjai már Magyarországon telepedtek le. Egy másik Gianbattista Carlone 1717-től az egi jezsuiták kollégiumát építette. Sebastian Carlone pedig mint díszítőművész működött 1765-ben a budai szent Anna templomban, amelyik mostani fővárosunk egyik legszebb barokk temploma. A Carlonékon kívül még különösen a Spazzo és a Martinelli család tagjai a monumentális épületek egész sorát tervezték hazánkban.

És míg a török időkben rombadőlt hazánk újjáépítésén olasz művészek ekként még javában dolgoztak, megint csodálatos meglepetéssel szolgált a világnak az olasz génusz, megint új korszellemet szült: a klasszicizmust. A seicentóban oly erőteljes barokk a settecentóban rokokóvá finomult és miután minden benne rejtett lehetőséget valóra váltott, kétségtelenül ellaposodott volna, ha az olasz gondolkozók és az olasz művészek nem törik megint egy nagy lelki újítás útjait. A settecento közepén felfedezték Pompei romjait. Alessandro Albani kardinális villájában e nagy műértő tudományos köre mélyebben hatolt be az ókori művészet lényegébe. A Ganganelli és a Braschi pápák a két Visconti segítségével a birtokukban volt antik szoboranyagból megteremtették a Museo Pio Clementinot, a tudományos múzeumok prototípusát s ezzel a muzeológiát. A római társadalom ekként megint olyan szellemi légkört tudott teremteni, hogy amint egy nagy lángész: Canova ott megjelent, szinte kényszerűséggel kellett a klasszicizmusnak megszületnie. Winkelmannak, Mengsnek, Thorwaldsennek is ebbe a római szellemi légkörbe kellett kerülniök, hogy a kedvező millióben kifejlődhessenek.

A magyar katolikus klérus, melynek több tagja római pap-

nevelőintézetekben tanult, a római ízlés változásáról tudomást szerzett és Esterházy Károly gróf egri püspök, a nagy mecénás, Maulpertschet, aki az osztrák rokokófestészet teljét képviseli, az erőkapó klasszicizmus felé igyekezett terelni. A XIX. század első felében pedig, midőn a Firenzében nevelkedett József nádor vezette a magyar kormányzatot, a teljesen olasz iskolázottságát Pollák Mihály a vezetőépítész, aki e kor összes nagy alkotásaira rányomta az olasz klasszicizmus bélyegét.

A XIX. század későbbi folyamán magyarok és olaszok még közelebb jutottunk egymáshoz. Állandóan harcban ugyanazzal a császári eszmével önkök kivívták a risorgimentot, mi az 1867-iki kiegyezést, melynek folytán mi magyarok legalább a belpolitikában visszanyertük önállóságunkat, külpolitikai és katonai téren azonban továbbra is Ausztria függvénye maradtunk. A világháborúban önkök visszaszerezték Trentinót és Triesztet, Magyarországot ellenben, melynek 1914-iki miniszterelnöke, gróf Tisza István ellenzte a háborút, az osztrák császárság összeomlásakor romjai alá temette. De nem estünk kétségbe, hanem kemény munkával és a művelődés eszközeivel igyekszünk súlyos helyzetünket javítani. A jó kultúrpolitikának mindig egy nemzedékkel előre kell dolgoznia és azért nekem a magyar kultúrpolitikát most úgy kell beállítanom, hogy a következő magyar nemzedék igényeinek és szükségleteinek megfeleljen. Ha elfogulatlan szemmel nézzük Olaszország páratlan fel lendülését a XX. század folyamán és különösen a világháború után, népességének és gazdasági erejének rohamos gyarapodását, akkor valószínűvé válik, hogy Olaszország Európa ama részének, melyhez a mi hazánk is tartozik, messze kimagasló nemzetévé válik. Minthogy pedig az ilyen magaslatra emelkedő nemzetek nyelve a viszonyokban rejlő ellenállhatatlan erő folytán világnyelvvé válik, úgy vélttem, hogy nemzetem érdekében cselekszem, ha módot nyújtok a magyar ifjúságnak oly nyelv elsajátítására, mely előtt szinte beláthatatlan perspektívák nyílnak.

Valahányszor új tantárgy oktatását vezetjük be a középiskolába, annak megvan a maga következése a tanárképzés terén is. Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy kellő számmal rendelkezünk olyan középiskolai tanárokkal és tanárnőkkel, akik az olasz nyelvet tökéletesen bírják és az olasz irodalomban, művészetben, képzőművészetben és zenében egyaránt járatosak. A kezdet nehézségein átgépitett bennünket az olasz kir. kormány, amely Durini gróf budapesti követ

úr közbenjárására átmenetileg olasz középiskolai tanárokat bocsátott rendelkezésemre. Több fiumei olasz eredetű középiskolai tanárunk is van, akik az olasz nyelv tanítására képesek. A budapesti és pécsi egyetemeken azonfelül katedrát létesítettünk az olasz irodalomnak és nagy örömmel látom, hogy az olasz szakot választó modern filológusok száma bölcsészethallgatóink között állandóan nő. Ezeket azonban csak két éven át kívánom Magyarországon iskoláztatni s azután ösztöndíjjal a római egyetemre küldöm őket. Ez az akció már megindult és az ösztöndíjak számának szaporításával a jövőben még lényegesen ki akarom építem. Ekként rendszeresen biztosítva van az, hogy az olasz nyelv oktatása ne maradjon a magyar tantervek papírján írott malaszt, hanem az Olaszországban képzett középiskolai tanárok révén menjen át az életbe.

Itália művészi téren kétszer hódította meg a világot, először az antik Róma, másodízben a renaissance, a barokk és a klasszicizmus idején. Azután az európai nemzeteknél önálló művészeti fejlődés indult meg, míg végre ma eljutottunk odáig, hogy építészetben, festészetben és zenében sokszor bizony hiányzik a szépség. A vasbeton konstrukciók bizarr körvonalai sértik a szemet, a modern képek egy részének szemlélete falainkon nem okoz gyönyörűséget s a modern zene bizonyos termékeit inkább organizált hangzavarnak nevezhetnők. Mintha bizony az etika megállhatna jóság és az esztétika szépség nélkül. A fiatal magyar művésznemzedék valahogyan lelki honvágyat kapott a szépség örök hazája; Itália után. Újra tanulmányozni akarják Vitruvius és Palladio méreteit és sóvárognak az olasz zene nagy mestereinek belcantoja után. E művészvágyak valóraválását ösztöndíjak nyújtásával kívánom lehetővé tenni.

Nézetem szerint azonban itt nem állhatunk meg. Kétségtelen ugyan, hogy a nyelvismeret adja meg a lehetőségét annak, hogy a népek egymással igazi közvetlen?éggel érintkezzenek és így az olasz filológus középiskolai tanárok kiképzése nélkülözhetetlen alapvetés, a művészeti kapcsolatok jelentőségét sem akarom lekcisinyleni, mégis nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy a döntő szót a nemzetek közéletében a szociálpolitikusok, a közgazdászok és jogászok játsszák és éppen ezért elhatároztam, hogy az olasz egyetemek jog- és államtudományi fakultásaira olyan magyar ifjakat küldök, akik erkölcsi komolyságuknál, eddig felmutatott tanulmányi előmenetelüknél, tehetségüknél és családi tradícióiknál fogva azt a jogos reményt keltik, hogy valaha a magyar közéletben számottevő szerepet fog-

nak játszani. Ezek az ifjak Olaszországban barátságokat fognak kötni, összeköttetéseket szereznek, amelyek az élet folyamán mennyi kapocs lesznek a két ország politikai, kulturális, társadalmi és gazdasági életében. Mindig csodáltam a cambridgei és oxfordi nagy collegeket, amelyeknek volt tanulói, még ha nem ugyanahhoz a korosztályhoz tartoznak is, szolidaritást éreznek egymás között és az öt világrészen bárhol találkoznak, bizalommal és rokonszenvvel üdvözlik egymást. Én meg vagyok róla győződve, hogy azok a magyar ifjak is, akik tanulmányaikat olasz egyetemeken végzik, iskolatársaikkal hasonló szolidaritást fognak tartani.

Ez az olaszországi magyar ösztöndíjkiadvány vezet azután arra a gondolatra, hogy a Fraknoi által alapított római magyar történelmi intézetet ki kell egészíteni egy főiskolai internátussal, egy Collegium Hungaricummal. Ha van ország, amelynek múltjával méltó foglalkozni, úgy az olasz föld és Olaszország az. De én azt hiszem, hogy a múltnak egyoldalú előtérbe helyezésével nagy hibát követünk el. Mint historikus nem becsülhetem le a történelmi stúdiumok jelentőségét, mégis úgy érzem, hogy *most az olasz jelen és az olasz jövő nekünk magyaroknak sokkal fontosabb*, mert Olaszország nemcsak a háborút nyerte meg, hanem egy nemes király uralkodása és egy nagy államférfiú kormányzata alatt a békét is. Az olasz anyák termékenysége, az olasz munka expanzív ereje, az állami akarat átütő hatalma, a behend, a hadsereg és a haditengerészet oly monumentális erőt képviselnek, melyet az elfogulatlan idegen talán még jobban bámul, mint a született olasz. Ebbe az élő, lüktető, erőteljes duzzadó modern olasz életbe akarunk bekapcsolódni mi akkor, amikor fiatalságunk nevelése végett Rómában Collegium Hungaricumot tervezünk.

Engedjék meg, hogy visszatérjek alapgondolatomra. Nem öltöztetünk dolgozunk az olasz-magyar szellemi együttműködés biztosításán, hanem egy rendszert állítottunk fel magunknak. Kezdtük azzal, hogy az olasz nyelvet és irodalmat magyar középiskoláinkba bevezettük. Ez oktatás biztosítása végett középiskolai tanárjelölteket küldtünk az olasz egyetemek filozófiai karaira. Ezen túlmenőleg építészeket, szobrászókat, festőket és zenészeket, meg jogászokat, szociálpolitikusokat és közigazdákat is akarunk Olaszországban képezni és mindezen főiskolai ifjúság befogadására tervezzük a Collegium Hungaricumot Rómában. A szükséges hiteket a kultuszárca 1927-28. költségvetésébe már be is állítottam. E téren cselekvésre

készen állok s e nélkül nem is mertem volna önök között megjelenni. Oly korszakos államférfiú vezetése alatt állanak, akinél a szó csak alárendelt eszköz, aki a fednek nemes fanatikusa. Önöknél most oly közszellem van, hogy *a szóval nem érik be, alkotásokat követelnek*. Alkalmazkodva e szellemhez, nem is azért jöttem körükbe, hogy a magyar-olasz szellemi együttműködésről csupán beszéljek, hanem azért, hogy a Collegium Hungaricum alapítása révén ez eszmény megvalósítása érdekében *cselekedjem*.

E műhöz kérem jóakarataikat, kérem erkölcsi támogatásukat.

A magyar kultúra megmentése.

A »Stella« csillagászati egyesület megalakulásakor mondott beszéd 1923. november 3-án. Megjelent a »Néptanítók Lapja« 1923. 44-45. számában.

A magyar művelődés válságáról senki előtt sem beszélnek oly sokat, mint éppen Önök előtt, kiknek soraiban sok a mecénás s akiktől sokan tudományos és művészeti törekvéseik felkarolását remélik. Félek, hogy »kultúránk válsága« éppen gyakori hangoztatása folytán frázissá válik s így a benne rejlő igazság elveszti vonzó és meggyőző erejét; úgy jár, mint a dal, melyet a kintorna meguntat. Ezért talán nem végzek felesleges munkát, ha éppen én, ki állásomnál fogva mélyebben láthatok belkulturális viszonyainkba és művelődési bajainkba, röviden kifejtem, mi a sok panaszban a valóság s hogy a mentés művében miként kell a munkának megoszolnia az állam és a társadalom között.

A Történelmi Társulatban tüstént a proletárdiktatúra bukása után hozzáláttunk a történelmi tudományok restaurálásához és pedig, bár akkor a politikai élet lármája a közfigyelmet még sokkal inkább lekötötte, mint ma és zsvaja minden más hangot szinte elnyomott, - nem minden eredmény nélkül. A mi magyar akciónk már kifejlődőben volt akkor, midőn a németek megalakították a maguk Notgemeinschaft-ját, egy teuton szervező erővel megkoncipiált nagy organizációt a német művelődés repedezni kezdő hatalmas épületének megmentésére. Amint az minálunk történni szokott, nyomban felkapták a német Notgemeinschaft jelszavát, pedig a mi helyzetünk a némettől lényeges eltéréseket mutat. A németek gazdasági és művelődési téren a háború előtt elért sikereiket főleg szervezeteiknek s az erők így lehetővé vált tervszerű és nagyarányú egyesítésének köszönhetőek. Még bizonyára sokunknak él emlékezetében az a szenzációs hatás, melyet a Dresdener Bank és az Aschaffener Bank-Verein konzernje révén előállott nagy tőkekoncentráció a gazdasági világban

akkor kiváltott. S ez nem volt másképp a kulturális életben sem. Nagy tudományos vállalkozások jöttek létre, melyek körül a kutatók csoportja tömörült; sorozatos kiadványok keletkeztek; állami pénzekből és magánosok áldozatkészségéből folyton újabb és újabb tudományos intézményeket alapítottak s ennek az extenzív tudománypolitikának eredményeképpen olyan bőséges irodalmi termelés indult meg, hogy joggal lehetett geistige Überproduktion-ról és Überkultur-ról beszélni. Mikor aztán a német pénzügyek megromlása folytán a nagy kulturális szervezet és termelés anyagi alapjai megingottak, akkor éppen a szervezet és termelés túlnagy méretei, túlfejlesztettsége vált a kalamitás fő forrásává. A baj nagyságával szemben a mentésre rendelkezésre álló erőök aránylag gyöngéknék bizonyultak, ami a német közművelődési válságnak egészen speciális jelleget adott.

Mínálunk teljesen más a helyzet, csak a baj forrása: a veszített háború, azonos mind a két országban. Mínálunk, hol az öncélú kultúrpolitika csak 1867-ben indulhatott meg, a közművelődési szervezet túlfejlesztettségéről, tudományos túltermelésről a békében sem lehetett komolyan beszélni, ami ma előnyös, mert kulturális apparátusunkat takarékos kormányzás mellett a maradék ország is képes fenntartani s nem kell a közművelődés tanult munkásait létszámapasztás címén tömegesen elbocsátanunk. Egyetemi tanáraink státuszrendezése némileg enyhítette tudósaink anyagi gondjait; de soha el nem hervadó dicsősége marad a magyar intelligenciának, hogy a nagy fizetés-emelések előtt, midőn az értelmiség anyagi helyzete valóban tarthatatlanná vált, a maga és a haza sorsán egy pillanatra kétségbe nem esett, hanem példás kötelességtudással dolgozott tovább, miben a nemzeti életerő elemi megnyilatkozását kell látni. A mi kulturális bajainknak is az a főforrása, ami összes bajainknak kútfeje, hogy elszakították az ország kétharmadrészét. Ennek csak további következménye, hogy két egyetemünk hajléktalanná vált, hogy elvesztettük gyönyörű kolozsvári klinikáinkat, laboratóriumainknak felszerelését, könyvtárainkat s hogy odaveszett az ógyallai csillagvizsgáló is. Bajainkat tetézték a botor forradalmak s az eszeveszett proletárdiktatúra, minek során a rendbontásban és fegyvelebomlásban közintézményeink lerongyolódtak, felszerelésüket szétlopkodták s ma a hiányokat méregdrága árak mellett kell kipótolnunk. Közművelődésügyünk különös baja, hogy a háború éppen a nagy kulturális építkezéseket befejezetlenül találta; befejezetlenül áll ma is a debreceni klinikai telep, csak nehezen tudjuk befejezni Országos Levéltárunk

palotáját, a földönfutóvá lett intézmények számára pedig s ezek sorában csillagdánk számára is új hajlékot kell emelnünk. De mindezt el kell végezni, ha művelődésünket meg akarjuk menteni. Az év elején pár külföldi szakember megtekintette épülő klinikáinkat a debreceni nagy erdőn s mióta ez alkotásunknak ekként híre ment, nem múlik el hónap, hogy ne jönnének külföldiek látogatására. Bizony mondom, hogy a művelt külföld szemében a debreceni klinikai építkezés jobb propaganda, mint a célzatosan megírt füzetek milliói, mert igazi meggyőző ereje a tényeknek és alkotásoknak van. Ha a felsorolt bajokhoz még hozzá teszem azt, hogy pénzünk elértéktelenedése következtében összezsugorodtak alapítványaink, összeomlott egész ösztöndíjügyünk s így a szegény tehetségek taníttatását sem tudjuk biztosítani; ha még rámutatok arra, hogy a papír árának és a nyomdai költségeknek szédületes emelkedése folytán mindig nehezebb lesz a könyvek s a folyóiratok kiadása, akkor főbb vonásaiban megrajzoltam a mi magyar közművelődési válságunknak kórképét, amely – újból hangsúlyozom - lényegesen eltér a túlfeljesztettségéből eredő német bajoktól.

A kultúra katasztrófája nem úgy következik be, mint midőn a bolthajtás nagy robajjal egyszerre beszakad; hasonló az a természet őszi elhalásához, midőn levél levél után lassanként hullik el. A magyar művelődés fájának ez a levélhullása sajnos folyik. Ógyallán volt földmágnességi állomásunk, ez volt a nemzetközi szervezetben délkeleten az utolsó láncszem. Az állomást elvesztettük, a földmágnességi megfigyelések és mérések megszűntek hazánkban, a nemzetközi szervezetből ezen a téren már kiestünk. Íme lehullott egy levél. És ha Tass Antal igazgató nem menti meg komoly, személyes kockázat árán az ógyallai csillagvizsgáló felszerelését, akkor így állnánk a magyar asztronómiával is. Mert a magyar csillagászat felett rossz csillagok jártak. 1852-ben az osztrák önkényuralom lebontatta a gellérthegyi csillagvizsgálót, hogy helyére a főváros fékentartása céljából a citadellát építtesse. Ekkor a magyar csillagászat folytonossága két évtized tartamára megszakadt. Az 1918-iki összeomlásokor elvesztettük az ógyallai magyar csillagdat is, de a hagyományos magyar balsors nem ejtett kétségbe bennünket, hanem a Svábhegyen hozzáláttunk a harmadik magyar csillagda építéséhez. Nem akarjuk, hogy a természet-tudományok e másik ágában is töröljenek bennünket a számottevő nemzetek sorából; nem akarjuk, hogy ezen a téren is kikapcsolódjunk a nemzetközi tudomány munkából. Hiszen nemzeti büszkeségünk, hogy pl. a csillagok színkép-típusának megállapítására a pottsdami

és az amerikai Harwarth-csillagda a mi, ógyallai csillagvizsgálóunkkal társult.

Az állam a Svábhegyen, a székesfőváros által átengedett telken, már megépítette a meridián-házat és a nyolchüvelyes reflektor befogadására szükséges kupolát. Most pedig hozzáláttunk a központi épülethez, melyben a laboratóriumok, a csillagászati normál-óra befogadására szükséges temperált helyiség, a könyvtár és precíziós mechanikai műhely nyer elhelyezést, tetején pedig felszerelhető lesz az asztrofotométer. Igen, az építkezés és a személyzet fenntartása állami feladat, de a munkából és az áldozatból a társadalomnak is ki kell vennie részét.

Amily lelkiismeretlenség, ha egy nemzet tökéletlen, elmaradt fegyverzettel egyenlőtlen tusába küldi fiait az ellenséggel szembe, éppen olyan vétek tudósaink iránt, ha elavult, elégtelen műszerekkel bocsátjuk őket bele a nemzetközi tudományos versenybe. A magyar csillagvizsgáló főműszerét: egy Heyde-féle reflektort 90.000 arany-márkáért még a háború előtt megrendeltünk, de csak 28.000 márkát fizettünk ki, a további részletek folyósítása megakadt, mire a drezdai cég a műszer építését beszüntette. 62.000 aranymárkára lenne szükségünk, hogy végre megkaphassuk a reflektort, mely a magyar csillagvizsgálót megint beiktatná a nemzetközileg számottevő intézetek sorába. Mily szép emlék lenne a jövő nemzedékek számára, ha a hatalmas műszerre rávéshetnénk azoknak a mecénásoknak nevét, akik nehéz időkben áldoztak a magyar csillagászat megmentéséért. Külföldi segítségre is szükségünk van, de különösen az angolok és amerikaiak támogatására nem számíthatunk, ha odakint nem látják, hogy magunkon is segíteni akarunk, hogy magunk is áldozunk. És itt tiltakoznom kell az ellen a dőre állítás ellen, amely imitt-amott már felhangzik, hogy a tudományos kiadások minálunk olyan lukszust jelentenek, melyet nehéz pénzügyi helyzetünkben nem engedhetünk meg magunknak. A modern nagy felfedezések nem véletlen rábukkanás, nem empirikus próbálgatás eredménye, hanem céltudatos tudományos kísérletezés, kutatás nemes gyümölcsei. És ezeknek a felfedezéseknek gyakorlati, anyagi haszna is kiszámíthatatlan, mint azt legutóbb báró Eötvös Loránd találmányánál magunk is láthatuk. Nem győzöm elégszer hangsúlyozni: az a kis darab föld, melyet Magyarországnak neveznek, a mi hazánk, Európa belvárosában fekszik. A műveletlenség zsúpfedeles háza számára Európa belvárosában túlságos drága lenne a házhely s hamarosan lerombolnák az ott ék-

telenkedő házat. Vagy megtartjuk legdrágább nemzeti örökségünket: műveltségünket, vagy törölnek bennünket az önálló nemzetek sorából és pusztulnunk kell erről a földről.

De nem elégséges az, hogy a társadalom csak áldozzon a magyar tudományosságért. Kell, hogy érdeklődjék is iránta, kell, hogy szeresse. Autokrata uralkodók félművelt népek között is létesítettek tudományos és művészeti intézeteket, de ezek a gyökértelen alapítások csakhamar elpusztultak, mert nem voltak az érdekelt nemzet köztudatában lehorgonyozva. Csak az a tudományosság életképes, mely erőt a nemzetnek abból az áldozatkész meggyőződéséből szívja, hogy a népek világtörténelmi létjogosultsága abban rejlik, tudnak-e haszonnal közreműködni az emberiség haladásán a művelődés útján.

Igen, szeretni kell a kultúrát, hogy virágozhasson. A tudományok között pedig talán legkönnyebb a csillagászatot szeretni. Hegytetőről szívesen kalandozik el tekintetünk a róna végtelensége fölött. És sokkal azelőtt, hogy a görög Hipparchos megalapította a tudományos csillagászatot, a keleti népek már űzték az asztrológiát és minden fiatal leányt és a nagy tudóst ugyanaz a hatalmas ösztön tölti be, amikor tekintete rámered a csillagok miriádjaira. A végtelenség megsejtése ez, amely ösztönszerűleg vonzza a halhatatlan, a végtelen emberi lelket, mellyel belsőleg rokon.

Az egyesület, melynek megalkotására egybegyűltünk, kettős cél szolgálatára hivatott. Meg kell, hogy szervezze a társadalmi áldozatkésztséget a svábhegyi csillagvizsgáló befejezésére és kell, hogy felkeltse az érdeklődést a legszebb természettudomány, a csillagászat iránt, amely lehetővé teszi a művelt ember számára, hogy magának világgépet alkosson. Midőn az előkészítő közgyűlést ezennel megnyitom, annak a biztos reményemnek adok kifejezést, hogy ma, midőn a legnehezebb időn túlestünk és a magyar nemzet kálvária-útjának nagyobbik részét már megtette, az előttünk álló rövidebb úton leroskadni nem fogunk s meglesz az államban és a társadalomban a szükséges erő és áldozatkésztség arra, hogy a bennünket megelőzőt nagy nemzedékektől átvett kulturális kincseket a jövő nemzedéknek átadhassuk.

Br. Eötvös Loránd emlékezete.

A budapesti tud. egyetem bölcsészeti kara által 1923. május 27-én báró Eötvös Loránd arcképeinek leleplezése-alkalmából tartott ünnepi beszéd.

Az emberi lélek nemes megnyilatkozása a megemlékezés, a család megemlékezése elhunyt tagjairól, a nemzeté elköltözött nagyjairól. De miránk magyarokra nagyjaink emlékének felidézése egyúttal erkölcsi tiltakozás is az ellen a sors ellen, amelyet a világháború győztesei reánk róttak. A nemzet, melynek olyan költői voltak mint Petőfi és Madách, kiknek centennáriumát ez évben ünnepeljük és olyan természetudósa, mint *báró Eötvös Loránd*, kinek képe leleplezésére ma egybegyűltünk, az a nemzet a népek nagy családjában nélkülözhetetlen tag, a Mindenható világtervében szükségszerű elem, melyet így eltiporni nem lett volna szabad, melynek gyengítése szegényebbé teszi az emberiség szellemi életét.

Eötvös vonzó egyéniségének megrajzolására énnálam sokkal alkalmasabbak azok, kik hozzá, mint emberhez és mint tanárhoz közelebb állottak. De mivel korban tőlem távolabb állott, talán inkább láthatom már történeti körvonalait. En életének sommáját abban ismerem fel, hogy mint tanár egyúttal kutató, mint politikus, organizátor volt. Három fizikai probléma: a felületi feszültség, a nehézség és a mágnesség kísérleti kutatásának rendjén olyan felfedezéseket tett, melyeket a világ tudományossága is elismert és amelyek további vizsgálódásoknak eddig nem ismert lehetőségeit nyitották meg. Mint kultuszminiszter és kultúrpolitikus pedig megszervezte az Eötvös-kollégiumot, mely intézmény feállítása középiskolai tanárképzésünk terén korszakalkotó.

Humboldt Vilmosnak, a nagy porosz kultúrpolitikusnak az volt az egyetemi koncepciója, hogy ott a tanításnak és a kutatásnak egybe kell kapcsolódnia. Sőt a docet omnia, az összes

szakokat felölelő egyetemlegességen kívül a leglényegesebb jegy az univerzitás fogalmában az a pusztán tanításon messze túlmenő követelmény, hogy az egyetem egyúttal kutatási intézet is legyen. Az emberi tudás magas régióiba tartozó ismereteknek közlése sok más felsőbbfokú iskolában is folyik, de a tanítás a kutatással rendszerint csak az egyetemeken párosul. A kutató professzornak volt eszményképe Eötvös álljon példaképpen a magyar egyetemi tanár előtt.

A német egyetemek a tanítás és a kutatás egybekapcsolásának Humboldt-féle gondolatát oly tökéletesen oldották meg, hogy Németországban a XIX. század folyamán kizárólag a tudományos vizsgálódás céljait szolgáló külön intézetek szükségét alig érezték. Csak amikor az amerikai nagy mecénások, a Carnegiek, a Rockefellerek a természettudományi s különösen az orvosi kutatás előmozdítására a tudománypártolás terén addig hihetetlennek látszott összegeket áldoztak és óriási méretű intézményeket alapítottak, melyekkel a német egyetemek laboratóriumai és intézetei pénzügyi okokból lépést tartani nem tudtak, akkor létesültek Adolph Harnack nagyvonalú terve alapján a berlin-dahlemi Vilmos császár-intézetek, melyek tanítással nem foglalkoztak és kizárólag a tudományos kutatást tüzték ki célul. Ha az utóbbi két évtizedben igazi megértés mutatkozott volna minálunk is a tudomány nagy szükségletei és nemzeti jelentősége iránt, ha lenne nálunk egyáltalában adakozási morál, akkor éppen Eötvös felfedezései nyomán külön fizikai kutatási intézetnek kellett volna keletkeznie. Semsey Andor kivételével Magyarországon alig akadt a természettudományoknak nagystílusú pártfogója. Pedig éppen az utolsó évek eseményeinek meg kellett volna tanítaniuk azokat, akiket a gondviselés földi javakkal bőségesen megáldott, hogy a polgári törvénykönyvnek az a rendelkezése, mely a magántulajdont elismeri és a törvény háttérében ott álló szuronyok korunk kommunista vajúdásainak közepette, távolról sem elégségesek a tulajdon intézményének fenntartására. Az emberek nagyon is hajlanak arra, hogy csak a vagyonukkal egybekötött jogokat és élvezeti lehetőségeket nézzék s megfélemedzenek a gazdagok kötelezettségeiről, az emberi szolidaritás magas szempontjairól. Eötvös lángelméje és jellemereje sikerrel küszködött azokkal a külső nehézségekkel, melyekkel egy inkább a tanítás céljaira felszerelt egyetemi fizikai intézet vezetőjének bajlódnia kell, ha a természettől eddig nem ismert igazságokat akar ellesni; de a század fordulójának magyar államát és

társadalmát nem lehet egészen felmenteni a vád alól, hogy e ritka magyar lángelmének nem adta meg a nagyarányú tudományos kutatás összes külső előfeltételeit.

Nemzeti szerencsétlenségeink után önálló kutatási intézetek felállítására egyelőre alig gondolhatunk. Hiszen még a Történelmi Társulat által alapított bécsi intézet is anyagi nehézségekkel küzd. Pedig a bécsi levéltárak az összeomlásig titkos osztályainak megnyitása adja meg csak a lehetőségét annak, hogy egész újkori történelmünk legfőbb kérdéseit a hiteles és döntő adatok, az állami iratok alapján oldhassuk meg. Ma, sajnos, be kell érnünk azzal, hogy legalább egyetemi szemináriumainkat, intézeteinket és laboratóriumainkat a szükséges könyvekkel, műszerekkel és vegyszerekkel ellássuk. A folyamatos könyvbeszerzések a világháború kitörésével majdnem egy évtizeddel ezelőtt megszakadtak. Az Erzsébet és a Ferenc József tudományegyetem pedig csak könyvtárai és műszerei hátrahagyásával menekülhetett. Mindenütt hiány tátong és minden súly a roskadozó államra hárul. Alig-alig mutatkozik társadalmi áldozatkészség.

Minálunk, hol gyakori ünnepélyek rendezése divat, a kelleténél több beszéd pedig valóságos nemzeti betegség, ügyelnünk kell arra, hogy igazi nemzeti ünnepeink valóban termékenyek legyenek. Az olyan konstruktív és termékeny elmének, mint amilyen Eötvös volt, az emlékét akkor ünnepeljük a legméltóképpen, ha a nemes egyéniségéről való megemlékezést kulturális tettekkel kötjük egybe. A bölcsészeti kar, melyhez tartozott, művészeti tettel, arcképének megfestésével rója le a kegyelet adóját. Mint kultuszminiszter pedig azzal igyekszem mai ünnepünk belső értékét emelni, hogy a bölcsészeti kar szemináriumainak és intézeteinek könyvvásárlásra 12 millió koronát bocsátok ezennel rendelkezésre. Kérem, hogy az ez összegből beszerzett könyvekbe ex librist alkalmazzanak, mely a most leleplezett festmény után Eötvös arcképét tüntesse fel oly felírással, mely a könyveket használni hivatott magyar ifjúságot e nagy magyar ember életművére emlékezteti.

Eötvös szenvedélyes hegyászó volt, miben nála nem csupán a sportszenvédély, a túristakedvtelés nyilvánul meg, hanem a fennkölt lelkeknek rejtett vágya, a vágy föl a magasba. Amint elméje nagy magasságokba tudott emelkedni és éles szemé belátott a természet titkainak mélységeibe, úgy testileg is föl kívánczolt a csúcsokra, ahol tisztább a levegő, ahonnan messze a mélységben elenyésznek a kicsi-

nyességek s csak a nagy vonalakat látjuk. Igen, az álláspontoknak ez az emelkedettsége, a gondolkozásnak a kicsinyességtől való mentessége, az élet egy tisztább erkölcsi légkörben, ez az, ami az igazi tudós lényege, amire szüksége van. Eötvös Lorándnak az igazi, a nagy magyar tudósunk ünneplésére gyűltünk egybe ma s büszke emléke előtt kegyelettel hajtom meg a magyar közoktatás zászlaját.

Kölcsey emlékezete.

Szatmár megye közgyűlésén 1923. június 9-én tartott beszéd. Megjelent a »Napkelet« 1923. évf. VII. számában.

Szatmár megye közönsége egyharmad századdal ezelőtt kegyeletesen ünnepelte meg nagy fia, Kölcsey Ferenc születésének százéves fordulóját. Ma ismét emlékünnepre hívott meg bennünket a vármegye, midőn százéves lett Kölcsey legnagyobb költői alkotása: a Himnusz. Úgy érzem, hogy a Kölcsey-emlékünnepeknek ez a megisméltése sokkal több, mint Kölcsey vármegyéje jogos büszkeségének felcsillanása. Úgy érzem, hogy az erkölcsi emelkedés gyönyörű megnyilatkozásának, sirontúli nagyszerű engesztelődésnek vagyunk tanúi ma itt. Úgy érzem, hogy engesztelő tüzet gyújt a vármegye nagy fiának, kinek igazát az ösatyák nem tudták egészen megérteni. Amint maga Kölcsey Berzsényi felett tartott remek emlékbeszédében kiegészítelte a szigorú bírálatával megsértett Berzsényi szellemét, azonképpen a vármegye ezekkel a büszke megemlékező ünnepekkel engeszteli ki az 1834-iki követi utasítást, mely Kölcsey politikai pályájának idő előtt véget vetett. És mégis Szatmár vármegyének nincs oka a Kölcsey dolgában vezeklésre, mert a vármegye közélete volt az, melyben Kölcsey politikai egyénisége kialakult, Szatmár közgyűlése volt a hely, hol mint szónok először föllépett, Szatmár választotta meg főjegyzőjévé, majd követévé, szóval az a csodálatos régi magyar vármegyei élet volt az, melyben a nagy hazafi és szónok egyénisége és politikai fölfogása kifejlődött.

Az 1890-iki ünnepély óta megint 33 év telt el s Kölcsey ünnepről-ünnepre mindinkább történelmi távlatba kerül s így még tisztábban látjuk, mi egyéniségében és művében az örök. Költészetének egy része, szépirodalmi, kritikai és esztétikai munkái ma már csak irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak. De az minden kétség fölött áll, hogy hagyott nekünk egy *örök dalt* és egy *örök tettet*. Örök dala a

Himnusz, melyet – amíg magyar ember élni fog – a lelki emelkedés pillanataiban énekelni fog nemzete. Az örök tett 1835-iki önkéntes távozása a pozsonyi országgyűlésről. Lelke egész hevével, a legszen-
tebb meggyőződéssel küzdött a jobbágyság helyzetének javításáért. Közben vármegyéje éppen az örökválság kérdésében a követeinek adott utasítást megváltoztatta s Kőlcsey küldőinek utasítását lelki-
ismeretének parancsával összeegyeztetni nem tudván, követi megbízatását Szatmár vármegye rendéinek kezébe visszaadta s ezzel leg-
újabbkori alkotmányos életünknek már a kezdetén a magyar politi-
kai elvhűségnek örök emléket állított. De örök emléket állított a
politikai önzetlenségnek is, mit meg kell szívlelnünk különösen ma,
midőn az osztályérdekek megint mindenekfelett uralkodni látszanak,
mikor az osztályérdekek fütik a politikai életet. Kőlcsey nemesember
volt. Büszke magyarnak vallja önmagát, keleten nőtt törzsöke fájá-
nak – mint éneklő – a Don hullámai körül. Nemcsak a szellemnek,
hanem a jognak is kiváltságosai közé tartozott tehát és éppen ezek-
nél?: a kiváltságoknak, az ő kiváltságainak megszüntetéseért küzdött
egy másik társadalmi osztály: a jobbágyság érdekében.

De túl az örök dalon, túl az örök tetten, a Gondviselés, mely a
magyar nemzet sorsát intézi, ezt a nemes fiát azzal avatta igazán
nagygyá, egyenesen választottjává, hogy neki külön hivatást szánt,
melynek betöltésére egyedül csak ő volt alkalmas. Ő vezette át a
nyelvi és irodalmi megújulás mozgalmát a politikai térre s így
Széchenyi mellett a politikai megújulásnak egyik legszámottevőbb,
legöntudatosabb képviselője lett. II. József központozító és néme-
tesítő összbirodalmi kísérlete 1790-ben összeomlott s ezt a Schwarzen-
berg-Bach-féle összbirodalmi kísérlet csak 1849-ben követte. Megint
egyszer 60 esztendő jutott a magyar nemzetnek munkára és öntudatos
fejlődésre. E hatvanéves időköz első felében Besseney, nyomában
Kazinczy és írotársai megreformálták a nyelvet, új életre keltették
az irodalmat, de bár a nemzeti érzést hatalmasan élesztették, a poli-
tikai pályára nem léptek. Kőlcseynek, Kazinczy legtehetségesebb,
mesterét túlszárnyaló tanítványának volt fenntartva a gondviselés-
szerű hivatás, hogy követté választatván, a nyelvi és irodalmi meg-
újulás lendületét személyesen és közvetlenül vigye át az ébredező
magyar közéletbe, a pozsonyi diéta tanácskozásaiba. Ennyiben Kőlc-
sey személye a nemzeti történelem láncában nélkülözhetetlen szem.
Szatmár vármegyének pedig örök dicsősége, hogy őt követté meg-
választva, e szerepre neki alkalmat adott.

Horváth Mihály »Huszonöt év Magyarország történetéből« című remek művében megírta az 1823-tól 1848-ig eltelt negyedszázadnak, az úgynevezett *reformkornak* történetét. Minthogy ez az idő nemzeti történelmünknek egyik legértelmesebb korszaka, a lélekemelő centenáriumi évek egész sora előtt állunk. Ennek a reformkornak hatalmas nyitánya, nagyszerű ouverture-je: Kölcsey Himnusza. Amint a nagyobb zenei alkotásokat lendületes prelúde vezet be, úgy a reformkor nagy magyar szimfóniájának kezdetén, 1823-ban, felcsapnak a Himnusz hatalmas akkordjai. A rákövetkező nagy nemzeti megnyilatkozás Széchenyi István föllépése az 1825-iki országgyűlésen a Magyar Tudományos Akadémia érdekében. De a Himnusz még sokkal több, mint a reformkor nyitánya, benne a vallásos és a nemzeti érzés oly tökéletes összhangba olvad össze s a költemény úgy beleszövődik az ezredéves nemzeti múlt nagyszerű eseményeibe, hogy talán az egész világirodalomban nincs nemzeti himnusz, mely az illető nép sajátos lelkét úgy visszatükrözné, mint Kölcsey Himnusának annyira áhítatos, annyira méltóságteljes és oly igazán magyar sorai. A Marseillaise voltaképpen a francia történelem csak *egyik* szakának: a forradalomnak éneke. A Wacht am Rhein a német élet csak *egyik* vonatkozásának: a német-francia ellentétnek költői kifejezése. Több nép himnusza az államnak csak *egyik* alkotórészét, a fejedelmet élteti és dicsőíti. Kölcsey Himnusának ereje ezzel szemben a nemzeti élet és a nemzeti múlt *egészének* felölélése.

Kölcsey politikai pályája rövid. A reformkor harmadik országgyűlése: az 1832-36-iki volt az ő tüneményes sikereinek színtere. De ebből is jóformán csak két esztendeig működött Pozsonyban. 1832 decemberében érkezik oda és 1835. február 9-én már végleg búcsúzik az országgyűléstől. Igaz, hogy ez a rövid két esztendő elég volt ahhoz, hogy távozása az országgyűlést úgy meghassa, hogy felfüggesztve ülését, aznap nem tanácskozott. Az 1832-36-iki országgyűlésen három tüneményes magyar politikai tehetség lépett föl először. Deák Ferenc, Kossuth Lajos (egyelőre még csak mint egy távollevő követe) és Kölcsey Ferenc. Kossuth Lajos hőse lett az 1848-49-iki szabadságharcunknak. Deák Ferenc megkötötte az 1867-iki kiegyezést. Kölcsey Ferencnek a Gondviselés nem adott oly hosszú életet, hogy politikai képességének teljességét hazája javára kifejthette volna. Még 1838-ban, élte delén korai sírba szállt. És mégis a rövid élet és a még rövidebb politikai pálya elég volt neki a halhatatlanság kiküzdésére. És kiküzdötte ezt a ritka babért, nemcsak tehetségével és

tudásával, hanem főleg jellemének ritka tisztaságával és nemességével. Az emberi kedély legnemesebb érzései, az emberi elmének legfennköltebb elvei voltak azok, melyek politikai életét irányították. Büszke daccal szereti hazáját, melynek jövőjét élete végén reménytelennek látja. Harcol a vallásszabadságért, az elnyomott lengyel nemzetért és az elnyomott magyar pómépért. Kölcsey egyéniségéből, jellemének legsajátosabb vonásából folyik, hogy ezekkel az érzéseivel és elveivel megalkuvást nem ismerhetett. És mikor a jobbgyság örökváltásának dolgában Szatmár rendi konzervatív irányban megváltoztatták követi utasítását, jelleméből folyó szükségességgel tette le követi megbízását. Ugyanígy tett tanúságot Petőfi a költeményeiben hirdetett hazafiságról a segesvári síkon vérenek ontásával s ugyanezzel a magyar következetességgel nézett szembe Tisza István rendületlenül, szemében megvetéssel, az 1918-iki zendülés gyilkos söpredékével. És ha valaki kutatja, hogy annyi nemzeti hibánk mellett mégis hogyan élhettünk meg ezen a vérrel áztatott földön immár több mint ezer év óta, ha valaki kutatja, hol vannak, mely rétegekbe nyúlnak le a magyar erőnek gyökerei, akkor a magyarázatot megtalálja nagyjainknak, de általában a magyar léleknek abban a nagyszerű összhangjában, amelyben a sorsdöntő órán nemzeti gondolat, érzés, tett és áldozatkészség összeolvadnak.

Kölcseyvel eddig túlnyomóan az irodalomtörténelem foglalkozott, pedig Kölcsey a hazafi, a szónok és államférfiú legalább is egyenértékű Kölcseyvel a költővel, esztétikussal és kritikussal. A magyar *politikai történetírásnak* itt még hézagot kell kipótolnia. Az 1832-36-iki reformországgyűlés sincs még a maga teljességében föltárva s még kevésbé Kölcsey barátjának, báró Wesselényi Miklós-nak szintén Szatmár vármegye közgyűlési terméből kiindult hűtlenségi pöre, mely pernek Kölcsey utolsó éveit szentelte. Kölcsey országgyűlési naplója elsődrendű politikai történeti forrás. Beszédeivel úgyszólván megalapította a magyar országgyűlési szónoklatot s ezek a beszédek egyúttal mérföldkövek a magyar politikai gondolkozás történetében, mely tekintetben elődje báró Eötvös Józsefnek. Országgyűlési üzeneteivel pedig a magyar államirat szerkesztésében a magyar politikai nyelv és stílus terén tört utat. S mindezt megkoronázza a politikai reformernek legigazibb diadala: az ő eszméinek diadala. Mindazok a fennkölt eszmék, melyekért küzdött, ma már mint élő valóság, közkincsévé váltak a magyar nemzetnek. Ez a hatalmas, politikai munka, a Kölcsey politikai oeuvre-je történelmileg teljesen

kimunkálva nincs, mit kegyeletből a nagy hazafi iránt, de Szatmár vármegye és a magyar történetírás becsülete érdekében is el kell végeznünk. Mint Magyarország kultuszminisztere és mint a Magyar Történelmi Társaság elnöke felkérem tehát Szatmár vármegye közönségét, fogjunk össze Kölcsey politikai életművének teljes föltárására. Midőn javaslom, hogy Kölcsey politikai műveiből, szerepléséről az 1832-36-iki diétán, és Wesselényi Miklósnak mindezzel kapcsolatos hűtlenségi peréről készítsünk – a Himnusz centennáriumának emlékére – a modern történelmi kritika legmagasabb követelményeinek megfelelő nagyszabású forráskiadást¹: a vármegye közönségét a m. kir. kormány nevében a mai lélekiemelő ünnep alkalmából melegen köszöntöm.

Az Isten tartsa meg, az Isten virágoztassa fel Szatmár vármegyét és munkás magyar népét, melynek jólétéért Kölcsey oly önzetlenül munkálkodott.

¹ Szatmár megye törvényhatósági bizottsága báró kölcsei Kende Zsigmond bizottsági tag javaslatára az indítványt határozattá emelte.

Br. Eötvös József emléke.

Báró Eötvös József halálának évfordulóján 1925. február 2-án az Eötvös-emlékünnepen tartott beszéd. Egész terjedelmében megjelent a »Néptanítók Lapja« 1925. VII-VIII. számában.

Báró Eötvös Józsefről nemes egyéniségéhez méltóképpen megemlékezni gyönyörű, de rendkívül nehéz feladat. Nyomban halála után akkori irodalmi és közéletünknek jelesei tartottak felette emlékbeszédet. Születésének százados évfordulója alkalmával, 1913-ban szintén legjobbjaink versenyeztek abban, hogy mint költőt, államférfiút, kultúrpolitikuszt méltassák; behatóan és szakszerűen külön-külön foglalkoztak működésének minden egyes irányával, minden egyes körével. Közben nagy életrajzok jelentek meg egész pályájáról és életművéről. De legfőképpen ismeri őt minden művelt magyar ember saját műveiből, gondolataiból, regényeibe, beszédeibe és leveleibe beleszótt reflexióiból, melyekben gazdag gondolatvilágát föl-tárta. Mint igazi lírikus teljesen őszinte volt, műveiben bent van egész egyénisége. Mindezek után lehet-e róla újat mondani, nem bocsátkozunk-e jobban és szebben megírottnak pusztá ismétlésébe? Hogy a megtisztelő meghívásnak hivatalos tennivalókkal túlterhelten és betegeskedve mégis megfeleltem, tettem ezt nagy elődöm emléke iránt való hódolatból és azért, mert a magyar nemzetnek tökéletesen megváltozott helyzetében ma már egész más szempontból kell tekintenünk a nagy államférfiút.

A reformkor vezető egyéniségei közül talán egyikről sem lehet oly mértékben elmondani mint éppen Eötvösről, hogy eszméit megvalósította volna. Teljes joggal olvasták rá életpályájára »Végrendelet« című versének jóslatszerű sorait, eszméinek győzelme lett emlékjele. Az 1867-iki kiegyezéskor a magyar nemzetnek két sorsdöntő kérdést kellett megoldania, viszonyunkat Ausztriához és a nemzetiségekhez. Eötvös publicisztikai műveiben mind a két nagy problémát politikailag

teljesen kielemezte, megoldásánál a politikai vezérkari főnök szerepét játszotta, a megvalósítás két nagy mestere, Deák és Andrássy jórészt az ő államtudományi koncepcióinak adtak testet. A politikai tudomány szempontjából az 1867. évi XII. törvénycikkbe foglalt osztrák kiegyezésnek és az 1868. évi XLIV. törvénycikket alkotó nemzetiségi törvénynek ő az elméleti szerzője. És az osztrák kérdés, meg a nemzetiségi kérdés maradt a magyar politikai életnek kettős tengelye 1867-től az összeomlásig, 1918-ig kerek egy fél századon át és az a liberális belpolitikai irányzat is, melynek Eötvös volt még a szabadságharcot megelőzőleg, politikai életének első szakában már szószólója, csekély megszakítással dominált egész nemzeti katasztrófánkig. Csodálatos ez a franciskó-jozefinisztikus kor! Ritkán fordul elő a nemzetek életében, hogy egy félszázadon át hatalmasan fejlődjenek, művelődésben és gazdagságban haladjanak s amellet politikai életük közjogi keretei mereven változatlanul maradjanak. E sors érte a magyar nemzetet Ferenc József uralkodása alatt 1867-től kezdve. E nagy királyunknak személyi iránya, szubjektív politikai felfogása szinte átalakult objektív valósággá s akaratát a kívülállók mint valami végzetserű erőt tekintették, amelynek forrása nem egy ember, hanem a viszonyok ereje. Ferenc József halálával kidőlt a Monarchia mestergerendája s az 1918-iki összeomlásban minden megváltozott. Hatályát veszítette az osztrák kiegyezés, mert elváltunk Ausztriától. Tárgyatalanná vált a nemzetiségi kérdés, mert a trianoni béke után nincsenek többé nemzetiségeink. A magyar intelligencia bizalma pedig megingott a liberális világnézettel szemben, mert az 1918-iki összeomlásból sokan azt a tanulságot vonták le, hogy a liberalizmusnak igazi ereje csak a konzervatív eszméssel szemben való küzdelemben van, balféle ellenben a radikalizmussal és a szociáldemokráciával szemben nincsen ellenállóképessége és csak ezeknek a destruktív irányzatoknak az útját egyengeti és könnyíti.

Ma, midőn Eötvös politikai koncepciói mint intézmények megszűntek tételes és élő közjogunknak kiegészítő részei lenni, nem kell-e revidálnunk felfogásunkat a nagy férfiú életművéről? Hiszen Eötvös olyan helyzetbe került, mint nagy kortársa, Bismarck, akinek Reich-je 1918-ban szintén megroppant.

Eötvös nem hiába volt történész és bölcselő egy személyben, mindent magasabb szempontból nézett és mélyebben látott bele a kérdések velejébe. Mint igazi európeér nem állott a magyar glóbusz talaján, hanem látta egész Európa állapotát, közviszonyait. Látta,

mint küzd két nagy európai nemzet: a német és az olasz egységeért, látta Ausztriában a németiség és a szláv törzsek tusáját az osztrák államhatalom birtokáért, ismerte a lengyel kérdés nehézségeit s ebbe a nagy európai helyzetképbe illesztette be a mi nemzetiségi bajainkat. A nemzetiségi kérdésben rejlő nagy veszedelem tökéletes ismeretéből, átértéséből és átéréséből fakadt óvatos, mérsékelt állásfoglalása, amelyet kritikusai féltékenységnek, határozatlanságnak, a nemzet erejébe vetett bizalom hiányának, sőt kishitűségnek igyekeztek feltüntetni. Amint a Deák és Eötvös által megteremtett alapon a magyarság erősödni kezdett, mind hangosabb lett a sovinszták tábora s akadtak, akik a nemzetiségi törvényt Eötvös megbocsáthatatlan hibájának igyekeztek beállítani. Amily tetszetős, éppoly végzetes volt ez az irány két okból.

A német és olasz egység helyreállítása után, a XIX. század hetvenes éveiben Európa helyzete hosszú vajúdas után konszolidálódott, szervezeti és technikai tökéletesítések révén az államok ereje rendkívül megnövekedett s ebből sokan azt a következtetést vonták le, hogy állami eszközökkel Magyarország egész etnikus összetételét meg lehet változtatni, vagy legalább is lényegesen befolyásolni. Megfeledeztek arról, hogy a politikai kiegyensúlyozottságnak az az állapota, melyben a nyolcvanas, kilencvenes és kilencszázas években éltünk, nem fog állandósulni, a nemzetiségi kérdés nem marad mindig magyar belpolitikai kérdés s mihelyt Európa ismét fermentálni kezd, mihelyt kiéleződnek újból a külpolitikai ellentétek, a mi nemzetiségi betegségeink is elvesztik jóindulatú természetüket s ugyanolyan lázas lüktetésbe jönnek megint, mint aminőben voltak negyvennyolctól hatvanhétig, amely kritikus időt Eötvös József átélte, de amelynek keserves tanulságait az ő fiatalabb bírálói vagy egyáltalában nem, vagy csak könyvekből ismertek. Mikor a világháborúban a nemzetiségi kérdés elvesztette belpolitikai természetét, midőn a Monarchiát katonailag legyőzni nem tudó ellenfelei a nemzetiségi törekvések aknáin át igyekeztek azt felrobbantani, akkor sok belátásos ember szemében egyszerre megint élő igazsággá váltak Eötvös axiómái. A politikai igazságokkal is úgy vagyunk mint a közmondásokkal. Hangoztatjuk azokat, a nélkül, hogy igazságukat átlátnánk; csak mikor saját életviszonyainkra egyszer ráillenek és saját személyünkön nyerne igazolást, akkor látjuk be egyszerre a bennük rejtőző mély valóságot.

A sovinsztikus nemzeti politika hiveinek második nagy tévedése

az volt, hogy nem vették észre azt a kapcsolatot, amelyben a nemzeti-ségi kérdés az osztrák kérdéssel állott. Az igaz, hogy az államhatalom a maga teljes súlyával népeket is szétmorzsolhat, de ehhez valóban magas nyomás szükséges és jaj annak, aki félerővel, fél rendszabályokkal tesz kísérletet és kénytelen fél úton megállani, ami az elkésérített ellenfél szemében a gyengeség érzését kelti s még merészebb ellenállásra bátorítja. A régi Ausztria politikájában a mi nemzetiségeink állandó tényező voltak, melyeknek erejével a magyar faji erőt ellensúlyozni igyekeztek, hogy az összbirodalmukat szét ne fessítse. Nyilvánvaló volt tehát, hogy az osztrák hagyományos politika nem engedhette meg, hogy mi nemzetiségeink politikai erejét lényegesen gyöngítsük s ha igazán átfogó intézkedéseket akartunk volna tenni, az utolsó pillanatban lefogták volna cselekvésre kinyújtott kezünket. Kisebbségi intézkedéseket Bécs szívesen megengedett, mert jól tudta, hogy ezekkel számottevő eredményeket elérni nem lehet, de igenis zavarni a magyarság és idegenajkú honfitársaink jó viszonyát, melynek időnként örvendetes kifejlődését Bécs sanda szemmel nézte. Ilyen helyzetünkben valóban erőteljes nemzetiségi politika lehetetlen volt s ezért magyar szempontból egyenesen ártalmas is volt, hogy egyes meggondolatlan sovínisztikus kitérősek a külföld előtt azt a látszatot keltették, mintha nemzetiségeink elviselhetetlen nyomás alatt állnának, holott a valóság az volt, hogy még a magyar nyelv hivatalos használatára vonatkozó törvényeinkből is a legtöbb rendelkezés a papíron maradt és igazán hatályos intézkedések a valóságban, az életben nem történtek. Szomorú büszkeséggel nézek vissza arra az időre, mikor mint a miniszterelnök nemzetiségi osztályának vezetője, Wekerle Sándornak 1907-ben, utalással Ferenc Ferdinánd ismert törekvéseire is, nemzetiségi téren nagy mérsékletet és fokozott óvatosságot ajánlottam. Eötvös József nemzetiségi műveit akkoriban éjjel-nappal forgattam.

Utóbb a katasztrófa bekövetkezett és Magyarország szétrobbantásában a nemzetiségi kérdés volt az ekrazit. Sokan mondják és én is meg vagyok róla győződve, hogy nemzetiségi kérdéseink lassanként megoldódtak volna, ha nem jön közbe a világháború, ha még a békés fejlődésnek, a konszolidációnak három-négy évtizedét zavartalanul élvezhattük volna, hiszen a XX. század tizes éveinek elején művelődésben és gazdaságilag is már igazán rohamosan kezdtünk haladni. De jött a háború és a világhistoria nem ismeri a *de* és a *ha* szócskát s a politikának e földön egyedüli mértéke a siker.

Eötvös a nemzetiségi kérdésben rejlő végzetes veszedelmet világosan látta s tanácsait szerencsésebb időkben az új Magyarország megépítésénél sem fogjuk nélkülözhetni. Eszméinek győzelme lesz megint emléke éppen azon a téren, ahol azoknak igazságát* legtöbbször kétségbevonták. Ő a nemzetiségi kérdésben a nyelvészeti és néprajzi mozzanat mellett, tisztán látta a nemzetek történeti egyéniségét, történeti kapcsolataiknak és hagyományaiknak politikai jelentőségét. A trianoni béke csak néprajzi, sőt mondhatni nyelvészeti szempontok szerint húzta meg Kelet-Európában az államok új határait a történelmi mozzanatok teljes figyelmen kívül hagyásával. Európának kétségtelenül bekövetkező jövő nagy válságaiban válik majd el, hogy pl. a cseh-tót-rutén kapcsolat, vagy a horvát-szerb-szlovén kapcsolat mint lingvisztikai kötelék erősebbnek fog-e bizonyulni, mint amilyen a történeti kötelék volt, mely a régi Magyarország népeit egy egységes nemzetté összefűzte. A mi sovínisztáink csak a történeti és közjogi kötelékeket látták, a trianoni államférfiak csak a néprajziakat és nyelvtaniakat. A politika se nem história, se nem etnográfia, hanem eszméknek, szenvedélyeknek és érdekeknek eleven játéka, melyet Eötvös tisztán látott. Nemzetiségi felfogásának nagyszerűsége abban áll, hogy a nagy problémának mind a két oldalát; a néprajzit és a történetit egyaránt áttekintette és koncepcióiban kombinálni tudta. Csak ő látta a teljes igazságot.

Az 1867-iki és 1868-iki nagy alkotásoknál Deák és Andrássy politikai befolyása felülmúlta Eötvösét, de az új Magyarország világnézetének kialakításában a döntő szerep neki jutott. A politikai irodalom terén Széchenyié a kezdeményezés érdeme, de Eötvös hatása a magyar intelligencia gondolkozásának irányítására nagyobb volt. A magyar szellemi élet a XIX. század második felében azoknak az eszméknek befolyása alatt állott, melyeknek ő volt minálunk geniális tolmácsa. Államtudományi ismereteinek sokaságát csak meggyőződéseinek ereje és mélysége múlja felül és bámulatos, mint helyezi egész tevékenységét eszméinek és meggyőződéseinek szolgálatába. Mint hírlapíró cikkeivel, mint publicista dolgozataival és könyveivel, mint író irányregényeivel, mint államférfiú beszédeivel koncentrikusan szolgálja irányának terjesztését, mindent nemzetének meggyőződésére állít be. Tudásának fölénye, hazafiságának tisztasága, meggyőződésének őszintesége, munkásságának sokoldalúsága és fáradságtalansága magyarázza meg hatásának átütő erejét. Ilyen nagy eszközökkel állította ő be a magyar nemzet gondolkozását liberális irányba. Nem csoda, hogy

ez az irány aztán eltartott egy félszázadon át egész az összeomlásig. De az Eötvös liberalizmusa mégis más, mint ahogy a liberalizmust a század fordulópontján értelmezték. Európa a francia forradalom nagy kisiklásai után hasonló lelki hangulatban volt, mint mi magyarok és a bajorok a kommunizmus tapasztalatai után. A francia forradalom radikalizmusának visszahatásaképpen Európa a XIX. század első tizedeiben a keresztény renaissance-ot élte át s ebbe az eszmearámlatba esik Eötvös ifjúsága. A keresztény zseniknek kora volt ez, kiknek sorához méltóképpen csatlakozik a mi Eötvösünk is. Kedélyének kialakítására vallási téren nagyobb volt a pietista anyának, Lilien bárónőnek befolyása, mint Pruzsinszkynek, a nevelőnek, kit a Martinovich-féle összeesküvésben elítéltek, ki még a XVIII. század felvilágosodásának eszmekörében élt és a politikai gondolkozás tekintetében befolyásolta növendékét demokratikus irányban. Aki Eötvös műveiben elmerül, látja, mennyire keresztény kedély. Jellemző e részben, mint ítéli meg a kommunizmust. »A kommunisták - írja a Gondolatokban - a birtok közösségének védelmére az első keresztényekre hivatkoznak. A különbség e kettő között csak abban fekszik, hogy az első keresztények vagyonukat azért osztották meg, mert magasabb cél után törekedve azt megvetették; míg a kommunisták a közösséget azért követelik, mert az anyagi élvezetet mindenek fölébe tévén, az egyenlőségnek csak annyiban tulajdonítanak fontosságot, mennyiben az a vagyona és anyagi élvezetre is kiterjed.« Magyarország nemzetiségi és felekezeti összetétele olyan volt, hogy csak nemzetiségi és felekezeti türelem biztosíthatta a negyvenes, ötvenes és hatvanas évek rettenetes rázkódtatása! után a további fejlődéshez szükséges belső békességet. Hirdette tehát a türelmességet, amelyben azonban nem volt egyházellenes mellékhang. Ne feledjük el, hogy a hazai liberalizmus és a katolikus egyház között nehézségek csak az elkeresztelési rendeletről kisarjadt egyházpolitika idején voltak. De e krízistől eltekintve a hazai egyházak nagy állami támogatás mellett, zavartalanul ápolhatták és fejleszthették intézményeiket oly időben, mikor a külföldön az államok és az egyházak között a belbéke meg volt bontva, mikor a német birodalomban és Poroszországban a Kulturkampf javában dühöngött, mikor Olaszországban vallásosság és hazafiság között mély szakadék tátongott, mikor külföldi egyházi férfiak mint igéretföldjére tekintettek Magyarországra. Innét volt az, hogy Simor kardinális azzal az államférfiúi megértéssel nézte Eötvös és Trefort politikai irányát, amely Magyar-

ország hercegprímásait mindig jellemezte. Eötvös a kor uralkodó eszméit olyan alakban hozta el hozzánk, amint azt a magyar nemzet helyzete akkor elbírtá. Belekötött bennünket a nagy európai eszmeáramlatokba a nélkül, hogy reformjai a konzervatív tényezőkkel szemben áthidalhatatlan szakadást idéztek volna elő. Éppen annál az összhangnál fogva, melyet a magyar gondolkozás és az európai közhangulat között megteremtett, rokonszenvenné tudta tenni a magyar ügyet a külföld előtt. A magyar névnek a nyolcvanas évekig jó hangzása volt a Nyugaton. Végzetes volt, hogy a század fordulóján a magyar államférfiak elvesztették a kontaktust Európával, minkefolytán a magyar ügy is elvesztette népszerűségét és ellenfeleink könnyűszerrel rágalmazhattak el bennünket Európa előtt, aminek azután Trianonban keservesen megadtuk az árát. Olyan európeerek Magyarországon mindig szép számmal voltak, akik megismertették nemzetüket a külföldi irodalmi és politikai eszmékkal, a tudomány vívmányaival. Olyan reprezentatív egyéniség azonban, különösen politikai téren már ritkábban akadt, akinek Európa számára volt mondanivalója. »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államokra« című művét az egész európai tudományosság nagyrabecsülte. Eötvös európeérsége nem egyoldalú, ő nemcsak receptív, hanem produktív és konstruktív.

Különösen érdekes Eötvös működése mint kultúrpolitikusé. Két politikailag klasszikus korszakban volt kultuszminiszter, Batthyány Lajos kabinetjében a forradalom előtt és Andrássy Gyula kormányában a kiegyezés után. Mikor hivatalba lépett, a két alkalommal más és más helyzetet, előzményeket talált. A jezsuita-rend eltörlése után, Mária Terézia uralkodásának végén, egyik legnagyobb kultúrpolitikusunk, Ürményi József újjászervezte a magyar közoktatásügyet s azt politikummá, vagyis olyan üggyé tette, amelyet az állam - ha nem is saját maga intéz - fennhatósága, felügyelete alá hajt. Ürményi még utóbb, I. Ferenc alatt is, mélyreható befolyással volt a magyar közoktatásügyre, mely az ő kidölte után ismét lassabb ütemben haladt, de azért fejlődött. Ennek a hagyományos magyar fejlődésnek szálait akarta továbbfonni Eötvös első kultuszministersége alatt. Egyéniségére jellemző, hogy midőn a nemzetet negyvennyolc nyarán már a forradalmi láz gyötöri, ő követeli az országgyűléstől népi-iskolai reformjának letárgyalását. Mikor tizenkilenc évi megszokás után Eötvös a kultusztárcát ismét átvette, már teljesen megváltozott helyzetet talált. Időközben az abszolutizmus éveiben Thun Leó

osztrák kultuszminiszter intézte Magyarországon is a közoktatás ügyét s azt különösen úgynevezett Entwurf-jával gyökeresen átalakította. A régi magyar középiskola helyébe a nyolcosztályos gimnáziumot és reáliskolát állította. Eötvös, aki korábbi szolgálatából még ismerte a régi magyar rendszer előnyeit s aki mint államférfiu segített alkotmányunkban visszaállítani a jogfolytonosságot, közoktatásunk szervezetében is vissza kívánt nyúlni az Ürményi-féle középiskolai szervezetre, némely a francia rendszerből átvett módosítással. A négyéves algimnáziumra és alreálra kétéves főgimnáziumi és hároméves főreáliskola! tanfolyamot akart fölépíteni s a gimnázium után még hároméves liceális tanfolyam következett volna, úgyhogy a teljes középiskola a liceum bevonásával voltaképpen kilencéves lett volna. Az Entwurf alapján már hosszabb idő óta életben levő nyolcosztályos egységes gimnázium és reáliskola azonban bizonyos fokig már konszolidálódott s így pedagógusaink két évtizeden belül két ízben nem merték a magyar középiskola szervezetét gyökeresen átalakítani, Eötvös korai halála után javaslatát elejtették és Trefort 1883-ban a végleges középiskolai reformot az Entwurf alapulvételével oldotta meg. Eötvös kísérlete azonban gyönyörű tanúság amellelt, hogy az ő liberalizmusa mennyire kímélte a magyar történelmi hagyományokat s hogy teljesen téves egyes bírálóinak az a megállapítása, mintha politikája nem lett volna elég nemzeti, mintha radikális újító hajlamai lettek volna.

Hogy még nagy reformeri ambícióval és szuggesztív erővel bíró államférfiak működését is mennyire determinálják a fennálló viszonyok és a társadalomban lappangó erők, annak iskolapéldája Eötvös József népiskolai reformja, amely az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkben öltött testet. Ha a törvényt, de még inkább magát Eötvös javaslatát átolvassuk, látjuk, hogy ő a magyar népoktatásügyet voltaképpen polgári községek alapjára akarta helyezni. Közigazgatási szervezeti koncepciójában általában nagy szerepet játszik a község. Ő a megyének hatalmát, amely ellen hírlapi cikkeiben és különösen »A falu jegyzője«-ben irtó háborút folytatott, úgy akarta megtörni, hogy hatáskörének egy részét átutalta volna a felelős központi kormányhoz, másik részét pedig a községhez. A községi önkormányzat megelevenítésétől várta a nemzet öntevékenységének fejlődését. Természetes tehát, hogy kedvencét, a községet akarta megtenni népiskolai szervezetének alapjául is. Csakhogy itt századok fejlődése, melyeknek folyamán nagy történelmi egyházaink, különösen a katolikus és

református tartották fenn úgyszólván összes iskoláinkat. A reformátusok autonómiájukat féltették, a katolikusoknak egyházi, sőt dogmatikus aggályaik voltak s általában nem akartak lemondani olyan feladat teljesítéséről, amelyet a múltban sikerrel megoldottak és amelynek további teljesítésére magukban erőt éreztek. A javaslat bizonyos módosításokkal átment, de az alapján megindult fejlődés egészen más lett, mint ami Eötvös szemei előtt lebegett. Nemcsak népiskolaügyünk, hanem még iskoláink egyéb nemei is, felekezeti alapon fejlődtek, az iskolafenntartó a legtöbb esetben nem a polgári község lett, hanem az egyházközség maradt, vagy mint harmadik tényező, az állam lépett be a versenybe. De Eötvös nagy érdemei nem is iskola-szervezeti téren vannak, az ő halhatatlan érdeme a tankötelezettség behozatala és a néptanítói munka megbecsülése. Világosan megmutatta az országnak, hogy az a pár száz forint fizetésen tengődő néptanító milyen sorsdöntő nemzeti feladatot végez. Azzal, hogy törvényében lerakta a magyar tanítóképzés alapjait, halhatatlan érdemeket szerzett.

Elhibázott az a közoktatásügyi politika, amely a klasszikus nyelvek tanítását ki akarja küszöbölni és a humanisztikus gimnáziumot, mint középiskolai típust meg akarja szüntetni. Európa számos államában azonban bajnak bizonyult az is, hogy humanisztikus irányzatú pedagógusok túlságos befolyást nyertek a közoktatásügyre s így olyan téren is erőszakolták a humaniorákat, ahol azokra szükség nem volt, ahol azok más fontosabb tárgyak elől vették el a teret és az időt. Mély szakadék állott így be egyfelől az élet követelményeit átérző közvélemény és szülők, másfelől az iskola között, nagy kárára az oktatás sikerének. Mily szerencse, hogy Eötvös, a humanisztikus kultúra minden tisztelete mellett, világosan fölismerte a reáliránynak fontosságát. A polgári iskolában olyan iskolatípust teremtett, amelynek gyakorlati jelentősége (és a magyar tömegek előtt népszerűsége) nőttön-nőtt. A középiskolák közül főleg a reáliskolákat támogatta, minisztersége idején főleg új reáliskolákat szervezett. Ezzel az irányával függ össze az is, hogy törvényjavaslatot terjesztett be műszaki iskoláknak valódi műegyetemmé való átszervezéséről, hogy a budapesti egyetem bölcsészeti karán modern kémiai laboratóriumot létesített s hogy legdrágább kincsét, fiát, fizikussá nevelte, aki tüneményes találmánnyal gazdagította nemcsak a magyar tudományosságot, hanem az egész világot.

Nem ismert ellentétet népművelés és magas kultúra között, mert

tisztán látta, hogy a nemzeteknek kulturális téren kettőre van szükségük. Egyfelől emelni kell a nagy tömegeknek művelődési fajsúlyát, másfelől gondoskodni kell arról, hogy üvegházakban a* magas kultúra nemes virágait és gyümölcseit termesszék. Hiszen a nemzetek közös kulturális munkájában csak szépirodalmunk, művészetünk és tudományosságunk révén vehetünk részt s észrevenni és megbecsülni bennünket a népek nagy családjában csak akkor fognak, itthon pedig találmányok és felfedezések csak akkor lesznek, új igazságokat csak akkor látunk meg, ha a magas kultúrának is meg tudjuk teremteni a fejlődéséhez szükséges különleges előfeltételeket. Ezért kezdeményezte a kolozsvári egyetem szervezését és az Eszterházy-képtár megvásárlását.

Nem ismeri azonban a politikai alkotásnak titkát az, aki csak törvényjavaslatok és rendeletek kibocsátásában és intézmények szervezésében keresi a miniszter tevékenységének értékét. Ezekkel a külsőleges tényezőkkel legalább is egyenértékű az az inponderabilia, tud-e lendületet, eleven, pezsgő szellemet és ügyszeretet belevinni az összes ügyek intézésébe. Nagy szerencséje a magyar közoktatásügyi kormánynak, hogy nyomban első megszervezésekor Eötvös a gépezetnek nagy lendületet tudott adni, amely az erkölcsi erők fennmaradásának törvénye értelmében hat tovább. A magyar közéletben az európai, a tudományos nivót képviselte, munkatársai kikeresésénél is a nivót kereste, az ifjú nemzedéknek pedig tudott nivót adni.

Bámulatos intuícióval meglátta, hogy elszigetelt fajunkat Európa közepén csak a művelődés tarthatja fenn. A kiegyezés után különösen Ausztriában sokan voltak, akik abban bizakodtak, hogy Magyarország a hosszú szolgaság alatt gazdaságilag és a műveltség terén annyira elmaradt, hogy nem lesz képes a XIX. század közepén romokból egy új modern államot fölépíteni. Beszélték, hogy az 1867-iki kiegyezés csak kísérlet marad, amely a magyar nemzet gazdasági és művelődési gyöngeségénél fogva össze fog omlani. E történeti háttér ismerete ad igazi jelentőséget Eötvös hatalmas erőfeszítésének. Eötvös igazsága ma nagyobb igazság, mint bármikor volt: egyetlen igazi nagy erősségünk nemzeti műveltségünk. A trianoni szerződés által lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca: honvédelmi tárca; honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy műveltségünk megmentésével, fenntartásával és fejlesztésével kell megmutatni a világnak azt, hogy ennek a kis nemzetnek eltörlése az emberiség szellemi patrimoniumát szegényebbé tenné.

Reformjainak egy része papíron maradt, törvényeit és intézményeit idők múltával át fogják alakítani, de az a szellem, melyet a magyar művelődés ügyébe belelehel, hat tovább, míg a magyar nemzet élni fog. S én, kit a Gondviselés végzetesen nehéz időben az ő íróasztala mellé állított, áldom nemes emlékezetét és a nagy problémák megoldásánál keresem, kutatom műveiben az útbaigazítást. Bizonyára mutatja szellemének elmúlhatatlan erejével az utat, melyen mély árnyékok között haladnunk kell.

Jókai emlékezete.

Elnöki beszéd a Magyar Történelmi Társulatnak Jókai születésnapja száz éves fordulóján (19½. február 18-án) tartott díszközgyűlésén. Megjelent a »Napkelet« 1925. III. számában.

Akik úgy érzik, hogy eszméiket és törekvéseiket a kortársak nem értették meg, hogy személyükkel igazságtalanul bántak, a történelem ítélőszékéhez szoktak fellebbezni. Ez az ítélőszék azután későn, nagyon későn meg is állapítja, hogy voltak közöttük úttörők, akik korukat évtizedekkel, sőt századokkal megelőzték és voltak közöttük mártírok, akik eszméikért üldözést szenvedtek. Bár a történelem ítélőszéke nélkülözhetetlen intézmény az emberiség életében, mégis baj az, ha egy-egy országban, egy-egy nemzet kebelében túlságosan gyakran kell ennél az ítélőszéknél jogorvoslatot keresni, mert ez annak tanúsága, hogy az a nemzet nem képes igazi szelekcíóra, nem ismeri fel a jellemeket és a tehetségeket és kimagasló fiaival életükben igazságtalanul bánik. Bár Jókai hosszú pályájának jelentékeny részén át az olvasóközönségnél nagy népszerűségnek örvendett, mégsem mondhatjuk, hogy a közül a két magyar nemzedék közül, mellyel együtt élt, a második vele úgy bánt, mint ahogy ez a nagy magyar lángész megérdemelte. Az a nemzedék, mely a XIX. század negyedik negyedében szerephez jutott, nemcsak korra, hanem világnézetre is különbözött a megelőzőtől. Annak romantikáját gúnyolva magát büszkén reálisnak vallotta, miközben nem vette észre, hogy realizmusának oka gyakran nem magyaros józanság, hanem belső szárazság, igazi lendület hiánya és hogy bölcsességében mily sok a filiszterség és az idéten nyárs-polgáriasság. Kíméletlenül bánt vele mint politikussal, mint íróval és mint emberrel.

Erzsébet királyné, a Wittelsbach-nemzetségnek a magyar trónon ülő ez a genialis leánya varázserőt gyakorolt Jókai lelkére, a márciusi ifjúból a szép és szellemes királyi asszonynak rajongó híve lett.

Az kétségtelen, hogy voltak a Wittelsbachoknál egyes nagyobb mecénások is, de nincs a világtörténelemben uralkodócsalád, amely nemzedékről-nemzedékre és mindenütt, ahol trónra került, Münchenben, Heidelbergben, Mannheimban, Düsseldorfban, Bonnban, Brühlben, Münsterben és Zweibrückenben a tudományt, a művészetet és az irodalmat olyan következetesen ápolta, mint ez a kivételes képességekkel megáldott német dinasztia. Éppen ez a mindenkor és mindenütt megnyilatkozó irodalom- és művészetpártolás a bizonyosága annak, hogy ez a nagyszerű mecénási lelkület magának a nemzetségnek legsajátosabb jellemvonása. Erzsébet királyné személyében a Wittelsbachoknak e hagyományos kultúrérzéke olyan nemes női báj jaj párosult, amelynek hatalma alól még az agg Deák Ferenc sem tudta és akarta magát kivonni. Hogyne hatott volna ez a királyi asszony tünemény-szerűleg Jókaira, ki a női léleknek nagy megértője volt s ki fájdalommal látta, hogy négyszáz éven át a magyar trónon nem ült olyan egyén, ki a magyar művelődés iránt megértést tanúsított volna. De Jókai belátta azt is, hogy a negyvennyolcas politika a tökéletesen megváltozott európai helyzetben lehetetlenné vált s hogy a nemzetet a negáció teréről a pozitív alkotások talajára kell átvezetni, ami akkor csak hatvanhetes alapon volt lehetséges. Követte tehát barátját, Tisza Kálmánt, a fúzióba. Ez elég volt arra, hogy népszerűségét elveszítse. Széltében hangoztatták, hogy Jókai nem politikus; ő, aki a politikában vezető állásra nem is vágyódott, de aki Petőfivel március 15-én politikánál jóval többet, históriát csinált. A karcagi kerület még arra a szégyenteljes szerepre is vállalkozott, hogy egy szürke ellenjelölttel szemben Jókait kibuktassa, úgyhogy a királynak kellett őt a közélet számára azzal megmentem, hogy főrendiházi taggá nevezte ki. Még a neki szánt nemzeti életjáradék sem ment át az országgyűlésen ünneprontás nélkül, az öreg Madarász József felrohant a szószekre s kijelentette, hogy ő a megnevezett Jókai Mórt hazája ellen vétkes egyénné esméri.

De irodalmi téren is, ahol legfőbb érdeme van, igazságtalan volt vele az a második nemzedék. Pedig nemcsak egyes szép regényeket írt, hanem irodalmi *életművet* alkotott, ami, fájdalom, oly ritka minálunk magyaroknál. A nagy nemzeteknek egyik nagy előnye a kisebbek fölött az, hogy minden hivatásra, sőt a nagyobb szakok egyes részleteire is mindig van kiváló szakember, jeles művelő. Kis nemzeteknél a tehetségesebb és tanultabb embereket igen gyakran több egymással eltérő feladatra kell felhasználni. De sok embert belső nyugtalanság

is űz egyik szakról, egyik tárgyról a másikra, ami még lázas tevékenység mellett is csak csekély eredményre vezet. Egy időben divat volt a korán elhaltak sírját tört oszloppal jelölni meg. A magyar irodalmi és tudományos élet is tele van ilyen tört oszlopokkal, kedvezőtlen külső körülmények vagy belső állhatatlanság következtében kettészakadt pályákkal. Ezzel szemben milyen bámulatos, milyen irígyléreméltó például Ranke élete, aki egyetemi tevékenységének kezdetétől késői aggkorban bekövetkezett haláláig következetesen egy irányban dolgozhatott, életműként 63 hatalmas kötet maradt utána s mint nyugalmazott tanár még halálos ágyán is világtörténelmét diktálta. A korán felismert hivatásnak egész életen át következetes szolgálata tette csak lehetővé olyan hatalmas életművek megalkotását, mint aminőket külföldi írók és tudósok összegyűjtött munkáiban bámulunk. Jókai életének az a kritikus szaka, mikor az ember jövő hivatása felett végleg dönt, a magyar nemzet legszomorúbb éveire esett. Szabadságharcunk kedvezőtlen kimenetele után egy időre úgyszólván megszűnt a magyar irodalmi és közélet. Íróink és költőink egy része elnémult. Jókai azonban nem tért le arról az útról, amelyen a forradalmat megelőző pár éven át olyan diadalmasan indult meg. Az életnek összes viszontagságai között hű maradt az irodalmi pályához és következetesen dolgozott. Az irány és a munka e következetességének eredménye az a 110 kötet, melyben az olvasóközönség és az irodalmi kritikus az esztétikai értékeket csodálja, melyben azonban a magyar művelődéstörténész és kultúrpolitikus a magyar alkotó erőnek és a következetes munkának soha el nem enyésző, belsőleg egységes emlékét bámulja. Miközben Jókai ezt a hatalmas magyar emléket építette, a magyar társadalom széles rétegében fecsegni kezdték, hogy Jókai kiírta magát. Mintha bizony Goethe vagy Hugo Viktor költészetében is nem lennének elég gyöngé darabok. Ezt fecsegték Jókairól jóval azelőtt, hogy megírta *A sárga rózsát*, minden idők regényeinek egyik legszebbjét. És ebben a felfogásban nemcsak a nagyközönség volt a hibás. Én nem tehetek róla, – bármi nagyra is tartsam egyébként Gyulai Pált - Jókairól írott kritikáiból mindig az volt a benyomásom, hogy még legszakoszerűbb bírálataiból is kicsendül némi személyes ellenszenv, amely annál aggodalmasabb, minél nagyobb irodalmi tekintély ajkáról jön. A bírálatok egy részének jogossága nem vonható kétségbe, bár sok a Jókaival szemben felhozottak közül nem is annyira egyéni hiba, mint a romantikus iskola általános gyengéje. De nem is az egyes bírálatok szigorúságában, mint inkább azok hosszú sorában, rendszeres-

ségében ismerhetjük fel az elfogultságnak elemeit. Mily gyönyörű ellentét a kortársak szigorúságával szemben az a csodálatos szelídség, amelyel Jókai a kritikákat viselte.

Nemcsak jó adag filiszterség, hanem a köztapintat hiánya is nyilatkozik meg abban a módban, amint a nagyközönség Jókai életének végével foglalkozott. A nyugaton éles határvonalat húznak a közpálya és a magánélet között s a jóízlés a nyilvánosságot visszatartja attól, hogy az ezen a határon vont sövényen átlépve a magánéletbe betörjön. Mi itt sem tartottuk meg a kellő mértéket.

A hálásabb nemzeteknél, ha valaki kiemelkedően van a közép-szerúség átlaga fölé, már csak nemzeti hiúságból is emelik, növesztik egyéniségét és a sovinizmus nagyítóüvegén át nézik munkásságát honfitársai. Minálunk hazafias tett, dicséretes bátorság számába megy, ha nagyobb embereinken kikeressük és felfedezzük az ócsárlásra alkalmas gyengéket. Talán egyik legnagyobb nemzeti hibánk, hogy ritkán tudunk a tehetségek kifejlődéséhez szükséges atmoszférát és miliőt teremteni. Innen van az, hogy sokan hallgattak el, akiknek lett volna mondanivalójuk és sokan, az elismerés biztató, bátorító, lendítőerejének hiányában, nem fejlődtek azzá, amivé kedvezőbb körülmények között lehettek volna. A nemzeti közmegebecsülés több melegére van szükség, ha azt akarjuk, hogy teljesen kifejlődjének tehetséges embereink. A Jókainak és más nagyjainknak nyújtott ünnepi temetés az életben elszenvedett igazságtalanságokért nem ad sem kárpótlást a halottnak, sem feloldozást a nemzetnek.

A magyar történetírásnak nemcsak teljes igazságot kell majd szolgáltatnia Jókainak, hanem a magyar históriának még különös hálát kell leróni a nagy magyar történeti regényíró iránt. A történeti novella és a történeti regény az, amely a társadalom széles köreiben az érdeklődést maga a történelem iránt fölkelti. A mi forrásaink java-része a tatárjárás és a törökdúlás alatt elpusztult. A középkori, a független, a hatalmas Magyarország történetét ezért nem tudjuk azzal a részletességgel feltárni, amely az érdeklődést különösen megkapja. Az események vázlatos előadása, az általánosságok csak ritkán vonzó; a részletek, az epizódok azok, amik az olvasót megkapják. Ezt történeti emlékeink nagy szegénysége mellett nyújtani csak ritkán tudjuk s itt a tátongó hiányokat csak a költői fantázia egészítheti ki. Mindig bámulattal olvasom Arany tanulmányát *Naiv eposzunkról* és csodáлом, hogy költői alkotásaival mint igyekszik az ősmagyar hagyományok szegénységét pótolni. Nem véletlenség az sem, hogy Vörösmarty a

Zalán Futása-ban. elbeszélte nemzetének a honfoglalás részletes történetét. Ha pedig Jókai regényeit és novelláit a történeti korok sorrendjében állítanék össze, kijönne belőle egy úgyszólván összefüggő magyar történelem, megaranyozva, körülvéve a lángelme sugározta dicsfényel.

A történelmi regény terén is akadtak szigorú bírálói. Tudjuk, hogy szorgalmasan dolgozott, hogy utazgatott az országnak azon a tájain, ahova regényeinek színterét helyezte és hogy történeti forrásokat is forgatott. De ez mind nem volt elég, nagyobb korhűséget követeltek tőle. Az igaz, hogy Jókai a korhűséget nem dohos sírokból kiásott ruhafoszlányok és fegyverek pontos leírásában kereste, ezt bizvást hagyhatta a szakszerű művelődéstörténésekre. De bámulatos intuícióval megérezte a korok zamatát és történelmi levegőt tudott elővarázsolni. Rankét különösen vonzották azok a történeti témák, amelyekkel Schiller drámáiban foglalkozott, külön monográfiát szentel Wallensteinnak és Don Carlosnak, angol történelmében behatóan foglalkozott Stuart Máriával, de a nagy német hisztórikus nem kért számon a nagy német költőtől teljes történeti igazságot és szolgai korhűséget, pedig nyilvánvaló, hogy Teli Vilmosban nem I. Albrecht német király idejének, a XIV. századnak svájci parasztja szólal meg, hogy Posa marquisból nem II. Fülöp korának spanyol grandja beszél, hanem hogy mindkét hőisével Schiller maga mondatja el azokat az eszméit, melyeket a XVIII. század a franciák szabadságmozgalmából magáévá tett. És Teli Vilmost mégis, mint a történeti dráma egyik remekét elemezik a világnak igen sok iskolájában.

A század fordulóján fiatal fogalmazó voltam a miniszterelnökségen akkortájtban, mikor Schulek a Halászbástyát, Hauszmann a királyi várt építette, Stróbl Alajos pedig Szent István szobrát mintáztta. Reám csak az a szerény szerep várt, hogy a fedezetnek előteremtésén fáradozzam. Együtt álltunk Tarkovich államtitkár szobájában annál a másodikemeleti ablaknál, ahonnet mint hatalmas körkép tárul elénk a főváros. Ott voltak Hazai István, a korán elhalt művészlelkű titkár, Hauszmann, Schulek és Stróbl, arról álmodtunk, hogy a budai várhegyből magyar akropolist alkotunk. Ebben az emelkedett hangulatban váratlanul, keserűn kifakadt Stróbl mester és elpanaszolta, hogy a szoborbizottság hisztórikusai Szent István lovaszobrának kész modelljén a korhűség nevében átalakításokat kívánnak. Vegye le a király fejéről a koronát, mert Szent István koronával a fején nem pattanhatott lóra és ha lóra szállt, nem kettős kereszt volt a

kezében, hanem lándzsa. Azt követelték tőle, tegyen sisakot Szent István fejére és adjon lándzsát kezébe. Stróbl kijelentette, hogy nem alakítja át Szent Istvánját középkori rablólovaggá és kért bennünket, eszközöljük ki, hogy maradjon meg eredeti alakjában a modell. Tarkovich ehhez a miniszterelnök hozzájárulását ki is nyerte s másnap reggel, mikor a mester megint megjelent, vidáman akartam vele közölni az örömhírt, Ő azonban megelőzött és ádáz mozdulat kíséretében mondta: »Összetörtem a szobrot!« Megdöböntem, hogy elkéstem jó híremmel, Stróbl azonban páratlan humorával megnyugtatót: »Szerencsére csak délután akartam összetörni.« A középkor a szimbólumok kora s így gyönyörűen jelképezi a korona és a kettős kereszt azt, hogy Szent István áll előttünk, a magyar királyság és a magyar katolikus egyház megalapítója és szívesen lemondunk arról a sisakról és lándzsáról, mellyel István király harcba szállt a lázadó Koppány ellen.

A korhűség aprólékos részleteit a szakemberekre hagyva, hálásan nyújtjuk a Magyar Történelmi Társulat koszorúját a történeti regényírás nagy mesterének a mai centennáris ünnepen. Neki, aki táplálta és növelte az érdeklődést nemzeti múltunk iránt; neki, aki föltárta ennek a csodálatos múltnak, annyi rejtelmes szépségét. Fogadjuk, hogy szeretetteljesebb szemmel kutatjuk életének történetét és vizsgáljuk megbecsülhetetlen munkásságát.

Legyen áldott közöttünk emlékezte!

Békefi Rémi emléke.

Temetésén mondott beszéd 1924.
május 28-án Zircen. Megjelent a »Nemzeti Újság« 1924. május 2-iki számában.

Leteszem a magyar királyi kormány koszorúját Békefi Rémi ravatalára, jelül annak az őszinte kegyeletnek, melyet a kormány a megboldogult iránt érez és jelül annak a mélységes gyásznak, amely a veszteség felett minden jó magyar embert betölt.

Keresztény kötelességünk, hogy beletörődjünk a Gondviselésnek kifürkészhetetlen végzésébe és ne zúgolódjunk a veszteség miatt, melyet az örök Isten reánk mért, midőn Békefi Rémitől tőlünk elszólította.

Mert nagy a mi veszteségünk. Az ország újjáépítésének magasztos, de nehéz munkájában a nemzetnek éppen legjobb fiaira van szükség és Békefi Rémi a mai nemzedék legkiválóbbjai közé tartozott.

Nagy volt ő mint tudós. Tanulmányaiban mindig az abszolút értékeket kereste s ennek megfelelően nem az általános, nem a politikai történelemnek sokszor belsőleg üres menete ragadta meg az ő figyelmét, hanem a művelődéstörténelem, nemzete művelődésének története vonzotta s ennek tanulmányozása rendjén kimutatta, hogy mily sokat köszönhet az emberiség művelődése a számra nézve kicsiny magyar nemzetnek. Tudományos kutatásainak két jellegzetes vonása van: az alaposág és a következetesség. Oly alapos volt, hogy ha valamely kérdéshez hozzányúlt, azt mindig kimerítette s további kiegészítő kutatásokra teret nem hagyott, az ő megállapításai nem szorultak utólagos revízióra. Alaposágával csak munkásságának állandó következetessége vetélkedik. Egy kutatási körben való állhatatos megmaradásának köszönhetjük, hogy erőit nem forgácsolta el, hanem egységes életművet hagyott hátra. Ilyen egységes életmű rendje és a magyar iskolaügy történetének megírása.

Békefi Rémi nagy volt mint tanár. A tanári jóságának az a próbája, hagy-e hátra tanítványokat. Ő még ennél is többet tett, neki

nemcsak tanítványai voltak, hanem a magyar történetírás terén valószínű iskolát alapított. A korábban hivatalos csapongás, elmélkedés és ítélezés helyébe az adatok lelkiismeretes mérlegelését, csoportosítását állította s a történeti múltnak ilyen fáradságos, de annál megbízhatóbb rekonstrukcióját követte. Az egyetemi szemináriumban keletkezett művelődéstörténeti értekezések élő tanúságot tesznek termékeny tanári működéséről.

Nagy volt Békefi mint szervező. Midőn a XIX. század elején I. Ferenc király visszaállította a II. József által eltörölt szerzetes rendeket, ezek középiskoláikat főleg az akkor virágzó vidéki városokban szervezték, a ciszterciék Egerben, Székesfehérvárott, Pécsen. Időközben eltolódott az ország súlypontja, Budapest nagy várossá nőtt meg és döntő jelentőséget nyert az ország művelődési vezetésében is. Békefi éles szeme felismerte, hogy a magyar nagy tanítórendeknek el kell jönniök az ország fővárosába, hogy a szellemi versenyben részt vegyenek, hogy Budapest lelkének kialakításán munkálkodjanak. Már apátságának első esztendejében kezébe vette a budai Szent Imre főgimnázium alapítását, mely rövid 12 évi fennállása alatt Budapest egyik legjobb középiskolája lett.

A rendjének szerető atya volt. Különösen közel állottak szívéhez a noviciusok, akikben rendjének jövőjét látta és szerette. Utolsó üzenete is nekik szólt.

Midőn a gótika teljesen kifejlődött, mindig több és több lett benne a díszítés, a gondosan kidolgozott részletcifráság. Akkor jöttek a ciszterciák s a gótikában megtartották a fölfelé törő lendületet és a nagy vonalakat, de elhagytak minden fölösleges díszet. így jött létre a cisztercita gótika, melyet a rend elterjesztett egész Európában. Mint a cisztercita templom, olyan volt a Békefi Kernig lelke, egyénisége. Kerülte a díszet, nem szerette az élet cifraságait, de kedvelte a nagyvonalúságot, a nemes egyszerűséget. Az ilyen klasszikusan nemes léleknek erkölcsileg meg kellett termékenyítenie a rendet, amelynek élén állott. És valóban magasán röptül a lilios daru, a rend címerének szimbóluma. A daru magas szárnyalása jelképezi az eszményi lendületet, a lilium a tisztaságot, amelyet a rend növendékeinek lelkében ápol. És ő a magasságokból bizonyára gyönyörködik rendjének szellemében.

Mi azonban véges emberek, fájdalommal megtelt lélekkel állunk itt s mélységes szomorúsággal kiáltom utánad a sírba: Békefi Rémi, nemes hazafi, nagy tudós, jó öreg professzorom Isten veled.

Tóth Lajos emléke.

Tóth Lajos ravatalánál 1926. december
17-én tartott beszéd.

A magyar művelődésnek nagy halottja van, a fáradságot nem ismerő munkának nemes fanatikusa, Tóth Lajos nyugalomra tért. Szerdán egy óra tájt még együtt dolgoztunk, két órával utóbb már halott volt, a kegyetlen csontember valósággal úgy csavarta ki dolgozós kezéből a tollat. Orvosai és családja ismételten figyelmeztették, hogy még az ő vasorganizmusát is kikezdte a feltartóztatlanul folyó idő, de a kötelesség szava és az én kéréseim – melyekért most szemrehányást kell magamnak tenni – visszatartották a hivatalban.

A hivatalban, mely az ő számára sokkal több volt, mint pusztá munkahely, az neki valóságos szentély volt. Ha azt kutatjuk, hogy a kiegyezés korának kik voltak nagy építőmesterei, úgy azokat inkább a hivatalokban, mint a parlament emberei között találhatjuk meg. Igazán nagy dolgok csekély kivétellel csak azokban az ügykörökben történtek, melyekben egymásután nagy hivatalnokok hatottak és alkottak. Az ilyen alkotó nagy hivatalnok prototípusa volt Tóth Lajos.

A magyar közegészségügynek és orvosképzésnek nagy szerencséje volt, hogy intézése jóformán a kiegyezéstől a mai napig két olyan férfiú kezébe volt letéve, mint Markusovszky és Tóth Lajos. Sokan vannak, akik nagy tudással tömérdek dolgoznak, ele életművet még sem képesek alkotni. Ehhez isteni szikra kell. Markusovszky és Tóth Lajos után ilyen életművek maradtak. Az európai színvonalat meghaladó klinikai telepeink és orvosképzésünk az ő áldott életüknek nagy művei.

Az 1918-iki összeomláskor Tóth Lajost kegyetlen csapás érte. Őt nemcsak mint hazafit sújtotta az ország feldarabolása, a trianoni csapás, hanem legkedvesebb alkotását, a kolozsvári klinikai telepet is elvesztette. Ekkor kapta életének pillére az első mély repedést,

a Károlyi-főrra dalom idején ért mellőzésre ellenben büszke volt. És csodálatos, a kolozsvári és a pozsonyi egyetemek elvesztése még sem csüggesztette el. Ő a magyar hiszekegyet a lelkében hordta és hajlott korban ifjú lelkesedéssel látott hozzá a menekült egyetemek elhelyezéséhez Szegeden és Pécsen. Ebben a nagy munkában azután mi ketten is összefortunk.

Miniszterek jönnek és miniszterek mennek, de Tóth Lajost mind egyaránt szerették, pedig nem kereste egyiküknek sem a kegyét, csak a hazáját és a magyar tudományosságot akarta szolgálni, azt azután egész erővel. A debreceni egyetem befejezése és a szegedinek építése előtt állunk és Te öreg Barátom megígérted, hogy ekkora munkában nem hagysz el, hanem nagy tudásoddal és dús tapasztalataiddal mellettem fogsz állni. Most szerdán is azzal búcsúztunk, hogy Balatonfüredről, hova gyógyulást keresni készültél, visszatérsz, együtt megyünk Szegedre klinikákat építeni. De közbelépett a kérelhetetlen halál. Ismerünk, jól tudjuk, az a Te kívánságod, hogy ne csüggedjünk s csak akkor fogsz sírodban nyugodni, pihenni, ha onnan felülről látod, hogy munkádat folytatjuk.

De emberek vagyunk, gyengék és a válás percében megtelik a szemünk könnyel s egy időre felülkerekedik bennünk a bánat. Hazádnak utolsó lehelletig hű szolgája, munkás ember, alkotó férfi, pótolhatatlan munkatársam, jó Öreg Barátom, Isten veled!

Gragger Róbert.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
november 13-iki s németül a »Pester
Lloyd« ugyanaz napi számában.

Ma vettem Becker porosz kultuszminiszternek sürgönyét, melyben mélyen lesújtva közli közös barátunknak, Gragger Róbertnek, a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanárának korai halálát. Ez a gyász hír Berlinben és Budapesten a barátok és tisztelők hosszú sorának lelkét tölti el mélységes keserőséggel.

A Gragger-család több nemzedékkal ezelőtt került a bányavárosokba, ő maga Körmöcbányáról való volt. Ő is osztozott a szepesi és a bányavárosi németiség erős magyar hazafiságában, amely csodálatos módon egész fanatizmussá fejlődött éppen berlini működésének idejében. Minden gondja az volt, hogy szerencsétlen hazája iránt megnyerje a német társadalom rokonszenvét.

Összeköttetései nem voltak, csupán saját tehetsége, egyéniségének derűs szeretetreméltósága és színarany jelleme voltak tüneményes emelkedésének rugói. Midőn Becker Károly Henrik, akkor még a porosz kultuszminisztérium egyetemi osztályának főnöke, a háború folyamán a berlini egyetemen magyar tanszéket szervezett, erre a nehéz állásra az ő nagy emberismeretével Graggert szemelte ki, aki rövid idő alatt rendes tanárrá lett. Mikor magas pártfogója kultuszminiszterré lett, megtartotta irányában barátságát és megismertette a birodalomnak s a porosz államnak vezető férfiival; és berlini látogatásom alatt büszkeséggel láttam, hogy mindezek a kimagasló egyéniségek mily tisztelettel és bizalommal viseltetnek a magyar professzor iránt.

Az ő egyetemi intézete a Berlinben tanuló magyarságnak valószínű központja volt, ahol nemcsak gazdag könyvtárt talált, hanem egy hű tanácsadót is.

Még miniszterségem legelején, amikor úgyszólván ingyen adták

a berlini házakat, a Marienstrasseban potom pénzen kis házat vásároltunk a Collegium Hungaricum Berolinense számára, amelynek növendékeit itthon egyetemi és műegyetemi tanársegédeink, múzeumi, levéltári és könyvtári fiatal alkalmazottjainak színéből-javából maga válogatta össze, Berlinben pedig valósággal körükben élt. Innét volt az, hogy a fiatal magyar intézmény a szigorú mértékkel mérő német tudományosság szemében is csakhamar jó hírnévre tett szert. Ennyi szervező munka közepette ideje maradt még irodalmi tevékenységre is; folyóiratot szerkesztett és németnyelvű magyar könyvtárat adott ki, amelyben legutóbb a német közönség előtt ismeretlenebb költőink, így Arany verseinek fordítása, a székely népballadák is megjelentek. Gragger mint politikai és irodalomtörténész is számottevő munkát hagyott hátra.

Főgondja azonban az volt, hogy az intézményt, amelyet mindekfelett szeretett, a berlini magyar kollégiumot felvirágoztassa. Egész Berlint; és Dahlemet bejárta, alkalmas ingatlanokat keresve € célra, míg végül megtalálta a pompásan fekvő telket a Dorotheenstrasseban és megindult az építkezés, amely nagy mű nem jöhetett volna létre Gragger apostoli buzgalma és a porosz kultuszminiszter hatalmas támogatása nélkül, melyet szintén Gragger szerzett meg.

Ekkor érte a magyar sors, az összeomlás, közvetlenül a cél előtt. Mily tragikus, hogy nem adatott meg neki az a gyönyörű perc, hogy maga vezesse be a szép új otthonba a berlini magyar ösztöndíjasokat.

Valójában álmainak megvalósulása előtt állott, a porosz kultuszminisztérium az ő tanszékének szemináriuma és könyvtára számára kijelölte a Knobelsdorf-palotát, amely a Dorotheenstrassenak a Spree-folyó partján való kitorkolásánál fekszik, szemben a múzeumok szigetével. A magyar kultuszminisztérium pedig megvásárolta a Knobelsdorf-palotával tőszomszédos Herz-féle házat, úgyhogy a két monumentális épületnek több mint egy holdas kertje Berlin kellő közepén egységes kis parkká olvad össze. Közvetlenül a berlini egyetem, az óriási állami könyvtár és a hatalmas múzeumok mellett ekként kezdeményezésére egy gyönyörű magyar telep volt kialakulóban, amelynek pénzügyi ellenszolgáltatás nélkül, tisztán hazafiságból ő állott volna az élén. Az épülő magyar kollégium állványairól vitték már erősen lázasan haza a betegágyba, amelyet nem hagyott többé el. Ha valakiről, róla mondhatjuk el, hogy berlini hatalmas működési körében pótolhatatlan úrt hagy hátra, A magyar haza egyik legjobb fiát vesztette el.

A Zeneművészeti Főiskola.

A főiskola alapításának ötvenéves-fordulója alkalmából 1925. május 2-án tartott beszéd.

A magyar nemzetnek egyik legnemesebb jellemvonása, hogy szereti és megbecsüli intézményeit. Mi maradék magyarok pedig, kik olyan kimondhatatlanul sokat veszítettünk, mi még jobban ragaszkodunk azokhoz a nagy kulturális értékekhez, amelyek nekünk az összeomlás után megmaradtak. Ha kultúránk nagy egységein: múzeumainkon, színházainkon, főiskoláinkon végignézzünk, ezek sorában igen előkelő helyet foglal el a jubiláló Zeneakadémia.

Igazi grande école a szó francia értelmében, önálló iskolaegénység, melyben egészen sajátos, magasrendű, tudományos vagy művészi élet lüktet.

Művészeti tanintézetet alkotni rendkívül nehéz feladat. Az idegenből való kölcsönzés itt nem segít. Teremtőerőknek termékeny munkájára van szükség, hogy valódi művészet töltsen be a szervező által megvont kereteket. Kell, hogy a hajlék Apollónak szentté váljon, ahogy a görög fantázia azt elképzelte. Kell, hogy a művészegénységek egész sora lelkének jobbik felét az intézménybe belelehelje és ezek az isteni szikrák az oltáron égjenek tovább.

Vannak a nemzetek életében termékeny időszakok, melyek kedveznek az alkotómunkának s melyekben az egész millió új alkotások létesülésére különösen alkalmas. A magyar nemzet életében egyik ilyen termékeny korszak volt az, mely az 1867-iki kiegyezést nyomon követte. Ebben a fermentáló korszakban született meg a Zeneakadémia eszméje és létesült annak szervezete.

Két nagy magyar zenész, a két első igazgató: Liszt és Erkel, mindjárt az alapításkor bevitték az iskolába a nagy művészet rejtélyes, bűvös erejét, amely a szellemi erő fennmaradásának törvénye szerint változatlanul hat tovább az időkn át.

Mihalovits Ödön nemes egyéniségéből és munkás életéből is sokat felszívott magába az akadémia, mely folyvást újabb és újabb művészi és pedagógiai impulzust kap jelenlegi nagynevű vezetőjétől, Hubay Jenőtől. Igazgatók és tanárok művészete és munkája, melyet félszázadon át odaadtak a Zeneakadémiának, avatta ezt az intézményt zenekultúránk alapintézményévé, mely operánkkal együtt zenei életünket biztosítja.

A világháborúban nemcsak fogyott és szegényedett az emberiség, hanem rosszabbá is vált. A lélek belső javításának a vallás után talán leghatalmasabb eszköze a zene, amely a szerencsétlenek nagy vigasztalója is. A nagy olasz nemzet mielőtt szabadságát és egységét visszanyerte, a szétszaggatottság és a szolgaság századaiban, zenéjében talált vigasztalást s a mi nagy megpróbáltatásainknak közepette is a zene adhat vigasztalást a magyar léleknek. Maradjon hatalmas tényezője ez a Zeneakadémia a magyar dicsőség hirdetésének a külföldön és a magyar lélek belső megújulásának idehaza. Adja az Isten, hogy úgy legyen.

Egyházművészeti műemlékeink sorsa.

Az egyházművészeti kiállítás megnyitásakor mondott beszéd. Megjelent a »Budapesti Hírlap« 1926. október 10-iki számában.

A magyar nemzet művészetének történetében a balsors többször megakadályozta a magyar államot a rendszeres műpártolásban. E téren is az egyház volt az, amely az államot hosszú időközön át a maga csodálatos tevékenységével pótolta. De az egyház alkotásainak nagyrészt is romokba döntötték oly gyakori nemzeti katasztrófáink. *Burgio* most megjelent diplomáciai relációiból látjuk, hogy már az 1526-iki ellentállás megszervezésében is odaadta a magyar egyház műkincseinek legnagyobb részét, a középkor magyar ötvösművészeti remekeit. A török azután részben elpusztította, részben elhanyagolta a középkori Magyarország nagy műemlékeit. így dőlt romba az *Árpádok* székesfehérvári koronázó temploma, a *pálosok* magyar nemzeti rendjének *hidaszentlőrinci* anyazárdája és annyi katolikus zárda és iskola. Mikor a törököt végül kivertük az országból, az akkori rekonstrukció – mert Magyarországnak gyakran volt szüksége rekonstrukciókra – a barokk-művészet jegyében folyt. Ezeket a műalkotásokat pedig, egy botor művészettörténeti doktrínát vakon követve, magunk pusztítottuk. A román és gót templomokba akkor behelyezett barokk és rokokó műalkotásokat a stíltiszta rekonstrukálás jelszava alatt eltávolították onnét, úgy, hogy *Welczek* János, a műértő főúr, *kreuzensteini* kastélyában egész művészettörténeti múzeumot rendezett be a mi általunk elkótyavetyélt barokk és rokokó tárgyakból.

A barokk kor alkotó korszaka után halálos csapást mért a magyar művészeti életre *II. József*, aki eltörölte a szerzetesrendeket, átadta a pusztulásnak kolostoraikat, templomaikat és potom pénzen eladatta iparművészeti kincseiket.

A XIX. században azután a politikai reformkorral párhuzamosan eleven művészeti élet indult meg a katolikus egyház kebelében, amely-

nek legszebb emléke az esztergomi bazilika. *Simor* János nagy hercegprímásunk a Bazilika befejezésével nem érte be, hanem a pesti központi papneveldeben, Esztergomban és annyi más helyen számottevő műalkotásokat létesített.

A trianoni katasztrófa elszakította tőlünk a *gyulafehérvári, a kassai, a pozsonyi* dómkat s nekünk csak azok a területek maradtak, amelyeken a török időkben jóformán minden elpusztult. A trianoni magyar állam korlátolt anyagi erőivel sajnos csak kisebb arányú művészeti politikát fejthet ki. Örvendek, hogy művészeti nagy iskoláinkat és állami színházainkat meg tudtuk menteni, de újabb művészi megrendelésekre alig százötvenezer aranykorona áll csak rendelkezésemre.

Az alapokból igyekszem az esztergomi katolikus művészeti gyűjteményt gyarapítani, ahová a hercegprímás őminenciájával együtt működve *San Marco* hercegnő hagyatékát is beutaltuk s amelynek számára ugyancsak közös erővel vásárlásokat is eszközölünk.

Az egyetemi alpból most restauráltattuk az egyetemi templomot, *Bergl* csodaszép freskóit, a szebbnél-szebb fafaragásokat, a magyar *pálosok* műpártolásának ezeket a csodaszép emlékeit. A templom kriptáját művészileg kiépítjük, hogy méltó nyugóhelyet adjanak ott azt irodalom, tudomány és művészet kitűnő katolikus magyar nagyságainak. Most pedig azon vagyunk, hogy a zeneművészet legnagyobb mestereinek: *Mozartnak, Beethovennek, Schubertnek, Cesar Franknak* és *Brucknernek* és a mi *Lisztünknek* miséit és más egyházi kompozícióit rendszeresen előadassuk az egyetemi templom kórusán.

A Műemlékek Országos Bizottságának első feladata lesz, hogy az egi *minorita-templom* konzerválását biztosítsa. A nagy pápák mindig átérték koruk uralkodó eszméit, a szocializmus veszedelmét korán felismerő *XIII. Leó* kiadta nagy enciklikáját, amely minden időkre megteremtette a szociálpolitika sziklaszilárd alapját. Most pedig *XI. Pius* ő szentsége, a nagy tudós és műpártoló, a pápai széken arra buzdítja a világ katolikus papságát, hogy *a meglévő műalkotásokat konzerválja és az új templomépítkezések és jelszerelések komoly művészet jegyében történjenek.* Ez irányító szellemben állítottam helyre a budapesti egyetemen a keresztény archeológiának és művészettörténetnek tanszékét és remélem, hogy Magyarország püspökei a szemináriumi oktatásban is kellő teret biztosítanak az egyházművészeti képzés számára. Ezen a téren értékes kezdeményezés az egyházművészeti kiállítások rendezése is, ahol a vidék templomépítő papsága megláthatja az eleven magyar egyházművészek legújabb alkotásait. Nagy ennek köz-

gazdasági jelentősége is, mert a múltakban gyárilag előállított idegen templomi szobrokat, képeket, ipari alkotásokat tömegesen hoztuk be akkor, amikor azokat fejlett művészeti műiparunk itthon is elő tudta állítani.

Midőn a nemzeti műpártolási akcióban az egyház közreműködését kérem, felidézem *Ipolyi* Arnold nemes *szellemét*, aki nemcsak a magyar műemlékekre és művészetre adott programot, hanem a *Képzőművészeti Társulat* elnöki székéből irányította az akkor élő magyar művészetet is. Az államnak szükségképpen keményebb eszközeivel az irodalmi, tudományos és művészeti életébe belenyúlni aggodalmas és a történeti tanúság azt bizonyítja, hogy az ilyen természetű kísérleteket nem is kísérte a remélt siker. *Minden kor művészete szükségkép Mitikre a kor szellemének, a kor gondolkozásának és erkölcsének.* E kettőt, amely organikusan összefügg, szétszakítani nem lehet.

Fogjunk össze egyház és állam, hogy neveljünk olyan istenfélő és hazafias magyar nemzedéket, melynek egészséges lelkiületéből egészséges művészet sarjadzik ki. E kívánsággal nyitom meg a második katolikus magyar egyházművészeti kiállítást.

A százéves miskolci kőszínház.

Borsod vármegyének a miskolci állandó színház centenáriuma alkalmából tartott díszközgyűlésén elmondott emlékeszéd. Megjelent a »Napkeleti 1924. I. számában.

Abban a tartalmas emlékalumban, melyet a miskolci kőszínház centenáriuma alkalmából a város közönsége kiadott, szépen megvagyon írva, hogy miként vetődtek el Erdélyből Debrecenen át Miskolcra 1800-ban Wesselényi színészei, hogy miként küldte Pest megye dajkaságba 1815-ben Borsod megyéhez a Pesten akkor már másodízben hajléktalanná vált társaságot, hogy miként lelkesedett a miskolci közönség Dériné művészetéért, hogy Ragályi István borsodmegyei alispán és társai miként építették meg a húszas években az első színházat, Szemere Bertalan, a későbbi miniszterelnök pedig miként kezdeményezte a második színház megépítését. Főlöszleges munkát végeznék tehát, ha mindazt, ami ebben az emlékalumban részletesen megvan írva, itt kivonatosan megismételném.

Túl a helyi eseményeken, meg akarom mutatni azt, hogy Borsod vármegye karai és rendéi akkor, mikor a magyar színészet ügyét olyan nemes lelkesedéssel és áldozatkészséggel felkarolták, egy nagy, általános emberi mozgalomba kapcsolódtak bele. Ki akarom fejteni, hogy a jó táblabírák fölismerték vagy legalább is megsejtették azt a felöldhatatlan kapcsolatot, amely a kultúrák fejlődése és a színi-irodalom és a színészet felvirágzása között minden időkben fennállott.

A világirodalom öt nagy színházat ismer: a görögöt, az angolt, a spanyolt, a franciát és a németet.

Az ókorban a görög nép hatalmas és sikeres erőfeszítést tett, mikor Athén vezetése alatt visszaverte a perzsákat és ilyen módon megvédelmezte a fejlődni kezdő európai civilizációt az ázsiai barbársággal szemben. Amikor Athén így politikai hatalmának csúcspontjára jutott, akkor a már korábban is virágzó görög epikának és lírának

mintegy betetőzésképpen kifejlődik az attikai dráma. Egymásután föllép a három nagy tragikus költő: Aischylos, Sophokles és Euripides, még Aristophanes a derűs vígjátékíró. Az Akropolis tövében van Dionysos színháza, ahol az athéni nép három tragédiát hallgat meg egymásután s ráadásul még egy satyr-játékot, hogy derűsebb hangulatban térjen haza. Hogy Athén népe az a művelt közönség lett, amely a maga érdeklődésével Kísérte, táplálta, fejlesztette, fönntartotta a görög irodalmat, abban nagy része volt az első világszínpad művelő hatásának. Ime a görög dráma kifejlődése összeesik a görög nép politikai virágzásával és egyik leghatalmasabb tényezőjévé válik a hellén kultúra elterjedésének az egész akkor ismert világon.

Már az újkorban, a XVI. század második felében két nemzet izmosodik meg különösképpen, a spanyol és az angol. A spanyoloknak Kolumbus fölfedezte Amerikát, kik így szert tettek az új világ aranyára és ezüstjére s ez a gazdagság nagy politikai és művelődési erőfeszítésre tette a spanyolokat képessé. Anglia ugyanebben az időben tengeri kereskedelme révén szerzett nagy nemzeti vagyont, amely művelődését is megélénkítette. Ennek a két tengeren járó és a tengeren versengő hatalomnak össze kellett csapni és össze is csapott a spanyol II. Fülöp és az angol Erzsébet idején. S midőn e két uralkodó alatt magasra emelkedik a spanyol és az angol hatalom, akkor mindkét nemzet kebelében kifejlődik az újkornak első két színháza: a spanyol és az angol. Mily jellemző, hogy az első nagy spanyol tragikus: Lope de Vega ott küzdött II. Fülöp győzhetetlen armadájában az angolok ellen és osztozott a vereség fájalmában. Lope de Vegát nyomon követte Guillen de Castro, Tirso de Molina, Álarcon, a nagy Calderon és Moreto, kik csodás termékenységgel a drámák ezreit írták, melyek közül több örökös darab a világ nagy színpadjainak műsorán. Erzsébet királyné Angliájában pedig feltűnik a nagy Shakespeare, minden idők tragikusainak legnagyobbika. Szemmelátható megint a kapcsolat a nemzetek belső erejének föllandulása és a drámái költészet kifejlődése között.

A XVII. században a politikai és szellemi vezetés Spanyolországról Franciaországra száll át. Richelieu kardinális államművésze túlszámalyta Olivarez gróf politikáját, a spanyol és a német Habsburgokat háttérbe szorítja a Bourbon-ház, Németország elvész a harmincéves háborúban, amely reá nézve éppen akkora katasztrófa volt, mint a mostani világháború. És megint nem véletlenség, hogy XIII. Lajos nagy minisztere: Richelieu saját palotájában karolja

fel a francia színészetet, ott adják az első nagy francia tragikus: Corneille drámáit. Midőn Franciaország hatalma XIV. Lajos uralkodásának első felében még magasabbra emelkedik, akkor föllép Racine és a legnagyobb vígjátékiró: Molière, kiknek darabjait a Napkirály versaillesi tündérpalotájában hozzák színre először. A francia történelem fénykora is összeesik tehát a francia dráma aranykorával.

Már mondtam, hogy Németország a harmincéves háború folyamán szinte elvérzett. Nemcsak politikai hatalma zsugorodott össze, hanem művelődése is. A német udvarokban a XVII. század második felében és a XVIII. század folyamán a francia nyelv és művelődés terjedt el. II. Frigyes, a nagy porosz király, műveit és leveleit francia nyelven írta. Az uralkodók francia írók társaságát keresték, kastélyaikat francia művészekkel építették, udvari színházaikban olasz operákat és francia drámákat adtak elő. S ekkor föllép a nagy Lessing, kritikai, dramaturgiai dolgozataival bizonyítgatja, hogy a francia klasszikus dráma szabályai elhibáztak s a latin Racinenal követendő példaképpen szembeállítja a germán Shakespeareat és Hamburgban német nemzeti színházat igyekszik létesíteni. Függetlenségi háború indul itt meg, kulturális függetlenségi háború, amelynek során a német szellem függetleníteni igyekszik magát a francia kultúra befolyása alól. Új német irodalom támad és Schiller és Goethe drámái visszahódítják a németiségnek a németországi színpadokat. A mannheimi és weimari udvari színházak, meg a II. József alapította bécsi Burgszínház a német nemzeti művelődés elsőrangú fókusaivá válnak. A német szellemi renaissance egyengeti az útját Hardenberg és Bismarck hercegek politikájának és Blücher és Moltke tábornagyk kardjának.

A lelkesedés nemességét és az erőfeszítés nagyszerűségét tekintve, a német szellemi függetlenségi harc mögött nem marad el az a gyönyörű szép mozgalom, amelyet a magyar irodalom megújulásának nevez történetünk. Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar irodalomnak ez a megújulása a bécsi magyar testőrségből indul ki, melynek tagjai: a nemes magyar testőrtisztek Besseney György bajtársuk vezetése mellett kis irodalmi kört alakítottak. Ez a fiatal magyar tiszt irigykedve nézte Bécsben és az Esterházy herceg eszterházi színpadán az idegen színészetet s megint nem véletlenség az, hanem öntudatos cselekedet, hogy 1772-ben egy színdarabbal: Agis tragédiájával lép fel először Besseney. Tisztán látta ő azt, hogy a színi-irodalom találja meg legkönnyebben az utat a nagyközönséghez, bár a magyar

színészet hiányában drámájának előadását alig remélhette. Mikor azután 1790-ben II. József összbirodalmi kísérlete összeomlott, akkor nyomban megalakult Pesten Kelemen László első magyar színtársulata, amely 1790-től 1796-ig fenn is tudta magát tartani. A miskolci színészetet az a második hullám vetette föl, amely Wesselényi Miklós kezdeményezésére Erdélyből indult ki. És ezekben az időkben Magyarországon szakasztott olyan szellemi függetlenségi háború folyik a német nyelv, szellem és színészet ellen, mint aminőt félszázaddal előbb Lessing indított meg Németországban a francia kultúra visszaszorítására. És ha Bessenyei és Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, a két Kisfaludy és Vörösmarty nem teremtik meg a magyar irodalmat, akkor elképzelhetetlen lett volna a reformkor, Széchenyi István és József nádor nem találták volna meg a kellő szellemi atmoszférát politikai alkotásaikhoz, melyek a török háborúból vérszegényen kikerült Magyarországból ismét európai államot alkottak.

Íme a drámai irodalomnak minden nagy föllendülése velejárója vagy előkészítője volt a népek általános, különösen politikai föllendülésének s ennek a világtörténelmi törvénynek szellemében cselekedtek Borsod vármegye karai és rendéi, amikor a reformkor előestéjén felkarolták a magyar színészetet és vendégszeretően állandó hajlékot biztosítottak annak. Igen, méltán ünnepeljük ma Borsod vármegyét, amely a magyar nemzetnek a maga csekély erejéből nyújtani igyekezett azt, mit más boldogabb és szerencsésebb népeknek a fejedelmek nyújtottak. Athén nagy államférfia: Perikles öntudatos művészeti politikát folytatott. Augustus római császár a művészetet és irodalmat egyaránt pártolta. A Mediciek nélkül szegényebb lett volna nemcsak a firenzei művészet, hanem az egész quattrocento. Az Esték ferrarai lovagias udvara nélkül nem született volna meg az olasz hősköltemény. Csak a renaissance pápák tették lehetővé Bramante, Michelangelo és Rafael művészetének teljes kifejlődését. Shakespeare színdarabjait Erzsébet királyné udvarában adták elő, Racine és Molière darabjait XIV. Lajos karolta fel, s ő alapította a Comédie Française-t is. A német dráma a pfalti Wittelsbachok mannheimi színházából, a weimari udvari és a bécsi Burg-színházból indul dialmalmi útjára. Minden kis német állam székhelyén hatalmas fejedelmi kastély, udvari könyvtár, fejedelem alapította egyetem, udvari múzeum és udvari színház áll fenn, s a tudományos és művészeti akadémiákat is a fejedelmek létesítették. Minálunk még a budai királyi várat is közadakozásból építették. Grassalkovich herceg gödöllői palo-

táját a nemzet vásárolta meg fejedelmi nyaralónak. Nemzeti Múzeumunkat Széchenyi Ferenc, az apa, Tudományos Akadémiánkat Széchenyi István, a fiú, alapította. Szépművészeti Múzeumunk alapjait a herceg Esterházy nemzetség képvásárlásai vetették meg. Nemzeti Színházunk szintén nemzeti alapítás. A reformkorban a nemzetnek, a karoknak és a rendeknek kellett pótolniok azt a munkát, amit a fejedelmek és az államférfiak elmulasztottak, nem egyszer szembe szállva az osztrák érdekektől vezetett államhatalom akadékoskodásával. Örök dicsősége marad Borsod vármegyének, hogy azt a műpártolást, amelyet másutt öntudatos művészeti politikával fejedelmek vettek a kezükbe, a saját csekély erejével igyekezett ellátni, hogy nekünk magyaroknak is legyen nemzeti drámairodalmunk és nemzeti színészetünk.

És én remélem, hogy Borsod vármegye és Miskolcnak immár nem mező-, hanem törvényhatósági városa száz év után a magyar nemzetnek ugyanolyan sorsdöntő pillanatában ismét teljesíteni fogja hazafias kötelességét. Száz évvel ezelőtt is a lét és a nemlét kérdése előtt állott a magyar, nemzet. Ha nem tudtunk volna művelt európai nemzetté válni a reformkor idején, akkor 1848/49-iki szabadságharcunk bukása után meg tudott volna bennünket semmisíteni az osztrák önkényuralom. Minthogy azonban az Alkotó világtervével jut összeütközésbe az, aki értékes kultúrákat meg akar semmisíteni, azért Bach összbirodalmi kísérlete is összeomlott, mikor a magyar művelődés léte ellen tört. Ma megint a létkérdés elé vagyunk állítva. Súlyos helyzetünkben csak az menthet meg bennünket, ha felszívódik az emberiség köztudatába az a meggyőződés, hogy Európa keletén az emberi művelődés nagy munkájában nélkülözhetetlen munkások vagyunk s hogy kidőlésünk esetén az emberi kultúra pótolhatatlan veszteséget szenved. Az államhatalom most nemzeti alapon áll ugyan, de mostoha pénzügyeink minden nagyobb akciót megbénítanak. Ismét a társadalom segítségére van szükségünk, mint a reformkorban, mint száz évvel ezelőtt, midőn Borsod vármegye az első magyar kőszínházat építette. Most jövök Prágából, saját szememmel láttam, hogy a cseh fővárosban több a könyvkereskedés és gazdagabbak kirakataik, mint Budapesten. Tudományos irodalmunk bámulatos szívóssággal tartja magát, tudósaink hihetetlen önfeláldozással dolgoznak, de a szépirodalom élete csendesebb, különösen vidéki színházainkat pedig a mozgó versenyé fojtogatja. Szépirodalmi és színészeti téren élesztő, bátorító munkára van szükség.

Midőn Borsod vármegyét és Miskolc városát gyönyörű centennáriutói alkalmából az egész magyar művelődés nevében melegen üdvözölöm, annak a sziklaszilárd meggyőződésnek adok kifejezést, hogy az unokák méltók lesznek nagyapáikhoz s hogy a magyar nemzetnek mai példátlan válságában ma is meglesz a jövőbe vetett hit, az akarat, az erő és áldozatkészség, hogy a mi szerencsétlen nemzedékünk egy jobb jövőbe átmentse a magyar művelődést, a magyar színi-irodalmat és a magyar színészetet.

Adja a népek igazságos Istene, hogy úgy legyen!

Blaha Lujza

Búcsúbeszéd Blaha Lujza ravatálánál 1926. január 20-án.

A magyar művelődésnek súlyos vesztesége van megint. Nagy művésznő távozott az élők sorából, kit két egymást követő magyar nemzedék szeretett és becsült.

Ízig-vérig művésznő volt, de azonfelül olyan nemzeti hivatás jutott osztályrészéül, melynek a betöltésére éppen csak ő volt képes.

Bírt a nagy művészeknek azzal a titkával, hogy szebbé és a szép révén nemesebbé tegye az emberi életet. De túl a művészetten, voltak olyan hazafias érdemei, hogy a magyar művelődéstörténelem meg fogja őrizni emlékét még akkor is, amikor éneke már régen elcsendült.

Oda kell sorolnunk azok közé a nagyjaink: államférfiak és városépítők közé, akik a modern magyar Budapestet megalkották, mert a város nemcsak kövekből és emberekből áll, hanem szellemből is. Blaháné azok közé tartozott, akik Budapestbe magyar lelket leheltek. A kiegyezéstől az összeomlásig eltelt félszázadnak talán legnagyobb alkotása Budapest. De nem volt elég Budát, Óbudát és Pestet, ezt a három német várost egyesíteni, szép és népes várossá fejleszteni, magyar várossá kellett azt tenni, hogy igazi központja lehessen szellemi életünknek. A német színészet sokáig tartotta a versenyt a mi magyar színházunkkal. Blaháné volt az, aki azzal a csodálatos varázssal, mely egyéniségéből kisugárzott, s művészetének, dalainak hatalmával meghódította a magyar nyelv, a magyar lélek számára Budapest népét. A népszínmű terén minden egyes alkotása vonzóvá tudta tenni a magyar nép egy-egy típusát, a magyar nemzet egy-egy jellemvonását.

A magyarság mindig zeneszerető nép volt, de ennek a hajlamának változó korokban különböző volt az ereje. A Bach-korszak germanizáló iránya után Blaha Lujza dalai hatalmas lendületet adtak a magyar zenének s ez a hatása kisugárzott az egész országra. A 70-es

és a 80-as évek folyamán egyik előmozdítója volt a magyar szellem terjedésének a fővárosban és kinn a vidéken.

Innét van az, hogy most, mikor elindul azon a nagy úton, amely beletorkollik az örök életbe, a nemzet kegyelete elkíséri egész a sír kapujáig; a síron túl pedig, mint hű leányát fogja a nemzet hálás emlékezetében megtartani.

Tősgyökeres magyar volt; mint mezei virág nőtt ki a hazai földből, amely most szeretettel fogadja anyai ölébe. Nyugodjék benne békességben.

Jászai Mari emléke.

A magyar kormány nevében tartott búcsúztató Jászai Mari ravatalánál, 1926. október 7-én.

Miután átlépte a magas aggkor küszöbét, a Gondviselés különös kegyelme – hosszúra nyújtva áldott életét – közöttünk hagyta még évekig Jászai Marit, mert nemes vigasztalás szenvedő nemzetekre, ha a megpróbáltatás nehéz éveiben lánglelkek élnek körükben. Nem zúgolódunk tehát, hogy az Úr végre magához szólította, akinek életöröme elborult a trianoni csapás alatt. Gyászunk mellett ott a büszkeség, hogy mienk volt ez a tüneményes magyar tehetség.

Míg számos zseni beéri önmagával, és önmaga fényében gyönyörködik, addig Jászai Mari úgy érezte, hogy az Istennek az a nagy ajándéka, amely osztályrészéül jutott, reá nagy kötelességeket ró, főleg azt, hogy a zseni erejét a tudás hatalmával kell teljessé tennie. El sem tudta képzelni, hogy történelmi szerepeket miként lehet belső biztonsággal eljátszani a történelem alapos tudása nélkül. Bár autodidakta volt, óriási történelmi, esztétikai és irodalomtörténelmi műveltséget szerzett. »Egy színészlelek« című munkájában annyi tudást sűrített össze, hogy bámulatba ejt, s olvasva a művet - amelynek minden sora egy-egy szentencia – megértjük, hogy aki így tömörített, az csak keveset írhatott, de egészen elsőrendűt. Kötelességérzése abban is megnyilvánult, hogy fenéig hatolt szerepeinek mélységébe. Ha Cleopatráról írt tanulmányát olvassuk, amely talán egyik legnagyobb szerepe volt, bepillantunk abba az óriási előkészítő munkába, amelyet egy-egy alakítása előtt végzett. Jászai Mari az istenadta tehetségnek és az emberi kötelességzetnek és munkásságnak csodálatos és tökéletes vegyülete volt.

Esztétikusaink és művészettörténészeink nemes feladata, hogy művészetét és irodalmi tevékenységét méltassák. Én, aki közjogi

állásomnál fogva hivatva vagyok, hogy az ország kegyeletét rójjam le a nagy halott iránt, azokról a szolgálatokról kívánok szólni, amelyeket közvetlenül tett nemzetének.

A magyar művelődésnek egy emberöltőn át nagy tényezője volt; Budapest népének és a magyar vidéknek ő tolmácsolta a címzettekben Szofoklész, Shakespeare, Racine, Schiller és Goethe költészetét. De legszívesebben Katonát és Madáchot játszotta. Lelkének termékenységét mi sem mutatja inkább, mint az, hogy rajongó tisztelője volt Széchenyinek, akinek cenki sírjához évente elzarándokolt. Ezért a Magyar Történelmi Társulat különpéldányt nyomtatott számára Széchenyi döblingi hagyatékából, amelyet mikor neki elvittem, Szalay László történelmének olvasása közben találtam. Shakespeare – mondotta – Antonius és Kleopátrájában jóformán csak átírta Plutarchoszt; Szalayt vagy Horváthot is csak át kellene így írni és kész a megrázó szomorú játékok beláthatatlan sora. Tragikai lelke kiérezte a magyar históriában lüktető, zúgó, tomboló tragikumot. Mint a görög költőknek, akiket megszólaltatott, alapszóiban szomorú volt az ő lelke is; innét volt az, hogy kongeniálisnak érezte magát a magyar történelem zordon, fenséges szomorúságával; innét volt az, hogy szerette volna megjátszani a magyar história összes drámai jeleneteit és tragikus nőalakjait. Panaszkodott a magyar írókra, hogy ezeket nem dramatizálták, mint ahogy a dalokat megzenésítik.

Forrón szerette ezt a magyar földet, amelynek tősgyökeres szülőtte volt. És mégsem nevezem honleánynak. Ő több volt ennél, benne magában a magyar géniusz sok jellegzetes vonása egyenesen testet öltött. Egyik legnemesebb alkotóeleme volt a kiegyezéskorabeli Magyarországnak. Senki szebben, mint ő, a magyar szót ki nem ejtette. Senki ajkán a mi gyönyörűséges nyelvünk jobban nem zengett, mint a Jászai Marién. A magyar nyelvvel, a magyar érzéssel, a magyar gondolattal annyira összeforr, hogy külföldi sikerekre nem is vágyódott. Bár tehetségre a XIX. század legnagyobb magyar művészeinél, Lisztnél és Munkácsynál, akinek kortársa volt, nem kisebb, egyetemes elismerés nem juthatott osztályrészéül, mert míg ők a hang és a szín nemzetközi nyelven szólhattak, Jászai Mari csak az ő csodálatos magyar nyelvén akart beszélni.

A háborúban hazafisága a körtermekbe vitte és szárnyaló lelkesedéssel szavalta ott hazafias líránk legszebb darabjait, különösen Petőfi harci dalait. Mihelyt mély hangjának harangszava meg-

kondult, az Alföld és a Dunántúl egyszerű fiai felemelkedtek kór-
ágyukon és a Jászai Mari varázsszavára egyszerre világos lett nekik
Vörösmarty, Petőfi és Arany költészetének minden rejtett szép-
sége. A rokkantak között egy ily alkalommal fejéhez kapott: »Iszo-
nyatos, – kiáltotta – hiába véreztek, veszve van minden.« Nyilván
divináció volt. Hungária egy pillanatra fellebbentette a nagy tragika
előtt a végzetes szaiszi fátyolt.

Jászai Marinak egy szűkebb és egy tágabb hazája volt: a
Nemzeti Színház és Magyarország. Mind a kettő szemei előtt dől
romba; a régi Nemzeti Színház, amelynek köveiből magának sir-
boltot épített és a régi Magyarország. És nem adatott meg neki,
hogy meglássa sem az új Nemzeti Színházat, sem az új Magyar-
országot. De mégsem halt meg kétségbeesésben, ránk hagyta határ-
talan hitét a magyar jövőben.

Ez a hite és emléke élni fog közöttünk időtlen-időkipig.

A magyar rekonstrukciók.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
július 4-iki számában.

A történelem nem ismer ugyan azonosságokat, de ismer fel-
tűnő és megkapó hasonlatosságokat. Szinte azt lehetne mondani,
hogy a történet nagy hőskölteménye egyes strófáinak is megvan a
maguk refrain-je. így sok hasonlatosság van a között a két rekon-
strukció között, mely a török kiverése után és világháborúbeli össze-
omlásunk után vált szükségessé. Ma persze a fejlődés üteme sokkal
gyorsabb, mert a fejlettebb pénzügyi módszerek és a természettudo-
mányi találmányok segítségével a népek anyagi ereje hasonlíthatat-
lanul sebesebben újul meg, mint kétszáznegyven évvel ezelőtt. A ma-
gyar a katasztrófák nemzete s hogy ennek ellenére mégis életben
maradt, ez főképpen megújítási képességének volt köszönhető.
Ezért különösen tanulságos, ha az időnként szükségessé vált rekon-
strukciókat történelmileg megelemezük.

A török hódoltság a mohácsi vésztől Buda visszafoglalásáig,
1526-tól 1686-ig tartott, mely százhatvan esztendő a nemzetsorvasztó
szenvedések kora volt a magyarságra nézve. A nagy kataklizmában
legártalmasabb a népesség rohamos csökkenése volt, egész vidékek
lakossága pusztult ki, ahova Bécs azután szerbeket és németeket
telepített be. Midőn a XVII. század végén a török iga alól felszabadul-
tunk, a hatalom cserébe a felszabadításért a nemzet függetlenségét
követelte. Ez ellen az összbirodalmi törekvések ellen fegyvert raga-
dott II. Rákóczi Ferenc, mely szabadságharc következtében a XVIII.
század első tizede a rekonstrukció szempontjából természetesen el-
veszett. Mária Terézia atyjának, III. Károlynak uralkodása alatt,
a szatmári béke után, az újjáépítés megindult ugyan, de e szeren-
csétlen király életének alkonyán a monarchiát ért katasztrófák, főleg
a balul kiütött török háború bénítólag hatottak.

Mária Terézia uralkodásának nyolc első esztendejében, főleg a

magyar nemzet hatalmas erőfeszítésével, katonailag volt kénytelen védelmezni atyáinak örökét, de Szilézia mégis elveszett és Mária Terézia belső lelki katasztrófája az, hogy Sziléziát sem feledni, sem visszahódítani nem tudta. Mária Terézia alatt hadseregeinek nagy vitézsége ellenére is a nagy döntő csaták többnyire elvesztek s az osztrák örökösödési háború tanulságai alapján Bécsben belátták, hogy szervi hiba van, hogy sem a vezető egyéniségek mérete, sem a Habsburgok népeinek fajsúlya nem állja ki az összehasonlítást II. Frigyes Poroszországgal. Ebből a felismerésből fakadt a szisztematikus rekonstrukció gondolata, mely újjáépítés 1748-tól 1756-ig tartott s Magyarországra nézve a fejlődésnek nyolc termékeny éve volt. De Mária Terézia nem tudta Sziléziát elfelejteni s midőn Kautitz diplomáciája Pompadour marquise közbenjárása mellett megszerezte XV. Lajos és Erzsébet cárnő szövetségét, 1756-ban bele sodródott a hétéves háborúba, mely midőn 1763-ban befejeződött, nem hozta ugyan vissza Sziléziát, mely végleg elveszett, de a monarchiát eladósodottan hagyta hátra. Ez adósságok terhe egyrésztének vállalása körül felmerült vita tette meddővé az 1764-iki diétát s vont a nemzetre a királynő neheztelését. Még a hűséges Batthyány Lajos nádor és Barkóczy primás is kegyvesztett lett, mibe mindkettő hamarosan bele is haltak. Szokás szerint abszolutisztikus kormányzat következett, így megint országgyűlés összehívása, új nádor választása és új primás kinevezése nélkül. Mégis a hétéves háború befejezésétől a nagy királynő haláláig eltelt tizenhét év a békés fejlődés ideje volt a magyar nemzetre, amidőn Mária Terézia rekonstruktív munkája főleg szociálpolitikai és kultúrpolitikai téren volt különösen áldásos. A jobbágység kötelességeinek szabályozása, az urbárium a nép széles rétegeinek helyzetét lényegesen javította. Mária Teréziának ez az akciója, továbbá a jobbágyságnak 1848-iki felszabadítása és az 1921-iki földreform Magyarországnak kétségtelenül legmélyebbható három szociálpolitikai reformja. Nagy szerencse volt reánk nézve, hogy Mária Terézia alatt kultúrpolitikai téren akadt oly emberünk, ki akkori európai szempontból teljesen a helyzet magaslatán állott és kinek sikerült a királynő bizalmát nagy fokban megnyernie. Ez a providenciális férfiú Ürményi volt, aki az 1777-iki Katio Educationis-szal úgyszólván teljes tanügyi kódexszel ajándékozta meg nemzetét és ugyanakkor áthozván az egyetemet Nagyszombatról Budapestre, az ország fővárosát ismét szellemi központtá tette. Mária Terézia alatt Ürményinek reformjain és Ferenc

József alatt Trefortnak életművén nyugszik voltaképpen a magyar kultúra. Szomorú, hogy míg szociál- és kultúrpolitikában ilyen termékeny volt ránk nézve Mária Terézia uralkodása, addig közgazdasági téren valósággal gyarmati sorsra jutottunk. A merkantilista, nemzetgazdasági rendszerben, a nagy Justi elméleteiben iskolázott osztrák magas bürokratákkal szemben magyar részről csak közgazdasági analfabétákat tudtunk kiállítani a gátra s így természetes, hogy a kerekék alá kerültünk. Valósággal iskolapélda ez az eset arra, mily sorsdöntő a nemzetekre nézve, hogy minden téren, mindenkor legyenek olyan elsőrendű szakembereink, kik európai nívón állnak. Íme a magas kultúra közvetlen gazdasági jelentősége, mit sajtáságos módon éppen egyes pénzügyi kapacitásaink nem tudnak belátni.

A Mária Terézia által megindított rekonstrukciót ismét megzavarta II. József összbirodalmi kísérlete, mely a XVIII. század 80-as éveit betöltötte; a 90-es évek elején pedig már kezdetüket vették a közel negyedszázados francia háborúk, melyekhez ráadásul még az 1825-iki országgyűlésig tartott I. Ferenc-Metternich-féle abszolutizmus csatlakozott. Az 1825-től 1848-ig eltelt reformkor megint a nemzeti szellemben való alkotások kora, ám ezután is keserves cezúra következik megint, mert 1849-től 1867-ig Sehwarzenberg Félix, Bach és Schmerling szabadon kitombolhatták magukat ellenünk. Az 1867-iki kiegyezés végre meghozta a fordulatot s a világháború 1914-iki kitöréséig a külső béke közel félszázadát élte át a magyar nemzet, amelyet – okokból, melyek megítéléséhez bennünk, kortársakban, hiányzik a kellő tárgyilagosság, – nem használtunk ki oly mértékben, mint elmaradottságunk teljes behozására szükséges lett volna. Kétségtelen azonban, hogy Mária Terézia korának egyes szakai, a reformkor és a kiegyezés kora voltak azon rekonstrukciós korszakok, melyek folyamán a magyar nemzet kidolgozta magát a nyomorúságnak azokból a mélységeiből, ahova a török hódoltság taszította.

Végtelenül szomorú, hogy míg más népeknél a fejlődés folyamatos s az azt megszakító katasztrófák mennek kivételszámba, addig a magyar nemzet szinte állandóan el volt nyomva vagy katasztrófák utóhatása alatt állott s az alkotásokra csak kivételesen, szinte lopva jutott egy-egy évtized. De történelmünk ilyen folyásából nekünk magyaroknak azt a következtetést kell merítenünk, hogy a rekonstrukcióra most megint kínálkozó időt jól ki kell használnunk. Ki tudja, mit rejteget még számunkra méhében a jövő, de a jelen a

miénk, annak urai vagyunk és rettenetes lenne felelősségünk, ha a megújulásnak most kínálkozó nagy alkalmát ismét elmulasztanék.

Bethlen István pénzügyi munkatársaival befejezte a finansiális szanalást s most már a közgazdasági és közművelődési rekonstrukciót írhatja zászlajára. Eddig kultúrpolitikai téren is csak mentésről lehetett szó. Meg kellett akadályozni, hogy a tudományos és a tanító-munka folytonossága megakadjon és hogy a pénzügyi kishitűség egy önfelédtt pillanatában könnyelműen meg ne szüntessük intézményeinket, melyek nélkülözhetetlen életszervei a magyar művelődésnek. A mentésre, hála Istennek, nincs többé szükség, sőt az utolsó hónapokban már átléphetünk a rekonstrukció, az alkotás időszakába.

A trianoni Magyarországnak Budapest és a törvényhatósági városok beszámításával 3455 községe van. Ezek közül eddig 317 helyen építünk 1073 népiskolai tantermet és 528 tanítói lakást. Ennek az 1073 tanteremnek építése azt jelenti, hogy 45.000 olyan gyermek járhat a jövőben tágas, világos, egészséges iskolába, kik korábban vagy egyáltalában nem voltak beiskolázva, vagy célszerűtlen bérhelyiségekben szorongtak. Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország összes tanköteleseinek száma most kereken 750.000, akkor a fenti 45.000-es szám valóban tekintélyes hányadot jelent. Hihetetlenül el volt hanyagolva Pest megye, hol 18.000 tanköteles befogadására 450 tantermet építünk s egyedül a főváros közvetlen környékén 247 tanterem legsürgősebb elkészítése vált szükségessé. Az Alföld nagy kulturális nyomorát pedig 329 tanyai és más külterki iskola emelésével enyhíthetjük. A tanító a tanyára magával viszi a tanyai népkönyvtárat, a vetítő gépet és virágos kertet, meg gyümölcsöst csinál az iskolai kertben, hogy 30-40 tanyának művelődési központja legyen.

Csonka Magyarországon 5000-nél több lakosa van 218 helységnek, melyekben 412 polgári iskola működik. Miniszterségem ideje alatt 85 új iskola létesült s eddig 12 épület készült el. Most 28 emeléséhez látunk hozzá s alapos kilátás van rá, hogy hamarosan további 24 építéséhez foghatunk.

Debrecenben ez év őszén négy klinikát, vagyis speciális kórházat fejezünk be, Szegeden pedig két klinika alapkövét tesszük le.

A jól megválogatott magyar ifjaknak meg hosszú sora megy Oxford és Cambridge, London és Aberdeen, Róma, Genf és Paris, Bécs és Berlin főiskoláira, múzeumaiba, könyvtáraiba, klinikáiba és laboratóriumaiba.

Kimondhatatlanul tehetséges ez a mi fajunk, de kevés ország van széles e világon, ahol a tehetségek kedvezőlenebb környezetben küszködtek, mint éppen minálunk. Hazánk a szellemi életében a tört oszlopok és a derékban ketté tört fák országa volt. Most kiragadjuk a tudatlanság sötéttségéből a tanyak földművesnépét és teret nyújtunk a fiatal tudósnak, hogy büszkén szárnyaljon a szellemnek trianoni határok által nem korlátolt szabad levegőjében a magyar turul.

Annyi katasztrófa után megint egyszer megindultunk a rekonstrukció útján.

KULTÚRPOLITIKA ÉS KÖZOKTATÁSÜGY.

A magyar gyermekvédelem.

Az Országos Gyermekvédő Liga
1926. április 25-iki közgyűlésén tartott
beszéd.

A Szentírásnak talán legbensőbb epizódja az, amikor a Megváltó a tanító munkába belefárad és az anyák akarják gyermekeiket hozzávinni. A tanítványok a Mester iránt való figyelemből ezeket az anyákat távol akarják tartani, ki azonban akkor azt mondja nekik: Eresszétek hozzám a gyermekeket. És amikor ezt megtették, s a Megváltót körülsergették a gyermekek, akkor megcsókolta és megáldotta őket.

Ha teológus lennék, azt vitatnám, hogy minden idők gyermekvédelmének a biblikus, – hogy úgy mondjam – a demokratikus alapja a Megváltónak a maga egyszerűségében valóban nagyszerű kijelentése, hogy eresszétek hozzám a gyermekeket. Ez a szellem élt is a keresztény Egyháznak kebelében, Az Egyház a szép révén is igyekszik közelebb hozni az emberi lelket örök eszméjéhez, az Istenhez és ebben a törekvésben a nagy képzőművészek különösen két momentumot, két témát ragadtak ki: Krisztus a keresztfán és a Madonna, karján a gyermek Jézussal. Ez a téma, *a Madonna karján a gyermekhét egy nagy szociálpolitikai igazság, az anyai szeretet apoteózis, a sarjadzó élet védelmének, a gyermekvédelemnek nagyszerű szimbóluma*, amely minden idők nagy művészeit elementáris erővel megragadta.

Ezért az Egyházak mindig kötelességüknek tartották a gyermekvédelemnek ellátását olyan időkben, amikor az állam erre még nem volt képes. Az újkor folyamán azután az Egyházaknak még két segítő társuk támadt, a modern állam és a társadalom, a társadalomnak szabad egyesülései, Christian Wolff, a XVIII. századnak, nagy állambölcseleje mondotta ki először pregnánsan, hogy nem elég az, hogy az államok diplomáciával foglalkoznak, más államokkal való viszonyukat ápol-

ják. Nem elég az, hogy a védelemre hadsereget tartsanak fenn, s hogy egy kegyetlen igazságszolgáltatással a belső békét is biztosítsák, hanem szükség van az állam jóléti tevékenységére.

Christian Wolff, aki a Wohlfahrtsstaat, a jóléti állam teóriáját vallotta, azt is követeli, hogy az állam a diplomácia, a hadsereg és igazságszolgáltatás mellett törődjék polgárainak testi, szellemi és gazdasági jólétével. S valóban, ennek a Wolff-féle nagy programnak alapján a felvilágosodott abszolútizmus korában, a XVIII. és XIX. században az alkotmányos államok nagymérvű jóléti tevékenységet fejtettek ki. Harc csak akkor keletkezett, mikor a modern radikalizmus az állam számára monopóliumot követelt, abból a szempontból, hogy a jövő nemzedék gondolkozását a radikális politikai programok szellemében irányítsa. Legutóbb, mikor a szovjet-állam kultuszminisztere Berlinben megjelent és megkérdezték tőle, hogy van-e Oroszországban tanítási szabadság, akkor kénytelen volt bevallani, hogy a természettudományok terén, ahol tehát a világnézeti kérdések kevésbé jelentősek és kevésbé játszhatnak bele a tanulásba, ott van szabadság, de a szellemi tudományok terén csak a Marx-féle államtant szabad tanítani. A politikai radikalizmusnak azért kíván az iskola monopóliumot, hogy a jövő nemzedékeknek gondolkozását befolyásolhassa a maga egyirányú és egyoldalú ideológiájával.

Ezzel a rendszerrel szemben – azt hiszem – helyesebb a mi magyar rendszerünk. Jól látjuk ezt, amikor azt mondjuk, hogy *a magyar nemzetnek mai súlyos helyzetében minden kéz Összefogására szüksége van. Tegye meg az állam a szellemi és testi jólét biztosításában mindazt, amit gyenge pénzügyi eszközeivel meg tud tenni, de e mellett hagyjon szabad teret az Egyházak és a társadalom működésének. Ez a szabadságnak útja s ez a tradicionális magyar kulturális és szociális politikából folyik.*

Az állam és az Egyházak mellett itt van még harmadik tényező, a társadalom. Az angolszász nemzeteknek életerejéről az én meggyőződésem szerint talán leginkább az tesz tanúságot, hogy társadalmi úton meg tudták szervezni a gyermekvédelmet és hogy a gyermek kultuszát Angliában és Amerikában nemzeti hitvallássá tették, A »nurse« fogalmának kifejlődéséhez is az angol és az amerikai gondolkozásra volt szükség s ez ott valósággal nemzeti intézménnyé lett. Ezekben az országokban elsősorban a magánjótékonykodás, a társadalom szabad egyesülései, az egyesületek, alapítványok azok, amelyek a gyer-

mekvédelemnek a gondolatával foglalkoznak. Nekem volt alkalmam az angol társadalom vezetőköreivel beszélni, akik *Viktória királynő korának nagyságát elsősorban a nagy gyermekáldásban látták*. Közismereti! tény, hogy Viktória királynő eszményi viszonyban élt férjével, Albert kóburgi herceggel. Nagy gyermekáldásban volt része és az ő példája nyomán Angliában valósággal a bontonhoz tartozott a nagy család. *Ez tette lehetővé Nagybritannia nagyságát, mert ők nemcsak gyarmatokat hódítottak, hanem a gyarmatokat be is tudták népesíteni*

Tőlem teljesen távol áll minden napi, minden európai politika, én a kultúrresszortommal foglalkozom és nem akarnék félreértetni. De tisztán kulturális és szociális politika szempontjából nem lehet megtagadni a nagy erőt attól a gondolatól, amelyet legutóbb Mussolini hozott kifejezésre, amikor a sok olasz gyermek révén Olaszország nagyobb részletetését követeli a gyarmatpolitikában. Olyan gyarmatokat kér, amelyeket az olasz nemzet a nagy gyermekáldás révén be is tud népesíteni.

Nekünk nem kell a külföldre, Angliába vagy Olaszországba menni, hogy a szaporodás nagy jelentőségét, a gyermek nagy jelentőségét feltétlenül értékelni tudjuk. Hiszen jól tudjuk saját *történelmünk*ből, hogy a török időkben a Nagy-Alföldet, amely ma a mi nemzeti erőinknek nagy és jó erőforrása, valósággal kipusztították a törökök. Mikor a XVII. század végén a mi hatóságaink oda visszatértek, mocsarakat, sivatagokat, kopár területeket találtak, egymagukban álló templomtornyokat, amelyek mellől összeomlott a templom, elpusztult a falu, ahol ezek a magányos tornyok csak a pusztulást hirdették az utókornak. *És akkor a magyar anyák termékenysége a XVIII. században és a XIX. század első felében benépesítette ezt az elpusztult területet*. Kevesen gondolnak arra, hogy a *puszta* és a *pusztulni* ige közös s azt jelenti, hogy itt elpusztult helyekről van szó. Ami akkor puszta volt, az ma tele van magyar tanyákkal, amelyeknek friss, egészséges, erkölcsileg is egészséges levegőjéből szívjuk az erőt az ország újjáépítéséhez.

Berlini beszédemben hangsúlyoztam, hogy nincs Európában ország, amely területét, egész államterületét egy-két század alatt így megváltoztatta volna. *És mégis itt vagyunk. Miért? Mert volt bennünk annyi szaporodási képesség, a magyar anyában volt annyi gyermekszeretet, hogy ezt a nagy megújíhadást véghez tudtuk vinni.*

A nagy gyermekáldás nemcsak fiziológiai, hanem nagy erkölcsi probléma. Egy angol állambölcselet az tanította, hogy a nemzeteknek kultúrájára abból lehet következtetni, hogy mennyi szappant fogyaszt az a nemzet. A tisztaság szempontjára helyezi a súlyt. Azt hiszem, ez a meghatározás csak külsőleges, mert én a nemzetek kultúrfokának a megállapításánál fő kritériumként azt keresem, mekkora annál a nemzetnél a gyermekhalandóság. Vad és önző népek megölik és elhanyagolják a gyermekeket s általában a dolgozó korban levő népesség nem akarja viselni a terhét az öregek ápolásának és a gyermekek gondozásának. *Mentül műveltebb, civilizáltabb és erkölcsösebb egy nemzet, annál jobb dolga van annál a nemzetnél a gyermeknek.* Ez a nemzetek kultúrfokának az én meggyőződésem szerint az első fokmérője.

Ebben az óriási munkában, *a magyar rekonstrukciónak nemzeti feladatában nagy szerepe fut a gyermekvédelemnek. És ebből a munkából ki kell hogy vegye a maga részét a magyar kultuszminiszter is, aki a magyar iskolának, a magyar gyermeknek a minisztere.* Sok ezen a téren a tennivaló. Az az egypár kérdés, amelyre itt a kultuszszesszort keretében rámutatni akarok, korántsem meríti ki azt a sok tennivalót, ami élénk mered, hiszen akkor át kellene venni tárcám minden feladatát. De mégis *kiragadni óhajtanék négy alapvető kérdést, melyekkel futólag foglalkozom.*

Az egyik a magyar gyermek, a magyar gyermekvédelem érdekében a túlterhelés megszüntetése. Tarthatatlan pedagógiai doktrína az, hogy a gyermek kizáróan az iskolának éljen. Ebből sarjad ki azután sok rossz pedagógusnak olyan felfogása, hogy a gyermek van az iskoláért és nem az iskola a gyermekért. Nem egyedüli kötelessége a gyermeknek az, hogy tanuljon. *Én tanuló és szorgalmas, de amellettt játékos magyar gyermeket akarok. Mert csak játékos, eleven magyar gyermekből lehel derűs, dolgos magyar férfi, aki vállalkozását s az élet nagy kötelességeit emelt fővel, mosolyogva és nem elkeseredéssel vállalja.*

Mikor a kultusztárcát átvettem, a középiskolákban heti három napon hat volt az órák száma. Hogyan lehessen egy kicsi gyermektől megkövetelni azt, hogy hat órát üljön illedelmesen az iskola padján? És ha napról-napra előfordul, hogy az iskola prognózisa az életben nem vált be, ha nagyon gyakran előfordult, hogy az iskola jelesei és kitűnői elbuknak az életnek vizsgáján és sokszor viszont a közepes tanulók kitűnően megfelelnek a gyakorlati élet feladatainak, hol van ennek a magyarázata? Nem abban, hogy az iskola nem állítana

fel helyes prognózist, hanem abban, hogy teljesen elhibázott az ideál, mely csak abban látja a gyermek kiválóságát, hogy nyugodtan ül meg a maga helyén s amely elítéli a túlradó gyermeki temperamentum élénkségét és természetes vágyát az iránt, hogy a maga csekély örömeit, játékoságát elengedhetlenül kielégítse. Mert az ilyen gyermekben túlpezseg az életerő, ezek a gyermekek azok, kik az élet nagy vizsgáján be fognak válni és én *a magyar oktatótól, kezdve a kis óvónőn jel az egyetemi tanárig, megkövetelek egyet: necsak tanítsa, hanem szeresse a magyar gyermeket.* Bármilyen kiváló pedagógus is valaki, el fogok vele bánni azon esetben, ha azt látom, hogy lelkében nem bír azzal a melegséggel, lendülettel s szeretettel, amely nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy az az oktató a maga feladatát a célnak megfelelően meg tudja oldani.

Egy másik nagy jeladat, mely a kultusztárcában élém meredt, amikor azt átvettem, *a gyermekek iskolai orvosi gondozása* volt. Tavaly átadtuk rendeltetésének a debreceni klinikai telepen a gyermek-klinikákat és Pécssett szintén megcsináltuk ezt az intézményt. És amikor Tóth Lajos igen tisztelt barátommal megfontolás tárgyává tettük, hogy a most épülő szegedi klinikai telepen melyik klinikát fogjuk először építeni, választásunk megint a gyermekklinikára esett. Mert az a miniszter, aki ápolja az iskolában a magyar gyermeket, amikor egészséges, kell, hogy gondoljon a beteg magyar gyermekre, gyermekegészségünk egyik nélkülözhetetlen előfeltétele pedig az, hogy legyenek a legmodernebb tudományos értelemben képzett gyermekorvosaink.

Nekünk magyaroknak a reformok terén egyik állandó hibánk, hogy nem vetünk számot a megvalósítás lehetőségeivel. *Kevés ország van, ahol annyi papíron maradt törvény vagy rendelet van, mint nálunk. Egy ilyen sajnos, nagyrészen papíron maradt rendelet, papíron maradt intézmény a magyar iskolaorvosi intézmény is.* Első kötelességemnek ismerem, hogy mihelyt az állam pénzügyei javulnak, ezt az iskolaorvosi intézményt élő valósággá tegyem.

A negyedik és utolsó feladat, amelyről megemlékezni óhajtanék, *a kisdedovók reformjának kérdése.* Sajnos, sorját kell keríteni a dolgoknak. Az ember óhajtaná az összes kérdéseket megoldani, de jól tudjuk, ezt nem lehet, bizonyos sorrendet kell megállapítani. *Én itt nyolcmillió magyart találtam és ebből a nyolcmillió maradék magyarból egymillió volt a hatévesnél idősebb írni-olvasni nem tudó, akiknek írni-olvasni kellett volna.* Természetes, hogy legfőbb feladatomból volt ki-

menni az alföldi tanyákra, a latifundiumok majorjaiba, hogy ott is megszervezzük az elemi iskolát és hogy véget vessünk ennek a szegyenletes állapotnak.

Ezután itt van a polgári iskolák problémája. Németország, Ausztria megcsinálták a nyolcéves, nyolcosztályos népiskolát, amely egyenlő értékű négy elemi osztállyal és négy polgárral.

A kultúrpolitika hosszú lejáratú váltó. A kultúrpolitika terén sokáig lehet hibákat elkövetni, mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt a nagyközönség ritkán tudja. Legfeljebb néha a szülők tudják. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek és megmozdul a nemzeti társadalom és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet. Új nemzedéknek kell jönnie, hogy a helyzet jobbra forduljon. Innen a kultúrpolitikának egészen sajátos természetű. De éppen, mivel ez így van, óriási felelősség van a mindenkori kultuszminiszteren, akinek húsz évre előre kell dolgoznia. *Nekiünk olyan nemzedéket kell ma felnevelnünk, amely húsz év múlva meg fogja állani a versenyt az akkori más nemzetek generációival. És én kérdezem, hogyha a német, az osztrák, vagy a körülöttünk levő államok népiskolái majd ontják a nyolcosztályon át tanult intelligensebb tömegeket, vajjon akkor meg fog-nak-e tudni állani a magyar dolgozó tömegek a maguk csekélyebb intelligenciájával a tanultabb külföldi nemzetek munkástömegeinek versenyében?* Mert óriási illúzió volna azt gondolni, hogy ez csak kultúrpolitika és iskolai kérdés: ez közgazdasági kérdés, ez kenyérgkérdés, mert ma a mezőgazdaság s az ipar olyan komplikálttá vált, hogy itt az egyes termelési ágak ismereteinek elsajátításához, sőt még a napszámos munkák megfelelő végzéséhez is megfelelő nagyobb intelligencia kell. Ha majd itt állunk húsz év múlva műveletlen magyar munkástömegekkel a külföldi művelt munkástömegekkel való versenyben, akkor a magyar közgazdaság ebben a versenyben reménytelenül elbukik.

Itt van az én nagy felelősségem. Innen van az, hogy legközelebb törvényjavaslatot nyújtok be a polgári iskolák fejlesztéséről, amelynek hivatása, hogy a magyar tömegeket az elemi iskolák színvonalán felül-emelve, tartalmasabb nemzeti kultúrához juttassa.

Következik még az, ami Önöket talán legközvetlenebbül érdekli, ez a kisedővás kérdése. *Elszegényedő társadalmunkban a kised-*

óvásnak sokkal nagyobb a jelentősége, mint bármikor. A világháborúban pauperizálódott az európai emberiség, tönkrement a középosztály. Lesüllyedt a standard of life a munkásosztályban is. *A középosztálya anyák talán leginkább, de a munkásosztálybeli anyák is kénytelenek segíteni a férjnek az anyagiak termelésének keserves munkájában.* Az, hogy az asszony egész munkáját, egész tevékenységét a családnak és a gyermeknek szentelhesse, sajnos, gazdasági külső kényszernél fogva, napjainkban széles néprétegeinknél nem lehetséges. *Amennyivel inkább szükség van tehát a kiseddövóra, mint az elmét fejlesztő, de talán sokkal inkább, mint gyermekvédő intézményre. Ez o,ő a reform, amelyet a kultuszminisztérium most előkészít.*

A trianoni Magyarország, a trianoni magyar állam tartozik mindazt megtenni, amit a pénzügyei megengednek. De mentül gyengébb az állam, annál súlyosabb kötelesség hárul a társadalomra. Ma a szocializmus általános rohamot intéz a magántulajdon ellen. Én hiszem, hogy a magántulajdon ebből a harcból bizonyos restrikciókkal győzedelmesen kerül ki, mert magántulajdon nélkül az én meggyőződésem szerint nem képzelhető el civilizált társadalom. De a küzdelem kemény lesz és annál keményebb, keservesebb és kilátástalannabb az egyes országokban, mentül önzőbb ott a vagyon, mentül jobban elzárkóznak a nagyobb vagyonok a szociális kötelességek elől. Elítéljük a szocializmus államtanát, – ám annál inkább kell védeni a szociálpolitika tisztességét. És szociálpolitikai gondolkozás mellett abszurdum az, hogy valaki egy országnak csak vagyoni és egyéb előnyeit élvezi, de ne akarjon résztvenni kötelessége teljesítésében, különösen olyan időben, amikor a nemzet léte – bizony mondom: a nemzet léte – csak akkor védhető meg, ha mindenki száz százalékig teljesíti a maga kötelességét.

Ma a nagyobb vagyonból csak kérünk, de követelnünk nem lehet. Azonban elérkezik az az idő, hogy kényszeríteni fogjuk a nagyvagyonot. Három éven át kértem a nagyvagyonot, csinálja meg a majorsági iskolákat a latifundiumokon. Nem csinálták meg a maguk jószántukból, amikor érdekük lett volna. Most törvénnyel rájuk kényszerítettem.

Ha valaki önként tesz valamit, annak megvan a hazafias, áldozatos dicsősége és a hálás magyar jelen a nevét be fogja jegyezni abba az évkönyvbe, melyet a jó hazafiakról vezet. De ha nem tesznek elegendő kötelességüknek, akkor ezen a téren is kényszeríteni fogjuk arra, amit esetleg mint adót fognak leróni koronák-

ban és pengőkben, holott, ha önként adnák, dicsőséget hoznának a nevükre.

Remélem, hogy a magyar gyermekvédelem terén, talán a leg-szebb magyar feladat terén, a rekonstrukció éveiben nem lesz szükség kényszerre, hanem a magyar társadalom tudni fogja a maga kötelességét, elsősorban ezzel a szép sikerrel működő intézménnyel, a Gyermekvédő Ligával szemben és nem fog sor kerülni arra, hogy erre kényszerítsük.

Adja a jó Isten, hogy úgy legyen!

A tehetségvédelem és a pályaválasztás Cultur- és gazdaságpolitikai jelentősége.

A magyar gyermektanulmányi kongresszuson 1926. február 2-án tartott beszéd.

Igen tisztelt Kongresszus! *A* teoretikus pedagógus szisztematikusan tárgyalja az egyes kérdéseket, úgy amint azt tanszakának rendszere megkívánja. A gyakorlati kultúrpolitikus kénytelen a lehetőségekkel számolni olyan értelemben, hogy csak azt veheti fel programjába, ami az állam életének egy adott pillanatában lehetséges. Itt is kénytelen bizonyos sorrendet megállapítani, részben a feladatok égető mivoltára, részben az anyagi eszközökre való tekintettel, amelyek állandó koloncai a gyakorlati kultúrpolitikának. Természetesnek fogják tehát találni, hogyha én a kérdéseket nem szisztematikusan, hanem olyan sorrendben tárgyalom, aminőben azoknak megoldása a gyakorlati kultúrpolitikuskak a megvalósítás egymásutánjára nézve kínálkozik. Ilyen értelemben szólok először az eddig történekről, azután rátérek arra a törvényjavaslatra, amely éppen a kongresszus programján szereplő tárgyra vonatkozik. A törvényjavaslat már a nemzetgyűlés előtt fekszik. Azután rá óhajtok mutatni azokra a tenni-valókra, amelyek a törvényjavaslat elfogadása után megoldásra várnak.

Mikor a kultuszminiszteri széket elfoglaltam, a kultusztárca körébe vágó kérdések között különösen kettő ragadta meg a figyelmet. Az egyik volt a főiskolai diákság tömegnyomora, a másik szellemi téren való elszigeteltségünk.

Nem kell különösebben rámutatnom arra a lakásnyomorra, amely három évvel ezelőtt Budapesten uralkodott, hiszen ez nagyrészen ma is megvan. Ilyen körülmények között a fővárosba érkező főiskolai diákság részére olyan tömeginternátusokról kellett gondoskodni, amelyekben az egyetemi ifjúság ha kényelmet nem is, de elhelyezést mégis nyerhetett. Ebből a célból létesült a Horthy-kollé-

giuni 750 főiskolai diák befogadására, Pécssett, Debrecenben, Szegeden szintén egész sora keletkezett az ilyen internátusoknak. Ezek mai formájukban állandóan fenn nem tarthatók, hanem, a lakásviszonyok javulásának arányában csekélyebb számú ifjú befogadására kell őket redukálni, hogy így kényelmesebbekké váljanak. Az a tervünk, hogy az internátusokat kollégiumokká alakítjuk át.

A másik kérdés, amely mindjárt kezdetben megoldásra vár, szellemi izolálódásunk megakadályozása. Az inflációs időkben valutánkkal külföldre menni a lehetetlenséggel volt határos. Mégis módott kellett teremteni, hogy úgy az egyetemi ifjak, mint a már doktorátussal bíró, de továbbtanulni akarók előtt a külföldre vezető utak megnyílhassanak. Szükség volt erre azért is, mert az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után a mi helyzetünk és politikánk a világgal szemben tökéletesen megváltozott. Amíg bent voltunk a Monarchia keretében, itt olyan életet folytathattunk, amelyet az európai államok egyáltalán nem, vagy csak alig vettek észre és amelyben sok tekintetben magunk sem láttuk egészen világosan az európai nagy szellemi és gazdasági áramlatokat. Akkor azonban, mikor nemcsak a speciálisan külügyi kérdésekben kell saját magunknak eligazodnunk, hanem amikor a világot izgató összes problémákkal szemben önállóan kell állást foglalnunk, elengedhetetlenül szükséges, hogy sokkal jobban bekapcsolódjunk a nyugati művelődésbe, mint eddig tettük. Hogy ezt eddig nem tettük olyan mértékben, amint az szükséges lett volna, annak a modern nyelvek hiányos ismerete az oka. Hányszor láttam vérző szívvel, hogy kiváló tudású, rendkívül szellemes emberek, akik itthon a legnagyobb nagyrabecsülésben részesülnek, az idegenek előtt hiányos nyelvismereteik következtében gyámoltalan emberek benyomását teszik, mert nagy kultúrájukat nem tudják érvényrejuttatni, mint sokkal kisebb kultúrnművelők fiai akkor, ha a modern külföldi nyelveket beszélik.

Bármennyire fáj is nekem, aki őszinte bámulója és művelője is vagyok a szellemi tudományoknak, de meg kell állapítanom, hogy a mi speciális helyzetünkben komoly hiba volt a holt nyelveknek bizonyos egyoldalú kultusza és a modern nyelvek elhanyagolása. Koncedálom, hogy a latin és a görög kultúra alapja a modern kultúrának s hogy a latin és a görög nyelv tanulása sokkal jobban kiműveli, kicsiszolja az elmét, mint a modern nyelvekkel való foglalkozás. Nagy nemzeteknél, amelyeknek anyanyelve egyben világnyelv is, fenn lehet tartani a humaniorákra épített rendszert. Egy olyan kis

nemzetnél azonban, mint amilyen a magyar is, egészen más a helyzet. Ha nem akarjuk középiskolánkat túlterhelni, a tantervet másképpen kell berendezni. Nekünk a nagy nemzetekkel szemben bizonyos concessziókat kell tennünk. Ezt fájdalmasan állapítom meg, mert magam is azt a meggyőződést vallom, hogy a latin és a görög nyelv tanítása, ha nem fajul el lelketlen gramatizálássá – ami, sajnos, a legtöbb esetben megtörténik – hanem bevezet az illető antik-kultúrának lényegébe, akkor a legalkalmasabb eszköze az elme fejlesztésének. Speciális helyzetünkben azonban különösen most, mikor a középosztály nem tarthat gyermekei mellett Fräuleint, Mademoiselle-t és Misst, a középiskolának kell átvenni a feladatot, hogy a modern nyelvekre megtanítsa.

De mindez magában véve nem elégséges. A jól megalapozott középiskola, a gimnázium, a reálgimnázium és a reálskola mellett, fel kell építeni a külföldi ösztöndíjak rendszerét. Elengedhetetlenül szükséges ugyanis, hogy minden vezető nemzethez minden nagy tudományszak küldhessen ki ösztöndíjasokat, akik visszatérve, kultúr-színvonalon álló képviselői lehessenek tudományunknak. Ez volt az alap gondolat akkor, mikor Bécsben és Berlinben *Collegium Hungaricum*-okat szerveztünk. Feladataik kétfélék. Részben főiskolai tanulók számára állítottuk fel őket s elsősorban germanistákat vettünk fel a kollégiumokba, akik a német nyelv tanárai lesznek. Égető szükség van erre azért, mert elszakították tőlünk a Felvidéket és Erdélyt a szászokkal, a Bánátot a svábokkal, akik közül a múltban a német tanárok legnagyobb része kikerült. A faj magyar embernek rendkívül nehéz a német nyelvet megtanulnia. Nélkülözhetetlen, hogy a leendő német tanárok néhány évet kint töltsenek a német egyetemeken. E mellett mindenik *Collegium Hungaricum*-ban hely van biztosítva a doktorok számára, akik a külföldi laboratóriumokba és szemináriumokba azért mennek, hogy a külföld legelső szakemberei mellett dolgozhassanak, magukat tökéletesíthessék s tudósokká kiképződjenek. Ez a rész tehát a tudósképzés céljait szolgálja.

De a *Collegium Hungaricum*-ok szervezésével egyidejűleg nagyszámú kézi ösztöndíjat is osztottunk ki, hogy ifjaink Franciaországba és Angolországba kimehessenek. így gondoskodunk megfelelő francia- és angolnyelvi tanárokról. Ezekről eltekintve is igen sok kézi ösztöndíjat adunk ki, hogy különösen a természettudományok terén megfelelő szakemberek nevelését biztosítsuk.

Ez a két probléma – a főiskolai hallgatók tömegnyomora és szel-

lemi izoláltságunk megszüntetése – volt a legegésőbb szükséglet, amellyel meg kellett birkóznunk. Nem áztatom magamat egy pillanatra sem azzal, hogy a kérdéseknek csak egy százalékát is megoldottuk s azért minden törekvésem oda irányul, hogy ebben az irányban mielőbb továbbmenjünk. S itt meg kell emlékezni arról a törvényjavaslatról, melyet a nemzet közművelődési alapítványról benyújtottam. Ennek gondolata abból keletkezett, hogy Károlyi Mihálynak elkobzott vagyonát egy nagyszabású ösztöndíj létesítésére felhasználjuk. Rá kell mutatnom arra a szoros összefüggésre, amely a társadalmi és a kultúrpolitika között van. A kultúrpolitikának mindig figyelemmel kell kísérni az egyes társadalmi rétegek életét s ha azt látjuk, hogy bizonyos értékes társadalmi rétegek súlyos helyzetbe jutottak, akkor azoknak segítségére kell sietnünk. Ha azt keresem s kérdezem, hogy a magyar társadalomnak önhibáján kívül súlyos helyzetbe jutott melyik rétege szorul legjobban támogatásra, akkor meg kell állapítanom, hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia az. A nemzeti katasztrófa ezt a társadalmi réteget sújtotta a legnagyobb erővel. A menekültek ebből a társadalmi rétegből kerültek ki, a B-listások túlnyomó része szintén ebbe a társadalmi rétegbe tartozik. A kistőkék elenyészése is az inflációs időkben ezt a réteget sújtotta a legérezékenyebben. Mert mi volt a helyzete a legtöbb középosztálybeli magyar családnak? Kettős forrásból élt. A hivatalos illetmény a békeidőben sem volt elégséges arra, hogy abból egy középosztálybeli család társadalmi állásának megfelelő életet élhessen, vagyis, hogy ne csak a mindennapi lét gondjai alól mentesüljön, hanem bizonyos kultúrigényeket is kielégíthessen. Ellenben a legtöbb tisztviselő-családnál voltak öröklött vagy szerzett kistőkék, amelyeknek jövedelmei a hivatali illetményeket oly mértékben kiegészítették, hogy abból ez a társadalmi réteg szellemileg is igen szép társadalmi életet tudott élni. Ma az illetmények csak kétharmad részét teszik ki a békebeli illetményeknek, az azokat kiegészítő tőkék pedig teljesen elenyésztek. Ennek következtében a magyar középosztály abba a helyzetbe jutott, hogy alig képes gyermekeit neveltetni. Ha a főiskolákon visszaesés mutatkozik, ez nem azért van, mintha nem lenne kellő számú ifjú és középosztálybeli szülő, hanem azért, mert nincsenek meg az anyagi feltételek. Itt kell tehát a segítségnek jönni és azért határoztam el, hogy Károlyi Mihály elkobzott vagyona tekintetében elsősorban a magyar középosztály gyermekeinek felsegítésére teszjek javaslatot. Természetesen egyaránt gondolnunk kell úgy a közgazdasági, mint a

kereskedelmi életben, valamint a szabad pályákon működők - orvosok, mérnökök, ügyvédek, publicisták stb. – gyermekeinek neveltetésére.

Katasztrofális volt, hogy ugyanakkor, amikor középosztályunk anyagi helyzete megromlott, kultúrkrízis is jelentkezett. Ugyanakkor omlott ugyanis össze egész *ösztöndíjügyünk*. Ösztöndíjaink ugyanis fixkamatozású papírokbán, záloglevelekben fekvő alapítványokon nyugodtak, amelyek békeidőben különös biztosságot jelentettek. Ezek a papírok az inflációs időkben tökéletesen elértéktelenedtek s a beléjük fektetett alapítványi tőkék is elenyésztek. Magyarország egész ösztöndíjügye összeomlott. A legtöbb ösztöndíjat ma már nem is érdemes megfolyamodni, mert a kérvény bélyege magasabb, mint az ösztöndíj maga. Így hozzá kellett fogni ennek rekonstrukciójához is, amelyre az első lépés a nemzeti közművelődési alapítványról szóló törvényjavaslat.

A törvényjavaslat *főrendeltetése tehát az, hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia gyermekeinek segítségére siessen*. A javaslatnak 16. szakasza az, amelyre különösen felhívom a tisztelt Kongresszus figyelmét azért, mert ennek végrehajtása terén kéni fogom szíves támogatásukat.

A javaslat 16. szakasza a következőket mondja:

Magyarország minden nyilvános oktató-intézetének vezetője - tehát kezdve az egyetemtől le a legalsófokú iskoláig – ha iskolájukban olyan gyermeket találnak, aki példás magaviseletén és szorgalmán felül különös tehetségével tűnik ki, erről a vallás- és közoktatásügyi minisztertől megszabott módon jelentést tartozik tenni ahhoz a szervhez, akit a miniszter kijelöl.

Magyarország minden oktatójának törvényszabta kötelessége lesz tehát, hogyha különös tehetségű gyermekre bukkan, erről egy szervnek jelentést tegyen.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a különösen tehetségesnek ígérkező gyermekek megvizsgálását rendelettel szabályozza s az ilyennel talált gyermekek részére ösztöndíj adományozása iránt az alapítvány adományozó tanácsának javaslatot tesz.

Az iskolafajta megválasztásában elsősorban a tehetséges gyermek hajlama az irányadó, ennek figyelembevételével arra kell törekedni, hogy az ösztöndíjas a földműves foglalkozástól ne vonassék el.

Amint méltóztatnak látni, ebben a 16. szakaszban törvényben szeretném lehorgonyozni a különös tehetségek nemzeti védelmének kötelességét. A végrehajtás természetesen csak rendeleti úton történhet meg. Ennek kidolgozásánál tekintetbe fogom venni ennek a kongresszusnak tanulságait és azoknak a szakemberéknek közreműködését, akiket a kongresszus igen tisztelt elnöke erre javaslatba fog hozni.

Ennyit a közeljövőről és a szőnyegen fekvő törvényjavaslatról. Engedje meg azonban a tisztelt Kongresszus, hogy befejezésül a távolabbi jövőről is szóljak. Nevezetesen arról, hogy micsoda áttűtő jelentőségű intézkedéseket kell nekünk tennünk ösztöndíjügyünk teljes felépítése érdekében.

Eddig társadalmi szükségből indultunk ki. Orvosolni akartunk bajokat, amelyek Trianonból kifolyólag állottak elő és lehetővé akartunk tenni a középosztály gyermekeinek tanulását. De nemcsak a társadalmi szükséglettel kell számolnunk, hanem a nemzeti szükséglettel is. Ezalatt azt értem, hogy számba kell vennünk, milyen és mennyi szakemberre lesz belátható jövőben minden egyes téren szükségünk, mert tervszerű kultúrpolitikával mindenkit oda kell irányítanunk, ahova őt tehetsége vonzza és ahol rá a nemzetnek szüksége van. Ezt nevezem én a társadalmi szükséglet mellett nemzeti szükségletnek.

Ákárhova fordulunk, azt látjuk, hogy óriási túltermelésünk van művelt emberekben. Ha azonban egy szakmára embert keresünk, ilyen felett nem rendelkezünk. Tagadhatatlanul 20-25 évvel ezelőtt követett kultúrpolitikánk hibája ez. Mert a kultúrpolitikusként a jövőbe kell tekinteni. Húsz-huszonöt évvel ezelőtt is számolni kellett volna a mai napnak szükségleteivel. Hányszor tapasztalhatjuk, hogyha egy nagy problémát felvet az élet, annak szakszerű megoldására nem állnak rendelkezésünkre azok a szakemberek, akik pedig az ügy érdekében feltétlenül szükségesek volnának. Hogy a mai szomorú tapasztalatok meg ne ismétlődhessenek, két irányban tettünk számításokat. Először megállapítottuk, hogy középiskoláinkat a legközelebbi 7-8 évalatt hányan fogják elhagyni. Ezek az ifjak már szemünk előtt vannak, látják képességeiket s így meglehetősen biztos számításokat végezhetünk arra nézve, hogy milyen tömegek, milyen irányú tehetségekkel fognak rendelkezésre állani. Másfelől messzemenő számításokat csináltunk arranézve is, hogy úgy a közszolgálat, mint a tudományágak, valamint különböző foglalkozási ágak szempontjából milyen szukreszcendára lesz szükségünk. Ezen a kettős alapon egyfelől áttekinthet-

jük úgy a munkaszükségletet, mint a munkaerőinálatot és ha tisztában vagyunk arranézve, hogy milyen irányban keli fejlesztünk kultúrpolitikánkat, megfelelően állíthatjuk be és érvényesíthetjük ösztöndíjügyünket.

Hangsúlyozni kívánom, milyen nagy baj az, hogy nagy tömegek állnak rendelkezésre az úgynevezett értelmiséghez tartozó egyénekből akik azonban tanulmányaikat gyenge eredménnyel végezték. Ezekre nincsen szükségünk, mert az ilyen fél-intellektüelek kiművelése nagy nemzeti kalamitást jelenthet. Annál nagyobb szükségünk van azonban igazi szakemberekre, olyanokra, akik magukat specializálják. E tétel fölállításánál azzal az ellenvetéssel lehet jönni, hogy a szakemberek milyen hihetetlenül egyoldalúak és e miatt mennyi bajt csinálnak. A mi közgondolkodásunknak legnagyobb baja, hogy szeretjük felállítani, hogy aut, aut. Az élet azonban nem »vagy«-okát, hanem »és«-eket ismer. Én nagyon gyengének tartom azt a szakembert, aki csak egy ásványfajtával foglalkozik, vagy a tudományoknak valamelyik más, egészen kis területét műveli kizárólagosan és azt követelem, hogy minden saktudós, minden szakember speciális tudása általános műveltségen épüljön.

Ez a program csak akkor lesz megvalósítható, ha ösztöndíjak céljaira évenként *legalább is egymillió aranykorona évi összeget tudunk a közoktatási tárca javára fordítani*, mert ennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy vele ösztöndíjügyünket nagyjában rekonstruálhassuk.

Törekvéseimnek és vágyaimnak főcélja, hogy mindez sikerüljön. Abban a reményben zárom szavaimat, hogy ez sikerülni is fog.

A magyar kultúra jövője.

Megjelent a »Pesti Hírlap« közlése nyomán a »Néptanítók Lapja« 1926. XXIX-XXX. számában.

Nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában sokan emlegetik a háborúutáni idők új szellemét és a népeknek teljesen megváltozott életfeltételeit a nélkül, hogy mindezt precízebben meg tudnák magyarázni. Pedig, ha van ország széles e világon, amelynek egész helyzete az összeomlás következtében megváltozott, úgy Magyarország az. Nemcsak a jó kultúrpolitikának, de általában minden jó politikának pedig előfeltétele az, hogy ne spekulatív módon eszeljük ki, ne külföldi pedagógiai vagy közgazdasági elméleteket ültessünk át, *hanem a magyar nemzet nagy életsükségeiből pároljuk le azt a kvintesszenciát, amelyet aztán jó politikának és nekünk való politikának lehet nevezni.*

A világháború után nehezebbé lett a népek gazdasági élete. Nemcsak a nemzetek közötti gazdasági verseny élesedett ki, hanem minden egyes nemzeti gazdaság keretén belül is nehezebbé vált az élet, mert szinte elenyésztek a tőkék, megcsappant a munkakedv és a további kedvezőtlen tapasztalatok nyomán megcsappant a termelés és a vállalkozási kedv. *Ezzel a bajjal szemben nemcsak a gazdasági politika, hanem a kultúrpolitika eszközeivel is küzdenünk kell.* Sohasem felejttem el azt a népszerűt amelyet berlini diáblaborban Adolph Wagnerrel, a nagy közgazdászai politológiai néki francia felene, a nagytehetségű magyar festő volt a veje és ő bevezetett engem mint fiatal földijét, Wagner családjába. Egyszer garden-partyra voltam villájába híva, ő elbeszélgetett velem arról a közgazdasági dolgozatról, amelyet egy héttel azelőtt szemináriumában olvastam föl, a magyar mezőgazdaság akkori válságáról. Wagner igen jóakarátú, de mégis nyílt szemű kritikus volt és azt kifogásolta a dolgozatomban, hogy a magyar mezőgazdaság nehéz helyzetének okait kizárólag gazdasági

téren kerestem és nem tértem ki arra a kérdésre, *hogy a magyar munkástömegeknek milyen magas a művelődési színvonaluk és arra a kérdésre sem, hogy a mezőgazdasági tudományok, különösen az agrokémia terén rendelkezünk-e olyan legmagasabb értelemben vett szakemberekkel, akik tudásukkal a magyar munka hatályosságát meg tudnák hatványozni?* Rámutatott Liebignek, a nagy német vegyésznek korszakalkotó elméleteire, amelyek a porosz mezőgazdaságnak az áldatlan homokos talajon is lehetővé tették a termelés fokozását. Mélyen emlékezetembe vésődtek nagy mesteremnek szavai. *Emelni kell a magyar dolgozó tömegek értelmi színvonalát, ma még sokkal inkább, mint a múlt század kilencvenes éveinek az elején és szisztematikusan nevelni kell minden téren elsőrangú szakembereket, akiknek az a hivatásuk, hogy közgazdasági vezérek legyenek a magyar termelésnek.* Ez kultúrpolitikámnak – hogy egy másik nagy Wagner szavával éljek – a leitmotívja.

Mivel igyekszem a magyar munkástömegek művelődési színvonalát emelni? *Népiskolák tömeges felállításával és az iskolán kívüli népművelés szervezésével.* Amikor Magyarország részletes kultúrstatistikáját áttanulmányoztam és ezt gyakori vidéki útjaim alkalmával az ottani vezető emberekkel való beszélgetések révén kontrolláltam, arról győződtem meg, hogy *három ponton nagy a baj.*

Elsősorban az alföldi tanyákon. Jól tudjuk, hogy még a nagy alföldi városokban is aránylag kicsiny a zártan betelepült városi mag és hogy a népesség túlnyomó része szerte van szórva a tanyákon. Ha a belterületen iskolákat építünk, ez a kérdés megoldva nincsen. Ez az oka annak, hogy *329 tanyai és más kültelki iskolát építették, amivel a legnagyobb kulturális nyomorúságon segítettek.* Az egész akció öt évre van fölosztva, amely idő alatt az egész alföldi népoktatást teljesen rendbe hozzuk.

Nagy volt a baj a főváros környékén is. Budapestet körös-körül az elővárosoknak gyűrűje övezi, amely elővárosok úgyszólván már össze vannak építve a fővárossal, de közigazgatásilag bekebelezve nincsenek. A népességileg és gazdaságilag Budapesthez tartozó, de közigazgatásilag különálló pestmegyei területeken *kereken egy negyedmillió ember lakik, amelynek a népoktatási ügyei hihetetlenül el voltak hanyagolva.* Alig volt egy-egy iskolaépület, az osztályokat, amelyeket szerveztünk, bérhelyiségekben juttattuk fedél alá. *Ezen a területen 247 tanterem épül, tízezernél jóval több tanköteles számára.*

Bizonyos, *egyes latifundiumok is elhanyagolták az iskolaiügyet.* Pedig, ha az Alföldön inkább a tanyákon él szétszórtan a magyar

kisgazdanépség, addig a Dunántúlon főleg a nagybirtokok egyes majorjaiban forgácsolódik szét a népesség. A tavasszal elfogadott törvény alapján most *a nagybirtokokat is kötelezik ilyen majorsági iskolák föllállítására.*

A tanyai, a pestkörnyéki és a majorsági iskolákkal egész akciónk természetesen kimerítve nincsen. *Segítségére kellett jönni kis falvainknak is, amelyek nem bírták az iskolaépítés költségeit.* Így tömegesen épültek iskolák Szabolcs és Zala megye falvaiban is, ahol bizony szintén nagy volt a baj.

Csonka Magyarországnak 3455 községe van. Ebből 317-ben építünk 1073 tantermet és 528 tanítói lakást. Ennek az 1073 tanteremnek akkora lesz a befogadóképessége, hogy 48 ezer olyan gyermek járhat a jövőben tágas, világos és egészséges iskolába, aki korábban vagy egyáltalában nem volt beiskolázva, vagy célszerűtlen helyiségekben szorongott. Ha megfontoljuk, hogy Magyarországnak 750 ezer tankötelese van, akkor ez a 45 ezer, akiket jó iskolához juttatunk, nagyon jelentékenynek mondható.

Persze, itt csak hatosztályos mindennapi iskoláról van szó. Holott nemcsak a német birodalom, hanem még Ausztria is az összeomlás után behozta a *nyolcosztályú népiskolát.* Még barátaim közül is sokan szemrehányást tettek nekem azért, hogy *miért nem csináltattam meg már a nyolcéves tankötelezettséget,* amikor népünkben a világháború után akkora művelődési szomjúság mutatkozik? A tankötelezettséget azonban hat évről nyolc évre, további két évvel *nem emelhetjük föl mindaddig, ameddig az iskolahelyiségek kérdése megoldva nincsen* és a beiskolázatlan gyermekek ezrei lótnak-futnak az utcákon és mezőkön s ameddig el nem mondhatjuk, hogy amennyire Magyarország települési viszonyai egyáltalában megengedik, minden magyar gyermeknek lehetővé van téve, hogy az iskolába tényleg be is járhasson.

Mert ne felejtjük, hogy *Magyarországnak még közel egymillió analfabétája van.* Mnes tehát ország Európában, ahol az iskolán kívüli népművelésre nagyobb szükség lenne, mint éppen minálunk. *Lehetővé kell tenni a felnőtt analfabétáknak, hogy utólag megtanuljanak írni, olvasni és számolni.* De itt az iskolán kívüli népművelés természetesen nem állhat meg, hanem az iskolát elvégzetteknek is utánuk kell vinni az életbe a további művelődés lehetőségeit. *Gróf Bethlen támogatásával, aki éppen az iskolán kívüli népművelésnek nagy barátja, a múlt napoitoon elérhettem azt, hogy a pénzügyminiszter nagy megértéssel egymillió aranykoronát bocsátott rendelkezésemre az iskolán kívüli népművelésre. Ebből elsősorban reorganizáljuk Magyarország népkönyvtár-ügyét, amely 1914*

óta jóformán megsemmisült, mert a teljesen elhasznált és lerongyolódott könyvanyagot több mint egy évtizeden át jóformán nem egészítettük ki. *Most nyolcmilliárdot fordítunk arra, hogy Magyarország népkönyvtári ügyét rekonstruáljak.* A tanító a falvakba és a tanyákra már egy kis népkönyvtárral megy ki, amely a mezőgazdasági népessé"- és különösen a tanyai lakosság sajátos igényeihez mérten van előállítva. Azonkívül vetítógépek és diapozitívek, pedagógiai gramofonok mennek szerteszét a magyar vidékre, magukkal vive mindenhova a tudás világosságát.

De a nyolcosztályos népiskola hiányát nemcsak az iskolán kívüli népműveléssel, hanem *a polgári iskolák számának lényeges szaporításával* is igyekszem pótolni. Nem a XX. századba való ember az, aki azt képzei, hogy ma elég, ha a nép megtanul »egy picit írni, egy picit olvasni, egy picit számolni«. Ezeknek az *elemi* ismereteknek a közlése csak félműveltséget közvetít és a múlt időknek egyik legnagyobb pedagógiai csalódása éppen az volt, hogy az írni-olvasni tudók számával mérte a nemzetek műveltségét. *A puszta írni-olvasni tudás félműveltség, a szó legrosszabb értelmében. Talán rosszabb a teljes tudatlanságnál.* A modern népművelés az elemi ismeretek alapján és azoknak a fölhasználásával mindenhol igyekszik elmélyíteni a tömegek erkölcsi és kulturális értékét. Ez a fölismerés vezet akkor, amikor engedve a városok és községek ostromának, *legalább ötezernél nagyobb lélekszámmal bíró helyeken és a járási székhelyeken rendre polgári iskolát igyekszem fölállítani.* A rendelkezésemre álló kétfélmillió aranykoronával ezen a téren is megindulunk az alkotás útján. így legalább a nagyobb helyeken ugyanazt, sőt még többet tudunk a kultúra terén nyújtani a tömegeknek, mint a külföld nyolcosztályos középiskolája.

Ha ez az egész népművelési akció öt év alatt kiépül és ezek az iskolák egy-két évtizeden belül ontyják majd az eddiginél sokkal műveltebb növénydekeket, közvetlenül ki a külső életbe, egészen más lesz a magyar munkástömegeknek, a magyar közgazdaságnak is a képe, mint ma.

De hogy gondoljunk igazán demokratikus berendezésre mindaddig, amíg egy termékeny és alkotó demokráciának nincs meg az előfeltétele a nemzet széles rétegeinek a műveltségében? *A politikai demokráciát, hogy katasztrófába ne sodorjon, meg kell előznie a kulturális demokráciának, az egész népies népművelés szélesebbkörű kiépítésének.*

Ezzel azonban a kultúrpolitika koránt sincsen kimerítve. Jól mondotta nekem öreg mesterem, Adolph Wagner, hogy a nemzeti

munka sikerességének, átütő erejének, termékenységének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy az élen minden téren olyan szakemberek járjanak, akik az európai mértéket teljesen megütik. Korántsem arisztokratikus kultúrpolitika tehát az, amely párhuzamosan a magyar nemzet széles rétegei művelődésének emelésével követeli egy szellemi elite-nek tervszerű és szisztematikus kiképzését, olyan emberek nevelését, kiknek magyar a lelkük, de európai a tudásuk. Ha ez így lesz minden téren, akkor majd nem esik meg velünk az, hogy nagy elhatározásaink bizony elég sokszor nem ülik meg az európai mértéket s hogy még jóakaró külföldi barátaink is fejcsóválva vagy szánakozó mosollyal nézzék állásfoglalásunkat és alkotási próbálkozásainkat, amelyek a XX. század harmadik évtizedébe bizony-bizony nem egyszer alig illenek be.

Kultúrpolitikámnak két vezető motívuma tehát az, emelni a magyar tömegek művelődési szintjét, erkölcsi és szellemi bélértékét, fajsúlyát és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, akiknek a méretei megütik az európai dimenziókat, akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker reményével követhet.

Nincs az az erő, amely ettől a kultúrpolitikától eltántorítson, követni fogom következetesen, amíg a hatalmon vagyok és követni fogom akkor is, ha majd a hatalomról távozom. Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak a történetírás utólagos ítélete, hanem a mai magyar nemzeték helyeslése is igazat ad e programmnak, amelynek következetes keresztülvitelétől Magyarország lelki megújódását várom.

A népművelés Budapesten.

Budapest székesfőváros népjóléti központja népművelési szakosztályának alakuló ülésén tartott elnöki megnyitóbeszéd. Megjelent a »Budapesti Szemle« 1918. májusi füzetében.

A XIX. századnak egyik legjellegzetesebb és legérdekesebb jelensége a mammut-városok keletkezése. Többnyire bámulva dicsóították ezt a fejlődést, de akadtak közgazdák és szociológusok, kik az ország testével arányban nem álló nagy vízfejnek nevezték gúnyosan a modern fővárosokat. Fejlődtek ezek a városok a viszonyok erejénél fogva, mintegy maguktól is, de növekedésükben több-kevesebb része volt a nemzetek versengő hiúságának, a kormányok öntudatos munkájának, városi politikájának. Magával a nagy ténnyel és sokfelé ágazó következtetéseivel mindenesetre számolni kell. A nagyvárosok lakosságának jelentékeny része vagyontalan tömegekből áll, melyek, különösen a kereseti viszonyok rosszra fordulása idején, elégedetlenségre hajlanak s éppen ezért könnyen izgathatók. A nagyvárosok túlnyomó többsége egyúttal főváros is, hol az államok legfőbb központi szervei, az országgyűlés, a kormány, a felsőbb bíróságok székelnek. A tömegek támadása, sőt már az az aggodalom is, melyet ilyen mozgalmak lehetősége kelthet, az állam központi szerveire egyoldalú nyomást gyakorolhat s az államot olyan irányba sodorhatja, mely a népesség többségét kitevő vidéki lakosság akaratának nem felel meg. Az 1871-iki Commune-lázadás után a francia köztársaság székhelyét Párizsból Versaillesba helyezte át, de a kamarák s a kormány nemsokára mégis visszatértek az annyit forrongott Párizsba. A modern állam, melynek széleskörű közigazgatási tevékenysége kihat az emberi élet minden terére, feladatát csak akkor oldhatja meg sikeresen, ha állandó összeköttetésben áll a szellemi, társadalmi és gazdasági világgal, mely teljes erejével csak a fővárosokban lüktet. Képviselőnek, miniszternek, hivatalnoknak benn kell lennie az ilyen teljes élet gondolatébresztő,

ihlető és tetterre indító környezetében, hogy alkalom- és időszerűt tudjon alkotni, különben a politika elválik az élettől. A modern állam természetének megfelelő székhely a nagyváros. A modern állam központi szervei nem menekülhetnek a nagyvárosi tömegek elől. A nagyvárosi tömegeket kell tehát kultúr- és szociálpolitikával az állampolgári öntudat olyan szintjére emelni, hogy politikai belértéküknél fogva ne legyenek többé veszedelmesek az államra. A legtágabb tér nyílik itt a népnevelő, népművelő munkára.

Budapestnek méltó büszkesége, hogy népiskoláira akkora áldozatot hozott. Belső terület és külső telek tele van szórva könnyen megközelíthető, egészséges iskolaépületekkel. A tankötelesek és tanerők aránya pedig oly kedvező, hogy nincsenek túlszűfolt osztályok. Es mégis utánpótlásra, iskolán kívüli oktatásra csak kevés európai nagyvárosban van akkora szükség, mint éppen Budapesten. Széchenyi István fővárosfejlesztő terveinek szárnyát szegte a szabadságharc mostoha kimenetele és az önkényuralom. Az 1867-iki kiegyezés két kis várost talált itt a Duna partján, melyet csak a modern Magyarország tudott párját ritkító tervszerűséggel és következetességgel méltó és nagy székesfővárossá kifejlesztetni. Különösen a 80-as és 90-es években a Dunántúlnak, a Felvidéknek, de az ország más részeinek népessége is csak úgy rajzolt fel Budapestre és ezek a bevándorlók igen különböző fokú műveltséget hoztak magukkal. Budapest tehát, még ha megelégednék is a tömegműveltségnek azzal a szintjével, melyet népiskolái adnak, nem érheti be csupán a tanköteles korban lévőkre szorítkozó iskoláival, hanem kultúrtevékenységét ki kell terjesztenie azoknak a művelésére is, kik már serdült korban váltak a város lakóivá.

De szeretnénk azt is, hogy Budapestnek legyen meg a maga lelke, hogy városi egyéniség legyen sajátos szellemmel, mely polgárait áthatja s nekik más világvárosok és saját vidéki városaink lakosaitól eltérő jelleget ad. Csakhogy az ország különféle részeiből összevándorolt heterogén elemek egy várossá csak lassan formálóznak össze. Maga a bevándorolt első nemzedék rendszerint idegenként áll egymás mellett. Ha tehát az egybeolvadás folyamatát meg akarjuk rövidíteni, akkor az idők múlását felvilágosító, tanító munkával kell pótolnunk. Leginkább összeköthet bennünket a múltak emléke és a jövő reménysége.

Ha az új Budapestnek nem is olyan hosszú történetét a néppel megismertetjük, nemcsak egy darab várostörténetet adunk, hanem adjuk jókora részét a magyar művelődéstörténetnek is. Budavárának

a töröktől való 1686-iki visszafoglalása ugyanolyan világtörténelmi esemény volt, mint most Przemysl vagy Verdun ostroma, melyre akkor is odafigyelt az egész művelt világ. A velejárt rombolás is olyan teljes volt, mint a mostani ostromoknál. Utána száz évig a budai romhalmon alig épült más, mint néhány templom és kolostor. A szebb jövő záloga csak a földrajzi fekvés elrombolhatatlan előnyében és abban állott, hogy a múlt nagyságán szívesen elmerengő nemzet emlékezetéből nem vezett ki az Anjouk és a Hunyadiak fővárosának ragyogó képe. Az első fővárosfejlesztő lépést Mária Terézia tette, midőn az egyetemet a XVIII. század 70-es éveiben Nagyszombatról Budára helyezte át. Utána a 80-as években II. József Pozsonyból szintén Budára hozta át az ország központi kormányzókat: a helytartótanácsot és a királyi kamarát, továbbá a legfőbb bíróságokat: a hétszemélyes és a királyi táblát. Mindez utóbb József nádor céltudatos tevékenysége folytán Budát az ország kormányzati és közigazgatási központjává tette. A XIX. század első negyedében Magyarországnak még nem volt irodalmi gócpontja, hanem csak személyi központja a vidéken lakó Kazinczyban, ki az írók között óriási levelezésével létesített és tartott fenn összeköttetést. A helyzet Kisfaludy Károly Pestre költöztével ezen a téren is megváltozott. Vörösmarty és Bajza bevonásával kialakul az Aurora-kör és ezzel a pesti irodalmi élet. Megalakul a Nemzeti Színház és az Akadémia, épül a Nemzeti Múzeum. Széchenyivel a gazdasági tervek is testet öltenek, készül a Lánchíd és gyárak létesülnek. Kossuth *Pesti Hírlap*-jával megalapítja a modern magyar hírlapirodalmat. 1848-ban azután átköltözik Pozsonyból Pestre az országgyűlés is. Kevés országban forradt annyira össze az államalakulás a főváros-képződéssel, mint a múlt század első felében minálunk. Az 1849-iki bukás egyidőre mind a kettőnek véget vetett, de az 1867-iki kiegyezés után a magyar államférfiak új nemzedéke az elejtett fonalat újból felvette. A munka nagy szervezeti törvény alkotásával kezdődött. Az 1870. évi X. t.-c. a fővárosban tervezett nagy munkák végzésére külön tanácsot létesített és 48 millió koronát bocsátott rendelkezésére, ami akkor nagy pénz volt. Csakhamar kezdetet vette a dunai rakodók építése, a sugárút és a nagykörutak megnyitása. Az 1872. évi XXXVI. t.-c. pedig Budát, Pestet és Óbudát jogilag is egyesítette s a helyibük lépett nagyvárosnak új, sajátos szervezetet adott. Száz év alatt mennyi fejlődés, mennyi haladás! A magyar erőnek, a magyar akaratnak, a magyar szervezőképességnek ez a megszerű megnyilatkozása nem száraz tananyag pár unalmas népies elő-

adáshoz, hanem értékes didaktikai eszköz a faji öntudat, a nemzeti önbizalom és alkotó energiák kifejlesztésére.

A lendületes fejlődés olyan sugár, mely a múltból jön és behat a jövőbe. A múltban néhány vezető szellem végezte a munkát, népies korunkban a tömegek öntudatos kollektív erőfelfejtésére van szükség. Bele kell hát vinni Budapest népébe annak a hatalmas hivatásnak tudatát, mely a magyar székesfővárosra Európa keletén éppen most vár, midőn nyugaton valahára felfedezett és megismert bennünket nagy szövetségesünk: Németország, északon új életre ébredt régi történelmi társunk: Lengyelország, a Balkánon pedig letiport ellenségeink romjain bolgár és török fajrokonaink a dolgok új rendjét építik fel. Ha a dunai metropolis hatalmas hivatásának tudata gyárat és műhelyt, boltot és irodát betölt, akkor az eljövendő nagyság reménységében, a megvalósítás munkájában, a feladat szépségében belsőleg is egy várossá egyesülhetünk.

Az állam nem virulhat hazaszeretet nélkül, a község nem városzeretet nélkül. A népnevelő munkának egyik legszebb feladata, hogy Budapest népébe a városzeretetet beoltsa.

Minden intézményes munka két mozzanattól áll. Az egyik az a sajátos szakmunka, egészségügyi, gazdasági, szociális vagy tanügyi, mely az intézménynek a maga sajátos jellegét megadja. A másik a szervezet. A kettőnek összhangzatos megoldása biztosítja a sikert. Hiába tartanak szebbnél-szebb előadásokat, ha nincs hallgatóság. Hiába létesítenek könyvtárakat a legérdekesebb, a leghasznosabb művekből, ha nincsenek olvasók. Hiába rendeznek népies színielőadásokat és hangversenyeket, ha nincs közönség. A tömegek közönye a legszívósabb népművelő munkás erejét is megbénítja. A magyar emberben megvan a tudás vágya, meg a kultúrérzék. Ha tehát a magyar tömegek a népműveléssel szemben közömbösekké válnak, akkor elsősorban az akció szervezetében kell a hibát keresnünk.

Szervezeteinknek minden téren egyik legnagyobb baja, hogy intézményeink nem támogatják, nem egészítik ki kölcsönösen egymást, hanem inkább izolálódnak s *nem kapcsolódnak össze szerves rendszerré*. A tanügy terén egészséges, játékos óvodának kellene előkészítenie a népiskolát, a népiskola felső tagozatának pedig át kellene vezetnie a szabadoktatáshoz. Az elemi iskola V. és VI. osztályát, meg az ismétlőiskolának nevezett továbbképző-népiskolát s az ezzel *rokon* ipari és kereskedői tanonciskolát már joggal tekinthetjük olyan intézeteknek, melyek a tankötelezettség védelme alá helyezett, a köte-

lezettség elvén alapuló, magasabb népművelőmunkát végeznek, honnan sima az átmenet a szabad népműveléshez. A népiskolának ebben a felső tagozatában meg kell tanítani a serdülő gyermeket *egy munka egy könyv okszerű, elolvasására*. Meg kell vele az *olvasást és a könyvet szeretettni*. Fel kell benne kelteni a *becsvágyat bár még oly kicsiny könyvtár alapítására*. Bele kell nevelni azt a meggyőződést, hogy aki művelődését a népiskola befejeztével lezárja, a létért való mindig nehezebbé váló küzdelemben és a gazdasági versenyben elbukik. És ennek kapcsán meg kell vele ismertetni a *további önképzés, a további művelődés és a szabad tanulás* lehetőségét, módját és alkalmait. Annak, aki a népiskola felső tagozatát elhagyja, valóságos életszükségletének kell lenni, hogy ismeretterjesztő előadásokra, színházba és hangversenyre járjon, a nyilvános könyvtárakat használja, keresetének egy töredékét könyvek szerzésére fordítsa. A népiskola ilyen előkészítő munkája nélkül valósággal a levegőben függ a szabad népművelés egész rendszere. A ráfordított fáradság és költség alig fog igazi arányban állani az elért eredménnyel.

De a székesfőváros népjóléti központja népművelési munkájának kiépítésével nem várhat addig, míg a jelzett irányban még kiégszítésre szoruló népiskola imént előadott előkészítő munkáját már kifejtette. Egyelőre a szabadoktatásnak önmagán kell segítenie. *Bevezetésül előadásokat kellene tartani és népies ismertetést íratni magáról a szabadoktatásról*, melyek rövid tájékoztatást nyújtanának az iskolán kívüli tanulás módjáról és alkalmairól. Egyetemeinken is nagy baj, hogy a középiskoláról feljövő ifjú nem kap eligazítást abban a tekintetben, hogy mit nyújt, mi mindent tanít az egyetem. Mennyivel kevésbbé tudja megítélni az a gyári munkás, hogy szabad tanulását hol kezdje. Egy előadás Shakespeare szomorújátékairól vagy a víz és a levegő vegyi összetételeiről alig alkalmas kezdet arra, hogy a nép egyszerű fia a művelődés hasznát belássa.

Gondoskodni kell továbbá olyan, inkább külső eszközökről is, melyek a tömegek érdeklődését a szabadoktatás intézményei iránt felkeltik, főleg igazán közismertté kell tenni a művelődés különféle lehetőségeit, mit leginkább a *plakátozás* központosítása, általánossá és hozzáférhetővé tétele által lehet elérni. Ezen a téren hálás feladat vár a népjóléti központra. A szabadoktatással foglalkozó egyesületek *előadásaik idejét, helyét és tárgyát, a népkönyvtárak helyiségük címet és kikölcsonzési óráikat, a színházak és zenekarok népies előadásaik idej et, műsorát és helyáraikat, a múzeumok az egyes táruk ingyenes nyitási nap-*

jait közölhetnék a központtal, mely ezeket az adatokat hétről-hétre áttekinthetővé csoportosított és tetszetősen kiállított egységes népművelődési hirdetésbe foglalná össze s gondoskodnék arról, hogy a plakátokat gyárakban, műhelyekben, raktárakban, irodákban, szóval mindazokon a helyeken, ahol a népművelés szempontjából tekintetbe jövők tömegesebben vannak alkalmazva, kifüggeszék. Ha ebzárlatról, ha az adóalanyok és adótárgyak összeírásáról szóló felhívásokat tízezzrel lehet terjeszteni, akkor *e kis kultúrplakátok* számára is meg lehet mindenütt a nekik való csekély helyet találni.

De nemcsak a hirdetést, magát a nép művelődési alkalmatosságot: a szabadelőadást és a népkönyvtárt is közelebb kell hozni a néphez, ki kell vinni a külvárosokba, a munkásnegyedekbe. Azt, hogy testileg fáradt ember munka után hosszabb utazást tegyen, nem igen várhatjuk. Legtöbbnyire ideje sincs hozzá. De ha közelben talál művelődésre vonzó alkalmat, fáradtan is szívesen betér. Itt jó hasznát lehet venni a székesfőváros modern iskolaépületeinek, különösen a tágas tornatermeknek.

A népművelésnek egyik leghatásosabb eszköze a szabadelőadás. A szabadelőadások dolgával nálunk külön szakszerv: az Országos Szabadoktatási Tanács foglalkozik, annak feladata, hogy az egész nagy problémát rendszeresen feldolgozza. De minden népműveléssel foglalkozó tényezőnek állandóan hangsúlyozni kell, hogy felolvasások tartását lehetőleg mellőzzük, a súlyt az élőszóval való eleven előadásra helyezzük, mely a figyelmet valósággal kikényszeríti és az olvasott szónál hasonlíthatatlanul mélyebb benyomást tesz. Ha országos kapacitást sikerül népies előadás tartására megnyerni, hallgassa minél nagyobb közönség. A rendes szabadelőadás hallgatósága azonban ne legyen túlságosan nagy, mert csak az esetben lehet *előadás után az anyagot a hallgatókkal megbeszélni*, ennek kapcsán a *meg nem értett részeket* újból megvilágítani, a kiegészítés iránt mutatkozó érdeklődést kielégíteni, *továbbolvasásra felvilágosítást adni*. Az ilyen megbeszélésből azonfelül maga az előadó is rendkívül sokat tanul, látja mit értenek meg, mi kelt érdeket, melyek azok a dolgok, mik beható magyarázatot igényelnek. Egyetemi előadások utánzására való törekvést mindenestre kerülni kell. Minthogy pedig a szabadelőadás művészete nincs mindenkinek megadva, megfontolást érdemel, hogy szabadelőadások rendszeres és szakszerű tartására nem kellene-e a székesfővárosnak néhány főhivatású egyént alkalmazni. Budapesten a szabadoktatással az egyesületek egész sora foglalkozik és nagy hibát

követne el a népjóléti központ, ha ezeket az egyesületeket edd-io szabad mozgásukban korlátozná. Egyik fontos hivatása lenne azonban a központnak, hogy az egyesületek között az előadások tárgya, ideje és helye tekintetében a célszerű munkamegosztást közvetítse, mindhárom tekintetben a hézagokat előadások rendezése útján is kipótolja s így a szabadoktatást a székesfőváros egész területén szerves egészzé kerekítse ki.

Azok sorában, kik Budapesten nőnek fel, a székesfővárosi népiskolaügynek mai fejlettsége mellett analfabéták csak elenyészően kis számmal akadnak. A bevándorlottak között azonban az analfabéták száma elég jelentékeny. A háború után pedig, mikor majd az építkezések és közmunkák megindulnak, az újabb bevándorlókkal az analfabéták száma még inkább emelkedni fog. Nagyvárosban az analfabéta, aki felírásokat, hirdetéseket, felhívásokat nem képes elolvasni, nagy nyűg s e mellett testi épségét s anyagi érdekeit a legkülönbözőbb veszedelmek fenyegetik. Fontos feladat lesz tehát ezeknek írásra és olvasásra való megtanítása. Minthogy pedig az analfabéták a külvárosok egész területén elszórva laknak, a számukra rendezendő tanfolyamokat decentralizálni kell s a tanítás sikerének érdekében 10-15-ös kisebb csoportokat kell alakítani. A háború folyamán, sajnos, meg kellett szoknunk, hogy az állam sokszor lényegtelen célból személyi szabadságunkat lényegesen korlátozza. Annak a sok bajnak elkerülése végett, amelyet nagyvárosokban az analfabéták jelentékenyebb száma okoz, *megfontolást érdemel, nem kellene-e Budapest székesfőváros területén az írni és olvasni nem tudók és 42 éves kort még meg nem haladott felnőttekre nézve a tankötelezettséget törvényhozás útján behozni.* Természetes, hogy a tankötelezettség csak a legelemibb ismeretek elsajátítására nélkülözhetetlenül szükséges rövidebb esti tanfolyamokra korlátozódniék.

Az élőlészóval való tanítás mellett a népművelés legfőbb eszköze a könyv. Az a nemzet, melynél az irodalmi nyelv egészen közel áll a népnyelvhez s amelynek alsó rétegeit nem választják szét tájszólások, abban a rendkívül kedvező helyzetben van, hogy nagy költőinek remekeit adhatja a nép kezébe. Görögországban, hol a művelt középosztály azon van, hogy nyelvét mind közelebb hozza a klasszikus ógöröghöz, a köznép pedig szláv és albán elemekkel át meg átszótt nyelvet beszél, alig gondolhatnak arra, hogy az újjörög irodalom legkiválóbb termékeit bevigyük a nép közé. Mennyivel kedvezőbb e részben a mi helyzetünk, hol Petőfi és Arany éppen a nép nyelvét emelte

művészi tökélyre. Ha irodalmunk színéből-javából valóban olcsó tömegkiadásokat rendezünk, már is sokat, igen sokat nyújtunk népünknek. Persze e mellett nagy szükség van egyenesen a nép számára írt, különösen ismeretterjesztő könyvekre, melyeknek nem szabad *se népieskedőknek, sem szakszerűsködőknek lenniök*. Sok úgynevezett népies könyv olvasása közben *a népszínművek műparasztja* jut eszünkbe, kit a falu népe bizony nem ismerne el a maga fajtájának. *A műszavakkal dobálódzó, adathalmazban vájkáló tudatosság* pedig a könyvet a népnél egyenesen ellenszenvenné teszi. A rövid, világos, szövirágtól mentes, de azért helyenként meleg és lendületes előadás az, ami a legműveltebb és a legegyszerűbb ember ízlését egyaránt kielégíti. Nem szabad továbbá szemelől téveszteni, hogy a fővárosnak nagyobb látkörben, szélesebb viszonyok között élő, mozit néző és boulevardlapokat olvasó, türelmetlenné, idegessé vált lakossága számára egészen más olvasmány való, mint a falu és a kisváros népének.

Könyvkiadó-ügyünknek mai, sok tekintetben fejletlen állapota mellett a valóban hasznos könyvet leginkább könnyen hozzáférhető népkönyvtárak szervezése útján lehet a tömegek kezébe eljuttatni. A magyar könyvtárügy kifejlesztése körül a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa mind elméleti, mind gyakorlati téren számottevő eredményeket ért el. Itt elég tehát csak azt hangsúlyozni, hogy a könyvtáralapításnál és szervezésnél talán még fontosabb jó könyvtárnok beállítása. A jó népkönyvtárnok feladata elsősorban nem az adminisztráció ellátásában, a könyvek raktározásában, nyilvántartásában és kikölcsönzésében, hanem abban áll, hogy *minden olvasónak a neki való könyvet adja a kezébe*. A tanult embernek is igen sokszor mástól kell tanácsot kérnie olvasmányai tekintetében. Mennyivel inkább állí ez a nép egyszerű fiára nézve, akinek a dolog természeténél fogva nem lehet áttekintése sem a *szépirodalom*, sem a *népies szakirodalom* felett. Olyan könyvtárnokra van tehát szükség, aki az olvasót tapintatos módon kikérdezi s azután az egyéniségének, képességének, érdeklődésének és szükségleteinek leginkább megfelelő könyvet ad a kezébe. Megfontolást érdemel, nem kellene-e a budapesti népkönyvtárak kezelésére főhivatású szakkönyvtárosokat alkalmaznunk.

Az alacsonyabb műveltségűek sorában már most is sokan vannak, akik könyvet tulajdonul óhajtanak bírní. Ha pedig népiskoláink *a könyv iránti szeretetet* és házi könyvtár alapításának vágyát a tömegekben majd rendszeresen felkeltik, még nagyobb lesz a népies könyv kelendősége. Jól tennék hát népművelő-egyesületeink, ha csekély

díjfizetés ellenében évenként 3-4 könyvből álló kis csoportot juttatnának az olvasóknak, mely könyveket saját ízlésüknek és szükségletüknek megfelelően nagyobb jegyzékből maguk választhatnák ki. Minden hatósági és egyesületi munkánál célszerűbb terjesztési módja a könyvnek a szabad colportage. Igaz, hogy colportage a ponyvairodalmat is beviszi a tömegekbe. De azok, akik a sajtószabadságért a cenzúra ellen a nagy csatát a rendőrállammal szemben megvívták, abból a felfogásból indultak ki, hogy a szellemi világban az igaz, a jó, a szép mindig utat tör magának. E nélkül a politikai optimizmus nélkül általában a gondolat-, szólás- és sajtószabadság elvén felépülő modern alkotmányok üdvös voltában sem lehetne hinni. Napról-napra látjuk, hogy a sajtó a nyomtatott betű milliárdjait szórja ki Budapest aszfaltjára és gránitjára és a cikkek iránya nem egyszer romboló, hangja szenvedélyes és féktelen. De a magyar ember józansága és a népünk közt folyton terjedő kultúra ereje akkora, hogy ebből a betűvetésből még sem aratunk vihart. Hogy a jó könyv elnyomja az irodalmi gatz, abban döntő szolgálatot tehetnek nagy kiadó-cégeink. Hogy micsoda nemzeti és kulturális feladatot oldott meg a Reklám-cég az *Universalbibliothek* közrebocsátásával, azt mindenki tudja és bámulja, akinek ezek a narancsszínű füzetek a kezébe kerültek. A népjóléti központnak egyik fontos feladata, hogy a nagy magyar kiadó-cégeket a budapesti tömegek kulturális szükségletei felől tájékoztassa s állandó érintkezés rendjén a szabad colportage-t is bevonja a székesfőváros népművelő munkájába.

Budapestnek a többi magyar község fölött abban a nagy előnyben van része, hogy itt vannak állami múzeumaink és színházaink. A múzeumok elsősorban a tudományos világ, a művészkörök és a műveltebb osztályok igényeit elégítik ugyan ki, de a modern muzeológia egyik jelentékeny problémájának tekinti, hogy ezek az intézetek a népművelés szempontjából is ki legyenek használhatók. Mindenesetre nálunk is meg lehetne kísérni a múzeumokban való csoportos vezetést s ennek rendjén a gyűjteményeknek, a kiállított tárgyaknak népies megmagyarázását, mi különösen akkor vezetne számottevő eredményekre, ha előadási sorozatokon az érdeklődőket a múzeumlátogatásra előkészítenék s nem véletlenül összeverődött csoportokat kísérnének végig a gyűjteményeken.

A színházakban meg különösen nagy népművelő erő rejlik. Sok vidéken maga a nép is szívesen tart előadásokat, melyek helyenként szinte művészi fokot érnek el. Athén népe pedig már több mint

kétezer évvel ezelőtt egyetlen délután három tragédián felül még egy szatírdjátékot is feszült figyelemmel végignézett. Persze tisztán irodalomtörténeti jelentőségű darabokkal a tömegek érdeklődését felkelteni és lekötni nem lehet. Az egészséges humor ellenben rendkívüli vonzerővel bír éppen a népre. Ha színházaink hajlandók lennének olcsó és népies előadásokat tartani, akkor meg kell szervezni, hogy a jegyek csakugyan a nép kezébe kerüljenek és a helyeket ne olyanok üljék tele, akik drágább helyárakat is megfizethetnek. A csak ritkábban tartható népies előadásoknál fontosabb a színházak karzatának a népművelés szempontjából való kihasználása. A karzati helyek jelentékeny része gyakran üres. Gondoskodni kellene, hogy a karzati jegyek eljuthassanak a nép kezébe.

A tömegek művészi nevelése szempontjából nagy jelentősége van a zenének, különösen olyan sajátos zenével bíró dalos nemzetnél, mint a magyar. Szomorú jelenség, hogy a fővárosba beköltöző nép ajkán lassanként elhal az ének, ami a kedély sivárrá válásának is jele. A népiskolai *zenetanítás és adóskörök* szervezése sokat segíthet a bajon. Klasszikus zenével való kísérletezéstől ellenben nálunk ma még eredményt alig várhatunk, amit a Kun László kítűnő zenekarával tett kísérlet balsikere is bizonyít.

Korunk közvéleménye rendkívül igazságtalan az egyházak hatalmas népművelő munkájával szemben. A katolikus egyház monumentális templomépületei festményeikkel és szobraikkal, az ósrégi szertartások és az egyházi zene nagyobb hatással voltak a tömegeknek a művészetek útján való nemesítésére, mint bármely más tényező. Az egyház továbbá a szentbeszéd alakjában az iskolán kívüli oktatást oly időben honosította meg, mikor a népművelés kérdéseivel a világon még senki sem foglalkozott. A reformáció pedig már a XVI. században prédikációval és sajtóval fordult a tömegekhez s tartotta fenn még a török hódoltság idején is a műveltséget az Alföld és a Dunamellék magyar népében. Budapest, sajnos, a legújabb időkig templomtalan város volt. A belvárosban és a budai részeken aránylag sűrűen vannak régi templomok, de azon az egész óriási területen, melyen az új Budapest kiépült, a perifériákon, éppen ott, ahol a munkás-tömegek laknak, alig akad egy-egy templom. A bevándorló vidéki nép magával hozta atyáinak hitét és vasárnaponként a fővárosban is éppen úgy eljár volna a templomba, mint ahogy eljárt szülőfalujában, ha erre alkalma nyílik. De lelki gondozás hiányában hite lassanként elhalványodott, egy egészen új nem-

zedék pedig már templom nélkül nőtt fel. Nagy népművelési feladata a székesfővárosnak és egyházainknak, hogy *a plébániák és lelkészségek számát lényegesen szaporítsák*. A legújabb időben épült katólikus templomoknak, a nagy szívóssággal végzett szociális munkának és a protestáns egyházak által kifejtett nagyszabású belmissziói tevékenységnek hatása már is kifejezésre jut a lakosság valláserkölcsei kultúrájának emelkedésében.

A szabadoktatás rendszerint az általános műveltség terjesztésére helyezi a fősúlyt. Irodalmi és történelmi ismeretek közlése nemesíti a kedélyt és a népművelésnek egyik főcélja éppen a tömegek érzelmi világának nemesítése. De az ilyen ismeretek elsajátítása gyakorlati eredménnyel nem igen jár s azért a szellemi iránynak túltengése esetén a tömegekben igen könnyen meginog a hit az egész *akció hasznossága* iránt. Azt kell kikeresnünk, ami az érdeklődést könnyen felkelti, szórakoztat és gyönyörködtet s lehetőleg mellőzni kell a pusztán elméleti fejtegetéseket.

Számolnunk kell azzal is, hogy a most folyó világháborúból győztesen, de anyagi terhekkal súlyosan megrakva kerül ki a magyar nemzet. Hogy ezeket viselni tudjuk, népünknek keresőképességét kell lényegesen emelni. A *gazdasági kultúra* valósággal meghatározza a munkás termelőerejét és keresőképességét. Rá kell szoktatni a *gazdasági gondolkodásra* és a *gazdaságos éleire*. Meg kell ismertetni a tömegekkel azokat a gazdasági intézményeket, melyekkel az állam, testületek, egyesületek, szövetkezetek, a kisemberek segítségére jönnek. Hogy a legnemesebb indokoktól vezetett népies közgazdasági politika igen sok esetben nem éri el a célját, annak főoka rendszerint abban rejlik, hogy azok, *akiken segíteni akar, nem szereznek tudomást a számukra nyújtott kedvezményekről*. Mentől bonyolultabbá válik a modern gazdasági élet, annál nagyobbak azok a veszedelmek, főleg kizsákmányolási lehetőségek, melyek a tanulatlan, a tájékozatlan embert fenyegetik. A saját kárán tanulás ezen a téren drága autodidaxis. De általános érvényű gazdasági ismeretek és tájékoztatás nyújtásán kívül módot kell adni a kisembernek, hogy saját szakmájában magát tökéletesíthesse, a tanulatlan napszámos pedig magát felnőtt korában szakmunkássá képezhesse ki s így munkájának belértékét növelje. Főleg az állam és a város ipari és kereskedelmi tanintézetei egyes előadásokkal, esti tanfolyamokkal, modern munkaeszközök, gépek és termelési eljárások szemléltetésével nagy szolgálatot tehetnének a dolgozó és kereső Budapestnek.

Az általános védkötelezettség közel négy éven keresztül veti oda egész Magyarország férfinéességét a modern rombolás legraffináltabb eszközeinek. Nem csoda, hogy életben és egészségben a leg súlyosabb veszteségeket szenvedtük. Különös súlyt kell hát fektetnünk a nép egészségügyi kultúrájának emelésére. Hiszen a leghatásosabb dezinfektor nem a karból, hanem a nép *egészségügyi műveltsége*, a ragályok mibenállásának ismerete és a fertőzés ellen kiadott szabályok értelmes megtartása. És életét is az biztosítja igazán, hozzátartozói jövőjéről az a családfő gondoskodik köteles előrelátással, aki maga egészséges, józan életet folytat. A népjóléti központ népművelési szakosztályának, a közegészségügyi és szociális kérdésekkel foglalkozó testvérosztályok közreműködésével, különös gondot kell majd fordítania az egészségügyi ismereteknek minél szélesebb-körü terjesztésére.

De nem elégséges, ha az anyát gyermekének csak testi ápolására tanítjuk meg. Meg kell tanítani a szülőt gyermekének okszerű nevelésére is. Kis virágos kert a gyermeklélek, melyben éppen a műveltetlen osztályoknál iszonyú pusztításokat vihet végbe a szülői féktelenség, a szülői szenvedélyeskedés vihara. Sok, igen sok ember idegbaja, társadalmi balsikere, szerencsétlensége, sőt bűnei a szülők értelmetlenségére, közönyére, lustaságára, szilajságára vezethetők vissza. Gondot kell fordítanunk a *szülők pedagógiájára*.

Azon dolgozunk, hogy országgyűlési választói jogunkat kiterjesszük s általában közintézményeinket demokratikus irányban alakítsuk, újjászervezzük. Az ókorban, a városi államokban, mint a görög mondotta: a polisban, az állampolgári nevelést elvégezte maga az agora, a népgyűlések és a bírói tárgyalások meghallgatása,, utóbb pedig az azokban való aktív részvétel. A modern államokban, a politikai életnek ezekben a dreadnoughtjaiban a nép politikai nevelése már sokkal nehezebb, sokkal bonyolultabb feladat. A háború a néplélek mélyéből olyan hangulatokat csalt elő, melyek ma még egész mivoltukban ismeretlen tömegvagyakhoz és törekvésekhez vezetnek. A tömegek ilyen lelki hangulata mellett kétszeresen fontos, hogy politikai ügyekben is önálló gondolkozásra neveljük, mi az *ámítás legbiztosabb* ellenszere. A politikai népművelésnek ki kell terjeszkednie a városi és állami életre egyaránt.

Nálunk az országos választások hasonlíthatatlanul nagyobb érdeklődés mellett zajlanak le, mint a községi választások s a városi dolgokra csak akkor irányul nagyobb közfigyelem, ha a pótadókat

emelik. Pedig nagyvonalú, céltudatos és népies községi politika a lakosság testi és szellemi jóléte szempontjából számos vonatkozásban talán még fontosabb, mint a kormánynak inkább általánoságokban mozgó országos politikája. A jogállam eszményétől visszatérően vagyunk a jóléti állam eszményéhez. Az igazán modern állam nem éri be a jogrend fenntartásával, hanem működési körét kiterjeszti a népesség testi, szellemi és gazdasági jólétének munkálására is. Ezt az óriási munkakört maga az állam kizárólag hivatalnokaival nem lenne képes ellátni. Ez a bürokrácia túrhetetlen túltengéséhez vezetne. Az állam kénytelen lesz tehát a szabad társadalmi elemet, különösen az önkormányzati testeket s ezek között elsősorban a városokat a nagy munkába bevonni. A városok hivatása, hogy a nagy országos feladatokat a saját különleges helyi szükségleteik figyelembevételével maguk hajtsák végre, maguk valósítsák meg, mi csak a helyi viszonyokat ismerő polgárság állandó érdeklődése és áldozatkész közreműködése esetén lehet valóban áldásos. A nagyvárosoknak a háború óta meghatványozott feladatait tekintve, valósággal parancsoló kötelesség, hogy a lakosságból ne csak gyönyörű városunkat szerető budapestieket, hanem a községi dolgokkal behatóan foglalkozó igazi városi polgárokat neveljünk.

Az országos politikára való nevelésnek egyik nagy nehézsége, hogy ezen a téren az általános nemzeti érdek és a pártfelfogás összebogozódik. Hiszen minden párt azt hiszi és hirdeti, hogy a nemzeti érdeket ő képviseli igazán. Így aztán könnyen megeshetik, hogy valaki azt hiszi, tisztán tárgyilagosan, kizárólag általános nemzeti szempontból állít valami kérdést hallgatói elé s tényleg mélyen pártvizeken evez. És a szükségképpen pártatlan népművelés még sem mondhat le a nép politikai kultúrájának emeléséről. Kötelessége, hogy az állam alapintézményeivel a nép minél szélesebb rétegeit megismertesse, továbbá, hogy azoknak az időszerű nagy kérdéseknek lényegét, horderejét s a különböző pártoknak ezekre a kérdésekre vonatkozó különböző álláspontját a tömegeknek a lehető legnagyobb tárgyilossággal megmagyarázza. A többi, különösen a kérdésekkel szemben való állásfoglalás indokolása már a pártok dolga, melyeknek ezt a kötelességüket sokkal komolyabban kellene felfogniuk. Engem mindig szégyenérzéssel tölt el az a sok értelmetlen badarság, amivel a választásoknál minálunk a tömegeket ámitják. Nyugaton a korteskedésnek ezt a szégyenletes módját valóságos *politikai szabadoktatás* váltotta fel, melynek révén a politikai

pártok híveiket *öntudatos választókká* igyekeznek kiképezni. Ha azt akarjuk, hogy mind népiesebbé váló közéletünk javára váljék a magyar nemzetnek, akkor nekünk is le kell szoknunk a korteskedés féktelen fajtáiról és a pártoknak programjuk népies kifejtésére, megmagyarázására és indoklására, a pártvezérek beszédeinek terjesztésére kell a súlyt helyezniük.

A népművelőre óriási munka vár. Nemcsak azért, mert népünk egy része a kultúrának még elég alacsony színvonalán áll, nemcsak azért, mert a kutató elme ismereteink tömegét szüntelenül gyarapítja, hanem azért is, mert a már egyszer elért értelmi színvonalért is mindig újból és újból kell küzdenünk. Hiszen a kultúrának két legnagyobb ellensége a feledés és a halál.

Anyos Pál, a XVIII. század magyar lírikusa, szívesen járt a Gellérthegy szikláin s ott a nagy csendben elmerengett a Duna partján, a kettős városon. Mennyivel más volt a kép, mely a XIX. század végén azon a helyen mielőtt tárult. Amerre a szem ellátott, mindenfelé lázas munka, mindenfelé építkeztek. Midőn ilyen építkezést szemléltem, odaszólt hozzám egy öreg kőműves: »Uram, forró ez a téglá, még ezzel a kérges két tenyeremmel is alig-alig bírom megfogni«. Azon melegen, amint a kemencéből kivették, falazták be a téglát az épülő házakba. Azóta az én emlékezetemben ezek a meleg téglák úgy élnek, mint Budapest fejlődésének szimbóluma. Most megint építünk, de nem házat, hanem a budapesti népművelés nagy rendszerét. Építjük ezt is a szeretet meleg tégláival, tegyük meg valamennyien a magunk kötelességét.

Budapest környékének népoktatása.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
június 18-iki számában.

A helyes kormányzásnak nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a népesség szociális struktúráját, társadalmi rétegződését és területi megoszlását állandó figyelemmel kísérje. Az utolsó száz esztendő jellegzetes népmozgalmi között első helyen áll a vidék vándorlása a nagyvárosok felé. Az 1867-iki kiegyezés után Budapestet is ilyen belső vándorlás hozta létre. Eleinte külvárosok, új városrészek keletkeztek. Mikor pedig ezek a kertek mindinkább beteltek, a főváros körül Újpesttől kiindulva Rákospalotán, Pestújhelyen, Rákosszentmihályon, Rákoskeresztúron, Pestszentlőrincen, Kispesten, Pesterzsébeten, Csepelen, Budafokon, Albertfalván, Budaörsön, Budakeszin, Pesthidegkúton át Békásmegyericig az elővárosoknak és szomszédos falvoknak öve keletkezett, illetve duzzadt meg. De a fejlődés még itt sem állt meg, hanem Budakeszitől Foton, Csömörön, Cinkotán, Soroksáron át Tétényig a községeknek második koszorúja fejlődött, amelyre a főváros közelsége szinte rányomta a maga sajátos bélyegét. A vasúti vonalak mentén pedig a főváros kisugárzása még sokkal messzebb érezhető, úgy hogy a század elején még egészen mezőgazdasági jellegű helységek is városias színezetet nyertek annál fogva, hogy a Budapesten dolgozók és foglalatoskodók az olcsóbb életviszonyokra való tekintettel kint vettek házat, vagy lakást. A XIX. század első felében még a külvárosok voltak a nagyvárosoknak szociális szempontból leginkább veszélyeztetett részei. Ma inkább az elővárosokon van a szociális súlypont, amelyeknek népessége rohamosan szökött fel anélkül, hogy adózó erejük párhuzamosan fejlődött volna, mert hiszen lakosságuk főképpen fixfizetéses hivatalnokokból és munkásokból áll. Szomorú, hogy az elővárosok külső fejlődésével nem tartott lépést a népiskolák és kisdudóvók hálózatának kiépítése. Így esett meg azután, hogy az alföldi tanyákon és a latifundiumok majorjain kívül főleg Budapest környé-

kének, elővárosainak népiskolaügye van a legkedvezőtlenebb helyzetben.

Az Alföld népoktatásügyének rendbehozatalára nagy összegeket fordítunk, a kecskeméti tanyákon egyedül harminc új népiskola épül. Az 1926. évi VII. törvénycikk alapján a latifundiumokat pár év alatt rászorítjuk, hogy majorjaikon az iskolákat hozzák rendbe. Holnap pedig Kispesten, melynek lakossága 1900-tól 1920-ig 9804 főről 51.064 lélekre emelkedett, tizenhat tantermes új népiskolaépületet avatunk fel, ami azonban nem magában álló jelenség, hanem bevezetője Budapest környékén egy nagy népiskola- és óvodaépítési akciónak. A pénzügyminiszter ugyanis Genfből hazatérve, további egymillió aranykoronát bocsátott rendelkezésemre, hogy éppen Budapest környékén a legegésőbb hiányokon segíthessek; továbbá még egymillió aranykoronát óvodák emelésére.

Eddig úgy segítettünk magunkon, hogy a folyton szaporodó tantermeket bérhelyiségekben nyitottuk meg. A lakások felszabadítása ezeknek az osztályoknak fennállását kétségesse tenné, ha nagyarányú építkezésekkel nem segítenék magunkon. Hiszen egyedül Pesterzsébeten hatvan új tanteremre lenne szükség. És más elővárosokban is sürgős szükségekkel állunk szemben. Hasonló a helyzet a kisdedóvás terén, melyre szociális szempontból a munkásnépnek van a legnagyobb szüksége, amely napközben kisgyermekének gondozására éppen elfoglaltságánál fogva képtelen. A pénzügyi helyzet mostohasága miatt, sajnos, az állami óvodák építése a legújabb időkig szünetelt, most harminc új épülettel ezen a téren megtörjük a jeget.

Magyarország kultúrpolitikája forduloponthez jutott. Az elvesztett világháború, a nyomában járt összeomlás és a botor forradalmak következtében válságba került magyar művelődés mentési munkája be van fejezve, kulturális katasztrófától nem kell többé tartanunk s most már az új alkotások ideje következett el. A tanyai és budapest-környéki népiskolaügy rendbehozatala, a debreceni klinikák befejezése és a szegedi klinikák építésének megkezdése már az első ásonyomok a továbbfejlesztés munkájában. Én remélem, hogy felülemelkedve minden kicsinyes pártpolitikai torzszalkodáson, a most folyó magyar kultúrpolitikai alkotásokat az egész nemzet osztatlanul a maga nagy ügyének fogja vallani.

Falusi népiskoláink kiépítése.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1925.
június 25-iki számában.

Maradék Magyarország 8 millió lakosa közül kerekén 1 millió a 6 éven felüli korban levő analfabéta. Mit jelent ez? Azt, hogy a több mint 50 évvel ezelőtt törvénybe iktatott általános tankötelezettség a való életben csak hiányosan érvényesült. Rendkívül szomorú és egyúttal fontos ez a tény s így a magyar nemzet méltán elvárhatja, hogy felvilágosítást nyerjen a felől, mi a tagadhatatlan bajnak az oka és hogy az a férfú, aki a magyar művelődésért most felelős, mit szándékozik tenni a baj orvoslására.

Meglehetősen általánosan el van terjedve az a hit, hogy a szülők számottevő része csak kelleetlenül tett eleget annak a kötelességének, hogy a gyermekét iskolába küldje s így voltaképpen a szülők értelmetlensége és lazasága az oka, hogy számos gyermek nem tanult meg írni és olvasni. Az igaz, hogy a háború előtt a szegényebb szülők 11 és 12 éves nagyobb gyermekeiket helyenként nem szívesen küldték iskolába, mert ebben a korban a gyermek már segíthet a mezei, a műhelyi és a házi munkában s így az önzőbb szülők nem szívesen mondtak le a gyermekről, mint segédeőről. De ez inkább csak a népiskolák V. és VI. osztályának elnéptelenedését okozta s a népiskola alsóbb osztályait nem érintette, pedig a gyermek az írást, az olvasást és a számolás elemeit éppen az alsóbb osztályokban sajátítja el. A háború óta a helyzet e részben is megváltozott, mert a világháború során a nemzet nagy tömegei is meggyőződést szereztek arról, hogy az ismereteknek bizonyos mennyisége nélkül az életben boldogulni nem lehet. Máshol kell tehát a baj forrását keresni.

Az általános tankötelezettség pusztán elvi követelmény marad mindaddig, amíg iskolák állításával módot nem nyújtunk mindenkinek arra, hogy tankötelességét leróhassa. És itt van a bökkenő. Iskola-hálózatunk ma még oly hiányos, hogy számos szülő részére fizikai lene-

tétlenség, hogy gyermekét iskolába küldje. Ennek két oka van, az egyik korábbi népoktatási politikánk, a másik a magyar nemzet sajátos települési hajlama.

Nagy-Magyarország nemzetiségi állam volt, lakosságának majdnem a fele idegenajkú honpolgárokból állott. Ezeknek magyarosítása nem volt a magyar hivatalos kultúrpolitika célja, de az a törekvés igenis teljesen jogosnak látszott, hogy nem magyarajkú honfitársainknak alkalom adassék az állam nyelvének elsajátítására. Így nemzetiségi vidéken az állami iskolák egész hálózata épült fel, a színmagyar nyelverületet ellenben meglehetősen elhanyagolták. A trianoni béke következtében a nemzetiségi vidékekkel állami iskoláink nagy részét is elvesztettük s most itt állunk a népiskolai tekintetben elhanyagolt színtiszta magyar területekkel.

De nagy nehézséget okoz népiskolaügyünk kellő megszervezésének az is, hogy minálunk aránylag kevés a 3, 4, 5, 6000 lelket számláló, népes, gazdaságilag teherbíró község, amely képes lenne elemi iskoláját jól benépesíteni és fenntartani. A Nagy-Magyar-Alföld népessége tanyákon szétszórtnak él, a dunántúli latifundiumok majorjaiban is decentralizáltan lakik a gazdasági cselédség. Ezenkívül sok a törpe község, ahol a népesség fáluban tömörül ugyan össze, de oly csekély számmal, hogy a tanító munkaerejét nem lehet teljesen kihasználni s a csekély anyagi erővel bíró kis népesség nem is képes iskoláját fenntartani. A magyar nemzet sajátos települési viszonyaiból folyó nehézségekkel való megküzdés a magyar népiskolai politika legfontosabb, de egyúttal legnehezebb feladata.

Ezt a célt szolgálja népiskolai törvényjavaslatom, melynek az a hivatása, hogy a magyar iskolahálózat teljes kiépítését biztosítsa. Minisztersegem lefolyt három éve alatt is dolgoztunk és színmagyar vidékeken 1200-nál több új tanítói állást szerveztünk oly helyeken, hol iskolahelyiség rendelkezésre állott. De most már új építkezések nélkül tovább menni nem tudtunk volna. Új lendületet ad munkánknak most az a 2 millió aranykorona, amely a kultusztárca 1925/26. évi költségvetésében elemi iskolák építésére be van állítva. Igaz ugyan, hogy ez a 2 millió a mutatkozó óriási szükséglettel szemben elégtelen lenne. Bírom azonban a pénzügyminiszter úr ígérését, hogy az összeg az évek hosszáig során át benn fog maradni a közoktatási budgetben s így szerencsésen megint elérkeztünk egy oly időszakhoz, midőn az állam ismét képessé vált a magyar népoktatás ügyének fejlesztésére. Mindent természetesen nem szabad az államtól várni,

a helyi érdekeltségeknek is meg kell tenniök a magukét. Ezekre fog hárulni a telek megszerzése, továbbá írás- és kézinapszám kiállítása. Az épületek egészségesek, világosak, de igen egyszerűek lesznek. Egyáltalában nem ragaszkodom az állami iskolai típushoz. Ott, ahol kellő helyi áldozatkészség nyilvánul meg, készséggel támogatom történeti egyházainkat új felekezeti iskolák létesítésében.

A Nagy-Magyar-Alföldön kifejlesztjük a tanyai iskolák típusát s ez az intézmény a tehetséges magyar fajt még inkább képessé fogja tenni világtörténelmi hivatásának teljesítésére.

Az Alföld egészsége és műveltsége.

Megjelent a »Budapesti Hírlap«
1926. október 3-iki számában.

Magyarország kormányzója holnap kezdi alföldi körútját, nem ünnepségek tartása céljából, hanem azért, hogy mint államfő személyes jelenlétével növelje a súlyát azoknak a pillanatoknak, midőn a nemzet művek alkotásához lát hozzá és műveket fejez be. Kecskeméten át Szegedre vezet az út, majd rövid megszakítással Debrecenbe, Szabolcsba és Szolnokra. Csupa olyan hely, melynek hallatára örvend a magyar lélek; csupa olyan hely, mely a magyar erő forrása. És mindenütt olyan intézmények létesülnek és készültek el, melyeknek közvetlen célja az Alföld népének egészsége és műveltsége.

Kecskeméten 28 tanyai iskola készült el 33 tanteremmel és 29 tanítói lakással. Sehol sem volt nagyobb szükség tanyai iskolák létesítésére, mint Kecskeméten, ahol a tanyavilág lakossága 1890-től 1920-ig, vagyis 30 év alatt 7165 főről 37.532-re szökött fel, úgyhogy az 1920-ik évi népszámlálás a 73.109 főnyi lakoságnak 51*3 százalékát, vagyis több mint felét külterületen találta. Mennyivel jobb, hogy a kecskeméti nép kirajzott a tanyákra és nem csődült fel Budapestre! így sokkal jobban gyarapítja a magyar faji erőt is, hiszen a tanyai lakoságnál sokkal több a gyermek, mint a belterületen. Kecskemét belterületén a mindennapi tankötelesek száma 4302, a külterületen ellenben 6655. Ezek számára épültek a tanyai iskolák, hogy valahára vége legyen annak a szégyenletes állapotnak, hogy a kecskeméti tanyai lakosság 40*6 százaléka nem tud írni és olvasni. Ez iskolák avatása azonban nemcsak Kecskemét tanyavilágának szól, hanem egyúttal annak a 361 kültelki iskolának, melyekkel behálózuk a Nagy-Magyar-Alföldnek szállásokkal teleszórt téréit. Be szeretne a kormányzó mindenhova elmenni, ahol tanyai iskola készül el, annak a színmagyar népnek számára, mely erős kezével műveli az anyaföldet, munkájával

előkészíti a magyar jövődőt. De az Alföld óriási téréit bejárni nem lehetne; azért Alpár mezejének közelében egyetlen szimbolikus aktussal avatjuk fel valamennyi tanyai népiskolát.

Szegeden egyetemet alapítunk újjá és az egyetemalapítás szent dolog a nemzetek életében. De nem tantermekkel teli pompás palotát emelünk, hanem klinikákat az Alföld nagy betegei számára. A magyar kultuszminiszter a magyar gyermek minisztere, ezért illik, hogy a munkát gyermekklinika emelésével kezdje meg. De gyermek-egészségügyünk állapota is rákényszerít bennünket arra, hogy a gyermek- és csecsemőgyógyászat ügyével legnagyobb szeretettel foglalkozunk. Hiszen Magyarországon egyenesen megdöbbentők a csecsemőhalandóságra vonatkozó statisztikai adatok. Hazánkban 1925-ben 100 élve szülöttre 16.7 egy éven aluli halott esett és az európai nemzetek között csak Románia és Csehország előzött meg bennünket ezen a szomorú skálán, az előbbi 20.6, az utóbbi 17.8 magas csecsemőhalandósági számával. Már Ausztriában csak 12'8, Olaszországban 12.7, Németországban 10.5, az amerikai Egyesült-Államokban 7.7, Angliában meg éppen 7.5 egy éven aluli halott esett 100 élveszületésre. A csonka Magyarországhoz hasonló népességű Németalföldön átlag csak 9000 csecsemő hal meg évente, míg nálunk 39.000-en felül. Magyarországon tehát 30.000 gyermeket lehetne évenként megmenteni, ha csecsemőhalandóságunk olyan lenne, mint Hollandiáé. Egyetemépítő programom élére tehát a szülészeti és a gyermekklinikák építését állítottam.

Ennek eredményeképpen az elmúlt két évben már megnyitottam Pécsen a gyermekklinikát 120 ágygal és Debrecenben egy másikat 132 ágygal, holnapután pedig az egész szegedi klinikai telepkövé 83 ágyas gyermekklinika fundamentumába teszik le, melynek falai már magasan emelkednek ki a tiszaparti földből. A gyermekklinika mögött még e hónapban megkezdjük a nőgyógyászati és szülészeti klinikának, a magyar anya klinikájának munkáit. Ez a hatalmas építkezés azonban nemcsak nagy közegészségügyi és közoktatásügyi intézménnyel gazdagítja az ország második városát, hanem egyúttal kiegészíti Tisza Lajosnak halhatatlan művét: Szegednek szabályozását. A belváros magvát az 1879-iki árvíz nem öntötte el, ezért érintetlenül maradtak ott a régi, rozoga kis házak, melyek a gyönyörű város képét erősen megrongálták. Most ez az egész idejét múlt városrész eltűnik a föld színéről, hogy helyet adjon 6 új klinikának meg a természettudományi intézeteknek. Új városrész épül így a Boldog-

asszony fogadalmi temploma és a Tisza között, mely majd párját ritkítja egész Európában.

Amíg Szegeden a város kellő közepén kezdünk hozzá az egyetemi telep építéséhez, addig Debrecenben kint a Nagyerdőn, 120 hold óriási parkban a négy utolsó klinikával most befejezzük az egész orvosi fakultást. A belgyógyászati, sebészeti és gyermekklinika már áll. Most pedig a kormányzó átadja rendeltetésének a szemészeti, a bőr- és bujakórtani, az elmekórtani, meg a nőgyógyászati és szülészeti klinikát, melyek közül ez a legutóbbi 153 ágyával a legnagyobb, megint csak azért, hogy a magyar anya védelmét szolgálja. Az orvosi telep előtt az államfő majd leleplezi Tisza Istvánnak szobrát, azét a magyar államférfiút, aki küzdött a demagógia s a destrukció ellen, aki az európai államférfiak közül egyedül ellenezte a világháborút és aki a nagy összeomlásban hősi halált halt akkor, mikor annyi földi nagyság kishitűen futott szerte-széjjel. Nem volt ember, ki jobban utálta volna a kongó frázist és jobban imádta volna a tettet, mint Tisza István. Az alkotó munkának valóságos fanatikusa volt ő, sehoh sem lenne tehát szobra inkább helyénvaló, mint a debreceni klinikai telep előtt, mely a most élő magyar nemzedéknek talán legnagyobb kulturális és közegészségügyi alkotása.

Debrecenből a szomszédos Szabolcsba vezet majd a kormányzó útja. Szabolcsról csak kevesen tudták (hiszen kultúrpolitikáról nálunk sokan beszélnek, de hozzá csak kevesen értenek), hogy Zalával együtt az analfabéták vármegyéje volt. Iskolaépítő akciónkkal rávetettük hát magunkat Szabolcsra, hol eddig is 60 iskola építését határoztuk el, 79 tanteremmel és 50 tanítói lakással. Az újfelhértői iskolával az államfő 41 már elkészült szabolcsi népiskolát avat fel.

Az út haza majd Szolnokon át vezet, ahol készen áll az alföldi bábaképző, megint oly intézmény, mely az alföldi anya és az alföldi gyermek életét van hivatva óvni és védeni.

Nekünk magyaroknak valóságos nemzeti betegségünk a sok beszéd, melynek csak egy ellenszere van: a tett. A cselekvés nemcsak azzal az előnnyel van tehát összekötve, hogy intézményekkel gazdagítja ezt az intézményekben szegény országot, hanem éppoly fontos annak nemzetnevelő hatása, mert felkelti a vágyat és a szeretetet az alkotások iránt. Háromféle magyar hazafiság van: szónokló, kesergő és alkotó hazaszeretet. A kormányzó az elsőt megveti, sohasem volt az üres szónak embere; a férfiatlan kesergést optimista lelke messze utasítja el magától és ő, ki maga is az Alföldnek szülöttje és hű fia,

azt követeli a férfiaktól, kiket munkatársaivá avat, hogy hazafiságuknak tetteik adjanak kifejezést s meg ne feledkezzenek a Nagy-Magyar-Alföld népességéről, melyet oly sokáig hanyagolt el a magyar közgazdasági, szociális és kultúrpolitika a tőlünk Trianonban elszakított nemzetiségi területek javára.

Ezért lesz a kormányzó alföldi körútja a magyar tettek, a magyar alkotómunkának ünnepe.

Szabolcs.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
október 16-iki számában.

Van a magyar nemzetnek egy csodálatos történetírója, akinek még a nevét sem tudjuk, azért hívjuk Anonymusnak, valamelyik Béla királyunk névtelen jegyzőjének. Gyönyörűség kis könyvét át-olvasni, amelyből csak úgy sugárzik ki a legegészségesebb, a legnemesebb magyar hazafiság. A félmúlt időben divatos, de szerencsére már elavult destruktív kritika azon erőlködött, hogy megdöntse a nagy névtelen hazafi szavahihetőségét. Mai történészeink igazságosabbak vele, aki utóvégre is azoknak a régi magyar királyoknak kancelláriájában dolgozott, akik egyenes leszármazottai voltak a honfoglaló Árpádnak és akiknek az udvarában elevenen éltek a honfoglalás nagyszerű csatáinak dicső emlékei.

Ez az Anonymus elmondja nekünk, hogy Árpád követeket küldött Ménmarót vezérhez s azt kérte tőle, hogy ősapjának, Attila királynak a jussából engedje át neki a Szamos folyótól a nyíri határig és a meszesi kapuig terjedő földet. Ménmarót fennhéjázó válaszára Árpád vezér és nemesei haragra lobbantak és rögtön hadat küldtek ellene. Mentek is Léi apja Tas, Előd fia Szabolcs, meg Tétény, apja Horkának. Ezek nem kicsiny sereggel nekiindultak és a Tiszát úgy úsztatták át a ládi révnél, hogy semmiféle ellenség sem szállt szembe velük. Másnap a Tiszamentén a Szamos folyó felé kezdtek lovagolni. Majd sátort ütöttek azon a helyen, ahol most Szabolcs van. Ott, annak a földnek lakói majdnem mind önként meghódoltak előttük és lábukhoz borulva, fiaikat kezesül adták, csakhogy bajuk ne legyen. Az ott lakók mindnyájan kimondhatatlanul rettegtek tőlük, mivel hallották, hogy Árpád apja, Álmos vezér Attila király nemzetségéből származott. Ezért azután senki sem hitte, hogy másképpen élhessen, mint csak Álmos vezér fiának, Árpádnak és nemesének kegyelméből. Tehát a legtöbben önként hódoltak meg nekik. Az Isten Álmos vezéren

és fián, Árpádon jól valóra váltotta a jövendölést, amelyet Mózes próféta Izrael fiairól zengett imígyen: »És a hely, amelyet a lábatok tapod, a tiétek leszen«. Hiszen attól a naptól fogva mindazon helyeket, melyeket Álmos vezér és fia, Árpád nemeseikkel együtt tapodtak, az ő maradékai birtokolták és birtokolják mind a mai napig. Akkor Szabolcs, ez a fölötté bölcse férfiú, megtekintett egy helyet a Tisza mellett s midőn látta, milyen is az, kiokoskodta, hogy erősségénél fogva várépítésre való. Összegyűjtve tehát ott a népet, nagy árkot ásatott és igen erős várat építtetett földből. Ezt most Szabolcs várának hívják. Majd Szabolcsnak társai a föld lakóiból sokat ahhoz a várhoz szolgáló néptől rendeltek. Miután még sok más földet is meghódítottak, az említett három férfiú összes tetteit biztos hírvivőkkel megüzente Árpád vezérnek s fő embereinek, akik szerfelett megörültek. Pogány módon áldomást csaptak és azoknak, akik az örömhírt hozták, különféle ajándékokat adtak. Árpád vezér és főemberei a vígságnak ilyen okáért egy egész héten át ünnepet ülve úgy lakmároztak és majdnem mindennap megittasodtak a miatt, hogy ez a nagy öröm beteljesedett.

Így írja le Anonymus egy tósgyökeres magyar megye első alapjainak lerakását. Aki a régi magyar észjárás naiv szépségeit élvezni tudja, gyönyörűséggel futja át ezeket a több mint hétszáz évvel ezelőtt leírt sorokat.

Örömünk és gyönyörűségünk még növekedik, ha e szép történethez hozzávesszük, hogy Szabolcs vezér és honfoglaló társainak ivadékai azon a földön hatalmasan megsokasodtak. A szaporodást a legújabb korban már statisztikailag is le tudják mérni. S ilyen jőzön statisztikai mérésekre sehol nagyobb szükség nincs, mint éppen minálunk magyaroknál, kik közviszonyaink megítélésébe annyi érzelmet, szenvedélyt s fantasztikumot viszünk bele, hogy nem egyszer szem elől tévesztjük a reális valóságokat. Szabolcs megye lakossága 1880-tól 1920-ig, vagyis 40 év alatt 211.305 főről 333.683-ra emelkedett, miből 331.905 magyarajkú. Folyton szaporodó színmagyar vármegye!

De örömünket megzavarja, midőn a Központi Statisztikai Hivatalnak az 1920-iki népszámlálásról szóló nagy művében azt olvassuk, hogy *írni-olvasni tudás tekintetében valamennyi vármegye között a legutolsó Szabolcs*, ahol a hat éven felüli lakosságnak mégcsak 71 százaléka tud írni és olvasni, holott az országos átlag 84,8 százalék. Az egész országnak 1,090.719 főt tevő hatévesnél idősebb analfabétájából nem kevesebb, mint 126.214 esik éppen Szabolcsra.

Ennek a mi vármegyés országunknak egyik legvonzóbb magyar szépsége, hogy minden megye egy-egy kis lezárt egész, melynek sajátos jellege van s a többi megyétől sokban különbözik. A magyar kultúrpolitikának ezekkel a kis területi egyéniségekkel szerető gonddal kell foglalkoznia. Talán örömet okozok néhány jó magyar embernek, ha pár percre bepillantást engedek a kultuszminisztérium műhelyi munkájába s megmutatom, hogyan terveztük meg s hogyan hajtjuk végre Magyarország legelmaradottabb megyéjének népoktatási szanálását. Megállapítottuk, hogy 1925-ben a 38.174 mindennapi tankötelesből 3.261 nem járt iskolába, nem azért, mintha a hatóságok csak lazán érvényesítették volna a tankötelezettséget, hanem abból a brutális okból, hogy egyszerűen nincs elég iskola. Megállapítottuk, hogy ebben az egyetlen megyében a baj gyökeres orvoslása végett 164 tanteremre és 106 tanítói lakásra volt még szükség, melyből teljesen *elkészült és a kormányzó vasárnap rendeltetésének átad 43 új iskolát 53 tanteremmel és 38 tanítói lakással*, épül továbbá 13 iskola 20 tanteremmel és 11 lakással, már biztosítva van még 11 iskola építése 14 tanteremmel és 5 lakással, a nagybirtok köteles 29 majorsági iskolát emeltetni ugyanannyi tanteremmel és tanítói lakással, sajnos, 48 tanterem és 23 lakás létesítését pedig csak a jövő évek programjába állíthattuk be.

Ilyen nagy akció megkoncipiálása és gyors lebonyolítása csak úgy vált lehetségessé, hogy megyéjét igazán szerető főzsgyökeres főispán vezetése alatt az egész közigazgatási szervezet és a megye összes képviselői bámulatos pontossággal összedolgoztak a kultuszminisztériummal.

Hatalmas lökést adtunk ekként nemcsak Szabolcs megye népműveltségének, hanem gazdasági életének is. A laikusok a dolgokat rendszerint igen egyszerűnek képzelik, nekik minden teljesen világos. A német ezt úgy fejezi ki, hogy tárgyismeretek által el nem homályosított éleslátás. A kávéházi kultúrpolitikuskok úgy vélekednek, hogy a jobb nevelés és a nagyobb általános műveltség a nép számára szinte luxusszámba megyén s hogy csupán a gyakorlati szaktanfolyamokon elsajátítható gazdasági ismeretek tekinthetők az életre közvetlenül hasznosaknak. Feledik, hogy csak a nevelés fejlesztheti ki egyfelől a munkaszeretetet és a termelési kedvet, másfelől a takarékoságot, a józanságot, a korcsmakerülést. Feledik, hogy az általános műveltség korántsem lexikális ismeretek halmaza, hanem a gondolkozási, az ítélő és a kombinálóképesség kifejllesztése. A dolgos, takarékos és értelmes ember az életben rendszerint boldogul s a végén játszva

sajátítja el a gyakorlati készségeket, a modern szerszámok és gépek használatát, a tökéletesített termelési módokat, melyeket a szaktan-folyamok közvetítenek. Ha Szabolcsnak is 126.214 analfabétája rendelkeznék az elemi ismeretekkel s a népművelés szintjét népiskolával és iskolán kívüli népműveléssel méginkább növelnők, az ott lakó 333.683 ember a megyének 793.972 katasztrális hold területéből sokkal nagyobb jövedelmet hozna ki, mint manapság.

Óstörténetünk alapos ismerői szerint a honfoglaló magyarság nem tartozott a népvándorlás ama vad hordái közé, melyek céltalan harcokban felőrölöde, csak pusztításaik emlékét hagyták az utókorra. Szabolcs vezér marcona lelkében is a győzelem és a hódítás öröme felül egy-egy pillanatra megvillanhatott a sejtése annak, hogy az általa szerzett földön utódai majdan elszaporodnak és felvirágoznak. Illik tehát, hogy ma, midőn a tőle lerakott alapokon korszerűen tovább-építve, hatalmas lépéssel visszük előre megyéjét a boldogulás útján és az idők távolságain keresztül átcsap hozzánk a honfoglalást megénekelt regősök és hegedősök dalainak egy-egy foszlánya; illik, hogy ma megemlékezzünk Előd fiáról, Szabolcs vezérről, ki ezerévre szóló munkája után hűséges harci paripája mellett csendesen pihen jeltelen sírjában.

A kecskeméti tanyai iskolák felavatása.

Megjelent a »Néptanítók Lapja«
1926. XXXIX-XL. számában és a
»Nemzeti Újság« 1926. október 3-iki
számában.

Magyarország kormányzója Kecskeméten a múlt héten huszonnyolc tanyai iskolát adott át rendeltetésének és ezzel a tényével szimbolikusan egyúttal felavatta azt a 361 külterületi iskolát, amely most épül szerte a Nagy-Magyar-Alföld óriási terein.

Hogy ennek a ténynek egész jelentőségét kellőképpen méltányolni tudjuk, ismernünk kell az alföldi tanyavilág kifejlődésének történetét. A török hódoltság előtt az Alföld tele volt apró falvakkal. A török pusztítás előtt a megmaradt nép nagyobb városokba és községekbe tömörült, az elnéptelenedett kis falvak határát pedig ezek a nagyobb helységek felszívták magukba. A török kiverése után az elnéptelenedett hatalmas külterületeket az alföldi községek és városok eleinte csak legelőnek használták fel, csupán gyér pásztor-népeség élt ott a gulyákkal, ménesekkel és nyájakkal vándoréletet. A tizenkilencedik század folyamán a nép megint vissza akart özönlenni a török időkben odahagyott pusztákra, de települési hajlama már nem zárt falvak létesítésére irányul, hanem szállásokat alapítva szóródik szét a nagy térségen. A helyi közigazgatás a maga szűk látókörével nem ismeri fel, hogy itt egy hatalmas népmozgalom, egy második honfoglalás indul meg, mely hivatva lesz kipótolni a népességünkben a török hódoltság által okozott rettenetes károkat, hanem konokul küzd a tanyaképződés ellen. A lakosság e »szétfutása« megnehezítette a közigazgatást, szabályrendeletekben elhárították tehát, hogy a tanyák tűzhelyeit és kéményeit le kell bontani és ablakait be kell tömni, csakhogy a lakosság a telet ne tölthesse kint külterületi otthonában. A régebbi magyar közigazgatásnak egy nemzetgyötrő alapelve nyilvánul meg ezekben a statútumokban, amely szerint a nép van a közigazgatásért és nem a közigazgatás

a népért. De a magyar nemzet életerejé végül megtörte a helyi közigazgatás akadékoságát és 1860-tól kezdve egészen a világháború kitöréséig mind nagyobb tömegek rajzanak ki az alföldi községek óriási határainak külső területeire. Mennyivel jobb, hogy kimentek a tanya friss levegőjébe, mintha bejöttek volna Budapestnek gyári füsttől kormos levegőjébe, vagy éppen vándorbotot véve kezükbe, Amerikába emigráltak volna!

De nemcsak a helyi közigazgatás ismerte félre a tanyaképződés nemzetépítő jelentőségét, hanem a budapesti központi hivatalok is. 1848-iki szabadságharcunk szerencsétlen kimenetele számos hazafit kényszerített arra, hogy emigrációba menjen. Amikor az 1867-iki kiegyezést megelőzőt amnesztiák az emigránsok számára lehetővé tették, hogy tömegesebben hazajöhessenek, akkor a kiegyezés után megindult újjáépítési munkánál kellő számmal rendelkezünk olyan emberekkel, akik igazi európeérek voltak.

A Bach- és Schmerling-éra dezorganizálta a régi magyar közigazgatást, úgyhogy a kiegyezés megkötésekor jóformán a semmiből új magyar adminisztratív szervezetet kellett teremteni, melybe számos vidéki embert vontak be. E kormányzati és közigazgatási szervezetünk a hatvanas és hetvenes években a maga kebelében kellő számmal egyesített oly embereket, akik egyfelől a művelt nyugatot, másfelől a magyar vidéket, annak helyzetét, szükségleteit és igényeit jól ismerték. A nyolcvanas és kilencvenes években azonban egy új generáció jön, amelynek nem volt kapcsolata sem a külfölddel, sem a magyar vidékkel, amely látva Budapest óriási fejlődését, azzal áltatta magát, hogy itt egy világvárosban él, amely a központból van hivatva az egész ország fejlődésének irányt szabni. A minisztériumok tisztviselői kara szolgálatát a központban kezdte, itt lépett elő és lett »miniszteri tanácsos«, akinek kezében azután az 1880-as, 1890-es és 1900-as években egy-egy nagy kormányzati ág egyesült. Ezeknek az egyébként rendkívül hazafias és jóakarátú tisztviselőknek szemében csak az létezett, ami az aktákban volt és azt képzeltek, hogy hivatalos jelentések alapján ismerhetik az országot és hivatalos rendeletekkel irányt szabhatnak fejlődésének.

Óriási szakadék keletkezett így a magyar hivatal és a magyar élet között; büro és ország mind ellenségesebben állottak egymással szemben. De nemcsak a kormányzat és közigazgatás terén volt ez így, hanem a parlament folyosóin és a szerkesztőségek szobáiban is sajátságos ál-közvélemény fejlődött ki, amelynek semmi belső kap-

csolata a nemzet nagy tömegeinek életszükségleteivel nem volt és míg a miniszterek a parlamentben és a sajtóban mesterségesen föl-
idézett incidensekkel és intrikákkal voltak kénytelenek bajoskodni, addig a vidék nagy életszükségletei szóhoz sem jutottak, vidéki városaink sorvadásnak indultak, a kilencvenes évek nagy mezőgazdasági válságai következtében pedig a falu és major földművelése is pangott.

Az emberek szeme csak akkor nyílt végre ki, amikor a mesterségesen túlfeszített Budapest beletántorgott a forradalmi mámorba és belesodorta az erőtlenné vált vidéket is a proletárdiktatúra fertőjébe.

Csak így eshetett meg, hogy az elmúlt évtizedek népoktatási politikája meglehetősen elvesztette az étellel a kontaktust és két olyan tengely körül forgott, melyeket a specifikus budapesti atmoszférában, a budapesti sajátos gondolkodásmódnak megfelelően állítottak be.

Doktriner hévvel azon vitakoztak, hogy hagyják-e meg a felekezeti iskolákat vagy államosítsák-e el azokat, – amely vita komikusan hat oly országban, amelynek korántsem volt elég népiskolája. Nem a felekezeti iskolák államosításán kellett volna tehát a fejüket törni, hanem ha olyan nagyon duzzadt az állami kormányzatban a tetterő, akkor el kellett volna menni az iskolátlan falvakba és követni kellett volna iskolákkal a tanyákra kirajzó népet, vagyis meglévő iskolák elhalászása helyett új állami iskolák létesítésével kellett volna foglalkozni, amely iskolaszervező tevékenység számára szinte mérhetetlen szabad tér nyílt.

Iskolapolitikánk második tengelye pedig a nemzetiségi kérdés volt, amelyet nem a perifériák lakossága vetett föl, hanem az ultranacionalista irányba beállított publicisztika. Minden erőt erre a frontra koncentráltak. Trianonban azután a nemzetiségi területeken épített népiskolai palotáinkat kivétel nélkül elveszítettük és itt maradtak a latifundiumok majorságai népiskolák nélkül, itt maradt a színmagyar faj egy milliónál több hat évesnél idősebb analfabétával.

A tanyaképződés második honfoglalás, de óriási kötelességeket ró a magyar kormányzatra és közigazgatásra. Most a tanyai iskolával mindenhova utánamegyünk a külterület népének, amely hozza magával a tanyai népkönyvtárat és a tanyai rádiót. Épülnek a tanyai templomok és tervezzük a tanyai népházakat. A keresztény szellemben megújuló Magyarország kormányzatának össze kell fornínia a magyar nemzet nagy életszükségleteivel, a magyar vidék nagy igényeivel, hogy a nemzet természetes életereje és egy céltudatos kormányzó hatalom egyesülve meghozzák a várva-várt nemzeti feltámadást.

A nyolcosztályú népiskola.

Megjelent az »Újság« 1926. március
21-iki számában.

Éppen az »Újság« hasábjain, ha jól emlékszem, egy vezércikkben felvetették a kérdést, hogy csupán új iskolák szervezésével és építésével, vagyis iskolaügyünk extenzív fejlesztésével foglalkozom-e és vajjon kiterjed-e gondoskodásom az iskola belső életére, népiskolai ügyünk intenzív fejlesztésére. Ebbe a kérdésbe kapcsolódom bele nyilatkozatommal:

A pedagógus szakemberek, mikor a kultuszminiszternek tényeit és programját megítélik, gyakran szem előtt tévesztik, hogy a kultuszminiszter nem légüres térben politizál. Ő nem nézheti az ügyet abból a szemszögből, hogy általános pedagógiai elméleteket és követelményeket valósítson meg; neki számolnia kell a nemzet reális helyzetével, a közönség általános felfogásával és bizonyos fokig előítéletével is. Az én elhatározásaimnál egy brutális ténnyel és egy előítéletserű felfogással állok szemben, amelyekkel okvetlenül számolni kell, ha törvényjavaslataimmal és reformjaimmal célt is akarok érni.

A brutális tény az, hogy az általános tankötelezettség behozatala után több mint félszázaddal a nyolcmillió maradék magyarból több *mint egymillió a hatévesnél idősebb analfabéta.*

Ezt az állapotot meg kell szüntetni és joggal nevezhetnének engem impraktikus fantasztának akkor, ha a népiskolával szemben magas pedagógiai igényekkel lépnek fel oly időben, mikor még a legszükségesebb sincsen meg. Ezt a deficitet, amely a múltakból maradt meg, a mai sokkal mostohább viszonyok között okvetlenül le kell törleszteni. Érthetetlen beruházási iszony mutatkozott éppen a népiskolák építésével szemben. A helyi iskolafenntartók azt mondták, ez a község vagy a hitfelekezet dolga. És csekély áldozatkészség fölött siránkoztak, sőt megbotránkoztak, amire pedig a legcsekélyebb

jugok sem volt; mert a vidéki magyar viszonyokat ismerő minden praktikus ember jól tudta, hogy a pótdadó terhe alatt görnyedő községek, vagy pedig a hitközségek, az építkezéshez szükséges nagyobb beruházási összegek előteremtésére egyenesen képtelenek voltak.

Ha az állam egyfelől kimondja az általános iskolakötelezettséget, akkor másfelől az államnak kötelessége, hogy iskolák építését előmozdítsa, a terhek nagyrészét viselje és így tegye is lehetővé a tan kötelezettség végrehajtását: az iskolabajarást, mert különben az iskolakötelezettség kimondása pusztá önámítás. Itt a magyar népművelésnek oly rákfénjéről volt szó, amelyen nem lehet sem törvénnyel, sem rendelettel, sem a tanügyért való lelkesedéssel, sem ékesszólással, sem frázissal segíteni, hanem igenis *téglával és malterral: népiskolák tömeges építésével* és pedig ott, ahol helyszűke miatt *beiskolázatlan gyermekek vannak*. Ennyit iskolaügyünk extenzív fejlesztésére. A fent fejtegetett brutális tényen kívül, mint népoktatásunk fejlesztésének fő akadályával szemben állok egy meglehetősen elterjedt előítéltszerű felfogással, mely abban áll, hogy elég, ha az egyszerűbb ember megtanul írni, olvasni és számolni; minden további felesleges, sőt egyenesen káros; mert a magyar tömegeknek mai gazdasági helyzetében a család a serdülő gyermeknek keresetét és munkaerejét nem nélkülözheti. Ez a felfogás megvan, – és a parlamentáris miniszter kénytelen számolni bizonyos általánosan elterjedt felfogásokkal, még akkor is, ha azoknak téves voltáról – mint jó magam is – meg van győződve.

Mi itt a feladat? A feladat itten az érvekkel meggyőzni és egy oly közhangulatot előkészíteni, amely a szükséges reformra kedvező. Ezért nyilatkozom hírlapi cikkekben és vidéki útjaim alkalmából is a nyolcosztályos népiskola mellett; ezért szoltam erről a problémáról az országos tanfelügyelői értekezleten is.

Európa kellő közepén élünk. A magyar nemzet lakóháza Európabelvárosában drága telken áll. Ha mi itt egy szerény viskót akarunk fenntartani, úgy járnánk, mint a régi Pest kis belvárosi házai; amelyek nem tarthatták magukat a négy-ötemeletes bérpaloták mellett. Egyiket-másikat sajnáltuk, mert a kedélyes világ emlékei voltak ezek és mégis rendre lebontottuk őket. Ez lenne Magyarország sorsa is. Ha filiszteri takarékoság szempontjaitól vezetve nem hoznánk meg kulturális téren azokat az áldozatokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy Közép-Európa többi országaival lépést tudjunk tartani.

Németországban nyolcosztályú népiskola van. Ausztria pedig közvetlenül a katasztrófa után behozta a nyolcosztályos népiskolát. Tőzsomszédságunkban tehát rövid időn belül a munkástömegek olyan egyénekből fognak állani, akik már tartalmasabb népművelésben fognak részesülni.

A magyar mezőgazdaság és a magyar ipar versenyképessége lenne a legfájdalmasabban érintve akkor, ha a magyar dolgozó tömegek szintje messze alatta maradna az osztrák munkásságnak.

Nyilvánvaló tehát, hogy a nyolcosztályos népiskola nemcsak kultúrpolitikai, hanem egyúttal közgazdasági kérdés.

En ugyan nem szeretek a kultúrpolitikába általános politikai szempontokat elegyíteni, de annak megállapításától lehetetlen elzárkóznom, hogy a *politikai demokrácia* nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a *kultúrdemokracia* nem készíti elő. Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.

Ma azonban a politikai kérdések korántsem egyszerű képletek, mint amilyen az volt, hogy akarunk-e Ausztriával maradni, vagy külön akarunk-e tőle válni. Ma ismernünk kell a világhelyzetet, ismer-nünk kell számos technikai részletkérdést, ha a legfontosabb politikai problémákban akarunk állást foglalni. Ehhez pedig nem elég írni, olvasni és számolni, hanem ehhez az ismeretanyagunk, de még inkább a gondolkodási és ítélőképességnek nagyobb foka kell, mint amennyire a mai népművelésünk mellett el lehet jutni.

Politikai életünknek tehát egyik legnagyobb lappangó baja 1867-től fogva az volt, hogy a nemzet szélesebb rétegei éppen alacsonyabb műveltségüknél fogva nem tudtak helyes véleményt alkotni politikánk alapvető kérdéseiről, a magyar nemzet helyzetéről és életszükségleteiről; – az egyes néprétegek pedig a saját igazi- érdekeikről sem. Csak az magyarázza meg azt a szomorú dicsőségünket, hogy Magyarország a demagógia klasszikus talaja.

Nagy tévedés azt hinni, hogy a demagógiát rendőri eszközökkel le lehet küzdeni, a ragályos betegségeket sem tudják kordonnal megállítani. A modern orvosi tudományoknak a védőoltásokat kellett hozni. A demagógia ellen csak egy szérum van: a kultúra.

Feladataink a népművelés terén.

Az országos tanfelügyelői értekezleten 1925. február 8-án tartott megnyitó beszéd.

A tanfelügyelői értekezletet megnyitom és szívem egész melegével üdvözlöm a megjelenteket. Régi vágyam az, hogy a tanfelügyelői karhoz, amely a magyar iskola felügyeletével, ezzel a termékeny munkával foglalkozik, közvetlenül szólhassak.

A mai alkalmat szeretném felhasználni arra, hogy Önöket tájékoztassam arról, hogy a felelős vezető milyen irányt akar venni, hova akar menni és hova akarja a magyar népoktatás ügyét vezetni. Abból óhajtok kiindulni, hogy a közel kilencmillió hat éven felüli magyarból, sajnos, majdnem egymillió analfabéta. Hogy ez mit jelent, ezt nem kell Önöknek bővebben magyarázni. Ha ennek okait keresem, ezt nem találhatom másban, mint két tényezőben; az egyik az, hogy nem volt a tankötelezettségnek szankciója, hogy a szülők eszének értelmességével nem tudtunk megküzdeni. Ez azonban csak kisebb ok volt és a legutóbbi törvényalkotás és végrehajtási utasítás abba a helyzetbe hozza a közigazgatást, hogy a beiskoláztatást elvégezhesse. Az igazi nehézség az, hogy nincs elégszámú iskolánk. Ha ennek az okát kutatom, azt nem találhatom az én elődeimnek mulasztásaiban. Eötvös Józseftől kezdve a nagy Treforton át végig az összes kultuszminiszterek kiváló magyar hazafiak voltak, akik minden erejükkel tovább akarták vinni a magyar kultúra ügyét. Az okát a bajoknak Magyarország települési viszonyaiban kell keresni. Hiszen iskolátian község ma már Magyarországon alig van, vagy elenyésző számban, az is olyan, hogy valamely szomszédos községhez csatlakozik, ahová a gyermekek bejárhatnak.

Az igazi baj a település szétszórt volta. Hiszen Petőfi, Arany költészete ezt a szót: »a puszta«, a romanticizmus koszorújával vette körül. Kevesen gondolnak arra, hogy a puszta és a pusztulni ige töve

közös s amit jelent, az azt jelenti, hogy itt elpusztított helyekről van szó. A történelmi kutatás felderítette, hogy a Nagy-Magyar-Alföld és a Dunántúl ritkán lakott részei a középkorban sűrűn lakottak voltak, amelyeknek ma már csak egy torony, vagy templom hirdeti helyét. A török hódítás elpusztította és ma már csak a neve maradt meg a falunak. Ez jelenti a pusztát. Mikor a török uralom után visszatértek a magyarok, a magyarságnak lassú visszaszivárgása eredményezte azt, hogy egy sajátságos települési mód állott elő.

Vannak tanyáink, melyeken nincs kellőszámú iskolaköteles. Ezeket a tanyákat nagyobb iskolakörzetté kell összevonnunk és e körzetekből kell egy speciális magyar típust konstruálni, nevezetesen *a tanyai iskolát*. Ezt a célt szolgálja az a törvényjavaslat, amelyet a nemzetgyűléshez benyújtottam és amelynek célja a magyarországi mezőgazdasági érdekeket szolgáló gazdasági iskola. Az a kétmillió aranykorona, amelyet az idei budgetben sikerült előirányozni, csak az első lépés. Ennek a hitelnek egy évtizedig fenn kell állania a költségvetésben avégből, hogy a beiskolázást az egész vonalon keresztül tudjuk vinni. De itt nem elégséges az, hogy iskolát építünk, nekünk olyan tanítóság is kell, mely át van hatva a maga nagy feladatától. Szentesi beszédemben már rámutattam arra, hogy nem akarom, hogy a tanító a városok levegőjét vigye ki a faluba, a tanyára; nem akarunk olyan tanítóságot, amely a tanyai állomást csak átmenetnek tekinti és folyton sóvárog a városba és ezt a vágyat ösztönszerűleg beleoltja a gyermekek lelkébe. Mert akkor a városokba való beáramlás tovább fog tartani, ami pedig európai szerencsétlenség.

Európa egyik legiparibb államának legnagyobb politikusa, Lloyd George azt mondta: »*Vissza a faluba*«. Ha már Anglia szükségesnek látja nemzeti és népesedési okokból azt, hogy kiadják a jelszót: »*Vissza a faluba*«, akkor mi, akik ennek az áramlatnak a végkifejlődését látjuk, ne mondjuk azt, hogy »vissza a faluba«? Olyan tanítói karra van szükségünk, amely szereti a falut; ha egy fiatal tanító élete párjával derék, házias leányt választ, aki szerető szívvel osztja meg vele az életet, akkor ez a tanító nem fogja magát elhagyatva érezni, mert a tanya népe – ha benne jóakarató barátot fog találni – felkeresi és megbecsüli. Nem úgy képezem, hogy csak a tankötelezetteket oktassa, hanem a népnek igazi barátja, lelke legyen a tanító; ezért segítségére jövünk népkönyvtárakkal, vetítőgéppel, mozgóval, rádióval. Mi nem akarjuk, hogy a falusi nép moziért járjon a városba, mi a kultúra vívmányait kivisszük a faluba is. Ez a koncepcióm. És akkor,

ha ezt meg tudjuk valósítani, akkor egy eredeti magyar típust teremtünk meg: *a tanyai és majorsági iskolát*, amely csak nálunk van meg. Mindaddig nem tudunk általános beiskolázásról gondoskodni, ameddig nem tudunk minden magyar gyermeknek iskolát adni. Eddig nagyon bajos volt a tanítási idő meghosszabbításáról beszélni, mert ezáltal a dolgok helyes sorrendjét forgattuk volna fel. Abban valamennyien egyetértünk, hogy a világ műveltségének mai helyzetében hatosztályos mindennapi iskolával és egy hároméves továbbképző tanfolyammal nem érhetjük be. Mert az, hogy mi vagyunk-e vagy sem, az egy nagy kulturális kérdés. Mi fizikai erővel létünket csak csekély mértékben védhetjük, védelmezhetjük azonban magunkat a szellem ellenállhatatlan erejével és ezért mondtam a parlamentben, hogy a kultuszminiszteri tárca ma honvédelmi tárca.

Mire gondolok, mit tartok kivihetőnek? Számot vetve azzal, hogy a mi egész iskolarendszerünkben négyes tagozat van: *az elemi iskolának is ilyen négyes tagozatot akarok adni*. Ez a négyes tagozat öntudatos és tovább bővíthető. Gondolok egy *mindennapos nyolcosztályú népiskolára*, ehhez járulna egy *négyéves ismétlőiskolai tanfolyam*. 6-10 évig látogatja a gyermek az iskola alsó tagozatát, amelyre felépítenénk aztán egy négyéves tagozatot. Ahol már, különösen a falvakban, számolnunk kellene a lakosság mezőgazdasági igényeivel, e fölé építenénk egy 4 évfolyamos továbbképző tanfolyamot, amelynek utolsó két évfolyama már a könyv szeretetébe, az irodalmi műveltségbe, az öntudatos olvasásba vezetné bele a 18 éves ifjút és pedig a népkönyvtárak tervszerű használatával. Nem hiszem, hogy a tankötelezettségnek 18 évig való kiterjesztése nagyobb nehézségbe ütközzék. Hiszen a testnevelési kötelezettséget ki tudtuk terjeszteni 21 évig minden nagyobb ellenállás nélkül, mert ma már mindenki látja, hogy kultúra nélkül az ember gazdaságilag sem versenyképes. Erre az iskolarendszerre egyszerre átmenni nem lehet pénzügyi okokból sem; így tehát olyan átmeneti rendszerre gondolok, hogy az első öt évben az áttérés erre az iskolarendszerre csak *fakultatív* legyen, úgyhogy a községek kiterjessék a tankötelezettséget 8 évi mindennapos tanfolyamra és 4 évi ismétlőiskolára, ami természetesen rájuk nézve a szükséges osztályok felállításának kötelezettségét jelentené. Ez lenne az első öt év helyzete. A következő öt évben már ezt a rendszert kötelezővé tenném; csak megadnám a kultuszminiszternek a felmentés jogát, különösen szegény községeknek, s csak 10 év múlva tenném kötelezővé. Így a közvélemény lassan

hozzászoknék az új rendszerhez. Tíz év múlva majd azok, akik a dolgok élén állanak, abban a kellemes helyzetben lesznek, hogy mint érett gyümölcs hullik az ölükbe a teljes reform.

Az iskola belső életében is reformra van szükség. Az utóbbi évtizedekben túlbecsültek az *értelmevelés jelentőségét*. Nem tudták kifejleszteni a lélekben azokat az erkölcsi tényezőket, amelyek a nagy nemzeti szolidaritás kifejlesztésére szükségesek. Különösen két mozzanatra szeretném figyelmüket felhívni. A háború előtt- kint voltam egy pestkörnyéki községben, ahol alakosság $\frac{1}{3}$ -a gyárimunkás, $\frac{1}{3}$ -a mezőgazdasági munkával foglalkozott és mezőn járva egy dalt hallottam énekelni: »*Beteg vagyok, lelkem, testem fáradt*«. Sokkal szívesebben szeretném azt hallani: »*Magasan repül a daru, szépen szól*«. Mi derűs, akarni tudó embereket kívánunk, mert nagy dolgokban igenis tudott a magyar nemzet akarni. Nem hiszem, hogy a világháborúnak lett volna olyan nemzete, amely jobban, bátrabban, vitézebbül küzdött volna, mint a magyar nemzet. De ez nem elégséges. Nekünk olyan nemzedéket kell nevelnünk, amely a mindennapi élet apróságában tud következetesen akarni, akkor majd gazdaságilag is erősebbek leszünk. En az akarat kifejlesztésén kívül szükségesnek tartom a nagy szolidaritás érzésének kifejlesztését.

Gyökeres hibának tartom, hogy a családi érzés megingóban van, nemcsak a házasság bomlik fel, szülő és gyermek között korán lazul a családi kötelék. Éppen ezért a családi szeretet kifejlesztésére van szükség. Szükség van a hazaszeretnek kifejlesztésére és különösen arra kell törekednünk, hogy mi magyarok szeressük is egymást. Herczeg Ferenc mondta ki azokat a szárnyas szavakat, hogy mi magyarok jobban tudjuk egymást gyűlölni, mint ellenségeinket. Ennek véget kell vetni, mert ha nem tudjuk egymást szeretni, akkor idegen tényezőkben sem bízhatunk.

Az »úr« szónak szeretnék a magyar szótárban új értelmet adni úgy, hogy az úr az, aki a hazáért honfitársainál sokkal többet áldoz és dolgozik. Az a körülmény egymagában, hogy valaki rangosán vagy módosan születik, nagyobb közmegebecsülésre jogot még nem ad, az úri mivoltot az dönti el, hogy vagyonából áldoz-e a közjónak, vagy nagyobb tanultságát, műveltségét a haza újjáépítésének szolgálatába állítja-e. Viszont a sors által adott kedvezőbb helyzet egymagában még nem lehet ok arra, hogy valaki irigység és osztálygyűlölet cél-táblájává legyen. Nem osztálygyűlöletre, hanem nemzeti összetartásra, minden magyarnak hatalmas szolidaritására van szükségünk

a magyar bibliának abban a hét szűk esztendejében, amelyet most élünk. Erre a nemzeti szolidaritásra neveljen a magyar népiskola.

Azt hiszem, hogy a mi egész iskolarendszerünk végre rájön arra, hogy a minisztertől kezdve a tanfelügyelői karig túlsókat foglalkoznak az iskola külső viszonyaival. Ez egy szervezeti fejlődés eredménye. Hiszen kevesen gondolnak nálunk Magyarországon arra, hogy amit mi állami iskolának nevezünk, ez az iskola ebben a szervezeti formában seholsem található. Azért csinálták meg nálunk az állami iskoTát, hogy elvonják az iskolát a nem magyarjú helyikörnyezet befolyása alól, mert ez nemzeti szempontból aggályos lehetett volna. Ez a gondolat máshol úgy nyert kifejezést, hogy községi iskolát állítottak fel, nem olyan értelemben, hogy a tanítót a község választja meg, hanem olyan értelemben, hogy azoknak terheit a község fedezi. A tanító kinevezése azonban Franciaországban a közigazgatás, a németeknél bizonyos bizottságoknak volt a joga, nálunk azonban a község választotta. Tehát egészen más rendszert valósítottak meg, de ez nem jelenti az állam hátrányát, hanem azt, hogy az iskola külső viszonyaival, az adminisztráció kérdésével nem kell a tanügyi szervezetnek foglalkoznia.

Amikor kultuszminiszteri államtitkár voltam és átnéztem a minisztérium ügymenetét, láttam, hogy a miniszter aktáinak jelentékeny része éppen ilyen külső viszonyokkal foglalkozik. Hova vezet az ilyen adminisztráció? Oda, hogy Önöknek, a miniszternek és minisztériumnak bajlódniok kellett ilyen apró-cseprő kérdésekkel, amelyek tulajdonképpen az iskola külső életét szabályozzák. Ellenben az iskolák nagy belső kérdései sokszor elintézetlenül maradtak. Méltóztassanak elhinni, hogy a legjobb tanító az, aki örül a felsőbb hatóságok látogatásának és rossz tanító az, aki fél a tanfelügyelő látogatásától. A tanító arra vágyik, hogy megmutassa, hogy a falu magányában egy év alatt mit dolgozott és ha egy szakértő szem megnézi munkáját és azt mondja »jól van barátom«, akkor a magyar tanító munkájának ez a legszebb elismerése. Én tehát olyan reformra gondolok, amely tehermentesítene bennünket, különösen a minisztériumot, az iskola apró dolgainak intézésétől, amely az én nézetem szerint keresztülvihető. A magyar tanfelügyelő munkáját szeretném elsősorban koncentrálni az iskolában folyó tanítói, hogy úgy mondjam, pedagógiai-didaktikai munkában. Mi *pedagógusok* akarunk lenni és nem *adminisztrálni*, amivel nem azt akarom mondani, hogy a tanfelügyelő látogatásakor ne terjeszkedjen ki arra, hogy az iskola nincsen-e olyan

karban, amilyennek lennie kell és így rászorítja a hatóságot, hogy az iskolát hozza rendbe.

Ma egy nagy iskolaiügyi akció előtt állunk és én azt hiszem, hogy miként a vidéki tanító azt várja, hogy az ő hivatásos vezetőjétől kapja meg az elismerő szót, azt hiszem, Önök is, a királyi tanfelügyelők is, egy nagy szót várnak a magyar nemzet vezető tényezőitől, elsősorban a nemzetgyűléstől és a kormánytól, azt, hogy megkapják azt a támogatást, amelyre a királyi tanfelügyelőknek becsületes munkájukhoz szükségük van. Ezt a támogatást méltóztatnak elsősorban látni abban, hogy a kétmillió aranykorona az idei budgetben benne van és a következő budgetben is benne marad; hogy nem lesznek tehetetlen helyzetben, hogy látják a szükségeket és nem tudnak majd segíteni. Kérem Önöket, hogy ebben a nagy munkában vegyenek részt. Abban a szent meggyőződésben élek, hogy amikor mi ma összejöttünk, hogy ezt a nagy munkát megbeszéljük és a helyes útírányt e nagy munkához megjelöljük, akkor a magyar jövőt alapoztuk meg.

A magyar polgári iskola.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1926.
június 24-iki .számában.

A tanyai és a pestkörnyéki népiskolákon kívül most a polgári iskolák építési akciója van a kultuszminisztérium működésének fő-tengelyében. Tízmillió aranykorona áll erre a célra a költségvetésen kívül rendelkezésemre és minthogy a helyi iskolafenntartók a kiadásoknak átlag egyharmadát szokták viselni, hárommillió aranykorona értékben indul meg az építkezés a közeljövőben. Akciónk első eredményét, a kalocsai polgári iskola épületét csütörtökön avatom fel.

A polgári iskola tudvalevően Csengery Antal kezdeményezésére létesült minálunk s a legújabb időben hatalmas lendületet vett. A világháborúból nagyon sok tekintetben megváltozott gondolkozással tértek haza a magyar nemzet tömegei és ma, szerencsére, nyoma sincs annak az ósdi gondolkodásnak, amely az elemi ismereteken túlmenő műveltség elsajátítását a tömegek részére felesleges luxusnak tekintette. Az az ember, aki a lövészárokban tapasztalta a mérges gázok romboló hatását, akire géppuskából, repülőgépről lövöldöztek, annak nem kell magyarázni a modern kémia és fizika jelentőségét. Ezek az emberek mindebből szemléltető oktatást kaptak.

Innét van az, hogy a városok és a falvak valósággal megostromoltak a végből, hogy rákerülhessenek annak a nyolcvan helységnek a listájára, amely községekben elsősorban hozzuk rendbe a polgári iskolát.

Bizony, a nemzet széles rétegeinek erre az érdeklődésére és a kormány pénzügyi erőfeszítésére a legnagyobb szükség van, mert hiszen nemcsak Németország, hanem még a velünk teljesen azonos helyzetben lévő Ausztria is behozta a nyolc évfolyamos, nyolcosztályos, kötelező, mindennapi népiskolát, amelynek felső négy osztálya megközelítőleg azt a tanítómunkát lenne hivatva ellátni, amelyet nálunk a szintén négy elemi osztályra felépülő négyosztályos polgári iskola végez.

Sajnos, hogy mindaddig, amíg a tanyai, falusi és pestkörnyéki hiányzó népiskolai osztályokat fel nem építem, nem terjeszthetem be a nyolcosztályos, kötelező népiskolára vonatkozó törvényjavaslatomat és egyelőre úgy segítek magamon, hogy a városokban, a járási székhelyeken és általában az ötezernél nagyobb népességgel bíró helységeken polgári iskolát állítok fel. Ha ezt nem tennők meg, a magyar nemzet tömegeinek értelmi színvonala lényegesen alatta maradna a német és az osztrák nép dolgozóinak a szintjén, ami nemcsak kulturális, hanem közgazdasági katasztrófa is lenne.

Igaza van annak a pesti jórahaló iparosembernek, aki négy polgári osztály nélkül nem vesz fel műhelyébe tanoncot, mert a modern, komplikált termelési módok, az új, kényes műszerek, gépek és szerszámok mellett az értelmetlen ember többet árt, mint használ. A mezőgazdaságban is rohamosan tért fog hódítani a motoreke, a traktor, a földek villamos besugárzása és hasonló, már az egyszerű munkásnál is magasabb műveltséget igénylő tevékenység; mindezt nem lesznek képesek értelmetlen tömegek elvégezni. Ezért magyarázom a hivatalos kereteken kívül álló pénzügyi bölcseinknek, hogy ma az iskola kérdései legalább ötvenszázalékig közgazdasági termelési kérdések.

Gimnáziumot végzettekre nincs nagyszámmal szükségünk, hiszen honoráciorokban bővelkedünk, egyetemeinktől is csak azt várom, hogy csekélyszámú, de azután igazán elsőrangú szakembereket neveljenek nekünk. Szükségünk van a nemzet széles rétegei, nagy tömegei értelmi szintjének igen számottevő felemelésére. Ezt a célt szolgálja a polgári iskola, amely nem középiskola, hanem a kereső életbe készülő embernek nagyobb szellemi útravalót adó, egészen speciális oktatási intézmény.

A hárommillió hitelből most mintegy nyolcvan polgári iskolát hozunk rendbe, amelyek sorában elsőnek készült el a kalocsai.

Valahányszor ünnepre gyűlünk össze, joggal merült fel a kérdés, hogy a trianoni Magyarországon szabad-e egyáltalán közünnepet ülni. Én az ünneptilalom alól csak egy kivételt ismerek: *a tettnek az ünnepét*, amikor a munka egyrészt befejeztük és még nagyobb alkotások előtt állunk. A kalocsai iskolaszentelés is a munka egy kis részének a befejezése és egy nagy polgári iskolai építési akciónak első ütemét jelenti. Ezért örvendünk, hogy az Isten segítségével a kalocsai ünnepet megülhetjük.

A kultusztárca és a tisztviselői létszámcsökkentés.

A nemzetgyűlés 1923. évi augusztus
31-iki ülésén tartott beszéd.

T. Nemzetgyűlés! Minthogy egy orvosi műtét végrehajtása rám nézve elodázhatatlanná vált, nem várhatom be a vita végét. Legyen szabad tehát most elmondanom mindazt a törvényjavaslatnak engem érdeklő negyedik fejezetére nézve, amit úgy a nemzetgyűlésnek, mint a közvéleménynek felvilágosítása végett előadni szükségesnek tartok. *(Felkiáltások a jobb- és a baloldalon: Halljuk,! Halljuk!)*

T. Nemzetgyűlés! Talán egyik tárcára nézve sem olyan nehéz, olyan kényes, mondhatnám olyan végzetszerű feladat a létszámapasztás végrehajtása, mint éppen a kultusztárcára nézve, mert ha itt a rendszabályokat elhibáznók, a nemzet kultúrjajaiban tennénk szinte helyrehozhatatlan kárt, már pedig éppen a mi kultúrfölényunktől, kultúránk erejétől várjuk nemzetünk feltámadását. *(Igaz! Úgy van!)*

A kultusztárca keretében a létszámapasztásból kifolyólag szükségessé vált rendelkezések egy külön fejezetben, a IV. fejezetben vannak összefoglalva. A törvénynek ilyenén csoportosítását nemcsak legislatív-technikai okok tették szükségessé, hanem érdemi okok is. A múlt évi létszámapasztásnál ugyanis a kultusztárca már elbocsátotta mindazokat az alkalmazottakat, akik a mai szervezet mellett feleslegesség címén egyáltalában elbocsáthatók voltak. Ha tehát mi a kultusztárca keretében egy lépéssel tovább akarunk menni, akkor okvetlenül olyan mélyreható szervezeti intézkedéseket kell tennünk, amelyek azután ezt a létszámcsökkentést megengedhetővé, lehetővé teszik a nélkül, hogy a magyar kultúra életszerveiben kárt tennénk.

A reform voltaképpen kiterjeszkedik a népoktatási közigazgatás egész szervezetére és felöleli a minisztérium központjának lényeges apasztását is. Én ugyanis a létszámapasztás kérdésének felmerülésénél súlyos dilemma elé kerültem. Egyfelől számolnom kellett az állam mai pénzügyi helyzetével, segítségére kellett sietnem a szorongatott

pénzügyminiszter úrnak az állami kiadások csökkentésében, de másfelől nem lehettem iskolaromboló. (*Helyeslés jobbfelől.*) A bizánci történelemből ismerik a képrombolók történetét, amikor a bizánci falfestészet és mozaikrakás legpompásabb remekei estek áldozatul a vallási fanatizmusnak. Végzetes kár lenne, ha egy rosszul alkalmazott takarékosági dühnek áldozatul eshetnének a magyar iskolák. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől és a középén.*) Kultúrfölényünk megdöntésében közzreható intézkedésekre legalább én kapható nem vagyok.

A kultusztárca létszámcsökkenése e szerint nem lehet iskolarombolás. Én a közigazgatás egyszerűsítése, az adminisztratív személyzet apasztása és különösen a túltengő központnak a leépítése révén (*Helyeslés jobbfelől*) remélem azokat a számokat megnyerni, amelyekre a kultusztárca létszámapasztásánál szükség van. (*Helyeslés a jobboldalon.*) E célból az organizatórius rendszabályok egész sorát körvonaloztam a javaslatban és mert ilyen rendszeres reformmal állunk szemben, azért volt szükséges a paragrafusoknak egy külön fejezetben való csoportosítása.

T. Nemzetgyűlés! Kötelességem pozitív, konkrét adatok közlésével a nemzetgyűlést abba a helyzetbe hozni, hogy egész világos, tiszta képet nyerhessen a létszámapasztás mérvéről, irányáról és természetéről a kultusztárca körében.

A kultusztárcának az 1922. évi létszámapasztás előtt 18.681 alkalmazottja volt. Az 1922. évi létszámapasztás alkalmával bizonyos reparáció után – mert hiszen igazságtalanságok egy ilyen nagy akciónál elkerülhetetlenek, – amelyeket azonban reparáltunk – tényleg elbocsátott 3017 alkalmazott úgy, hogy a létszámapasztás lebonyolítása után maradt a kultusztárcánál 15.664 alkalmazott. A mostani létszámapasztás kapcsán sikerült a pénzügyminiszter úrnál kieszközölnöm, hogy az óvónöket, a néptanítókat és a polgári iskolai tanárokat kikapcsoljuk a létszámapasztásból. (*Általános helyeslés.*) Ennél a pontnál kötelességem egy pillanatig megállni. Huszonöt éve dolgozom a kultusztárca körébe tartozó kérdésekben és mondhatom, hogy egy pénzügyminiszternél sem találtam akkora megértésre, mint a jelenlegi pénzügyminiszter úrnál, akinek támogatása nélkül a magyar kultúrának omladozó épületét nem lehetett volna oly karban tartani, amilyenben Isten segítségével eddig tartottuk és erős az eltökéltségünk, hogy fenn is fogjuk tartani. (*Helyeslés.*)

A pénzügyminiszter úr készséggel hozzájárult ahhoz, hogy éppen a népies iskolafajtáknál, tehát az óvodáknál, népiskoláknál – és most

már szerencsére ide tartoznak a polgári iskolák is – alkalmazott tan-
erők a létszámcsökkentésből elvileg kikapcsoltnak. Azt a 20%-ot
tehát, amelyet a kultusztárcának – sajnos – le kell adnia, a személy-
zetnek csak egy része után számítjuk, vagyis a mai 7203 alkalmazott
20%-aként 1440 alkalmazottól kell a kultusztárcának megválnia,

Ezen akció keresztülvitele után maradni fog a kultusztárcának
14.227 saját alkalmazottja, természetesen bele nem számítva a községi
és felekezeti tanszemélyzetet, amely ott, ahol szükséges, szintén apasz-
tatni fog, most azonban az állami alkalmazottak apasztásáról szólok.
Míg 1922-ben elbocsátottunk 3017 alkalmazottat, addig most csak 1440
alkalmazottat bocsátunk el, tehát sokkal kisebb akcióval állunk szem-
ben, mint amilyen a múlt évi volt.

A két létszámapasztás során a kultusztárca körében összesen
4457 alkalmazottat bocsátunk el és a személyzet 18.681-ről 14.224-re
apad le, ami állampénzügyi szempontból is mindenesetre igen számot-
tevő csökkenés, amelyet azonban, ha a nemzetgyűlés javaslatomat
elfogadja, keresztül tudok vinni a nélkül, hogy a magyar kultúra ebből
számtottévő kárt szenvedne. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Azt hiszem, közmegegyezést kelt az, hogy – amint bátor voltam
jelezni – az óvónőket, néptanítókat és polgári iskolai tanárokat a lét-
számapasztási akcióból kikapcsoltuk. Hiszen ebben a Házban nem
szükséges a népművelés különös fontosságát hangsúlyoznom. Ha
rámutatok arra a tényre, hogy a hat éven felüli analfabétáknak száma
1,090.000 főt tesz ki maradék Magyarországon, akkor csak azt konsta-
tálhatjuk, hogy – sajnos – nincs elég népiskolánk. A mutatkozó bajok
nemcsak abból folynak, hogy a múltakban egyes helyeken bizony nem
állítottak elég népiskolát, hanem folynak nemzetünk települési visz-
onyaiból is. Az egyébként rendkívül üdvös nagy magyar alföldi tanyai
rendszerből kifolyólag pl. a beiskolázásnak olyan nehézségeivel állunk
szemben, amellyel megbirkóznunk igen nehéz. De már tíz évvel ezelőtt,
amikor a kultuszminisztériumban az adminisztratív államtitkári szé-
ket elfoglaltam, az volt az első tennivalóm, hogy kidolgoztuk a tanyai
iskoláknak egységes szerves hálózatát és ha az egészségem megengedi,
miniszterségem legfőbb becsületének tartanám, ha ezt a teljesen kész
programot sikerülne – nem megvalósítani, mert ez a mai miniszter-
ségek időtartamát messze felülmúlja – hanem legalább megkezdeni
s az akciónak alapjait lerakni. Nem hiszem, hogy akadna magyar
kultuszminiszter, aki azután ezt a munkát ne folytatná. *(Helyeslés és
taps a jobboldalon és a középén.)*

További nehézségek fakadnak a latifundiumokból is. Sajnos, sok uradalom nem tesz eleget iskolaállítási kötelezettségének. *(Így van! jobbfelől.)* Esetleg törvényhozási úton is keresni fogom a módot, hogy azokat az uradalmakat, amelyek ezt saját jószántukból nem hajlandók megtenni, a törvény erejével kényszerítsük erre. *(Általános helyeslés és taps.)*

De nem terjesztem ki a létszámapasztási akciót a polgári iskolákra sem. Ujabbán ugyanis rendkívül örvendetes mozgalom indult meg a magyar falvakban. Egymásután jönnek a kérések új polgári iskolák szervezése iránt. Azt hiszem, bárminő súlyos anyagi helyzetben van a magyar állam, bünt követnénk el fajunk jövőjével szemben, ha ezt a nagyon üdvös akciót nem támogatnók és mindenképpen fel nem karolnók.

Barthos Andor: Az agrártudományokat is tanítani kell!

Mindjárt leszek bátor erre is kitérni.

Az elemi népiskola V. és VI. osztályánál és az ezt követő hároméves ismétlődőiskolai oktatásnál pedagógiailag hasonlíthatatlanul tartalmasabb kultúrát nyújt a polgári iskolának négy alsó osztálya. *(Így van! jobbfelől.)* Éppen ezért mindent el fogok követni és eddig el is követtem, – a polgári iskolák egész sora keletkezett miniszterségem alatt – hogy minden nagyobb magyar faluban, ahol a tankötelesek száma egy életképes polgári iskolát megtölt, ezt a polgári iskolát meg is szervezzük. *(Éljenezés a jobboldalon.)*

A mi polgári iskolai tantervünknek azonban egy kis baja van, amint erre Máday igen t. barátom szép beszédében találóan rámutatott: túlságosan elméleti. Ennek a polgári iskolai tantervnek ott, ahol mezőgazdasággal foglalkozó népességről van szó, határozottan mezőgazdasági irányt kell adni. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Sőt én nem akarok itt megállani, hanem a Közoktatásügyi Tanáccsal kidolgoztattam a felső mezőgazdasági iskolák tantervét, mert szatiraszamba mehet az, hogy ennek az agrárországnak vannak középfokú, úgynevezett felsőipari és felsőkereskedelmi iskolái, de felső mezőgazdasági iskolái nincsenek. *(Így van! Így van!)* Ezt a hézagot okvetlenül ki kellene pótolni. *(Helyeslés.)* A tanterv és törvényjavaslat megvan, csak a bürokráciának hatásköri belső villongásai hátráltatták eddig, hogy a márciusban már elkészült törvényjavaslatot be nem terjeszthettem. Amint a miniszteri széket elfoglaltam, ezt a törvényjavaslatot megcsináltam. Sajnos, még vannak ilyen hatásköri összeütközések, de, annál a meleg baráti viszonynál fogva, amelyben nagyatádi Szabó

István és Walko Lajos miniszterársaimmal állok, meg vagyok győződve róla, hogy a parlamenti szünet alatt minden határvillongást közös egyetértéssel kiküszöbölünk és az őszi szesszió után ezt a törvényjavaslatot bemutathatom, amely nemcsak a középfokú gazdasági oktatásra fog kiterjedni, hanem úgy a népiskolai és a középiskolai, mint a felső fokon felöleli az egész magyar gazdasági szakoktatást, amely javaslat készen, indokolásával együtt, megvan. *(Általános helyeslés.)*

Tisztelt Nemzetgyűlés! Voltakép a polgári iskolákból indult ki a fejtegetésem. A polgári iskolák felügyeletét reformálni óhajtom, amely tekintetben ebben a törvényjavaslatban csak egy kevesetmondóan látszó felhatalmazás foglaltatik, hogy t. i. kivehetem azt a tanfelügyelők felügyelete alól. Közismert dolog, hogy a polgári iskolák már régen kinőttek a tanfelügyelőknek, akik a polgári iskolát felügyelik, a felügyeleti tevékenysége alól. Ma mi a helyzet? Az, hogy a törvényszerű felügyelője a polgári iskoláknak a tanfelügyelő. Minthogy azonban ő annak pedagógiai felügyeletére, mint népiskolai szakember, a legtöbb esetben alig lehet képes, azért mellékfoglalkozásként polgári iskolai igazgatók vannak megbízva azzal, hogy a polgári iskolákat látogassák. Ennek eredménye – be kell vallanom – az, hogy ma a polgári iskolák voltaképpen szakszerű felügyelet nélkül állanak, mert a tanfelügyelők, akik alá a polgári iskolák törvényszerűleg tartoznak, erre a dolog természeténél fogva nem képesek; ha pedig valaki ilyen fontos ügyeket mellékfoglalkozásként lát el, igen sok esetben az az eredmény, hogy az igazgató kénytelen a maga iskoláját is elhanyagolni a nélkül, hogy a kerületéhez tartozó polgári iskolák igazi felügyeletet nyernének.

Éppen azért a polgári iskolákat a tankerületi főigazgatók felügyelete alá akarom helyezni. Minthogy azonban a tankerületi főigazgatók rendkívül túl vannak halmozva tennivalókkal, egypár életképtelen polgári iskola beszüntetése után megkapom azt a létszámfölösleget, amelyből meritheték tankerületenként egy-egy a szellemi tudományokban és egy-egy a természettudományokban képesítéssel bíró felügyelőt, akit azután mint iskolaigazgatót beosztok a tankerületi főigazgató mellé. Meg vagyok győződve róla, hogy így eleven, építő, szakszerű felügyeletet kapok a polgári iskolákra nézve is, ami ezeknek az iskoláknak nivóját lényegesen emelni fogja. *(Általános helyeslés.)*

Egyet azonban le akarok szögezni s ez az a körülmény, hogy a polgári iskoláknak a tankerületi főigazgató felügyelete alá kerülése nem szabad

hogy érintse a polgári iskolák népies jellegét. *(Helyeslés.)* Nem szabad a polgári iskolákból másodrangú csökevény középiskolákat csinálni.

Fenn akarom tartam Csengery Antalnak, a polgári iskolák elgondolójának gyönyörű koncepcióját, csak éppen az azóta lefolyt fél-század megváltozott viszonyaihoz képest akarok némi szervezeti változtatásokat tenni. De meg vagyok győződve róla, hogy ha a polgári iskolák számát lényegesen szaporítani fogjuk, ha gyakorlatiasabbá, nevezetesen gazdasági irányúvá tesszük azokat a falusi helyeken; ha azoknak komoly pedagógiai felügyeletét megszervezzük és ha kibocsátjuk azt a polgári iskolai rendtartást, amely a polgári iskolák külső jogviszonyait van hivatva szervesen rendezni, akkor olyan komoly lépéssel visszük előre a polgári iskola ügyét, amelynél messzebb az ország mai pénzügyi helyzetében alig mehetünk. *(Helyeslés.)*

Mikor lezárom fejtegetéseimet, amelyek az elemi népiskolákra és a polgári iskolákra vonatkoznak, hangsúlyozni kívánom, hogy meggyőződésem szerint fölösleges óvónő, fölösleges néptanító, fölösleges polgári iskolai tanár Magyarországon nincs. *(Úgy van! Úgy van!)* Persze, vannak kevésbé kötelességtudó, kevésbé tanult erők, ezeket természetesen a jövőben megtartani az ország mai pénzügyi helyzetében luxus lenne.

Peidl Gyula: Vagy a bosszú áldozatai!

Azt hallom, hogy bosszúállás. *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Akadnak!)*

Tisztelt képviselő úr! Mióta én elfoglaltam a kultusztárcát, nevezzen meg egyetlenegy rendelkezésemet, amely nemcsak bosszúállás, de egyáltalában pártpolitikai jelleggel bírna. *(Úgy van! Úgy van! a jobb-oldalon.)* Felszólítom, nevezzen meg egy rendelkezést.

Peidl Gyula: Korábban is történt.

Hegymegi- Kiss Pál: Akkor az a törökszentmiklósi eset nem igaz?

Azt mondják, korábban történt. Minden miniszter természetesen csak a saját hivataloskodásáért lehet felelős.

Várnai Dániel: El lehet rendelni a revíziót!

Horváth Zoltán: Hozunk konkrét eseteket is!

Állok elébe!

A létszámapasztás az óvónőknél, néptanítóknál és polgári iskolai tanároknál tehát tisztán a szelekció jellegével fog bírni és minimális számra fog szorítkozni.

Mikor azt mondtam, hogy az óvónőkre, néptanítókra és a polgári iskolai tanárookra a 20%-os létszámapasztás nem terjed ki, ezzel

korántsem akartam azt mondani, hogy én a középiskolai tanárokat, az egyetemi professzorokat, vagy a szakiskoláknál működő oktató személyzetet 20%-kal akarnám apasztani. Ellenkezőleg én az adminisztráció egyszerűsítése és az adminisztratív személyzet apasztása által akarom az 1440-es apasztási létszám zömét megkapni.

Először apasztani kívánom a túltengő központot. *(Általános helyeslés.)* A minisztériumok központjai Nagy-Magyarországra voltak méretezve, sőt én, mint a központi bürokráciában felnőtt ember mondom, hogy még a Nagy-Magyarországra is túl voltak méretezve. *(Igaz! Úgy van!)* Vegyük csak a kultuszminisztériumot. Ennek ma van 966, tehát közel 1000 alkalmazottja, ebből 150 forgalmi szakhoz, 339 számvevőséghez – minden tanítói illetmény központilag számfejtetik s ennek-kifolyása az, hogy utalványozáshoz jutni néha egy év múlva lehet csak – 253 a kezelő szakhoz és 158 az altszűtséghez tartozik. Az évi aktaforgalom – ezt még mondani is hihetetlen – 200.000. Kérdem, a miniszteri felelősség ilyen aktaszám mellett lehet-e más, mint fikció? Áttekinthet-e egyetlen ember egy 200.000 számú ügyforgalmat?

Ha azok az ügykörök, amelyeket én decentralizációra kijelöltem, kivétnek a kultuszminisztérium hatásköréből, az aktaszám 50.000-re fog leapadni. Ha 50.000-re apad le az aktaszám, akkor a miniszternek lesz ideje reformokkal, szervezeti és pedagógiai kérdésekkel foglalkozni és nem lesz kénytelen az adminisztratív folyóügyek tízezreire pepecselni, amelyek mindig elvonták a minisztert és a központi bürokráciát attól, hogy a nagy reformokat megérlelhessék. *(Helyeslés. Rothenstein Mór, Szabó István, Kovács-Nagy Sándor közbeszólása.)*

A kultuszminisztérium túltengő központjában az akták zömét a népoktatási folyó ügyek teszik ki.

En tehát a központban a decentralizációt csak akkor tudom keresztülvinni, ha decentralizálom a népoktatási közigazgatást. Az a tervem, hogy a törvényhatóságokat népművelődési mikrokozmoszá fejlesztem ki. Ehhez okvetlenül szükség van a helyi érdeklődés bevonására. *(Helyeslés jobbfelől.)* Hiszen a múltban úgy volt, hogy államosították az iskolát és azután nem törődtek vele. A központból mi, akik a helyi viszonyokat nem ismerjük, sohasem tudjuk a népiskolát úgy adminisztrálni, hogy az a helyi igényeknek teljesen megfeleljen. *(Úgy van! a jobboldalon.)* A vármegyékben és a törvényhatósági városokban az önkormányzatnak, az érdekelt szülőknél és

a tanfelügyeletnek össze kell működnie önkormányzati alapon abban, hogy az az iskola jó legyen. Az legyen a törvényhatóságnak a legnemesebb ambíciója, hogy saját területén leküzdhesse az analfabétizmust. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ha azonban mindent az államra hárítunk és minden üdvöt az államtól várunk és ha viszont az állam mindent bürokratice akar elintézni és az önkormányzati elemet, a közvetlenül érdekeltet kikapcsolja a maga akciójából, akkor ne csodálkozzunk ezeken a siralmas – mert mondhatni siralmas – eredményeken.

Decentralizálnom kell tehát okvetlenül a népoktatási tanügyet. Minden decentralizációnak lényeges alapfeltétele azonban a kinevezések decentralizálása. Itt kérve kérem a t. Nemzetgyűlést, ne méltóztassanak e mögött a rendszabály mögött politikai hátsó gondolatot keresni. *(Felkiáltások a baloldalon: Lehetetlen nem látni!)*

Ma Magyarország miniszterének lenni súlyos, de szent és rendkívül felelősségteljes dolog. Átértem a helyzet teljes komolyságát és éppen ezért felszólítom önöket, mondjanak miniszterségem alatt egyetlenegy tényt, melynél tudatosan – mert véletlenül kicsúszhatik egy rendelet – pártpolitikai szempontokat elegyíttem volna annak a nagy célnak a szolgálatába, hogy a mostani nehéz viszonyok között megmentjük azt a magyar művelődést, amelyet három magyar nemzedék becsületes munkával hagyott reánk és amelyet fenntartani ennek a mi szerencsétlen nemzedékünknek becsületbeli kötelessége. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.)*

Szilágyi Lajos: De a főispánok nem így gondolkoznak. A főispánok pártpolitikai exponensek! *(Zaj jobbfelől)*

Mindjárt rátérek erre. Hangsúlyozom, hogy ma nem hozok eszményi reformot. Ha a békés idők boldog kultuszminisztere lennék, ma más javaslattal állnék önök elé; a francia académie-rendszert ajánlanám önöknek. Négy egyetemünk van, csináljunk négy közoktatási tartományt és az egyetemek székhelyein vonjuk be, úgy mint a franciák teszik, a fakultások tanárait, vonjuk be a középiskolai tanári és a népiskolai tanítói személyzet színe-javát, az érdekelt szülőket és bizonyos autonómia megkonstruálásával csináljuk meg az egész oktatásügyi szervezet decentralizációját. Ez ideális reform lenne.

De mit szólna hozzá az igen t. barátom, a pénzügyminiszter úr, ha azzal mennék hozzá, hogy erről álmodom 25 esztendő óta, ilyen reformot csináljunk. Mint kultuszállamtitkár meg is csináltam azt,

ott van a kultuszminisztériumban, de ma, amikor ezrével kell embereket elbocsátani, nem lehet keresztülvinni, hogy négy tartományi közoktatásügyi hatóságot rendezzünk be. Talán miniszterségemnek tragikuma, hogy e gondolatomat kénytelen vagyok átengedni egy boldogabb jövőnek.

Nem eszményi reformot hozok tehát javaslatba, csak egy modus vivendit abból a célból, hogy keresztülvihessük a decentralizációt úgy, hogy ne kelljen iskolákat rombolnunk, hanem hogy az adminisztratív szervezetből vehessem el azt a számot, melyet a reám eső illetmény fejében B-listára kell helyeznem. *(Helyeslés jobbfelől.)* Analizáljuk a mai helyzetet és analizáljuk azt...

Horváth Zoltán: Politikai főispán nevez ki! (Zaj.)

Barthos Andor: Hát a miniszter nem politikus?

Elnök: Csendet kérek képviselő urak!

Kováts-Nagy Sándor: A miniszter nem ismeri az egyes személyeket, a főispán meg ismeri.

Horváth Zoltán: A kultuszminiszter nem politizál!

Elnök: Horváth képviselő urat kérem, méltóztassék csendben maradni.

Reisinger Ferenc: A miniszter a nemzetgyűlés előtt felelősségre vonható.

Elnök: Reisinger képviselő urat kérem, méltóztassék csendben maradni.

Meghallgattam azokat a fejtegetéseket, amelyek a főispáni kinevezés ellen itt elhangzottak; megjegyzem igen tárgyilagos, igen komoly fejtegetések voltak. De én nemcsak az igen t. Nemzetgyűlésnek beszélek, – természetesen mint felelős miniszter elsősorban a nemzetgyűlésnek – hanem beszélek az egész ország közvéleményének, beszélek a magyar tanítósnak is, amely hallotta az ellenérveket. Kérve kérem tehát önöket, méltóztassanak engem nyugodtan meghallgatni; hiszen kénytelen voltam a vita lezárása előtt beszélni egészségi okoknál fogva, önöknek tehát még módjuk lesz fejtegetéseimre válaszolni.

Nézzük meg először a jelenlegi állapotot és akkor ítéljenek a felett, hogy az általam javaslatba hozott állapot jobb vagy rosszabb-e, mint amilyen eddig volt. Ma mi a helyzet? Ma az a helyzet, hogy a kinevezéseket a tanfelügyelő hozza javaslatba. Ezekre a kinevezésekre nézve az 1886: XXI. t.-c. 57. § A) pontjának 2. bekezdése alapján a resszortminiszter köteles a főispánt meghallgatni. Egyszerűsítés okából úgy történik a dolog, hogy a kinevezési javaslatokat a főispánnak be kell mutatni, az véleményezi a kinevezést. Erre a főispánnak törvény adta joga van és ezen véleményezés alapján eszközli a kultuszminiszter a kinevezéseket. *(Több képviselő közbeszólása.)*

Én csak azt adom elő, hogy mi a mai állapot és mi az állapot 1886-tól kezdve! *(Több képviselő közbeszólása.)*

Én minden politikai mellékgondolattól menten, nyugodtan érvelek, egy csipet politikát a dologba nem elegyíték. Kölcsonös érdekünk, hogy ki tudjunk magyarázkodni, hallgassuk meg tehát egymás érveit. Konstatálom, hogy az 1886: XXL t.-c. alapján minden tanítói kinevezésnél meghallgattatnak a főispánok és addig, amíg a főispán bírja a kormány bizalmát, természetes, hogy a tanfelügyelő és a főispán közötti nézeteltérés esetén reám nézve csak a főispán véleménye lehet irányadó. Ez a mai helyzet. A tanítói kinevezések esetén valóban óriási fikció a miniszteri felelősség. Miért? Mert én ismerhetem és kell is hogy ismerjem azokat az egyetemi tanárokat, akiket kinevezek, kell, hogy ismerjem személy szerint a tanfelügyelőket és a tankerületi főigazgatókat, kell, hogy ismerjem személy szerint azokat az igazgatókat, akiket a középfokú iskolák élére állítok; de hogy minden pályázó óvónőt és népiskolai tanítót ismerjek, az teljesen lehetetlen, azt tőlem követelni nem lehet. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.)* A mai állapot tehát egyáltalában nem eszményi állapot. A lényege az, hogy tulajdonképpen a tanfelügyelő és a főispán együttesen neveznek ki. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Ez a mai helyzet, amely szükségessé tesz egy óriási centralizációt, melynek kifolyása azután az, hogy a kultuszminisztérium létszáma ezer emberből áll és hogy az évi kultuszminiszteri aktaforgalom 200.000 ügyszerűség. *(Úgy van! a jobboldalon. Több képviselő közbeszólása.)*

Röviden előadtam, mi a mai helyzet, most előadom, milyen garanciához akarom kötni a jövőben a kinevezést. *(Halljuk! Halljuk!)* Először is a kinevezés pályázat útján, másodszer a tanfelügyelő előterjesztése alapján fog történni és harmadszor a főispán köteles a megejtett kinevezést azonnal a közigazgatási bizottságnak bejelenteni.

A kultuszminiszter által megejtett kinevezésről a nyilvánosság, legalább is az érdekelt nyilvánosság, alig vett tudomást, a főispán pedig nem fog diszkrecionális hatáskörben eljárni, hanem amint az indokolásban is előadtam volt, részletes instrukciót bocsátok ki, amelyben meg lesznek nevezve azok az elsőbbségi okok, amelyeket a főispánnak a kinevezéseknél figyelembe kell vennie. *(Több képviselő közbeszólása.)*

Nevezetesen elsőbbségben kell részesíteni azt, aki tanító-, lelkész- vagy közalkalmazott-családból származik, mert ezen a terén

a tradíció igazán kívánatos. Például az illető községbe való ember, vagy tanítói család gyermeke több garanciát nyújt nekem, mint egyéb leszármazott. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ilyen elsőbbségi okok lesznek tehát a végrehajtó rendeletben konstruálva, amelyekhez a főispánnak alkalmazkodnia kell, a közigazgatási bizottság ellenőrizni is fogja, hogy a főispán tartotta-e magát az elsőbbségi okhoz. Én tehát garanciát vállalok önökkel szemben az iránt, hogy a jövőben sokkal kevesebb politikum fog az óvónői és tanítói kinevezésekbe vegyülni...

Horváth Zoltán: Akkor megbukik a miniszter úr!

... Méltóztassék t. képviselő úr, meghallgatni, sokkal kevesebb politikum fog a kinevezésekbe belevegyülni. (*Zaj.*) Az én koncepcióm az, hogy a létszámapasztást a kultusztárca körében úgy vigyem keresztül, hogy az adminisztratív apasztás legyen. Ezt technikai okokból csak akkor tudom keresztülvinni, ha az óvónői és tanítói kinevezés is kimegy a központból. Mert ha megtartom a kinevezéseket, hiába decentralizálom az utalványozásokat, itt iratváltásra van szükség és én nem fogom tudni a 200.000 aktaszámot redukálni, amit pedig okvetlenül redukálni kell, ha a redukálandó központi személyzetet az adminisztrációt becsülettel el akarom látni. (*Úgy van! jobbfelől.*)

De hogy mennyire nem szándékozom ezzel a javaslattal politikai célokat szolgálni, ennek bizonyosságát adtam azzal is, hogy az illetményügyekből a jövőben – ami pedig nagy hatalmat jelent, ha már hatalomról van szó – teljesen kikapcsolom a kultuszminisztériumot és € részben felmerülő minden panasz a közigazgatási bizottságtól egyenesen a közigazgatási bírósághoz fog menni. Az alanyi közjogoknak és egyáltalán az egyéni szabadságjogoknak igazán modern alkotmányos államban nem annyira a parlamenti interpellációk és hasonló dolgok a garanciája, hanem az, hogy a jogaiban sértett fél elmelessen a független bíró elé és ott kérhessen magának igazságot. (*Helyeslés jobbfelől.*) Én az összes illetményügyeket kikapcsolom a kultuszminisztérium hatásköréből a törvényjavaslatban és azokat a közigazgatási bíróság elé utalom. (*Helyeslés a jobboldalon és a középén.*)

T. Nemzetgyűlés! Azokkal a javaslatokkal, amelyekkel miniszterségem kezdetén a nemzetgyűlés elé járultam, a magas kultúrát igyekeztem szolgálni. Akadémiai javaslatom levette a személyzet illetményeinek terheit az Akadémiáról és ezáltal a Magyar Tudományos Akadémiáról az összeomlás veszélyét elhárítottam. Gyűjteményegyetemi törvényem, amelyet politikai melléktekintetekből a sajtó

egy része meg akart mérgezni, lehetővé tette, hogy könyvtáraink számára meg tudtam szerezni az utóbbi tíz évben megjelent leg-számottevőbb könyveket, (*Éljenzés jobbfelől.*) az Országos Levéltár építkezését pedig be tudtam fejezni, úgyhogy egy ezredév történetének emlékeit oda átszállítottuk és az épületet legközelebb a maga rendeltetésének átadhatjuk. (*Éljenzés és taps jobbfelől.*) A Gyűjteményegyetem tanácsának egyévi működése pedig minden reményemet meghaladta és minthogy a jövő kultuszminiszterei a törvény erejénél fogva nem nevezhetnek ki a Gyűjteményegyetemhez. alkalmazottakat a Gyűjteményegyetem tanácsának kandidációja nélkül, eleje vétetik annak, hogy egy akadémikusokból és egyetemi tanárokból álló személyzet élére esetleg olyanok neveztesse ki, akik még egyetemet se végeztek. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

A magas kultúra keretében játszódtott le az a tevékenységem is, hogy be tudtam fejezni a debreceni klinika telepének három klinikáját, amelyeket legközelebb avatunk fel. Igen kevés költséggel oly helyzetbe hoztuk a pécsi építkezéseket, hogy a pécsi egyetem jogi és filozófiai fakultása egészen, az orvosi fakultásnak pedig két első évfolyama az idén már Pécssett kezdheti meg működését.

Esztergályos János: Az elemi iskolába helyezték el!

Éppen most kívánok erre rátérni. (*Peyer Károly képviselő közbeszólása.*) Dacára annak, hogy miniszterségem első intézkedései a magas kultúra három szervezetének, az Akadémiának, a nagy közgyűjteményeknek és az egyetemeknek szóltak, büszkeséggel állapítom meg, hogy vérbeli kiscgazda képviselőtársaim közül egyetlenegy se tett nekem szemrehányást azért, hogy a magas kultúrát szolgálom és csak honorácior-emberek lobbantották szememre taktikai okokból a megfordított gúlát, hogy miniszterségem alatt elsőséggben részesül a magas kultúra és csak azután jön a népoktatás. Pedig ez nem is igaz, mert miniszterségem egyetlenegy esztendeje alatt 880 népoktatási új osztályt nyitottam meg, (*Éljenzés és taps jobbfelől.*) ami, azt hiszem, az ország mai helyzetében semmi esetre sem kicsinyelhető le. (*Több képviselő közbeszólása.*) Én tehát büszkén szegezem le, hogy a magyar kiscgazda-társadalom, amely társadalmi osztály a főtámasza a mai rendszernek, nekem soha szemrehányást azért nem tett, hogy nemzeti katasztrófaink után meg akarom menteni a magyar magas kultúrát. (*Esztergályos János képviselő közbeszólása.*)

Mit hoz ez a mostani javaslat? Hozza a népiskolai közigazgatás szervezetének messzemenő reformját, egy olyan decentralizációt,

amely meg vagyok győződve róla, az analfabétizmusnak lényeges csökkenéséhez fog vezetni és hozza a központnak megreformálását. *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.)* Mert engem mindig aggodalommal tölt el, ha a minisztériumok központi épülete fölé új emeletet vagyunk kénytelenek emelni. Itt leépítésre van szükség és én komoly kísérletet teszek a leépítésre. Azt akarom, hogy ezután kisebb és szakszerű legyen a központ.

Nagy Ernő: Magyarul se tud beszélni a miniszter úr! »Leépíteni» nem mondja a magyar. Építeni csak felépítünk. Tessék magyarul beszélni! Felépíteni vagy lebontani lehet! Gratulálok! *(Derűltség és zaj)*

Nagyon sokra becsülöm a Ház minden tagját és soha magamat személyeskedésre nem ragadtattam, azonban kultúrárt az igen t. képviselő úrtól tanulni nem fogok és nem is akarok. *(Nagy zaj a baloldalon.)*

Készen van a szakiskolai törvényjavaslat és készen van a középiskolai törvényjavaslat. *(Folytonos zaj balfelől.)* Én nemcsak a zajongó képviselő uraknak beszélek ma, én az egész magyar nemzethez szólok, *(Úgy van! a középén.)* amelynek joga van, bárhogyan kiabáljanak is egyesek, megtudni, hogy az ő kultuszminisztere mit akar, mik a tervei és koncepciói, *(Úgy van! jobbfelől)* hogy a magyar nemzet kultuszminisztere hogyan képzeli el azt a sziszifuszi munkát, hogy az összeomlástól megmentsük művelődésünket. Én tehát a nemzet nevében követelem önöktől, hogy hallgassák meg nyugodtan ennek az országnak kultuszminiszterét, aki a kormányzó és a többség bizalma alapján áll helyén. *(Élénk éljenzés és taps jobbfelől és a középén. Több képviselő közbeszólása.)*

T. Nemzetgyűlés! Készen van a szakiskolai szerves törvényjavaslat és készen van a középiskolai... *(Zaj jobbfelől.)*

Elnök: Csendet kérek jobbfelől is, t. képviselő urak!

Én nem értem ezt az izgalmat, t. Ház! Ha én politikumról beszélnék, érteném, hogy fel méltóztatnak magukat izgatni, ele ha ilyen szakszerű fejtegetéseket sem lehet nyugodtan elmondani, amelyekhez a politikának legcsekélyebb köze sincs, akkor kénytelen leszek kimenni társadalmi szervezetekbe és ott elmondani a koncepcióimat. *(Több képviselő közbeszólása.)*

Nem nekem lesz kellemetlen, ha fejtegetéseim nem hangzanak el, kizárólag önöknek lesz kellemetlen. A publikum ma nagyon józan és tudja, hol keresse a nemzetnek azokat a fiait, akik érdekeit becsületesen szolgálják. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől Több képviselő közbeszólása.)*

T. Nemzetgyűlés! Volt szerencsém említem, hogy teljesen készen van a gazdasági szakoktatásról szóló törvényjavaslat, amely kiterjeszkedik a magyar szakoktatásnak mindhárom fokozatára, úgy a népiskolai, középiskolai, mint a felsőiskolai oktatásra. Készen van a középiskolai reform is, amelynek rendjén egy új iskolatípust akarunk meghonosítani: a reálgimnáziumot, amelynél számolni akarunk a haladó korrallal és számolni akarunk a szülők egy igen számottevő részének óhajaival.

Viszont azokat a gimnáziumokat, amelyek a reform után is megmaradnak gimnáziumoknak, igazán humanisztikus gimnáziumokká akarjuk tenni, ahol valaki komoly humanisztikus műveltséget nyerhet, mert hiszen a görögpótló behozatala után gimnáziumaink voltaképpen reálgimnáziumokká váltak át. Ezeket a javaslatokat azonban kénytelen vagyok már az őszi szesszió elé terjeszteni.

T. Nemzetgyűlés! Önök bizonyára ismerik gyermekkorukból a Kristóf-legendát. Volt egy igen erős, hatalmas ember, akitől megkérdezték, hogy a vállára tud-e venni egy gyermeket. Az erős ember mosolyogva mondta: »Hogyne tudnám a vállamra emelni a gyermeket.« Mikor azután odaemelte, majdnem lerokadt a súlya alatt, mert a Megváltót vette a vállára. T. Nemzetgyűlés! Mikor én a kultuszárcát átvállaltam, azt gondoltam: »Ember, te 25 évet töltöttél kulturális ügyek intézésével, tíz éve annak, hogy adminisztratív államtitkár lettél a kultuszminisztériumban, az ügykörnek minden sarkát, minden zegét-zugát ismered, tehát hogyne vállalhatnád ezt a feladatot.« S amikor odaállottam mint kultuszminiszter, mikor láttam a magyar kultúra épületén a repedéseket, láttam azt a veszedelmet, hogy nemzeti katasztrófák után az a mű, amelynek alapköveit Bessenyei tette le, amelyen Kazinczy és a többi nagyjaink továbbépítettek, veszélyeztetve van, *(Úgy van! jobbfelől.)* akkor éreztem csak annak végzetserű komolyságát, hogy ilyen viszonyok között micsoda súly Magyarország kultuszminiszterének lenni. *(Élénk helylés és éljenzés jobbfelől és a középén.)*

T. Nemzetgyűlés! Mi politizálhatunk itt, személyeskedhetünk, becsmérldhetünk, – ez újabban divattá lett – ezzel azonban a nemzeti jövőt nem biztosítjuk. Eggyel biztosítjuk a nemzeti jövőt, ha megmaradunk a jövőben is Kelet-Európa legműveltebb népének. *(Úgy van! jobbfelől és a középén.)* Ebben a szent feladatban együttműködni, a napi politika hitványságait kikapcsolni, minden alantjáró megfontolásokon túlemelkedni, ezzel tartozunk mi a magyar jövő-

dőnek. Ha a pártgyűlölet elvakít bennünket, ha nem lesz bennünk annyi hazafiság, hogy minden rendszabályt kizárólag tárgyilagosan mérlegeljünk a kultúrügyekben, akkor minket ugyanaz a keserves felelősség fog a jövővel szemben terhelni, mint amilyen terheli a mohácsi vész generációját, amelynek kezén igen sok kultúrérték elsikkadt. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Közbeszólások.)*

Ezek a szempontok vezettek engem ennek a javaslatnak megkoncepciólásánál, ezektől a megfontolásoktól vezetve kérem a javaslat elfogadását. *(Élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől.)* Minthogy pedig, sajnos, egészségi állapotom parancsolóan szükségessé teszi, hogy műtétnek vessem magamat alá, kérem önöket, méltóztassanak megengedni, hogy politikailag Walko Lajos t. barátom képviselhesen, a részletes vitánál a szakszerű felvilágosításokat pedig dr. Petri Pál politikai államtitkárom adhassa meg. *(Helyeslés.)*

Kérem a javaslatnak általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául leendő elfogadását. *(Zajos helyeslés és taps a jobboldalon és a középén. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Közoktatásügyi és kulturális feladatok.

Az indemnitásról szóló törvényjavaslat tárgyalása kapcsán 1924.január 29-én tartott beszéd.

Azt hiszem, a tisztelt Nemzetgyűlés túlnyomó többsége ízlésének felelek meg, mikor a felmerült személyi kérdésekre csak igen röviden térek ki és beszédem túlnyomó részében azokkal a tárgyi problémákkal szándékozom foglalkozni, amelyek a kultusztárca körében aktuálissá váltak. Mégis személyi tekintetben két olyan felszólalás hangzott el, amelyeket megjegyzés nélkül nem hagyhatok.

Meskó igen tisztelt képviselő úr beszédében jónak látta a válaszok idejére visszatérni és azt mondta, hogy itt egy triumvirátus, Bethlen, Gömbös és én vezettük a választásokat, utóbb meghasonlottunk és egymással szemben illojális harcot folytattunk, *(Meskó Zoltán: Nem állítottam!)* miközben két irányzat fejlődött volna ki ebben a pártban: egy, amely Gömbös képviselő urat és egy, amely az én szerény személyemet követi. A leghatározottabban tiltakozom az ellen, mint hogyha ebben a pártban engem bárki is követne. Abban a pillanatban, mikor a Bethlen-kabinetbe beléptem, a politikai szolidaritás és politikai lojalitás legelemibb parancsánál fogva magamat Bethlen miniszterelnök úrral teljesen azonosítottam és ha egyes barátaim kérésemre vállalták a jelöltséget s egyes politikai barátaim kandidációját támogattam is, *(Meskó Zoltán: Ezt mondtam!)* ezt úgy barátaim, mint én, mindig abban a feltevésben tettük, hogy külön csoportot alakítani nem szándékozunk, hanem valamennyien a miniszterelnök úr politikáját fogjuk támogatni. *(Helyeslés jobbfelől.)* Mindazok tehát, akik velem vagy politikai, vagy személyi barátságban vannak, távolról sem engem követnek ebben a pártban, hanem lojálisán követjük valamennyien a miniszterelnök urat. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

A másik momentum, amely kicsillan az igen t. képviselő úr beszédéből, az, mintha mi meghasonlottunk volna Gömbös Gyula képviselő-

társammal és azután súlyos megállapításokat vágtunk volna egymás fejéhez. Én ez ellen a leghatározottabban tiltakozom, mert bár különösen a politikai metodika tekintetében Gömbös Gyula t. képviselő urat s engem igen számottevő ellentétek választanak el, mi azonban ezeket az ellentéteket személyes térre soha át nem vittük.

A másik ilyen személyes természetű felszólalás Kiss Menyhért igen t. képviselő úré volt, aki valóban a személyeskedés terén ebben a beszédben rekordot ért el. (*Gaal Gaston*: El lehet viselni!) *ő* végigment az én egész hivatalnoki és politikai pályámon, nem éppen dicsérő szándékkal. Kitért miniszterelnökségi szolgálatomra is.

Tisztelt Nemzetgyűlés! Azok a miniszterelnökök, akik alatt én szolgáltam, kezdve báró Bánffy Dezsőtől, gróf Khuen-Héderváry Károlyig, nincsenek többé az élők sorában, tanúságot tehát az én munkám mellett nem tehetnek; de az, hogy huszonhat éves koromban megbíztak a miniszterelnökségen a nemzetiségi csoport vezetésével, talán mégis azt mutatja, hogy bizonyos bizalommal voltak irántam. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) De él még a magyar bürokrácia nesztora, Tarkovich József, aki huszonöt évig volt miniszterelnökségi államtitkár s aki alatt én hivatalos szolgálatomat megkezdtem. Aki érdeklődik az iránt, hogy mit végeztem a miniszterelnökségen, az *ő* tőle e tekintetben felvilágosítást nyerhet. Azután Kiss Menyhért igen t. képviselő úr azt mondta, hogy én miniszteri titkárból lettem volna egyszerre közigazgatási bíró. Ez az állítása sem felel meg a valóságnak, mert én már huzamosabb idő óta voltam osztálytanácsos, mielőtt közigazgatási bíró lettem és Wlassics elnök úr és kollégáim a tekintetben, hogy ott mit végeztem, mindenkinek, aki érdeklődik, felvilágosítást adhatnak; különben egymagában az a tény, hogy a közigazgatási bíróság titkos szavazással beválasztott engem a hatásköri bíróságba - talán mégis tanúságot tesz a mellett, hogy a közigazgatási bíróság bírái, az én kollégáim is, némi bizalommal voltak szerény személyem iránt.

Felhozta az igen t. képviselő úr, hogy I. Ferenc József királyunk kirendelt arra, hogy az akkori trónörökösnek bizonyos előadásokat tartsak. *Ő* felsége, a mi boldogult Urunk, nemcsak arra rendelt ki, hogy a trónörökösnek, hanem arra is, hogy az ifjú József főhercegnek és Albrecht főhercegnek hasonló előadásokat tartsak. Hogy ott megtettem-e kötelességemet, erre könnyen nyerhető felvilágosítás. Azután végigmegy államtitkári szolgálatomon a kultuszminisztériumban és a miniszterelnökségen, ahova gróf Tisza István hívott meg és utóbb szóvá teszi, hogy Bethlen miniszterelnök úr pedig belügyminiszternek

hívott meg a választási törvény és rendelet megalkotásának előestéjén. Észre sem vette a t. képviselő úr, hogy tulajdonképpen micsoda komikum van abban, hogy amikor Ferenc József, Tisza István, Bethlen István és Wlassics Gyula véleményét teszi a mérleg egyik serpenyőjébe, ő belekuporodik a másikba, *(Élénk derültség jobbfelől és a középén.)* mintha az ő bizalma vagy véleménye nagyobb súllyal esnék latba, mint a hivatkozott férfiaké. *(Derültség.)* A végén pedig – és ez igen jellemző arra, hogy ma micsoda alapossággal járnak el akkor, ha miniszterek megtámadásáról van szó – a következőket mondta: »Másfél évvel ezelőtt megüresedett az egyetemen az esztétikai tanszék«. A művészettörténeti tanszék üresedett meg öt évvel ezelőtt. »Akkor esztétikával foglalkoznak, tudják, hogy Gerevich Tibor, aki a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője, a primási képtárnak főfelügyelője volt, aki beutazta az egész világot s a tudományosságnak szentelte az életét, évtizedeken keresztül pályázott erre az állásra. Amikor ez az állás megüresedett, mindenki azt mondta, hogy itt egy percig sem lehet gondolkozni, Gerevich Tibort fogják kinevezni. És mi történt? Kinevezte esztétikai tanárnak Hekler Antal sógorát, aki ókori szobrászattal foglalkozott, előbb pedig jogtudománnyal.«

T. Nemzetgyűlés! Hekler Antalt nem másfélévvel ezelőtt nevezték ki, hanem öt évvel ezelőtt és nem én neveztem ki, hanem Zichy János. *(Zaj jobbfelől.)* A t. Nemzetgyűlésre bízom tehát, hogy egy olyan ember, aki ilyen könnyelműen vádaskodik, egyáltalában joggal bír-e arra, hogy komolyan számba vétessék. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől)*

Shakespeare-nek volt az a szokása, hogy a komoly drámákat – és utóvégre a parlamenti tárgyalásoknak mégis komolyaknak kell lenniök – azzal fűszerezte, hogy időnként betoldott azokba egy-egy víg, bohó jelenetet. Csak ilyen bohó jelenetnek vehetem azt, amit Kiss Menyhért igen t. képviselő úr a dán főiskolákról említett, amikor a következőket mondta: »A kis Dániában 97 gazdasági főiskola van s méltóztatnak tudni, hogy a mostani csonkaságában is Dániával szemben nagyobb Magyarországon hány gazdasági főiskola van? Nem 97 és nem 90, nem 60, nem 50, nem 20 és nem 10, hanem 3.« Köztudomású, hogy Dániának igen fejlett népoktatásügye van; ez lehetővé teszi, hogy erre a népoktatásra, mint alépitményre, számottevő szakoktatást építsenek fel, amely oktatási intézeteket azután ők elnevezték népfőiskoláknak. Nálunk is van Szabad Lyceum, munkásgimnázium, népakadémia – s egy lelkes vidéki plébános szervezett nálunk is egy ilyen dán rendszerű népfőiskolát. Mikor aztán Reischl t. képviselőtársam figyel-

meztette, hogy ezeket a dán főiskolákat még sem lehet a mi három gazdasági akadémiánkkal ekviparálni, akkor ő még jobban belekeveredett a hínárba és erősködni kezdett a maga igazsága mellett, mondván: »Keischl t. képviselőtársam tévedésben van, mert ezeken a dániai gazdasági főiskolákon ugyanazt a tárgyat tanítják, mint a mi gazdasági akadémiáinkon.« Utóbb pedig azt mondja: »Nem földművesiskolák azok, hanem főiskolák.«

T. Nemzetgyűlés! Annak az embernek, aki a régi Múzeum-körúti Házban és ebben a Házban is hallotta a nagy kultúrpolitikai vitát; aki visszaemlékezik, mondjuk egy Trefort felszólalásaira, vagy pedig az egyházpolitika alkalmával folytatott vitákra, amikor világnézetek ütköztek össze: annak elfacsarodik a szíve, amikor azt tapasztalja, hogy ilyen dolgokról a magyar nemzetgyűlésen komolyan lehet beszélni! Mert, t. Nemzetgyűlés, nemcsak általános kultúra van, van politikai kultúra is és a politikai kultúra sülyedéséből igen sokszor következtetéseket vonhat a külföld a magyar általános kultúra sülyedésére is. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Ugrón Gábor: Ez így van!)* Én tehát csak arra kérem az igen t. ellenzéki képviselő urakat, *(Ugron Gábor: Ne tessék általánosítani!)* hogy ha minket, minisztereket megtámadnak, – hiszen az nagyon mellékes dolog – ha itt két-háromórás kultúrpolitikai beszédeket tartanak, tanúsítsanak adataik összeválogatásában legalább annyi komolyságot, hogy nevetségessé ne váljanak. *(Zaj balfelől. Pakots József: Tessék ezt hozzá adresszálni!)*

T. Nemzetgyűlés! Áttérve komolyabb témára, behatóan foglalkozni kívánok Gömbös Gyula igen t. képviselő úr felszólalásával. O elsősorban a testnevelési kérdések megoldását sürgette. Konstatálom, hogy azóta egy másik felszólalásában lojálisán elismerte, hogy ezen a téren mindaz, ami történhetett, meg is történt.

Mint reális ember, mindaddig nem bocsátottam ki a testnevelési törvény végrehajtási rendeletét, amíg megfelelő garanciám nem volt abban a tekintetben, hogy rendelkezésemre is fognak állni azok az anyagi eszközök, amelyek e törvény végrehajtásához szükségesek. Ma már bírom a pénzügyminiszter úr hozzájárulását ahhoz, hogy – gondolom, már a pénteki ülésen – beterjeszthetem az országos testnevelési alapnak helyreállítására vonatkozó törvényjavaslatot, ami azután a megfelelő anyagi eszközöket rendelkezésemre bocsátja abban a tekintetben, hogy ezt a fontos törvényt végre is tudjuk hajtani. A végrehajtási rendeletet bizonyos fokig át kellett dolgoznom, mert meggyőződésem szerint túlbürokratikusán volt megkoncipálva. Abból

a gondolatból indult ki, hogy minden vármegyében és minden járási székhelyen egy külön hivatalt szervezzünk a testnevelés fejlesztésére. Én azt hiszem, hogy a t. Nemzetgyűlés túlnyomó többségének véleményével találkozom, mikor kijelentem, hogy a mai körülmények között új hivatalok szervezésébe semmi körülmények között bele nem mehetek (*Általános helyeslés.*) és hogy ez a testnevelési törvénytervezet kizárólag az ifjúság közvetlen testnevelésével, testedzésének vezetésével foglalkozhatik, rubrikákat, kimutatásokat semmi esetre se vezessen. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Remélem, hogy a pénteki napon a testnevelési törvénynek átdolgozott végrehajtási utasítása megjelenhet, sőt abban a helyzetben leszek, hogy a lex Gerenday helyreállítására vonatkozó törvényjavaslatot a nemzetgyűlés elé terjeszthetem.

Erintette Gömbös Gyula igen t. képviselő úr beszédében az alsó papság helyzetét. Nekem sikerült a vallásalap jövedelmezőségét olyan mértékben megjavítanom, hogy az államkincstár minden megterhelése nélkül a katolikus alsópapság kongruáját búzavalutában ötven százalékig valorizálni lehetett. Úgy gondolom, ha ez nem is volt minden, amire törekszünk, de kétségtelenül komoly lépés volt előre. A pénzügyminiszter úr hozzájárult ahhoz, hogy a többi egyházak ugyanilyen segélyezésben részesüljenek az állampénztár terhére. Remélem, hogy a vallásalap birtokainak intenzívebb kezelésével, részben industrializálásával, a vallásalap erdeiben erdei vasutak építésével sikerülni fog a vallásalap jövedelmezőségét olyan mértékben emelnem, hogy ez év vagy pedig a jövő év folyamán a lelkészi kongruát már száz százalékig valorizálhatjuk. Ezenkívül a református lelkészek talársegélyben, a katolikus lelkészek reverendasegélyben részesültek, Budapesten pedig a vallásalap terhére a rendkívül nehéz helyzetben levő hitoktatók számára két hitoktatói otthont rendszeresíttem, ami nekik lakást és részben menzát is biztosítván, mentesíti őket a megélhetés legsúlyosabb gondjaitól. (*Helyeslés jobbfelől és a középén.*)

A népoktatás nagy kérdését is érintette Gömbös Gyula igen tisztelt képviselő úr beszédében. Jelezte, hogy a néptanítói kar anyagi helyzetén segíteni kell. Tisztelt Nemzetgyűlés! Én a korábbi években mindig aggodalommal láttam a kultuszminisztériumban azt a tendenciát, hogy a természetben élvezett javadalmasításokat a tanítók megváltották és földbirtokaiktól sokszor potom áron szabadulni igyekeztek. Előre volt látható, hogy a katasztrófák idején ez keservesen meg fogja magát bosszulni, ahogy meg is bosszulta magát. Most az állam nehéz

pénzügyi helyzetében messzemenő intézkedéseket tenni már rendkívül nehéz. Mégis a legutóbbi illetményrendezéskor az óvónőknek megnyitottuk a IX. fizetési osztályt, a tanítóknak pedig a VII. fizetési osztályt. Azt hiszem tehát, hogy ezen a téren is komoly lépést tettünk előre és megmutattuk, hogy az állam nehéz pénzügyi helyzete ellenére mindent meg akarunk tenni, amit ma az államtól méltányosan el lehet várni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

De a legnagyobb kímélettel jártam el az oktatószeméllyel szemben a B-lista alkalmazásánál, amit méltóztatnak abból is látni, hogy a B-lista végrehajtása során, annak ellenére, hogy a miniszterelnökség után a kultusztárca apasztatott a legnagyobb százalékkal, panaszok nem merültek fel. Ezt azzal sikerült elérni, hogy az apasztást az oktatószemélyzet teljes kímélésével, a kultuszminisztérium központjában a központi adminisztratív személyzet apasztásával értem el, *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)* amely nézetem szerint túlteng. Egyáltalában az adminisztrációnál kell keresnünk az egyszerűsítés lehetőségeit és távolról sem az iskoláknál, mert iskolarombolók nem lehetünk. *(Élénk helyeslés a jobb- és a baloldalon.)*

Az kétségtelen, tisztelt Nemzetgyűlés, hogy a magyar népoktatás egyike a mi nemzeti életünk legnehezebb problémáinak. Ez összefügg a települési viszonyokkal. Az Alföldön és a dunántúli latifundiumokon is a magyar népesség szétszórtan él, úgyhogy egyes gócpontokon nagyon nehezen gyűjthető össze. Ha tehát megnézzük az analfabéták kétségtelenül aggasztóan magas számát, nem tehetünk szemrehányást azoknak a kultuszminisztereknek, az én elődeimnek, akik ezen a helyen voltak, azok mind megtették kötelességüket, hanem olyan nehézségekkel állunk szemben, amilyenekkel más országokban megbirkózni nem kellett. A települési bajokhoz járul még az is, különösen a Dunántúl, ahol inkább községekbe tömörülve él a népesség, hogy rendszerint két templom, két lelkészség, két iskola van egy községben, ami azután úgy az egyházi, mint az iskolai költségeket rendkívüli mértékben emeli, különösen nálunk, ahol a püspöki ügy túlnyomólag felekezeti alapon van felépítve.

Korábbi népoktatási politikánknak kétségtelenül volt egy fogyatkozása: túlsókat foglalkoztunk a nemzetiségi vidékekkel. Csak utalok arra, hogy Trencsén megyében még irtványokon is palotaszerű elemi népiskolákat építettünk, az Alföldön és a Dunántúl színmagyar vidékeit pedig elhanyagoltuk. *(Úgy van! jobbfelől.)* Én tizenhat évvel ezelőtt, éppen azon miniszterelnökségi szolgálatom alatt, amelyet olyan

kevésbé barátságosan bírált Kiss Menyhért t. képviselő úr, egy memorandumot dolgoztam ki, – ez megvan a miniszterelnökség irattárában – amelyben rámutattam arra, hogy minden erőt a színmagyar vidékekre és a nyelvhatárokra kell koncentrálni s hangsúlyoztam, hogy milyen végzetes hiba a tiszta nemzetiségi vidékekre kimenni és a rendelkezésre álló, egyébként is sajnálatosan csekély anyagi eszközöket oda koncentrálni. Ma, mikor a nemzetiségi vidékeket tőlünk elszakították, itt állunk az Alföldön és a Dunántúl állami iskolák, megfelelő iskolai épületek nélkül. Ezt, t. Nemzetgyűlés, őszintén meg kell mondanom és ha komoly bajaink vannak, ennek a gyökerei mindenesetre abba a korbá nyúlnak vissza, amikor ez a népiskolai politika dominált.

Amikor azután tíz évvel ezelőtt államtitkár lettem a kultuszminisztériumban, első dolgom volt egy kultúrstatistika felállítása és megállapítása annak, hogy a színmagyar vidékeken hol vannak beiskolázatlan tankötelesek nagyobb számmal. Akkor egy egységes szervezési programot állítottunk fel, melynek végrehajtásaképpen, amióta kultuszminiszter vagyok, 1706 új néptanítói állást szerveztem. (*Hehelylés jobbfelel.*) Mikor állásomat elfoglaltam, 826 volt azoknak az osztályoknak száma, ahol nyolcvannál több gyermek volt összehúfolva egy osztályban; ezeknek az osztályoknak számát ma 150-re csökkentettem. Remélem, hogy három év alatt ezek az osztályok teljesen meg fognak szűnni. Minden természetesen attól függ, hogy a pénzügyminiszter úrnál milyen fogadtatásra talál azon javaslatom, hogy húsz milliárdot kapjak fokozatosan elemi iskolák létesítésének támogatására, mert az iskolaépületek nélkül a tanyai iskolázás ügyét a tanyai központok létesítésével megoldani nem lehet.

Kultúrpolitikai felfogásom az, hogy minden egészséges népoktatásnak a mindennapi elemi népiskolán kell felépülnie (*Élénk helyeslés a jobb- és a baloldalon.*) és minden továbbképző tanfolyam és hasonló csak másodrangú kérdés. Először elemi népiskolákra van szükség az iskolán kívüli népművelés terén is. Ezen a téren a nyár folyamán ankétet tartottam és csak a legmelegebb köszönet és elismerés hangján nyilatkozhatom azokról a szakférfiakról, akik ezen az ankéten résztvettek. Mihelyt a testnevelési törvény végrehajtásának munkálatai alól felszabadulok, ki fogom dolgozni az iskolán kívüli népművelésre vonatkozó törvényjavaslatot is. Remélem, abban a helyzetben leszek, hogy azt még a nyári szünet előtt a nemzetgyűlésnek előterjeszthetem. (*Általános helyeslés.*)

A középiskolai reformra vonatkozó törvényjavaslatot indokolásával együtt már közzétettem, mielőtt itt a nemzetgyűlésen beterveztem volna, mert alkalmat kívántam nyújtani a szakembereknek, hogy ehhez a kérdéshez előzetesen hozzászóljanak; megküldtem a javaslatot a felekezeti főhatóságoknak is véleményezés végett. Remélem azonban, hogy pár hét leforgása alatt a középiskolai reformot is a t. Nemzetgyűlés elé terjeszthetem. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Ez a reformjavaslatom két alapelven épült fel: az egyik a minősítés egységesítése, a másik az iskolatípusok differenciálása. Egységes minősítés egységes középiskola helyett! *Én nem* vagyok az egységes középiskolának a barátja. Hiszen a XIX. század folyamán az ismeretanyag, az emberi tudás mennyisége olyan mértékben gyarapodott, hogy azt egyetlen iskolatípusba összezsúfolni teljes lehetetlenség. Ha a legkülönbélebb dolgokat akarnók tanítani a középiskolában, ezzel csak felületességre nevelnök az ifjúságot, mert mindenből tanulna valamit, de nem tudna igazán semmit. A külföldön is mindenhol elejtették már az egységes középiskola gondolatát és még ott is, ahol az egységesítés szempontját egyáltalán honorálják, egységes az aléptípus. Legutóbb Leon Bemard francia kultuszminiszter rendeletet bocsátott ki, amellyel a négy alsó osztályban megvalósította ezt a követelményt. Én azonban azt tartom, bármilyen kiválóan tartom is egyébként a francia kultuszminiszter rendeletét, hogy a mi sajátos viszonyaink között Franciaországot nem utánozhatjuk. Mert mit mondott a francia kultuszminiszter rendeletében? Azt, hogy ebben az egységes középiskolai aléptípusban az alsó négy osztályban négy éven át kell tanítani latint és két éven át görögöt. Kérdem, hogy a magyar szülő belenyugodnék-e abba, hogy az a gyermeke, aki később, az V-VIII. osztályban a reáliskolába jár, az alsóbb osztályokban latint vagy éppen görögöt tanuljon? Ez nálunk keresztülvihetetlen. Nagyon igazságtalanok az emberek, amikor Magyarországon a nyelvtanítás csekély sikerét kritizálják. Elfelejtik, hogy a mi turáni nyelvünkkel teljesen izoláltan állunk (*Úgy van! balfelől.*) és nyelvünk grammatikája olyan, hogy arra támaszkodva, a gyermek sokkal nehezebben tanulhat meg idegen nyelvet – amelynek grammatikai rendszere egészen más -mint bármely más európai nemzetnek a gyermeke. (*Úgy van! balfelől.*) De eltekintve ettől, a francia vagy olasz szókincshez a latin szókincsigen közel áll, az olasz és francia gyermeknek tehát sokkal könnyebb a latin nyelv elsajátítása, mint a magyar gyermeknek. Azt hiszem, ha előállnék itt az egységes aléptípus követelményével és utánoz-

nám a francia példát, akkor idegen mintáknak majmolásával olyan útra térnék, amelyet a magyar közvélemény sem helyeselné de amelyet didaktikailag sem lehetne helyeselni. Ha mi egységes alépitményt csinálnánk, az csak latinmentes alépitmény lehetne. Akkor pedig hova jutnánk el? Oda, hogy a középiskola alsó négy osztálva hamarosan beleolvadna a polgári iskolába, tehát egy mindenestire alacsonyabbrendű iskolába; mert minden tisztelet dacára annak a nemzeti munkának, amelyet a polgári iskolák végeznek, pedagógiaiilag mégis alacsonyabbrendű iskola a polgári iskola, mint aminő ma nálunk a középiskola. Én tehát semmiesetre se tartom a mi speciális magyar viszonyaink között megengedhetőnek azt, hogy az egységes alépitménynek rendszerére térjünk át, hanem inkább differenciálok az iskolatípusokat és a minősítést egységesítem.

Miben áll a középiskolai típusok differenciálása? Abban, hogy a humanisztikus gimnázium és a reáliskola mellé, amely ma is megvan, harmadik iskolatípust szándékozom beállítani, a reálgimnáziumot. Amikor a Csáky-féle reform alkalmával a görög nyelvet a gimnáziumokban fakultatív tantárggyá tették, akkor annak helyébe görögpótló címén egy mixtum compositumot iktattak be a tanrendbe, amelyről ma már nyilvánvaló és úgyszólván senki sem vitatja, hogy nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. Igen közelfekvő tehát, hogy ezt a görögpótló tárgyat kikapcsoljuk a tantervből és helyébe beveszünk egy második modern nyelvet. Ezzel megkonstruáljuk a reálgimnázium típusát, azt a típust, amely a német mellett a francia, az angol vagy az olasz nyelvet fogja tanítani. (*Helyeslés balfelől.*) Nem valamennyit egy iskolában, ennyi tanerő nem áll rendelkezésre, de alapos reményem van arra, hogy minden egyes reálgimnáziumban a német mellett még egy második modern nyelvet is taníthatunk. Azt hiszem, csak a magyar kultúra gazdagságát fogja növelni, ha ez nem lesz egy nyelv, hanem az egyik iskolában a franciát, a másikban az angolt, a harmadikban pedig az olaszt fogják majd tanítani.

Arról már gondoskodás történt, hogy ehhez a kellő számú nyelvtanárok meg is legyenek. A t. Nemzetgyűlés talán nem is gondol arra, mily óriási nehézségekkel kell megküzdenem a nyelvtanárok nevelésénél. Mi elvesztettük az erdélyi és a szepesi szászokat, elvesztettük a bánási és bácskai svábokat, szóval elvesztettük azokat a németeket, akiknek sorából eddig középiskolai legjobb német tanáraink kerültek ki. Színmagyar vidékről származó magyar ifjút német nyelvtanárrá kiképezni úgy, hogy az a német nyelvet tanítani is tudja,

igen nehéz dolog. Éppen ezért a magyar testőrség bécsi palotájában éppen most kollégiumot rendezek be 30 magyar ifjú, azon középiskolai tanárjelöltek számára, akik németszakosak lesznek. Berlinben pedig, amikor a márka nagyon esett és a magyar korona még jobban állt, sikerült házat vennem, hogy ott is berendezzek egy magyar kollégiumot németszakos tanárjelöltek számára. *(Éljenzés.)* De hálával kell megemlékeznem a francia kormányról is, amely 10 magyar főiskolást neveltet a francia főiskolákon. Legutóbb pedig az olasz kormány bocsátott rendelkezésünkre négy ösztöndíjas helyet, sőt reményem van arra, hogy az olasz kormány átmenetileg olasz középiskolai tanárokat is fog a magyar középiskolákban rendelkezésünkre bocsátani addig, amíg megfelelő számban magyarajkú ifjak lesznek, akik az olasz nyelvet a középiskolákban tanítani tudják. *(Helyeslés.)*

Annak, hogy az iskolatípust differenciálom, szükségképpen következménye az, hogy egységesítenem kell a minősítést. A 10 éves gyermeknél a hajlamok még nincsenek úgy kifejlődve, hogy annál az egész életre kiható pályaválasztásról beszélni lehetne, de még ott is, ahol az egységes alépitmény eszményét megvalósítják és a középiskolák tulajdonképpen csak az V. osztálynál ágaznak el, rendkívül korai a pályaválasztásról való határozás. Éppen azért azt hiszem, hogy akkor járunk jó úton, amikor mind a három magyar középiskolát, a gimnáziumot, a reálgimnáziumot és a reáliskolát egyaránt képesíteni fogjuk a főiskolába való felvételle.

Hiszen elismerem azt, hogy a római jogot, az egyházjogot, vagy a jogtörténetet, rendkívül nehéz olyan embernek tanulni, aki nem tud latinul; elismerem azt, hogy receptírásnál is bizonyos nehézségekbe fog ütközni az, aki latinul nem tanult. De nem lesz minden jogász tudós és nem lesz minden orvos tudós. Igen sokan beérik azzal, hogy ők a mindennapi életben számottevő, kenyertüket megkeresni tudó emberek akarnak lenni, s én kérdem, hogy annak az orvosnak vagy annak a jogásznak, aki inkább ilyen praktikus követelményeknek akar megfelelni, okvetlenül szükséges-e, hogy megelőzőleg nyolc éven keresztül humanisztikus tanulmányokat végezzen. *(Gaal Gaston: Miért kell minden receptet latinul írni? Magyarul is lehet! – Hommonay Tivadar: Ez internacionális!)* Azt hiszem, hogy ezen a téren nem lesznek nehézségek.

Két tárgynál azonban mélyebbre ható változtatásokat akarok eszközölni, mert sajnálattal tapasztaltam, különösen külföldi útjaim alkalmával, hogy mennyire visszamaradtunk éppen ezen tárgyak

terén. Értem a történelemtanítást és a földrajztanítást. Nálunk a legújabb időkig a történelem tanítását a XIX. század közepével befejezték, pedig a XIX. század fejlődése volt úgy a külpolitika, mint a szociális mozgalmak és a gazdasági élet terén is egyike az emberiség életében a leggazdagabbaknak.

En tehát feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a francia forradalomtól a trianoni békéig eltelt korszak egy egész év tananyagát képezze. A másik pedig a földrajz. A földrajz terén a VII. osztályban jut csak egy egészen csekély óraszám az ifjaknak. Én azt hiszem, hogy a természetrajz, az ásványtan, növénytan és állattan tanítását egy természeti földrajz tanításával kell szintetikus módon befejezni, a világtörténelmet pedig a VIII. osztályban az ember-földrajzzal, a történetileg lett nemzetek mai állapotának politikai, gazdasági jelentőségének ismertetésével, mert az a hihetetlen naivság és tájékozatlanság, amely nálunk még művelt embereknél is külpolitikai kérdések körül mutatkozik, nem csekély mértékben a földrajzi tájékozatlanságra vezethető vissza.

T. Nemzetgyűlés! Széchenyi Viktor gróf igen t. barátom sürgette a gazdasági szakoktatás kérdésének mielőbbi rendezését és ennek kapcsán azt a felhívást intézte hozzám, – miután hallotta, hogy itt a bürokráciák között bizonyos ellentétek vannak, – hogy, az Isten szerelméért, csináljunk itt rendet. Hát, bennünket a földművelésügyi miniszter úrral sokkal barátságosabb viszony köt össze, semhogy ezeken a tereken konfliktusokról szó lehetne. De ha a tárcák között nézeteltérések vannak, van fórum, amely ebben a dologban állást foglalhat és az a miniszterelnök úr. Mi pedig mind a ketten, úgy a földművelésügyi miniszter úr, mint én, őszinte hálával vagyunk eltelve a miniszterelnök úr iránt, hogy a két tárca között ezt a határvonalat megvonta és hogy ennek következtében már a legrövidebb idő alatt abban a helyzetben leszek, hogy egész oktatásügyünk gazdasági irányára vonatkozólag törvényjavaslatot terjeszthetek a nemzetgyűlés elé. *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)* Ebben elsősorban súlyt helyezek arra, hogy a mezőgazdasági tárgyak a falusi iskolákba bevitessenek és pedig a mindennapi népiskolák VI. és VII. osztályába. *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)* Mert mi volt eddig a helyzet? Eddig a mezőgazdasági tárgyakat csak az ismételőiskolákban tanítottak, az a 12-15 éves ifjú azonban már túlságosan igénybe van véve a gazdasági termelés nehéz munkájában, semhogy azzal a figyelemmel és odaadással látogathatná az ismételőiskolákat, amelyre szükség van.

Éppen azért a gazdasági tárgyakat már bele kell vinni a mindennapi elemi iskola két felső osztályába.

Az a benyomásom, hogy a mi polgári iskolánk tanterve is túlságosan hódol az általános műveltség szempontjának. Nem látom át, hogy mezőgazdasági helyeken a polgári iskolának alsó négy vagy hat osztályába is miért ne lehetne már gazdasági szaktárgyakat is bevinni. *(Úgy van! a jobb- és a baloldalon.)* A négy polgári iskola fölé pedig oda fogjuk emelni a felső mezőgazdasági iskola típusát, amely mindenestre igen sok falusi helyen nagyobb sikerre fog működni, mint most a gimnázium. *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)*

Személy szerint a humanisztikus műveltségnek vagyok meggyőződéses híve és egyéni meggyőződésem, hogy például a technikán is jobban boldogul az, aki humanisztikus gimnáziumot, mint az, aki reáliskolát végzett. *(Úgy van! a középén.)* De éppen azért, mert a humanisztikus gimnáziumot szeretem, óva intek mindenkit attól, hogy falusi helyeken, ahol főiskolára nem mennek, Homérosszal és Virgiliusszal gyötörjük a gyermeket, mert itt egészen másra van szükség: gyakorlati ismeretekre. *(Helyeslés balfelől.)*

T. Nemzetgyűlés! A vita során szavá tétetett a művészet dolga is. Én óva intenék mindenkit attól, hogy mi, mondjuk, a kereszténység jelszava alatt, – a kereszténységnek ehhez semmi köze nincs *(Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* – olyan művészeti irányokat erőltessünk még ma is, aminőket a külföldön már senki sem követ; például hogy mi ragaszkodjunk itt a 90-es évek realiztikus irányához.

Ez éppen úgy van, mint hogy mosolygok azon, ha valaki mennydörög azért, hogy nálunk Ady-kultusz van. Franciaországban Verlaine sokkal dekadensebb irányzatot képviselt és a franciák Verlaine-t mégis a magukénak vallják. Ez egy kornak szükségképpen irányzata volt *(Úgy van! balfelől.)* és éppen abban van a magyar nemzet európai mivolta, hogy minden európai szellemáramlat eljutott hozzánk, – de éppen csak hozzánk, – mert a Balkánra nem jutott el. Amiatt tehát, hogy egy európai szellemáramlat – ha egyénileg nem is helyeselhettük – megvan nálunk, nem kell panaszkodnunk. Egyik jele ez annak, hogy mi, igenis, teljesen be vagyunk kapcsolódva az európai szellemi, irodalmi és művészeti áramlatokba.

Nevetséges lenne például a képzőművészeti főiskolának efféle dolgokat erőltetni. A képzőművészeti főiskola szabad iskola, oda az iratkozik be, aki akar, mert Magyarországon olyan ember is gyakorolhatja a festőművészetet, aki iskolát nem végzett. Hová vezetne

tehát az, mondjuk, ha olyan művészeti irányt akarnék tovább is erőltetni, amely Európában már sehol sincs meg, vagy elhalóban van? Odavezetne, hogy magániskolák keletkeznének és a festő-növendékek ezeket a magániskolákat látogatnák.

Mi az, amire az államnak ügyelnie kell? Kettő. Az egyik az, hogy mind a két irányzat képviselve legyen: úgy a konzervatív, mint a haladó irányzat és tényleg azoknál a kinevezéseknél, amelyek itt támadás tárgyát képezték, mind a két irányzat képviselve volt, a konzervatív irányt képviselte például Glatz és Réthy; a másik szempont, amelyre igazán ügyelni kell, az, hogy minden irányzattól az igazán tehetséges embereket kell kiválasztani. (*Helyeslés a hal-es a jobboldalon.*) Lehet bármilyen az egyéni felfogása valakinek Csókról vagy Vaszaryról, de hogy Csók és Vaszary a maguk irányában jó művészek, azt senki kétségbe nem vonhatja. A képzőművészeti főiskolán ma minden irányzat komoly művészekkel van képviselve és azt hiszem, csak a képzőművészeti főiskola ilyen beállítással tehetünk *eleget azoknak a szempontoknak, amelyeket* nekünk a művészeti politika terén okvetlenül szem előtt kell tartanunk.

De hogy nem vagyunk tétlének, azt mutatja az, hogy amikor külföldi kiállításokon művészeink megjelennek, mindenhol konstatálják a magyar művészet jelentős eredményeit. Legutóbb is arra figyelmeztettek engem igen számottevő helyről, hogy a küszöbön álló veneziai kiállításra ne küldjünk annyira konzervatív képeket és számoljunk az olasz közönség modernebb ízlésével. S hogy sikereink is voltak művészeti téren, legyen szabad a monzai iparművészeti kiállításra utalnom, amelyen külföldi nemzetek összesen hat nagydíjat kaptak. Ebből a hat nagydíjből három jutott Magyarországnak, (*Éljenezs.*) kettő Franciaországnak és egy Angliának. Azt hiszem tehát, nincs okunk félni attól, hogy a külföldi művészeti iskolákkal és a külföldi művészettel való versenyben elmaradunk.

A művészeti politikáról szólva annak a meggyőződésesnek adok kifejezést, hogy két színi alapintézményünket, a Nemzeti Színházat és az Operaházat okvetlenül fenn kell tartanunk. De hogy ezt megtehessek és hogy a pénzügyminiszter úr a mai súlyos anyagi helyzetben megnyugvással bocsáthassa rendelkezésemre azt a .szubvenciót, amely ennek a két alapintézménynek fenntartásához szükséges, ahhoz kettőt okvetlenül elvárhat tőlem. Az egyik az, hogy keressek többet, a másik pedig az, hogy adjak ki kevesebbet, illetőleg iparkodjam a kiadásokat csökkenteni.

Ami a többkeresést illeti, erre bizonyos lehetőségek nyílnak, A Nemzeti Színház ugyanis repertoire-színház. Nekünk kezdve a legmodernebb bohózatától, vígjátéktól, egészen a legklasszikusabb drámáig mindent elő kell ott adnunk. A helyzet tehát nálunk lényegesen nehezebb, mint – mondjuk – egy magánszínháznál, amely 2-3 szezonarabban áll elő, amelyhez természetesen sokkal kisebb színészi garnitúra is elég. A Nemzeti Színháznak kétségtelenül nagyobb számú művészre van szüksége, mint ezeknek a magánszínházaknak. Sajnos, a múltakban talán kissé többet szerződtek, mint kellett volna, én azonban ünnepélyesen kijelentem, hogy mióta kultuszminiszter vagyok, sem Hevesi igazgatónál, sem Wlassics igazgatónál egyetlen egy fiatal művészt, vagy általában színészt nem pártfogoltam. De hogy a meglevő színészi erőket ki tudjuk használni, tényleg szükségünk van egy második kamaraszínházra, amelyet remélem, a jövő év őszén meg fogok tudni nyitni és akkor elérjük azt, hogy a Nemzeti Színház minden szubvenció nélkül fenn fogja tudni magát tartani; ehhez különben már ma is közel vagyunk.

Itt legyen szabad leszzegeznem egy tényt. Most már a harmadik Shakespeare-ciklusban vagyunk benne és mindhárom Shakespeare-ciklus táblás házak előtt folyt le. (*Úgy van! Úgy van!*) A mostani Nemzeti Színház igen nagy nézőterű, megtöltéséhez 1400 látogató szükséges. Igen kedvező kultúrjelenség, hogy olyan komoly előadások, mint a Shakespeare-előadások, táblás házak előtt folynak. (*Helyeslés.*) Én tehát remélem, hogy ha sikerül még egy másik kamaraszínházat is létesíteni és ennek révén a Nemzeti Színház művészi személyzetét jobban kihasználni, akkor a Nemzeti Színház a jövő évtől kezdve magát teljesen fenn fogja tudni tartani.

Természetesen sokkal nehezebb a helyzet az Operaházban, mert sajnos, az Opera kicsi, úgy hogy még teljesen zsúfolt házak mellett sem keresheti meg önköltségét.

Mindenesetre törekedni kell majd itt is a személyzet bizonyos apasztására és ennél a pontnál kérve kérem úgy a nemzetgyűlés tagjait, mint a sajtót is, hogy amennyiben engem az állami pénzügyek mostoha helyzete bizonyos takarékosági rendszabályokra rákényszerít, ne méltóztassanak azok ellen felszólalni. A B-listánál nem történik igazságtalanság? A B-listánál nem bocsátanak el derék állami alkalmazottakat? Ha azoknak el kell ezt viselniük, el kell viselniük a színészeknek is. És azt hiszem, nem is teszünk jó szolgálatot – mondjuk – annak a fiatalabb színésznek, ha a Nemzeti

Színháznál megtartjuk akkor, amikor ott szerephez nem juthat. Hiszen akkor teljesen elszokik a színpadtól, a közönségtől és saját művészi fejlődése szempontjából is sokkal jobb utat választ, ha – például – a vidéki színészet keretén belül keresi érvényesülését. Ha valaki ezt az indemnitási vitát végighallgatta, annak az lehet a benyomása, mintha a magyar kultúrpolitikának csak egyetlen egy nagy kérdése lenne és ez a numerus clausus. Egyesek határozati javaslatokat nyújtottak be a tekintetben, hogy töröljék el a numerus clausust, mások pedig viszont olyan irányban nyújtottak be határozati javaslatokat, hogy szigorítsuk annak végrehajtását. Szóval a vélemények elágaznak, a látszat azonban minden oldalról kétségtelenül az, mintha nekünk ma a kultúrpolitikában nem lenne más égető kérdésünk, mint ez a probléma. Nem csinálok titkot abból, hogy én a numerus clausust elvileg nem helyeslem. Mert egy nemzetnek csak az állhat érdekében, hogy minél több kiművelt tagja legyen. Mi azonban egészen sajátos helyzetbe kerültünk. Elvesztettük az ország kétharmad részét, ahonnan az intelligencia visszazönlött erre a maradék Magyarországra, úgy hogy ma kétségtelenül kellenének nagyobb számban vannak az intelligenciának olyan tagjai, akiket a maguk szakmájában foglalkoztatni nem vagyunk képesek. A B-listák egymást érik, egymásután vagyunk kénytelenek elbocsátani az állami alkalmazottakat. Hát kérdelem, összeegyeztethető-e a legminimálisabb előrelátással az, hogy tömegesen neveljünk egyes pályákra olyan ifjakat, akikről már eleve tudjuk, hogy nem fogunk tudni nekik kenyeret adni? (*Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Ez igen fájdalmas tény, ez a trianoni békének egyik szomorú következménye, de olyan tény, amellyel nekünk, magyaroknak számolnunk kell, mert különben csak értelmi proletariátust nevelünk, ezreit olyanoknak, akik hivatalokat fognak követelni, de akiknek nem fogunk tudni hivatalokat adni és akiket azután mesterségesen kergetünk bele az elégedetlenségbe, a forradalmi hangulatba, úgy hogy ezek nem konstruktív elemek lesznek, hanem a maguk elégedetlenségével a nyugtalanság kovászát jelentenék a magyarságban. (*Közbeszólások*) Azoknak, akik a numerus clausus megszigorítását követelik, azt válaszolhatom, hogy a numerus clausus fokozatosan lépett életbe, visszaható ereje nem volt. Először az első évfolyamra, azután a második, majd a harmadik, negyedik évfolyamra vétegett foganatba, s ma, a törvény életének negyedik évében eljutottunk oda, hogy már csak az ötödik évfolyamba tartozók és az elmaradot-

tak nem esnek rendelkezései alá, akik t. i. még akkor iratkoztak be, amikor a törvény még nem volt életbeléptetve. Természetes tehát, hogy a főiskolák népességében még a numerus claususról szóló törvény által előírt szám elérhető nem volt, azonban évről-évre közelebb jut ahhoz a 95 százalékhoz, amely a népességi arányszám szerint itt irányadó. Hogy a pécsi egyetemre nagyobb számmal mentek nem keresztény ifjak, annak egyszerű magyarázata az, hogy benyomásuk szerint Pesten szigorúbb elbírálás alá esnének és ahhoz a főiskolához léptek át, ahol az első négy évfolyamba való felvételnél igenis érvényesült a numerus clausus és csak két tekintetben mutatkozott elágazás. Az egyik a kikeresztelkedett izraelitákra vonatkozik.

Mindaddig, amíg ezen a helyen állok, nem vagyok arra kapható, hogy ezt a kérdést visszamenőleg megoldjuk. Én mindenkit óva intek attól, hogy a társadalom mai harmóniájának felzavarásával ezt a kérdést megbolygassa. (*Zaj a bal- és a szélsőbalul dalon.*) A másik eltérés abban a tekintetben van, hogy a budapesti egyetem úgy vélekedik, hogy a tényleg felvetteknek öt százalékra lehet izraelita, a pécsi egyetem pedig akként, hogy a kultuszminiszter által engedélyezett numerus clausus öt százalékra. Minthogy azután a pécsi egyetemenél előfordult az az eset, hogy egyes beiratkozott keresztény ifjak elmaradtak, az izraeliták pedig megjelentek, előállott az a helyzet, hogy a tényleges létszámban nagyobb volt az izraeliták száma az öt százaléknál. Azt hiszem, igen nagy komplikációkat okoznánk akkor, ha olyan esetekben, ahol már jelentkezett izraelita ifjakat felvettek, az arányszám helyreállítása végett az izraelitákat kizárnánk. Azt hiszem, hogy éppen a numerus claususról szóló törvény érdekében nem látszik tanácsosnak, hogy erre a térre lépjünk. (*Közbeszólások.*)

Tisztelt képviselő urak, a kormány tagjai a legnagyobb nyugalommal hallgatták végig ezt a vitát. Csekély idő az, amit mi magunknak igénybe veszünk, éppen a Ház iránti tiszteletből, hiszen mi parlamentáris miniszterek vagyunk, de kötelességünk mégis felszólalni és én igen kérem a t. Nemzetgyűlést, méltóztassanak engem is olyan csendben meghallgatni, mint amilyen csendben meghallgattuk sokszor az igen t. képviselő urak személyeskedéseit.

A vita során felhangzott az a szempont is, hogy itt sok az egyetem. Az első, amire ezzel kapcsolatban rámutatni kívánok, az, hogy abszolúte szükséges egy államban, hogy bizonyos szukcesszív szolidaritás legyen az egymást követő miniszterek között. Ha azt látom,

hogy fontos kérdésekben a pénzügyminiszter mindig összehívja a volt pénzügyminisztereket, magamban mindig gondolom, hogy kultúrpolitikai kérdésekben nekem is össze kellene hívnom a volt Kultuszminisztereket Mert ha van probléma, amelybe nem szabds politikát elegyíteni, úgy kétségtelenül a kultúrpolitika az. Itt bizonyos szukcesszív szolidaritást kell helyreállítani. Például Haller megalkotta a közgazdasági fakultást. Azt hiszem, hogy valamennyien egyetértünk abban, hogy erre az új főiskolára szükség volt és távol áll tőlem az, hogy amit Haller alkotott, azt le akarnám rontani. Hivatalbeli elődöm, Vass, beterjesztette a törvényjavaslatot, a nemzetgyűlés megalkotta a törvényt, melynek értelmében a pozsonyi egyetemet Pécsert és a kolozsvári egyetemet Szegeden kell elhelyezni. Én, mint alkotmányos tényező, egészen függetlenül a meggyőződésemtől, kötelességemnek tartom a nemzetgyűlés által hozott törvényeket végrehajtani és azt hiszem, furcsa világot vetne úgy az országra, mint a nemzetgyűlésre, ha az egyik évben megalkotott törvényt a következő évben hatályon kívül helyeznék. *(Beck Lajos: Ez a törvények sorsa!)*

Peidl igen t. képviselő úr felszólalása iskolapélda abból a szempontból, hogy a statisztikákkal való pusztá operálás mennyire nem magyarázza meg a tényleges helyzetet. Ő utal egy dolgozat adataira, amelyet én küldöttem szét a képviselő urak között egy levél kíséretében. Ebben megállapítást nyert, hogy újabban megnőtt a magasabb kultúrára szánt összegek számaránya az elemi iskolák rovására. Ha elemezzük, hogy mi ennek a tagadhatatlan ténynek oka, úgy meg kell állapítani, hogy az első az, – amelyre utaltam is – hogy mi az állami iskolákat a múltban mindig nemzetiségi vidékeken állítottuk fel. Ezek az állami iskolák most elvesztek és itt maradtunk az Alföldön és a Dunántúlon a felekezeti és községi iskolákkal. A felekezeti és községi iskoláknál a költségek számottevő részét a felekezet és a polgári község viseli. Ha tehát Peidl t. képviselő úr ki akarja számítani, hogy mit költünk mi népiskolai költségek címén, akkor ne vegye csak azt az államsegélyt, amelyet a felekezeti és községi iskoláknak adunk, *(Peidl Gyula: Biztosan kevesebbet, mint amennyit kellene I) hanem azokat az összegeket is, amelyekkel éppen az iskolafenntartók járulnak az elemi oktatás költségeinek fedezéséhez.* Sajnos, ezek az összegek túlmagasak és ki kell jelentenem, hogy azt az első megállapítást, amelyet ezen a téren csináltunk, hajlandó vagyok revízió alá venni és azokon a helyeken, ahol a helyi iskola-

fenntartóknak, az egyházi vagy polgári községeknek teherviselő képességét a költségek túlhaladják, hajlandó vagyok számottevő pénzügyi segítséget nyújtani.

Peidl t. képviselő úrnak kritikájára meg kell azt is jegyezmem, hogy az egyetemi költségeknek túlnyomó része klinikai költség és igen téved Peidl t. képviselő úr, ha azt hiszi, hogy ha az egyetemet megszüntetném, ezzel ezek a költségek is megszűnnének. (*Peidl Gyula*: Én nem reklamáltam az egyetemek megszüntetését!) Ezek a költségek ebben az esetben jelentkeznének a népjóléti tárcánál, mint közegészségügyi kiadások. Sohasem szabad a rendes kezelést a beruházási költségekkel összefoglalni.

Nézzük meg, mik azok a kiadások, amelyek a debreceni klinikákra fordítottak. Büszke vagyok ezekre a debreceni klinikákra, mert valahányszor külföldi szakemberek idejönnek, angol vagy amerikai orvosok és higienikusok, akik megnézik a debreceni klinikákat, kivétel nélkül azzal az impresszióval mennek haza, hogy azzal a nemzettel, amely olyan kulturális tettet tudott véghezvinni, mint a debreceni klinikák létesítése, kár volt olyan szigorúan bánni. Biztosítom a t. Nemzetgyűlést, hogy a debreceni klinikák és mintaszerű berendezésük sokkal többet érnek propaganda szempontjából, mint a propaganda-iratok, melyeknek célzatosságát mindenki látja s amelyeket legfeljebb félredobnak, mert ezek tények és a tények beszélnek. Csodálom, hogy éppen szociáldemokrata részről tételnek szóva ezek a klinikai kérdések, mert én szociálisabb intézményt, mint a klinikák és a klinikai ambulanciák, nem tudok elképzelni. (*Peidl Gyula*: Nem Potemkin-falvakat kérünk! – *Nemes Bertalan*: A baj ott van, hogy nem szakszervezeti tagok a tanárok!) Méltóztassanak figyelembe venni, hogy egy kötés, amelyet a sebészeti klinikán naponta kiváltunk – és nem nézzük, hogy kinek váltjuk ki, főleg munkásoknak – sok ezer koronába kerül a magyar államnak és ezt meg tesszük, mert ez nagy szociális szükségesség. Az urak a munkásosztály érdekei ellen vétének, ha éppen az orvosi fakultások, a klinikák s az ilyen ambulatóriumok ellen foglalnak állást. (*Peidl Gyula*: Félremagyarázása a ténynek. *Mozgás a jobboldalon*.)

Sok szó esett a tandíjmelés kérdéséről is. Nem hiszem, hogy államtitkot árulnék el, amikor őszintén megvallom, hogy állandóan küzdök a pénzügyminisztérium közegeivel a tandíjmelés kérdésében. Egyet azonban semmiesetre sem helyeselhetek és ez az, hogy kellő előmenetelt nem tanúsító ifjaknak tandíjmentességet enge-

délezzünk. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Hova vezetne ez? Oda vezetne hogy sokan beiratkoznának az egyetemre, nem tanulás céljából, hanem azért, hogy ezen a címen igénybevehessék mindazokat a kedvezményeket, amelyeket az egyetemi ifjakkak nyújtani akarunk és nyújtani fogunk. (*Peidl Gyula: Tehát a vagyonosak mind jó előmenetelűek? Zaj a jobboldalon.*) Ha az igen t. képviselő úr meg akarja gyanúsítani az egyetemi tanárokat abban a tekintetben, hogy talán egyetlen mértékben mérnek vagyontalannak és vagyonosnak, ezt a leghatározottabban visszautasítom. (*Élénk ellenmondások a szélsőbaloldalon. Peidl Gyula: Ez is félrecsavarás! Eszembe sem jut meggyanúsítani a tanárokat! Azt mondtam, hogy a vagyonos meg tudja fizetni a tandíjat, tehát jó előmenetelű! – Sándor Pál: Hogy jön erre a miniszter úr? Zaj.*)

A legszélesebb értelemben vett közalkalmazottak gyermekei 33 százalékát fizették a tandíjnak. Ezt most a legutóbbi tandíjemelés után leszállítottam 25 százalékra. De, – hiszen itt egyetemi tanárok is vannak jelen, akik megérősíthetik azt, amit kijelentek, – aki egy vagy két kötelező tantárgyból nem jól, csak egyszerűen kollokvált, az már a legmesszebbmenő tandíjelengedésben részesül. Még egyszer hangsúlyozom tehát azt, – amit abszolúte szükségesnek tartok, – hogy a kellő előmenetelt tanúsító diákságot minden téren, diák-internátussal, menzákkal, tankönyvek kölcsönadásával támogatnunk kell, de viszont éppennyire óvok mindenkit attól, hogy a nem tanulóknak lehetőséget nyissunk arra, hogy a beiratkozás jogcímén kieszközöljenek maguknak mindenféle diákkedvezményeket. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Abban a súlyos helyzetben, amelyben a magyar nemzet van... (*Urbanics Kálmán: Tanulni kell! – Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Azt hiszem, igazán nem politikailag izgató anyag az, amiről beszélek. (*Zaj. – Sándor Pál: Nem a huszadik századba való!*) de talán egy hathetes izgalmas indemnitási vita után (*Zaj. – Gaal Gaston: Unalmas, nem izgalmas!*) egy pár negyedórát szentelhetünk kulturális kérdéseknek is.

Abban a nehéz helyzetben, amelyben a magyar nemzet van, egyik lélekemelő mozzanat az az eleven munka, amely a tudományosság körében folyik. Ezt kötelességem minden rendelkezésre álló eszközzel támogatni. Még a múlt év folyamán sikerült annyi papírt beszerezni, hogy a magyar tudományos munka folytonossága ebből a szempontból két-három évre biztosítva van. Sikerült a régi műegyetem gépházában olyan nyomdát berendezni, amely távol-

ról sem csinál konkurenciát a nyomdavállalatoknak, amelyek bőségesen el vannak látva munkával, (*Mozgás a szélsőbaloldalon.* – *Peidl Gyula*: Nagy tévedés!) de önköltségen és tantiémek nélkül dolgozva, lehetővé teszi azt, hogy aránylag igen olcsó áron ki tudjuk adni a legfontosabb tudományos könyveket és folyóiratokat olyan időben, amidőn Németországban például a tudományos könyvek előállítására éppen a drága nyomdaviszonyoknál fogva majdnem megszűnt. Szubvenciókat is nyújtunk könyvek és folyóiratok megjelenéséhez, de parallel folyóiratokat nem szubvencionálunk és kikötöm azt, hogy bizonyos számú könyvet és folyóiratot mindig be kell szolgáltatni a bibliográfiai központnak, hogy a szubvenció ellenében ingyen adhassuk azokat a magyar könyvtáraknak. Kikötök továbbá egy idegennyelvű rezümét az állami szubvencióval megjelenő folyóiratoknál és könyveknél. Kikötöm nemcsak azért, hogy cserepéldányokat kapjunk, hiszen izolált nyelvünk miatt rezümé nélküli folyóiratért vagy magyar könyvért nem ad cserepéldányt a külföld, – és így külföldi könyvekkel is elláthassuk könyvtárainkat, hanem azért is, hogy a magyar tudományos munka eredményeit a külföldi tudomány megismerje. (*Helyezés a jobboldalon.*) Ferenc József korában a kiegyezéstől kezdve 60 esztendő alatt igen számottevő magyar kultúra fejlődött ki, de mivel tudósaink számottevő része külföldi nyelveknek nem volt birtokában oly mértékben, hogy a külföldi nyilvánosság előtt megjelenhetett volna, Európa nem vett tudomást arról a munkáról, amely itt folyt. Manapság, amikor már bizonyos közösügyes nehézségek nincsenek ezen a téren, idegennyelvű rezümével jelenik meg a külföldön minden magyar tudományos könyv és mondhatom, hogy rövid idő alatt is ezek az idegen nyelven megírt rezümék becsületet hoztak a magyar nemzetre. (*Közbeszólások.*)

Tisztelt Nemzetgyűlés! Én tendenciát látok a népoktatás érdekeinek a felsőoktatás érdekei ellen való gyakori kijátszásában, taktikát, mely mögött személyi szempontok lappanganak. Kérve kérem a t. Nemzetgyűlést, ne játsszuk át személyi tere a nagy tárgyi kérdéseket, hiszen a tapasztalás azt mutatja, hogy a személyeskedő becsmélődés, vagy a személyi ellentétek kiélezésének terére csak olyanok szoktak lépni, akiknek szakismereteik nincsenek, akik a dolog érdeméhez hozzászólni nem képesek (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) és éppen azért a maguk jelentéktelen egyéniségét ilyenféle handabandával iparkodnak vagy remélik észrevétni. Azt hiszem,

hogy a kérdés nagy fontossága megkívánja, – mert a magyar kultúra megmentése ennek a nemzedéknek egyik legnagyobb kötelessége – hogy ezen a téren ne felejtünk el egy igazságot: ars una, a magyar művelődés egy, ennek egyes tagozatai között ellentétet konstruálni vétek és bűn. Kezdve a szerény óvónőtől fel az egyetemi tanárig és az akadémikusig, mindenkinek egyetlenegy nagy célt kell szem előtt tartania, hogy munkájával felemelje a szerencsétlenség mélyéből a magasságokba a magyar nemzetet. *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon.)*

A magyar középiskolai reform.

I.

A középiskolákról szóló törvényjavaslat beterjesztése a magyar nemzetgyűlés 1924. március 26-iki ülésén.

T. Nemzetgyűlés! Az előadó úr szép és tanulságos beszédében már rámutatott a tanárképzés nagy fontosságára. Teljesen tudatában vagyok ennek és azt hiszem, hogy még a nyári szünet előtt abban a helyzetben leszek, hogy az erre vonatkozó javaslatot a nemzetgyűlés elé terjeszthetem. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Az a javaslat, amelyet most tárgyalunk, apolitikus javaslat a szó legszorosabb értelmében. (*Helyeslés jobbfelől.*) Apolitikus javaslat olyan értelemben, hogy egy szemernyi sincs benne abból a mixtum compositum-ból, amiről mi magyarok valahogy azt képzeljük, hogy politika s amiből valamit mindig belekeverünk az anyagba, amelytől az elgenyesedik. Remélem, hogy azonképpen, amint a bizottság példáját adta annak, hogyan kell egy nehéz kérdést tisztán szak szempontból kezelni, a plénum is tisztán pedagógiai szempontból nézi ezt az apolitikus javaslatot s azt a magyar ifjúság s a magyar nemzet nagy érdekei szempontjából mérlegeli. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Nem tagadom, hogy abban a nagy kérdéskomplexumban, amit a középiskola jelent, vannak politikai mozzanatok is. De szerencsére abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy a középiskola kérdésének politikumát elődeink már megoldották. Ürményi József, a Ratio Educationis szerzője, egységes tanrendszert akart alkotni az összes magyar iskolák számára. Ezt ő akkor kérésztülvinni nem tudta, de a nagy Trefort korszakos alkotásának, az 1883: XXX. t.-cikknek éppen az az érdeme, hogy egyfelől az iskolafenntartók autonómiája, másfelől az állam felügyeleti joga közötti viszonyt végleg szabályozta és ennek következtében a kérdésnek ez a világszerte politikai vitákra

alkalmat adó része nálunk meg van oldva és ma mi már abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy a középiskolai kérdést tisztára pedagógiai szempontból mérlegelhetjük. Ha Magyarországon az utóbbi időben a középiskola kérdésével foglalkoztak, rendszerint két kérdést vitattak meg. Az egyik iskolaszervezeti, a másik tantervi kérdés volt. Az iskolaszervezeti kérdés, amely nálunk is, de Európa-szerte is vita anyaga szokott lenni, az, hogy vajjon differenciáljuk-e a középiskolai típusokat, állítsunk-e fel egészen sajátos jelleggel bíró különféle iskolatípusokat vagy pedig teremtünk egységes középiskolát? Minthogy azonban az egységes középiskola eszméje teljes kifejlődésében az egész világon már megbukott, ezt már sehol sem követelik, csak az lehet a vita tárgya, hogy egységes alsó tagozatot, úgynevezett egységes alépítményt létesítsünk-e és azután éljünk-e a furkációknak francia rendszerével a felső tagozatban, vagy pedig kövessük-e a specializáló rendszert, amelyet legutóbb az 1900. évi porosz nagy közigazgatási reform követ. Ez az iskolaszervezeti kérdés. Azután van egy tantervi kérdés, ahol a humanisztikus és a realiztikus irány tusakodnak egymással, ahol arról van szó, hogy az iskolák tantervébe a humanisztikus tárgyaknak, tehát elsősorban a klasszikus nyelveknek vagy pedig a reális tárgyaknak, tehát elsősorban a természettudományoknak adjunk-e túlsúlyt és ezek mellett a nemzeti tárgyaknak, a nemzeti irodalomnak, a nemzeti történelemnek mekkora tér nyitassék és a modern nyelvek oktatása is milyen mértékben érvényesüljön.

Ezek azok a kérdések, amelyekkel Európa-szerte foglalkoznak a pedagógusok és amelyekben nekünk is állást kell foglalnunk akkor, ha középiskolai reformot csinálunk.

Abban az országban, amelynek történeti alkotmánya van, ahol, mint nálunk, súlyt helyezünk arra, hogy míg egyfelől haladunk a haladó korrál, addig másfelől nem szakítunk a tradíciókkal sem, a múlt mindig számottevő befolyást gyakorol a jelenre és bizonyos fokig irányítja a jövő fejlődést is. Ezért méltóztassanak nekem a kérdés nagy fontosságára való tekintettel megengedni, hogy egészen rövid visszapillantást vessek a magyar középiskola fejlődésére és feltárva a múlt fejlődést, megjelöljem azt az utat, amelyen a jövőben nekünk, meggyőződésem szerint, haladnunk kell. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Amint Vasadi Balogh igen t. barátom szép bevezető beszédében már jelezte, az újkori tanügyi mozgalmak a protestantizmusra vezethetők vissza. A protestantizmus eredetileg vallásos mozgalom volt.

Melanchton azonban e mozgalmat megtöltötte tanügyi tartalommal, úgyhogy a reformáció a vallási mozgalom mellett tulajdonképpen iskolai mozgalommá is lett. Ők nemcsak az anyanyelven való hit-szónoklással, hanem népies iskolák alapításával is terjeszteni akarták a hitet. Ennek a mozgalomnak visszahatása volt azután a katolikus restauráció és ennek főtényezője a jezsuita-rend is különös gondot fordított éppen az iskolára.

Aquaviva generális, minden idők tanfērfiainak egyik legnagyobbika, véleményt kért az összes rendtartományokból arra nézve, hogyan szervezzék meg – akkor még nem volt meg a középiskola fogalma – ezt a fejlettebb iskolatípust és az így bekért vélemények alapján adta ki 1599-ben a maga Ratio Studiorum-át, amelyet világtantervnek, középiskolai világreformnak lehet nevezni. Szükséges ennek szerkezetét röviden vázolni azért, mert ebbe kapcsolódik bele a magyar fejlődés. Ez a reform háromosztályos és négyévfolyamos alsó tagozatból, úgynevezett grammatikai iskolából állt. Azért nevezték grammatikai iskolának, mert ebben akarták a latin nyelvet a gyermekekkel megtaníttatni. Ennek a latin iskolának – miként neve is mutatja – úgyszólván nem is volt más célja, mint a latin nyelv elsajátítása. És mivel jó pedagógusok voltak azok, akik a tanrendszert megalkották, az első osztályt két részre osztották, hogy az elemeket a fiatal növendékek alaposan megtanulhassák. így lett a háromosztályos iskolából tulajdonképpen négy évfolyam. Itt látjuk tehát már a négyévfolyamos alépitménynek első kezdetét. Erre következett két humanisztikus osztály. Az elsőt nevezték poétikának, a másodikat retorikának. Ez volt a középiskolának dereka. Ezen épült fel azután a három évi filozófiai tanfolyam, amely előkészített egyfelől a jogi, másfelől a teológiai stúdiumokra. Amint méltóztatnak látni, ez lényegében kilenc évfolyamos középiskola, Magyarországon ennek a rendszernek a világában, a XVIII. század derekán megvoltak a protestánsoknak a reformáció rendjén kifejlődött és később nagy gonddal továbbfejlesztett iskolái, a katolikus tanítást pedig két rend képviselte, a jezsuiták és a piaristák. A többi mai tanítórend akkor még csekélyebb mértékben foglalkozott tanítással.

Ilyen helyzetben érte a magyar közoktatás ügyet XIV. Kelemennek 1773-ban kibocsátott Dominus ac Redemptor Noster bullája, amely a jezsuita-rendet eltörölte és ezzel 41 középiskola és hét internátus vesztette el Magyarországon iskolafenntartóját. Természetesen ennek a hiánynak pótlásáról gondoskodni kellett. Ez Mária Terézia

uralkodásának utolsó évtizedében, a felvilágosodott abszolutizmus jegyében történt. Az egész magyar állami iskolapolitikanak kiindulási pontja tulajdonképpen a hiány pótlásának ez a szükségessége volt. Ekkor tették először Magyarországon a közoktatás ügyét politikummá, – addig azt a felekezetek s az egyházak látták el – állami feladattá, amelyről az államnak kell gondoskodnia.

Aki szereti a természetet és megfigyeli azt, azt látja, hogy a virágok csoportosan kelnek ki. Több ibolya, több lilium, több pünkösdi rózsa fakad egy-egyből. Így van ez a nemzetek fermentálásának, termékeny korszakának idején is, amikor tehetséges emberek és nagy alkotások csoportosan jelentkeznek. Azt lehetne mondani, misztikus módon, nem is tudjuk miért, csak azt látjuk, hogy vannak ilyen istenáldotta termékeny korszakok. Ilyen korszak volt Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizede, a XVIII. század 70-es éve. Ekkor mi magyarok gyönyörű látványnak voltunk tanúi. A Trauthson-hercegi palotában együtt vannak Bessenyei és testőrtársai és előkészítik a magyar, r nemzeti megújodást; ugyanakkor pedig a szomszédságukban, pár száz lépésnyire odaát a magyar kancellária palotájában, három jó magyar ember ül együtt, akikről meg kell emlékeznünk ma, amikor megint magyar iskolaügyről, magyar középiskola-ügyről van szó. Természetes, hogy az osztrák centralisztikus bürokrácia, amely már akkor telítve volt összbirodalmi törekvésekkel, szerette volna összbirodalmi ügyé tenni az oktatást is. Mária Terézia azonban 1776-ban megbízta Ürményi Józsefet, akkor a kancelláriának tanácsosát, a későbbi országbíróval azzal, hogy Magyarország számára dolgozzon ki közoktatásügyi szisztémát. Ürményi e megbízatás alapján maga mellé vett két munkatársat, a luteránus Terstyánszky Dánielt, korompai, felvidéki embert, aki német főiskolákon végezte tanulmányait és onnan magával hozta a XVIII. század német pedagógiai törekvéseinek ismeretét, továbbá Makó Pál volt jezsuitát, aki rendjének feloszlatása után a bécsi Teréziánumban tanított, kitűnő latinista volt és jól ismerte a régi magyar iskolai fejlődést. Ez a három ember dolgozott együtt a magyar kancelláriának palotájában: a felvilágosodott abszolutizmus magas hivatalnok, Ürményi, Terstyánszky, aki jól ismeri a nyugateurópai fejlődést és Makó Pál, a volt jezsuita, aki jól ismeri a magyarországi viszonyokat. Különféle világnézetű emberek, valamennyit összekötötte azonban egy nagy érzés, a magyar hazának mindennekfelett való szeretete és ez a három különféle világnézetű férfiú olyan művet adott Magyarországnak, amely biztosította azt,

hogy Magyarország egész tanügye autonóm módon Ausztriától függetlenül fejlődhetett. Mert mikor Ürményi a maga munkáját Mária Teréziának bemutatta, a nagy királynő éles szeme észrevette, hogy ez a munkázat jobb, mint a Marx Gratian piarista által Ausztria részére kidolgozott munkázat és a királynő az osztrák hatóságok előtt, azoknak nem csekély fájdalomra, felvetette a kérdést, nem lenne-e jó az osztrák munkázatba az Ürményi-féle munkázat sok igen életrevaló eszméjét átvenni. Ha Ürményi és két társa nem mutatkozik szellemileg superieur-nek az osztrák munkázat kidolgozóival szemben, akkor biztosra vehetjük, hogy a mi egész tanügyünk nem fejlődhetett volna Ausztriától függetlenül magyar alapon. Ürményi és társai zsenialitásának köszönhetjük, hogy az 1849-iki Entwurf-ig önállóan fejlődött az egész magyar oktatási ügy.

Ennek az előmunkázatnak gyümölcse az 1777-iki Ratio Educationis, egy nagyszerű tanügyi kódex, amely a tanügyet országosan rendezte a népiskolától fel egészen a főiskoláig. Magában foglalja úgy az iskolai szervezetet, mint a tantervet és felügyeletet, úgyhogy a világ pedagógiai irodalmában e részben is ritkítja párját.

A Ratio Educationis az oktatást egyöntetűvé igyekezett tenni a korábbi sokszerűséggel és tarkasággal szemben, azonkívül be akarta hozni az állami felügyeletet az összes iskolákban, tankerületekre osztotta az országot és azok élére főigazgatókat állított, tehát olyan intézményeknek vetette meg alapját, amelyek még ma is fennállanak. De legfontosabb volt talán nemzeti szempontból szupremáciája Marx Gratiannal szemben, mert ennek köszönhetjük, hogy a magyar iskolaügy Ausztriával szemben autonóm módon fejlődött. Általában Ürményi, ennek a műnek megalkotója, az első modern értelemben vett magyar kultúrpolitikus. Korábban inkább mecénások voltak. Mátyás király, Pázmány Péter a nagy mecénások sorába tartoznak, de egységes koncepciójú állami kultúrpolitikája Magyarországon először Ürményinek volt, aki a nagy Treforttal együtt alkotta meg az egész magyar közoktatásügyet. A Ratio Educationis a jezsuita rendszeren épült fel s a jezsuita rendszerre főleg azért tértem ki, hogy a Ratio alapjaira, gyökerére rámutathassak. A jezsuiták négyéves grammatikai iskoláját három évre vonták össze, a két gimnáziumi osztályt: a poézist és retorikát megtartotta, a három évi filozófiát szintén két évre csökkentette, úgyhogy tulajdonképpen hétéves középfokú oktatást rendeztesített. Ebből 5 év volt gimnázium, két év pedig filozófia. Németországban akkor már csírázni kezdett a realiztikus irányzat.

II. Frigyes nagy minisztere, Zedlitz – aki nem volt kultuszminiszter, mert hiszen a kultusz akkor még nem volt külön resszort, de ő foglalkozott kultuszkérdésekkel – nagyon jól felismerte a realizztikus tárgyak tanításának alapvető jelentőségét és külön reáliskola létesítését hozta javaslatba. Mária Terézia magyarországi kultúrpolitikusa. akkor még nem helyezkedett erre az álláspontra, hiszen ami életünk még sokkal egyszerűbb volt. A jómódú polgári osztály, amelynek iskola-típusa a reáliskola, – amint később rá fogok mutatni – nálunk még csekély számú volt, úgyhogy a nemzet fejletlenségénél fogva Ürményi még kénytelen volt az egységes középiskola alapjára helyezkedni. De a realizztikus irányzat bizonyos csirái már az ő reformjában is megvannak, amennyiben tantervében mindenütt hangsúlyozza, hogy az életre hasznos ismeretek is vétessenek fel a gimnázium tantervébe, ami megfelelt a XVIII. század racionalisztikus és utilitarisztikus irányának. Mint méltóztatnak látni, Ürményi egészen tisztán látja a feladatot, de a hazai viszonyok fejletlenségénél fogva nem létező igények számára külön, új iskolatípusokat természetesen nem teremthetett meg.

Közbe jött II. József összbirodalmi kísérlete, amely a magyar középiskola fejlődésének folytonosságát szerencsétlen módon megszakította. De az inpraktikus reformok e téren sem éltek túl II. Józsefet; az ő halálával összbirodalmi kísérlete tanügyi téren is összeomlott és a Ratio Educationis rendszere mindenben visszatért.

Ekkor következett az 1790-91-iki nagy reformországgyűlés, ahol külön bizottságot küldöttek ki a tanügy tárgyalására és megint Ürményinek jutott az a felemelő feladat, hogy az ő koncepciójának végrehajtása során szerzett tanulságok figyelembevételével, Ratio Educationis-ának most már, hogy úgy mondjam, második kiadását készítse elő. Ez a bizottság – amely 43 ülést tartott és amelyben Ürményi expozét mondott, Magyarországon tulajdonképpen az első kultúrpolitikai expozét – a latin nyelv grammatizálása mellett már sürgeti a klasszikus auktorkok szellemébe való behatolást, kívánja a görög nyelv kötelezővé tételét, amely az első Ratio Educationis szerint csak fakultatív tantárgy; érdekes szárnypróbálgatása a realizztikus irányzatnak Török Lajos gróf felszólalása, amelyben minden tankerületben már ipariskola felállítását kívánja. Ez természetesen akkor a mi viszonyaink között még nem volt keresztülvihető, de létrejött az 1806-iki Ratio Educationis, amely a megelőzőnek rendszerén annyit változtatott, hogy az alépítményt megint négyévéssé tette, arra következett a

kétéves gimnáziumi tanfolyam és két évi filozófia, tehát már itt van magvában a mai nyolcéves gimnázium.

1848/49-ik évi szabadságharcunk bukása a második cezúrát jelenti a magyar középiskolai oktatásban és azok, akik igazságtalanul ítélik meg a magyar középiskolát és kicsinylik sokszor azt a tanító munkát, amelyet a középiskola kifejt, gondolják meg, hogy amíg más szerencsésebb országokban óvakodtak attól, hogy a középiskola életébe erőszakosan belenyúljanak, mert tudták, hogy az, ha nem is rögtön, de a következő generációban keservesen megbosszulja magát, addig mi nem is egész 100 év alatt kétszer értük meg, hogy brutálisan belenyúltak a magyar közoktatásügybe. II. József dekomponálta a magyar közoktatásügyet a szerzetes rendek eltörlésével, a Thun-féle abszolutisztikus belenyúlás pedig másodszer szakította meg középiskolánk nemzeti fejlődésének folyamatát. Ekkor az volt tulajdonképpen a szerencsénk, hogy az osztrákok kénytelenek voltak kölcsönkéni Németországtól egy szakembert és az a Bonitz, akit kölcsön kértek, nagy pedagógus volt. Amennyire ellenszenves nekünk a germanizáló miniszter, Thun Leó, ha tisztán politikai szempontból nézzük működését, annyira elismeréssel kell lennünk Bonitz, az elméleti pedagógus és Exner miniszteri tanácsos iránt, akik ezeket a reformokat tulajdonképpen csinálták, mert az az Entwurf, amelyet megalkottak, tisztán pedagógiai szempontból kiváló munkát.

Mik voltak ennek újításai? A gimnázium terén a régi magyar hatosztályos gimnáziumot és a kétéves filozófiai tanfolyamot átalakította nyolcéves gimnáziummá. Itt jelenik meg először gimnázium néven ez a nyolcéves tanfolyam a mi oktatásügyünk terén. Ezt az Entwurf két tagozatra osztotta: egy négyéves alsó- és egy négyéves felsőgimnáziumra. Behozta az érettségit. A latin nyelv terén a grammatizálás mellett élénken sürgette az irodalom tanítását, behozta a harmadik osztálytól a görögöt és olvastatta Demosthenest és Sophoklest is, akik ma a mi tantervünkben nincsenek benn.

Az Entwurf-nak azonban talán legfontosabb újítása az, hogy behozta először Magyarországon a reáliskolát. Ettől az időponttól kezdődik Magyarországon tulajdonképpen az iskolatípusok differenciálása. Az Entwurf-fal 1849-ben és annak végrehajtása során vezették be Magyarországon a reáloktatást. Hogy Európa-szerte a reáloktatás a közoktatás mezején mindig nagyobb teret kívánt magának, annak két főoka volt. Egyik a XVIII. és XIX. században Németország polgári elemének vagyoni megerősödése, úgyhogy ők maguknak az ő általános

műveltségük és technikai tudásuk fejlesztésére külön iskolatípust kívántak. Ilyenül jelentkezett a reáliskola. De hozzájárult a reáliskola kifejlődéséhez az is, hogy a természettudományok óriási haladást tettek, hogy azok a technikában alkalmazást nyertek, hogy a találmányok és felfedezések mindig nagyobb jelentőségűek voltak és ennek következtében kellett egy olyan iskolatípus, amelyben mindez megfelelően honoráltatik is. Ennek kifejezésésképpen keletkezett 1809-ben Nürnbergben Nierhammer kezdeményezésére az első bajor reáliskola, ahol a matematikát és természettudományokat és a rajzot művelték bizonyos közismereti tárgyak mellett. Ezek a reáliskolák azután három fejlődési fokozaton mentek át. Először még a természettudományok tanítása alig válik el a szakoktatástól, az egyes termelési ágak technológiájától. A második fejlődési fokozatban, akkor, amikor a technikák szakiskolából műegyetemmé válnak, mikor 1854-ben a híres zürichi politechnikum keletkezett és 1857-ben a budai ipartanoda műegyetemmé alakul át: szükség volt az előkészítő középiskolára a műegyetem számára, A legújabb fejlődési fok pedig az, hogy Vilmos császárnak és Althoffnak, a nagy porosz kultúrpolitikusnak, 1909-iki kezdsére Poroszország arra az álláspontra helyezkedett, hogy a humanisztikus műveltség mellett a természettudományok művelése is alkalmas az elmének a főiskolai tanulmányokra való előkészítésére, minek következtében akkor már ekviparálják a reáliskolákat a humanisztikus középiskolákkal és attól kezdve a reáliskolák és reálgimnáziumok a főiskolákra egyenlően készíteneek elő. Az Entwurf életbeléptetése az első fejlődési fokról a második fejlődési fokra való átmenet idejébe esett, ezért reáliskolája félig-meddig szakiskola, félig középiskola. Ma a gazdasági szakiskola teljesen elvált a reáliskolától. A középfokú mezőgazdasági iskolákra vonatkozó rendelkezések éppen azért nincsenek benn az én javaslatomban, mert ide logikailag be sem illeszthetők, de már készen van egy szakoktatási törvényjavaslat, amely kiterjed a gazdasági szakoktatásnak úgy népiszkolai, középiskolai, mint főiskolai tagozatára, (*Helyeslés.*) amit remélem, hogy még a nyári szünet előtt – a javaslat készen van – a nemzetgyűlés elé fogok hozni. Az Entwurf tehát abban az időben kelt, amikor a reáliskolák fogalma még teljesen kiforrva nem volt. Éppen azért behozott egy alsó- és egy felsőtagozatú reáliskolát. Az alsó tagozat négy évből állt, a negyedik évben azonban már a technológiát is tanították, hogy onnét közvetlenül az életbe léphessenek be a növendékek. Akik azonban műegyetemre készültek, azok már a harmadik osztály befejezése után mehettek a hároméves

felső tagozatba úgy, hogy a teljes reáliskola az Entwurf szerint hatéves volt. Ez volt tulajdonképpen a Bonitz-féle reáliskolai koncepció.

Miként II. József összbirodalmi kísérlete, a Schwarzenberg-Bach-féle összbirodalmi kísérlet is összeomlott s ezzel természetesen az Entwurf közjogi alapja is; ezért 1861-ben, mikor az októberi diploma után alkotmányunkat részben helyreállították, Budán a magyar pedagógusok értekezletet tartottak, melyen a germanizáció reakciójaként már erélyesen követelték a nemzeti tárgyak tanítását és bár már Ürményi a maga ratio educationis-ába nemzeti tárgyakat vett fel, itt lépett fel a korábbi germanizáció egészséges reakciójaként erőteljesen a nemzeti tárgyak oktatása.

Azután jött az alkotmány teljes helyreállítása és Eötvös József kultuszminisztersége. Ez rendkívül érdekes mozzanat általános történeti és magyar szellemtörténeti szempontból is. Eötvös József tagja volt már 1848-ban Batthyány Lajos kabinetjének; visszalépett azután a Batthyány-kabinettel; közbejött az osztrák összbirodalmi kísérlet, jött gróf Thunnak a rendszere és azután ugyancsak Eötvös 1867-ben belépett az Andrássy-kabinetbe is, úgyhogy 18 évi megszakítás után megint kultuszminiszter volt. Emberileg tehát egészen természetes, hogy ő, akinek első minisztersége még a régi magyar iskolarendszer, a ratio educationis világába esik, a liberális és nemzeti Eötvös, csak ellenszenvvel nézhetett Thun Leó munkáját, aki klerikális volt és germanizált. Eötvös vissza akart térni a régi magyar iskolai rendszerre és 1870. április 7-ikén benyújtott törvényjavaslatában megint a kilenc évi régi magyar rendszert akarta életbeléptetni körülbelül a következőképp: Lett volna egy négyéves algimnázium, ezután egy kétéves főgimnázium, azután egy hároméves liceális-tanfolyam; a liceális tanfolyamban trifurkáció lett volna olyanféleképpen, hogy külön csoportokban tanultak volna azok, akik nyelvészetre és teológiára, külön azok, akik jogra és végül külön azok, akik orvosi és természettudományra készültek. E mellett meghagyta az Entwurf-nak reáliskoláját is, azt azonban hat évről hét évre kívánta felemelni. Eötvös két új pedagógiai fogalmat vitt bele indokolásával, amely igazán szép mű, a magyar köztudatba. Az egyik volt az egységes alsó tagozatnak francia gondolata, a másik pedig a reálgimnáziumnak német gondolata, mert azt mondta, hogy a gimnáziumnak négyéves alsó tagozata – így fejezte ki magát az indokolásban – reálgimnázium. Hogyan alakult ez a rendszer? Mi a reálgimnázium? A reálgimnáziumot Fischer berlini pedagógus 1806-ban kiadott munkájában lanszírozta először. Ez reáliskola, amely a latint is,

bár korlátolt mértékben, tanítja. Ezt a rendszert akarta Eötvös az alsó tagozatba behozni. A liceális rendszer életbeléptetésére azonban akkor az anyagi eszközök nem voltak elegendők. Kilencéves középiskolát a kiegyezés után a gyenge magyar pénzügyek nem bírtak el. Közben - szerencsétlenségre – Eötvös megbetegedett és csakhamar be is következett a katasztrófa, úgyszólván utóda, Pauler, már kénytelen volt a megkezdett liceális tanterv további alkalmazását felfüggeszteni és kénytelen volt éppen a pénzügyi viszonyok nyomása alatt visszatérni az Entwurf alapjára. Eötvös nagysága kétségtelenül államférfíú, költői és írói munkásságon kívül főképpen a népiskolai törvény megalkotásában van. Ha tovább élt volna, bizonyára megtalálta volna a módját annak, hogy középiskolai koncepcióját is a maga egészében keresztülvigye, de a mostoha pénzügyi viszonyok ezt nem engedték meg, úgyszólván második utódjára, Trefort Ágostonra várt az a feladat, hogy ezt a nagy kérdést megoldja. Trefort emlékezete előtt mindig hódolattal kell meghajolnunk, ha magyar közoktatásról beszélünk, mert Ürményi után és Ürményin kívül a magyar közoktatás kétség-telenül Trefortnak köszönhet legtöbbet. Ő alkotta meg az 1883. évi XXX. t.-c.-et, a mi mai középiskolai törvényünket, amellyel az eddigi rendeleti szabályozás labilis talajáról először vitte át a magyar középiskolai oktatást a törvény sziklaszilárd alapjára. A rómaiaknak prétori jogalkotása jut eszünkbe, ha ezt a törvényalkotást látjuk. Trefort ebben leszűrt minden tapasztalatot, amely Ürményi ratio educationis-ának megjelenése óta Magyarországon felmerült, ezért a gyakorlati életben a törvény kitűnően be is vált.

Megoldotta az állami felügyelet nehéz kérdését is. Már beszédem bevezetésében volt szerencsém említeni, hogy Ürményi kísérletet tett egy egységes tanrendszer létesítésére és az állami felügyelet általános kiterjesztésére. Akkor azonban az autonóm felekezetek, a protestánsok, ennek ellentálltak és teljes joggal, mert hiszen ők, a maguk autonómiájával, tulajdonképpen a magyar szellemű és magyar nyelvű iskola függetlenségét védték az osztrák összbirodalmi bürokráciával szemben. Trefort korában azonban, mikor már a magyar országgyűlés alkotta meg a törvényeket és a magyar országgyűlésnek felelős magyar független miniszter végezte a végrehajtást, bizalmatlanságra többé nem volt ok s Trefort meg is tudta oldani azt a kérdést, amelyet Ürményi meg alig érintett, az általános állami felügyeletet. Tény, hogy az 1883-iki vita a körül forgott, hogy a protestánsok alapvető törvényének, az 1790. évi XXVI. t.-c.-nek az iskolákra vonatkozó ama kifejezései:

»potestas regiae supremae inspections« és »coordinatio literarise institutionis« hogyan értendők, mik ennek a szabatos fogalmai, hogy a protestáns autonómia megsértése nélkül meddig lehet elmenni az állami felügyeletben. Akkor ezt a kérdést Trefortnak közmegnyugvásra sikerült megoldania s ez is egyik mozzanat, amelyből láthatjuk, hogy Trefort micsoda nagy kérdéseket oldott meg nagy politikai nehézségek között.

Trefort 1875-ben nyolc osztályúvá tette, a korábbi hat, illetőleg a hétszotályú reáliskolát. Már ebből látni, hogy nem az egységes középiskolának, hanem a középiskolai típusok differenciálásának embere. És tényleg, az 1881-iki törvényjavaslat indokolásában, de még inkább 1883. évi március 5-én tartott nagy beszédében, melyben a maga javaslatát bevezette, az egységes iskola öntudatos ellenségének mutatkozott. »Az egységes középiskola lejárt eszme, mely nem fog tudni életet nyerni. « Mintha sejtette volna, hogy az 1900. évi nagy porosz középiskolai reform – amint a t. Nemzetgyűlés látni fogja – tulajdonképpen ugyanerre az álláspontra fog helyezkedni.

Akik Olaszországban utaztak, sokszor láttak nagyszerű palotákat, amelyek be vannak építve; monumentális emeleteiket két részre osztják, nagy termeiket tagolják, úgyhogy belül alig lehet ráismerni a monumentális alkotásra. Ha azután a palota megint hozzáértő ember kezébe kerül, akkor ezeket az eltorzító válaszfalakat eltávolítják s visszaállítják a palotát, de bizonyos fokig számolnak az élet haladó igényeivel is, hacsak múzeumná nem alakítják. Ezt a munkát kell a t. Nemzetgyűlésnek elvégeznie Trefort monumentális alkotásán, az 1883. évi XXX. törvénycikkben, a mi középiskolai törvényünkön. Az 1890-iki reformot másnak, mint ilyen beépítésnek, elismerni nem tudom. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Az 1890. évi április hó 21-én benyújtott törvényjavaslat negatív törvényjavaslat. Csak egyet akartak, a görög nyelvet el akarták törölni, de nevezetes, hogy magában a törvényjavaslat szövegében nem mondták meg, hogy helyébe mit akarnak tenni. Már láttam olyan eljárást, hogy a középiskolában helyet csinálnak valamilyen tantárgy számára és más tantárgyat ennek feláldoznak. Ez pozitív eljárás. De ritkán volt példa a törvényalkotás történetében arra, hogy kimondják, hogy valamit nem akarnak, de nem mondják meg a törvényjavaslat szövegében, hogy mit akarnak. A közoktatási bizottság akkor felvett valamit, amit nem is tudtak igazában megnevezni, mert azt mondták: görögpótló. Ez lett volna a magyar nyelvnek bizonyos intenzív oktatása, de kitűnt, hogy az sem

volt, mert tulajdonképpen magyar fordításban akarták a görög klaszikusokat olvastatni. Ezenkívül behozták a rajzot is. Nem akarom kicsinyelni a rajz jelentőségét, de ha tanértékre valami egyenlőt kerestek a görög nyelvvel, amelyről mindenki elismeri, hogy óriási kultúrpolitikai, elmeképző jelentősége van, akkor mégis csak más tárgyakat lehetett volna kieszelni, mint ezeket az úgynevezett görögpótló tárgyakat. Hozzáértő emberek akkor erre rá is mutattak. Kovács Albert és Asbóth János már az 1890-iki vitában is azt mondták, hogy erre még nincs példa. Ha behoznók a modern nyelveket vagy a természettudományok intenzívebb oktatását, ezt értenék, ez reális dolog lenne, de hogy a görögöt kihagyjuk és valami ekvivalenst ne hozunk a helyére, ez nem volna egyéb, mint a gimnázium devalválása. (*Úgy van! Úgy van!*) Arra, hogy a kortársak sokszor mennyire el vannak főgulva, jellemző, az az önérzet, amelyet az 1890-iki törvényjavaslat előadója tanúsított. (*Zaj balfelől.*) Hiszen, t. Nemzetgyűlés, fejtegetéseim annyira tárgyilagosak, hogy alig lehet indoka a közbeszólásnak. (*Ostor József:* Éppen ezért nem hallgatják! *Zaj.*) Mosolyogni lehet az akkori törvényjavaslat előadójának önbizalmán és önérzetén. Schwarz Gyula, aki különben jeles tudós volt, azt mondta: »Most mosolyognak a külföldön ezen eszme miatt felettünk, de eljön legközelebb az idő, amikor irigyelni fogják ezt a reformot.« Majd így folytatja: »Önálló gondolat, amely nem kér kölcsön ösztönzetest és nem táplál féltékenységet. Jogosultságát már manap érezteti a kortársakkal, akik okulni tudnak a tapasztaltakon: úgy a józan ész, mint az elfogulatlan tudomány, de még fényesebben ki fogja mutatni már a legközelebbi jövő.« Schwarz Gyula rossz jósnak bizonyult. Már a millennium alkalmával tartott második országos és egyetemes tanügyi kongresszuson Kármán Mór, egyik nagy pedagógusunk, konstataulta, hogy ennek a reformnak elhibázott voltát pedagógusok között nem kell indokolni. (*Úgy van! jobbfelől.*) A másik előadó is rámutatott a törvényalkotás szerencsétlen mivoltára. S ha van Magyarországon communis opinio paedagogorim – pedig a pedagógusokat nem könnyű egy közös nevezőre hozni (*Derültség. Úgy van!*) – akkor kétségtelen, hogy az 1890-iki alkotás teljesen elhibázott, nekünk tehát vissza kell térni a nagy Trefort alapvető munkájára. (*Helyeslés jobb felől.*)

Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy abban a tekintetben, hogy mit is kell tenni és hogy miként képzelte ő törvényének továbbfejlődését, ismerem Trefortnak majdnem politikai végrendeletét. Mert hiszen ő a haladás embere volt, nem áltatta magát azzal,

hogy örök időkre készített kódexet, mint ahogy némely római császárok gondolták; jól tudta, hogy az ő törvényei sem lesznek örökéletűek. Ezért egy cikkében, amely kevéssel halála előtt, 1886-ban a Budapesti Szemlében jelent meg, igen értékes útbaigazításokat hagyott hátra számunkra.

Akkor az ő támogatásával jelent meg Frary könyve magyar fordításban, aki a humanisztikus stúdiumok ellen, különösen a klasszikus nyelvek tanítása ellen foglalt állást. Ebből azután bizonyos következtetéseket vontak le. Trefort meg akarta nyugtatni a közvéleményt s a következőket mondta: »E jelenségből máris különböző következtetések vonhatók le. Azt mondják, hogy ha a középiskolákról alkotott törvény revideáltatni fog, s a görög nyelv tanítása meg fog szűnni, akkor a klasszikus filológusok állás és kenyér nélkül fognak maradni. Valóban gyerekes felfogás«. Viszont cikke későbbi folyamán így folytatja: »Én elfogadom Du Bois-Reymond nézetét, hogy klasszikus tanulmányok nélkül is lehet haladni az egyetemi pályán. Korlátozott iskolai felfogás azt hinni és hirdetni, hogy a klasszikus nyelvek nélkül az új irodalmak segítségével a műveltség magasabb fokát elérni ne lehessen.« Milyen modern gondolkodás! Persze, az új irodalmak segítségével és nem görögpótlóval. Ezek után így folytatja; »Az a nagy kérdés, mit kell nekünk tenni?« És erre panaceául azt ajánlja, hogy a reáliskolákba is be kell vezetni a latin nyelvnek bizonyos fokú oktatását. Mi egyéb ez, mint a reálgimnázium? – amelynek behozatalát ajánlja a mostani törvényjavaslat. *(Úgy van! jobbfelől)* Én tehát ezt a törvényjavaslatot azzal a felemelő érzéssel terjesztem be, hogy ez tulajdonképpen a mi középiskolai törvényünk megalkotójának, a nagy Trefortnak szellemében és az ő posthumus útbaigazítása meilett is történik.

Ezután az ankétek, a tanácskozások beláthatatlan sora következett, amivel nem akarom a t. Nemzetgyűlés figyelmét fárasztani, mert tettekké váló elhatározásig nem vezettek. De mégis tartozom azzal, hogy mindazokat az érveket, amelyek úgy ezeken az ankéteken, mint a külföldi irodalomban is felmerültek az egységes és a differenciált középiskola mellett, a t. Nemzetgyűléssel abból a szempontból megismertessem, hogy mik voltak irányadók az én felelősségem mellett történt elhatározásomban.

Az egységes középiskola mellett kettőt szoktak felhozni. Az egyik az, hogy kitalolja a pályaválasztást. Méltóztatnak látni, hogy teljes kifejlődésében egységes középiskola Európában ma sehol nincs,

csakis az egységes alsó tagozat az, amelyet némelyek posztulálnak és amely rendszer Franciaországban érvényben is van. De mely korról mely korra tolja ki ez az egységes középiskola a pályaválasztást? A 11 éves korról a 15 éves korra, a pubertás korára, amikor – amint azt az iskola-pszichológusok tudhatják – a gyermeklélek leginkább zavarban van, úgyhogy a pubertás kora éppen olyan alkalmatlan, mint a 11 éves kor arra, hogy valaki pályát válasszon. Egészen máshol kell a megoldást keresni: nem az iskolafajokkal való pepecseléseknél, hanem a minősítés egységesítésénél, amely a pályaválasztást feltolja a 19. életévhez, amikor általában az emberben kifejlődnek a hajlamok. Ez vezette az 1900-iki porosz közoktatási reformot, amely az egységes minősítésben kereste ennek a problémának megoldását,

A másik az, hogy az egységes középiskola egységes alapműveltséget ad. Azt fejtegetik, hogy a nemzeti együttérzés szempontjából nagy érdeke egy nemzetnek, hogy a vezetésre hivatott intelligencia egységes kultúrát kapjon és ezért szükséges az egységes középiskola. De ehhez nem kell teljesen egységes középiskola; itt teljesen elég-séges, ha minden középiskolai fajtában a nemzeti tárgyakat, a nemzeti irodalmat, a nemzeti történelmet tanítják egységesen; (*Úgy van! jobbfelől!*) ez az egységes bázis, amely körül a többi tárgy csoportosul és amely azután a nagy nemzeti kérdésekben megadja a középosztály gondolkozásának és főleg az érzéseknek azt az egységét, amelyre a nemzetnek szüksége van. (*Úgy van! Úgy van!*) Ehhez tehát egységes középiskolára nincs szükség.

De lássuk az érveket az egységes középiskola ellen. Az első érv az, hogy az egységes középiskola – és ez az egyik alternatíva – elviselhetetlen túlterhelésre vezet. Mert, hogy jön létre az egységes középiskola? Úgy, hogy a humanisztikus és a realizisztikus irányok hívei kompromisszumot kötnek. És mi ennek az eredménye? Az, hogy ezt a kompromisszumot megkötik a szegény gyermekek idegzetének kárára (*Úgy van! jobbfelől!*) és annyi mindent gyömoszölnek bele abba a tantervbe, hogy lehetetlenné válik azután olyan sok dolgot sikerrel tanítani. Ezt nem elvileg vitatjuk csupán. Hiszen megvan erre az egységes középiskolára a példa, a leánygimnáziumban, amely meg van terhelve napi hat órával, meg van terhelve felső matematikával, differenciál- és integrál-számítással, latinnal stb.

Én azt hiszem, hogy aki látta a leánygimnáziumok tantervet, annak elmegy a kedve az egységes középiskolától. Sokkal jobban

szeretem a magyar gyermeket, mint sem bármikor belemennek az egységes középiskolába, mely vagy túlterheléshez, vagy felületes-séghez vezet. Mert a másik megoldás az, hogy nem terhelünk túl, hanem mindenből veszünk egy picikét, mindenből valamit; ez lexikális műveltség, amely ismeretanyagot szolgáltat, de a középiskola célja nem az ismeretanyag felhalmozása, mert annak nagy részét hamarosan elfelejti a gyermek, hanem az elme kiélesítése, ezt pedig sok tárgy tanításával és az emlékező tehetség megterhelésével elérni nem lehet. Meggyőződésem szerint az egységes középiskola nálunk, a mi viszonyaink között, ahol nekünk még egy nyelvvvel többet is kell tanulnunk, mint a külföldi nemzeteknek, teljesen pedagógiai lehetetlenség.

De a furkációs rendszer mellett, amelynél van egy egységes alépítmény s csak ez után következik a felső tagozatban a humanisztikus és realiztikus irányú elágazás, ott az egyes ágazatnak sajátos jellegét megadó tárgyak összetorlódnak s a felső tagozatban okoznak túlterhelést.

Ezt egészen tisztán átlátták az 1900. évi porosz reform alkal-mával, amelyet Vilmos császár kezdeményezett, voltaképpen azon-ban az a tanférfiú készített elő, aki talán minden idők kultúrpoli-tikusainak egyik legnagyobbika volt és akinek Németország a mo-dern műveltségét legfőképpen köszönheti: Althoff. E reform végre-hajtási utasításában olvassuk: »Durch die grundsätzliche Anerken-nung der Gleichartigkeit der drei Arten höherer Lehranstalten wird die Möglichkeit geboten die Eigenart eines jeden kräftiger zu pflegen«, minden iskolatípus belső sajátosságának legintenzívebb kifejlődése ez.

De akadémikus is ez a fejtegetés, mert a kérdést miránk nézve egy szempont dönti el: mi a furkációnak rendszerét pénzügyi okok-ból nem bírjuk el. Ha a furkációt keresztül akarnók vinni, nekünk minden középiskolában legalább négy tanárral többet kellene alkal-mazni és legalább két tantermet kellene megnyitni. Kérdem, hogy ma, amikor a megkezdett állami építkezéseknek egy része még befeje-zetlen, javasolhatok-e olyan reformot, amely leküzdhetetlen pénzügyi nehézségekkel találkozánk?

Ily körülmények között mi nem furkálhatunk és ne is fúrjunk, faragjunk az iskolarendszereken, hanem haladjunk tovább a törté-netileg bevált alapokon. Minekünk a múlttal számoló és a jelen nagy igényeit megértő középiskolai rendszerre van szükségünk. *(Zaj bal-felől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Dacára annak, hogy a differenciált középiskolának vagyok híve. még sem élek illúzióban, vajjon az én javaslatom végső kifejlődésében esetleg nem fog-e az egységes középiskolára vezetni, oly értelemben véve, hogy a reálgimnázium lesz az általános iskolai típus. Hogy ez be ne következzen, amit nem óhajtok, egy szavam lenne ebben az ünnepélyes órában és erről a felelősségteljes helyről úgy a humanisztikus gimnázium, mint a reáliskola hívei számára,

A humanisztikus gimnázium híveinek azt mondom, hogy az én javaslatom az utolsó kísérlet Magyarországon a humanisztikus stúdiumok megvalósítására, A humanisztikus stúdiumok mellett négy érvet szoktak felhozni. Az egyik az, hogy Magyarországon a latin majdnem nemzeti tantárgy, sokáig latin volt a hivatalos nyelv és a mai nyelvünkben is igen sok a latin. Mentől tovább haladunk el attól a kortól, amelyben latin volt a hivatalos nyelv, annál többet veszít ez az érv jelentőségéből. Azután felhozzák *azt*, hogy a grammatika tanulásának nagy az elmeélesítő hatása. Nem tagadom, hogy ez így van; azonban jól tudjuk, hogy amikor megtanultuk a szabályokat, még többet veszítettünk a szabályok alól való kivételek megtanulásával, úgyhogy a grammatika logikát képző erejénél sokkal hasznosabb a matematika, amely nem ismer kivételt a maga logikája alól. Fel szokták hozni azt is, hogy az orvosi, jogi műszavakat nem lehet megérteni a latin, a görög nyelv tudása nélkül. Ez való igaz, csakhogy szóelemző szótárakból ezeket a dolgokat elég rövid idő alatt el lehet sajátítani. A negyedik érv, amit egyedül fogadok el komoly érvnek, az, hogy az antik kultúra olyan művelő értéket képvisel, amivel egyetlen más tantárgy nem versenyezhet, (*Úgy van! jobbfelől.*) Azonban ezen a téren nekem komoly kifogásokat kell tennem. Hiszen már a 90-es években is Schwarz Gyuláéknak főérve a görög nyelv eltörlése mellett a görög nyelv tanításának sikertelensége volt. Magam is iskolalátogatásaim alkalmával igen gyakran sajnálattal tapasztaltam, hogy a gyermek csak azt a 20-30 sort tudja, ami leckének fel van adva, azonban az olvasmány szellemi összefüggésével nincs tisztában, nem hatol be a klasszikus olvasmány lényegébe. Ezen a téren nem fogok tréfát érteni és a klasszikus filológusnak vagy alkalmazkodnia kell ahhoz, hogy az ifjúságot bevezeti a klasszikus auktorokba és főleg az antik műveltség szellemébe, vagy nem lesz olyan kultuszminiszter, aki megmenthetné Magyarországon a klasszikus nyelvek tanítását, A gimnáziumnak az én javaslatom szerint megszűnik a minősítési monopóliuma. Szabad lesz a verseny.

A szülő abba az iskolafajtába adhatja gyermekét, amelyikbe akarja, és a gyermek a maga érettségijével – a reáliskolai érettségivel is. belephet bármely főiskolába. Tehát szabad lesz a verseny. A humanisztikus gimnázium híveinek tehát mindent el kell követniük, hogy a maguk iskolatípusát megmentsék, s meggyőződés szerint, ha jól dolgoznak, meg is menthetik. Mert az én egyéni meggyőződés az, hogy minden más művelődési anyagon fölül a humanisztikus stúdium s a görög és latin kultúra az, amely leginkább alkalmas az ifjú elméjének a főiskolai tanulmányokra való megéri élésére és általánosan művelt emberré való képzésére. Ennek megoldása azonban a tanárokon múlik. A tanárok kezébe van letéve a humanisztikus gimnázium sorsa. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

De van egy szavam a reáliskola embereihez is, mert ha sikertelen volt helyenként a görög nyelv oktatása, talán sikertelen volt helyenként a botanika oktatása is. Magam hallottam, hogy a gyermekek sok helyen alig tudtak mást, mint egyes növények botanikai nevét és bizonyos rendszereket, mintha az egész természet arra való lenne, hogy minden virágnak botanikai nevet lehessen adni és az egészet rendszerbe lehessen foglalni. Mi egészen mást várunk a reálisztikus oktatástól. Mi várjuk pl. a botanikának biológiai alapon való tanítását és a természettudományi gondolkozásba való bevezetést, mert a természettudományi gondolkozásnak kifejlesztése, elismerem, éppúgy alkalmas arra, hogy az elmét a főiskolai stúdiumokra megérlelje, mint a humanisztikus tanítás.

A jelenleg fennálló 120 magyar középiskolából meggyőződés szerint 14-et el kell törölni, úgy hogy 106 középiskolával kell majd számolnunk. Számításom szerint ebből a 106 középiskolából mintegy 20 meg fog maradni humanisztikus gimnáziumnak, 71 átalakul reál-gimnáziummá és 15 lesz a reáliskolák száma. Méltóztatnak tehát látni, a reálgimnázium lesz a magyar középiskoláknak túlnyomó része, körülbelül kétharmada.

Ennek a reálgimnáziumnak eszméje, amint már jeleztem, a XIX. század elején lépett fel Poroszországban. Olyan reáliskola ez, amelyben korlátolt óraszámban a latint is tanítják. 1859-ben Poroszországban ezt az iskolatípust I. osztályú reáliskolának nevezték és csak 1882-ben kapta a reálgimnázium nevet. Sajátságos jelenség, hogy Gossler porosz kultuszminiszter 1890-ben még utolsó kísérletet tett a reálgimnáziumok eltörlésére, azonban a német szülők nyomása elsöpörte ezt a kísérletet, úgyhogy azután az 1900-as nagy reform

alkalmával kénytelenek voltak a reálgimnáziumnak minden attribútumát visszaadni.

Nálunk magyaroknál főérv a reálgimnázium mellett az, hogy új helyzetünkben a modern nyelvek tanítása parancsoló szükség. Nemcsak diplomatáinknak van szüksége a modern nyelvekre, hanem szüksége van azokra az üzleti életnek, különösen a kereskedelemnek és mindenkinek, hogy külpolitikai kérdésekben el tudjon igazodni. Hiszen külföldi napilapok, folyóiratok olvasása nélkül nem tudunk a külpolitikai helyzetről egészséges véleményt formálni, pedig Ausztria már megszűnt helyettünk külpolitikailag gondolkodni, s most nekünk kell ezekben a kérdésekben önállóan eligazodnunk. Szükségünk van azokra tudásainknak is, hogy be tudjanak kapcsolódni az európai szellemi élet folytonosságába, egészébe és meg tudják mutatni, milyen nagyot produkál a magyar tudományosság, amit a külföld csak azért nem méltányol jobban, mert nyelvünk rendkívül elszigetel bennünket. Pedig pl. újabban a magyar tudományos folyóiratokból adott idegennyelvű rezümék folytán máris, hogy úgy mondjam felfedezték sok téren a magyar tudományos munka jelentőségét és kiválóságát. De általában benne kell maradnunk abban a kulturális közösségben a Nyugattal, amelybe Szent István bekapcsolt bennünket és amelyet a modern nyelvek ismerete nélkül semmiesetre sem érhetünk el.

Igazságtalanul ítélik meg tulajdonképpen a modern nyelvek oktatásának sikerét az iskolákban. Hiszen általában ha a tárgyak tanítását azok sikerének mértékével mérnők, nagyon sok tárgyat ki kellene tennünk a középiskolából. Nem itt van a megoldás, ahol 1890-ben is keresték, hanem ott van a megoldás, hogy a szükséges tárgyak tanítását kell megjavítani. (*Helyeslés.*) Aki valamely nyelv grammatikáját jól megtanulta, az rövid külföldi tartózkodás után a beszédet már könnyűszerrel elsajátíthatja, aki azonban grammatika nélkül megy ki, hiába van külföldön, beszéde mindig gyarló és hibás lesz.

Van itt azonkívül egy második szempont is. Nemcsak grammatikát és nyelvkészséget tanulunk, hanem a nyelvtanítás révén behatolunk az illető nyelvek irodalmába is és ez az, amit a reálgimnáziumban elmekepző céllal a humanisztikus oktatás helyébe akarunk állítani, azt akarjuk, hogy a modern művelődés a modern nyelvek és irodalmak révén elsajátítható legyen.

A németet természetesen meg kell tartanunk a kötelező tantárgyak között azután is, hogy a kapcsolat felbomlott, amelyben Auszt-

riával voltunk. Nem valami politikai előszeretetből, hanem a szomszédságnál, a geográfiai helyzetnél fogva kell megtartanunk, mert végre is a nagy német nép az a nemzet, amellyel közvetlen geográfiai szomszédságban vagyunk.

Ezenkívül azonban be kell hoznunk három más modern nyelvet és irodalmat is. Mind a hármát egyszerre nem hozhatjuk be, de mindenestre módot kell nyújtanunk ennek a három nyelvnek tanulására, amelyek nemcsak világnyelvek, – az angol, a francia és újabban az olasz is – hanem amelyeknek olyan irodalmuk van, amely szintén alkalmas az elmének arra az élesítésére, amely tulajdonképpen a főiskolai oktatás előkészítése.

Még egy kérdést vetettek fel velem szemben, amelyre válasszal tartozom: miért tanítja a reálgimnázium és miért fogja tanítani a magyar reálgimnázium is a latint? A reálgimnázium tényleg azoknak az iskolája lesz, akik orvosi és jogi pályára mennek. Nem állítom azt, – hiszen egész koncepcióm ennek ellenkezőjét mutatja – hogy a latinra a jogi és orvosi pályán okvetlenül szükség van. Pl. annak az ügyvédnek, aki nem lép fel tudományos igényekkel, aki praktikus ember akar lenni, végre is nem kell a római jogot, vagy a kánonjogot tudományosan művelnie. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy mégis hasznos az orvosra és a jogászra nézve a latin nyelv tanulása, éppen ezért a reálgimnázium semmiesetre sem küszöbölheti ki ezt az egyik antik nyelvet. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ezenkívül a latin nyelv rendkívül megkönnyíti a modern nyelvek tanulását és művelődési ereje kiszámíthatatlan. Ugyanis az egész modern kultúra két forrásból táplálkozik: az egyik a klasszikus ókor, a másik a kereszténység. A klasszikus ókor szellemét lesz hivatva közvetíteni a reálgimnáziumban a latin nyelv, a kereszténység nagy eszméit pedig a vallásban, amelyet a németek nemzeti tárgyá minősítettek. Mert amint nem ismerem el igazán művelt embernek azt, aki Tacitust és Horatiust nem olvasta, éppenúgy nem ismerem el művelt embernek azt sem, aki Krisztus hegyi beszédének mélységeit *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és a baloldalon.)* és szent Pál leveleinek filozófiáját nem tudja legalább is méltányolni.

Azt hallottuk, hogy javaslatom nem eredeti koncepció. Nem is állítom, hogy az lenne, de egy bizonyos fokig mosolyognom kell ezen a megjegyzésen, mert amikor idejöttem a Gyűjteményegyetemről szóló javaslatommal, akkor meg azt vetették elém, hogy ilyen a világon sehol sincs. T. Nemzetgyűlés! Kis nemzeteknek végtelenül vésze-

delmes a középiskola terén experimentálniuk. Nekünk taposott utakon kell haladnunk és taposott utakon haladunk akkor, amikor egészben véve az 1900. évi porosz középiskolai reformot tartjuk szem előtt amely szintén körülbelül olyan előzményekből indult ki és olyan történelmi fejlődés alapján áll, mint a mienk. Hogy én Leon Berard francia kultuszminiszter tavalyi iskolai reformját miért nem vehetem alapul, azt az indemnitás tárgyalása alkalmával bővebben kifejtettem, de ki van ez fejtve javaslatom indokolásában is, úgy hogy felmentve érzem magam az alól, hogy erre itt még külön kiterjeszkedjem.

A Mont Blanc-t különféle utakon lehet megmászni, éppen úgy azokba a magasságokba is, amelyeket szellemi téren a főiskolai stúdiók jelentenek, különféle utakon lehet eljutni. El lehet jutni a klasszikus nyelvek tanulásán keresztül is; ez is egyik út, de nem az egyedüli út. Ma már nyilvánvaló, hogy el lehet érni a természettudományok művelése, különösen a természettudományi gondolkozás kifejllesztése, de azon modern művelődés megismerése révén is, amelyet a modern nyelvek adnak. Éppen ezért az 1900. évi porosz reform először mondja ki ezeknek a stúdióknak egyenlő tanértékét s ebből vonja le a következőt: egyenlőneműségét annak a három iskolának, amelyben a művelődésnek ez a háromféle iránya testet ölt; egyenlőneműségét a humanisztikus gimnáziumnak, a reálgimnáziumnak és a reáliskolának. És amikor már elismerték ezeknek tanügyi egyenlő értékét, akkor már csak egyszerű logikai következtetés volt, hogy elismerték ezek egyenlő jogosító erejét is. Ez az én törvényjavaslatom második sarkalatos alapelve. Az első – mint bővebben kifejtettem – a középiskolai típusok differenciálása, a második pedig a minősítés egységesítése.

Ennek két előnye van. Először is az, – amire már előbb rámutattam – hogy kitolja a pályaválasztást a 15. évről a 19. évre, amely az én felfogásom szerint a rendszer döntő előnye. Második előnye az, hogy megmenti a humanisztikus gimnáziumot. Mert a szülők rohama miatt indult meg a humanisztikus gimnázium ellen? Nem azért, mintha nem akarták volna, hogy ilyen iskolatípus legyen, hanem mert a humanisztikus gimnáziumnak jogosító monopóliuma volt, mert csak aki a humanisztikus gimnázium érettségijével kopogtatott a főiskola kapuján, az volt felvehető a tudományegyetem leg-több fakultására. A szülők pedig nem akarták azt, hogy gyermekeiket rákényszerítsék a klasszikus nyelvek tanítására, ha az ő meg-

győződésük szerint erre nem volt okvetlen szükség. Látjuk, mi lett az eredmény ott, ahol erőltették a gimnázium monopóliumát; nem a gimnázium megmentése, hanem az, hogy kivájták a gimnáziumból azt, ami a gimnáziumot gimnáziummá teszi. Ez történt nálunk 1890-ben, amikor a gimnáziumból kitétek a görögöt, de azért tovább is humanisztikus gimnáziumnak nevezték, pedig evvel csak áltattuk magunkat, mert az az intézet reálgimnázium volt, sőt rosszfajta reálgimnázium, mert mint látjuk, nem a modern nyelveket és nem a természettudományokat tanította, hanem valami görögpótlót.

A technikai körökben felhangzott az a panasz, hogy azok, akik majd az új humanisztikus gimnáziumból jönnek, felsőbb mennyiség-tanból, kémiából, ábrázoló mértanból keveset fognak tudni, nem lesz elég előismeretük. Az előismeret fogalmánál álljunk meg egy pillanatra. A középiskolától főiskolai tanulmányokra előismereteket követelni nem egyetemi követelmény, hanem szakiskolai követelmény. Ezf'á szakiskola követeli meg a tanulóktól és én büszkén állapítom meg, Hogy a mi műegyetemünk teljesen levetközte korábbi szakiskola jellegét és ma már valóságos egyetem. Egyetemmé avatja az a komoly tudományos kutatási szellem, amely számos katedráján elevenen lüktet, nincs tehát szüksége arra, hogy a szakiskolák követelményével, az előismeretek tanával álljon elő. Mi az, amit a műegyetem elvárhat attól az ifjútól, aki beiratkozni akar? Elvárhat kettőt: az egyik, hogy annak az ifjúnak általános műveltsége legyen, hogy művelt ember legyen a szó európai értelmében, a másik, hogy gondolkozni és tanulni tudjon. (*Úgy van! jobbfelől.*) De hogy szakismereteket hozzon magával, azt éppen technikus ember követelheti a legkevésbé. Hiszen fog-e egy gondos technikus olyan házra felépítményt húzni, amelynél az alap hordképességéről meggyőződve nincsen? Vagy lesz-e valaki, aki a felső matézis magasabb fejezeteit tanítsa akkor, amikor nincsen tisztában afelől, vajjon a bevezető fejezeteket jól tanították-e a középiskolában? A lelkiismeretes matézis-tanár a technikán úgyis előről fogja kezdeni a dolgot (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) és ha az az ifjú, akit odaküldök, jól tud gondolkozni és megtanult tanulni, ha művelt és kötelességtudó, akkor sokkal többet ér a technika szempontjából is, mintha a felsőbb matézis egy-két fejezetével foglalkozott, amit a középiskolában az én felfogásom szerint sikerrel tanítani úgy sem lehet. (*Úgy van! jobbfelől.*) Es itt hivatkozhatom saját tanári tapasztalatomra is. Mikor a közjogot tanítottam, mindig örömmel láttam, hogy a mi középiskoláinkban úgynevezett alkotmányjogi alapismereteket akkor nem tanítottak,

mert ezt ott tanítani nem lehet és ennél a csökevény tudásnál nekem kellemesebb volt, hogyha az ifjú elfogulatlan elmével jött oda és én tisztán csak a középiskolai történelemtanítás alapjára építhettem.

T. Nemzetgyűlés! Végére értem, sajnos kissé hosszúra nyúlt beszédemnek. (*Halljuk! Halljuk!*) Az Ürményi József által megvetett alapon, Trefort nagy alkotásának épségbentartásával, de figyelemmel a modern pedagógia vívmányaira is, alkotta meg az én szerény és felelős személyem, munkatársaimmal: Fináczy Ernő, Kornis Gyula és Eauler Ákos egyetemi professzorokkal ezt a javaslatot. (*Élénk éljénzés jobbfelől és a középén.*) Kem lépünk azzal az igénnyel a nemzetgyűlés elé, hogy eredetit alkottunk volna, de a javaslat, amellyel jövünk, Deák szép szavát idézve, amelyet felirati beszédében mondott: helyzetünkhöz és erőinkhez van mérve, olyan javaslat ez, amit a nemzeti katasztrófák utáni kor Magyarországon végre lehet hajtani, amelynek végrehajthatóságát a nemzetgyűlésnek garantálni tudom.

Mikor ennek a törvényjavaslatnak általánosságban való elfogadását kérem, úgy érzem, hogy mintegy erkölcsi kötelességemnek kell eleget tennem abban a tekintetben, hogy felújítsuk annak a két férfiúnak emlékét, akiknek az egész magyar közoktatásügy mindent köszönhet: Ürményi Józsefét és Trefort Ágostét.

Trefort Ágost szobra most az egyetem egyik félreeső udvarában észrevétlenül áll; Pest lakosságának túlnyomó része alig bír tudomással létezéséről. Ezt a szobrot a közel jövőben kihelyezzük a Múzeumkertbe, oda, ahol a magyar gyermekek játszanak. És ha majd ott látják maguk felett az öreg úr bronz szobrát, akkor a gyermekek egészséges ösztöne meg fogja súgni, hogy itt egy nagy barátjuk áll s a játékban egy pillanatra meg fognak állani, érezni fogják, hogy ez az ember az, aki a magyar gyermeket nagyon szerette és aki a magyar gyermekért többet tett, mint bárki más. (*Ügy van! jobbjelől.*)

Mikor tehát kijelentem, hogy az én javaslatom semmi más, mint Trefort nagy alkotásának restaurálása és a haladó idők követelményeinek megfelelő kiegészítése, kérem e javaslatnak általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául való elfogadását. (*Élénk helyeslés, éljénzés és taps jobbfelől. A szónokot számosan üdvözlük.*)

II.

A középiskolákról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával mondott záróbeszéd 1!->14. április 8-án.

T. Nemzetgyűlés! Egészségügyi állapotom, sajnos, nem engedi meg, hogy olyan részletesen reflektáljak a vitában elhangzott megjegyzésekre, mint ahogy szeretném. Mégis elsősorban köszönetet óhajtok mondani a t. felszólalóknak – csekély kivétellel – azért a tisztán tárgyilagos vitakozást módért, amellyel a javaslattal foglalkoztak. Köszönettel tartozom elsősorban Lukács György és Petrovác Gyula t. barátaimnak, a többségi párt két szónokának, akiknek a javaslatról való kedvező véleménye az én szempontomból kétszeres súllyal esik latba, mert hiszen mind a kettőről közismert dolog, hogy elsőrangú szakemberek. De köszönettel tartozom az ellenzéki képviselő uraknak is felszólalásaikért, mert ha ellenzéki álláspontjuknak megfelelőleg nem is voltak abban a helyzetben, hogy elfogadhassák a javaslatot, az ő részükről is igen sok megértést tapasztaltam a javaslattal szemben. *(Közbeszólás.)* Örvendetes volt az is, hogy a felszólalások nagy részébe nem csúsztak be személyeskedések és így e törvényjavaslat tárgyalásánál megint módunkban volt példát adni arra, hogy ez a nemzetgyűlés igenis tud nagyfontosságú kérdéseket tárgyilagos szakszempontok szerint letárgyalni.

A kifogások, amelyek a törvényjavaslat ellen elhangzottak, két-félék voltak. Kifogásolták egyrészt azt, hogy bizonyos dolgok nincsenek benn a javaslatban – és e részben a kifogásoknak egész sora hangzott el – másrészt olyanokat kifogásoltak, amelyek bennfoglaltatnak a törvényjavaslatban. Engedje meg a t. Nemzetgyűlés, hogy elsősorban azokkal a kifogásokkal foglalkozzam, amelyek arra vonatkoznak, hogy egyes nagyfontosságú kérdések nem rendeztetnek a törvényjavaslatban.

Kéthly Anna t. képviselőtársunk azt panaszolta, hogy nem foglalkozunk eleget a népoktatással. Abból azonban, hogy a miniszter nem jön valamely tárgyban törvényjavaslattal a Ház elé, még nem következik az, hogy ne foglalkoznék a legintenzívebben azzal az ügykörrel. Valóban a népoktatás ügye ma olyan stádiumban van, hogy elsősorban itt volna szükség, nem törvényalkotásra, hanem kormányzati, közigazgatási munkára, és pedig két tekintetben: először új osz-

tályok, új tanítói állások szervezésére, másodsorú új iskolaépületek emelésére volna szükség. *(Úgy van! Úgy van!)* Erre pedig hiába alkotunk törvényt, itt elsősorban adminisztratív munkára és fedezetre van szükség. Mint méltóztatnak tudni, csonka Magyarországnak 7,980.000 lakosa van és ebből 1,090.000, sajnos, a 7 évnél idősebb analfabéták száma. Ezért a kétségtelenül igen szomorú tényért engem felelősség nem terhel; hiszen az analfabéták száma nem az én miniszterségem ideje alatt nőtt ilyen magasra, *(Közbeszólás.)*

Már egyik indennitási beszédemben rámutattam arra, hogy több mint tíz évvel ezelőtt, mint fiatal osztálytanácsos egy memorandumban, amelyet mint a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának főnöke Wekerle Sándor akkori miniszterelnök úrhoz intéztem, utaltam arra, milyen végzetes hibája népoktatási politikánknak, hogy az állami elemi iskolák túlnyomó részét nemzetiségi vidékekre visszük és a színmagyar vidékeket elhanyagoljuk. Most, amikor a trianoni béke elszakította tőlünk a nemzetiségi vidékeket, egyúttal elszakította tőlünk az állami elemi iskolákat is és itt állunk az Alföldön és a Dunántúl, az Alföldön a tanyákon, a Dunántúl pedig számos latifundiumon, kellő számú iskola nélkül. Ennek az eredménye az 1,090.000 analfabéta. Ezért tehát engem, aki ez ellen már mint a nemzetiségi osztály főnöke a miniszterelnökségen egy évtizeddel ezelőtt tiltakoztam, semmiféle felelősség nem terhel. *(Közbeszólás.)*

Az 1921/22. tanévben 60-nál több tanulóval bíró, tehát túlszűfolt elemi iskolai osztály volt: 1820. Mikor hivatalba léptem, ebben a stádiumban találtam a népoktatás ügyét. Időközben szerveztem 1079 új tanítói állást a meglévő iskolák túlszűfoltóságának megszüntetésére. Új, nem állami jellegű iskolánál szerveztem 143 új állást, új állami iskolánál 40 új állást, úgy hogy miniszterségem alatt összesen 1262 új népiskolai tanítói állást szerveztem. *(Élénk helyeslés.)* Ilyen tényállás mellett azt mondani, hogy a népoktatás érdekében semmi sem történik, igen merész állítás. *(Felkiáltások a jobboldalon: Valótlan!)* Nem is hiszem, hogy a t. túloldalról azért állítottat volna ez, mintha ebből kifolyólag vádat akarnának ellenem kovácsolni, hanem talán azért, mert ezek az adatok nem jutottak az illetők tudomására.

Összefoglalom, mire lenne még szükség. Szükség lenne még 330 tanítói állásra a zsűfoltóság további megszüntetése végett. Ebben a tekintetben szomorúan kedvező helyzetben vagyunk: most nő fel t. i. a háborúban született generáció.

Így tehát a túlszűfolttság megszűnik, de, sajnos, nem azért, mert új tanítói állások szervezettek, hanem azért, mert ezekben a korosztályokban kevés a tanulók száma. Ez azonban ne áltasson bennünket a tekintetben, hogy javultak a viszonyok, mert amilyen arányban jönnek majd megint népesebb korosztályok az iskolába, abban az arányban nő az iskolák túlszűfolttsága és majd annak lesz a hivatása, aki abban az időben ezen a helyen ül, a tanítói állások számának megfelelő továbbfejlesztése.

Külföldi helyeken szükség lenne még 650 új tanítói állásra. Itt különösen a tanyákról van szó, ahol azonban az iskolaszervezés szorosan összefügg az építkezés kérdésével. Városokban, sőt falvakban is lehet még valamiképpen helyiséghez jutni, ha másképp nem, el lehet helyezni az iskolát egy kiszűfolt házban a falak eltávolítása után, de a tanyán ezt nem lehet megcsinálni. Mindent elkövetek, hogy az arányköltségvetésben népiskolák felépítésére megfelelő hitel álljon rendelkezésemre, *(Élénk helyeslés.)*

Hogy ez az 1262 új tanítói állás, mely miniszterségem alatt szerveztetett, még sem lekicsinyelendő, azt méltóztassék abból megítélni, hogy Nagy-Magyarország a millennium alkalmával ezer új népiskolát létesített es" akkor az mint nagy dolog járta be az egész sajtót. Ha Nagy-Magyarországban nagy dolog volt ezer új tanítói állás létesítése, akkor, ha nem is nagy dolog, de mindenesetre a legégetőbb sebek orvoslása volt az, hogy mi a nemzeti katasztrófák után ebben a csonka országban két év alatt 1262 új tanítói állást szerveztünk. *(Élénk helyeslés.)*

Nincs és nem is lehet benne javaslatomban a szabad oktatás kérdése. Erre vonatkozólag már régebben törvényjavaslatot dolgoztam ki és azt több kormánypárti és ellenzéki barátom között ki is osztottam. Nem a kormányzat jóakarátán múlt, hogy nem jöhöttem ezzel a javaslattal a nemzetgyűlés elé. Legyen szabad azonban rámutatnom azokra a nehézségekre, amelyekkel itt is szemben állok.

Egy mezőgazdasági középiskola pl. csak akkor lehet hasznothajtó, ha gazdasági gyakorló terület, egy kis gazdaság is járul hozzá, ilyennek felszerelése pedig rendkívüli költségekkel van egybekötve. Hiszen pl. Székesfehérvárott, ahol nem mezőgazdasági középiskolákra, hanem mezőgazdasági szaktanítói ismétlő iskolára van szükség, a meglévő területről nem is szólva, az építkezés költsége egymilliárd koronát is meghaladja. Igen nagy költségek azok, amelyekkel szemben találjuk magunkat. És ez nincs másképp az ipari szakoktatásnál sem; ha itt is

gyakorlatilag akarunk oktatni, már pedig a gazdasági szakoktatásnak csakis úgy van értelme, ha az merőben gyakorlati, akkor a tanműhelyek felállítása jár rendkívüli nagy nehézséggel.

De vegyük a kereskedelmi iskolákat, amelyeknek felszerelésével most bajoskodunk. Egy-egy írógép beszerzése, amelyen a leendő kereskedelmi alkalmazottaknak a gépirást meg kell tanulniok, ma már sok helyen leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Ilyen nehéz viszonyok között vagyunk! Kérve-kérem tehát a t. Nemzetgyűlést, méltóztassanak annyi méltányossággal lenni a kultusz-kormányzat működésének megítélésében, hogy számoljanak azokkal a rendkívül nehéz körülményekkel, amelyek közé nemzeti katasztrófánk következtében jutottunk. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Nincs benn a javaslatomban a női középiskola rendezése sem, pedig nemcsak a női középiskolának, hanem általában a magyar nőnevelésnek kérdése is feltétlenül reformra szorul. E tekintetben a helyzet nálunk tarthatatlan. Ami azonban azt illeti, hogy a modern nyelveket maestrokkal, mademoisellekkel, missekkel taníttassuk, erre csak azt kell felelnem, hogy bár közülök egyesek kiváló egyéniségét nem óhajtánám érinteni, ezeken többsége még sem áll a helyzet magaslatán. Mindez azonban arra utal bennünket, hogy a nőnevelés kérdésével behatóan foglalkozunk.

Ezen a téren gyökeres változásra van szükség, mert hiszen »magyar nő megváltozott hivatás előtt áll. Szép nekünk azt mondani, hogy a nőnek az a hivatása, hogy férjhez menjen. Amikor azonban azt látjuk, hogy a férfi keresete oly csekély, hogy arra háztartást alapítani igen sok esetben gazdasági lehetetlenség; amikor a családalapításnak nélkülözhetetlen előfeltétele, a lakás, rendkívül nehezen szerezhető meg; amikor azt látjuk, hogy egy egyszerű kelengye megvásárlása a leányos apát leküzdhetetlen gazdasági akadályok elé állítja, ma nem lehet egyszerűen azzal oldani meg a kérdést, hogy azt mondjuk: a nők menjenek férjhez. Itten nagyon messzemenő statisztikai adatgyűjtésre van szükség, amit folyamatba tettem. Majd meg fogjuk látni, mik a kilátások; félek, nem lesznek rózsásak. Foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogyan tudjuk a nőt a megélhetésnek, a tudásnak fegyverével jobban ellátni. Itt szintén a gazdasági szakoktatásra gondolok és pedig nemcsak a mezőgazdaságira, hanem az iparira és kereskedelmire is. Ebben a kérdésben széleskörű ankétet szándékozom tartani a női társadalom képviselőinek meghallgatásával. A nőnevelés reformjának nagy hibája volt eddig az, hogy arról mindig csak férfiak tárgyaltak, akik azokkal a

körülményekkel, amelyeket itt mérlegelni kell azért, hogy az akció sikeres legyen, nem mindig számoltak eléggé

Éppen ezért megkértem a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét, hogy a maga nagy szervezetével nyújtson módot arra, hogy kebeléből kiküldött anyák, fiatal nők, akik az iskolát nem rég hagyták el, e kérdésben véleményt mondhassanak. De tartani fogunk szakférfiaknak, női pedagógiával foglalkozó kiváló pedagógusainknak bevonásával egészen szakszerű tanácskozásokat is, amelyeken a női oktatás kérdését minden tagozatban és minden vonatkozásban meg fogjuk vitatni és azt hiszem, hogy az őszi kampány során abban a helyzetben lehetek, hogy az egész nőnevelésre kiterjedő egységes törvényjavaslattal járulhatok a nemzetgyűlés elé. *(Helyeslés jobbfelől és a baloldalon.)*

Kifogásolták azt is, hogy a tanárképzés nem foglaltatik benn ebben a törvényjavaslatban. Ez a törvényjavaslat középiskolai törvényjavaslat, míg a tanárképzés főiskolai kérdés, az egyetemek filozófiai fakultásának kérdése. A súlypont azonban nem a jogi rendezésen s nem is a pedagógiai rendezésen van; – egy ilyen irányú törvényjavaslatom egyébként készen áll s azt a nyári szünet előtt okvetlenül be fogom terjeszteni, *(Helyeslés.)* mert a középiskolai tanárképzés kérdése ma elsősorban diákszociális kérdés. *(Úgy van! Úgy van!)*

Hiába csinálók én eszményi tanterveket és tanrendekeket, ha a fiatal tanárjelölt idejének legjavát privát órák adására kénytelen fordítani és nem marad ideje az előadások látogatására. Azon az úton kell tehát tovább menni, amelyet az Eötvös-kollégium megszervezése mutat számunkra. Arról tárgyalok, hogy a sasadi laktanya további pavillonjai is rendelkezésre álljanak a Horthy-pavillón kiépítésére és itt egy pavillont akarok még adni az Eötvös-kollégiumnak is, hogy azt a maga részére kiépíthesse. Hasonló szervezeteket óhajtok létesíteni a többi városokban is. *(Helyeslés.)* Ha nem tudom annak az ifjúságnak, amely hivatta lesz a középiskolában tanítani, a négy egyetemi évet gondmentessé tenni, ha nem tudok neki emberhez méltó existenciát biztosítani, akkor teljesen hiábavaló lesz ez a középiskolai törvényjavaslat, amelynek eleven éltető tényezője a tanerő, a tanári személyzet.

Éppen Lukács György igen t. barátom mutatott rá nagyon figyelemreméltó felszólalásában, hogy itt nemcsak tanárképzésről, hanem továbbképzésről is van szó. Hiszen végre is az a tanár, aki hosszú ideig praktikus munkával foglalkozik, rászolgál arra, hogy időnként felfrissítsük tudását, sőt maguknak a tudományoknak haladása is ilyen póttanfolyamoknak tartását feltétlenül szükségessé teszi. Szükséges lesz

ez különösen a görög és a latin nyelv tanítása szempontjából, mert okvetlenül kerestül akarom vinni, hogy az eddigi sivár grammatizálást felváltsa a klasszikusok szellemébe való behatolás és ebben semmiféle vaskalaposság engem nem fog visszatartani. Itt fenntartom, szemben Bozsik Pál t. képviselőtársammal, azt, hogy a középiskolai tanárság akkor fogja megállni igazán a helyét, ha a klasszikái műveltségben rejlő nagy kincset fruktifikálni tudja. Ma ez, sajnos, 90%-ban nem lehetséges és csak úgy lesz lehetséges, ha a tanár bele fogja vezetni a rábízott ifjúságot a görög és római antik kultúrába, mert a klasszikus nyelveknek igazi művelő" ereje az antik kultúrában van s nem abban a grarimiatizálásban, amelyet – nem lehet tagadni, mert meglévő tényeket nem lehet eltagadni – undorral hallgat ma a gyermek is.

Viszont szükség lesz továbbképző tanfolyamokra a modern nyelveknél is. Erre nézve éppen most folytatok tárgyalásokat és abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy garantálhatom, hogy a reálgimnáziumi koncepció végrehajtásához franciául, angolul, olaszul tudó kellő számú tanár fog rendelkezésre állani, mert az illető küllállamok ilyeneknek rendelkezésre bocsátását kilátásba helyezték. Éppen azért kérem kell a t. Nemzetgyűlést, hogy Zsirkay képviselő úr 2. számú határozati javaslatát méltóztassanak elutasítani. Arra nincsen szükség a tanárképzés reformja során.

Kifogásoltatt, hogy nincs benn a javaslatban imperative a középiskolába való felvételi vizsga. Másik oldalról pedig azt kifogásolták, hogy miért nem töröltem el az erre vonatkozó rendelkezést. Kérem a túlsó oldalt, méltóztassanak elolvasni Eötvös József középiskolai reformját. Ő nem csak a kisgimnázium alsó osztályában tartotta szükségesnek a felvételi vizsgát, de a kisgimnáziumból a főgimnáziumba, a főgimnáziumból a líceumi tagozatba és a líceumból az egyetemre való fellépésre is felvételi vizsgát követelt. Pedig Eötvösről nem lehetett azt mondani, hogy nem volt liberális ember.

Nem is a liberalizmus, vagy a nem-liberalizmus terhére kell itt a vita súlypontját helyezni. Ez pedagógiai terület és az intézmény nincs annyi idő óta érvényben, hogy még pedagógusaink is végleg állást foglalhatnának ebben a kérdésben. Én tehát elhibázott dolognak tartanám, ha valamit, ami az életben még nincs kipróbálva, a törvényben lefektessünk, be kell várni, hogy a gyakorlati életben ez mire fog vezetni. Egyelőre fenntartandónak vélem a nélkül, hogy ez a törvényjavaslatba belefoglalnám. Azért kérném a 15. számú határozati javaslat elutasítását.

Kifogásolták azt is, hogy nincs benne a törvényjavaslatban a numerus clausus eltörlése. Most a középiskolák kérdésével foglalkozunk, a numerus clausus pedig főiskolai kérdés, így tehát természetesen nem eshetett szó róla. En nem csináltam abból titkot, hogy a numerus clausust elvileg nem helyeslem, mert hiszen minden nemzetnek érdeke, hogy minél több kipallérozott fő legyen a nemzet kebelében. Akkor azonban, amikor azt a törvényjavaslatot tárgyaljuk, amelynek értelmében az állami állások számát, de nem az alkalmazottakét újból tizenötezerrel leszünk kénytelenek apasztani, vagyis amikor kevesebb lesz az állás, amelyre főiskolai képzettségű egyéneket lehetne alkalmazni, a legnagyobb lelkiismeretlenség lenne részünkről, ha ezrével újabb és újabb embereket képeznénk ki, olyanokat, akiknek belátható időn belül kenyeret adni nem tudnánk. Ha az ország abba a szerencsés helyzetbe jut, hogy ismét fejlődő lesz és expanzívok lesznek közintézményeink és társadalmi viszonyaink - mert hiszen a szabad pályán élő orvosoknak és mérnököknek is nagyobb számmal való alkalmaztatása attól függ, hogy virágzó gazdasági élet legyen, ami sajnos, ebben a trianoni Magyarországon nem lehetséges - mondom, ha a viszonyok megjavulnak, akkor el lehet törölni ezt a törvényt, de ma lelkiismeretes ember ilyen javaslattal nem jöhet. *(Mozgás a szelsőbaloldalon.)* Éppen azért kérném az 1. számú határozati javaslat elutasítását. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Kifogásolták, hogy nem nyer rendezést e javaslatban a tankönyvek ügye. Elismerem, hogy sok szerzőtől sokféle könyv van forgalomban. Elismerem azt is, hogy nem mindegyik érthető könnyen és hogy drága a tankönyv. Eppen ezért ezeken a viszonyokon javítanunk kell. Most bizonyos tankönyvipparral állunk szemben és kétségtelen, hogy a kiadóknak, akik korábban áldozatokat hoztak a tankönyvek kiadására, - amit nem szabad letagadni - érdekeit is kímélnünk kell, de elsősorban a szülők és gyermekek érdekeit kell szem előtt tartanunk. Remélem, hogy az én tantervem alapján minden egyes tudományszakra össze fognak állani a legkiválóbb tanférfiak, a főiskolai tanárok, a didaktikában jártas középiskolai tanárokkal és sikerülni fog olyan klasszikus tankönyveket kiadni, amilyenek Franciaországban jelentek meg, ahol a legkiválóbb elmék sem kicsinyelték azt a feladatot, hogy jó tankönyvet írjanak, tudva azt, hogy mily alapvető fontossággal bír a jó tankönyv a közoktatásban. Remélem, hogy mihelyt a tanterv végleg meg lesz állapítva, abban a helyzetben leszek, hogy az egész tankönyvügy

szerves, szisztematikus megoldását hozhatom a t. Nemzetgyűlésnek javaslatba. (*Helyeslés.*)

Ezzel végeztem azokkal a kifogásokkal, amelyek abból a szempontból tétettek javaslatommal szemben, hogy mi nincs benne. De kifogásolták javaslatomnak egyes rendelkezéseit is, elsősorban egyesek az iskolatípusok differenciálása helyett az egységes alépitmény mellett törtek lándzsát azzal, hogy a felső tagozatban a francia módszer szerint furkáljunk. Azt is kifogásolták, hogy a törvényjavaslat indokolásában sok a latin szó. Én Östör József t. barátomat, aki közeláll hozzám, mert hiszen a berlini egyetem padjain egymás mellett ültünk, megkérdeztem és felkértem, mondja meg, hogy hogyan fejezné ki azt, hogy az iskolafajták »differenciálódnak«. O ezen gondolkozott és azt mondta, hogy »elkülönzés« a megfelelő magyar szó. De ez az »elkülönzés« »szeparáció« és nem »differenciáció«. Így, sajnos, abban a helyzetben vagyunk, hogy erre nincs olyan megfelelő magyar szavunk, amely a fogalmat pregnánsan kifejezné; be kell tehát érünk az idegen szavakkal. Ebben a tekintetben vigasztalódhatunk, mert hiszen ugyanígy vannak a németek és franciák is.

Nemcsak azért ellenzem az egységes alsó tagozatot, mert az ennek kiegészítését képező furkált felső tagozatok kiépítésére fedezet nincsen, mert hiszen ahhoz több tanárra és több tanterem építésére volna szükség, hanem azért is, mert ezt Magyarországon rendkívül nehéz keresztülvinni. A tanterv eggyel több modern nyelvvel van megterhelve, mint más nemzeteknél, ahol a tantervben az anyanyelv egyszersmind világnyelv is. De Pandora szelencéjét nyitnánk ki különben is. Ezzel ugyanis a vita nem lenne eldöntve, megindulna egy másik vita arról, hogy milyen legyen az egységes alsó tagozat, hogy latinmentes-e, vagy pedig latinos. (*Egy hang a halközépen: Latinos!*) Azt méltóztatnak mondani, hogy latinos legyen. De sokan vannak, akik azt mondják, hogy latinmentes legyen. Kérdem, nem az lesz-e ennek az eredménye egy demokratikus korban, hogy összeolvad majd a polgári iskolával? Ez a perspektíva. Már pedig azt, hogy latinmentes alépitményt nyújtunk és az egész dolgot összeolvasszuk a polgári iskolával, nem tartanám helyesnek.

Franciaországban a helyzet a következő. A t. képviselő úr ugyanis utalt Léon Bérard rendelkezéseire. Ott latinos tagozat van négy latin évfolyammal és két görög évfolyammal, tehát a mi harmadik és negyedik osztályunknak megfelelő osztályokban – ott a számo-

zás más – a görög nyelv kötelező azokra nézve is, akik a felső tagozatokban oly iskolákra mennek, mint amilyen nálunk a reáliskola.

Mit szólna a magyar közvélemény ahhoz, ha ilyen javaslattal jönnek. Egészen más a helyzet Franciaországban, ahol a francia az anyanyelv, amelynek szókincse és grammatikája végtelenül közel áll a latin nyelvhez. Ott ilyen pedagógiai experimentumot meg lehet csinálni. Amelyik kultuszminister Magyarországon ilyen javaslattal jönné, azt a közvélemény haragja elsöpörné a helyéről. Ezt nem lehet az iskolafenntartók szempontjából elbírálni. Ezt elsősorban a szülők és a közönség ízlése szempontjából kell elbírálni.

Ami a választás kérdését illeti, ott, ahol a furkáció rendszere van, a vitatkozás azt mondja, hogy milyen jó a másik iskolatípusok differenciálódása. A franciák azt mondják, hogy ez a választás nem a hajlamok szerint történik, legtöbb esetben a legenyhébb tanárok szakmáját választják a gyermekek. Itt sem az lenne tehát a döntő, hogy milyen hajlamok vannak a gyermekben, mert hiszen tizenöt-éves korban még nincsenek kifejlődve a hajlamok. A legtöbb gyermek azt a tanárt választja, aki abban az iskolában a legenyhébb, a legelnézőbb. A furkációs rendszernek mi az előnye? Hogy az átlépés könnyebb. De ne a nyugtalankodókat, az átlépőket tartsuk elsősorban szem előtt, amikor iskolareformot csinálunk, hanem a tanulók zömét, azokat, akik megmaradnak annál a studiumiránynál, amelyhez hozzáfogtak. Én tehát a két nagy iskolatípus közül a differenciális típust választom, már csak azért is, mert régi, több mint félszázados tradícióval állunk szemben, amelytől olyan könnyen eltérni nem lehet.

Itt nem lehet szó külföldi példák utánzásáról. Hiszen ezek az iskolák világtípusok; az összes államok csatlakoztak vagy az egyik, vagy a másik típushoz. Ha a furkációs rendszert választottam volna, akkor mindenki azt mondta volna, hogy a francia típust követtem. Most, hogy a differenciális típus alapján maradtam meg, azt méltóztatik mondani, hogy a porosz típust követtem.

Mit hoz még a javaslat? A javaslat hozza a modern nyelvek tanítását és a modern nyelvek kapcsán a modern művelődésbe való behatolást. Nem vagyok egy véleményen Bozsik t. képviselőtársammal abban a tekintetben, hogy a szerzetesrendek ennek nem fognak tudni majd megfelelni. A szerzetesrendek nemcsak humanisztikus gimnáziumokat fognak fenntartani. A premontreiek most épülő gödöllői gimnáziuma szintén reálgimnázium lesz.

Ezek a rendek világrendek, amelyeknek másutt is vannak tartományaik és a francia és német rendtartományból franciául és németül perfektlül beszélő tanárokat fognak idehozni, akik sokkal nagyobb sikerrel fogják az ifjakat oktatni, mint az a magyar ifjú, aki csak a főiskolán készül elő egy külföldi nyelv tanítására. Én a ciszterciarend növendéke vagyok és ezzel a legszorosabb összeköttetésben vagyok. Biztosítom az igen t. képviselő urat, hogy ők sem fognak mereven ragaszkodni a humanisztikus gimnázium típusához. A piarista rend provinciálisával már megbeszéltem, hogy a budapesti parallel osztályok közül az egyik osztályosorozat reálgimnázium lesz. Szerzetesrendeink nagy érdeme éppen az, hogy bár teljes tisztaságában fenntartották a katolikumot, mégis mindig haladtak a haladó korrall, (*Ügy van! Ügy van! a jobboldalon.*) tekintettel voltak a magyar nemzet parancsoló követelményeire és nem elfogult pedagógiai álláspontból, nem maradiságból indultak ki, hanem a legjobbat törekedtek nyújtani a magyar ifjúságnak, amit nyújtani lehetett s amire abban a korban szükség volt.

Azt is mondták, hogy a mi reálgimnáziumunk a német reálgimnázium után indul. A két vilárendszer közül mindenestre abba illeszkedünk bele, amely Németországban is érvényesült. A mi reálgimnáziumunk azonban nem lesz teljesen az, ami a német reálgimnázium, mert a német reálgimnáziumban sokkal jobban hangsúlyozva vannak a természettudományok. Én a természettudományoknak ezt az erős hangsúlyozását inkább a reáliskolákban akarom érvényre juttatni; a reálgimnáziumban pedig a két modern nyelv oktatására és ennek kapcsán a magyar ifjúságnak a modern művelődésbe való bevezetésére helyezem a súlyt. Itt tehát a német iskolatípus szolgai utánzásáról szó sem lehet.

Örömmel láttam, hogy az egységes jogosítás kérdését ebben a nemzetgyűlésben alig tették kifogás tárgyává. Ha van kérdés, amely pedagógiailag teljesen megérett, az az én megítélésem szerint az egységes minősítés kérdése.

A liberális ellenzék – és úgy tudom, ehhez a szociáldemokrata párt is csatlakozott – nyolcéves elemi népiskola létesítését kívánja. Igen öröndetesnek tartom, hogy a túlsó oldalon éppen a kulturális kérdéseket ilyen határozottan hangsúlyozzák, azt hiszem azonban, hogy a mi viszonyaink között ezidőszert ez az ideált még nem lehet megvalósítani.

Lesznek közöttünk számosan, közigazgatási tisztviselők, akik

tudják, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenuk, hogy az V. és VI. osztályt benépesítsük, mert itt olyan nagyobb fűkról van szó, akiket bizonyos fokig már kereső pályán is alkalmazni lehet, A szülők helyenként nem szívesen küldik a gyermekeket iskolába és csak a legszigorúbb büntetésekkel lehet őket erre rászorítani. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Ha ilyen nehézségek vannak a 11 és 12 éves gyermekek körül, mennyivel nagyobbak lesznek ezek a 13 és 14 éves gyermekeknél, akiket ma még az ismétlőiskolába beteretlni is rendkívül nehéz feladat. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Ezt a reformot meg lehet csinálni és hangsúlyozom, hogy meg is kell valósítani, de emelkedő közgazdasági konjunktúra mellett, olyankor, amikor a család-apa maga keres annyit, hogy az egész családot eltarthatja, (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) pedig ez ma nagyon sok helyen nincs így. Praktikus ember – és ez a büszkeségem, hogy javaslatom a gyakorlatban végrehajtható, – alig jöhet olyanféle javaslattal, amely ma e részben a tankötelezettség bizonyos kiterjesztését jelentené.

De útban vagyunk ebben az irányban, az kétségtelen. Miniszter-ségem ideje alatt mind gyakrabban és gyakrabban jönnek hozzám kérések négyosztályú polgári iskola érdekében és ahol az lehetséges, ennek a kívánságnak eleget is teszek. Ez a négy polgári osztály a megelőző négy elemi osztállyal kapcsolatban voltaképpen már az a nyolcosztályos elemi iskola, amely külföldön megvan és amely felé kétségtelenül törekednünk kell. ígérhetem, hogy még kisebb falvakban is, ahol egy-egy osztály teljesen kikerül, ezt a törekvést tőlem telhető erővel támogatni fogom. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Ezenkívül már kidolgoztam az iskolán kívüli népművelésről szóló törvényjavaslatot, amelynek egyes példányait már oda is adtam barátaimnak, nemcsak a kormánypárton, hanem az ellenzéken is. Ebben a javaslatban be akarom hozni az iskolán kívüli kötelező népoktatást, az ismétlőiskolához hasonlatosan, de még sem egészen azonos módon s csak a téli időre szorítókozó és egy tanévben 65 órát meg nem haladó tankötelezettség formájában a 18 éven felüliekre nézve. Ez senkit foglalkozásától nem von el, mert ennek a tankötelezettségnek az esti órákban, télvíz idején, amikor Magyarországon a munkák szünetelnek, avagy nem nagyon intenzívek, eleget lehet tenni és ha jól megszervezzük ezt, különösen a gazdasági szakoktatással kombinálva, akkor igen értékes szolgálatot fog tenni ez a kis reform a magyar népművelés ügyének. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A tanítandó tárgyak is vita anyagát képezték és pedig azért mert néhány képviselő úrnak, aki ezt tőlem kérte, odaadtam a készülő tantervet, azzal a megjegyzéssel, hogy ez még a közoktatásügyi tanácson sem ment át, tehát még a közoktatásügyi tanácsnak sem javaslata, még kevésbé az én felelősségem alatt benyújtott kész javaslat; de odaadtam, hogy mégis bizonyosfokú tájékoztatás legyen. Érdekes volt a visszhang, amelyet erre kaptam. Egyfelől majdnem mindenki panaszkodott a túlterhelés ellen, másfelől majdnem mindenki új tárgyak behozását sürgette. Ez a két dolog összeegyeztethetetlen. S mivel szokták *ezt a dolgot* megtámadni? Azzal, hogy azt mondják, hogy ha a fiatal emberek kimennek az életbe, tulajdonképpen semmiről sincs fogalmuk. Ez így is van, mert a középiskola nem Konversationslexikon; a középiskola nem arra való, hogy a legtarkább ismeretekkel teletömje az agyvelőt. Ezeket az ismereteiket a gyermekek a legrövidebb idő alatt elfelejtik. A középiskolában az ismeretek elsősorban arra valók, hogy az az agy, amelyen a tanítás átszűrődik, fejlődjék, alkalmasabbá váljék intenzívebb gondolkodásra, tanuljon meg tanulni. A tanult ismeretanyag hamar feledésbe megy, ha valaki azokkal a dolgokkal később az életben ex asse nem foglalkozik. Elsősorban szóvátették a görög nyelv tanítását.

Bozsik igen t. képviselő úr beszédének első részéből azt a benyomást merítettem, mintha azért támadna engem, mert az egész világot görögre akarom megtanítani, holott méltóztatnak tudni, hogy a magyar középiskolák túlnyomó része a jövőben reálgimnázium lesz, ahol két modern nyelv tanításán lesz a súly. Beszédének második részében pedig azt mondta a képviselő úr, hogy a görög nyelv tanítása tulajdonképpen veszedelmes. T. képviselő úr, sem az egyik, sem a másik hátrány nem fog előállani. Meglesz az előfeltétele annak, hogy azokban a középiskolákban, amelyek megmaradnak humanisztikus gimnáziumoknak, – és azt hiszem, hogy Magyarországon húszon felül lesz a humanisztikus gimnázium – a görög nyelvet már a harmadik osztálytól kezdve tanítják és éppen ezért a görög nyelv tanítása sikeres is lesz, mert a mostani négy esztendő mellett a görög nyelvet sikeresen tanítani nem lehet. Akkor jobb volna, ha inkább nem tanítanák. Minden tantárgy sorvadása a tantervekben úgy indul meg, hogy csökkentik az óraszámot.

Amint az óraszámot csökkentik, a tanítási eredmény hanyatlik és ha a tanítási eredmény hanyatlik, akkor jön a ceterum censeo

– ahogyan Schwarz Gyula mondta – és azt a tantárgyat meg kell szüntetni. A görög nyelv tanítását Magyarországon csak akkor lehet megmenteni, ha azokban az intézetekben, amelyek öntudatosan, érett megfontolás után s a kultuszminiszter hozzájárulásával megmaradnak humanisztikus gimnáziumoknak, a görög nyelvet megfelelően oktatják.

Nagyon csodálkozom t. képviselő úr felfogásán, mert én őt kitűnő lelkésznek tartom és amikor Gyöngyösön volt szerencsém a templomszentelésen megjelenni, örömmel láttam azt a ragaszkodást, amely iránta az egész városban megnyilvánult. De ha azt gondolnám, hogy beszédének pedagógiai részét ő maga dolgozta ki, akkor azt kellene mondanom, hogy rossz pedagógus, mert amit a t. képviselő úr előadott, az sehol a világon nincs. Ahol a görög nyelvet tanítják, ezt mindenütt a mi harmadik osztályunknak megfelelő évfolyamban kezdik meg. Így van ez Németországban kivétel nélkül és így van a franciák új reformjában is, amely szerint a harmadik és negyedik osztályban kezdődik a nyelvek tanítása.

Amikor a képviselő úr engem e miatt támad, óriási tájékozatlanságot árul el; semmi sem hatalmazta fel az igen t. képviselő urat arra, hogy beszéde végén velem szemben olyan gúnyos hangot használjon, mint amilyent használt. Lehet, hogy az én alapvető beszédem tekintetében nagyon elágaztak a nézetek, de hogy valamelyest értek a dologhoz, azt a t. túloldal is elismerte; az ön gúnyolódása tehát csak kísérlet volt, amely azonban sikerre nem vezetett. (*Mozgás bal-felől. – Közbeszólás. – Zaj. Halljuk! Halljuk!*) Ezek igen komoly dolgok és ezeket nemcsak azért mondom el, – hiszen sajnos, hosszúra nyúlnak a fejtegetéseim – hogy a t. Nemzetgyűlést megnyugtassam, hanem elmondom azért is, hogy a magyar szülőket megnyugtassam. Éppen az igen t. képviselő úr panaszkodott, hogy a görög nyelv oktatása azért sikertelen, mert a szülők ellene vannak. A modern korban egyetlen iskolatípus sem állhat fenn, ha a szülők azt elítélik, mert ha a gyermekek a családi házban azt hallják, hogy minek ez a tantárgy, akkor a szülői nyilatkozat lerontja a tanári munka eredményét. A szülőknek ezt a mentalitását megváltoztatni azonban nem áll módunkban, mert hiszen ez nem magyar dolog; a reáliák és a modern művelődés sürgetése olyan világáramlat, amely alól mi magyarok – mint kis sziget – nem vonhatjuk ki magunkat.

A modern nyelvek tanítására nagy szükség van. E részben hangzottak el a legkomolyabb aggályok. Azt hozták fel, hogy mind-

járt kezdetben nem leszek abban a helyzetben, hogy valamennyi modern nyelvet minden iskolában bevezessem. Ezt az állami iskoláknál nem tehetem, de még kevésbé oktroyálhatom rá a nem állami iskolákra, de azon leszek, hogy aki francia szakot választ, az az olasz szakot válassza hozzá, aki pedig a német szakot választja, az az angol szakot válassza hozzá. Ha minden tanárnak két szakja lesz. hamarosan abban a helyzetben leszünk, hogy egy és ugyanazon középiskolánál több modern nyelvet is be tudunk vezetni és akkor az átlépéseknél sem mutatkoznak azok a nehézségek, amelyek kezdetben felmerülnek.

A képviselő urak több tárgy felvételét sürgették. Mielőtt ezekre térnék, hangsúlyozni kívánom, hogy a külföldön mindenütt koncentrikus tanterveket igyekeznek megállapítani. Mi az a koncentrikus tanterv? Az, hogy ne aprózzuk el az egyes tudományszakokat a XIX. század specifikáló szelleméből kifolyólag, hanem a modern szintetikus irányzatnak megfelelően foglaljuk össze és mutassuk meg, hogy tulajdonképpen minden tudomány egy és összefügg, mert különben azok az esetek állhatnak elő, amelyeneket én is tapasztaltam, hogy mikor a tanulók egy Horatius-ódát olvastak és azt kérdeztem az egyik diáktól: Mondd meg, hogy mi az az óda, akkor azt a választ kaptam: Kérem, ezt a poétikában tanultuk. Amikor pedig azt kérdeztem, hogy Livius 21. és 22. könyve hol kapcsolódik bele a világtörténelembe, akkor azt a választ kaptam, hogy: Az ókori történelmet az V. osztályban tanuljuk.

Koncentrikus tantervre van tehát szükség, ahol egyik tudományszak támogatja a másikat, ahol nem esik szét minden, hanem az egyes tanult tárgyakból egységes kultúrkép alakul ki a gyermekben.

Esetleg tanítani fogunk egészségtant is, de nem külön tantárgyként, hiszen azt középiskolában rendszeresen tanítani lehetetlenség, minthogy ez főiskolai tantárgy. De igenis, a természetrajz kapcsán elő kell adni abból mindazt, ami inkább elméleti s a testnevelés kapcsán mindazt, ami gyakorlati.

Éppen úgy sürgettetett a művelődéstörténelem és művészettörténelem tanítása. Erre óriási szükség van s a tantervben ezeknek nagy szerep is fog jutni. Ezt azonban nem óhajtánám megint külön tárggyá tenni, hanem a művelődéstörténelmet úgy is, mint esztétörténelmet, az egyetemes történelem keretében óhajtánám taníttatni. A művészettörténelemnek szintén az egyetemes történelem egy fejezetének kell lennie. Hiszen például a középkor lendületes végét nem is tudom elkép-

zeleni a gótika ismertetése nélkül, amelyben az – hogy úgy mondjam – testet öltött vagy az emberi elmének azt a gyönyörű ébredését, amelyet humanizmusnak nevezünk, nem tudom elképzelni a renaissance-művészet tanítása nélkül. Szépen, koncentrikusan, szervesen bele kell illeszteni ezeket a megfelelő tantárgyak keretébe. A rajz művészi része pedig a rajzoktatás keretében volna tanítható.

Kifogásoltatták a rajznak csekély óraszámát. Ez tévedésnek látszik, mert a tantervben az alsó osztályoknál emeltük a mennyiségtani órák számát. A pedagógusok részéről ugyanis az az óhaj nyilvánult meg, hogy a mennyiségtan tanítása a mértani rajz tanításával kapcsolatosan történjék, mert hiszen később a trigonometriánál szemmel látható az összefüggés. Minthogy ez didaktikai szempontból történik, változás ezen a mai rendszeren alig fog történni.

Kifogásolták a közgazdaságtannak és az állampolgári ismereteknek elhagyását a tantervből. Erre megint csak azt mondom, amit az egészségágtannál mondtam. A közjognak vagy közgazdaságtannak valamely rendszerét a középiskolában tanítani meglehetősen elhibázott dolog. Aki megfigyelte ezeket a dolgokat, tapasztalhatta, hogy mi az eredmény. A gyermekekkel betanultatják a munkának, tőkének, vállalkozási nyereségnek definícióját s a gyermek ezt elmondja a nélkül, hogy a dolog lényegébe be tudna hatolni. Ezt nem lehet tovább is fenntartani. Általában az, aki valamely speciális főiskolai tantárgyat akar a középiskolába bevezetni, szükségképpen didaktikai kudarcot vall.

Azt tartom azonban, hogy ezeknek az ismereteknek elemeit megfelelő helyen a tantervbe be kell illeszteni. Pl. a történelmet ma a gazdaságtörténelmi vonatkozások nélkül tanítani nem lehet. A tulajdon intézményének megismertetésére pl. igen alkalmasak – mondjuk – a római Gracchusok mozgalmi vagy pedig a középkor hasonló akciói, azután a XIX. század történelme és a szocializmus kifejlődése. A jogtörténelem pl. az angol forradalomnál fogja keresni a modern parlamentarizmus gyökereit. És ha itt genetikai alapon mutatjuk ki az egyes fogalmak keletkezését, ez megérthető a gyermek számára; de ha mi kész közjogi rendszerrel vagy valamely államtani ismével kísérletezünk a középiskolákban, ez reális eredményekre nem vezethet. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

A művészeti tárgyakra, különösen az énektanításra nézve annyit akarok megjegyezni, hogy ennek fakultatív voltát okvetlenül fenn kell tartani. Mert hiszen minden művészeti tárgy sikeres művelése speciális.

hajlamokhoz van kötve s akinek zenei érzéke nincs, az – akárhogy tesszük is kötelezővé az éneket – nem fog tudni énekelni, vagy úgy énekel, hogy abban se sajtít magának, még kevésbbé másnak gyönyörűsége nem lesz. így van ez a rajz művészeti részével is. Éppen azért kérném az erre vonatkozólag benyújtott határozati javaslat elvetését.

Egyik legfontosabb része volt a vitának, amely engem különös örömmel töltött el, az az elismerés, amely megnyilatkozott a magyar középiskola tanári karával szemben, amely igazán súlyos viszonyok között teljesíti a maga kötelességét. (*Igaz! Úgy van! jobb felől.*) És itt, mikor mint a cisztercita szerzetes gimnázium növendéke, természetesen a legnagyobb *elismeréssel* adózom a szerzetes gimnáziumoknak – és tiltakozom az ellen, hogy szavaim e részben félreértessenek – éppen úgy meg kell emlékeznem az állami gimnáziumokról is. Az állami gimnáziumokról sommáson nem lehet azt mondani, hogy rosszabbak volnának. Vegyük figyelembe azt, hogy micsoda nehéz viszonyok között él az állami és protestáns tanári kar, amelynek tagjai házasemberek és családot tartanak fenn. Csak akkor tudjuk igazán értékelni az ő pedagógiai munkájukat, mikor ezeket a nehézségeket mérlegetljük. Ezen a téren határozottan elmaradtunk; elmaradtunk azért, mert a Károlyi-féle státusrendezésből, amely egészen új alapokat teremtett, a középiskolai tanárok valahogy kimaradtak, úgy, hogy rájuk nézve ezt pótolni kell. (*Helyeslés.*) Remélem, hogy ezt kapuzárás előtt, még olyan időben, mikor efféle akciót keresztül lehet vinni, sikerül is megvalósítani.

A legnagyobb súlyt helyeztem arra, hogy az V. fizetési osztály megnyitassák nemcsak az igazgatók, hanem az érdemes középiskolai tanárok számára is. (*Helyeslés jobbfelől.*) Bár igen sokra tartom az igazgatók adminisztratív munkáját, de igen sokszor találkoztunk már olyan öntudatos tanárokkal, akik azért nem akartak igazgatók lenni, mert szerették a tanítást s tanítani akartak. Ezeknek tanítói munkáját is meg kell tudnunk becsülni. Eddig az V. fizetési osztályban 18-an voltak, most előlép újabb 37, úgyhogy a szám 55-re emelkedik; a tanári személyzetből tehát 50-en lesznek az V. fizetési osztályban, a VI. fizetési osztályban eddig 158-an, a VII-ben 272-en, a VIII-ban 328-an és a IX-ben 310-en voltak. Most előlép a VI. fizetési osztályba 92, a VII-be 72, a VIII-ba 50 tanár. Azt hiszem tehát, hogy amikor az utolsó pillanatban a középiskolai tanárok érdekében ilyen meglehetősen messze menő státusrendezést eszközöltünk, megtettük azt, amit az ország nehéz és súlyos gazdasági helyzetében ma megtenni lehet.

Ezeknek az adatoknak közlésével akartam honorálni Moser igen t. barátom interpellációját, akinek ezzel meg is adtam érdemben a választ. Viszont kérem a Zsirkay-féle 4. számú és a Várnai-féle 11. számú határozati javaslat mellőzését, mert az ezekben kifejezett eszmék megvalósítására az állam mostani pénzügyi helyzete nem alkalmas.

Sürgeti Rothenstein igen t. képviselő úr 2. számú határozati javaslatában a szolgálati pragmatikát. A szolgálati pragmatika kérdését egyes hivatalnokcsoportokat kiragadva rendezni nem lehet. Ennek a kérdésnek a rendezése csak az összes köztisztviselőkre nézve lehetséges, erre pedig magamat illetékesnek nem tartom.

Beadatott Zsirkay igen t. képviselő úr részéről a mellékfoglalkozásokra nézve egy határozati javaslat. Megnyugtathatom a t. Házat, hogy olyan mellékfoglalkozásokra, amelyek a tanári hivatás teljesítésében akadályt képezhetnek, engedélyt adni nem fogok. (*Helyeslés jobbfelől.*) Azért kérem a határozati javaslat mellőzését.

Kéthly Anna igen t. képviselőtársunk szóvá tette a vörös időszak fegyelmi listáinak általános revízióját. Nem az ő, hanem az ellenzék más tagja részéről igen szigorú szavak hangzottak el azokkal a bizottságokkal szemben, amelyek ezt a revíziót végezték. Egy pillanatra se tévesszük szem elől, hogy itt proletárdiktatúra kísérletével álltunk szemben, amelynél, sajnos, igen sokan elég gyengék voltak és meg nem felelő magatartásúaknak bizonyultak. Azzal még meg tudnék barátkozni, hogy az, aki a kommunizmus elveinek hódolt, helyet foglalhasson a sóhivatalban – semmit sem akarok ezzel a sóhivatalok jelentőségéből levonni, de az ilyen ember semmi esetre sem ereszhető oda az ifjú nemzedék neveléséhez. Itt tehát bizonyos fokig szigorúbb mértéket kell alkalmaznunk. És ha ezeknél a tárgyalásoknál – hiszen az egész országban sok ezer emberről volt szó – hibák csúsztak be, ennek oka nem a bizottság felületes eljárásában, hanem abban rejlik, hogy az ilyesmi, gyorsan végzett akcióknál elkerülhetetlen. Amennyiben azonban az akták megtekintése után úgy látnám, hogy *itt* vagy *amott* igazságtalanság történt, természetesen hajlandó vagyok a revíziót egyes konkrét esetekben engedélyezni, de általános revíziót nem rendelhetek el. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Éppen azért kérném az erre vonatkozó határozati javaslat elutasítását. (*Rothenstein Mór közbeszólása.*)

Maday igen t. képviselő úr igen figyelemreméltó javaslatot terjesztett be az osztályok tanulóinak létszámcsökkentése tekintetében. En a létszámcsökkentést a középiskolákban pedagógiai szempontból feltétlenül szükségesnek vélem, de az állam mai pénzügyi helyzetében

ezt keresztülvinni nem lehet. Éppen azért azt a megoldást, amely tíz évi átmeneti időt tart szükségesnek, elfogadhatónak tartom és kérném erre vonatkozólag a Maday-féle határozati javaslat elfogadását. De viszont kérném a Zsirky-féle határozati javaslat elutasítását, mert az is a 60-as létszám csökkentését hozza javaslatba, de nem köti tíz évi átmeneti időhöz a rendelkezésnek keresztülvitelét.

Meskó igen t. képviselő úr beadott egy határozati javaslatot arra nézve, hogy városokban legalább télvíz idején a tanítást ne 8 óraker, hanem 9 óraker kezdjék. Az igen t. képviselő úrnak már magánúton megmondtam, hogy eszméjét helyeslem. Ebben a tanévben nem tudtam ezt keresztülvinni azért, mert helyenként még a napi órák száma 6, ha 9-kor kezdődnek a tanítás, 3-kor menne a gyermek haza az iskolából. Először is kijelentem azt, hogy a jövő tanévtől kezdve – feltéve, hogy itt leszek ezen a helyen – *(Közbeszólások.)* nem fogom megengedni, hogy a torna be nem számításával öt óránál tovább tarthasson a napi oktatás, mert az a meggyőződésem, hogy ennél többet nem lehet rároni a gyermekekre; *(Ügy van! jobbfelől.)* és minden kísérlet, amely más irányban érvényesül, a gyermekek idegzetében rombolást viz véghez és eredményt nem ér el. *(Szilágyi Lajos: A tanárok sem bírják!)* Ügy van, nem bírják a tanárok sem. Jövőre ötre csökkentem le a napi órák számát és hajlandó vagyok városi helyen az oktatást 9 óraker kezdetni; azért is van szükség erre az intézkedésre, mert háztartási szempontból előnyös, mivel az apa akkor, amikor a hivatalba megy, elvezetheti magával a kisebb gyermeket az iskolába, azután az ebédek ideje az órák végződésével is összeesik. *(Helyeslés.)* Ez annyival inkább fontos, mert sok helyen a középosztálybeli háziasszony maga főz, nem lévén cselédje. E tekintetben tehát semmi vaskalaposságot nem fogadok el. *(Helyeslés.)*

Még egyre óhajtok rátérni. Egyesek kifogásolták, hogy a javaslat későn tétetett közzé s hogy meglepetésszerűen érte az érdekelteket. Ez nem felel meg a valóságnak. Az elnöki osztály főnökének átadtam a kinyomtatott javaslatot több mint négy hónappal ezelőtt és ő levél kíséretében megküldte azt az összes szerkesztőségeknek azzal a kéréssel, hogy tegyék azt közzé teljes terjedelemben, hogy módjában legyen a közvéleménynek megismerkednie e fontos kérdéssel, amelyet a közvélemény meghallgatásával kell ebben a Házban tárgyalni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Arról nem tehetek, hogy egyes lapok nem közölték teljes terjedelemben a törvényjavaslatot, holott a parlamentben lefolyó viharos

jeleneteknek és személyeskedéseknek sokszor hasábokat szentelnek. *(Úgy van! Taps jobbfelől)* Viszont konstatalom, hogy igen sok lap közölte a törvényjavaslatot, aki tehát érdeklődött iránta, az felvilágosítást is kapott róla. Természetes, hogy megküldtem a törvényjavaslatot az összes egyházaknak is. Azt is mondták, hogy kellő előkészítés nélkül jöttem vele ide. Nem hiszem, hogy lenne még téma, amely fölött Magyarországon többet ankéteztek volna, mint a középiskolai reform fölött. *(Úgy van! jobbfelől)* Most nem szavakra, hanem tetté váló elhatározásra van szükség, mert igaza van Petőfinek, hogy: »Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett!« *(Úgy van! jobbfelől)* Én cselekedni óhajtottam, mert megérve látom a kérdést. Hangsúlyozom, nem jöhetek olyan koncepcióval, mint amilyennel jönni óhajtottam, de a trianoni Magyarországbban vagyunk; jövök azonban olyan koncepcióval, amelyet 25 évi tapasztalat alapján, a külföldi egész szakirodalom ismeretében és a hazai szakférfiak véleményének meghallgatása után keresztülvihetőnek tartok. Azért bizalommal kérem, méltóztassék a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni. *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps jobbfelől és a középén.)*

III.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1924. évi augusztus 23-24-iki számában.

A napokban közrebocsátottam a magyar középiskolák új tantervét. A lapokban megjelent ismertetések és bírálatfélék csekély kivétellel olyan felületesek voltak, hogy azokból a nagyközönség a most szeptemberben életbelépő középiskolai reformról még csak megközelítőleg sem kapott helyes képet. A gyermekét szerető, a gyermekének jövőjéért aggodalmaskodó szülő viszont joggal akarja tudni, hogy milyen lesz az az iskola, melyre kénytelen fiát rábízni. Úgy érzem tehát, hogy mint magyar kultuszminiszternek kötelességem a magyar szülőnek megmondani, hogy mik voltak a középiskolai reformnál céljaim, mely indokok vezettek s minő eszközöket szándékozom a végrehajtásnál igénybe venni. Ezt kötelességem megtenni azért is, mert a szülőnek oda kell szegődnie munkatársul a miniszter és a tanári kar mellé. Ha a szülő átérti az iskola céljait és ösztönző befolyásával támogatja, kiegészíti a tanári kar munkáját, akkor a gyermek tanulmányi eredménye is sokkal kedvezőbb lesz. Viszont ha a szülő nincs

meggyőződve a tanulmányi rendszer helyességéről, a tanított tárgyak szükségességéről, akkor ily értelemben tett megjegyzéseivel a gyermek lelkében lerontja a tanár munkáját s a fiú csak ímmel-ámmal tanul. Önálló gondolkozásra hajló demokratikus korunkban pusztán hatalmi szóval, a tanterv, a tantárgyak autokratikus előírásával a kérdést eldönteni nem lehet. Azért nyúlok a meggyőzés eszközához s remélem, hogy a magyar szülők túlnyomó része be fogja látni, hogy adott helyzetünkhöz mért középiskolai reformot alkottunk.

A középiskolai kérdések megvitatásánál rendszerint összecsapnak az eszményi és a gyakorlati irány hívei. Én itt ellentétet nem látok, mert az eszményi nem szükségképpen gyakorlatiatlan és ami nem ideális, az egyben nem szükségképpen praktikus is. Eszményi nevelés és gyakorlati tanítás egészen jól megférnek egymás mellett. A reformnál az volt a vezérgondolatom, hogy a vallásos és hazafias érzés ápolása mellett a gondolkozásnak eszményi lendületet adjunk, de ne mondjunk le olyan ismeretek közléséről sem, melyekkel bírnia kell minden művelt embernek s mely ismeretek megszerzésére később, a középiskola befejezése után igen sok embernek nem marad ideje s alkalma.

A magyar középosztály boldogulásának elősegítése érdekében szükségesnek tartottam a korábbi tanterv fogyatékoságaival szemben a modern nyelvek behatóbb oktatását, intenzívebb földrajz-tanítást és a legújabb kor történetének bevonását a történelmi stúdiumokba.

A modern nyelvek behatóbb oktatását egy nálunk eddig ismeretlen új iskolafajta: a reálgimnázium behozatalával akarom biztosítani. Eddig minálunk két iskolatípus volt: gimnázium és reáliskola. A gimnázium főképpen a klasszikus nyelvek: a latin és görög nyelvten és irodalom tanítása révén igyekezett a tanulót a főiskolai tanulmányokra előkészíteni. A reáliskola pedig ugyanazt a célt, az elmének kipalléroztatását a természettudományok oktatása révén igyekezett elérni. E két iskolafajta közé most egy harmadik lép: a reálgimnázium, amely a súlypontot a modern nyelvekre, a modern nemzetek irodalmára és műveltségére helyezi. Ennyiben a mi reálgimnáziumunk távolról sem szolgál utánpótlást a külföldön már régebb óta fennálló reálgimnáziumoknak, amelyek redukált humanisztikus oktatással redukált természettudományi tanítást igyekezvén párosítani, voltaképpen lexikális műveltséget adnak, ami mindig a mélység és alaposág rovására megy. A magyar reálgimnázium nem lesz ilyen kompromisszumos iskolafajta, a gimnázium és reáliskola tárgyainak összeolvasztása,

hanem jellegzetesebb, önálló iskolatípus, mely a tanítás gerincévé a magyaron kívül két európai nyelvnek és irodalomnak oktatását teszi. A német középiskolával szemben a német szülők részéről elemi erővel nyilvánult meg az a követelés, hogy legalább két modern nyelvet tanítsanak. Pedig az a német gyermek, ha anyanyelvét jól megtanulja, már egy világnyelvet beszél. A mi nyelvünk elszigeteltsége mellett azonban a magyar nyelv megtanulása még nem segít át bennünket hazánknak szűkre vont sorompóin. Két modern nyelvnek megtanulása tehát miránk még sokkal nagyobb fontossággal bír, mint a német gyermekre nézve. Az európai nagy nemzetek közül földrajzilag a német lakik hozzánk a legközelebb és mivel a közvetlenül szomszédnépekkel a legsűrűbb az érintkezés, azért a német nyelvet meg kell hagyni továbbra is kötelező tantárgynak. A múltban, midőn a németet főleg a közös hadsereg és a közös intézmények német nyelve miatt tették kötelezővé, ez éppen a kényszernél, a reánk erőltettségénél fogva sok magyar emberre ellenszenves volt. Most, hogy tisztán kulturális és gazdasági érdekeink vezetnek rá bennünket a német nyelv tanulására, a minden kényszerrel együtt járó kellemetlen mellékérvés önkényt elesik. A németen kívül még egy második modern nyelvet is tanítani fog az új reálgimnázium; az angolt, a franciát vagy az olaszt. Persze legjobb lenne, ha minden iskolában mind a három nyelvre lenne tanár és a gyermek, illetve szülő maga választhatná meg a három közül az egyiket. Ez azonban a jövő feladata, ma be kell érnem, ha annyi jó tanárom lesz, hogy a németen kívül minden reálgimnáziumban még egy második modern nyelvet tudok sikerrel taníttatni.

A most hatályon kívül helyezett régi tantervnek egyik nagy fogyatékosága volt, hogy a földrajz a mostohagyerek szerepére volt kárhozthatva. Hazánknak, a külföldi államoknak, azok természeti, klimatikus, gazdasági viszonyainak ismeretére szüksége van minden művelt embernek. Azonkívül földrajzi ismeretek nélkül helyes politikai gondolkodás el sem képzelhető. Nemzeti erőnk, ez erő számára megnyilatkozó lehetőségeket nem mérlegelheti helyesen az, aki az idegen népek számbeli és gazdasági erejét nem ismeri, azok viszonyairól tájékozva nincs.

Nagy fogyatékosága volt történelmi tantervünknek, hogy nem vezette le az események fonalát napjainkig, hanem megállt jóformán a XIX. század elején a napóleoni háborúk befejezésével a bécsi kongresszusnál. A XIX. századnak tartalmas történetéről a magyar gyermek jóformán semmit sem tudott. Hasonlíthatatlanul többet

hallott Kis Pipinről vagy Merész Károlyról, mint Cavour-ról, III. Napoleonról vagy Viktória korának nagy angol államférfiáról. Az új tanterv szerint a világháborúval és Trianonnal kell végeznünk a *történelemtanítással*. A francia forradalom és a legújabb kor történetének egy egész tanév, a VII. osztály van szánva.

A modern nyelveknek és a földrajznak behatóbb oktatása, a XIX. század, a legújabb kor történetének részletes tanítása számottevő koncesszió a gyakorlatias iránynak. S erre tényleg szükség is volt, mert éppen a korábban nagy lármával fellépő gyakorlatias iránynak mintegy visszahatásaképpen tantervkészítőink szinte kerülni igyekeztek mindazt, ami az életre közvetlenül hasznos ismereteket nyújt. Ezen a bajon segíteni kellett, viszont praktikus irányban sem volt szabad túlmessze menni. Mert ne feledjük, hogy a középiskola, amint neve is mutatja, nem nyújt befejezett képzettséget, hanem tanulmányainknak a közepét alkotja, összekötő tagozat a népiskola és a főiskola között. Valamely pálya sikeres üzéséhez szükséges tudományos gyakorlati tudást a főiskola van hivatva megadni. A középiskolának az a hivatása, hogy a főiskolai tanuláshoz a fiú elméjét kipallérozza, hogy őt megtanítsa gondolkodni, tanulni. A tisztán praktikus ismereteknek pedig nincsen meg ez az elme-képző ereje, mint például a matematika, a fizika, a kémia törvényei megismerésének, a klasszikus vagy a modern irodalmak és kultúrák tanulmányozásának, melyek a kíváncsi ifjú elmének egész világokat nyitnak meg. Az új középiskolai törvény és tanterv, melyért én viselem a felelősséget, igyekszik úgy az eszményi, mint a gyakorlati követelményeket kielégíteni. Az új magyar iskola nyújtani fogja azokat az alapismereteket, *amelyekre szüksége van minden műveit embernek* s azonkívül előkészíti az elmét a főiskolai tanulmányokra.

Ezt a munkát három magyar iskolafajta: a humanisztikus gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola hivatott elvégezni.

* * *

Valahányszor középiskolai reformot alkotnak, mindannyiszor felmerül a kérdés, hogy eszményi vagy gyakorlati irányt kövessen-e az új iskola. Egy másik kérdés, melyen a középiskolák újjászervezése alkalmával Európa-szerte hevesen szoktak vitázni, az, hogy egységes legyen-e a középiskola vagy többféle iskolafajta álljon fenn.

A nálunk meglévő két iskolatípus, a gimnázium és a reáliskola mellé még egy harmadikat hoztam be: a reálgimnáziumot, s ezzel

határozottan állást foglaltam az egységes középiskola eszméje ellen s mindazokat az előnyöket, melyeket az egységes középiskola biztosít, azzal igyekszem a magyar ifjú számára biztosítani, hogy egységesíttem a képesítést. A jövőre mind a három magyar iskolafajta egyformán fog képesíteni mindenféle főiskolai tanulmányra. Például a reáliskolai érettségivel be lehet iratkozni az egyetem jogi karára. A reálgimnáziumi érettségivel bárki lehet orvostanhallgató. A humanisztikus gimnázium érettségije megnyitja az utat a műegyetemre is. Határozott hajlam valamely pályára ugyanis csak aránylag későn bontakozik ki, a 18-ik év előtt csak ritkán és azért, mert a gyermeket szülője például reáliskolába irattá be 10 éves korában, nem lehet 18 éves korában arra szorítani, hogy csak technikus lehessen. Holmi pótvizsgáknak nincsen semmi belső értéke.

A teljesen egységes középiskola csak a politikai radikalizmusnak követelménye s a nagy nemzetek nem is helyezkedtek erre az álláspontra. Az egységes középiskola hívei a gyakorlatban be is érik azzal, hogy az első tagozatot, a négy alsó osztályt egységesítik, mit egységes alapépítménynek szoktak nevezni. Már a nemzetgyűlési vita aikaímával tartott beszédemben kifejtettem, miért nem fogadom el ezt a rendszert. E rendszernél ugyanis azok a tárgyak, amelyek a gimnáziumot gimnáziummá, a reáliskolát reáliskolává teszik, az elsónél a klasszikus nyelvek, a másodiknál a természettudományok, éppen mivel a négy alsó osztály közömbös, összetorlódnak a négy felső osztályban és ott ennek következtében elviselhetetlen túlterhelést okoznak. Ezt minden leányos szülő láthatta, aki gyermekét a leánygimnáziumba adta, ahol a humanisztikus irány, a latin az V. osztályban kezdődik s a felső tagozatban olyan túlterhelést idéz elő, hogy egyes leánygimnáziumok felső osztályai a tankerületi főigazgatók jelentése szerint valósággal elnéptelenednek. És mi az előnye az egységes alapítménynek? Az, hogy a pályaválasztást a gyermek 10. évről 14. évére tolja ki, mert e rendszer mellett csak a középiskola felső tagozatának küszöbén, az V. osztályba való beiratkozás alkalmával kell döntenie afelett, hogy a gyermek tanulmányai humanisztikus vagy reális irányban folyjanak-e tovább. Ezt a csekély előnyt azonban sokkal jobban biztosítja a miáltalunk választott rendszer, mely abban áll, hogy nem az iskolafajtákat, hanem a képesítést egységesítettük.

A külföldi reformtörekvések és reformok híre persze mihozzánk is eljön. Tavalay Léon Bérard volt francia kultuszminister a maga közép-

iskolai reformját az egységes alépitmény elve szerint szerkesztette meg. E szerint a négy alsó osztály minden francia középiskolás gyermekre nézve teljesen egységes lett volna, s valamennyi gyermek, még az is, aki a felső tagozatban a mi reáliskoláinknak megfelelő szekcióba került volna, kénytelen lett volna az első osztálytól a negyedikig négy éven át latint és a harmadikban és negyedikben két éven át görögöt tanulni. Bérard egyike a legfinomabb fejeknek, telve a legszebb koncepciókkal és aránylag rövid kormányzata határozottan előnyére vált a francia művelődésnek. Középiszkolai reformja azonban nem tarthatta magát. Már utódja, de Jouve­nel is más hírokat pengetett. A tegnap ide érkezett »Le Temps« pedig meghozta a hírt, hogy a francia köztársasági elnök, François Albert, a jelenlegi kultuszminiszter előterjesztésére feladta az egységes alépitmény tervét és az első és második osztályban, ahol az idén a Bérard-féle tanterv életbe lépett volna, ismét két szekciót csinált, egy A-szekciót latinnal és egy B-szekciót a modern nyelveknek és a természettudományoknak behatóbb művelésével. Kissé furcsa helyzetbe kerültünk volna, ha követem a nemzetgyűlésben nekem adott azt a tanácsot, hogy fogadjam el a Bérard-féle koncepciót, midőn rövid egy év után maga Franciaország is letért erről az alapról. Albert a maga intézkedéseit átmenetieknek mondja, gyorsan kellett cselekednie, mert az új tanév küszöbön van. Mik lesznek végleges tervei, nem tudhatom. Annyi azonban bizonyos, hogy ma Franciaországban az alsó tagozatban két iskolafajta van: egy gimnáziumi és egy reáliskolai, amit ott klasszikusnak, illetve modernnek neveznek.

De nemcsak a francia reformtörekvések híre jutott el hozzánk, hanem a németeké is. Ők most a középfokú oktatás terén »Bildungs-ideah-okról, művelődési eszményekről beszélnek. Az ókori antik kultúra, vagy a nagy modern nemzetek művelődései, vagy a természettudományok, vagy – és ez lenne az újítás – a germán kultúra eszményén fejlődjék a német ifjú a főiskolai tanulmányokra. Itt van tehát a specifikus germán középiskola, amelynek utánzásaképpen csinálunk mi turáni középiskolát. A németek érzik, hogy köztük sok a kozmopolita gondolkozású ember; nagy gondolkozóik közül nem egy világpolgárnak mondotta vagy legalább érezte magát s ezt az ő lelki hajlamukat, szellemi irányzatukat, mely néha a nemzeti öntudat és erő rovására megy, egy sovénabb neveléssel igyekeznek leküzdeni. E mellett úgy vélekednek, hogy a specifikusan germán művelődés már olyan nagy, hogy sem az ókor­nak sem az újkor nagy,

modern nemzeteinek művelődésére továbbképzésüknél ráutalva nincsenek. A németek soraiban azonban kozmopoliták mellett voltak nagyon is sovén emberek, akiknek más nemzetekkel szemben való kijelentései és fellépése nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a nagy német nemzet, amelynek az emberiség annyit köszönhet, s mely annyira idealista, a világháború előtt és annak folyamán akkora ellenszenvet tudott maga ellen a világon felkorbácsolni. A jövő fogja megmutatni, hogy ennek a sovinizmusnak továbbápolása üdvére fog-e válni a német nemzetnek. Amit azonban egy 70 milliónyi nemzet a lélekszámnak megfelelő műveltségével megengedhet magának, azt nem utánozhatja a kilenc milliónyi magyarság, amely fajrokonaitól elszakítva, azoktól távol él Európa közepén, beékelve germán, román és szláv népek közé. Mireánk az idegen kultúrákkal való érintkezés Szent István óta rendkívül termékeny volt. A kereszténységgel olasz és német művelődés jutott el hozzánk. Az Anjoukkal a XIV. században francia lovagi szellem és olasz művelődés, melyhez Mátyás alatt a nápolyi királyleány és környezete elhozta a renaissance egész lendületét; a protestantizmus Németországából és Genfből újabb kultúrhatásokat hozott magával s így volt ez napjainkig. Ha e szellemáramlatok elől elzárkóznánk, nem tarthatnánk magunkat Európa közepén. Nagy embereinket a külfölddel való érintkezés nem tette külföldieskedőkké, ellenkezőleg, látva hazájuk elmaradottságát, megtelt a lelkük reformvágygal. Bessenyey és testőrtársai Bécsben nem vesztették el magyarságukat, ellenkezőleg, megtelt lelkük a XVIII. század eszméivel, melyeknek erejével új életre keltették a magyar irodalmat. Széchenyi külföldi útjain vált izzó magyarrá és reformerré. A szabadságharc utáni idők emigránsai hozták haza azt az európai szellemet, amely a hatvanas éveket és a hetvenes évek első felét nálunk olyan nagygyá tette. Trefort állandó szellemkapcsolatot tartott fenn a külfölddel. Tisza István német egyetemeket látogatott és Viktória korának angol politikai kultúrája volt államtudományi tanulmányainak tárgya. És izzó magyar emberek voltak valamennyien, a magyar fajnak nagyszerűsége talán éppen abban van, hogy idegen vért és idegen művelődési befolyást állandóan és bőségesen befogadva, mindezt asszimilálja. Ennek köszönheti ez a kilenc milliónyi kis nép azt, hogy annyi katasztrófa után még él Európa kellő közepén. Súlyos bünt követne el az a kultuszminiszter, aki kikapcsolná nemzetének művelődését a nagy európai kultúrák közösségéből.

Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy a turánizmus úgy politikailag, mint kulturális téren nem érdemel legnagyobb fokban figyelmet. De mi nem vehetünk át műveltséget a velünk rokon népektől. Ellenkezőleg, nekünk kell az európai műveltséget keleti turáni testvéreinkhez elvinni s éppen ez az, amit ők tőlünk várnak is, amint ezt nekem török és észt államférfiak kifejezetten meg is mondták.

Az elmondottakból a magyar fiú láthatja, hogy nem majmolunk sem francia, sem német példát. Magyar középiskolai reformot alkottunk. Nem úgy, hogy mindenáron valami eredetit akartunk volna alkotni, hanem úgy, hogy lelkiismeretesen megvizsgáltuk, milyen művelődésre van a magyar nemzetnek gyökerestül megváltozott helyzetében szüksége s ennek a műveltségnek terjesztésére akarjuk képessé tenni az új magyar középiskolát.

Nőnevelési kérdések.

I

Megjelent a »Magyar Asszony«
1924. 7-8. számában.

A nőnevelés a magyar kultúrpolitikának mondhatni mostoha-
gyermeke volt. Ha tanügyi politikánk alapvető kérdéseiről, a főbb
iskolafajtákról, azok tantervéről, a tanítandó tárgyakról vitatkoz-
tak, szinte magától értetődőnek tartották, hogy mindez csupán a
fiúiskolákra vonatkozott s a női oktatással röviden és mellesleg
végeztek.

Nemcsak a múlt hiányait kell pótolnunk, hanem nőnevelésünket
összhangba kell hozni azzal az új helyzettel is, melybe a vesztt
világháború következtében jutottunk. A nemzeti katasztrófa nagy
politikai, társadalmi és gazdasági ténye megváltoztatta a magyar
nemzet társadalmi szerkezetét, belső összetételét, a nemek arányát,
mindezt elannyira, hogy a magyarság ma nem az a történelmi lény,
szociális fenomén, kollektív egyéniség többé, amely a háború előtt
volt. Ebben a teljesen új környezetben és keretben *természetesen*
megváltozott a magyar asszony hivatása is és a női feladatoknak ez a
gyökeres megváltozása kell, hogy maga után vonja a nőnevelés
átalakítását is, mely rendeltetésének csak akkor felelhet meg, ha
számol a nemzet és ennek kebelében a nő mindenkori helyzetével
és szükségleteivel.

A reform nem építhető fel kizárólag a pedagógia elvi alapjain,
mert a pedagógia már leszúrt tanulságai a háború előtti világ életé-
ből és tapasztalataiból vonattak le. Bürokratikus és teoretikus merev-
ségtől menten a tervezett reform csak abban az esetben felelhet meg
az eleven élet követelményeinek, ha minél szélesebb körben *meg-
hallgatjuk elsősorban az érdekelt női társadalmat*: az anyákat, kiknek
leányairól van szó és azokat a fiatalabb nőket, akik az iskolát még

nemrégiben hagyták el, de viszont annyi ideje már kinn vannak az életben, hogy meg tudják ítélni, mennyi eleven, életrevaló művelődési anyagot hoztak magukkal az iskolából s mi volt számukra csak száraz ismeretanyag, holt ballaszt, mely csak az emlékezőképességet terheli meg, de a kedélyt nem nemesíti és a kultúrkép egészének kialakításához hozzá nem járul.

Nemcsak az intelligencia nőinek meghallgatására gondolok, hanem alkalmat kellene adni főleg a mezőgazdasági népesség, ha nem is tanult, de tapasztalt, a gyakorlati élet és a szenvedések adta életbölcsessel bíró asszonyainak is, hogy kívánságaikat női népművelésünkéről és a gazdasági továbbképzésről elmondhassák.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége olyan széleskörű országos szervezettel bír, hogy legalkalmasabbnak látszik arra a szerepre, hogy a magyar női társadalmat megszólaltassa a magyar asszonyt érdeklő egyik legégetőbb problémáról: a nőnevelés kérdéséről és éppen azért felkérem a Szövetséget, hogy a magyar női nevelés reformjának előkészítésében a maga részéről közreműködni szíveskedjék.

Kívánatos lenne, ha egy széleskörű akció rendjén mentől több faluban foglalkoznának a nők ezzel a kérdéssel s a fölhangzott kívánságok és igények, esetleges panaszok rendszeresen összegyűjtetnének és összeállíttatnának. A városokban pedig már az értelmiség nőinek kellene a kérdéssel részletesebben és szakszerűbben foglalkozni. Végül a magyar női társadalom meghallgatásának mintegy záró mozzanata lehetne egy társadalmi alapon szervezendő nőnevelési kongresszus, melybe be kellene vonni a női érdekeltségeken kívül a nőneveléssel elméletileg vagy gyakorlatban foglalkozó kiváló férfi és női pedagógusainkat. Ennek az ankétnak tanácskozásait hajlandó lennék azután nyomtatásban is közrebocsátani, mi kétségtelenül alkalmul fog szolgálni a nőnevelési irodalom újabb fellendülésére is.

Midőn a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét* tisztelettel kérem, hogy a magyar női társadalom ilyen széleskörű és szakszerű megszólaltatásának munkáját vegye a kezébe, szervezze és rendezze, egyben annak a reménynek adok kifejezést, hogy szinte kiszámíthatatlan horderejű munkához fogunk. Midőn Kisfaludy Károly 1821-ben az Auróra szépirodalmi zsebkönyvet megalapította, elsősorban a magyar asszonyokat akarta megnyerni az irodalmi törekvések megértésére, méltánylására és felkarolására. Törekvését olyan siker koronázta, hogy nemcsak a magyar női társadalmat nyerte meg e

réven a nemzeti művelődés nagy ügyének, hanem kezdeményezése az Auróra-kör révén döntő befolyást gyakorolt a múlt század húszas és harmincas éveinek egész irodalmi életére. Meg vagyok róla győződve, ha a magyar hitvesek és a magyar anyák nevelését tervszerű és iskolai ügyünk minden tagozatára, minden fajtájára kiterjedő egységes nőnevelési reform révén előrevisszük, ezzel nemcsak a női társadalom érdekeit szolgáljuk, hanem előmozdítjuk a magyar nemzetnek belső, kedélybeli, erkölcsi megújhodását, ami nemzeti feltámadásunknak nélkülözhetetlen előfeltétele. Mindezzért bizalommal kérem a Szövetséget, hogy ezt a nagyfontosságú ügyet a Szövetségénél megszokott tetterővel és hazafiassággal karolja fel

Azt mondják, hogy a nő ne tanuljon, hanem menjen férjhez. Ez igen helyes kívánság, de mikor a magyar középosztály férfiai csak igen ritkán vagy csak előrehaladott korban jutnak olyan helyzetbe, hogy családot alapíthassanak és azt el is tudják tartani, – akkor frivolitás azt mondani, hogy a nő menjen férjhez. Nem lehet olyan tanácsot adni, amelyet az ország gazdasági és társadalmi helyzete mellett ma és azt hiszem még jó ideig, beváltani nem lehet.

A magyar női mozgalmak egyik megindítója Veres Pálné, résztvett a frankfurti filozófiai kongresszuson, ahol a banketten egy német tudós azt a kijelentést tette, hogy a nő agyszerkezeténél fogva sem képes nagyot alkotni.

– Tudja meg uram, – válaszolt neki Veres Pálné – hogy az ön szavaiban egy meg nem engedett férfiarrogancia beszél.

En nagy örömmel konstátálom, hogy a magyar női mozgalomban nincs egy csipetnyi sem azokból az idétlenségekből, amelyeket a külföldi feminizmus képvisel. S hogy ez így van, abban nagy része van a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének, amely az egész magyar női mozgalmat hazafias irányba terelte s csak egy célt tűzött a magyar nők törekvése elé, azt, hogy segítsenek felemelni ezt az igazságtalanul és méltatlanul porbatiport nemzetet.

Miután elvi álláspontomat azt hiszem elég markánsan körvonaloztam, – rátérve a szakkérdésekre, melyek megbeszélés tárgyát fogják alkotni – arra kérem önöket, ne essünk abba a hibába, amelybe egyebütt estek, t. i. hogy a fiúiskolák típusát a tantervek egyszerű csekély változtatásával átvigyük a nőiskolákra. Tanácskozásaik folyamán vegyék át minden magyar iskolatípust, amelyet nők is látogatnak, tanulmányozzák annak tantervét abból a szempontból, hogy nem lenne-e szükség, éppen a nő sajátos igényeinek szempontjából, bizonyos vál-

tozttatásokra; ha ebből a szempontból csak az imént kibocsátott tantervekről lenne szó. készséggel vagyok hajlandó módosításokra, mert sohasem tartom szégyennek javítani akkor, ha annak komoly szüksége áll fenn.

Különösen két iskolatípusra kívánom felhívni figyelmüket. Az egyik a minden elemi iskola folytatását képező továbbképző tanfolyam, mert ez a három év nem nyújthatja, különösen a falusi magyar leányoknak, azokat a gyakorlati ismereteket is, amelyekre szükségük van az életben, hogy férjüknek hasznos társai legyenek, amennyiben pedig egyedül kell az életben a maguk útját járni, hogy a gazdasági életben boldogulhassanak.

Fel kívánom hívni figyelmüket a polgári leányiskola tantervére is. – Eötvös e nagy alkotására – mert bármilyen nagyra becsüljük a középfokú leányiskolákat, ne felejtjük el, hogy a magyar középosztály leányainak túlnyomó többsége a polgári iskolát látogatja és hogy ezeknek minden tekintetben alkalmasaknak kell lenniök arra, hogy a középosztály leányait ellássák azzal a szellemi és gyakorlati útravalóval, melyre szükségük van az életben.

Egy új iskolafajtát is akarok konstruálni, amelynél szívesen veszem tanácsait. A nőnevelésre irányuló reformterveim közül a legelőrehaladottabb stádiumban a középfokú nőnevelés áll, e téren már kész törvénytervezetet bocsáthattam az elnökség rendelkezésére, hogy véleményüket nyilvánítsák. Itt sincs lezárt állásfoglalásról szó, csak bizonyos irányadó szempontokhoz kívánok ragaszkodni.

A középfokú nőoktatás mai rendszere tökéletesen összeomlott. Tanúbizonyossága ennek az, hogy ez iskolák közül sok valósággal elnéptelenedett, néptelen iskolákat pedig nem akarok, mert azok nem bírják a szülők bizalmát, legyenek bármily kívánatosak is pedagógiai szempontból.

Ma a furkációs-rendszer van érvényben, amelyért sokan annyira lelkesednek. Miben áll a középfokú oktatásnak ez a rendszere? Abban, hogy lehetőleg egységesítésre törekszik. Egységes négyosztályú alsótagozatot alkotnak, mely mindenkire nézve egyforma, a felső tagozat három felé ágazik s a tanuló vagy a leánygimnáziumot, vagy a felsőkereskedelmi iskolát, vagy a felsőleányiskolát látogatja. Ez így általánosságban igen jól fest, mert azt mondják, hogy a tízéves gyermek még nem tudja, mire lesz hajlama, mert hiszen a hajlamok később fejlődnek ki, azért a választást jobb kitolni a tizenötödik életévig, amikor a leány meggondolhatja, hogy tudományosabb pályára men-

jen-e és akkor a gimnáziumot látogatja; ha a kereskedelmi pályára akar menni, akkor a felsőkereskedelmi iskolát választhatja; ha pedig általában művelt nő akar lenni, akkor a felsőleányiskolába megy. Ez így jól hangzik, azonban, aki ismeri a gyermekeket, az jól tudja, hogy azok a tizenötödik életévben meg éppen olyan fejletlenek, mint a tizenegyedik életévben. De hová vezet ez a rendszer? Mivel az első tagozata egyforma, a lényegét a felsőbb tagozatba kell összeszorítani, itt pedig a komprimált ismeretek oly túlterhelést jelentenek, mellyel a tanulók megbirkózni nem tudnak; az ötödik osztály végén, a vizsgák előtt a leányok mindig idegesebbek kezdenek lenni, az ötödik osztály után az osztályok elnéptelenednek. Már pedig elhibázott alkotás az olyan iskolatípus, amely akkor, amikor jellegét kifejti, a felső tagozat első osztályában csütörtököt mond.

Az új iskolatípus, bár latinmentes, nem lesz azonos a reáliskolával, mert az a matematikát és a természettudományt helyezi előtérbe. En nem ezt óhajtom. Amikor latinmentes középiskolát kívánok a nőknél, két modern kultúrát akarok előtérbe állítani: a német és francia, vagy a német és angol irodalmat s ennek tanulmányozása lesz az új iskolatípus gerince. Remélem, hogy miként a fiúközépiskola reformjánál új iskolám, a reálgimnázium megnyerte a szülők tetszését, éppúgy megnyeri majd a nők bizalmát a latinmentes leányközépiskola, amely két modern nyelven és kultúrán épül fel és eleget fog tenni azon követelményeknek, amelyeket a magyar anyák joggal állítanak fel az iskolával szemben.

A felsőleányiskola típusát szeretném megmenteni. Ezt a típust Veres Pálné kezdeményezte és Trefort rendezte 1875-ben. A most érvényben levő nőiskolái rendszer mellett, s talán a leánygimnázium túlságos erőltetése miatt, a felsőleányiskolát bizonyos fokig elhanyagolták; az az érzésem, s a pedagógusokkal folytatott megbeszéléseim ebben csak megerősítettek, hogy a felsőleányiskolára, némi reorganizáció után, szükség van. Mivel azonban ezen iskolák a dolog természeténél fogva nem adhatnak érettségít, egy-egy vidéki város közönsége ezeket nem töltheti meg és így a felsőleányiskola egy-egy vidék leányait hivatott magában egyesíteni, ezért internátussal kell egybekötni. Ez az iskola számolni fog a jómódú középosztály igényeivel, nemzeti tárgyain kívül modern nyelveket fog adni s művészeti, esztétikai kiképzést és gyakorlati ismereteket fog nyújtani, szóval mindazt, amivel egy jobbmódú magyar asszonynak bírnia kell. Mind

ezt törvénnyel szándékozom rendezni, hogy vége legyen az örökös változtatások korszakának. Hogy a főiskolák terén milyen irányban kívánok eljárni, kifejeztem azzal, hogy Budapesten két főiskolai internátust szerveztem leányok részére.

Tarthatatlan az a nézet, hogy a nő főiskolai stúdiumra alkalmatlan. Gyakran látogatom a levéltárakat, a múzeumok könyvtárait és mondhatom, hogy az ott alkalmazott nők – doktorok – teljesen egyenrangú társai a férfiaknak. Figyelem őket az egyetemi laboratóriumokban s iskolalátogatásaim alkalmával a középiskolában s helyenként olyan női tanárokat találtam, akikhez fogható keveset láttam a fiúgimnáziumokban. A kis fiúgyermekok oktatásánál is előbb-utóbb kénytelenek leszünk követni a művelt nemzeteket s a fiúiskolák első és második osztályában női tanerőket alkalmazni.

A magyar asszony szellemileg és erkölcsileg egyaránt megfelel a kulturális igényeknek és támogatnunk kell, hogy magasabb szellemi pályákra mehessen. A budapesti tudományegyetem bölcsészeti karára és a vidéki egyetemek orvosi fakultására felveszik a nőket és most a műegyetemre való felvételtől lehetne szó. Azt, hogy jogászok legyenek, nem óhajtom, mert jogász ügyis túlságosan sok van Magyarországon.

Ellenben nagyon sajnálom, hogy a budapesti tudományegyetem orvosi fakultásán bizonyos nehézségeket támasztanak a nők felvételével szemben.

A tanév elején a budapesti szülők kétségbeesett küldöttsége járt nálam azért, mert leányaikat, akik három-négy év óta orvostanhallgatók, elvi okokból nem veszik fel az egyetemre, s így ők, budapesti apák és anyák, kénytelenek gyermekeiket Pécsre küldeni és költekezni azért, mert a budapesti egyetem orvosi karának ilyen, vagy olyan az elvi álláspontja. Én akkor közbe is léptem, de mint hallom, kedvezőtlenül intézték el kérésüket s nem vették fel őket. Én nagyon tisztetem az egyetemek autonómiáját, s arra is töreksem, hogy azt respektálják, azonban vállalaimon óriási felelősség nyugszik. Ezt a felelősséget csak akkor lehet viselni, ha az embernek hatalma is van hozzá. Amíg a magyar alkotmány szerint az irányadó tényezőknek, a kormányzónak, az összkabinet politikailag felelős miniszterelnökének és nemzetgyűlésnek bizalmát bírom, addig kizárólag én vagyok hivatott megmondani, hogy magasabb kulturális szempontból mi szükséges és mi nem, s amennyiben ellen-

állásra találok, érzem magamban az erőt, hogy felfogásomnak érvényt szerezzek.

A magyar nemzet történetében a legszebb vonás az, hogy minden politikai fellendülést kulturális munka tett lehetővé. Szent István, hogy megalkothassa a királyságot, előbb behozta a kereszténységet; amikor Hunyadi Mátyás nyugati politikát akart csinálni, elhozta a renaissance hatalmas kultúrtörekvését és kérdem, lehetővé vált volna-e az 1848 előtt átélt reformkor, Széchenyi kora, ha nem készíti azt elő Bessenyey és Kazinczy munkássága? Az 1867-iki kiegyezés utáni fellendülés előtt is hatalmas kultúrmunka folyt az országban. A nemzet nagy belső értékének bizonyítéka az, hogy a politikai fellendülés nem volt váratlan konjunktúra, hanem mindig becsületes kultúrmunkával készítettük elő politikai nagyságunkat. Valahányszor ez a kulturális munka megindult, mindig ott láttuk a magyar asszonyokat. A reformkorban, 1825-1848-ig, ott látunk egy bámulatos asszonyt, Brunswick Teréziát, akihez Beethoven írta az ő cisz-moll szonátáját. S amíg nagyon sokan rosszul bántak ezzel az érzékeny nagy zsenivel, egyedül Brunswick Teréz szerette őt igazán s hajadon maradt érte élete végéig, s örök ideálja lett Beethovennek. Ő volt az, aki megindította a női mozgalmat s megteremtette a magyar óvoda-ügyet. Azután jött a második fellendülés, Deák Ferenc kora. Ekkor ott látjuk Veres Pálnét, aki a koronázás előtt pár héttel megindította azt a mozgalmat, amelyből az egész női középfokú oktatás kifejlődött: a leánygimnázium ügyét.

Ma oly sorsdöntő pillanatokat él át a nemzet, mint 1825 és 1867, a kiegyezés után. De ma sokkal súlyosabb a helyzet. Akkor egy Nagy-Magyarországban szerencsés politikai viszonyok nagy fejlődés lehetőségét engedték meg, ma másért folyik a küzdelem. Ne áltassuk magunkat; ma azért folyik a küzdelem, hogy a megsemmisülés útján megállítsuk ezt a jogtalanul és méltánytalanul az örvény szélére hurcolt nemzetet. Ehhez a munkához kérem én a magyar nemzet felének, a négymillió magyar asszonynak nemcsak szívét, – mert azt mindig odaadták – de eszét is. Ennek a kongresszusnak az a hivatása, hogy oly iskolát létesítsen, amely a magyar asszonynak eszét is kiműveli, hogy mint méltó társ vehessen részt a magyar férfiak oldalán a legszebb hivatás munkálásában, mely megmenti hazánkat egy jobb jövő számára. Adja Isten, hogy úgy legyen!

II.

Megjelent a »Magyar Asszony«
1925. 5-6. számában.

A nőnevelés ügyének Európa-szerte az a hibája, hogy túlságosan utánozza a fiúiskoláknál kifejlődött típusokat és nincsen tekintettel a női sajátos pszichére és azokra a nagy megélhetési szükségésekre, amelyek elé különösen ma állítja az élet a középosztályú nőt, Törvényekkel ezt a kérdést nem szokták rendezni, úgy látszik, nem tulajdonítanak neki akkora fontosságot. De a tanterveknél sem veszik eléggé figyelembe a női szempontokat s ha kérdem, mi az oka ennek, úgy két okát látom. Az egyik az, hogy a vonatkozó tantervek kidolgozásánál éppen azokat a pedagógusokat, nőket és férfiakat nem szokták meghallgatni, akik nőiskoláknál működnek; a másik oka pedig az, hogy nem hallgatják meg az anyákat, akik elsősorban látják, mit nyújt az iskola és elsősorban tudják, hogy mit kellene a leányiskolának nyújtania.

En a nőnevelés reformjának kidolgozásánál nem óhajtok ebbe a hibába esni. Nem óhajtom azt, hogy a fiúiskolai típusokat egyszerűen átvigyük a leányiskolákra, azt sem óhajtom, hogy inkább kevesebb, mint több módosítással a fiúiskolákban érvényben levő tantervet rákényszerítsük a nőiskolákra, hanem arra törekszem, hogy minden tekintetben számoljunk a női pszichével.

Nem jöttem kész programmal ide, mert hiszen akkor méltán neheztelhetnének reám és azt mondhatnák: miért kér 'a miniszter tanácsot akkor, ha a legfontosabb kérdésekben már határozott. Tanácsot jöttem kérni. Természetesnek fogják azonban e mellett tartani azt, hogy mint kultúrpolitikusnak, bizonyos kérdésekről kiforrott nézetem van. Azt hiszem azonban, ha szívesek lesznek azokban a csekélyszámú alapelvekben, amelyekhez ragaszkodom, koncessziót tenni, akkor még bölcs tanácsaik lesznek az irányadók.

Gyakran hallok véleményeket a nők szellemi inferioritásáról. Hallok bizonyos felfogásokat, hogy a nő egész foglalkozási csoportok ellátására alkalmatlan. Amikor az ilyen nézeteket hallok és fontolóra veszem azokat, bizony mindig az az érzésem, hogy ezeken a véleményeken meglátszik az, hogy férfiak alkották őket, magukon viselnek egy nagy adag elfogultságot és kirí belőlük a megengedhetetlen férfi-

önzée. Hiszen legutóbb valaki egészen nyíltan meg is mondotta, hogy ő azért nem akarja a nőket az egyetemekre bocsátani, mert nem akarja kitenni a férfiakat a nők versenyének. Én sokkal nagyobbra tartom a magam nemét, semhogy félténem a nők versenyétől, az olyan férfi érvényesülését pedig, aki a versenyben nem állja meg a helyét, nem is kívánom.

De hogyan is vagyunk ezzel a férfifölénnyel? Azt szokták mondani, hogy a férfi legsajátosabb tere a politika. Nézzünk végig a világtörténeten. Ha Anglia nagyságát vizsgálom, kérdezem, ki ve cette meg Anglia tengeri hatalmának nagyságát, ki alatt győzött először az angol flotta? Erzsébet angol királynő alatt! Ki alatt érte el Nagy-Britannia mai nagyságát? Viktória királynő uralkodása alatt. A XVIII. században, amikor a Habsburgoknak egy világkoalícióval kellett megküzdeniök, Mária Terézia volt az, aki megküzdött vele, a XX. század Habsburgjai pedig összeioskadtak. Oroszországban II. Katalin fejezte be Nagy Péter cár munkáját és a XIX. század csak azon munkálkodott, hogy a hatalmas alkotás összeomoljék.

Azt tehát nem lehet állítani, hogy az asszonyok éppen szellemileg inferiórisak a férfiakkal szemben. Jelenleg is azt látjuk, hogy Angliában ma a parlamentben nő ül a kultuszminiszter helyén, a világ számos főiskolájának katedráján nők tanítanak, holott ugyanakkor nálunk mint egyszerű hallgatókat sem akarják a nőket az egyetemre bocsátani.

Mi, a nyolcmillió kicsiny magyar nemzet, ne akarjunk szembehelyezkedni a világáramlatokkal; azok, akik bizonyos egészséges női állásfoglalás ellen küzdenek, nem veszik észre, hogy állásfoglalásuk mily tarthatatlan. De ne áltassuk magunkat. A lét és nemlét határán állunk és abban a nagyszerű erőfeszítésben, melyet a magyar nemzetnek a megélhetésért kell tennie, nem nélkülözhetjük a nemzet felének, négymillió magyar asszonynak szellemi tőkét. Ha jobb helyzetben lennénk, ezt a luxust megengedhetnők magunknak, de egy nemzetnek, amely a végenyészet szélén áll és csak csodás erőfeszítés mentheti meg, onnan kell vennie az erőket, ahol találja őket. Az, hogy ebben a négymillió magyar asszonyban van annyi intellektuális erő, – mert hogy erkölcsi tekintetben megvan, ebben nincs eltérés a férfiak között – amennyit nem nélkülözhetünk, az minden modern ember előtt nyilvánvaló.

A nőnevelés reformja.

(Készletek egy el nem mondott beszédből.)

Megjelent a »Pesti Napló« 1926.
december 25-iki számában.

Két nap volt még hátra a második nemzetgyűlés életéből, azt a két tárgyalási napot megkaptam, hogy ha tudom, tárgyaltsam le a *nőnevelési reformot*. Több képviselő iratkozott föl, többek között *Rebelt* Ede is, aki, úgy látszik, érezte, hogy parlamenti hattyúdalát mondta el és semmiképpen sem akarta abbahagyni beszédét. Mint-hogy a két napot ekként kibeszélték, furcsa dilemma elé kerültem, kettő között kellett választanom. Vagy elmondom beszédemet s akkor nem marad idő törvényjavaslatom letárgyalására, vagy keresztülmegy a törvényjavaslat, de akkor le kell mondanom arról, hogy miniszteri beszédben megmagyarázzam a magyar szülőknek, hogy mi volt céloom a nőnevelési reform megkoncipiálásával. A *javaslat keresztülhaj szólását* választottam nemcsak azért, mert törvényre-emelését sürgősnek tartottam, hanem azért is, mert a nemzetgyűlés küszöbön álló feloszlása következtében oly nagy volt az izgalom, hogy a nagy politika lármája úgyszólván elnyomta volna a parlamentben és a sajtóban egyaránt a szakbeszédet.

Pedig *nagy beszédet akartam mondani*, mert az a meggyőződésem, hogy a miniszternek alkotmányos kötelessége, hogy a nemzetet és elsősorban az érdekelt szülőket reformjainak lényegéről részletesen tájékoztassa. A javaslat közben törvényerőre emelkedett és beszédem elmaradása következtében az a sajátságos helyzet állott elő, hogy a *közönség jóformán nem is sejtí, hogy milyen mélyreható reformról van szó*. Utólag cikk alakjában mondom el tehát egyet s mást el nem mondott beszédemből.

Félreértések elkerülése végett kiemelem azonban, hogy itt nincsen szó a leánynépiskoláról és a leány-polgáriiskoláról, hanem kizárólag a *középfokú nőnevelési intézetekről*. Az állapot, melyet hivatalba-

lépéskor találtam, az volt, hogy egy négyosztályos egységes alsó tagozatra *hármás felépítmény* volt felrakva: a *leánygimnázium, felsőleányiskola és felsőkereskedelmi iskola*. Minthogy azonban érettségi és így főiskolára való fellépési jogot csak a leánygimnázium adott, azért a másik ágazat, a felsőleány- és felsőkereskedelmi iskola *valósággal elhalt, az intézetek rendre megszűntek*. Maradt tehát mint egyedüli típus a leánygimnázium, amely azonban *túlnehéznek bizonyult*. Minthogy a négyosztályos alsó tagozatnak az volt a hivatása, hogy egyformán előkészítsen nemcsak leánygimnáziumra, hanem a felsőleányiskolára és felsőkereskedelmire is, természetesen *latinmentes* volt és meglehetősen önáltatás volt, amikor azt gondoltuk, hogy lényegesen többet nyújt, mint a leány-polgáriiskola négy osztálya, így állt elő azután az a helyzet, hogy a gimnáziumi oktatás közép-pontjában álló latin nyelvet és irodalmat *összeszűfollak a négy felső osztályba* és a leányoktól azt követelték, hogy latinból *négy év* alatt végezzék el azt a tananyagot, amelyet a fiúk *nyolc év* alatt végeznek el és a latin mellett még felsőmatézissal és geológiával is gyötörték a leányokat, amit tudvalegőleg még a fiúktól sem követeltek.

Mi lett a leánygimnázium négy felsőosztályában ekkép mutakozó túlterhelésnek az eredménye? Az, hogy a leányok a VI. és a VII-ikben kezdtek *idegesek és vérszegények* lenni és a legtöbb anya ezt látva, kivette gyermekét az iskolából, a nélkül, hogy az érettségiig eljutott volna. A korábbi rendszer alapján tehát odajutottunk, hogy a három felsőágazat közül a felsőleányiskola és a felsőkereskedelmi iskola *lassanként megszűnt*, a leánygimnázium felső osztályai pedig *elnéptelenedtek*. Ez tökéletes összeomlást és egyben az egységes alsó tagozatra felépített hármás szétágazásnak, az úgynevezett *trifurkációs rendszernek bukását jelentette*. Ezt a korábbi állapotot gyökeresen megváltoztatja azonban reformom, amelynek három lényeges pontja van.

Trefort a francia furkációs rendszerrel szemben az iskolai típusok specializálásának *német rendszerét* fogadta el. Csinált külön reáliskolát. Az én fiúiskolái reformom a humanisztikai gimnázium és reáliskola közé, mint közbülső fajtát beiktatta a *reálgimnáziumot* és valamennyi érettségit tett vagy érettségizettnek megadja ugyanazt a képesítő erőt, úgyhogy most egyaránt fel lehet jutni a reáliskolából a tudományegyetemre és a humanisztikus gimnáziumból műegyetemre. A fiúknál a *humanisztikus gimnázium* a latinra és görögre, a *reálgimnázium* két modern nyelvre és a latinra, a *reál-*

iskola a természettudományokra és két modern nyelvre veti a fősúlyt. A leányokra nézve beállott ekkép az a furcsa helyzet, hogy a *leányok csak latinus iskolán ál mehettek az egyetemre*, holott a fiúk számára a latinmentes reáliskola is megnyitotta az utat a főiskolákra.

A leányoknál is félretettem a furkációs rendszert és számukra *két középiskolafajtát* konstruáltam: a *leánygimnáziumot*, amely a latint továbbra is tanítani fogja és mint nálunk egészen új típust: a *leányliceumot*, amely latinmentes lesz és az oktatás középpontjába két nyelvet és irodalmat állít. *Az általános iskolatípus a leányliceum lesz* és a leánygimnázium csak olyan helyen tartható fenn, ahol helyben leányliceum is van, mert nem lehet a szülőket és a leányokat arra kényszeríteni, hogy jobb belátásuk ellenére kénytelenek legyenek latinus középiskolát igénybe venni. Nem vonom kétségbe a latin nyelvnek nagy elmeképző erejét, de ezt messze meghaladja pedagógiai jelentőségre is az, hogy egy kis nemzetnél, ahol az anyanyelv tudása nem jelenti egyúttal egy *világnyelv* bírását, két modern nyelv ismerete nélkül tudományos képzettségről még csak beszélni sem lehet; aki a német és angol, vagy német és francia, vagy német és olasz könyveket olvasni nem tud, annak egyetemi tanulmányai nem lehetnek gyümölcsözők. Ezzel szemben nagyon gyenge ellensúly az, hogy aki latinul tanult, az egypár gyógyszernek, betegségnek, vagy növény botanikai nevének a klasszikus latinság szempontjából egyébként is, képtelen, szinte nevetséges összetételét nyelvészetiileg megmagyarázni tudja. Főiskolai tanárainknak számolni kell azzal, hogy a jövőben legnagyobb számmal olyan leányhallgatókkal lesz dolguk, *akiket a modern élőnyelvekben képeztek ki*.

Reformom e pontjánál emelem ki: *a törvény világos szava egyenesen kizárja, hogy az egyetemek a maguk hatáskörében a leányok felvételét megszigoríthassák*. A budapesti orvosi kar eljárása következtében az a képtelen helyzet állt elő, hogy a budapesti szülők kénytelenek voltak orvostanhallgató leányaikat nagy költséggel *vidéki egyetemekre* küldeni, mert a budapesti egyetem *felvételüket megtagadta* és velem szemben is az *autonómiára* történt hivatkozás. Most a törvény e részben is tiszta helyzetet teremt és egyedül a felelős kultuszminiszter akarata lehet csak a jövőben irányadó.

Az iskolák látogatása alkalmával megdöbbenéssel láttam, hogy a leánygimnázium egész beállítása *nem számol a női lélek sajátosságai*val Latinból Liviusnak XXL és XXII. könyvét olvastatják, Hannibál támadását Róma ellen; mindez csupa vér és harci zaj. A nemet-

bői is a harcias *Wallenstein-trilógiával* foglalkoztatják, ami természetesen a leányok tárgyi érdeklődését sem kelti fel. Valóságos rákfenéje a leányiskolák tanterveinek, nemcsak nálunk, hanem sajátos módon más európai államokban is, hogy a *tanterveket többnyire férfiak állítják össze*, nem számolnak a nők sajátos képességével, érdeklődésével és szükségleteivel. Az új leányiskolái tantervekben ezen a téren lesz talán a legnagyobb változás.

Lényeges reformomban az is, hogy törvénnyel rendezem a leányiskola ügyét, végeszakad annak, hogy a kényelmes és mozgékony rendeleti út segítségével örökösen változtattak szervezetten és tanterven és így a leánynevelés dolgába *nagy nyugtalanságot* vitt bele, ami egyes iskolafajták kikristályosodását lehetetlenné tette.

Meg vagyok róla győződve, hogy ezzel a törvénnyel, amellyel egy új iskolatípust, a latinmentes és mégis az egyetemre felvezető *leánylíceumot* létesítettünk és az oktatás középpontjában élő modern nyelveket és irodalmakat állítottunk, jó szolgálatot tettünk a magyar művelődésnek. *Trefort, Molnár Aladár, Veres Pálné, Zirzen* Janka voltak itt a nagy alapvetők, báró *Wlassics* Gyula éles szeme pedig meglátta a parancsoló szükségét annak, hogy az egyetemre meg kell nyitni a nők számára is az utat, mely utat most javaslatom rendezése egyengeti.

A középiskolai tanárképzés.

A nemzetgyűlés 1924. november
26-iki ülésén tartott beszéd.

T. Nemzetgyűlés! A napirenden levő főiskolai törvényjavaslat tegnapi tárgyalása alkalmával az ellenzék részéről ismét szóvá tételt az a szempont, hogy nem annyira a közép- és főiskolai oktatás, mint inkább a népoktatás kérdéseivel kellene foglalkozni. (*Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) Kötelességem tehát a t. Nemzetgyűlésnek azt a megnyugtatót adni, hogy a pénzügyminisztériummal már letárgyalt folyó évi költségvetésben húsz tanyai iskola építésére a szükséges fedezet rendelkezésemre bocsátatott. Mindenesetre köszönöm a t. ellenzéknek azt is, hogy a kultúra nagy kérdései iránt megfelelő érzékkel viseltetik és azt hiszem, ebben a tekintetben magyar ember és magyar ember között nincs és nem is lehet különbség. De itt nem óhajtok megállani.

T. barátom, a pénzügyminiszter úr és közöttem tárgyalások folynak olyan irányban, hogy a Bazilika-kölcson mintájára egy nagyobb kultúrmentő kölcson kontraháltassék, amely módot nyújtana a kultusztárcának arra, hogy mindazokat a szükségessé vált beruházásokat eszközölje, amelyeknek hiányát éppen a közoktatás terén annyira érezzük. Egy ilyen kölcson lehetővé tenné a tanyai iskolaügynek teljes kifejlesztését. Amiket ma előadok, az nemcsak a t. Nemzetgyűlésnek, hanem az országnak is szól. Éppen azért kérem a t. képviselő urakat, hogy ilyen komoly kérdés tárgyalásánál legyenek szívesek figyelmükkel megajándékozni. (*Helyeslés. Halljak! Halljuk!*) Ez a kölcson, mint mondtam, lehetővé tenné a tanyai iskolaügynek majdnem teljes megoldását és lehetővé tenné a Dunántúl és a Felvidék megmaradt részében is mindazoknak a népiskoláknak megépítését, amelyekre szükségünk van abból a szempontból, hogy az írni-olvasni nem tudásnak nemzeti szerencsétlenségét, nemzeti betegségét az egész vonalon leküzdhessük. (*Élénk helyeslés a jobb-*

oldalón.) De ez lehetővé fogja tenni könyvtáraink, laboratóriumaink és klinikáink .azon igen nagy hiányainak pótlását, amelyek a háborús esztendőök és az azokat követő forradalmi évek nehézségeiből kifolyólag állottak elő, szóval lehetővé teszi e téren a múlt véletlen mulasztásainak pótlását is.

Ezek után áttérek a napirenden levő javaslatnak tárgyalására. A tegnapi nap folyamán felszólalások hangzottak el a szélsőbal- és a szélsőjobboldalról, valamennyien – örömmel konstataólok – tárgyilagoss szellemben és tárgyilagoss célzattal. Én ebben egy szép tradíció kifejlődését látom, annak a tradíciónak kifejlődését, hogy ha kulturális kérdésekről van szó, azokat minden személyi vonatkozástól menten tisztán, mint magyar emberek, a hazának tartozó kötelesség-érzettel és tárgyilagossággal tudjuk kezelni. A magyar nemzetnek a nagy összeomlás után becsületén kívül csak kultúrája maradt meg. Éppen ezért az egymást követő kultuszminiszterekre nehezedik mai korban talán a legnagyobb felelősség. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Az a felelősség, hogy azt a műveltséget, amelyet egy jobb kortól átvettünk, mai súlyos időkben át tudjuk menteni egy újabb jobb kornak, amelynek eljveteléről valamennyien meg vagyunk győződve. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Őszinte örömmel tölt el és feladatomat lényegesen megkönnyíti az a körülmény, hogy látom, hogy a kultúra nagy kérdései iránt nagy szeretet nyilvánul meg, mert a kultúrának a szeretet melege kell, az egész nemzet szeretetének melege, hogy virulhasson, éppúgy, mint a természetnek a nap melege.

ügy látom, hogy a nemzetgyűlés helyeslésével találkozott az a gyakorlatom, hogy korábbi javaslataimnál is visszapillantást vetetem annak az intézménynek múltjára, amelyet megreformálni óhajtunk. Mert csak a radikalizmus szakít a múlttal. Minden evolúciós politika, minden nemes értelemben vett konzervatív nemzeti politika a múlt értékeinek felhasználásával kívánja a kultúrát fejleszteni. Éppen ezért egész röviden visszapillantást óhajtok vetni a középiskolai tanárképzés magyarországi fejlődésére is és ahhoz fűzöm azután azoknak az elvi álláspontoknak ismertetését, melyek e részben az európai pedagógiai irodalomban és a gyakorlatban mutatkoznak, hogy így indokoljam meg javaslatom létjogosultságát és helyességét. Az egész magyar középiskolai tanárképzés egy kicsiny intézményből indul ki. A XVIII. század harmincas éveiben a jezsuita-rend Szokolcán létesített egy úgynevezett collegium repetentiumot. Oda

utalták továbbképzésre a rendnek azon tagjait, akik akkor Magyarországon számos középiskolában elvállalták a tanári működést. Amint méltóztatnak tudni, 1772/73. tanévig a jezsuiták látták el a nagyszombati egyetlen magyar egyetemen a filozófia tanítását is. Ennek az évnek őszén jelent meg XIV. Kelemen pápának a Dominus ac Redemptor bullája, mely a jezsuita-rendet eltörölte és így Mária Teréziának, a nagy királynőnek gondoskodnia kellett arról, miképpen helyettesítse a jezsuita-rendet az egyetemen s az akkor gazdátlanná vált gimnáziumokban. Ekkor a magyar nemzetnek nagy szerencséje az volt, hogy a Gondviselés oly kultúrpolitikust adott nekünk, aki Trefort mellett ennek a nemzetnek legnagyobb kultúrpolitikusa: Ürményi Józsefet. A jezsuita-rend eltörlése utáni nagy reorganizáció lelke Ürményi József volt, aki ezt az időt felhasználta arra, hogy újjászervezze a nagyszombati egyetemet és azt azután 1777-ben áttelepítse az ország fővárosába, Budapestre.

Ez az áthelyezés nemcsak térbeli változást jelentett, hanem egy hatalmas reorganizációnak betetőzését is. Ő ezt a Collegium repetentiumot fejlesztette ki a magyar tanárképzés anyaintézetévé. Kétségtelen, hogy Göttingában akkor már megvolt a seminarium philologicum kilenc növendékkel, ahol a német középiskolák számára képezték ki a tanárokat. Előtte azonban a korábbi magyar minta lebegett és a magyar tradícióknak minden megszakítása nélkül magyar szellemben épített tovább. Az addigi egy tanszék helyébe kettőt létesített; az általános esztétika tanárának megmaradt Szerdahelyi György, de Kubihofér Ágost személyében egy második tanárt alkalmaztak az egyetem filozófiai karán, akinek az volt a hivatása, hogy a gimnáziumi tanári pályára készülõ fiatalabb emberekkel a humaniorákból foglalkozzék. Ebben a kétéves tanfolyamban van a magyar főiskolai tanárképzésnek alapja.

Ezen a téren mi messze megelőztük a német egyetemeket is, amelyek filozófiai kara hosszú ideig egészen más kérdésekkel foglalkozott. Ürményi a Collegium repetentiumnak rendezése mellett behozta még a tanári versenyvizsgálatokat, az úgynevezett concursusokat is. Egészen tisztán látta, hogy ebben a kollégiumban mindazokat az ifjakat, akik akkor a magyarországi középiskolákban tanári pályára készültek, egyesíteni nem lehet. Az akkori egyszerű, kezdetlegesebb Asszonyaink mellett be kellett érnie azzal, hogy egyeseknél csak a pusztá vizsgálat útján győződjék meg arról, hogy alkalmasak-e a középiskolai tanári pályára. Ha azonban meggondoljuk, hogy Ür-

menyi a Ratio Educationis behozatalával ezt 1777-ben rendszerezte s a poroszok a tanári vizsgát csak 1810-ben hozták be, akkor azt hiszem, büszkék lehetünk Ürményi előrelátására. Ő sастekintettel belenézett a jövőbe és meglátta a jövő fejlődését.

Az akkori filozófiai kar Európa-szerte csak melleleg foglalkozott középiskolai tanárok képzésével. Azok a filozófiai karok voltaképpen közbülső pozíciót foglaltak el egyfelől az akkor még kevesebb osztállyal bíró gimnázium, másfelől a magasabb karok, a jogi, teológiai és az orvosi karok között, amelyekre előkészítettek. Mikor azután az osztrák abszolútizmus idején az Entwurf ezeket a filozófiai karokat beolvasztotta a gimnáziumokba, ebből keletkeztek a gimnáziumok felsőbb osztályai, akkor nyílt meg a lehetősége annak, hogy a filozófiai kar magát teljesen a tanárképzésnek szentelje.

1862-ben az akkori provizórikus magyar kormány már behozza a filozófiai karon a tanárképzést. Beöthy Zsolt egy egyébként igen szép értekezésében azt mondja, hogy az állami tanárképzés voltaképpen ezzel az intézkedéssel kezdődik. Ebben a tekintetben Beöthy Zsoltnak nem volt igaza. A magyar tanítóképzés alapjait Ürményi József vetette meg már a Ratio Educationis kibocsátásakor, 1777-ben, sokkal előbb, mint pl. az egyébként igen magas színvonalon álló német tanárképzés megkezdődött.

A hetvenes évek azután a tanárképzés terén két fontos intézkedést hoztak. Az egyik a gyakorló- vagy mintagimnázium megalakítása, a másik pedig a tanárképző intézet létesítése. Ez az intézmény azonban mind a mai napig nem felelhetett meg teljesen a várakozásoknak, két okból. Először azért, mert nem volt törvénnyel szabályozva, csak kultuszminiszteri rendelet adta meg a létalapját, mely minden intézmény életében bizonyos labilitást jelent, mert az intézmények egészben véve törvényi szabályozást igényelnek. Éppen a törvényi szabályozás hiánya tette azután szükségessé azt is, hogy a tanárképzés ne tétessék kötelezővé, oda csak az lépett be, aki belépni óhajtott. Az intézmény ilyen szervezet mellett természetesen nem hozhatta meg mindazokat a gyümölcsöket, amelyeket megalkotói tőle vártak. Ezt a hiányt van hivatva pótolni éppen az a törvényjavaslat, amelyet most volt szerencsém a nemzetgyűlés elé terjeszteni. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

A negyedik nagy mozzanat a tanárképzés terén a kilencvenes években az Eötvös-kollégium felállítása volt. (*Úgy van! jobbfelől.*) A gyakorló iskolában Kármán Mór, az Eötvös-kollégium élén Bar-

toniek direktor munkássága korszakos jelentőségű volt a magyar tanárképzés történetében s azt hiszem, hogy ezeken a nyomokon kell nekünk tovább haladnunk akkor, ha a mai nehéz viszonyok között fejleszteni akarjuk a magyar tanárképzés ügyét.

Ezekben volt szerencsém egész röviden vázolni a magyar tanárképzés múltját. Most már áttérnék arra a nagy elvi kérdésre, amelyben állást kell foglalniok a kultúrpolitikusoknak és a parlamenteknek akkor, ha a tanárképzés problémájával foglalkoznak. Ez a kérdés abban áll, hogy a bölcsészeti karok kizárólag a tiszta tudomány művelésével foglalkozzanak-e, amely esetben a középiskolai tanárképzést kénytelenek átadni más, különállóság szervezett intézményeknek, olyanféléképpen, amint ez a múltban Franciaországban történt az École Normale Supérieure alapításával. Ebben az esetben a filozófiai kar a tiszta tudomány művelésével foglalkozik, de egyben el is néptelenedik, nagyon csekélyszámú hallgatója lesz. Ezt az utat a magyar állam mai pénzügyi viszonyai mellett nem követhetem, mert egyáltalában nem lehetne megindokolni azt, hogy mi ebben a szegény országban nagy költséggel négy bölcsészeti kart tartunk fenn és a mellett kénytelenek legyünk egy külön tanárképző intézetet létesíteni. (*Helyezés jobbról.*) A másik véglet ezen a téren azután az, hogy azt mondjuk: a bölcsészeti kar mondjon le a tudomány továbbfejlesztésének magasztos feladatáról, mondjon le a kutatásról és tisztán a tudományos ismeretek közlésére, a tanítómunkára szorítkozzék. Azt hiszem, hogy erre a capitis diminutióra sincs nekünk magyaroknak szükségünk, hanem ezen a téren is olyan közvetítő megoldást kell keresnünk, amely egyfelől teljes mértékben lehetővé teszi továbbra is azt, hogy a magyar egyetemi tanár a tudomány továbbfejlesztésével és kutatásokkal foglalkozzék, de másfelől, igenis kivegye a maga részét a jövő középiskolai tanári kar neveléséből is, ami az egyik legnemesebb feladat, amellyel magyar férfi találkozhatik. Azt mondták nekem, hogy a középiskolai kérdés tanárkérdés. Ez igaz, de a középiskolai tanárkérdés viszont egyetemi tanárkérdés, mert a középiskolai tanárt az egyetemi tanár képezi ki. Végelemzésben tehát az egyetemi tanártól függ, hogy milyen a középiskolai tanár, s a középiskolai tanártól függ, hogy milyen a középiskola. (*Úgy van! Úgy van! jobbról.*) Azt pedig ne feledjük el egy pillanatra sem, hogy ez a középiskola képezi ki azt a magyar intelligenciát, amely hivatva van a magyar nemzetet vezetni. En tehát azt a középső megoldást választom, hogy meg akarom hagyni a ma-

gyár egyetemi tanárt a tudomány szolgálatában, de másfelől megkívánom tőle, hogy vegye ki a maga részét a magyar középiskolai tanárok kiképzéséből. Ezt az álláspontot bizonyos fokig kiélezve, képviselte a nagyemlékű Kármán Mór, egyik legnagyobb pedagógusunk. Ezt az álláspontot leenyhítette addig a mértékig, ameddig az gyakorlatilag megvalósítható, Fináczy Ernő legutóbb a Magyar Pedagógiában közzétett cikkében. Ez a cikk fejezi ki tulajdonképpen az én meggyőződésemet is ebben a tekintetben és ilyen szellemben alkottam meg éppen Fináczy Ernő közreműködésével, de Petz Gedeon, Pauler Ákos és Komis Gyula *egyetemi* professzoroknak, az én kedves munkatársaimnak közreműködésével ezt a javaslatot, amely alkotmányos tárgyalás végett a t. Nemzetgyűlés előtt fekszik.

A filozófiai karok munkássága ellen nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte mindenhol komoly kifogásokat tesznek. Kifogásolják azt, hogy a tanár négy év alatt nem megy át egész szakmáján, s így a jelölt még a saját szakmájában is csak megszakított, szakadozott ismereteket kap. Kifogásolják azt, hogy hiányzik az összefüggés a többi tanulmányokkal, hogy az egyes tanárok előadásai között sincs meg az az összefüggés, amely az ő külön-külön munkájukat azután egy nagy kulturális egészévé egyesítheti. Kifogásolják azt, hogy ritkán adatnak bevezető előadások, melyek a kezdőnek azután a magasabb szakok művelését megkönnyítik. Kifogásolják azt, hogy nem tartanak összefoglaló előadásokat, amelyek az egész szakma fölötti áttekintést teszik lehetővé. Kifogásolják, hogy azt is, amit a professzorok előadnak, nem kellő sorrendben adják elő, már pedig a sorrend a tanulmányoknál kiváló fontosságú. Kifogásolják, hogy a tanár igen sokszor egyoldalú személyes irányt képvisel, a vizsgáztatásoknál csak az ő személyes irányának megfelelő válaszokat honorálja s így a növendék egyoldalú műveltséget nyer. Kifogásolják, hogy egyes professzorok túlsókat foglalkoznak jelentéktelen részletkérdésekkel, s ama nagy problémák tekintetében, amelyekkel a középiskolai tanárnak az ifjúságot kell megismertetni, nem adnak kellő felvilágosítást. Általában azt mondják, hogy az elméleti képzés nincs elégséges tekintettel az iskola feladataira. Mikor a jelölt elvégezte egyetemi tanulmányait, nem viszi magával a szakmájához tartozó középiskolai anyagnak teljes tudományos készletét, s amit ebből az anyagból egyetemi hallgató korában elsajátított, azt sem úgy hallotta, hogy középiskolai teendőivel szorosabb vonatkozásba hozható volna. Ezek

a bajok tényleg megvoltak a mi filozófiai karunkon is, de vigasztalhat bennünket az, hogy ezek nem olyan panaszok, amelyeket csak minálunk formuláltak, nem olyan bajok, amelyek csak minálunk fordultak elő. Ha bárminő didaktikai, vagy pedagógiai kézikönyvet méltóztatnak elővenni, meg fogják látni, hogy az előfordul Európában mindenhol és minden időben. A francia mondás azt mondja: *Tout comprendre c'est tout pardonner*; éppen meg kell érteni azokat az összes okokat és nehézségeket, amelyek ezekhez a bajokhoz vezetnek.

A XVIII. század szelleme dogmatikus és racionalisztikus volt és ez a dogmatikus irányzat mindenre kész választ adott. Pl. az észjog a mindenkor érvényben lévő jogot úgy tüntette fel, mintha józan ember másra nem is gondolhatna, ott nem igen voltak tévedések. Ilyen stúdiumot rövid kézikönyvben, vagy rövid kompendiumban összefoglalni nagyon könnyű volt. Az észjogról összefüggő áttekintést adni egész egyszerű vállalkozás volt, de a XIX. század éppen a XVIII századnak ezzel a dogmatikus és racionalisztikus irányzatával szemben meghozta a visszahatást, a történelmi iskolát. Megnézték az intézmények múltját és meglátták azt, hogy a történelem folyamán minden évoluai, hogy milyen kevés a fix kategória és egy relativisztikus gondolkodáshoz jutottak az emberek. Ahol azelőtt mindenki pozitívumokat látott, ott mindenki csak megoldandó problémákat, kételyeket látott, amit talán egy túlhajtott kritika még kelleltnél tovább is fejlesztett. Természetes, hogy ilyen korszellem mellett az egyetemet elhagyó ifjúság is problémákkal ment ki az életbe. A középiskola ellenben kész eredményeket követel. Az iskolában tanítani csak pozitívumokat lehet, 10-18 éves gyermekeknek problémákat feltárni és az ő lelkükbe kételyeket beplántálni nem lehet, mert akkor a középiskolai tanítás elhibázza a maga célját. A XIX. század historikus és relativisztikus irányzata tehát tulajdonképpen rendkívül megnehezítette a filozófiai karokon a tanárképzést. Ez a nehézség a korszellemből következik és nem egyesek hibájából.

A másik momentum szintén a XIX. század irányából következik. A XIX. század tudományossága a maga nagy eredményeit annak köszönhette, hogy specializált. Sok jó szakember volt, mindenki azonban a maga tudományának csak egy kis szakával foglalkozott; ez volt az akkori kutatásoknak nagy előnye és hátránya. Ilyen eljárás mellett a tudományok tere hihetetlenül kitarul. Hiszen a mi nagyatyáink az iskolában mit tanultak az ókorból?

Tanulták a bibliai történetet és tanulták a görög és római történetet. Azóta az egyiptológia és az assziológia megtanított bennünket arra, hogy a múltak messze-messze mögé nyúltak azoknak a koroknak, amelyeket a mi nagyapáink tanultak a középiskolákban. A prehisztória még ennél is messzebb megy, a paleontológia behatol a föld kérge alá és onnan hozza ki a múlt emlékeit, a kozmográfia pedig még ennél is távolabb megy. Méltóztatnak tehát látni az emberi tudás mezejének hihetetlen megnövekedését. A mi nagy atyáink csak a klasszikus nyelvekkel foglalkoztak, nekünk pedig már a modern filológiával is kell foglalkoznunk és a modern tudomány elmerül a keletázsiai népek kultúrájának vizsgálatába is. Itt is tehát a tudás mezejének hihetetlen megnövekedésével állunk szemben. De, amit legelőször kellett volna említenem, itt van a természettudományok terének megnövekedése, az új korszakos felfedezések következtében. Milyen egyszerű volt ezelőtt száz évvel egy ókori történésznek vagy természettudósunk szerepe a középiskolában és milyen nehéz ma, amikor ilyen óriási ismeret-tömeggel állunk szemben, amikor az ismereteknek szétágazásával, specializálódásával állunk szemben, amikor az iskola szintén kívánja mindennek rövid összefoglalását. Hogy tehát itt nehézségek és bajok voltak, az természetes, de ennek tulajdonképpen az az oka, hogy a XIX. század hatalmas haladásának szellemét rendkívül nehéz volt úgy kondenzálni, hogy azt a középiskolában oda lehessen adni 10-18 éves gyermekeknek, úgy, hogy abból komoly hasznuk is legyen, és hogy idő előtt oly problémák elé ne állítsák őket, amelyekkel való foglalkozásra az intellektusuk megint kevés.

A harmadik nehézség ezen a téren az, hogy rendkívül nehéz a kutató munkát a tanító munkával egyesíteni. A főiskolai tanárnak – mint mondtam – kutatónak és közlőnek kell lennie egyszerre és ezt a két feladatot egyesíteni rendkívül nehéz. Fölötte tanulságos ebben a tekintetben az az emlékirat, amelyet Németország egyik legnagyobb kultúrpolitikus, Harnack Adolf terjesztett II. Vilmos német császár elé. Ebben az emlékiratában Harnack kifejti, hogy különösen a természettudományi kutatás terén az amerikai egyetemek éppen az ő nagy anyagi dotációiknál fogva messze túlszárnyalják a német egyetemeket és hogy a század fordulóján a német tudományosság már az előtt a veszedelem előtt áll, hogy az amerikai tudományosság éppen az anyagi eszközök bősége miatt túlszárnyalja a német tudományosságot. Ekkor azt javasolta Har-

nack Adolf II. Vilmosnak, hogy válasszák szét a tudományközlést az új kutatásoktól és a kutatások céljára létesítsenek egészen külön intézeteket. E célból létesítették a Kaiser Wilhelm Intitutot Berlin-Dahlemben és Németország egyéb részeiben is. Ezek a Kaiser Wilhelm Intitut-ok tisztán kutatással foglalkoznak, ahol a tudós tehát ismeretközléssel megterhelve nincs, hanem egész munkáját a tudomány továbbfejlesztésére szentelheti. Ugyanebből a gondolatból született meg Franciaországban a College de France-nak továbbfejlesztése, ahol nem konkrét célból képezik a hallgatókat, hanem a tudósok ott szervezett katedrákon már csak kutatásaik eredményeit hirdetik egész Franciaországnak. Kétségtelen, hogy össze van kötve bizonyos nehézséggel az, hogy a tudós kénytelen kutatásokkal is foglalkozni és az ismeretek közvetítését is működésének körébe vonni. Igen sok magyar egyetemi tanár azonban becsülettel tett eleget ennek a nehéz kötelességnek ma, amikor a magyar nemzet nehéz pénzügyi helyzetében a két feladatnak ezt a kettéválasztását megvalósítani nem tudjuk. Egypár külföldi tudományos intézet létesítésével, a bécsi és berlini Collegium Hungaricum kifejlesztésével azonban igyekeztem a magyar tudományos világnak is módot adni arra, hogy a tanítástól függetlenül teljesen a tudományok továbbfejlesztésének élhessenek és tudósaink egyedül annak szentelhessék magukat. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Ha méltóztatnak látni azt, hogy a XIX. század szelleme hipotetikus volt, sok volt a probléma, a középiskola pedig kész ismereteket igényelt, ha méltóztatnak látni azt, hogy a XIX. században specializáló volt a szellem, az iskola pedig szintetikus volt, ha méltóztatnak látni azt, hogy míg a boldogabb, gazdagabb külföld kutató intézeteket tudott létesíteni, addig a magyar egyetemi tanár kénytelen volt a maga munkáját a tudományos kutatás és tanítás között megosztani, akkor meg fogják érteni legalább azt, hogy nálunk nem mehetett minden kívánságaink szerint, bár konstatálnom kell, hogy egyetemeink sokkal nagyobb munkát végeztek, mint amekkorát a dolgokon kívül állók, vagy az egyetemről kellemetlen emlékeket magukkal hozott hallgatók általában hiszik.

Hogyan lehet a bajokat orvosolni? *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* A bajokat csak eggyel lehet orvosolni, a dolognak egy arkanuma van, a helyes kinevezési módszer, a személynek, a tanárnak helyes megválasztása, *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* mert a legmagasabb kultúra keretében a kultuszminiszter felügyeleti joga csak nagyon korlátozottan érvényesülhet. Végtelenül szomorú lenne,

ha a magyar kultuszminiszternek egy magyar egyetemi tanárt, mondjuk fegyelmi eljárással kellene rászorítani hivatásának teljesítésére. Különben is minden ilyen belenyúlás nagyon könnyen megbosszulhatja magát, inert hiszen parlamentáris államban a miniszterek változnak, minden miniszter más világnézetet képvisel és a tudományok szabad művelése szempontjából rendkívül veszedelmet jelentene az, ha a mindenkori kultuszminiszterek a maguk világnézetét akarnák a rendelkezésükre álló felügyelő eszközökkel a főiskolákra ráoktrojálni. Itt csak egy mód van: lelkiismeretesen megválasztani az egyetemi tanárt és nemcsak tudományára, hanem az egyéniségére is, s arra nézni, hogy hazafias ember legyen, (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) hogy szeresse az ifjúságot és szeresse a tudományt. Ha ez a három szempont érvényesül a kiválasztásnál, akkor nyugodtan nézhetünk a jövő elé.

Szívesen elismerem, hogy a múltban voltak esetek, hogy egyes professzor urak csak addig dolgoztak, amíg a katedrát elérték és akkor megszűntek dolgozni; szívesen elismerem azt is, hogy bizonyos speciális irányba egyesek túlságosan beleélték magukat és más dolgokat nem láttak, hogy rapszodikusán, szívetesen is adtak elő. Ezek azonban nagyon ritka kivételek voltak. A magyar egyetemi tanároknak túlnyomó része becsületesen végezte a múltban kötelességét és végzi most is bámulatos önfeláldozással és meg kell állapítanom, hogy elsősorban az ő munkájuknak köszönhető az, hogy igenis van olyan művelődésünk, amellyel messze túlszárnyaljuk ma még azokat a nemzeteket, – és remélem, a t. Nemzetgyűlés támogatásával túl fogjuk szárnyalni a jövőben is – amelyeket a mi rovásunkra most területileg olyan nagyra növeltek és annyira megerősítettek.

Áttérve most már azokra az alapelvekre, amelyekből ez a törvényjavaslat kiindul, kiindulok abból, hogy az elméleti tanárképzés elsősorban a magyar egyetemek filozófiai karának feladata. Ezt a munkát azonban elsősorban teljessé kell tenni, a gyakorlati tanárképzés szempontjából bizonyos fokig ki kell egészíteni. Erre a kiegészítő munkára hivatottak a tanárképző intézetek, amelyeket most már ezzel a javaslattal törvényesen akarunk beállítani közoktatásunk szervezetébe.

A tanárképzés a múltakban rendeletileg lévén szabályozva, nem lehetett kötelező; ez a törvény kötelezővé teszi a tanárképzést és most már kötelező lesz a filozófiai hallgatóra nézve, hogy tanulmá-

nyait bizonyos sorrendben végezze, a kollégiumokat egy bizonyos racionális sorrendben hallgassa, hogy felvegye mindazokat a kiegészítő előadásokat is, amelyek szükségesek arra, hogy az egyetemi tanár által természetesen csak nagy vonalaiban ismertetett diszciplínához azt a részlettudást is megszerezze, amire szüksége van. Különösen a középiskolai oktatásban járatos, s a középiskolai tanárképzéshez berendelt középiskolai tanárok adják elő minden diszciplínához a maguk saját didaktikáját, mert az általános didaktikának nagyon csekély számú szabálya van, ellenben minden tudományágnak megvan a maga saját didaktikája és ennek ismerete döntő s ezt sokszor az egyetemi tanár nem nyújthatja, különösen az az egyetemi tanár nem, aki maga középiskolai tanár nem volt, aki a tudós-képzés retortáin ment át, aki tehát a maga tudományát kiválóan tudja közvetíteni a hallgatóival, aki azonban azzal a didaktikai művészettel nem bír, – mert ez művészet – amely gyermekek oktatásához szükséges.

En tehát kötelezővé akarom tenni a tanárképzésben való részvételt és ebben a tekintetben csak egyetlenegy kivételt óhajtok tenni: a "Szent Benedek-rendre nézve. Amint méltóztatnak tudni, a Szent Benedek-rend Pannonhalmán tart fenn tanárképző intézetet saját erejéből. Ez százados intézmény, amely kiváló eredménnyel működik s amelyhez hozzányúlni s amely alól a létjogosultságot elvonni annyival kevésbbé óhajtom, mert ez a nemzetgyűlés és ennek a nemzetgyűlésnek baloldalon ülő pártjai is szívesen elismerték, hogy a szerzetes-gimnáziumok és közöttük a Bencés-rend gimnáziumai jók, s így nem látok okot arra, hogy egy százados intézmény tisztán az uniformitás kedvéért megszüntetessék. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Egy másik elv, amelyen az én javaslatom nyugszik, a gyakorlati év kötelezővé tétele. A Trefort-féle törvény is szükségesnek látta a gyakorlati évet, megengedte azonban azt is, hogy ezt a gyakorlati évet valaki úgy töltsse el, hogy magánháznál tanítson. Én ezt nem tartom szerencsés megoldásnak, s nekünk meg kell találnunk a módját annak, hogy mindenki, aki magyar középiskolában tanítani fog, a didaktikának éppen ezen gyakorlati fogásait elsajátítsa, a középiskolában gyakorlatot szerzett régi pedagógusok oktatásából. E téren a múltakban tett kivétel sok visszaélést okozott, hiszen olyan bizonyítványt szerezni, hogy én egy magánháznál tanító voltam, nagyon könnyű volt. Ezt a visszaélést okvetlenül meg kell szüntetni, mert egy ügyetlen, egy didaktikailag nem járatos tanár hihetetlenül meg

tudja nehezíteni a gyermekek munkáját, amit sokan a jelenlevő képviselő urak is, akik egyúttal atyák is, saját maguk tapasztaltak. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Tisztelt Nemzetgyűlés! Én nem áltatom magamat illúziókkal és tisztában vagyok azzal hogy ez az egész tanárképző javaslat célját csak akkor érheti el, ha meg tudjuk oldani azt a nagy diákszociális problémát, amely egyértelmű a magyar tanárképzéssel. Hiszen ezen a téren miért voltak nehézségek és bajok? Tanári pályára éppen a hiányos, gyengébb előmenetel folytán – ez közismeretű – általában a szegényebb sorsú szülők gyermekei mentek, akiknek szülei nem voltak képesek az egyetemi ifjúnak azt a gondtalanságot biztosítani a négy akadémikus év alatt, amelyre neki tanulmányai rendes elvégzése érdekében szüksége volt, az ifjúság magánórákra volt utalva, kénytelen volt sokszor elhanyagolni az egyetemi előadások látogatását is és azok a különösen szorgalmasak, akik a magánórát, kenyérkereső órák mellett, még az egyetemi előadásokat is pontosan látogatták, mint fáradt, kimerült emberek kerültek az életbe és nem volt meg az a frissességük, amely szükséges a tanítói hivatáshoz és néha bizonyos keserűséget vittek magukkal múltjukból, ami különösen megbosszulja magát az iskolában, mert hiszen a gyermek ártatlan, finom, érzékeny lelkéhez nem szabad elkeseredett embernek hozzányúlni, *(Úgy van! jobbfelől.)* a gyermek erre sokkal jobban reagál, mint a felnőtt ember, az itt ülő képviselő urak némelyike még érzi olyan igazságtalanságok tövisét, amelyeket gyermekkorban szenvedett el. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ha valahol kell lennie olyan harmonikus lelkű embernek, aki a gyermeket szereti: úgy az iskolában kell lennie! De hogy ez így legyen, okvetlenül mindent meg kell tennünk, hogy azokat, akik középiskolai tanári pályára készülnek, a napi megélhetés gondjától mentesítsük és azoknak az egyetemi négy évet gondtalanná tegyük.

Előljárt ezen a téren nagy elődöm: Eötvös Loránd miniszter, aki megalapította az Eötvös-kollégiumot. Szándékom az, hogy a vidéken is ilyen Eötvös-kollégiumokat létesítsünk, s amint a javaslatban is jelezve van, ki akarok jelölni a meglévő internátusokban s a fennálló menzákon is egy részt, amennyiben megfelelnek, ezek részére és ott a tanárjelölteknek elsőbbséget kívánok adni.

Az állam mai nehéz helyzetében honnét vesszük ezeknek a tanárképző intézeteknek megvalósításához szükséges anyagi eszközöket? E célból újabb hitel engedélyezése iránt aligha fordul-

hatunk a pénzügyminiszter úrhoz, de igenis a múlt tanév végén megszüntettünk egy teljesen fölösleges középiskolát, ennek a tanári kara révén tizenhat középiskolai tanári állás szabadult fel. Ezeket a tanárokat nem helyeztem B-listára, hanem széthelyeztem őket Magyarországon középiskoláiba, viszont felhatalmaztam az egyetemeiket arra, hogy tizenhat tanárt keressenek ki az összes magyar középiskolai tanárok sorából, akiknek nagy a didaktikus jártasságuk, akik a tanítás művészetében elismert tekintélyek. Ezeket szándékozom beosztani az egyes egyetemek mellett létesülő tanárképző intézetekhez, kettőt-négyet, hogy aztán az egyes teoretikus szakmáknak didaktikáját tanítsák és egyébként azokat az összefoglaló, áttekintő kollégiumokat tartsák, amelyekre nekünk a tanárképzés szempontjából okvetlenül szükségünk van.

T. Nemzetgyűlés! Egy áldozatot meg kell hozniok a nem állami, a felekezeti középiskoláknak is és pedig azt, hogy azokban a városokban, ahol egyetemek vannak, tanárképzés céljából beengedjék a maguk középiskoláiba a bölcsészeti hallgatókat, hogy ott a gyakorlati tanárképzést lássák. Itt egyfelől a piarista-rendnek és a cisztercita-rendnek, másfelől a református egyháznak iskoláiról van szó. Én bizonyoságot szereztem az iskolafenntartók részéről arról, hogy ők ezt nemcsak hogy nem tekintik meg nem engedett beletnyúlásnak a maguk autonómiájába, nemcsak hogy nem tekintik megterhelésnek, hanem büszkeségükre szolgál *(Helyeslés a jobbódlalon.)* olyan irányban, hogy közreműködhetnek a magyar tanárképzés fejlesztésében.

Nem áltatom a nemzetgyűlést azzal, hogy ha ez a javaslat törvényerőre emelkedik, ideális állapotok fognak elkövetkezni. Erre a magyar nemzet mai helyzetében bármely téren csekély a kilátás, de azt hiszem, hogy komoly lépést teszünk előre a magyar főiskolai oktatás terén, amelyért ez a kicsi nemzet páratlanul nehéz viszonyok között mindig nagy áldozatokat hozott. Csak meghatottsággal lehet olvasni azoknak a magyar ifjoknak hosszú sorát, akik a középkorban a bolognai, pádovai, párizsi, krakói és a bécsi egyetemet látogatták és attól az időponttól kezdve, hogy a magyar állam megerősödött, állandóan itt az egyetemalapítási törekvés.

A XIV. században a nagy Anjou, Nagy Lajos alapítja a pécsi egyetemet. A XV. században Hunyadi Mátyás, amikor látja, hogy a pozsonyi egyetem nem fejlődik, Budán tesz kísérletet egyetemalapításra. Akkor jön a rettenetes XVI. század, a mohácsi vész kora.

Esztergomot elfoglalják, Várdai primás elveszti székhelyét, Martinuzzi kardinális rövid ideig van az érseki székből és utódja, Oláh Miklós ismét reorganizálja Nagyszombatban a maga érseki iskoláját s ezzel megveti a későbbi egyetem alapját. A XVII. században Pázmány Péter megalapítja magánerejéből azt, amit máshol fejedelmek csinálnak meg, a nagyszombati egyetemet. A XVIII. században ott látjuk Ürményit, aki a jezsuita-rendnek összeomlása után a felvilágosodás szellemében rekonstruálja a magyar állami népoktatást, olyan időben, amikor a külföldi államokban ilyenféle kérdésekre nem is gondoltak. Csak nem fogunk ilyen kérdésekkel foglalkozni, amikor ilyen problémákkal találjuk magunkat szemben és amikor magyar büszkeséggel nézünk vissza arra, hogy mennyivel jobb voltak apáink sok mai magyar embernél.

Mikor azt látjuk, hogy a XIX. században egy nagy magyar kultuszminiszter, Trefort, megépíti a klinikákat, a bölcsészeti kar elméleti és természettudományi intézményeit és a műegyetemet és amikor azt látjuk, hogy ez a kicsiny nemzet... (*Zaj.*) ... én nyugodtan végighallgattam az igen t. képviselő urak fejtegetéseit, nem szakítottam meg közbeszólásokkal, annak ellenére, hogy igen sok, a képviselő urak által feszegetett kérdésekkel nem értettem egyet és igen kérem a t. képviselő urakat, hogy ne méltóztassanak megszakítani olyan fejtegetéseket, amelyeknek pártpolitikai színezetük egyáltalán nincs, (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) amelyekben minden jó magyar embernél egységesen kell éreznie, s amely fejtegetéseket, ha a t. képviselő úr megszakítja, egyről tesz tanúságot, arról, hogy a nagy magyar szolidaritásból kivieszi magát. (*Elnök cseppet.*) Lehet, hogy az igen t. képviselő uraknak ez frázis, de nekünk élő igazság, szent érzés, amelyet nem tudnak az igen t. urak megsérteni, mert nincs elég erejük hozzá. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Amikor azt látjuk, hogy a XIX. század folyamán egy nagy magyar kultuszminiszter hatalmas egyetemi építkezésekkel olyan alapokat fektetett le, amelyen a mai budapesti egyetemi tanítás is áll, amikor azt látjuk, hogy a XX. században az összeomlás nehézségei közepette ez a kicsiny nemzet képes befejezni a debreceni klinikai telepet, amely Európának a maga nemében a legtervszerűbb, legnagyobb szerű alkotása, amely százszor többet ér, mint a propaganda-füzetek, mert azok célzatossága átlátszó, míg ezek a tények kapacitáló erejével hatnak (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) és tesznek

bizonyoságot a mellett, hogy itt egy kultúrmemzetről van szó, amelyet nem lehet, vagy nem szabad az emberiség nemzeteinek sorából eltörölni (*Úgy van! Úgy van! Taps a jobboldalon.*)

Ezen az úton halad tovább ez a törvényjavaslat, amikor először a filozófiai kar tanulmányi rendjét állapítja meg. Mivel ilyen szervezeti kérdésről van szó, amely egy lépéssel előre viszi a magyar főiskolai oktatás és a magyar tudományosság ügyét, melegen ajánlom a t. Nemzetgyűlésnek javaslatomat elfogadásra. (*Élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon.*)

A magyar kultúra fejlesztéséről.

Tiszteletbeli bölcsészetdoktorrá történt felavattatásom alkalmával
Pécsett mondott beszéd.

Megjelent a »Dunántúl« 1925.
május 28-iki számában.

Ha vezető állásban levő férfit kitüntetés ér, akkor kell annyi önkritikájának lenni, hogy tisztán megkülönböztesse azt, mi szól ebből a kitüntetésből annak a méltóságnak, amelyet visel, mi szól az elveknek, az álláspontoknak, amelyeket elfoglal, a programnak, amelyet képvisel és mi szól a személynek. Azt hiszem, hogy valamennyien, akik a teremben összegyűltek, igazat fognak nekem adni abban, hogy a forradalmak után a minisztereknek *kötelességük* a tekintély elvét képviselni és így természetesen hálás szívvel fogadom a kitüntetésnek azt a részét is, amely a minisztert illeti. De mégis, engem sokkal nagyobb öröm tölt el azért a kitüntetésért, amelyet személyemnek, de még inkább amelyet elveimnek és álláspontomnak juttattak, mert az erőt ad nekem arra, hogy a politikai élet ezer nehézségei között képviseljem azt a programot, amelyről azt hiszem, hogy ha megvalósítása sikerül, javára fog válni a magyar nemzetnek.

Úgy érzem, hogy személyes, a múltból származó kapcsolatok is fűznek engem ehhez az egyetemhez, amely kapcsolatokat életem legkedvesebb, legszebb emlékei közé sorozok. De még inkább büszke vagyok arra, hogy helyeslik elveimet, helyeslik álláspontomat és honorálni óhajtják azt a programot, amelyet elfoglalom. Szakszempontról óhajtók erről szólni, minden politikai mellétekintet kerülésével és azért engedjék meg, arra kérem Önöket, tekintsék mai felszólalásomat a disszertáció egy nemének is.

Az én tudománypolitikámnak alapja az a gondolat, hogy a nemzetek kultúráját kicsiny és nagy nemzeteknél egyaránt három-négyezer ember képviseli. Hogy ez a három-négyezer ember a tudományoságnak, a művészetnek, az irodalomnak, a kereskedelemnek, a föld-

mívelésnek, iparnak, közlekedésnek, milyen fokán áll, attól függ az, hogy az a nemzet milyen helyet foglal el a nagy népek sorozatában. Ha nem jó az az orvostanár az egyetemen és nem jók a klinikák, akkor gyengék az orvosok és nő a halálozási arány. Ha rosszak a technikai tanerők, akkor elhibáztak a műszaki vállalkozások, rosszak a hidak, repedeznek a falak. Nagy annak a kihatása, ha nem jó a jogi oktatás, akkor a perek úgy dőlnek, ahogyan nem lenne szabad, hogy eldőljenek. Tehát nem valami üvegházi kultúrának kitermeléséről van szó, mikor mi hatalmas kultúráról beszélünk, hanem bizony mondom, hogy magas kultúr intézmények fokától függ az, hogy egy országban lehet-e élni és milyen körülmények között lehet élni. Véték szembeállítani azt a két szempontot, hogy mit teszünk a tömegek műveléséért és mit teszünk a magas kultúrának a fejlesztéséért, mert, hogyha a magas kultúrának laboratóriumaiban Magyarországon megáll a munka, akkor az a magyar néptanító is kint a falun és tanyán csak idegen műveltségnek lehet utazó ügynöke, de semmiesetre sem terjeszti azt a művelődést, amelytől évezredes nemzetünknek egy második évezredét is várjuk.

Ha tudománypolitikáról és egyetemekről beszélnek, akkor mindazon tiszteletnek és megértésnek ellenére is, amellyel azoknak a férfiaknak állásponjtja iránt viseltetem, akik pl. állampénzügyi vagy szociálpolitikai szempontból teljesen jogosan hozzászólnak a kérdéshez, mégis a magam számára ebben a pillanatban, ebben a kérdésben egy más és nem átalлом kimondani, egy bizonyos fokig kiemelkedő állást követelek meg. Ebben a pillanatban bármennyire méltatlan legyek is rá, a magyar vallás- és közoktatásügy fejlődéséért a felelősséget én viselem, de a jogi és politikai felelősségnél még egy súlyosabb, a történelmi felelősséget is kell viselnem az eljövendő magyar nemzedék előtt, amely számon fogja kérni az én emlékemmel kapcsolatban, hogy ki volt az a férfiú, aki abban a kritikus időben a magyar közoktatás fejlődéséért a felelősséget viselte, felismerte-e azt a nagy érdeket és teljes odaadással védelmezte-e meg azokat. Azt a jogomat, hogy álláspontomról az országot mint felelős miniszter tájékoztassam, tilem, mint felelős minisztertől, elvitatni nem lehet.

Én minden kulturális intézményhez a végsőkig ragaszkodom. Ragaszkodom az utolsó kis óvodához egy picit dunántúli faluban is. De ha óvodát vesztek, akkor az az érzésem, mintha a gyermeknek, mondjuk, kedves kanári madara egy reggel nem él. De ha egyetemet vesztenék, akkor az lenne a szerepem, mint annak a tengernagynak, aki nagy egységet, dreadnoughtot veszített, én pedig a magyar kultúra-

ért folytatott harcban nagy egységet, dreadnoughtot, egyetemet veszteni nem akarok.

Szakszerűen foglalkozunk a kérdéssel. Ha népiskolai vagy középiskolai kérdésekhez szólnak, itt még lehet találni szakszerű felfogást, de ha egyetemekhez szólnak, csodálkoznom kell azon, hogy sokan ezekről a kérdésekről még mindig úgy vélekednek, ahogy 100 évvel ezelőtt vélekedtek. Mit látnak az emberek külföldön is sok tekintetben maguk előtt? Nyilvános előadásokon, úgynevezett főkollégiumokon nagy tantermeket, ahol a tanár megtartja a maga publikumelőadását kisebb-nagyobb hallgatóközönség előtt. De tévedés azt hinni, hogy a tanárnak évről-évre önmagát kell ismételnie. A kutató tanárnak mindig merül fel új szempontja és ha ezeket az új szempontokat beleviszi előadásába, ha a tudományos kutatás legújabb eredményeit hozzáférhetővé teszi, akkor az a főgondolat sem lesz értelmetlen. De az egyetemi oktatás súlypontja ma nem itt van. Az egyetemi oktatás súlypontja áttevődött a szellemi tudományok szemináriumába, a természet-tudományoknak laboratóriumába és a klinikáknak gyógytermébe, ahol a tudós, a professzor csekélyszámú hallgatót gyűjt maga köré és ezekkel közvetlenül foglalkozik. Itt van a modern egyetemi oktatásnak a súlypontja. Hogyha tehát eszményképpé állítják oda azt, hogy Budapesten mennyire ki vannak a tanárok használva, mert 500-600 hallgatójuk van, akkor azt mondom, hogy ilyen 5-600-as hallgatóság-ból nem kérek. Azt óhajtom, hogy a jövő magyar nemzedéket a szellemi tudományok professzorai a természettudományok laboratóriumai-ban és a klinikákon 5-6,10-15-ös csoportokban oktassák és ha ez a közvetlen kapcsolat a tanár és tanítvány között meglesz, akkor sikeres lesz a magyar egyetemi oktatás. Lehet-e individuális véleményről, az egyéni tulajdonságok tervszerű továbbfejlesztéséről szó ott, ahol a tanárnak 4-500 főnyi hallgatósága van?

Nekünk mint keresztény férfiaknak, figyelniünk kell mindig az Üdvözítő tanítására. Hiszen legközvetlenebbül szól hozzánk Krisztus, az iskola embereihez akkor, amikor azt mondja: eresszétek hozzám a kisdedeket, a gyermekeket, az ifjúságot. Mit mond ezekkel a szavakkal nekünk? Azt, hogy szeressük a magyar gyermekeket. Ez a magyar közoktatásügy sikerének nagy titka. Ha, kezdve a kis óvónótól, fel a professzorig, az egyetemi tanárig, minden oktató el van telve a magyar gyermek rajongó, odaadó, önzetlen szeretetével, akkor majd egy olyan nemzedéket nevelünk, amelyre ennek az országnak szüksége van. Minden egyéb frázis.

Ha iskolalátogatásaim alkalmával végigjáróm az osztályokat, ez a miniszteriális, a bürokratikus munka fáradtságai után öröm, üdülés és biztató nekem; ha látom azt a játékos, eleven eszű magyar gyermeket, mindenért kárpótolva vagyok, amit a munkatúlfeszítés, a közélettel egybekötött minden más szenvedés nekem okoz és hogy ha olvasom azokat a jelentéseket, amelyeket a külföldre küldött egyetemi hallgatókról és fiatal magyar tudósokról kapok, akkor egyenesen büszkeséggel telik meg a lelkem.

Itt a magyar jövő és ezt a magyar ifjúságot szeretni nagyon könnyű. Ha pedig a gyermek és a szülő megérik, hogy a kis óvónőtől felfelé az egyetemi tanárig, hozzám, valamennyien el vagyunk telve a magyar gyermek rajongó szeretetével, akkor meg vagyok róla győződve, hogy a közönségben is teljes lesz a megértés iskoláink becsületes munkája iránt és nem lesz senki, aki az egyetemek megszüntetését kívánja. Adja az a szenvedő nemzetekhez könyörülő Isten, hogy a magyar jövő érdekében ez így legyen.

Egyetem-mészárlás és kultúrfölény.

A tihanyi alapkö letételének előestéjén.

Megjelent a »Pesti Napló« 1926.
augusztus 25-iki számában.

Miniszterségem alatt többször kellett tollhoz nyúlnom, hogy népművelési és tudománypolitikai kérdésekben cikket írjak egyik vagy másik lapnak. Más országokban a miniszter ilyen publicisztikai működésére kevésbé van szükség, mert a nyugati államokban rendesen erős a kultúrpolitikai közvélemény, amelyhez a parlamentáris miniszternek alkalmazkodnia kell. Néhány nappal ezelőtt éppen egyik baloldali lap mutatott rá, hogy nálunk teljesen hiányzik az ilyen kultúrpolitikai közvélemény. Ha valaki egy tetszetős frázist beledob a közvéleménybe, azt egy darabig utána mondogatják, hangoztatják és azután megint elcsendesedik minden, mert alapjában véve csekély az érdeklődés. Így azután kétszeres kötelessége a miniszternek, hogy reformeszméit és terveit a nemzetnek megmagyarázza és kérje azok megvalósításához a támogatást.

Az összeomlás után, hogy a nemzet önbizalmát emeljük, többen egész tudatosan hangsúlyoztuk tagadhatatlan kultúrfölényünket a rovásunkra Trianonban nagyra lett népek felett. Utóbb szinte megbántam, hogy erre a tényre a közfigyelmet rátereltem, mert megdöbbenve láttam, hogy sokan úgy gondolkodtak, hogy ha egyszer megvan már a kultúrfölényünk, akkor inkább foglalkozunk más dolgokkal, kár lenne művelődésünk fejlesztésére még többet költeni. Veszedelmes filiszter fogás ez! Gondoljunk csak vissza saját esetünkre, midőn az 1867-iki kiegyezéskor függetlenségünket visszanyertük és egy szép, nagy országban csekély államadósággal terhelve hozzáláthattunk & teremő munkához. Hogy megteltek a lelkek bizalommal, tette készető optimizmussal! Ugyanilyen nagy érzés tölti most be valószínűleg a területileg rovásunkra megnövekedett szukcessziós államokat körülöttünk és a Balkán-országokat.

A politikai siker felkeltette ezeknek az államoknak reményeit s megnövelte a saját nemzetük erejébe és jövőjébe vetett hitet. Tervezett programjuk felépítéséhez hozzá is láttak. Jugoszlávia például egyszerre három klinikai telepet épít: Belgrádban, Zágrádban és a nemrégiben alapított laibachi egyetemen; továbbá jogi kart létesített Szabadkán és filozófiai kart Üszkübben. Romániának négy egyeteme közül kettő már régebben meg volt; a kolozsvárit tőlünk, a cernovitzit pedig az osztrákoktól vette el és most azon van, hogy 150 millió aranykoronás beruházási hitellel klinikáit, laboratóriumait és könyvtárait nyugat-európai színvonalra emelje. Még Görögország is, mely pedig háborút vesztett és a Kis-Ázsiából kiutasított milliók elhelyezésével és tető alá juttatásával bajlódik, ez év őszén Szalonikiben újabb egyetemet nyit meg.

Korántsem kell hinni, hogy mindez elszigetelt balkáni kultúra. A belgrádi egyetem a háború alatt Nizzában működött és a szerb ifjúság tömegei ott megtanultak franciául, ekként kapcsolatot nyerve a nagy francia kultúrával. És mikor körülöttünk éppen a magas kultúra terén lázas munka folyik, addig nálunk egyesek a három vidéki egyetem lemeszárlásával foglalkoztak. Míg én azon töröm a fejem, hogy hogyan tudom éppen a magas műveltség terén ezzel a szédületes irammal a versenyt tartani, addig nálunk a legcsekélyebb tudománypolitikai intézkedést is fényűzésnek tartanak egyesek. Pedig a magyar nemzetnek tisztában kell lenni azzal a tragikus igazsággal, hogyha a művelődési versenyben alul maradunk, ha az ellenünk egyébként is jól beszervezett agitáció folytán azoknál a nyugati kultúrnemzeteknél, akik ma a világ sorsát intézik, az a meggyőződés verne gyökeret, hogy a szukcessziós és balkáni államok bennünket túlszárnyaltak, akkor veszve lennénk, mert lefegyverzetten, nyitott határokkal üdvöt a legközelebbi jövőben mástól alig várhatunk, mint erkölcsi és szellemi erőnkől. Véresen komoly dolgokról van itt szó, amelyekkel pártpolitikai okokból taktikázni nem szabad.

Erőink fogyatékoságát tervszerűséggel igyekszem pótolni. Ez év őszén tartottuk meg a természettudományi kongresszust, amelynek eredményét hatalmas könyvben összefoglalva a nemzetgyűlés elé tártam, megállapodásait pedig törvényjavaslatba foglaltam össze és remélem, hogy lesz a nemzetgyűlésben annyi életosztón, hogy ezt a javaslatot a legrövidebb idő alatt törvényerőre is emeli. Mert az egész világ kultúrpolitikájában a természettudományos oktatás és kutatás a jelszó, különösen a kémia és a biológia fejlesztése érdekében hoznak hihetetlen áldozatokat az egyes nemzetek.

A biológiai kutatásnak van hivatva magyar földön hajlékot adni a tihanyi intézet, amelynek alapkövét szerdán rakjuk le. A tudományos kutató intézet, az egyetemek, tudományos akadémiák és múzeumok mellett a magas kultúra alapépítményeinek negyedik, legújabb-szerű fajtája. Azt hiszem, hogy ilyen önálló természettudományi intézet tőlünk keletre és délre még nincsen. Ennek létesítésével pozíciónkat a nagy versenyben megint megjavítjuk. De tévedés lenne azt hinni, hogy egypár professzor, adjunktus, asszisztens és kultusz-miniszter magukra hagyva célt tudnának érni. Kultúrpolitikánk csak akkor lehet sikeres, ha kultúrfölényünk fenntartását az egész ország a maga nagy szent ügyének vallja és a nemzeti közhelyeslés lendítőkerekeit a nagy mű szolgálatába állítja éppen úgy, amint a szerbek és a csehek, a románok és a görögök kitörő lelkesedéssel szemlélik azt a kétségtelenül hatalmas munkát, amely e fiatalabb kultúráknak fel-lendítése iránt olyan erővel és következetességgel folyik, hogy attól a tárgyilagos szemlélő nem vonhatja meg elismerését.

Én a mutatkozó aggodalmas tünetek ellenére is rendületlenül hiszek a magyar nemzet életerejében. Hiszem, hogy párhuzamosan dolgozva a népművelésért és a magas kultúráért egyaránt, meg nem tűrve e kettő demagóg szembeállítását, állandóan fenn fogjuk tudni tartani művelődési fölényünket.

Magyar Heidelberg.

A pécsi Erzsébet tudományegyetem megnyitó ünnepén 1923. október 14-én tartott beszéd.

A Pozsonyból menekült Erzsébet-egyetemet melegen üdvözlöm abból az alkalomból, hogy új székhelyén, Pécsen működését megkezdí.

A magyar nemzet életének folyására mennyire jellemző, hogy mind a két városnak, Pécsnek is és Pozsonynak is, már a régmúlt századokban volt egyeteme.

A Luxemburg-házból származott nagyműveltségű IV. Károly császár, ki fiatal korában a párizsi egyetemen tanult, ennek a főiskolának mintájára később székhelyén, Prágában egyetemet alapított. Példáját három szomszédos uralkodó követte. Ulászló lengyel király Krakkóban, IV. Rudolf osztrák herceg Bécsben, a mi Nagy Lajosunk pedig Pécsen alapított majdnem egyidejűleg egyetemet. Prága, Krakkó és Bécs túlélhették a századok viharait. A magyar egyetem ellenben, amely ki volt téve ezernyi viszontagságnak, megszűnt. Egy monda szerint utolsó tanulói a mohácsi csataterén hullottak el.

Midőn Vitéz János, a nagy magyar humanista Magyarország primása lett, Pozsonyban ő is egyetemet alapított, hova német és olasz tudósokat hívott meg. így mintegy előfutára volt a másik egyetem-alapító nagy primásnak: Pázmány Péternek. A pozsonyi magyar egyetem sem igen élte túl alapítóját.

A világháború közepette, 1916-ban Pozsonyban újból egyetemet alapítottunk s még elevenen él emlékezetünkben, amint az agg Ferenc József képviselőjében az ifjú Albrecht királyi herceg az egyetemet fölavatta s ma már csak fájó emlékek azok a tündöklő remények, melyek bennünket akkor, ott betöltöttek. Mert jött az összeomlás s a második pozsonyi egyetem hontalanná vált s most Pécsen nyer új hajlékot. S mily jellemző nemcsak szerencsétlen korunkra, de az

egyéni sors alakulására is, hogy éppen én vezetem be új otthonába a menekült Erzsébet-egyetemet, ki hét évvel ezelőtt, mint államtitkár, még a nagy Magyarországon, számára Pozsonyban megszerreztem a primási nyári palotát hatalmas parkjával és telkével, melyeken *akkor* szabad volt nagy egyetemi városrész építését tervezni.

Egyetemeinknek e sorsában mennyire benne van a magyar nemzetnek egész tragikuma, a magyar históriának mélységes szomorúsága. Hatalmas akarások és erőfeszítések, melyeknek a mostoha sors miatt nincs folytatásuk. De egyúttal biztató és fölemelő, hogy semmi balsors, semmi csalódás annyira megtörni bennünket nem tudott, hogy ne lett volna erőnk, bizalmunk és bátorságunk, hogy a munkát mindig újból és újból meg ne kezdjük. Istenbe vetett bizalommal és erőnk tudatában itt állunk ma is s büszke megelégedés tölti el lelkünket, hogy páratlanul nehéz körülmények között ennek a második pécsi egyetemnek mégis méltó hajlékot tudtunk adni s újabb tűzhelyet szentelünk a tudománynak, hogy a tudás erejével munkálkodjék hazánk újraépítésén és a magyar név becsületének gyarapításán.

Vannak, akik sokalják a négy magyar egyetemet. A nemzetgyűlés, midőn az 1921. XXV. törvénycikket megalkotta s ezzel a menekült Erzsébet- és Ferenc József-egyetemek további fenntartását elhatározta, ezt bizonyára érett megfontolás alapján tette. S a törvényhozás komolyságába vetett hitet ingatná meg, ha egy-két év múlva elhatározásunkat ismét meg akarnánk másítani. Magyarországnak ma kerekén 8 millió lakosa van, tehát két millió lakosra esik egy egyetem. A XVII. és XVIII. században alig akadt német hercegség, melynek fejedelme kötelességének ne tartotta volna, hogy országa számára külön egyetemet alapítson. Pár százezer lakossal bíró kis államoknak meg volt a maguk külön egyeteme. És ennek köszönhette Németország műveltségének gazdag változatosságát, ennek köszönhette azt, hogy a művelődés bámulatos egyenletességgel és arányossággal oszlott meg az egész német földön. És ha nem akarjuk az egész magyar kultúra és az egész magyar politika sorsát egyetlen lapra: Budapestre feltenni, akkor nekünk is gondoskodnunk kell arról, hogy támadjanak a vidéken is a magyar művelődésnek gócpontjai. Az Erzsébet tudományegyetem tanári karát olyan igaz tudományos szellem hatja át, hogy meg vagyok róla győződve, hogy meg fogja alkotni itt a Mecsek alján a magyar Heidelberget.

Azok, akik a vidéki egyetemek ellen vannak, egészen rendjén

levőnek találják azt, hogy a budapesti egyetem valóságos mammut egyetemmé duzzadt meg, hogy például az 1913/14. tanév első félévében Budapesten 7164 rendes és 1021 rendkívüli hallgató volt beírva. Ha meggondoljuk, hogy a középiskolán már túlnépes az az osztály, melynek növendékei a hatvanat meghaladják, akkor szinte érthetetlen, miképpen lehessen a főiskolán egyetlen kollégiumra beiratkozott sok százra menő hallgatóságot megnyugvással nézni, melynek fele sem fér el a tanterembe. Hiszen a főiskolai tanítás súlypontja a kollégium publikumokból, a nyilvános nagy előadásokból mindinkább átterelődik a gyakorlatokba, a szemináriumokba, a laboratóriumokba. Ezeken pedig a tanárnak, a tanársegédnek a hallgatóval személyesen kell foglalkoznia, ami csak a résztvevők kisebb száma mellett lehetséges. A modern egyetemi tanulás nem áll már az előadás pusztá meghallgatásából, hanem az ifjúnak bele kell tanulnia a tudományos kutatás módszereibe. Az olyan intézet, mely ezt nem nyújtja, lehet szakiskola, de semmiesetre sem igazi egyetem. Ahhoz tehát, hogy Magyarországon normális egyetemi élet legyen, igenis szükség van a vidéki egyetemekre, szükség van olyan egyetemekre, ahol a tanárok és a tanulók száma között megvan az egészséges arány.

Trianon után külön egyetemi városrészt nem építhetünk, de mégis megnyugvás tölti el lelkemet, hogy az állami reáliskola palotájának átengedésével olyan méltó hajlékot adhattunk a pécsi egyetemnek, amely nem áll mögötte több külföldi kisebb egyetem elhelyezésének. Csak könyvtáraink és tudományos felszereléseink hiányosak, szegényesek. Mily gyönyörű tere lenne a magánáldozatkészségnek pl. a fizikai, a kémiai vagy a biológiai, intézet műszerei beszerzési költségeinek viselése.

Míndez azonban a sikeres egyetemi oktatásnak csupán külső előfeltételét alkotja. Annak belső előfeltétele az igazi tudományos szellem.

Annak a tudományos munkának, melyet a professzor a katedrán kifejt, a lelkiismeretes hallgatóban azt a meggyőződést kell kiváltania, hogy az előadásokra valóban érdemes eljárni s hogy a tankönyv pusztá betanulása az előadás meghallgatását nem pótolhatja. A tanárnak nem szabad minden évben gépiesen ugyanazt elmondani. Ha nem is adhat folyvást új anyagot, adjon mindig új és új szempontokat. Nem szabad, hogy az adat és a részlet elnyomja a lényegyet, a nagy összefüggéseket és a tudomány rendszerének tiszta áttekintését.

A XIX. század specializáló és analitikus iránya szinte belecsalogatott a részletek útvesztőjébe s ritkává váltak a szintézisek, a szerves összefoglalások, melyekre pedig a tanításnak akkora szüksége van. A részlettudást csakhamar elmossa a feledékenység, az egész életre csak a nagy szempontok és a nagy áttekintés marad meg. A kapcsolatot mindig fenn kell tartani az eleven étellel, nem a piac zajával vagy éppen a politikai vásár lármájával, hanem a jelen nagy tényeivel, valóságaival, melyeket kutatásaink köréből kirekeszteni nem szabad. A jelennek meg- és átértése és a bátor szembenézés a jövővel, annak folyton fejlődő igényeivel, ez biztosítja a tudományos munka elevenségét s annak ihlető, gondolatébresztő hatását a fiatal lelkekre.

Újabban sok szó esik kultúrfölnényünkről, de ezt nem biztosíthatjuk sem beszéddel, még kevésbé kritikával, hanem csak következő cselekvéssel. A tett nemes fanatizmusára van szükségünk. Abban a reményben, hogy ez az épület a tudományos tettek: az alkotásnak hajléka lesz, azt rendeltetésének ezennel átadom s hozzá csatolom a kultusztárca ajándékaaként Dudits mesternek szép falképét, mely az első pécsi egyetem alapításának jelenetét ábrázolja. Tegyen tanúságot e kép a boldogabb jövő nemzedékek előtt nemcsak a múlt nagyságáról, hanem arról is, hogy nemzeti szerencsétlenségeink közepette is a tudást a művészettel párosítottuk, hogy mint igazi kultúremlékek a balsorsban, a szűkösségekben is kerestük a szépséget.

A jó Isten virágoztassa fel új otthonában az Erzsébet tudományegyetemet.

Avatóbeszéd.

A debreceni egyetemi klinikák megnyitása alkalmából 1923. szept. 23-án.

Az igazi nemzeti alkotásoknak egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy beleszővődnek a nemzet életébe, osztyják annak sorsát, viszontagságait. El lehet-e képzelni a magyar történelmet a székesfehérvári bazilika, vagy a debreceni nagytemplom nélkül. A Gondviselés úgy intézte, hogy a debreceni egyetemi telep építkezése is hűségesen osztozzék a magyar nemzet sorsában. A háború előtti évtizedben bámulatos föllendülésen ment át nemzetünk, gyárkérmények és közintézmények épültek százával s ennek a lázas munkának közepette kerültek tető alá a debreceni klinikák. De jött a nagy háború s vér- és vagyoneszteségeink következtében lassanként megbénult az alkotó munka. A debreceni építkezések is megállottak. Azután jöttek a botor forradalmak, jött a bolsevizmus és az egész hatalmas terv zátonyra jutottnak látszott. Végre betelt a mérték, a mi szenvedéseink mértéke s a láthatár szélén egy jobb kor hajnalhasadását látjuk. Ezeknek az első sugaraknak világánál megint megindult a debreceni építkezés s ma Isten segítségével eljutottunk odáig, hogy két klinikát immár átadhatunk rendeltetésének. A nemzeti jó és balsorsnak a debreceni egyetemi építkezéssel való ez az összefordadása ennek az alkotásnak, kulturális értékén túlmenő, szinte történeti jelentőséget ad. És ha egy boldogabb jövődő majd visszatekint ezekre a keserves évekre és méri a nemzeti értékeket, akkor nem fogja tudni megtagadni részvétén felül elismerését sem attól, amit a mai szerencsétlen nemzedék páratlanul nehéz körülmények között e helyen alkotott.

Büszkén mondhatjuk, hogy e telep tervezői ellen tudtak állni az alkotások legnagyobb ellenségének: a kicsinyességnek. Kimen-tünk a városból, ahol nyomasztó közelségben szokták összezsúfolni a közintézményeket. Kijöttünk a nagy erdőre, ahol bőségben van

tér. levegő, világosság. így kialakulhatott egy olyan klinikai telepnek terve, amely a maga egységességében szinte páratlanul áll és minden jövő terjeszkedésnek tág kaput hagy. Egy valóban modern egyetemi városrészt építettünk.

Hajlékot emeltünk a kutatásnak és a gyógyításnak. A kutatásnak, hogy terjessze a világosságot; a gyógyításnak, hogy helyreállítsa az egészséget.

Igen, élessze a kutatás a tudás világosságát. Az emberiség viszonytagságos múltjában sok mindenben kereste üdvét, boldogulását; különböző állami és társadalmi rendszerekben, melyekben végül rendszerint csalódott. De voltak az emberiség életében tartalmas korok, melyek tisztelték a tudást és keresték a világosságot. Ebben a szent keresésben, kutatásban, a mindenség titkainak áhítatos fűrkészésében az emberiség nem csalódott soha. És ha azt akarjuk, hogy az a kor, melyben élünk s melyet – éppen mivel benne élünk, igazán nem ismerhetünk – legfőljebb sejtethünk, haladó és ne hanyatló kor legyen, akkor ápoljuk a magyar nemzetben a szomjúságot a tudás, a sóvárgást a világosság után.

És hajlékot emeltünk a gyógyításnak, hogy ápoljuk és helyreállítsuk az egészséget. A magyar nemzetnek mai súlyos helyzetében erőre van szüksége, az erőnek egyik legfőbb forrása pedig az egészség. Hol kellene ezt inkább hangoztatni, mint éppen itt az Alföldön és az Alföldnek ebben a hatalmas metropolisában, ahol a szép, tösgyökeres magyar nép életfájának gyökerén olyan gyilkos féreg rágódik, mint a tüdővész. Nemcsak gyógyítani kell itt, hanem terjeszteni a közegészségügyi kultúrát s ezt kivinni a külváros házaiba és a tanyákra, hogy népünk védekezni tudjon a parányi, a láthatatlan, de annál veszedelmesebb ellenségekkel: a bacillusokkal szemben.

Vannak, akik úgy gondolkoznak, hogy az egyetem ha nem is luxus, de legalább is csupán a tudományos pályákra készülő értelmiség aránylag szűkebb körének érdekeit szolgálja. Ezek szem elől tévesztik, hogy az egyetemek nagynak látszó költségvetésében a túlnyomó részt a klinikai költségek teszik ki, ezek pedig kórházi költségek. De ez sem meríti ki az egész igazságot, mert a klinikák nemcsak azoknak a betegeknek válnak javára, akik lefoglalják az ágyakat, hanem talán még inkább az ambulanciára járók tízezreinek. Ha van demokratikus közművelődési intézmény, akkor a népiskolák mellett elsősorban éppen a klinikai ambulanciák azok.

És most két ilyen klinika befejeződött s rajta vagyunk, hogy a befejező munkák a többinél is gyors ütemben haladjanak elő. Mostoha viszonyainkhoz mérten szép eredménnyel folyik az alkotó munka. És ha külföldi barátaink közül sokan és sok jó magyar ember aggodalommal néz nemzeti életünkben egy és más kedvezőtlen jelenséget, tünetet, akkor kérve kérem őket, hogy ne csak az árnyoldalkat nézzék; de nézzenek a debreceni nagy erdőre, ahol munkás magyar kezek és termékeny magyar elmék: a Korb Flórisok és a Tóth Lajosok olyan klinikai telepet létesítettek, amely becsületére válik a magyar névnek az egész világon.

Midőn a két új klinikát rendeltetésének ezennel átadom, azt a fohászszerű kívánságot küldöm az egek urához, hogy váljék javára a magyar tudományosságnak és a szenvedő emberiségnek. Adja az Isten, hogy úgy legyen!

A szegedi egyetem jövője.

Az egyetem alapkövének 1926. október 5-én történt elhelyezése alkalmából tartott beszéd.

Főméltóságod optimista lelke törhetetlenül bízik a magyar jövőben és valóban az optimizmus a politikai atmoszféra oxigénje. De ki képviseli ezt a szebb jövő reménységét? A magyar gyermek. A magyar gyermeket tehát nemcsak tanítani kell, hanem egészségét, életét óvni talán még nagyobb nemzeti kötelesség. Nem a pusztá véletlen tehát az, hogy a szegedi egyetem hatalmas telepének építését a gyermek-klinikával kezdtük, mely nemcsak Szegednek speciális gyermekkórháza lesz, hanem egyúttal gyermekorvosok képzésének főiskolája. De nem érjük be csak a gyermekklinikával, még ebben a hónapban kiírjuk az árlejtést a szülészeti és nőgyógyászati klinikák munkálataira is. A sebészeti klinika alapjait már ássák, ennek munkáit nyomon követik majd a többi klinikák és bonctani intézetek és csak ha a közegészségügynek ezek az elemi intézményei elkészültek, akkor látunk hozzá az orvosi elméleti és a természettudományi laboratóriumok emeléséhez. A szegedi egyetem jövője ekként biztosítva van.

Mikor a kishitűek egyfelől látták a Kolozsvárról menekült Ferenc-József- és a Pozsonyból menekült Erzsébet-egyetemnek hajléktalanságát és másfelől látták pénzünk elértéktelenedését és állampénzügyeink ideiglenes zavarát, akkor felvetették a vidéki egyetemek beszüntetésének eszméjét és mindig hangosabban követelték a magyar magas műveltség intézményeinek beszüntetését. Mikor a kishitűeknek szájából mind hangosabban csapott fel a láрма, e közben egymásután érkezett el hozzám a hír, hogy Szerbia egyszerre három orvosi fakultást épít, egyet Laibachban, egyet Zágráiban és egyet Belgrádban, Szabadkán és Üszkűbben pedig jogi- és bölcsészeti fakultásokat nyit meg. Értesültem, hogy Románia négy egyeteme, a bucaresti, a jassi-i, a tőlünk elvett kolozsvári és az osztrákoktól elvett cser-

novitzi számára 150 millió aranyfrank beruházási kölcsönt akar felvenni. Hallottam, hogy Csehország Pozsonyban orvosi elméleti intézeteket és a Dunaparton nagy múzeumot, Prágában pedig a jogi és filozófiai kar számára külön palotát emel és óriási állami könyvtárat épít, sőt hogy még az annyit szenvedett Görögország is Szalonikiban új egyetemet alapít. A bennünket környező államoknak éppen a magas műveltség terén való ilyen hatalmas előretörésével párhuzamosan a mi egyetemeink beszüntetése kulturális leszerelést jelentett volna. Hogyha kikényszerítették katonai leszerelésünket ekként önkéntes, kulturális leszerelés követte volna, ez a magyar faj abdikációját jelentette volna.

Ha ebbe beleegyezem, ha ezzel emelt fővel és nyílt sisakkal szembe nem szállottam volna, az utókor méltán kiszórhatta volna csontjaimat síromból, mint olyan emberét, aki nem érdemes arra, hogy hazai földben nyugodjék!

Különben is vége annak a kornak, amikor mindent a nemzetiségi vidékre és Budapestre vittek és a színmagyar Alföldet, meg a tőzszyökeres Dunántúlt elhanyagolták. Magyarország rekonstrukciójában éppen egyik vezető gondolatnak kell lenni, hogy a magyar vidékbe mentül nagyobb erőt öntsünk.

1879 márciusában nagy katasztrófa érte Szeged városát. Az árvíz pusztításának hírére megérkezett a helyszínére Istenben nyugvó nagy királyunk Ferenc József és történeti ígéket intézett Szeged szenvedő népéhez: »Szeged szebb lesz, mint volt«. E királyi szavak végrehajtásaképpen Tisza Lajos, a széles látókörű européer, keresztül is vitte Szeged szabályozását úgy, hogy ma ez a város, Budapestet is beleértve, az országnak legszebben, legtervszerűbben szabályozott városa.

De azután, amikor a 90-es évek végén a magyar belpolitika kezdett terméketlenné válni, az állami akció Szegeden alábbhagyott. Szomorú fejezet Szeged életében, midőn a két új egyetem székhelyének kijelölésénél az ország második városát indokolatlanul, igazságtalanul és sértő módon mellőzték. Minket azonban köt Ferenc József királyi ígérete, melynek megvalósulásához annál nagyobb lelkesedéssel látunk hozzá, mert éppen Szeged volt az, ahonnet kormányzó urunk az ország újjáépítésének munkájára elindult. A nagy árvíz megkímélte Szeged belvárosának azt a magvát, amely a fogadalmi templom és a Tisza között terjed el, ott a régi kis házak állva maradtak és a legújabb időkig rontották Szegednek a Tiszára néző monumentális frontját. Most hatalmas egyetemi telepet építünk ezen az óriási térségen. Bizvást mondhatom, hogy beltelki elhelyezésben nincs Európának egyetlen

olyan szép, egységes és monumentális egyetemi telepe, mint amilyen éppen a szegedi lesz.

A kormánynak ezt az igyekezetét nagyban megerősítette Szeged város hatalmas áldozatkészsége, mely a mostani nehéz időkben a telkeken felül 3-2 millió aranykoronával járult az építés költségeihez, ennek ellenében azt az ünnepélyes Ígéretet nyerve a magas kormánytól, hogy Szegednek meg kell kapnia, amit Debrecen megkapott. Köszönet a város közönségének és adózó polgárainak csodálatos áldozatkészségükért, mellyel városukat most már nemcsak az egyetemi városok, de a nagyvárosok sorába is emelték. Különösen ki kell azonban emelnem Somogyi Szilveszter polgármester ura,, aki áttörve a vidékiesség szűk korlátait és elérve a német nagy közösségek városépítő és város-szervező polgármestereinek színvonalát, Szegedet a magyar nemzet közművelődési és gazdasági életének egyik erőforrásává teszi!

A diákjóléti intézmények fejlesztéséről.

Megjelent a »Budapesti Hírlap«
1926. augusztus 7-iki számában.

A diákjóléti intézményeknek ma egészen más jelentőségük van, mint a háború előtt. Jómódú társadalomnál a diákság fenntartását át lehet engedni a családnak, bár a vidéki szülőknél, akik nem laknak a főiskola székhelyén – a távolban tanuló fiú vagy leány ellenőrzése kiesik a család kezéből. Ez aztán főleg azért veszélyes, mert a 18-22 éves fiú vagy leány van az emberi élet legkritikusabb szakában, amikor a kísértések legnagyobbak és a kisiklások következményei a legveszedelmesebbek. Szegény társadalomban pedig diákjóléti intézmények nélkül a főiskolai oktatásügy a maga egészében úgyszólván teljesen illuzórius. A háború és az infláció által úgyszólván teljesen tönkrement az egész magyar középosztály és így ma a vidéki szülők gyermekeinek neveltetése valósággal gazdasági lehetetlenség. Ez aztán – a mi sajátos gazdasági állapotunk – egy nagyszabású diákjóléti politika kiépítését teszi szükségessé.

Ma világszerte két főiskolai rendszer van, a német és az angol. A németek alkották meg a világ legmintaszzerűbb egyetemeit, ahol a napóleoni háborúktól a világháborúig eltelt száz esztendő alatt a tanítás és kutatás terén annyi, tettek, mint sehol és soha máshol a világon. De a tanításnál aztán meg is álltak, amit nagy részben az is okozott, hogy az erősen individualisztikus német ifjú kevésbé szociális, mint például angol kollégája és így a kollégiumi nevelés kényszerét aligha bírná el. A német rendszerrel homlokegyenest ellenkezik az angol kollégiumi rendszer, ahol a tanítás súlypontja nem annyira az egyetemi előadáson, mint inkább a kollégiumokban – ezekben a pedagógiumi internátusokban folyó nevelő és oktató munkán van.

Az angol kollégiumi rendszer lebegett a szeme előtt azoknak, akik még jóval a háború előtt a középiskolai tanárjelöltek számára az Eötvös-kollégiumot, a Budapesten tanuló katolikus ifjúság szá-

mára pedig a Szent Imre-kollégiumot alkották – mely két nagyobb-szabású internátus után több kisebb kollégium létesült.

Midőn négy évvel ezelőtt a kultuszértéket átvettem, rendkívül nehéz viszonyokat találtam. Az Eötvös-kollégiumban csak száz ifjú fért el, a többi kollégiumban pedig az ifjúságnak számottevő összeget kell fizetnie, mely a szegényebb szülők anyagi erejét lényegesen meghaladja. Volt ugyan a Nádasdy-laktanyában egy félig katonai, félig főiskolai internátus, mely azonban – mikor meglátogattam – egy nyomortanya lesújtó benyomását tette rám. A kormányzó úrnak és Bethlen gróf miniszterelnöknek támogatásával sikerült a katonai igazgatástól kieszközölnöm, hogy egy budai laktanyának két pavil-lónját átadták a közoktatásügyi tárcának, azt úgy, ahogy bebutoroz-tattam és ma már 650 egyetemi és műegyetemi hallgató talál ott otthont. Létesítettem ezenkívül Pesten három új leánykollégiumot is, mint a Bethlen Margit- és Sarolta-internátust, azonkívül az ősszel megnyílik a MANSZ házában egy ráépített két emeleten egy további leánykollé-gium, hol azokat a leendő angolszakos leányközépiszkolai tanárnőket készítik elő, akik tanulmányaik befejezése végett később Angliába mennek.

Még nagyobb nehézségekkel küzdöttem a vidéki városokban. Pécsen egy iskolaépületben rendeztem be ideiglenesen a Nagy Lajos-kollégiumot, az Erzsébet-leánygimnázium számára pedig egy szálló-épületet vásároltam meg. Most pedig már hozzáláttunk a sziszte-matikus munkához. A katolikus körök és a tanulmányi alap egye-sített erejével szervezzük a Szent Mór-kollégiumot, mely az Eötvös-kollégium mintájára a kir. katolikus gimnáziumnak lesz a tanár-képzője. Pécs város és az egyetem közreműködésével pedig meg-építjük a Nagy Lajos-kollégium végleges palotáját, mely épület Pécs-nek, mint egyetemi városnak, végleg megadja az egyetemi város jellegét.

Szegeden a Horthy Miklós-kollégiumban és a Népies Irodalmi Társulat internátusában sok ifjú nyer elhelyezést. Az akció azonban igazi erővel csak most indul meg, mert az egyetemépítési programba az internátusépítés is szervesen beilleszkedett. Olyan nagyarányú megoldásról van itt szó, mely egyúttal alkotó eleme annak a nagy városrendezési tervnek, melyet Szeged-belváros és a nagy egyetemi építkezés kapcsán hajtunk végre. A Boldogasszony-sugarút és a Tiszáig kirúgó egyetemi telep között két nagy épület áll, úgymint a DMKE internátus és a szegedi állami polgári iskola. Mindkét épület kietlen

tűzfalat mutat a gyönyörű egyetemi telep felé. E két épületnek homlokzatot szándékozunk emelni az egyetemi kert felé is, mely kettős fronton internátus létesül. Újszerű alkotás lesz az állami polgári iskolához épülő polgári iskolai tanárképző internátus. Az összes magyarországi egyetemek között ugyanis csak a szegedi egyetemen van külön matematikai és természettudományi fakultás, melynek munkaerejét úgy szándékozom a magyar művelődés számára teljes mértékben kiaknázni, hogy polgári iskolai tanár- és tanárnőjelölteinket ott képezik ki. E rendszerváltásért azonban a budai pedagógium és az Erzsébet-internátusi főiskola érdemes tanári karának nem kell aggódnia, mert be fognak vonatni az új megoldás keretébe és a szétszórt intézetek helyett a szegedi matematikai és természettudományi karon lesz egy valóban nagyarányú és kellő számú tanszékkal dotált életerős természettudományi fakultásunk. A DMKE palota kiépítésével pedig a szegedi klinikák mellé egy nagyobbarányú kollégium-medicumot akarok létesíteni.

Debrecenben eleinte szintén szükségmegoldáshoz kellett nyúlnom. Miután az ottani tanítói árvaházban a tartási költségek aránytalanul nagy összeget emésztettek föl, annak egy részét átalakítottuk főiskolai kollégiummá. Az igazi megoldásra azonban akkor kerül sor, ha a debreceni egyetem központi épülete elkészült s az ősrégi református kollégium nagy része fölszabadul és egy nagyszabású főiskolai internátusnak lesz átépíthető.

Az egész akciónak igazi lendületet azonban a Károlyi Mihály elkobzott vagyonáról szóló törvényjavaslatom elfogadása fog adni, melyet a nemzetgyűlés a költségvetés és a frankvita miatt eddig nem tárgyalhatott le. A pénzügyminiszter az általam igényelt diákjóléti hitelek törlésekor egész joggal utalhatott arra, hogy hiszen a Károlyi-vagyon jövedelme egészen a menzákra és internátusokra lesz fordítható s a kultuszárca szempontjából ilyen körülmények mellett természetesen a legnagyobb súlyt kell helyezni a javaslat gyors parlamenti letárgyalására. Remélem, hogy ez lehet az őszi parlamenti évadnak egyik első javaslata.

Az országos testnevelési alap.

A nemzetgyűlés 1924. február 28-iki ülésén elmondott beszéd.

T. Nemzetgyűlés! A legutóbbi ülések egyikén volt szerencsém betervezni a középiskolákról szóló törvényjavaslatot. Míg ez a törvényjavaslat a szellemi elit nevelését van hivatva szolgálni, addig másik két nagy akció is előkészítés alatt áll, mely nagy tömegeket mozgat meg, mely a magyar nemzet széles rétegeinek érdekeit van hivatva szolgálni, mely tehát a szó valódi értelmében demokratikus törvényjavaslatnak, demokratikus akciónak nevezhető.

Az egyik az iskolán kívüli népművelés, a másik a testnevelés ügye. Az iskolán kívüli népművelésre vonatkozó törvényjavaslatot már kidolgoztam és szakemberek között szétesztottam hozzászólás végett. Eemélem, hogy rövid idő múlva már abban a helyzetben leszek, hogy ezt a törvényjavaslatot is a nemzetgyűlés elé terjeszthetem. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A másik nagy ügy, amely széles néprétegek érdekeit van hivatva szolgálni, a testnevelés ügye. Az erről szóló törvényjavaslat célja az, hogy a testnevelési akcióhoz szükséges anyagi eszközöket biztosítsa., Széchenyinek, mint reformernek a maga igazi jelentőségét az adja meg, hogy már a XIX. század 20-as éveiben meglátta és felismerte úgyszólván mindazokat a feladatokat, amelyeket a következő száz év alatt a magyar nemzetnek meg kellett oldania, hogy megerősödjék, hogy valóban európai nemzetté váljék. Mai műszóval élve, azt lehet mondani, hogy Széchenyi már a XIX. század 20-as éveiben teljes programot adott. Ebben a programban lényeges pont éppen a sport.

A lovakról írt, 1827-ben kiadott munkájában rámutat a sport különös nemzeti jelentőségére; és mint minden mag, amelyet Széchenyi elhintett, ez az ő kezdeményezése is termékeny talajra talált: Magyarországon eleven sportélet fejlődött ki, melynek eredményeképpen championjaink mindig voltak. A sportban, az atlétikában mindig

voltak olyan kiváló magyar emberek, akik nemcsak a belföldi, hanem a külföldi versenyeken, tornákon és mérkőzéseken is mindig becsületet hoztak a magyar névre. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Most számolnunk kell a kor határozott demokratikus irányával és demokratizálnunk kell a sportot is. (*Helyeslés.*) Hiszen örömmel látjuk azt, hogy egy-egy futballmeccsen az emberek tízezrei jelennek meg, érdeklődést mutatnak a sport iránt; de mi itt nem állhatunk meg, nekünk a nézőkből résztvevőket kell csinálnunk. (*Helyeslés jobbfelől.*) A sportot bele kell vinni a magyar nemzet tömegeibe, széles rétegeibe.

Ez az előttünk álló nagy feladat! (*Úgy van! jobbfelől.*) Ha áll ez általánosságban, mennyivel inkább áll ez a mi mostani súlyos helyzetünkben, amelybe a világháború következtében kerültünk. (*Úgy van! jobbfelől.*) Mert mi egyet gyakran elfelejtünk, elfelejtjük azt, hogy milyen hatalmas tény ez a világháború és hogy ennek következtében az egész magyar nemzeti élet sok tekintetben átalakult és ha intézményeinkkel lépten-nyomon bajok vannak, ez azért van, mert az új viszonyokhoz mérten még nem alakítottuk át, még nem javítottuk meg eléggé azokat.

A modern államok a maguk szervezetét hihetetlenül tökéletesíteni tudták és éppen a világháború elején, az általános védkötelezettség révén az összes európai nemzetek egész férfínépességüket meg tudták mozgatni. Mi magyarok is megmozgattuk és szembeállítottuk a modern technika és modern kémia legraffináltabb romboló eszközeivel.

Kartács, srapel, gránát és géppuska hihetetlenül rombolt a nemzet élő állagában, nagyok voltak a mi veszteségeink és azt lehet mondani, hogy ez fizikailag és erkölcsileg antiszelekció volt, mert hiszen a legerősebb, a legéletképesebb és a legbátrabb emberek hulltak el igen nagy számban. (*Úgy van! jobbfelől.*) Sok minden nem lett volna lehetséges Magyarországon, ha éppen ezek az emberek a háború után nem hiányoztak volna. (*Szomjas Gusztáv: A jó hazafiak, a jó magyarok!*) Fizikai antiszelekció volt a háború, de hozzájárultak a sebesülésekhez, a halálásokhoz még azok a betegségek is, amelyeket az emberek a lövészárkokban szereztek. Erre én szomorú koronatanú vagyok, mert Tisza István a háború elején reám bízta a rokkantügy megszervezését. Kezdetben a csonkák és bénák számára szerveztük meg a mi utókezelő intézeteinket és időközben láttuk azután, hogy ugyancsak óriási száma van a hazatérők között a belbetegeknek, akik szintén megrokkantak, de nem sebesülés folytán, hanem azoknak a betegségeknek a következtében, amelyeket a lövészárkokból hoztak magukkal.

Mint szomorú tényt konstátálom, hogy a világháborúból betegben került ki a magyar nemzet. Itt tehát hatalmas közegészségügyi akcióra van szükségünk, hogy magunkat a háború utókövetkezményei alól mentessük, hogy ezen a téren is kiemelkedjünk azokból a nehézségekből, amelyekbe a világháborúból kifolyólag kerültünk. A modern orvosi tudomány a terápiánál, a már meglévő bajok utólagos gyógyításánál ma már előbbre teszi a profilaxist, a bajoknak megelőzését, hogy a test a betegségeknek jobban tudjon ellenállni, a testmegerősítést, a testedzést. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* Nekünk tehát a profilaxis, a modern higiéné szempontjából a háború után kétszeres szükségünk van egy céltudatos testnevelési, testedző akcióra. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Kifogásolták, hogy az 1921: LIII. t.-c. kötelezővé tette a testnevelést. Nagy tömegeket megmozgatni azonban az állam imperiumának igénybevétele nélkül a tapasztalás szerint sehol sem lehet. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ki kifogásolja azt, hogy behozták az összes államok az általános tankötelezettséget? Az is nyilvánvaló, hogy az elemi ismereteknek minimumával ma már mindenkinek bírnia kell, aki a gazdasági versenyben – csak ezt említem – meg akarja helyét állani. *(Úgy van! Úgy van!)* Senki sem kifogásolja az általános tankötelezettséget. A bizottsági tárgyalás alkalmával Kenéz Béla t. barátom rámutatott arra, hogy behozták a közkötelező himlőoltást. Ennek is sok ellensége volt. Általános elvi és orvosi alapon is ellenezték, de ma már mindenki belátja, hogy erre a közönséget rá kellett szorítani.

Ugyanígy vagyunk a testneveléssel is. Meg vagyok győződve róla, hogy a magyar nemzet túlnyomó többsége belátja a széleskörű demokratikus testnevelés feltétlen szükségességét, *(Úgyvan! jobbfelől.)* de azért mindig lesz olyan kisebbség is, amelyet a gyengébb belátása ellenére rá kell szorítani arra, amire szüksége van, annak magát tényleg alá is vesse. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* A néphadsereg, a népiskola a legdemokratikusabb intézmények és ezek mindenhol kényszeren épültek fel.

Meg vagyok róla győződve, hogy ha a Levente-egyesületekben megszervezzük a magyar ifjúság széles rétegeit, ez a magyar nemzetnek – merném mondani – kedves időtöltésévé fog válni a napi munka nyomasztó gondjai után.

De nagy szükségünk van az iskolai testnevelés kifejlesztésére is. Herbart pedagógiája, amely soká irányadó volt, egyoldalúan előtérbe helyezte az értelmi nevelést, Herbart optimizmusból indult

ki és azt gondolta, hogy az értelmes, eszes ember egyben erkölcsös és jó ember is. Ez illúzió és ma már tisztában vagyunk azzal, hogy az értelmi nevelés mellett az össznevelésnek teljesen egyenrangú ágai az erkölcsi nevelés és a testnevelés. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Igenis akarjuk az értelmi nevelést, de az értelmi nevelés mellett akarjuk az erkölcsi nevelést, akarjuk a testnevelést is. *(Helyeslés jobbfelől.)* Középiskolai reformjavaslatom meg akarja szüntetni az értelmi nevelés terén mutatkozó túlterhelést. A magasabb osztályokban egyes napokon, a fiúknak hat órán át, 8-2-ig iskolában kell ülniök és a megelőző napon hat órára kell készülniök. Ilyen rendelkezéssel elveszjük a gyermekkor derűjét. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Leánygimnáziumokban, ahonnan tehát nem kerülnek növendékek a technikára, – mert nálunk a nők műegyetemre még nem mehetnek – differenciál- és integrál-számítást tanítanak. Távolság áll tőlem, hogy kétségbe vonjam a differenciális és integrális számításnak, a magasabb mennyiségű elmeképző hatását, de középiskolákban leányoknál ilyenekkel experimentálni legalább is igen aggályos dolog. *(Úgy van! jobbfelől.)* Első kötelességemnek ismerem, hogy megszüntessem az értelmi nevelés terén a túlterhelést, *(Helyeslés.)* amely nem többletdáshoz, hanem csak felületességhez vezet *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* és amelynek eredménye azután az a szűkmellű, sápadt és szemüveges ifjú, aki nem lehet a magyar nemzet pedagógiai ideálja.

Nekünk egészségesebb új nemzedékre van szükségünk. *(Úgy van! jobbfelől.)* A mai pedagógiai rendszer csak ideges és korán elfáradt embereket ad az országnak, akik azután a maguk nyughatatlanágával vagy tehetetlenségével – mert ilyen két szélsőséget szokott az ilyenfajta nevelés eredményezni – csak bajt okoznak, de semmiesetre sem lesz belőlük az a munkás nemzedék, amelyre nekünk mostani súlyos viszonyaink között föltétlenül szükségünk van.

Sokat várok ezenkívül az erkölcsi nevelés szempontjából a sporttól is. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Nem vitás, hogy nálunk szomorú klimax van, az érzéseknek szomorú fokozása, hogy a versenytársból nagyon hamar vetélytárs, a vetélytársból nagyon hamar ellenség lesz. Mindent el kell követnünk nekünk, magyaroknak, akiknek ez nemzeti hibánk, ennek leküzdésére és erre az én meggyőződésem szerint alig van alkalmasabb eszköz, mint a sport, ahol sohasem tűrik meg azt, hogy – mondjuk – az, aki egy sportusa-

ban alul marad, ellenségeskedjék azzal, aki őt legyőzte; az ilyen embert a sportegyesületekből el szokták távolítani. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Én tehát meg vagyok róla győződve, hogy az egészséges bajtársi viszony érdekében és éppen azoknak a morális tulajdonságoknak a kifejlesztése céljából, amelyek a nemzetben az egyetértést, nem pedig az ellenségeskedést hozzák létre, tehát erkölcsi okokból a sportra különös súlyt kell fektetni.

De a kötelező testnevelésen és az iskolai testnevelésen kívül is, mely egyik alfaja a kötelező testnevelésnek, nagyon fontos a társadalmi testnevelés, hogy úgy mondjam, a szabadsport is. Természetesen törekednünk kell arra, hogy a jövőben is legyenek championjaink, hogy a jövőben is legyenek olyan kiváló bajnokaink, kiváló atlétikai képzettséggel bíró embereink, akik a külföldi és az itthoni tornákon kiválnak.

De ezenkívül különös súlyt kívánok fektetni a főiskolai ifjúság sportjára is. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Erre az ifjúságra a testnevelési törvény nem kötelező; de nincs is erre szükség, mert mint örömmel látom, igazán nagy lelkesedéssel és szeretettel karolják fel a sportot annak ellenére, hogy igen nagy nehézségekkel küzdenek.

Hiszen csak egyre akarok rámutatni: tréning közben sokkal több táplálékra van szükség, mint rendes körülmények között, (*Úgy van! Úgy van!*) s csak nagyon kevesen vannak közülök abban a helyzetben, – sajnos, idáig jutottunk – hogy azt a táplálékból álló ételt nyújthassák maguknak, amelyre tréning közben okvetlenül szükségük van. (*Közbeszólások.*) Saját szememmel láttam az egyik sportpályán, hogy a versenyfutók olyan cipőkre voltak utalva, amelyek felvérzik a lábat; saját szememmel láttam, hogy a befejezetlen budapesti egyetemi és műegyetemi sporttelepeken még mennyi munkára volna szükség, hogy az épületek beáznak; nyilvánvaló tehát, hogy itt még a legprimitívebb igények kielégíthetése végett is okvetlenül segíteni kell az állapotokon.

Annak ellenére, hogy nálunk a sport és a testnevelés ilyen döntő jelentőséggel bír, még sem bocsátottam ki a végrehajtási rendeletet mindaddig, amíg nem láttam biztosítva azokat az anyagi eszközöket, amelyek a törvény végrehajtásához nélkülözhetetlenül szükségesek. Kendkívüli családást okozott volna ugyanis az, ha kibocsátottunk volna egy nagyarányú végrehajtási rendeletet a nélkül, hogy ehhez a szükséges anyagi eszközöket nyújtanók.

A törvényjavaslat, amelyet most tárgyalunk, éppen ezeket az anyagi eszközöket van hivatva a kultuskormányzatnak rendelkezésére bocsátani. Kettőt fog nyújtani ez a törvényjavaslat: többet fogunk kapni és rendszeresebben fogunk dolgozni tudni. Mondom, többet fogunk kapni, mert az 1922-1923. évben 79 milliót kaptunk testnevelési célokra, holott ugyanaz alatt az idő alatt a totalizátor forgalma 12.350,000.000 korona volt, melynek 8%-a a lex Gerenday értelmében 987 millió lett volna.

A kultusztárca tehát 79 milliót kapott 987 millió helyett, amennyire feltétlenül szüksége lett volna, hogy a legminimálisabb akciót ki tudjuk fejteni. 79 millió egy milliárd helyett! Méltóztatnak ebből látni, hogy milyen nehézségekkel küzdök, de viszont erről a helyről kötelességem köszönetet mondani a távozott pénzügyminiszter úrnak, hogy volt szíves hozzájárulni ennek a javaslatnak benyújtásához. A volt pénzügyminiszter úr különben mindig és minden körülmények között nagy megértést tanúsított akkor, amikor a magyar nemzet nagy kulturális érdekeiről volt szó. (*ügy van! ügy van! a jobboldalon. – Közbeszólás.*) Hogy pl. a klinikákat el tudtam látni a hiányzó fehérneművel és gyógyszerekkel, hogy a műegyetemen igen számottevő javításokat tudtam eszközölni, abban nagy része volt Kállay pénzügyminiszter úr jóakarátának és megértésének. Úgy érzem, hogy hálátlanságot követnék el vele szemben, ha ezt itt, a nemzetgyűlés színe előtt nyilvánosan meg nem állapítanám. (*Közbeszólások.*)

Méltóztatnak tehát látni, hogy ha ezt a törvényjavaslatot törvényerőre fogják emelni, a kultusztárca sportcélokra többet fog adhatni. De nekem nemcsak több kell, nekem szükségem van arra is, hogy a rendelkezésre álló összegeket tervszerűen használhassam fel, (*Helyeslés jobbfelől*) a tervszerű felhasználást pedig csak az alapszerű kezelés biztosítja, vagyis ha nem vagyok kénytelen egy költségvetési év keretében gazdálkodni, hanem a rendelkezésre álló hiteleket, esetleg a vagyonoknak megfelelő befektetéssel való biztosítása mellett a jövő költségvetési évekre is átvihetem.

Nagy feladatok előtt állunk. Maga a testnevelési törvény megemlíti a testnevelési főiskola létesítését a tornatanárképzés szempontjából. Ennek döntő jelentősége van, mert aki benne volt a gyakorlati életben, az jól tudja, hogy hiába alkotunk mi törvényeket, hiába dolgozunk mi ki végrehajtási utasításokat, minden azon múlik, hogy lesznek-e emberek, akik azt végre is tudják hajtani, (*Ügy van! Ügy*

van! a jobboldalon.) lesznek-e olyan oktatók, tanerők, akik át vannak hatva a testnevelés nagy fontosságának felemelő tudatától és meg is van bennük a szakértelem, hogy ezt azután tanítani és további oktatókat kiképezni tudjanak.

Új építkezésbe belemenni a mai körülmények között alig lenne lehetséges; hiszen egy csomó állami épület van, amelyet még be sem tudunk fejezni. Új építkezéseket kezdeni tehát a mai viszonyok között, sajnos, nem lehet, de a Horthy-kollégium tőszomszédságában, a volt Sasadi-laktanyában van egy igen jó lovarda, mely könnyű szerrel és kevés költséggel át lenne alakítható tornacsarnokká és ott vannak olyan helyiségek is, ahol a növendékeket internátusszerűen el lehet helyezni. A mai körülmények között felhozni Budapestre nagyszámú fiatalembert a nélkül, hogy elhelyezésükről gondoskodnánk, alig lehet. Én tehát remélem, hogy a tornatanárok képzését belátható időn belül keresztül tudjuk vinni.

De itt van azután az iskolai sportnál a tornatermek terén mutatkozó sok baj. Az utóbbi években elég jó tornatermeket építettünk, de korábban, sajnos, tornatermek számára még szuterén helyiségeket, egészségtelen helyiségeket jelöltek ki, ahol talán több bajt okozunk azzal, ha az ifjakat felhevültén odavisszük, mint ha egyáltalán nem visszük oda. Itt van azután a tornatermek igen hiányos felszerelése. Féléven belül az iskolafenntartók tartoznak jelentést tenni a meglévő állapotokról. Meg vagyok győződve róla, hogy igen sok helyen szomorú viszonyokat fogunk konstatálni; a testnevelési tanács pedig majd meg fogja jelölni azokat a minimális igényeket, amelyeket úgy közegészségügyi szempontból, mint a felszerelések tekintetében ezekkel a helyiségekkel szemben emelnünk kell. Itt tehát óriási szükséglet fog mutatkozni a tornatermek terén, amelyet előbb-utóbb ki kell elégítenünk. Ezt a célt is fogják szolgálaim a most kért anyagi eszközök.

Rendkívüli nagy szükség van sportpályák létesítésére. Hiszen méltóztatnak tudni, hogy még a budapesti főiskolai sportpályák sincsenek kiépítve. A műegyetemi sportpálya egészen kezdetleges állapotban van, a tudományegyetemi nincs befejezve. A többi egyetemi városokban meg kezdetlegesebbek a viszonyok, hogy ne is szóljunk egyéb iskolai gócpontokról, ahol sok középiskola van és ahol szintén gondoskodni kell sportpályák létesítéséről.

A legfontosabb azonban az lesz, amire a testnevelési törvény is céloz, hogy minden községben játszótérnek kell lenni és nekünk

gondoskodnunk kell arról, – hiszen egy demokratikus, tömegeket foglalkoztató általános akcióról van szó – hogy legalább sporteszközöket, futballt vagy hasonlókat tudjunk rendelkezésre bocsátani, hogy a sport iránti szeretetet felkeltsük és egyáltalán a sport üzésének lehetőségét megadjuk. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ennek az akciónak mintegy betetőzése lesz azután a nemzeti stadion létesítése. A magasabb sport szempontjából egy ilyen berendezés nélkülözhetetlenül szükséges, de azt hiszem, előbb a feladatnak demokratikus részével kell megbirkózunk, előbb biztosítanunk kell azt, hogy minden községben meginduljon a játék, a sport és azután akciónknak mintegy betetőzésekképpen fogjuk majd talán anyagilag és az állam jobb pénzügyi viszonyai között a nemzeti stadiont létesíteni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Amint méltóztatnak látni, nagy nemzeti akció előtt állunk, amelynek főleg közegészségügyi vonatkozásai szembeötlők. Kedvező jelek arra mutatnak, hogy a közigazgatási hatóságoknál – utalok elsősorban az alispánokra és a törvényhatósági városok polgármestereire, akikre a mi közigazgatási szervezetünkben olyan nagy súly esik – teljes megértésre találunk ezekben az ügyekben is és hogy ők fel fogják karolni a sport ilyen széleskörű művelésének támogatását, ami az ő segítségük nélkül sikeresen aligha volna megoldható. Különös súlyt helyezek arra, hogy erről a helyről is az alispánoknak és a polgármestereknek azért, amit az ügy érdekében eddig tettek és amit a jövőre nézve Ígérnek, köszönetet mondjak. *(Helyeslés.)*

A praktikus latin azt, amit én itt kifejtettem, pár rövid szóval fejezte ki: mens sana in corpore sano – csak egészséges testben lakhat egészséges lélek. A görögök ezt a maguk módja szerint már sokkal szubtilisabban fejezték ki és felállították a kalokagathia elméletét. Azt mondták, hogy a testi kiválóság és az erkölcsi jóság harmóniáján nyugszik a derék embernek eszménye. Erre a kalokagathiára, a »kalosz kai agathosz anér« megvalósítására törekedtek. Senki se féltse a testneveléstől az iskolai nevelésnek sikerét. Mert ha Görögországban lehetséges volt, hogy az olimpiádokon az atlétikai gyakorlatok, mutatóványok és versenyek után a legmagasabb kultúrának képviselői léptek fel és mindez harmóniában történhetett, hogy ugyanott, ahol versenyfutás volt, olvasta fel Hérodotosz első történeti műveit, akkor nem kell félteni a magyar nemzetet sem attól, hogy a testnevelésnek művelése az értelmi nevelésnek hátrányára fog válni. *(Ügy van! Ügy van! jobbfelől.)*

Két nagy nemzet nevezi magát a görögök örökösének: a németek, akik azt vitatják, hogy a legjobban behatoltak a görög kultúra lényegébe és az angolok, akik azt vitatják, hogy a görög atlétikának ők a folytatói.

Úgy érzem, hogy nekünk, magyaroknak, számbelileg kis nemzetnek, ezen a téren is eklektikusoknak kell lennünk, nekünk mindenünnen a legkitűnböbket kell vennünk. A középiskolákról szóló törvényjavaslatban restituálni kívánom a humanisztikus gimnáziumot. A jövőben olyan középiskolák lesznek Magyarországon, amelyekben a görög nyelvet sokkal behatóbban fogják tanítani, mint eddig, hogy ne csak a grammatikatanulás nehézségeivel küzdjenek a magyar ifjak, hanem lássák annak hasznát a görög írók olvasásában is. Amikor tehát így a humanisztikus gimnázium fokozottabb mértékben osztályosává teszi a magyar ifjúságot a görög kultúra előnyeinek, kövessük az angolokat a görög testi kultúrának a művelésében, a testi nevelés felkarolásában.

De én azt hiszem, hogy amikor mi ezt tesszük, nem járunk idegen talajon. Mindez közel áll a magyar néplélekhez. Hiszen gondoljunk csak vissza fiatalkorunkra. Úgyszólván talán egy sincs közöttünk, aki ne látta volna azt, hogy egészséges magyar földművesemberek a maguk erejét túlnehéz tárgyak emelésével próbálták ki, nem egyszer rossz eredménnyel. A sportnak az a hivatása, hogy ezt az ősi virtust egészséges mederbe terelje, hogy ennek kifejtése úgy erkölcsileg, mint a testnevelés szempontjából javunkra váljék. Megfelel ez a magyar géniuszunk is, mert aki lapozta különösen nemzeti krónikánk lapjait, jól tudja, hogy a magyar történelem a maga kedvenceit, különösen az Árpád-ház idejében, mindig daliás emberek festette.

Legyen szabad ezen a téren igen jellemző példára utalnom: Kálmán király példájára. Kálmán király, aki nagy politikus és jó katona volt, megvakította öccsét, Álmost. Az ő ága kihalt, mire a megvakított Almosnak utódai kerültek trónra. Ezeknek az utódoknak udvari papjaiból kerültek ki a későbbi magyar történészek, krónikások és ezek Kálmánt, aki nem lehetett előttük rokonszenves, hiszen az uralkodó ágnak ősatyját megvakította, úgy tüntették fel, mint púpos, kancsal és szőrös embert, pedig tudjuk, hogy Kálmán király erőteljes, egészséges ember volt, de aki nem volt rokonszenves a magyar nemzet előtt, azt sohasem akarta daliás embernek feltüntetni.

A magyar ember is ismeri a kalokagathia fogalmát, a »kalosz kai agathosz anér«-t, az erkölcsös és a mellett testileg ép embert. Azt hiszem, hogy a nagy magyar tradícióknak útját járjuk akkor, amikor az értelmi és erkölcsi nevelés mellé, mint egyenrangú tényezőt befogadjuk a magyar közoktatás és a magyar nemzetnevelés rendszerébe a testnevelést. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ezt a célt szolgálja, ennek a célnak szolgálatára az anyagi eszközöket rendelkezésére bocsátani van hivatva ez a törvényjavaslat és éppen azért bizalommal kérem a t. Nemzetgyűlést, hogy mindazok, akiknek a magyar nemzet egészsége, a magyar nemzet egészséges fejlődése szívükön fekszik, egyhangúlag fogadják el ezt a törvényjavaslatot. *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps jobbfelől.)*

A kultusztárca programja.

A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése alkalmából 1925. február 20-án tartott beszéd.

T. Nemzetgyűlés! (*Halljuk! Halljuk!*) Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság. (*Úgy van! Úgy van!*)

A kultuszbudget kétségtelenül távolról sem tartalmazza azokat az összegeket, amelyekre szükség lenne abból a célból, hogy összes közművelődési intézeteink külső eszközöktől támogatva teljes mértékben ki tudják fejteni a bennük rejlő belső erőt, de mégis a magyar kultúra munkásainál, kezdve az egyetemi tanároktól le a szerény óvónőkig, olyan kötelességtudás, munkaszeretet és akkora hazafiság nyilvánul meg, hogy a szellem eszközeivel jórészt pótolni tudjuk azokat az anyagi eszközöket, amelyeket az állami pénzügyek mai helyzetében rendelkezésünkre bocsáthattak. Mindazonáltal örömmel állapíthatom meg, hogy a kultusztárcában számottevő áldozatokat hozhatunk olyan célok szolgálatában, amelyek eddig, sajnos, kellőképpen dotálva nem voltak.

A magyar kultuszminisztérium címe vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a közoktatás mellett igen sokszor szem előtt tévesztik azt, hogy ez a tárca egyben vallásügyi tárca is; vallásügyi tárca olyan értelemben, hogy a mi alkotmányjogunk szerint a történelmi egyházak kiegészítő részét képezik az egész magyar állami szervezetnek és hogy lényeges funkciókat töltenek be, mint szervezetek is a magyar nemzet

életében. Örömmel hallottam Kaas Albert báró és Janka Károly igen t. képviselőtársaim ajkáról, protestáns szempontból, a felekezeti béke iránt való komoly és őszinte vágyat. (*Helyeslés.*) Mi sem tölt el nagyobb örömmel, mint ennek ilyen hazafias, szép, világos és férfias kijelentése. Örömmel tölt el annyival is inkább, mert hiszen a katolikus püspöki kar számos tagja megajándékoz barátságával és így közvetlen érintkezések során ismerem azokat a békés szándékokat, amelyek a katolikus egyház irányadó tényezői részéről fennforognak. Az pedig közismert, hogy a bíboros hercegprímás mennyire tudatában van annak, hogy ő egy felekezeti megosztott nemzet főpapja és azzal az államférfiúi öntudattal és azokkal az államférfiúi képességekkel vezeti a magyar katolikus egyház hajóját, amely államférfiúi bölcseség Magyarország hercegprímásait mindig jellemezte.

Tökéletesen elhibázott akció lenne, ha a történelmi egyházak egymás ellen akarnának küzdeni. Mert hiszen mit nyerhetnének egymással szemben? A híveknek legjobb esetben százait. És mit veszíthetnének el? Híveik százazreit a radikalizmussal szemben, (*Úgy van! Úgy van!*) A radikalizmus olyan front, amellyel szemben a magyar történelmi egyházak egyesült erővel fordulhatnak a helyett, hogy egymás ellen folytatott harcra fecsérelnek a maguk erejét. A hitetlenség, a radikalizmus frontja az, amely az Istent és a hazát megtámadja, amely mindig szemben fogja találni magával nemcsak a kormányt, hanem – meg vagyok róla győződve – magát a nemzetgyűlést is. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.*)

A proletárdiktatúra hosszú tartama nemcsak a cárizmus csődjét jelenti, hanem csődjét jelenti az orosz orthodox egyháznak is. Es valóban olyan egyházban, amelyben egy Rasputin egyáltalán lehető volt, ahol egy ilyen ember szerephez juthatott, belső igazi erő, krisztusi szellem nem lehetett. Látjuk is ennek eredményét. Ezzel szemben örömmel és büszkeséggel konstatalom, mint Magyarország vallásügyi minisztere, hogy a történelmi magyar egyházak papságát erős hazaszeretet és élő hit tölti el és ennek köszönhetjük jórészt azokat a hőstetteket, amelyeket a halállal nem törődve, Magyarország fiai a harcmezőkön végbevittek (*Helyeslés a jobboldalon és a középén.*) és ennek köszönhetjük azt a lemondásos türelmet, amellyel a magyar nemzet keserű sorsát most is béketűrőssel viseli.

A papi munkát akarta a kormány megbecsülni akkor, amikor a lelkészek kongruáját 100%-ig valorizálta. Hozzám többen azt a kérdést intézték, hogyan van az. hogy amíg a közalkalmazottak illet-

menyeit átlag csak 50%-ig tudtuk valorizálni, addig a lelkészeknél a kongruánál elmentünk 100%-ig? Erre az a válaszom, hogy a kongrua csupán létminimum, a kongrua eredetileg is úgy állapítottatott meg, hogy csak a minimumot nyújtsa, amiből meg lehet élni, a létminimumot pedig megfelelni nem lehet. Ezenkívül az autonóm egyházak nyugalmazott lelkészei, a lelkészek özvegyei és árvái valóban méltatlan helyzetben vannak és azért a kormány kötelességének ismeri, hogy az autonóm egyházak ilyen nyugdíjintézteinek is segítségére siessen és azt hiszem, a budgetben foglalt összegek segítségével legalább is tűrhető állapotot teremthetünk ezen a téren is. Én azt hiszem, hogy úgy az egyházak, mint a vallásügyi minisztérium becsületbeli kötelességet róttak le ezáltal.

Művészeti téren a súlypont két intézménycsoporton van a budgetben. Az egyik csoport a művelődési tanintézetek csoportja. Ezen a téren valóban szép eredményekre mutathatunk rá. A kultuszbudgetben művészeti célra szánt összegekből igen tekintélyes rész művészeti tanintézetek dotálására fordítatik. Hogy ez intézetek sikerét jellemezzem, legyen szabad a Zeneakadémiára utalnom. Ebből a Zeneakadémiából fakadt jórészen az a virágzó zenei kultúra, amelyet a külföld is elismer. Hiszen egy olyan nemzet, amelynek négy olyan kiváló zenésze van, mint Hubay, Dohnányi, Bartók és Kodály, egy nemzet, amelynek olyan kiváló hegedűvirtuózai vannak, akik az egész világot diadallal járók be, egy nemzet, amelynek olyan zenekara van, mint nekünk, komolyan tesz számot az egész világ zenei kultúrájában.

A művészeti tanintézeteken kívül a művészeti célokra szánt összegekből nagyobb összeget fordítunk az állami színházakra. Amikor a kultusztárcát átvettem, ebben a tekintetben kész programmal jöttem. Meg akartam hívni, sőt meg is hívtam a Nemzeti Színház élére Hevesi Sándort, az Operaház élére pedig Egisto Tangót, akit mint igazgatót akartam szerződtetni; akkor azonban Tangóval szemben politikai okokból bizonyos ellenszenv nyilvánult meg, amely nem volt jogos; ezt személyesen tudom, mert hiszen abban a becsületbíróóságban, amely a Tango-féle ügyben határozatot hozott, magam is résztvettem és így tudom, hogy a vele szemben felhozott vádak alaptalanoknak bizonyultak. Sajnos, akkor csak Hevesi Sándort hozhattam a Nemzeti Színház élére, Tangót azonban nem. Ezen a helyen kötelességem konstatálni, hogy Hevesi Sándor a mai nehéz viszonyok között a reá ruházott feladatnak teljes mértékben megfelel. Dacára a rossz gazdasági konjunkciónak, a Nemzeti Színház ma pénzügyileg ott tart, hogy

150 millió koronával többet vett be, mint amekkora összeg kalkuláltott az idény eddigi szakára. Aki a mostani pénzügyi viszonyokat és a publikum színházbajáró képességeit ismeri, ezt mindenesetre igen szép eredménynek fogja tartani. Az Operaháznál ellenben bizonyos deficit mutatkozik. Ebben a tekintetben most folytatom a tárgyalásokat. Az a körülmény, hogy a zenekarral bizonyos nehézségek merültek fel, csak szimptóma, a baj okai mélyebbre nyúlnak.

A mi Operánknak igen jó szölistái, igen jó magánénekesei vannak, az énekkar jó, a zenekar kiváló és Budapesten van annyi zeneértő közönség, hogy egy akkora Operát, mint a mienk, nézőközönséggel állandóan alimentálni tudjon. Azonban bizonyos, hogy a pénzügyi leromlása mindenesetre lényegesen hozzájárult a látogatottság csökkenéséhez.

Két intézkedésre van itt szükség. Az egyik gazdasági, a másik pedig művészeti. Nagyon jól jelezte egyik közbeszóló képviselőtársam, hogy 12 karmester sok, amikor a bécsi Operának nincs annyi és sok a 85 magánénekes is, amikor a bécsi Operának szintén nincs annyi. Ezen a téren már régen apasztást követeltem és legyen nyugodt a t. képviselő úr, hogy akaratomnak érvényt is fogok szerezni. *(Helyeslés.)* Azonban ne méltóztassék azt gondolni, hogy ezenkívül a takarékosági rendszabályokkal tudjuk az Operát szanálni. Az Operát csak eggyel szanálhatjuk igazán, ha a kedv és művészeti szellem oda megint teljes mértékben visszatér és megint nagy... *(Meskó Zoltán közbeszól.)* Méltóztassék kérem meghallgatni, e pillanatban nemcsak a t. képviselő úr, hanem az ország tájékoztatására, a magyar zeneszerető közönség tájékoztatására mondom ezeket, amely féltékenyen öröködik a felett, hogy e nagy művészeti intézetünk továbbra is megfelelően rendeltetésének. Most tehát a művészeti reorganizációval foglalkozunk. Meghallgattam már szakembereink nagyobb részét; még folytatom ezeket az értekezleteket és a jövő hét folyamán mindenesetre határozni fogok abban a tekintetben, hogy az Operát művészileg is ismét arra a nívóra emeljük, amelyen látni óhajtjuk valamennyien, akik a magyar művelődést szeretjük.

Kevesebb összeg marad már a művészeteknek közvetlen támogatására, Kicsinyek azok az összegek, amelyek erre a célra rendelkezésünkre állanak. Mégis inkább az anyagi eszközök koncentrálásának álláspontjára helyezkedem; nem óhajtok sok mindent befogadni, hanem minden évben egy-egy monumentális feladatot teljesíteni. Ebben a pillanatban magánmecenások támogatásával is Dudits mester

festi az Országos Levéltár freskóit. A jövő esztendőben talán a debreceni egyetem reprezentációs helyiségének művészi díszítésére kerül a sor és foglalkoztat bennünket ebben a pillanatban egy nagy nemzeti kötelezettség lerovása is, Jókai Mór síremlékének felállítása.

A lapokban igen gyakran vissza-visszatér az a megjegyzés, hogy sok a vidéki egyetem és átszillan rajtuk az a gondolat, mintha ezzel nekem akarnának politikai nehézséget okozni. Az egész beállítás olyan, mintha én erőltettem vagy eszeltem volna ki a vidéki egyetemeknek, különösen a menekült egyetemeknek teljes számban való fenntartását. Ebben az országban sokat eltaktikáztak kulturális téren is. Azt hiszem, hogy éppen a magas kultúra túl szent, túl nagy dolog ahhoz, hogy ezt taktikázásra lehetne felhasználni, különösen olyan miniszterrel szemben, aki ezt a dolgot nem kezdeményezte és aki ennek a két egyetemnek fenntartására vonatkozólag törvényjavaslatot nem is indítványozott. Ezt a törvényt én mint frissen megalkotott törvényt készen találtam. Tartoztam a nemzetgyűlésnek azzal, hogy azt végrehajtsam, mert először is mint alkotmányos miniszter a megalkotott törvényeket köteles vagyok végrehajtani, de másodszor nem is tételezhettem volna fel a nemzetgyűlésről azt, hogy ha érett megfontolás után egy törvényt megalkotott, azt 3-4 hónap múlva meg akarja változtatni. Én talán egyik-másik egyetemet egyesítettem volna, hiszen mint kultúrpolitikus, mielőtt miniszter lettem, ilyenféle nyilatkozatot baráti körben tettem is, amikor azonban az erre vonatkozó törvény meg volt alkotva és a végrehajtási intézkedések megindultak, nagy hiba lett volna, ha elődeimet dezavualtam volna. Mert a miniszterek között nemcsak szolidaritásnak kell lenni, nemcsak az egy kabinetben ülő miniszterektől illik, hogy egymással szolidárisak legyenek, hanem van szukcesszív szolidaritás is, az egymást követő kultuszminiszterek között is kell szolidaritásnak lenni. Mert a magyar nemzet még túlságosan szegény ahhoz, hogy amit az egyik miniszter nagy költséggel felépít, azt a másik talán újjítási vágyból vagy egyéb okokból lerombolja. Ezek nem komoly dolgok. Hogy mennyire átment a magyar köztudatba, hogy minden utód szereti az előbbinek alkotásait megbolygatni, ennek én magam láttam egy sajtóságos tanúbizonyságát. Amikor kultuszminiszteri államtitkár lettem 1914-ben boldogult Náray-Szabó után, aki a gyógypedagógiai ügyeket szerette és pártolta, ennek az ügynök az előadója hetekig nem mert hozzám jönni, mert megszokta már azt, hogy az utód mindig dezavualta, amit az előd csinált. Ez groteszk, nevetséges, vesze-

delmes, költséges dolog. Ha megindultunk egy irányban, ha *A*-t mondtunk, *B*-t is kell mondani, amint azt rögtön ki fogom mutatni.

Három vidéki egyetemünk van. Az egyik a debreceni. Még a világháború előtt, amikor Nagy-Magyarország megengedhetett magának igazán nagy koncepciót, a debreceni nagyerdőben, gondolom, 130 holdon pavillónrendszerben felépítettek és tető alá hoztak egy klinikai telepet, amely ma talán a legszebb a világon. Úgyhogy ha idegen tudósok jönnek ide, nem festjük le előttük a magyar művelődést, hanem azt mondjuk nekik: jöjjetek, nézzétek meg a debreceni klinikát, nézzétek meg, hogy ez a kis nemzet mit tudott alkotni, mit adhat a magyar tudományosságnak. Amikor ez az európai, mintaszerű telep készen van, kérdem, lehet-e a debreceni egyetemet ma beszűntetni? *(Közbeszólás.)*

Pécsett minden új építkezés nélkül úgy tudtuk elhelyezni az egyetemet, hogy bízvást mondhatom, hogy több német egyetem, mint például a marburgi, giesseni, nincs jobban elhelyezve. És Pécs, mint iskolaváros, egyúttal eszménykép is.

Itt van Szeged, Budapest után a legnagyobb magyar város, amely évtizedeken át becstelenséggel küzdött azért, hogy egyetemhez jusson. Es most bámulatos áldozatkészség mutatkozik Szeged részéről. Még be sem fejezték a Boldogasszony fogadalmi templom építését, amely óriási építkezés, már is felajánlottak akkora összeget, amelyből számításom szerint, a belgyógyászati és sebészeti klinika majdnem meg lesz építhető. Ha ekkora áldozatkészség nyilatkozik meg egy vidéki városnál azért, hogy egyetemet kapjon és végre is ez a 130-140.000 lakosú magyar város maga is alimentálni tud a maga igényeivel egyetemet, nagyon nehéz lenne a választása annak a miniszternek, aki egyik-másik egyetemet halálra akarná ítélni.

Menjünk végig egyébként az egyes karokon. Itt vannak a jogi karok. A felekezeti iskolák ügyének igazán őszinte, meggyőződéses híve vagyok. Amióta miniszter vagyok, a szervezett népiskolák túlnyomó része felekezeti iskola volt. Azonban azt gondolom, hogy a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezetek vannak hivatva. Ha tehát van valami felesleges ebben az országban, akkor semmiesetre sem a négy egyetemi fakultás, hanem az a három felekezeti jogi akadémia, amelynek nincs is számottevő hallgató közönsége és amely tudományosan sem produkálhatja, minden jóakarattal, azt, amire szükség van. Vegyük az orvosi kart. Hallom, hogy itt egyesek azt számították ki, hogy Budapesten, miután sok a

hallgató, kisebb átlag kerül egy-egy hallgatóra, ha az egyetemi költséget felosztjuk a hallgatók száma között. Ez nagyon szomorú statisztika, mert azt jelenti, hogy egy-egy tanárra, egy-egy klinikára, egy-egy laboratóriumra igen sok hallgató esik. Vegyük csak a dolgot a sebészetnél. Ha az a hallgató a gyakran előforduló műtéteket az orvosi fakultáson maga nem csinálhatja meg, hanem az auditórium negyedik, ötödik sorából csak nézi, hogy mit csinál a mütő, akkor még az ellenségemnek sem kívánom, hogy egy olyan orvos, aki maga itt műtet nem csinált, a vidéken például egy hasfelmetszést vagy más hasonló műtet végezzen. (*Úgy van! – Barla-Szabó József: Mind a négy orvosi karra szükség van!*) Erre nézve semmi kétség nincs.

Itt vannak a bölcsészeti karok. A bölcsészeti karok budgetje nem több, mint egy középiskoláé. Az az igazi komoly veszedelem, hogy nem lesz szukreszcencia, csak egy téren, a középiskolai tanárképzésnél mutatkozik s ha nem gondoskodunk szisztematice arról, hogy jobb helyzet álljon elő, akkor ez egy évtized múlva válságba vihetne közép-oktatásunkat, mert ha nem lesznek kellő számú és jó középiskolai tanáraink, akkor rossz lesz a középiskolai oktatás. Itt ne méltóztassanak a budapesti viszonyokat sablonosaknak venni, különösen jogász barátaink ne, akik megszokták, hogy Vécseynél öt-hatszázan ültünk az előadáson és 1200-an voltunk beiratkozva; meg is látszik a mai jogi nemzedéken ezeknek az anomáliáknak következménye. Intenzív oktatás szükséges különösen a filozófiai karon, ahol tudós képzés csak igen kis auditórium mellett lehetséges. Ha egy tanár körül 10-12 hallgató csoportosul, akkor lehet igazán főiskolai oktatásról beszélni. Ma nem star-rendszer van az egyetemeken, hanem a laboratóriumokban, klinikákon közvetlenül érintkezik a tanár a hallgatókkal. Sehol a dilettantizmus nem dühöng úgy, mint a főiskolai dolgok megítélésénél, ahol olyanok ítélkeznek, akik soha nem láttak modern főiskolai életet s akik a maguk fiatalságának idején a budapesti egyetem jogi, vagy a 90-es években annak orvosi fakultásán szerzett tapasztalataikat akarják általánosítani, vagy ezeket a dolgokat rendjén valóknak tartani.

Különben is a vidéki egyetemek benépesítése igen szépen halad. A pécsi egyetemnek van 1200 hallgatója, a szegedinek 1090; a debreceninek 894; ezzel szemben nézzük a budapesti egyetem túlszűfoltóságát 5808 hallgatóval, a közgazdasági kart 1616 hallgatóval, a műegyetemet 2590 hallgatóval, nem is számítva a művészeti iskolákat 10.014 hallgatóval. Kérdem, okos dolog-e – teszik-e a gyakorlati

németek, vagy teszik-e a franciák, akik pedig Párizst erősen fejlesztik - a főiskolai ifjúságot mind a fővárosba csődíteni, ahol ki van téve minden kísértésnek? Ezzel szemben én sokkal szívesebben látom azokat a kis intim vidéki városokat, mint amilyenek a német egyetemi városok, amelyekben munkával tölti az ifjúság idejét és nem semmittevéssel. *Úgy van! Úgy van!*)

Nincs nehezebb, mint tudományosságot létrehozni. *(Úgy van!)* A valódi tudományosság melegházi növény, amelynek szüksége van a nemzet szeretetének melegére. A mi művelődésünket brutálisan háromszor szakították meg. Egyszer megszakította a török hódoltság, amelynek óriási volt a művelődést pusztító hatása; azután megszakította II. József, amikor eltörölte a katolikus szerzetes-rendeket, amelyek akkor a katolikusokkal a tudományosságot ebben az országban képviselték és harmadszor megszakította a Bach-éra, amely a korábbi, az Ürményi-féle magyar nemzeti iskola-rendet felforgatta és egy olyan magyar-német vegyes rendszert hozott be, amely sem magyar, sem német nem volt, hanem arra volt jó, hogy a magyar iskolafejlődést megbénítsa. 1867 óta nagy nehezen és elődeim súlyos fáradozásai után végre van komoly magyar tudományosság és ennek a magyar tudományosságnak gépezetében az egyetemek lényeges alkatelemet képeznek. *(Úgy van! Úgy van!)* Mert mi volt a budapesti egyetemnek nagy baja? Az, hogy nem volt tudományos pálya és nem lehetett szukreszcencia. Mert ott, ahol egy-egy tudományszakra csak egy egyetemi tanszék van, abban a tudományszakban tudományosságról egyáltalában szó sem lehet; egy ember nem képvisel tudományosságot, ott nincs eszmecsere, nincsenek viták, nincs meg az eszmék súrlódása. De ettől eltekintve, ez a körülmény demoralizálja is a tudományos világot – mert akkor mit jelent az, hogy valaki tudományos pályára készül? Várja, lesi, hogy valamelyik tanszék megüresedjék. Ennek tehát jellemromboló hatása is van. De ha egy országban 5-6 egyetemi tanszék is van egy szakra, akkor valakinek sorsa nem azon dől el, hogy egyik vagy másik tanszéket megkapja-e vagy nem. Addig, amíg itt megfelelő számú tanszék nem volt, a katedrák elnyerése a személyes harcoktól függött és a tárgyilagosságnak csak látszatával bíró tudományos polémiák napirenden voltak. Mióta a tudományos téren megvan a kellő elhelyezkedés lehetősége, ezek a bajok elenyésztek és mondhatom, büszkeséggel tölt el az a békesség, amely a korábbi időkkel szemben a mai magyar tudósvilágban megvan, *(úgy van. Úgy van!)*

Miután a tanárképzésről szóló törvénnyel bizonyos mértékben megreformáltuk bölcsészeti oktatásunkat is az egyetemen, most már a legsürgősebb feladatnak tartom a jogi oktatás megreformálását. *(Helyeslés.)* Azt hiszem, valamennyien egyetértünk abban, hogy ezen a téren tarthatatlan viszonyok vannak. *(Úgy van!)* Nélkülözhetetlen lesz az egyes kollégiumok látogatottságának leszorítása. *(Úgy van!)* Semmi esetre sem engedek meg oly kollégiumokat, ahová ötször, hatszof annyi hallgató iratkozik be, mint amennyit a tantermek befogadni képesek. *(Helyeslés.)* Gondoskodnunk kell az előadások látogatásának hatékony ellenőrzéséről és be kell hoznunk a kollégiumok kötelező hallgatását. *(Helyeslés.)* Mert legyünk meggyőződve arról, hogy a jogászi nemzedék jó része semmittevéssel tölti az időt vagy pedig mellékkeresetekkel, amelyek stúdiumától vonják el. *(Igaz! Úgy van!)* Ezeknek az állapotoknak egyszer véget kell vetni.

Felhozták itt a tudomány- és tanszabadságot. Én igazán tisztelem a tanszabadságot, de a tanszabadság semmiesetre sem lehet a semmittevés szabadsága. *(Úgy van!)* Mi pedig azt tapasztaljuk, hogy a legutolsó 50 év alatt a jogi karon, sajnos, az ifjúság egy jelentékeny részére a tanszabadság a semmittevés szabadsága volt. *(Úgy van!)*

De a jogi tanulmányok sorrendje sincs célszerűen megállapítva. Mi megálltunk a történeti iskolánál, már pedig a történeti iskola a XIX. század iskolája volt a jogi tanítás címén. Kólám, aki a történelmi stúdiumok iránt meleg szeretettel viseltetem, senki sem fogja azt mondani, hogy ezen a téren a históriát vissza akarnám szorítani, a történelmi szempontnak azonban a jogi oktatásban nem szabad azt a jelentőséget adni, amelyet eddig adtak. Pl. eltekintve Illés József t. képviselőtársamnak igen tiszteletreméltó munkásságától, a mi jogtörténetünk bizony a XVII. századnál idebb nem igen terjed, minek következtében nincs meg a kapcsolat a mai intézményekkel. A visigótok jogát jobban ismerjük, mint az 1848-ban érvényben volt rendi törvényeket. Hogy ilyen körülmények között a jogtörténelmi oktatás nem nyújthatta azt, amit nyújtania kellett volna, ez természetes.

De eltekintve ettől, a római jog sem játssza ma már azt a domináló szerepet, mint azelőtt. Azelőtt ugyanis a római jog mindeme kész dogmatikus választ adott. Ma azonban hiába citálja valaki a tulajdon fogalmát, amikor egy nagy ideológia, a szocialista ideológia kétségbevonja a tulajdon jelentőségét, vagy hiába beszélünk kötelemekről, amikor ezzel szemben a sztrájkmozgalmakat látjuk. Ma tehát a

jogot nem érti meg az, aki ezeknek az intézményeknek szociális alapjait nem érti.

Ma nem történelmi alapvetésre, hanem államtudományi, közgazdasági, statisztikai alapvetésre van szükség, ha azt akarjuk, hogy jogászaink ne szőrszálhasogatók legyenek, hanem bele tudjanak illeszkedni az eleven, friss életbe (*Helyeslés.*) és többet tudjanak adni egypertben a pusztai jogi tanácsnál és átértve a társadalmi nagy igényeket, a közigazgatásban is azok legyenek, akiknek lenniük kell.

Ha panaszokat hallottam a közigazgatás ellen, miért volt ez? A jogok bizonyos merev alkalmazása miatt, amely arra a gyakorlati esetre nem illett rá. Ennek indoka mindig a túlhajtott jogáskodásban, továbbá az államtudományi képzés hiányában és a szociális érzés fejletlenségében rejlik.

A jogi oktatás reformjával együtt óhajtanám bizonyos revízió alá venni a közgazdasági egyetem tanítási rendjét is. Nem szeretek gyorsan reformálni, mert nincs veszedelmesebb, mint az, ha valaki az alig megalkotott intézményekhez hozzányúl és azokat bizonyos újjítási nyughatatlanságból mindenáron megreformálni akarja. Egy bizonyos időnek kell eltelnie, amíg az ember látja az illető intézmények fejlődését és ahhoz képest állást foglalhat az esetleg szükséges kisebb módosítások tekintetében. Meg kell azonban állapítanom, hogy a közgazdasági egyetemen eleven élet folyik, amit a hallgatók nagy száma is igazol, mert azok az iskolák, amelyek nem nyújtják azt, amit a közönség tőlük vár, elnéptelenednek.

T. Nemzetgyűlés! Ami tudománypolitikámat illeti, igen gyakran találkozom azzal a vággyal, hogy tudománypolitikai téren talán többet teszek, mint a népokatás terén. Kiss Menyhért igen t. képviselő úr tegnapi felszólalása – bocsásson meg a t. képviselő úr – azt a benyomást tette rám, mint a töltetlen káposztafőzelék. (*Derültség.*) A magyar ember ugyanis azt tartja, hogy a káposztafőzelék annál jobb, minél többször van fölmelegítve. (*Közbeszólás.*) Ő is mindig ugyanazokkal a dolgokkal jön és mint ahogy a káposztáról azt mondják, hogy a kilencedik felmelegítés után a legjobb, azt hiszem, a képviselő úr már legalább kilencedszer tálalta fel ezeket a dolgokat. Ha azonban hozzászól valamely kérdéshez, nézze meg a budget-t, mert én nem szerettem volna, ha úgy felsültem volna, mint ahogy Kaas Albert t. képviselő úr felvilágosításai után az igen t. képviselő úr tárgyilag felsült. (*Kiss Menyhért közbeszólása.*) Kaas Albert t. képviselő úr ugyanis kimutatta, hogy át sem olvasta a főiskolai budget-t, mert

különben nem állíthatta volna azt, amit számszerűleg állított. Az igen t. képviselő úr valóban merész hajós a szó tengerén. (*Derütség. Közbeszólás. Zaj. Halljuk! Ralijuk! jobbfelől.*)

A tudománypolitikának nagy nehézségei mellett mindenesetre megvan az az előnye is, hogy sokszor igen kicsiny eszközökkel nagy eredményeket lehet elérni. Mert ha ösztöndíjjal egy valóban tehetséges embert tudóssá nevelünk, akkor az megbecsülhetetlen szolgáltatokat tehet nemzetének, amelyek valóban nincsenek arányban azzal a csekélyke összeggel, amelyet, mondjuk, az ő külföldi iskoláztatására fordított a nemzet. (*Úgy van! jobbfelől.*) A tudománypolitikai téren, azt hiszem, a nemzetgyűlés természetesnek fogja találni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia idei centennáriumának megünnepléséhez mi is járuljunk hozzá azzal, hogy az Akadémia szubvencióját 12.000 aranykoronára felemeljük, ami meg fog történni.

Ugyancsak taktikai okokból megtámadták a Gyűjtemény egyetemét, mint egyik koncepciómat és úgy iparkodtak beállítani a dolgot, mintha ez sérelem lenne a nagy közgyűjteményekre. Mintha bizony sérelem lenne az, ha az ember valakinek autonómiát ad és ha a miniszter lemond arról a jogáról, hogy sok folyó ügyben maga intézkedhessek. Csak tájékozatlan közvéleménynek lehetett feltálatni azt, mintha a Gyűjteményegyetem létesítése sérelem lett volna azoknak az intézményeknek, amelyeknek önkormányzatot, autonómiát adott. Ez az intézmény mindkét szempontból bevált. Bevált a kezdő állásokon való alkalmaztatások tekintetében is, mert el tudtuk érni azt, hogy amennyiben bármelyik tanszéknél, laboratóriumban vagy szemináriumban egy-egy kiváló fiatal tudós volt indulóban, mi annak a Gyűjteményegyetem tisztviselői karában alkalmazást tudtunk adni, mert a magyar nemzet nem elég gazdag ahhoz, hogy komoly, fejlődő tehetségeket elpusztulni hagyjon. A gyűjtemény egyetemi koncepció tehát bevált a kezdő állásokra való kinevezéseknél, mert a Gyűjteményegyetem tanácsába meghívott főiskolai tanárok felhívták a figyelmet az egyes szakmában lévő tehetséges fiatalokra és így a kandidálások minden melléktekinet nélkül történhetvén, a fiatal tudósok egész sorát helyeztük el.

De – ami talán még fontosabb – a Gyűjteményegyetem koncepciója bevált a vezető állásokra való kinevezésnél is, ahol a kandidálás úgy történik, ahogy az egyetemi állásoknál. Nem mutatok rá másra, mint hogy Hóman Bálint a Gyűjteményegyetem kandidációja alapján került fiatalon a Nemzeti Múzeum élére és hogy Lukinich Imre egye-

terni tanár került a Széchenyi-könyvtár élére, akik kiváló tagjai a magyar tudományos társadalomnak és akik a rájuk bízott közintézményeket már eddig is rövid idő alatt felvirágoztatták.

Egy további mozzanat tudománypolitikámban a külföldi tudományos intézmények létesítése. A kultusztárcának megszereztem Bécsben a magyar testőrség régi palotáját s ott egy történelmi kutatóintézetet állítottam fel. Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhardt Ferenc működnek ott és mondhatom, hogy ez az intézet rövid fennállása alatt megnyerte a német tudományosság rokonszenvét olyan értelemben, hogy a német birodalom Notgemeinschaft-jának elnöke azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy fogadjak be ebbe a magyar tudományos kutató intézetbe három német történetírót, akik a bécsi levéltárakban akarnak kutatni. Úgy tudom, hogy ilyenemű magyar intézetet idegen tudósok eddig nagyobb mértékben még nem látogattak.

Berlinben is vettünk házat és e pillanatban ott nyolc fiatal magyar tudós dolgozik egy kutató intézetben. Visszaállítottuk a római Fraknoi-féle intézetet is, úgyhogy mondhatom, ezen a téren is át tudtuk törni azt a kulturális kínai falat, amely valutánk összeomlása folytán minket a nyugati műveltségtől egy ideig elválasztott és amely azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy elveszítjük a kontaktust, a tudományos érintkezést a külfölddel, ami pedig tudományos életünk szempontjából mindenesetre végzetes lett volna.

De nem érjük be pusztán a külföldi kutató intézetek létesítésével, hanem ennél tovább megyünk és egy nagy ösztöndíjkiadást vezetünk be. Méltóztatnak tudni, hogy a francia és az olasz kormány több ösztöndíjat bocsátott rendelkezésre francia és olasz állami pénzekből, hogy magyar ifjak mehessenek a francia és az olasz főiskolákra. Meleg köszönetet kell mondanom Carbonnel és Durini követ urak öccelleneciáinak, akik e törekvésben valóban nagy megértéssel és odaadással támogattak. A Rockefeller-alapítvány képviselőjében mister Ross felkeresett és az ösztöndíjak egész sorát adta a Rockefeller-Foundation, amelyekből magyar tudósok nemcsak Amerikában, hanem az ő széles felfogásuknál fogva bármely iskolába vagy tudományos intézetbe mehetnek, ahol tovább képezhetik magukat. *(Helyeslés.)* De nem elégséges csak az, hogy idegen erővel dolgozzunk. Sikerült olyan pénzforrásokat megnyitnom, hogy a bécsi testőrpalotában berendezhetek 30-40 ifjú részére egy főiskolai kollégiumot, amelyben máris 16 ifjú van. A berlini magyar házban is tudok a főiskolásoknak helyet adni.

Bécsben Lában, Berlinben pedig Gragger professzorok nagy odaadással működnek e főiskolai internátusok felvirágoztatásán és valóban örömmel töltött el, mikor a bécsi egyetem professzoraitól azt az értesítést vettem, hogy a magyar fiúk a szemináriumban is mintaszerűen dolgoznak. (*Kiss Menyhért: A konstantinápolyi magyar házzal mi van?*) Azt a magyar házat én csináltam a háború alatt és mihelyt lehetséges, megint újra életre fogom hívni. Az angol követtel tárgyalások folynak, hogy az aberdeeni, oxfordi és cambridgei egyetemre a jövő évtől kezdve nagyobb számmal küldhessünk ki magyar ifjakat. Azt hiszem, saját eszközeinkből is évente 100 ifjút külföldön taníttathatunk, ami egy évtized múlva meg fog látszani a magyar kultúrában. (*Kiss Menyhért: Hol fognak elhelyezkedni, ha visszajönnek?*) El fognak tudni helyezkedni. Azt hiszem, hogy olyan férfiak ülnek majd a helyemen, akik ha egy magyar ifjú nagy tudományos képzettséggel külföldről hazajön, annak – bárminő szegények legyünk is – helyet fognak adni.

A külföldi ösztöndíjakkal azonban a kérdést meg nem oldhatjuk, hanem nagy belföldi ösztöndíj akcióra is szükség van. Mert ne méltótassanak megfélemezni arról, hogy az egész magyar ösztöndíjúgy összeomlott. (*Igaz! Úgy van!*) Mert miben voltak a magyar ösztöndíjalapok elhelyezve? Koronajáradékokban, záloglevelekben, hadikölcsönökben s ennek révén oda jutottunk, hogy ma nem érdemes legnagyobb ösztöndíjainkat sem megfolyamodni, mert maga a bélyegköltség is nagyobb annál, mint amennyi ösztöndíjat valakinek kiadnak. Ilyen körülmények között végtelen hála tölt el a miniszterelnök úr öccsellenciájával szemben, aki úgy határozott, hogy Károlyi Mihály vagyona ösztöndíj akcióra fog fordítani. (*Heyleslés jobbfelől. – Meskó Zoltán: A törvény megmondja, hogy mire kell fordítani!*) Törvénnyel fogjuk rendezni. (*Meskó Zoltán: Az más! – Gróf Széchenyi Viktor: A miniszter úr ugyanazt mondja, tessék türelemmel várni! Zaj. Halljuk! Halljuk!*) En honorálok a képviselő úrnak gyakran igen szellemes közbeszólását, de kérem kell, hogy ezeknél a kérdéseknél, amelyeknek nagy, országos jelentőségük van, legyen szíves nyugodtan meghallgatni, hiszen ezeket a dolgokat minden szülő hallani óhajtja és hallania is kell, nem azért, mert én mondom, hanem, mert Magyarország kultuszminisztere mondja!

T. Nemzetgyűlés! A miniszterelnök úrral megállapodtam abban, hogy ebből egy nagy kulturális újjáépítési alapot létesítünk. Az ösztöndíjakat a következőknek szándékozzuk adni: először a magyar

Intelligencia gyermekeinek, mert azt hiszem, hogy annak a rettentő krízisnek, amelybe az összeomlás következtében kerültünk, igazi áldozata a magyar értelmiség és én személyesen a magyar értelmiséggel szolidaritást vállalok. Ha a világ összes parlamentjeiben szociális miniszterek kerülnek hatalomra, s azoknak meg van engedve, hogy szolidárisak maradjanak az ipari proletariátussal, akkor is, ha bársonyszékbe kerülnek, akkor nekem, aki hivatalnoki pályát futottam meg, úgy érzem, hogy jogom és kötelességem ezt a szolidaritást a magyar hivatalnoki karral megtartani; (*Helyeslés a jobb-oldalon.*) és bizonyos fokig a magyar hivatalnoki kar exponensének is érzem magamat. Én ismerem ennek a hivatalnoki karnak hibáit, de ismerem azt a lélekemelő hazafiságot is, amellyel tűrhetetlen sorsát viseli. Ezért szeretnék segítségére sietni egy ösztöndíj akcióval és ezért rezerválom ezeket az ösztöndíjakat – amennyire a tanügyi cél mellett lehetséges – a magyar intelligenciának tagjai részére. És itt ne méltóztassanak különszobákra gondolni. Annak a kúriai bírónak vagy táblabírónak felesége nagy körtermekben fekszik, mert a különórágy költségeit nem tudják megfizetni.

A magyar intelligencia gyermekein kívül a mezőgazdasági népesség szakoktatásának előmozdítására is fel akarnám használni ezt az ösztöndíjalapot. Szükséges az, hogy minden községben két-három gazdaember legyen, aki magasabbfokú iskolákat is látogasson; magasabbfokú iskolákat nem olyan értelemben, hogy az őt kis üzemetől elvonja, hanem kultúrnívó szempontjából magasabbfokú iskolát, hogy azután onnan visszatérve a maga falujába, magasabb mezőgazdasági kultúrának legyen a terjesztője. De ne becsüljük azért túl azt, amit az iskola nyújthat. Az igazi gazdasági szakoktatást azok végzik el, akik sikeres gazdasági tevékenységet folytatnak. Mert mondjuk, olyan tangazdaság, amelyről mindenki tudja, hogy veszteséges, nem fog eredményeket elérni, mert nincs benne a közbizalom; azt mondják: ha én úgy gazdálkodom rajta, mint a tanító úr, akkor tönkremennék. Ellenben ha látják egy gazdálkodónál, hogy nagyobb szakismereténél és szorgalmánál fogva sikeres gazdálkodást folytat, bizonyára utánozni fogják a községben azok, akik megfigyelik és tanulni akarnak tőle.

Ebből a nemzeti kulturális újjáépítési alapból akarnám továbbfejleszteni főiskolai kollégiumainkat és táplálni esetleg természetbeni adományokkal a főiskolai menzákat is. Ha a Horthy-kollégium és a többiek, amelyeket két év alatt létesítettünk, ma nem lennének,

s ha azt az ezer ifjút, akiket a Szent Imre-kollégiumban elhelyezünk, nem tudnók elhelyezni, nem tudom, hogy a mai drága labbérek mellett a magyar főiskolai ifjúság Budapesten hogyan helyezkednék el.

Végül még támogatni akarjuk a, korán felcsillanó komoly tehetségeket, mert ismétlem, a magyar nemzet nem elég gazdag ahhoz, hogy egyetlenegy komoly tehetséget is elkallódni hagyjunk, amely ha teljes mértékben kifejlődhetik, becsületére, javára és erősítésére válik ennek a leromlott országnak.

Áttérve most már a középiskolai reformra, amelyet a nemzetgyűlés szíves volt javaslatomra megalkotni, örömmel jelentem, hogy ez a reform már végrehajtás alatt áll. Mi ennek a reformnak az alap gondolata? E reform alap gondolata az, hogy a magyarnemzetnek ma nagyobb szüksége van a modern nyelvek és irodalmak ismeretére, mint bármikor volt. *(Igaz! Úgy van!)* Régente, amikor Ausztriával együtt voltunk, sokan azzal vigasztalódtak, hogy egy nagy egészben vagyunk benn és Ausztria külpolitikailag helyettünk is gondolkodik. Akkor is nagy hiba volt ez az állapot azért, mert nagy tudósaink, művelt embereink, éppen nyelvtudásuk hiányában, ha idegenekkel állottak szemben, nem tudtak helytállani. Ezért sikerült bennünket a külföldön is olyan nagyon megrágalmazni, aminek azután Trianonban keservesen megadtuk az árát. Nálunknál sokkal kisebb nemzeteknek nagy számmal voltak nyugateurópai nyelveket beszélő fiai, akik kötelességüknek ismerték kimenni oda és a maguk fajtája mellett és ellenünk propagandát csinálni s mi ezzel a propagandával szemben védtelenek voltunk, mert az osztrák diplomácia nem sokat törődött velünk, sőt talán akadtak elfogult emberek a régi Ausztriában, – nem a maiban – akik ennek örvendtek, viszont azonban mi nem tudtuk védeni magunkat, éppen mivel honfitársaink nem beszéltek tökéletesen az idegen nyelveket. *(Közbeszólás. Zaj.)* De ha ez ennyire veszedelmes volt a régi monarchiában, ahol külpolitikailag nem játszottunk akkora szerepet, döntő ez ma, amikor a magyar nemzetnek önállóan kell sorsát intéznie. A baj nemcsak ott van, hogy lassanként diplomáciánkat sem tudnók alimentálni, ha nem volna elég magyar ember, aki idegen nyelveket beszél; én nem erre helyezem a súlyt, hanem a nagy magyar közvéleményre. Aki nem tud francia, német, angol lapokat olvasni, hogyan igazodják el, mint művelt ember, mint szavazó, mint választó, vagy mint a választóközönséget vidéken vezető tekintélyes ember a külföldi helyzet dolgában. Hogyan

szeressen tájékozást arról, hogy mi történt a külföldön, ha a magyar nyelven kívül más nyelvű olvasmányok érthetetlenek előtte?

Ma az idegen nyelvek ismerete létkérdés reánk nézve. Nem akarnám a magyar iskolát abba a helyzetbe hozni, hogy a szülőknek az legyen a meggyőződésük, hogy ez az iskola nem elégti ki az elementáris igényeket és mást tanít, mint amire okvetlenül szükség van.

A következő kérdés az, hogy lehet-e az iskolában sikeresen tanítani az idegen nyelveket? Rendesen ezt szokták felhozni e koncepció ellen azok, akik inkább fräulein-ekkel, mademoiselle-ekkel és miss-ekkel akarják gyermekeiket az idegen nyelvekre megtaníttatni. Ez tanár-és pénzkérdés. A tanárkérdésre majd rá fogok térni; pénzkérdés pedig oly értelemben, hogy tudunk-e kisebb csoportokat csinálni, mert hatvanas létszám mellett modern nyelveket sikeresen tanítani nagyon nehéz. (*Kiss Menyhért: A népiskolákban százas létszámot terveznek!*) Mindenütt megszüntettem a százas létszámot, ahol a viszonyok megengedik. (*Közbeszólás. Zaj a jobboldalon.*)

A nyilvános iskolákban nagyon nehéz beszélési készséget elsajátítani. El lehet sajátítani ott bizonyos grammatikai tudást és el lehet érni annyit, hogy a tanuló idegen nyelvű olvasmányait megérthesse. Aid azután így felszerelve gyakorolja a nyelvet, az tökéletesen el is sajátíthatja. Aki azonban megfelelő grammatikai kultúra nélkül egy évre külföldre megy, az szert tehet ugyan valamelyes beszélési készségre, de azt a nyelvet sohasem fogja tisztességesen beszélni. Dyen körülmények között összeomlik az ellenvetés, hogy modern nyelvet iskolában sikerrel tanítani nem lehet; igenis van ennek egy előfeltétele, az, hogy jó tanárok kellenek. És itt nagy veszedelem fenyeget minket már a német nyelv tekintetében is. Miért? Azért, mert elvesztettük a szepesi és erdélyi szászokat, a bánáti, bánásági svábokat, Nyugat-Magyarország egy számottevő részét, tehát azokat a részeket, ahonnan a német tanárok rekrutálódtak. Hogy a bécsi és berlini kollégiumokat létesíttetem, annak főleg az az oka, hogy német tanárokat kívánok nevelni, s a bécsi és berlini kollégium ösztöndíjsaiból akarok németszakos tanárokat nyerni. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Azok a külföldi ösztöndíjasok is, akiket Angliába, Franciaországba és Olaszországba fogunk küldeni, legalább felerészben angol-, francia- vagy olaszszakos nyelv- és irodalomtanárok lesznek. Ha ezen az úton haladunk és utódaink is ezen az úton haladnak, semmi kétségem nincs az iránt, hogy belátható időn belül rendelkezésünkre fog állani

az a tanári kar, amely a középiskolai törvény végrehajtásához szükséges. De addig sem vagyok megszorulva, mert pl. az Olaszországban volt hadifogoly magyar középiskolai tanárok a hadifogság idejét felhasználták arra, hogy olaszul jól megtanuljanak.

Itt vannak azután a latinszakos középiskolai tanárok, akiknek legnagyobb része szintén jól tud olaszul. Franciául tudó középiskolai tanáraink is vannak, csak az angol szakkal vannak még ezidőszerint nehézségek.

A humanisztikus gimnázium részéről panaszok merültek fel, hogy a humanisztikus tanterv mindössze 24-25 középiskolában maradt meg; es annal az óhajnak adtak kifejezést, hogy kezdjem a görög nyelvet már a harmadik osztályban. *(Felkiáltások a jobboldalon: Nem lehet! – Barla-Szabó József: A szülők nem engedhetik gyermekeiket göröggel kínozni!)* Én nem veszem rossz néven a szakembertől, ha bizonyos fokig egyoldalú, mert hiszen nem szeretné a maga szakmáját akkor, ha nem volna egyoldalú. Ez a tudományos foglalkozással vele jár, de éppen azért van szükség a szaktudósokon kívül kultúrpolitikusokra is, hogy ezeket kiegyensúlyozhassuk és oly megoldással jöjjünk, amely megfelel az igényeknek. Ezt a kérdést megbeszéltem Bárdos Remiggyel, a bencések főapátjával, Werner Adolfal, a ciszterciák apátjával, megbeszéltem természetesen a tanterületi főigazgatókkal, az én közegeimmel, s valamennyien azt a nézetüket fejezték ki, hogy semmi körülmények közt se hagyjam jóvá azt a tantervet, amely az első osztályban a latint, a második osztályban a németet, a harmadik osztályban pedig a görögöt akarja tanítani. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. – Barla-Szabó József: Még az ötödikben is kár!)*

Az itt megnyilvánult hangulatból is erőt fogok meríteni ahhoz, hogy ezeknek a javaslatoknak ellentálljak, éppen ezért a humanisztikus tervet nem is hagytam eddig jóvá. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. – Zaj balfelől.)*

Miután a középiskolai reformot a végrehajtás stádiumába vittem, okvetlenül szükséges, hogy foglalkozzam a magyar nőnevelés reformjával. *(Halljuk! Halljuk!)* Azt hiszem, nincs senki közöttünk ebben a teremben, aki ne értene egyet velem a magyar nőnevelés óriási fontosságá tekintetében. Ha nagy nemzeti szerencsétlenségünk és bizonyos nemzeti hibáink ellenére is élünk még ezen a földön, abban nagy része van a magyar asszonynak. Ez azt a kötelezettséget hárítja ránk, hogy a nagyszerű magyar asszonyból oly nőt neveljünk, aki fel

van ruházva a régi magyar hagyományos erényekkel és a modern kultúra szükségleteivel. Európa-szerre nagy baj a növevelés szempontjából, hogy az iskolák voltaképpen a fiúk számára állítottak fel és nem számolnak a női psziché sajátos igényeivel. A most érvényben levő leányiskolái rendszer például, meggyőződésem szerint, homlok-egyenest ellentétben áll a női lelkülettel. Mit látunk ebben a tantervben? A fősúlyt a matematikára és a természettudományokra helyezik, annak ellenére, hogy a nők nálunk műegyetemre nem mennek és annak ellenére, hogy minden pedagógus tapasztalata szerint a nők éppen az esztétikai tárgyak iránt bírnak hajlandósággal s a természettudományok és a matematika jobban ellenkezik a természetükkel. Erőltetni oly irányt, amely a női lelkülettel nincs harmóniában, mindenesetre elhibázott dolog. Mikor a középiskolai reformot előterjesztettem, hangok hallatszottak oly rendszer mellett is, hogy csináljunk egy négyosztályos egységes alsó tagozatot és csak azután ágaztassuk el az egyes speciális szakokra. A most érvényben levő tanterv mellett ez a reáliskolában érvényesül, mert a négyosztályos alsó tagozatra egy bifurkáció van felépítve: a reálgimnázium és a felsőkereskedelmi iskola. – És mit látunk? Azt látjuk, hogy mivel a leánygimnáziumoknál az egész gimnaziális anyag komprimálva van az V-VIII. osztályba, a leányok ezt a túlterhelést nem bírják el. Az V. osztály után elnéptelenednek az osztályok és amíg hatvanas létszámmal indulnak, azok a leányiskolák, amelyeket eddig meglátogattam, 14-16-18-as létszámmal végeznek, ami azt mutatja, hogy itt a tantervben van a hiba. Ugyanilyen a helyzet a felső kereskedelmi iskolánál és a felsőbb leányiskolánál is.

Beförnom lényege a középiskolában az lesz, hogy amint a fiúkat most már odabocsátjuk reálérettségivel, tehát egy latinmentes érettségivel, a főiskolára, úgy bocsássuk oda a leányokat is egy iskola-fajtába, amely nem lesz azonos a reáliskolával, amely a természettudományi tárgyakra helyezi a fősúlyt és hasonló lesz hozzá annyiban, hogy a modern nyelvekre van különös tekintettel. Ez egy új iskola-típus lesz és új nevet is akarnék neki adni, a leánylíceum nevet, ahol a modern nyelvekre és kultúrákra fogják a fősúlyt helyezni. E mellett vissza kell állítanunk a felső leányiskolát, mert ennek szükséglete a magyar társadalomban fennáll és mai szervezete mellett ez az iskola-típus nem felel meg hivatásának.

Az elemi iskolákban és a polgári iskolákban pedig a jövőben sokkal nagyobb mértékben kell majd számolnunk egyfelől a nők

sajátos igényeivel, másfelől ezen iskolák természetéből kifolyólag az életre hasznos ismeretekkel és így tovább.

Áttérve most már a népművelésre, fel kell hívnom a t. Nemzetgyűlés figyelmét arra, hogy a mi budgetünk a népoktatás terén nem bruttó, hanem nettó budget. Nettó budget olyan értelemben, hogy ebben a költségvetésben nem érvényesülnek a népoktatás összes szükségletei, hanem csak azt a differenciát téríti meg az állam az iskolafenntartóknak, amelyet maguk viselni nem tudnak. Hiszen a felekezeti és községi iskolák maguk viselik dologi kiadásait, maguk tartják karban épületeiket, maguk fizetik tanítók illetményeinek is számottevő részét, úgyhogy az állam itt csak fizetést kiegészítő segílyt nyújt. Az a több mint 21 millió aranykorona tehát, amely népoktatási célokra a költségvetésbe fel van véve, csak egy része annak az összegnek, amelyet a magyar nemzet népoktatási célokra költ. Pl. Budapest székesfőváros óriási összegeket költ népiskolai célokra, amelyek a budgetban nincsenek benne. Más vidéki városok, ahol községi a népoktatás, szintén óriási összegeket költenek erre a célra. E költségvetés megítélésénél a költségvetésbe felvett számokkal operálni a népoktatási költségeket illetőleg akkor, amikor itt nettó-budgetről van szó, hogy kiegyenlítjük a differenciákat és fedezzük azokat, igazságtalanság, vagy pedig legalább is igen nagy tájékoztatlanság lenne.

Az előadó úrnak igen szép fejtegetéseiből kitűnik, hogy mennyi új tanítói állást szerveztünk az utóbbi két évben. Ennek az akciónak azonban határt szabott az a körülmény, hogy ott, ahol megfelelő helyiségek, megfelelő épületek nem állanak rendelkezésre, ott a legjobb akarat mellett sem tudjuk a népoktatás fejlesztését lehetővé tenni.

Most már mi a megoldásra váró probléma és kérdés? A megoldásra váró kérdés az, hogy magyar országos népiskolai építési alapot kell létesítenünk. Az erre vonatkozó törvényjavaslat készen van. Most tárgyalásom lesz a pénzügyminiszter úrral és azt hiszem, hogy rövidesen a nemzetgyűlés elé terjeszthetem a törvényjavaslatot, amelynek során az új népiskolai építkezések megindulhatnak és pedig meg fognak indulni először az alföldi tanyákon és azokban a kisebb községekben, ahol még iskola – sajnos – mindezideig nincsen. *(Közbeszólás.)* Ha ez a törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, akkor megoldható lesz a népiskolai oktatás kérdése azokon a helyeken, ahol eddig épületek hiányában a legjobb akarat mellett sem lehetett tenni semmit.

Ha annak idején nem vittük volna az állami iskolákat nemzeti-ségi vidékekre, ha pl. 10-12 millió aranykoronával nem építettünk volna Trencsénben palotát, akkor nem lennénk ma ilyen helyzetben az Alföldön és Dunántúl. Ezt én mondhatom a legjobban, aki 1907-ben, mint a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezetője Wekerle Sándorhoz intézett memorandumomban – amelynek birtokában vagyok – ezt az iskolapolitikát elhibázottnak tartottam és fölemeltem ellene szavamat. Sajnos, a tények igazoltak, mert az ország kétharmadrészével együtt iskoláink legnagyobb része is elveszett.

A gazdasági szakoktatás terén az új ipartörvény alapján kibocsátottam az iparostanonciskolák új szervezeti- és tantervét. Én sokat várok ettől az új tantervtől és módszeres utasítástól, mert az gyakorlati szakemberek meghallgatásával készült és azt hiszem, meg fog felelni éppen azoknak a gyakorlati igényeknek, amelyeket minden szakoktatással szemben táplálnunk kell.

A mezőgazdasági ismétlőiskolák terén több szempontra helyeztem a fősúlyt. Először a háború és az idegen megszállás következtében úgyszólván elenyészett faiskoláink helyett a tangazdaságoknál faiskolákat állítottunk fel, amelyekkel a községek igényeit is kívánjuk szolgálni. Ezenkívül a kisebb állattenyésztési ágakban tenyészállatokat is tartunk ezekben az iskolákban és azután nemesített vetőmagtermelést is folytatunk.

Erről a helyről köszönetet kell mondanom az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak, hogy azt az akciót, hogy ahol nincs gyakorlóterület a népiskolák mellett, ott ilyenek kihasíttassanak, nagy megértéssel támogatta, úgyhogy ha ez az akció le lesz bonyolítva, akkor ezen a téren is komoly lépéseket tettünk, mert az, amitől óva intek ezen a téren és amely úton semmiesetre sem indulhatunk el, az, hogy az eredménytelenséget elkerüljük. Mert ha eredménytelenséget látunk egy kísérlet után, akkor a bizalom elenyészik és azután később, ha jobban fel tudunk készülni a dolgokra, ez a bizalomhiány lesz a falusi népnél akadálya ez iskolatípus további hódításának, már pedig bizalom nélkül egy iskola sikert semmi körülmények között nem mutathat fel. (*Úgy van! Úgy van!*)

A tanítóképzőintézeteket öt évesre szerveztem át. A tervezetben korábban megállapított hat esztendő sok lett volna, a korábbi négy esztendő pedig nem volna elég. Azt hiszem, hogy öt év alatt felludják dolgozni azt a tananyagot, amelyet a népiskola folyóvást «melkedő igényei mellett a tanítóképzőkben tényleg fel kell dolgozni.

Ami a létszámapasztás kérdését illeti, amikor állásomat elfoglaltam, a kultuszminisztériumnak volt 18.681 alkalmazottja. Ebből apasztási állományba helyeztetett 5460, az apasztás tehát 29.76%. A legnagyobb apasztás a központi igazgatásban történt. Midőn a kultuszminisztériumot átvettem, a minisztérium tisztviselői kara 898 alkalmazottból állott, B-listára tétetett 312, vagyis a központi személyzetnek 34.63%-a és ma már eljutottunk ahhoz a létszámhoz - amely békében volt. Az oktató személyzetet azonban a legnagyobb fokig kíméltem és a B-listára helyezettek túlnyomó része a tanügyi közigazgatási személyzetből és a központból került ki.

Mindenki lelkesedik a kultúra iránt, nagyon gyakran találkozom azonban azzal a váddal, hogy a megtakarítás csekély és ezt a kultuszterca terhére írják. Az állami színházakat kifogásolják és az egyetemeket. Méltóztassanak a dolgok okát másutt keresni és méltóztassanak meggyőződni arról, hogy nem irigylem a történelmi felelősségét annak, akinek javaslatára a magyar kultúra egyik lényeges intézményéhez hozzá fognak nyúlni. Mert lehet, hogy az illető képviselő úrnak esetleg az a szerencse jut osztályrészéül, hogy a történelem megfélemedezik róla, de aki ilyent fog keresztülvinni, arról a történelem nem fog megfélemedezni és annak nem irigylem a felelősségét a magyar történelem előtt.

Jókai Mór egyik csodálatos regényében, a »Jövő század regényé«-ben, úgyszólván meglátta mindazokat a találmányokat, amelyek azután bekövetkeztek és az ő csodálatos faj szeretetével odaállított egy lángelméjű magyar emberi, Tatrangi Dávidot, aki a maga nagy találmányaival naggyá tette a magyar nemzetet. Sokan, akik a »Jövő század regényé«-t lapozgatják, azt mondják, hogy Jókainak ez az előrelátása a találmányok terén bevált, de Tatrangi Dávid nem született meg. Tévedés, megszületett és köztünk él, ez a Tatrangi Dávid a magyar kultúra, a magyar tudományosság és ettől a magyar kultúrától, ettől a magyar tudományosságtól – és talán ebben a pillanatban főleg ettől – várhatjuk az ország feltámadását. Ehhez a hatalmas, reorganizáló, regeneráló munkához kérem a támogatásukat és kérem, hogy költségvetésemet általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni méltóztassék. *(Éljenezés és taps a jobboldalon. A szónokot többen üdvözlök.)*

A magyar kultúrpolitika jelen feladatai.

A közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalása alkalmával 1925. november 25-én tartott beszéd.

T. Nemzetgyűlés!

Elöttem szólott igen t. képviselőtársunk saját pártjának kultúrprogrammját sok szakértelemmel fejtegette. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) Minthogy azonban én nem egy pártnak és nem is egy társadalmi osztálynak, hanem az egész nemzetnek kell hogy a kultúrprogrammját képviseljem, (*Helyeslés a jobboldalon.*) természetes, hogy nem nézhetem a kultúrpolitikát abból az egyoldalú szemszögből, amelyből az én igen t. képviselőtársam az ő pártállásából kifolyólag azt nézi.

Igen t. barátom, egri Nagy János, az ő rendkívül kimerítő és szakszerű előadói beszédével megkönnyítette az én feladatomat. Megkönnyítette olyan értelemben, hogy nem vagyok kénytelen a kultusztárca egyes csoportjaival külön-külön foglalkozni, hiszen ezt a munkát Ő már elvégezte – hanem igyekezni fogok egypár markáns vonással megmutatni azt, hogy ebben a költségvetési évben és a közel jövőben milyen utakon óhajtom a magyar közművelődés ügyét vezetni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Mikor a kultusztárca vezetését átvettem, a parlamentben is, a sajtóban is azzal a szemrehányással találkoztam, hogy talán töredékes az én kultúrpolitikám, nem látják benne azt az összefüggő nagy egészet, a koncepciónak azt az egészét, amely megnyugvást kelthetne abban a tekintetben, hogy egy egységes koncepció szerint fog a magyar közművelődés ügye vezetettetni.

Mi sem könnyebb, mint egy kerekded közoktatási programot összeállítani. Méltóztatnak tudni, hogy ezek a dolgok kézikönyvekben össze vannak foglalva, vaskos kötetszámra vannak közoktatási lexikonok, amelyekben mindezek a dolgok bennfoglaltatnak. Egy kicsit olvasott embernek tehát nem okoz semmiféle nehézséget egy

kerekded, szép program felállítása és ha némi csekély szónoki készséggel is meg van áldva, akkor ezt a programmât szövirágokkal is könnyű feldíszíteni. Nekem azonban más a metodikám. Én azt tanultam gróf Tisza Istvántól, akinek oldalán nőttem fel, hogy miniszternek csak akkor szabad beszélni és programokat felállítania, ha a szót nyomon követheti a tett. *(Helyeslés.)* Mert semmi sem veszedelmesebb, mint tetszetős jelszavakat kidobni a tömegbe. Mi sem veszedelmesebb, mint ígéreteket és olyan kijelentéseket tenni, amelyek azt a látszatot kelthetik, hogy azok egyáltalában beválthatók, ha az emberek eleve tudják, hogy az nem megy. A miniszternek pedig nem szabad ígérnie, hanem cselekednie kell. Ez volt az oka annak, hogy én különösen a népoktatás ügyéről a múltakban kevesebbet beszéltem, ami azonban nem jelenti azt, hogy nem is cselekedtem volna. Csak mivel úgy éreztük, hogy az akciót teljes gözzel nem vezethetjük be, jobbnak láttam a program kifejtését akkorra halasztani, amikor majd a cselekvéshez szükséges anyagi eszközök rendelkezésemre fognak állani. Minthogy pedig ma abban a kedvező helyzetben vagyok, hogy egy nagyszabású akciót indíthatunk meg, úgy érzem, nemcsak jogom, hanem kötelességem is, hogy elmondjam, hogy ezt az akciót miként óhajtom beállítani. *(Halljuk! Halljuk!)*

A németek időnként Goethe életével, annak egyes dátumaival kapcsolatban jubiláris ünnepeket tartanak. Most megint egy ilyen jubiláris ünnepély van, amelynek kapcsán közzétették Sorel genfi filozófusnak levelezését, aki Weimarban, Goethe idejében Kari Alexander akkori trónörökösnek volt a nevelője. Ez leveleket írt haza a weimari dolgokról és Goethevei való viszonyáról. Egy ilyen levélben, amelyet legújabban tettek közzé, Sorel 1927. december 17-én a következőket írja: »A minap, amikor Goethét meglátogattam, éppen a nagyhercegség népesedési lajstromait nézte át községről-községre és a gyermekek számát, akik iskolába járnak. Akadtak községek, ahol a lakosság egynegyede, vagy éppen egyharmad része látogatta az iskolát, ami tanúsága a lakosság óriási szaporodásának és annak az érdeklődésnek, amelyet az iskola iránt tanúsítanak.«

Amint méltóztatnak tudni, Goethe Sachsen-Weimarnak volt a minisztere és mint ilyen, élénken figyelte, hogy a népoktatásnak akkor már fejlett ügye miként áll a gondjaira bízott országban. Tette ezt statisztikai alapokon és amint méltóztatnak látni, az a helyzet, amely ott kifejlődött, bár általános tankötelezettség nem volt, nagyon is kielégítő volt.

Ha mi a magunk viszonyait nézzük, nem mondhatjuk, hogy az állapotok teljesen kielégítők lennének, 1920-ban Csonka-Magyarország 7,980.000 lakosából 1,092.000 volt a hat éven felüli analfabéta – rendkívül nagy szám ez, t. Nemzetgyűlés – és igen nagy volt a beiskolázatlan gyermekek száma is. Az 1920/21. tanévben még 252.000 tanköteles, az összes tanköteleseknek 22-7%-a nem járt iskolába, az arányszám tehát leszállt 14%-ra; 1922/23-ban 129.000, az arányszám megint némileg javult 13'6%-ra. 1923/24-ben már csak 93.647, az arányszám javult 11-8%-ra. A folyó iskolaévben a beiskolázatlan tankötelesek száma már csak 49.000, az összes számnak 6'4%-a.

Ha azt látjuk, hogy mi az arányszámot öt év alatt 22-7%-ról le tudtuk szállítani 6-4%-ra, azt hiszem mégis csak óriási nagyítás volna azt állítani, hogy itt a népművelés érdekében nem történik semmi. Azelőtt hasonlíthatatlanul kedvezőbb viszonyok között az ütem lassúbb volt. A trianoni Magyarország kultuszminiszterétől minő jogcímen méltóztatik számonkérni azt, hogy a haladás üteme nem gyors? Azt hiszem, a haladás üteme egészen kielégítő. *(Úgy van! Taps a jobboldalon és a középen.)*

Ha most már azt kutatom, hogy mik voltak azok az eszközök, amelyekkel ezt az eredményt elértük, erre a kérdésre a következőkkel válaszolok: 1922 júniusában foglaltam el a kultuszminiszteri székétől Minden felelősség a dolog természete szerint csak ettől az időtől terhelhet engem. Ettől az időtől fogva 1925. november 24-ig szerveztem 1252 új tanítói állomást Csonka-Magyarországon. *(Éljenzés és taps a jobboldalon.)* Hogy jöttek létre ezek az állomások? Többnyire úgy, hogy a váltakozó oktatást hoztuk be. Akkor új tantermek építésére a kellő fedezet nem állott rendelkezésemre. Egy expedienst kellett tehát keresnünk, amelyet a váltakozó oktatásban találtunk meg olyképpen, hogy egy és ugyanabban a helyiségben egyik tanító dél-előtt tanította a gyermekek egyik csoportját, délután pedig egy másik egy másik csoportot.

Ez távolról sem eszményi állapot, de mindenesetre sokkal jobb helyzet, mint az, ha a gyermekek iskolába nem járnak. De elérkezett egy pillanat, amikor a váltakozó oktatás továbbfejlesztése lehetlenné vált és építkezésekre volt szükség. Az a költségvetés, amelyet most van szerencsém a nemzetgyűlés előtt képviselni, hosszú idő óta legelőször tartalmaz komolyan számottevő összeget elemi népiskolák építésére.

Korábban sem voltunk egészen tétlenek. Még a nagy akció megindulása előtt, de már az én miniszterségem alatt nem állami iskoláknál létesült 82 tanterem és 75 tanítói lakás, az állami iskoláknál pedig 78 tanterem és 15 tanítói lakás, összesen 160 tanterem és 90 tanítói lakás. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Most pedig, mikor a két és félmillió aranykorona iskolaépítésre már rendelkezésemre áll, természetesen sokkal nagyobb nyomatokkal kezdtük meg a munkát és pedig megkezdtük a munkát úgy, amint beterjesztett törvényjavaslatom mutatja is, most egyszer elsősorban a mezőgazdasági népesség érdekében. *(Helyeslés és taps a jobboldalon és a középén.)* Mert nagyon sokszor hangoztatták ebben a teremben is, de még a régi országgyűlésben is, hogy Magyarország par excellence agrárország, de hogy ennek a közoktatásügyi politika levonta volna a következményeit, azt nem lehet éppen mondani. Ezért azokat a hiteleket, amelyeket a most benyújtott törvényjavaslat alapján a pénzügyminiszter úr rendelkezésemre bocsát, kifejezetten a mezőgazdasági népesség érdekében óhajtom felhasználni. *(Helyeslés. Éljenzés a jobboldalon.)*

Ennek az akciónak során 1925 augusztusa óta elkészült már 42 tanterem és 33 tanítói lakás. Teljesen le van már bonyolítva a bevezető tárgyalás 208 tanteremre és 170 tanítói lakásra nézve, úgyhogy ezeknek építése vagy már megkezdődött, vagy kora tavasszal meg fog kezdődni. A még rendelkezésemre álló további 10 milliárd terhére további 80 tanterem és 60 tanítói lakás építését fogjuk még tavasszal elkezdni, úgyhogy a most igényelt költségvetési hitel terhére a már korábban elkészült 160 tanterem felül összesen további 230 tanterem és 263 tanítói lakás fog elkészülni. *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.)* Ez lehetővé fogja tenni 10.000 további tanköteles beiskolázását, *(Helyeslés a jobboldalon.)* úgyhogy a 49.000 beiskolázatlan gyermek száma egy év folyamán 39.000-re fog visszafejlődni. De itt nem állunk meg.

Az nyilvánvaló, hogy az a 2.5 millió aranykorona akkora szükséglettel szemben, mint amellyel mi szembenállunk, távolról sem elegendő. Éppen ezért abba a beruházási programba, amelyet a miniszterelnök úr ő excellenciájával Genfben kiviszünk, beállítottunk 10 millió aranykoronát három évre, ami egy valóban nagy akció folytatását fogja számunkra lehetővé tenni. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Összesen 12.5 millió aranykorona ekként az az összeg, amellyel operálhatunk és minthogy a helyi érdekeltségek az eddigi tapasztalás sze-

rint a költségek 60%-át viselik és az államra eddig csak 40% hárult, ezért, ha a 12⁸ millió aranykorona tényleg a kultuszminiszter rendelkezésére fog állani, ebből 30 millió értékű új objektumot építhetünk. Minthogy pedig az egész szükséglet a meg nem felelő tantermeknek is újjakkal való helyettesítése esetén 60 millió aranykorona, azt lehet mondani, hogy a három éven belül mutatkozó hiány teljesen ki fog pótoltatni, ami a magyar népoktatás fejlődésében nem kicsinylendő eredmény. *(Éljenzés a jobboldalon és a középén.)*

Ennél a pontnál nem feledkezhetem meg azokról a férfiakról, akik a végrehajtás nehéz munkájában munkatársaim. Más a miniszteri munka és más a végrehajtó munka. A miniszteri munka az, hogy meggyőzzem a magyar közönséget arról, hogy ezekre az összegekre szükség van, a pénzügyminisztériumban nyomatékkal képviseljem ezeknek az összegeknek rendelkezésre bocsátását, a parlamentben pedig kieszközöljem a hitelek megszavazását. A helyszínen való tárgyalás minden egyes kis objektumnál – hiszen itt egy-egy tanteremről és egy-egy tanítói lakásról van szó, Különösen tanyán – olyan feladat, amelynél a miniszter természetesen nem lehet kint. Ez a végrehajtás munkája és *Pogány Frigyes* helyettes államtitkár, *Beniscli Artúr* igazgató, *Petróczi* tanfelügyelő, *Sváb Gyula* miniszteri tanácsos, műszaki vezető, olyan munkát fejtettek ki, amely becsületet hoz a magyar névre. *(Éljenzés a jobboldalon és a középén.)*

Természetesen az iskolakérdés nincs megoldva az iskolák külső előfeltételeinek megteremtésével, az építkezéssel. A szellem a földolog, amely egy iskolában él. Csak az imént bocsátottam ki az új népiszkolai tantervet és meg vagyok győződve arról, hogy ez a tanterv összhangzásba fogja hozni az új magyar iskolát a háború utáni időknek kétségtelenül megváltozott szellemével, a nélkül, hogy a magyar iskolának vallásos és nemzeti alapján csak a legcsekélyebbet is változtatni engednék. *(Éljenzés a jobboldalon.)*

T. Nemzetgyűlés! Kétségtelen, hogy az iskolák mai belső struktúrájával nem elégedhetünk meg. Itt szólni akarok azokhoz a körökhöz is, amelyek hozzám természetesen közelebb állanak, mint a t. túlolaldhoz, a konzervatív körökhöz, amelyek sorából egyik-másik barátom fejcsoválva mondta nekem, hogy tízévi átmeneti idő után is korai lesz nálunk a nyolcéves népiskola. Én erre igen t. barátaimnak – nem ebben a házban, mert itt ilyenek nincsenek, de azon kívül – a következőket óhajtanám válaszolni:

Az én programom igen mérsékelt haladást vesz kilátásba. Az

első öt év alatt csak megengedném, hogy a községek elhatározzák ott, ahol maguk jónak látják, a nyolcéves népiskolát. Öt év múlva ez kötelezővé válnék, de még mindig jogot adnék a kultuszminiszternek arra, hogy felmentést adjon mindazokon a helyeken, ahol a kérdés anyagi okokból megoldhatatlan. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Csak tízévi átmeneti idő után térnék át a nyolcéves népiskolára. Erre azonban okvetlenül szükség van. Szükség van azért, mert a weimari alkotmányban a németek rögtön az összeomlás után alkotmánytörvénybe iktatták a nyolcéves népiskolát. De nemcsak a Németbirodalom valósította meg ezt, hanem már a kis Ausztria is. Nem hiszem, hogy ezen a téren való elmaradás bárminő haszonnal járna. Hiszen a XVI. században azokban a tömegekben, amelyek Dózsa Györgyöt követték, bizonyára nem volt egyetlen egy ember sem, aki írni-olvasni tudott volna és mégis egész Európában végigzajlott egy mozgalom. Oroszországban egyenesen a cárisztikus iskolapolitikát teszem felelőssé azért, hogy ott a bolsevizmus kifejlődött. (*Igaz! Úgy van! Taps a jobb- és a baloldalon.* – *Fábián Béla:* Ez igaz!) s hogy a tunya orosz paraszt-tömegek megtűrik maguk felett olyan uralomnak szégyenét, amelyet műveit nép semmi körülmények között sem tűrne meg maga felett. (*Közbeszólás.* – *Zaj.*)

T. Nemzetgyűlés! Erről a kérdéstről szólva eszembe jut az osztrák ármádiának 1866 előtti helyzete. (*Zaj a szélsőbaloldalon.*) Kérem, most nem a numerus claususról van szó, hanem a népiskoláról. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Más fontos kérdése is van a magyar nemzetnek. Akkor először a bécsi osztrák hadügyminisztériumnak ajánlották fel a hátul töltő puskát. Az akkori hadügyminiszter azt mondta, hogy erre nincs szükség, mert az elültöltő puskák kitűnően lőnek. 1866-ban azután az osztrák hadsereg szemben találta magát a porosz hadsereg hátultöltő puskáival és az eredmény nyilvánvaló volt.

T. Nemzetgyűlés! A kultúra is bizonyos fokig harc a nemzetek között. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Nemcsak együttműködés, hanem verseny és harc is. (*Úgy van! jobbfelől.*) Nem szeretném, ha a jövő magyar nemzedék a kultúra elültöltő puskáival felszerelve szemben találná magát más nemzetek kulturális tankjaival, repülőgépeivel és más modern fegyvereivel. (*Élénk tetszés a jobboldalon.*) A kultúrpolitika hosszúlejárátú váltó, a kultúrpolitika sajtósága neme a politikának, ahol hosszú ideig büntetlenül lehet komoly hibákat elkövetni. Mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt nagyon kevesen tudják, s ha egy-egy szülő feljajdul, azt nem szokás komo-

lyan venni. Ha ellenben elhibázott az adópolitika, akkor rögtön tele-
van panasszal az ország. Ha elhibázott a közgazdasági vagy vám-
politika, rögtön megmozdulnak az érdekeltségek. A kultúrpolitikában
a tantermekben igen sokáig lehet hibázni, mikor azután kilép az úi
nemzedék, akkor a hiba már irreparabilis és újabb nemzedéknek kell
jönnie, amelynél ezeket a hibákat meg kell korrigálni. (*Igaz! tJgy
van! a jobboldalon.*) Én nem akarom megémi, hogy egy jövő nem-
zedék majd az én emlékezetemmel kapcsolatban számon kérje az
akkori kultuszminisztertől, hogy miért mulasztott, mert Európa
nemzetei között majd ott fognának állani szellemileg leszerelve, szel-
lemileg alacsonyabb színvonalon. És azt méltóztatik gondolni, hogy
ha mi elvesztenők azt az előnyt, amellyel ma még a körülöttünk élő
népek felett, hála Istennek, bírunk, akkor Európának ebben a
belvárosában meg fogunk tudni állani? Óriási tévedés; elsöpör-
nének bennünket és más műveltebb nemzetek raknának maguk-
nak tanyát ezen a földön. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon
és a középén.*)

T. Nemzetgyűlés! Kéthly Anna t. képviselőtársunk szóvátette
az iskolán kívüli népművelés kérdését is. Ez is olyan kérdés, amelyről
én eddig nem beszéltem, nem azért, mintha nem tudtam volna, hogy
ezek a kérdések miben állanak, vagy hogy ezeket hogyan kellene
megvalósítani. De nem szoltam e kérdésről azért, mert a szükséges
anyagi eszközök nem állottak rendelkezésemre. Most azonban ezen
a téren is nem minden alap nélkül éltet a remény, hogy nagyobb
nyomatékkal megindíthatjuk az akciót. Nemcsak a népkönyvtárak-
nak sokkal nagyobb arányú kifejlesztésére gondolok, nemcsak vetítő-
gépeinknek és diapozitiveinknek szaporítására, a gramofonnak a nép-
művelés szempontjából való hasznosítására, hanem a rádióra, mely-
ben olyan taneszköz birtokába jutott a modern pedagógia, amelynek
horderejét még egészen át sem lehet tekinteni. Hiszen ha mi falusi
és tanyai iskoláinkat el tudjuk látni rádiókészülékkel, akkor úgyszól-
ván innen Budapestről az egész országnak lehet előadást tartani.
(*Igaz! Úgy van! a jobboldalon. – Pikler Emil:* Akkor miért csinál-
nak monopóliumot belőle?) Hogy miért csinálnak monopóliumot,
azt méltóztatnék attól a minisztertől megkérdezni, aki arra illetékes.
(*Derültség és zaj a jobboldalon.*) Most arról van szó, hogy ezt hogyan
óhajtom felhasználni. Mondom, a rádió folytán az iskolán kívüli nép-
művelés szempontjából egész Magyarország jóformán egy nagy tan-
termet képez s az oktatásnak oly lehetőségei nyílnak meg számunkra

melyeket a mi elődeink nem ismertek. Annál nagyobb a felelősségünk, hogy ezekkel a lehetőségekkel éljünk is.

A középfokú oktatásról most szólni nem akarok mert hiszen mikor a középoktatásról szóló törvényjavaslatot a múlt év folyamán itt képviseltem, erre nézve álláspontomat kimerítően kifejtettem. Csak azt akarom hangsúlyozni, hogy reformom alap gondolatát, hogy t. i. a modern nyelvek és műveltség elsajátítása a magyar nemzet mai helyzetében parancsoló szükségesség, (*Úgy van! a jobboldalon.*) keresztül akarom vinni a női nevelés terén is, (*Helyeslés a jobboldalon.*) mert teljesen lehetetlen helyzetnek tartom azt, hogy amikor a fiúoktatás terén pl. a reáliskolában van egy latinmentes középiskola-fajtánk, amely érettségít ad, akkor mi éppen a lányokat kényszerítjük a klasszikus nyelvek tanulására, amelyre nekik sokkal kevesebb mértékben van szükségük, (*Úgy van! a jobboldalon.*) viszont nagymértékben szükségük van a modern nyelveknek és irodalomnak, a modern kultúrának ismeretére.

De hogy az egész népoktatási és tanárképzési reform is, melyet a nemzetgyűlés szintén letárgyalt, gyümölcsöző legyen, annak nél-,külözhetetlen előfeltétele az ösztöndíjgyekek rendezése. (*Úgy van! Úgy van!*) Nemzeti katasztrófánk sok apró és nagy mozzanatból tevődött össze, de ezek között legnagyobb az ösztöndíjgyekek tökéletes összeomlása, mert az ösztöndíjak az úgynevezett pupilláris biztonságú papírokból, állami kötvényekben, záloglevelekben voltak elhelyezve és mint ilyenek, tökéletesen elvesztek. Ma, amikor annyira szükség van az ösztöndíjakra – a középosztály tökéletes, anyagi leromlása következtében – mint soha máskor, (*Úgy van! Úgy van!*) eljutottunk odáig, hogy nincs komoly ösztöndíjunk és a legnagyobb ösztöndíjat sem érdemes felvenni, mert az okmányok és a nyugtábelegek jóformán többet tesznek ki, mint magának az ösztöndíjnak összege. Ez parancsoló kötelességgé tette a kormány számára, hogy komoly és nagy lépést tegyen ösztöndíjgyeünk rekonstrukciójára. E téren az első nagy lépés volt a nemzeti közművelődési alapítványról szóló javaslatom beterjesztése, amelyet Károlyi Mihály elkobzott vagyonának az államra eső részére alapítottuk. (*Helyeslés.*) Ebben az osztó igazság is érvényesül, mert Károlyi Mihály mesterkedése! nélkül nemzeti katasztrófánk oly nagy mérvet sohasem tudott volna ölteni, mint amelyet öltött és ennek a nemzeti katasztrófának első és legnagyobb áldozata a magyar középosztály, a magyar intelligencia. Az osztó igazságnak teszünk tehát eleget akkor, amikor éppen

annak az embernek a vagyonát, aki ezt a katasztrófát a maga tehetőségével, a tehetségét meghaladó ambíciójával és a maga meszterkedéseivel előidézte, használjuk fel arra, hogy a magyar középosztály érdekében mentjük a menthetőt. *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon és a jobbközépen.)*

Mi itt elsősorban a menthető? Elsősorban menthető a gyermek, mert a középosztályú családok igen nagy része jóformán leszámolt már azzal, hogy helyzete jobbra – komolyan jobbra – nehezen fog fordulni, de az a reménység élte, hogy legalább gyermeke jobb helyzetbe kerülhet. Az államnak kötelessége minden eszközt megragadni arra, hogy ezt biztosítani is tudja. *(Helyeslés.)*

Ennél a pontnál egy pillanatra megállok és mivel a numerus clausus kérdését hallottam itt megemlíteni, amire – amint mondom – annyiszor történt hivatkozás, hogy a zsidóság gyermekeinek egy része talán jobb tanulmányi előmenetelt mutat fel, mint a keresztény intelligencia gyermekei, kijelentem, hogy ezt ne méltóztassék a tehetség hiányának betudni, *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a jobbközépen.)* hanem méltóztassék arra a számlára írni, hogy ez a magyar intelligencia anyagilag le van romolva és nem képes gyermekeinek azt a gondtalanságot biztosítani, *(Úgy van! Úgy van!)* amely gondtalanságot, ha nem is csak a vagyonos, de a legtöbb jómódú zsidóember gyermekeinek biztosítani tud. *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon és a jobbközépen.)* Ehhez hozzáteszem azt is, hogy ezt a közoktatásügyi miniszter mondja, akinek látnia kell a pedagógiai kérdések szociálpolitikai vonatkozásait is. Azokkal a kitűnőkkel és jelesekkel nem lehet oly nagy mértékben a kirakatba menni, mert ezek mögött a kitűnők és jelesek mögött a túlsó oldalon ott van a nyomor és a nyomorból fakadó korlátoltság. *(Közbeszólás.)* Ha az A magyar gyermek talán nem tud annyi erőt kifejteni mint az a zsidó gyermek, annak oka az, hogy nincsen úgy táplálva, vagy mert hideg szobában lakik, amelyben nincs világítás. Kérve-kérem tehát azokat, akik a numerus clausus kérdését a zsidóságnak egyébként érthető érzékenysége szempontjából képviselik, hogy ezt a kérdést ne méltóztassék túlságosan bolygatni.

Aki látja a külföldi hivatalnok-sztrájkokat és olvassa azokat a bős kifakadásokat, amelyek a külföldön sokszor a közalkalmazottak között megnyilatkoznak és e mellett látja azt is, hogy a magyar köztisztviselő hogyan teljesíti a maga kötelességeit, annak le kell vennie kalapját a magyar köztisztviselő előtt s mindent el kell követnie, hogy

ennek a magyar értelmiségnek helyzetét könnyítsük és javítsuk. *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a jobbközépen. Nagy zaj a szélsőbaloldalon. – Szedes Ferenc: A tanítókéket szépen megkönnyítették!)*

Igen t. képviselő úr, a tanítósnak én nyitottam meg a VII. fizetési osztályt és azt meg is mentettem a számukra. Ha ez így van, mi jogon kéri tőlem számon azt, hogy én a nemzeti katasztrófák után a szanalás közepén jobb helyzetet nem tudok teremteni részükre, mint amelyet Nagy-Magyarország teremtett meg nekik? *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a jobbközépen.)*

A kérdésnek ezzel a vonatkozásával nem akartam foglalkozni, mert ez elsősorban pénzügyi kérdés, de mert az igen t. képviselő úr ezt felvetette, kénytelen vagyok rámutatni arra, hogy míg a múlt években az egyetemi tanár legfeljebb az V. fizetési osztályba mehetett fel, addig én nyitottam meg s tartottam fenn számára a IV. fizetési osztályt; a középiskolai tanár a VI. fizetési osztályig mehetett fel s én megnyitottam – nemcsak az igazgatóknak, hanem a tanároknak is – az V. fizetési osztályt; a polgári iskolai tanár csak a VII. fizetési osztályig mehetett fel s mi a katasztrófák idején megnyitottuk számára a VI. fizetési osztályt, a néptanítóknak a VII, az óvónőknek a VIII, fizetési osztályt. *(Taps a jobboldalon.)*

Amikor ezt keresztül tudtam vinni, akkor nem lehet úgy beállítani a tanítót sem, mint páriát, mert csak azt lehet mondani, hogy Ő is osztja az összes magyar köztisztviselők keserű sorsát. Ne méltóztassék itt a közalkalmazottak egyik csoportját kijátszani a másik ellen, hanem tessék egyformán elbírálni az összes tisztviselői kategóriákat.

Elhiszem, hogy igen kellemetlen a t. képviselő uraknak ezt hallani; *(Közbeszólás.)* elhiszem, hogy a képviselő uraknak az volna kedves, ha a magyar oktatóknak ezekbe a kategóriáiba az elkeseredést bele tudnák plántálni, mert az önök taktikája ezt kívánja meg. *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon és a jobbközépen.)* Nemcsak a tanítók testületénél, de a közalkalmazottak minden kategóriájánál végrehajtottuk a státuszrendezést, javítottuk helyzetüket, azonban nálunk a Károlyi Mihály által kinyitott bőségszarut, amelyben nem volt semmi, egyszer mégis csak vissza kellett vezetni a reális számokra. Ez történt és ezt minden józan ember tudja, de az urak, nem tudom miért, csak valorizálni akarnak, csak a közalkalmazottak fizetését akarják emelni és az állítólag a zsidók ellen irányuló numerus clausus eltörölni.

Rámutattam arra, hogy Magyarország oktatóinak minden kategóriáját egy fizetési osztállyal magasabbra vittem, mint amilyenben

korábban voltak. *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Hol?)* Az előbb már mondtam, hogy a IV-től a VIII-ig. Ezek tények. Sajnálom, hogy ez bizonyos fokig a tanítóság várakozásának mögöttes marad és legyen nyugodt a t. képviselő úr, ha lenne miből, én lennék a legboldogabb, ha adhatnék. Nem akartam erre most kitérni, de minthogy az igen t. képviselő úr közbeszólásával ezt provokálta, meg akartam mondani erről a helyről, hogy mi a valóság. A tanítók teljes tudatában vannak annak a súlyos helyzetnek, amelyben az állam van, éppen ezért teljesítik továbbra is az ő kötelességüket.

Visszatérve az ösztöndíjügyre, ki akarom emelni, hogy ezek az ösztöndíjak elsősorban a magyar értelmiség gyermekeinek oktatását fogják szolgálni, azonkívül a mezőgazdasági népesség gyermekeinek is a mezőgazdasági szakoktatásban való részesítésének célját szolgálják.

Egy következő kategória itt a különösen tehetséges gyermekeknek tanítása. Azt hiszem, hogy minden nemzetben bizonyos számú különös tehetség mindig születik. Attól, hogy az illető nemzetben a szelekció meg van-e szervezve vagy nincs, függ azután, hogy ezek a tehetségek nem kallódnak-e el, s ezek a tehetségek a maguk egészében ki tudnak-e fejlődni? Jól tudom, hogy ezen a téren bizonyos szkepszissel fogunk találkozni. Jól tudom, hogy sokan lesznek, akik azt fogják mondani, hogy a tanítóság hány gyermekben fog különös tehetséget felismerni, aki később középszerűnek fog bizonyulni vagy pedig hány-szor fog az előfordulni, hogy a nagy tehetségek nem fognak felismertetni. Én ezt koncedálom, de azt kérdem, hogyha tíz év alatt csak 25-30 igazán nagy tehetséget tudunk megmenteni és a maga teljességében kifejteni, nem tettünk-e akkor szolgálatot a magyar nemzetnek?

Ezt gyönyörűen kifejezve találom Madách »Az ember tragédiájá«-ban, a falanster-jelenetben, ahol az az aggastyán, aki annak a kommunisztikus utópiának élén áll, a gyermekeket maga elé hozatja és azt mondja egy szaktudósnak: Tudós, vizsgálj meg fejalkatukat a gyermekeknek. A tudós pedig megvizsgálván a gyermekeket, bizonyos idő múlva megszólal, hogy »e gyermeket orvosnak kell tanítani, ebből pásztor lesz«. Ilyen sommás észlelet után azt mondja az aggastyán: »El tehát vele.«

T. Nemzetgyűlés! Talán a valóságban mégsem fog ez ilyen egészen egyszerűen lejártszódni, nem hiszem, hogy a modern pedagógia a gyerekek fejalkatából fogja megmagyarázni a különös tehetséget.

A külföldön majdnem minden államban hallottunk olyan érveléseket, hogy nincs szükség a magas kultúrára, mert előbbrevaló a nép-

művelés. Ezt azonban csak úgy kifogásszerűen mondták mert rendszeren azután a népművelés érdekében sem történt semmi, mert a demagógia világában egyáltalán nem szokott történni semmi. Azt hiszem, ha hároméves miniszterségem alatt valami szolgálatot tettem a magyar nemzetnek, az abban állt, hogy rámutattam arra, hogy a kérdés nem az, hogy népművelés vagy egyetem, vagy magas kultúra, hanem az a kérdés, hogy népművelés és magas kultúra, *(ügy van! a jobboldalon.)* Mi ugyanakkor építjük az alföldi tanyákat, a népiskolákat, amikor rendbehozzuk menekült egyetemeinket. Amikor én a kultusztárcát átvettem, találtam egy törvényt, amely kimondta, hogy a két menekült egyetemet fenn kell tartani. Ennek a törvénynek azonban testet kellett adni. Hála Istennek, ma már azt jelenthetem a t. Nemzetgyűlésnek, hogy a munkának több mint a felén átestünk. A pécsi egyetem tökéletesen be van fejezve és mondhatom, hogy a pécsi egyetem legalább is úgy van elhelyezve, mint a német vidéki egyetemek. Debrecenben a budgetben levő 800.000 aranykoronán felül a költségvetésen kívül rendelkezésemre bocsátott 4 millió aranykorona, amiből két év alatt tökéletesen be tudom fejezni a klinikai telepet, amely a magyar nemzetnek egyik büszkesége és merem mondani, hogy talán egyedül áll egész Európában. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

T. Nemzetgyűlés! Legnehezebb volt a helyzet Szegeden, ma azonban már biztosítottak látszik, hogy a jövő évi költségvetésbe beállíthatok 400.000 aranykoronát, Szeged város pedig minden valószínűség szerint áldozni fog egy millió aranykoronát, úgyhogy a gyermekklinikát, amely az alföldi gyermekhalandóság, de a közegesz/ségügy szempontjából is óriási jelentőséggel bír, a jövő építési kampány alatt megkezdhetjük. *(Tetszés.)*

Végül a budapesti egyetemi épületek karbahozására több évi részletben egymillió aranykoronát állítottam be, úgyhogy a háború alatti rongálmányokat ezen a téren is rendbehozhatjuk. így nyugvópontra hozzuk az egyetemi kérdést akkor, amikor a főiskolai oktatás mindenütt példátlan válsággal küzd. Akik ezen kérdés iránt érdeklődnek, ajánlom, hogy olvassák el az osztrák lapokat, – a Neue Freie Presse – amelyekben nap-nap mellett a legkeserűbb kifakadások hangzanak el az osztrák egyetemek helyzete miatt, pedig sem a bécsi, sem az innsbrucki sem a gráci egyetemek nem lettek hajléktalanokká, nekünk magyaroknak pedig két hajléktalanná vált egyetemünket kellett elhelyeznünk.

Mikor ezelőtt három esztendővel betejesztettem a gyűjtemény-egyetemekről szóló törvényjavaslatomat, azt nemcsak ebben a házban de azon kívül is bizonyos tényezők szkepszissel fogadták. Ma örömmel látom, hogy a külföld legnagyobb államai érdeklődnek a mi alkotásaink iránt, itthon pedig elhallgatott minden kritika, azért, mert a tettek kapacitáló ereje elől kitérni nem lehet. Szavakkal lehet vitatkozni, de ha eredmények mutatkoznak, akkor már igen bajos feleselni. *(Úgy van! Úgy van!)*

Én autonómiát adtam nagy közgyűjteményeinknek és bevitettem ebbe az autonómiába az egyetemi tanárokat abból a célból, hogy az a klinikás, laboratóriumos, szemináriumos professzor legjobb növendékeit, akik kifejezetten tudományos pályára hajlanak, bevitesse a Gyűjteményegyetem tisztviselői karába. Ezzel sikerült a magyar egyetemek termését – hogy úgy mondjam – lefőlözni és a magyar egyetemi ifjúság színe-javát, a fiatal tudósokat ebbe a szervezetbe belevinni. Ennek köszönhető, hogy ma levéltárainkban, múzeumainkban, könyvtárainkban olyan élet pezseg, amely még a külföldi tényezők figyelmét is felkeltette és elismerését vívta ki. *(Éljenzés a jobboldalon.)*

Természetes, hogy tudományos szemmel és munkakedvvel mindent pótolni nem lehet, de a nagyobb súly a tudományos szellemre és a munkakedvre esik, mert láttam én már igen fényes épületekben, laboratóriumokban és klinikákban igen selejtes munkát és láttam gyengébb épületekben kiváló tudományos eredményt. De kis eszközökkel próbálunk ezen a téren is előremenni. Az állattárt ki tudtuk tenni a Nemzeti Múzeum központi épületéből és helyet tudtunk csinálni gróf Apponyi Sándor és Todorescu Gyula elsőrangú könyvtárainak. A Nemzeti Múzeum repozitóriumát ki tudtuk bővíteni annyira, hogy ezáltal körülbelül 50 év szükségletével számolhatunk és 50 év terjeszkedése biztosítva van.

Kinyitjuk a nagy bejáratozat az előcsarnokban és a főlépcsőházban, amelyeket még abban az időben, amikor a főrendiház a Nemzeti Múzeumban volt, befalaztak – s amelyeket a nagy építész, Pollák, aki a Nemzeti Múzeumot alkotta, nyitott az egyes folyosókra – úgyhogy egy hátsólépcsőn kellett a Nemzeti Múzeum összes tárait megközelíteni. Most kinyitjuk a főépületre néző nagy ajtókat, ami, sajnos, nagyobb költségeket igényel, de így a Nemzeti Múzeumot olyan helyzetbe hozzuk, hogy szakértő külföldieknek is nyugodt lélekkel megmutathatjuk.

A régi Múcsarnokot átadtam a Szépművészeti Múzeum céljaira, hogy a XX. század magyar művészeinek külön múzeumot létesíthessünk. Mint méltóztatnak tudni, a franciák már régen nem állítják fel élő művészek alkotásait a Louvre-ban, hanem erre a célra külön múzeumot létesítettek a Palais de Luxembourgban és csak ha valaki meghalt és halála után bizonyos idő eltelt, viszik be alkotását a Louvre-ba. Ezt a rendszert követik az osztrákok, akik a felső Beivederében csinálták meg múzeumát a modern osztrák művészetnek s ugyanezt az utat követték a poroszok.

Mi tehát az élő magyar művészetet be fogjuk mutatni a régi Múcsarnok termeiben, ami azért is kiváló fontossággal bír, mert ha idegen jön hozzánk, aki nemcsak múltunkat, hanem jelenünket is látni akarja, azt egy szép és szakszerű kollekciónban meg tudjuk neki mutatni.

Hajlékát vesztette az ógyallai csillagvizsgálóintézet is, hiszen, mint méltóztatnak tudni, Ógyalla, Konkoly-Thegének ez a szép alkotása cseh kézre került. A Svábhegyen egy új csillagdát építünk, amelynek munkálatai jövőre befejezettek. Azonkívül Tihanyban, a Balaton mellett egy élettani állomást csináltunk. A természettudományok ugyanis óriási átalakuláson mentek át. A mi gyermekkorunkban a természetrajz jóformán csak rendszertanból állott, rendeztük az ásványokat, Linné alapján a növényeket, megtanultuk a botanikus neveket, de hogy ebből valami nagyobb pedagógiai haszon származott-e a memória megterhelésénél, ezt nehéz lenne eldönteni. Ma azonban az egész természetrajz átalakulóban van. A súlypont ma nem a rendszertanon, hanem az élettanon van, az életfunkciók kutatásán s ezen a téren óriási kísérleti anyagot szolgáltat nekünk Európa/legnagyobb édesvízi tava, a Balaton. Tudományos kötelességünk, hogy a Balaton kihasználásával a kutatásokból kivegyük a magunk részét. A telek biztosítva van erre a célra Tihanyban, azt hiszem, ezt az intézetünket is rövidesen elkészíthetjük, amire annyival is nagyobb súlyt helyezek, mert a németek az itteni kutatást rendkívül fontosnak tartják és óhajtják, úgyhogy, ha mi admittáljuk az ő kutatóikat, ők cserébe sokkal nagyobb számú magyar kutatót fognak admittálni *(Éljenezs.)* az ő sokkal nagyobb kutatási intézeteikbe.

Vidéki múzeumügyünk sem pang. A veszprémi múzeum szép új épületet kapott. Keszthelyen Festetics Taszilo hercegnek, Zala vármegyének, a városnak és a közönségnek áldozatkészsége folytán megépült a balatoni múzeum, amely a balatoni kultúra szempontjából is nagyon öröndetes jelenség. *(Közbeszólás.)*

Debrecenben a város áldozatkészségéből megépült a Déry Múzeum. Méltóztatnak tehát látni, hogy ezen a téren sem stagnálunk egészen.

T. Nemzetgyűlés! Szeretnék megemlékezni erről a helyről állami színházainkról is, hogy köszönetet mondjak a Nemzeti Színház művészeinek azért a bámulatos művészi munkáért, amelyet kifejtettek. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.)* Amíg a magán-színházak egész sora válságba jutott, addig a Nemzeti Színház minimális állami támogatás mellett virágzik és Hevesi Sándor a múltban már előkészítette s most megteremtette a Nemzeti Színház Kamaraszínházát, amely a legszebb reményekre jogosít.

De köszönetet kell hogy mondjak erről a helyről a zenekritikusoknak is, akik segítségemre voltak az Operaház nehéz reorganizációs munkájában, mert tavaly az Operánál olyan deficitnek lehetősége merült fel, amely deficitért én felelősséget nem is vállalhattam volna, mert ügyelnem kell arra, hogy ebben a leszegényedett országban a kultuszárca rendelkezésére bocsátott hitelek az egyes célok között arányosan osztaassanak fel és semmiesetre sem mehettek volna bele abba, hogy az Opera aránytalanul nagy összegeket emésszen fel.

Az Operát rendbe kellett hozni és rendbe is hoztuk és merem mondani, hogy ma az Operában olyan belső munka folyik, amely a legnagyobb elismerésre érdemes. Az Opera munkáját csak kis részben látjuk azokból az előadásokból, amelyeket a közönség élvez, az Opera igazi munkája ott folyik a próbákon és a publikum csak ösztönösen érzi meg, hogy folyt-e igazi belső munka a színházban vagy nem? Merem mondani, hogy ma az Operában oly belső munka folyik, mely ennek a magyar zenei műintézetnek teljes újjászületését fogja biztosítani és én még egyszer köszönöm az összes lapok zenekritikusainak, hogy az átszem vezés munkájában megértéssel támogatták a kultuszminisztériumot[^]

Hogy milyen tehetséges ez a magyar faj, bizonyítja, hogy módunkban van egyenlő feltételek mellett a külföld elé lépni s mindenhol sikereket aratunk. *(Úgy van! jobbfelől.)* Legyen szabad ráutalnom a Szinyey-Merse-társaság művészcsoportjának londoni sikerére, amely kell hogy minden magyar embert büszkeséggel töltsön el. Ezért a külföldi kiállítások ügyére a legnagyobb súlyt helyezem, nemcsak azért hogy művészeinknek az utat külföldre megnyissuk, hanem azért is, mert ezen az úton bizonyíthatjuk be legjobban, mennyire nem igazai azok a rágalmak, amelyeket a magyarságról a külföld előtt terjesztettek

A *kultuszminisztérium* építkezéseinél mindenhol figyelembe veszi a művészi kiképzést, a levéltár díszítésén Dudits, Kisfaludy-Strobl

Szentgyörgyi dolgoznak, a csillagvizsgáló és a klinikák díszítésébe is be akarom vonni az egész magyar művészetet, tekintet nélkül a művész irányára. Honorálni akarom a konzervatív művészetet, de honorálni akarom a modern művészetet is, mert kell, hogy azok az épületek, amelyeket most emelünk és díszítünk, teljes képét nyújtsák annak, hogyan áll a magyar művészet a katasztrófát követő időkben.

Engedjék meg, hogy végül pár szót szóljak még a külföldi ösztöndíjak ügyéről is. Nekünk életérdekünk, hogy nagy kapcsolatunk a Nyugattal minden körülmények között meglegyen. Hiszen ez nagy magyar tradíció, amely szakadatlanul érvényesült attól a pillanattól kezdve, amióta Szent István bennünket a nyugati műveltségbe bevezetett, a művelődés előharcosaivá tett és hogy ezt a becsületet fenntarthassuk, annak nélkülözhetetlen előfeltétele az, hogy kellő számmal legyenek a magyar nemzetben olyan emberek, akik teljesen az európai műveltség szintjén vannak. Az 1921/22. tanévben 9, az 1922/23. tanévben 8 magyar ifjú ment külföldre, akkor még csak a francia kormány ösztöndíjával. A következő tanévben már 20-ra, 1924/25-ben 66-ra, 1925/26-ban, vagyis a jelen tanévben, már 105-re emelkedett ez a szám, úgyhogy eddig összesen 208 magyar ösztöndíjas látogatta a külföldi főiskolákat. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Ezek közül német nyelvvel és irodalommal foglalkoztak 23-an, francia nyelvvel és irodalommal 9-en, ezek lesznek azok a középiskolai tanárok, akik majd a reálgimnáziumokban és a reáliskolákban a modern nyelveket tanítják. (*Helyeslés jobbfelől*) Ha a szülő azt látná, hogy a tanár nem tudja azt a modern nyelvet, hogy kiejtése nem oly tökéletes, a bizalma az új iskolatípus iránt csakhamar meginog. Már pedig az én egész középiskolai reformkonceptióm azzal a kérdéssel áll vagy esik, hogy sikerül-e nekem a külföldi főiskolákon azokat a német, francia, angol és olasz nyelvtanárokat kiképeztetnem, akikre a reform érdekében okvetlenül szükség van.

Jogász volt a külföldi egyetemeken tanuló ösztöndíjas ifjak közül 20, orvos 31, történelmi szakkal foglalkozó 32, ez a nagy szám azzal magyarázható, hogy most szabadult fel a bécsi levéltár, amelynek anyaga tartalmazza jóformán az egész magyar múltat, filozófiát hallgató 3, geográfus 1, esztétikus 2, klasszikus filológus 3, művészettörténész 4, orientalista 2, fizikus 3, biológus 3, csillagász 2, kémikus 4, botanikus 1, geológus 1, bibliográfus 3, matematikus 3, zenész 1, szobrász 1, iparművész 1, közgazdász 8, mérnök 5, tehát amint méltóztatnak látni, minden ág egyenletesen képviselve volt. De itt még

nem akarok megállni, hanem a bécsi intézetet 20 személyre, a bécsi Collegium Hungaricumot, a bécsi főiskolai internátust, ahol főleg a német szakos professzorokat akarjuk nevelni 80-ra, a berlini 2 kollégiumot 75-re, a párizsi kollégiumot 60-ra, a római kollégiumot 15-re és az angol ösztöndíjak számát 30-ra akarom felemelni, *(Helyeslés jobb-felől.)* amely számhoz azután még 20 olyan ifjú is csatlakoznék, akik egyéb helyekre mennek.

Itt meg akarok állni annál a pontnál, amit egy közbeszólás juttatott eszembe. A lapokra való hivatkozással említés történt arról, hogy Angliába négy olyan ifjú ment, akiknek szülei némileg módosabbak. 16-an mentek Angliába, közülük 12-en mint leendő angol nyelv- és irodalomszakos tanárok a londoni és 4-en az oxfordi egyetemre. Az oxfordi egyetem egyike a legdrágábbaknak a világon, viszont a magyar diplomácia szempontjából és azért, hogy legyenek olyan magyar emberek, akiknek kapcsolatuk van az angol társasérettel, ami akár milyen demokratikus is valaki, a világnak mai helyzetében feltétlenül szükséges, ezért kellett ifjakat Oxfordba is küldeni. Az állam olyan ösztöndíjakat, amelyekkel valaki Oxfordban gentlemanlike – ahogyan az angolok ezt kifejezik – meg tudjon élni, nem tudott adni és ezért szüksége merült fel annak, hogy ide olyan szülők gyermekei válasszassanak ki, amely szülők az állami ösztöndíjnak két-három-négy-szeresével ki tudják pótolni a szükséges és hiányzó összeget.

Ezeknek az ösztöndíjasoknak összeválogatása nagyon nehéz feladat volt, mert sajnós, igen kevesen vannak olyan ifjak, akik angolul annyit tudnak, hogy sikerre való kilátással mehetnek ki. Mert ha olyanokat választunk, akik az idegen nyelvet nem tudják és ezeket küldjük ki, azok egy-két év múlva haza jönnek, de minden haszon nélkül.

A középosztály gyermekei közül 12-en mentek olyan angol egyetemekre, amelyeken az általam adott szubvenció elégséges arra, hogy megélhessenek úgy, amint azt többi tanulótársuk helyzete is magával hozza. Oxfordba azért kellett küldenünk egyeseket, mert különben diplomáciánkat nem tudjuk megfelelően alimentálni, *(Úgy van! jobb-felől.)* már pedig én nem álom a felelősséget a magyar nemzet érdekében, hogy ne rendelkezessünk olyanokkal, akiket angol vagy amerikai követségekre küldhessünk. *(Úgy van! jobb-felől.)* ezek kiválasztását távolról sem tartottam fenn magamnak, hanem megkértem Yolland Arthur egyetemi tanár urat, aki a budapesti egyetemen az angol nyelv tanára és ismeri az ifjúságot, aki megvizsgálta a kiküld-

hetők sorát; megkértem továbbá Kaas Albert báró barátomat, aki künn járt Oxfordban és érintkezett az ottani körökkel s így ismeri az ottani viszonyokat, hogy milyen ifjak mehetnek ki és milyenekre van szükség, mert, amint mondani szokás, olyanokat kellett oda kiválasztani, akiknek gyerekszobájuk volt és én emelt fővel vállalom a felelősséget azért a kiválasztásért. (*Élénk helyeslés, éljenzés és taps jobbfelől és a középén!*).

T. Nemzetgyűlés! Azt hiszem, megadtam a kellő tárgyilagos választ az elhangzott kifogásokra (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől*). 300 ifjú lesz az akció teljes kifejlődése során a jövő évben külföldön s minthogy egy átlag két évig kell hogy künn maradjon, mert különben azt az idegen nyelvet kellőképpen nem sajátíthatja el, évente tehát 150 embert adhatunk át az életnek. Számbelileg ez csekély mennyiség, de ha tekintetbe vesszük, hogy jóformán vezetésre hivatott emberek tanulásáról van szó (*Úgy van! jobbfelől*.) egy évtized alatt 1500 emberről van szó; pedig igen sokat jelent az, hogyha egy nemzet kebelében 1500 legelsőbrendű műveltséggel bíró és legkülönfélébb irányban képzett ember van. (*Úgy van! jobbfelől!*)

De éppen azért, hogy demokratizálhassuk a külföldi ösztöndíj ügyét, amennyire csak lehet, én a külföldi kollégiumokba való küldéseket intézményesen akarom előkészíteni. (*Helyeslés jobbfelől*.) Mi a Horthy-kollégium keretében három külön épületben három külön kollégiumot fogunk létesíteni: egy németet, egy angolt és egy franciát, (*Helyeslés jobbfelől*.) amelyekben a prefektusok Angliából, Franciaországból és Németországból idejövő tanárok lesznek, akik tehát már előkészítik az ifjúságot a külföldi tanulmányútra s akkor egy sokkal nagyobb szelekció alapján küldhetjük majd ki a gyermekeket a külföldre, mint most, (*Úgy van! jobbfelől*.) amikor – nem tagadom – igen nehéz és egyéni munkámba kerül, hogy összeszedjem minden évben azt a csoportot, amelyet a külföldre nyugodt lélekkel nekiindíthatunk a nélkül, hogy attól kellene tartanunk, hogy esetleg szégyent vallunk a kiválasztással. Tudják odakünn, hogy Magyarországon az életstandard igen szerény, de számolnak azzal, hogy egy leszegényedett nemzet fiai mennek ki, akiknek kevésből kell megélni. Az erre szükséges fedezetet nyújtja részben a budget, részben a volt theresiánumi alapítvány, hiszen annak ma már nagy értéke nincs, hogy osztrák középiskolába, amelynek kapcsolata a külügyi szolgálattal, az udvarral megszűnt, magyar gyermekek nagy számban menjenek ki; küldeni fogunk egyeseket oda is, de a felszabaduló összegek nagy részét minden-

esetre egyéb külföldi ösztöndíjakra fogjuk fordítani. Azonkívül ezt a célt fogja elsősorban a Károlyi-vágyon is szolgálni, bár annak túlnyomó részét a szegény középosztály itthon lévő gyermekeinek nevelésére fordítjuk.

Arra is törekszem, hogy a külföldi egyes közoktatásügyi miniszterekkel is ápoljam a viszonyt, hogy a szellemi együttműködés útjait és módjait közvetlen tárgyalás folyamán állapítsuk meg. Legutóbb Berlinben volt szerencsém megállapítani, hogy Becker őexcellenciája, porosz kultuszminiszter, a legnagyobb megértéssel van a magyarnémet szellemi kapcsolat ápolásának szükségessége iránt; az Akadémia centennáriumán meglátogattott bennünket Schneider osztrák kultuszminiszter; itt voltak finn és észt kollégáim; itt voltak a francia Akadémia kiküldöttei; és a mostani genfi utam alkalmával keresm fogom ott a népszövetségi Coopération Intellectuelle szervezetével a kapcsolatot. *(Helyeslés jobbfelől.)* Keressük ezeket a kapcsolatokat azért, hogy meg tudjuk mutatni Nyugat-Európa nemzeteinek, milyen rendkívüli nagy, eredeti a magyar műveltség, amelyet eddig részben az osztrák diplomácia rövidlátása miatt, – amely nem engedett bennünket tovább a fekete-sárga határoknál – részben pedig nyelvi izoláltságunknál fogva nem tudtunk a külföld előtt igazán feltüntetni. De ha a hozzánk jövő jóakarátú idegenek valósággal felfedezik Magyarországot és elbámulnak azon a műveltségen, amelyet ez a kicsiny nemzet megszerzett és kifejt, ha megismerik, hogy milyen művelődési élet folyik itt, akkor be fogják látni a nagy trianoni igazságtalanságot és a magyar igazságot. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Minthogy a kultusz-budget ezt a szent célt szolgálja, azért kérem és megnyugvással ajánlom a t. Nemzetgyűlés jóakarátába e költségvetés elfogadását. *(Hosszantartó élénk helyeslés, éljenzés és taps jobbfelől, a középben és a balközépben. Szónokot számosan üdvözlik.)*

A magyar kultusztárca.

A nemzetgyűlés 1926. május 11-iki ülésén, a kultusztárca költségvetése beterjesztésének alkalmából tartott beszéd.

T. Nemzetgyűlés! Csak pár hónappal ezelőtt az 1925/26. évi költségvetés tárgyalása alkalmával volt szerencsém bőven nyilatkozni kultúrpolitikai terveimről. Legutóbb is, amikor a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolákról szóló javaslatot tárgyaltuk, szintén részletesen kiterjeszkedtem a népnevelés nagy problémáira. Viszont részben már beterjesztettem, részben pedig a legközelebbi időben be fogok terjeszteni több törvényjavaslatot, úgy hogy a t. Nemzetgyűlés előtt öt kultúrpolitikai törvényjavaslat fog állani. Ezek a javaslatok a következők: a polgári iskolákról szóló törvényjavaslat, (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*) a leányközépiskoláról és a leánykollégiumról szóló törvényjavaslat, a külföldi magyar intézetekről és a tudományos ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat, a természettudományok fejlesztése érdekében intézkedő törvényjavaslat, végül a nemzeti közművelődési alapítványról szóló törvényjavaslat.

Kérni fogom a t. Nemzetgyűlést, hogy még a nyári szünet megkezdése előtt tartsunk, – hogy úgy mondjam – egy kultúrpolitikai ciklust, amelynek során a nemzetgyűlés ezt az öt törvényjavaslatot letárgyalhatná és nekem bőséges alkalom nyílnék arra, hogy ne csak az egyes törvényjavaslatokat képviseljem, – kötelességszerűen – hanem rámutassak arra is, hogy ez az öt törvényjavaslat a maga összességében szervesen illeszkedik bele abba a kultúrpolitikai programúba, amelytől a magyar közművelődés megújodását és a magyar nemzet közoktatásügyi szervezetének a változott viszonyokhoz való alkalmazását várjuk. (*Helyeslés.*)

Ekként tulajdonképpen két nagy kultúrpolitikai vita között állok. Egyfelől a folyó költségvetési év budget jenek tárgyalása alkal-

mával elmondott beszédem, másfelől a kultúrpolitikai ciklus során tartandó ismertetéseim között és így jelen expozémban, az 1926/27. évi költségvetés tárgyalása során, inkább csak egy beszámolóra akarok szorítkozni. Be akarok számolni arról, miként sáfárokdtam azokkal az összegekkel, amelyeket már eddig a t. Nemzetgyűlés rendelkezéseimre bocsátott és amelyeket a most tárgyalás alatt levő budgetben, remélem, rendelkezéseimre fog bocsátani.

Ha egy rövid visszapillantást vetünk arra a négy esztendőre, amely négy év óta szerencsém van a kultuszminisztérium élén állni, akkor azt látom, hogy az 1922/23. évi költségvetésben népoktatás céljaira kereken 8,300.000 pengőt fordítottunk, ma pedig 41,200.000 pengőt fordítunk. Ezzel tehát önként megdől az a szemrehányás, amelyet többször hallottunk, hogy a kultuszminisztérium nem törődik eleget éppen a népoktatási kérdésekkel. Vallási célok támogatására az 1922/23. költségvetési évben 624.000 pengőt irányoztunk elő, most pedig 4,600.000 pengőt. Ezzel szemben, ahol ezeknek az összegeknek sokszorosai vannak, az annyit hánytorgatott egyetemekre, amikor miniszter lettem, 7,500.000 pengőt fordítottunk, ma pedig 17,706.000 pengőt, az emelkedés tehát hasonlíthatatlanul kisebb, mint a népművelési és a vallási célok támogatásánál. Én tehát teljes jogosultsággal a leghatározottabban tiltakozom az ellen a vád ellen, mintha a kultuszminisztérium a magas kultúra intézményeivel többet foglalkoznék és ezekre nagyobb áldozatokat hozna, mint a nép széles rétegeinek kiművelésére.

Kultuszminiszterségem kezdetén természetesen ezekkel a kérdésekkel kellett behatóan foglalkoznom, mert akkor a magyar laboratóriumokban és könyvtárakban – bizvást mondhatom – állt a munka. Ennek tehát hatalmas lökést kellett adnunk, mert azt hiszem, nincs jó magyar ember, aki azt óhajtana, hogy a magyar tudományosság üzeme megálljon. *(Úgy van!)* Szerencsére azonban a tudományos munkának hasonlíthatatlanul kisebb összegekre van szüksége, hogy funkcionáljon, mint a népművelődésnek, ahol mihelyt egy számottevő reformba kezdünk bele, természetesen igen nagy összegekre van szükség.

Ha múltakban a magyar nemzet politikai vezetői hibákat követtek el, ezek a hibák főleg abban állanak, hogy nagy dolgokat ígértek és kis dolgok történtek. Azt hiszem, a miniszteri megbízhatósághoz, a miniszteri szolidaritáshoz tartozik az, hogy a miniszteri székéből az ember addig ne hirdessen tetszetős programokat, amíg azok-

nak megvalósításához hozzá nem foghat, (*Úgy van! Úgy van!*) mert akkor a hangzatos szavakat és a szép frázisokat nagyon hamar követi a csalódás és a kiábrándulás, ami hasonlíthatatlanul többet árt azután, mint talán a hangzatos jelszavak és a szép frázisok nyomán rövid időre beállott felbuzdulás. Azt hiszem, a miniszteri szó olyan, mint a legrövidebb lejáratú váltó: ott a szót nyomban tettek is kell követnie. (*Úgy van! Úgy van! – Strauss István: Minden miniszternek így kellene beszélnie! – Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem látjuk! Bebizonyítjuk, hogy nem úgy van!*) Meg fogom majd mondani beszédem során az igen t. képviselő uraknak, hogy ha önök nem látják is, – mert a pártpolitikai elfogultság a helyes látásban meggátolja önöket – látja a magyar nép ott künn, ahol a falvak százaiban építik már az új népiskolákat. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. – Közbeszólás.*)

Ha tehát egyfelől iparkodom a költségeket emelni, – és az igen t. pénzügyminiszter úr minden barátság ellenére is, amely bennünket régi idő óta összeköt, a legkényelmetlenebb miniszternek szokott engem nevezni – ha egyfelől folyvást kérek is összegeket közoktatásügyi célokra, másfelől természetesen kötelességemnek tartom azt, hogy az ország mai pénzügyi helyzetére való tekintettel a kiadásokat számottevően csökkentsem. Ha azt kutatom, hogy milyen téren csökkenthetem a kiadásokat, ezt főleg két pontnál látom. Az egyik a központi adminisztrációnak igen számottevő lecsökkentése, ahol kétségtelenül nagy duzzadás mutatkozott, – és ha a t. Nemzetgyűlés továbbra is megajándékoz bizalmával, akkor ősszel jönni fogok egy decentralizációs törvényjavaslattal, amely a kultuszminisztérium létszámát még inkább lecsökkenti; (*Helyeslés.*) – a másik pont pedig, ahol takarékoskodni akartam, a nyugdíjterhek tétele volt.

Hogyan állunk a központi igazgatás és a kultuszminisztérium központi személyzetének kérdésével? Amikor 1922-ben a kultuszminisztériumot átvettem, a központi fogalmazási személyzet 110 volt, ma pedig 78, az apadás tehát 32. A számvevőségnek volt 371 tagja, ma van 208, az apadás tehát 163. A kezelési szaknak volt 378 tagja, ma 226, az apadás tehát 142. A kultuszminisztérium központja tehát összesen 347 fővel csökkent, aminél tovább csak akkor mehetek, ha majd az általános decentralizáció révén azt a sok apró-cseprő tennivalót, amely ma a minisztériumban központosítva van, négy vidéki gócpontnak leadhatom. Akkor azután a kultuszminisztérium

egyfelől kizárólag a kormányzati ügyeknek élhet, másfelől pedig a közigazgatás decentralizáltan, sokkal gyorsabban fog működni mint eddig működött. (*Helyeslés.*)

Nem az én minisztériumom bürokráciája, hanem más minisztériumok bürokráciája néha azt mondja, hogy új út és radikális intézkedés az, amelyen én megindultam és amelyet teszek. Ezzel szemben én azt mondom, hogy olyan centralizáció, mint nálunk Magyarországon, sehol a világon nincs, meg a legcivilizáltabb Franciaországban sem, amelynek v iszonyairól majd az általános decentralizációs javaslatnál beszélek, (*ügy van!*)

Engedje meg a t. Nemzetgyűlés, hogy csak egy példát hozzak fel erre. Ha egy vidéki állami iskolának füstöl a kályhája és nem lehet fűteni, az itt Budapesten lappália, de odalenn a szülőknek, akiknek gyermeke a hideg tanteremben meghül és a meghülésből kifolyólag esetleg tüdőgyulladást kap és abba belehal, nem lappália. (*Ügy van!*) A helyes szervezésből tehát az következik, hogy minden ügyet olyan «hatósághoz utaljunk, amelynek az a nívó szempontjából megfelel, ahol azt az ügyet nem lappáliaként kezelik. Viszont hova vezet az ügyeknek ez a féktelen, az egész világon példátlanul álló centralizációja? Oda, hogy az utóvégre még sem konkrét ügyekkel való pepecselésre hivatott miniszter kénytelen folyvást látogatókat és küldöttségeket fogadni, akiket nem is hibáztathat, mert a mi szervezetünk ezeknek az ügyeknek végső eldöntését a miniszter kezébe tette le, az az érdekelt ember tehát kénytelen a miniszterhez menni.

Ha tehát azt óhajtjuk, hogy a miniszter teljesen a kormányzati ügyeknek élhessen, akkor kell, hogy legyenek megfelelően megkonstruált törvényjavaslatok és végrehajtási rendeletek; ha azt akarjuk, hogy a miniszter a gondjaira bízott intézményeket személyesen ellenőrizni tudja, amire a legnagyobb szükség van, akkor az első és legfontosabb feladat, hogy a központi bürokrácia mentesítessék az ú. n. lappáliák elintézése alól, amelyeknek gyors elintézése azonban a publikumnak nagy érdeke. Ha ezeket a nagy ügyeket olyan hatóságokra bizzuk, amelyek ilyen ügyek elintézésére vannak beállítva, akkor gyorsan, jól és a vidéki közönség körében fognak elintéztetni, ahol azokat az ügyeket jól ismerik és nem a központban, ahol pedig az ügyeknek igazi mivoltáról a hivatalnokoknak tiszta fogalmuk nem lehet. Nem a központi bürokráciát kell tehát hibáztatni, hanem azt a szerencsétlen centralizációt, amellyel minden ügy elintézését a minisztériumban összpontosítunk.

A központi bürokráciát máris lényegesen apasztottam és a decentralizáció révén még inkább apasztani fogom. Amikor azonban ezt konstatalem, nyomban kötelességem rámutatni arra, hogy a kultuszminisztériumban olyan becsületes magyar munka folyik, amelyet alá kell húznom és hogy munkatársaim olyan lelkesedéssel dolgoznak a magyar művelődés fellendítésén, amely talán páratlanul áll. *(Helyeslés.)*

A megtakarításokat iparkodtam egyfelől a központi személyzet, másfelől pedig a nyugdíjterhek apasztásánál elérni. Mi az, amit az állam megtakarít a B-listák kapcsán? Az a különbség, amely a nyugdíj és az aktív fizetés között van. Ezzel szemben azonban elveszti az illető tisztviselő munkáját, amelyet pedig szintén értéknek kell venni. A kultuszárca keretében rendkívül sok államilag segélyezett községi és felekezeti iskola van. Én ezeknek az iskolafenntartóknak azt mondtam, hogy rendkívül nagy igazságtalanságnak tartanám, hogy addig, amíg önhibájukon kívül B-listára került tisztviselők vannak, egészen fiatal emberek választassanak meg községi vagy pedig felekezeti tanítói állásokra, s elég szép illetményt kapnak, az állam pedig a családos embereknek rossz nyugdíjat ad. Én tehát nem fogok államsegélyt adni olyan községi és felekezeti tanítóknak, akik olyan állásra választatnak meg, ahol B-listára került pályázók vannak. Ezen a réven sikerült a B-listás állami családos tanítóknak nagy részét a községi és felekezeti iskoláknál elhelyezni, úgy hogy ez eljárás folytán az 1924/25. évi kezelésben a nyugdíjterheknél meg tudtam takarítani 15.800.000.000 koronát, az idei esztendőben közel hétmilliárd koronát, úgyhogy a két tétel együtt 22.800.000.000 koronát tesz ki. Azt hiszem, ez igen komoly Összeg. *(Helyeslés.)*

Ha törvényerőre fogják emelni a polgári iskolákról szóló törvényjavaslatomat, amelyet a mai nap folyamán lesz szerencsém benyújtani, ott ugyanazt az eljárást akarom követni a B-listás középiskolai és polgári iskolai tanároknál, továbbá a menekülteknél is. Úgyhogy a nyugdíjterheknél olyan komoly apasztások előtt állunk, amelyből eredő megtakarítások révén újabb dolgokat tudunk létrehozni. *(Helyeslés.)* Amíg tehát egyfelől igenis követeltem új összeget a magyar művelődés fejlesztésének céljaira, addig mindent elköttem a megduzzadt központi bürokrácia és a nyugdíjterhek apasztása érdekében. Arra azonban soha sem leszek hajlandó, hogy leromboljak olyan intézményeket, amelyekre a későbbi idők folyamán a magyar nemzetnek ismét szüksége lesz és amelyeknek újból való megkonstruálása óriási összegekbe kerülne. *(Helyeslés.)*

Áttérek most már a szoros értelemben vett beszámolóra, amelynek legnagyobb szükségét érzem éppen a népoktatás terén. A közel jövőre méltóztattak nekem egy nagy népművelési, beruházási programot megszavazni, a nemzetgyűlés tehát megtette a maga kötelességét és most már a végrehajtásra hivatott miniszter feladata az, hogy gyorsan cselekedjék és a nemzetgyűlés előtt be is számoljon arról, ami ezen a téren eddig történt.

Nem szeretem a tényeket nagyító üvegen, különösen nem az önszeretet és a dicsekvés nagyító üvegén át nézni. A pénzügyminiszter úrnak, a miniszterelnök úrnak, akik engem ezekben a kérdésekben a legnagyobb jóakarattal támogattak és derék munkatársaimnak sokkal nagyobb mértékben érdeme ez, mint nekem. De ezzel a megszorítással bízást el merem mondani, hogy a közoktatásügy terén talán 1867 óta nem indult meg olyan nagyarányú munka, mint éppen most a falvakban. Erre a célra rendelkezésemre bocsátott az 1924-/25. évi kezelés keretében 5.950,000.000 korona, az 1925/26. évi kezelésben költségvetésen kívül 29 milliárd s a költségvetésben szintén 29 milliárd; az 1926/27. évi kezelésben pedig a költségvetésen belül 20.3 milliárd és a költségvetésen kívül 58 milliárd, összesen tehát 12411 milliárd. Azt hiszem, ez is igen komoly összeg. *(Úgy van!)*

Ha már most azt nézem, hogy ennek az összegnek felhasználása körül minő intézkedések történtek – és itt válaszolni óhajtok éppen a szociáldemokrata párt soraiból elhangzott közbekiáltásokra - akkor meg kell állapítanom, hogy a már letárgyalt építkezések összköltsége 176 milliárd, tehát több mint az állami összes fedezet. Ebből az állam viselne 85 milliárdot, vagyis a kiadások 48%-át, további kölcsönként adna 22*7 milliárdot, vagyis az összköltségnek 13%-át, a többi költségeket pedig a helyi tényezők viselnék. Végeredményben tehát az állam ehhez a programhoz 108 milliárddal járul hozzá. Ezek letárgyalt építkezések, amelyekre nézve a községekkel megvan a teljes megállapodás. Az előrebocsátott nagy összegből még 28 milliárd áll rendelkezésre, mert hiszen részben a jövő költségvetési év hiteleiről van szó. Ehhez járul a helyi tényezők 40 milliárd koronára tehető hozzájárulása az építkezésekhez, amelyből államsegély lesz 22 milliárd, vagyis 55%, kölcsön 6 milliárd, vagyis 16%. Erre a kölcsönre annyit akarok csak megjegyezni, hogy ez rendkívül jogosult intézkedés, mert igen sok község, amikor velük tárgyaltam, azt mondta, hogy hajlandó minden áldozatot meghozni, de a mai

viszonyok mellett a kamatveszteségek olyan nagyok, hogy azt nem tudják vállalni.

Természetes, hogy a segély egy részét rövidlejáratú kölcsönben folyósítjuk. Ha ezt nem tennénk, akkor a községek vagy nem bocsátanak rendelkezésre az összegeket, vagy pedig óriási kamatokat kellene fizetni és ezzel a háztartások költségét mód nélkül megdrágítanék, úgyhogy a pótagó szökkenne fel. Az eddig lekötött segéllyel és kölcsönrel 228 községben 152 belterületi és 271 külterületi, vagyis összesen 423 iskola építését tettük lehetővé, mégpedig belterületen 359 tanteremmel és 133 tanítói lakással, mely tanítói lakások építését a rendkívüli lakásinség teszi szükségessé, külterületen, a tanyákon pedig 336 tanteremmel és 270 tanítói lakással. Ez utóbbinál a tanítói lakások nagy számát az indokolja, hogy künn, a tanyán a tanító megfelelő lakást nem kaphat és ha azt akarjuk egyébként is, hogy a tanyán a tanító kitarson, akkor neki ott emberséges lakást kell biztosítanunk. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középen.)* Ez tehát kitesz 695 tantermet és 403 tanítói lakást, vagyis 1098 objektumot. Egy-egy ilyen objektum átlag 160 millió koronába, vagyis 11.000 aranykoronába, 12.800 pengőbe kerül, amelyhez az állam átlag 78*1 milliárddal járul hozzá. A jövő évi hitelből még rendelkezésünkre álló 28 milliárd terhére körülbelül 250 objektumot tudok építeni, 158 tantermet és 92 tanítói lakást és így a két évi hitelből összesen 853 tanterem és 495 tanítói lakás, együtt 1348 objektum kerül ki. Minthogy pedig a két és fél évi hitel terhére, vagyis az 1927/28. év végéig 1558 objektumot felölölő, úgynevezett sürgős nagy programot állítottunk fel, nyilvánvaló, hogy az 1927/28. évi ötmillió aranykorona, (725 milliárd papírkorona) terhére, még fennmaradó 210 objektum háromszorosát támogathatjuk majd segéllyel és kölcsönrel. Ez annyit jelent, hogy amit mi sürgős, nagy programúnak nevezünk el a kultuszminisztériumban és ami 1558 objektumból állott, azt a jövő évi költségvetés folyamán, amelynek budgetjét most tárgyaljuk, nemcsak tökéletesen fel tudjuk építeni, hanem még további, most már kevésbbé égetően sürgős iskolák építéséhez is hozzá tudunk fogni.

Ha most már azt kutatom, hogy hogyan oszlanak meg ezek az iskolák vármegyénkint, akkor természetesen itt a Nagy-Alföld vármegyei vezetnek, mert a tanyai oktatás ügye a múltban nem képezte olyan gondoskodás tárgyát, mint amilyen gondoskodás tárgyát most kell, hogy képezze. *(Helyeslés.)* Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye kap

332 objektumot, Jász-Nagykún-Szolnok megye 98, Szabolcs vármegye 91, Békés vármegye 68, Heves vármegye 61, Csongrád vármegye 56, Borsod vármegye 47, Zala vármegye 46, Csanád vármegye 46, Hajdú vármegye 39 objektumot és így tovább.

Főleg arra kívánok rámutatni, hogy ezek a kis objektumok végre a vidéki kisiparhoz is elviszik a szükséges megrendeléseket, mert bárhova megyek az országban, azzal a panasszal találkozom, - amire mai beszédem során még bővebben rá fogok térni - hogy míg Budapest a legnagyobb objektumot minden ellenszolgáltatás nélkül, ingyen kapja, addig a vidéknek bármely építkezést hozzájárulás kilátásba helyezésével úgyszólván még egyszer kell megvásárolnia adójával. Ezek a kis objektumok szerte az egész országban megrendelési lehetőségeket visznek el a kisiparhoz és én semmi körülmények között sem fogom megengedni, hogy budapesti nagyiparosok a maguk tömegajánlatával lenyomják az árakat, *(Taps a jobboldalon és a középén.)* a konkurrálási lehetőséget, aminek pedig szintén teljes joga van az ország területén.

Ha most azt vizsgálom, hogy mi készült el eddig, erre a következő választ adhatom. Amikor miniszter lettem, találtam egy csomó megkezdett népiskola-épületet, amelyeket a helyi iskolafenntartók nem voltak képesek befejezni és amelyek ki voltak téve az idő viszonyosságainak és rombolásának. Én azt mondtam tehát, hogy a legnagyobb pazarlás ezeket az épületeket ilyen karban hagyni *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középén.)* és a legsürgősebb tennivaló ezeket az építkezéseket befejezni.

Be is fejeztük a korábban megkezdett iskolákat 41 tanteremmel és 19 lakással. Teljesen újonnan építettünk - ami tényleg teljesen kész - belterületen 4 tantermet, 4 lakással és külterületen 4 tantermet ugyancsak 4 lakással. Jelenleg épül 9 belterületi iskola 32 tanteremmel és 11 lakással, továbbá 15 külterületi iskola 21 tanteremmel és 16 lakással, együtt 24 helyen 53 tanterem és 27 lakás, 83 további iskolánál pedig a versenytárgyalás már le van folytatva, úgyhogy időközben az építkezést ott bizonyára már meg is kezdték. Tagadhatatlan, hogy bizonyos késedelem mutatkozik a kivitelezésnél, mi azonban ennek az oka? Az, hogy az árlejtések kiírása és az ellenőrzési munkálatok mind az államépítészeti hivatalokra hármlanak, amelyek most az útépítésekkel is meglehetősen el vannak foglalva, úgyhogy az államépítészeti hivataloknál tényleg igen komoly munkatorlódás állott elő.

Ezekben számoltam be arról, hogy miként sáfárkodtam azon igen számottevő összegekkel, amelyeket új népiskolák emelésére méltóztattak részben már rendelkezésemre bocsátani, részben pedig még kérek a nemzetgyűléstől. Azt hiszem, helyesen cselekedtem, amikor nem vártam meg a budget formai megszavazását, hanem ezeknek az összegeknek terhére is megindítottam, sőt már be is fejeztem a tárgyalásokat, mert hiszen a községi és egyházközségi határozatoknak jóváhagyása, azután a pályázatok kiírása annyi időt vesz igénybe, hogy ha a budget letárgyalását megvártam volna, talán valamikor két év múlva jutottam volna el a befejezéshez. *(Helyeslés.)*

A népiskolák építése után itt van az iskolán kívüli népművelés kérdése. Szeretném a t. Nemzetgyűlést tájékoztatni arról, hogy igaz. hogy erre a célra az állami költségvetésbe csak 528 millió van beállítva, de itt a törvényhatóságoknak igen hathatós és kiadós támogatása előtt állunk.

Kötelességem erről a helyről köszönetet mondani különösen a vármegyei alispánoknak, hogy ennek a kérdésnek rendkívüli fontosságát felismerték, amennyiben a törvényhatósági budgetekben nem kevesebb mint három milliárd iskolán kívüli népművelésre, az ennek céljait szolgáló vezérkönyvek kiadására pedig 750 millió van beállítva, ami összesen 3 milliárd 750.000.000 korona törvényhatósági hozzájárulást jelent. E szerint az állami fedezet és a törvényhatósági hozzájárulás már meghaladják azt az összeget, amelyet az utolsó békeévben fordítottunk az iskolán kívüli népművelésre. Természetesnek fogja azonban találni a t. Nemzetgyűlés, hogy itt nem állhatunk meg és éppen a miniszterelnök úr öccsellenciája *dolgozott* ki e célból egy nagyobb programot, amelynek megoldásához az anyagi eszközöket is biztosítja.

Amikor tényleg mindent megtettünk a népművelés és a népiskolai tanítóság érdekében, amikor – mint mondtam – a pénzügyminiszter úr minden barátság ellenére, amely bennünket egyénileg összeköt, engem a legkényelmetlenebb miniszternek nevez, mert különösen a fizetésemelések terén nyomatékos kívánságokkal lépek fel, mikor tehát úgy érzem, hogy ezen a téren minden lehető megtettem, addig másfelől a tanítóság egyes köreivel szemben erről a helyről egy igen határozott nyilatkozatot kell tennem. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* A legutóbbi időkben is találkoztam olyanféle kijelentésekkel, hogy ilyen díjazás mellett ők képtelenek a hivatásukat teljesíteni. Ha ezek a hangok megismétlődnének, akkor nem-

csak a jóakaró minisztert, de a szigorú minisztert is magukkal szemben fogják találni. *(Helyeslés a jobboldalon. – Zaj a szélsőbaloldalon.)* Jól tudjuk, hogy a magyar köztisztviselő ma nincs fényesen fizetve. Miért? Mert a magyar adófizető többet nem bír el. *(Úgy van! a jobboldalon.)* E fizetés mellett a köztisztviselők túlnyomó többsége a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesíti a maga kötelességét, mert tudja, mit köszön a hazának.

Ha tehát a tanítóóság, mely éppen úgy van fizetve, mint a köztisztviselők bármely kategóriája, sőt merném mondani, bizonyos árnyalattal még jobban is, *(Úgy van! a jobboldalon.)* azt mondaná, hogy a csekély fizetés miatt nem képes a maga hivatását teljesíteni, akkor azokat a tanítókat, akik ezt hirdetik, el fogom az állásukból bocsátani, mert én a mai körülmények között csak olyan tanítókkal tudok dolgozni, akik 100%-ban teljesítik a maguk kötelességét.

Rothenstein Mór: Milyen erélyes!

Igenis, leszek erélyes, igen t. képviselő úr; azokkal az egyesületekkel szemben pedig, amelyek ilyen hangot ütnek meg, esetleg elmegyek a feloszlatásig. *(Helyeslés jobbfelől. – Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Rothenstein Mór: Ha még akkor miniszter lesz!

A t. képviselő urak nem tesznek jó szolgálatot a magyar közoktatásügynek, de a magyar nemzet ügyének sem, ha ilyenféle felszólalásokat támogatásukban méltóztatnak részesíteni. Méltóztatásnak megjegyezni, hogy amennyire hozzáférhető vagyok minden kapacitációnak, annyira kérlelhetetlenül szemben fog találni magával minden terrorisztikus fellépés. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Várnai Dániel: Ez a miniszteri terror!

Rothenstein Mór: Ha még akkor miniszter lesz! *(Zaj a szélsőbaloldalon. – Elnök csenget.)*

T. képviselő úr, ha én a népszerűsége pályáznám, egészen másképpen beszélnék. Én azonban a hazámat akarom önzetlenül szolgálni és a törvény egész szigorával lépek fel azokkal szemben, akik a magyar nemzet és a magyar adófizetők mai súlyos helyzetével számolni nem tudnak. *(Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Elnök: Csendet kérek, képviselő urak!

Drozdý Győző: Direkt tanítóellenes beszéd. A tanítót meg kell védeni, nem pedig elnyomni. *(Zaj.)*

Elnök: Csendet kérek!

Ezekkel a beszédekkel az igen t. képviselő urak nem fogják magukhoz csábítani a tanítóóságot, mert a magyar tanítóóság túlnyomó

többsége teljes tudatában van annak, hogy mi az, amit ez a trianoni Magyarország éppen a tanítóság érdekében tesz s az iskolában csendes, de az egyesületekben annál hangosabb tanítók azok, akik ezeket a hangokat hallatják. *(Úgy van! jobbfelől. – Zaj a szélsőbaloldalon.)*

A népiskolákon kívül van a mi iskolarendszerünknek egy másik típusa, amely szintén a magyar nemzet nagy tömegeinek értelmi színvonalát van hivatva emelni. A szó legnemesebb értelmében demokratikus iskolatípus, és ez: a polgári iskola. A polgári iskolák fejlesztéséről még a mai nap folyamán törvényjavaslatot terjeszték a t. Nemzetgyűlés elé. Feleslegesnek tartom, hogy erről a törvényjavaslatról ma bővebben nyilatkozzam, mert hiszen ezt legközelebb úgylis meg fogjuk vitatni. A mai nap során csak kettőt kívánnék kiemelni. Az első az, hogy a pedagógiai rész csak arra van hivatva, hogy összhangba hozza a törvényes állapotot a tényleges állapottal. A mi polgári iskolánk már régen kinőtt az 1868: XXXVIII. t.-c. szűk kereteiből, úgy hogy ma az iskola az életben másképpen áll, mint ahogy a törvényben meg van írva. Minthogy pedig kell, hogy élet és törvény összhangban legyenek, én voltaképpen csak az 1868 óta kipróbált állapotot akarom paragrafusokba foglalni. Láttam már ma hírlapi cikkeket, amelyek azt mondják, hogy én a polgári iskolát hat osztályúból négy osztályúvá akarom visszafejlesztetni. T. Nemzetgyűlés, ezt a munkát már elvégezte az élet, mert a polgári iskolának V. és VI. osztálya alig van, én tehát hasztalan erőltetnék olyan iskolatípust, amelyet az élet nem tűr meg. Ez lehet egyesek érdeke, de semmiesetre sem a nemzet érdeke. Azt kell törvénybe iktatni, ami az életben bevált. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ennek a törvényjavaslatnak súlypontja azonban nem a pedagógiai, hanem a szervezési részen van. Ez a törvény párhuzamos a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolákról szóló törvénnyel, amely hatalmas beruházási programot foglal magában abból a célból, hogy végre a magyar nemzet széles rétegeinek, az elemi műveltségénél magasabb műveltség megszerzésére irányuló igényeinek is teljes mértékben meg tudjunk felelni.

A megszállás után csonka Magyarországon volt 295 polgári iskola, ma van 412. A többlet 117. Az én miniszterségem négy éve alatt 84 új polgári iskolát szerveztünk. Az én miniszterségem alatt építettünk 10 új polgári iskolát, építés alatt van három s a pénzügyminiszter úr által rendelkezésemre bocsátott 4,200.000 aranykoronával 33 helyen építhetünk polgári iskolát, természetesen beleszámítva a helyi hozzá-

járulásokat is. Égetően sürgős lenne még ezenfelül 18 polgári iskola létesítése. Ezenkívül van még az országnak 93 olyan, 5000-nél több lelket számláló községe, ahol polgári iskola szervezése szükséges. Eötvös József, a nagy idealista már 1868-ban kimondta törvényben, hogy minden 5000-nél nagyobb lélekszámmal bíró község állítson fel felső népiskolát. Ez természetesen mind a mai napig nem valósulhatott meg, mert hiszen azokat a terheket, amelyek ezzel össze vannak kötve, Magyarországnak csak igen csekély számú községe képes saját erejéből megvalósítani, különösen nem képesek erre a mezőgazdasági jellegű községek, amelyekre pedig a kormány különös és nagy súlyt helyez. En tehát azt hiszem, hogy amennyiben a t. Nemzetgyűlés törvényerőre fogja emelni ezt a törvényjavaslatot, akkor ebben az országban 33 helyen kezdhetik meg a polgári iskolák építését és olyan ütemben haladhatunk tovább a polgári iskolák szervezése terén, hogy három-négy év alatt az 5000-nél nagyobb lakossággal bíró községekben Magyarországon mindenütt tényleg lesz is polgári iskola. (*Helvetslés a jobboldalon.*)

Ezt az iskolatípust azért is ajánlom at. Nemzetgyűlés figyelmébe, mert hiszen ez nem lateinereket nevel, ez nem növeli az értelmi proletariátus számát, hanem csak azt az iparos és földműves gazdát látja el nagyobb műveltséggel, aki azután kimegy az életbe és a maga nagyobb értelmességénél fogva annál nagyobb nyomatékkal tudja gazdasági, társadalmi és politikai érdekeit is képviselni.

T. Nemzetgyűlés! Mai beszédemben nem kívánok foglalkozni a középiskolai kérdéssel sem, hiszen csak nem régen tárgyaltuk le a fiú-középiskolákról szóló törvényt s a középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről szóló törvényt. Beterjesztettem már a nemzetgyűlés elé a középfokú leányoktatás reformjáról szóló törvényjavaslatot is és ennek kapcsán bőséges alkalom lesz majd a középoktatás kérdésével is foglalkozni.

Rátérek azonban a felsőoktatás problémájára. És itt újra hangsúlyozni kívánom azt, hogy én avval a demagógikus szembeállításal, hogy: népiskola vagy egyetem, egy más formulát állítok, hogy t. i. népművelés és magas kultúra egyaránt. Mert amint súlyt helyezek arra és amint tettekkel is tanújelét adtam annak, hogy a népoktatást, a polgári oktatást emelni akarom, éppen annyira kell hangsúlyoznom azt, hogy *egy nemzetnek*, hogy prosperálni tudjon, szüksége van három-négyezer európai színvonalon álló szakemberre, mert különben hasztalan fordítunk beruházásokra nagy összegeket, hiányozni fognak

azok a szakemberek, akik ezeket az összegeket célirányosan fel tudják használni. Ha tehát mi azt akarjuk, hogy itt, Európa belvárosában, ahol a mi hazánk van, a kultúrnemzetek között és velünk a kultúrversenyt fölvetett szomszédállamok között sikeresen meg tudjunk állani, feltétlenül kell, hogy három-négyezer olyan szakemberrel rendelkezünk belátható időn belül minden téren, akik azután minden irányban sikeresen képviselői lehessenek az adminisztrációnak és minden irányú társadalmi és gazdasági kezdeményezésnek.

Mert tévedés azt hinni, hogy elég a törvényeket és az intézményeket létesíteni. A külföldi törvények elvégre nagyon hamar lefordíthatók és utóvégre a magunk viszonyaiból sem olyan nehéz leszúrní azt a megállapítást, hogy milyen intézményekre lenne szükség. Emberekre van szükség! Hiszen az emberek azok, akik az intézményt élő valóssággá teszik. És ha én a magas kultúra érdekében sürgetek áldozatokat, ezt annak biztosítására teszem, hogy minden téren, a politikában, a társadalmi, a gazdasági, a kulturális és a közegészségügyi életben is - hangsúlyozom: minden téren – kellő számmal legyenek olyan elsőrendű szakembereink, akikre az adózók filléreit a társadalmi adakozásból befolyó összegeket, az egyéni vállalkozásokba befektetett összegeket teljes megnyugvással rá lehet bízni. *(Helyeslés.)*

Ezek a bevezető szavaim a magas kultúrára vonatkozólag és most a főiskolákra nézve legyen szabad bejelentemem, hogy négymillió aranykoronával sikerült most már a debreceni klinikai telepet teljesen befejezni s októberre azok a klinikák, kórházak mind meg fognak nyílani, amelyekre a tiszántúli népességnek oly nagy szüksége van. *(Élénk helyeslés.)*

Kérem a t. Nemzetgyűlést, méltóztassék átnézni az Új Nemzedék tegnapi számát, melyben a Tiszántúl vezető egyéniségei nyilatkoznak abban a tekintetben, hogy mit jelentenek ezek a klinikák a Tiszántúl egészségügye szempontjából? Hangsúlyozni kívánom, hogy mióta kultuszminiszter vagyok, az egyetemi beruházásokra megszavazott összegekből egy fillér sem került másra, mint kizárólag klinikák építésére, amelyek nemcsak kórházak, hanem ambulanciák is, melyek a világ legdemokratikusabb intézményei, mert ott mindenki, attól a szolgáltól kezdve, aki elvágta az ujját, a súlyos üzemi balesetben megsérültig, megjelenhet, aki díjtalan gyógykezelésre szorul.

Kérem a t. Nemzetgyűlést, hogy azoknál, amiket elmondandó vagyok, álljunk meg egy pillanatra és ez Szeged városának csodálatos áldozatkészsége. *(Halljuk! Halljuk!)* Mikor Szeged városában nemre-

giben lentjártam, »vitam et sanguinem« hangulatot találtam. Azt mondják, hogy ők akkora súlyt helyeznek arra, hogy Szegeden klinikai telep keletkezzék, hogy 4,200.000 aranykoronát bocsátanak a kultusztárca rendelkezésére, hogy ott a klinikai telepek meo-építhetők legyenek.

4,200.000 korona a mai kamatozási viszonyok között óriási összes; és ha Szeged város közgyűlése – itt nem volt nézeteltérés a közgyűlés jobboldali és baloldali elemei között – egyhangúlag megszavazta ezt, akkor a magyar kultuszminiszternek kötelessége ezen a helyen is kijelenteni, hogy ezek előtt az emberek előtt le kell venni a kalapot. *(Élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől.)*

Pár hét múlva megkezdjük a szegedi klinikák építését két klinikával, a gyermekklinikával és a nőgyógyászati és szülészeti klinikával. Ezt a két klinikát azért vettük elsőnek, mert az Alföldnek éppen eme déli részében rendkívül nagy a gyermekhalandóság és ha mi a nemzet fizikai állagát sértetlenül meg akarjuk őrizni, – mert hiszen nemcsak szellemi, hanem testi kultúra is van – akkor azt hirdetem, hogy nincs sürgősebb, mint az itteni szülészeti és gyermekklinikát kiépíteni, amelyek a gyermekhalandóság és a gyermekbetegségek ellen veszik fel a harcot. A következő lesz a bőr- és bujakórtani klinika kiépítése, ugyancsak Szegeden, amelyre szintén égető szükség van, mert ezek a betegségek a háború ideje óta hihetetlenül elterjedtek és a védelmet elsősorban is csak szakképzett orvosok szervezhetik meg.

Aki azt hirdeti, hogy elég lenne egy egyetem Magyarországon, annak azt a választ adom, hogy ha egy egyetem lenne, akkor például a műtétek egész sorát a jövő orvosa csak valahonnan a tanterem nyolcadik sorából látná. Még ellenségemnek sem kívánom, hogy olyan orvos műtétjének vesse magát alá, aki a diagnózist vagy a fontos műtétet, amelyet sürgős esetben a faluban végrehajt, csak az iskola padjainak nyolcadik emeletéről látta, de maga előzőleg soha végre nem hajtotta. Nekem kis auditoriumokra van szükségem az orvosképzésnél, hogy az orvostanár minden egyes leendő orvossal személy szerint foglalkozhassék, ahol annak a leendő orvosnak módja van a legfontosabb és a legsürgősebb műtéteket ismételten elvégeznie, hogy a szükséges manuális ügyességgel mehessen ki az életbe. *(Helyeslés.)* Itt nem tréfaról, nem teóriáról, nem garasról van szó, hanem emberéletről, *(ügy van! Úgy van! Taps jobbfelől.)* Magyar emberek ezreinek életét rosszul képzett orvosok kezére ki nem szolgáltathatjuk. Ennyit akartam szólni a szegedi áldozatkészségről.

Szolnokon, az Alföldnek ismét egy proeminens helyén, júniusban bevégezzük a bábaképző!

Így festenek azok a tételek, amelyeket úgy szoktak beállítani, hogy a kultuszminiszter túlsókat költ a magas kultúrára. Ezek egyetemi klinikák, csecsemőklinikák, bábaképzők! Vagy talán ezzel azt akarják egyesek, akik tölem ezeket a kérdéseket számonkérlik át nem gondolt hírlapi cikkekben és meg nem gondolt közéleti nyilatkozatokban, hogy haljanak meg a szülőanyák és pusztuljanak el az újonnan született magzatok azért, mert az orvosok és bábák nincsenek kellően kiképezve. Nem tréfadologról van itt szó, hanem a nemzet életkérdéséről, amelyet sommásan elintézni nem lehet és amelyet így, amíg ezen a helyen ülök, nem is engedek sommásan elintézni. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Pécsett a klinika mellett tuberkulotikus szanatóriumot építünk, a budakeszi, nagy társadalmi eszközökből megépített szanatórium mellett pedig egy szanatóriumi kutató tudományos intézetet a végből, hogy a tuberkulózis gyógyítására speciális orvosokat tudjunk kiképezni. Hiszen a gyermekhalandóság mellett Magyarországnak egyik nagy szerencsétlensége a tuberkulózis és nekünk égető szükségünk van specialistákra, akik ezekkel a kérdésekkel részletesen foglalkoznak és akiket majd kiküldünk azokba a falvakba, ahol a baj a legnagyobb, hogy ne csak a gyógyítást, hanem a profilaxist is szervezzék e betegséggel szemben.

Míg Debrecen részéről igen nagy áldozatkészséget látunk, míg Szegeden – amint mondtam – a mai súlyos viszonyok között szinte a város erejét meghaladó áldozatról van szó, addig sajnálattal kell konstatálnom, hogy Budapest székesfővárosa részéről nem találok azt az áldozatkészséget, amelyet pedig méltán elvárhatnánk tőle. *(Közbeszólás.)* Amikor kimegyek Pécsre, Szegedre, Debrecenbe egyetemi kérdésekben, polgári vagy népiskolai ügyben tárgyalni, azt mondják nekem a vidéki emberek, hogy mi igenis, hozzájárulunk szívesen 20-30-40%-kal, de azt szeretnénk tudni, hogy Budapest, ahol az állami színházak utóvégre mégis csak 80%-ig Budapest közönségének játszanak, Budapest, ahol a nagy múzeumok, levéltárak és könyvtárak látogatása a legnagyobb százalékban budapestiek részéről történik, ahol az összes klinikák és egyéb intézetek állami költségből épültek fel, mivel járul ezekhez a költségekhez, amelynek adóereje hasonlíthatatlanul nagyobb, mint azoké a vidéki városoké, amelyekhez a minisztérium ilyen nagy kvótával járul hozzá. *(Hosszantartó zaj a Ház minden*

oldalán. Közbeszólások.) Én azt reprodukáltam, amit nekem, ha vidékre megyek, mondanak. Jól tudom, hogy Budapest abból kifolyólag, hogy az ország székhelye, szintén nagy áldozatokat hoz, ezek azonban semmi esetre sem szolgálhatnak praetextusul arra, hogy Budapest az ő nagy kulturális intézményeihez ne járuljon megfelelőleg hozzá.

Most legutóbb is egy kérdéstről van szó, amely módfelett elkedvetlenített. Ez az, hogy a növénykert céljaira, ahol utóvégre fel kell építeni az egyetem növényrendszertani intézetét, ahol nagy üveg- és pálmaházakat kell felépíteni akkor, ha azt akarjuk, hogy európai értelemben vett növénykertünk legyen, ott a szükségletnek egyáltalában nem megfelelő területet akarnak a kultusztárcának felajánlani. Erről a helyről kijelentem, hogyha ezen a téren és a Stadion terén és egyéb tekintetben nagyobb áldozatkészséggel nem találkozom, akkor majd a növénykertet el fogom vinni Szegedre.

(Rothenstein Mór: Ha akkor még miniszter lesz!)

Nem az igen t. képviselő úr bizalmából, hanem ennek a pártnak, a jobboldalnak bizalmából van szerencsém itt ülni és azt nem az igen t. képviselő úr szajba meg, hanem a kormányzó úr, a miniszterelnök úr és a többségi párt. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. – Helyeslés és taps ugyanott. – Zaj. – Elnök cseppet.)*

Tovább haladva a magas kultúra kérdéseiben, nemcsak hogy az építkezéshez nem hajlandó hozzájárulni, hanem még megfelelő telket sem hajlandó adni. Ha pedig azt kutatom, hogy Budapest szabályozása miért nem sikerült úgy, ahogy kellett volna és miért van az, hogy inkább rontottunk mesterséges dolgokkal Budapest természeti szépségén, semmint javítottunk volna, akkor annak főokát abban látom, hogy a telkekkel takarékoskodtak, úgy, hogy olyan helyzetek keletkeztek, hogy a Nagykörúton egyetlen középület sem áll, hanem csupa bérkaszányák és hogy az igazságügyminisztériumnak főhomlokzati épülete egy mellékutcában van. Ez az eredménye az ilyen telekpolitikának, amit nem nagy dicsőség megmutatni például idegen országból jött embereknek, mely országokban ezekben a kérdésekben sokkal magasabb szempontok érvényesülnek, mint nálunk. Egy más fejezet ez, amelyet elintézni itt nem tudunk, ahol minden érvel szemben olyan súlyos érvekkel tudnék válaszolni, hogy nem is tanácslom a vita felvételét, mert bizony mondom, az nem fog jól kiütni azokra, akik Budapest egyoldalú pénzügyi érdekeit helyezik itt előtérbe, mert utóvégre Budapest az ország fővárosa, amely Európával szemben repre-

zentál, ahol tehát a mi létesítményeinknek is meg kell ütni az európai mértéket. *(Közbeszólás.)*

A Nemzeti Múzeumban, mikor a főrendiház több mint 50 évvel ezelőtt oda beköltözött, elfalazták az összes hozzájárásokat, a monumentális lépcsőházakat... *(Zaj.)* 1901 táján a főrendiház kiköltözött ugyan onnét, azonban ezek a tárakba vezető ajtók elfalazva maradtak. Most nyitjuk meg ezeket a helyiségeket és végre újra teljes szépségében fog a látogató elé tárulni Pollák Mihály építésznek hatalmas alkotása. Apponyi Sándor könyvtárát belátható időn belül felállítjuk és a régiségtárt újonnan rendezve, megint átadjuk a közönségnek. A néprajzi múzeum végül egy gimnázium épületében megfelelő elhelyezésre talált és pár hónap múlva ezt a néprajzi kincset, amely az elszakított részeknek folkloréját bemutatja, megint meg fogjuk nyitni.

A Szépművészeti Múzeumnak rendelkezésére bocsátottam a régi műcsarnok helyiségét, ahol az élő magyar művészetet fogjuk bemutatni. Bemutatjuk azért, mert hiszen az idegenek, akik hozzánk jönnek, nemcsak aziránt érdeklődnek, hogy a múltakban milyen művészeink voltak, az élő magyar művészetet is látni akarják és ennek az élő magyar művészetnek, az állam által megszerzett kiváló alkotásoknak adjuk át, mint modern múzeumot a műcsarnokot. Az Országos Levéltár új palotájába költözik most már a Nemzeti Múzeum levéltára is, mert hiszen nem vállalhatnám a felelősséget azért, hogy a családi levéltárak, tehát az a kincs, amelyet egyes családok bíztak a Nemzeti Múzeum gondozására, tűzveszélyes helyen legyenek elraktározva. Ezek most át fognak menni az Országos Levéltár teljesen modern helyiségeibe.

A vidéki múzeumokra is gondoltunk. Miniszterségem alatt elkészült Kecskeméten és Veszprémben a múzeum. Debrecen és Keszthelyen pedig építés alatt áll és legközelebb törvényjavaslatot szándékozom előterjeszteni a vidéki múzeumok ügyének szabályozására is. Mert amíg egyfelől rendkívül szükségesnek tartom a regionális múzeumokat, éppen úgy nem felel meg a fejlődésnek az, ha egy-két szobában felraktározzák a tárgyakat, amelyek ott nem teszik azt a benyomást, mintha nagyobb régiók múzeumai egyesítettvén, annak a vidéknek múltját összefüggő képen tudnák feltárni.

Nem szólok bővebben a természettudományok fejlesztéséről, mert ebben a tárgyban legközelebb szintén törvényjavaslatot terjesztek a t. Nemzetgyűlés elé. Méltóztatik tudni, hogy nemrégiben természettudományi kongresszust tartottunk, amelynek határozatait a nemzet-

gyűlés elé fogom terjeszteni. Most csak annyit jelzek, hogy az elvesztett ógyallai csillagvizsgáló helyébe belátható időn belül elkészül a svábhegyi csillagvizsgáló. Tihanyban pedig élettani állomást létesítünk a balatoni kutatás céljaira. Általában a magyar élettani kutatások iránt oly nagy az érdeklődés Európában, hogy a németek három asztalra be is jelentették igényüket, amelyek helyett viszont ők nyújtanak nekünk csereobjektumokat más tudományos intézetekben.

Röviden óhajtok szólani még külföldi intézeteinkről. Itt van a bécsi Gárda-palota, amelyet megszereztem a kultusztárca részére. Itt 20 szoba áll a kutatók rendelkezésére, – ebből csekélyebb számú szoba német tudósoknak, amelynek ellenében azután a németek az ő flórenzi, római és kairói intézetükben adnak a magyar kutatóknak helyet, ahol mi ilyen kutatóintézetet természetesen nem is emelhetnénk, – azonkívül 40 szoba áll rendelkezésre a főiskolai tanulóknak, akik ott főiskolai tanulmányaikat folytatják. És itt elsősorban a magyar középiskolák németnyelvű és irodalomszakos professzoraira gondolok, akikre nézve rendkívül fontos, hogy kellő nyelvkészséggel bírjanak, hogy a középiskolákban a német nyelvet kellő sikerrel taníthassák. *(Helyeslés.)*

Berlinben rendkívül olcsó áron sikerült megszereznem egy palotát a berlini egyetemmel szemben, amelyre a fedezet szintén benne van a budgetben. Itt 40 szoba van ugyancsak olyan magyar főiskolások és kutatók részére, akik Berlin és Dahlem hatalmas tudományos intézeteiben fogják ismereteiket kiegészíteni. *(Helyeslés.)*

Tervbe van véve egy magyar kollégium Párizsban is, azonban sorát kell keríteni a dolgoknak. Itt húsz ösztöndíjat adunk főképpen leendő franciaszakos tanárok számára. Angliában a múlt évi 12 ösztöndíjossal szemben 15 ösztöndíjasunk lesz.

Itt köszönetet kell mondanom különösen az oxfordi egyetemnek, ahol a magyar hallgatókat rendkívüli rokonszenvvel fogadták, *(Tetszés.)* továbbá az aberdeeni protestáns egyetemnek, ahol szokatlan meleg-séggel karolták fel azokat a református tanárjelölteket, akik a protestáns egyházak által fenntartott középiskolákban fogják tanítani az angol nyelvet és irodalmat. Úgy szintén a westminsteri katolikus érsek közbenjárására sikerült elérni, hogy a cambridgei st. Edmund Houseben a katolikus szerzetes rendek leendő professzorait fogadják be, hogy ott belőlük a szerzetesrendi középiskolák angol nyelv és irodalomszakos tanárai képeztessenek. *(Tetszés.)*

Az egész reálgimnáziumi koncepció két modern nyelv sikeres oktatásán épül fel s csak akkor válik be az életben, ha olyan angol-

német-francia és olasz szakos tanárokat tud adni ez az iskolatípus, akik ezeket a nyelveket tényleg tudják is, akiknek a kiejtése megfelelő s esetleg a közvetlen módszer segítségével olyan mérvben tudják az ifjakat ezekre a nyelvekre megtanítani, hogy a további önképzés azután már magától megy. Ha én olyan gyenge középiskolai tanári kart állítok be, amely a modern nyelveket gyengén, rossz kiejtéssel beszéli, a szülők bizalma az iskolai oktatás iránt meginog és a gyermekeknek ezekre a nyelvekre fordított fáradsága kárba vész:

Kómába nyolc ösztöndíjas ifjú megy ki, mert igen sok helyen óhajtják a szülők az olasz nyelvet és irodalmat a középiskolákba bevezetni.

T. Nemzetgyűlés! Még egypár szót óhajtanék szólni a diákjóléti intézményekről. *(Halljuk! Halljuk!)* Óriási hiba volt a múltban, hogy bőven építettünk egyetemeket, de nem gondoltunk arra, hogy az egyetemi ifjúság testileg-lelkileg és főleg erkölcsileg egészséges környezetben legyen. Hiszen még a mi ifjúságunkban is a kávéház volt az egyedüli diákjóléti intézmény. Ennek az állapotnak véget kell vetni. Sokkal nehezebb az ifjúságot az egyetemekkel ellenőriztetni, mint a kollégiumokkal. *(Úgy van! Úgy van!)* Ilyen kollégiumok létesítésére fektetem én a fősúlyt. *(Helyeslés.)* Éppen a miniszterelnök úr őccelleneciája támogatásával és a honvédelmi miniszter úr igen t. barátom nagy megértése folytán a Horthy-kollégiumot az egész laktanyára ki lehet majd terjeszteni. *(Helyeslés.)* Szegeden két új internátus építése van biztosítva. Pécsen a katolikus körök és a város külön-külön építtetnek egy-egy kollégiumot, Debrecenben egy leányinternátus van tervbevéve a Tisza István internátus mellett. Igyekezünk tehát gondoskodni arról, hogy a vidéki ifjak, akik a mai lakásviszonyok mellett vagy egyáltalában nem, vagy csak méregdrágán tudnak elhelyezést találni, megfelelő elhelyezkedést nyerhessenek. *(Helyeslés.)*

Az állam megtesz mindent, ami tőle telik, merem mondani, hogy az állami pénzügyek mai helyzete mellett talán erején felül is. Szeretnék azonban több társadalmi áldozatot látni. Nem az amerikai milliárdosokról beszélek, hanem más országokról, ahol a társadalom a mi helyzetünkhöz hasonló viszonyok között él, mint pl. Németország, amelyekben a társadalom nagyszerű megnyilatkozását tapasztaljuk. Vannak nálunk is mecénások, hiszen gróf Apponyi Sándor érdemeit, aki többmillió aranykorona értékű könyvtárát adta a magyar nemzetnek, csak nem régen iktattuk törvénybe. Es itt a Ház színe előtt is meg kell mondanom azt, hogy valahányszor az állami pénzek nem

elégségesek, akkor én báró Kornfeld Móric t. barátomhoz fordulok,, akinek erszényében mindig van pár százmillió, ha nagy közművelődési célokról van szó. *(Tetszés és helyeslés.)* Kötelességemnek ismerem, hogy neki erről a helyről bámulatos liberalitásaért köszönetet mondjak.

T. Nemzetgyűlés! Mi magyarok helyzetünk jobbrafordulását meggyőződésem szerint főleg kettőtől várhatjuk: a magyar földtől és a magyar művelődéstől. *(Úgy van! Úgy van!)* Egy jótékony májusi eső után jóformán napról-napra látjuk nőni a mi reménységünket, a magyar gabonát. Reméljük, hogy Isten segítségével jó termésünk is lesz. De fel kívánom hívni a t. Nemzetgyűlés figyelmét arra is, hogy a magyar búza mellett van egy másik vetés is, érik egy másik vetés is ebben az országban, a magyar művelődés vetése, amelynek fejlődését óráról-órára, napról-napra nem láthatjuk ugyan, úgy mint a magyar búzáét, mert fejlődése lassúbb, de biztosan érik, mert nincs kitéve az időjárás veszélyeinek és szeszélyeinek s legfeljebb csak a magunk oktalán intézkedései árthatnak neki.

Meg vagyok győződve, hogy ennek a másik magyar vetésnek, a magyar művelődés vetésének a sorsa – amelynek megtermékenyítéséhez kérem én önöktől a modern eszközöket, nemcsak a modern traktort, a gőzekét, hanem a modern laboratóriumot, könyvtárt és népiskolát is – jó kézben van letéve a magyar nemzetgyűlés kezében, ezért megnyugvással teszem le budgetemet a nemzetgyűlés asztalára és kérem annak általánosságban való elfogadását. *(Hosszantartó éljenzés és taps. A szónokot számosan üdvözlük.)*

Az iskolán kívüli népművelés.

Az iskolán kívüli népművelési szakértekezlet 1923. június 15-iki alakuló ülésén tartott beszéd. Megjelent a »Közművelődés« 1924. évfolyamának 1-2. füzeteiben és a »Néptanítók Lapja« 1923. június 28-iki számában.

A budapesti népművelés ügyében 1918 elején tartott beszédemben, melyet a Budapesti Szemlében is közreadtam, kiemeltem, hogy »a nagy háború a néplélek mélyéből olyan hangulatokat csalt elő, melyek ma még egész mivoltukban ismeretlen tömegvágakhoz és törekvésekhez vezethetnek«. A forradalmi hajlamokkal bíró és a megijedt emberek persze abban az időben már szeljtében festegették a falra a forradalom rémét, de a konzervatív és a mérsékelt politika emberei között csak elég kevesen voltunk, akik láttuk és hirdettük, hogy egészen új közszellem volt keletkezöben, hogy a mi társadalmi és állami életünkben addig ismeretlen erök, irányzatok és áramlatok voltak kialakulóban, melyek könnyen gátat szakíthattak. A világháború szerencsétlen kimenetelét követett forradalmak és a bolsevizmus a nép lelkét még inkább felzaklatták s a nemzeti katasztrófákból kilábalt új magyar társadalom ma korántsem az a nyugodt politikai massa már, mint amilyen az 1867-től 1918-ig élt két nemzedék volt. Különös jelenség, hogy az öregebb nemzedék a nemzetnek ezt a mélységes lelki átalakulását, az erjedő elemeknek megerősödését nem látja s azt kívánja, hogy a politikát ott folytassuk, ahol a háború kitorésekor abanahagytuk. Hogy a polgári és a politikai szabadságnak azt a szinte eszményi teljességét élvezhessük, mely egy félszázad békés fejlődésének volt abban az időben nem eléggé méltányolt gyümölcse, ahhoz az akkori lehiggadt közszellemre lenne szükség. Napjaink magyar politikájának egyik legnemesebb feladata, hogy megint olyan kiegyensúlyozott közviszonyokat teremtsen, de

struccpolitika lenne szemet hunyni az előtt a tény előtt, hogy nem élünk a régi, normális viszonyok között.

A világtörténelem nagy eseményei, melyek a politikai történelemben korszakot zárnak, nem mindenkor korszakalkotók egyúttal a szellem, a művelődés életében is. 1848/49-iki szabadságharcunk például lezárta az 1790/91-iki országgyűléssel kezdődött reformmozgalom korát a nélkül, hogy a magyar élet szellemi iránya változást szenvedett volna. Vörösmarty, Arany, Tompa költészetében ugyanaz a nemzeti érzelmvilág nyert kifejezést a Bach-korszakban, mint megelőzőleg a reformkorban. A Károlyi-féle radikális forradalom és a bolsevizmus ellenben korszakzáró tények a nemzet *kulturális* életében is, a nemzet *zömének* gondolkozása *új irányt* vett. Annak gyakorlati demonstrálása, hogy bizonyos szélsőséges irányzatok elhatalmasodása *mekkora* katasztrófákba vezet, a nemzet nagyobbik részében azt a meggyőződést váltotta ki, hogy ezeknek az erőknél korlátlan kifejlődését mindenképp meg kell akadályozni. A magyar intelligencia sohasem fogja elfelejteni, hogy a proletárdiktatúra mit művelt vele, hogy még szerény családi körében, lakásában is agyonzaklatta, a háború folytán úgysis megtépázott csekély vagyonához hozzányúlt. Ezek tények, amelyeket meg nem történtté tenni nem lehet s amelyek kitörülhetetlen nyomot hagytak hátra a nemzet gondolkozásában.

Ebben az új miliőben olyanfajta szabadoktatást, mint a minő a kiegyezéstől az összeomlásig eltelt korban lehető volt, ma új életre keltetni és támogatni alig lehetne. Számolni kell a gyökeresen megváltozott közviszonyokkal és okulva a történeken, különösen *két irányban* kell nyomatékos akciót kezdenünk. Erősíteni kell és öntudatosá kell tennünk a *nemzeti érzést*, hogy olyan pacifista mezbe burkolódó kozmopolita, sőt egyenesen hazafiatlan hangulatok szélesebb rétegekben a fejüket fel ne üthessék, mint aminőket 1918 végén és 1919 elején elhatalmasodni láttunk. Céltudatos és gyakorlati szakoktatással fejleszteni kell továbbá a nemzet széles néprétegeinek *gazdasági kultúráját*, mert az összeomlás nemcsak politikai szerencsétlenség, hanem példátlan *gazdasági katasztrófa* is volt, mely maga alá temette a nemzet jólétét. A köznyomorból csak akkor emelkedhetünk megint M, ha a magyar munka nem több, hanem szakszerűbb és ebből kifolyólag *termékenyebb, jövedelmezőbb* is lesz. Nézetem szerint tehát elsősorban *mélyített állampolgári nevelésre* és *gyakorlatibb gazdasági szakoktatásra* van szükség.

De maga az *állampolgári* nevelés is *belső revízióra* szorul. Korábban e téren felvilágosítani igyekeztek a tömegeket az egyén politikai *jogairól*. És ez Európa-szerte jogos metodika volt mindaddig, míg a kormányok a korábbi abszolutisztikus korokból származott tradícióknak engedve hajlamosak voltak úgynevezett udvari, kabinet-politikára kifelé és a politikai élet bénító korlátozására befelé. Ma már a veszedelmek nem a fejedelmektől, nem felülről jönnek, hanem *alsó rétegekből* törnek elő. Minálunk a legújabb változás még nagyobb. Míg Ausztriával politikai közösségben éltünk, míg megvolt a lehetősége annak, hogy az osztrák érdekek képviseletét oktrojáljuk fel a magyar államhatalom képviselőjére is, addig az egyéni és törvényhatósági szabadság és jogok egyúttal a nemzeti gondolat erősségét is jelentették. Ma, midőn *teljesen* nemzeti állammá váltunk, a magyar állampolgári kötelességekkel *idegen* érdekek kielégítésére visszaélni nem is lehet. A trianoni béke által vérszegénnyé gyöngített magyar állam pedig csak akkor állhat fenn, ha polgárai vele szemben *kötelességeiket* az eddiginél hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben teljesítik. Az állampolgári nevelésben tehát minálunk most nem a *jogi*, hanem a *kötelességi* mozzanatot kell előtérbe állítani, mert *levegőből* az állam nem élhet és az állam pozitív ereje az, amit számára a kötelességteljesítő polgárok munkában, áldozatban és vagyonban rendelkezésre bocsátanak.

Még hálásabb és szinte korlátlan tér nyílik a népművelő akció számára a *gazdasági szakoktatás* terén. Hogy *mekkora* e téren a fogékonyság, annak egyik szép példája az a *rendkívüli* érdeklődés, amely a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének *szövőtanfolyamai* és *szövővállalkozása* iránt úgy a városi intelligencia, mint a falusi földművesnép körében megnyilvánul. Hasonló akció indul a *művészi*, de a mellett a *népies* kézimunka fellendítésére és megszervezésére is. És a pusztai kézügyességet, a mesterség technikai tudását mennyire elősegítené még, ha a szövés, a kézimunka, a csipkeverés tökéletesebb nemei, elterjedése különböző országokban, értékesítési lehetőségei stb. összefoglaló, áttekintést nyújtó előadásokban, demonstrációkkal, tökéletesebb gyártmányok és gyártási módok bemutatásával lenne ismerethető. *Mennyi* tehető még a selyemtenyészés és szövés, a baromfitenyészés, a méhészet, a konyha- és virágkertészet terén! De a magyar nagyipar is a világversenyen csak akkor állhat meg, ha mentől több *tanult* munkása van, ha a munkás a pusztai kézügyességen felül gépeit, az egész termelési eljárást, iparának nagy összefüggéseit ismeri. Almagyar kisiparnak pedig a fejlettebb technikai tudás, a tökéletesebb

szerszámok és kézigépek, a modern termelési eljárások ismerete, továbbá a kereskedelmi tájékozottság egyenesen életkérdés. A nemzeti termelésnek hatalmas fokozásával fog járnunk, de még tisztán *pénzügyi* szempontból is jó befektetés lesz tehát, ha a gazdasági szakoktatást országosan akként szervezzük meg, hogy minden gazdasági foglalkozási ág alkalmat találjon a maga tökéletesítésére. Pénzünk elértéktelenedésének még az állami deficitcsökkentésénél is nagyobb okozója *kereskedelmi mérlegünk passzivitása*, vagyis az, hogy igen sokféle tömegfogyasztási cikket a külföldről vagyunk kénytelenek behozni. Ebből azonban sokat előállíthatunk a házi- és kisipar keretében is, ha azt a szövetkezeti eszme hasznosításával országosan megszervezzük és központilag öntudatosan vezetjük. Általában a szabadoktatás eddig aránytalanul sokat foglalkozott a *városokkal*, helyesebben, elhanyagolta a *falut*, pedig a falusi nép nemcsak hálásabb talaj, de a hosszú téli falusi esték gazdasági hasznosítása óriási nemzetgazdasági probléma is. De nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a gazdasági szakoktatás *csak akkor* lehet sikeres, csak az esetben nem fog sorvasztó elkedvetlenedés beállni, ha igazán *gyakorlati* lesz. Finom különbség, ami a német *wissen* és *können* szavakkal megjelölt fogalmak között van. Nemcsak arra kell törekedni, hogy a gazdasági szakoktatás a foglalkozás vagy a mesterség *tudásához* vezessen, hanem *képessé kell* hogy tegye növendékét fokozottabb termelésre. A *fősúly* a *können*-en van és nem a *wissen*-en.

Az európai népeknél két nevelési tényező játszott döntő szerepet: az általános tankötelezettségen alapuló népiskola és az általános védkötelezettségen alapuló néphadsereg. Igaz ugyan, hogy a közös hadsereg német szelleménél és nyelvénél fogva minálunk nem válhatott a hatalmas nemzetnevelő intézménnyé, mint a porosz, a francia és az olasz hadsereg, mely utóbbi a maga összeforrasztó munkájával valósággal befejezte az olasz egység művét, melyet II. Viktor Emánuel és Garibaldi csak külsőleg teremtettek meg. De azért fegyelműző, jellemképző, köteleességteljesítésre nevelő ereje még a közös hadseregnek is *igen jelentékeny* volt. A trianoni béke megfosztott bennünket az általános hadkötelezettség nemzetnevelő befolyásától is. E hiányon is csak népnevelésügyünknek további kifejlesztésével segíthetünk.

A háborúig népnevelési rendszerünk a következő volt. Itt nem szólva a kisdédővásról, a gyermek 6-12 éves koráig hat éven át, mindennapi tanköteles volt, melyet háromévi ismétlőiskolai kötele-

zettség követett. A legkritikusabb időben azonban, a serdülő korban, a 15-21 évig, a népiskola *teljesen cserben hagyta* az ifúságot, mely *megszakítás* után került be a hadseregbe. A népiskolai és a katonai szolgálat között hatévi időköz tátongott. Ma annyiban örvendetes fejlődés mutatkozik, hogy még a nagyobb falvak is polgári iskola létesítésére törekszenek, melyet a gyermekek zöme rendszeren négy éven át látogat. Új séma van tehát kialakulóban, melyben négy elemi osztályon mint alépítményen négy polgári osztály nyugszik. Ma még a *mindennapi* tankötelezettségnek hat évről nyolc évre való általános felemelésére pénzügyi és magángazdasági okokból alig gondolhatunk, de megfontolás tárgyává tehetjük, hogy továbbképző tanfolyamoknak *heti néhány órában* való látogatását ne tegyük-e a 15. életéven túl is kötelezővé, mely esetben az állam csak az iskolába bekényszerítő erejét adná, az e tankötelezettség lerovásához szükséges legkülönbözőbb előadási sorozatok, szabad iskolák és más iskola-típusok megszervezése pedig a szorosán vett iskolán kívüli népművelési akció hivatása lenne. Amint a korábbi századok kifortták a *mindennapi* népiskolai tankötelezettséget, azonképpen a sokkal gazdagabbá és sokszerűbbé vált modern élet belső szükségességgel kényszeríti ki a *továbbképző tankötelezettség* kifejlesztését.

A népművelés mellett a magam részéről különös súlyt helyezek az intelligencia művelődési igényeinek kielégítésére, mely értékes néposztály van a legsúlyosabb helyzetben, úgy, hogy bizvást el lehet mondani, hogy az összeomlás korának *igazi* mártírja a magyar intelligencia. Itt csak kisebb rész képes gyermekét iskoláztatni. De még azok közül is, akik a közép- és főiskola költségeit elbírják, mily kevesen részesíthetik gyermekeiket az oly nélkülözhetetlen nyelvtanításban. Nyelvünkkel egyedül állunk a germán, román és szláv népek között és rettenetes izoláltságunkat mennyire fogja növelni, ha a jövő magyar intelligencia nem fog tudni modern nyelveket. A modern nyelvek iskolán kívüli tanítását nem ajánlhatom eléggé figyelmükbe.

A budapestin kívül a jövő tanév elejétől kezdve három vidéki egyetemünk helyezkedik el az ország három különböző részén. A debrecenit az Alföld északi, a szegedit az Alföld déli része fogja uralni, a Dunántúl kulturális gócpontja a pécsi lesz. Meg vagyok róla győződve, hogy követve az angol egyetemek nagyszerű példáját, a mi vidéki egyetemeink is ki fogják terjeszteni a maguk kulturális munkáját az egyetemi ifúságon túl, székvárosuk népességére, sőt a vidékre is, amiben minden tőlem telhető eszközzel segítségükre sietnék.

Az iskolán kívüli népművelésnek az előadással egyenértékű esz-keze a *könyv*. A papírnak és a nyomdai költségeknek hihetetlen emelkedése szinte megfősztt bennünket attól a hatalmas kulturális jóté-
ménytől, mellyel Gutenberg az emberiséget a sajtó felfedezésével megajándékozta. A nagy drágaság kétségtelenül rászorít bennünket arra, hogy a háború előtti akció extenzivitását megszorítsuk, de pár *igazán jó és népies* szépirodalmi és szakkönyvet évente ki kell adnunk. Ezért különös figyelmükbe ajánlom a népies irodalom fejlesztésé-
nek és támogatásának kérdését, továbbá legnagyobb költőink népies kiadását.

Ha ismeretterjesztő irodalomról beszélek, sohasem mulasztom el, hogy óvást emeljek a műszavakkal dobálódzó és adathalmazban váj-
káló, szakszerűsködő tudakossággal szemben. Óvakodni kell a kere-
sett népieskedéstől is, melyet a nép rendszerint kinevet s melyért sokszor bosszankodik. Az egyszerű, világos előadás minden elméhez megtalálja a maga útját. Az intelligencia továbbképzésére pedig a legalkalmasabb formának tartom az essayt, amely az ismereteket művészi-
en kikerekítve, szellemesen, a kapcsolatokat és összefüggé-
seket keresve, a tudás nagy egészébe szinte beállítva adja. Rendkívül sajnálom, hogy az igazi essay nálunk mind ritkább lesz. Általában az egységes kompozíció és művészi előadás elhanyagolása lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy még műveltebb körünk is elfordultak a tudományos olvasmányoktól.

Újabban több tervezeténél az volt a baj, sőt egyes törvényeket *egyenesen* végrehajthatatlanná tett, hogy nem számolunk eléggé az állam mostoha pénzügyi helyzetével. Ebbe a hibába nem szabad beleesnünk. Ki kell válogatnunk a leglényegesebb intézkedéseket s csekély anyagi erőnket azokra kell összpontosítani. A nélkülözhetet-
lennek azonban meg kell történnie, mert nemzeti katasztrófánkat teljessé tenné, ha a politikai összeomlást kulturális kollapszus követné. Nincs veszedelmesebb, mint ha a felelős állásban levő vezető-
nek minden kérdésben előre elfoglalt, változhatatlan álláspontja, kész döntése van. Ilyen gondolkodás mellett a szakemberekkel való minden tanácskozás voltaképpen felesleges, sőt az utóbbiakra egye-
nesen sértő. Éppen azért kérem, tekintsek az Önök elé terjesztett kérdőpontokhoz fűzött magyarázataimat és az e beszédemben elmon-
dottakat az ember és kultúrpolitikus véleményének, a felelős minisz-
ter az ankéton elhangzottak gondos mérlegelése után fog állást foglalni.

Politikai fellendülésünk a XIX. század elején irodalmi megújoddással kezdődött. Ugyanígy Magyarország újabb politikai megerősödését kulturális renaissancnak kell megint bevezetni. Akkor az új magyar művelődés megteremtése volt a probléma, ma ez a művelődés megvan s a feladat kettős. Egyfelől fenn kell azt tartanunk és gyarapítanunk, másfelől be kell vinnünk a magyar nemzet minél szélesebb rétegeibe. Ez utóbbi feladatot van hivatva elsősorban szolgálni az iskolán kívüli népművelés. Igen, *tudományfejlesztés* és *tudományterjesztés* a két nagy feladat és súlyosan vétékezik a magyar kultúra nagy érdekei ellen, aki ellentétet igyekszik e két feladat között konstruálni, mert ha a magyar kultúra nagy műhelyeiben megszűnének a tudományos termelés, akkor nem lenne odakint mit népszerűsíteni, vagy csak *idegen* kultúrát hordhatnánk széjjel és ezzel kiforgatnánk eredetiségéből a magyar nép lelkét.

Midőn Isten áldását kérem tanácskozásaikra, az ankét alakuló ülését ezennel megnyitom.

**ALKALMI CIKKEK
ÉS BESZÉDEK.**

A magyar rokkantügy szervezetéről.

Megjelent az »Orvosképzés« VI. évfolyamának (1916) 3-ik számában.

A magyar nép zivataros századaiban hazánk csatatér volt, melyről a várakat és városokat, a falvakat és szállásokat lesöpörte a rombolás szelleme. A mostani háborúban csak határainkon folytak harcok. Az ország belsejét nem taposta kozákló patája. De az általános véd-kötelezettség jegyében nagy háborút most visz először monarchiánk. A 18 évesektől az 50 évesekig úgyszólván minden polgárát hadba küldi a magyar állam. A gyermekek és gyengék kivételével egész férfínepességünk ki van téve a másfél éve tartó rombolás legraffináltabb eszközeinek, melyeket a modern technika és kémia csak kieszelni képes. Nem az ország területe, hanem népessége szenved. Kevés házat, sok embert kell újra felépítenünk, a XX. század emberét a maga érzékeny, finom idegzetével.

Szerencsére korunk épp oly nagy a helyreállítás művében, mint a rombolásban. A modern orvosi tudománynak, gyógypedagógiának és szociálpolitikának eszközeivel olyan sérültek és betegek egészségét és keresetképességét is vissza lehet adni, akik még pár évtizeddel ezelőtt nyomorékok és koldusok maradtak volna. A sebesültek nagyobbik része még kórházainkban meggyógyul. De az első kezelésből bénán, csonkán vagy belbetegséggel távozók sincsenek veszve. A bénák és belbetegek nagy része speciális utókezeléssel gyógyítható. A csonkultak mesterséges testrészeket kapnak. A rokkantak korábbi foglalkozásuk folytatására vagy azzal rokon könnyebb foglalkozásra, sőt egészen új mesterségre is megtaníthatók. A szakszerű munkaközvetítés a csökkent keresetképességű számára is megtalálja a neki való helyet a gazdasági életben, a patronázs meg szemmel tartja és megóvja a kizsákmányolástól. Azok pedig, kik magánmunkaadónál célszerűen el nem helyezhetők, kereseti telepeken és műhelyekben találnak munkát és megélhetést. Aránylag csekély azoknak a gyógyíthatatlanoknak és

munkaképteleneknek száma, kik egészen a haza hálájára lesznek utalva.

E feladatoknak megoldására irányuló magyar rokkantügyi akció alapját az 1915. évi XV. t.-c. 8. §-a vetette meg, mely kimondotta, hogy az ellenség előtt történt sebesülés vagy a háború fáradalmi következtében rokkanttá vált legénységi állományba tartozó egyéneket, amennyiben kilátás van arra, hogy keresetkéességüket egészben vagy részben visszanyerhetik, orvosi utókezelésben és gyakorlati oktatásban kell részesíteni s hogy a művégtagokra szorulókat ilyenekkel el kell látni. Ugyanez a szakasz továbbá kimondotta azt is, hogy az, aki magát egy e célra szervezett orvosi szaktanács véleménye szerint szükséges orvosi utókezelésnek vagy művégtag alkalmazásának és gyakorlati oktatásnak alá nem veti, elveszti igényét a rokkant-nyugdíjhoz vagy a rokkantak házának ellátási állományába való felvételhez.¹

A törvénybe lefektetett alapon a magyar rokkantügyi akció kiépítésére a m. kir. miniszterelnökség fennhatósága alatt m. kir. Rokkantügyi Hivatal szerveztetett, melynek feladata, hogy az akciót Magyarország területére megtervezzé, egységesen vezesse, az állam és társadalom között a munkát megossza, a szükséges állami intézeteket megszervezzé és igazgassa, a társadalmi munkát pedig az állami munkával összhangzatosan irányítsa.

A Hivatal szervezési osztálya eddig az állami intézményeknek hét típusát állapította meg, ú. m. sérült katonák számára az utókezelő gyógyintézetet, a krónikus belbeteg katonák számára a speciális kórházakat (szanatóriumokat, fürdőhelyeket), csonkított katonák részére a művégtaggyárakat, a vagyontalanok vagy keresetüket folytatni nem tudók számára a rokkantiskolákat, rokkantak munkaközvetítőjét, a kereseti telepeket és műhelyeket és a gyógyíthatatlanok kórházát.

A sérült, csonkított és idült belbetegségben szenvedő katonákat a katonai igazgatás a m. kir. Rokkantügyi Hivatalnak átadja. Minden kórház, üdülőotthon és lábadozó osztag köteles a kötelékébe tartozó ilyen magyar honos katonáról személyi viszonyait és bajának nemét

¹ E törvény végrehajtásáról lásd a függelékben a m. kir. miniszterelnöknek 1915. évi 3300. sz. rendeletét, a csonkított és béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és gyakorlati oktatásáról, továbbá a m. kir. miniszterelnöknek 1915. évi 3301. sz. rendeletét a rokkant katonákat gondozó szervezetről.

tartalmazó egyéni lapot az illetékes cs. és kir. katonai parancsnoksághoz¹ beküldeni, melyek azokat a Rokkantügyi Hivatalhoz juttatják el. A Hivatalnak nyilvántartási osztálya ezekből az egyéni lapokból készíti a rokkantak törzskönyvét és statisztikáját, egy más osztálya pedig megállapítja, hogy az illető katona melyik intézetbe való és az illetőnek a kijelölt intézetbe való beutalására felkéri a katonai parancsnokságot, mely az átszállítás iránt intézkedik.² A katonai igazgatás továbbá a Rokkantügyi Hivatal egyes intézeteihez a rend és fegyelem fenntartására felügyelő tiszteket rendel ki, akik az intézeti igazgatót működésében támogatni tartoznak. Csak a szükséges orvosi utókezelés és gyakorlati oktatás befejezte után bocsáttatnak el a béna, csonka és megbeteg katonák a hadsereg kötelékéből.

A Rokkantügyi Hivatal eddig két általános rokkant-számlálást tartott, egyet 1915. évi március 31-én a sérültekre (bénákra és csonkultakra nézve) és egyet 1915. évi szeptember 30-án az idült belbeteg katonákra. A számlálás eredményét a Hivatal folytatólag kiegészíti és ellenőrzi a katonai parancsnokságok által hozzá eljuttatott egyéni lapokkal. Ennek az adatgyűjtésnek feldolgozott része szerint Magyarországnak ezidő szerint (Horvát-Szlavonországok nélkül) 28.932 béna és csonkult és 5810 idült belbetegségben szenvedő katonája van, feldolgozás alatt áll továbbá 7900 katona egyéni lapja úgy, hogy együtt 42.642 az olyan katonáink száma, kiket az akció körébe be kell vonni. A szám kétségtelenül nem teljes, mégis kellő támpontokat és eligazítást nyújt a Rokkantügyi Hivatalnak abban a tekintetben, hogy akcióját és intézményeit minő méretűvé kell kifejlesztenie.

A Rokkantügyi Hivatalra bízott katonák túlnyomó része béna és ezért első és legfontosabb tennivaló utókezelő gyógyintézetek szervezése volt. A megkülönböztetés első gyógyítás és utókezelés közt voltaképpen mesterséges. A kettő orvosilag egy. A háborúban nagyobbára rögtönzött kórházainkban azonban természetszerűleg nincs és nem is lehet meg sem az az orvosi személyzet, sem az a felszerelés, amely a bénaság megszüntetésére vagy enyhítésére szük-

¹ Minden egyes hadtestparancsnokság területén a mozgósítás tartamára szervezett katonai közigazgatási hatóság.

² Lásd a cs. és kir. hadügyminiszternek 10.942-1915. eln. sz. rendeletét a rokkantokról való gondoskodás alapelvei, valamint a katonai és a polgári állami közigazgatási feladatkörnek elhatárolása tárgyában, továbbá a hadügyminiszternek 22.301-1915. eln. sz. rendeletét fenti rendeletének a belbetegekre való kiterjesztése ügyében.

séges. Egyes nagy utókezelő gyógyintézetekben azonban csoportosíthatók azok a gyógyító tényezők, melyekkel a bénaság többé-kevésbé gyógyítható. Szükség van ott az orvosi vizsgálás minden eszközére. Szükség van sebészeti osztályra a javító műtétek végzésére. Szükség van orthopaediai műteremre massagezal, mozgatással, villamozással, meleggel és fürdőkkel gyógyító berendezésekre. Valamennyi gyógyító tényező egyetlen intézet keretében ritkán egyesíthető. Munkamegosztás és specifikáció van itt is a helyén. A fejsebészet egészen külön vidék, a javító sebészet többi eseteit legcélszerűbb orthopaediával kapcsolni össze, a fizikális terápiái intézetet pedig hévíz közelében létesíteni.

A Rokkantügyi Hivatal a fejsebészetet Budapesten a Tavaszmező-utcai 570 ágyas utókezelő gyógyintézetben összpontosította, melyben a szemészeti és fülészeti osztályon kívül az állkapocssérülések kezelésére odonto-orthopaediai osztály is működik.

Az 1200 ágyas budapesti Révész-utcai utókezelő intézetben és Bajza-utcai fiókjában, hol 250 betegre van férőhely, az általános sebészeti osztályon kívül van külön idegosztály, mely az idegsérüléseknél szükséges javító-műtétet végzi, van továbbá két nagy orthopaediai osztály.

Jelentékeny gyógyító tényező az a hévíz, mely a budai hegyeknek lábánál fakad. A Rokkantügyi Hivatal kibérelte a Császárfürdő fedett uszodáját és bevezette a források 40° C vizét az uszoda tágas medencéjébe, melyben naponként 2000 ember könnyűszerrel megfürödhetik. A fedett uszoda tőszomszédságában fiziko-terápiái intézet épült, mely fel van szerelve a vizsgálat és a természet erőivel való gyógyítás minden számottevő eszközével. Ebben az utókezelő gyógyintézetben 1300 ágy áll rendelkezésre.

Sajátos jelleggel bír a Rokkantügyi Hivatalnak Timót-utcai 1200 ágyas utókezelő gyógyintézete, hol a regresszív orthopaediai osztályon kívül 500 ágyas osztály van a csonkítottak számára. Ebben az osztályban előkészítik az amputáltak csonkját a művégtag alkalmazására és az állami protézisgyár által szállított művégtagok használatában állandó orvosi felügyelet alatt begyakorolják a csonkított katonákat, mielőtt hazabocsátanák vagy szakszerű kiképzés végett rokkantiskolákba tennék át őket. A gyakorlás közben a prothesisen mutatkozó hiányok kijavítását is az intézet irányítja és az amputáltakat csak akkor bocsátja ki, amikor művégtagjuk úgy orvosilag, mint műszakilag teljesen megfelel. Van azonkívül ebben az intézetben egy 600 ágyas

gyűjtő- és szétosztó középpont, melynek az a hivatása, hogy magába fogadja a katonai parancsnokságok által a Rokkantügyi Hivatalnak budapesti intézeteibe átadott katonákat, kik onnan megfigyelés és vizsgálat után az állapotuknak megfelelő utókezelő gyógyintézetbe tételnek át.

A Rokkantügyi Hivatal pozsonyi intézetében 1000 katona nyer kezelést, úgy, hogy a Hivatal utókezelő gyógyintézetei ezidőszerint 5520 sérült katonát kezelnek.

Legközelebb Budapesten 600 ágyas és Kassán 1000 ágyas újabb intézet nyílik meg. Továbbá Kolozsvárott készül 1000 ágyas további intézet. Ezenkívül tervbe van véve a 2600 ágyas nyitrai és a 4300 ágyas sátorlajújhelyi megfigyelő állomásnak utókezelő gyógyintézetévé való átszervezése. Minthogy ekként az ágyak száma belátható időn belül 9500-zal emelkedik s minthogy az utókezelés hosszabb időtartama dacára is az intézetek kellő forgalmat csinálnak, azért remélhető, hogy a Rokkantügyi Hivatal utókezelő gyógyintézetei képesek lesznek az összes utókezelést igénylő sérülteket kellő időben befogadni.

Az idült belbetegségben szenvedő katonák részére különleges kórházakat szervez a Rokkantügyi Hivatal.

Az 5810 ilyen beteg közül legtöbbre, 2381-re rúg a tuberkulotikusok csoportja. Ezek számára a Hivatal az alacsony Tátra tövében, a Garamvölgyben, Besztercebányán 2400 ágyas tuberkulotikus kórházat rendezett be a szabadban való pihenéshez szükséges fekvőcsarnokokkal, a magas Tátrának egyik klimatikus gyógyfürdőjét megvásárolni szándékozik, hol 400 betegre lenne hely, ugyanott nagyobb szanatórium építését pedig 1916 tavaszán kezdi meg.

A légzőszervek egyéb betegségei, valamint a vérkeringés és az emésztés szerveinek betegségei számára szolgál a Hivatalnak 1800 ágyas rózsahegyí speciális kórháza, honnan a jövő fürdőidény kezdetekor a belbetegek alkalmas gyógyfürdőkbe osztatnak szét. A szív-
bajosok részére szénsavas, a reumások számára pedig hévízfürdő kibérlése iránt a tárgyalások már folyamatban vannak.

A belbetegek speciális kórházaiban és szanatóriumaiban 4200, a sérültek utókezelő gyógyintézeteiben 5520, együtt tehát 9700 hely áll ezidőszerint a m. kir. Rokkantügyi Hivatalnak rendelkezésére.

A modern orvosi tudomány által elért eredmények oly szembe-
szökők, hogy a tapasztalatok meggyőző hatása alatt katonáink általában bíznak a gyógyítás sikerében. A háború sok közegészségügyi kultúrát vitt be népünk közé. Mégis találkoznak olyanok, kik rend-

szerint a műtétől vagy attól való félelemből, hogy ha teljesen meggyógyulnak, nem fognak rokkantsági ellátást kapni, nem fogadják el a nekik felajánlott műtétet vagy más gyógymódot. Közvetlen kényszer alkalmazása lélektani okokból nem lenne célszerű, de az idézett törvényes felhatalmazás alapján a rokkantsági ellátásra való igény megvonható attól, aki az utókezelési gyógyintézet vagy különleges kórház által szükségesnek talált gyógymódnak magát nem veti alá vagy annak eredményét szándékosan hátráltatja. A rokkant érdekének megóvása végett azonban minden ilyen esetet fel kell terjeszteni az egyetemi városokban szakértő orvosokból alakuló illetékes felülbírálati bizottsághoz, mely a szakkérdésben véglegesen határoz.

Az utókezelő gyógyintézetek és speciális kórházak által elért eredményekről statisztika felállítására még korai lenne. De az eddig is elért eredmények igazolni látszanak a Rokkantügyi Hivatal abbéli fel-fogásának helyes voltát, hogy akciójának súlypontját eddig az orvosi részre, a gyógyításra helyezte és nevével voltaképpen ellentétben oda-törekedett, hogy elsősorban a bénákat és betegeket vegye kezelés alá és így a rokkantságot megelőzze, megszüntesse vagy legalább is enyhítse. A Hivatal majdnem minden intézetének és fontosabb osztályának élén az illető szak egyetemi tanárai állnak, akik a Hivatal utókezelő gyógyintézeteinek és speciális kórházainak munkájáról tudományosan is be fognak számolni és remélhető, hogy a Hivatal orvosi akciója nemcsak katonáinknak fog javára válni, hanem nagy lépéssel viszi majd előre a magyar orvosi tudományt is.

Amputáltjaink nagy számát az orosz fogságból hazabocsátott rokkantak még inkább felszöktették és a mesterséges testrészekben ekként beállott nagy szükségletet a magánipar nem lenne képes kielégíteni, mely csak a békés idők keresletére van berendezve. A Rokkantügyi Hivatal ezért Budapesten és Pozsonyban az állami fémipari szakiskolákban mesterséges testrészeket előállító műhelyeket szervezett, melyekhez katonai minisztériumaink vezényelték ki az orvosi műszerreszeket és kötszerreszeket, a Hivatal pedig többnyire rokkant lakatosokat, bőrmunkásokat, kaptafa-készítőket és cipészeket osztott be. A budapesti műhely első kísérleteit 1915. évi március hó utolsó napjaiban kezdte meg három munkással, kiknek száma azóta fokozatosan 125-re emelkedett. A tisztán nyers anyagok felhasználásával dolgozó műhely 1915. évi december 31-ig 2446 mesterséges végtagot (protézist) és orthopaedikus segédeszközt termelt és termelése ma már átlag heti

100 darab. A pozsonyi műhely eddig 264 protézist és más orthopaedikus segédeszközt állított elő.

Minden csonkult katona államköltségen két művétagot kap a Hivaltaltól és pedig a munkaprotézist és kozmetikus protézist. A munkaprotézisek rendszerének megállapításánál különös tekintettel kellett lenni arra, hogy az ország népességének túlnyomó része mezőgazdasággal foglalkozik. A budapesti műhely által gyártott munkaláb bőrrel talpalt fémlapra támaszkodó acél-sínekből áll, erős és a mellett elég könnyű s így remény van arra, hogy azok, kik egyik lábuknak csupán alszárán csonkultak meg, a mezőgazdasági munkában megmaradhatnak. A munka-kézhez idomuló gyűrűs befogó készülékkel erősen és biztosan meg lehet fogni a szerszámokat, köztük a magyar nép lelkületében és gazdasági életében oly nagy szerepet játszó kasztát is. Az amputáltak munkakezüikön kívül ahhoz idomuló és foglalkozásuk üzéséhez szükséges szerszámokat is kapnak. A műláb egyszerű és erős szerkezeténél fogva, különösen a városi foglalkozásoknál, munkaprotézis gyanánt is használható. A kozmetikus mesterséges kéznek nagyobb gyakorlati haszna ugyan nincs, minthogy azonban a legtöbben a csonkulás külső jelét viselni nem szeretik, azért amputáltjainkat a Hivatal kozmetikus kézzel is ellátja. Műkezeken és műlábakon kívül gyárt a műhely egyéb orthopaediai segédeszközöket is.

A Tavaszmező-utcai utókezelő gyógyintézet odonto-orthopaediai osztályával kapcsolatban fogtechnikai laboratórium van szervezve. A laboratórium az állkapocssérüléseknél előforduló állkapocs és foghiányokat pótolja, valamint az állkapocssérülések kezeléséhez szükséges készülékeket állítja elő. Ezenfelül az eltorzító arcsérülések elfedésére, továbbá a fül és orr hiányainak pótlására szolgáló kozmetikus protéziseket is előállítja a laboratórium.

Még a legerősebb protézis is romlik és időnként javításra szorul. Ezenkívül egy protézis az egész élet tartamára nem elégséges. Az ipariskolákat azonban a háború befejeztével vissza kell adni eredeti rendeltetésüknek és így a Hivatal Budapesten 1916 tavaszán állandó művétaggyárat épít, melyben foglalkozást nyernek a protéziskészítésben már begyakorolt rokkant munkások is. Ez a gyár kapcsolatban fog állni egyfelől az orthopaediai klinikával, másfelől egy orvosi műszerési és kötszerési szakiskolával. A pozsonyi, kassai és kolozsvári protézis-műhelyeket a háború után is fenn akarja tartani a Hivatal, hogy minden egyes országrészen legyen a javítások folytonos ellátására egy-egy szakszerű középont.

Az utókezelő gyógyintézetből, a speciális kórházból kikerülő és a mesterséges végtaggal ellátott rokkantak jelentékeny részének vagyona vagy olyan foglalkozása van, melyet sérülése dacára is folytathat és melyből magát és családját eltartani képes. A rokkantak e csoportjának »beiskolázása« hiba lenne, mert munkáshiányban szenvedő gazdasági életünköt erőket vonnánk el és mert olyan nagy tömegeket terelelnék be a rokkantak iskoláiba, melyeket azok alapos szakoktatásban részesíteni nem tudnának. Az ilyen rokkantakat mielőbb el kell bocsátani a hadsereg kötelékéből.

Sokan vannak olyanok is, kik vagyontalanok, de keresetképesek, tehát újabb kiképzésre nem szorulnak s így a hadsereg kötelékéből szintén elbocsátandók. A rokkantak munkaközvetítőjének feladata, hogy ezeknek a gazdasági életben való elhelyezkedését szervezze, irányítsa és elősegítse. A rokkantak munkaközvetítése az általános munkaközvetítéstől több tekintetben eltérő, különleges tevékenység. Míg az általános munkaközvetítés egyaránt szolgálja a munkaadó és a munkás érdekeit, addig a rokkant-munkaközvetítő elsősorban a rokkant munkás érdekét tartja szem előtt. Ebből kifolyólag a háborúval járó munkáshiány következtében beállott ideiglenes munkaalkalmakra lehetőleg nem közvetít, hanem a rokkantat olyan tartós alkalmazáshoz igyekszik juttatni, melyet önhibáján kívül előreláthatólag nem fog elveszíteni és mely alkalmazás testi állapotának is megfelel. A Rokkantügyi Hivatalban szerzett külön munkaközvetítő osztály 1915. évi december hó 31-ig 494 rokkant munkást helyezett el, kik közül 322 ipari és kereskedelmi, 97 mezőgazdasági munkás és 75 egyéb foglalkozású. A munkaközvetítő tevékenységének aránylag kisebb terjedelme azzal az alapelvünkkel függ össze, hogy a katonákat csak az orvosi utókezelés, illetve a gyakorlati oktatás befejezte után bocsátjuk el a hadsereg kötelékéből, a gyógyítás és oktatás pedig a rokkantak túlnyomó részénél még folyamatban van. Idő múltával azonban az akció orvosi és didaktikai részével szemben mindinkább előtérbe fog lépni a gazdasági és szociálpolitikai rész.

Jelentékeny azoknak a rokkantaknak száma is, kiknek nincs vagyonuk és kik csonkulásuk, bénulásuk vagy betegségük következtében eddigi foglalkozásukat folytatni nem tudják. Ezeknek befogadására valók a rokkantak iskolái. Új és komplikált iskolatípussal állunk itt szemben, melynek számolnia kell úgy a bénulás, csonkulás és a betegség, mint a foglalkozások sokféle fajtájával. Az orvos könnyen csak munka-terápiát lát betegének munkájában, gyógyító torna folytatását

és lélektani eszközt arra, hogy a rokkantnak a végzett munka öröme önbizalmát visszaadja. A mezőgazdasági és ipari szaktanítóban pedig rendszerint megvan a hajlam arra, hogy ugyanolyan oktatásban részesítse a rokkantat is, mint az ép növendékét. Úgy a munka-terápiának, mint az oktatás szakszerűségének érvényesülnie kell a rokkantiskolában, de az intézménynek a maga sajátosságát és jellegzetességét az adja meg, hogy minden egyes tanulója testi fogyatékoságának, betegségének különleges természetével számolva, állapítja meg úgy magát a foglalkozást, mint az arra való tanítás útját és módját. Állandóan meg kell figyelnie, hogy tanulójának nincs-e munka-protézisre, más orthopaedikus segédeszközre vagy különleges szerszámra szüksége. A csonkítottat meg kell tanítania a munka-protézis és a mesterséges testrészhöz idomuló szerszámok használatára. A bénák számára pedig a bénult testrészhöz idomuló szerszámokat kell készítenie s annak használatára be kell a bénát gyakorolnia. Meg kell figyelnie a rokkant munkája közben s felismerve a felmerülő nehézségeket, a fogyatékoság orvosi ismerése alapján meg kell terveznie s a beteggel meg kell taníttatnia azokat a műfogásokat és mozdulatokat, amelyek a szervezet hibás volta dacára is célra vezetnek.

Az oktatás rendszerint egészen gyakorlati. A cél kenyéradó foglalkozás elsajátítása, mit nemcsak a mezőgazdasági vagy ipari szakoktatás, hanem az írásra, olvasásra és gyakorlati számolásra való tanítás is elősegít. Beleillik a rokkantiskola keretébe a gépkocsi- és motor-kezelői, a gép- és gyorsírási, a könyvvezetői s más hasonló tanfolyam is. Módot lehet nyújtani arra, hogy egyesek félbemaradt elemi vagy polgári iskolai tanulmányaikat befejezhessék. Óvakodni kell azonban az elméleti túltengéstől, mi a rokkantak nagy többségében az egész intézmény hasznosságába való hitet megdőntené.

A rokkantiskola keretén kívül maradnak a rokkant tisztek, akiknek a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön rendelettel megnyitotta felsőbb iskoláinkat.

Még az első kezelést nyújtó kórháznak, továbbá az utókezelő gyógyintézetnek, a különleges kórháznak és minden más intézménynek, melyben rokkantak vannak, orvosnak, ápolónőnek és tisztnek fel kell ébresztenie a kedvet a tanulásra abban a rokkantban, aki vagyontalan s korábbi foglalkozását nem lesz képes sérülése vagy betegsége következtében folytatni. A Hivatal ennek a munkának támogatása végett a rokkantakat gyámolító akcióról népies füzetet Íratott s azt terjeszti különösen kórházakban. A Hivatal utókezelő gyógyintézeteiben, szo-

ciális kórházaiban, valamint gyűjtő és szétosztó központjában alkalmazott rokkanttanácsadóknak meg éppen az a főfeladata, hogy a rokkant tanulási kedvét élessze, továbbá, hogy személyi, családi és vagyoni viszonyainak s különösen testi állapotának és egyéni hajlamainak tapintatos kipuhatólása mellett rábírtja lehetőleg eddigi foglalkozásához rokon könnyebb, szükség esetén pedig új, neki való foglalkozás választására. A Hivatal rokkanttanácsadókul eddig főleg gyógypedagógiai és népiskolai tanítókat alkalmazott, akik mellé gyakorlati mezőgazdákat és iparosokat óhajtana megnyerni a tanácsadás és rábeszélés munkájára.

Ha a rokkantak iskolájában nem teng túl az elméleti irány, hanem valóban gyakorlati tanítást nyújt, továbbá, ha a rokkanttanácsadók olyan foglalkozást ajánlanak a rokkantnak, mely testi állapotának, hajlamainak s viszonyainak megfelel, akkor a rokkantak jelentékeny része nem vonakodik a tanulástól. De sokan már idősebbek s így nem szívesen kezdenek újból tanulni. Vannak, akik remélik, hogy rokkantsági ellátásukból és sebesülési pótlékukból takarékosan és szerenyen megélhetnek. Vannak olyanok is, kik soká voltak elsős- és utókezelés alatt, hosszabb időt töltöttek lábadozó osztagokban vagy üdülő otthonokban s ezeken a helyeken némileg elszoktak a munkától. Többen, kik a betegekkel érintkeznek, túlzott jósból és emberiségből néha feledtetik a rokkanttal, hogy a pihenés csak munka után édes s hogy a semmittevés csakhamar tespedéssé fajul. »Élni – Arannyal szólva – nem fajulva tengés, olcsó időnek hasztalan sokat, hanem minden ember s így a rokkant életének is célt és tartalmat csak a munka adhat. Tény az, hogy sokkal több rokkant vonakodik az oktatásban való részvételtől, mint attól, hogy magát utókezelésnek alávesse. A rokkantat tanulásra közvetlenül rákényszeríteni alig lehetne, a jelzett törvényes felhatalmazás alapján azonban a rokkantsági ellátásra vonatkozó igény megvonható attól, aki az iskola által szükségesnek talált gyakorlati oktatásban részt nem vesz vagy annak sikerét magatartásával szándékosan hátráltatja. A rokkant érdekének megvédése céljából minden ilyen esetet itt is éppen úgy, mint az utókezeléstől vagy gyógyítástól való vonakodásnál, fel kell terjeszteni a már említett felülbírálati bizottsághoz, mely a gyakorlati oktatás kérdéseiben mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakferfiak bevonásával végérvényesen határoz.

A Rokkantügyi Hivatalnak a legnagyobb iskolája a budapesti Pozsonyi-úti intézet 700 tanuló katonával, mely túlnyomólag ipari

irányú. Kovács, lakatos, asztalos, szíjgyártó, cipész és szabó tanműhelyei közül a három utóbbi a legnépesebb. A Hivatal igyekszik növendékeiből önálló iparosokat, önálló existenciákat képezni. Ez jobban megfelel rokkantjaink önértetének, továbbá számol azzal a tapasztalattal is, hogy a nagyobb üzemben ép munkással együtt dolgozó rokkant rendszerint párhuzamot von a maga csökkent és az ép ember teljes munkaképessége és keresete közt és ez munkakedvét számos esetben csökkenti. Az ipari műhelyek mellett alfabetta, elemi, polgári iskolai és egyéb tanfolyamok vannak szervezve. Hasonló ipari irányú rokkantiskola a budapesti Szegényház-utcai 250 és a pozsonyi 327 tanulóval. További ipari irányú rokkantiskola létesül Kassán, Debrecenben és Kolozsvárott.

A Hivatal mezőgazdasági oktatásra eddig a fennálló földművesiskolákba küldte a katonákat és most Besztercebányán, Debrecenben és Kassán szervez külön mezőgazdasági irányú rokkantiskolát.

A vakok a számukra 140 ágyval berendezett budapesti István-úti intézetben szönyegkötéssel, székfönással, kefékötéssel és masszázsszal foglalkoznak és e mellett tanulják a Braille-írást.

A rokkantiskolát végzeteknek egy részében meglesz a vágy, hogy önállósuljanak és a gazdasági életbe mint kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők illeszkedjenek be; önállósulásnál azonban rokkantjainknak kisebb-nagyobb összegre lesz szükségük, hogy üzemiüket megindíthassák. A családos ember gazdasági megizmosodását pedig nagyon előmozdítaná, ha kis kertés házhoz juthatna. A gazdaság, a műhely felszerelésére, a berendezésére, ház építésére azonban a Hivatalnak fedezet már nem áll rendelkezésére és a rokkantak javára való adakozásnak egyik szép ága, hogy az önállósulni törekvő kisembereknek a gazdasági életbe való útnakindításához gyűjtsön. A rokkantiskolából távozók közül sokat el fog helyezni a rokkantak munkaközvetítője. Ha mindezek a rendes gazdasági élet teljes ridegségével találkoznának, az ép emberekkel való versenyben természetesen nem állhatnának meg. A rokkantsági ellátás és a sebesülési pótlék helyzetüket ugyan megkönnyíti, mindamellett állandó gondozásra szorulnak. Rokkantgyámságra van szükség, melynek szervezetével be kell hálózni az egész országot. A háborúval kapcsolatos társadalmi akciókban résztvettek közül azokat, kik a leszerelés után is dolgozni akarnak, a Hivatal igyekszik a rokkantgyámságnak megnyerni, hogy mihelyt a katonák már tömegesen bocsátatnak el a hadsereg kötelékéből, a szervezet a vármegyében és váro-

sokban már készen legyen és a rokkantak a helyszínén a gyámoknál útbaigazítást és támogatást nyerhessenek.

A rokkantiskolából kikerülők között lesznek olyanok is, kik megnyugvással a magángazdasági életbe különböző lelki és testi okból nem bocsáthatók ki. Vannak, akik nem érznek erőt a létért való küzdelemre, akik munka után járni, munkájukat értékesíteni nem tudják, kiknek nincs családjuk és szülőföldjükhöz sem fűzi őket különösebb kötelék. Legcélszerűbb, ha ezekről az állam, a vármegyék, városok és községek és más teljesen biztos alapon álló szervezetek, kereseti telepek és műhelyek állítása útján gondoskodnak, mely intézetek szakember vezetése alatt a munkát maguk keresik, szervezik és értékesítik. Ezek mellett a kereseti telepek és műhelyek mellett a családos rokkantak számára szintén kis kertes házakat kellene emelni. A kalocsai érsek és főgyézházmegyéje 100.000 koronás hozzájárulásával a Hivatal közreműködése mellett 300 rokkant számára asztalosműhelyt és méhészeti, gyümölcsészeti, kertészeti és baromfitenyésztési telepet létesít, Orosdy Fülöpné báróné 100.000 koronás adományával pedig Szolnok vármegyében kertészeti telep áll szervezés alatt. További ilyen telepek és műhelyek szervezése iránt a Hivatal tervszerű agitációt szándékozik indítani.

A gyógyíthatatlan és munkaképtelen rokkantak számára az államnak kell megélhetésüket biztosító rokkantsági nyugdíjat nyújtani, a társadalmi áldozatkészségnek pedig egy másik szép célja, hogy otthonszerű kórház emelésével elviselhetővé tegye azoknak a rokkantaknak életét, akik később is állandó orvosi felügyeletet igényelnek és kiknek nincsenek hozzátartozóik.

A régi értelemben vett »Rokkantak Házát« a modern rokkantügyi akció nem ismer. Alig van szomorúbb látvány, mint tétlenségre kárhozottat nyomorékoknak valamely közös otthonba való kaszárnyaszerű tömörítése. A rokkantak háza helyébe a kereseti telep, a kereseti műhely és az otthonszerű kórház lép, melynek életelve a munka és ápolás.

A nemzeti társadalomtól támogatott modern állam a világháborúban sokkal nagyobbnak és erősebbnek bizonyult, mint általában hitték. Sokkal több volt, mint pusztá mechanizmus, mint különféle hivataloknak összesege, amint azt az angolok és franciák elképzelték. Az állam nemcsak egész férfínépességét tömörítette óriási hadsereggé, hanem a szellemi és gazdasági életet is egészen a nagy erőfeszítés szolgálatába tudta állítani. A szervezettség és az állam-

nak a társadalommal való harmonikus együttműködése hozta meg a győzelmet. Ugyanennek a két tényezőnek kell biztosítani a nagy felépítést is a háború után. Nagy gazdasági és szociálpolitikai problémák előtt fogunk állni, nemcsak a rokkantak, a hadiözvegyek és a hadiárva ügyében, hanem a háború után újból elhelyezkedő egész nemzetnél és a győzelem eredményeit csak akkor leszünk képesek a békében biztosítani, ha az állam és a társadalom éppoly nagy lesz a gazdasági és szociálpolitikai alkotásokban, mint a minő hatalmas volt a háborús erő kifejtésben.

A kormányzói hatáskör kiterjesztése.

I.

Megjelent az »Új Nemzedék« 1920. augusztus 4. és 5-iki számában.

Talán már holnap a nemzetgyűlés napirendjére kerül a kormányzói hatáskör kiterjesztéséről szóló javaslat. Még fél év sem múlt el az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvény megalkotása óta s máris lényeges módosításra szorul. Többen voltunk, akik láttuk az eredeti tervezetek hibáit és hiányait. Tisztán láttuk, hogy azok nem felelnek meg sem a hatalmak megosztása tanának, amely pedig közkinccse az összes modern alkotmányoknak, sem a parlamentarizmus követelményeinek, melyet divat ugyan újabban szidni, de melynél jobb rendszert szabad népek kormányzására eddig legalább nem sikerült kieszelni. Aggodalmainkra az akkor irányadó tényezőket jóakaratólag figyelmeztettük is, de azokat, sajnos, csak részben vették figyelembe. Mi pedig a javaslat tárgyalásánál nehézségeket csinálni nem akartunk, mert a Károlyi-féle lázadás botorul fölgyújtotta alkotmányunk ősrégi épületét s így sürgős szükség volt, hogy nyomban a nemzetgyűlés összehívása után a kiégett házat ideiglenesen lakhatóvá tegyük, sürgős szükség volt, hogy a közjogi kényszerhelyzetbe került nemzet bizonyos ideiglenes alkotmányjogi rendelkezéseket tegyen. Attól tartottunk, hogy kényesebb közjogi kérdések felvetése hosszabb vitákhoz, huza-vonákhoz vezethetett volna s a megoldás sürgösségének alárendeltük aggodalmainkat abban a reményben, hogy később úgyis lehet a kezdetleges eredeti szövegen javítani. A kormány javaslata most több lényeges hibát kiküszöböl. A kormányzónak többek között megadja az elnapolás), ülészakberekészítési és teljes házfelosztási jogot, ami nélkül a végrehajtó-hatalombéna, szükségképpen önállótan, a modern államok szervezetében neki jutó hivatásnak nem felelhet meg.

Forradalmi nemzetgyűléseknek feladata az alkotmányozás, vagyis az, hogy az alkotmányjogi szabályokat egységes és rendszeres törvénybe foglaljuk össze. Így jönnek létre az ú. n. írott alkotmányok. Ha ezt megalkották, széteszlanak s a rendes törvényhozást már nem maguk, hanem az általuk hozott alkotmánytörvényben megállapított új országgyűlés végzi. Az ilyen alkotmányozó- és nemzetgyűlések az államhatalmat, a nagy állami hatásköröket egész tárgyilagosan oszthatták szét az országgyűlés, a kormányzat és a törvénykezés szervei között s ha a helyzet magaslatán állnak, ha ismerik a századok tapasztalataiból leszűrt alkotmányjogi alapelveket, akkor gondoskodnak a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom önállóságának biztosításáról s arról, hogy e hatalmak egymást kölcsönösen ellensúlyozzák, ami Montesquieu szerint minden közszabadságnak nélkülözhetetlen előfeltétele. A mi nemzetgyűlésünk azonban nem ilyen forradalmi nemzetgyűlés. Mi semmiféle írott alkotmány, semmiféle újdonsült charta kedvéért fel nem áldozzuk büszkeségünket, ősi *történeti alkotmányunkat*, melyet Deák tanítása szerint időnként a változott viszonyokhoz akartunk alkalmazni. A mi nemzetgyűlésünknek az a hivatása, hogy állami életünket sajátos és súlyos helyzetünkhöz mérten lassan és óvatosan ismét ráterelje történelmi fejlődésünk hagyományos útjára. A közvélemény nem szívesen látná, ha a nemzetgyűlés közjogi vitákba bocsátkoznék s elsősorban azt várja, hogy államháztartásunkat rendbehozva, mielőbb lásunk közgazdasági, szociális és kultúrpolitikai alkotásokhoz. Ez azonban nem alkotmányozó nemzetgyűlési, hanem voltaképpen rendes országgyűlési munka. Ez a mi különleges helyzetünknek megfelelő sajátos nemzetgyűlésünk tehát, mikor a törvényhozó hatalmat a végrehajtó és bírói hatalomtól elhatárolja, akkor nemcsak egy jövő országgyűlés hatáskörének szab korlátokat, hanem önmagát is korlátozza hátralévő másfélévi élettartamára, ami azután szubjektív gondolkodáshoz szokott agyvelőkben azt a téves hitet kelti, mintha a kormányzói hatáskör kiterjesztésével a nemzetgyűlés bizalmatlanságot mutatna önmagával szemben. A nemzetgyűlésnek azonban objektív kell gondolkoznia és egoisztikus tekintetekben felülemelkedve s a saját és a kormányzó hatáskörét úgy kell megszabnia, mint azt a nemzet nagy életérdekei megkövetelik.

A törvényjavaslat a kormányzónak eddig korlátolt *házfelosztási* jogát teljessé akarja tenni. Ezzel elsősorban a parlamentarizmus követelményének tesz eleget, amely szerint az államfő tartósan csak olyan férfiakra bízhatja ugyan a kormányhatalmai, akik a parlament bizal-

mát bírják, viszont azonban jogában áll az államfőnek a Házat feloszlatni s a nemzetre apellálni abban az esetben, ha úgy látja, hogy a parlamenti többség akarata nem áll többé összhangban a közvéleménnyel, a választók többségének akaratával. Nagyon is megeshetik, hogy a parlament munkaképes, sőt hogy lázasan dolgozik, de az ország munkásságát nem helyesli. A ma érvényben lévő szöveg szerint azonban, mely csak tartós munkaképtelenség esetén engedi meg a házfeloszlatást, a kormányzó ezt a munkát összetett kézzel, tehetetlenül lenne kénytelen végig nézni. De a teljes házfeloszlatási jog akkor is jótékonyan hat, ha az államfő nem él vele, mert a feloszlatás pusztán lehetősége is már önmérsékletre indítja a képviselőket. A parlamentarizmus igen finom, érzékeny gépezet, mely kielégítően csak a képviselők nagy önmérséklete mellett működhet s minden parlamentben akadnak jelentékeny számban olyan hevesebb, erőtől túlárado temperamentumok, melyek ilyen intézményes mérséklésre is rászorulnak. Mindezért Prévost-Paradol »France nouvelle«-jében mely könyv az 1875. évi francia alkotmányra döntő befolyást gyakorolt, a házfeloszlatási jogot a parlamentáris rendszerben nélkülözhetetlen ellensúlynak tartja. S ehhez képest az 1875. évi február hó 25-iki francia alkotmánytörvény 5. cikke a szenátus hozzájárulása esetén a francia köztársaság* elnökének is megadja ezt a nélkülözhetetlen jogot. Érdekes részlet, hogy a szenátus hozzájárulásától való függővé tételt több szónok összeférhetetlennek minősítette a parlamentarizmussal s hogy ez a korlátozás a szövegbe Mac-Mahon marsall, az akkori köztársasági elnök egyenes kérésére vétetett fel, ki felelősségét a szenátussal meg kívánta osztani. Nagyon szabatosak a német birodalom 1919. évi augusztus 11-iki új alkotmányának idevágó rendelkezései. Az 54. cikk valósággal kodifikálja a parlamentarizmust. »A birodalmi kancellárnak és a birodalmi miniszternek hivataloskodásukhoz a birodalmi gyűlés bizalmára van szükségük. Bármelyikük visszalépni tartozik, ha tőlük a birodalmi gyűlés bizalmát határozatilag kifejezetten megvonja.« De a 25. cikkben ott van a nélkülözhetetlen ellensúly. »A birodalom elnöke a birodalmi gyűlést feloszlathatja, de ugyanabból az okból kifolyólag csak egyszer.« Ha ekként köztársaságok megadják a maguk elnökének a házfeloszlatási jogát, mennyivel inkább meg kell azt adni egy monarchikus állam kormányzójának, aki, ha ideiglenesen is, elvégre királyi jogokat gyakorol. Ha pedig megtagadjuk, akkor parlamentarizmusunk csonka marad s a megbénított rendszer nem lesz képes üdvös hatását alkotmányos életünkben kifejteni.

II.

Azt minden józan embernek be kell látni, hogy az alig lábbadozó országot újabb általános választás izgalmainak kitenni csak a legvégső esetben szabad. Éppen ezért célszerű enyhébb eszközöket is adni a kormányzó kezébe, melyekkel a legtöbb esetben szintén helyre lehet állítani az egyensúlyt a törvényhozó és végrehajtó hatalom között. Ilyen két eszköz az elnapolási s vele rokon ülészakberekasztési jog, továbbá a kormányzó vétőjogának kifejlesztése.

Az elnapolási és ülészakberekasztési jogot a kormány javaslata is meg akarja adni.

Elfogadása esetén a mi ideiglenes alkotmányunk e részben is összhangba kerülne a legtöbb modern államban érvényben lévő általános alkotmányjoggal. Mert általában belátták, hogy a permanencia rendszerével szemben előnyösebb a parlamenteket ülészakokra osztani, melyeket időnként berekesztenek s hogy bizonyos alkalmakkor célszerű lehet ily ülészak keretén belül is a parlamenteket elnapolni. Érdekes, amit idevonatkozóan az 1875. évi francia alkotmányt előkészítő bizottság erre a kérdésre vonatkozólag mond: »Nem szükséges, hogy a nemzetet állandóan feszültségben tartsuk. A közfigyelem végre belefárad a vitákba és a parlamentí vetékedésekbe. Okos tehát, időnként békét hagyni neki. A kamarák nem az utolsók, akik hasznát látják ennek a csendnek. Ha együtt vagyunk, néha türelmetlenkednek viszálykodásaink miatt. De ha nem vagyunk együtt, sajnálnak bennünket.« A közvélemény mélységes ismeretéről tesznek tanúságot ezek a szavak. Milyen jól tette volna a mi nemzetgyűlésünk is, ha különösen akkor, midőn a kormány törvényjavaslatokkal még nem táplálta eléggé, legalább önmagát napolta volna el és a parlamentáris gép üres jártatásával vagy éppen személyeskedésekkel nem fárasztotta, volna a közvéleményt. A törvényjavaslat elfogadása esetén módjában fog állni a kormányzónak, hogy elfajuló személyeskedéseknek, szenvedélyes vitáknak a Ház elnapolása által véget vessen s a kedélyek lecsillapodásához szükséges időt így megadja. Továbbá lehetővé fog tétetni az államfő számára, hogy nagy kérdések elsiertet tárgyalását a higgadtabb megfontoláshoz szükséges időnek elnapolása révén való biztosítása által megakadályozza. Viszont költségvetési és zárszámadási jogunk biztosítékul szolgál az ellen, hogy az államfő az elnapolási és az ülészakberekasztési jog túlzott alkalmazásával a nemzetgyűlés működését

meg ne bénítsa. A költségvetés és a zárszámadás letárgyalására a nemzetgyűlést alkotmányszerűleg össze kell hívni s ilyen alkalommal egyszerű bizalmatlansági szavazattal visszalépésre lenne szorítható az olyan kormány, mely az elnapolási vagy az ülészszakberekésztségi joggal való visszaélést merné tanácsolni az államfőnek.

Öszinte sajnálatomra a kormányzó törvényvisszavetési jogának, az ú. n. vétő-jognak kiépítését nem tartalmazza a törvényjavaslat. E kérdés horderejének kellő méltatásához vegyük figyelembe azt, hogy ideiglenes alkotmányunk az egykamara-rendszer alapján áll, amiről nálunk eddig csodálatos módon alig esett szó. Egyes forradalmi alakulatoktól eltekintve, a földgömbnek majdnem valamennyi civilizált állama a kétkamara-rendszert honosította meg, attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy az alsóházak, a képviselőházak, a második kamarák türelmetlenebb reformvágyával szemben a felsőház, a szenátus, az első kamara a mérsékletet és a higgadtságot képviselje. Ahol a törvényhozó test kettéválasztása, két kamarára való osztása által ereje kissé letompítva nincs, ahol egy legáltalánosabb szavazati jog alapján választott egyetlen kamara egész súlyával nehezedett rá a végrehajtó hatalom letéteményesére, ott ennek a közvetlen és rendkívül erős nyomásnak folytán az államfő helyzete még akkor is rendkívül nehéz, ha szentesítési joggal bír. A mi ideiglenes alkotmányunk azonban csak az egyszeri visszavetés jogát adja meg a kormányzónak, sőt a legfontosabb alkotmányjogi kérdésekben a kormányzó még ezzel a visszavetési joggal sem élhet. Ez az államfői jognak egészen szokatlan és veszélyes megnyirbálása. Ha az amerikai Egyesült-Államok elnöke él törvényvisszavetési jogával, úgy a képviselőház és a szenátus eredeti határozatát az elnöki vétővel szemben csak abban az esetben tarthatja fenn, ha a javaslat a képviselőházban és a szenátusban az újabb határozat hozatala alkalmával már kétharmad többséget kap, ellenesetben a javaslat elesett. A francia köztársasági elnök vétője esetén pedig nemcsak a képviselőház, hanem a szenátus is újabb határozat tárgyává teszi a vitás törvényjavaslatot s ily esetekben a szenátus mérséklő szerepe különös nyomatékkal érvényesülne. Ha nem akarjuk tehát az államfőt egyenesen beleszorítani abba, hogy általa veszedelmesnek vélt törvényjavaslatok elfogadásának megakadályozása végett a házfelosztás eszközéhez legyen kénytelen nyúlni, úgy legalább is annyi jogot kellene a magyar királyság kormányzójának megadni, mint amennyivel az amerikai köztársaság elnöke bír.

Általában nem ártana, ha a nemzetgyűlés különösen akkor, midőn

alkotmányjogi alaptételek felett tanácskozik, kissé többet foglalkoznék az elméletekkel s más nemzetek rokonintézményeivel. Magam is a gyakorlatban nőttem fel s így nagyon becsülöm a gyakorlati józan ész. De utóvégre az itt szóban lévő kérdések éppen azok, melyek Angliában századokon át, a kontinensen pedig a francia nagy forradalom óta a politikai gondolkozókat általában foglalkoztatták és éppen ezekben a kérdésekben elkövetett hibák bosszulták meg magukat leginkább forradalmak vagy államcsínyek felidézése által. Ha honatyáink fáradtságot vesznek maguknak és lapozgatnak más nemzetek történelmében és alkotmányában, látni fogják, hogy a magyar kormányzó hatásköre túlságosan szűkre van megszabva, hogy ideiglenes alkotmányunkban a végrehajtó hatalom nincsen azokkal a jogosítványokkal ellátva, amelyekre, hogy hivatásának eleget tehessen, okvetlenül szüksége van.

Beköszöntőbeszéd.

1922. június 19-én a kultuszminisztérium tisztviselői karához intézve.

Tisztelt Barátaim!

Jól mondotta Imre Sándor államtitkár úr,¹ hogy hazajöttem. Mikor az imént ennek az épületnek küszöbét átléptem, ugyanaz az érzés hatotta át lelkemet, mint mikor hosszú vándorúiról visszatérünk a szülői házba. Ha végig nézek a baráti arcokon, melyek itt mosolyogva fogadnak, azoknak a tervezgetéseknek, azoknak a munkás napoknak emléke tér vissza, melyeket a közoktatásügyi minisztériumban, mint államtitkár átéltem. A személyzettel valóban egynek érzem magamat, hiszen férfit férfival semmi sem kapcsol szebben és tartósabban össze, mint a közösen végzett munka emlékezete. De mikor visszagondolok régi tervezgetéseinkre, akkor fájdalom is nyilai át lelkemen, mert mi terveztünk intézkedéseket Kolozsvár, Kassa, Pozsony érdekében s ezeket az iratokat most pihenni kell hagynunk. De azért nem szabad, hogy a magyar ember tetterejét a honfibu megbénítsa, nem szabad magunkat csüggedésnek adni oda. Nekünk dolgozni kell és ne feledjük, hogy ja magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét nagygyá.. Éppen ezért rajtunk és különösen rajtam óriási felelősség terhe nyugszik és én ennek teljes tudatában jöttem ide. Mint olyan embertől, aki nem újonc a magyar közoktatás terén, méltán elvárhatja a közoktatásügyi minisztérium tisztviselői kara, de elvárhatja az egész ország, hogy mikor székemet elfoglalom, röviden körvonalozzam azokat a gondolatokat, melyek engem miniszteri működésemben vezetni fognak. Sehol sem mondatnám ezt el méltóbb hallgatóközönség előtt, mint itt, hiszen szakemberek előtt beszélek.

Nekem az az érzésem, hogy az utóbbi időben talán túl nagy részét foglaltái a minisztérium gondoskodásának az ismeretek népszerűsítése.

¹Az üdvözlőbeszédet tartotta.

Nekünk elsősorban tudomány-politikára van szükségünk, Vissza kell térnünk azokra a nagy tradíciókra, melyeket Trefort és Wlassics honosítottak meg. Ismét fel kell venni a tudományok nagyarányú támogatásának munkafolytonosságát. Nem szabad megengednünk, hogy a magyar néptanító idegenből vett művelődést legyen kénytelen szét-hordani a falvakban. Mi a magyar nép lelkét a maga eredetiségéből kiforgatni nem engedjük. Mi azt akarjuk, hogy legyen eredeti magyar kultúra, magyar tudományosság, melyet magyar agyvelő termel ki. Mi azt akarjuk, hogy minden becsületes tudományos törekvés itt legalább is megértéssel *találkozzon*.

Hogy a szellemi tudományok iránt különös rokonszenvvel viseltetem, azt múltamból jól tudják. Az a tervem, hogy az Országos Levéltárat a belügyminisztérium hatásköréből ide áthozom és a levéltárat a testvérintézményekkel, ú. m. múzeumainkkal és könyvtárainkkal összefogva, ezeknek a nemzeti nagy intézményeinknek számára egészen tudományos szempontok szerint igazodó magasabbrendű adminisztrációt szervezek meg.

Különös gondot kell majd fordítanunk három intézményre és ügy-ágra. Az egyik az orvospérezés. Midőn Budapest falain végignéztem a választási plakátokat, feltűnt nekem az egyik azzal a pregnáns felkiáltásával: »Ha azt akarjátok, hogy drágább legyen az emberi élet...« E mondatrész után banális politikai befejezés következett. Én magamban a csonka mondatot így egészítettem ki: »... akkor törődjétek többet az orvospérezéssel.« A második nagy feladat a műszaki képezés, a harmadik a közzgazdasági műveltség emelése. Mindezerzt a klinikák, a műegyetem és a közzgazdasági egyetem különös gondoskodásom tárgyát fogják képezni.

A középiskolai kérdésről is rövidesen meg akarok emlékezni, mert ez a probléma a külföldi és a hazai pedagógiai irodalomban talán a legaktuálisabb és a legtöbbet vitatott kérdés volt. Mindig fejszoválvá néztem azt a törekvést, amely a humanisztikus gimnáziumot lassanként le akarta bontani. Az kétségtelen, hogy nem oktrojálhatunk a szülökre olyan iskolanemet, amelynek helyességéről a közvélemény meggyözödve nincs. Ha a gyermek az iskolában Homérost olvas, de otthon azt hallja, hogy fölösleges a görög és a latin, akkor a tanár munkája csak igen ritka esetben lehet sikeres. A legmegfelelőbb megoldásnak az látszik, hogy teremtsünk három középiskolai típust: igazi humanisztikus gimnáziumot, reálgimnáziumot és reáliskolát. Adjuk meg mind a három iskolanemnek az egyenlő minősítő erőt, válasszon a szülő

választási mozgalmat, arra a meggyőződésre jutottam, hogy olyan súlyos helyzetben levő nemzetnek, mint amilyenben most a magyar van, voltaképpen nem is volna szabad pártokra szakadni. A párt-politikai harcok mélységében üdítőbb levegőre vágytam, fel magasabb légkörbe s ezt hol találhatnám meg máshol, mint *e-* magyar kultúra tisztultabb légkörében. Ebbe kíváncsítottam vissza. Ebben kívánok dolgozni, közreműködések mellett, hogy segítsük ismét lábraállítani ezt az igazságtalanul porba sújtott nemzetet.

A magyar asszony hivatása nemzeti katasztrófánk után.

Megjelent a »Magyar Asszony«
1923. 11. és 12-ik számában.

A londoni South Kensington Museum hatalmas előcsarnokában olyan tárgyak vannak kiállítva, melyek alkalmasak a természet csodáinak szemléltetésére, melyek bevezetnek bennünket a természet titkaiba. Ebben az előcsarnokban üvegszekrény ragadja meg a figyelmet, melyben két madár van, az egyik nyári, a másik téli környezetben. A nyári környezetbe helyezett madár tollazata barna, mint a föld színe; a télies keretben bemutatott madaré pedig fehér, mint a hó. A szekrényekre alkalmazott feliratos táblák azután felvilágosítanak bennünket arról, hogy mindkét esetben ugyanazzal a madárral van dolgunk, mely barna nyári tollazatát télen fehérrel cseréli fel. Ennek szemléltetésével arra akar bennünket tanítani az angol múzeum, hogy a természetben bent van az alkalmazkodás törvénye. Nemzetek, fajok, egyének csak akkor tarthatják fenn magukat, ha változó viszonyokkal számolni tudnak. Nekünk magyaroknak az 1918-iki nagy összeomlás és az annak nyomában járt katasztrófák után életviszonyaink gyökeresen megváltoztak s nemzeti létünket csak akkor tarthatjuk fenn, ha alkalmazkodni tudunk mi is megváltozott helyzetünkhöz. Az alkalmazkodás természetesen nem jelent kishitű megalkuvást.

A világháborúig fölvirágzó, vagyonosodé országban éltünk; most nagy a mi szegénységünk. Es mivel a gazdasági nehézségek elsősorban a háztartásnál jelentkeznek, azért a bajokat is legközvetlenebbül a háztartást vezető magyar asszony érzi. Alkalmazkodnia kell a mostoha helyzethez. Ez az alkalmazkodás azonban nem állhat pusztán abban, hogy a szerény háztartás kereteit mindig szűkebbre és szűkebbre húzzuk össze; ellenkezőleg a kereset lehetőségeit kell a magyar asszony számára is megnyitni a nélkül, hogy ezzel a családi körtől, az otthontól, elvonnánk. Ezért üdvözöltem oly örömmel és támogatom a legnagyobb

nyomatékkal a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének a kéziszővés felkarolására indított akcióját, mely tisztes keresetet ad a nélkül, hogy a nő kénytelen lenne házon kívül állást vállalni. Persze a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének nem szabad a szövésnél és fonásnál megállni, hanem akcióját ki kell terjeszteni a kertészetre, a baromfi-tenyésztésre, a selyemtenyésztésre, a méhészetre, szóval a könnyebb mezőgazdasági mellékfoglalkozásokra, amiben a fennhatóság om alatt álló gazdasági szaktanító személyzet felhasználásával – a szaktan-folyamok szervezése és a további tanításhoz szükséges személyzet kiképzése útján teljes erővel segíteném a szövetséget. így a magyar asszonynak módot nyújtanánk arra, hogy segítő társa legyen a nehezen küzdő férfinak a család bevételeinek szaporításában, nemcsak a megtartásban, hanem a szerzésben is. A proletárdiktatúra összeomlása után Magyarországon számos nagy szervezet keletkezett, melyek akkor képesek voltak számottevő tömegeket kötelékükben tömöríteni. Minthogy azonban ezek a szervezetek szónál és agitációnál egyebet nyújtani alig tudtak, részben felbomlottak, részben elnéptelenedtek. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége erejét főképpen annak köszönheti, hogy az agitatórius munkán kívül olyan gyakorlati akciókat is kifejtett, mint amilyen a szövőszekek kiosztása és a házi szövés megszervezése volt, továbbá a budapesti főiskolai leányinternátus felállítását. De ereje a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének az is, hogy távol tudott magától tartani minden feminista kilengést, hogy a magyar női mozgalomból a feminizmust valósággal kikapcsolta s így az azzal egybekötött fonásokok munkájának komolyságát nem veszélyeztették.

De bármennyire nyomjon bennünket a megélhetés gondja, bármennyire rá is vagyunk utalva arra, hogy a termelésnek, a szerzésnek életünkben nagyobb teret adjunk, mint a könnyebb elmúlt időkben, még sem szabad elszakadnunk azoktól a magasztos eszményektől, melyeknek önzetlen szolgálata ad csak igazi benső értéket az emberi életnek.

Mindig gyönyörűséggel szemlélttem a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének akcióját a nemzeti élet fejlesztésére és nemesítésére. A múltban e téren éppen a nők körében lényeges hibák történtek. A magyar leányok nevelése jórészt Fräulein-okra, mademoiselle-ekre és miss-ekre volt bízva, kiknek túlnyomó többsége kétségtelenül lelkiismeretesen dolgozott ugyan, de kiktől a magyar leány nemzeti érzést természetesen nem kaphatott. Így aztán sok helyen a felső- és a középosztály asszonyainál nem egyszer olyan közönyösséggel találkozunk,

amire más népeknél aligha akadt példa. Bár szerencsére mindig voltak hazájukat önzetlenül és nagyon szerető magyar asszonyok, mégis minálunk az erős magyar hazaszeretet hordozói túlnyomólag a férfiak voltak, míg más nemzeteknél egy egészséges sovinizmus éppen a nőknél van erősebben kifejlődve. Megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége fajunknak, ha a nemzeti érzést kiviszi a magyar asszonyok legszélesebb rétegeibe és azt mélyebbé, bensőségesebbé teszi. Boldog korokban is szüksége van a népnek erős hazaszeretetre. De mennyivel inkább szükségünk van nekünk magyaroknak erre ma, mikor életünk csupa áldozat és lemondás, melyhez csak a legtisztább hazafiság adhat nekünk erőt. Ha ez az erő ellankad, »mint oldott kéve széthull nemzetünk«.

A tudományos szervezkedés.

A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége által 1924-ben kiadott első jelentés előszava.

A közgyűlésen, őszinte sajnálatomra, nem elnökölhettem. Egy másik kegyeletes kötelesség akadályozott meg ebben. A kormány képviselőjében részt kellett vennem Békefi Rémy zirci apátnak, nagy pedagógusunknak temetésén. E beszámoló-füzet előszavában mondom el most utólag röviden azt, amiről elnöki megnyitómiban kívántam volna szólni.

Midőn a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségét és Sajtóvállalatát megszerveztük, két cél lebegett szemünk előtt. A nagy összeomlásból folyó gazdasági válság közepette újból meg akartuk teremteni a magyar tudományos termelés *külső: gazdasági, technikai* előfeltételeit. Megszerveztük a papírbeszerzést nagyban, annak tervszerű felosztását az egyes társulatok között és nyomdát alapítva, biztosítottuk a tudományos munkáknak előállítását önköltségen. E gazdasági cél mellett társadalmi célt is tűztünk magunk elé; azon vagyunk, hogy az egyes tudományok képviselői társas érintkezésben egymáshoz közelebb hozhassuk, mely törekvésünk minden emberi tudás végső egységében találja legmélyebb indokát s e mellett ez az állandó érintkezés minden szakot megóv az' egyoldalúságtól, a kölcsönhatások erejével termékenyíti és a barátság cementjével egységes tömbbé foglalja össze a magyar tudósvilágot. E gazdasági és társadalmi célnél tovább azonban nem megyünk és különös gonddal tartózkodunk attól, hogy a szövetségünkben egyesült társulatok beléletébe elegyedjünk, azok szakszerű, tudományos munkásságát a legtávolabbról is érintsük.

A papír- és nyomdakérdés részben meg van oldva, részben megoldásához közeledik. Még megszervezésre vár folyóirataink terjesztése.

Tudományos társulataink folyóirataikban élnek s a tagsági díj tulajdonképpen előfizetési díj a társulati folyóiratra. Tudományos társulataink virágzásának kérdése tehát összeesik folyóirataik terjesztésével, kedvelté válásával. A felvidéki és az erdélyi intelligencia elvesztésével azonban folyóirataink olvasóközönsége is megcsappant. Pedig a bajok nem az írógárda, hanem éppen az olvasóközönség körül vannak. Külföldieskedő sznobok, akik sokat lótnak-futnak idegenben és csupa külföldi könyvet és folyóiratot olvasnak, ezt rendszerint azzal indokolják, hogy hiszen nincsen magyar tudományos irodalom. És tényleg, legtöbbször nem is sejtik, mennyi eredeti, értékes, becsületes magyar munka van felraktározva tudományos folyóiratainkban, melyek közül többnek évfolyamai már hatalmas kötet sorozatot alkotnak. De azok közül is, akik tudnak folyóirataink létezéséről, mennyit ijeszt vissza az olvasástól az a tévhit, hogy ami tudományos, az egyben száraz, homályos, a nem szakember előtt alig érthető s így unalmas is. Pedig a korábbi tudós nemzedék szakszerűsködő és homályoskodó, műszavakkal dobálódzó irányát újabban egyszerű és világos írásmód váltotta fel. Csak a féltudós szakszerűsködik, az igazi tudósnak nincs szüksége a tudományosság efféle külső attribútumaira éppen úgy, amint jó festőink sem viselnek ma már Niagara-frizurát, lazán kötött nyakkendőt és széles peremű piktorkalapot. Az ifjabb magyar tudósnemzedék módszeres kutató, van mondanivalója s világosan ír. Írásait a művelt nagyközönség is megértheti, haszonnal olvashatja. A magyar olvasóközönségnek és tudományos társulatainknak egyaránt értékes szolgálatot tesz, aki tudományos folyóiratainkat propagálja, módot nyújtva mindenkinek a folyóiratok megismerésére, hogy kiki érdeklődésének, hajlamainak, foglalkozásának, eddigi olvasmányainak megfelelő választ hasson ki magának. Szövetségünk egyik legfontosabb, még megoldásra váró feladatának tekinti, hogy ezt a propagandát országosan megszervezze.

A Szövetségünkre váró feladatoknak még több csoportjáról szólhatnánk, de sorját kell keríteni a dolgoknak, most még csak a legégetőbb bajok orvoslásával kell foglalkoznunk s nem szabad erőnket szétforgácsolni.

Amint e füzetből látni fogják, Szövetségünknek nagy hatásköre van és számottevő anyagi eszközök is állnak rendelkezésére. A vezetőség tagjai komolyan dolgozni akarnak, így a Szövetség boldogulásának összes előfeltételei megvannak. És mégis úgy érzem, külön is

meg kell győzni a nyilvánosságot arról, hogy Szövetségünkre szükség volt.

Magában a szervezkedések hazájában: Németországban megállapították, hogy »Überorganisation« állapotában vannak és pedig nemcsak az állami szervezet túltengése tekintetében, hanem egyesületi téren is. Itt is »Abbau«-ra van szükség. Minálunk új egyesület alakítását még az is aggályosabbá teszi, hogy bennünk magyarokban kisebb a társulási készség és képesség, nehezen tudunk többen együtt működni. Az első lelkesedés ellobbanása után nálunk az egyesületi munka rendszerint rászakad egyetlen kitartóbb ember: az ügyvezető igazgató vagy a főtitkár vállaira s így abból, ami mint egyesületi, mint kollektív akció indult, egyéni individuális munka lesz. Mindennek dacára azt mondom, elkerülhetetlenül szükség volt, hogy tudományos társulataink szövetségbe tömörüljenek. Nálunk az emberek többsége külföldi dolgokkal alig foglalkozik s így bajaink nyomasztó hatása alatt igen sokan azt hiszik, hogy ezek a bajok csak nálunk vannak meg, hogy a Gondviselés, hások rosszakarata vagy a saját tehetetlenségünk csak éppen minket hozott ilyen súlyos helyzetbe. Pedig a világháború következeképpen az emberiségnek egy számottevő része példátlan gazdasági és művelődési válságban vergődik. Látva az utóbbi ötven év rohamos fejlődését, az emberiség megint egyszer elbizta magát s beleélte magát abba a tudatba, hogy az emberiség útja mindig fölfelé tendál, hogy csak haladó és fejlődő korok vannak. Pedig a történelem arra tanít bennünket, hogy egész civilizációk mentek tönkre, amelyeknek létezését is csak lassan-lassan fedezi fel újra a praehistoria és az archaeologia. Igaz, hogy a kereszténység hosszabb életűvé tette a népeket és a műveltségeket, a belső megújulás csodálatos képességét és erejét adva meg nekik; de az örök életet a kereszténység sem garantálja a nemzeteknek, mint kollektív egységeknek. Az ötéves világháború életet és vagyont pusztító rémségeinek közepette több nemzet művelődésével együtt a romlás szélére jutott s a győzőknél sem sokkal rózsásabb a helyzet, mint a legyőzötteknek. Úgy látszik, hogy a vezetés terén a világháború következtében Európát Amerika váltja fel. Azt azonban csak a jövő mutathatja meg, hogy a *magas kultúra terén, a szellemi és a kedélybeli élet legmagasabb régióiban, szépirodalomban, művészetben és tudományban* Amerika képes lesz-e az emberiségnek azt nyújtani, amit Európa kétezer éven át adott. *Európa kulturális krízise* mint hatalmas, keserves nagy tény adva van, ezzel számolnunk kell.

A visszafejlődésnek és bomlásnak ily nagy erővel szemben az egyén erőfeszítése, kezdeményezése, vállalkozása elenyészően kicsiny, a küzdelem már eleve reménytelen. A szervezkedés azonban meghatározza az erőt s ha van nemzet széles e világon, amelynek meg kell hatványoznia még rendelkezésre álló életerőit, úgy a magyar nemzet az. Szövetségünk megalakulása a magyar tudományos társulatok élni akarásának megnyilvánulása. Összevetettük a vállunkat, hogy nagyobb súlyokat is elbírnunk. Nem roskadozunk és Isten segítségével állni fogunk.

Beszéd.

Államtikárrá való kineveztetésemnek tízéves fordulója alkalmából 1924. január 12-én.

Tisztelt Barátaim! Tisza István – aki, hogy engem barátságával megajándékozott, az én életem legfőbb büszkesége – egy alkalommal azt mondta nekem: ellenfeleid gáncsvetéseivel szemben légy közömbös, de becsüld meg polgártársaid bizalmát, ha az irányodban megnyilvánul. Még értékesebb nekem ez a bizalom akkor, ha az kartársaimtól jön, különösen jól esik az Tőled, kedves Lajosom,¹ mert Te valóban prototípusa vagy annak a konstruktív hivatalnoknak, aki az alkotó munkát képviseli. Mindaddig, amíg a budapesti és debreceni klinikai telep állni fog, de azon túl is, míg magyar tudomány-történelem lesz, Tóth Lajos nevét nem fogják feledni. Te valóban elmondhatod: Non omnis moriar.

Jól esik a bizalom hivatalnok-társaimtól. Ha azt nézem, hogy az 1867-iki kiegyezéstől az 1918-iki összeomlásig mely tényezők alkották meg a modern Magyarországot, erre azt kell felelnem, hogy elsősorban a szélesebb értelemben vett magyar hivatalnoki kar. A parlamentek ítélnék elevenek és holtak fölött, ehhez az alkotmányok értelmében teljes joguk van és nekem, mint alkotmányos miniszternek, kötelességem ez előtt meghajolni. De amikor a parlamentek már történeti távlatba kerülnek, akkor már maguk is kénytelenek elviselni a történelem ítéletét. Ha ma visszatekintünk erre a korra, 1867-től 1918-ig, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez alatt az idő alatt sokszor fűjtak fel ügyeket nagynak, amelyek ma már mint szappanbuborék oszlottak el. Hányszor zavarták a hivatalnoki kar munkáját a budget meg nem szavazásával, azét a hivatalnoki karét, amely nem politizált, csupán dolgozott. Valahányszor a budavári honvédszobrot látom, mindig meghatottsággal olvasom rajta a fel-

¹ Tóth Lajos államtitkár.

iratot: »Névtelen hősöknek«. Ilyen névtelen hősök nagy számmal vannak a bürokráciában is. Ezért örömmel látjuk a német közigazgatási történészek munkáját, akik valósággal kiásták sok érdemes hivatalnok nevét a már-már eltemetett akták közül. Hála Istennek sok ilyen érdemes hivatalnok van Magyarországon »is és a magyar közigazgatás története lesz hivatva megállapítani, hogy az alkotásokban mennyi jutott a miniszternek, aki az ügyet a nyilvánosság előtt képviselte és mennyi a névtelen hősnek, az alkotó hivatalnoknak. Közéletünkben túlteng a személyeskedés. Ennek is jótékony ellensúlya az az objektivitás, amelyet a magyar hivatalnok olyan lélekemelő erővel képvisel.

Tisztelt Barátaim! Kétféle miniszter-típus van: parlamenti miniszter és hivatalnok-miniszter. Én semmit sem akarok elvonni a parlamenti miniszter nagyságából, mert nagy dolog az, ha valaki a maga szónoklatával és egyéniségének erejével a parlamenti testületre és a nemzetre döntő befolyást tud gyakorolni; mégis én büszkén vallom magamat hivatalnok-miniszternek, II. fizetési osztályban lévő hivatalnoknak, aki hivatalnoki pályáját szintén a X. fizetési osztályban kezdte. Éppen ezért rendkívül drága nekem, hogy mi valóban összefortunk és hogy ma itt nem lehet különbséget tenni minisztérium és miniszter között: mi egyek vagyunk. Különösen két kötelék fűz össze bennünket: egy erkölcsi és egy szellemi. Hogy erkölcsi kötelékek fűznek bennünket össze, azt örömmel látom abból, hogy Ti ügyes-bajos dolgaitokban mindig bizalommal jöttök hozzám annak dacára, hogy a mai súlyos helyzetben, sajnos, sok esetben tanácsnál, jó szónál többet nem igen adhattam, amiből mégis mindig látjátok, hogy veletek együtt érzek, veletek egy vagyok. Hogy pedig szellemi kötelékek is kötnek össze bennünket, az mutatja, hogy ha egy-egy szép eszmével jöttök, akkor milyen örömöm van abban. S nem tagadom, nekem is jól esik, ha egy-egy nagyobb aktát magam kidolgozok s azt nektek megmutatom, veletek megbeszélem, s látom, hogy a Ti szemetekben felcsillámlik a szakember helyeslése. Ez többet ér nekem, mint a hozzá nem értő sokaság helyeslése. Ha miniszternek és minisztériumnak viszonyára gondolok, mindig eszembe jut gyermekkorom egy kedves emléke. Boldogult anyám minden névnapomra tortát adott nekem, melyen mindig ugyanaz a tragant-rózsa volt, melyet nem lehetett megenni és éppen azért szépen eltették s minden évben újra szerepelt a névnapú tortán. Akkor gyermekfővel eltűnődtem, hogy minek tesznek a tortára ilyen felesleges díszet. És

amikor tíz évvel ezelőtt államtitkár, utóbb miniszter lettem, eszembe jutott a tragant-rózsa s feltettem magamban, hogy nem akarok ilyen felesleges dísz lenni, pusztán szerepelgető, reprezentáló, az érdemi dolgokban tétlen miniszter lenni egy dolgozó hivatalnoki kar élén. Én minden egyéniség kifejlődését teljes mértékben honorálom, de a saját meggyőződésem érvényesülését is kívánom és mindig nagy örömöm volt, hogyha Ti helyeseltétek ezt az én nézetemet és hogy irányításomnak nem csupán köteles tiszteletből, alkotmányszabta kötelezettségből engedtetek, hanem azért, mert éreztétek, hogy jó úton járok.

A munkában emez összeforrottságunkra ma kétszeresen szükség van, mert óriási feladatok előtt állunk. Ez a csonka Magyarország nem a régi Magyarország, s ennek kormányzata csak akkor lesz jó, ha minden tekintetben alkalmazkodunk a megváltozott viszonyokhoz és ennek vissza kell tükröződnie kultúrpolitikánk átalakulásában is. Rövid idő alatt közművelődési irányban a nép széles rétegeinek érdekében két alapvető intézkedés történik: az egyik a testnevelési törvénynek a végrehajtása és a lex Gerendaynak a visszaállítása, a másik a szabadoktatási törvényjavaslat benyújtása, mert az iskolán kívüli népművelésünket mai rendszertelen helyzetében tovább egyáltalán nem hagyhatjuk.

Ha széles, népies intézkedéseket teszünk kultúrpolitikánk terén, ne felejtjük el azt, hogy minden népművelési akciónak a gerince, alapja a mindennapi elemi iskola. Elsősorban ennek fejlesztésére kell fordítani a rendelkezésre álló anyagi eszközöket. Kultúrpolitikai tekintetben végzetes hiba volt, hogy azelőtt jóformán csak a nemzetiségi vidékekkel törődtünk, a színmagyar földet pedig elhanyagoltuk; nemzetiségi vidékeken palotákat építettünk és ezeket a palotákat most elvesztettük, az Alföldön és Dunántúl pedig itt állunk elegendő népiskola nélkül. Ezért kevéssel azután, hogy itt tíz év előtt államtitkár lettem, azonnal kijelöltem Pogány Frigyes kedves munkatársamnak – koronatanú, itt van köztünk – azokat az irányelveket, amelyeket népoktatási kultúrpolitikámban követni akarok. És pedig, hogy ezeken a színmagyar vidékeken kell az elemi iskolákat fejleszteni, a dunántúli latifundiumokon, a pusztákon és főleg az alföldi tanyákon. Ide kell most koncentrálni erőinket, ezeknek magyar népet kell megfelelő egészséges iskolaépületekkel ellátni. E célra kérek ma is több milliárd beruházási hitelt a pénzügy-minisztertől.

Oktatási szervezetünket telíteni kell gazdasági tartalommal. Azzal a súlyos gazdasági helyzettel, melybe a világháború, a botor forradalmak és a trianoni béke következtében kerültünk, csak az esetben tudunk megbirkózni, ha meglesznek nemzetünkben azok a gazdasági ismeretek, ha meglesz az a gazdasági kultúránk, mely a népek munkájának hatályosságát és jövedelmezőségét meghatározza. Ezért a gazdasági oktatást bele akarom vinni már az elemi iskola V. és VI. osztályába és meg akarom alapítani a mezőgazdasági középfokú iskola típusát, mert képtelen helyzet az, hogy agrárországunkban van felsőkereskedelmi iskola és felsőipariskola, de mezőgazdasági középiskola nincsen.

Már közzéttem a középiskolai reformra vonatkozó javaslatot, mert módot akartam nyújtani arra, hogy a szakkörök hozzászóljanak. A javaslat két alapelveken épül fel: a minősítés egységesítésén és az iskola-típusok differenciálásán. A minősítés egységesítése mellett nem is szükséges egyebet felhozni, minthogy a gyermekben tízéves korában a hajlamok nincsenek úgy kifejlődve, hogy jövő pályája iránt határozhatson. E részben a helyzet 14 éves korban sem igen más, úgy hogy még akkor is, ha a négy alsó osztályra nézve megvalósítanánk az egységes középiskola gondolatát, a pályaválasztás iránt való állásfoglalás az V. osztály küszöbén is időelőtti lenne. A differenciálás kérdésében pedig rá kell mutatnom arra, hogy a XIX. században a tudományok fejlődése oly nagy volt, a tudás mennyisége annyira felszaporodott, hogy egy iskola-típusban mindenoldalú tudást összezsúfolni nem lehet. A javaslattal szemben elhangzott kritikák felett mosollyal lehet elsiklanunk. Engem a Gondviselés derült humorral áldott meg s ezért jóízűt nevettem azon, hogy amikor a Gyűjteményegyetemi törvényt beterjesztettem, felhangzott a kritika, hogy ilyen nincs sehol, miért kell éppen minenkünk úttöröknek lenni; most pedig, hogy a középiskolai reformot közzéttem, a fenti felfogással homlokegyenest ellentétben, azt lobbantják a szememre, hogy a reálgimnáziummal a külföldet utánozzuk.

Az iskola-típusok kiépítésével együtt jár a tanterv reformja. A humanisztikus gimnáziumnak a görög nyelv oktatását már a III. osztályban kell megkezdenie s nem az V. osztályban, a célból, hogy a tanuló az alsó osztályokban nagy fáradtsággal elsajátított grammatikai ismereteinek a felsőbb osztályokban már hasznát is lássa az olvasmányoknál, nem úgy, mint most, amikor a klasszikus olvasmányokra csak igen kevés idő jut. Meg kell alkotni a reálgimnáziumot

azért is, hogy ne legyen kénytelen görögöt tanulni gyermeke az olyan szülőnek, aki nem látja be, hogy arra szükség van. Humanisztikus gimnázium csak ott lesz, ahol reálgimnázium is van; de aki beadja gimnáziumba gyermekét, attól a szülőtől megkövetelem, hogy támogassa is a maga erkölcsi befolyásával a tanárt s ne tegyen gyermeke előtt olyan nyilatkozatokat, hogy a klasszikus nyelvekre fordított idő és fáradság kárbaveszett, ami a tanár munkáját lerontja. Több helyen sajnálattal láttam a grammatizálás túltengését. Iskolalátogatásaim alkalmával feltűnt, hogy a klasszikus auktor szövege úgyszólván csak anyag és alkalom volt a grammatizálásra és szinte közömbös volt, hogy ezt a grammatikai tornát mely szerző művén gyakorolták. Ez a túltengő grammatizálás célttévesztett, mert a grammatika csak eszköz, a cél az antik kultúra szellemébe való behatolás. Ezért megkövetelem a tanári kartól, hogy a gyermekeket vezessék be az olvasmányok szellemébe. Ne csak a feladott caputtal kínlódjék az ifjú, hanem lássa a történeti olvasmány, a beszéd vagy költemény tartalmát, összefüggését, szerkezetét, szépségét. Az olvasmányokat is sokkal többoldalúan kell megállapítani. A görög kultúra egyike volt a világ legtöbb oldalú műveltségeinek, amiről eddigi iskolai olvasmányaink csak igen szerény képet nyújtanak. Homeros, Herodotos és Xenophon sokat nyújt, de ott vannak az attikai tragikusok, a matematikusok, természettudósok, ott van Demosthenes, Aristoteles, Aristophanes, a görög szentatyák és a honfoglalásra vonatkozó bizánci szerzők, melyek a mi szempontunkból olyan fontosak, mint a német gimnazistára Tacitus Germaniája.

A történelemtudás terén sajnálattal kell látnunk a külföldön a magyar ember elmaradottságát. Nálunk befejezik a történelem tanítását a XIX. század közepével, pedig a XIX. századtól tett fejlődés volt az összes korok között egyik leggazdagabb. Én felelősséggemmel nem fedezhetem, hogy a magyar ember inferiőr történelmi tudásáról adjon tanúságot, ezért szükségesnek látom, hogy a francia forradalomtól a trianoni békéig terjedő történelemnek egy egész évet szenteljünk. A földrajztanítás a középiskolák felső fokozatában elégtelen óraszámban történik. Teljesen egyetértek Teleki Pálnak azzal a felfogásával, hogy a természetrajz tanítását a VII. osztályban a természeti földrajz tanításával kell összefoglalni, a világtörténelem oktatását pedig a VIII. osztályban az emberföldrajznak kell befejezni.

A középiskolai reformot csík akkor tudjuk az életbe átvinni, ha a magyar középiskolai tanári kar megelégedett lesz, különösen ha

anyagi helyzete kedvezőbben alakul; ezért nagy nyomatékkal sürget mi a közép fokú iskolák tanári státuszrendezését és van reményem, hogy a pénzügyminiszter úr kérésemnek engedni fog.

Mélyreható intézkedéseket tervezek az egyetemekre nézve. Sokan azzal a váddal állottak elő, hogy túlsókat teszek a magas kultúra érdekében. Én ezekre a támadásokra nem válaszoltam, mert forrásuk demagógia vagy intrika, de itt megmondom ezen intézkedéseim legmélyebb rugóit és ez: a magyar nemzet ma nagyszerű harcot folytat, gyönyörű erőfeszítést tesz, mely szépséget visz egyébként sivár korunkba. Meg akarjuk mutatni szellemi téren értékünket és azt, hogyha minket el akarnak törölni, akkor a kultúra egyik pótolhatatlan munkását ölik meg, mert mi az emberi művelődésnek többet tudunk nyújtani, mint a körülöttünk levő államok. Nemzetünk fennmaradásának biztosítása végett van szükségünk magas kultúránk megmentésére, melyet ezer év nemzeti munkája s különösen a három utolsó nemzedék megteremtett. De fenn kell tartani a magyar tudományos munka folytonosságát, mert e nélkül derék néptanítói karunkra az a sivár szerep várna, hogy idegen művelődés behozatali cikkeit a magyar nép között széthordja. Minden egyetemi tanár ma egy honvéd és kedves Lajosom, pl. a debreceni klinikák elgondolásával és kivitelével több szolgálatot tettél a magyar propaganda ügyének is, mint a célzatosan megírt propaganda-füzetek tízezrei, melyeknek többnyire úgysem hisznek. Ez a telep a külföldiek elragadtatással kifejezett véleménye szerint ritkítja párját az egész világon. Ezt látva, a külföld is beismeri, hogy azt a nemzetet, mely ilyet alkotott, kímélni kell, eltaposni nem szabad. Biztatást kaptam a pénzügyminiszter úrtól, hogy dacára a külföldi kölcsön fölvétele következtében szükségessé vált fokozott takarékoságnak, a klinikai és technikai felszerelések szünetelni nem fognak. A diákjóléti téren is mindent meg kell tenni, mert a magyar középosztály példátlan válsággal küzd és kötelességünk elősegíteni és lehetővé tenni, hogy gyermekeit taníthassa. Ezért csináltam a Horthy-kollégiumot és a vidéki kollégiumokat és ösztöndíjjal támogatom mindazokat az ifjakat, akik komolyan tanulni akarnak.

A Természettudományi Társaság köréből mozgalom indult, hogy a Földtani Intézet, a Meteorológiai Intézet, a Földmágnességi Intézet és Ornithológiai Intézet helyeztessék át a kultuszminisztériumhoz. Reményem van, hogy ezeket az intézményeket a kultuszárca igazgatásába átbo csátják és bekapcsolhatom azokat a Gyűjtemányegyetem nagy szervezetébe, melynek eddigi működése minden várakozásomat

meghaladta. Eredeti koncepciómat, hogy az egyetemek igazgatásánál bevált önkormányzati rendszert átviszem nagy közgyűjteményeink igazgatásába, oda szándékozom tágítani, hogy a Gyűjteményegyetem felölelje a tanítással nem foglalkozó tudományos intézeteinket a nagy közgyűjtemények főigazgatóinak irányítása alatt.

Ezek lennének azok a javaslatok, melyek a legrövidebb idő alatt nemzetgyűlés elé kerülnek. Soknak látszik és mégsem elég. Ha az emberi erő megengedné, sokkal többet kellene tenni. De *minket, a katasztrófa utáni idők minisztereit nem szabad úgy megítélni, mint a katasztrófa előtti államférfiakat*. Régebben egyszer olvastam Jókai egyik regényében a *rudolfsnádi svábok* történetét, akik akkor, amikor a víz áttörte a gátat, vállt váll mellé téve álltak szembe az árral és a falu népe mögöttük deszkát és földet hordva tömte be a gátat. Ilyenek vagyunk mi, az összeomlás utáni miniszterek. *Ilyenkor, amikor mellig állunk a vízben, nem kell valami nagy bátorság ahhoz, hogy hátulról bennünket megrugdossanak, lehetetlen követelne, bennünket igazságtalan kritikával elhalmozzanak*. A hálátlan munkához erőt csak kettő ad: az egyik a magyar hazának mindenekfölött való szeretete s az a meggyőződés; hogy ahhoz a tisztességhez képest, melyet a haza szolgálata jelent, semmi munka, áldozat, lemondás és megtámadtatás nem elég nagy, a másik pedig a munkatársak megértő szeretete.

A katolikusok feladatairól az ország újjáépítésében.

A XVI. Országos kath. nagygyűlésen (1924) tartott beszéd.

A külföldi kölcsön kapcsán újabban sok szó esett a pénzügyi szanalásról. Rendjén is van, rendbe kell hozni az állam pénzügyeit, hogy zavartalanul folyhasson tovább a magyar termelés. A pénzügyi szanalásnál azonban sokkal inkább szükség van egy másik szanalásra: a magyar nemzet lelki, erkölcsi szanalására. Ne áltassuk magunkat, a világháború és ami nyomában következett, nem volt kedvező hatással a nemzet lelki életére. A világháború folyamán rendszeresen szoktatták rá az embereket az ölésre és pusztításra, rendszeresen szoktatták le a munkáról. Az élet a lövészárkokban és a rókalyukakban a semmittevésnek valóságos melegágya volt. Azután jött a forradalmaknak demoralizáló hatása és a történelem azt tanítja, hogy amely nemzetnek szervezetébe a forradalom mérge egyszer felszívódott, az a politikai nyughatatlanságnak békétlenségnek, vergődésnek hosszú korszakán megy át, amíg lelkének háborgása azután lassanként lecsillapodik. Nem szégyen az, ha őszintén kimondjuk, hogy a magyar nemzet lelke beteg, mert egész Európa beteg ettől a rettenetes világháborútól és annak következményeitől; a kis magyar nemzet sem vonhatta ki magát az európai népek általános lelkibetegsége alól. Nemcsak pénzügyi, hanem lelki szanalásra is szükségünk van; de a lelki szanalásnak nem külföldi kölcsön az eszköze. Ennek gyógyszereit egészen máshol kell keresni. És egyik legnagyobb, leghatásosabb gyógyszer a katolikum.

Az utóbbi időben széltében halljuk, olvassuk ezt a szót: »destruktív«. Én nem szeretem a negatívumokat, a »nem«-eket. Transzponálom tehát a fogalmat a negatívumból a pozitívumba és nem destruktóriól, hanem konstruktóriól kívánok beszélni. Erre van nekünk szükségünk. És forduljunk a nagy rekonstruktor felé, aki nem más, mint Krisztus.

Az ő tanításaira van nekünk szükségünk, azoktól meg fog gyógyulni a magyar nemzet beteg lelke. És szükségünk van az ő anyaszentegyházára, amely a tanoknak csodálatos letéteményese.

Mit várhatunk az egyháztól? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, hallgassunk egy pillanatig a történelem tanító szavára. Az emberiség vagy másfélezer évvel ezelőtt megért már olyan katasztrófát, mely a világháborúnál is rettenetesebb és pusztítóbb volt: a népvándorlást. Az antik művelődés nagy letéteményese, a nyugatrómai birodalom összeomlott, úgy látszott, hogy az előretört műveletlen népek elsöprik az egész klasszikus civilizációt, több ezer éves kultúrfejlődésünk fáradságos gyümölcsét. De akadt egy tényező, amely a népvándorlás viharain átmentette a klasszikus műveltséget s ahhoz lassanként hozzáédesgette a népvándorlásnak vad, de egészséges új népeit.

De vegyünk két történelmi példát, amely hozzánk közelebb esik! A XVII. század első felében tombolt a Németbirodalomban a harmincéves háború. Ez alatt a harminc év alatt a német nép szinte felprédálta mindazokat az anyagi és szellemi javakat, melyeket a középkor során és az újkor első századaiban felhalmozott. A német államok hadakoztak mindaddig, amíg csak győzték pénzzel, katonával. A harmincéves háborúnak is a teljes kimerülés vetett véget, akárcsak a világháborúnak, nemcsak az egyén került ki rokkantan ebből a mérkőzésből, hanem az államok is. Alkotó munkára szellemi és pénzügyi okokból alkalmatlanná váltak. De a tehetetlen államok helyett helytállott az egyház. Egymásután keletkeztek a hatalmas barokk székesegyházak, kolostorok, kollégiumok és iskolák. Egy-egy kolostor valóságos városrész és ezek a hatalmas barokk-építmények szimbólumai annak, mit köszönhet a német nemzet művelődése a harmincéves háború után a katolikus egyház rekonstruktív munkájának.

De jöjjünk a történelmi példával még közelebb, saját hazánk területére. 160 évi rabság után, XI. Ince pápa hatalmas kezdeményezése felszabadított bennünket a török iga alól. A magyar világi hatalom osztrák befolyás alatt állott, a szellemi rekonstrukció terén kezdetben semmit sem tett. De itt is helyt állott a magyar katolikus egyház. Hatalmas vagyonára támaszkodva az intézmények egész sorát létesítette s ezeknek az intézményeknek áldásos működésére nyúlik vissza mai műveltségünknek nagyobbik része. Mindenhol templomok, kolostorok és iskolák keletkeztek, nálunk is. Innen van az, hogy városainkra is a XVIII. századbeli barokk- és rokokó-művészet nyomta rá elmoshatatlanul a maga sajátos bélyegét. És ezt a hatalmas regeneráló munkát

lehetővé tette a magyar katolikus egyház számára az Árpád-házi királyokra visszanyúló hatalmas anyagi ereje.

Milyen jó azoknak az országoknak, melyek nem szekularizáltak. Ott, mint végső nemzeti tartalék, a nagy nemzeti katasztrófák után maradt még az újjáépítéshez anyagi erő. A történelem azt tanítja, hogy az állam nem tud vagyont konzerválni. Ahol szekularizációk voltak, az egyháztól elvett vagyon a legrövidebb idő alatt elporlott, elenyészett. A múltakból örökölt kamarajóságokat a XIX. század nyolcvanas éveiben azzal a jelszóval, hogy az állam rossz gazda, elköttyevetyélték s ma ott vagyunk, hogy se föld, se pénz. Az egyház ellenben össze tudja tartani a vagyont és a veszély órájában segítségére siet a nemzetnek. Mi lenne a magyar tanüggyel a katolikus vagyon nélkül, például mi lenne középoktatásunkkal a szerzetes és a királyi katolikus gimnáziumok nélkül, amelyek helyett nem tudnánk állami középiskolákat létesíteni.

És az egyház anyagi erejét csak felülmúlja erkölcsi ereje. Tőlem, mint az állam szolgájától, senki sem várhatja, hogy lebecsüljem az állam szerepének és erkölcsi értékének jelentőségét. De aki nyugodt szemmel néz és lát, nem tagadhatja, hogy a világháború előtt, különösen a német doktrína befolyása alatt, túlbecsülték az államot. Olyan közületet láttak benne, amely polgárainak egész életét kimerítheti. A világháború katasztrófájának kellett jönnie, hogy az emberek szeme megnyíljen. A nemzetek nem tehetnek fel mindent egy kártyára. Nem szabad; hogy életük csak egyetlen szervezetben lüktessen. A magyar állam mellett szükség van a magyar katolikus egyházra, e téren valószínűleg szimbolikus, hogy ugyanaz a Szent István alapította meg a királyságot, az európai értelemben vett magyar államot, aki a magyar katolikus egyháznak is apostoli megalapítója volt. Hogy többet várunk az állam fogalmától, mint amennyit joggal lehet és szabad, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az állam saját erejével nem tud új közszellemet alkotni. Mily eszközök állnak ebben rendelkezésére? Utaltak a parlamentek tárgyalásaira, amelyeknek szöszékeiről fennköltlelkű államférfiak hirdessék a nemzeti igazságot. Nézzenek végig az európai parlamenteken. Mindenütt kivétel nélkül a tárgyalások időnként botrányokba fulladnak bele s minden inkább rossz, mint jó példát ad. Vagy attól a szegény községi jegyzőtől várjuk a közszellem irányítását, aki a világháborúban kénytelen volt sorozni és rekvirálni, most pedig kénytelen súlyos adókat beszedni? De ott vannak az állami iskolák! Azt mondják, iskolái révén befolyásolhatja az állam az új

nemzedék gondolkodását. De itt is van egy bökkenő. Parlamentáris országunkban a pártok váltakozásával a világnézetek is megváltoznak a hatalmon, konzervatív kormányokat radikális kabinetek követik, a forradalmak nyomában rendszerint ellenforradalmak járnak és minden győztes politikai doktrína azt követeli meg, hogy az iskolában a tanítás szellemében is érvényesüljön. Ide-oda ráncigálják az iskolát s ami az egyik rendszer alatt szinigazság, az a másik alatt tévelygés; ami az egyik alatt jutalmazandó érdem, a másik alatt megtorlandó bűn. Az irány állandó következetességének ilyen teljes hiánya mellett képzelhető-e az a következetes munka, ami a sikernek éppen a tanügy terén nélkülözhetetlen előfeltétele s mely állandóságot az egyház tökéletesen garantál.

Mikor mindezt elmondtam, ezzel nem akartam azt mondani, hogy az államra a tanügy terén nem vár nagy, szinte döntő szerep. Csak rá akartam mutatni arra, mily végzetes lenne a magyar nemzetre, ha egyszer magyar kultuszminiszter arra ragadtatná magát, hogy szekularizáljon és laicizáljon, hogy a magyar történeti egyházak kezéből kicsavarja a magyar iskolát. Nem kényszerítünk senkit hivatásos iskolába, de azoknak a szülőknek, akik gyermekeiket katolikus nevelésben akarják részesíteni, ennek útját mindig nyitva kell hagyni. Mi, katolikusok, nem beszélünk bele mások dolgába, nem akadályozzuk azt sem, hogy a radikális gondolkozású ember a maga gyermekét a neki megfelelő szellemi oktatásban részesíthesse, de a magunk egyházi vagyona és a magunk iskolája és a magunk intézményei fölött urak akarunk maradni. Aki ezekhez nyúl, az szecskavágóba kap bele, amelyben bent maradnának az ujjai.

A magyar nemzet ma kálváriát jár és szimbolikus, hogy a kálváriautak végén mindig ott van Krisztus. Ő hozzá vezet az út. Mint ahogy a nagy hegyibeszéd alkalmával a Szentföld népe letelepedett a hegyoldalra, hogy hallgassa a Megváltó szavát, a magyar nép is telepedjék le az ő lábához és hallgassuk az ő tanítását. A nagy hegyibeszéd végén az Üdvözítő egy imádságra tanította meg az emberiséget, egy imádságra, amely több, mint klasszikus, amely imádság valóban isteni, mert mindenhol helyszerű és mindenhol időszerű, ez az imádság: a Miatyánk. A világháború után a népek ellenségesebbek, mint valaha voltak. És az egyes nemzetek kebelén belül társadalmi osztályok és politikai pártok, mint szilaj ellenfelek agyarkodnak egymással szemben. Megdöbbenve kiáltjuk: Miatyánk, ez az Európa nem a te országod, jöjjön hát el a te országod. Olyan vitézül küzdöttünk, ez a kicsi magyar

nemzet a hazafias áldozatkészségnek és a hősi bátorságnak olyan tanújelét adta, mint a világháborúnak talán egyetlen népe sem. És mégis elvesztettük az ország területének kétharmad részét, 20 millióból 8 millió maradtunk. Nem kellene-e kétségbeesnünk, ha nem tudnánk, hogy az isteni gondviselés kifürkészhetetlen végzése vezeti az emberiséget a maga világtörténelmi útján s ezért keresztényi megadással, de, bizakodva is mondjuk, legyen meg szent akaratom.

A békében, mikor bőségben volt élelem, sokan csak gondolat nélkül mormolták az Úr imádságának egyik legfontosabb könyörgését, ma az intelligencia családjai tudják, mit jelent ez a kérés: mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. De a legfontosabbhoz érek. A háború végén szörnyen vétkeztünk. Eldobáltuk azt a fegyvert, azt a zászlót, amelyet hősi halottaink és rokkantjaink négy éven át büszkén és diadalmasan hordtak, botor forradalmakat csináltunk ellenségeink örömujjongásának közepette és a végén beletántorogtunk a kommunizmus fertőjébe. És itt nemcsak azok vétkesek, akik a kommunizmus útját egyengették és azt megcsinálták, hanem mi valamennyien, akik nem szegültünk kellő erővel ellenük. Uram, bocsásd meg a mi vétkeinket, amiképpen nekünk is meg kell bocsátanunk ellenünk vétetteknek, hogy a közkiengesztelésben visszatérhessen a békesség, a polgári béke sorainkba és a krisztusi szeretet. Hallottátok az Üdvözítő szavát a nagy hegyibeszédben a magyar nemzethez, fogadjuk meg tanítását.

Mint magyar kultuszminiszter bevallom, hogy az állami eszközök nem elégségesek a lelki rekonstrukcióra, ezért vagyok ellensége az egyház és az állam elválasztása tanának. Ellenkezőleg, hívom Magyarországot lelkeskedő papságát, hívom a szerzetesrendeket, a szerzetes tanárt a gimnáziumban és a magyar apácát az iskolákban és klinikákban, jöjjenek, fogjunk össze, vállat-vállhoz vessünk, mentjük meg a magyar művelődést.

Adja a jó Isten, hogy úgy legyen!

Jubileumi beszéd.

A székesfehérvári cisztercita rendű főgimnázium kétszázéves jubileumi ünnepén, 1924. november 9-én.

Az imént előadott szép történelmi tanulmány összefüggően és részletesen ismertette a székesfehérvári Szent István reálgimnáziumnak kétszázéves történetét. En reám ezután az a hivatás vár, hogy ennek az intézménynek létrejöttét és működését beállítsam a magyar történelem, különösen a magyar művelődéstörténelem egészébe; hogy megmutassam azt, hogy itt nem egyszerű iskoláról van szó, hanem olyan nagyjelentőségű kultúrintézményről, amely beleszövéődött a magyar művelődés életébe.

Katona örök emberi érzést tolmácsol, midőn Bánk bánja a sorscsapások súlya alatt roskadozva felkiált: »Nincs a teremtésben vesztes csak én!» Mert ember és nemzetek nagy megpróbáltatásokban úgy érzik, hogy az ő szerencsétlenségük, az ő veszteségük a világon a legnagyobb. A nagy összeomlás után ez az érzése van a mi nemzedékünknek is. Pedig ezt a viharverte nemzetet érte már a világháború elvesztésénél nagyobb szerencsétlenség is: a több mint másfélszázados török hódoltság, mely után szintén újjáépítésre, rekonstrukcióra volt szükség, mint most. Székesfehérvár Szulejmánnak 1543-iki dunántúli hadjárata során Siklóssal, Péccsel, Esztergommal, Tatával és Pápával egyidejűleg került török kézre. Attól az

György elesett Szekestehervar sancai előtt, az 1688-iki felszabadításig a török járom keserves viselésének 145 éve telt el. I. Lipót uralkodása idejében az ország újjáépítése alig indulhatott meg, mert ez az uralkodó az ország felszabadítása fejében függetlenségét és alkotmányát követelte áldozatul, amivel fölkorbácsolta II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát, mi újabb küzdelmekbe, vér- és vagyonszűrésbe sodorta hazánkat. I. József rövid uralkodását is még

betölti a harci zaj; III. Károly azonban, midőn a spanyol örökösödési háborúból Spanyolországból visszatért, itthon már készen találta a szatmári békét, amely megnyitotta a nyugodt fejlődés lehetőségét. Az anyagi újjáépítés mellett a kulturális rekonstrukció érdekében is nagyarányú akció indult meg, amelynek egyik számottevő mozzanata a székesfehérvári jezsuita gimnázium megalapítása 1724-ben.

De nemcsak minket magyarokat, más nemzeteket is ért a világháború elvesztésénél nagyobb szerencsétlenség. Így Poroszország 1806-ban elvesztette az auerstädti és a jénai csatát, amelyből kifolyólag kénytelen volt a tiltsi békét megkötni. Ez a békekötés épüleg lefégyverezte Poroszországot, akár csak a versaillesi béke 1919-ben. De Poroszország nem csüggedt el és nagy kultúrpolitikus, Humboldt Vilmos a porosz művelődés nagyszerű fejlesztésével igyekezett a német szellem és a német hatalom megújítását előmozdítani. Ennek a nagy akciónak keretében alapította a berlini egyetemet is. Csak a szájalom mosolyát csalhatja ajkunkra, ha látjuk, hogy akadnak filiszterek, akik azt hajtogatják, hogy a csonka országnak sok a négy egyetem, mikor Humboldt a porosz rekonstrukciót egyetemalapítással kezdte, akkor mi semmiesetre sem kezdhetjük Magyarországot újjáépítését egyetemrombolással. De a tiltsi béke utáni porosz nagy kulturális rekonstrukció miránk magyarokra nem újság, mi a szellemi megújítás eszközeivel jó száz évvel előbb, a török hódoltság után éltünk, amely gyönyörű akció során létesült – amint már mondtam – a székesfehérvári gimnázium.

1724-ben csak maga az intézmény létesült, méltó hajlékot később kapott. Kinek az érdeméből, kinek a fáradozásából? A történet néha századok után is egészen közvetlenül beszél hozzánk. Éppen most jövünk az intézet templomából a nagymiséről. Ott bizonyára többeknek tekintete megakadt Sambach Gáspár szép freskóinak két markáns alakján. Az oltár mögött, mintha megnyílnék a fal, a tér tovább folytatódik. A festett oszlopok mellett jobbról és balról a szélen két alak áll: jobbról báró Amadé Antalné, Mária Terézia korabeli divatos öltözetben, aki százezer forinttal járult akkor az építés költségeihez és koldusként öltözve Vánossi Antal, akin a bűn hatalmas kígyója mar. Érdekes ember ez a Vánossi! Zajos volt az ifjú kora, melynek kicsapongásaitól megirtózva a jezsuita-rendbe lépett s egész vagyonát, több mint százezer forintot fordított Mária Terézia uralkodásának első évtizedében a jezsuita-rendház és templom felépítésére. De nemcsak pénzt adott a műhöz, hanem irányító

munkát és finom ízlést is; jól megválasztotta az építész és a festőművészt. Annak köszönhető, hogy 173 évvel ezelőtt olyan épületcsoportot fejezett be, mely ma is egyik fődísz a városnak. Amilyen gyönyörű Amadéné és Vánossi áldozatkészsége, olyan szomorú, hogy az újjáépítés most folyó munkájában siralmasan kevés a társadalmi áldozatkészség. Vánossi mecénásságának gyümölcse: a rendház és különösen a templom olyan műemkek, melynek már megvan a genius loci-ja. Sohasem felejttem el azokat a perceket, mikor jó anyám átadott boldogult Gerlach Benjamin igazgatónak s ő kézen fogva bevezetett a főltár elé, ahol az öreg professzor és a kis diák együtt elmondtunk egy Miatyánkot. Abban az ódon, művészi környezetben átvibrált fogékony gyermeklelkemen a megsejtése annak, hogy ezen a helyen már nemzedékek tanultak, hogy ennek a helynek már géniusza és tradíciói vannak. Ezekért a tradíciókért szeretik az angolok is az ódon college-eket, mely tradíciók nélkül – ha valamely nemzet lelkéből hiányoznak – feltartóztatlanul gurul le az ország a radikalizmus lejtőjén.

A jezsuiták negyvenkilenc évig tanítottak székesfehérvári gimnáziumukban, míg XIV. Kelemen pápa a Dominus ac Redemptor noster bullával 1773-ban el nem törölte a jezsuita-rendet, amely akkor súlyos csapás volt a magyar tanügyre, hiszen a magyar középiskolák abban az időben két renden, két pilléren nyugodtak: a jezsuitákon és a piaristákon s ezek közül az egyiket kidöntötték.

Három évi átmenet után 1776-ban kezdődik a tízéves pálos epizód, de II. József 1786-ban Remete Szent Pálnak tősgyökeres magyar rendjét is eltörölte s ezzel a székesfehérvári gimnáziumot újból gazdátlanná tette, újabb válságba lökte bele. A nagy fordulat 1813-ban állt be, midőn a ciszterciek vették át a gimnázium vezetését, akik azt immár száztizenegy esztendő óta bírják békességben. Nagyobb események idők múltával a történelmileg iskolázatlan szem előtt azt a csalóka benyomást keltik, mintha valahogy maguktól jöttek volna létre. Pedig nagy tények mögött mindig nagy egyéniségek rejlenek, akik azoknak megteremtői voltak. A nyilvános élet emberei agitátorok vagy konstruktőrök. A magyar nemzetnek fényes tulajdonságai mellett megvan az a végzetes gyengéje, hogy népszerűbbek szemében az agitátorok, mint a konstruktőrök. Persze a történetírás azután zavarban van ezekkel a szegény népszerű emberekkel szemben, nem tud velük mit kezdeni, mert hogyha a história retortáján egyéniségüket és életmunkájukat lepároljuk, a folyamat

után nem marad belőlük jóformán semmi. Az igazán konstruktív egyéniségek ellenben életükben minálunk igen sokszor nem tudnak népszerűvé válni; így Ürményi Józsefet, a Ratio Educationis szerzőjét, a magyar állami tanügy megalapítóját a történetírásnak úgyszólván ki kellett ásni a nemzeti feledékenység törmelékei alól. Pedig Ürményi József nélkül nincs reformkor, mert ha az ő tanügyi reformja ki nem pallérozza az elméket, akkor gróf Széchenyi István nem talált volna fogékonyságot a nemzetben reformeszméinek megérzésére. És Ürményi József mellett ott látjuk Dréta Antalt, a ciszterci apátot a maga kulturális életművével, melynek egészébe csak egyik szervesen beillő részlet a székesfehérvári gimnáziumnak átvétele. Dréta 1812 és 1814 között egyesíti a pilisi, pásztói és zirci apátságokat, ezzel véget vet az erők elforgácsolásának és megveti az anyagi alapot ahhoz, hogy az egri gimnázium mellé 1813-ban a rend már képes átvenni a székesfehérvári és pécsi gimnáziumot, mely ténnyel volta-képpen megalapítja a ciszterci rendet mint magyar tanítórendet.

Alig kezdik meg a magyar ciszterciák a tanítást Székesfehérváron, Vörösmartyval megkezdődik a nagy tanítványok szakadatlan sora: költők, tudósok, művészek, főpapok, államférfiak. A legnagyobb magyar építész, Ybl Miklós mellett ott áll Simor János bibornokhercegprímás és Wekerle Sándor miniszterelnök, a legnagyobb magyar kögazda. Mi a titka ennek a szokatlan sikernek, mi az oka a nagy tanítványok e fényes sorának?

E kérdésre választ ad a rend történetírója, Békefi Rémig. Különösen három vonás jellemzi a ciszterci rend tanügyi működését: a kor szellemének megértése, a továbbfejlődés meglevő alapon, a vallásos és hazafias szellem elválaszthatatlan egysége. És valóban mi sem fejezi ki az egyház nagyszerű fennmaradásának titkát jobban, mint hogy a krisztusi tanítást változatlanul fenntartva alkalmazkodni tudott a változó korok és századok sajátos jellegéhez. A konzervatív és a haladó erőknek ez a csodálatos kombinálása az ereje a ciszterci rendnek is, amelynek növendékei mindig meg tudták érteni a korok intő és hívő szavát s akiknek lelkében nacionalizmus és katolicizmus feloldhatatlan egységbe olvadt össze. Ez Békefi Rémig tanítása.

Magam is sokat gondolkoztam azon, mi a titka a cisztercita nevelés nagy sikereinek. En ezt az erkölcsi erők fennmaradásának törvényében látom. Ismerjük a természettanból a fizikai erők fennmaradásának törvényét. Ha a természet öntudatlan erői ekként fennmaradnak, hogy enyészhetnének el az erkölcsi erők, melyek belső

kedélybeli munkának gyümölcsei. Az a sok lemondás, önmegtagadás, áldozatkészség, mellyel tele van a szerzetes tanárnak lelke, mikor nevel és tanít, nem enyészik el, hanem mint eleven vagy lappangó erő él tovább a tanítványok lelkében. Gondos pszichológiai analízis kimutathatná, hogy egy-egy szép elhatározásnak, nagy tettnek, termékeny alkotásnak impulzusát valamikor régen a tanár szava, a tanár példája adta meg. Jó öreg tanáraink a fehérvári gimnáziumban megtanítottak bennünket erősen akarni, nyomatékosan cselekedni, a hazát szeretni, az Istent félni és ezek az erkölcsi erők fennmaradtak és élnek bennünk tovább. Bizonyára sokan vannak régi tanítványok e teremben, akik a kotangens-tételt már nem tudják levezetni, sem a rendhagyó görög igék aoristosát megmondani, de a feledékenységgel morzsoló ereje semmit sem vett el bennük abból az erkölcsi útravalóból, amit cisztercita nevelőjüktől az életre kaptak.

Miután rövid visszapillantást vetettünk az elmúlt 200 év dicsőséges történetére, meg kell állapodnunk a jelennél is, bárminő sivárnak látszik az és bizakodással kell belenézni a jövőbe, bár sűrű köd fedí még azt az utat, amelyen a magyar nemzetnek haladnia kell.

Utaimon az ország különböző részeiben majdnem mindenütt azt tapasztalom, hogy panasz csordul ki a lelkekből. Különösen a magyar értelmiség, a példátlan anyagi gondok között vergődő magyar intelligencia sorából sokszor hallok a panaszt: Uram, nem bírjuk már tovább. Politikai messiásvárás vett erőt a nemzeten. Valamilyen csodaszertől, valami balzsamtól várják sorsuk jobbrafordulását. Azt hiszik, hogy valami rejtélyes erővel egy csapásra ki tudunk emelkedni bajaink tengeréből. Én kénytelen vagyok ezeket a rózsás illúziókat elrontani és szüntelenül ismétlem: A mi sebeinkre nincsen balzsam és nem fog rajtunk senki sem segíteni. Csak önmagunkon segíthetünk és csak egy eszközzel segíthetünk s ez az eszköz a munka. Itt a kis diák munkája: a tanulás úgy viszonylik a felnőtt ember termelő, teremtő munkájához, mint a bimbó a kinyílt rózsához. Nem túlzok, mikor azt mondom, hogy a kis gimnazista, aki a maga grammatikáját tanulja, éppúgy közreműködik Magyarország rekonstrukcióján, mint az a miniszter, aki törvényjavaslatát írja. A tudás hatalmával kell meggyőztetnünk a nemzet erőit.

A török hódoltság utáni idők nagy rekonstruktív munkájában egy mozzanat volt ennek a gimnáziumnak az alapítása. Már őseink is a tudás fegyverei után nyúltak. Most, 200 év után megint nagy újjáépítésre van szükség, hogy megvalósulhassanak azok az álmok,

melyekről én mint aktív miniszter most nem beszélhetek, de melyekről nem is kell hogy beszéljek, mert ezeket minden jó magyar ember álmodja. Álmos vezérről mondja a nemzeti hagyomány, hogy csak a Kárpátok fokáig vezette nemzetét, onnan még meglátta az új hazát s ott meghalt az öreg vezér. Fiának, Árpádnak volt megadva, hogy az új hazába bevezesse a nemzetet. Lehet, hogy miránk öregebb nemzedékre is Álmos sorsa vár, de megrendíthetetlen a hitem, hogy ti nektek gyermekek, ti nektek Árpád szebb sorsa jut, ti megláttok egy boldogabb Magyarországot.

Egyházaink történeti felelőssége.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1925.
április 12-iki számában.

A nagy világnézeti harcot a szociáldemokráciával nem az államok, hanem az egyházak fogják megvívni.

A magyar közvélemény még a közelmúltat is könnyen felejtí és mivel pár év óta konzervatív uralom alatt állunk, mely a vagyoni és társadalmi rendet tiszteletben tartja, a legtöbb ember azt hiszi, hogy ez természetes és hogy a dolgok nem is folyhatnának másképpen.

Pedig a parlamenti kormányformának a lényege éppen abban áll, hogy a mindenkori közhangulathoz alkalmazkodik. A közhangulat pedig Európa-szerte ugyanolyan változó, akárcsak tavasszal az időjárás. Angliában az előző választásokon a konzervatív Baldwin elbukott, liberális és szocialista többség jutott be az angol parlamentbe és Mac Donald megalakította a maga munkáspárti kormányát, amely a rákövetkező választásokon ismét kisebbségben maradt, hogy újból konzervatív kormánynak adjon helyet. Franciaországban a múlt évi májusi választások nemcsak a konzervatív színezetű Poincaré kormányát söpörték el, hanem még Millerandnak, a köztársaság elnökének is mennie kellett, hogy egy radikális-szocialista színezetű rezsimnek csináljon helyet. Olaszországban és Spanyolországban a helyzet még komolyabb volt, ott az alkotmány normális eszközeivel a helyzetet megmenteni nem lehetett és a szocializmus leküzdésére a diktatúrához kellett folyamodni.

Óriási adag tájékozatlanság és naivitás kell ahhoz, hogy azt képzeljük, hogy a világháborúban kisarjadzott világabajokkal szemben nyolcmillió lefegyverzett magyar Európa közepén teljesen el tudja magát szigetelni. De saját politikai múltunk tanulságai is a legnagyobb óvatosságra kell, hogy intsenek.

Tisza szabadelpvűpárti kabinetje az 1904. évi választásokon megbukott és utána a koalíció két választáson győztes maradt. Khuen-Héderváry 1910-iki választásai viszont elsöpörték a koalíciót és a

szabadelvűpárt örökösének, a munkapártnak adtak óriási többséget. Ezután következett az októbrista radikalizmus és a proletárdiktatúra amelynek visszahatásaként megszületett a keresztény uralom. Valójában eléggé változatos kép. Mindebből világosan következik, hogy a parlamentáris államhatalom nem lehet gát a szociáldemokráciával szemben, mert ha kormányzati hibák vagy véletlenek szerencsétlen találkozása következtében a baloldali gondolkozás megerősödne, egyik jövő választás a legkínosabb meglepetéseket hozhatná, amely esetben éppen az államhatalom – melyben egyesek annyira bizakodnak – kerülhetne radikális vagy éppen szocialisztikus irányú politikusok kezébe.

A harc az egyházak és a szocializmus között fog eldőlni és az államhatalom nem a harc eszköze, hanem a harc célja lesz. Az államhatalom birtokáért fognak a világnézetek küzdeni. De éppen a dolgoknak ez az állása óriási felelősséget hárít a magyar történelmi egyházakra. Egyházainkban meg kell lennie a belső erőnek arra, hogy a tömegek további dekrisztianizálásának gátat tudjanak vetni. Ez reánk nézve lét vagy nemlét kérdése, mert Magyarország egy újabb szocialisztikus rezsimit már csak közgazdasági okokból sem bírma el. Gazdasági szervezetünk újabb összeomlása a magyar államot kitörölné az európai államok sorából.

Egyházainknak annál nagyobb a felelősségük, mentül nagyobb szabadságot élveznek és mentül nagyobb állami segítségben részesülnek.

A katolikus egyház teljes erejét akkor képes kifejteni, ha egész szervezetének bénítatlan birtokában van. Hiszen a plébániákat és a püspökségeket még a radikális országok is megtűrik. De már a szerzetes-rendeket rendszerint elnyomják és a felekezeti iskolákat is laicizálják. Nem is szólva az egyházi vagyon szekularizációjáról. Minálunk a katolikus egyház történeti vagyónának zavartalan birtokában van, a katolikus iskolák, sőt szerzetes-rendek nemcsak zavartalanul működhetnek, hanem még nagy állami segélyben is részesülnek. A pálya szabad. A magyar katolicizmus kifejtheti azt az egész erőt, amelyet a római egyház szervezete képvisel. De éppen azért óriási történeti felelősség nyugszik is rajta, hogy a magyar tömegeket az erkölcs és hazafiság útján megtartsa.

Protestáns egyházaink szegényebbek, de éppen azért az állam részéről aránylag nagyobb segélyezésben részesülnek. Ezt a segélyezést az állam pénzügyi helyzetének fokozatos javulásával még ki kell majd építeni.

Rettenetes az, ha egy egyház a harcot a szocializmussal szemben elveszíti. Ez történt Oroszországban, ahol az orthodox papság külsőleg szertartásokkal a cárizmus védelme alatt tompa lelki engedelmességben tudta tartani a tömegeket, de eleven belső élet hiányában az első nagy krízisben teljesen csődöt mondott. Hogy az orosz orthodox egyházban belsőleg korhadtak a mestergerendák, azt már a Rasputin-eset is megmutatta. A szocializmus és az orosz egyház harcában ezt az utóbbit legyőzték. *Vae victis!* A proletáruuralom most megsemmisítő harcot folytat az orosz nép vallásossága roncsainak eltávolítása érdekében.

A magyarországi szocializmus szélsőséges elemeinél is időnként kicsillan a gyűlölet az egyházak iránt. Ösztönszerűen érzik, hol vannak az erkölcsi és nemzeti ellenállás gyökerei. Ezeket akarnák elvágni, hogy azután könnyűszerrel kivágható legyen a fa is. A közoktatásügyi tárca nemzetgyűlési vitájában mondott beszédemben kiemeltem, hogy nemcsak közoktatási, hanem vallásügyi miniszternek is érzem magam, olyan értelemben, hogy addig, amíg nem késő, megadjam az állam részéről történeti egyházainknak mindazt a támogatást, ami a nagy világnézeti harc sikeres megvívásához szükséges. Meg vagyok róla győződve, hogy viszont nagy egyházaink is a helyzet magaslatán fognak állani és félretéve mindenféle kicsinyes szempontokat, amelyek a rettenetes veszéllyel szemben eltörpülnek, elpusztíthatatlan életerőt lehelnek a magyar lelkekbe.

Magyarország jövődő vezérei.

április 12-iki számában.

Azt a hat férfit, akik Magyarországot a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán szellemileg regenerálták, két nagy eszme vezette. x/z egyik az volt, hogy a XVIII. század tespedése után *csak a művelődés mentheti meg a magyar nemzetet*; a másik pedig az, hogy minél erősebben be kell kapcsolódnunk a nyugati nagy szellemi áramlatokba.

*Bessenye*y György felkerült Mária Terézia testőrségéhez Bécsbe, éppen abban az időben, amikor a francia felvilágosodás ott divatban volt és mindenki Voltaire-t olvasta. Bessenye y testőrtársaival nemcsak új életre keltette a magyar irodalmat, hanem ő és társai műveikkel elhozták közénk a XVIII. századbéli francia felvilágosodást.

Mikor az irodalmi vezetést Bessenye ytől *Kazinczy* Ferenc vette át, Európa már megdöbbsent a francia forradalom túlzásaitól és a francia írók helyett *Schiller-re* és *Goethe-re* figyeltek. *Kazinczy* a német klasszicizmus és idealizmus szellemi áramlataiba kapcsolt be bennünket. Ő is, a mellett, hogy tüzes magyar volt, az Európával való szellemi közösségnek volt lelke és meggyőződéses szószólója.

Ürményi még Mária Terézia és folytatólag I. Ferenc idejében megteremtette a tervszerű államiskola-szervezetet a felvilágosodott abszolutizmus szellemében s így iskolapolitikánk révén is kapcsolatba hozott bennünket a Nyugattal. *E három férfiú végezte el a hatalmas szellemi alapvetést, amelyen Széchenyi azután felépítette a reformkori.* Az irodalmi renaissance készítette elő politikai újjászületésünket.

Az I. Napoleon és Európa között folyt harcot éppen úgy Anglia döntötte el, mint a világháborút is. Ezért a napóleoni háborúk lezajlása után Anglia lett vezető hatalommá és gazdagságával elkápráztatta a világot. Hogy Széchenyi az angolokra terelte a figyelmet, *ez korántsem angломánia*, hanem élesszemű felismerése annak, hogy abban az időben a nyugati országok közül Angliától tanulhattunk legtöbbet, főleg

politikai és gazdasági téren. Széchenyi főleg *evvel* az angol világgal igyekezett bennünket kapcsolatba hozni.

Negyvennyolcnak nagy kultúrpolitikusa *Eötvös* volt, aki nemcsak Batthyány Lajos, hanem a kiegyezés után Andrássy kabinetjében is helyet foglalva, áthidalja a magyar ancien régime és a kiegyezés korát. Tetőtől-talpig európeér, a XIX. század uralkodó eszméjének legalaposabb ismerője és elemzője, aki kultúrpolitikánkat be tudta kapcsolni korának európai szellemáramlataiba.

Trefort, Eötvös koncepcióinak megvalósítója és alkotásainak továbbfejlesztője, ugyanezekben a vágányokon haladt tovább és *kulturális* *téren főleg az ő munkás életének gyümölcseit élvezük ma is.*

E hat nagy magyar kultúrpolitikus koncepciója jelöli meg ma is kultúrpolitikánknak irányát, *amelytől való eltérés katasztrofális lenne a magyar nemzetre nézve.*

Amint korábban csak a magyar művelődés megteremtése menthette meg a magyar nemzetet, akként nemzeti katasztrófáink után, ma is *csak művelődésünk megőrzése és minden kicsinyességen felülemelkedő, nagyarányú, lendületes továbbfejlesztése tarthat életben bennünket.* Ezért hangoztattam a kultuszárca parlamenti vitájában mondott beszédemben, hogy *a kultuszárca ma – honvédelmi tárca.*

És amiként a nagy alapvetők keresték a kapcsolatot a Nyugattal, úgy nekünk is *meg kell találnunk a módját annak, hogy a nemzet vezető rétege teljesen európai színvonalon álljon és megértse az idők jelét.*

A nemzetek művelődése mindenütt *két-három ezer ember kezébe* van letéve. *Ennek a szellemi vezető rétegnek színvonalától függ az egész nemzet kulturális jelentősége.* A probléma tehát az, hogy ez a két-három ezer magyar ember, akik a magyar nemzetet az életnek legkülönfélébb terein vezetik, *valamennyi számottevő feladatra szívesen rátermett nivós ember legyen.* Itt tervszerű munkára van szükség, amelynek ereje nem merül ki a jelen bajainak orvoslása körül való kapkodásban, hanem amely számol a következő évtizedek nagy szükségleteivel.

És itt érvényesül a kultuszárca sajátos természete. Ha a külügyi, pénzügyi vagy közigazgatási politika rossz, a bajok rögtön mutatkoznak és így a politika elhibázottsága is nyomban nyilvánvalóvá válik. *A kultúrpolitika terén soká lehet büntetlenül mulasztani, mert a bajok csak tíz-tizenöt év múlva mutatkoznak, de akkor aztán irreparábilisak és a hibát csak egy nemzedék múlva lehetne nagynehezen meg-*

korrigálni. A kultúrpolitikának tehát mindig jó tizenöt esztendővel előre kell dolgoznia. Innen van, hogy ez olyan rendkívül nehéz és valósággal komikus, hogy éppen a kultúrpolitikához akar mindenki érteni és hozzászólni.

Melyek ma a Nyugatba való bekapcsolódásnak eszközei?

A hazai főiskolákat végzett tehetséges ifjakat nagyszámmal kell külföldre küldeni.

E célból vettem meg Bécsben a volt magyar testőrség palotáját, ahol eddig történelmi kutatási intézet és főiskolai kollégium volt. Most pedig az egész palotát a magyar művelődés szolgálatába állítom. Műtermek készülnek a bécsi művészeti iskolákon továbbképződők számára és fiatal zenészeknek is otthont akarok adni, akik a nagy bécsi zenekultúrával keresik a kapcsolatot.

Berlinben is házat vettem a *Collegium Hungaricum* számára, ahol szintén fiatal magyar tudósokat helyezünk el. *Schmidt-Ott* államminiszter, a német tudományosság *Nolgemeinschaft-jmak* elnöke, *Wigand*, a berlini *Altes Museum* igazgatója, akik az utóbbi hónapokban nálunk jártak, lelkesen karolták fel a magyar-német szellemi együttműködést és *Becker* porosz kultuszminiszter e kapcsolatok ápolásának szintén egyik lelelkeesebb támogatója. Ennek az együttműködésnek a gyümölcse már mutatkozik. *Megindul a múzeumi tisztviselő-csere.* A mi Nemzeti Múzeumunkhoz jön egy porosz prehisztorikus, mert a prehisztorikának és a népvándorlás korának Magyarország földje a legérdekesebb lelhelye. Viszont dr. *Oroszlán* Zoltán, a Szépművészeti Múzeum antik osztályának öre Berlinbe megy *Wigand* múzeumába, ahol most hatalmas építkezés folyik. *Harmincöt méter magas csarnokokban felépítik a hellenisztikus és római kor óriási templomainak, palotáinak oszlopsorait* és egy eddig még nem látott kísérletet tesznek egy ókori építészeti múzeum létesítésére, holott eddig csak szobrászati mozaik és keramikai antik gyűjteményeket ismertünk. Az alkotásnak ebbe a lázas légkörébe kerül bele dr. *Oroszlán*, akit, mint államtitkár, a háború folyamán a konstantinápolyi magyar intézet titkárává neveztem ki, hogy az ottani múzeum antik műemlékeit tanulmányozza.

Egy fiatal építészünk a poroszok római archeológiai intézetébe megy, hogy ott a római építészet tanulmányozásában részt vegyen és onnét tovább megy a kisázsiai Pergamonba, ahol a poroszok egy hellenisztikus város kiásását fejezik be.

Szépművészeti múzeumunknak egy másik őre, aki a renaissance-kor specialistája, néhány nap múlva utazik a német firenzei művészettörténeti intézetbe, hogy a magyar-olasz szellemi kapcsolatok után kutasson a XIV., XV. és XVI. században.

Viszont egy német egyetemi professzor tegnap érkezett meg Bécsbe, a mi történeti intézetünkbe, hogy annak keretében a bécsi levéltárakban történelmi kutatásokat végezzen. Egy másik német történeti professzort ugyancsak bécsi intézetünk néhány nap múlva várja.

*

Viszonyunk Ausztriához, a közös diplomácia, és a közös hadsereg német nyelve eddig arra kényszerített bennünket, *hogy a művelődés terén határozott német orientációt vegyünk. Óriási hiba lenne gyengíteni kapcsolatunkat a német tudományossággal, amely még ma is hatalmas szerepet tölt be a világon. De az eddigi egyoldalúságot meg kell javítani s különösen az angolszász kultúrával az eddiginél nagyobb kapcsolatot kell teremteni.*

A világháború nagy győztese Anglia volt és úgy a háború, mint a béke nagy konjunktúrát jelentett Amerikának. Ez a két angolszász birodalom vezet ma a világon és e részben nagyon hasonló ma a helyzet ahhoz, mint amikor Széchenyi – amint említettem, a napóleoni háborúk után – *Anglia felé igyekezett orientálni a magyar nemzetet.*

A Rockefeller Foundation-nél az egyik vezető férfiú, Mr. Rose, kivel hosszasan tárgyaltam, nagy megértést mutat törekvéseink iránt. Ebben a pillanatban hat fiatal matematikus, kémikus, fizikus és biológus dolgozik Rockefeller-ösztöndíjjal külföldön és e fiatal magyar tudósok úgy beváltak, hogy a vezetőség az alapítványokat a jövő évről már tízre emeli fel.

Elő tudtam teremteni a fedezetet arra is, hogy ez év őszén már tíz magyar ifjú megy a cambridgei, oxfordi, aberdeeni egyetemre, Budapest pedig előreláthatólag ez év őszén ötven főiskolás diák számára angol kollégiumot szervezek, amelynek az lesz a hivatása, hogy az angol egyetemekre a jövőben kiküldendő ifjakat e főiskolákra már itthon előkészítse.

A francia kormány eddig is adott nyolc főiskolai ösztöndíjat, amelyet most a magam részéről tíz további ösztöndíjjal toldok meg, hogy fiatal generációnk egy része tanúja lehessen annak a pezsgő szellemi életnek, amely Franciaországban a sikeres háború élesztő hatásaként ma mutatkozik.

Különösen meleg a viszonyunk Olaszországgal. A Fraknoi-féle történeti intézetet Olaszországtól visszakaptuk és benépesítettük. De ezenfelül az olasz kormány ösztöndíjával három magyar ifjú tanul olasz főiskolákon és most itteni eszközökből is létesítünk olasz ösztöndíjakat.

Remélem, hogy a jövő ősztől kezdve mintegy kétszáz magyar ifjú fog tanulni Európa és Amerika legkülönfélébb országainak főiskoláin, könyvtáraiban, laboratóriumaiban és klinikáin. Ha ezt a tervszerű munkát egy évtizeden át következetesen folytatjuk, akkor ez idő letelte után minden téren meglesz az a két-hármezer ember, meglesz az az elit vezető réteg, amely boldogabb utakra terelheti a most méltatlanul szenvedő magyar nemzetet.

A középiskolai tanév elején.

Megjelent a »Magyar Asszony«
1925. 10. és 11-iki és a »Nemzeti Újság«
1925. szeptember 5-iki számában.

Az általános politikai viták és a személyes kérdések a nemzetgyűlés idejének akkora részét veszik igénybe, hogy a kultuszárca szakkérdései számára csak ritkábban jut egy-egy munkanap. Így nem mindig áll módomban, hogy az országot tanügyünk állásáról és terveimről a parlament szószékéről tájékoztassam, ami pedig a legalkotmányosabb mód lenne, hanem tollat kell fognom a végből, hogy a magyar szülőnek a gyermeke szempontjából oly fontos iskolai kérdésekben megadjam mindazokat a felvilágosításokat, melyeket a közoktatásügy felelős vezetőjétől joggal elvárhatnak.

A nagyközönséghez szólok, ezért nem akarok szakkifejezésekkel dobálózni.

A középiskolával szemben két, meglehetősen ellentétes követelést támasztanak. A szülők egy része szeretne középiskoláinkból lexikont és Berlitz-iskolákat csinálni, szerezzen a gyermek minél többoldalú műveltséget és a modern nyelvekben beszélőkészséget. Ezzel szemben a pedagógusok egy része a gyakorlati és hasznosságai szempont teljes félretolásával csak azt az egyetlen célt tartja szem előtt, hogy nyolc éven át az elmét köszörülgesse s ezáltal a főiskolai tanulmányokra előkészítse, képessé tegye. A latin és a görög nyelvtan rendszere, a számtan és mértan magasabb elméletei az ő szemekben jóformán csak a köszörűkő szerepére vannak hivatva, mellyel a gyermek elméjét fenik. Végletekre hajló korunk szereti az álláspontokat és az ellentéteket kiélezni, s valósággal nagyszerűt, bámulatra méltót lát abban, ha valaki valamely egyszemélyes felfogást nagy hévvel képvisel. Ezzel szemben minden idők tapasztalatai azt mutatják, hogy az egész élet a kompromisszumok szakadatlan sorából áll, s nagy kárt okozna a magyar gyermeknek az a kultuszminiszter,

aki akár az egyik, akár a másik végletre ragadtatná magát, mert az első esetben a közvetlen hasznot kereső lapos gyakorlatiasság kiölne minden magasabb eszmei tartalmat a magyar középiskolákból, a másik esetben pedig a magyar ifjú nyolc évi fáradságos munka után kikerülne az életbe azok nélkül az ismeretek nélkül, melyek a boldogulásnak nélkülözhetetlen előfeltételei. Pedagógusainkat e helyről is figyelmeztetni akarnám, óvakodjanak olyan iskolaeszmény felállításától és erőszakolásától, amely éles ellentétben áll a szülők közfelfogásával, hiszen ebben nem szabad a szülők gyermekeik iránt való gyöngeségének, vagy pedagógiai járatlanságának megnyilatkozását látni, hanem visszhangját azoknak a nagy életszükségleteknek, melyek a nemzet mindenkori összhelyzetéből fakadnak közvetlenül, s melyek vaskényszerűséggel nehezdednek a társadalomban élő szülőre, míg a szakmájába begubózó szakember előtt ismeretlenek maradnak. Hogy lehet most már a hasznossági és az elmeképzési szempontot összeegyeztetni? Nézetem szerint elég könnyen, mert az elme ki-pallérozására igen sokféle eszköz alkalmas és miért kellene e célra a szakember merev egyoldalúságával éppen azokat a dolgokat kikeresni, amelyek az élettől a legtávolabb esnek. Nézzünk e részben egy példát a modern nyelvek, mondjuk a francia nyelv tanítása terén. Maga a tanterv e részében nem tárja elénk a teljes, a valódi képet, melyet csak iskolalátogatásaim során tekinthettem át igazán. Mi a tantárgyat kisebb terjedelemben, de lényegében úgy tanítjuk, mint ahogy azt a francia középiskolában a francia ifjú tanulja. Tudjuk, hogy a francia irodalom a XVII. században XIV. Lajos uralkodása alatt élte klasszikus korát, akkor írtak Kacine és Molière, Lafontaine és Boileau, Bossuet és a többi nagyok; a XVIII. században inkább a bölceleti és politikai irodalom lép előtérbe, melyet Rousseau, Voltaire és az enciklopédisták testesítenek meg; a XX. században Chateaubriand, Musset, Sand, Lamartine és Hugo romantizmusát Balzac és utódainak realizmusa, ezt a szimbolizmus követte. Természetes, hogy a francia ifjút, ki anyanyelvét tökéletesen beszéli, az iskolában behatóan megismertetik a francia irodalomtörténet régi nagyjainak alkotásaival, amint mi is olvassuk a középiskolában Pázmányt, Zrínyit, Berzsenyit, a két Kisfaludyt, Kazinczyt, Kölcseyt, Bajzát. De kérдем, lehetne-e e magyar szerzők művei alapján valakit a magyar nyelvre tanítani? Alkalmas olvasmány lenne-e e célból Katonának kitűnő Bánk bánja egy francia ifjú számára? Föltéve, hogy a francia nyelv Molière óta 300 év alatt kéve-

sebbet fejlődött, mint a magyar az utolsó félszázadban, mégis azt hiszem, igen furcsa benyomást tenne, ha Racine patetikus mondásainak és bonyolultabb mondat szerkezetének fölhasználásával akarnánk egy modern francia emberrel elcsevegni. Bizony furcsa dolog az, midőn azt a magyar gyermeket, aki még a modern francia nyelvből is alig tud valamit, a régi francia írók olvasásakor arra igyekszünk megtanítani, hogy miben tér el a régi francia nyelv a maitól, hiszen a nyelvtörténeti fejtegetések a legkomplikáltabb kérdések közé tartoznak. Eszem ágában sincs azt vitatni, hogy a magyar ifjú ne ismerkedjék meg a francia irodalom történetével és szemelvényekben annak főképviseelőivel és irányjaival, de határozottan túllövünk a célon, ha az oktatás középpontjába az irodalomtörténeti szempontot állítjuk, s a gyermekkel egy egész tanéven át, mondjuk, Racine Atalie-jét elemezzük. A mi célunknak a XIX. század nagy francia prózaírói sokkal jobban megfelelnek, kiknek műveiből éppúgy kisugárzik a francia szellem, mint a XVII. század klasszikusaiból.

A francia nyelv és irodalom tanításából vett ez a példa is talán meggyőzi a szülőket arról, hogy a mutakozó bajokat *látjuk*, s azokon segíteni igyekszünk. Viszont kérem a szülőket, nézzék méltányos szemmel azt a becsületes munkát, melyet tenger nehézség között a magyar középiskola végez. Ha a nagy nemzetek fia a saját anyanyelvét megtanulja, egyúttal már egy világnyelvet is bír és egy nagy irodalmat ismer. A magyar ifjúnak ellenben, ha az európai műveltség terén nem akar a nyugati népek ifjúsága mögött elmaradni, egy nyelvvél többet kell tanulnia, a magyar középiskolának eggyel többet kell tanítania. A nyelvtanítást rendkívül megkönnyíti, ha a megtanítandó idegen nyelv grammatikáját párhuzamba helyezhetjük az anyanyelvével. A mi turáni nyelvünknek egész szerkezete azonban gyökeresen eltér az indogermán nyelvek belső struktúrájától, úgy hogy a magyar ifjúnak a német nyelv elsajátítása sokkal nagyobb nehézséget okoz, mint a német ifjúnak az angol megtanulása. Mindezekhez a belső nehézségekhez járul középiskolánk túlszűfoltysága. E részben jellemző, hogy a párizsi középiskolák némileg kisebb sikerét annak tulajdonítják, hogy a létszám 40-50 között mozog, amely ott ki nem elégítő állapot, nálunk még eseményszámba megy, amely felé törekszünk.

A franciáknál az a szokás, hogy az egész ország összes középiskoláinak legjobb növendékeivel évente júniusban Párizsban tanulmányi versenyeket tartanak. E versenyek idei záróünnepén de Monzie

kultuszminiszter rendkívül szellemes beszédet tartott, melyben kimutatta, hogy a francia irodalomban a tanító, a tanár rendkívül kedvezőtlen beállításban jelenik meg, az írók rendszerint mint pedáns komikus alakot jellemzik. Ezzel szemben sürgeti az oktató munka nagyobb megbecsülését. A mi szellemi közvéleményünk nem volt a pedagógussal szemben olyan mostoha, mint a francia irodalom, de a magyar szülő, midőn középiskoláinkról nem egyszer gyermekének egyoldalú bemondása alapján véleményt alkot, ne feledkezzék meg arról, hogy a magyar tanár kedvezőtlenebb anyagi helyzetben, nagy tárgyi nehézségekkel küzködve, heroikus kötelességtudással tölti be megbecsülhetetlen értékű nemzeti munkásságát.

Az egyetemi tanév küszöbén.

Megjelent a »Magyar Asszony« 1925. évi 9-ik és a »Nemzeti Újság« 1925. augusztus 26-iki számában.

Annak a küzdelemnek során, melyet a közelmúlt hónapokban egyetemeink leszerelésének szerencsétlen jelszava ellen folytatnom kellett, őszinte fájdalommal láttam, hogy még művelt embereknek is milyen zavaros és ferde fogalmaik vannak az egyetemi oktatás természetéről s különösen a főiskolai pedagógiáról.

Hogy a nyolcvan tanuló elemi iskolai osztály túlnépes, azt még a falusi földműves ember is tudja, mert látja, hogy ilyen körülmények között a tanító alig foglalkozhat gyermekével. Hogy a hatvanas létszámmal dolgozó középiskolai osztály túlszűfolt, azt az érdekelt szülők szintén mind érzik, hiszen a tanár nem individualizálhat, nem segíthet pótmagyarázatokkal a gyengébbeken, nem foglalkozhat külön az illető tárgy iránt kifejezett hajlammal bíró kiváló tanulóval, hanem kénytelen a tanítás szintjét a közepes átlaghoz szabni. Azt ellenben, hogy egy-egy egyetemi professzorhoz az ifjak százai iratkoznak be, igen sokan rendbenlevőnek tartják s nem is gondolnak arra, hogy *minél magasabbrendű ez az oktatás, annál kisebb létszám kell* ahhoz, hogy a tanítómunka eredményes lehessen.

Sokat tűnődtem azon, mi lehet ennek a meglehetősen általános tévhitnek az oka, s arra jöttem rá, hogy a baj forrása az, hogy a főiskolai tanulót *hallgatónak nevezik*. Ehhez a szóhoz olyanféle értelem tapad, hogy az ifjú beül a padba s ott hallgatja a tanár előadását s ha a professzornak nincs tankönyve, akkor még jegyezget is. Mint-hogy pedig normális akusztikával bíró tanteremben még közepes hanggal rendelkező előadót is többszáz egyén megérthet, azért – így okoskodnak sokan – egy-egy főiskolai professzor körül minden baj nélkül tömörülhet igen nagyszámú hallgató. Csak az a baj, hogy az ilyen hallgató azután a vizsgálatokon is hallgat.

Régebben tényleg az egyetemi tanítás súlypontja a főkollé-

giumokon volt, amelyek során a tanár heti négy-öt órában egy félév, vagy egy tanév alatt átment az egész tárgyon. Már szorgalmas ember számba ment az olyan professzor, aki főkéllégiumán belül heti egy-két órás úgynevezett speciálkollégiumot is hirdetett s ennek keretében a maga szakának valamelyik különös ágával részletesebben, behatóbban foglalkozott. E rendszer mellett azonban, midőn az egyetemi tanulóra tényleg csak a *hallgatás passzív szerepe várt*, az egyetemi tanítás világszerte krízisbe került, kézenfekvő volt a kérdés, hogy nem egyszerűbb-e a tananyag részletes megszabása és a betanulandó könyvek pontos kijelölése mellett pusztán vizsgálatokra szorítkozni. E rendszer mellett a vidéki ifjú otthon is tanulhat, a szülőnek nem kell gyermekének idegenben való tartásáért költenie. Csakhogy ahol ilyen gondolatok jogosnak bizonyulnak, ott az egyetemi oktatás csődbe jutott, mert akkor az egyetemeket, mint főlölegessé vált intézményeket, egyszerűen be kellene csukni. Szerecsére az egyetemek ügye nem jutott ideig, ellenkezőleg, az intézményben rejlő életerő és belső megújódási képesség a magas oktatásnak új alakját forrotta ki a szemináriumok és laboratóriumok formájában. Minden életképes tanszék mellett ugyanis külön intézet keletkezett az illető tanszék speciális könyvtárával, s a természettudományoknál pedig ezenfelül még kísérleti laboratóriumokkal is. A tanár azután maga köré gyűjti tanulói közül azt a tíz-tizenötöt, akiben a tudás szent vágya él és ezekkel egyénenként külön-külön foglalkozik. Kilesi hajlamait, tehetsége irányát, ennek megfelelően irányítja olvasmányait, a természettudományokban méréseit, kísérleteit s fokozatosan rávezeti az önálló kutatásra. Ezek, a mester és tanítvány lelki érintkezésének percei, a tudományos oktatás legmagasabb szférái. Az ilyen értelemben vett magasoktatásnak és a tudományos szellemnek termékeny találkozása avat valamely főiskolát egyetemmé. Ha az univerzitásnak ez a két alkotó eleme nincs jelen, hasztalan nevezünk valamely intézetet tudományegyetemnek; tényleg a valóságban nem az s csak önmagunkat áltatjuk.

Hogyan alakul most már a valódi modern egyetemi oktatás?

A professzor tartson heti négy-öt órás főkéllégiumot, melynek nem szabad sztereotippá válnia. Mert nemcsak érzelmeszedés van, az emberi tudás is hajlamos a megkövesedésre, ha folytonos oktatással az illető szakban folyó legújabb vizsgálódások állandó figyelemmel kísérésével, önálló kutatással a tanár saját tudását fel nem frissíti, elevenen nem tartja. Például azok a politikai jelenségek, hogy

a proletárdiktatúra Oroszországban immár hat éve tart, Bajorországban és minálunk pedig hetekig dühöngött, hogy a Németbirodalom 1919-iki weimári alkotmányára a szocialista elmélet szemmelátható befolyást gyakorolt, viszont a szocialista túlzásokra Olaszország fasizmussal válaszolt, az általános államtan, a szociológia, a közgazdaságtan terén mennyi új kutatást tett szükségessé, mely szellemi munka elől azzal az egyszerű formulával, hogy mindez utópia, ma már kitérni nem lehet. A nagy háború után Európán végigsöpört forradalmak átalakították a legtöbb állam alkotmányját. Az 1919-iki békeszerződések és a Népszövetség létesítése átfomálták a nemzetközi jogot. A technika és közlekedéstudomány terén micsoda változásokat okozott és ígér az aviatika fejlődése. Mit hozott és mit hozhat még a radiológia? Ha a tanár a szakmájába vágó életet és kutatásokat állandó figyelemmel kíséri, az esetben nem fogja magát évről-évre ismételtetni, nem holt ismeretömeget halmoz fel, hanem meglesz előadásának szuggesztív ereje és eszméebresztő hatása. Ezzel szemben végtelenül sivár, vigasztalan kép azt, ha a tanár egyszer megírva a maga tankönyvét, évről-évre azt darálja el. A baj még súlyosbodik, ha a könyv terjedelme túlzottan megnő, vagyis rövid, szabatos, világos és áttekinthető tankönyvből sok száz oldalas kézikönyvvé bővül, melyet jól megtanulni nem is lehet. Ha mindezekhez a bajokhoz még az a körülmény is hozzájárul, hogy egy-egy tanár évente több száz jelöltet kénytelen levizsgáztatni, akiket személyesen nem ismerhet, s kiknek tudásáról negyedóra alatt kell tájékozódnia, akkor a vizsga merő szerencsejátékká válik és vígan virágoznak azok a pedagógiai szanatóriumok, melyeknek élelmes vezetői kilesik és lejegyzik az egyes tanárok szokásos kérdéseit, az azokra követelt válaszokat, s ezekre a vizsgázókat drága pénzen megtanítják.

Tartani kell továbbá a professzornak heti egy-két órás speciálkollégiumot, legcélszerűbben szakmájának arról a problémájáról, melyben éppen maga kutat. Vigyáznia kell azonban arra, hogy a tudós embereknél tapasztalás szerint gyakori különcködési hajlam olyan témákra ne vezesse, melyek az ifjúságnak életszükségleteitől távolabb esnek.

A fő- és a speciálkollégiumokat hallgatja a tanulósg zöme, a szemináriumi és laboratóriumi munkában 3, csekélyszámú választottak vesznek részt, kiket azután később legmagasabbrendű továbbképzés céljából ösztöndíjjal a világ azon egyetemére vagy tudományos intézetébe küldünk, ahol az illető szak legkiválóbb külföldi szakemberei működnek.

Ez a csekélyszámú élet szellemi túltermelést nem idézhet elő,

mert jó szakemberekre nagy szükség van, az élet azokat mohón föl fogja szívni. Ellenkezőleg, túlprodukción a gyöngye zöm okoz, a többszöri bukducsolás után szótöbbséggel évente átmenő százak, kik számára sem a csökkentett létszámú hivatalokban, sem a túlszűfolt szabad pályákon szükség nincs és nagy kinnal megszerzett diplomájuk nem fog kenyeret adni. Különösen attól szeretném óvni a szülőket, hogy a középiskolát gyenge eredménnyel végzett, közepes tehetségű gyermeküket a jogra írassák be. Az orvosi pályán is túlszűfolt-ság jelei mutatkoznak. Magyar- és latin szakos középiskolai tanárookra sincs nagyszámmal szükség. Ellenben a modern nyelvek és irodalmak, az angol, francia, német és olasz szakból szerzett minősítés a legkülönbözőbb iskoláknál hamarosan alkalmazáshoz fog vezetni. Az állami állásokra való pályázás azonban a magyar ifjúság többségének főcélja többé nem lehet. Sok éven parlagon heverő gazdasági életünkben a fejlődésnek, a haladásnak, a szerzésnek mindig újabb lehetőségei fognak megnyílni. A szerző-pályán gazdasági szaktudással és törhetetlen energiával magának utat törő, családjának jó-módot biztosító magyar legyen az újjáépítéskorabeli nemzedéknek eszményképe és nem a hivatalos szobában aktát faragó beamter. Ezért ajánlom az érettségi után pályát választóknak elsősorban a gazdasági irányú bel- és külföldi szakiskolákat.

Különféle szakbeli doktoraink ezrei nem magas kultúrnívót jelentenek, hanem értelmi proletariátust alkotnak. Ezért nem akarok Budapesten egy mammut-egyetemet, ami pedagógiai abszurdum, melynek diplomagyárrá kellene fajulnia, s ezért ajánlom a vidéki, szülőknak, küldjék gyermekeiket Pécsre, Szegedre, Debrecenbe, hol a tanár minden növendékét személyesen ismerheti s hol a legkritikusabb korban levő ifjú és leány nincs kitéve a nagy város ezernyi kísértésének. Ezzel a budapesti professzorok válláról is leemeljük azt a kollokvium- és vizsgaterhet, mely súlyosan nehezedik rájuk s mely mesterségesen vonja el őket a tudományos munkától.

Katonailag lefegyverezve állunk nagy hadseregekkel bíró szomszédok között. Ma tehát csak a szellemi eszközökkel tarthatjuk fenn magunkat; azokkal az erőkkal, melyeket a tudás ad, azzal a tekintéllyel, melyet a műveltség biztosít. De a félműveltségtől mindezt nem várhatjuk, ezért tartottam kötelességemnek, ki a magyar ifjúság neveléséért felelős vagyok, hogy a magyar szülőkhöz és az ifjúsághoz az egyetemi tanév küszöbén pár őszinte szót szóljak és a járható utat megmutassam.

Budapesti építési problémák.

Megjelent a »Néptanítók Lapja«
1925. XLVII-XLVIII. számában.

Berlini utam alkalmával csodálkozással láttam, hogy a főváros központjától nyugatra és délre *óriási villanegyedek* épültek és hogy nemcsak a gazdasági téren működő gazdagoknak, hanem a szellemi élet szerényebb anyagi viszonyok között élő munkásainak is, tehát tanároknak, hivatalnokoknak, ügyvédeknek ott saját villájuk van, ahonnan a jó közlekedési eszközök segítségével télen-nyáron könnyűszerrel járnak hivatásuk után. Amit Angliában már régebben is láttunk a háború előtti boldog időben, az Berlin környékén még szebb formák között valósult meg. Amíg Berlinben, Milánóban és más nagy városokban kialakult a *City-képződés*, vagyis a *belvárosok elnéptelenedése* azáltal, hogy a házak a pincétől a padlásig üzletté, raktárrá, bankká alakultak át, addig nálunk az emberek még mindig a városok belső részeiben igyekeznek lakáshoz jutni, aminek kétségtelenül oka az is, hogy a közlekedési eszközök, így a villamos és a nagyvasút költsége lényegesen megrágt. Vannak azután igen sokan olyanok, akik villájukat csak nyáron lakják, télen bent élnek a városban, ami *kétszeres lakástartás* gondjával és költségével jár.

Kétségtelen, hogy mihelyt a nagyvárosok egyik legégetőbb problémája, a *könnyű személyi közlekedés* nálunk megoldható lesz és a környékbeli újabb villamos építéséről is gondoskodhatunk, Budapest és főleg környéke számára *új szabályozási terv felállítása válik szükségessé*, amelynek megalkotásából a *kultuszárca* is ki fogja venni a maga részét. A város szabályozásánál ugyanis a célszerűség mellett az *esztétikai szempontot* sem szabad elhanyagolni. *Szebbé kell tenni a magyar fővárost*, hogy magunk jobban szerethessük, hogy az idegenek e révén még kedvezőbb képet nyerjenek művelődésünk és ízlésünk fokáról.

Milyen szomorú, hogy a városépítés esztétikája terén, ha az utolsó hatvan évet nézzük, inkább *viSSzaesés* van, mint fejlődés. A hatvanas években az emigrációból hazatértek Párizsban megelőzően látták *Hausman* párizsi nagyvárosi rendezését, a nagy avenue-t, a sugárutak nyitását, a Szajna és a Themse partjának rendezését. A budapesti Dunapartok kiépítésénél, az Andrássy-út megnyitásánál ezek a magas európai szempontok érvényesültek. De már a Nagykörutak megtervezésénél a döntő szó a *kicsinyes filiszterségnek* jutott, Pesten az Elevátortól a Lipót-körútig, Budán pedig a Margit-hídtól a Verpeléti-útig terjedő úton jóformán *egyetlenegy középület sincs*, amely pedig ezeken a széles útvonalakon kellő perspektívával monumentálisan hatna. Ezzel szemben például *az igazságügyminisztérium gyönyörű új palotája* a Lipótváros egyik szűk mellékutcájában úgy el van dugva, hogy a szép terméskőhomlokzatot csak a szembenlévő ház második emeletéről lehet áttekinteni.

Budapesten általában sok újabb szép épületünk van, az *elhelyezés* és a *térrendezés* kérdésével azonban egyáltalában nem foglalkoztak; épületeink vagy el vannak dugva vagy a környezetre való minden figyelem nélkül létesültek. Az Erzsébet-híd és a Ferenc József-híd közötti pesti rakparton jóformán egyetlen ház sincs, melynek kőpárkánya a szomszédal egyenlő magasságban lenne és így *tömérdek tűzfal látszik ki* és az egész szagatatott és nyugtalan képet mutat. A Várban az egész Dísz-teret *valósággal szétmorzsolja* egyfelől a Honvédfőparancsnokság, másfelől a Honvédszobor mögötti bérkaszánya két óriási tömege. Mennyivel másképp hatott *Zala* mesternek műve akkor, mikor még a vele helyes arányban álló kis Marczibányi-palota állott mögötte! *Az épület esztétikai értékét nem lehet önmagában mérlegelni*, a jó épületeknek *szervesen* kell beleilleszkedniük környezetükbe.

A kultuszárca követelni fogja magának a jogot, hogy *közbenjöttével* állapíttassanak meg azok a helyek, amelyek a még hiányzó középületek számára egyáltalán még rendelkezésre állanak, hogy a monumentálisabb középületek tervei és azoknak a környezetbe való beállítása az *Országos Képzőművészeti Tanács* szakembereinek közreműködésével állapíttassék meg.

Amíg Bécs mesterien ki tudta használni a Wienerwald közelségét, addig mi Budapest népének egészsége és szórakozása szempontjából *nem tudtuk eléggé hasznosítani azt a természeti szépségekben oly gazdag hegyvidéket*, amely háromszögben terjed el *Buda, Visegrád és Esztergom*

között. A Duna vízének és az erdős hegyvidéknek ez a csodálatos ölekezése természeti szépség szempontjából is bámulatraméltó és úgy a nagy folyó, mint a főváros felé nyíló völgyek megkönnyítik a közlekedést. A nyitvaálló gazdag lehetőséggel szemben milyen *sivár valóság* például a *kietlen Hármashatár-hegy*, amely a kiirtott kopár oldalát mutatja a főváros felé. Mész- és téglaegetők, meg gyárak rontják a Margitszigetnek és Rózsadombnak a levegőjét és teszi európai viszonyokhoz szokott embernek *élvezhetetlenné a Lukácsfürdőt, a Császárfürdőt és a margitszigeti gyógyfürdőt*. Magyarországnak egy rendkívül jóakaró külföldi barátja azt mondta, hogy sok idegennek az rólunk a véleménye, hogy *nyilván megőrültünk*, hogy dolgainkat ilyen célszerűtlenül rendeztük el és hogy országunk legszebb részeit szinte *mesterségesen, szinte szántsándékkal csúfítottuk el*.

A *természeti emlékek védelme* is esztétikai és így a jelzett budai hegyvidék kialakítása is jelentékeny részt kulturális feladat. Mennyivel másként hatna például az Állatkert, ha nem a nyugati pályaudvar vágányai mellett zsúfolták volna össze a ketreceket, ahol a robogó mozdonyok füstje a mesterséges kősziklák csúcsán gubbasztó sasok arcába vágódik, melyek a hegycsúcsok tiszta levegőjéhez vannak szokva, hanem *a budai hegyekben, nagyobb területen szétszórva*, valósággal parkszerűen helyezték volna el őket. Berlinben a *botanikuskeretet*, az egyetem *növényélettani és növényrendszertani intézetét* és az állami kertészeti iskolát Dahlemben *egységesen kikerekített és elrendezett telepen helyezték el*. A mi fűvészkertünk a külső klinikai telep építése folytán úgyszólván teljesen tönkrement, Nemzeti Múzeumunk növénytára az Akadémia-épület második emeletén húzódik meg, egyetemi növénytani intézetünk derék professzorainknak sok keserűséget okoz hiányos felszerelésével. Szomorú, hogy intézményeink alapításánál nagy elhatározásaink sokszor *nem ütötték meg az európai mértéket*, minek okát nem szabad kizárólag a kicsinyes takarékoságban keresni, hiszen a világháborút megelőző korban időnként állott pénz rendelkezésre, hanem az *egységes elgondolásképesség hiányában*, amely az egyes problémákat csak külön-külön elszigetelten látta és azokat nagyobb egészül kikerekíteni, egészükben megoldani csak ritkán volt képes.

Ma még jóformán stagnál az építkezés, ezt az időt jól ki kell használni arra, hogy *nagyszabású tervet dolgozzunk ki*, amelynek kereteit *a jövő fejlődés lesz hivatva kitölteni*. Tisza Lajost, midőn az árvíz után Szeged terveit megkoncipiálta, gúnyolták, hogy sugárutainak és körutainak mentén földjét ökörrel szántja a gazda.

Ma, félszázad után, Szegeden minden nagy feladatot könnyűszerrel meg lehet oldani, mert az eredeti grandiózus terv szerint *van mindenre kellő hely elég*. Ennek a kialakuló modern Budapesten is *így kell majd lennie*. A tervek nagyobbik részének elkészítése más minisztériumok hatáskörébe tartozik, de a városrendezés, városépítés és városfejlesztés esztétikai oldalával gróf *Bethlen* István miniszterelnök megbízásából és a legkülönbözőbb szakemberek bevonásával behatóan foglalkozom.

Három férfiú.

Megjelent a »Nemzeti Újság« 1925.
november 1-i számában.

Felejthetetlen brandenburgi őszi napon, alkony idején a dahlemi botanikus kertben egy szarkofághoz vezettek, melyre csak két szó van vésvé: Friedrich Althoff. Nem szükséges magyarázni, ki nyugszik a sírban, minden jó német ember tudja, a legújabb kor páratlan német kultúrpolitikusa. A legnagyobb mecénások: Periklész, Lorenzo di Medici és II. Gyula pápa között lehet csak mását találni; a germán kultúra példátlan fellendülése jóformán az ő nevéhez fűződik. Dahlemben, a tudományos városban, amely az ő gondolata volt, az emberi tudás legkülönbözőbb céljait szolgáló paloták között, melyeket ő emeltetett, pihen ez a nagy teuton s négyen levett kalappal, meghatottan állottunk sírjánál: Becker, Schmidt-Ott, Harnack és a magyar kultuszminiszter. Mély benyomást tett reám e három férfiú társasága, mert ők folytatják ma Althoff munkáját. Mily szerencse Poroszországra nézve, hogy ez a három férfiú annak ellenére, hogy más és más irányt képviselnek, csodálatosan kiegészítik egymást.

Becker porosz kultuszminiszter, a jelen és ha a jelek nem csálnak, a jövő embere, kire még nagy hivatás vár Németország újjáépítésében. Prototípusa az új német férfiúnak, derűs, mosolygó, megértő egyéniség. A nyár folyamán szabadságidő jutott osztályrészemül, melyet arra használtam fel, hogy átolvassam a háború utáni idők angol, francia, német és olasz kulturális törvényjavaslatait és parlamenti vitáit. Miniszterek, szakemberek és képviselők sokat írtak és még többet beszéltek a háborút követő idők szelleméről és szükségleteiről, a legtöbbször azonban csak régi eszméknek és törekvéseknek adtak új elnevezést a nélkül, hogy valami igazán újszerűt tudtak volna alkotni. Az én benyomásom szerint Becker volt az, aki intuitív megsejtette ezeknek az új időknek szellemét, amelyet éppen azért oly rendkívül nehéz meghatározni, mert még bennük élünk s megítélésükhöz hiányzik a kellő

távlát. Becker ma Európa legmodernebb kultúrpolitikusa a nélkül hogy radikális újító lenne. A reformok egész során dolgozik, melyeket feszült figyelemmel várunk mi, az ő kollégái a többi államokban.

Schmidt-Ott még Vilmos császárnak volt porosz kultuszminisztere s teljesen annak a nagy korszaknak a fia, mely Sedantól az összeomlásig tartott. Szobáját a három Hohenzollem császárnak, Bismarcknak és az öregebb Moltkénak képei díszítik, de azért tudását és tapasztalatát nem vontta meg az új Németországtól sem. Visszavonultságából nem önként lépett ki. A forradalmat közvetlenül követő időkben népszerű kultúrpolitikai jelszavak behatása alatt még Németországban is kezdték elhanyagolni a magas kultúrát s annak intézményeit. De a német nép hatalmas kultúrérzéke mellett az egyetemek és tudományos akadémiák nem maradhattak soká ínséges helyzetben, a rektorok és elnökök hallatták intó szavukat. Schmidt-Ott körül tömörültek s az agg kultúrpolitikus által vezetett mentési akció csakhamar teljes eredménnyel járt. Nemcsak a gazdasági világ nagyságai mozdultak meg s áldoztak a német művelődés oltárán, hanem a birodalmi gyűlés és a birodalmi kormány is nagy összegekkel támogatta a *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft-ot*. Megnyerő egyéniségén kívül leginkább az a hihetetlen megértés jellemzi Schmidt-Ott-ot, melyet a nagy kulturális törekvések iránt tanúsít. Kertészekről mondják, hogy egyeseknek megmagyarázhatatlan módon olyan szerencsés kezük van, hogy ápolásuk alatt még a legkényesebb, még a legexotikusabb növények is szépen tenyésznek. A született jó kertésznek ez a rejtélyes tulajdonsága van meg Schmidt-Ottban kulturális téren. Bármihhez nyúl, felvirágozik. Innen van az, hogy oly sokan nyúlnak a megértő férfiú segítő keze után.

Harnack a német tudós professzor mintaképe, de méretei messze túlhaladják legtöbb társát. Protestáns egyháztörténész, de oly őszintén keresi az igazságot, hogy kutatásainak eredményeire felekezeti különbség nélkül hivatkoznak. A szellemi tudományok embere, de mikor, mint a Kaiser Wilhelm Gesellschaft elnöke, végigvezetett a dahlemi természettudományi kutatási intézeteken, oly kérdéseket tett fel, melyek bámulatba ejtették a fizikának, kémianak és biológiának azokat a nagy mestereit, kik ott a kutatás élén állnak. A királyi könyvtár élére került, melynek építéséhez utcasorokat bontottak le s melynek kupolája ugyanazzal az átmérővel bír, mint a római Pantheon és a római Szent Péter-templom. Ezek a méretek jellemzik Harnack egyéniségének dimenzióit is. Az ő gondjaira vannak bízva azok az intézetek, ahol a vezetőt már tanítással sem terhelik, csak azért, hogy egész ide-

jüket új igazságok felderítésének szentelhessek. Harminc évvel ezelőtt hallgatója voltam a már akkor világhírű professzornak s berlini létemnek különös varázst adott, hogy egész idő alatt mint a jó és szeretett tanítvánnyal bánt velem ez a nagy aggastyán.

Közben egészen beesteledett és szóltanul távoztunk Althoff sírjától, Becker, Schmidt-Ott, Hamack és a magyar kultuszminiszter és én arra gondoltam, hogy milyen hatalmas dolog az, hogy Althoff művét három ilyen férfiú folytatja tovább, mint akiknek nemes körvonala látszott a beköszöntő éjben.

A porosz kultuszminiszter látogatása.

A pünkösd utáni héten Magyarországra érkezik Carl Heinrich Becker porosz kultuszminiszter, hogy viszonzza a látogatást, melyet a múlt év őszén tettem Berlinben a magyar-német szellemi együttműködés előmozdítására.

Hagyományos magyar vendégszeretettel fogadjuk nemcsak mint annak a nagy német nemzetnek képviselőjét, amellyel a világháború vérzivatarában együtt küzdöttünk, hanem nemes egyénisége és kiemagasló államférfíui képességeiért is.

A német nemzet életereje gyönyörűen tükröződik vissza abban a tényben, hogy a versaillesi béke után, midőn lefegyverzetten sorsának jobbrafordulását csak a politika eszközeitől várhatta, kebelében a kiváló politikusoknak egész sora támadt, kiknek egyik legkiválóbbja Becker. Az új német férfiúnak prototípusa ő, ki megtartotta a német régi nagy faji erényeket, de nem örökölte azokat a tulajdonságokat, amelyek régebben Németországnak a külföldön helyenként ellenségeket csináltak: a túlszigorú ítéletmondást más népek helyzetéről és viszonyairól. Becker derűs, megértő egyénisége elfogulatlan szemmel néz be a világba, fölismerve más népek értékét és megbecsülve azok rokonszenvét. Kiváló orientalista, igazi német professzor, de korántsem egyoldalú szakember, szinte korlátlan a megértése és befogadó képessége.

Mi magyarok Deák Ferenc szavaival élve »gondviselészerű férfiú«-nak nevezzük azt, aki a nemzet életének valamelyik kritikus szakában, valamely nagy feladat megoldására egész különösen alkalmas. Becker ilyen gondviselészerű férfiú a szó legszorosabb értelmében. Mert az összeomlás után gigászi feladat várt éppen a porosz kultuszminiszterre. A német egyetemekről évszázadok óta sugárzik ugyan szét a művelődés világossága, e korábbi eredmények azonban szinte eltörpültek a mellett a hihetetlen méreteket öltött kulturális munka mellett, amely Poroszországban az 1866-iki és 1870-71-iki győzel-

mek után kisarjadt. Ebben a korszakban három tényező találkozott szerencsés módon, ú. m. a német tudományosság, a német szervező-képesség és a nemzet meggazdagodása, amely biztosította a pénzügyi eszközöket a bámulatos szervezőképességgel létrehozott nagy kulturális vállalkozások megvalósítására. Poroszország vezető kultúrallam akart lenni s ezért az állam hatalmas hiteleket bocsátott a közoktatásügyi miniszterek rendelkezésére. Egész természetes tehát, hogy a világháború kitörésekor a német kulturális élet korábban nem is sejtett méreteket öltött s a nagyszabású állami és társadalmi intézmények egész sorát hozta létre. Ennek a közművelődési szervezetnek és az abból kisarjadó kulturális életnek megmentése szinte megoldhatatlan feladatnak látszott akkor, midőn az összeomlás után a német társadalom szegényedni kezdett, a birodalmat és Poroszországot pedig a mostoha pénzügyi helyzet megtakarításokra kényszerítette. Ma már el lehet mondani, hogy Beckernek ez a mentő munka nagyrészt sikerült és Poroszország kétségtelenül beírja nevét azok közé a férfiak közé, akiknek történeti nagyságát köszönheti. Becker egyik legnagyobb érdeme, hogy a német művelődés megmentésének legfőbb tényezője volt.

Másik nagy érdeme, mely közvetlenül egyéniségéből folyik, az, hogy Európa összes kultuszminiszterei közül ő értette meg legjobban a művelődés terén az új idők jelét. A múlt nyarat arra fordítottam, hogy áttanulmányoztam az európai nagy nemzetek kultúrpolitikai törvényjavaslatait és a parlamentek vitáiban a vezető kultúrpolitikusok beszédeit. Az új időről s a változott idők új szelleméről sok szó esett, ennek lényegét azonban definiálni is alig tudták s abba nem igen hatoltak be. Becker e tekintetben szinte egyedül álló kivétel, éles szeme észrevette ezeknek az új időknek sajátos jegyét s a német nemzet sok részben megváltozott kulturális szükségleteit. Ehhez képest állította be egész kultúrpolitikáját, melynek körvonalai mindinkább kibontakoznak. A kor szellemének ez a nagy megértése magyarázza meg, hogy miért halad olyan gyorsan és biztosan reformeri pályáján.

Mi magyarok mindezen felül egyik legőszintébb külföldi barátunkat üdvözölhetjük személyében. Korábban a magyar nyelv és irodalom tanításával a berlini egyetemen alig gondoltak. Ő a világháború során, mint a porosz kultuszminisztérium egyetemi osztályának vezetője, a bajtársi magyar nemzet megbecsülése céljából megszervezte a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét

és intézetét. Ez az ő legszemélyesebb műve, amelyet most szervesen egészít ki a magyar állam berlini Collegium Hungaricum, melynek számára csak az imént vásároltuk meg az egyetemmel szemben a Herz-féle palotát. Becker nem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy kifejezésre ne hozza rokonszenvét a magyar nemzettel szemben, melynek művelődését ismeri és nagyra becsüli. A kiváló magyarbarát német államférfiút párt- és osztálykülönbség nélkül nagyra-becsüléssel és szeretettel fogadja az egész magyar nemzet.

A hazatérő bíboros-hercegprímás.

Megjelent a »Néptanítók Lapja«
1926. augusztus 1-i számában.

Amerikai útjáról visszatérve, midőn ma a haza szent földjére lép Csernoch János bíbornok, Magyarország hercegprímása, a nagy főpapot és a nemes hazafit minden jó magyar ember felekezeti és osztálykülönbség nélkül, mélységes szeretettel fogadja és hódolattal üdvözli.

Hazafiúi kötelességet ment teljesíteni az amerikai Egyesült-Államokba: a magyar nevet és a magyar katolicizmust becsülettel képviselni és lelki vigaszt vinni kivándorlóinknak. Megbecsülhetetlen értékű szolgálat! Hiszen oly kevés a reprezentációs emberünk, oly kevés közöttünk az olyan férfiú, akinek méretei a világperspektívát megbírják. Csernoch János ezek közé a csekélyszámú magyar férfiak közé tartozik. Már a konklávéban, különösen azon, mely XL Pius pápa őszentségét választotta meg, a magyar bíbornok kitűnt nagy egyházi tudásával, államférfiúi képességeivel s klasszikus latin beszédével. Most Chicagóban, hol a maguk teljességében bontakoztak ki a katolikus világegyház hatalmas dimenziói, ismét büszkeséggel láttuk, hogy nemcsak az esztergomi bazilikában, hanem odakint is olyan a magyar prímás helyzete, aminőnek azt nemzeti önérzetünk kívánja.

De a nagyrabecsülés, mellyel övezzük, nemcsak külső vonatkozásokban tett hazafias szolgálatainak gyümölcse. Talán még inkább szeretjük benne a nagy főpapot, aki páratlanul nehéz időkben, botor forradalmak szirtjei között vezette biztos révpartra a magyar katolikus egyházat. A pápaság különös becsben tart egy ősi képet: Giotto mester Navicelláját, melyen Péter kormányozza az egyház hajóját a történelem viharain át. Oly nagyra becsülik a képet, hogy amikor a régi Szent Péter-templomot lebontották, a nagy középkori festő alkotását áthozták az új San Pietróba is. Méltán, nemcsak kiváló

művészi becséért, hanem azért is, mert gyönyörűen szimbolizálja azt a krisztusi mondást, hogy a pokol kapui sem fognak erőt venni egyházán. De ez az isteni ígéret csak az összegyháznak szól; egy-egy ág leszáradhat a világegyház örökzöld fájáról; az egyes nemzeti egyházak – ha hibáznak vagy belsőleg elyengülnek – összeomolhatnak, elenyészhetnek. Nemzeti összeomlásunk katasztrófái között halálos veszedelemben forgott a magyar katolikus egyház és íme, mégis itt áll csorbítatlan vagyonával, intézményeivel, iskoláival. Ha valami nem sikerül, általában mindenütt, de különösen minálunk, az emberek *tele* vannak panasszal, szemrehányással és keresik a bűnbakot; ha ellenben a dolgok kedvező fordulatot vesznek, akkor az emberek többnyire azt gondolják, hogy az magától van így, hogy az másként nem is lehetne s feledik, mennyi tudás és munka kellett az eredmény eléréséhez. Egy pereskedő, az ellentétek kiélezésére hajló fő, éppen a legnehezebb és legkényesebb pillanatokban, konfliktusból konfliktusba hajtottá volna a magyar egyházat s lehet, hogy lendületes fellépésével bőséges tapsokat is arathatott volna, míg aztán a konfliktusokból múlhatatlanul kisarjadzó katasztrófa meg nem hozta volna a keserves kiábrándulást. Csernoch János államférfiúi szeme mindig tisztán látta a veszélyeket és a lehetőségeket és a nagy politikus intuíciójával megtalálta a kivezető utakat. A forradalmi fölforgatás rombolói egyházi téren két erős tényezőn törtek meg: a magyar tömegek belső vallásosságán, mely lelkeszkedő pápaságunk becsületes munkájának gyümölcse és a Csernoch János bölcsességén. Nem hiába hallgatta meg boldogult nagy királyunk, Ferenc József, tanácsait a politikai válságok alkalmával s nem hiába tanácskozott vele Tisza István, kinek személyes barátja volt, a háború folyamán a legéletbevágóbb nemzeti kérdésekben.

Porosz kollégám magyarországi látogatása alkalmával azt kérdezte tőlem, hogy főkegyúr hiányában, az interregnum alatt milyen jogi alapra fektettük ideiglenesen a magyar állam és a katolikus egyház viszonyát, mire én azt válaszoltam, hogy a történeti alapokat féltékenyen óvtuk s a viszonyt nem a szigorú jog, hanem a kölcsönös bizalom alapjára helyeztük. Hiszen valamennyien ugyanannak a szerencsétlen hazának vagyunk a fiai, amelyet csak abban az esetben lehet megmenteni, ha ebben az országban minden nemzetfönntartó tényező, különösen az államhatalom és a történeti egyházak felretéve minden kicsinyes ellentétet, becsületesen összefognak az újjáépítésnek verejtékes, keserves munkájában. A bizalomnak ez az

egyházpolitikai rendszere azonban rendkívül kényes; fenntartásához nem elég a kormány egyoldalú készsége, jóakarata, igyekezete, különösen akkor, mikor a bonyolult nehéz helyzet szinte önmagától termi az elvi meghasonlások lehetőségeit. Egyházi részről is nagy bölcseség, megértés és önmérséklés kell ahhoz, hogy olyan teljes harmónia és kooperáció is lehető legyen, mint most örvendetesen van, midőn az állam jóformán a saját pénzén építi a felekezeti iskolákat is. Csernoch János bölcs egyházkormányzata alatt valósággá vált az az eszmény, hogy a magyar állam és a magyar történeti egyházak csak különböző szervezeti formák, melyek koncentrikusan dolgoznak egy-ugyanazon szent cél megvalósításán: a nemzet erkölcsi és szellemi megújításán.

Ebben van a Csernoch János primásságának történeti, providenciális jelentősége. Innen van az, hogy ma, midőn az országnak tett újabb értékes szolgálatok után körünkbe visszatér, a határon a magyar levegő zamatával együtt érezni fogja a nemzet szeretetének lehelletét.

Mohács.

A mohácsi ütközet négyszázéves fordulója alkalmából Mohács városában rendezett emlékünnepen mondott beszéd 1926. augusztus 29-én.

Nem ünnepelni jöttünk, hanem a kegyelet adóját leróni sok ezer vitéz magyar ember emléke iránt, kik négyszáz évvel ezelőtt a becsület után a legnagyobb földi jót, az életet áldozták a hazáért.

Fájdalmas ez a megemlékezés nemcsak a csata gyászos kimeneteleért, hanem azért is, mert a Mohácsot megelőző évtizedek hazánk történetének legszomorúbb korszakát alkotják. Ebben az időben ütöttek ki legjobban faji hibáink, amelyek mindig lappangnak soraink között s melyek egyedül nyújtják magyarzatát annak, miként fordulhat időnként sorsunk oly rosszra azoknak a tündöklő nemzeti erényeknek ellenére is, melyeket még ellenfeleink sem vitathatnak el tőlünk. De mentől fájdalmasabb a foglalkozás e kor történetével, annál nagyobb nemzetnevelő hatása.. Hiszen nemzeti hibáink feltárása és megismerése taníthat meg bennünket egyedül azok elkerü-

A katasztrofális csatavesztések kisebbik részének oka a hadvezér katonai hibája. A vesztett csaták legtöbb esetben logikus következményei a megelőző idők elhibázott bel- és külpolitikájának. És ha áll ez a tételelem, akkor ennek az egész magyar történelem folyamán a legjellemzőbb példája a mohácsi vész. Ez a gyásznapi csak utolsó jelenete egy nagy tragédiának, mely Mátyás király halálával kezdődik. Ezért engedjék meg nekem, hogy a nagy összefüggések vonalát ez időtől húzhassam meg.

Hunyadi Mátyást a trónon követő két Jagelló- királyunkkal szemben három török szultán állott. II. Bajazet, I. Szelim és II. Szulejmán. Bajazet uralkodásának végét belviszályok bénították. Szelim külpolitikájának keleti orientációt adott. Perzsia, meg a szíriai és

egyiptomi mamelukok ellen háborúskodott. Fiában, II. Szulejmánban azonban legteljesebb mértékben nyertek kifejezést az iszlám világhatalmi törekvései. Midőn 1520-ban tettvágytól duzzadva, hódító kedvtől hevítve trónra lép, magával szemben egy gyermekkirály tehetetlen uralkodása alatt, pártviszályokban elmerült Magyarországot talált. Expanzív politikájának kérélméletlen logikájából folyt, hogy először a vele északnyugaton határos hatalmat: Magyarországot kellett megtámadnia s már a trónra léptét követő 1521-ik esztendőben elfoglalja azt a három végvárunkat, mely az ország meghódításában útjában állhatott: Belgrádot, Zimonyt és Sabácot.

Belgrád Magyarország kapuja volt. Hivatott védője, Hédervári Ferenc nádorfehérvári bán egyszerűen otthagya. Móré Mihály, a várkapitány átment az ellenséghez. Csak Oláh Balázs alkapitány kísérelt meg rövid ellenállást, miközben a két külön felmentő sereggel bíró Báthory István nádor és Szapolyay János erdélyi vajda tétlenül maradtak, mert annyira gyűlölték egymást, hogy nem akartak együtt harcolni. Nádorfehérvár felmentésének elmaradásában csirában már benn van Magyarország egész későbbi tragédiája.

Perényi Péter 1519-iki halála után az udvari párt Báthory István temesi ispánt emelte a nádori székbe, akit a nemzeti katasztrófa felidézése és kimélyítése körül iszonyatos történelmi felelősség terhel. A hatalom birtokában és a felelősségben osztozkodtak vele Szálkai László kancellár, Sárkány Ambrus országbíró, – valóságos triumvirátus – továbbá Thurzó Elek kincstartó és Szerencsés Imre pénzember; mindnyájan önző, nagyravágyó emberek, akikben hiányoztak azok az erkölcsi és szellemi tulajdonságok, melyek vészteljes időkben egy nagy állam kormányzásához szükségesek.

Ezzel az udvari párttal szemben állott a nemzeti királyság, a köznemesség pártja, élén Szapolyay János erdélyi vajdával, Verbőczy Istvánnal és Várdai Pál egri püspökkel. Programjuk rokonszenvesebb, mint az udvari párté; de Szapolyay Jánosról nyílt titok volt, hogy trónra tör, Verbőczy Istvánban pedig minden tudománya ellenére megvolt az a nagy szónokoknál gyakori fogyatékoság, hogy tettejüket jóformán kimeríti az ékesszólás s magára a cselekvésre azután nem igen marad már energiájuk.

Ez nyilvánvalóvá is vált akkor, midőn a köznemességnek az 1525-iki hatvani országgyűlésen sikerült megbuktatni az udvari pártot és Báthory helyébe Verbőczyt emelte a nádori méltóságba. A mohácsi nyári hadjáratot megelőző telet, melyet pénzügyi és katonai

előkészületekre kellett volna felhasználni, Verbőczy nádor nem volt képes értékesíteni. Báthory és Thurzó pedig a hatvani kudarc után nem maradtak tétlenek, hanem bosszút forralva, Kecskeméten vagy kétszáz résztvevővel megalakították a kalandosok társaságát, amely azután az 1526-iki rákosi országgyűlésen megbuktatta Verbőczyt, kit közben az Újlaki Lőrinc hagyatékának ügyében hozott igazságos ítélete miatt Szapolyay János is elhagyott.

Akiknek kedve telik abban, hogy a parlamentarizmus kezdeteit kutassák, azok a két akkori nagy pártnak ezt a váltógazdaságát örömmel üdvözölhetik. A magyar nemzet azonban a korai alkotmányosságának erre a játékára keservesen ráfizetett.

Fölemelő látvány azonban, hogy a versengő pártok tülekedése felett ott látunk önzetlenségének teljességében tündökölni egy igazi férfit, egy igaz magyar embert: Tomori Pált, ki csak a hazát nézte és csak annak akart szolgálni. Két menyasszonyának hirtelen halála feletti fájalmában, a vranai perjelségtől méltatlan versenytárs által elütve, a közállapotoktól megundorodva, belépett szent Ferenc rendjébe ez a vitéz katona s onnan a török veszedelem növekedésével csak királyának hívó szavára és VI. Hadrián pápa egyenes parancsára jött megint elő, hogy megkísérelje a lehetetlent: az ellenállást a törökkel szemben. A délvidéki főkapitányságon kívül ráruházták ekkor a kalocsai érsekséget is, hogy annak javadalmából fedezze a határszéli harcok költségeit. Megtartja a ferences csuhát, a legdurvább darócban jár, mindenét a védelemre áldozza, de mi egy egyházi javadalom jövedelme egy császárság pénzügyi erejével szemben. Sem Báthory, sem Verbőczy nádorok kormánya, sem Thurzó és Szerencsés, sem Dóczy János kincstartók nem tudnak neki seregre pénzt adni. 1526 kritikus tavaszán fizetetlen zsoldosai oszladozni kezdenek, a vitéz sajkások elszélednek, csak Burgio nuncius juttat neki a pápai segélyekből. Tomori látva a helyzet tarthatatlanságát, ismételten lemond úgy a főkapitányságról, mint az érsekségről s VII. Kelemen pápát is kérte, eressze vissza szerzetesi cellájába. Mikor azonban megtudta, hogy Szulejmán hatalmas sereggel közeledik az ország határához, fölülkerekedett benne a hazafi és lesietett a végekre. Biztos szemmel tisztán látta teljes reménytelenségét az ellenállásnak, melynek vezetésére elhivatott; et si fractus illabatur orbis..., mint igazi férfi emelt fővel ment szembe a sötét végzettel. A nagy magyaroknak ahhoz a típusához tartozik, akiknek, midőn a nemzettől a katasztrófát elhárítani nem tudták – Vörösmarty szavaival élve – volt

bátorságuk a nagyszerű halálhoz. Sorsa Batthyány Lajoséhoz és Tisza Istvánéhoz hasonlatos. Történelmünknek revideálni kell fölötte ítéletét, a magyar haza legnagyobb fiai közé tartozik. Szulejmán megérkezett Belgrádba; a török sereg átkelt a Száván és Pétervárad ellen fordult, mely Nándorféhevár eleste után az ország fő véd-bástyája volt. Tomori védte, de megtartani nem tudta. Csapataival átkelt tehát a Dunán, hogy a királyi sereghez csatlakozzék.

Az a generáció, amely Mátyás alatt, mikor Magyarország még nagyhatalom volt, beletanult diplomáciai és katonai téren a nagy ügyekbe és a nagy méretekhez hozzászokott, lassanként kihalt s a kisszerű viszonyok között felnőtt új nemzedék a nagy föladatokra képtelennek bizonyult. Nem volt senki, aki nagyobb hadsereg vezetéséhez értett volna. Ismét Tomorit kellett előszólítani, bár szabadkozott megint, hiszen ő is csak a végbeli csatározások között nőtt föl, hol csupán pár ezer ember állott rendszeren egymással szemben.

És most elérkeztem az események előadásában oda, midőn röviden foglalkoznom kell a Tomori-problémával. Ő jól tudta, hogy Magyarország teljes készültségében a török túlerőnek képtelen ellenállni, ezt ismételtelen jelentette Budára, a végén pedig azt is ajánlotta a királynak, hogy még adófizetés árán is sürgősen kössön békét a szultánnal. Pár napra rá, már mint fővezér az azonnali megütközést sürgeti a segédcapatok bevétele nélkül. A Tomori-probléma ismét megdöbbenően hasonlatos a Tisza-problémához. Tisza is világosan látta a világháború kedvezőtlen kilátásait, határozottan ellenezte azt s mégis a végén kénytelen volt belemenni. Én a Tomori-probléma magyarozatát abban látom, hogy a hadseregeknek az ellenség szemeláttára való visszavonuláshoz nagyobb katonai morál kell, mint az előrenyomuláshoz. Tudjuk, hogy a köznemességben az a hit terjedt el, hogy az urak el akarnak vonulni s őket cserben akarják hagyni. A magyar hadsereg ilyen lelki hangulatában úglátszik nem volt visszavonulóképes állapotban. Tomori előtt az az alternatíva állhatott, hogy vagy megütközik, vagy megbomlik a seregben az egyetértés s akkor kardcsapás nélkül föloszlik. A magyar becsület megóvása érdekében az elsőt választotta s bizakodott abban is, hogy ha egyszer megszólal a trombita, az ősi virtus csodákat fog művelni.

Elhatározták tehát a döntő ütközet elfogadását, melynek lefolyása szomorúan ismeretes minden magyar ember előtt. A támadó fellépés lendületével igyekeztek pótolni a számbeli erők kiáltó aránytalanságát. Hiszen mintegy 30.000 magyar állott 70.000 fő török

rendes katonasággal és 100.000-nél jóval több martalóccal szemben. A kezdet sikere után a török túlerő mindinkább érvényesült, de a veszteség nagysága mutatja, hogy atyáink hihetetlen hősiességgel küzdöttek. Alig volt történeti nemzetség, melynek ne lettek volna hősi halottai. Drágyfó János országbíró kezében az ország zászlajával esett el.

És itt meg kell állni egy ténynél. A XVI. századbeli viszonyok megítélésénél a történetírók általánosítanak s a mi főpapságunk szemére is ugyanazokat a hibákat lobbantják, melyek egyes nyugoti nemzetek klérusában fölmerültek. A mohácsi síkon hősi halált halt a magyar egyház mindkét érseke: Szálkai László a primás és Tomori a kalocsai, továbbá Perényi Ferenc váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksi Balázs győri, Csáholi Ferenc csanádi és Palinay György boszniai püspökök. A haza hívó szavára bandériumaikkal hőségesen megjelentek a mohácsi síkon a magyar püspökök s csekély kivétellel az egész episkopatus hősi halált halt a becsület mezején. Amely főpapságban ekkora erkölcsi erő élt, azt nem szabad más országokból és más viszonyok közül kölcsönözni vadakkal illetni.

II. Lajos a mohácsi vész idején mindössze 20 éves volt. Mint-hogy a nemesség csak a király személyes vezetése alatt volt hajlandó hadra kelni, kötelességérvényesítéstől vezetve ő is táborba szállt, bár hadvezéri tudása nem lehetett. Eredetileg Ráskai Gáspár, Török Bálint és Kállay János voltak személyes védelmével megbízva, de ezeket oldaltámadás elhárítása végett csataközben elvezényelték. A király – úgy látszik – csak későn tudta magát a menekülésre rászánni. A magyar Aczél István és a cseh Zedric Ulrik kísérték. Midőn Lajos belebukott a Csele patakba, Aczél segítségére sietett, de ő is belefutott a mocsárba, Zedric ellenben elvitte halálának híret s utóbb visszatért ura holttestéért a csatamezőre, hogy elvigye Székesfehérvárra.

A többi menekült közül Báthory István és az udvari párt hívei Pozsony felé tartottak, hogy Habsburg Ferdinánd királyságának útját egyengessék; a nemzeti pártiak meg a Tisza vidékére siettek, hol előkészítették Szapolyay János trónját. Szulejmán rövid pusztítás után elhagyta az országot, a végvárak kivételével még őrséget sem hagyva hátra. Lett volna tehát alkalom és idő a magábaszállásra és erőgyűjtésre. De a rettenetes csapás sem térítette észre a dulakodó pártokat, hanem még nagyobb megpróbáltatásokba döntötték a szerencsétlen nemzetet. Megtörtént a kettős királyválasztás, egyik párt

a németet, a másik a törököt hívogatta segítségül s voltaképpen nem is annyira Mohács, mint inkább a Mohács utáni pártoskodás hozta meg a végleges török hódítást.

Trianon Mohácshoz fogható nemzeti szerencsétlenség, de ma mégsem olyan sötét a láthatár. Akkor a színmagyar terület került török iga alá s a magyar hatóságok és műveltség a nemzetiségek lakta Felvidékre és Erdélybe vonult vissza. Ma megmaradt nekünk a tősgyökeres Dunántúl és a színmagyar Alföld áldott földje. És a katasztrófák egész sora után is meg tudtuk tartani egységünket s hozzáláthattunk a rekonstrukcióhoz, míg a 160 évre nyúlt török uralom idején eleink erre alig gondolhattak.

De bennünk trianoni magyarokban, kik annyi hősi halottat gyászolunk s kik annyit szenvedtünk, megvan a lelki képesség arra, hogy utólag is átérezzük a mohácsi nemzedék egész fájalmát. Az ott elesettek közül sokan részesek voltak a katasztrófa földkezésében, de vérükkel minden bűnt lemostak, mindent expiáltak. S mi késői utódok szomorú büszkeséggel gondolunk ma a nagyszerű képre, amint az ország színe-virága, valamennyi talpig férfi, csudás bátorsággal rohan neki a túlerőnek, a szinte biztos halálnak.

Legyen közöttünk áldott emlékezetük!

Tisza István emlékezete.

Szobrának leleplezése alkalmából
1926. október 17-én Debrecenben tar-
tott beszéd.

Alig egy héttel ezelőtt gyűjtöttünk örökmécszet Batthyány Lajos mártír miniszterelnök nemes emlékének, *aki az első* parlamentáris kormány feje volt s ma ismét azért gyűltünk össze, hogy szobrot állítsunk *Ferenc József utolsó* miniszterelnökének, Tisza Istvánnak, aki *szintén mártír* volt és *hősi halált* halt. Az első *felülről* jövő államszínny, a másikat *alulról* feltörő zendülés gyilkolta le. *Tragikus sorsukban nemcsak* a magyar történelem mélységes szomorúsága *tükröződik* vissza, hanem az a *heroizmus*, az a *helyiállás* is, amelyet a *magyar gondolat klasszikus megtestesítői* felülről és alulról jövő *erőszakkal* szemben egyforma *férfiassággal* tanúsítottak.

Tisza István sorsa sokban hasonlatos a *Széchenyi Istvánéhoz*. *Cso-dálatos intuícióval* mindketten megsejtik a *sötét jövőt*, küzdenek a *komor végzet* ellen és amikor a *magyar balsors* erősebbnek bizonyul mint ők, életük *tragikus véget* ér. Az első nagy meglátása volt Tisza Istvánnak, hogy a magyar parlamentben a múlt század végén mutatkozott rendbontásokban már felismerte a *forradalom csiráit*. Mint valami *veszedelmes* ragály, Ausztriából harapódzott át hozzánk az obstrukció. De az osztrák parlamentben obstrukáló nemzetiségek, amelyek *nem akarták Ausztriát hazájuknak elismerni*, tudták mit csinálnak, ők *öntudatosan* szét akartak pattantani egy állami szervezetet, amelyet ellenségüknek tekintettek. Nekünk magyaroknak ellenben parlamentünk *legértékesebb nemzeti étetszervünk* volt és midőn annak *munkásságát mesterségesen megbénították*, voltaképpen önmagunk ellen dühöngtünk, anélkül, hogy a Bécs szóval jelzett hatalomnak komolyabb nehézségeket okozhattunk volna. *Ausztriának majmolasza* tehát az obstrukció tekintetében annyival végzetesebbnek bizonyult, mert a 67-iki kiegyezéssel megindult *alkotó* munka a parlament meg-

bénulása következtében a *XX. század elején* megakadt és *századunk első tizede* majdnem elveszett a magyar nemzetre nézve. Tisza azonban jövőbe vetett sas tekintetével az *elpocsékolt nemzeti időn* túl meglátta, hogy a rendbontás szelleme *a parlamentből jövő rossz példa* következtében kezd elharapódzani a *nemzet szélesebb rétegeiben*. Ez a szellem volt azután az, amely *a forradalmi időkben féket veszítve* mind lejjebb sodort bennünket a lejtőn, egészen a bolsevizmus fertőjébe.

A világháború kitöréséig úgy folyt nálunk a *politizálás*, mintha a *Csendes Óceán* egy szigetén éltünk volna és *Bécsen túl* csak igen kevesen láttak. A külpolitikai kérdések megítélésében hihetetlen *naivság* mutatkozott s míg világszerte mind erősebbé lett a *fegyverkezés* és mind nagyobb lett a *feszültség* az európai hatalmak között, addig mi nagy *nemzeti sikert* láttunk abban, ha a monarchia fegyverkezését *lassítani* vagy *megakadályozni* tudtuk. Az obstrukció és a nemzeti küzdelemnek nevezett mozgalom is végelemzésben ezt a célt szolgálták. Tisza itt is *világosabban látott kortársainál* és bár ismerte az osztrák katonai körök minden gyengéjét és elfogultságát, mégis elkerülhetetlenül szükségesnek látta, hogy a katonai felkészülés tekintetében az ellenséges hatalmakkal *lépést tartjunk*.

Alig volt magyar államférfiú, aki a *felelősség gondolatát komolyabban vette* volna, mint Tisza. Mélyen át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy azoknak, kik a *nemzetek sorsát intézik*, az *örök bíró* előtt majd számolniuk kell. Ez az *éber felelősségérzése* mély *vallásosságából* és *hazafiasságából* fakadt. *Teljes tudatában* volt annak, hogy a *szerencsétlenségek nagy özönét* jelenti egy modern háború és átérezve ily háború *felidézésének szemorzsoló felelősségét*, elvileg is ellene volt annak. Ismételten mondotta azt is, hogy Magyarország egy háborúban mindent veszíthet és jóformán semmit sem nyerhet. Világosan látta, hogy nekünk iskolák és kórházak, vasutak és vízművek, gyárak és pénzüzetek kellene, amelyeknek létesítéséhez elmaradott helyzetünkben *békés idők*re volna szükségünk. De jó ismerte a *monarchia katonai szervezetének belső gyöngéjét*, a *katonai vezetőkörök közepszerűségét* is. S mind e felismeréseken felül sajátos intuíciójával érezte a háború *katasztrofális kimenetelének valószínűségét*. Innen volt az, hogy a *nála szokott határozottsággal* ellenezte azt. A külügyminisztérium és a katonai körök oly *ultimátumot* akartak intézni Szerbiához, melyet az *becsülettel nem fogadhat el*. Tisza *leenyhítette a végzetes jegyzéknek éles szövegét* és fel volt *háborodva*, amikor *Giesl* követünk Belgrádot sietve elhagyta. *A monarchia akkori szervezete* mellett a

magyar miniszterelnök egymagában, szemben a *közös és az osztrák kormánnyal* és a *katonai körökkel*, a háború kitörését fel nem tartóztathatta. *Lemondás* révén ő *egyéni*leg mentesülhetett volna a hadüzennettel egybekötött miniszteri felelősség alól. Nem tartozott azonban a *politikának azon hiú önzői közé*, akik csak saját *népszerűségüket és dicsőségüket* tekintik, ő a *helyén maradt* azért, mert *acélos lelke* érezte, hogy rajta kívül senki sincs, aki háborús időben oly erővel és nyomatékkal tudta volna *képviselni* a magyar nemzetet és a magyar *érdekeket*, mint éppen ő. *Mester* volt abban is, hogy *elszánt és bizakodó hangulatot tudjon fenntartani* a világháborúnak legkritikusabb szakaiban is és csodálatos erővel és szívóssággal képviselte a magyar érdekeket a hadvezetőséggel és ingadozó külpolitikánkkal szemben. A Tisza István férfias egyénisége csodálatos *képviselője volt a lövészárokkban emberföltöi erővel küzdő és vérző magyar nemzetnek*.

Ilyen ember drámai időkben nem távozhatott a hatalomról anélkül, hogy pótolhatatlan ürt ne hagyott volna maga után. Sorsa Bismarckéval megkapóan hasonlóan. A *fiatal uralkodók* csak ritkán képesek elviselni a *nagyarányú tapasztalt államférfiak tekintélyét*, akik *felelősségük és erejük tudatában a maguk útján akarnak járni és nem adják oda magukat* arra a szerepre, hogy kilesvén az uralkodó véleményét, mint a maguk sziklaszilárd meggyőződését adják azután azt vissza. Tisza tisztán látta, hogy egy oly országban, ahol a *népművelés még primitív állapotban van és nagy tömegek értelmetlenségével* kell számolni, az *általános szavazati jog* hatása katasztrofális. Tudta, hogy ilyen körülmények között a széleskörű szavazati jog nem a *demokrácia*, hanem a *demagógia* céljait szolgálja. Ellenezte tehát az általános szavazati jog *jelszavának beledobását* a közvéleménybe akkor, amikor a nemzet a *tűlízgalottság* állapotában volt. *Örök emléke marad a magyar politikai elvhűségnek*, hogy a választójogban vallott *meggyőződéseért* nemcsak Tisza ment az ellenzékbe, hanem *egy nagy többségi párt követte őt oda*. Tiszának egyik legvonzóbb jellemvonása a *baráti hűség*, melyet az ő barátai is hasonló hűséggel viszonztak. Itt van a *lélektani magyarázata* annak a csodálatos látványnak, hogy Tisza egy nagy párt élén ellenzéki pozícióban szomorúan, de türelemmel tudta nézni *ellenfelei tehetetlen vergődését* a kormányon.

Ellenezte a politikai jogokra még éretlen tömegek választójogát, de a *magyar népet*, melynek egyik *legnagyobb ismerője* volt, *kimondhatatlanul szerette*. Senki az alföldi magyar gazda *komoly egyéniségében rejlő erkölcsi értékeket* jobban nem látta, mint ő és *bizott* ebben

az *értelmes magyar népben*. Képzeltető-e demokratikusabb kormányzati metódus, mint Tiszának az az eljárása, hogy *néplapot* alapított és minden vasárnapon könnyen érthető cikkben igyekezett a néppel szándékainak és elhatározásainak indító okait közölni.

A régi Magyarország sorsa Tisza Istvánnak a hatalomról való távozásával eldőlt, ami azután következik, csak *agónia*. Következtek idők, amelyek oly rútak voltak, hogy Clio, *a magyar história géniusza* letette a tollat, hogy ne legyen kénytelen történelmünk szent könyvének fehér lapjait becselen sorokkal bemocskolnia. És abban az időben *összeomlott az orosz és a török*, a német és az osztrák császárság és a királyi trónok egész sora. *Nagy és szent történeti tradíciókkal bíró hatalmak* hulltak akkor porba, de nem úgy, mint amikor széles ívezetű *kupolák* szakadnak be, hanem úgy, mint amikor *leveleket* ellenállás nélkül visz az őszi szél. És abban az időben, midőn *annyi nagyság dicstelenül omlott össze és minden szétfutott*, a történeti Magyarország, a Nagy-Magyarország *megtestesítője*, Tisza István *büszkén szállt szembe a sötét végzettel*, nem adván fel *egyénségéből és meggyőződéséből* egy szemernyit sem.

Azzal, hogy Európa államférfiai közül *egyedül ő* ellenezte a háborút és azzal, hogy annyi becselenség közepette *a régi Magyarország az ő személyében tragikus heroizmussal bukott el*, megbecsülhetetlen erkölcsi kincset hagyott nemzetére.

Nagy államférfiú, nemes hazafi, nemzeti mártír, férfiak mintaképe, hódolattal hajolunk meg nemes emléked előtt. Ércszobrod mint emlékeztető példa álljon az újjáépítés korának nemzedéke előtt!

Új célok felé.

Megjelent a »Pesti Napló« 1926.
december 19-iki számában.

Gróf *Bethlen* István a választási kampány során több kijelentést tett, amelyek ma már szinte szállóigévé váltak. Ezek között leginkább megragadta az egész nemzet érdeklődését, hogy »*a magyar politika fordulóponthoz érkezett*«. Mit jelent ez a mondás? Azt, hogy a munka első része, az államháztartás egyensúlyának helyreállítása és valutánk stabilizálása be van fejezve és így kezdetét veheti a *második rész: az alkotó munka* közgazdasági, szociális és kulturális téren. *Új célkitűzések* előtt állunk tehát, amelyeknél arra kell vigyáznunk, hogy bele ne essünk a múlt hibáiba.

Katasztrofális volt, hogy az 1867-iki *kiegyezés sohasem tudott igazán népszerűvé lenni* a magyar nemzet széles rétegeiben. Az ellenzéknek sikerült az Alföld és a Dunántúl színmagyar népével elhitetni, hogy a *67-es ember voltaképpen opportunist*a és az *igazi százszázalékos magyar csak 48-as lehet*. Az önálló külképviselet, a nemzeti hadsereg, a külön nemzeti bank és az önálló vámterület voltak a nagy célok és egyben jelszavak, amelyekkel a nemzeti elkeseredést és lelkesedést mindig fel fehetett korbácsolni. De nincs katasztrofálisabb egy nemzet pszichéjére, mintha szent céljai állandóan *elérhetetleneknek bizonyulnak*; az ilyen nemzet *meghasonlik* önmagával, epéskedik s a végén *elernyed*. Gondoljunk csak vissza, milyen rettenetes kiábrándulás volt a naiv vidéki hazafiakra, midőn az 1904-1906-ig az úgynevezett nemzeti küzdelem *kudarccal végződött* és amikor 1906-tól 1910-ig hatalmon volt a nemzeti kormány, de ez sem tudott a 48-as eszmények megvalósítása érdekében »*vívmányokat*« elérni.

Az akkori európai összhelyzetet, a bécsi udvar és a közös minisztériumok gondolkodását és a hadsereg szellemét ismerő minden beavatott politikus jól tudta, hogy *Ferenc József alatt az Ausztriától való elszakadás politikája a legcsekélyebb reménnyel sem kecsegtethetett*.

Világkatasztrófának kellett eljönnie, általános földrengésnek, hogy a 400 év alatt megdöbbenő következetességgel felépített összbirodalom *összeomoljon*. És mégis, minden nemzeti sóvárgásnak lényegében *ez volt a végcélja* és a magyar nemzetnek ez az érzelmvilága voltaképpen *lehetetlenné tett az országban minden igazi parlamentarizmust, lehetetlenné telte a pártok váltógazdaságát*.

Az 1918-iki összeomlással a kiegyezés kora lezáródott s a 48-as jelszavak és törekvések is tárgytalanná váltak, mert hiszen mai lefegyverzett trianoni állapotunkat igazi függetlenségnek nevezni alig lehet. Tehát megint *új célkitűzések*- előtt állunk. Új nemzeti vágyak új jelszavakká fognak kristályosodni és nagyot vétenek a magyar nemzet ellen, ha megint olyan célokkal áltatnák a vezetők, amelyek *kivihetetleneknek* bizonyulnának. Viszont az is nyilvánvaló, hogy holmi apró-cseprő célocskát, a nemzeti félek sóvárgását valami nagy után ki nem elégíthetik. *Magasztos célokat kell tehát a nemzet elé allítani, – magasztosakat, de kivihetőket*.

Melyek ezek a célok? Én a magam körében látok egy ilyet: azt, hogy *Magyarországot Európa e részében kimagaslóan a legműveltebb állammá tegyüik*. Jól tudom, a Koppányok azzal az ellenvetéssel állanak majd elő, hogy *pénzügyi helyzetünk* ezt nem engedi meg. *De a Koppányok nem igen ismerik a világtörténelmet*, hiszen ha igazán tanult fők lennének, akkor nem is lehetnének valódi Koppányok. A világtörténelem pedig azt tanítja, hogy *nem a monstrebirodalmak, hanem éppen valahogyan a kis államok voltak azok, amelyek művelődési téren a legnagyobb dolgokat produkálták*. Ki ókorban a kis *Athén*, a középkor végén a parányi *Firenze*, az újkorban a kis *Weimar* és a Wittelsbachok középállama: *Bajorország*. Miért van ez így? Mert míg a közgazdasági és szociálpolitikában óriási összegeket kell mozgásba hozni, hogy számottevő eredményeket érhessünk el, *addig a kultúrpolitikában aránylag kisebb pénzügyi erővel is nagy dolgokat lehet művelni*. Olyan a kultúrpolitika, mint a nemesített vetőmag: a kalászában rengeteg az új magszem. Mibe kerül egy hőtani laboratórium és a fűtési kísérletek költsége ahhoz az óriási *közgazdasági haszonhoz* viszonyítva, melyet gyengeminőségű hazai barnaszenünk minél teljesebb felfűtésével elérhetünk? És mennyivel kerül többbe a *nyolcosztályos népiskola a hatosztályosnál*, ha ezzel szembeállítjuk azt az *óriási közgazdasági erőt*, amelyet elérünk azzal, hogy a magyar dolgozók millióinak intelligenciáját lényegesen megemljük és ezzel termelő- és keresőképességüket megsokszorozzuk? Mibe kerülnek a

külföldi ösztöndíjaink ahhoz a *haszonhoz* képest, ha a kiváló magyar tehetségeket elküldhetjük továbbtanulni a világ összes főiskoláira, a legnagyobb tudósok laboratóriumaiba, klinikáira, szemináriumába és műtermekbe, hogy ekként lelkileg megtermékenyülve és felfegyverezve a tudás legmodernebb eszközeivel jöjjenek haza résztvenni Magyarország felemelésének nagyszerű munkájában? Mindehhez *elényezően kis összegekre* van szükség, melyekkel szemben a *legnagyobb lehetőségek*, a legnagyobb remények és a legnagyobb megvalósulások fognak állani.

Ekkora feladathoz azonban nem lehet sikerrel hozzáfogni akkor, ha a nemzet széles rétegeit át nem hatja annak a szent célkitűzésnek belső igazsága, hogy *a legműveltebb nemzetté kell lennünk Európának ezen a részén*. Amit az összeomlás után eddig sikerült elérni, azt jórészt a kormányzó, a miniszterelnök és a pénzügyminiszter megértő támogatásának köszönhetjük. *De a felülről jövő támogatás nem elégséges*, – szükség van a magyar nemzet nagy tömegeiből és főleg az intelligenciából *alulról* feltörő lelkesedés lendítő erejére. Ezért használok fel minden alkalmat, azért járom az országot az osztrák határtól a román határig, a cseh határtól a szerb határig, *hirdetve a városok intelligenciájának és a tanyak népeinek a nagy közművelődési célkitűzések sorsdöntő fontosságát*.

Azzal végzem, amivel kezdettem: új nagy célkitűzések előtt állunk és e célok között talán a legfontosabb, hogy *a magyar műveltség toronymagasan emelkedjék Kelet-Európa népei fölé*.